

İSMAİL HABİB

AVRUPA EDEBİYATI VE BİZ

GARPTEN TERCÜMELER

Birinci Cild

- Yunan - Lâtin edebiyatları ve tercümeler
- Orta Zamanda Avrupa ve Hristiyanlık
- İslâm Medeniyeti ve Türkün rolü
- Avrupa Rönesans edebiyatı ve tercümeler
- Orta Zamanda ve 16 ıncı asırda Türk edebiyatları

İSTANBUL
REMZİ KİTABEVİ

93, Ankara Caddesi, 93

1940

SERTEL MATBAASI
İstanbul, Ankara Caddesi, No: 67

Mukaddeme ve methal

Mukaddeme : Kitabın hedefleri :

Kültür çizgisi : Bu iki kalın ciltlik kitab sadece bir çizgidir. Yunan ve Lâtin'den başlayarak Orta zaman Hristiyanlığında kısa bir zikzak yapıp İslâm medeniyetinde uzunca helezonlar çevirdikten sonra Rönesanstan bugüne kadar Avrupa ile bizi göstermeye çalışan bir çizgi. Bu çizgi bugünün Türk genci için asgarî bir kültür ölçüsüdür. Garbı ve bizi bu çizgicik kadar da bilmiyene, ne diyelim, pek öyle münevver denemez.

İki cildi altışar kısımdan on iki kısma ayrılan bu kitap hakikatte çeşit çeşit ve ayrı ayrı kitapların bir araya gelişinden ibarettir: «Yunan ve Lâtin edebiyatları» ayrı kitap, «Orta zamanda Avrupa ve hristiyanlık» ayrı kitap, «İslâm medeniyeti ve Türkün rolü» büsbütün ayrı kitap, «Rönesanstan bugüne kadar Avrupa milletleri ve edebiyatları» kendi başına ayrı kitap, «Garb edebiyatından tercümeler ve numuneler» yepyeni ve apayrı kitap, nihayet «menşelerden bugüne kadar Türk edebiyatlarına umumî bakışlar ve muasır edebiyatımızda Garb tesirleri» diğerlerinden müstakil ayrı bir kitap.

Bunları tırnak içine aldığım isimlerle ayrı ayrı birer kitap halinde ve tabii o zaman bazılarını biraz daha genişleterek neşre ediydim belki daha kârlı çıkardım. Niye öyle yapmadım da onları böyle tek kitap halinde birleştirdim? Çünkü esas maksadım Yunandan bugüne kadar edebiyat ve kültür akışının çizgisini göstermekti. Bu çizgi olmazsa o ayrı ayrı çıkacak kitaplar tek başlarına birer halka kalırdı. Bu çizgiyledir ki o birbirinden ayrı sanılan halkalar birleşip bir zincir oldu. Zincir yapmak sentez yapmaktır. Halkalardan geleceğe değil sentezden gelecek faydaya baktım.

Sadece malûmat mı? Kitabın bu sentez çizgisi haricindeki tarafları malûmattır. Malûmatı herkes başkalarından ve me hazlerden alır. «Türk teceddüd edebiyatı» hakkında rahmetli Cenab Şehabeddin'le yaptığım ikişer makalelik karşılıklı münakaşanın ikinci makalesinde şöyle demiştim: «Lâkin malûmat denilen hangi şey bizimdir? Onlar bizden harice akseden

değil hariçten bize gelendir. Biraz okumak ve biraz araştırmak... malûmat ambarını açmağa bu iki çeltikli anahtar kâfi geliyor. Kitapta asıl benim olan kısımlar, âlimane kitap yazarların böyle bir kitaba yakıştıramıyacaklarını zannettiğim kısımlardır. Çünkü asıl bunlardır ki kendi hüviyetimden kopuyor: Şerefi varsa her fani gibi iftihar hakkım, mes'uliyeti varsa her namerd olmıyan gibi yüklenmek borcum olur.» [1] Son cümleyi bu kitaptaki çizgi için de söyleyebilirim.

Bu tarz bir kitap beşeriyete göre umumî bakımdan kabartma bir haritaya benzer, milletlerin bulundukları yerleri, satıh olarak değil, oldukça mücessemleştirerek gösteren harita. Kitapta Yunan ve Lâtin'den itibaren Avrupa milletlerinin asırlar içindeki yerleri, yâni rolleri görülür. Milletlere göre umumî bakımdan da bu tarz bir kitap şehirleri plânlı olarak gösteren bir haritaya benzer, şehirler, yâni o milletin yetiştirdiği şahsiyetler. Tabii ne harita milletin, ne plân şehrin kendidir. Fakat ne haritasız, milletlerin yeri; ne plânsız, şehirlerin ne olduğu bilinir. Bu tarz kitapların faydalarını bu noktada görmeli.

Sadece malûmat halinde kalan edebiyat tarihleri milletlerdeki edebiyat seyrini gösterirse de o edebiyatı teneffüs ettiremez. Edebiyatı teneffüs etmek metinle olur. Bu kitapta Yunan ve Lâtinden başlayarak rönesanstan bugüne kadar Avrupa milletlerinin edebiyat tarihleri var. Fakat kitap yalnız bununla kalmış olmuyor. Garptan yapılan tercümeler kısmı ve o kısımlarda eserlerden alınan metinler sayesinde kitap yalnız «edebiyat tarihi malûmatçılığı» çevresinde kalmaktan kurtularak bir derece antoloji mahiyetine girdi. Her milletin edebiyatı bir bahçe ise antolojiler o bahçeden toplanmış çiçek buketine benzetilebilir. Buket bahçe değildir ama bahçenin ne kıratı mahsûl verdiğini gösterir.

Kitabı «edebiyat tarihi malûmatçılığı»nın mücerretliğinden kurtarmak için ayrıca şu mühim noktaya da dikkat edildi: Bir romanı veya bir piyesi okuyup bitirdikten sonra kafamızda bir uğultu kalır. O uğultu okunan eserin komprimeleşmiş bir özü ve bir hülâsasıdır. Kitapta edebî kıymeti olan eserlerin mevzuları hülâsa ve tahlil edilirken işte o uğultuyu tesbit etmeğe çalıştım. Öyle ki o hülâsa ve tahlili okuyan o uğultu sayesinde sanki bir dereceye kadar o eseri okumuş olsun. Fakat beş on dakikada yazılan o hülâsaya bu uğultunun ruhunu sindirebilmek için o eseri beş on saat okuduğum oldu. Kitapta zamanımı en çok yiyen budur. Lâkin yenilen bu zamana acıdığım yok, mademki kitapta en hayırlı noktanın bu olduğunu sanıyorum.

Bir odada Hâtıra defterimden biliyorum, eski harflerle 700 büyük sayırmı beş asır: hiçe tutan «Türk teceddüd edebiyatı tarihi» ni 9 ayda yazmışım. Halbuki bu kitap için 3 sene uğraştım. Fransız edebiyatı ile İslâm

[1] «Neler dediler?» 1928, (eski harflerle) İsmail Habib, S. : 119.

medeniyetine ve Türk edebiyatlarına aid daha eskiden hazırlanmış notlar bu zamana dahil değildir. Yakın arkadaşlarım bilirler, 3 senedir odamı kendime ihtiyarî bir hapishane yaptım. Yalnız dersim ve çok zarurî işim olduğu günler odamdan çıkıyordum. Üç sene bir odaya kapanmak : fakat bu kapanmak değil, üç sene bir odada yirmi beş asırlık bir zamanın seyranını yapmaktır.

Boğaziçinin bir parçasına bakan bir odada yirmi beş asırlık bir zaman seyranı: altı sene evvel bütün yaz Avrupayı dolaştım, temin ederim, o mekân seyranının zevkı bu zaman seyranının zevkına erişmekten çok uzak kaldı. Üç sene bir odada Garb ve Şarkın çeşitli dehâları ve renk renk şaheserleriyle haşır ve neşir oluş; şimdi Yunan'ın Xenophon'ları, Plütark'ları, Lâtin'in Virgilius'leri, Horatius'leri, Ovidius'leriyle; sonra Şarkın Fârâbi'leri, Elbirûni'leri, İbni Sina'ları ve Mevlâna'larıyla, daha sonra Garbın Dante'leri, Shakspeare'leri, Cervantes'leri, sonra klâsiklerin Corneille'leri, Racine'leri, Moliere'leriyle, sonra... niye saymalı, üç senedir bir odada Şark ve Garbın, bazan haftalarca, bazan günlerce hep ayrı bir dehâsile dolmak; dehadan dehaya, ehliyetten ehliyete, şahsiyetten şahsiyete cevelân: bu fanî hayatta bundan asıl bir zevk olmasa gerek.

Yazan, Yazacaklarımı okurken zevk aldım, okuduklarımı yazarken **okuyan :** zevk aldım, hattâ mihanikî bir emek olmakla beraber, yazılıp basılanların katmer katmer tabî tashihlerini yaparken bile zevk aldım. Acaba aldığım zevkdan okuyana da bir şey verebildim mi? Kendim yirmi beş asırlık zamanın en hazlı seyranını yaptım ama acaba okuyan da iki cildin sahifelerine takılarak o seyranı yapacak ve o seyrandaki hazzı tadacak mı? Buna karışmak benim hakkım değildir. Yalnız bu ummanlı mevzu içinde, iki kalın cildin başından sonuna kadar, okuyucuya karşı titredığım nokta onu yormamağa çalışmaktır. Onu yormamak kitabı kurluktan kurtarmakla olur. Hep istedim ki mevzuun heybetine rağmen okuyucu yorulmasın. Bilgiyi tatlılaştırmak: mademki okunsun diye eser çıkarıyoruz, bu, yazanın okuyana hürmet borcudur, bütün emelim, bu iken bunu okuyucunun istediği kadar yapamadımsa bu emelimizin zayıflığından değil gücümün bu kadarına yettiğindendir.

İki nevi Kitap çeşitli ihtiyaçlara cevap vermek için yazıldı. Yalnız **rehberlik:** türkçe ile kalıpta Garbı bilmek isteyenler Avrupa edebiyatının Yunandan bugüne kadar seyrini, kendilerine kifayet edeceğini sandığım bir mikyasta, bu kitapta, görüp tatmin edebilirler. Yalnız türkçe ile kalanlar değil, bir Avrupa dilini okuyup anlayacak kadar söktürüp te neleri ve hangi kitapları okumak lâzım geldiğinde şaşıranlara da bu kitap faydalı bir rehber olabilir.

Benim «Türk teceddüd edebiyatı» çıktığı zaman, yâni 1925 te, Edirne Maarif müdürü idim. O zaman Mülkiye mektebinin son sınıfında talebe olan - şimdi kıymetli kaymakamlarımızdan ve «Deniz sarhoşları» şairi - Ömer Bedreddin'den bir mektub aldım. Fransızca'yı, okuduğu kitapları anlayacak kadar elde ettiğini, fakat kendisine faydalı olacak kitaplar, ve bir sistem dairesinde yetişmesi için icap eden eserler tavsiye etmekliğini istiyordu. Ondan sonra bu yolda şifahî ve tahrirî pek çok müracaatlara maruz kaldım. İçlerinde cevap veremediklerim veya verdiğim cevapla kendilerini tatmin edemediklerim olduysa bu kitap aynı zamanda onlara umumî bir cevap olsun.

Bizi bilmek : Garbî bilip te bu kitabın Yunan, Lâtin ve Avrupa edebiyatları kısmına hiç ihtiyacı olmayan ve tabii kitabın bu kısımlarını kendisi için haklı olarak pek kifayetsiz görenler için de Şarkı, yâni İslâm medeniyetini ve bizim edebiyatımızın umumî seyrini bilmiyenlere de kitabın bu kısımları istifadeli olabilir. Bizzat Garbî bilmenin hiç faydası yoktur. Gaye biziz, Garb vasıtasıdır, bizi daha iyi bilmek için Garbî bileceğiz. Bildikleri Garbı bize dönemiyecekler köksüz kalırlar.

İşte dostum Celâleddin Ezine, çocukluğundan başlayarak bütün gençliğini uzun yıllar, Almanya ile Fransa'da ve o iki milletin mekteplerinde geçirdi. Almanca ile Fransızca'yı ciğere hava alır gibi öğrenmişti. Kendi vatanının dışında iki ecnebi dile o çapta tasarruf ederken tabii kendi ana dili için zaman ve imkân bulamıyordu. Dolgun bir Garb kültürüyle vatanına dönen genç kendini önce türkçenin fethine verdi. Sessiz ve uzun bir çalışmadan sonra, son yıllardaki eserleri ve yazılarıyla isbat etti ki, güzel türkçe onun kalemine râm olmuştur. Şimdi ikinci fethi koyuldu. Garb gibi Şarkı da bilmek. Bu emeline ermek için gençliğinin kemâl yaşında, kendi tâbirile söyliyeyim, bir talebe gibi harıl harıl çalışıyor. Birincisi gibi elbet bu ikinci zafere de erecek. Bizi mühimsememek gafletinde olanlara karşı «Yakub ve ötekiler» müellifini canlı bir misâl olarak veriyorum.

Ne Şark kalmak biz olmaktır, mademki biz Şarktan çıkmak davasındayız; ne Garb olmak bizden olmaktır, mademki biz Şarktayız; ikisi de yarım, her yarım gibi ikisi de kifayetsiz; ya Şark olarak Garba girmek, ya Garb olarak Şarka dönmek; tamamlık bundadır. Tamamlık, yâni hayırlı olmakta bütüne eriş. Yahya Kemal Şarkın kıymetini ve Divan nazmındaki «saf şiir» in tadını Garbda öğrendi.

Mühim bir noksanın telâfisi : Hem Garbî, hem Şarkı bilenler; binaenaleyh kitabın her iki kısmına da ihtiyacı olmayanlar, ve her iki kısımda da kitaptan müstağni olanlar içinde de şimdiye kadar Garbdan neler aldığımız hakkında etraflı ve derli toplu malûmatı bulunmayanlar da kitaptaki tercümelere ait kısımlardan istifade edebilirler.

Küçük hacimde dört cildlik «Nâkil» le muhtelif Garb ediblerinden tutam tutam küçük hikâye naklederek tercüme edebiyatımızda, bundan tam 46 sene evvel, 1894 te en nurlu bir çizgi çizmiş olan muhterem üstadımız Halit Ziya Uşaklıgil'in üç beş yıl önce müteaddid makalelerle türkçemize neler tercüme edildiğinin bilinmemesinden dolayı maruz kaldığımız zararları acı acı sayan yazılarını hatırlıyorum.

«Antiquité» nin, yâni eski Yunanla Lâtin'in hâlâ ayakta duran ve hâlâ muasır bir zevkle okunan şaheserlerinden Xenophon'un «Anabasis», yâni «On binlerin ricatı» kitabını almancadan çok dikkatli bir titizlikle tercüme eden Hayrullah Örs'le geçenlerde formaların tashihi için karşılaşırken, bizim Remzi'nin kütüphanesinde tanıştım. Kendisine mademki klâsikleri tercümeye ehil bir kalemi var, diğer tercümeler de yapmak niyetinde olup olmadığını sordum.

— Herodot'un tarihini tercümeye başlamıştım, dedi, Fakat bunun Ali Rıza Seyfi tarafından tercüme edildiğini işitince vazgeçtim.

— Ne söylüyorsunuz, dedim, Ali Rıza Seyfi Herodot tarihinden yalnız «İskitler» bahsini tercüme etti. Yüz küsur sahifelik küçük bir kitap, onun otuz küsur sahifesi de mütercim tarafından İskitler hakkında verilen malûmata hasredilmiştir.

Hayrullah Örs - hay Allah razı olsun - diye sevindi. Ve «öyle ise tercümeye hemen devamla başlayayım.» dedi. «Anabasis müterciminin kalemile Herodot tarihinin tercümesine nail olmak edebiyat ve kültürümüz için ne hayırlı bir kazanç olacaktır. Düşünüünüz bu hayırdan nasıl yanlış bir malûmat yüzünden mahrum kalacaktık.

Bunu anlatmaktan maksadım kitabımızın hele son yıllarda iyi bir hız alan, tercüme edebiyatımız itibarile nasıl faydalı olacağına bir misâl vermektir. Tercüme edenler, nelerin tercüme edildiğini bilmedikleri, bunu bildirecek derli toplu bir kitap ta olmadığı için son yıllarda aynı eserler, lüzumsuz yere, mükerrer mükerrer tercüme edildiler. Düşünüünüz ki meselâ Şekspir'in «Romeo-Jüliyet» i Mehmet Şükrü Erden'in salâhiyetli kalemile 1938 de türkçemize nakledildikten sonra aynı sene içinde aynı eser Kâmiran Günseli, Ertuğrul İlgin ve R. Arkın, 1939 da da Siyami Taner tarafından tercüme edildiği gibi 1939 da yine Ertuğrul İlgin tarafından aynı piyesin hikâye şeklinde bir tercümesi de çıkarılmıştır. İki senede beş tane Romeo-Jüliyet.

Tam Avrupalı Kitapta «Garbdan tercümeler» e ait kısımların büyük e-
nedir? : hemmiyeti şuradan geliyor: Bugünkü Avrupa mede-
niyeti Yunan ve Lâtin'den gelen ümanistliğe istinad eder. Avrupa büyük Rönesansa o sayede erdi. Bugünkü medeniyet şu veya bu Avrupa milletlerinin değil Yunan ve Lâtin'e eklenmiş Avrupalıdır. Arada Orta zaman hristiyanlığı da aşılansarak Yunan ve Lâtin'i rönesansa

bağlıyan ve rönesanstan zamanımıza kadar uzanan yekpare bir Avrupa medeniyeti. Bu, kül halinde bir nur cephesidir. Hangi millet bu nurlu cepheyi bütün endamile kendi diline aksettirebilmişse o «tam Avrupalı» olur. «Avrupalı millet» demek «Avrupa coğrafyasında bulunan» demek değil. Avrupalı millet evvelâ bütün «Antiquité» yi, yâni Yunan ve Lâtin'in bütün bellibaşlı eserlerini, sonra diğer Avrupa milletlerinin de yine bellibaşlı kitaplarını kendi diline nakledendir.

Bugün bir Alman, bir İngiliz, bir Fransız, hattâ bir Rus yalnız kendi dilile Yunan ve Lâtin'den başlıyan «bütün Avrupa» yı bütün esaslı cephesile öğrenebilir. İşte bunu yapabilen dillere «medenî dil» yâni «Avrupalı» deniyor. Üç buçuk milyon Fin yalnız fince ile Yunandan bugüne kadar «bütün Avrupa» yı öğrenebildiği içindir ki, Finlândiya Avrupalıdır. Eğer İranlılar, Yunan'ı, Lâtin'i ve bellibaşlı Avrupa dillerinin bellibaşlı bütün eserlerini farsçaya naklederlerse coğrafyası halis Asya olan İran Avrupalı olmuş olur. Eğer Japonlar bunu yaptıysa Şarkın en ötesinde olmakla beraber Avrupalıdır. Bir dilin Yunandan bugüne kadar bütün Avrupayı aksettirebilmesi o dilin bütün o mefhumları ifadeye kabiliyetli bir mertebeye yükseldiğini gösterir ve ona «medenî dil» denir.

Azametli Biz de 19 uncu asrın ilk zamanlarından itibaren Garbdan ter-
ideal cümelere başladık. Bu, Yunan ve Lâtin'e ekli Avrupa medeniyetine girmeye başlamamız demektir. Bu müddet zarfında Garbdan neler aldık, ve neler alamadık? Yunan ve Lâtin'den bugüne uzanan o «yekpare nurlu cephe» nin bize aksi bakımından türkçemizin nereleri aydınlık, nereleri alaca ve nereleri karanlıktır? Bu işin tablosunu «Garbdan tercümeler» i kül halinde görmekle yapabiliriz. Büyük gaye, Türk çocuğunu yalnız kendi türkçesile «tam Avrupalı» yapabilmek; tercümeler kısmını işte bu gayenin bilânçosunu çizebilmek için hazırladım.

Bu bilânço kitabın 12 nci kısmında, yâni ikinci cildin sonunda «Tanzimattanberi Türk edebiyatı ve bu edebiyatta Garb tesirleri» bahsinde gösterilecektir. Yalnız burada tercüme davasına sıkı alâkası dolayısıyla «ecnebi dili meselesi» ne de bir nebze temas edelim: Bellibaşlı Avrupa milletlerinde her millet kendi dilile «bütün Avrupa» lılığ, yâni Yunandan bugüne gelen umumî kültürü öğrenebildiği için onlarda «ecnebi dili meselesi» yoktur. Ecnebi dilini ancak o dilden kendi mesleğinde eser okuyup istifade etmek, veya ecnebi dillerden tercümeler yapmak isteyenler öğrenirler. Ecnebi dil bir gaye ve bir faide içindir, bizdeki gibi mağzalarda veya salonlarda caka için değil. Almanya'da da, Fransa'da da birbirinin dilini bilen elbet pek çok insanlar var, fakat ne Almanya'da fransızca, ne Fransa'da almanca işidilir.

Biz «tam Avrupa» lılığa ecnebi dili öğrenilerek gidilir sanıyoruz. He-

men bütün halü vakti müsait olanlarımız çocuklarını ya ecnebi mekteplere vererek, ya hususî öğreticiler tutarak onlara, hattâ bir değil, birkaç tane ecnebi dili öğretmek kaygusundadırlar. Fakat işte tecrübelerle sâbit bunların çoğu kendi ana dillerinde zayıf kalıyor. Her hakikî kafa kendi ana dilile teşekkül eder. Başka dili kendi kafamıza bir ışıık diye alacağız. kafamızı başka dilin mayasile yuğurmak için değil. Böyle yaparsak hem biz olmaktan çıkarız, hem başkası olamayız. Bunlar Türkten kopan ve bağlandıkları dilin milletine de mâl olamıyan iki cami arası beynamazlarıdır. Hayır Türkiyeyi tam Avrupalı yapmanın esas sırrını türkçeye tam Avrupalılığı aksettirmekte görelim. Tercüme meselesi ta'li işlerimizden değil o, en büyük bir bayrak gibi davaların baş davası olarak azametli bir ideâl heybetile duruyor. «Tam tercüme»yledir ki «tam Avrupa» ya varacağız.

Tercümelerimizin toplanişı: İşte kitapta tercüme işini bu gaye ve bu ehemmiyetle ele aldım. İlmî ve fennî eserler nakline şöyle böyle bir buçuk asır evvel, edebî eserler tercümesine de anhaminha üç çeyrek asır önce başladık. «Tam tercüme» idealine karşı hangi mesafede bulunduğumuzu vuzuhla görebilmek için her şeyden önce bu üç çeyrek asırlık tercümelerin neler olduğunu bilmek ve onların hepsini toplamak lâzımdı. İşte kitabın «Garbdan tercümeler» kısımları bu üç çeyrek asrın hemen hemen bütün mahsullerini ortaya koyuyor. Çok hayırlı bir iş yaptığına inanan bir insan sıfatile bu hususta bol bol zaman sarfına hiç acımadım.

Bir kere bunları derlemek için üç senedir bütün Babîâli kütüphanelerini taradım ve onların bütün eski fihristlerini elden geçirdim. Sonra Bayezit, Üniversite, Fatihteki millet kütüphanelerile Galatasaray lisesinin kütüphanesi tetkik edildi. Yeni harfle basılmış eserler için de on iki yıllık devlet bibliyografyalarını eledim. Bütün bunlardan sonra bütün bu eserler içinden mühimlerinin ve lâıık olanlarının mevzuları anlatılarak tahlilleri yapıldı. Emek ve zaman... Ne çıkar, değilmi ki üç çeyrek asırlık tercümelerimizi bu memlekette ilk defa topyekûn vermek hazrı kitabı yazana nasip olmuştur, çekilen emekle sarfolunan zamanın hepsi helâl olsun

Zannediyorum ki topladığım tercümeler «tamama yakın» denecek bir mahiyet alabilmıştır. Tamama yakın diyorum, çünkü yapılan işin tam olmadığını ve olamayacağını biliyorum. Kimbilir köşede bucakta, ehemmiyetli ehemmiyetsiz, daha nekadardır eser kaldı. Fakat değilmi ki bir kere esas yapı kurulmuştur, bu gibi eserler meydana çıktıkça noksanlar telâfi olunur. Yalnız «polis ve macera» romanlarını tamamlamakta ne fayda gördüm, ne de buna imkân vardır. Bu hususta ikinci cildin Fransız edebiyatından tercümeler bahsinde bu cins tercüme romanların

taşkın bereketine dair bir fikir edinilecek kadar «bibliyoğrafik» malûmat verilmekle iktifa olundu. Edebiyat ve kültür itibarile kıymeti olan eserlerden noksan kalanlar varsa kitabı yazanı bunlardan haberdar edecek hayırhahlara şimdiden ve peşinen şükranlarımı sunarım.

İslâm medeniyeti: Kitapta «İslâm medeniyeti» bahsine iki büyük kısımla, 183 üncü sahifeden 418 inci sahifeye kadar geniş bir mevki verilmesini fazla görenler olabilir. Fakat düşünmeli ki birinci plânda gelen vazifemiz kendimizi bilmektir. Dinlerin donan ve köstekliyen tarafları varsa yarattıkları medeniyetle şeref olan tarafları da var. İslâm-lık bizim yalnız dinimiz değil bütün bir kültürümüzdü. Milletler medeniyetleriyle ögünürler. İslâm medeniyeti bahsinde Türkün rolünü ön safa almağa çalışışım yalnız milliyetperverlik için değil hakkın kendini meydana çıkarmak içindir. İslâm medeniyetinin de beşeriyetin büyük fikir hareketi içinde kendine mahsus şerefli ve yüksek bir mevkii vardır. Türk gencini milletin şerefinden haberdar etmek ise ona yapılacak hayrın en şerefli lisi olur. Bizler ki çocuklarla haşır ve neşir olan bir meslekteyiz, kitabı yazan «kürsü» yle «sıra»nın kaynaşması arasında yaşayıp durduğu için gençlerimizin nelere muhtaç olduklarını yakından biliyor. Bu kitap bu bilişle yazıldı.

Başlıca me hazler: «İslâm medeniyeti» me hazlerine dikkat edilecek olursa görülür ki o medeniyet müslüman olanların gözlerle değil daha çok müslüman olmıyanların gözlerle görüldü. En başta beş ciltlik «Les Penseurs de l'Islame» müellifi meşhur müsteşrik Baron Carra de Vaux olmak üzere «İslâm tarihi» müellifi İtalyan Leone Kaetano, «Tarihi İslâmiyet» müellifi Dr. Dozy, «Medeniyeti İslâmiyet tarihi» ni yazan Suriyeli hristiyanlardan Corci Zeydan, «Muhammed'in hayatı» nı yazan Emile Dermenghem, «İlim ve din» müellifi Emile Boutroux, «Felsefe tarihinde Türkler» i yazan Ernst Von Aster, büyük «İbni Sina» kitabında «İbni Sina'nın Garb tıbbına hizmetleri» etüdünü yazan Prof. Dr. Tricot-Royer, yine aynı kitapta «Türk tababetinin âlemdarları» etüdünü yazan Dr. B. Gomoiu, ve İngiliz müverrihi Gibon'un fransızcaya «Décadence et Chute de l'Empire Romain» ismile çevrilmiş olan muhallet eseri gibi en ziyade müslüman olmıyan me hazlere müracaat edildi. «Orta zamanda hristiyanlık» bahsi için de yine böyel hareket edilerek en çok «Âdem oğlu» müellifi Musevi Emil Ludwig ile «Yeryüzündeki dinlerin tarihi» müellifi Ömer Rıza Doğru'l'a müracaat olundu. Bu tarzda hareketi bitaraflık için daha uygun buldum.

Kitapta en geniş yeri işgâl eden «İslâm medeniyeti» bahsinde, Frenk me hazleri derecesinde olmamakla beraber, tabii Müslüman ve Türk me hazlerine de müracaat olundu. En başta «Zulmetten Nura» müellifi

Şemsedin Günaltay'ın birinci ve ikinci «Türk Tarik Kongresi» ile büyük «İbni Sina» kitabındaki etüdları, Şerefeddin Yaltkaya'nın yine aynı kitapta İbni Sina'nın hikâyelerine aid tercümeleri, İsmail Hakkı İzmirli'nin «Türk kültürünün Garb yarımadasında izleri» broşürile «İbni Sina» kitabındaki tetkikleri, Hilmi Ziya Ülken'in «Uyanış devirlerinde tercümenin rolü» eserile iki ciltlik «Türk tefekkür tarihi», Aksekili Ahmed Hamdi'nin «Din dersleri»; Mehmed Ali Ayni'nin «Hacı Bayramı Veli» si ile büyük «İbni Sina» kitabındaki yazıları ve aynı kitaptan Nevzat Ayas'la Dr. Süheyl Ünver'in etüdelri ve hepsi kitabın hâmiş notlarında gösterilmiş olan diğer me hazler.

Antiquité, yâni Yunan ve Lâtin edebiyatları için de esas me haz olarak «Alliance de maison d'edication chrétienne» teşkilâtına mensup ve J. M. J. A. inisiyallerile bir papas heyeti tarafından neşredilen «Histoire des Littératures Anciennes et Modernes» eserini aldım. Buna yedek ve kontrol olarak da A. Henry'nin «La Poesie et la Prose dans les trois Langues Classiques» namındaki eserinden istifade edildi. Yunan ve Lâtin için daha yeni bir eser yerine altıncı tabı 1900 tarihini gösteren birinci esere istinad edilmesinin sebebi şudur. Fransız akademisince de mü-kâfatlandırılmak suretile resmî bir kıymet dahi kazanan o eseri papas âlimleri yazdı. Onlar eskileri çok iyi bilirler, sonra vücuda getirdikleri eser şahsî değildir ve eserin en faydalı tarafı Yunan ve Lâtin edebiyatlarında salâhiyetli şahsiyetlerin fikirlerini nakletmeleridir. Biz ki bu kitapta en çok milletlerin ve şahısların birbirine olan tesiri cihetine dikkat ettik, bu cihetten o eser çok işimize yaradı.

Fransadan maada diğer Avrupa milletleri edebiyatları için de şu iki me hazden istifade edilmiştir: Bibincisi «Ch. M. Des Granges» in «Les Littératures Étrangères» i, ikincisi H. Guillemain'in «Notions de Littératures Étrangères» i. Bu iki kitap sırasile İtalya, İspanya, İngiltere, Almanya, Rusya ve İskandinavya edebiyatlarından bahsederler. Birinci kitapta malûmat ciheti daha fazladır. İkinci kitapda da daha çok ecnebî edebiyatlarla Fransız edebiyatının tesirleri cihetine ehemmiyet verilmiştir. Tabii birincisi 394, ikincisi 260 sahife içinde Avrupanın altı milletine aid edebiyatları sıkıştırmak vaziyetinde kaldıkları için her iki kitap ta bahsettikleri milletlerin edebiyatlarında talî derecedeki şahısları kale almamışlardır. Zaten bu iki kitabı tercih edişim de bundan ileri geliyor. Bunlardan daha geniş kitaplara müracaat edeydim bu işi böyle bütün «İslâm medeniyeti», «Garbdan tercümeler» ve «Türk edebiyatlarına umumî bakışlar» bahisleriyle beraber böyle iki cilde sığdıramazdım. Bu iki kitaptaki malûmat ecnebi edebiyatlarından imtihan veren Fransız üniversitesi talebelerine bile kâfi gelmekteymiş. Ben de tuttuğum mikyas itibarile daha ilerisine gidemezdim.

Fransız edebiyatı için esas me haz olarak da - tabii gerek Des Granges'in ve gerek Guillemain'in «Ecnebi edebiyatları» nda Fransız edebiyatından bahsedilmediği ve zaten Fransız edebiyatı ile daha sıkı olan alâkâ-mıza binaen onu biraz daha geniş mikyasta tetkik için sırf Fransız edebiyatına ait müstakil bir kitap halinde - şu esere istinad edilmiştir : B. Abry, C. Audic, P. Crouzet taraflarından yazılan «Histoire Illustrée de la Littératures Française». Tabii bu 664 sahifelik kitabı aynen almağa imkân olmadığından kitabımızdaki mikyasa göre icab eden yerler alındı.

İşte burada zikrettiğim bütün bu esas me hazlarla zikrine lüzum görülmeyen diğer talî me hazlardan ne aldımsa hepsi hâmiş notlarında sahife numaralar ile gösterilmiştir. Kitapta malûmat denen kısım hep onlara aid. İsabetler hep onların olduğu gibi hata varsa bu da onlarındır. Kitabı yazanın rolü Şark ve Garbın bu ayrı ayrı şeyler yazan şahsiyetlerini kendi mevzuunun sentez vahdeti içine alıp birleştirmekten ibaret.

Medenî dilin

Bazıları benim Avrupa edebiyatına aid bir kitab hazırla-

Faydası:

makta olduğumu işiderek yunanca, lâtince, italyanca, ispanyolca, ingilizce, almanca, ve rusça bilmediğim halde böyle bir kitap yazmağa nasıl cüret ettiğime şaşıyorlarmış. Böyle düşünmek ne «Avrupa» nın, ne «medenî dil» in ne olduğunu bilmemektir. Bunların ne olduğunu yukarda işaret ettim. Bugün medenî dillerin her hangi bir ile değil böyle orta halli ve umumî bir kültür kitabı, hattâ değil yalnız Yunan ve Lâtinle Avrupa milletlerini, Sümerinden Çin ve Maçinine kadar yüzlerle ve yüzlerle cild-den mürekkep abidevî eserler yazılabilir. Zaten bir dil bu payeye çıkıncadır ki «medenî dil» unvanını alabiliyor; bütün medeniyeti anlatabilen dil. Nerede olduğumuzu anlamak için yalnız türkçemizin bu halini düşünmek kâfidir.

Çinli

Eserimde hiç hata yok mu? «Türk teceddüd edebiyatı»

meslekdaş

nın mukaddemesinde (S. : 4) şöyle demiştim: «Eserimin

hatasız olamayacağını biliyorum, mademki hata Serendip adasının ilk Âdem ayağı ile titrediği zamandanberi insandan ayrılmıyor.» 13 üncü asırda «Çin yazısının tarihi» ni yazan Çin müverrihi Tai T'ung da şöyle diyor: «Eğer eserimin tam mükemmel olmasını isteseydim bu kitabın çıkmaması lâzımdı.» [1]. «Medeniyetin tarihi» isimli üç büyük cildlik yeni eser ile dünya kültürünü kucaklayan ünlü Amerikan müverrihi Durant Çinli tarihçinin bu sözüne kendi eseri için de iştirak ediyor. Bizim kendi halimize göre kitabımızın mevzuu da ummanlıdır; ben daha evle-viyetle yedi asır evvelki Çinli meslekdaşın sözüne iştirak ederek imzama atıyorum.

İsmail Habib

Ayazpaşa - Taksim HAZİRAN 1940

[1] Amerikan müverrihi Will Durant'ın Charles Mourey tarafından fransız-caya çevrilen «Histoire de la Civilisation» un mukaddemesi, S. : 12.

Methal : Yunandan önce :

Ayırupa, kendi medeniyetinin kökü, temeli, kaynağı olarak yalnız Yunanı gördü. Onun için buna «Yunan mucizesi» denildi. Sanki bu medeniyet mucizesi Yunana gökten zenbille inmiş, veya yerden kendi kendine bitmişti. Yunanlıların Mısır'dan birşeyler öğrendikleri mübhem olarak biliyordu; bir de Fenikelilerden bazı şeyler aldıkları anlaşıyordu; işte o kadar.

Fakat muasır tarih ve arkeolojinin fevkalâde inkişafı herşeyi alt üst etti. Asırların zehabı kökünden yıkıldı. Yunana hocalık yapmış sanılan ihtiyar Mısırın bile medeniyeti başkasından aldığı anlaşıldı. Hele Fenikelilerin rolü basit bir transitçilikten ibaretti. Medeniyet ki «büyük fikir sentezi» dir; bu büyük fikir ilk defa hangi ülkede kuruldu ve onu kuran hangi kavimdir?

Kitabımız ki medeniyet dediğimiz bu «büyük fikir» in çizgisini göstermek istiyor. Eğer bu çizgiyi Yunandan başlatırsak güdük ve noksan bir iş yapmış oluruz. İşi tamamlamak için bu çizgiyi Yunandan önceye hem de çok önceye, Yunan medeniyetinden üç bin yıl daha önceye kadar götürmek; çizgiyi medeniyetin ilk kurucusu olandan başlatmak lâzımdır.

Baştan bizim de niyetimiz kitabımıza «birinci kısım» olarak «Yunandan önce» diye, hiç olmazsa kitapta, Yunan ve Lâtin edebiyatlarına ayrılan mikyas kadar bir fasıl açmaktı. Fakat kitabın tahminden fazla tutuşunu görünce bundan vazgeçtik. Lâkin büyük fikir çizgisini lâyük olduğu ilk hakikî menbaa götürmek için bize bir iki sahifelik şu kısa «medhal» de kâfi gelecektir.

İlk büyük hakikat; artık «Yunan mucizesi» eski bir masal gibi ortadan kalktı. Bugünkü medeniyetimizin temalciliğini Yunana borçlu olmadığımız, Yunanın da bunu başkasına borçlu olduğu anlaşıldı. Dünya medeniyetinin ilk kurucusu olmak şerefi, medeniyetin ilk hakikî velinimeti anlaşıldı ki, Sümerlilerdir. Bu, yalnız takaddüm şerefi değil. Bugünkü Avrupa medeniyeti Yunan ve Lâtinden geliyor, amma Yunan ve Lâtin de bütün endamile Sümer medeniyetine istinad ediyor. Öyle ise bugünün Avrupasını da Amerikasını da anlamak için Sümer'i anlamak lâzım.

Mazîyi geçmiş bir efsane sanan bazı idrâkler medeniyet âleminin

bu işe niye bu kadar ehemmiyet verdiğine belki şaşarlar. Bütün medenî milletler büyük masraflar yaparak, çeşitli heyetler göndererek, Fırat ve Dicle kıyılarında, Seyhun ve Ceyhun vadilerinde, Çin Türkistanında boyuna arkeoloji tetkikatı yapıp duruyorlar. Hele Amerikalılar bu işte ön safa geçtiler. Keselerini milyon milyon akıtıyorlar. Bu kadar emek neye?

Profesör ve doktor Ernst Von Aster «Felsefe tarihinde Türkler» isimli çok kıymetli etüd broşüründe (Devlet matbaası 1937) Yunanlıların «büyük fikir sentezini Sümerlilerden aldığını» söyledikten sonra maziye verilen fevkalâde ehemmiyetin sebebini anlatmak için şöyle diyor : «Bu eski fikir hazinesini meydana çıkarıp muhafaza etmek yeni fikirler keşfinden daha ehemmiyetsiz değildir.»

Üç büyük cildle «Medeniyetin tarihi» ni yazan genç ve dinç Amerikan müverrih Will Durant eserinin 150 sahifesini «Medeniyetin menşeleri» bahsine hasrettikten sonra ilk medeniyet ülkesi olarak «Yakın Şark» dan, Yakın Şarkta da ilk medenî kavim olarak Sümerlilerden başlıyor ve başlarken şunu söylüyor :

«Biz Yakın Şarkı tetkik ve tebcilederken bugünkü Avrupa ve Amerika medeniyetinin hakikî kurucusuna karşı çok eski borcumuzu ödemekten başka birşey yapmış olmuyoruz.» (C. : 1, S. : 152)

Evet, rönesanstan beri, asırlarca bütün Avrupa medeniyet babası diye hep Yunan'ın ayağına kapanarak hürmetlerini ona sundu. Artık bu hak Sümerlilerindir. Medeniyet babalığının tacı onun başında ve hil'at onun sırtında. Artık bütün medeniyet âlemi biatını ona yapıyor ve ona yapacak.

Durant, eserinin mukaddemesinde de şöyle demektedir :

«Eğer biz tarihimize Şarkla başlıyorsak bunun sebebi yalnız tanınan en eski medeniyetlerin Asya'da tecelli edişinden değil aynı zamanda Yunan ve Roma medeniyetlerinin de temeli oluşundandır.» (mukaddeme, S. : 10).

Hattâ Sir Henry Maine o kadar ileri gidiyor ki, diyor, şimdiki zekâmızın yegâne kaynağını bu Yakın Şark medeniyetinde görmektedir Yakın Şark medeniyeti, yâni Sümer. Ne yaptı bu Sümerliler? Medeniyetin nekadar sahada nekadar tezahürü varsa hepsini Sümerlilerde görüyoruz. Kitaptan işte aynen naklediyorum : (S. : 152).

«Ziraat ve ticaret, beygir ve yük arabası, para ve polişe, tezgâhlar ve san'atlar, Hukuk ve idare, riyazî ilimler ve tababet, kanallarla bataklıklar kurutmak, hendese ve hey'et, takvim, çalar saatlar ve sema haritaları, alfabe ve yazı, kâğıt ve mürekkep, kitaplar, kütüphaneler ve mektebler, edebiyat ve musiki, heykeltraşlık ve mimarlık, mineli çanaklar, tezyinat eşyası, tek Allah tanımak ve tek kadınla evlenmek, düzgünler ve cevahir-cilik, santraç ve zar, gelir üzerine vergi koymak...»

Bütün bunlar bugünkü Avrupaya, Avrupadan da Amerikaya, önce

Girid'in, sonra da Yunan ve Romanın tavassutile geçti. İcad Sümerindir. Orada icad edilen medeniyet amelî ve fikri hayatın bütün bu tezahürlerini Anadolu'dan Ege denizine, Fenikeye, Mısıra yaydı, onlardan da Girid'e ve Yunana geçti. Bütün bunların rolleri hep «tavassut» dur. Yunan da dahil olarak.

Medeniyet kuruculuğunda Yunanlılar vermekten ziyade alıcıdılar. Onlar kendilerinden üç bin sene evvelki medeniyetin tam mirasçısı oldular. O medeniyetin bütün ilim ve san'at mirasları Yunan beldelerine ticaretlerin ve harplerin tesadüfile geldi.» (aynı eser, aynı sahife).

Peki bu suretle Yunan'ın bütün şerefi gidiyor mu? Hayır giden Yunan'da olmıyandı, Yunan'ı medeniyetin temeli sanmak haksızdı, bu hak hakkı olana gitti. Fakat Yunan'da kalan şeref te yine şereflerin şerefidir. Kitabın üçüncü kısmı olan «Orta zamanda Avrupa» faslına «Yunan medeniyetinin kuvveti ve za'fı» bahsile başlanmıştır. Orada Yunan'ın «şerefleri» sayılırken şöyle denmiştir. (Ba: S. : 156). «İkinci büyük şerefleri ilim ve felsefede tecelli etti. Wells'in (Cihan tarihinin ana hatları) nda işaret ettiği gibi Yunan'dan önce dirije edilmemiş fikir vardı; Yunan felsefesi fikirleri dirijeleştirdi ve sistemleştirdi. İlim bundan doğmuştur.» ve bundan sonra şu satırlar geliyor :

«Sokrat, Eflatun, Aristo; akıl onlarla her şeyin üstüne çıktı ve Yunan felsefesi zekânın saltanatını kurdu. Bu felsefede, bütün meseleleri kucaklıyarak, insanın içinde bulunduğu âleme meydan okuması gibi heyecanlı bir haşmet var.»

Yunan, san'at ve felsefesinin, orijinal, her sahada her çeşit dehâların mahsullerile bezenmiş, bir bahçesini kurdu. Bu bahçenin medeniyet unsurları başka diyarlardan gelmiştir, çiçeklerin tohumları, çiçekleri sallıyan nesimler, ve çiçeklere gıda veren topraktaki unsurlar hep ilk hareketini Fırat ve Dicle kıyılarından yaparak, ülkeler aşır Yunan'a geldi: Fakat yapılan bahçe Yunan'ındır. Bütün tarhları, şekilleri, güzelliği, ve umumî ahengile tamamen Yunan'ın olan bahçe. Kitabımız işte bu bahçeden başlıyor.

NOTLAR :

1 — **Şahıs isimleri** : Kitapta milletlere aid şahıs isimleri - Lâtin harflerini kabul etmiş milletlerin umumî kaidesi mucibince - kendi dilindeki imlâ ile alındı ve parantez içinde de bizim telâffuzumuza göre okunuşları yazıldı. Yalnız Yunan ve İslâv isimlerinde, onların kendi harflerini kullanamadığımız için, Yunan ve İslav isimleri kendi telâffuzumuza göre kendi harflerimizle yazıldı.

3 — **«İndex» in ehemmiyeti** : Çok emek çekilen «İndex» için okuyucularımın şimdiden dikkatlerini celbederim. Kitabın sonundaki «endeks» in başında bunun «faydaları» anlatıldı. Kitapta en çok dikkat edilen nokta millet-

lerin ve şahısların birbirine olan tesirleridir. Endeks bu ciheti bir levha halinde gösteriyor.

3 — **Bibliyografya** : Mehazlere aid bibliyografya cetveli ikinci cildin sonuna bırakıldı: Birinci cildde de geçen kitapları tekrar etmemek için böyle yapıldı.

4 — **Teşekkürler** : Tercüme kitapların derlenmesinde, kitaplar ve fihristler vermek suretile, himmet ve yardımları dokunan muhterem kütüphanecilerimizden Ahmed Halid, İbrahim Hilmi, Semih Lûtfi, Kanaat kütüphanesi sahibi İlyas Bayar, İkbâl kütüphanesi sahibi Hüseyin Kitabcı, İnkılâb kütüphanesi sahibi Garbis Fikri, Şark kütüphanesi sahibi M. Hüseyin Tutya, ve diğer yardımı dokunan kütüphanecilere alenen teşekkür ederim. Bu kitabı basan Remzi Bengi, ikinci cildin tercüme noksanlarını bertaraf etmek için bizzat himmet gösterdiği gibi onun vasıtasile evime kadar gelip çalışan Cihat İmer ve Baha Dürder'e ve doğrudan doğruya rusçadan yaptığı kıymetli tercümelerle edebiyat ve kültürümüze geniş himmetleri dokunan Hasan Âli Ediz'e dahi teşekkürü borç bilirim.

Yeni harfle basılan tercüme kitapların tedarikine ilk esas olan resmî «bibliyografya» ların on iki yıllık fasiküllerini tertibde değerli himmeti görülen «Derleme» müdürü Selim Nüzhet Gerçek'le bu resmî neşriyattan evvel şahsî gayret ve faaliyetile 1931 - 1933 senelerinde neşrettiği ve eserlerin mevzuu hakkında izahatlı üç fasikülü meydana getiren Mustafa Nihad Özön'e dahi memleket irfanı namına minntdarlığımızı bildiririz.

BİRİNCİ KISIM

Yunan Edebiyatı

— 1 —

Kahramanlık devri — Atina devri ve
Perikles asrı — Yunan ve İskender
devri — Yunan ve Roma devri

— 2 —

Yunan edebiyatından tercümeler,
ve
Yunan esatiri

YUNAN EDEBİYATI [1]

[Yunan edebiyatı altı devreye taksim edilir: 1 — Milâddan önce 13 ncü asırda, yani Truva cenginin yapıldığı 1270 den daha ileriye uzanan masal ve efsane devri. 2 — Truva cenginden, altıncı asra yâni Medya cenklerine kadar yedi buçuk asrı kaplıyan kahramanlık devri. 3 — Altıncı asır sonlarından Yunanistanın Makidonyalı İskendere geçişine kadar Atina devri. 4 — İskender istilâsından, yâni 323 den, Roma istilâsına, yâni 146 ya kadar Yunan-İskender devri. 5 — Romalıların istilâsından hristiyanlığın hâkimiyetine, yâni milâddan önceki 146 dan, milâddan sonraki 306 ya kadar Yunan-Roma devri. 6 — Hristiyanlığın hâkimiyetinden sonraki Yunan-Hristiyan devri. Bunlardan birinci devre alaca karanlık olduğu, sonuncu devrin de hiç kıymeti olmadığı için zikredilmeyecekler, yalnız dört devirden bahsedilecektir.].

[1] — Yunan edebiyatı için «Alliance des maisons d'éducation chrétienne» teşkilâtına mensup ve J. M. J. A. inisiyallerile bir heyet tarafından neşredilip Fransız Akademiesince mükâfatlandırılan «Histoire des littératures anciennes et modernes» namındaki bitaraf ve kıymetli eser esas me'haz olarak alınmıştır. 6 ncı tabı, Paris 1900. Buna yedek olarak da D. Hanry'nin «Cours critique de littérature» yahut «La poésie et la prose dans les trois langues classiques» isimli kitabından istifade edilmiştir. 17 nci tabı, Paris 1905. Diğer membardan malûmat eklendiği zaman onlar ayrıca hâmişlerde gösterildi.

KAHRAMANLIK DEVRİ

[M. E. 1270 - 590]

DESTANÎ ŞİİR :

OMİROS (Homer): [M. E. 9 ncu veya 10 ncu asır].

Hayatı Siması tarihî çizgilerle aydınlık değil, masallı rivayetlerle dumanlıdır. Ne zaman yaşadığı tam kestirilemediği gibi nerede doğduğu da kat'î olarak belli değil. En çok İzmirli olmasına ihtimal veriliyor. Zaten rivayete göre asıl ismi «Meleziten» imiş. Meles çayı kıyısında doğduğu için kendine bu isim verilmiş. Bu çay İzmirdedir. Halkapınar çayı. Eski İzmir orada idi. Homer o çaya hep «Mukaddes Meles» derdi.

Çünkü onun kaynağı ilâhe Diyana'nın hamamıydı. «Ok atmayı çok seven bakire Diyana, kalın kamışlarla dolu Meles'in kıyısında atlarını koşarak altın arabasile İzmirden, bağlar arasındaki Klarose doğru, orada kendini bekleyen gümüş yaylı Apollon'a kavuşmak için süratle gidiyor.»

Eskiden o suyun kaynağı bir mağaradan çıkarmış. Bunu kâtip Çelebi bile cihannümasında söyler: «Bir kemerden pek çok su nebean ederek bir göl halini alıyor ve gölün suları denize akıyor.» Şimdi o mağara yok. Ve o göl de şimdi, İzmir su şirketinin bahçesinde berrak bir havuzdur. Çayın boyu ancak bir kilometre tutuyor. İkinci asrın Yunan muharrir ve hatiblerinden Aristid bu çayı şöyle tarif eder: «Meles denize dökülürken çağılmaz, yazın da kışın da aynı vaziyettedir. Yağmurlar onu bulandırarak tahkir etmez, sıcaklar da onu korkutmaz. Donmuş bir şeymiş gibi aynı şekli muhafaza eder. Serseri değil, yatağından uzaklaşamaz, ve şehre âşık şehirden ayrılamaz.»

17 nci asırdanberi çeşit çeşit seyyahlar İzmirde hep bu Meles çayını aradılar ve hepsi onu Kemerköprü suyu zannederek aldandılar. Şato Bryan «nerede olduğunu kimsenin bilmediği Meles» dedi, Lamartin «Meles

çayı olarak kabul ettiğim derenin kıyısında, şehrin kapısı civarında güzel bir manzara buldum: Kemer köprüsü» diye kendini avuttu. nihayet bu mesele hakkında kocaman bir kitap yazılarak Meles'in Halkapınar suyu olduğu isbat idildi. [1].

İşte bu çayın adını alarak büyüyen Homer o meşhur İlyada'sını bitirdikten sonra kör oldu. İkinci eseri olan Odise'yi Sakızda kör iken vücade getirir, kendisine Homer lâkabının verilmesi bu körlüğünden dolayı imiş.

Homer dünya şiirinin babası sayılır. Muhayyelelerde okadar büyüdü ki Yunanlılar Homer'i kendileri gibi bir insan göremeyerek onu ilâhlara nispet ettiler. Bazılarınca Apollon'un, bazılarınca Merkür'ün oğludur. Daha beşikte iken dokuz güvercin ilâhlar tarafından onu eğlendirmeye memur edilmiş. Çocuk, kuşların civıltısını taklit ediyor, kuşlar ki uçan şiirdir, doğan büyük saire ilk teraneyi onlar öğretti.

Bazıları Homer'in varlığından bile şüpheyeye düştüler.

Bir takım münekkitler Homer zamanında yazı olmadığını ileri sürerek onun eserlerinin bir şahıs tarafından değil, müteaddit asırlardaki şairler tarafından eklene eklene vücade getirildiğine kanaat getirdiler. Fakat La Bruyère'in dediği gibi birçok insanlar tarafından müstereken yazılmış şaheserler yoktur. Halbuki Homer'in iki destanı da büyük bir deha eseridir. Nihayet Girit'teki son keşifler yazının Homer'den çok önce de mevcut olduğunu meydana çıkardı. Bu asrın başından itibaren o eserlerin bir elden çıktığı kanaati kuvvetlendi. Victor Bérard'ın dediği gibi Homer bugün yeniden dirilmiştir. [2].

Eserin Yunan dili büyük iki lehceye ayrılmıştı, asıl Yunanistanda éolien lehcesi, garbî Anadolu'da da ionien lehcesi.
tanzimi Homer tabii kendi lehcesile şiirlerini yazdı ve bu lehce asıl

Yunanistana da hâkim olarak, sonra Atina devrinde ve Perikles asrında, İonien lehcesi, hep Homer'in tesirile, bütün Yunanlılığın edebî dili oldu.

Onun iki büyük destanındaki şarkıları asıl Yunanistana muganniler götürdüler. Onları kalabalıkta okuyorlardı. Ve bu şiirleri parça parça ve ayrı ayrı serlevhalar altında inşad ederlerdi. «Gemiler cengi» «Aşilin silâhlarının yapılışı» ve saire gibi.

Milâddan önce 6 ncı asırda, Atina tiranlarından ve Solon'un muasırı Pisistrate bu parça parça şiirleri topladı. İlyada ile Odise birer eser halinde bu suretle meydana geldi. Onları sonra 24 fasıl üzerine tasnif eden İskenderiye mektebinin meşhur tenkitçilerinden Aristarque'dir.

[1] — «İzmir hakkında tetkikat» İkonomos, ve Bonaventur mütercimi : Arap zade Cevdet, 1932 İzmir.

[2] — Yaşar Nabinin Odise tercümesinin mukaddemesi, Selâmet matbaası 1932.

Homer'in şiirlerinde insan kalbinin en esaslı meziyetleri birer şelâle gürbüzlüğü ile akar durur: Doğruluk, samimiyet, duygu yüksekliği, ve hususile eşsiz bir mahviyet. Bütün şairlere şairliğin bu meziyetlerini numune olarak o bıraktı.

İlyada Bu eser bütün asırların ve bütün milletlerin en mükemmel destanıdır. Eserin ismi Truva'nın eski adı olan İlion kelimesinden geliyor. Çünkü eser Truva cenginden bahseder. On yıl süren cenk. Truva kralı Priyym'ın oğullarından Paris, İsparta kralı Menelâs'ın güzel karısı Elena'yı kaçırdı. Bunu Yunanlılar haysiyet meselesi yaparak intikam için Truvayı zapta giderler. Kral Menelâs'ın kardeşi Ağamemnon Yunan ordularının baş kumandanıdır. Ve kızı İfijeni'ye nişanlı olan Aşil de Yunan'ın en büyük kahramanıdır; Truva ancak onun himmetiyle alınacak. Homer Yunanlılara hep Akhalılar der.

Halbuki Aşil Ağamemnon'a kızdı. Harba girmiyor. Yunanlılar ümitsiz. İlâhlar da iki taraf oldular. Onların da kimisi Yunanlıları, kimisi Truvalıları himaye ediyor. Fakat ne vakitki Priyym'ın büyük oğlu Hektor, Aşil'in çok aziz dostu olan Patrokl'ı öldürdü, artık Aşil dostunun intikamını almak için işte cenk meydanına atılmıştır. Hektoru tepeledi, onun cesedini Patrokl'ın mezarı etrafında sürüyüp duruyor.

İhtiyar Priyym, kanlı göz yaşları akıtır, oğlunu öldürdü, fakat cesedini olsun kendine bağışlasın diye Aşil'e yalvarır: «Mabutlara benziyen Aşil, babamı düşün, o ihtiyarı hatırla». Aşil cesedi babasına verir. Aşil yalnız o cengin değil İlyada eserinin de baş kahramanıdır.

Aristo İlyadadaki plânın vahdetine yüksek hayranlıklar gösterir. On yıllık Truva harbi çok karışık, çok safhaliydi, eğer Homer işin her tarafını ihata ve terennüme kalksaydı eseri de karışacaktı. Halbuki şair o ciheti bıraktı, harbin yalnız en mühim bir safhasını aldı ve eserini vahdetin kemaline çıkardı.

Eserin diğer esaslı bir kıymeti de mevzuun böyle bir destan için en uygun olarak seçilmiş olmasıdır. Yalnız bu mevzuu seçiş bile yüksek bir dehanın tecellisini gösteriyor. Destanî vak'alar, hakikaten büyük ve asilane olmalıdır. Onun mevzuu bütün milletleri ve bütün zamanları alâkadar edebilmelidir, ve o mevzu insan ruhundaki en yüksek hisleri hareketlendirilmelidir. Yunan şereflerinin hepsinin üstünde İlyada'daki şi'r'in şerefi var.

Eserin üçüncü büyük kıymeti yaşatılan karakterlerin canlılığında ve çeşitliliğindedir. Bundaki deha eseri şuradan geliyor: Eserdeki şahısların hepsi kahraman, hepsi cesur, hepsi aynı dilekte, ve hepsi şerefi herşeyden üstün bilmektedir. Böyle bir yığın kahraman arasında karakterleri nasıl ayırmalı? Aralarında nasıl farklar bulmalı? Bu yapılmazsa onların hepsi aynı kalıptan çıkmış gibi birbirine benzerler ve ayrı birer şahsiyet olamadıkları için hepsi de eriyip giderdi. Homer işte bu işi de mucize gibi yaptı.

Eserdeki kahramanlarının her birini başka bir tarafından aldı. Sonra baş kahraman Aşili de muhtelif taraflarından yakalayarak onu bize bütün meziyetleri ve nakiselerile canlı bir kül halinde yaşattı. Aşil eserde herşeyin üstündedir. Ona bir taraftan Ajaks'ın kuvvetini, bir taraftan Ulis'in maharetini verdi. Aşil'in meziyetleri gibi nakiseleri de kusvadadır. Meselâ hiddeti; kendini hiddet kaplayınca o artık hiç birşey görmiyen bir kör kesilir. Yine meselâ hodgâmlığı; Ağamemnon'a kızdı diye vatanını ve millettaşlarını mağlûbiyete terk edecek kadar küsüp bir yana çekilir. Aşil vahşi ruhludur.

Fakat Homer bu vahşi ruhu bize yumuşak göstermek için neler bulmaz? O gayet zevkli lir çalar, misafirlerini çalgı çalarak karşılayacak kadar naziktir. Onun küskün hodgâmlığı da, dostunun ölümüne karşı gösterdiği vefalı fevranla gözümüzden silinir, ozaman o vahşi ruhtaki bu asil hassaslığa hayran oluruz.

Büyük İskender Aşil'de cengâverliğin en yüksek tipini görüyordu. Ordu-sile Çanakkale boğazından geçerek Anadolu'ya çıkınca ilk işi büyük merasimle Aşil'in mezarını tavaf etmek oldu. Aristonun terbiyesile yetişen ve Homer'in şiirleriyle beslenen İskender, etrafında yapacağı işleri yazdırmak için bulundurduğu bir sürü muharrir, Aşil'in mezarına hitab ederek bağırdı: «Bahtiyar genç adam, kendini tebeil ettirip ebedileştirmek için bir Homer buldun.»

Bunu nakleden meşhur lâtîn hatibi ve müverrihi Çiçeron ilâve eder: «İskender böyle demekte haklıydı, çünkü Homer'in İlyada'sı olmasaydı, onun mezarı da, adı da topraklar altında gömülüp gidecekti.» [1].

Eserdeki diğer şahısların karakterlerine gelince: Truva kahramanı Hektor'un karısı Andromak Aşil'in karşısına çıkmaması için yalvarır, kendisi dul ve çocuğu yetim kalacak. Aşil mabud gibi, karşısına durulamaz. Hektor öleceğini bilerek yine onun karşısına çıktı. Eserde Hektor'un böyle kıymetlendirilmesi Aşil'in kıymetini artırmak içindir. Yendiğimiz kıymetsizse yenişin kıymeti yok.

Yunan orduları baş kumandanı Ağamemnon yüksek otorite ile kumandanlık gururunun timsalidir. Truva kralı Priyam ise baba şefkatına bir sembol oldu; ak saçile, oğlunun cesedini kurtarmak için Aşil'e yalvarır. Priyam'ın zafı ihtiyarlığından ileri geliyor. Yalvarması, yalvarmaktan başka birşey yapamıyacağındandı.

Fakat ihtiyarlık hep za'f demek değil; işte Yunan tarafındaki Nestor. bu da ihtiyardır, fakat gayet enerjik; gösterdiği cesaretle başkalarını ateşliyor. O, kasketinin altından fırlayan bembeyaz saçlarla Aşil'e de, Ağamemnon'a da gürleri gibi dersler ve nasihatlar verdi.

[1] — «Voyage pittoresque de la Grece» müellif Choiseul Gouffier 2 ci cilt sah = 310.

Ya Andromak, Hektor'un karısı, hem zevce sadakatının, hem ana şefkatının ideal tipi. Hattâ, onların küçük çocuğu; bütün o badireler arasında şairin bereketli dehası, en tabii ve en latif çizgilerle o çocuğu kucaklamayı da unutmadı. Babası Hektor'u o tüylü, acayib ve heybetli migferile görünce korkan çocuğun süt ninesinin kucağına atılışı.

Hulâsa; eser mevzuile, plânındaki vahdetle, karakterlerindeki canlılıkla destanların yalnız ilki değil en birincisidir.

Bu ikinci destanın mevzuundaki hareket kısmı ancak dört gün devam eder. Fakat esere verdiği plân sayesinde Homer, bu dört günlük vak'adan o kocaman destanı çıkarmak sırrını buldu. Mevzu şudur:

Odise

Truvayı muhasara eden Akhalılar, yani Yunanlılar arasında çeşitli kralar vardı. Bunlardan İtak kralı Ulis yalnız cesaretile değil aynı zamanda zekâ ve meharetile de meşhurdu. Cenkten sonra memleketine dönecek, fakat Mabude Kalibsu ona âşık olur. Onu derin mağaralarda saklar. Onunla evlenmek emelindedir.

Truvadan beri on yıl geçti. O hâlâ memleketine dönemiyor. İçi yurt hasretile dolu : «Kendi sarayındaki bacanın tüttüğünü görmek için haytını da vermek lâzım gelse verecek.» Ötede zevceşi Penelob da kocasına hasret. Artık Ulis'den haber yok diye kendisine bir sürü evlenmek isteyen çıkıyor. Zavallı kadın ördüğü halı biterse evlenirim diye söz verir, ve gündüz ördüğü halıyı da geceleri söker!

Ulis'in bu esaret hâli diğer mabutlarına hiddetine sebep olur. Baş mabut Zös, yani Jüpiter, Kalibsu'ya Ulis'i serbest bırakmasını emreder. O da bırakır. Fakat bu sefer de deniz mabudu Neptün Ulis'e kızgın olduğu için onun gemisini batırır. Diğer bir mabut sihirli bir örtü vererek onu kurtarıyor.

İşte bu yüzden Ulis, bu Truva dönüşünde binbir macera geçirir. Nihayet, yarı ölü bir halde bir sahile atılır. Kralın kızı onu saraya götürür. Sarayda menkıbelerini nakleder. Tepegözlü Siklobların maceralarını, deniz canavarları siren'lerden çektiklerini, büyük girdablardan nasıl kurtulduğunu anlatır. Onun hem belâgatine, hem dirayetine, hem de cesaretine hayran olan prensesle babası ona bayılırlar.

Fakat, mabude Minerva onun vakitsiz bir surette tanınmasından korkarak onu bitkin bir ihtiyar haline kor. Bu, gider, ihtiyar Öme'ye misafir olur. meğer bu ikinci ihtiyar onun eski hizmetçisiymiş; efendisini tanıır. Diğer taraftan babasının gelmemesinden usanan oğlu genç Telemak da onu bulmak için yollara düşmüştü. O da bir sürü çilelerden sonra oraya gelir. Fedakâr hizmetçinin yardımile baba oğul memleketlerindeki saraya dönerler.

Üçüncü asır Yunan belagatçılarından Longin derki: «İlyada Homer'in gençlik eseridir, hareket ve vak'a ile doludur. Fakat Odise baştan başa hikâyesidir; hikâye etmek ihtiyarlık zevkidir. Homer bu eserde batan güneş

gibi gözlere daha büyük ve fakat yine öyle bir güneş gibi daha az ateşli görünüyor. Evet bu bir ihtiyarlık eseridir, fakat unutmayalım ki bu ihtiyar Homer'dir!» [1].

Buna karşılık da şu fikirde bulunuluyor: Destancılıktaki şi'riyet bakımından İlyada tabii çok güzel, fakat Odise'nin güzelliği de başka cinsten çok mühim. Homer birinci eserde Yunanlığın cengâver tarafını gösterdi. Fakat o millet sulh zamanında ne yapar? Onun zekâ ve fetanet tarafı nasıldır? Bunu da işte Odise sayesinde öğreniyoruz. Yekdiğerinden bukadar ayrı iki eser yaratmak, bu bize o dehadaki büyüklüğü gösterir. İlyada cengâverliğin, Odise sulhcülüğün destanı. Bunda gençlik ihtiyarlık değil iki ucdaki iki büyük hakikatın ikisini de kavrayış var.

Odise adı Ulis'in Yunanca isminden ileri geliyor. Ulis vatana sedakatin, bedbaht vatandaşlarına vefakârlığın, yurd ve ocak sevgisinin timsalidir. Oğlu Telemak bir veliaht için lâzım olan vasıfları gösterir. Öme hizmetcilikteki sadakatın sembolüdür.

Odise'de, sulh zamanındaki büyüklerin nasıl mahviyetli olduklarını görüyoruz. Orada hükümdarlar bile, bir sürü hizmetçileri ve köleleri olduğu halde kendi yemeklerini kendileri hazırlayıp kendi bahçelerini kendileri belliyorlar. Kralın kızı o şahane elbiselerini ırmakta kendi ellerile yıkar. Anası da evde örgü örmektedir. Orada hiç bir büyük büyüklüğe mağrur değil.

Homerin mevkii

Aristo «Şiir sanatı» kitabında Homer'i bütün kalem-lerin üstünde tutar. Meşhur lâtin belagatçılarından Kentilien daha ileri giderek bütün fesahat ve belâgatın Homer'den çıktığını söyler. Horas ise Homer'i felsefe tarafından alarak o büyük şairin aynı zamanda halka ve krallara yüksek terbiye dersi verdiğini anlatır. Boileau Homer'e karşı hayranların hayranıdır. 18 nci asır birinci yarısındaki İngiliz klasik şairlerinden Pop dahi şöyle der: «Homer kendi kahramanı Aşil'e benzer, onun gibi mukavemet edilemez bir kudrettir, önünden herşey kaçır; devireceği mânialar çoğaldıkça onun parlaklığı artar. Onun akışını hiç birşey durduramaz.» Homer bütün asırlarda ve bütün zamanlarda beğenildi. Hele güzel sanatlar sahasında onun eserlerinin verdiği ilhamlar sayısızdır.

Homer'de kusur arayanlar oldu. Meselâ Eflâtun onun yüksek dehasını çelenklerle tebcil ettikten sonra onun mitolojisindeki ilâhlar sistemine ilişir. O ilâhların hırsları, kinleri, hileleri yüzünden insanlarla karıştırılmasına kızar. Malûmdur ki Yunan mitolojisini sentezleştiren de Homer oldu. Yine meselâ Horas dahi sonsuz medhiyelerle beraber Homer'in yer yer tekrarlara düşmesine, insanı bıktıracak tafsilata girmesine ilişir. Böyle yerler eserinin gölgeli taraflarıdır diyor ve ilâve ediyor ki bu gölgeler

de onun nurlu tarafını daha aydınlık göstermek gibi bir rol oynamaktadır.

Hûlâsa Homer dünya şiirinin en başında ilâhî bir dev gibi duruyor.

(Eserlerinden ayrıca tercümeler faslında bahsedilecektir, oraya da müracaat edilmesi.)

DİDAKTİK ŞİİR:

İSSİODES (Heziyod): (M. E.: 8, 9 uncu asır).

Homer destanı şi'r'in babasıdır, Heziyod da didaktik, yani talimî şi'r'in mümessili oldu. Homer'den bir asır sonra yetiştigi tahmin olunuyor. Babası ölünce haris kardeşi bütün mirasa konmak ister, bu da hakkını kaptırmamağa çalışır. Şiire başlamasına işte bu hali sebep olmuş. Kardeşini yola getirmek için ona şiirler yazmış, bu şiir mecmuasının ismi «İşler ve günler» dir. «Adâlet ve iş cemiyetin esası olmalıdır, onların ahenkli ve uygun yardımından iyilik ve bereket doğar» diyor.

HAKÎMANE ŞİİR:

Bu kahramanlık devrinde hikmet ve fazilet şairliğinin de iki mühim mümessili vardır. Biri Solon, öteki Fisagor.

SOLON (638-558)

Koyduğu yeni kanunlarla Yunanlılığa yeni bir cemiyet bünyesi veren büyük adam, kendisi Salamin'de doğdu. Asyada ve Mısırdaki seyahatlar yaptı. Aynı zamanda hatib ve şairdi. Şiirleri hikemî, ahlâkî ve siyasîdir: hep fazileti telkine çalıştı. Dehasının bu her sahadaki kudretleridir ki, hiç kan dökmeden cemiyetteki o büyük inkilâbı yaptı. O inkilâp sayesinde halkı ezen zengin tabakasına karşı halkı kuvvetlendirdi.

Bizim Karun dediğimiz Krezüs'le olan menkibesi meşhurdur. Lidyanın merkezi olan Sard (Şimdiki Salihli) o zaman dünyanın en zengin beldesi. Krezus Solon'a hazinelerini gösterdi: «Nasıl, benden daha mesud var mı?» Solon «var dedi, Atineli Tellovis, vatanı uğruna öldü.» «Başka?» «Anasının arabasına koşacak atları olmadığı için kendilerini koşan iki genç!» ve Solon o mağrur hükümdara anlattı ki, saadet halde değil, hayatın sonunda belli olur. Netekim İran hükümdarına mağlûb olup da yakılırken hep «Ah Solon ah Solon» diyip durması Keyhüsrev'in dikkatini ve sonra rikkatini celbederek ona hayatını bağışlamıştı.

PİTAGORAS (Fisagor) (M. E.: 585-500).

Filozof ve riyaziyecilerden. Sisam adasında doğdu. Mısırdaki ve Şarkta seyahatlar yaptı. Memleketine dönerek ders vermeğe çalıştı. Fakat

hükûmdarın zulmünden memlekette duramadı, İtalyaya gitti, orada meşhur mektebini kurdu. Rivayete göre aleyhine çıkan bir isyan neticesinde öldürülmüş.

Eserleri bize intikal etmedi. Yalnız bir çok riyazî keşifler kendisine isnat olunur. O yaşayış ve inanışı hep ilimle telkin edermiş. Kûsufu ilk defa o izah etmiş. Kerrat cetveli ve âşarı usul gibi bir çok icadlar kendisine isnat olunur. akidelerini manzum vezizeler halinde tespit edermiş. Bu itibarla kendisi felsefî şairlerden sayılır.

LİRİK ŞİİR :

SAFO : (612 — ?)

Yunanlılar kadınlardan da dokuz tane şair yetiştirmekle öğünürlerdi. Bunların en meşhuru Safo'dur. Hayatı gölgeler ve efsanelerle karışık, kendisinin 612 tarihlerinde Midillide doğduğu biliniyor. Atak, cevval, zeki ve hassas bir kadıymış. Haremde inliyen Yunan kadınlığına hürriyet ve serbestlik verdirmek için meydana atılmış. Bir şiir mektebi kurdu. Etrafında toplanan genç kadınlara, «Lesbiyen» dendi. Hayatının uzun kısmı Sicilyada geçti. Orada namına abide dikildi ve madalyalar çıkarıldı. Lirik şiirdeki dehasına bütün Yunan tapıyordu. Ondan kalan bazı parçalar kendisine verilen bu büyük şöhretin haksız olmadığını gösteriyor. O şiirde yeni bir ölçü icad etti; çok ahenkli bir vezin buldu. O kadar ki, bu tarza «Vers Sophique» dendi.

HİCİVLİ ŞİİR :

ARHILOGOS: (Arşilok): (7. inci asır).

Hem lirik şair, hem hicivci. Lirik şiir daima rûbabla söylenirdi, nağmeyle ikizdi. Safo gibi bu da lirik şiiri kalbin sesi yaptı. Şiirlerin de kendi itiraf eder ki cenkte korkak bir muharipmiş. Harp yapamayınca kendini şi're veriyor. Olimp oyunlarında muzaffer olan gençlere «Herkül şerefine ilâhî» yi okudu. Meşhur oldu. Aynı zamanda keskin bir hicivci olduğu için büyük bir düşman kütlesi kazandı. Harpta korkak fakat hicivde ataktı. Kendisine taarruz edilerek öldürülmüş. Fakat ölümünden sonra Yunanlılar nazârında âdeta mukaddesleştî. Şiirleri, Homer'inkiler gibi, bütün umumî bayramlarda terennüm ediliyordu.

HAMASİ KASİDECİLİK :

TİRTEOS (Tirte) (7 inci ve 6 inci asır).

élégique denen mersiyeli şiir nev'inin kökü halk şarkılarından çıktı. Kallinüs bu şiir nev'inin mucidi sayılır. Yedinci asır sonlarında yaşıyordu. «Harp teraneleri» adında bir kaç şiiri kendi ismile muhafaza edildi. Fakat

bu sahada daha devamlı bir hatıra bırakan Tyrtée'dir. İspartalılar Atinalılardan kendi ordularının tanzimi için bir kumandan istediler. alay olsun diye topal bir şair olan Tirt'e gönderdiler. Fakat adamda cevher varmış. O-rada general oldu. Yazdığı hamasî kasidelerle İspartalıları coşturdu. Kendisi bol bol şiir heyecanına malikti. Vatani kasidelerinden ancak üç tanesi intikal edebilmiştir.

Hamasî kasidecilik şi'r'in erkek ses veren tarafı idi, lirik şiir ondan daha yumuşaktır.

MASAL :

ESOPOS: (Ezop) (7 ve 6 ıncı asır).

Bizim Nasrettin Hoca gibi eski Yunanlıların fıkra ve hikâye adamı. Kendisi Anadoluludur. Önce köle idi, sonra azad edildi. Boyuna seyahatlar yaptı, kendisinin yedinci asırda yaşadığı ve altıncı asır başlarında öldüğü tahmin ediliyor. Doğduğu yer hakkında da ihtilâflar vardır; en çok Kütahyalı olmasına ihtimal veriliyor.

Çok zeki, fakat çok çirkinmiş; sırtı kanbur, dili kekeme. Bizim Karun dediğimiz Lidya hükümdarı Krezüs'e karşı yapılan isyanda, âsiler namına murahhas gönderildi. Krezüs'e anlattığı hikâyelerle onun hiddetini yatıştırdı, ve artık onun nedimi oldu.

Hükümdar Delf mabedine yolladığı hediyeleri onunla gönderdi. Ezop'un ıgneli dili mabedin kâinlerine de uzandığı için kâhinler ondan öğ almayaya karar verdiler. Bir altın kupayı onun eşyası arasına koyarak bıçareyi hırsız mevkiine koydular. Mabedten birşey çalmanın cezası ölümdü. Ezop'u da yüksek kayadan uçuruma atarak cezalandırdılar.

Ezop ıgneli ve zehirli dilile çirkinliğinin hıncını mağrurlardan çıkarıyordu. Fikirlerini ya bir fıkraya bürüyerek, ya hayvanları nutka getirerek söylediler. Bu ikinciden fabl doğdu; sonra göreceğiz; Lâtinlerden Phédre ve Fransızlardan Lâfontain bu vadiye onu takib edeceklerdir. Her üçü, tabii başta asıl yaratıcı Ezop olmak üzere, bu vadinin üçüzlü bir kudretini teşkil ediyorlar. Phédre eserine «Ezopiyen» adını verdiği gibi, Lâfontain'de, eserini birinci defa tab ettirirken «Lâfontain tarafından nazmen yazılan Ezop hikâyeleri» adını vermişti. Bununla beraber gerek Phédre gerek Lâfontain, sadece birer mukallit değil orijinaldirler.

Ezop'a ait hikâyeler içinde dil fıkrası meşhurdur : Efendisi ona en iyi yemek deyince dil getirdiği gibi en fena yemek isteyince de yine dil getirdi. Ona biri gelmiş «Falan senin aleyhinde bulunuyor» demiş. O da cevap verir: «Bıçağı yapan değil kullanan mücrimdir; işte onun yaptığı bıçağı sen kullanıyorsun!»

(Ayrıca tercümeler bahsına bakılması).

ATINA DEVRİ [M. E. 590 -323]

Perikles asrı

Bundan evvelki kahramanlık devrinin Homer, Fisagor, Safo, Ezop gibi en bellibaşlı şahsiyetleri hep asıl Yunanistan haricinden, hep garbî Anadolu veya adalardandır. Fakat İranlılarla Yunanlılar arasındaki Medya harplarından sonra Atina bütün Yunan sitelerinin başbuğu oldu. Hele Perikles devrinde Atina artık medeniyetin son kemaline varmıştı. Kırk yıl hükûmet süren o büyük adamın adı bütün asra verildi. Hem en kudretli bir hatib, hem yüksek devlet adamı, hem mahir kumandan, hem şanlı bir demokrat; hem de edebiyat ve sanatın büyük himayecisi. Dehası her sahada en kuvvetli bir şekilde tecelli eden dev adam. Onun asrı Yunan edebiyatının altın devri oldu.

Bir defa ondan evvelki kahramanlık devrinde şi'rın destan, hikmet, lirizm, ve hamaset gibi nevileri başlamıştı. Homer bu devirde dahi rakipsizdir. Fakat şi'rın diğer sahaları, lirizm ve kasidecilik Anakreon Simonid, ve Pendar ile büsbütün yükseldi.

Sonra şiirde trajedi ve komedi diye iki büyük ve yepyeni vadinin açılması bu Atine devrine nasib olmuştur. Eşil, Sofokl, ve Öripid trajedinin üç dehası halinde yükseldiler. Aristofan komediyi yarattı.

Yunan edebî nesri de bu devirde meydana gelmiştir. Kahramanlık devrinde yalnız şiir vardı. Atina devrinde Herodot'un tarihile nesir doğdu, ve sonra tarih vadisinde onu Tüsidit ve Ksenofon takip etti. Nesrin ikinci sahası hitabette göründü. Başta Perikles'in kendisi olmak üzere Eşin ve hele Demosten Yunan hatipliğini kendine erişilmez bir eşsizliğe çıkardılar. Nesrin üçüncü sahası felsefede tecelli etti. Eflâtunların ve Aristoların eserleri yalnız fikir ve felsefenin değil edebiyatın da abideleri oldu. Şiirde

lirizm, trajedi, komedi; nesirde tarih, hitâbet, felsefe; siz edebiyattaki bu altın devrine güzel sanatlarda Fidyas, Poliklet, Lizip.... Gibi ebedî heykel-traşları da ilâve ediniz. Perikles devri sahiden bütün deha devlerinin toplandığı bir mucize asrıdır.

LİRİK ŞİİR:

Bu devirde şairler en çok vatanın şerefini, zaferleri, ve ilâhların kudretini terennüm ettiler. Yukarda ismi geçen üç büyük trajedi dahisinin eserlerinde de yer yer lirik şi'rlere vardır. Yalnız trajediye bağlanmayarak sırf lirik şiirde kalanlardan üç mühim simâyı sırasile görelim.

ANACREON (Anakreon): [559 - 478] Téos'da (şimdi İzmir vilâyetinin Seferihisar kazasının Sığacak nahiyesi merkezi) doğdu. Uzun zaman Sisam adasında yaşadı. Adanın prensi kendisine beş talan (30 bin altın frank) verdi. Zavallı şair bu hazineyi nerede saklayacağım diye iki üç gün huzursuz ve uykusuz kaldı. Nihayet götürüp paraları prene iade etti.

Lafonten bu sergüzeştten meşhur bir masal çıkarmıştır. 85 yaşında iken bir üzüm çekirdeğinin boğazında kalmasından boğularak ölmüş. O, türkülerle meşhur. Bunlara kendi ismine izafeten «Anakreontik» denir. Bunlar, bugünün muasır şarkılarına yaklaşan şiirlerdir. Şetaret, tazelik, letafet. Bir çok şairler onu taklid etmek istedi, kimse ona yaklaşılmadı.

SİMONİDİS (Simonid) (558-468) Anakreon'un dostu ve Pendar'ın üstadıdır. Devrin bütün büyük adamlarının takdir ve teveccühünü kazandı. Mağrur bir prens kendini istihfaf etmek isteyince «Unutma ki sen de bir insansın» dedi. Prens sonra bu dersi acı tecrübelerle hatırlamak mevkiine düştü. 87 yaşında iken Sicilya'daki Siragüz kralına gitti. Hakimane irşadlarla kralı tenvir ediyordu. Çok hürmet gördü. Üç sene daha orada şerefle yaşayarak öldü.

Simonid lirik şiirlerin her sahasında kalem oynattı. İlâhiler, kasideler, mersiyeleler, ve zafer türkülerini yazdı. Meşhur Termopil müdafilerini yüksek bir şiirle terennümünden sonra onlara şu kitabeyi bıraktı: «Zair, İspartaya söyle ki burada yatanlar onun kanunlarına itaat edenlerdir.» O hem şair, hem filozoftu. Şiiri felsefesine tatlılık ve felsefesi de şiirine özlülük verdi.

PİNDAROS: (Pendar): (520-440). Teb'de doğdu. Simonid'in şakirdidir. Fakat Yunan kasideciliğinin en yüksek mertebesine çıktı. Pendar kadar hayatında takdir edilmiş şair pek azdır. İranlılara karşı büyük zaferi kazanan kumandanlar arasında, Yunan halkı, onun zafer şiirlerine bayılarak, o şiirleri yazanı da o zaferleri kazananlarla müsavî gördü. Atinahlara ona bir abide ve heykel yaptılar: Başında taç, dizinde kitap, ve elinde rûbab,

Makedonya kralı Teb'i alıp ta şehri ateşe verdiği zaman o kendi evinin kapısına şu levhayı astı: «Şair Pendar'ın evine dokunmayınız!» Eve kimse dokunmadı.

Pendar da üstadı Simonid gibi lirik şiirin her sahasında hünerini gösterdi. Asıl haşmeti «Zafer şarkıları» nda tecelli eder. Bu şarkılardan ancak 45 tanesi intikal edebilmiştir. Lâtin belâgatcısı Kintiliyen onu Yunan lirik, şi'rinin en başına geçirdi. Hele lâtin lirik şi'rinin en ünlü dehası Horas, hükümlerinde daima isabet gösteren o doğru görüşlü şair, Pendar'ın şiirlerindeki uluvviyete hayrandır: «Bu, coşkun sularla gürül gürül akan bir seylabdır ki önüne ne geçerse sürükler götürür. Fakat diğer taraftan da bu, altın kumlu bir yatak içinde çiçekli iki kıyı arasından berrak sularile akan bir ırmaktır. Bu bir arıdır ki balını yapmak için her çiçekten en kıymetli ne alınacaksa onu topladı.»

Şi'rinin hassaları: Asalet, büyüklük, ulviyet ve ihtişamdır. O, zafer kasidecisi idi. Zaferi terennüm için meşhur muzafferler ve harp kahramanları kâfi gelmezse o, bunu bulmak için ecdada gider, o da yetişmezse olimp oyunlarına uğrar, çelenk alan genç atletlere o da kasidelerini diğer bir çelenk gibi sunardı.

Yunanlılar onun kasidelerinden birini Atena mabedine altın harflarla yazdılar. Kendisi şairlerin sultanı olduğu gibi sultanların da şairi idi. Hem kendi büyük, hem büyüklerin meddahi. Volter onun bu tarafına işaret ederek onun için: «Kralların, yahut, arabacı atletlerle yumruk kavgacılarının ulvi öğücüsü» dedi.

Onun şiirlerinde anlaşılmayan bazı karanlık noktalar da var. Bunlar şüphesiz bizim o zamanları bilmeyişimizden ileri geliyor. Şimdi bize karanlık gelen o noktaları o zamanki Yunanlılar elbette ap aydın anlıyorlardı. Pendar hayal kudreti, uslûb parlaklığı ve medihcilik gibi bakımlardan bizim Nef'iye benzer.

TRAJEDİ

Şi'ri hareketle, hareketi temsille, temsili telkin ve hitabetle birleştirerek canlandıran bu harikulâde edebiyat neviinin nasıl minicik bir kaynaktan çıktığını, Boileau bir şi'rinde şöyle anlatır: «Basit bir hanende, dans ederek, bağlarının bereketli olması için, üzümler ilâhına ilâhiler terennüm ederdi.» Bir musluktan bir nehir çıkar gibi kos koca trajedi o haneneden çıktı.

Üzümler İlâhı Baküs kral İkaryüs'e şarap yapmayı öğretti. O da Baküse bağ bozumunda şükran ayini yapıyor. Fakat bağı bir keçi bozdu. Kral keçiyi yakalattırdı; Baküs mihrabında bu keçi kurban edildi. Raksedilerek yapılan bu ayinlerde söylenen şarkılara «Keçi şarkısı» dendi. Trajedi kelimesinin aslı keçi şarkısı manasına Trajâdia'dır.

Bu ayinlerde «Coeur» denen koro heyeti mihrab etrafında bir halka teşkil ederek hem raksederler, hem şarkı söylerler. Bir gün Thespis adında bir şair koronun yanında sahneye çıktı; sualli cevaplı olarak nazmen konuştu: Artık koronun yanında bir aktör var. Trajedinin tohumu atılmıştı.

Yunanlılar bu aktör şairler arasında, her Baküs bayramında, musabakalar açmağa başladılar. Baş hâkim üç şair seçerek her birine bir koro verir; koronun terennümü ve aktörün tekellümü ile dram temsil edilir; halk en çok hangi temsili beğenirse o birinci ilân edilir ve mükâfat vazosunu alırdı.

Her şair üç trajedi ile bir de hicivli dram temsil ederdi. İlk üç trajediye «Üçzlük = Trilogie» denirdi. Bu üçü mecburî idi. Eğer şair bir de hicivli dram ilâve ederse ozaman buna «Dörtlük = Tetralogie» denirdi. Böyle dokuz veya on iki piyesin temsil edilmesi; onun için bu temsiller iki gün sürerdi.

Yunanlılar bunları seyre meraklı, hem seyrediyorlar, hem de hakem oluyorlar; âzami derecede halk toplanabilsin diye, Akropolun cenub mailesinde, 30 bin kişi alacak bir Baküs tiyatrosu yapıldı. Tiyatro açık, sıralar taştan, memleket zaten sıcak, bağ bozumunda yapılan ayinler de müsaide mevsime rastlıyor. Yalnız bu 30 bin kişiyi alacak kadar geniş tiyatronun sahnesi dibdedir, ve aktörler mesafe yüzünden sahnede gülünç denecek kadar küçük görünürdü. Bu mahzurun önüne geçmek için aktörler Coturne denen yüksek tahta ayakkabıları giydiler, boyları arttı; ellerine uzun eldivenler geçirdiler, kolları uzadı; yüzlerine geniş maskeler takthar, çehreleri büyüdü.

M. Ö. 500 tarihlerinde yine böyle musabakaya giren üç şaïrden birinin adı Eschyle'di Bu, sahneye ikinci bir aktör ilâve etti. Koronun vazifesini azalttı, bu suretle temsilde koronun ses hâkimiyeti yerine çifte aktörün söz hâkimiyeti temin edildi. İşte artık asıl trajedi başlamıştı.

ESHILOS (Eşil): (525-456).

Atina yakınında bir kasabada doğdu. Şerefli bir ailedendi. Henüz pek genç, İran harbi başlamak üzeredir, Yunanlılığın önüne şanlı bir devir açılacak. Genç Eşil Maraton ve Salamin cenklerinde birinci safta temayüz etti. Yalnız kendisi değil kardeşleri de öyle. Salamin deniz cenginde, iki eli kesilen kardeşi dişleriyle yine düşman sandalını yakalamıştı. Diğer kardeşi kolunu kaybetti. Kendinin de omuzu kırıldı. Eşil için kahramanlık görülüyor ki yalnız şahşı bir meziyet değil ailevî bir mazhariyettir.

Cenkten sonra 25 yaşından itibaren trajediye başladı. Kılıcını okadar kahramanca kullanan şair kalemini de kılıcı gibi kullandı. Hep kahramanlığın şairliğini yaptı. İnce değil ulvi, yerde değil gökte. İlâhları sahneye indirdi; onların gürleyen seslerinden ve görünen manzaralarından seyir-

cilerin çoğu korkarak tiyatrodan kaçarlardı.

Fakat mutaasıb dinciler onu büyük bir tehlikeye maruz bıraktılar. İlâhları sahneye indiren Eşil'i dini tezlil ediyor diye mahkemeye verdiler. Ölümüne mahkûm edilecek. Mağrur şair cevap bile vermiyor. O sırada kardeşi ok gibi mahkemeye girdi. Eşil'in kolunu açarak hâkimlere ve halka onun kırık omuzunu gösterdi: Herkesin gözü önünde Maraton ve Salamin zaferlerinin şanlı hatıraları canlanıverince halk alkışladı, hâkim utandı ve şair beraet etti.

Eşil epeyce zaman sahnenin rakipsiz kahramanı kaldı. 13 defa birinci mükâfatı kazandı. Fakat bir gün karşısına genç Sophocle çıkıverince; Eşil ona karşı mağlûbiyete dayanamadı; Atinayı terk ederek, o da Simonid gibi Sicilyaya gitti. Orada çok hürmet gördü. Fakat üç sene yaşayabildi. Sicilyalılar ona güzel bir mezar yaptılar. Şair kitabesinde kendini sadece fedakâr bir asker olarak zikreder.

Atinalılar Eşile karşı gösterdikleri vefasızlığı telâfi için ona abideler yaptılar, heykeller diktiler ve kendisine «Trajedinin babası» unvanını verdiler.

Eşil 60 veya 80 trajedi yazmış. Bunlardan ancak yedisini intikal edebildi. Biri Prométhée'ye dairdir. Bu «Zencirlenmiş Promete», «Mukaddes ateşi aşırın Promete» ve «Kurtulmuş Promete» adlarıyla tam bir üçlük (Trilogie) teşkil eder. Mevzu ateş aşırın Promete'nin cüretine karşı Jüpiter'in hiddetlenerek onu Kafkas dağlarında bağlattırıp müthiş işkencelere maruz bırakmasıdır.

Diğer meşhur eseri «Teb önünde yedi şef» dir: Teb şehrinin meşhur muhasarasından bahseder. Bundan diğerleri tarafından da diğer trajediler çıkarıldığı için mevzuu kısaca anlatalım:

Teb'i kuşatan yedi şef arasında Polimis de var, şehri onun biraderi Eteokl müdafaa ediyor. İkincisi muhasırlardan yedi şefin altısını bertaraf etti; yedinci kendi biraderidir. İki kardeş cenkleşecek.. Koro heyeti Eteokl'e yalvarır ki, elini kardeş kanile bulaştırmamasın; nafile onlar döğüşür. Haber gelir Teb kurtulmuştur. Ne çare iki kardeşin ikisi de öldü, iki hemşire iki biraderin cesedine kapanırken eser biter.

«İranlılar» eserinde Serhas'ın Salamin'deki bozgunluğu anlatılır. Vak'a İran payitahtında kral sarayında geçer. Sarayda cepheden haber beklenir. Menhus ve müthiş haber gelir; ordu da, donanma da mahvoldu. Son perde de Serhas dahi bizzat sahnede görünür, yalnızdır, silâhsızdır ve bitiktir.

Eşil tiyatroya bu işin babası denecek kadar büyük hizmet etti. Yalnız dekor, kostüm gibi maddî cihetleri icad ettiği; yalnız tek aktörü ikiye çıkararak sahnede sözün sese hâkimiyetini temin ettiği için değil, onun trajedideki asıl hizmeti ruhundaki şiir heyecanının büyüklüğünden geliyor. Büyük ihtirasların alevleriyle kalabalıkların ruhlarını tutuşturmayı bildi.

Eserlerinin plânları gayet sadedir. Tek hareket; trajedideki vak'a için bu ona kifayet eder; elverir ki o vak'a kahramane ilâhi, ve heyecanlı olsun. Ayağı yerde ama, başı daima gökte kaldı. Üslubu çok sert, çok kuvvetli; bir muharib üslubu; bu üslub daima ulvidir, fakat yer yer çekilmez ve sıkıcı tarafları da var. Çünkü Eşil insan gibi değil ilâhların yanında gibi konuştu.

SOFOKLİS (Sofokl) (495-406).

Hayatı İşte trajedinin asıl kemali; trajediye kuran Eşil'se yükselten budur. Atina yakınında doğdu. Eşilden 30 yıl sonra ve Euripide'den 15 yıl önce.. Salamin cengi sıralarında 15 yaşında iken zafer terennümleri yapan koro heyetini idare ediyordu. 20 yaşında trajedi musabakalarına girdi. İlk temsil ettiği eser okadar alkışlandı ki İranlıları mağlub ederek dönen ceneral Simoid de tiyatrodaki bulunduğu için, zafer çelengini genç şairin başına takmasına, hâkim bu ceneralı memur etti. Hayatında 20 defa birinci mükâfatı kazandı, pek kolay alınamayan ikinci mükâfatı da 40 defa kazandı.

Tabiatın kendisinden esirgediği tek lûtf sesinin sahneye elverişli olmayışı idi. Âdet mucibince şairler, eserlerini sahnede kendileri temsil ederler, trajedilerinin hem müellifi hem aktörü olurlardı. Sofokl'un sesi zayıf olduğu için oyunu bizzat yapamadı.

Atinalılar onun eserlerine okadar hayran oldular ki şaire Bahriye kumandanlığı rütbesini verdiler. Hem asker, hem musikişinas, hem şair, hem dâhi. Dehası ihtiyarlığına kadar devam etti.. Onun gibi doksan yaşlarında bile dehasını muhafaza edebilen pek az dâhi vardır. Rivayete göre en güzel hailerlerinden biri olan Antigon'u hayatının son demlerinde yazmış. Oğlu babasının serveti azalacak ve kendisi mirasa fazla konamayacak diye babasını bunaklıkla itham ederek mahkemeye müracaat eder. Sofokl, bunamadığını ispat için henüz yazmakta olduğu eserden parlak bir tirad okur. Herkes okadar hayran olur ki mahkeme şairin evine kadar zafer alayile götürülmesine karar verir ve şair öyle götürülür.

Şairin ölümü de bu eser yüzünden olmuş. Bazı müelliflerce, eseri okurken, uzun şî're nefesi yetişmediği için, göğüs darlığına tutularak; diğer bazılarına göre de, eserin karşılandığı fevkalâde takdirden müteheyyic olarak kalb tazyikinden ölmüş. Her neyse, babasını bunak göstererek biran evvel mirasına konmak isteyen oğlu yine emeline erdi demek!

Sofokl altmış yıllık sanat hayatında, daima vatandaşlarının hürmetile muhat olarak, ve rakiblerine hased etmeyecek kadar büyük bir ruh sükûneti içinde, daima mümtaz ve mesut yaşadı. En büyük rakibi Öripid idi. Öyleyken o da Atineyi terk ederek gitmeğe mecbur oldu. Kendisinden daha genç olan Öripid Sofokl'dan daha önce öldü.

Gurbet ellerde ölen Öripid'in ölüm haberi Atinaya geldiği zaman Sofokl

kl'un bir trajedisi temsil ediliyordu. Bu elim haberi alan şair hemen aktörlere emir vererek, Öripidin hatırasına hürmeten, oyunu tatil ettirdi. Kendisinin yalnız şairliği değil kalbi de büyüktü.

Eserleri

Sofokl 100 kadar trajedi yazdı, bunlardan zamanımıza ancak 7 tanesi intikal etti :

1° Philoctète (Filoktet) adındaki piyesi Fenelon'un en güzel eseri olan Telemak'ı vücade getirtti. Filoktet 10 yıldanberi Midillide menfidir, müthiş bir vazifesi var, Herkül'ün silâhlarını muhafaza etmek. Çünkü o silâhlar olmadan Truva alınamaz. Vak'a üç şahıs arasında geçer; halbuki Aşil sahneye ancak iki şahıs çıkarmıştır, Sofokl bunu üçe çıkardı. Vak'anın üç şahsı şunlardır: Filoktet, Ulis ve Aşil'in oğlu Néoptolem. Filoktet'in uykusundan istifade ederek Aşil'in oğlu tarafından Herkül'ün o tılsımlı silâhları çalındı.

2° Oedipe-Roi (Kral Ödip): Mevzua giriş ve mevzuu gösteriş bakımından bu trajedi çok tesirlidir. Teb şehrini veba istilâ etti. Halk kırılıp duruyor. Kral Ödip de umumî yerlerde teb'asile beraber müteessir. Mutlaka ilâhların bir hiddeti var. Delf kâhini ilâhlardaki bu hiddetin sebebini istihraç etti. Kral Lains'i katledenin bulunması ve cezalandırılması. Veba ancak bununla kalkacak. Kral ferman eder, mücrim mutlaka bulunsun, onu en ağır şekilde cezalandıracak. Maktûl kralın hizmetçisi hakikatı meydana çıkarır: Meğer onu katleden kral Ödip'miş. Bu müthiş hakikat üzerine kral kendi gözlerini kendi elile oyar. Ve çocuklarına acıklı vedalar yaparak Teb'den uzaklaşır.

3° Ödib Kolonda : Bu trajedi ötekinin devamıdır. Eser şairane başlar, bir mabet yakınında bir mukaddes orman var. Uzakta bir şehir görünüyor. Kör bir ihtiyar, genç bir kız tarafından yedeklenmektedir. İhtiyar, Ödip; onu yedekliyen de sadık kızı Antigon'dur. Teb'de biraderler kavgası başlar. (Aşil'in Teb önünde yedi şef piyesindeki muhasara ve vak'a) Teb'de cenkleşen biraderler Ödib'in oğullarıdır. Kör kral bir de aile faciaları ile inliyor. İlâhlar bu bedbaht kralı yıldırımlar ve gök gürlemeleri arasında, ziyalara bürüyerek, göklere çekler. İki kızı Antigon ile İsmen Teb'e giderler.

Eserin bütün kıymeti insana kıymet verişindedir. Ödib vicdanına karşı müsterihtir, o cinayete iştirak etmemiştir, ilâhlar ona haksızlık ettiler. Fakat mademki teb'asının vebadan kurtulması kendisinin ceza görmesine bağlı idi, o cezayı kendi eli ile en müthiş şekilde kendisi verdi. Sofokl'un felsefesi insan hürriyetine hürmette tecelli ediyor. İnsan burada ilâhlarla hesaplaşmaktadır. Bu piyes bütün Atinalılara millî bir gurur verdi.

4° ANTİGON : Şairin şaheserleri arasında en güzel icad bu piyestedir. Teb muhasarasında kral Ödib'in iki oğlu da öldükten sonra zalim Kreon Teb kralı oldu. Teb'i müdafaa ederek ölen Eteokl'e karşı büyük cenaze alayları yaptırdı; fakat öteki kardeşi Polimis için alay yaptırmadıktan başka cesedinin

gömülmesini de men'etti. Kim o memnuiyete karşı hareket ederse ölüme mahkûmdur.

Antigon erkek kardeşinin bu haline razı olamaz; hayatı pahasına da olsa, gidip kardeşinin cesedini gömecek. O cesedi kuşların ve kurtların yemesine bırakamaz. Öleni bir daha öldürtmeyecek. Halbuki kendisi kralın oğlu Hemon'un nişanlısıdır, yarın bütün Teb'in kraliçesi olacak, fakat kız aşkını da, istikbalini de, ümidini de, hayatını da feda eder, gidip kardeşinin cesedini gömer. Antigon yakalanır, idam edilir; nişanlısı Hemon da babasına lânet ederek sevgilisinin mezarında ölür.

Eserin yaratma tarafı şuradan geliyor: Bu trajediye kadar bütün Yunan eserlerinde insanlar göklerin mukadderatına tâbidir. Kimsenin kendi iradesi rol oynamaz. İlk defa bu eserde bir kızın iradesi her şeye hâkim oluyor. Kralı dinlemiyor, ölüm fermanını dinlemiyor; kardeşinin cesedini gömmek uğruna kendi hayatını kendi iradesile kendi feda ediyor.

Bu kansız cansız bir insan değil, şairin dehası onu kemal halinde, her taraftan yakalıyarak yaşattı. Kreon'a «Ben sevmek için yaratıldım, hıyanet etmek için değil!» diye haykırdığı zaman kalbli bir kızdır. Sonra ince bir kız kalbinin tahassüsleri, ölüm günü gençliğini düşündü, o kadar ümidlerle dolu gençlik; gündüze baktı, bu kadar lâtif ziya, onu ebediyyen görmeyecek. Gözünden yaşlar boşanıyor, kadın kalbi; en yüksek kahramanlığı yapan kız hiç kalbsiz değil, fakat bu zaf anında Kreon'u görünce birden enerjisi avdet eder, bu sefer kinin, asıl kalbin fevranı, göz yaşı dindi, öldürüleceği yere doğru sağlam adımlarla dim dik gidiyor. Bu piyes insan kafasının büyük yaratma merhalelerinden biridir.

Mevkîl

Bu da Eşil gibi trajedide yenilikler yaptı. Koro heyetinin rolünü asgariye indirdi. Aktörler daha ehemmiyet kazandı; sahneye iki yerine üç şahıs çıktı. Dekorların terimine daha kıymet verildi, seyircilere hakikat vehmini daha iyi verdimek için resimler daha canlı yapıldı. Hülâsa bu sahada Eşil'i ikmal etti.

Fakat bunun asıl meziyeti yarattığı karakterlerdedir. Eşil'in mhlûkları ilâhların elindedir, iradeleri onların mukadderatına tâbidir, Sofokl insanı oradan alıp kendine getirdi, fakat bunun insanları da hep kahramandır. Şairin insanı insandaki hakikatı geçer. O insanı buldu, fakat bulduğu ve yarattığı insan «nasılsa öyle olan» değil «nasıl olması idealse öyle yapılan» insandır.

Üslûbuna gelince; Sofokl'un dehasında harikülâde müvazeneli bir ahenk var. Bu sayede hem sade ve tabîî yazmayı, hem de daima asıl kalmayı bildi. Lisanına son derece tatlılık veren bir üslûb. Yunanlılar ona «Atinanın bal arısı» dediler. Bu, üslûb tatlılığı için verilen en yüksek paye idi. Ve Yunanlılar onun için yine «Eğer güzellik kaybolaydı Sofokl onu icad ederdi.» dediler.

Koroların, (yani Coeur) şarkılı şiirlerinde Sofokl Homer'in İyoniyen lehçesini değil Doriyen lehçesini kullanırdı; bu lehçe Yunan yarım adasının asıl halk dili olduğu için bu cihet te ayrıca hoş giderdi. Atinanın, ve Yunan kıyılarının, bulutsuz, berrak ufuklarında, güneş büsbütün irileşerek, yakut bir değirmilik içinde batarken, o geniş tiyatronun kademe kademe mermer sıralarına oturmuş otuz binlik halkın, san'ata susamış bir iştiaqla, tatlı tatlı o şarkıları dinlemesi: Sofokl altmış yıl Atinalılara ziyafetlerin bu en eşsizini verdi. (Ayrıca tercümeler faslına bakılması).

EVİRİPİDİS (Öripid) (480 - 406)

Hayatı Serhasın büyük istilâsı zamanlarında Salaminde doğdu. Doğduğu yer o büyük zaferin şerefini taşıyor. Ailesi fakirane yaşamakta idi. Sonra Aristofan'ın gaddar hicivli komedyalarında onun anası Clito'nun sebze satıcısı olduğu söylenecek.

Sofokl'ün nasıl gençliğinde zafer kazandığı ve Eşil'e galebe çaldığını düşünerek o da Sofokl'e karşı yirmi beş yaşında iken trajedi müsabakasına girdi. Fakat Sofokl henüz bütün haşametile itibarda idi. Öripid ona karşı çok defa mağlûb oldu. Ancak beş kere birinci mükâfat tacını giyebildi. Diğer taraftan komedyacıların, hele o müthiş Aristofan'ın hücumları; ve bir de iki karısının (1) kendisine çektiirdikleri cefalar. Eserlerinde kadınlara karşı amansız hücumlarını buna atfedenler vardır.

Artık Atinada yaşamaktan bunalarak Sicilya'ya gitti. Orada Simonid, ve Eşil gibi şerefle kabul edildi. Altmış beş yaşında orada öldü. Sarayın ormanlarında gezerken vahşi köpek sürülerinin hücumuna uğrıyarak feci şekilde parçalanmış. Sicilya kralı onun vücudunun parçalarını mükemmel bir mezar yaptırarak gömdü. Eşil'de olduğu gibi Atinalılar bu büyük adamlarına karşı vefasızlıklarını telâfi için her çareye baş vurdular. Onun yabancı topraklarda gömülmesine razı olmayarak cesedini Sicilya krallığından istediler, kral buna razı olmayınca Atinalılar da Pire yolu üzerinde onun namına içi boş bir ihtiram türbesi yaptılar.

Eserleri ve tesiri

Cok yazdı. 220 piyes vücade getirmiş. Bunlardan ancak 18 trajedi ile bir de Cyclope adındaki hiciv dıramı intikal etti. Evvelce gördük ki, Yunanlılarda trajedi müsabakasına, ancak üç şair girebilirdi, bunları baş hâkem seçerdi, bu üç şairin her biri de üç trajedi ve bir de hiciv dramı yazarak müsabakaya girmek mecburiyetinde idiler. Yunan trajedicilerinin fazla eser yazmaları bu yüzdendir. Eşil'den 7, Sofokl'den 7, Öripid'den de 18 ki, eski Yunan trajedilerinden hiç olmazsa 32 tane intikal ettiği halde hicivli dramdan yalnız bu Siklop intikal edebilmiştir. Onun

(1) — Bazı şartlar altında Atina kanunları taaddüdü zevcata müsaitti.

trajedilerinden en mühim bir kaç tanesine kısa birer nazar atalım.

1° (Fenikeliler): Bu eserin mevzuu Eşil'in «Teb önünde yedi şef» trajedisinin aynidir. Öripid'in ona bu ismi verışı Teb'in Fenike müstemlekesi olusundandı. Burada da kral Ödib'in oğullarından iki kardeş, Eteoki ve Polinis arasındaki harptan bahsedilir. Yalnız Eşil bu mevzuun sadece cengâverâne tarafını aldığı halde Öripid eserine Ödip ailesi arasındaki muhabbeti ve yurt sevgisini sıklet merkezi yaptı. Baba, nefyedilen oğlunu kolları arasında sarkarken harbin bütün facialarını unuttur. Oğul sevgisi her derde devadır. Antigon da kör ve menfi babasını yalnız bırakmamak için her şeyi feda ederek gider; baba sevgisi her şeyin üstündedir.

2° Herkül için: üç piyes yazdı. Bunlar da musabakadaki üçüzlü piyesler. Birincisinin adı Alcest'dir. Bu, prenses hükûmdar Admet'in karısıdır. İlâhlâr, kâhinler vasıtasile telkin ettiler ki Admet'in ömrünü azaltmak için karısının kendini feda etmesi icab ediyor. Kadın bu fedakârlıkta hiç tereddüt etmez. Kocasına ve çocuklarına karşı çok yanık vedalar yapar. Kadın gömülür; hükûmdar matem içinde. Öyle iken saraya esrarengiz bir misafir gelir. Bu, yarı ilâh kahraman Herkül'dür. Matemde olduğundan hükûmdarın misafir kabul etmemesi lâzım; fakat ediyor. Herkül onun ıstırabını anlayınca Alcest'in mezarına gider, orada Arzaili yener, sadık zevceyi hayata avdet ettirir, onu sarı benzi kefenli vücudile saraya getirir. Alcest'in vedanmeleri cihan edebiyatında hâlâ asırları heyecanlandırmaktadır.

3° Andromac: Bu ismi Homer'in İlyada'sında görmüştük Truva kralının gelini ve Hektor'un karısı, Truvanın sukûtundan sonra bu prenses Teselya hükûmdarı Neoptolem'e cariye oldu. Kadın kocasına Molossus adında bir erkek çocuk verir. İtibarı arttı. Hükûmdarın karısı Hermion İsparta kralı o müthiş Menelas'ın kızıdır. Andromac'ı kıskanıyor. Kocasının gaybubetinden istifade ederek çocuğu kaçirtacak. Andromac tehlikeyi sezdi. Çocuğu hükûmdarın babası, yani çocuğun dedesi Pelen'in yanına aşırđı. Orada çocuğa kimse ilışemez. Kendisi de mukaddes mabedin mihrabına sığındı, kendine kimse dokunamaz.

Heyhat çocuğun yeri keşfedilir, ihtiyar Pelen'in haberi olmadan çocuğu aşırırlar. Mabede sığınan anasına haber verirler, eğer çıkıp teslim olmazsa çocuğu öldürecekler. Kadın fırlar: «Hayır, hayattaki günlerimi satın almak için yavrumu kaybedemem, işte mihrabı bıraktım, elinizdeyim; beni öldürebilirsiniz, boğabilirsiniz, haydi, o menhus kemendi boynuma geçirebilirsiniz.»

Menelâs'ı daha İlyada'da biliyoruz, vahşi, kaba, şedid ruhlu bir adamdır, ana ile oğlu barbarca bağlar. Kadın bu ölüm anında iken birden asıl kocasını, Hektoru hatırladı: «Ey zevcim, ey Priyam'ın oğlu, eğer burada olaydım, senin kolun beni kurtarmak için ne güzel çarpışacaktı.» Öteden birdenbire ihtiyar Pele göründü. Hermion babası Menelas'a ona karşı koymağa im-

kân bırakmadı, kocasının sonra kendisini hiç affedemeyeceğini düşünmüştü. *Pele Andromak'ın oğlunu kurtardı.*

Fransız dâhisi Rasin'in; Andromac namındaki eseri bundan alınmadır. Fakat Rasin bu işe daha ince bir derinlik verdi. Mevzu onun elinde hristiyanlaştı.

4° (İfijeni Olid'de = *İphigenie en Aulide*). Yine İlyada'dan biliyoruz. İfijeni Ağamemnon'un kızıdır. Kâhinler ilâhlara atfen haber verdiler ki, ordunun iyi bir rüzgârla gidebilmesi için kral, kendi kızını kurban etmelidir. Nasıl çağırsın? Kız Aşil'e nişanlı. Evlenecekler diye karısı Clitemnestre'e kızını alıp gelmesini yazar. Fakat sonra babalık şefkati galebe çalar. Bir mektup daha yazarak gelmemelerini bildirir. Fakat bu ikinci mektup Ağamemnon'un kardeşi katı yürekli Menelâs'ın eline geçer. O, kardeşine çıkışır, hiç ilâhların iradesine karşı gelinir mi? Mektubu onlara vermez. Ana kız da evlenmek için diye yola çıkarlar.

Şimdi Truvada vaziyet fecidir : Ağamemnon kızını kucaklar : «Bahtiyar cahil, elini bana ver kızım, bana çok tatlı ve çok acı bir puse ver, seni kucaklayarak ağhyayım.» Ordu ayaklanmış, ille ilâhların iradesinin yerine getirilmesini istiyor. Ötede Aşil'in bir şeyden haberi yok. Kendi adının, kendi haberi olmadan neye bu işe karıştırıldığından dolayı hiddet içindedir. Kızın anasına temin ediyor ki onu silâh kuvvetile kurtaracaktır. Sonra ilâhların fermanı öğrenilince Aşil de âciz. Kız, yüksek bir fedakârlık heyecanile birden bire haykırır : «Kendimi Yunana veriyorum, hey cengâverler, benim kanımı akıtınız, ve Truvayı yıkmağa gidiniz!» Kız metin adımlarla safların ortasından geçti. Kurban mihrabına doğru ilerliyor. Halbuki ilk felâket haberini öğrenince kendisine kıydırmamasın diye babasına ne kadar yalvarmıştı. Ozaman hayata bağlı genç kız, şimdi fedakâr kız, babası, göz yaşlarını göstermemek için yüzünü örtüyor. Fakat mabude onu gözlerden saklayıp göklere kaldırdı ve yerine koyduğu dişi bir geyiğin kanile mabutların hiddetini teskin etti.

Rasin bu namdaki o meşhur trajedisinde Öripid'i çok yakından takib etti. Ancak yer yer, zaman ve muhit telâkkilerine uymak için karakteristik değişiklikler yaptı. Meselâ bir defa Menelâsı eserden kaldırdı, onun yerine Ulis'i koydu. Menelâs kızın amcasıdır, ona kendini feda ettirmek yakışmaz. Halbuki Ulis bu işe daha uygun.

Ağamemnon'un ikinci mektubunu yakalattıran Rasin'de Ulis'dir. Bu tabii daha güzel bir buluş. Sonra Rasin kızın anasına eserde daha fazla kuvvet verdi, ana şefkati ilâh iradesinden üstün, herkes razı olsa o olmuyor. Daha sonra Rasin kendi eserinde mühim bir icad daha yaptı. Orada Aşil Erifil isminde bir cariye ele geçirir; İfijeni'nin yerine kurban edilen işte budur. Dişi geyik yerine böyle bir şahıs icadı elbette çok uygundur. Eser o zaman mitoloji hurafesine bağlanmaktan kurtuluyor, ve daha fazla inandıran bir kuvvet kazanıyor. İşte Rasin'in o eseri taklit ettiği hal-

de yine dâhi ve orijinal kalışı bu gibi sebeblerdendir.

Diğer tesirleri

«*Hipolit*»: Rasin en güzel eserlerinden biri olan Fedr i de ondan iktibas etmiştir. Yalnız Öripid'de Hipolit, vak'anın sıklet merkezi ve baş kahramanıdır. Halbuki Rasin'de Fedr bütün diğer şahıslara hâkim bulunuyor ve esere onun için kendi ismini veriyor. Her iki eserde de kalb zaafı harikülâde tasvir edilmiştir.

İyon: Rasin'in Joas'ı bundan çok mülhemdir; ikisi birbirine çok benzer.

İfijeni Turid'de: Rasin bu eseri de tanzire başlamış, fakat yalnız birinci perdenin nesren plânını yapabilmıştır. Bu eseri sonra Alman dâhisi Goethe gayet muvaffakiyetle tanzir etti.

Mede: Corneille, gençliğinde, Le Sid'den önce bu isimde bir eser yazdı fakat Fransız dâhisinininki hitabe yollu kuru bir eserdir. Öripid'inki ise çok yüksek.

Mevkii

Öripid gençliğinde baştan spora, sonra resme merak ederken daha sonra kendini felsefeye verdi, Sokratın talebesi ve dostu oldu. Eserlerinde derin bir felsefe fikri vardır. Onun fikirlerindeki kuvvet filozofları memnun ediyordu. Aristo onun için «Trajedicilerin trajedicisi» dedi. Fakat bu fikirlerin kuvveti halkı ürkütüyordu. Kendisini dinsizlikle itham ettirecek fikirleri sahneye koymaktan çekinmedi. Zaten onun kendi zamanında tehlikeli görünüşü ve hücumlara uğrayışı bunlardır. Fakat onun sonra kıymetinin anlaşılması ve Avrupa'da o kadar rağbetle taklid edilmesi de yine bundandır. Onun eserlerinde özlü bir felsefe vardır.

Diğer nokta: Öripid, Yunanlılara şeref veren büyük harp badirelerini görmedi, o yalnız o zaferlerin doğurduğu maddî ve manevî harabîlikleri tanıdı. Büyüklere ait olan gurur, o zaferlerle halka kadar inmiş, ah-lâktaki eski saffet bozulmuştu. O artık kahramanlık yerine şefkat ve merhameti telkin etti. Kalbleri bunlarla hareketlendirmek istiyordu. Hristiyanlık onu bu noktadan çok beğendi. Orta zamanda klise bir çoklarını men ettiği halde Öripidi bu bakımdan okunmağa lâyık gördü.

Onun Yunan mitolojisine imanı sathî idi; vâkia o da eserlerinde ilâhlardan bahsetti, fakat ilâhlar onda yemeğin garnitürü gibidir. Hristiyanlık, Yunan putperestliğine olan bu alâkasızlığı veya az alâkası dolayısıyla onu beğendi. Dindar Rasin'in onu tercih edişinde elbet bu gibi ruhî âmiller vardır.

O, ne ilâhları, ne de yarı ilâh olan kahramanları değil, insanları, ve insanların tabii karakterlerini yaşattı. Kimse onun kadar ruhun melâlini, azabların kargaşalığını, güzel bir sadâkatin vecdini, çocukluğun saf letafetini ve sevginin inceliğini tasvir edemedi. Sofokl gibi yüksek değil, daha az sanatkâr, onun lirik kudreti Eşil derecesinde de değil; fakat bu insan ruhlarının zayıf tarafını yakalamakta mahir. Üslûbu ahenklidir; fakat gürle-

yen bir erkek sesi değil, titreyen bir kadın ahengi.

Yunanlıların nazarında, en çok ölümünden sonra badem gözlü olan Öripid'in bu yumuşak ahenkli üslubu nekadar tesirli olacak ki onun hakkında bir takım masalımsı rivayetler zamanımıza kadar intikal edip geldi:

Plütark'ın anlattığına göre idama mahkûm mahpuslar onun şiirlerini okuyarak hayatlarını kurtarmışlar. Uğursuz Sicilya seferinden sonra bir alay Atinalı asker onun şiirlerini okuyarak Sicilyalıları yumuşatmışlar. Lizander, Atınayı zaptedip şehri yakacağı sırada bir musikîşinas ondan şiirler okumuş «Böyle dâhiler yaratmış bir şehir yakılamaz» diye vaz geçmişler. 18 inci asır Alman şair ve münekkitlerinden Schlegel der ki: «O, aktörlerin giydiği yüksek ayakkabıları bıraktı, eserlerini kendi ayaklarile yerde yürüttü.»

ÜÇÜNÜN MUKAYESESİ:

Sofokl ile Öripid aynı sene içinde öldüler. Eşil onlardan tam yarım asır önce öldü, fakat onun ölümü zamanında Sofokl 39, Öripid de 24 yaşında idi. Bu suretle epeyce yıl her üçü hayatta beraberdiler. Bu liyakatta üç büyük trajedi dehasının bir arada birleştiğini hiç bir asır hiç bir zaman görmedi.

Üçünün esas farkları nedir? İşin güzelliği, üçünün ne olduğunu en doğru şekilde yine onlardan öğreniyoruz. Sofokl bunu şöyle vecizeleştirdi: «Eşil, hiç mevcut olamayacak büyük adamlar tasvir etti; ben mevcut olabilir adamlar anlattım, Öripid ise mevcut olan adamları tasvir etti.»

Yâni Eşil'in insanları ilâhların yanındaydı, Sofokl insanı mabudlar yanından alarak kahramana indirdi; Öripid de insanı kahramanın yanından alarak insanın yanına getirdi. Her üçünün sırayla yetişmesi zarurî idi ve netekim onlardan sonra büyük trajedici yetişmedi. Üç sahada da yapılacak yapılmıştı.

Bunları Fransızların üç büyük trajedicişile mukayese ederlerken Eşil'i Corneille'ye, Sofokl'ü Racine'e, Öripid'i de Voltaire'e benzetiyorlar. [1].

Üç Yunan trajedicişisi ile o devirlerin üç büyük Yunan heykeltraşı arasında da Schlegel şu mukayeseyi yapıyor. Phidias Eşil'e benzer, ulvî ve kuvvetlidir. Polycète eserlerine verdiği muntazam ahenkle Sofokl'ü hatırlatır. Ve Lysippe dahi idealindeki azlık ve insanlığındaki fazlalıkla Öripid düşündürür.

[1] — Histoire des littératures anciennes et modernes sah. 113.

KOMEDİ

Trajedi Baküs âyinlerinden çıkmıştı, komedi de bağ bozumundaki Baküs eğlencelerinden çıktı. Âyinler şehirlerde yapılırdı, bu eğlenceleri de köylü bağcılar yapardı. Trajedinin kaynağı şehir, komedinin köydür. Bağ bozumlarında elde ettikleri hasadla neş'eli bağcılar şarab dolu bir çömleği asma dallarile süsleyip, buna bir keçi ile bir sepet de incir ilâve ederek köyleri dolaşırlardı. Bu çılgın kahkahalı gezişlerde köylüler rak-seder ve pandomimalar yapardı. Pandomimacılar gelen geçene takılırdı. İşte komedi bu pandomima eğlencelerinden doğdu.

Yunan komedisini üç devreye ayırırlar; eski komedi, orta komedi, yeni komedi. Yunanda eski komedinin babası ve en büyük dehası Aristofandır. Bunun son eserleri orta komediye aittir. Yeni komedinin en yüksek dehasını da Menandr temsil eder. Trajedide olduğu gibi komedide de hi üç büyük merhale görüldü. Yalnız orta komedinin mühim bir dehası yoktur, eski ile ortayı Aristofan kaplıyor.

ARİSTOFANİS (Aristofan) (? - 386).**Hayatı**

Doğuş tarihi belli değil, ailesi Rodoslu idi. Kendisinin de Rodos'da mı, Atinada mı doğduğu dahi pek belli değil.

Fakat Atinalılar ona «Atina vatandaşı» dediler. Orada doğmuş olsun olmasın o Atinalıdır ve Atinalıların ruhunu ne kadar derinden tanıdığını eserleriyle gösterdi. İlk eserlerini 427 ye doğru verdi. Peloponez harplerinin başladığı seneler. Atina ile İsparta arasındaki bu uzun harplerin politika dalğaları Aristofan'ın ilhamını bollandırdı.

Hele Perikles ölüp te iktidar mevkii Demagogların eline geçince Aristofan devler gibi saldırmaya başladı. Perikles'in haléfi Kleon'un ondan çekmediği kalmadı. Talih bu cahil adamı Atinanın en yüksek ikbaline çıkarmıştı. Demagoji yaparak halka yaranmak istiyordu. Aristofan işte ona saldırdı.

**Siyasî
piyesler**

54 komedisinden ancak 10 tanesi intikal etmiştir. Bunların üçü siyasidir. Atinalılar iki partiye ayrılmıştı. Biri bu yıpratıcı harbe ne olursa olsun devam etmek, öteki parti de sulh temin etmek taraftarı idi. Aristofan sulhçu partinin adamı oldu. Üç siyasî komedisi şunlardır: Akarneliler, Şövalyeler, Sulh.

1° Les Acarniens : Akarne Atina yanında küçük bir kasabadır, halkı kömür ticaretile geçiniyor. Eserde sahneye koro heyeti olarak kömürcüler çıkarıldı. Beri yanda Disepolis, dürüst vatandaş Lasedemonyalılarla hususî sulh yaparak mesudane bir şetaret içinde yaşıyor. Halbuki öteki komşuları Kleon gibi demagokların igvasile aldanmışlar, şiddetli harp taraftarıdır.

Bu karşılıklı vaziyetten eğlendirici tezadlar çıkıyor. Bir tarafta ziyafet sofraları, ötede silâh patırdıları; bir tarafta hizmetçiler kuş ayıklıyor, ötede miğferler yuvarlanıyor. Siyasî telmihler arasında şair, Öripid'e zehirli hicivler fırlatmak vesilesini de bulur. Diğer eserlerinde bu hücumu daha açık tarzda ve daha geniş çapta yapacak.

2° Les Chevaliers : Eser 424 te, Pelepones harplerinin yedinci yılında oynandı. Koro heyeti şövalyelerden teşkil edildi. Bu eser doğrudan doğruya Kleon'a hücum eder. Talih onu muzaffer etmiş, fakat devlet adamı kabiliyetinden mahrum. Yunan komedisi kaideleri mucibince aktörler kimi temsil ediyorsa onun maskesini takarlardı. Fakat hiç bir işçi Kleon'un maskesini yapmağa cesaret edemedi. Bunun üzerine Aristofan şarap tortusile yüzünü gözünü boyayıp rolü kendisi yaptı.

3° La Paix: Bu piyes dahi harbin sonunu getirmek için Aristofan'ın yeni bir hamlesidir. Bağcı Tiriye, sihirli bir kuş üstünde, semayı aşarak, Yunanı kaplıyan fenalıklar hakkında, ilâhlarla konuşmağa gider. Harp ilâhı Merkür, ona harbi gösterir, harbin doğurduğu marifetler, Yunan şehirleri yer yer harap tûraptır. Halbuki sulh bir mahzenin dibinde zincirlere vurulmuş, mahpus bulunuyor. İlâhların yanında bunları öğrenen Tiriye, yere avdet edince esir sulhu kurtarmak için cesaretle ortaya atılır. Bütün Yunanlılar da kendine yardım eder. Herkes bu hususta kendi mevkiine, ve kabiliyetine göre bir rol alarak çalışır. Nihayet esir sulh kurtulmuştur. Bereket ve meserret yine her tarafı kaplar. Yalnız silâhçılıkla geçinenler mahvoldular.

Hiciv piyesleri

Bunlarda devlet idaresine, müesseselere, sofistlere, ediblere, filozoflara herkese çatar. Bu piyeslerde yarattığı şahıslar birkaç nevidir. Bazıları devrin meşhurlarıdır, generaller, hâkimler, filozoflar, edibler. Mütecessis Atinalılar bu meşhurların sahnede terzillerine çok âlâka gösterdi. Bazı şahısları manevî mefhumlarla temsil etti: Adâlet, haksızlık, bolluk gibi. Diğer şahıslar fantezi icadlardan başka birşey değil: Bulut, kuşlar, eşek arısı gibi.

Bir komedi şairinden dinleyicisini eğlendirmekten başka birşey beklenemez. Aristofan eserlerdeki vak'ayı küçük şeylerden çıkardı, vak'anın akışını meharetle idare eder. Lâkin asıl hüneri hicivdedir, mükâlemeleri kıvılcımlandırmak için biberli alaylar yapar, hicivlerinin kuvveti iğnelerinin yakıcılığından geliyor.

O, asrın hicivden bir kasırgası oldu. Politikaya, edebiyata, suistimale, yeniliklere ve hattâ ilâhların Baküs ve Merkür gibilerine hücum etti; böyle ilâhları eserlerinde maskaraya çevirdi.

Kendisi muhafazakârdı, maziye bağlıydı, meziyeti geride görüyordu. Onun için felsefî ve edebî, bütün yenilikleri tehlikeli sandı, ve onları yapanlara saldırdı. Felsefeye yeni ufuk açan büyük Sokrat'la, trajediyi beşerileştiren büyük Öripid'e hücumlarda bulundu. Öripid onun hücumlarına

dayanamadığı için vatanını bıraktı. O Kleon gibilerine hücumda nekadardır haklı ve bu hücumu yaparken nekadardır celâdetli ise Sokrat ve Öripidler hücum ederken de okadar haksızdı. Haksızdı ama yine kuvvetliydi.

Onun bu tarzdaki komedileri hakkında bir fikir edinmek için önce Sokrat aleyhindeki «Bulutlar: Les nuées» piyesini görelim:

Bulutlar burada vak'anın şahıslarındandır. Sokratın evi «Mektebi hikmet» dir, orada her şeye itiraz etmek alacaklılarını mantıkla aldatarak borcunu vermemek gibi şeyler öğretilir. Haksız davaları kazanmak vasıtası o mektepte satılır. Oradaki felsefeye göre bulut «Gök denen geniş söndürme kabı içinde her taraftan çevrilmiş bir kömürdür». Sahnede Sokrat bir sepet içinde tavana asılı olarak temsil edilir, göğe daha yakından bakabilsin diye. Yeni ziyaretçiye o sepet içinden hemen dinsizlik öğretmeğe başlar.

Yağmuru yağdıran Jüpiter değil, buluttur. Bulutu yürüten de rüzgârdır. Peki yıldırım? Jüpiter onu yalan söyleyenlerin başına atmıyor mu? Hayır, bu kadar yalan söyleyen var, başlarına yıldırım iniyor mu? Halbuki yıldırım, dağlarda çamların başına iniyor. Çam yalan mı söyledi? İşte böylelikle yeni talebenin dindarlığını yıkar. Ona Sofistliği öğretir. Fakat bu yeni talebenin yaşı geçkin, hafızasında tutamıyor. Kendi yerine Sokratın mektebine oğlunu gönderir. «Oğluma hatanın aldatıcı delillerle nasıl hakikate üstün geleceğini öğret» der.

Hata ile hakikat birer kafes içinde, horoz şeklinde dövüşmeye hazır sahneye çıkarlar. Burada doğru, eski terbiyeyi, eğri, de yeni terbiyeyi müdafaa ediyor. Eğri bir çok safsatalarla doğruya galebe çalar. Piyenin son sahnesinde çocuğun Sokrattan öğrendiklerini babasına karşı nasıl tatbik ettiğini görüyoruz. Çocuk münakaşa esnasında babasına bir tokat atar. —Babaya tokat atılır mı?— Küçükken sen de beni döverdün —Ama bu senin eyiliğin içindi.— —Mademki eyilik tokatla oluyor, ben de sana eyilik ettim!— Fakat kanun babalara çocuklarını dövmek için hak verir. — İhtiyarlar da iki defa çocuktur, ve daha çok muzırdırlar. — Fakat bunun kanunda yeri yok. — Kanunu yapan senin benim gibi insanlar değil mi? Diğer hayvanlara bak, nasıl babalarını dövüyorlar, en büyük ders tabiattan alınır.

Bunun üzerine baba nasıl feci surette aldandığını anlar, Sokratın evini ateşe verir, ev bütün talebesile beraber yanar.

Aristofan bu piyeste kendi kendini nakzeder. Sokrat'ı hem menfaat uğrunda gençleri avlayan bir sofist olarak teşhir ediyor, hem de onu rahattan ve refahtan feragata davet eden bir adam olarak gösteriyor. Fakat Aristofan tenakuzu filân değil halkı çekmeği düşünüyor. Sokrat en feragatlı bir peygamber hayatı sürmektedir. Atinalılar ise zevk ve refahı severler. O bundan istifade eder. Kimse onun kadar Atinalıların ruhunu iyi bilmedi. [1].

Kurbağalar : (Les Grenouilles) piyesi de Öripid'in hivei için vücade getirildi. Baküs'ün hakemliği önünde Eşil ile Öripid müsabaka ve münakaşaya girerler. Şarap ilâhı Baküs bir yıl evvel ölen Eşil'i ölümler ülkesinde bulur. Öripid de oraya gelip trajedi tahtı davasında bulunur. Baküs ölümler ülkesine giderken kendisine kurbağalar refakat ettiği için eser bu adı taşır. Öripid Eşil'e karşı fena halde mağlûb olmuştur.

İctimaî piyesler

Aristofan sonra bu şahsî hücumu bırakır gibi oldu. Zaten bu garazlı saldırış onun yüksek dehasına pek yakışmıyordu. Şahsî hücumları bıraktığı yerde piyesleri içtimaî bir hüviyet aldı. Bunlardan (Eşekarıları = Les Guêpes) Atinalıların dava açmak hususunda iptilâlarile alay eder. Bu piyesi Rasin Les plaideurs komedisinde taklit etmiştir. Ahmed Reşit Rasin külliyatında bu komediyi dahi «Dava meraklıları» ismile lisanımıza nakletti.

Son piyeslerinden olan Plutus'de ise artık eski komediden ayrılarak «orta komedi» ye geçer. Piyesin mevzuu enteresandır. Kremil namında Atinalı bir köylü, zengin olmak için kâhine müracaat eder, Kâhin ona ilk gelecek misafiri kabul etmesini söyler. Bu gelen misafir Plütüs'tür. Fakat kördür. Meğer o zenginlik mabudunun kendisi imiş. Mabede götürüp onun gözlerini açtıracaklar. Gözü açılınca zenginlik mabudu, insanlar arasında servet ve refahı nasıl fena tevzi ettiğini anlıyor ve artık serveti yalnız iyi insanlar arasında taksime karar veriyor.

Mevkii Yer yüzü komedisinin büyük kaynağı Aristofan'dır. Bugünkü komedi ondan akıp geliyor. Eserinde fanteziler, alaylar, acı istihzalar, haklı haksız hicivler, ve daima güldürüşler var, fakat bütün bunların altında hep ciddi bir maksad gizlidir. Maksadını hiç bir vakit ihmal etmedi. Halka bütün o güldürüşler içinde sert dersler verdi. Güldürürken bir yandan parmağını hep acı şeyler üzerine dokunduran adam. Bunun içindir ki Plütark ona «gülünçle feciin halitası» dedi.

Komedilerinin en büyük bir kıymeti de onların beşinci asır başları ile dördüncü asır sonu Atinasının sadık ve gayretli bir aynası olmasıdır. Onun komedilerinde hep Atınayı ve Atinalıyı görüyoruz. Atina demokrasisinin bütün fırıldakları, kinleri, garazları, âdetleri, temayülleri hep onun eserlerinde 24 asrı aşarak yaşayıp duruyor.

Onun edebî kıymeti hakkında hem yüksek medhiyeler, hem sert tenkitler yapıldı. Plütark onun epeyce aleyhindedir. «Üslûbu mütemadî insicamsızlıklarla doludur, tumturağa kadar yükselmiş, bayağılığa kadar teklifsizleşmiş, ve çocukluğa kadar maskaralaşmış» diyor.

Meşhur Fransız hümanist ve tarihçilerinden olup 18 inci asrın birinci yarısında üniversite rektörlüğü yapan Rollin ise aksine onu hararetle medheder: «Ondaki zerafet, incelik, hafiflik; her Yunanlıdan ziyade Yunanlılığın en süzölmüş kıymetini onda buluruz. Hünerinin en büyük meziyeti

istihza idi. Ele almak istediği insanların gülünç taraflarını kimse onun kadar yakalayamadı ve kimse bunları başkalarına hissettirmekte onun kadar mahir olamadı. Fakat onun hakkında hakkile hüküm verebilmek için onun zamanında bulunmak lâzımdı.»

MENANDROS (Menandr) (342-290).

Hayatı Menandr, asıl «Yunan - İskender» devrine mensupdur. Çünkü eserlerini vermeğe başladığı zaman Atinanın son müdafii Demosten ölmüştü. Ozaman 20 yaşlarındaydı. Vâkıa bu 20 yıllık gençliği Atinanın hürriyet zamanında geçti. Fakat bütün komedilerini İskender istilâsının Atina hürriyetini kaldırdığı zamanda verdi. Yalnız Yunan komedisini toplu halde bitirmek için onu bu devirde zikrediyoruz.

Kendisi Atinalıdır. Amcası da «Orta komedi» nin üstadlarındandı. Yeğenine komedi kaidelerini öğretti. Fakat Menandr'ın dehası o kaidelere saptanamazdı, onları yırttı, ve komediye yepyeni bir hüviyet getirdi O, bu yaratıcılık dolayisiledir ki birinci sınıf büyük şairler arasında yer aldı.

İskender istilâsmdan sonra Atina halkı maziye, eski hürriyeti, eski şefleri çabuk unuttu, zevke, eğlenceye daldı. Menandr işte bu devrin adamı. O, zamanın belli başlı kalem erbabile tanışmış, zarif Atina sosyetesinin safalarını tatmış, fakat cemiyetten giden şeyle cemiyete gelen uygunsuzluklara karşı için için inlemişti.

O komedide, Öripid'in trajedide yaptığı gibi, insanı insan olarak aldı. «Ben insanın, insana ait ne varsa beni âlâkalandırır» diyordu. İnsanın iyi taraflarını alıyor, fena taraflarını da affediyor. İnsan yalnız iyi olduğu için değil, iyi fena insan olduğu için insandır.

Yunanlılar Öripid'in trajedilerini, hayatında iken nasıl iyi anlayamadıysa Menandr'in komedilerini de anlayamadılar. Yüz kadar piyes yazdı, ancak 8 defa birinci mükâfat çelengini başında taşıyabildi. Halk ona karşı çok kere, pek orta halli bir kıymeti olan, Filemon'u tercih ediyor, onun da, kendinin de ne olduğunu pek iyi bilen Menandr, bir gün ona sokakta rastlıyarak çıkıştı :

— Sen bana her vakit galib gelip durmaktan utanmıyor musun?

Öripid'de olduğu gibi Menandr da sonradan anlaşılacak tebcil edildi. Öripid'in yanında ona da bir türbe yapıldı. Ve Atina tiyatrosuna, üç büyük trajedisinin yanına onun da heykeli kondu.

Kıymeti Açtığı yeni komedi tarzı şahsî hücumları ortadan kaldırdı. Bunun yerine komediye yeni karakterler yaratmak sistemini getirdi: Hasis, müsrif, farfara, kumarbaz... ilâh. Küçük veya mühim sahne entrikaları ile şahısların esas karakterleri-

ni meydana çıkardı. Vak'alar basitti, zaten bu basitlik Yunan dehasının hasıasıdır. Eskiler ona binlerce medhiye yaptı. Plütark onu Aristofan'a tercih eder. Kentilien daha ileri giderek Menandr'in komedi vadisinde kendinden evvelki bütün eserleri sildiğini söyler.

NESİR :

— 1 —

TARİH

Şimdiye kadar hep Yunan şi'rini ve o şi'rin muhtelif sahalardaki tellillerini gördük. Yunan nesrinin üç büyük sahası var: Tarih, Hitabet, ve Felsefe. Yunan nesri ilk mühim eserini Herodot'un tarihile verdi. Binaenaleyh önce tarihten başlayacağız.

İRODOTOS: (Herodot): (484-404).

Halikarnasta, bizim şimdiki Bodrumda doğdu. Perikles devrinde yaşadı. Memleketteki siyasî ihtilâflar sebebile yurdundan kovuldu, o da uzun seyahatlara çıktı. İranı, Asuryeyi, Karadenizi, Mısırı, Yunanı, ve büyük Yunanistan denen cenubî İtalyayı gezdi. Her yerde muhteşem mermer medeniyetleri vardı. Babil kulesini, Karnak mabedlerini, Mısır ehramlarını, Rodos heykelini, Efsostaki Diyana mabedini, herşeyi herşeyi gördü. Bütün bu haşmetli ve bu çeşitli medeniyetin menşei nereden geliyor? Buna susayan seyyahın ruhunda derin ve ölünceye kadar tükenmeyen bir heyecan var.

Sonra Yunan ve İran cenklerinin büyük uğultuları hâlâ devam ediyor. Onları anlatmak lâzımdı. Herodot geniş çaplı bir deha şeklinde bu işi üzerine aldı. Sadece o harpleri anlatmadı, o harplerin kaynaklarını, doğduğu neticeleri, hûlâsa şark ve garbın büyük çarpışma meselelerini bütün etrafı ile kavrayıp anlatmayı kurdu. Bu hudutsuz bir işti, fakat onun kafası ve neşesi de hudutsuzdu.

Onun büyük tarihi dokuz kitaptan mürekkebirdir. Yunan mitolojisinde dokuz ilham perisi vardır, onlara Muse denir. Yunanlılar Herodot'un kitaplarına da «Dokuz müzler» dediler. Birinci kitap Lidya Hükümdarı Krezüs'le başlar. Öteki kitaplar İranlıların istilâ devirlerini anlatır, son kitap-

lar da Maraton ve Salamin gibi Atina ve İran cenklerine dairdir.

Herodot her kitabını bitirince büyük Olimp oyunlarında onları kalabalığa okurdu. Halk bunları dehşetle takdir etti. Bir defa birçok malûmat, uzak yerlere dair ekzotik zevkler, sonra heyecanlı ve şişkin bir lehce; parlak imajlar. Onun için bu kitaplar Yunanın ilk «edebî nesri» oldu ve Herodot'a Yunanlılar «müverrih Homer» dediler.

Bu tabirde iki esaslı mâna vardır; biri o nesrin de Homer'in şi'ri gibi kıymetli görülmesi, öteki de Herodot'un tarihciden ziyade bir hikâyeci addedilmesi. Bunun ikisi de doğrudur. Herodot elde ettiği malzemeleri elemeğe, sağlamını çürüğünü ayırmağa değil, ne gördü, ne öğrendi ise onları heybesine doldurmağa çalıştı ve iyi de etti.

Bu sayede onun yaşadığı devirlerdeki bütün mabudları, abideleri, siyilleri, rivayetleri, menkibeleri, doğruları yalanları hep bir yere toplanmış gördük. Bildiklerini süzgeçten geçiren bir tarihçi değil, herşeyi nakleden bir hikâyeci. Böyle olmakla beraber bütün insanlık ona hâlâ «Tarihin babası» diye baktı, bakıyor, ve bakıp gidecek. (Ayrıca tercümeler bahsine bakılması).

TUKİDİDİS: (Tüsidit). (474 - 395).

Herodot'dan bir rivayete göre 10, bir rivayete göre 15 yaş daha genç. Öyleyken aralarında asırların farkı var. Herodot tarihin hikâyeciliğini yaptı; bu, tarih denen ilmi kurdu. Birincisi tarihin babası ise, ikincisi tarihin tam mânasile üstadıdır.

Rivayete göre, genç Herodot, kalabalıkta kitabını okurken onbeş yaşlarında bir çocuk, gözlerinden yaşlar dökülerek dinlermiş. Çocuk Herodot'un dikkatine çarpar; hikâyelerin okunması bittikten sonra gidip, böyle bir oğlu olduğu için babasını tebrik eder. O çocuk Tüsiditti.

Çocuğun babası zengindir. Trakya kralları hanedanına mensupmuş. Ana cihetinden de Maraton kahramanı Miltiyada mensup. İyi bir tahsil gördü. Her mümtaz Atinalı gibi o da önce hitabet öğrendi. İyi bir hatib oldu. Peloponez harpleri başladı. Bu harplerin 8 inci yılında, henüz 27 yaşlarında iken kendisine yedi gemilik küçük bir filonun kumandanlığını verdiler. İspartalıların eline geçen bir müstemlekeyi kurtaracak, oraya yetiemedi, fakat oraya yakın diğer bir müstemlekeyi kurtardı.

Bu dahili harpler zamanında boyuna siyasî fırladıklar dönüyordu, Kleon gibi demagogların fırladıkları Tüsidit sürgün cezasına uğradı.

Tüsidit Trakya'ya sığındı. Orada zengin malikâneleri vardı. Bu sürgün hayatı yirmi yıl sürdü. O da Herodot gibi yurdundan atılmıştı. İşte Peloponez harplerine dair olan o dillere destan tarihini bu sürgünlük zamanında yazdı. Fakat bitiremedi. Yirmi yedi yıl süren harbin ancak 21 inci yılına kadar yazabildi. Gerisini sonra Ksenofon bitirmiştir.

Yunan tarihinin en büyük iki harp devri vardı. Biri İranlılarla olan

dış cenk, öteki İspartalılarla yapılan iç cenk. Birincisine «Medya», ikincisine «Peloponez» harpleri dendi. İkisi de uzun sürmüştür. Birinciden sonra Atina Perikles devrinin parlak kemalini gördü. Yunan sitelerinin başı olmuştu. Herodot işte o harbi yazdı ve eserinde doğmak üzere olan Perikles asrının büyük şerefini müjdeledi.

İkinci harp Perikles'in son zamanlarında başladı, ve bu yıpratıcı iç harp Atinayı, İspartayı da zayıflatarak, neticede bütün Yunanistanın Makedonyahlar eline geçmesine sebep oldu. Tüsidit de işte bu harbi yazdı. Birinciye anlatan Herodot'un eseri şiirle doludur, ikincinin kitabı ise baştan başa hakikatla dolu.

«Peloponez muharebesi tarihi» adını taşıyan bu eser sekiz kitaptır. Birinci kitapta müellif, tarihte takip ettiği usulleri anlatır; yazdığı vak'anın büyük ehemmiyeti hakkında okuyucularını hazırlar. «Hakikatı ortaya çıkarmak müşküldür, diyor, aynı vak'anın şahitlerinde bile ifadeler birbirini tutmaz. Herkesin kendi temayülü ve kendi hafızasına göre bir anlatışı olur.» Onun için hâdiseleri çok sıkı eledi. Herşeyi kontrol etti. Sonra bunları sanatını göstermek için süsleyerek değil mevzuun ciddiyetine hürmet ederek yazdı:

«Yazılarım akıl almayacak şeylerden mahrum olduğu için belki okadar hoş gitmez.» diyor. Mademki insan tabiatı aynidir, aynı sebebler aynı neticeleri doğurur. Onun için bu büyük vak'ayı bütün sebeblerile kavramaya çalıştı. Ve yaptığı işin nekadardaydı faydalı olduğunu pek iyi biliyordu: «Bu eser ahlâfe müebbeden intikal edebilecek bir vediaıdır, yoksa kulağı bir lâhza zevklendirmeğe mahsus bir masal değildir.» Dedi. [1].

Bu sekiz kitaplı tarih safha safha, hep büyük bir vahdetin açılışlarıyla, okuyucuları kendine çeker. Orada şehadetler, muahedeler, bütün vesikalar var. Orada beldelerin hali, halk kütleleri, müesseseler, hepsi var. Yalnız cenkler değil cemiyetler de o kitapta ince bir tetkikle elden geçirildi. Derin bir görüş, dürüst bir toplayış, ve bir ilim vekarile yazış: Kitap bir hârikadır.

Tüsidit'in tesirleri çok derin oldu. Demosten onun kitabını sekiz defa istinsah ederek ve âdetâ ezberliyerek kendini dünyanın en büyük hatibi mevkiine çıkardı. Mantık ve fikir kuvvetini o eserden almıştı. Lâtin tarihçileri hep Tüsidit'ten müteessir oldular. Makyavel'in Floransa tarihi de ondan ilham aldı.

XENOPHON: (Ksenofon): (445 - 335).

Hayatı Yunanlıların üçüncü büyük müverrihi. Atina yakınında doğdu. Daha çocuk denecek bir çağda, Atina sokaklarında dolaşırken, meçhul bir adam, elindeki uzun değ-

[1] — Tarih ve müverrihler, Ahmet Refik, 1932, S: 44.

nekle onun yolunu kesti ve ona hayat için lâzım olan şeylerin nereden satın alınacağını sordu. Çocuk cevap verdi: «— Çarşıdan.» «— Peki ruh için lâzım olan gıdaları nereden almalı?» Çocuk cevap veremiyor. Değnekli adam dedi ki: «— Beni takip et, öğreneceksin.» Bu, Sokrattı, o andan itibaren Ksenofon'un hocası oldu ve şakirt de en candan hürmetlerle şanlı filozofa bağlandı.

Peloponez harplerinin sonlarında, bir dostun davetile, Lidyanın merkezi Sardesteki (yâni Salihli) prens Keyhusrev'in yanına gitti. Halbuki prens ağabeyisi Ardezir'i tahtından atmak için isyan etmişti. Büyük bir ordu ile hareket etti. Babil harbinde maktûl düşünce ordusu münhezim oldu. Ordudaki on bin Yunanlı asker başsız kaldı. Kumandanlarını iğfalle öldürmüşlerdi. Ksenofon işte bu askerin başına geçerek onları bin bir macera içinde, Karadenize getirip oradan Yunanistana götürdü. Tarihte «On binlerin ricatı» diye meşhur olan bu hâdiseyi Ksenofon bizzat yazdı. O işin hem kahramanı, hem natıkası oldu. Sezar da sonra onun gibi yaptığını yazacak:

Vatana avdetinde, kendisine zehir içirtilerek öldürülen Sokratın o büyük faciasını öğrenince bütün ruhile sarsıldı. Onun manevî intikamını almak için, üstadile geçirdiği aziz günlerin hatıralarını dirilterek «Hatırlanan konuşmalar» ı neşretti. Üstada en güzel medhiye ve talebeye en hayırlı eser. Zaten bir satır bile yazı bırakmayan büyük Sokratı yalnız Eflatûn'un diyaloglarla onun bu kitabı sayesinde tanıyoruz.

Sokrat yüzünden Atinalılara okadar nefret etti ki kalkıp İsparta kralının yanına gitti. Korone harbinde İspartalılarla beraber Atina üzerine yürüyen orduda o da bulunuyordu. Bunu vatan hiyaneti derecesine çıkartıp büyük dedikodular yaptılar. Halbuki o harbe karışmamış, sadece seyirci kalmıştı.

Sonra yurddaşlarıyla sulh yapıp barışıyor. Hâtta Teb'lilerin harbinde Atinalılar tarafını tutarak, iki oğlunu cenge gönderdi. Birgün başında, çikten çelenk, ilâhlara kurban keserken oğlunun ölüm haberi geldi, hemen çelengi atarak ağlamağa başlar. Fakat anlatırlar ki son nefesine kadar kahramanca cenk eden oğlu düşman generalini de ağır surette yaralayarak yere sermiştir. Çelengi tekrar taktı: «Biliyordum ki herkes gibi oğlum da fanidir, fakat değil mi ki böyle öldü, kazandığı şeref ölümünü teselliye kifayet eder.»

Lasedemonyalılar ona zengin bir malikâne vermişlerdi. Orada iki büyük ihtirasını tatmin ederek, bir yandan av yapıp, bir yandan kitap yazarak yaşadı. Gariptir, Yunanlıların üç müverrihi de yurdlarından ayrılarak eserlerini hep gurbette yazdılar.

Eserleri Ksenofon'un eserleri dört büyük kısma ayrılıyor: Tarihî, felsefî, siyasî ve talimî. Tarihî eserleri de üç tane-
dir. Biri yukarıda zikredilen «On binlerin ricatı» kitabı. Burada mevzuunun hem yapıcısı hem yazıcısı oldu. Bu eserde tarihî taf-
silâttan başka, coğrafi ve stratejik vesikalar ve bilgiler de vardır.

İkinci eseri, Cyropédie, bu. Keyhüsrev'e aittir. Fenelon'un Telemak'ı da bu cinsten bir eserdir. Kitap bir tarihten ziyade ideal bir prens tipi çiziyor. Edebî kıymeti tarih kıymetinden fazladır. Üçüncü ve asıl tarih eseri «İlenikler»i Tüsidit'in büyük eserini tamamlamak için yazdı. Kitap hiç de bir yama gibi kalmıyor. Eseri tamamlayan da eseri kuranla denk olduğunu gösterdi.

Felsefî eserlerinden kıymetlileri hep Sokrat hakkında olanlardır. Yukarıda zikredilen «Sokrat'ın hatırlanan konuşmaları» ndan başka yine o büyük filozof hakkında «Peyke» ve «Sokratın müdafaanamesi» eserlerini vücade getirdi.

Ksenofon'un dehası derin olmaktan ziyade çeşitli, renkli ve akıcıdır. Ayrı ayrı sahalara hepsinde hep aynı mükemmeliyeti gösterdi. Hiç bir eserinde ölçüyü elinden kaçırmaz. Bu hal zaten Yunan dehasının bir hususiyetidir. Felsefesi nazari olmaktan ziyade amelidir. Lâtin filozofları da felsefenin hep bu sahasını işleyecekler.

Tarihçiliğine gelince: Tarihte mevsukiyet bakımından Tüsidit'ten çok Herodot'a yaklaşır. Hikâyelerinde lâtif tablolar var. Bir sahrayı bir harp meydanını anlatırken onları canlandırır. Keyhüsrev'in portresini çizerken en ince tafsilâta girer.

Üslûbu okadar tatlı ki ona «Atınanın bal arısı» dendi. Çiçeron ise şöyle dedi: «O baldan da tatlıdır; müzler onun ağzile konuştu.» (ayrıca tercümeler bahsine bakılması).

— 2 —

HİTABET

Eski Yunanlılarda ve hattâ Lâtinlerde hitabet hayatın birinci derece lâzimesiydi. Hitabetin o devirlerde oynadığı rolü bizim şimdi havsalamız almaz. Eski Yunan çok iyi ve derinden bilen Fenelon şöyle der: «Yunanlılarda herşey halka, halk da söze bağlıdır.» Onun için söze hâkim olan, halka da hâkim olurdu.

Her yerde ve her kalabalıkta hitabet yapılmakla beraber hitabetin asıl iki büyük kaynak yeri vardı. Biri 500 kişiden mürekkebe olan Senato, orası bütün devlet işlerinin halledildiği meclisti. Bir de Agora denen halk meydanları vardı. Bu meydanlar istilâktik başlı mermer sütunlarla

çevrilmiş holler içindeydi. Orada hatibler için kürsü ve dinleyiciler için de kademeli mermer sıralar vardı. Halk beğendiklerini alkışlar, beceriksizleri de ıslık çalarak indirirdi.

Yunanlılarda iki nevi hitabet adamı yetişiyordu. Biri fi'len söz söyleyen hatibler, diğeri sesi veya uzviyeti buna müsaid olmayıp ta hitabetin nazariyelerini kuran belâgatçılar. Bunlar mektep açarlardı, ve herkes, muayyen bir ücret vererek o mekteplere devam ederdi. Fi'li hatiblerin en meşhurları Perikles, Demosten ve Eşin'dir. Belâgatçılar içinde de en ünlüsü İzokrat'dır.

PERİKLİS: (Perikles): (494 - 429).

Atinalıdır. Babası da meşhur generallerdendi. Kendisi daha gençliğinde çok kıymetli bir asker olduğunu isbat etti. Kumandanlığıle Yunanlılara zaferler kazandırdı. Halk kendisini okadar sevdi ki onun şahsında büyük Temistokl'u görmüş gibi oluyorlardı. Muhtelif meziyetleri harikulâde bir kemalle nefsinde toplamış bir deha. Hem mahir kumandan, hem tedbirli devlet adamı, hem de en kudretli bir hatib. En büyük silâhı hitabetiydi. Kırk yıl sözünün kuvvetile Atinalıların üstünde durdu. Fikirlerinin büyüklüğü, hayallerinin parlaklığı, tasvirlerinin şiddeti, tavır ve hareketinin şahaneliği; bütün bunlar ona en mükemmel bir hatib mertebesini verdi.

En büyük bir meziyeti de çok candan demokrat oluşuydu. Önceleri aristokratların reisi Simon'un maiyetinde bir çok harplere iştirak etti. Harpler bitince onun karşısına demokratların reisi sıfatile çıktı, ve Simon'u yenerek demokrasiyi muzaffer etti. Artık Yunanlılık ve bhusus Atina için haricen de, dahilen de bir kemal devri açıldı.

Atina hem satvette ve servette, hem sanatta ve mamuriyette terakkinin sonuna ermiş gibiydi. İranlılara karşı kazanılan zaferlerde Atina en mühim rolü oynadığı için müttefikler Atinaya vergi verirlerdi. Atina ordu ve donanmaca kuvvetinin son derecesine vardığı için Perikles bu vergileri ve altın depolarını Atinanın sanat eserleriyle ve mimarî abidelerile bezemesine harcadı: Atina baştan başa mermerin şirile dolmuştu.

Kendisi şahsen de çok zengindi; fakat okadar derinden demokrattı ki servetini hep halk uğruna feda ederdi. Bir gün Atinanın imârı uğrunda onu israfla ittihama kalktılar. O da cevap verdi: «Öyleyse bundan sonra bu abideleri ve heykelleri kendi servetimle yaptıracağım, ama o zaman da onlara hep kendi adımlı koyduracağım.» Halk coştı, «Bütün hazine senindir, istediğin gibi sarfet» dediler. Kendisinin fazileti de granit gibiydi.

Birgün Perikles evine gelirken arkasından bir adam boyuna kendisine küfredip duruyordu. Perikles ona «Ne kabahatım var, ne yaptım da neyime kıydın?» diye sordu, Atinalı cevap verir: «Senin medhinden bıktım Perikles, boyuna medhini işitmekle yoruldum, sana neye hiçbir hatan

yok diye düşmanım!» O kırk yıl hükümdarların en nüfuzlusuydu, fakat ne birgün gurur getirdi, ne bir an demokrasiden ayrıldı.

Hitabet kürsüsüne çıkmadan evvel kendi kendine daima şöyle derdi: «İyi düşün Perikles, sen hür adamlara söylüyorsun; Yunanlılara ve Atinalılara söylüyorsun, iyi düşün!» [1].

Müverrih Tüsedit, aynı zamanda hatıbtı, kitabında şöyle der: «Ne vakit onu yensem, o okadar enerji ile aksini iddia ederdi ki herkes de onun galebe çaldığına inanır, ben yenmişken yenilmiş görünürdüm.»

Perikles'in nutukları yazılı olarak intikal edemedi. Yalnız Tüsedit'in tarihinde onun nutuklarından bazı parçalar var. Fakat muasırlarının umumî takdirleri bu harikulâde devlet adamının hitabet kudretine kâfi bir delildir. Halk ona verecek bir lâkab bulamadığı için ona ancak ilâhlara söylenen lâkabı verdi; Periklese Yunanlılar «Olimpiyen» dediler. Yunan ilâhları Olimpde oturduğu için o tâbir ilâh manasına gelir. Birgün onu dinleyenlerden biri haykırdı: «Ey Olimpiyen, gürle, heyecanlandır, Yunanı kucakla. İnandırış denen şey senin dudaklarında ikamet ediyor!»

Perikles zamanı Yunanın «altın devri» dir ve onun ismi onun yaşadığı bütün asra verildi. Sanat ve edebiyatın yüksek hâmisi idi. Büyük filozofları, sanatkârları, ve şairleri yanından hiç ayırmazmış. Yunan demokrasisi gibi ele avuca sığmaz afağan bir kudreti kırk yıl bir balmumu gibi ellerinin içinde tuttu. Perikles'in hitabeti hakkında bir fikir vermiş olmak için, Tüsedit'in tarihinden naklen, Ahmet Refik merhumun küçük bir tercümesini, naklediyorum. Bu hitabe onun son nutuklarındandı:

«... Önce cedlerimizden bahsedeceğim. Onlar üzerinde yaşadıkları bu toprakları, faziletleri sayesinde bu güne kadar hür olan, haleflerine vedia bıraktılar... Bizim hiç bir kimseden kanunlar ıktibas etmiyen bir kanunu esasımız var. Başkalarını taklit etmedense biz kendimiz kendimize imtisal numunesi oluruz. Şehrimiz bütün kavimlere açıktır. Hiç bir ecnebi işlerimizden, zevklerimizden, tiyatrolarımızdan uzak tutulamaz. Casuslardan korkumuz yoktur, çünkü muharebelerde kendi bahadırılığımıza güveniriz. Başkaları cesareti san'at ittihaz ederler, halbuki cesaret bizde fitridir, biz cebirsiz, kendi kendimize, istirahatten muharebeye koşarız... Beldemiz Yunanistanın mektebidir.» [2].

ISOKRATİS (İzokrat): (436 - 338).

Hitabet ve belâgat nazariyecilerinin en büyüklerindendir. Muzika âletleri yaptıran bir zengin oğlu idi. Sokrat'ın derslerini muntazaman takip etti. Çok iyi yetişt. Kazandığı yüksek fikir terbiyesi sayesinde bü-

[1] — Histoire des littératures anciennes et modernes S : 137.

Tarih ve müverrihler, Ahmet Refik, S : 47.

yük siyaset adamlarından biri olurdu; eğer fitrî mahcubiyeti ve sesinin za-
fiyeti, onu büyük halk kütleleri önünde kürsüye çıkmaktan menetmemiş
olaydı.

Filî hatibliği yapamayınca hitabet nazariyatçısı oldu. Bir mektep açtı.
Büyük bir şöhret kazandı. Derslerinden aldığı ücret sayesinde mühim bir
servete sahib oldu. «Ben hatibliği bin drahmiye öğretiyorum, fakat bana
söylemek kudretini verebilen çıksa on bin veririm» dermiş.

Medenî cesareti büyüktü. Sokratın öldüğü günün ferdasında, müste-
bit idareye protesto olarak, matem elbiselerile sokaklarda gezdi. İnsanlar
ona görünmekten bile korkuyorlardı.

Uzun zaman Makedonya kralı Filib'e belâgat hocalığı yaptı. Onun te-
veccühünü, uzun zaman, onu Yunana harp açmaktan vaz geçirmek için
istismar etti; Filib ki her an harbi parlatmak emelindeydi, hep ve en çok
onun yüzünden geçikiyordu. Nihayet mukadder olan oldu. Harp patladı
ve Yunanlılar mağlûb oldu. 98 yaşında dinç bir ihtiyar olan bu faziletli
belâgat hocası vatanının bu felâketi karşısında kendini aç bırakarak öldü.

Talebelerine öğrettiği hitabet ve belâgat nazariyelerine nümune olmak
üzere kendisi de muhtelif mevzularda, ve o nazariyelere misal olacak şekil-
de, nutuklar kaleme almıştır. Bunlardan 20 tanesi zamanımıza kadar inti-
kal edebildi. Çiçeron onun bu tahriri nutukları hakkında şöyle der: «Bu
tarz nutuklar lâtiftir, yumuşaktır, ince fikirler ve ahenklerle doludur; fa-
kat hani harpten önce idmanlar yapılır, bu nutuklar da hakikî harp değil,
harp idmanlarıdır.»

İzokrat bir hatib değildi, herşeyden önce bir belâgatçıydı, fakat birinci
safta bir belâgatçı. O, bu sahadaki hünerini, ahlâkî fikirlerini izaha bir
vasıta olarak kullandı. Tesiri çok büyüktür.

DEMOSTEN (385-322).

Bir sürü Yunan hatibi içinde kendisine «Hatiblerin
Hayatı sultanı» denen adam; kendisinden sonra da, aradan 23 a-
sır geçmesine rağmen, çıktığı eşsiz taht üstünde hâlâ haş-
metle oturup duran adam.

Babası bir silâh fabrikası sahibi idi. Zengindi. Fakat yedi yaşında ye-
tim kalan çocuk; haris, menfaat düşkünü, kötü ruhlu vasiler eline düştü.
çocuğun terbiyesini değil, ancak servetinden istifadeyi düşünüyorlardı.
Bununla beraber o, başta İzokrat olmak üzere meşhur belâgatçıların ders-
lerini tâkibe imkân buldu. Onların mekteplerinde hitabet sanatını öğrendi.
On sekiz yaşına girip de rûştünü bulunca vasileri aleyhine dava açtı.

Mahkemedeki adli nutukları kendisi irat etti. Haklı idi, çok gadre uğ-
ramıştı. Davayı kazandı. Bundan cesaretlenerek umumî meydanda halka
karşı da hitabet kürsüsüne çıktı. Burada hak ve gadır yoktu; burada yal-
nız söze ve hatibe bakılırdı. Halk genç hatibi ıslıkla kürsüden indirdi.

İçinde şan ve şeref ihtirasının alevli heyecanı, Demosten noksanlarını düşünmeğe başladı. Uzvî ve ruhî za'fları vardı. Nefesi dar, çabuk kesiliyor; sesi zayıf, iyi işitilmiyor; lisanı düzgün değil, kekeliyor. Sonra bir sinir hastası gibi göze batan gülünç bir kusuru var; omuzunun biri boyuna oynayıp duruyor. Atinalılar gibi söz dinleme zevkinin en ince derecesine ermiş bir halk hiç böyle müteaddit kusurlu bir kimseyi beğenir mi?

Sonra anladı ki yalnız bunlar değil, kafasındaki sermaye itibarile de henüz hamdır; cümleleri iyi teşkil etmeği bilmiyor; kelimeler su gibi kendiliğinden dilinin ucuna gelmiyor. Mantıklarına kuvvet, imajlarına parlaklık, heyecanlarına hararet vermekten henüz uzaktır. Ya umumî bilgi tarafı.... Anlaşıldı, anlaşıldı; Demosten maddî ve manevî bütün kusurlarını yenecek.

Ciğerlerini kuvvetlendirip göğsünü genişleterek nefes darlığının önüne geçmek için uzun ve sistemli koşular yaptı. Dilindeki rekâketi gidermek için ağzına çakıl taşları doldurdu, onlarla idman yapa yapa dili yatıştı. Kalabalığın uğultusuna hâkim olabilmek için de dalgali havalarda deniz kırsına giderek ummâna karşı hitabeler irad etti. Oynayıp duran omuzunun sinirli hareketini gidermek için de, tavana bir kılıç astı, kendisi aynanın karşısında, çıplak omzu kılıcın altında, haddi varsa omzu oynasın, kılıcın sivri ucu derhal batacak.

Uzvî noksanlar yenilmişti; manevî noksanları yenmek daha uzun sürdü ve daha çetin oldu. Aylarca eve kapanabilmek için saçının yarısını traş ediyor, bu gülünç halle sokağa çıkamayacağı için boyuna kitap okuyup çalışıyordu. Belâgatçıları, filozofları, mantıkçıları hep okudu. Yalnız Tüsidit'in sekiz kitaplık tarihini sekiz defa istinsah etmiş ve âdetâ ezberlemişti.

İşte böylece beş altı yıl geçti. Demosten 25 yaşında, yeniden Agora meydanına, büyük kalabalık önünde kürsüye çıktı. Endamı daha gelişmiş; herşeyinde harikulâde bir mükemmeliyet; halk onu çöşkun çöşkun alkışladı ve derhal onun «Birinci hatib» olduğu ilân edildi. Büyük ve asil enerji, yenilmez ve her güçlüğü yenen bir irade; fitratındaki dehayı meydana çıkaran işte bu iradedir.

Her hatib gibi onun nutuklarını da adlî ve hukukî

Nutukları

idarî ve siyasî diye nevilere ayırırlar. Fakat Demosten'in asıl şaheseri Makedonya hükümdarı Filip'e karşı söylediği nutuklardır. Yunanın hürriyetine göz diken o mâhir hükümdara karşı Demosten hitabetinin silâhını kırk yıl çelik bir kale gibi kullandı. Tek bir adam, ordulu donanmalı koca bir hükümdara karşı yalnız dilinin kuvvetile kırk yıl karşı koymuştu. Ve Filip itiraf eder: «Atinalıların bütün filolarından ve ordularından ziyade bana Demosten'in fesahatı zarar verdi.»

Filip, gözüne kestirdiği Yunanı ele geçirmek için, harpten önce her türlü tedbirlere baş vurmuştu. Yunanlıların başta Eşin olmak üzere birçok hatiblerini satın aldı. Yunanda ve Atinada kendisine taraftar fırkalar pey-

da etti. Bol ihsanlarla taraftarlar kazandı; fakat tek adam, yıldırım gibi gürleyen adam, bütün vatandaşlarını sarsa sarsa, düşmanın bütün o projelerini ve plânlarını akım bırakıyordu. Demosten'in cihan kaplayan perestisi işte asıl buradan gelir.

Filip'e karşı Yunan sitelerini ittifaka davet eden Demosten bunda muvaffak oldu. Başta Atina ve Teb olmak üzere Kerone'de ilk harp verildi. Bu harpte Demosten de bulundu. Fakat bu müthiş hatib hiç de iyi bir cen-gâver çıkmadı. Füsunu hep dilindeymiş, elinde değil. Silâhlarını atarak harp sahasını bıraktı. Yunanlı müttefikler harbi kaybettiler.

Demosten iki matem içindedir, hem Kenore hezimet, hem de tek kızının o sırada ölüşü. Fakat o hezimetten sonra Filip'in ölüm haberi geliverince; Demosten, iki matemini de atarak, başında çiçekli meserret çelengile halkın önünde kürsüye çıktı.

Filip aleyhindeki ilk nutuklarına Philippique denir. Filip Olent şeh-rini tehdit ettiği zaman söylediği nutuklar, ki üç tanedir, Bunlara da Olen-tien denir. Olent düşüp te, Filip Atina ile muzafferane muahede yaparak Termopil geçitleri kendisine terk edildiği zaman söylediği nutka da üçün-cü Filipik denir.

Filip'in ölümünden sonra başlayan hürriyet sevinci çok sürmedi. Oğlu İskender babasından kat kat yamandı. Makedonya fırkası ve onun en büyük hatibi Eşin bu sefer de İskender namına çalışmağa başladılar. Atinalılar Demosten'e altın bir çelenk vermişlerdi. Eşin buna karşı müthiş bir nutuk söyledi. İskendere meydan okumanın Yunana getireceği felâketleri anlattı. Okadar delillere istinad ederek okadar belagatla söylüyordu ki Demosten'in ağız açacak hali kalmamış olduğuna hükmedildi.

Fakat Demosten kürsüye çıkınca; bütün hava değişti; bütün ruhlar başkalaştı. Eşin yerden yere vurulmuştu, Demosten ilâhlar gibi heybetliydi. Eşin mağlûb oldu. Ve vatanından ihraç cezasına uğradı. Bu iki nutuk Demosten'e verilmiş olan altın çelenkten çıktığı için buna «Taç nutku musaraası» denildi.

Ölümü

İskender ağır bastı. Yunanistan Makedonya hâkimi-yetini kabule mecbur kaldı. Düşmanları Demosten'i ağır nakit cezasına mahkûm ettirdiler. Veremedi, hapis ve nef-yedildi. İskender ölünce Atina yeniden hürriyete kavuştu. En büyük bayra-mı Demosten yapmaktadır. Fakat bu sefer de İskender'in generali Antipater Atinaya hâkim oldu. Atina hürriyetinin hâlâ müdafiliğini yapan Demosten takibe uğradığı için bir adaya kaçarak Neptün mabedine iltica etti. O mukaddes yere giren artık takib edilemezdi. Fakat generalin adamı olan komedyacı Arkiyas bir müfrezenin başında olarak mabede girmekten çekinmedi. Fakat Demosten, yanında taşıdığı anı tesirli zehiri içerek gelene bağırды: «Alçak! Antipater'e teslim edeceğin Demosten değil, onun leşidir.»

Atinalılar Demostene haşmetli bir mezar yaptılar ve ona şu kitabeyi yazdılar: « Demosten eğer telâkatın kadar maddî kuvvetin de olaydı Makedonya Yunana asla muzaffer olamazdı.»

Mevkii Lâtin belâgatçılarından Kentilien, onu lâtinlerin dâhî hatibi Çiçeronla mukayese ederken şöyle der: «Demosten hitabet sanatının kemale ermiş bir modelidir. Üslûbu o kadar kuvvetli, okadar metin, okadar asabî ki, o üslûbda ne fazla var, ne eksik. Onun hitabeti bütün bir doğruluk ve bütün bir adâlettir.»

Çiçeron'un kendi dahi şöyle dedi: «Ben onu daima bütün hatiplere tercih ettim. Bir kelime ile o mükemmelin kendidir. Başkalarında ne ondan fazla büyüklük ve kudret, ne ondan ziyade sanat ve incelik, ne ondan üstün akıl ve itidal görülemez.»

Fenelon dahi: «Yunan cümhuriyetinin kalbinde ne çarpıyor, der, bunu Demosten'i okumadan bilemezsiniz. O kadar tabîî ki onun nutuklarında konuşan tabiatın bizzat kendidir. Sanat onda okadar kemale erdi ki, kimsede daha fazlası görülemez.»

19 uncu asır Fransız edebiyatçılarından ve Sorbon profesörlerinden olup 1870 de ölen meşhur Villmain dahi Demosten'in mühim bir tarafını görüp gösteriyor: «Demosten'in üslûbundaki birinci hassa harekettir. Onu hitabet kürsüsünde muzaffer eden budur. Onu dinlerken onu takip etmek ve onunla yürümek lâzımdı. Filib'le Yunan hürriyetinden beri iki bin yıldan fazla zaman geçti; onun sözleri hâlâ sürükleyip yürütüyor.»

Demosten istihzadan en yüksek ulvî hislere kadar sesine icabeden tonları vermeyi çok iyi biliyormuş. Onun hitabeti erkektir. Gözyaşı akıttırmaktan ziyade iradeleri kapıp götürdü.

ESCHINE VE TAC NUTKU

Demosten'in en denk rakibi ve Makedonya fırkasının hatibi olan Eşin (389-304) Yunanlıların hakikaten kudretli natıkalarındandı. Kendisi aktörlükten gelmedir. Demosten'in raporuna nazaran ailesi fakir ve karanlıktır, fakat Eşin'in kendi ifadesine göre ailesi asıldı, ve «Otuzlar» hükûmeti devrinde nefye uğrayacak kadar vatanperverdi. Hitabete kırk yaşında başladı. Meğer asıl istidadı bundaymış, kendisine çok mühim meselelerin müdafası verildi. Filip'e murahhas gönderildi. Eğer o da vatan hürriyetinin müdafii olaydı belki Demosten'in mevkiine denk bir şeref sahibi olurdu, fakat o düşman kudretine göğüs gereceğine boyun eğdi.

Taç nutkunda mağlûb olup da vatandan nefyine karar verildikten sonra, nefinden biraz önce, sokakta uzaktan Demosten'e rastılar, kendisine doğru geliyor, bir fenalık yapmasından çekinerek kaçmak veya saklanmak isterken adımlarını hızlaştıran Demosten bir dost edasile gelip onun cebine bütün kesesini boşaltır. Ve neresi hoşuna gidiyorsa orada yerleşmesi

İçin dostlarının müzaheretini temin edeceğini vadeder.

Bu âlicenablık Eşin'i büsbütün eritti. «Böyle bir şehirden ayrıldığına nasıl tesssüf etmezsin ki burada böyle düşmanlar bırakıyorum!» diye haykırdı. Eşin Rodosa yerleşti. Orada bir hitabet mektebi açtı. Halka ilk olarak «Taç nutku musaraası» ında Demosten'e karşı söylediği nutku okudu. Halk çılgınca alkışlıyor. Demek Atina halkı ne haksızmış; bu kadar yüksek bir nutuk söyleyen insan mağlûb olur mu?

Eşin, dudaklarında acı bir tebessüm; «Bir de Demosten'in verdiği cevabı dinleyin» dedi ve halka bu sefer de o nutku okudu. Halk donakalmıştı. Eşin ilâve eder: «Ey Rodoslular, siz onun bir de yeleleri kabarmış arslan gibi kendini göreydiniz, ve onun boralar gibi gürleyip, yıldırımlar gibi konuştuğunu bir de kendi kulaklarınızla işitseydiniz ne diyecektiniz?».

Eşin, Demosten'den sekiz sene evvel, 75 yaşında olduğu halde Rodosta öldü.

Taç nutkunda Demosten'in sözlerinden ufak bir fikir vermek için; İsmail Hikmetin Yunan edebiyatı tarihindeki küçük parçasından bazı cümleler alıyorum:

«... Sen de bana saldırıyorsun Eşin, beni alçaklıkla ittihamdan çekinmiyorsun. Benim dilim bütün servetimdi. Ne kimsenin hayatını, ne askerlerinin talihini, ne askeri manevraların hareketini ileri sürüyordum. Bundan daha parlak bir delilik görülmüş müdür? Eğer Filip'in bana nasıl galebe çaldığı anlanmak istenirse herkes diyecektir ki: Her tarafa gönderdiği silâhlarla ve herkesi satın aldığı paralarile. Onunla nasıl uğraşmalıydım, aynı vasıtalarla mı? Benim ne hazinelerim, ne ordularım vardır. Fakat ben Filip'i başka yolla mağlûp ettim: Adamlarına ve parasına kendimi satmağı reddederek. Bir adam kendini satarsa alan galiptir, bir adam rüşvete karşı korsa onu satın almak iddiasında olanlara galebe çalar. İşte bu suretle Atina benim şahsımda muzafferdir.» [1].

— 3 —

Felsefe

SOKRAT'TAN ÖNCE:

Medya harplerinden sonra ve Perikles devrinde Atinanın dış haşmeti son dereceyi bulmuştu. Müstemlekeleri Sinop'dan İtalya cenubuna kadar uzanıyor, donanması bütün Akdenizde hâkim ve Atina baş beldedir. Fakat bu haşmetin içinde çürüklükler vardı:

[1] — İsmail Hikmet, Yunan edebiyatı tarihi, 1928, S: 137.

İran zaferinde Atina en mühim rolü oynadığı için bu belde diğer Yunan sitelerinin başına geçmiş, fakat o zaferleri bir sınıf değil bütün halk kazandığı için de demokrasi Atinaya hâkim olmuştu. Artık aristokrasi yerine ikbalde olan halktı. Devleti idare eden meclisler halkın elindedir. Çürüklüğün sebebi demokrasinin ifratından çıkıyor. Devlet meclis âzalarına ücret vermektedir. Kleon gibi demagoğlar bu ücreti üç misline çıkardı. Birçok gemiciler ve bağcılar işlerini bırakarak meclis âzası olmağa başladılar.

Siyasî kuvvet halkta, fakat ordu ve kumandanlık aristokratlardaydı. Halk meclisleri sık sık kumandanlar azline başladı. Aristokratlar da kendi haklarını müdafaa için gizli cemiyetler kurdular. Bu sefer de casusluk ve şantajcılık alıp yürüdü. 27 yıllık Peloponez harfleri (432-404) yalnız İsparta ve Atina cengi değil, yalnız siteler ihtilâfı değil, asıl demokrasi ve aristokrasi çarpışmasıydı.

İç inhidamının en büyük ve şumullü bir sebebi de felsefi kanaatlerin fikirlere verdiği zelzeleden geliyordu. Heraklit, Demokrit gibi filozoflar ilâhlara hücum ettiler. Homer'in sentezleştirdiği büyük ilâhlar âlemi yıkılmağa başladı.

Sonra bu filozofların nazariyeleri de hep birbirine aykırı idi. Elée'li Parmenid (ölümü 513) kâinata varlık hiç değişmez diyor, var olan ebedidir. Halbuki Ayasloğlu Heraklit (576-480) kâinata değişmeyen hiç birşey yoktur dedi, aynı nehre iki defa giremezsin; hayat akıyor.

Parmenid'in şakirdi Ele'li Zenon (ölümü 490) varlık birdir dedi, çokluk vehimdir. Demokrit ise kâinat nâmütenahî atomlardan mürekkeptir, kâinat çokluktur. davasını ileri sürüyor. Bunların hepsi doğrudur. Hepsinde hakikat vardı. Fakat halk hangisine inansın? Eski din sarsıldı, yeni akideler birbirini tutmuyor. Halk kime ve neye inansın?

Hiç birşeye inanmayan yeni bir mezheb çıktı; bunlar yeni âlimlerdi, onlara âlim manâsına «Sofistes» dendi. Sofistler «şüphe»yi akide edindiler. Hiç birşey ne doğru, ne eğridir. Herşey şüphelidir. Büyük akıllı okadar filozofların fikirleri neye birbirini tutmuyor? Çünkü katî hakikat yoktur. Hakikatin parçaları var. Öyle ise hiç bir şeye tam inanmamalı. İnanmayacak. sadece inandıracaksın. Güzel söz, iyi mantık; karşındakini kandır; hayatta muvaffak olansın. Mesud olan ancak becerikli olan; her bedbaht abdalıdır.

Sofistler bilhassa asılzade gençleri kandırırlardı, onlardan ücret alarak kendi refahlarını temin ederlerdi. Hep yaldız ve cilâ, hep madrabazlık. Baştan âlim manâsına olan Sofist sonra şarlatan ve aldatıcı manâsına geldi.

Atinanın dışı haşmetli, fakat içinde yıkılışlar var. Bu yıkılan âlem yerine yeni bir âlem kuracak bir peygamber lâzım. Bu peygamber Sokrattır.

SOKRATİS (Sokrat): (470 - 400).

Hayatı Babası fakir bir heykeltıraş, anası ebe. Baştan baba-sının mesleğini takip etmek istedi, fakat onu çabuk bırakarak kendini felsefeye verdi. Anaksagor'un (ölümü 428) derslerine devam ettiği zannediliyor. Perikles'in, Tüsidit'in, Öripid'in de hocası o meşhur filozoftu. «Fikir herşeye intişar ederse herşeyi canlandırır» diyordu.

Sokrat son derece sağlam, son derece çirkin, son derece kahraman, ve son derece kanaatkâr bir fazilet sahibi idi. Yaz kış yalınayak gezerdi. Sirtında sadece bir manto vardı. Onu kendine hem yatak, hem yorgan yapardı. Karısı Ksantip gayet huysuzdu. Bu geçimsiz kadına neye katlanıp durduğu sorulduğu zaman cevap verirmiş: «Nekadar tahammüllü olduğum anlaşılın diye!»

Harp meydanlarında kaya gibi durur, en cesurlar bile ona hücumdan çekinirlermiş. Bir harpte soğugun ve donun şiddetinden bütün askerler ayaklarını ayrıca keçelerle sarıp çadırlarından çıkamadıkları halde, o, yine yalınayak; buzlar üstünde bir heykel heybetile nöbetini beklemiş.

Çok çirkindi. Vücudu kalın, gözü patlak, ağzı büyük, burnu yassı ve ucu yukarı kalkık. Fakat zekâsının önünde bu çirkinlik bile bir eğlence oluyordu. Yunanın en güzel bir delikanlısına dedi ki: «Benim gözüm seninkinden güzeldir» «Neye?» «Senin gözün yalnız önü görür, benim gözüm ise çıkkın olduğu için yanları da görür. En güzel olan, faydası en çok olandır.» «Peki burnun?» «Burnum iki defa güzel: Senin burnun yalnız yerden koku alır, benim burnum havadan da alır. Sonra burnum yassı olduğu için iki gözümün arasında bir maniâ teşkil etmez!»

İdealistliği Sokrat eline kalem almadı, bir satır yazmadı, o, peygamberliğini hep konuşarak yaptı. Bunun için kendisine muayyen bir mektep ve bir yer de lâzım değildi. Meydanda, sokakta, maşed eşğinde, berber dükkânında; nerede olursa, ister kalabalık, ister az, daima konuştu. Bütün işi gücü vatandaşlarını her vesile ile ve nerede yakalarsa irşad etmekte.

Sofistlere karşı cihâd ilân etti. Onların safsatalarını mukavva köşker gibi devirip duruyordu. Geniş bir şöret kazandı. Eflâtunlar, Ksenofonlar, Alkibyatlar onun en sadık şakirtleriydi. Zaten Sokratı kendinden kalan eserle değil, çünkü bir satırlık bile yazısı kalmamıştır, onu, bütün tafsilâtile o şakirdleri sayesinde öğrendik.

Gençliği etrafına topladığı için onu da sofist sananlar oldu. Aristofan da bu noktaya aldanarak ona hücum etmişti. Halbuki onun Sofistlere tek benzeyiş tarafı işte bundan ibaretti, Sofistler de, bu da etraflarına gençliği topluyorlardı. Fakat Sofistler bu işi gençlerden para alıp kendi refahlarını temin için yaparlardı. Sokrat ise derslerinden bütün hayatında hiç

ücret almadı. Kendisine yüksek mevkiler vermek isteyen kralların tekliflerini her vakit reddetti.

Yer yüzünün belki en büyük idealisti: Ne soğuk, ne açlık, ne yersizlik; bütün emeli, vatandaşlarını butlandan kurtarıp hakikate ulaştırmaktır. Düsturu «Kendini bil» dir. Bu düstur Delf mabedinin kapısında yazılı idi. Sokrat bunu şerhetmekten hoşlanırdı.

«Kendini bil»... Bu iki kelime yepyeni bir felsefenin tılsımlı bir anahtarı oldu. Eski filozoflar, Sokrattan öncekiler hep büyük kâinat muammasının hallile meşguldüler. Sokrat düşündü, herşeyi mademki akılla halledeceğiz, öyleyse herşeyden önce kendimizi bilelim. Bu, felsefeyi gökten yere indirdi. Sokratın büyük yeniliği buradan başlar.

Bir hemşerisi Delf kâhinine gitti. Filozofların en fâzıl ve âlimi kim olduğunu sordu. Kâhin, ilâhların cevabını bildirdi: Sokrat. Sokrat şaşar, kendisi birşey bilmediği halde, ilâhlar neye ona böyle dediler. Anladı, bu hiç olmazsa «bilmediğini biliyordu» başkaları bunu da bilmiyordu, üstünlüğü demek buradan geliyordu. Kâhinin beşareti onun idealist ruhu içinde hiç sönmez bir meşale oldu.

Sistemi

Sokratın öğretirken ilk işi karşısındakine bildim sandığı şeyleri bilmediğini anlatmaktı. Bir kumandan, bir daire adamı, bir hâkim... Hepsini sualler sora sora, birer birer soyar, hepsini kendi gözü önünde cascavlak bırakırdı. Onun için Sokrata ya kızarlar, bir daha görünmezler; yahut acizlerini anlayıp, ona kendilerini vererek ondan bir daha ayrılmazlardı.

Öğretme sistemi sualli isticvab tarzıydı. Basit şeylerden başlayarak, sora sora, ve yüksele yüksele, asıl gaye meydana çıkardı. Bu sistemin bugünkü muasır terbiyede de mühim mevkii vardır. Sokratın kurduğu iş 25 asır sonra da tazeliğini muhafaza ediyor.

Bu usul, birşey öğretmek için karşısındakini düşünmeye davet ediyordu. Küçük şeyleri sorarak büyük neticeye varmak. Birisi ona «Bu küçük şeyleri neye soruyorsun?» dedi ve cevabını aldı «Vay sen ne bahtiyarsın? Küçük şeyleri bilmeden büyük şeyleri biliyorsun!»

Sokratın elinde, daha doğrusu dilinde, istihza da ayrı bir silâhtı. Onun bu keskin silâhına dayanamayan küçük ruhlar yaralanıp gider, ve kuvvetli ruhlara ise o en tesirli ders olurdu. Hiç alaya gelmiyecek kadar kör bir hodgâmsak Sokrat'tan uzağız, yok, hakikat aşkımız herşeyden üstünse hep onun yanındayız.

O muhatabına hakikatı buldurmak için ondaki hataları atardı. Kendisi öğretmez, öğrenilecek şeyi, çürükleri ve hataları, silsileli suallerle eriterek ve atarak onun kendine buldururdu. Onun için Sokrat kendisini ebeye benzetirdi, bu da başkalarının ruhunu doğurtuyor; ebenin kendi doğurmaz, bu da hikmeti kendinden vermiyor, başkalarından çıkartıyor.

Varılan şeyin hakikat olduğunu nasıl bilmeli? O, hiç bir vakit bir mütearife fırlatarak hakikat şudur demedi. Hakikate nasıl varılacağını ve varılan şeyin nasıl hakikat olup olmadığının anlaşılacağını anlattı. Hakikate varmak için herşeyden önce hakikatin kendile hakikate benzerleri ayırmak lâzımdır, bu ikinciler hakikat değil hakikatin aldaticılarıdır.

Hakikat «cihan-kaplayıcı»dır. Bir şeyde herkese kendini inandırmak hassası varsa o hakikattir. Hakikati herkesin kabul edebileceği «Mebde»lerden hareketle bulabiliriz. Sonra hakikat faydalıdır, hatalar daima zararlı olur. Bunu da tecrübeyle anlarız, Diğer bir vasıf: Hakikat, yâni doğru ilim muhakkaktır, tahmini değildir. İlim yalnız nazarî olamaz, ameli olmalı. Sokratın muasır ilmin babası olan Dekart'e tesiri büyüktür.

Sokratın kurduğu ahlâk sistemi de çok köklü ve çok derindi. Fazilet bilmekle olur. Her âlim fâzıl değildir, fakat bilmeyenin de fazileti olamaz. Onun için kadını cahil bırakamayız. Kadının kafası da erkeğinki gibi terbiye edilmeli. Sokrat bu mebdeden yürüyerek kadınla erkeğin müsaviliği davasını ilk defa ortaya atmak şerefini de kazandı.

Tabii böyle bir adam yalnız şerefler değil düşmanlar da kazanıyordu. Hele bütün mabudlar üstünde büyük ve tek bir mabuda inanışı. Bu Yunan dinini alt üst etmekte. Onu mahkemeye verdiler. Sokrat zehir içerek ölmeğe mahkûm edildi.

Bu ölüm destanı, bütün dünya ahlâk kitaplarında, bir fazilet abidesi olarak, bütün tafsilâtile anlatır durur. Dostları onu kaçırmak istediler «Yaşamamak dünyadan ayrılmakta değil faziletten ayrılmaktadır.» diye reddetti. «Neye kabahatsiz yere ölesin?» dediler «Vay kabahatli olarak mı ölmemi isterdiniz?» dedi ve zehiri bir şurup içer gibi içti. [1] (Ayrıca tercümeler bahsine bakılması).

PLATON (Eflâton) (430-347).

Hayatı Atinalıdır. Önce Aristokles ismini taşıyordu. Sonra omuzlarının genişliğinden dolayı hocası ona Platon ismini verdi. (Platus Yunancada geniş demek) Gençliğinde çok çalışkandı. Gramer, jimnastik, resim, musiki, şiir... Bunların hepsini tahsil etti. Hattâ birkaç tane de trajedi yazdı. Fakat Sokratın derslerini dinledikten sonra eserlerinin hepsini yaktı. Kendisini sadece felsefeye verdi. Sokratın en devamlı talebelerindendi.

Kendisi zengin bir aileye mensubdu. Babası eski Yunan kralları neslindenmiş, ana cihetinden de silsilesi meşhur Solon'dan geliyor. Serveti sayesinde istediği gibi çalışmağa imkân buluyordu. Fakat Sokratın o ölüm

[1] — Sokrat bahsi, Mehmet Emin'in 176 sahifelik «Sokrat» kitabından süzülerek çıkarılmıştır. Akşam matbaası, 1931.

faciası hayatını bambaşka bir şekle çevirdi. O büyük haksızlığa katlanamayan içli ruhu nefretle coşarak Atınayı bıraktı. Diyar diyar uzun seyahatlere çıktı.

Mısırı, Afrikayı, muhtelif yerleri gezdi. Bu seyahatler on iki yıl kadar sürdü. Rivayete göre büyük tehlike ve maceralar da geçirmişti. Sicilya kralı kendisine son derece hürmet ederken bir gün yeğenini istirkab yüzünden Eflatunu bir kayığa bindirerek Afrikaya sürer. Koca filozof orada haraç mezad esir olarak satılır. Bir dostunun himmetile güç belâ kurtulur.

Atınaya geldikten sonra, Atina jimnazlarından birinde (jimnaz gençlerin idman yaptıkları meydana denirdi) Akademi adında bir mektep açtı. O zamandan beri, 24 asırdır, bütün edebiyat ve sanat teşekküllerine akademi denir. Mektebe girmek serbestti. Zaten medhal zeytinlerle ve diğer ağaçlarla yeşil bir hıyabandı. Bu hıyaban güzel heykellerle bezenmişti.

Bütün Yunan güzideleri bu mektepte toplandı. Seciyesinin asaleti, faziletinin yüksekliği, gehresinin sevimliliği; ve irfanının ulviyeti ona bütün vatandaşlarını candan bağlandırdı. Kırk yıl umurun bu hürmeti ve muhabbeti üstünde o yüksek vazifesini yaptı.

Akademide her yıl filozofun doğum gününde, umumî bir toplantı yapılır ve ziyafet verilirdi. Mecliste biri reis olur, çeşitli felsefe prensipleri müzakere ve münakaşa edilirdi. Bu münakaşalarda eski felsefe mekteplerinin hepsi birer birer yıkılır, birçok felsefe şöhretleri devrilir; Eflatunun felsefesi ortalarda ilâhî bir abide gibi kalırdı.

Birçok devlet adamları onun müzaheretini temin etmek şerefini kazanmak istediler. Fakat o, umumî hayata karışmaktan daima uzak kaldı. Hiç evlenmedi. Bekâr, fakat vekar içinde, bütün yurddaşlarının sevgisine, nurlu bir hâle gibi sarılarak, 83 yaşında öldü.

Eflatunun dehâsı onu üç büyük sima ile gösteriyor: Şair, hatib, ve filozof. O. şairdi, en derin hakikatleri en parlak imajlarla renklendiriyordu; ona haklı olarak «Felsefenin Homer'i» denildi. Eserlerinin kıymeti yalnız felsefesinde değil aynı zamanda üslûbundadır. Temiz, açık, canlı ve tesirli bir üslûb. Onun eserlerinin tamamilen muhafaza edilmesinde o eserlerdeki bu edebiyat kıymetinin çok dahli vardır. Onun gibi bütün eserleri mahfuz kalmış dehalara nadir tesadüf edilir.

O bir hatibdi; tedris sisteminde konuşma tarzını ihtiyar ederdi. Bu usulü üstadı Sokrat kurmuştu, fakat Eflatun o usulü yükseltti. Sokrat iyi hatib değildi, katı, müstehzi, ve lâübalî konuşurdu. Halbuki Eflâtun en ahenkli bir hatibdi. Ruhundaki hararetle, hislerindeki asaletle, hakikat ve adâlete olan aşkındaki şiddetle onun hitabeti dinleyenleri alıp götüren büyümlü bir câzibeydi.

Felsefesi Ve nihayet Eflatun yüksek, tam manâsile yüksek bir filozoftu. Eserlerinin yalnız ikisi, biri «Sokratın müdafaası» ve diğeri mektupları müstesna olmak üzere diğer eserleri hep diyalog, yâni mükâleme tarzındadır. Eflatundan çeşidli mevzulara da-ir 35 diyalog kaldı. Sokratın, dostlarıyla son konuşmasını anlatan Criton çok tesirlidir. Phédon'da ruhun ebediyetini müdafa etti. Birkaç eserinde, şiddetle, fakat yüksek bir asaletle Sofistlere hücumda bulundu.

Nihayet asıl şaheseri olan «Cümhuriyet» e gelince: Burada Eflatun'un bütün idealistliği göze çarpar. Eflatun Sokratın başına gelen o faciadan sonra cemiyetten iyice tedehhüş etmişti. Öyle büyük bir kafaya o kadar canıyane kıyan demokrasinin ne kadar çürük tarafları olduğunu derinden görmüştü. Onun için «Cümhuriyet» de ideal bir site yaşattı.

Orada cemiyet kökünden değişiyor; bu, ihtilâlcı olmayan bir sosyalistlikti. Hattâ orada yer yer komünistlik de vardır. Aristokratlar suistimal ediyor, demokrasiler de büyük gafletlere düşüyor; öyle ise... Eflatun o muhayyel sitede aile ve mülkiyet bağlarını kopararak müşterek bir cemiyet kurdu. O sitede herkes kendine ayrılan rolü yapar. Yukarı sınıf top yekûn bir aile teşkil ederek cemiyeti idare eder. Bu yukarı sınıfta kadınlar bile ferdin değil umumundur.

Böyle bir cemiyeti hayatta hakikat şekline kim koyabilir? Bu öyle kitaplarla, nazariye ile, telkinle olamaz. Eflatun bunu biliyordu. Onun için böyle ideal bir cümhuriyeti ancak onu anlamış makul bir hükümdar tatbik edebilirdi. Fakat koca filozofun idealistliğine rağmen aynı zamanda realistliğine bakınız ki eğer böyle bir cümhuriyet diğer hükümetler tarafından da kabul edilmezse bu cümhuriyetin tabiatile zafa düşeceğini söyler. [1].

Küllüğü

Eflatun'u tek taraflarından alarak, parça parça anlamak imkânsızdır. O kül halinde, toplu olarak anlaşılır. Aristo'yu ayrı ayrı da anlıyabiliriz. Eflatun'u anlamaktaki güçlük buradan gelir. Ve yine onun bu kül halindeki mahiyetindendir ki onu ayrı ayrı taraflarından gören ayrı ayrı mezhebler Eflatun'u kendilerine ilk rehber olarak kabul etmişlerdir. Meselâ rasyonalistler, mistikler, metafizikçiler, ve yüksek ahlâkçılar, idealistler hep onda kendileri için tükenmez kaynaklar buldular.

Orta zamana ait üçüncü fasılda ayrıca göreceğiz ki islâm filozofları en çok Aristoyu anladılar, Eflatuna az temas ettiler. Bunun sebebi nedir? «Mevzuatül-ulûm» da Eflatun'dan bahsedilirken şöyle bir kayda tesadüf ediyoruz: «...lâkin cümlesinde remzü iğlak semtini ihtiyar ve naehil olanlara esrarı hikemiyyeyi ifşadan firar etmiştir.» [2]

[1] — Solovin'den tercüme, Haydar Rifat, Eflatun, 1935.

[2] Mevzuatül-ulûm. İkdâm matbaası, I inci cilt: S.: 339.

Vecizeler: [Eflâtun'dan bazı vecizeleri Haydar Rifatın tercümesinden, onları fıkralar arasından ayırarak, naklediyorum.]

* * *

En kıymetli şey hayat değil, güzel hayattır.

* * *

En yüksek yeri tutanda en büyük zekâ da bulunması lâzımdır.

* * *

Tetkik ve tettebbüe tahsis edilmeyen hayat yaşanmağa değmez.

Güzel olan şey güçtür de.

* * *

Güzel bir hayat ancak ve ancak aşk ile gelir.

* * *

Aşk güzeldir, yüksek bir surette sevmek bilinirse; çirkindir, utama verecek surette sevilirse.

* * *

Aşk yalnız insanların ruhunda değildir. Ona hayvanların vücudunda, toprağın bütün mahsullerinde, velhasıl bütün varlıklarda rastlanır.

* * *

Vücut gözleri zayıflamağa başladığı zamandır ki fikir gözleri vuzuh ile görmeğe başlar.

* * *

Felsefe en yüce musikidir.

* * *

İhtiyarlık duygular hakkında istirahat ve hürriyet çağıdır; insan bir sürü azgın belâlardan kurtulmuş bulunur.

* * *

Ya filozoflar devletlerde hükümdar makamına oturtulmadıkça, yahut hükümdarlar sahiden filozof olmadıkça insanlar için selâmet yoktur.

* * *

Zâlimin kaibi daima fakir ve açtır.

* * *

Herkes kendi seciyesine uygun bir aşk seçer, onu kendine Tanrı yapar ve bir heykel işler gibi ona tapar.

* * *

Filozofta hayranlık iptilâsı büyüktür; felsefenin hakiki menşei de ancak bundadır.

* * *

Birçok şeyleri kifayetsiz bir halde görüp geçmektense az şeyleri derinleştirmek doğru olur. (Ayrıca tercüme bahsine bakılması).

ARİSTOTALİS (Aristo): (384-322).**Hayatı**

Makedonyanın Stagire şehrinde doğdu. Orası Yunan müstemlekesi idi. Babası ve birçok dedeleri hekim idiler. Babasının doktorluğa dair altı kitabı varmış. Küçükken anadan babadan yetim kaldı. Kendisi Proxên tarafından yetiştirildi. Sonradan onun oğluna hoca ve kızını alarak damad oldu. 17 yaşlarında Eflatunun Akademisine girdi. Üstadının ölümüne kadar 20 yıl bu mektebe devam etti. Eflatun ona «Mektebin aklı» derdi.

Üstadın ölümü onu seyahata çıkardı. Anadoludaki Assos [1] Tiranı Hermias'ın yanına gitti. Onunla Akademiden tanışıyordu. Onun namına «Fazilet neşidesi» adındaki ilk eserini meydana getirdi. Üç sene orada kaldıktan sonra onun ölümü ile Midilliye gitti. Şöhreti iyice yayılmıştı.

Makedonya kralı Filip ona bir mektub gönderdi; «İskender namında bir oğlum var. İlâhlara şükrediyorum ki bu çocuğu senin zamanında dünyaya getirdi. Onu terbiye edip yetiştireceğinizi ümid ediyorum, tâki o imparatorluğuma lâyük bir veliaht olsun.»

Aristo İskendere hoca olduğu zaman o büyük cihangir ancak 13 yaşlarında idi. O vazifede sekiz yıl kaldı. İskenderi hep yüksek hisler telkin ederek ve köklü bir kültür vererek yetiştirmişti. 335 de Atinaya döndü. Orada meşhur «Lise» sini kurdu.

Derslerini bahçede, ağaçlar arasında gezerek veriyordu. Onun için talebelerine Péripatéticien dendi. Şarkta da bunun tercümesi olarak «Maşiyûn» denildi. Fakat bu hal daimî bir itiyad değildi. Toplu ve mektep usulünde de ders veriyordu.

Sabah dersleri felsefenin yüksek mevzularına dairdi. Buna onu kavrayacak talebeler iştirak ederdi. Akşam dersleri ise daha umumî olurdu ve dinleyiciler daha kalabalıklaşırlardı. Öğleden önceki derslere nazarı, öğleden sonrakilere ameli diyebiliriz.

Bu dersler Eflatununki gibi diyalog şeklinde değil. Zaten Eflatun bile son derslerinde o mükâleme tarzını bırakmıştı. Aristo derslerini devamlı nutuk tarzında takrir ediyordu. Mükâleme tarzında karşındakinin kanaatine baş eğmek ihtiyacı vardı. Aristo buna lüzum görmedi. Talim etmek isbat etmektir, bu da istidlâl silsilesiyle yapılır. Bu isbat neticesinde muhatabın kanaati kendiliğinden doğar. Kanaati mükâleme ile ona doğurtmak, zaman kaybetmektir.

Aristo yalnız nazarı değil bütün müsbet ilimleri de okutuyordu. Nebatat, hayvanat, madenler, herşey. Bunun için onun büyük koleksiyonlara ihtiyacı vardı. Çok zengin koleksiyonlar yuvude getirdi. Bu hu-

[1] —Bu şehir Çanakkale vilâyetinin Ezine kazasının Ayvacık nahiyesinin Behram köyünün bulunduğu yerde idi.

susta kendisine İskender yardım ediyordu. Hocasının emrine âdeta hazineler açtı. Asya fütûhatında binlerle insan Aristo için «Tarihi tabii» malzemesi toplamağa memurdu.

Zamanımızın meşhur İngiliz müverrihi Vels «Cihan tarihinin ana hatları»nda İskenderin yaptığı bu yardımlardan bahsederken «Böyle bir ilim semahati ancak son zamanlarda görüldü, bunun bütün mâzide eşî yoktur» der ve ilâve eder ki eğer bu haşmetli yardım olmasaydı Aristo dünyanın fikir tarihinde küçük bir mevki sahibi olarak kalacaktı.

İskender, onun yeğenini katlettirdikten sonra, Aristo o haşmetli talebesile bütün âlâkasını kesti. Fakat İskender üstadına karşı daima hürmetkâr ve minnettar kaldı. Lâkin İskenderin ölümü Aristo için büyük bir tehlike oldu. Atina Makedonya hâkimiyetine karşı hürriyetini istirdat azmîle ayaklanmıştı. Filozofu da Makedonya fırkasına mensub sayarak dinsizlikle ittiham edip mahvedeceklerdi. Felsefeye karşı, irfana, izâna karşı ikinci bir Sokrat faciasına ramak kalmıştı. Aristo Atinalıları ebediyete sürececek bu ikinci lekeden kurtarmak için Ağriboz adasına kaçtı. Orada bir rivayete göre mide hastalığından, bir rivayete göre de intihar ederek öldü. Ömürlerinin müddeti Demosten ile tıpa tıp denecek kadar mutabıktır, Demosten ondan biraz sonra dünyaya gelmişti, o da Demostenden iki ay önce öldü.

Şahsiyeti

Aristo görülmemiş derecede en büyük zekâlardan biridir. Kafası bir tefekkür küresiydi. Rivayete göre cüssesi zayıf, boyu kısa, gözleri küçükmüş ve dudaklarında daima bir istihza çizgisi görünürmüş. Taşköprü'lüzade Ahmet ise onu «Mevzuat-ül-ulûm» da şöyle tasvir eder:

«Şekli ebyaz ve eclah ve hüsn-ül-kame ve azîm-ül-izam idi. Gözleri ve dehânî şagir ve sadrı ariz ve lihyesi kess ü kasîr ve gözleri eşhel ve anfi yüksek idi.» [1] Eski Yunan ve Lâtin âlemi ona «Filozoflar sultanı» demişti. İslâm âlemi de aynı mânada ona «Hakîm-ül-hükema» veya «Muallimi evvel» dedi.

Aristo aynı zamanda şairdi. Lirik şiirleri vardı. Onu Pendar'ın hakikî varisi gibi sayarlardı. Eflatun nasıl Sokrata talebe olduktan sonra şiirlerini yakmışsa Aristo da Eflatunun felsefesine başladıktan sonra şi'ire vedâ etti. Fakat «Şiir tarihten daha doğrudur» diyen yine Aristodur.

Eserleri ve sistemi

Aristonun eserleri demek o devrin bütün bilgisini ve bütün ilim mevzularını kucaklıyan en ansiklopedik bir kavrayış demektir. Bütün ilimlere temas etti. Müsbet ilimlerden bir çoğunun ilk sistemli ya-

[1] — Yani «Şekli çok beyaz ve çok parlak, ve güzel boylu, ve kemikleri kalındı. Gözleri ve ağzı küçük, göğsü geniş, sakalı sık ve kısa, gözleri şehlâ ve burnu yüksekti.» Mevzuat-ül-ulûm. S : 339.

ratılışını ona borçluyuz. İlimlerden hangi taşı kaldırsak altından o çıkıyor. Asıl hârika tarafı şu ki bahsettiği ilimlerin hepsinde kendi evindeymiş gibi gezindi.

İlme ilk kaynak olarak «İnsanlardaki bilmek ihtirası»nı alıyordu. Hepimiz öğrenmek isteriz. Ve birşeyi bilince seviniriz. O bilginin bize faydası olur mu, olmaz mı? Bunu düşünmeyiz. İlim fayda için değildir, bilmek bilmek içindir. Hattâ o bir kaide bile koydu: Bir ilim ne kadar az faydalı ise o kadar yüksektir. [1].

O «Tabiatta mertebeli nizam» sistemini kurdu. Tabiat derece derece ve «Safil» den «âlâ» ya çıkan bir nizamın ifadesidir. En aşağıda madde, sonra nebat, hayvan, insan, ve Allah. Sonra nebatta, hayvanda ve insanda da ayrı dereceler var. Bunlarda dahi basitten mürekkebe gitmek lâzımdır. En basit nebat anlaşılmasından daha mürekkebi anlaşılamaz. İnsanın âzalarında da aşağı yukarı dereceler var. Kalb, dimağ, karaciğer, tenasül uzvu... Bunlar reis âzalar, amirlerdir. Akciğer, kırmızı kan damarları, sinirler... Bunlar da memur âzadır. Sonra beden ve nefis; ikinci bilgi birinciden sonra gelir. Çünkü emreden nefis, tâbi olan bedendir. Bedenin nizamı nefsin âmirliğinden geliyor. [2].

İnsanın nefis ve mâneviyat tarafı da iki çeşit: Hırs ve akıl. Hırslarımızla aşağıya hayvan tabakasına bağlıyız, aklımızla yukarıya, yâni Allaha. İşte bütün Şark ve Garbde insanın «Eşrefi mâhlûkât» oluşu, insanda «ikilik» bulunuşu, ve bizdeki «ruhî yükselme» mefhumları hep buradan geliyor. [3].

Aristo felsefesinin en kuvvetli tarafı uzlaştırmacılığıdır. Eski filozofların bütün nazariyeleri birbirine zıd. Cevher madde midir, ruh mudur? Démocrite atom nazariyesile maddeciliği, Eflatun, hüsnü mutlak nazariyesile idealizmi temsil ediyor. Aristo onların arasında «Vasat-ı âdil» i buldu. Cevher iki unsurdan mürekkebdir: Suret ve madde. Birinci iş eşyanın «Fiil» i, ikinci iş «Kuvve» sidir. Bu suretle maddeci olan atomculuk ile manacı olan idealcilik nazariyeleri Aristoda birleşmiş oluyor. [4].

Suret ile madde birbirinden ayrılmaksızın beraberdir. Fakat zihin onları ayrı ayrı tasavvur edebilir. Madde ancak suret sayesinde bir şekil alıyor. Bu kuvvenin fiil oluşudur. Her şey kuvveden fiile geçerek değişir. Binaenâleyh her değişimde evvelden mevcut birşeyin meydana çıkışı var. Şu halde hiç birşey yeniden meydana gelmiyor.

Hareket, kuvve ile fiil arasındaki teselsüldür. Her fiil, kendinden sonrakinin kuvvesi; ve her kuvveden fiil doğuyor. Bu teselsülde ilk hareketi kim yaptı? Bütün kâinat davası bu ilk harekette. Bu hareketi yapan

[1] ve [2] Mustafa Namık, Aristo, Kanaat Kütüphanesi, 1931, S: 21 - 23

[3] ve [4] Hilmi Ziya Ülken, Aristo, Metafizik, 1 inci kitab, 1935. S: 1 - 24

Allahtır. Fakat Allah o ilk hareketten sonra harekette olamaz, harekette olsa değişecek. Öyle ise Allah «Sükûnu-mutlak» dır ve Allah madde olamaz, olsa surete geçecek, bu değişiş olur, Allah değişemez, öyle ise o «Sureti-sırfe»dır. İnsanda da «faal zihin» var. Bu da maddeden ayrı. İşte Allahla birleşme, yâni ruhlar âlemine ittisal, tarafımız buradan geliyor. [1].

Tesirinin azameti

Aristo bütün zamanları aşarak ve bütün mekânlara yayılarak dünyaya en geniş çapta tesir yapan bir dehâdır. Felsefî kitaplarında kendinden önceki bütün Yunan filozoflarını birer birer tetkik ve tenkit ettiği için onun eserinde yalnız kendini değil bütün kendinden önceyi de öğreniyoruz. İslâm felsefesine yaptığı derin tesiri orta zaman bahsinde göreceğiz. Aristo saltanatı beş asır İslâm tefekkürüne hâkim oldu.

12 nci asırda dahi İslâmlar vasıtasile Avrupaya geçerek Rönesansa kadar dört asır hristiyan Avrupanın üzerinde fikir saltanatını kurdu. Atina'dan İskenderiyye, Semerkanttan Bağdada, Kahireden İstanbul, Sicilyadan Endülüs'e, Romadan Parise kadar bütün orta zamanı kaplıyan saltanat.

Rönesansta, ona karşı iki koldan hücumla geçildi. Bir taraftan kilise onun mantığından kurtularak Eflatuna iltica etti, diğer taraftan da Rönesansın yeni ilmi «Aristo-Batlamyus» un kâinat sistemini yıktı.

Evet Aristo mantığındaki iskolastik taraf yıkıldı, onun kâinat sistemi yıkıldı, fakat o yalnız onlardan ibaret değildi ki. Bütün yıkılışlardan sonra ortada yine koskoca bir dev kaldı. On sekizinci asırdan itibaren çeşit çeşit felsefî mezhepler üzerinde yine onun büyük tesiri görülmeğe başladı. Birçok ilimlerin ve sanat telâkkilerinin köküne giderken hep ona varılıyor-du.

Rönesansın geçici sarsıntısından sonra o yine asırları çalkalayıp duruyor ve çalkalayıp duracak. (Ayrıca tercümeler bahsine bakılması).

[1] Aynı eser aynı sahife.

YUNAN - İSKENDER DEVRİ

(M. E. 323 - 146)

Bu devirdeki şahsiyetler

Demosten Atina hürriyetini müdafaa eden o arslan kükreyişli nutuklarında vatandaşlarına anlatırdı ki eğer Atinalılar hürriyetlerini kaybederlerse medeniyetlerini de kaybedeceklerdir. Hürriyetsiz medeniyet olmaz diyordu. Zaman onun görüşündeki doğruluğu meydana çıkardı. Yunan hürriyeti gittikten sonra o harikulâde medeniyet de hep za'fa doğru giderek nihayet eriyip bitti.

Tabii öyle bir medeniyet birdenbire sönmeydi. Fakat artık Perikles asrındaki o büyük dehâlar yetişmez oldu. Bu iki asırlık devre içinde, dört sahada sadece dört beş orijinal şahsiyet yetişti. Komedide Ménandre, şiirde Théocrite, tarihte Polyb, ve felsefede Epicure ile Zénon.

Bunlardan Menandr'ı evvelce Perikles asrında zikrettik.

THEOKRİTOS (Teokrit): (300-220).

İki asırlık devrin tek şairi. Kendisi Sicilyanın Siraküza şehrinde doğdu. Bu şair Pastoral denen çobanlık ve kır şi'irini icad etti. Doğuş tarihi pek katî bilinmiyor. Her halde üçüncü asır sonlarında doğdu. İkinci Batlamyos onu İskenderiye sarayına davet etit. Ondan çok lütuflar gördü. Fakat serazad bir ruhu vardı. Sicilyanın parlak semasını, yeşil kırlarını özliyordu. İskenderiyeden ayrılarak Siraküzaya geldi. Sicilya kralına yazdığı bir şiirde «İnsanlar artık şairin tatlı sesini sevmiyorlar» diye şikâyet ediyordu.

Şiirlerini çobanlığa aid küçük şiir tabloları mânasına gelen İdylle adile topladı. Kendisinden 30 şiir intikal etmiştir, bunların on tanesi Pastoral nevindendir. Teokrit «Dorien» lehçesini kullanıyordu. Ondan evvel de kır hayatından tablolar veren olmuştı, fakat bu şiir nev'ini mükemmelleştiren, onu bir nevi haline koyan, ona hayat ve ruh veren odur.

Açtığı çığırda büyük Lâtin dâhisi Virjil'e yol gösterdi. Virjil de o çığırda bunu geçememişti. Bu vadinin sonra Avrupa edebiyatında da büyük tesiri oldu. Sicilyalı şair tabiat sevgisini şevk ve vecdle terennüm ederdi; bir şi'rinde diyordu ki:

«Ormanların gölgesinde dinleniyordu, ağaçlar hafif hafif yapraklarını hışıldatıyordu. Halbuki kesif dallara saklanmış agustos böcekleri şevkle türkülerini söylüyor, ve kırların üstünde altın yaldızlı bal arıları uçuşuyordu.»

POLİPOS (Polib): (205-124).

Asker oğlu asker. Yunanlıların birbirine girdiği devirde yetiştii. Demokratlarla aritokratların bitmez tükenmez savaşları. Fırka fırıldakları arasında Polib rehin olarak Romaya nefyedildi. Dördüncü Yunan müverrihi de Herodot, Tüsidit, Ksenofon gibi sürgüne uğruyordu

Romada yirmi yıl kaldı. Orada yüksek mevkilerde bulunanlardan dostlar kazandı. Devlet evrak hazinesini tetkik imkânını elde etti. Vesikalar topladı. Kartaca muhasarasında bulundu. Cihangirliğe başlıyan Roma ordularıyla birçok ülkeler gezdi. Kırk cildlik bir umumî tarih yazdı. Bunun yalnız beş cildi intikal etmiştir.

Bu da hakikat araştırmada Tüsidit gibidir, bitaraftır, kılı kırk yarar. Yalnız Tüsidit aynı zamanda asıl bir üslûbcu idi. Eseri o zamanki Yunan Parteonu gibi sade bir kibarlığın haşmetini taşıyordu. Ondan iki asır sonra yetişen Polib ise üslûba hiç ehemmiyet vermedi. Ne hayal, ne heyecan, eserini kupkuru bir hisle yazdı.

Bunun için eskiler onu pek beğenmediler. Tarihin edebiyattan bu kadar katî olarak ayrılması hoşı gitmiyordu. Onun eserine «can sıkıcı» dediler. Fakat bugünün objektif tarihçiliği onu, tarihi edebiyattan ayıran muasır tarihçiliğin babası addetti.

Polib Yunanın çürüyüş ve Romanın yükseliş devrinin müverrihidir. Roma dehasını tetkik etti. Onların o kadar şanlı milletleri birer eyalet haline indiren kudretlerindeki sebepleri araştırdı. Yorucu teferruata giriyordu. Malûmatı çoktu. Artık Yunanı da istilâ edecek olan Romaya karşı hiç olmazsa bu istilâyı yumuşatacak tarzda rol oynadı.

EPİKÜROS (Epikür): (341-270).

Sisam adasında doğdu. O da Menandr gibi gençliğinde Yunan hür-

riyetini gördü. Kendini kendi yetiştirdi. Anadolu'da dolaştıktan sonra Atina'da meşhur bahçeli mektebini kurdu. Kadınlardan da talebe alıyordu. Kadın erkek hepsi birbirine perçinli bir kütle gibiydi. Zevkı felsefesine düstur edinen Epikür hayatının sonunda büyük acılara kahramanca katlanarak öldü.

Hayatın gayesi saadeti elde etmek, saadet de zevkımızın tatminidir. Aristonun mantığını attı. Fen, ilim, akıl; hayır, en büyük hakikat duygularımızdan geliyor. Doğru olan duygudur. Zevkı, saadeti, herşeyi veren odur. İnsanlar akılsızlıktan değil asıl duygusuzluktan bedbaht olur. Nazariyeler hayatı bulandırıp karıştırır, nazariyeleri atmalı, sadece hayata bakmalı. İnsanlar neye hayattan kâm alamıyor? İnsanları kaplıyan iki boş korku buna mâni olmaktadır: Biri mabud korkusu, biri ahret korkusu.

Epikür büyük bir cesaretle bu iki korkuya harp açtı. Tabiat hâdiseleri üzerinde mabudların hiç tesiri yoktur. Tabiat şuursuzdur, maddidir, o kendi hâdiselerini kendi yağuruyor. Ahret korkusuna gelince: Bu, ruhun bekasına inanmaktan çıkmaktadır. Halbuki ölüm atom zerrecelerini birbirinden ayırıyor. Ruh kalmamıştır, kalmayan şeyin tekrar dirilmesi olamaz. İki korku da kalkınca ortada bütün hakikat olarak sadece hayat kalır.

Peki hayattan kâm almak nasıl olabilir? Zevkı tatmin etmek, saadeti elde etmek, bunlar neyle olur? Zevk, kendimizi bırakmak değil, ruhun ruküdetini temindedir. Bu da faziletle olur. Kanaatkâr değilsek üzüntü içindeyiz.

Epikür etrafındaki kütleye hep bu ahlâk prensiplerini telkine çalıştı. Kendisi gayet kanaatkâr yaşadı. Fikirlerini hayatı ile de isbat ediyordu. Fakat Fenelon'un pek güzel işaret ettiği gibi Epikür'ün fikirleri etrafındaki ler tarafından fena tefsir edildi. Bu mezhebin esasında yüksek prensipler olduğu halde Epiküryen demek bütün dünyada zevkperest ve şehvanî mânâsına gelir. Horas. Epikür'ün etrafındakiler için «Domuz alayı» diyordu.

Fakat Lâtinlerin büyük şairi Lucrece, Epikür'ü çok büyük vecidlerle takdir eder. Onun fikrî cesaretini ve felsefî dehasını göklere çıkarır. Bu, bir dehanın diğer dehaya kanad oluşudur.

Epikür'den doğrudan doğruya pekaz şey kaldı. Onun fikirleri ve prensiplerinden intikal edenler şakirdlerinin yazıları sayesinde. Epikür'den birkaç vecizeyi Haydar Rifatın Saint Evremon'dan yaptığı tercümeden naklediyorum: [1]

Akıllı, namuslu, ve âdil olmadıkça mes'ut yaşamak kabil değildir. Ve mes'ut olmadıkça da akıllı, namuslu ve âdil olmanın yolu yoktur.

* * *

[1] — Epikür'ün ahlâkiyatı, Haydar Rifat, 1935, S. 48.

Her elem ihmal olunabilir. Şayet pek şiddetli ise az sürer, yok çok sürerse zayıf demektir.

* * *

Hayatın saadeti için aklın verdiği nimetlerden en büyüğü dostluktur.

* * *

Kötüler ne kadar çok kazanırlarsa o kadar çok bozulurlar.

* * *

Kanunlar akıllılar için yapılır. Haksızlıklar yapmasınlar diye değil, haksızlıklara uğramasınlar diye.

* * *

Bizim kastettiğimiz haz vücuddan ihtirasları kaldıran ve ruha tam bir sükûn veren hazdır.

* * *

Tabii olan herşey kolaylıkla elde edilir; elimize güçlkle geçirdiğimiz şeyler fazlalıklardır.

* * *

Ati ne tamamen elimizdedir, ne de tamamen kudretimizin dışındadır.

ZİNON (Zenon): (230-260).

Yunan felsefesinde iki Zenon vardır; birine Eleli denir, bu, eski Zenon'dur; beşinci asırda yaşadı. Daha meşhur olan ikinci Zenon ise Stoicisme, yâni Revakiyun mezhebini kurandır. Kendisi Kıbrıs'ta doğdu. Otuz yaşlarına kadar ticaretle uğraştı. Sonra Atinaya gelerek felsefeye intisab etti.

Atina'da, bizim Türkçemizde «Kemeraltı» denen revaklar vardı. Zenon dahi Posil revakında bir mektep kurdu. Kemeraltına Yunancada situa derler. Bu yüzden onun mektebine mensub olanlara Stoicien dendi, ve İslâm felsefesinde de bunlara «Revakiyun» denildi.

Bu mektep Epikür mektebinin zıddıdır. Bu mektebin mensubları ötekilere hücum ettiler. Epikür gibi Zenon'dan dahi doğrudan doğruya eser intikal etmedi. Bunu da onun gibi şakirdlerinin yazılarındaki müdafaalar vasıtasile tanıyoruz.

Bu mektebin gayesi sadece kuru, katı ve sert bir ahlâktır. Ne zevk, ne servet; ne husran, ne eziyet; ne ölüm, ne hayat; herşeye karşı mutlak bir tesirsizlik. Saadet denen şey işte bundadır.

Bu felsefe Romada derin tesirler yaptı. Sert ahlâk kayıtlarile mazi faziletlerini muhafaza etmek isteyen pekçok Romalılar için bu ahlâk gayet uygun gelmişti. Meselâ Katon gibi meşhur şahsiyetler bunlardandır.

(Bu mezheb hakkında Türkçede malûmat almak isteyenler Seniha Cemal tarafından tercüme edilen Epiketet kitabına müracaat etsinler. «Yunan edebiyatından tercümeler» bahsinde bu kitaba dair de malûmat vardır.)

— 2 —

İskenderiye mektebi

İskender istilâsından Roma istilâsına kadar geçen iki asırlık zaman zarfındaki Yunan edebiyatı iki safhaya ayrılır. Bir kere Yunan âleminde yetişen şahsiyetler, bunları gördük. Bir de Batlamyoslar hanedanı tarafından İskenderiyede kurulan kütüphane ve mektep. Bu da Yunan edebiyat ve kültürünün, Yunan ilim ve felsefesinin şark âlemine yayılmasında çok büyük bir âmil oldu.

13 sene saltanat sürerek 323 de ölen büyük İskender Nil ağzlarında kendi adına nisbetle kurdurduğu bu şehri büyük imparatorluğuna umumî merkez yapacaktı. Zaten şehrin mevkii hakikaten merkezi vaziyetteydi. Suriyeye, Anadoluya, Yunanistana, hemen hemen aynı mesafede bulunuyor. Akdenizin şimalinde, cenubunda, ve şarkındaki imparatorluğu yekpareleştirecek bir merkez. İskenderin ölümüyle bu büyük tasavvur da öldü.

İskenderiye bu suretle vâkıa imparatorluk merkezi olmadı, fakat mevkîinin o ehemmiyeti sayesinde o zamanki kültür âlemine parlak bir merkez oldu. İskenderin ölümünden sonra onun imparatorluğunu paylaşan generaller arasında Ptolémée Soter Mısırı ele geçirerek orada üç asır süren bir krallık kurdu. Bunlara İslâm âleminde Batlamyoslar denir. 15 Batlamyos geldi. Bunlardan sonuncusu Sezar ile Kleopatra'nın oğludur.

İlk krallar münevver adamlardı. Birinci Batlamyos derbeder kalan Yunan âlim ve filozoflarını İskenderiye'ye topladı. Orada büyük bir kütüphane kurdu. Atinalıların kovduğu Demotriyos çok bilgili ansiklopedik bir âlimdi. Kütüphaneyi o tanzim ve tasnif etti. Kütüphane ilmini ilk defa bir usule bağlayan adam. Rivayete göre kütüphanede 200 bin kitap toplanmış, sonraları bu yekûn 700 bine çıkmış. Ovakitki kitaplar malûm olduğuna göre bu rakamlarda büyük mubalâgalar olduğuna hükmediliyor.

İkinci Batlamyos yâni Ptolémée Philadelphe kütüphaneye bir de büyük müze ekledi, oraya nebatat ve hayvanat bahçeleri yapıldı, kimya lâboratuvarları, teşrih salonları, rasadhaneler, büyük holler; mermer kapılar, köşkler, saraylar... Artık oraya toplanan çeşit çeşit âlimlerin bütün ihtiyaçlarını temin edecek herşey.

Artık âlimler orada yatıp kalkıyorlar, orada çalışıyorlar, hep orada yaşıyorlar Hepsi hükûmet hesabına yiyip içmektedir. Artık orası sadece bir kütüphane olmaktan çıkmış bir mektep halini almıştı. Oraya en yüksek bir üniversite gibi bakılabilirdi. Âlimler dört büyük zümreye ayrılmışlardı: Edebiyatçılar, riyaziyatçılar, hey'etciler, hekimler. Âlimler hem kendi sahalarında ayrı ayrı çalışıyorlar, hem de bu ayrı faaliyetlerin müşterek tarafları birleştirilerek umumî münakaşalar neticesinde o bilgilere yüksek bir vahdet veriliyordu.

Fakat bu âlimler dış hayattan yâni cemiyetten uzaktılar. Herşeyi olan o saray içinde hepsi krala şükrederek çalışıyorlardı. Orası bir bakımdan üniversite ise diğer bakımdan bir ilim manastırı idi. Hürriyet olmayan yerde çalışma oluyor, fakat yaratıcı ilim olmuyor. Onlar da bütün bu konforlara, bütün bu vasıtalarla rağmen ne ilimde, ne sanatta yeni birşey yaratamadılar.

İskenderiye saray mektebinde krallar âlimi ve ilmi himaye edeyim derken onları esir etmişlerdi. Hükümdar ilme hamî, ilim de hükümdara dalkavuk. Nihayet bir asır sonra krallardan zalim ve haşin icraatlı biri, bu âlimlerin onun zulümlerini yazmalarından vehme düştü. Kaldırıp hepsini kovdu. Sarayda ilim olur mu? Kralın yaptığını yine kral yıktı.

İskenderiye mektebi ilim yapmadı, Yunanın yaptığı ilmi yaydı. Orada Hipokratın (doğuşu M.E.460) doktorluğu, Oklidisin (M.E.285) riyaziyesi elekten geçirildi, daha sonra İskenderiyede Aristo ile Eflâtun telif edildi, buna bir de Mısır mistisizmi aşılandı. İşte bu üç unsurdan yeni Eflâtunculuk çıktı. Bunun şark âlemindeki büyük tesirini orta zaman bahsinde göreceğiz.

İskenderiye kütüphanesini Mısırı zabteden halife Ömerin yaktırdığı hakkında bir de uydurma masal vardır: O Kütüphane Sezarın Mısırdaki bulunduğu zaman yandı. Onu sonra Kleopatra yeniden kurdu. Fakat eski azameti yoktu. Öyleyken Hristiyanlığın kuvvetlendiği zamanda bu ikinci kütüphaneyi de İskenderiye piskoposu Teofil yaktırdı. Ondan sonraki üçüncü İskenderiye kütüphanesi sadece Hristiyanlığa ait papas kitaplarından mürekkep değersiz birşeydi.

Halife Ömerin o kütüphaneyi yaktırması rivayeti, o zamanlar Halep piskoposu olup yazdığı umumî tarihte, hristiyanlık taassubile yeni doğan İslâm dinini barbar bir mahiyette göstermek için, Teofil tarafından uydurulmuş bir fıkradan çıktı. O kitap daha orta zamanda Lâtinceye tercüme edildiği için o yangın masalı bütün garbe yayıldı, ve sonra onun asılsızlığını yine garb tarihçileri meydana çıkardı.[1]

[1] — Bu mesele hakkında «Meşhur İskenderiye kütüphanesine dair risaledir» ismile Mehmet Mansur tarafından 1884 de neşredilmiş 184 sahifelik kitapta mufassal malûmat vardır.

YUNAN - ROMA DEVRİ

(M. E. 146 - M. S. 306)

Roma istilâsından hıristiyanlığın hâkimiyetine kadar dört buçuk asırdan fazla süren bu devirde Yunanlılardan zikre değer şahsiyet olarak tarihte Plutarque, coğrafyada Strabon, ve felsefede Lucien vardır.

PLUTARHOS (Plütark): (M. S. 50-140).

Yunanın Chéronée adında küçük bir şehrinde doğdu. Kendisi doğduğu beldeye izafeten «Şeroneli filozof» diye anılırdı. Yunanlılardaki bir kanaata göre o beldeden hiç zeki adam çıkmazmış. Plütark bu haksız kanaatin şanlı bir tekzibi oldu.

Memleketinin muteber bir ailesine mensubdu. Tahsilini Atinada ikmal etti. Geniş ve çeşitli bilgiye sahip oldu. Vazifeler alarak İtalyaya, Mısır seyahatler yaptı. Nihayet Romaya yerleşti. Uzun müddet orada kaldı. Büyük bir şöhrat ve itibar kazanmıştı. Evi en yüksek tabakadaki Romalıların toplandığı bir telâki mihrakı olmuştu. Onlara felsefesinin muhtelif safhalarından nutuklar söylerdi.

Kazandığı hürmetin derecesine bakmalı: Bu nutuklarından birinde içeriye birdenbire bir zabıt girdi, Hazır olanlardan en mühim, bir şahsiyete kayserin mektubunu getirdi. Dinleyiciler gözlerini ona çevirmiş, hatib de susarak, mektubun okunmasına vakit bırakmak istemişti. Fakat o büyük zat mektubu açmadı. Nutkun bitmesini bekledi. Onun sözüne bu kadar kıymet veriyorlardı. [1]

Yirmi yıl kaldığı Romada bütün kütüphaneleri ve sicilleri tetkik etti. vesikalar topladı. O zaman Yunanın esaret devriydi. Plütark kendini tari-

he vererek hürriyetsiz vatanının şerefini yükseltmek istedi. Kırk beş yaşlarında küçük memleketine geldi.

Eserleri iki nevidir, biri «Ahlâkî eserler», öteki «Müvazi hayatlar». Dünyaya yaptığı tesir itibarıyla asıl mühim olanı ikinci eserdir. Plütark parlamak üzere olan hıristiyanlıkla göçmek üzere olan Yunan ve Roma dünyasının arasında yaşadı ve eserlerinde parlayacak yeni dinden hiç haberdar görünmiyerek bütün enerji ve kudretile göçmek üzere olan eski dünyayı yaşattı.

«Müvazi hayatlar» da Yunan ve Roma meşhurlarından karşılıklı ikişer şahsiyet canlandırılır. Bu bir zekâ galerisiydi; burada 44 şahsiyet, yâni 22 çift, biri Yunan biri Romalı; birbirlerini mukayese ettirerek, canlı canlı ve çifter çifter gözümüzün önünden geçerler.

Aristid ile Katon, İskender ile Sezar, Demosten ile Çiçeron... Hep keskin bir zekânın ziyası altında aydınlanarak, yirmi asırdır, 22 çift şöhet, o galerinin içinde yaşıyorlar. Yalnız onlar yaşamıyor, sanki biz de onlarla beraber o zamanların içinde yaşıyoruz. Çünkü Plütark yaşattığı kahramanların ruhlarına girdi, en samimî karakterlerini yakaladı, onların evlerine sokuldu, onun yerinde söylenmiş ufak bir fıkrası o kahramanları bize en büyük cildlerden daha iyi tanıtıyor.

Plütark bir müverrihten ziyade bir portrecidir, bir sanatkârdır; bir ressamdır. Çökmek ve göçmek üzere olan eski Yunan ve Roma âlemini kuru bir ciddiyetle ele alacağına onu tatlı bir füsünla anlattı. Eğer onun eseri olmasaydı insanlık tekâmülünün çehresini eksik öğrenecektik.

Plütark bu «Müvazi hayatlar»da bir Yunanlı ile bir Romalıyı karşılaştırırken, dış bakımdan daima bitaraf kalmakla beraber, için için, hep Yunanlının Romalıya üstünlüğünü sezmekten doğan gizli bir sevinçle millî gururunu dahi tatmin etmektedir.

Plütark'ın büyük bir şansı: 16 ncı asırda Fransız muharrirlerinden Amyot onu daha tatlı, daha sade, ve aslından da güzel bir üslûbla Fransız diline maletti. Plütark bu tercüme sayesinde birdenbire Avrupa rönesansının birinci safta bir prestiji oluvermişti. O asrın en mühim filozofu Montaigne'i bu tercümeden bahsederken «Eğer bu kitap bizi çamurdan çıkarmasaydı biz cahiller mahvolmuştuk.» dedi. [1]

Amyot'nun tercümesini İngilizler de North'un kalemile kendi dillerine malettiler. Şekispir o tercüme sayesinde Plütark'tan, Roma hayatına aid üç tane dram çıkardı. [2]

Kral dördüncü Hanri şöyle dermiş: «Plütark bana daima yeni bir ta-

[1] — Tarih ve müverrihler, Ahmet Refik, S: 58.

[2] — Van Tieghem'in «Muhtasar Avrupa edebiyatı tarihi» Yusuf Şerif.

zelikle güler». Ruso ile Napolyon ona meftundu. Plütark bu geniş sempatiyi yalnız malûmatına değil, üslûbundaki zevk ve neşeye ve onun kendinden daha iyi tercüme edilmesine borçludur. (Ayrıca Yunan edebiyatından tercümeler bahsine bakılması.)

STRAVON (Starabon): (M. E. 50- M. S. 24).

Eskilerin en büyük coğrafyacısı. Kendisi Amasyalıdır. Büyük seyahatler yaptı. «Tarihî hatıralar» diye yazdığı azametli eser yazık ki intikal edemiyerek zayi oldu. Bize intikal eden yalnız 17 cildlik meşhur coğrafyasıdır.

Sezar tarafından yeni zabtedilen Golva (yâni şimdiki Fransa) kıtasına seyahatinde ismi meşhur oldu. Zaten o devirde görülecek her yeri görmüş, ve her gördüğü yeri geniş bir ihata ile anlatmıştı. Beldelerin bütün müesseselerini, sanat eserlerini, abidelerini ve halkının âyinlerini, âdetlerini, hattâ efsanelerini hep birer birer not etti. Coğrafyayı kuru bir ilim olarak almıyordu. İçtimai hâdiselerin de coğrafyada yeri vardı.

Bu sayede eseri eski âlemi anlatmakta doğru bir ayna vazifesini gördü. Hele Anadolu'ya dair nekadar seyahatnameler, ve arkeoloji tetkikleri yapılmışsa hepsinin ilk kaynağı onun coğrafyasıdır. O kitap bütün cihanın me hazarındandır. Bizim vatanımızı da yakından âlâkadar etmesi hasabı ile o kitabın dilimize maledilmesi çok hayırlı bir iş olur.

LUKİANOS (Lüsien): (200-120).

Yunanlılığın son filozof ve ahlâkçılarından ve zeki kalem sahiblerindendir. Kendisi Anadolu'dandır. Malatya vilâyetinin eskiden Samosate, şimdi Samsat denen, Urfa ile Malatya arasında ve Fırat üzerinde bir kasabada doğdu. İlk eserleri hitabet ve belâğata aitti. Sonraları felsefî eserler yazdı. Sofist namı altında şarlatanlık yapan filozoflara keskin bir yaylım ateşi açtı. Uzun saçlı, karışık sakallı, bu çan çene felsefe şarlatanları halkın safvetini istismar ediyorlardı. Lüsien işte bunları tırpandan geçirdi. «Ölülerin ve ilâhların mükâlemeleri» eseri işte bu şarlatan filozoflar hakkındadır.

«Tarih yazmak tarzının kitabı» nda da fena tarihçilere hücum etti. Lüsien bir hicivci idi. Eserlerinde zaman zaman haklı bir hicvin dürüst hudutlarını geçtiği oluyordu. Üslûbunun şiddeti ve batıcılığı ile Aristofan'ı hatırlatır. Fransızlar da onu müstehzî ve reybi zekâsile çok kere Voltere benzetiyorlar.

Lüsien eski Yunan yazıcılarının son bir varisi addedilir. Bu kalem merhametsiz, fakat telâkatlı; müstehzi, fakat akıllı, akıcı, fakat sağlamdı.

YUNAN EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

1 — ESKİ DEVİRDEKİ MALÛMAT:

Orta zaman bahsinde göreceğiz ki Yunanlık İslâm âlemine yalnız felsefe tarafından tesir yaptı. Yunanlılığın şiir ve sanat tarafına İslâm âlemi kapalı kaldı. Yunan felsefesini yalnız nakil değil ilâ eden İslâm âleminin Farabî ve İbnisina gibi en yüksek filozofları da Türktü. Fakat İslâm âleminin müşterek ilim dili arabca olduğu için eski tercümeler ve eski telifler hep arab dilile yapılıyordu.

Eski Türkçede Eflatun ve bilhassa Aristo gibi Yunan filozoflarından malûmat veren başlıca kitaplar şunlardır:

1 — Erzurumlu İbrahim Hakkının «Marifetname»si. Yazılışı 1170 (1756)da biten ve Mısırın Bulak matbaasında 1215 (1800) de basılan bu eser büyük hantal kıtada 562 sahifeliktir. Eski Yunan filozoflarından dağınık olarak malûmat verir.

2 — Abd-ül-Na'fi'nin «Mutavvel tercümesi.» Adananın Ramazanoğullarından olan mütercim Hersek sancağı mutasarrıfı iken bu mühim tercümenin büyük kıtada 380 sahifelik birinci cildini 1289 (1872) de Bosna vilâyeti matbaasında bastırdı. 244 sahifelik ikinci cildi de İstanbulda Matbaai Âmirede (şimdiki Maarif matbaasının eski ismi) tab edildi. Bu kitapta, eski Yunan filozofları hakkındaki malûmat da dağınıktır. Kitabın asıl adı: «Tercüme-tül-telhisî vel-mutavvel» dir.

3 — 17 nci asır Türk âlimlerinden Taşköprülüzade Ahmet Efendinin arabca olarak yazdığı Mevzuat-ül-ulûm'u oğlu Kemaleddin Mehmet Efendi o zamanki Osmanlı Türkçesine tercüme etmişti. Bu kitap Ahmet Cevdetin İkdâm matbaasında 1313 (1895) de tab olundu. Birinci cildi 844 ve ikinci cildi 712 sahifelik büyük bir kitaptır. Eski Yunan filozofları hakkında bazı yerlerde toplu malûmat verir. Meselâ Eflatunu şöyle anlatıyor: «Ve dahi malûm ola ki eşatize-i hikmetten birisi dahi Eflâtundur ki Yunandan olan Esatin-i hikmetin efdalıdır. Zamanında kebir-ül-kadr ve makbul-ül-ukul ve makasidinde belîğ idi. Hikmeti Fisagordan ahzedip ve andan ahızda Sokrat ile müşarîk idi. Hikmette kütüb-ü kesire tasnif eylemiştir.»

Eski Yunan hakkındaki malûmatın nekadar sathî olduğunu şundan

anlıyoruz: «Bazı telâmizesine meşyü hareket ederken talim ederdi. Ol sebebden onlar meşaiyyin ile tesmiye olundular.» (birinci c.s. 339) halbuki böyle olan Eflatun değil Aristodur.

4 — 16 ncı asırdaki tezkerecilerimizden Hasan Çelebinin babası Kınalızade Ali Çelebinin «Ahlâkı alâî» si. 1284 (1867) de Bulak matbaasında basılan bu mühim eser üç kitabdan mürekkebdir. Birincisi asıl ahlâkı âlaidir ki büyük çapta 286 sahifedir. «İlm-ü tedbir-ül-menzil» adını taşıyan ikinci kitap 127, ve «İlm-ü tedbir-ül-medeniye» adındaki üçüncü kitap da 52 sahifeliktir. Hem Kınalızadenin mûnis ifadesi hakkında bir fikir vermek, hem de Eflâtun ve Aristo gibi filozoflar hakkındaki telâkkilere dair bir fikir edinmek için bir iki misâl alıyorum. «Vesayay-i Eflâtun-u ilâhi» bahsinden:

Hâb-ı rahata meyl eyleme, nefsinî üç nesnede muhasebe etmeyince: Evvel fikr eyle ki ol gün hata sadır oldu mu? İkinci, teemmül edesin, senden ol gün hayrattan ne sadır oldu? Üçüncü bilesin ki ol gün senden hiç bir amel-i hayr mümkün iken taksir sebebi ile fevt oldu mu?

* * *

Bunu fikr eyle ki hayattan evvel ne idün, mevtten sonra ne olsan gerek.

* * *

Bedbaht ol kimesnedir ki âkıbet tezekküründen gafil olup, zilletten feragat etmeye.

* * *

Hükemadan addetme, ol kimesneyi ki dünyanın lezzatına şâd, musibetlerine gamkin ola.

* * *

Bir emri nice kere fikr eyle, andan sonra, dileğe götür, andan sonra fiile çıkar.

(3 üncü kitab, S : 44 - 45).

İslâm felsefesinde Aristoya Aristetalis denirdi. «Vesayay-i muallim-i evvel Aristetalis hakîm» bahsinde de Aristoya izafeten zikredilen vecizelerden bir kaçını naklediyorum: Bunları Aristo İskendere hitaben nasihat yollu bir risalede yazmış. Onun için bu nasihatler hep «Ey İskender» diye başlıyor:

Ey İskender, sana nice defa deyüp dururum ki bekay-i mülkte asıl olan kimesnenin malına tama etmemektir, ve cümle mürüvvet oldur ki zulm ve sitemi caiz görmeyesin, ve halkın uyûb-ü, hafiyesin teftiş etmeyesin.

* * *

Ey İskender, saltanattan maksud, istifa-i lezzat ve tahsil-i şehavat değildir, belki, bekay-i nam-ı nik ve zikr-i cemildir.

* * *

Ey İskender, pâdişah gerektir ki sözü az söyleye ve erazil ile muaşeret eylemiye.

* * *

Pâdişah çok hande eylemeye ki hem zeval-i vekar ü haşmete sebep olup, ve hem pirlık tiz gelip, hararet-i garizi azalmağa sebep olur.

* * *

Ey İskender, şehvet emrine haris olma ki anda kuvvet ve galebe hınzırın hassasıdır, ve ne fahr ola ol nesnede ki hayvanat-ı hasise anda müşarık, belki galib ola.

* * *

Yunanlıların mülk ve saltanatı bununla sabit ve râsih olmuştur ki ehl-i memlekete tahsil-i ulûm ile emrederlerdi.

* * *

Bir hacet üzerine Süryani hatla yazmışlar ki mülk ile adl iki biraderlerdir ki birbirinden müstağni değillerdir.

(3 üncü kitap, S: 47 - 49)

2 — MUASIR TERCÜMELER:

OMİROS (Homer) den:

1 — Doğrudan doğruya Yunancadan yapılan ilk İlyada tercümesi: İlyada, Homer, mütercimi: M. Naim Fraşari. Karabet ve Kasbar matbaası 1303 (1887) S: 43.

Kitabın kabında «Lisan-ı aslî-i Yunaniden tercüme olunmuştur.» kaydı var. Baştaki 13 sahifelik mukaddemenin sonuna doğru «Ehl-i İslâm arabların medeniyeti esnasında Yunanlıların bazı fununa müteallik kitaplarını ahzetmişler ise de, edebiyat-ı Yunaniyeye rağbet etmemiş olduklarından. şuaraya-yı İslâm ayrı bir kafile teşkil eylemiştir.» denildikten ve «Muhakkikinin itikadına göre şimdiye kadar âlemde hiç bir şair Homer'in kâbına varmamıştır» diye müellifin eşsizliği anlatıldıktan sonra İlyada ve Odiseden bahsedilerek deniliyor ki: «... binaenaleyh asar-ı mezkûrenin aslında tercümesile Peyderpey tab ve neşrine mubaderet eyledim.»

Demek ki yalnız İlyada değil Odise dahi, hem de başka dile tercümeden değil doğrudan doğruya Yunancadan olmak üzere, bundan tam yarım asır evvel lisanımıza mâledilmek istenmiş. Fakat bu büyük ve hayırlı iş yazık ki başaramadı. Eser, şu satırlarla başlıyor:

«Ey ilâhe, Plüs zade Aşil'in Ahaileri binlerle musibetlere giriftar edip, pek çok kahramanların cesur canlarını Ahirete göndererek, cisimlerini yırtıcı kuşlara ve köpeklerle yağma ettiren felâketengiz kin ve garazını terennüm eyle.»

2 — İlyas, yahut, şair-i şehîr Omiros, Yunan lisanından tercüme olunmuş-

tur: Mütercimi: Encümen-i teftiş ve muayene âzasından Selânikli Hilmi, Şirketi Mürettibiye matbaası. İstanbul 1316 (1900) Naşiri Şems kütüphanesi sahibi. Dar sahife, S: 46.

Mütercimin ağdalı bir mukaddemesinden sonra asıl metin iki fasıldan ibaret. Birinci fasıl: «Gazap! Şiddet!» İkinci fasıl «Mufarekat.». Anlaşılan bu da cüz cüz neşredilecekti. Fakat ne kitabın kabında, ne mukaddemede buna dair bir işaret yok. Bundan da ilâhe Minevyaya hitaben başlayan ilk kısımdan bir kaç satır alıyorum:

«Ya ilâhe! Sen ki esrar-ı hikmeti halk eden mukaddes bir kuvvete maliksin! Senin kudsiyetine imân eden bir hükümdar ile, ulviyetine hayran olan bir serdar arasında zuhur eden o dehşetli gazap, nazar-ı kudretinin ihata eylediği bir meydan-ı harpte vukua gelmedi mi? Aşıl'ın fikr-i şiddeti, hükümdarın meyl-i âzâmeti gibi iki beliyye-i nefsanîye ile, bigünah Yunanilerin vatani bir matemgâh-ı felâket şekline girdi.»

Bu tercüme insana itimad vermiyor. Her halde Naim Fraşari (ki bu zat meşhur Şemsettin Sami'nin kardeşidir) nin kalemî bu hususta daha selâhiyetli. Selânikli Hilmi kitabın ismine «İlyas» diyerek daha ilk adımda işe yanlış başlıyor.

3 — Ömer Seyfeddin yarım kalan İlyada tercümesi: (Eski harflerle) Yeni Mecmuanın 23 Mayıs 1918 tarihli ve 45 numaralı nüshasından itibaren Ömer Seyfeddin çok hayırlı bir işe girişti. İlyadayı tercümeye başlamıştı. Fransızcada İlyadanın en güzel tercümesi Lecont de L'Isle'indir. Bunu Liyon edebiyat fakültesi profesörlerinden biri hûlâsa etmiş. Bugünün zevkına uymıyacak tarafları o hûlâsadan, ve daima insanî ve edebî kalacak kısımları da Dö Lil'in asıl metninden aynen tercüme eden Ömer Seyfeddinin tefrikası da yazık ki 12 nüsha devam edebildi ve yarım kaldı.

Maarif Vekâletinin «Cihan edebiyatından numuneler» serisinde merhum Ömer Seyfeddinin o 12 tefrikası da yeniden hûlâsa edilerek 1927 de Devlet matbaası tarafından 34 sahifelik bir broşür halinde neşredildi. Ömer Seyfeddinin sanatkâr kalemî tarafından bu işin bitirilemeyeşi nekadâr yazıksa İlyadanın tam ve temiz bir tercümesinin yapılması da tercüme edebiyatımızın en başında bulunan büyük bir ihtiyaçtır. 20 yıl evvel yazılmış olan bu tercümeden bir fikir vermek için Hektorla Ajaks'ın teke tek dövüşmelerini anlatan kısmından küçük bir parçe alıyorum:

«Ajaks tıpkı bir kuleye benzeyen, tunçtan, yedi öküz derisinden yapılmış bir kalkanla yaklaştı. Bu kalkanı usta Tikyus yedi kuvvetli tosunun derisinden yapmış, üstünü tunç kaplamıştı... Hektor, havayı yararak vızlayan uzun mızrağını attı. Ajaks'ın büyük kalkanına vurdu. Mızrak yedi öküz derisini tunç kata kadar deldi. İlâhî Ajaks ta uzun mızrağını attı, Priyam oğlunun yuvarlak kalkanını vurdu.

Kavi mızrak parlak kalkanı geçti, gayet güzel yapılmış zırhı da deldi. Kaburga hizasında gömleği yırttı. Fakat Hektor eğildi, siyah ölümden sakındı.

Sonra ikisi de mızraklarını hızla çektiler. Çiğ et yiyen arslanlar, yahut azgın dağ domuzları gibi birbirlerine saldırdılar.

4 — ODİSE: Yaşar Nabi. Selâmet matbaası, İstanbul 1932 S : 93. F. 40 kuruş. Baş tarafta Homer hakkında 6 sahifelik malûmat vardır. Kitapta Odisenin 24 şarkısından 6 tanesi tercüme edilmiştir. Bunlardan 11 inci şarkının ilk yarısı madam Daciër'nin klâsik Fransızca tercümesinden, diğer 12, 21, 22, 23, 24 üncü şarkılar Leconte de L'İsle'den tercüme edilmiştir. Eser şöyle başlıyor:

«Gemimizin yanına gelerek onu suya indirdik, direği diktik, yelkenleri açtık, ve ihtiyacımız olan kurbanları gemiye aldıktan sonra, kalbimiz mahzun, gözlerimiz yaşlı, sahilden ayrıldık... Güneş batuncaya kadar bütün gün gittik; ve gece dünyaya zulmetlerini yaydığı zaman gemimiz denizin ucuna vasil oldu.

Simmeryalılar orada ikamet ederler ve orası daima bulutlarla örtülü ve derin bir zülmet altındadır. Güneş, ne semada yükselerek yıldızları kaybettirdiği, ne de semadan denize atlıyarak yıldızlara bütün ışıklarını terkettiği bir zamanda onları aydınlatamaz.»

5 — Odiseden: Ülis'in dönüşü, Esatiri hikâye, Ankara Hâkimiyeti Milliye matbaası, 1934, yazar: Jean Baptiste, çeviren Kalfaoğlu Ferid Ferhad. S. 96 F. 75 kuruş. Satış yeri Ankarada Akba kitabevi. Kitabda mütercimın «Bir iki söz» serlevhali iki sahifelik mukaddemesinde bu kitabı sporcu gençlere tavsiye ediyor. Ayrıca müellif tarafından yazılan iki sahifelik bir mukaddemede de bu kitabın aynı zamanda spor bakımından faydası işaret edilmektedir; bu kitapta hepsi var diyor. Yelkenle ve kürekle seferler, disk ve cirid atma, boks, ve cömerd bir misafirperverlik cazibesi. Eser üç kısımdır: Birincide Telemak babasını arıyor. Bu kısım 20 sahifeliktir. İkinci kısım Ülis'in maceraları bahsıdır. Üçüncü kısımda da Ülis'in memleketi olan İthaque adasına dönüşü anlatılıyor. Kitabın kabında renkli bir resim vardır.

6 — Truva önünde Ülis'in başından geçenler. Tükçeye çeviren İlhami. İstanbul Resimli ay matbaası. 1933, S. 72. F. 20. Kitap İngilizceden çocuklar için yapılmış hûlâsadan tercüme edilmiştir. Zaten kitabın başındaki «Çocuklara tarih masalları» kaydı bunu gösteriyor. Birinci kısımda, Ülis'in Truva harbine nasıl gittiğini anlatarak başlayan kitap küçük küçük sekiz kısma ayrılmıştır.

SOFOKLİS (Sofokl) dan :

Kral Ödip, Kemal Emin, İstanbul Marifet matbaası, 1932, S.112, F. 65 kuruş.

Üç Yunan trajedicisinin en haşmetlisi olan Sofokl'un en meşhur eserlerinden Oedip roi trajedisinin manzum tercümesidir. Mütercim bunu Fransızcada kimden tercüme ettiğini söylemiyor. Eserin mevzuunu evvelce gördük. Beş perdelik eserin sonuncu perdesinde Kral kendi elile gözlerini kör ettikten sonra:

(Ödip):

— Ey gözlerimi örten

Ebedî, muzlim gece, ey karanlık bulut, sen
Ne silinmez, ne menfur, ne zalim bir belâsın.
Heyhât, bin kere heyhât, Ödip, sen müptelâsın
Sonsuz zulmete, fakat silemedin hayatı,
Gözümde kaldı geçen günlerin hatıratı!

(Hey'et):

— Ne kadar ağır ceza verdiniz kendinize
Nasıl sapladınız o keskin şişi, göze?

(Ödip):

— Vuran benim kendimi. Ne görecektir bu sefil
Gözler cihanda artık elemden, deritten başka.

Şu küçük misal bile gösteriyor ki bu nazım ritimli ve ahenkli değildir. Zaten böyle klâsik eserlerin manzum olarak tercümesi ya çok yüksek bir sanatkâr kalemle yapılmalı, yahut eniyisi nesirden ayrılmalıdır.

EZOPE (Ezop) dan :

1 — «Menakıb-i hayvan berayi teşhiz-i ezhan» (yâni zihinleri keskinletmek için hayvan menkıbeleri), mütercimi, «Orman meclisi seramedan âzasından izzetlu» Osman Râsih ef. İstanbul. Süleyman ef. matbaası, 1294 (1877) S. 104, F. 100 para.

Bu, tam yarım asırlık eser çok enteresandır. «Ezop nam hakîmi meşhurun hayvanat ağzından kaleme almış olup muahharen el-sine-i muhtelifeden Avrupa lisanlarına nakil ve tercüme ettirilerek Avrupa mekteplerinde tedris ve talim olunan menkıbe-i hayvan resail-i muteberesinden bil intihab tercümesine muvaffak» olunan bu eserin efendii mumaileyh tarafından Fransızcadan tercüme edildiği tabi tarafından ilâve olunmaktadır.

Kitapta her «kıssa» zikredildikten sonra «netice-i hisse» diye ondaki maksat da izah ediliyor, ve ayrıca Osmanlı edebiyatından hale münasib manzum parçalar zikrolunarak o kıssadan alınacak hisse tamamlanıyor.

Meselâ «Çiftci ile yılan yavrusu» hikâyesi. Çiftcinin biri bir yılan yavrusu besler. Birgün kızıp balta ile yılanın üzerine yürür, yılan yalvarır, yakarır; bakar ki başka çare yok kaçıp ormana saklanır:

*Bu kadar nalelerim etmedi agâh seni
Kime şekva edeyim ah seni, ah seni
Ahdan, naleden ümmidimi çoktan kestim
Mahrem etsün bu dil-i zârıma Allah seni*

Nazm-ı dilsuzile hasbıhal edip tahlis-i can etmiş olduğuna Cenab-ı Hakkâ şükr» eder. Birgün şiddetli bir dolu çiftcinin tarlasını mahveder. Çiftci düşünür ki bu kulübesinde beslediği o yılan yavrusuna yaptığı haksızlığın cezasıdır, öyle ise gidip onu yine kulübesine getirecek. Ormanda araya araya bulur. Yılan yavrusu yüksek sesle cevap verir: Yine bir daha kızıp eline baltayı almayacağını ne bileyim?

*Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı
Felekler yandı ahımdan muradım şem'i yanmaz mı?*

(diye başlayan Fuzulinin yedi beyitlik gazelini zikrettikten sonra) «Nazmı dilaresile uzaktan efendisi çiftciye cevap vermiştir.» diyor. Ve «neticei kıssa» da şudur: «Bir kabih ve denî adamlar olan müsaleha kat'a emniyet bahş olamayacağı şu fıkra-i âcibeden istinbat olunur.» Ve bundan sonra bir beyit daha:

*Eğer ateşperest eylese yüz yıl ateşe hizmet
Düşerse ana bir dem yakar anı eylemez hürmet!*

İhtiyar bir arslan dermansız yatıyor. Bir yaban domuzu gelip bir yerini ısırır, bir eşek gelip tekme atar. İhtiyar arslan böyle hakaret görerek yaşanmaz deyip ölür. Osman Râsih ef. bu fıkrayı kendi üslûbile anlattıktan sonra Ziya Paşanın:

*Olmasun farz eyle hiç encam-ı kâr endişesi
Elverir insan isen namus ü ar endişesi*

Beyitle başlayan meşhur gazelini irad eder. Lâkin bu gazeli kâfi görmemiş olmalı ki «neticei hisse» den sonra da Cevrinin:

Razıyım devran beni bir lâhza handan etmesun
diye başlayan gazelini dahi oraya oturtuveriyor.

2 — Ebuzziya Tevfik'in Galatadaki kendi matbaasında «Kütüphanesi meşahir» serisi altında neşrettiği kitapların sekizincisi Ezop'a aittir. Ezop, Ebuzziya Tevfik, İstanbul, 1300 (1884) cep kitabı hacminde 36 sahife. Bu kitapta Ezop'un hayatı hakkında malûmat verildikten başka ondan müteaddit fıkralar dahi nakledilmiştir.

3 — Ezop'un kıssadan hisse almağa mahsus misalleri: (Ermeni harflerile Türkçe) 1866, İstanbul.

Eskiden Ermenilerin çoğu Ermenice bilmez Türkçe bilirdi. Yalnız bizim eski arab harflerini öğrenmek güç ve ermeni alfabesi ise hertürlü telâffuzu zabta kâfi olduğundan Türkçe konuşan bu Ermeni vatandaşlar için Ermeni harflerile Türkçe yazılmış kitaplar ve gazeteler neşrolunurdu «Nasreddin hoca», «Tahir ile Zühre», «Köroğlu» gibi birçok folklorumuza ait eserler o şekilde yazıldığı gibi 1866-1898 aralarında «Manzumei efkâr»,

1885-1912 de «Ceridei şarkıye» gibi yevmi gazeteler ve «Ceridei ticaret» 1857, «Ceridei havadis» 1843, «Mecmuai ahbar» 1884 gibi mecmualar da hep böyle Türkçe olarak Ermeni harflerile neşrolunurdu.

Ayrıca bu şekilde pekçok tercümeler dahi yapılmıştır. Bunlar sıraları geldikçe tercümeler bahsinde zikredilecektir. Asıl dikkata şayan olan cihet bu tercümelerin bizim Türkçe harflerile yapılmış tercümelere çok kere tekaddüm etmiş olmasıdır. Bu hususta ayrıca kitabın sonlarına doğru «Müasır Türk edebiyatına umumî bakış» bahsinde dahi malûmat verilecektir.

4 — Tercüme-i Yezepos: Mütercimi, Diyarbekirli Çelebi zade Agop Lütü, cüz No: 1 Zartaryan fabrikasında tabolunmuştur, İstanbul 1290 (1873) [Bu da bir Ermeni vatandaşın Türkçe tercümesi, Ezop'un Yunanca telâf-fuzu Ezopos dir, onu tahrif ederek Yezepos yapmış. Bu eserin yalnız ön ve arka kaplarını görebildim. Arka kaptaki ilânlarda birçok imlâ hataları var. Belli ki mütercimnin Türkçesi bozuktur.]

İRODOTOS (Herodot) dan :

İskitler, Ali Rıza Seyfi, İstanbul, Resimli ay matbaası, 1934, S. 112, F. 50 kuruş.

Bu kitapta Ali Rıza Seyfi Herodot'un İskitler hakkında verdiği bilgileri tercüme ediyor. İskitler Türk ırkından olduğu için bu malûmat Türk tarihi itibarile ehemmiyetlidir. Kitap İngiliz müelliflerinden Henry Cary'-in eserinden tercüme edilmiştir. Mütercim temin ediyor ki Herodot tarihinin en iyi tercümesi o kitaptır. «Bu kitap sözü sözüne bir çevirmedir» diyor. Türkçe mütercim tarafından İskitlere dair Avrupalılarca yapılmış tetkikler hakkında da 31 sahifelik malûmat verilmektedir.

Kitabın ikinci kısmı Herodot'tan numaralar altında alınmış fıkraların tercümelerine hasredilmiştir. Tercüme hem sade, hem dürüsttür. Meselâ 74 üncü fıkranın tercümesi:

«Cayaxares'in İskitleri istemesine karşı Alyattes bunları vermediğinden bunun üzerine Medyahlılar Lidyalıları arasında çıkan harp beş sene sürdü. Bu beş sene içinde Medyahlılar çok kere Lidyalıları mağlûp ettiler; çok kere de Lidyalıları üst geldiler.» S: 33.

KSENOFON'dan :

1 — Hüsrevname, Ahmed Mithat, İstanbul, Tercümanı Hakikat matbaası 1302 (1886), çift sütun büyük sahife: 274.

Xénophon'un Keyhüsrev hakkındaki Cyropédie isimli eserini Ahmed Mithat ef. güzel bir buluşla ve ondaki efsanevi mahiyeti ihsas edecek tarzda «Hüsrevname» adile tercüme ediyor. Kendisinin yazdığı mukaddemede şu dikkate değer kayıt var: «Okuyanlara vereceği ders-i hikmet ve göstereceği numune-i ibret yanında Fenelon'un Telemak'ı âdeta bayağılaşıyor»

Bu bize Yusuf Kâmil paşa tarafından o meşhur Telemak tercümesinin o zaman nekadardır derin surette rağbet görmüş olduğunu anlatıyor.

Ahmed Mithat efendi, Hüsrevnameyi Dacier'den tercüme etmiş «bundan 108 sene evvel basılmış nushadan» dediğine göre şimdi bir buçuk asrı geçen bir eser. Tercüme Ahmet Mithata mahsus o umumî, sade, fakat alelacele üslûbla yapılmıştır.

Kitabın başında «Meşahir-i Kudemay-i Yunaniyeden Ksenofon'un iki bin sene evvel yazdığı bir eser-i kadîmdir.» kaydı var. Halbuki iki bin değil yirmi üç asır evvel. Kalemının lâubaliliği bir kalemde üç asrı atıveriyor

2 — Lasedomonyalılar ve Atinalılar cümhuriyetleri, Haydar Rifat, «Dün ve yarın tercüme külliyyatı» neşriyatından. İstanbul, Vakıf matbaası, 1935, S. 81, F. 50 kr.

Lacedomonya İspartanın merkezidir, o kelime Lakedemonya diye de telâffuz olunur. Haydar Rifat kitabın ismine «İsparta ve Atina cümhuriyetleri» deseydi bu bizim dilimize daha uygun gelirdi. Kitabın 15 küçük fasıllık ve 43 sahifelik birinci kısmı İsparta cümhuriyetine üç genişçe fasıllık, ikinci kısım da Atina cümhuriyetine dairdir. Her iki kısmın başta-rafraflarına mütercim tarafından birer «Önsöz» ilâve olunmuştur.

3 — Anabasis (On binlerin ricatı), tercüme eden, Hayrullah Örs: İstanbul, Remzi kütüphanesi, 1939, S. 293, F. 75 Kr.

Mütercim kitabını Forbiger'in Almanca tercümesinden nakletmiş, ve ayrıca Paul Masqueray'ın Fransızca tercümesile karşılaştırmış. Kitabın başına «Ksenofon'un hayatı» başlıklı beş sahifelik yazıyı bu Fransızca mütercimden aldığı gibi kitap hakkında faydalı malûmat veren «Anabasis hakkında mülâhazalar» başlıklı dokuz sahifelik yazıyı da yine Fransızca mütercimden hûlâsa etmiştir.

Tercümeyle eserin ehemmiyetile mütenasib bir dikkat ve itina sarfedilmiş. İfade öyle klâsik bir kitaba yakışacak surette metin ve sade. Eski Yunan'ın edebî eserleri içinden ilk defa bu tercüme ile ki Türkçemiz tam bir kitaba sahip oldu. Mütercimini bütün kalbimizle tebrik etmek bir borçtur.

Yalnız ne yazık ki mütercim eserde geçen o zamanki coğrafya isimlerinin ve beldelerinin bugünkü adlarını ve Türkçelerini yazmamış. «On binler»'in dolaştıkları yerlerin mühim bir kısmı bizim bugünkü vatanımız dahilindedir. O isimlerin bugünkü karşılıklarını yazmak nekadardır faydalı ise bunu yapamamak da okadar noksandır. Mütercim İsmail Hamî Danişmend'in Kanaat kütüphanesi tarafından neşredilen büyük Fransızca lûgatının üçüncü cildinden olsun haberdar olamamış. O üçüncü cildde «Tarih ve coğrafyaya ait değişik isimler» başlığını taşıyan hakikaten mütebahhirane büyük bir lûgat vardır. Başlı başına kıymetli ve pek mühim bir ihtiyaca cevap olan bu büyük lûgat ne yazık ki o üçüncü cildin diğer mo'lozları a-

rasında dikkata çarpmıyor. Hayrullah Örs de onu bu yüzden görememiş olsa gerektir.

«Değişik isimler» lügatının ilk fırsatta müstakil bir eser halinde neşri gerek müellifinden ve gerek tabiinden ıstıyakla beklenir. «Anabasis» müterciminin ikinci tabında o mühim noksanı telâfi edeceğini tabii görürüz.

Kitabın kendine gelinece:

Garplıların Kurüs dedikleri Büyük Keyhüsrev Lidya'yı aldıktan sonra İran hükümdarı Erdiş'in zamanında Lidya satraplığının merkezi olan Sardes'de de (yani Salihli) küçük kardeşi genç Keyhüsrev (yani Kurüs) prenslik yapıyordu. Bu perens ağabeyine karşı isyana hazırlandı. Kardeşini tahtından atmak için bir ordu ile Şarka hareket edecek. Salihlide yüz binden fazla bir ordu topladı. Milâttan evvel 401 yılının Martında Salihliden hareket etti. Bu orduda Atinadan, İspartadan, ve Yunan âleminin muhtelif yerlerinden gelme 12 bin kadar Yunanlı vardı. Bunlar maaş mukabilinde harbi meslek edinmiş maceracılarıdır.

İranlı prensin hizmetinde bulunan bir Yunan kumandanı samimi dostu Ksenofon'u da Atinadan davet etmişti. Ordu aylarca süren bir yürüyüşten sonra Bâbile varıyor ve orada İran hükümdarının büyük ordusile karşılaşılıyor; fakat harpte maktûl düşünce ordusu dağılır.

Yunanlılar kendilerinden başka kavimlere barbar derler. Keyhüsrev'in ordusundaki yüzbinlik barbar kuvvetleri ya kaçtılar, ya galip hükümdara teslim oldular. Fakat onbinlik Yunanlı ne yapsın? Geldikleri yoldan geri dönemezler, İranlılara da teslim olamazlar. İranlılarla müzakereye girisiyorlar. Kumandanları karşı tarafın çadırlarına gittiler. Hepsi esir ve katledildi. Başsız kalan Yunanlıların teslim olmaktan başka çareleri kalmamıştı. İşte tâ Salihliden beri kendisinden ses seda çıkmayan genç Ksenofon bu anda birdenbire meydana çıkar.

Yüzbaşılari topladı. Ürkmüş kalpleri şahlandırdı. Esir ve zelil olmaktansa ellerinde kılıçları şerefle ölecekler. Başlarından generalleri gitti, fakat yüzbaşılar da generallerden daha liyakatlı olduklarını isbat edebilirler. Yalnız her şeyden evvel bu orduya bir baş lâzım. Ksenefon nutkunu şöyle bitirdi: «Eğer arzu ederseniz ben de sizi tâkibe hazırım, yok, eğer beni önde gitmek için ıntihap ederseniz henüz genç olduğumdan bahs ile itizar edecek değilim, bilâkis tehlikelere göğüs gerebilecek kadar yaşlı ve anlayışlı olduğuma kaniyim.)

Zabitler onu iktifakla kumandan seçtiler. Askerler bitik, düşman çok kalabalık. İkinci nutuk. Ne kadar akıllı adam bu Atinalı Ksenefon. Ne güzel söylüyor: «Fakat eğer onlar başlarına geleceği değil, ellerinden gelebileceğini düşüncek hale getirilirse cesaretlerini yeniden elde edeceklerdir.» nutkuyile bu cesareti hepsinin yüreğine aşıladıktan sonra teşkilâta başlandı. Kancıklıkla esir ve idam edilen kumandanların yerine yeni kumandanlar tâyin olundu.

Kurtulmak için tâkib edilecek tek yol Diclenin şarkından ve Şarkî Anadolunun sarp yerlerinden geçerek Karadenize inmek, oradan da ya karadan, ya denizden Bizans tarikle Yunana dönmektir. Yüksek memleketlere tırmanacak-

lar. Ksenefon eserine onun için «Anabasis» ismini verdi. Bu isim Yunancada «Yüksek memleketlere doğru» manasına geliyor. Fakat eser Avrupada «Onbinlerin ricatı» diye meşhur oldu. Bize de bu isimle çevrilse daha iyi olurdu.

Evet bu onbin Yunanlı yüksek memleketlere tırmanacaklar amma düşman peşlerini bırakmıyor ki... Sonra geçilecek memleketlerde hep cengâver kavimler var. Ne olursa olsun bunlar cenk ede ede bütün bu yolları geçip, binbir maceradan sonra gayelerine vardılar. Ksenefon eserde kendisini mütekellim sıgasile değil; üçüncü şahıs gibi anlatıyor. Bu suretle münakkahiyetten kazanmaktadır. Bu kitapla müellifin yalnız kalemindeki seyyaliyeti, yalnız hitabetindeki talâkatı, yalnız ruhlara nüfuz ve ruhları sürüklemekteki kudreti değil aynı zamanda askerî dehasını da anlıyoruz. Her an fırsatlardan istifadeyi kaçırmayarak, tecrübelerden yeni dersler, yeni tabiyeler çıkararak, bu kuvvetleri sevketti. Kendisi tam manasile başkumandan değildi. Birinci derece kumandanlardan biriydi. Fakat eserini o suretle yazdı ki onu okurken hep Ksenofonu görüyoruz.

Kendisi Karadenize kadar ordunun dümdarını idare etti. Bu çok tehlikeli idi. Çünkü düşman geriden varup duruyor. Ksenefon'un hünerindeki oynaklığa bakınız. Hareketten önce suvari kuvvetleri yok diye korkanları cesaretlendirmek için şu tarzda diller döküyordu : «Biz süvarilerden çok daha emin bir zemin üzerinde hareket ediyoruz. Çünkü onlar beygirlerine tâbidirler ve yalnız bizden değil attan düşmekten de korkarlar, fakat biz sağlam toprak üzerinde durduğumuz için...» ve ilâve ediyor : «Süvarilerden yalnız bir eksigimiz vardır : Onlar bizden daha eyi kaçabilirler.» (sah. 88) Cesur Yunanlılar kaçmayı hiç akıllarından geçirir mi? Fakat onun böyle söylediğine bakmayın, hareketin daha ilk gününden sonra düşman süvarilerinin dümdarda yaptıkları fenalıkları önlemek için bir süvari kıtası teşkil ettirdi.

İranlıların takiplerinden kurtulduktan sonra dağlık memleketlerde Kar duklar, Armenler, Tauklar, Makrumlar gibi birçok kavimlerle uğraşıp durdular. Kar ve kış ta bastırdı. Yalnız yabancı kavimlerle değil o dağlık yerlerde kışa karşı da cenk ediyorlar. Nihayet «deniz, deniz!» diye bağırlılış. Diclennin şarkındaki kolları geçe geçe, hep Diclennin solunu tâkib ederek giden bu yürüyüş. Malazgirtte bizim Murad'ı geçer, Aras nehrinin solunu takiben şarka bükülür, oradan geniş bir kavisle garba dönerek Çoruhu geçtikten sonra Trabzona ulaşır.

Trabzona vardıktan sonra etrafla ganimet cenklerine başladılar. Zaman geldi tehlikeye uğradılar, zaman geldi dostluk muahedeleri yaptılar. Bir müddet karadan gittikten sonra donanma ile Ereğliye gelirler. Oradan Bizansa. Böyle yıllardır harp ede ede pişmiş, her biri beş on adamlık kıymet kazanmış müthiş bir kuvvetin Bizansta kalması şehrin işine gelmiyor. Trakya kralı onları bol maaşla davet eder. Onun fütuhatını genişletmek için ona yardım ederler. Kral vadini yerine getiremez. Asker Ksenofona homurdanır. Ah hitabetin kudreti: «Şimdi siz bana, böyle budalaca aldanmış olmaktan utanmıyor musun?

diye sorabilirsiniz, evet Zös (yani baş tanrı Jüpiter) hakkı için, eğer bir düşün-
mana aldanmış olsaydım o zaman utanırdım. Fakat hence bir dostu aldatmak
ona aldanmaktan daha fazla utanılacak bir şeydir.» (sah. 253.) Ksenofon'un
bütün zekâsı burada. Karşısındaki cemaatin ruhunu ona hak verir gibi görüne-
rek ele alıyor, ve böylece kendi hakkını ona kabul ettiriyor.

Aradan geçen 24 asra rağmen eser hâlâ, bütün dünyada, dipdiri, ayak-
ta durmaktadır. Eseri okumağa başlayınız, bakınız elinizden bırakabile-
cek misiniz? Klâsikliğin, eski Yunan sanatının ölmez büyüğü burada.
Tercüme Edebiyatımızda böyle bir eserle yaptığı hizmetten dolayı mü-
tercimini bir daha tebrik ederiz.

PLUTARHOS (Plütark) tan :

Plütark'ın 22 çiftten 44 şahsiyeti havi olan «Muvazi hayatlar» serisin-
den 4 tanesi Haydar Rifat tarafından dilimize nakledilmiştir. İkincisi en-
büyük iki serdara, İskenderle Sezara; diğer ikisi de en yüksek iki hatibe,
Demosten'le Çiçeron'a aittir. Bunların kimden tercüme edildiği tasrih e-
dilmiyorsa da Amyot'dan edilmiş olacaktır.

1 — İskender; Haydar Rifat, 1935, «Dün ve yarın tercüme külliyatı»-
nın 33 üncü numaralı. S. 153, F. 60 Kr.

Plütark'ın «Muvazi hayatlar» daki gayesini ve bu gayeyi nasıl şuurla
kavradığını daha ilk sahifede görüyoruz:

«İnsanların faziletleri veya kusurları daima en parlak hareketlerde da-
ha ziyade görülür değildir. Adî bir iş, bir söz, bir şaka bir adamın seciyyesini,
çok kere, kanlı savaşlardan, büyük muhasaralardan, hatıralarda tutulmağa lâyık
bir çok hareketlerden daha iyi gösterebilir.

... Bana da bu suretle müsaade buyurulsun, ruhların en mahrem katlarına
kadar gireyim, seciyyelerin en bariz çizgilerini bulayım, bu iki adamın (yani İs-
kender'le Sezar'ın) en parlak muharebe ve hareketlerinin teferruatını anlat-
mayı başkalarına bırakarak ben yalnız hayatlarını o çizgilere göre çizeyim.»

Bu kitapta İskender hakkında verilen malumatın kıymeti hakkında
küçük bir fikir edinmek için şu birkaç satırı da okuyalım:

«İskender'in vücudunun şekli Lisip tarafından yapılan heykellerde en muvaf-
fak olmuş olarak gösterilir. Lisip, İskender tarafından heykelini dökmeğe izin
verilen tek heykeltıraştır.... Biraz sol omzuna eğdiği boynunu ve gözlerinden
taşan halâveti ancak Lisip yaratmış ve yaşatmıştır.

Apel, İskender'i Jüpiter şemâlinde yıldırımla mücehhez olarak resmetmiş
ise de rengini bir türlü verememiştir. Esmer ve donuk düşürmüştür. Halbuki
İskenderin teni pek beyazdı ve yüzünde ve göğsünde vücudunun öbür taraf-
larından daha çok bir al renk parlıyordu.»

2 — Sezar, Haydar Rifat, Vakıf matbaası, 1936, S.133, F.40 Kr.

Sezar gençliğinde korsanlara esir düştü:

«Korsanlara hiç ehemmiyet vermez ve uyumak istediği zamanlar hiç ses çıkarmamalarını ithar ederdi. Aralarında 38 gün yaşadı. Esir olmaktan ziyade muhafızları ortasında bir prens gibi yaşadı. Büyük bir emniyet içinde idi; onlarla oyunlar oynar, ekzersizler yapardı. Şiirler yazar, nutuklar tertip eder, okur ve şayet bunlara hayran olmazlarsa cahil, barbar diye hakaret ederdi. Bazen de tehlide gider, gülerek, kendilerini bir gün astıracağını söylerdi.» (Nektim Sezar, fidyesi gelip de kurtulduktan sonra donanma ile bu korsanları birdenbire bastırarak yakalamış ve hepsini astırmıştı.)

3 — Demosten; Haydar Rifat, Vakit matbaası 1936, S. 45, F. 35 Kr.

4 — Çığeron; Haydar Rifat, Vakit matbaası 1336, S. 95, F. 40 Kr.

Yirmi asır evvel yazılan bu eserler, bizim bu Türkçe tercümelerde dahi, seville seville okunacak, insanı sürükleyip götüren taptaze kitaplardır.

PLATON (Eflâton) dan :

Eflatundan lisanımıza en fazla eser nakleden ve yazık ki henüz genç yaşında ölen Semiha Cemal olmuştur. Kendisi İstanbul kız muallim mektebi ruhiyat muallimi idi. «Eflatun külliyyatından» serlevhası altında o büyük filozofu dilimize maletmeği emel edinmişti. Neşredilen eserleri şunlardır:

1 — Yalan, Takva, Ruhların güzelliği, Fazilet: İstanbul Devlet matbaası 1933, S: 218, F. yok.

Bu kitapta ilk diyalog «Küçük Hıpyas»dır. Hıpyas sofistlerin meşhurlarındandı. Eflatun burada onunla Sokratı konuşturur. Bu konuşmaya Ödiks de karışır. Burada mevzu şudur: Hıpyas Homer'in İlyadasında Aşil'i en merd, Nestoru en hakim, Ülisi ise iki yüzlü görür. Çünkü Aşil'i kandırmaya çalışmıştır. Sokrat birteviye suallerle onu sıkıştırır ve Aşil'in Ülsten daha aldatıcı olduğunu isbat eder. Bu 22 sahifelik diyalog Sokratın şu fikrile neticelenir:

«Fakat biraz evvel sana söylediğim gibi buna dair olan fikrimi tadil ediyorum. Bazen şu, bazan bu türlü düşünüyorum. Yalnız ne var ki ben bu hususta pek az sabitim; benim gibi herhangi bir cahil de böyledir. Bunda taaccüp olunacak bir şey yok. Fakat bizim için en dehşetli şey siz âlimlerin aynı tahavvüllere maruz olmanızdır; zira o vakit size istediğiniz kadar müracaat edelim, şüphelerimizden kurtulmuş olamayacağız.»

Semiha Cemalin temiz, dikkatli ve akıcı tercümesi hakkında biraz daha genişçe bir fikir vermek için «Ruhların güzelliği» adlı kitabından bir parça alıyorum. Sokrat ile Fedr konuşmak için münasib bir yer ararlar:

«Fedr — Ne güzel tesadüf, iyi ki ayakkapsız bulundum. Sen esasen daima çıplak ayak yürürsün. Böylece kolaylıkla bu ince cereyana ayaklarımızı yıkararak girebiliriz. Bu mevsimde, hele böyle güzel bir havada nahoş bir şey olmaz.

Sokrat — Öyle ise ilerle, ve nerede oturacağımızı araştır.

Fedr — Şu çok yüksek çınar ağacını görüyor musun?

Sokrat — Neden orasını intihap ediyorsun?

Fedr — Orada hem gölge, hem hafif bir nesim, aynı zamanda oturmak, hattâ uzanmak için çimenler de var.

[İnce çaydan tıpış tıpış yürüyerek bir mitoloji hikâyesi üzerinde bir iki sahife konuştuktan sonra oraya varırlar.]

Sokrat — Heraya kasem ederim, ne güzel istirahat edecek yer! Bu çınarın hakikaten pek geniş ve pek yüksek dal ve budakları var. Ya bu ince, uzun zafran ağacı da ne lâtif bir gölge veriyor. Bir de bak bu çınarın altında kaynakların en lâtifinden pek soğuk bir su dökülüyor. Ayaklarımın hissine bakılınca ilâhî tasvirilere nazaran, bu kaynağın perilere mahsus olduğuna hükmedilebilir. Burada meltem de insanı ne kadar cezbediyor ve ne kadar tatlı, istersen kokla. O da ağustos böceklerinin ahenkli korosuna iştirak ediyor. Fakat burada çimenin güzelliği herşeyden daha sevimli. Hoş bir meyille başlarımızın istirahatını temine kâfi gelecek kadar yetişmiş.

2 — Aşk veya Ziyafet, Semiha Cemal, Devlet matbaası, 1936, S. 87. Bundan sonra kitaba «ikinci kısım» olarak Gorgias eklenmiştir, bu da 40 sahife tutuyor. Bu iki kitaplı eserin fiyatı 100 kuruştur. Bu esere rahmetli mütercim tarafından yazılan «Önsöz» den bir iki fıkra naklediyorum :

Bilménin tahattür etmek demek olduğunu hatırlına getiren bir kimsenin Eflâtunun fikrini, bu (Ziyafet) veya (Aşk) da olan tasavvufi parlaklığı, kendi ruhunda tasavvur etmemesi mümkün değildir.

Ölümün ayırdığı birleştirenin, her mahvolanı tekrar yapanın, her ayrılanı bitıştirenin, her zafa düçar olana tekrar derman verenin, ve ademden bu mevcudu zuhura getirmeğe çalışmış ve çalışmakta olanın aşk olduğunu, Eflâtun, en geniş sahasile ve en vasi bir yakınlıkla bize telkin etmiştir.

... Güzelliği sevmek insanı hakikî olan hayrı aramağa sevkeder. Bizim hakikatımız hayrımızla karışarak hayrımız hayatımız olmuştur. Yani her şeyin geldiği ve tekrar yenilenmek için her şeyin kendisine rücu ettiği (hüsnü mutlak) ın inikâsı ve tecellisi olur. Hüsnü rücuun ebedî memuru aşktır.

... Cüz'î akıl, hüsnü mutlağı görmekten mahcupdur. Ne vakit aşk nuru zuhur ederse, bu nur akıl gözüne kuvvet verir.

3 — Ziyafet, yahut Aşk: Şaziye Berin Kurt, İstanbul, Tan matbaası, 1937, S.83, F.50 Kr.

İkinci tabı. (Mütercim bu ikinci tabıda dil inkilâbına uyarak eserin lisanını daha ziyade sadeleştirdiğini söyler.) Asıl mukaddemeye de şu sa-tırlarla başlıyor:

«Eflâtun'un Ziyafet gibi muhteşem bir eserini tercümeyle cüretimin sebebi bu esere karşı hissettiğim şiddetli ve ebedî bir aşktır. Ziyafet bütün Garp lisanlarına tercüme edilmiş ve maiyet hayatının fevkine çıkıp ta insanlığın tefekkürat ve bediyyat gibi manevî zevklerinden gıda olan her Garplı için mefkûre ve saadet kaynağı olmuştur.»

4 — Eflatun, «Solovin»den tercüme, Haydar Rifat, İstanbul Vakit matbaası, 1935, S.90 F.35 Kr.

Bu kitap Eflatunun «Seçme fikirler»ini havidir. Başta bunu seçen müellif tarafından iki buçuk sahifelik bir mukademe, ve sonunda da Eflatunun hayatı ve eserleri hakkında 30 sahifelik bir kısım vardır. Bu kitapla bazı vecizeler Eflatun bahsında zikredildi.

5 — Eflatunun İde nazariyesi. Yunus Kâzım Köni, İstanbul, Şirketi mürettibiye basım evi, 1937 S.126 F.60 Kr.

«Birkaç söz» serlevhalı mukaddemesinde eserin Dr. Bruno Yor'dan tercüme edildiği zikrolunuyor. Kitapta Cohn'dan ve Dr. Curt Friedleinden de Eflatuna dair bir parça tercüme edilerek kitaba ilâve olunduğu bildiriliyor.

Kitabın 94 üncü sahifesinden itibaren ide nazariyesile âlâkadar olan diğer altı Filozof hakkında da malûmat ilâve edilmiştir. Bunlar Aristo, Ploten, Kant, Hegel, Zeller ve Hofman'dır.

Eser Eflâtunun İde nazariyesi ve kâinat görüşü hakkında faydalı malûmat veriyor.

6 — Eflatun, Kanaat kütüphanesinin «Büyük adamlar serisi» serlevhasile neşrettiği birer formalık ve imzasız broşürlerin 12 numaralı. Çocuklar için yazılan bu broşürlere yedi buçuk kuruş fiat konmuştur.

7. 8 [Semiha Cemal, Commline ve Croisée'den naklen Alkibyat'ı dahi tercüme ettiği gibi Mustafa Namığın «Eflâtun» ismile 1933 de neşredilmiş 120 sahifelik bir eseri vardır. Ayrıca Eflâtun'un şaheseri olan «Cümhuriyet» dahi Faik Âli tarafından tercüme ve «Belediye» mecmuasında kısmen neşredilmiş ise de henüz kitab olarak çıkmamıştır.]

ARİSTOTELİS (Aristo) dan:

1 — Metafizik (Birinci kitap), Hilmi Ziya, Dün ve yarın tercüme küliyatı'nın 32 numaralı. İstanbul Vakit matbaası, 1935, S.109, F.40 Kr.

Baş tarafta mütercim tarafından 24 sahifelik uzun bir tahlil yazısı ilâve edilmiştir. Burada Aristo'nun hayatı, eserleri ve tesirleri hakkında malûmat veriliyor. Yedi fasıllık birinci kitabın asıl metinleri altında da mütercim tarafından yer yer faydalı notlar ilâve edilmiştir.

2 — Aristo, Mustafa Namık, İstanbul Kanaat kütüphanesi, 1931, S. 167 F.100 Kr.

Başta dört sahifelik bir mukaddeme, sonra «Tahlili fihirst» serlevhası altında, çift sütunlu, ve kitabın içinde geçen istilâha ait kelimeleri, alfabe sırasile ve sahife numaralarile beraber gösteren dört sahifelik bir cedvel var. Aristo'nun hayatı hakkında malûmattan sonra, sırasile müverrihliği, mantığı, mabadütabiyesi umumî tabiiyatı. riyaziyatı. heyeti, cevviyatı, umumî hayatıyatı, umumî teşrih ve griziyatı, hayvaniyatı, ruhiya-

tı, ahlâkı, tedbirülmenzili, tedbirülmedenisi, hitabeti, bediiyatı, nahivciliği, mektupları, muharrirliği, ve Aristo'nun nüfuz ve tesiri hep ayrı serlevhalarla anlatılmaktadır.

DİĞER YUNAN FİLOZOFLARI HAKKINDA :

SOKRATİS (Sokrat):

1 — Sokrat, Mehmed Emin, Kanaat kütüphanesi, 1931, S. 176.

Kitap «Cumhuriyet maarifine büyük hizmetlerde bulunmuş olan maarif vekili merhum Necati beyin hatırasına ithaf» olunmuştur. Kitapta Sokrat'ın hayatı, hususiyetleri, idealistliği; metodu, tesirleri hakkında hakikaten Sokrat'ı değil, o zamanki Yunan hayatını da en âlâkalı taraflarından göstermektedir. İfade temizdir. Böyle bir kitaba yakışacak bir üslûbla yazılmıştır.

2 — Kanaat kütüphanesinin «Büyük adamlar serisi» serlevhasile çocuklar için neşrettiği birer formalık broşürlerin 11 inci numarası.

HERAKLİTOS (Heraklit):

Ayasoloklu Heraklit, Haydar Rifat, İstanbul Vakıf matbaası, 1935, «Dün ve yarın tercüme külliyyatı»nın 39 ncusu, S.39, F.25 Kr.

Diğer riyaziyeci Heraklit'ten ayırmak için buna Ayasoloklu derler.

Haydar Rifat kitabı Solovin'den tercüme etmiştir. Ayrıca mukaddemede Broşar'ın kitabından alınma beş altı sahifelik malûmat vardır. Bundan başka kitabın Fransızcasına «Önsöz» olarak Anatol Frans tarafından yazılmış olan altı sahifelik kıymetli yazı da ilâve edilmiştir. Kitabın diğer kısmı Heraklit'den alınma fıkralar ve vecizelere aittir. Bu vecizelerden birkaç tanesi:

Güneş yalnız hergün yeniden doğmaz, her an da yenileşmektedir.

* * *

Sayet bütün eşya dumana kalbolsaydı onları ancak burunlarımızla tanıyacaktık.

* * *

Tabiat da zıtları sever ve ahengi birbirine benzeyen şeylerle değil zıtlarla kurar. Netekim erkeği kadınla birleştirmiştir.

* * *

Eşyanın çokluğundan birlik, birliğinden çokluk çıkar.

* * *

Çıplak bir gururu kırmak bir yangın söndürmekten çok daha lüzumludur.

* * *

Ruhun sınırlarını çizmek imkânsızdır, çünkü onun derinliğine yetişilemez.

* * *

En iyisi olmak şartile benim gözümde bir adam on bin adama denktir.

* * *

Gizli ahenk görünen ahenge üstündür.

* * *

İnsanların fikirleri çocuk oyuncaklarıdır.

* * *

Bakiler fani ve faniler bakidir, bunlar müteakabilen hayat ve ölüm mubadele ederler.

* * *

İnsanın en büyük meziyeti düşünmektir.

* * *

Tabiat saklanmaktan hoşlanır.

[Heraklit M. E. 576 da doğdu, 480 e doğru öldü. Zengin bir ailedendi. Ayaslok'taki siyasî mücadelelerde Aristokratlar tarafını tuttu. Tabiata dair kitabını Aristo da, Lukres de muğlak bulurlar. Eflâtun ve sitoisiyenler üzerinde tesirleri vardır. Yeni bir mezhep kuran orijinal filozoflardandı.]

DHİMOKRİTOS (Demokrit):

Demokrit, Haydar Rifat, Vakit matbaası 1935 «Dün ve yarın tercüme külliyatı»nın 35 incisi. S. 45, F. 25 Kr. Kimden tercüme edildiği tasrih edilmemiştir. Sadece «aynen çevirdiğimiz şu küçük kitabın» kaydile bunun tercüme olduğunu söylüyor. Kitabın başında 9 sahifelik bir mukaddeme ile Demokrit hakkında malûmat veriliyor; bu malûmat Broşar'dan alınmıştır:

Demokrit [M. E. 460-370] riyaziyyatta da kuvvetli idi. Bu sahada kendinden üstün bir adam çıkmadığını söylerken «hattâ Mısır'da!» diye öğünür. Atom nazariyesini bu kurdu. Üslûbunun inceliği ve güzelliği ile Eflâtun'u andırır. Epikür bunun atom nazariyesinden çok müteessirdir. Demokritçe varlık birbirinden bölünmüş sonsuz küçük zerrelere; bu atomlar bölünemezler; ezeli ve ebedidirler. Bütün varlıklar bu atomların ayrı miktar ve şekillerde toplanmalarından doğar. Atomlar mahiyetleri ile değil miktarlarıyla ayrılırlar.

Demokrit'ten bazı vecizeler :

İnsan küçük bir âlemdir.

* * *

Haksızlık edene karşı koymalı, şayet bu olamıyorsa onunla suç ortağı olmaktan kaçınmalıdır.

* * *

Ya iyi olmalı, ya iyiye imtisal etmelidir.

* * *

Kötülük yapan kötülüğe uğrayandan daha betbahttır.

* * *

İnsan için aşağı birinden emir almak güçtür.

* * *

Hiç bir san'at, hiç bir bilgi emeksizce elde edilemez.

* * *

Çok düşünmeğe alışmalı, çok bilmeğe değil,

* * *

Bir şeyi yapmadan düşünmek, yaptıktan sonra düşünmekten üstündür.

* * *

Aptallara akıl değil, felâket bir şey öğretebilir.

* * *

Akıllı bir adamın dostluğu bütün dünya aptallarının dostluğundan daha kıymetlidir.

* * *

Söz işin gölgesidir.

* * *

Her şeyi öğrenmeğe kalkma, her şeyde yaya kalırsın.

* * *

Cesaret talihin darbelerini hafifletir.

EPİKÜROS (Epikür):

Epikür'ün ahlâkiyatı. Haydar Rıfat, İstanbul, Şirketi mürettibiye matbaası, 1935, S. 48, F. 36 Kr.

(Bu kitaptan bazı vecizeleri Epikür bahsinde göstermiştik.)

EPİKTETE (Epiktet):

Müellifi: François Thurot, mütercimi Semiha Cemal. İstanbul Devlet matbaası: 1932, S. 54, F. 15 Kr.

Zenon'un tesis edip garbda Stoïcisme ve şarkta Revakiyun denen felsefi mezhebin mensuplarından Epiktet'i anlatır. Bu filozof milâdın birinci ve ikinci asırlarında yaşadı. Roma imparatoru Trazanla muasırdır. Kendisi eser yazmadı. İzmitte onun derslerini takip eden bir şakirdi tuttuğu notların en mühim ve vecizeli kısımlarını sekiz kitap olarak neşretti. Bunlardan ancak dördü intikal edebilmiştir.

Kitabın 20 sahifelik birinci kısmı «Mukaddeme» serlevhası altında, müellif tarafından, Epiktet'in hayatına ve felsefesine tahsis edilmiştir. Burada Revakilik hakkında da faydalı malûmat vardır. Asıl risale 21 inci

sahifeden başlıyor. Mukaddemede ki etüdden Revakilik hakkında birkaç satırlık malûmat alıyorum:

«Revakiler felsefeyi muntazam üç kısma taksim ediyorlardı: Mantıkî, hikemî ve ahlâkî. Fakat hakikatta bunlar mantıkî ve fizikî ahlâka tâbî kılıyorlardı. Revakiler mantığının birinci maddesi vüsuktur. Faziletten başka hayr ve iyi yoktur. İyi olan güzel ve şerefli dir. Fena olan çirkin ve hicap vericidir. İyi olan aynı zamanda faydalıdır. Fena olan muzırdır. Ateşe hâs olan üşütmek olmayıp ısıtmak olduğu gibi iyi olana hâs olan da hizmet etmektir, zarar vermek değildir. Binaenaleyh faziletli adam kimseye zarar veremez ve kimse de ona zarar veremez. Sokrat ölüme mahkûm edildikten sonra «Beni öldürebilirler, fakat bana zarar eriştiremezler» dedi. (Son cümle kitabın son sahifesinden alındı.)

YUNAN EDEBİYATI HAKKINDA UMUMÎ ESERLER:

1 — Yunan edebiyatı tarihi; İsmail Hikmet, İstanbul, Devlet matbaası 1928 (eski harflerle) S. 78, F. 50 Kr. Kitapta bazıları tablo olmak üzere 27 resim vardır.

Bu kitap muhtasar bir Yunan edebiyatı tarihi olup bahsettiği eserleri okudukça geniş mikyasta misaller vermektedir. Kitaba hangi Fransızca eseri esas olarak aldığı zikredilmiyorsa da hâşiye notlarına göre ençok Emile Pessonneaux'un Les grandes poètes de la Grèce'inden istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Kitabın üslûbu hakkında bir fikir edinmek için evvelce Demosten'in «Taç nutku» bahsinde küçük bir parça almıştık, bir de şu birkaç satırı görelim:

«Homer'in İlyadasından naklettiğimiz şu bir iki parça bize eserin mahiyeti hakkında oldukça kuvvetli ve aydın bir fikir verebilir. Gerek tasvir ve hikâyedeki tâbiilik ve sadelik gerek his ve heyecanların ifadesindeki saffet ve samimiyet bize milâttan on asır evvelki hayatın canlı ve tabii bir sahnesini göstermekte; Yunanlıların itiyat, itikat, an'ane ve zihniyetlerini bildirmektedir. Erkeklerin, kadınların, mabutların hususiyetlerine kadar psikolojik noktaları meydana çıkarmaktadır. Bu canlı destanın hamaset, fedakârlık ve asalete numune olan parçaları sun'î ve yapma değil kalbi ve tabiidir. Bu atik edebiyattan bahsederken Fransızların meşhur edîbesi madam De Staël «Asrilerde san'atın sadeliği kolayca soğukluğa ve tecride dönebilir. Halbuki eskilerde hayat ile doluydu.» diyor ki, çok doğrudur. S : 31-32.

2 — Meşhur İskender kütüphanesine dair risaledir, Şurayı Devlet muavinliğinden mütekaidd Mehmed Mansur, İstanbul Cerideyi askeriye matbaası 1300 (1884) S.184.

Münif Paşanın çıkardığı «Mecmuayı Fünun» da «Meşhur İskenderiye kütüphanesinin güya ehli İslâm tarafından ihrak edilmiş olduğuna dair olan

hikâyei malûme» yi tastik eder yollu neşriyatı görünce o işi kökünden cerb için 1282 (1865) de Şinasinin Tasviri Efkâr gazetesinde «İskenderiye kütüphanesi» ismile yazdığı eseri tefrika ettiriyor ve ayrıca kitap halinde de bastırıyor.

Fakat «Memaliki Osmaniyede ulûm ve fûnunun sürati intişarına dair olan iki fasıl her nasılsa o esnada tab» olunmadığından bunları da ilâve ve diğer iki fasılları da tevsî ederek bu risaleyi yeniden bastırıyor.

3 — Yunan filozofları hakkında :

Mustafa Namık, «Eski Yunan terbiyecileri», İstanbul Kanaat kütüphanesi, 1931, S. 162, F. 60 Kr.

Kitap büyükçe sahifelidir. Burada İsparta ve Atina terbiyesi bahsilerinden sonra Fisagor, Sokrat, Eflatun, Ksenofon, ve Aristo olmak üzere beş Yunan filozofundan malûmat veriliyor. Ksenofon müstesna olarak diğerlerinin resimleri de vardır.

Kitapta Fisagor için 7, Sokrat için 15, Eflatun için 18, Ksenofon için 8, Aristo için de 10 sahifelik malûmat var. Kitabın isminden de anlaşılacaktır ki eserde, en çok, bu filozofların terbiye telâkkilerine hisse ayrılıyor. Kitap faydalı eserlerdendir.

4 — Yunan tarihçileri hakkında:

Ahmet Refik, «Tarih ve müverrihler», İstanbul Kanaat kütüphanesi, 1932, S. 84. F. 25 Kr.

Bu kitabın 35 sahifelik birinci kısmında tarihin tarifi, bir sanat ve bir ilim olduğu bahisleri anlatılmakta 36-59 uncu sahifelerdeki ikinci kısım da «Yunan müverrihlerine» tahsis edilmektedir. Üçüncü kısım Lâtin müverrihlerine dairdir.

Yunan tarihçilerinden Herodot için 2, Thucdid için 8 buçuk, Polybe için 6, Plutarque için de 4 sahifelik malûmat verilmektedir. Ksenofon'dan hiç bahis yoktur. Perikles bahsında bu kitaptan bir parça almıştık.

5 — Yunan tarihi hakkında:

Tarihi Yunanistanı kadîm: (Kablelmilâd min 2200 ilâ 146) Kostantini-di «An âzayı Meclisi Kebiri Maarif» matbaai Âmire: 1286 S: 340. M. E. 1184'e kadar olan birinci devre 30 sahife tutmaktadır. Ondan sonra Acem muharebatına kadar ikinci devre ve 490-323 arası Acem muharebeleri İskender zamanı üçüncü devre ve İskenderden sonra Yunan Roma eyaleti olduğu 146 tarihine kadar ki son kısım da dördüncü devre adedilmiş ve her devre müteaddit fasıllara ayrılmıştır. Türkçemizde Yunan tarihine aid derli toplu ilk kitap budur.

YUNAN ESATİRİ

Yunan mitolojisi, yalnız Yunanlılığın din sistemi değil, aynı zamanda Yunan şiirinin büyük ve renkli bir kaynağıdır. Türkçemizde Yunan mitolojisi hakkında şu eserler vardır.

1, ESATİR, Nâbizade Nâzım, İstanbul Kasbar matbaası, 1309 (1893) S.24, küçük hacim.

Bu kitabın iç serlevhası altına 1 numarası konduğuna göre diğerlerinin de bunu takip edeceği anlaşılmaktadır. Bu küçük kitapta Hind ve İran esatirinden başlayarak Yunan esatiri hakkında da kısaca malûmat verilmektedir.

2, ESATİR, Şemseddin Sami, 2 nci tabı, «Cep kütüphanesi» neşriyatının 2 ncisi, İstanbul Mihran matbaası 1311 (1895) S.108

Bu kitapta Yunanı kadim ve Roma esatirine 40 sahife tahsis olunmuştur. Ondan sonra Etrüsklerin, Kıptilerin, Finike ve Kartacalıların, İran, Hind, İskandinavya ve en son vahşilerin esatirinden bahsedilmektedir.

3, TARİH-İ ESATİR: Mustafa Nuri İstanbul Vilâyeti maarif müfettişi» M. Edom'ın 1887 deki 11 inci tabından tercüme. İstanbul Araksi matbaası: 1328 (1913) S.288 kitabın hitam tarihi 14 kânunusani 1322.

248 inci sahifeye kadarki üç babda Yunan esatiri hakkında malûmat veriliyor. Dördüncü babda (S:249-288) Mısır, İran, Hind, İskandinavya ve Golva esatiri hakkında malûmat verilmektedir.

4, ESATİR-İ YUNANİYAN: Mehmed Tevfik, İstanbul mektebi harbiye matbaası, 1329 (1913) kâğıdı nefis, tabı mükemmel, S. 762.

Müellif bu büyük kitabı hangi Fransızca eserden naklettiğini söylemiyorsa da verdiği malûmata göre Paul Decharme'in (Mythélogie de la Grece antique = Eski Yunan esatiri) ismindeki meşhur kitabın kendisine esas mehzaz edindiği anlaşılmaktadır.

Kitabın başında Abdülhak Hâmid'in manzum bir takrizi vardır. «Tarz-ı takriz de bir neşide-i beligane» serlevhasile dercedilmiş. Müellif kitabın tabından evvel müsveddelerini Hâmid'e yollamış o da nezaketen manzum bir cevap veriyor:

*Teşekkür sana ey muhibb-i hakîm
İrüp nusha-i bi hemalin bana
Şifa verdi fazl u kemalin bana
Ne mu'ciz bu teşhis-i derd-i kadim.*

Mısralarile başlıyan bu manzumede:

*Hafaya-yi ulyasına mübteni
Düşündürdü bir çok kitabın benî*

Dedikten, ve

*Esatir-i Yunanı tasvir için
Yazılmaz derdim bundan ekmel eser*

Diye medihlerde bulunduktan sonra manzumesini şu Hâmidane tarzda bitiriyor:

*Çocuklar büyür, ihtiyarlar göçer
Fakat ihtiyarlar olurlar velûd;
Bu hem ihtiyar, hem çocuk bir vücud
Ki hiç göçmemiş, belki çiğner geçer.*

Bu büyük kitap, bugünün ihtiyacına göre daha sadeleştirilerek, yenden tab'a değer. Eski esatiri bilmek eski Yunan ve Lâtin edebiyatlarını, hattâ Avrupa edebiyatındaki pek çok eserleri anlamak için zaruridir. Bu yüzden Türkçemizde esaslı bir mitoloji kültürü verilmesine ihtiyaç vardır. [1].

Kitabımızda dahi geçen ve geçecek olan mabud ve mabude isimleri hakkında bilmeyenlere hiç olmazsa ufak bir fikir vermek için, «Esatir-i Yunaniyan» dan ileri gelen ilâhların Yunanca ve Lâtince isimleriyle hüviyetleri hakkında, kısaca malûmat vermeği faydalı gördüm.

Parantez dahiline alınan isimler Lâtincenin, ondan evvelkiler Yunancanıdır:

BÜYÜK İLÂHLAR :

1 — ZÖS [2] (JÜPİTER).

En büyük ilâh. Tanrılar tanrısı. Mükkel olduğu madde «Esir» dir. Temsil ettiği kudret, «Kudreti balığa»dır. Alâmeti farıkası yıldırım, kartal ve âsadır. Homer bir şiirinde «Gün Zös'ten çıktığı gibi dilediğine göre Yunan

(1) — Benim «Tunadan Batıya» kitabında Akrapol'a ait iki yazıda Yunan mitolojisinden çıkan şiiriye dair iki makale vardır. Tunadan Batıya, İsmail Habîb, 1935, S.: 209 - 217.

[2] — Mehmet Tevfik'in kitabında bu isim Zefs olarak gösterilir. Halbuki Avrupa dillerinde Zeus (Zös) dır.

semasının parlak gök rengini karartmak ta onun elindedir» der.

Kâinatın paylaşılmasına ait büyük kavganın en büyük muzafferî Jüpiter'dir. Titnan denen devleri yendi; cehennemden Siklop denen ifritleri kurtardı. Gözleri başlarının tepesinde olan bu ifritler şükraniye olarak ona yıldırımı verdiler. Artık Jüpiter bu müthiş silâhla «Olimpos»u zabteddi. Orası Tanrılar cennetidir.

Kardeşleri devlerden korkarak saklandılar. Jüpiter tek başına herşeye galebe çaldıktan sonra kardeşlerini affetti. Erkek kardeşlerinden birine denizlerin, ötekine cehennemin hâkimiyetini verdi. Yerle göğün hâkimiyetini de kendine bıraktı.

Tasviri: Vakur bir sima, baş açık, sakalı sık ve dolgun, gövde kuvvetli, bir elinde yıldırım, bir elinde ihtişâm asası, ve ayaklarının ucunda bir kartal. Alnı iradenin salâbetine ve aklın fetanetine delil olacak derecede geniş.

Jüpiter'in en haşmetli heykelini Fidiyas yaptı. Yunanlılar ona heykellerin şaheseri diye bakarlardı. Eskilerce «acaib-i seb'a-i âlem» denen yedi harikadan biri odur. Zamanın şairlerinden biri bu heykel için yazdığı kasidede «Fidiyas» ya bu en büyük ilâh sana görünmek için yere indi, yahut sen onu görmek için göğe çıktın» dedi.

2 — HİRA (JÜNON):

Jüpitr'in baştan hemşiresi, sonra karısı, Saltanatlardan evvel seviştiler. Karı kocaya nilüfer ve sümbüllerden kalın bir yatak yapıldı, cibinlikleri altın bir buluttur, onlar yatakta yattıkça o buluttan jaleler damlıyor. (Bu, ilkbaharın velûdiyetine telmihtir) Fırtınalar ve fena mevsimler karı kocanın dargınlıklarından çıkar.

Müekkel olduğu madde «Arş» tır, temsil ettiği kuvvet «İzdivaç», alâmeti farikası «Tavus»dır. Hira hırçın ve kıskançtır.

Tasviri: Âzası tekâmüle ermiş, beyaz ve dolgun kollu, gözleri şahan, güzellikle heybeti birleştiren bir kadın. Onun en mükemmel heykelini Policlete yaptı.

Jünon Garb dillerinde kıskanç kadınlar için sembol olmuştur. O kadar kıskançtı ki kocasının göz koyduğu bir periyi cezalandırmak için onu bir inek şekline soktu, ve ineği Arkeüs adında kıskançlık timsali olan yüz gözlü bir devin muhafazasına bıraktı. Uyurken bile gözlerinin ellisi kapanır, diğer ellisi açık kalırdı.

Jüpiter işi anlayınca harp ilâhına bu devi öldürterek periyi kurtardı. Hira bu öldürülen sadık casusunu yine mükâfatsız bırakmıyarak onun kemiklerini tavus şekline koydu. Bu suretle onun yüz gözünün parıltıları tavusun tüylerinde muhafaza edilmiş oldu (Hira'nın alâmeti farikasının tavus oluşu ondaki bu kıskançlığı göstermek içindir.)

3 — ATENA (MINERVA):

Babası var, anası yok ilâhlardan. Jüpiter'in kafatasından, tepeden tırnağa kadar müsellâh, güzel bir bakire olarak doğdu. Hira onu kısıyordu. Atena güzel sanatların menbaıdır ve Atina şehrinin hâmiyesidir. Mükkel olduğu madde «Şimşek», temsil ettiği kudret «Zekâ», âlâmeti farikası zeytin dalı ve kalkan.

İki zıd hassası var: Hem cengâver, hem sulhcu. Yunanlıların ilk devirlerinde birinci hassası hâkimdi, İlyada'da hep bu birinci hasletle tarif edildi. Sonraları ikinci hassa galebe eder. Onun için onun tasvirleri de iki türlü. Cenkci tasvirlerinde başında miğferle, sulh ve fetanet hâmiyesi olduğu zaman da sakin bir bâkire olarak tasvir edilirdi. Onun da en güzel heykelini Fidiyas yaptı. Bilhassa Atinalılarda Zös'ten sonra ençok tapılan yezdan budur.

4 — APOLLON (FEBÜS):

Jüpiter bir peri sever, Hira kızar. Peri o müthiş Tanrı ananın elinden kurtulmak için kendini denize atar. Deniz yezdanı hemen bir ada yaratarak kızı kurtarır. Ondan iki çocuk doğar. Biri Apollon, öteki Artemis. Birincisi güneşin, ikincisi ayın timsali. Bu ikiz kardeşten birincisi erkek, ikincisi kızdır.

Apollon edebiyat ve sanayii nefiseyi temsil eder. Alâmeti farikası yay ve lirdir. Bindığı güneşin altın arabasına koşulu dört atın biri al, biri ak, biri parlak, dördüncüsü de toprak rengindedir. (Güneşin doğarken kırmızımtırak, öğleyin parlak, batarken sarımtırak oluşu) Apollon daha dört yaşında iken üvey annesi Hira'nın has anasına musallat ettiği yılanı öldürdü. (Güneşin çılgın dereleri kurutması).

Heykellerinde üç şekil tasvir edilir: Cenkci Apollon, serî yürüyen bir delikanlı; başı dik ve vakur, çehrede infial âlâmi var, o yüzde henüz çıktığı mücadelenin bakıyyeleri okunuyor. İkincisi sükûnette Apollon, bu vaziyette sağ kolunu başından dolandırmış, sol dirseği ile bir ağaca dayalı, yüzü münşerih ve vücudu çıplaktır. Üçüncüsü lir çalan Apollon; bu vaziyette, erkek mi dişi mi olduğu anlaşılmas bir hünsa olarak tasvir edilir.

5 — ARTEMİS (DİYAN):

Apollonun kardeşi, mükkel olduğu madde «Mehtab», temsil ettiği kudret «Bâkirane ismet», alâmeti farikası geyik ve hilâldir. O da erkek kardeşi gibi bir ok kuburluğu ile müsellâhtır. (Bu oklardan maksat güneşin ve ayın hüzmeleridir.) Hiç evlenmedi. Ebedî bâkire. Onun için Yunanlılar hiç hayvan otlatılmamış meraları ona tahsis ederlerdi.

Atena nasıl Atina şehrinin dadısı ise Artemis de Yunanın dağlık ve meralık kısmı olan Arkadi kıt'asının melikesidir. Jüpiter'e hiç evlenmeyeceğini vadetti. Sonra pişman. Bir çobanı seviyor. Fakat çobanı ilâhların cenneti olan Olimpe çıkaramaz. Öyleyse kendisi çobanın kulübesine gider. (Artemis'in bu gizli hovardallığı mehtabın kaybolduğu geceleri telmih eder).

Tasvirleri: Dizlerinden aşağısı çıplak, memeleri yukarı kalkık, beli kemerli, endamı zarif, harekâtı çalâk. Sağ elile omzundaki okdanlıktan bir ok çıkarıyor, sol elile bir geyik tutuyor. İkisi de koşuyorlar.

Artemis aynı zamanda avcılığın melikesidir. Onun için o muasır resimlerde dahi «Avcı Diyan» diye tersim edilir.

6 — HÜRMÜS (MERKÜR):

Jüpiter'in Maya adında bir peri ile muaşakasından Arkadya kıt'asının bir dağında doğdu. Maya bulut yezdanının kızı olan peri. Merkür daha çocukken, çobanlık yapan Apollon'un sürülerinden elli tane dişi inek çaldı. Onları bir mağaraya koydu. Kendi de rüzgâr şeklinde anahtar deliğinden girip besikte kendini kundağa sardı.

Apollon, bütün bu tedbirlere rağmen, cavidanlık kuvveti sayesinde hırsızı yakalar. Jüpiter'in yüksek mahkemesine tevdi eder. Büyük Tanrı Merkür'ün hünerini beğenir. Affeder. Yalnız ineklerin iadesine karar verilir. (Hürmüs rüzgâr mabududur, memeli ineklerden maksat bulutlardır. Rüzgâr gece bulutları topluyor, gündüz güneş onları dağıtıyor.)

O, yalnız bulut dağıtıp inek çalan bir rüzgâr yezdanı değil, aynı zamanda Tanrıların da postacısıdır. Onun için daima kanadlı tasvir edilir. Büyük ilâhın iradelerini tebliğ ettiğinden dolayı kendisi fesahat ve belâgatın da yezdanı sayılır. Kanatlı ayaklari çok çevik gittiği için Yunanlılarda koşucuların lâhûti reisi idi.

Lir denen çalgının icadı da ona atfedilir. Apollon, bir aralık gökten tardedilip te yerde çobanlık yaparken, ineklerini çaldığından dolayı Hürmüs'e kızınca o da onun hiddetini yatıştırmak için icad ettiği liri çalar. İkisi artık hiç ayrılmayacak kadar dost olurlar. (Çobanların kavalıdan ayrılması).

Rüzgâr ve yağmur yezdanı Hürmüs, fesahatın, ticaretin ve hırsızlığın hâmisidir. Alâmeti farikası kanad ve yılanlı bir asâdır.

7 — HİFESTOS (VOLKAN):

Ana Tanrı Hira, baba Tanrı Zös'e, yâni Jüpiter'e kızdığı bir anda, onun müdahalesi olmadan kendi kendine gebe kalıp Hifestos'u doğurdu. Fakat bu çocuk gayet çirkin çıktı. Baba Tanrı onu semâya lâyük görmeyecek bir tekmede yere, Limni adasına attı. Bu çirkin ilâh yavrusu aynı za-

manda topal olmuştu. Yer altındaki ateşlerin, yâni bütün yanar dağların ilâhlığı ona verildi.

Ateş Tanrısı çok becerikli bir sanatkârdır. Güneşin altın sarayını bile o yaptı. Kendisini çirkin doğurduğu için çok kızdığı anasına da gizli bağlarla büyüdü altın bir taht hediye eder. Ana Tanrı oraya oturunca gizli bağlar çözülmez bir ağ halinde onu sımsıkı tahta mıhlar. Bu bağları ancak o tahtı yapan çözebilir. Hira'nın gürleyişleri gökleri sarsıyor, Jüpiter oğlunu semaya davet eder. Hifestos gelmez. Vaziyet fecî. Nihayet şarap ilâhı Baküs onu sarhoş etmek sayesinde semaya çıkartmağa muvaffak olur. (Volkanla şarap arasındaki bu münasebet volkanlı topraklarda üzümün iyi yetişmesindendir.)

Jüpiter bir gün zevcesinden birini yuttu. Hazmedemedi. Başı ağrıdı. Örs ile kafatasını uyuşturması için Hifestos'u çağırdı. Bu emre itaat ederek örsü vuruyor. Büyük Tanrının yarılan başından Atena doğar. (Atena ile Hifestos arasındaki bu münasebet sanat ile sınaat arasındaki münasebete remizdir.)

Volkan ilâhı Hifestos sınaatın sembolüdür. Alâmeti farikası çekiç ve örstür. Eski heykellerde o sakallı, amele elbiseli, sivri külâhlı, çirkin, bir elinde çekiç, öteki elinde kerpeten olarak tasvir edilirdi. Kendisi güzelliği ilâhı Venüs'ün kocasıdır. Bunun sebebini Venüs bahsında göreceğiz.

8 — POSİDON (NEPTÜN):

Deniz Tanrısı. Kendisi Jüpiter'le Hiranın kardeşidir. Kâinat taksiminde denizler hâkimiyeti ona düştü. Zaten Posidon kelimesi Yunancada «Suların sahibi» mânâsına geliyor. Mekânı denizlerin dibinde nurlu bir saraydır. Ayakları tunçtan altın dizginli atlar koşulu arabasını, elinde sihirli kamçı, dalgaların üstünden, rüzgâr gibi koşturur.

O geçerken arabanın tekerleği altında müstekreh manzaralı acayip deniz mahlûkları ona hürmet gösterirler. Yunus balığı da onun emrinde. Bu balık sakın denizlere müjdecilik yapar. Gemicileri himaye eder.

Posidonun hiddeti de büyüktür, dalgalar, fırtınalar, zelzeleler hep ondan gelir.

9 — HESTİYA (VESTA):

Aile ocağının ve arzın ilâhesi. Kendisi Jüpiter, Hira ve Posidon kardeşlerin en büyüğüdür. İlâhların ablası. Yanan ateş ona verildi. Hefestos yeraltı ateşlerinin, yâni volkanların sahibidir. Hestiya da yer üstündeki ateşe karışır. Dünya üzerinde hüviyetini ilk meydana çıkaran Tanrı budur. İnsanlara ev yapmasını o öğretti. Bunun için evlerin ortasında onun namına ateş yakarlardı. Bu ateş sonra mabedlere de yayıldı. Delfi mabedindeki

ateş en mukaddesti, diğer mabedlerin ateşi sönerse oradan alırlardı.

Hestiya ateşin timsali olduğundan çok temiz bâkiredir, aynı zamanda arzın dahi timsali olduğu için bekâreti yer gibi sağlamdır. Jüpiter'e ebediyen bâkire kalacağı hakkında yemin etti. Fakat güneş Tanrısı Apollon ile deniz Tanrısı Posidon ona âşıktırlar. Biri yeğeni, biri kardeşi. Hestiya onların takibinden kurtulmak için Jüpiter'e iltica eder.

Bu sayededir ki Apollon, yâni güneş, bütün gün semalardan ona âşıkane nazarlar atıp durduğu halde Hestiya'ya kavuşamaz. Sadece semada ona bakabaka seyrederek durur. Vâkıa akşam olunca ona kavuşur gibi olur- sa da bu sefer de umman onu yutar.

Diğer taraftan deniz ilâhı Posidon da bu yer Tanrısına âşık. Bitip tükenmez dalgaları ile onu taciz eder durur. Fakat daha ileri gidemez. İki âşık- tan güneş yalnız bakmakla, deniz de yalnız koklamakla iktifa edecek; ve yer ana daima bâkire kalacaktır.

10 — ARİS (MARS):

Harp ilâhı. Jüpiter'in kafatasından Atena'yı çıkarmasına kızan Hira buna mukabele için zemini tepmeleyerek, baştan başa müsellâh ve altın miğferli bir civan halinde Aris'i meydana getirdi. Anasının hiddetile doğduğundan bu delikanlı cenkci ve haşindir. Aris'in nârası en kalabalık bir ordunun sesi kadar müthiş. Semadaki Olempe hep kara bir bulut halinde çıkar.

Bunun için nurlu ilâhların menfurudur. Hattâ Jüpiter bir gün ona kızarak bağırdı: «Olempin yezdanları arasında en nefret ettiğim sensin. Geçimsizlikten, gürültüden, döğüşmekten başka hoşlandığın bir iş yok!»

O, nurlu ilâhlara karşı hep mağlûb oldu. Fakat ilâhlardaki ebedî hayat yüzünden ölmesine imkân yoktu. Aris'in iki tekerlekli bir şarı vardır. Mütehevvir, hesap bilmez; dost düşman tanımayan, harbi harp için ister, geçtiği yere ölüm saçan bir şahsiyet.

Alâmeti farikası olarak miğfer ve mızrak taşıyan harp ilâhı Aris büyük semavî yezdanlar sırasında bulunmakla beraber eski Yunanda onun fazla ehemmiyeti yoktu. Hiç bir belde ve hiç bir ülke onu kendine hâmi olarak tanımamıştır. Halbuki meselâ Atınada Atena, Korintte Apollon, Arkadya- da Artemis hâmi olarak kabul edilirdi. Yunanlılarda pek hürmet görmeyen Aris'e karşılık Romalıların harp ilâhı olan Mars çok mühimdi. Zaten mitolojide dahi Mars ismi Aristen çok meşhurdur.

Romalıların Marsı:

Düşünmeli ki Roma'nın hâmisi Mars'tı. Ateş Tanrısı Vetanın bâkirele- rinden bir güzeli Mars iğfal eder. Kız gebe kalır, ikiz oğlan doğurur. Anala- rı yaptığı günâhının bu canlı şahitlerini ortadan kaldırmak için onları Tiber nehrine atar. Deniz Tanrısı Neptün onları kurtarır. İkiz çocuğu bir kurt

emzirmişti. Romolos ve Romos adındaki bu iki kardeş Romanın temsilini kurdular. Roma kumandanları harbe gitmeden önce Mars'tan istimdad ederler. Her yıl martın onbeşinde harp Tanrısına yapılan âyinler iki hafta sürerdi.

Romayı harp Tanrısının, Atınayı da güzel sanatlar hâmiyesinin kurması; bu iki mitolojide iki ırkın ana karakteri okunur.

11 — AFRODİT (VENÜS):

Tevkil edildiği mevzu «Aşk», temsil ettiği kudret «Güzellik» ve âlâmeti farikası «Güvercin»dir. Kâinatın yaratılışı yeni bitti. Parlak bir ilkbahar var: İlk bir güneş altında, çiçekler kuşlar, renkler, nağmeler. Köpükler içinde beyaz bir dalga sahile çarptı, yosundan yapılmış lâhutî bir yatak, içinde çıplak, ve bütün perilerden güzel bir dilber çıktı: Venüs'ün doğuşu.

Jüpiter onun kıyıya çıktığını herkesten önce görmüştü. Fakat şöret perisi bu yeni haberi Olem cennetindeki bütün ilâhlara bildirdi. Hira en süslü elbiselerini giyinerek güzelliğini artırmağa çalışıyor. İnce endamını keskin bir ferasetle süsleyen Atena yeni bir rakib çıkmasından endişeli. Mehtap ilâhesi Artemis'in o gümüş parıltılı yüzünde tasalı çizgiler belirmiş. Hûlâsa bütün dişi ilâhlar telâştadır.

Jüpiter ilâhların ve ilâhelerin hepsini Venüs'ün istikbali için yere indirdi. Deniz Tanrısı Neptün onlara rehberlik ediyordu. Kıbrıs kıyılarında karaya çıkan Venüs'ün gül penbesi ayaklarıyla bastığı yerlerde hep renk renk çiçekler açılıyor. İpek telli ve güneş ışıklı saçlarını topuklarına kadar, dalga dalga bırakıvermiş.

Jüpiter'in emrile periler yerlere eğilerek onu istikbal ve ilâhlar da onu kucaklayarak tebrik ettiler. Venüse en güzel elbiseler giydirildi, boynuna en kamaştırıcı mücevherlerden bir gerdanlık takıldı, ve başına pırl pırl bir taç kondu. Hep birden Olempe çıktılar.

Sakiye Hebe ona kevserden şarap sundu. Artık Venüs de ebedî hayata ermişti. Kadın ilâhlar kıskanç, erkekler sevinç içinde. Jüpiter bu en güzel kızı hemen evlendireceğini söyledi. Apollon, Aris, Hürmüs hep namzedliklerini koydular. Fakat Jüpiter gayet garib bir karar verdi: Venüs Volkanlar Tanrısı Hifestos'la evlenecek.

O çirkin ve total oğlu tepegöz Sikloplarla yıldırım yapmak için çok eziyetler çekiyor; onun bu hizmetine mükâfatan işte Venüse malik oldu. (Venüs'ün Hifestos'a varması, kendisinin Nur Tanrısı, kocasının da lâv tanrısı olmasındandır.)

Total Tanrı dilber karısını alarak arzın dibindeki lâv oyuklarından yapılma sarayına gitti. Karanlık izbelerde, isler, dumanlar içinde bunalan Afrodit'in rengi uçmuş, rahatı kaçmıştı. Jüpiter'e yalvararak tekrar sema-

ya çıktı. Kocasının yanına arada bir iniyordu. (Bu, baharın senenin dörtte birinde görüldüğüne delâlet eder.)

Venüs'ün ilkbaharla âlâkası Adonis efsanesinden de anlaşılır. Adonis ilkbaharı temsil eden bir civandır. Afrodit ona âşık oldu. Nevruzda çiftleşiyorlar. Halbuki Adonis'in güzelliği muvakkattır. Yapraklar sararmağa başlayınca kayboluyor.

Afrodit mezhebi önceleri temiz ve yüksekti. Onu zürriyetin ve izdivacın hamisi sayarlardı. Sonraları, bilhassa şehirlerde bu mezheb bozuldu. Epikür'ün yanlış tefsir edilen zevk nazariyelerinden sonra Venüs'ün heykellerinden elbise çıkarıldı, o fethat ve şehvetli olarak gösterilmeğe başlandı.

TRUVA CENGİNİN SEBEBİ :

Olempte düğün var. Ziyafete yalnız Nifak perisi çağrılmadı. O da intikam için kimseye görünmeden sofraya gelip bir elma bıraktı. Bu elmanın üzerinde «En güzel olana!» diye yazılmıştı. Mecliste en güzel kadın ilâhlar üç taneydi: Hira, Atena, Afrodit. Elmayı bu üçünden birine vermek için yezdanlar arasından hakemliği kimse kabul etmedi; çünkü elmayı kime verse diğer iki kadını darıltacak.

Aynı zamanda yezdanlar müvezzii olan Hürmüs anlattı ki fâniler içinde güzelden en iyi anlayan Truva kralı Priyam'ın küçük oğlu Paris'tir. Bu delikanlı hemen bir anda Olempe getirildi. Delikanlıya ilk görünen Hira'dır: Onun haşmetli yürüyüşü ve göz kamaştırıcı elmasları karşısında delikanlı elmayı ona vermek üzereydi. Fakat arkadan Atena gelince daha çok şaşırıldı; elmayı şüphesiz ona vermek lâzımdı. Bir de ondan sonra Afrodit görününce...

Güzellik ilâhesi elbisesizdi, sadece setriavret için belinde tılsımlı bir kuşak vardı. Başında güllerden örülme bir taç parlıyor, vücudu bir mehtab gibi. Delikanlı hayretten yere kapandı «Elma ancak senin hakkındır» dedi. Venüs sedef kabuklarından yapılma ve güvercinlerle çekilen arabası içinde uçup giderken iki ilâhe için için delikanlıya dış biliyorlar.

Truva harbi işte bu hakemlikten ve Afrodit'in bu tercih edilışinden çıktı. Hira ile Atena bütün Yunanistanı Truva aleyhine ayaklandırıdılar. Afrodit de tabii Truvalılar tarafındadır. Jüpiter de Venüs'ün hatırı için onunla beraber hareket ediyor.

VENÜS'ÜN OĞLU:

Onun Eros namında bir oğlu var. Romalılarda ismi Küpidon'dur. Bu, aşkın sabî yezdanı. Ruhlara sevinçten ziyade ıztırab verir. Yaramaz bir çocuk. Kanadlı, gayet güzel, masum, yaylar ve oklarla mücehhez, yaraladıklarıyla eğlenmekten zevk alan, gayrı mesul, şefkatsiz bir çocuk. Gönül-

leri ya kuburluğundaki kaza oklariyle yaralar, yahut bir meşale ile tutuşturarak yakar.

12, 13, 14 — *GEA, REA, DİMİTRİYA*:

Bu üçü yer Tanrılarıdır. Yunanlılarca arz da sema gibi halikti. Arzda zaman ve mekân değişmelerine göre üç Tanrı kabul ederlerdi. Bunlardan Gea dev gibi iri bir kadındır. Bu, «Arş»ın mukabili olan «Ferş»dir. Birincisi erkek, ikincisi dişi. Tohum Arşın, yetiştirip doğurtmak Ferşin. Gea, hem ana, hem mezardır. Ondan doğanlar onda gömüldüler. Gea ibadeti sonraları unutuldu.

Rea'ya gelince; Venüs gibi bu da şarktan ve Asyadan alınmadır. Lâtinler ona Terra derler. Jüpiter'in ve onun kardeşlerinin anasıdır. Belde-lerin mamûrluğuna bakar. Heykellerde onun başına bürçlerle süslü bir taç konması bundandır.

Dimitriya'ya gelince: Bu da Rea'nın kızı. Kendisi ziraat ilâhesidir. Meyva ve buğdayı o yetiştirdi. Deniz Tanrısı Posidonla evlendi. Kocası at, kendisi kısrak şekline girmişti. Persefon adında sevgili bir kızı oldu. Cehennem Tanrısı Adis bu kızı kaçıır. Dimitriya feryad içinde. Artık ziraat durdu. İnsanlar açlıktan ölecek. Jüpiter telâş eder. Cehennem Tanrısına emir verir; kız yer yüzüne iade edilmiştir. Fakat cehennemden çıkarken Adis ona nar yedirdi. Bu nardan bir tane yiyen yeniden cehenneme dönmeğe mecburdur.

Kızına kavuşan ana sevindi. Nar tanesinden yediği için muayyen mevsimlerin birinde artık kocası olan cehennem Tanrısının yanına gitmesine de razı oldu. Artık yer yüzünde tekrar ziraat bereketi başladı. (Bu menkıbe mevsimlerin ve mahsullerin teakup ve teselsülünü anlatır.)

15 — *ADİS (PLÜTON)*:

Bu cehennem Tanrısı Jüpiterle deniz Tanrısı Posidon'un öz kardeşidir. Bunlar Yunan mitolojisinde «Üç büyük ilâh»dır. Kâinatın taksiminde zulmetler âleminin hâkimiyetini kendisi aldı. Gayet cebbar bir ilâh. Bunun diğer Tanrılarda bulunmayan hususî bir hassası «Kinei» denen takkesidir. Bunu hangi yezdan giyerse göze görünmez. Netekim Truva cenginde Ate-na, harp ilâhı Aris'in gözlerine görünmekten bu takke sayesinde kurtuldu.

Daima zulmetler âleminde oturur. Yer yüzüne bir defa çıktı. Bu da Persofon'u kaçırmak içindi ve bu çıkış dahi ancak bir an sürdü. Onun yer yüzündeki memurları «Keres» denen zebanilerdir. Bunlar insanların ruhlarını alırlar. Hürmüs vasıtasile Adis'in mekânına, yâni cehenneme götürürler.

Gelenler, dünyada yaptıkları işlere göre ya ceza görerek cehennemde

kalır, ya lûtufl görerek cehennemın yanında «Elize» denen cennete gider. Cennetin ilâhesi açık kumral saçlı, elâ gözlü Radamanti'dir. Cennette kar ve fırtına yok. Ebedî bir bahar var.

16 — DİYONİSOS (BAKÜS):

Yunan mitolojısındaki Tanrıların sonuncusudur. Şarap Tanrısı. Yunan zekâsının inkişafında en mühim âmil olan ilâhlardan. Çünkü trajedi ile komedi onun yüzünden başladı. (Trajedi ve komedi bahislerine bakılması. S. : 14 ve 25).

Jüpiter Teb şehrini kuran hükümdarın kızı Semele'yi sever. Kız ondan gebe kalır. Kıskaç Hıra kızın kalbine sokulur, ona haşmetli kocasını görmek arzusunu telkin eder. Kız, Jüpiter'e ısrarla ricada bulunur. Tanrıların Tanrısı bu ricalara dayanamayıp da gebe kıza görününce, kız onun yıldırımlar ve nurlarla dolu tecellisinden yanmağa başlıyor; ve karnındaki cenin dışarı fırlıyor.

Bu cenin de yanacak, bereket yer ilâhesine. Onu saklar. Cenin orada yeniden teşekkül devrini bitirir ve ikinci defa doğar. (Bu menkibe üzümün tekâmül safhalarını gösterir, üzümünden sirke, sirkeden şarap.) Doğan Diyonisos'u Jüpiter perilere tevdi ettirdi. Onu sık ormanlı, gürbüz pınarlı bir yerde serin bir mağaraya götürdüler. Mağaranın tavanı körpe üzüm asmalarile örtülü.

Çocuk büyüyünce bu üzümlerden yedi. Güzel bir neşe. Yeni bir şeta-ret. Periler de iştirak eder; hepsi sarhoş, uzun bir seyahata çıkıyorlar. Bu seyahatta bazan dostlara, bazan düşmanlara rastlanır; birincilere neşe, ikincilere korku veriliyor. Şarap Tanrısı kara saçlı, güzel endamlı bir delikanlıdır. Saçları kıvrıkcık, omuzlarına dökülmüş, biraz etine dolgun, ve bir parçe kadını andırıyor. Çehresinde mesudane bir gülüşle ne olduğu belirsiz bir hüznün var.

Baküse dair Yunan mitolojısında birçok menkibeler vardır. Meselâ bunlardan biri: Kahramanlardan Tese, Aryani'nin âşıkıdır. Giridden Sakıza geldi. Kıyıda uyuya kaldı. Mehtab ilâhesi Artemis (Diyan) ona Aryani'yi terk ederek Atınaya gitmesini tavsiye etti. Aryani matem içinde, güzel saçlarını yoluyor. Teselli imkânsız. Afrodit (Venüs) ona Baküs'ü tavsiye etti. Kız ona teslim olur. Bütün derdlerini unutmuştur.

Atinalılar Baküs şerefine yaptıkları üç günlük yortunun birinci gününde, büyük küçük herkes, hüviyetlerini saklayacak kıyafetlere girerek şarap Tanrısının mabedine dolarlar. İkinci gün umumî sofrada yemek yenir. Bir boru sesi şarab musabakasının başladığını bildirir. Kim çabuk içerse bir ölçek daha içmek hakkını kazanmıştır. Üçüncü gün âyin ve ibâdet yapılır.

İLÂHLARIN TASNİFİ:

Yunan dininin buraya kadar gördüğümüz 16 Tanrısı vardır: Bunlardan 8 i semavîdir: En başta Zös (Jüpiter), en sonda Afrodit (Venüs) gelir. Ortadakiler de sırasile şunlardır: Hira (Jünon), Atena (Minerva), Apollon (Febüs), Artemis (Diyan), Hürmüs (Merkür), Aris (Mars).

Dört esaslı unsur; Gök, Su, Ateş, Toprak; bunlardan en mühimi sema olduğu için en kalabalık ve en mühim ilâh ve ilâheler de semavîdir. Diğer unsurlara gelince: Su Tanrısı bir tanedir: Posidon (Neptün).

Ateş tanrıları iki tanedir. Biri dişi, Hestiya (Vesta), diğeri erkek, Hifestos (Volkan).

Yer Tanrıları da beş tanedir: Üçü kadın, Gea, Rea, Dimitriya (Seres); ikisi erkek: Adis (Plüton), Diyonisos (Baküs).

PERİLER, İKİNCİ DERECE İLÂHLAR, KAHRAMANLAR:

Yunan mitolojisinde büyük ilâhlardan başka daha bir sürü ikinci derece ilâhlar, periler ve kahramanlar vardır. Bunlar dahi zengin ve renkli fasıllar teşkil ederler. Yarı ilâh mahiyetinde olan perilerin ileri gelenlerinden bazıları:

TEMİS: Jüpiter'in kızı ve münadisidir. Onu Hira'ya telkih yapmadan doğurttu. Olemp'deki yüksek hayatın nazırı ve «İntizam»ın timsalidir.

İRİS: Bu, alâimisema dediğimiz yedi renkli sema kavsinin mümessilidir. Olemp ile arz arasında kurulan bu köprüden haberci İris gider gelir. Kavsi kuzahın az devam etmesi onun hareketindeki sürattendir.

GANİMED: Bu arza mensub bir civandır. Jüpiter onu bir kartal olup çaldı. Ve kendine Olempde sakı yaptı ve ona âşıktır. Bu menkibe Yunanda erkek seviciliğinin intişarından sonra başladı.

HEBE: Bu, Ganimed'in dişisidir. Olemp'de yezdanlara sakilik yapar. Kahraman Herkül çilelerini doldurup Olemp'e çıkınca can düşmanı Hira ile barıştıktan sonra bu kızla evlendi.

SAAT VE VAKİT PERİLERİ: Bunlar üç tanedir. Semanın kapılarına gözcülük ederler, bulutları yığıp dağıtarak kapıları açıp kaparlar. Bunların tasvirlerinde üç periden biri elinde çiçekli bir dal, öteki buğday başağı, üçüncüsü de üzüm asması tutar.

MUSE (MÜZ)ler: Bunlar dokuz tanedir, ilhâm perileridir. Bunlar çok eskiden su perileri idiler. Sonra güneş tanrısı sâzende Apollon'un hânendesi oldular. Tanrı saz çalar, bunlar teganni eder. Daha sonraları muhtelif güzel sanatların ve ilimlerin mümessilleri oldular. Bu hal hayattaki tekâmülün tabîi bir neticesidir.

Bu dokuz perinin ayrı ayrı isimleri vardır. Her biri sırasile şunları temsil ederler: Tarih, Musiki, Komedi, Trajedi, Rakis, Lirik şiir, Destan İlim ve İrfan.

İkinci derece ilâhlara gelince:

Büyük ilâhlardan herbiri tabiat hâdiselerinden birini temsil ederler - ken zaman geçtikçe bu temsil ettikleri kuvvetler unutuldu. Onlar manevî birer hüviyet aldılar. Bu suretle tabiat hâdiselerini ve kuvvetlerini temsil için yeni ilâhlar meydana geldi. Bu tâli ilâhların da ileri gelenleri şunlardır:

HELİYOS: Güneş ilâhı. Güneşi dört atlı bir araba üstünde seyrettirir. Bu Tanrı hele Rodosta çok kıymetliydi. Yedi acayib-i âlemden meşhur Rodos heykeli onun namına dikilmiştir. Yemin edilirken Jüpiter'in adı yanında onun ismi de zikredilirdi. O, arzın üstünde daima açık duran bir göze benzediği için herşeyi görürdü.

EOS: Bu, Helyos'un kız kardeşidir. Şefak Tanrısı. Gül parmaklı bir bakire. Kendisi harp ilâhı Aris'e âşık. Venüs'ü kıskanır. Yezdanî kudretile bu körpe ilâheyi birçok delikanlıya âşık etti, sonra da delikanlıları birer birer elinden aldı. (Bu, şefaktaki süreksizliği gösterir.)

SELENE: Helyos'un diğer kız kardeşi. Mehtabı temsil eder. Diğer adı Mene'dir. Altın taçlı ve geniş kanadlı olduğu için semada seyrederken yıldızlara donukluk gelir. Okyanusun dalgalarında yıkanarak altın elbisesini giyip gerdunesine atlar, ve ufka vardıktan sonra da arabadan inerek bir at üstünde toprağın sonuna kadar gider.

ZÜHRE: Sabahları ve akşamları parlak görünen bu yıldız Yunanlılar eş iki kardeş halinde tasavvur ederlerdi. İkisi de Venüs'ün oğullarıdır. Sabahkinin adına Fosforos, akşamkine Hesperos derlerdi.

PROMETE: Ateş Tanrısı. Bir devle bir Okyanus perisinden doğdu. Balçıktan bir insan yuğurdu. Atena buna imrenerek onun canlanmasına yardım için Promete'yi göğe çıkardı. Bu baktı ki herşeyi canlandıran ateştir. Güneşten ateşi çaldı. Bu hırsızlama ateşle o balçıktan insanı canlandırdı. Ona tavşanın ürkekliğini, tilkinin kurnazlığını, tavusun tafracılığını, kaplanın yırtıcılığını, ve arslanın heybetini verdi.

Ateşle yıldırım arasında münasebet var. Biri hayırlı, öteki insanları korkutur. Silâhı yıldırım olan Jüpiter, Promete'nin bu cüretine kızdı. Volkanlar ilâhı sanatkâr Hifestos'a balçıktan bir kadın yuğurmasını emretti. Bu kadın Yunan mitolojisinin Havvasıdır. Tanrıların her biri ona kendi meziyyetlerinden bir hediye verdi: Venüs güzelliğini, Apollon musikisini, Hürmüs belâgatını, Atena zekâ ve el işlerinde maharetini hep o balçıktan kadına hediye ettiler.

Jüpiter bu binbir hünerli dilber kadınla Promete'ye sihirli bir kutu gönderdi. O, emniyetsizlik ederek ne kutuyu kabul etti, ne kadını. Fakat kardeşi İpimene kızın güzelliğine ve maharetine kapılarak onunla evlendi. Kutuyu açtı. Meğer kutu «insan kötülükleri» le doluymuş. Açılan kutudan hepsi fırlamağa başladı. İpimene yaptığına pişman, hemen kutuyu kapadı..

Fakat ne yazık, kutuda kala kala yalnız «ümid» kalmıştı.

Jüpiter, hem ateşi çalan, hem aldanmayan Promete'ye kızdı. Onu Hi-festos vasıtasile Kaf dağına yolladı. Kollarını zincirleyerek bir kayaya bağladı. Ve başına bir akbaba musallat etti. O müthiş kuş hergün onun ciğerlerini yedi, Jüpiter de her gece o ciğerleri yerine getirdi. Nihayet kahraman Heraklis, yâni Herkül, bu canavar kuşu öldürdü de Promete kurtuldu.

Promete menkıbesi güzel sanatlara ve şi'ire çok ilhamlar vermiştir.

KAHRAMANLAR:

Ebedî hayatlı yezdanların fanilerle iki türlü münasebeti vardır. Ya erkek tanrılardan biri bir kadınla münasebette bulunur, ya fanî bir erkek dişi bir tanrı ile evlenir. Her ikisinden doğanlar fanî insanların üstünde, ve ebedî tanrılarının altında, ikisi ortası bir mevki sahibi olurlar. Bunlar kahramanlardır.

Kahramanlar öldükten sonra Okyanusun dibindeki «Mesudlar adası» denilen cennete giderler. Kahramanlar içinde yalnız Menelâs daha hayatta iken bu cennete getirildi. Fakat tanrılarının karargâhı olan semadaki Olemp cennetine gelince buraya kahramanlar içinden yalnız Hiraklis çıkabilmiştir.

Yunanlılarda tanrılar namına mabed, kahramanlar namına da türbe yapıldı. Mabedlerin duvarları yüksek, türbelerinki ise çukurda ve üstleri yerle beraberdir. Tanrılar gibi kahramanlara da kurbanlar adanırdı; yalnız bu kurbanlar birincilere güneş doğmadan, kahramanlara ise güneş batarken yapıldı.

HİRAKLİS (HERKÜL):

Tanrılar Olemp'ine kadar çıkan tek kahraman, ve Yunanlılarca kahramanların en çok medhedileni. Jüpiter Teb hâkiminin karısına göz koydu. Bir gece kocası yokken kocasının kıyafetine girdi. Kadın gebe kaldı. Jüpiter bu kadının en büyük bir kahraman doğuracağını tanrılara tebsir eder. Kıskaç Hira fanî bir kadına bu mazhariyeti verdirmemek için bütün yezdanî kudretlerini sarfeder.

Jüpiter doğacak Hiraklis'e kahramanlığın en yüksek ikballerini vermeğe yemin etmişti. Hira gebe bir kadının çocuğunu vaktinden evvel doğurttu. Çocuğun adı Oriste'dir. Hiraklis için yeminle vadedilen ikbalin buna ait olması lâzım. Jüpiter hileyi sezdi; her tarafa yıldırımlar saçarak gürlledi.

Hira ilk oyunda muvaffak olamadı. Hiraklis'i beşikte iken boğdurmak için iki yılan musallat etti. Çocuk o yılanları da boğdu. Güneş Tanrısı Apolon da böyle yapmıştı. Kahraman evlendi. Hira hâlâ intikam peşinde. Kah-

ramanın kalbine sonsuz bir tehevvür soktu. Hiraklis çocuklarını öldürdü. Bu büyük cinayetten istiğfar için Delfi mabedine gitti. Apollon ona Oriste'nin emri altında çile çıkarmasını tavsiye eder.

Herkül, Oriste'nin hizmetine girdi. Efendisi ne derse onu yapacak. İşte çilesini doldurmak için o meşhur «On iki iş» i yaptı. Bu on iki vak'anın bazıları:

Arslanla cenk: Kahraman o müthiş arslana rastlar. Arslan kurnaz; çekiliyor. İne varırlar. Büyük gürzile ine girmeye imkân yok. Arslanla göğüs göğüse cenk. Öyleyken yine galebe. Derisini yüzüp sırtına giyerek efendisine getirdi. (Bu menkibe güneşin kızgın zamanında bulutları dağittiğine, ve arkasındaki deri de yazın güneşin arkasından sürüklenen tunç renkli hafif bulutlara işaretler.)

Yılan cengi: Hidra adında dokuz başlı bir yılan var. Sürüleri yutuyor, havayı bozuyor. Nefesi havayı öyle zehirlemektedir ki insanlar çarpılıp ölüyor. Herkül, yanına dostunu alarak o yılanın üzerine yürüdü. Attığı alevli oklarla yılanı ininden çıkardı. Hidranın, dokuz başını kesiyor, fakat her baş kesildikçe yerine iki tane çıkmaktadır. Dostunun yardımıyla orman ateşlendi. Yeni çıkan başlar yakıldı. Oklatını Hidranın barsaklarına soktu. Bundan sonra o oklar artık mücessem birer zehirdir. (Bu menkibeden maksat da yazın güneşin bataklıkları kurutmasıdır; Hidranın başları de bataklıkları yapan su kaynakları imâ ediliyor.)

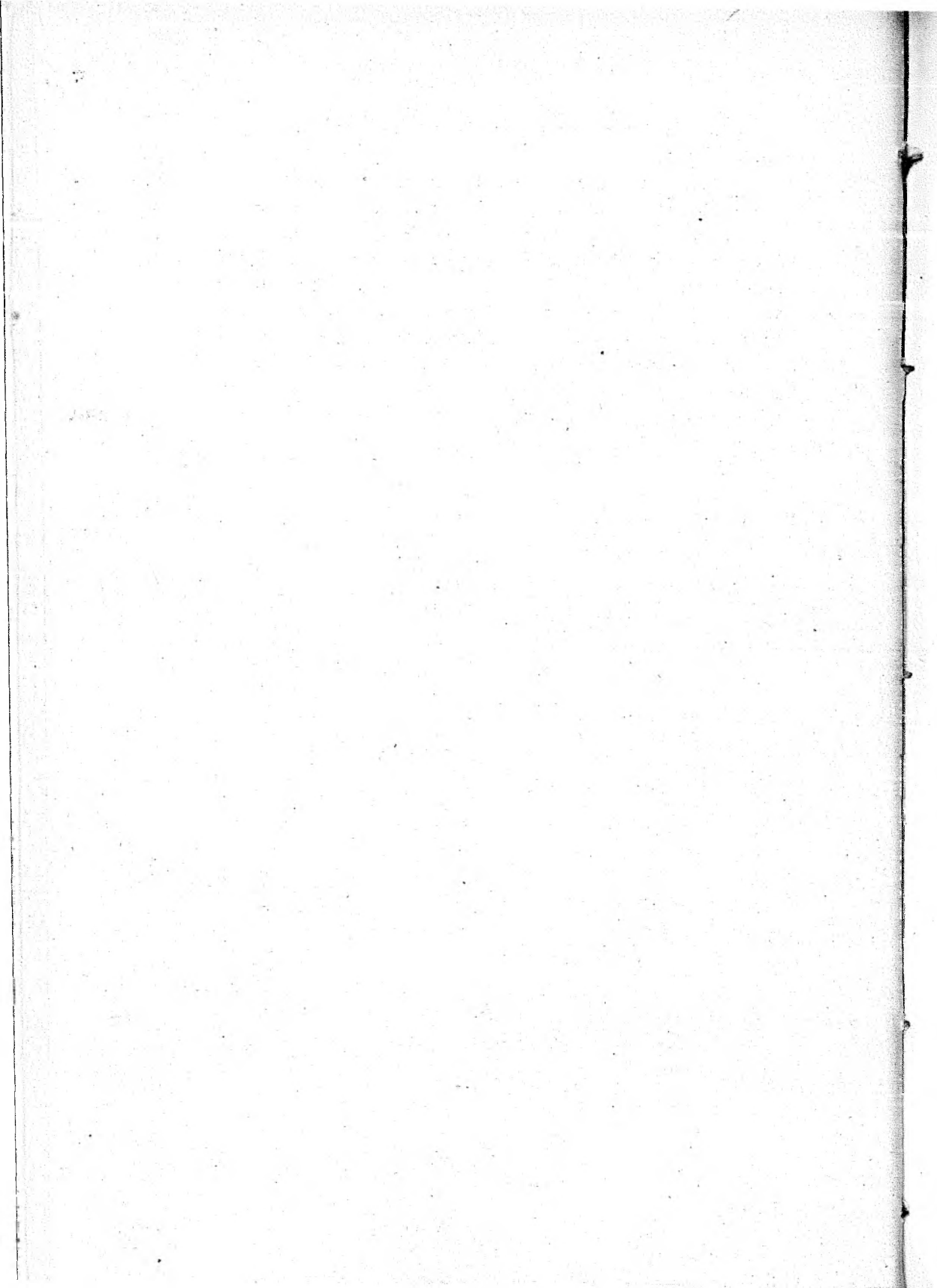
Keçi macerası: Tunç ayaklı, altın boynuzlu dişi bir keçi var. Öyle çevik ki ele geçirilmesi imkânsız. Hiraklis işte bunu yakalamağa memur. Bir sene yarlardan atlıyarak, dağ taş bu keçiye kovaladı. Nihayet keçinin canına tak der, Mehtab Tanrısı Artemis (Diyan) mabedine sığınır. Hiraklis habersizce bir baskınla keçiye yakalar, öldürecek; Apollon araya girer, kız kardeşi Diyananın yardımıyla keçiye kurtarırlar. (Bu macera güneşin ayı kovalamasına; ve ayın tekrar hareket ettiği mebdee gelmesine telmihtir.)

Çilelerin on ikincisi, yâni sonuncusu ve en müthiş cehennemin bekçisi olan, üç başlı, ejderha kuyruklu, Kebros adındaki müthiş köpek. Hiraklisin zulmetler âlemine girişi. Bu köpeği yendiğini Oristeye gösterebilmesi için onu biran yer yüzüne çıkarması lâzım. Cehennem Tanrısı. Adis (Plüton)dan bunu rica eder. O da silâh kullanmamak şartile buna müsaade eder. Hiraklis köpeği boynundan yakalıyarak yer yüzüne çıkarır. Oriste artık bu müthiş kahramanlığı da gördükten sonra çilelerin bittiğine hüküm verir. Köpek tekrar cehenneme gönderilir. (Bu macera da güneşin akşam olunca zulmetler âlemine girdiğine, üç başlı Kebrosun karanlıklardan yer yüzüne biran çıkması da fecrikâzibe alâmettir.)

Herkül'ün bu on iki macerasından sonraki maceraları artık çile için değil kendi iradesidir. Hayatı şu suretle sona erer. Bir seferde yanında karısı da var. Büyük bir nehri geçecekler. Bellerinden yukarısı insan, aşağısı beygir bir ifrit onları geçirecek. Önce kadını geçiriyor; fakat suyun orta-

sında kadının ırzına göz diker. Herkül zehirli oklarından birile ifriti kalbinden vurur.

İfritin akan kanından sihirli bir mayi yaparsa kocası vefasızlık gösterdiği zaman o mayi sayesinde tekrar muhabbetini ona vermeğe mecbur olacak. Buna inanan kadın bir gün Herkül'ün gömleğine o mayii sürer. Kahraman bir seferdedir. Bu gömleği giyer giymez vücudu yanmağa başlar, vücudu yandıkça elbiselerini yırtıyor, yırtıkça vücudundan et parçaları dökülüyor; cayır cayır tutuşan Herkül meşeleri söküyor, ağaçları yıkıyor, yığının üstüne çıktı. Bir ifrite yalvararak yığını ateşletti. Yanıyor, vücudu kor haline gelmeğe başladı, kül olacak. Tam bu sırada nuranî bir bulut indi, yıldızlar, şimşekler arasında Herkül'ü tanrıların Olempine çıkardı. (Herkül'ün hayatının böyle bitişi güneşin gurubundaki yangınlı manzarasının haşmetini telmih eder.)

İKİNCİ KISIM

Lâtin Edebiyatı

Yunanın lâtin edebiyatına tesirleri

ve

Lâtineden tercümeler

LÂTİN EDEBİYATI [1]

[Lâtin Edebiyatı başlıca üç devreye ayrılıyor: 1 — Çıraklık devri: Milâddan önce 242 den 78 e kadar bir buçuk asırlık bir zaman. 2 — Lâtin Edebiyatının Altın devri: Yahut Ogüst asrı: Milâddan önce 78 den Milâddan sonra 14 e kadar bir asırlık bir zaman ki Lâtin Edebiyatının bütün şaheserleri bu devreye aittir. 3 — İnhitat devri M. S. : 14 - 313 arasındaki üç asırlık devir. Ondan sonra Romanın sukutuna kadar süren bir buçuk asırlık hıristiyanlık zamanının hiç ehemmiyeti olmadığı için bahse bile değmez.]

— 1 —

ÇIRAKLIK DEVRİ

(M. E. 242 - 78)

Milâddan önce ikinci asırda Yunanlılar birbirine girmişti. Demokratlarla aristokratların bitip tükenmez didişmesi. Nihayet iki taraf kendilerine hariçten yardımcı istemek derekesine kadar düştüler. Demokratlar Suriyelilere, aristokratlar da Romalılara müracaat etti. Birinciden birşey çıkmadı, fakat ikinciden çıkan şey de tam çıktı. Yunana yardım ederken Yunanı yuttu.

Fakat iptidai Romalıların mütekâmil ve medenî Yunanı zabtetmesi: Siyaseten birinci ikinciye aldı ama, kültür itibarile de ikinci birinciyi fethetti. Zaten Romalılar daha fetihten önce Yunan medeniyetile teması gelmişlerdi. İtalyanın cenubuna «Büyük Yunanistan» denir. Bunun Lâtin dilinde adı Magna Graccia'dır. Yunana verilen Grek ismi buradan ge-

[1] Lâtin Edebiyatı için de Yunan Edebiyatında olduğu gibi esas mehaz J. M. J. A. inisiyallerile bir heyet tarafından negredilen «Histoire des littératures anciennes et modernes» isimli kitapla A. Henry'nin iki isimli kitabıdır. (2 nci sayfadaki hâmişe bakılması).

lir. Milâddan önce 2 nci asır ortasında, 146 da Yunanistan bir Roma eyaleti olmadan önce Romada Yunan tesiri başlamıştı.

Romada ikbal, geçim, herşey var. Roma yeni bir güneş gibi doğuyor. Yunanlılar oraya akına başladılar. Mürebbiler, mürebbiyeler; generaller, filozoflar; dilciler, belâgatçılar, zenginler, tüccarlar hep Romaya doluyor. Bu Yunan nüfuzunun Roma seciyyesini bozmasından korkan Caton gibi hatibler onlara karşı mücadeleyle geçti.

Fetihden önce önüne geçilemeyen bu tesir fetihten sonra büsbütün arttı. Bütün Roma asilzadeleri çocuklarına Yunanca öğretiyorlar; Yunan mürebbiler tutuyorlar, Romada yer yer Yunanlılar tarafından hitabet ve felsefe mektepleri açılıyor. Okadar ki Romada «yenilen Yunan yenen Romayı kendine köle etti» sözü bir darbu mesel olmuştu.

Lâtin edebiyatının bu ilk devrinde Romalılar edebiyat ve kültür sahasında baştan Yunanlılara çiraklık ettiler. Tabii Romalılar gibi Afrikayı, Kartacayı, Fransıyı ve Yunanı fethetmiş; cihangir bir devlet kurmak üzere olan bir milletin hep çirak kalması millî haysiyetine yakışmazdı. Daha bu ilk devrede bile millî benliğin Yunanlılık tesirine karşı debrenmeğe çalıştığı hissediliyor.

Bu ilk devrede Lâtin edebiyatının şiirden ziyade tiyatroya ehemmiyet verdiğini görüyoruz. Orijinal olarak ancak trajedi ve komedide şahsiyetler yetmişti. Onlar da hep Yunanı meşkederek işe başladılar.

TRAJEDİ:

Romada, Lâtince dilile, ilk muntazam trajediyi veren bir Yunanlıdır. Adı Andronicus'dür. Yunanın Tarant şehrinde doğmuştu. Vatanı Romalıların eline geçince konsül Livins onu hapsedtirdi. Sonra liyakatını anlayınca onu oğullarına hoca yaptı; ve teveccühünün büyük nişanesi olarak ona kendi ismini taşımak müsaadesini verdi. Artık ondan sonra kendi isminin baş tarafına konsülün ismini de koydu: Livins Andronicus ilk trajedisini 240 tarihlerinde verdi. Görülüyor ki, bu ilk Lâtin trajedicisi Romalı değildir.

ENNIUS (Eniüs): (240-170).

Bu ikinci Lâtin trajedicisi de Romalı değil yabancıdır. Sonradan Roma vatandaşı oldu. Kendisini Katon himayesine almıştı. Bu, Öripid'in mu-kallididir. Fakat şairliği Androniküs'den üstündü. Fakat bunda da lisan henüz tam teşekkül halinde değil. Bununla beraber kendisi Lâtin şiirinin babası addedilir. Virjil onu beğenirdi.

Pacuvius: Bu. Eniüs'ün yeğenidir. 19 trajedi vücade getirdi büyük şair Horas da bunu çok beğenir. Üslûbu karanlık ve az ahenklidir.

KOMEDİ :**PLAUTUS (Plot): (224-184).**

Lâtin komedisinin hakikî babasıdır. Romaya gençken geldi. Şiir istidadına güvenerek sanata atıldı. Ufak bir serveti vardı, mahvoldu. Bir değirmencinin yanına girdi. Vazifesi değirmen taşını çevirmektir. Bu ağır iş onun neş'esini kırmadı. Komedi yazdı. Birdenbire muvaffakiyet ve şöhrret kazandı. Hayatının sonu meçhuldür. Her halde sefaletten kurtulduğu anlaşılıyor.

Mezarına şu kitabe yazıldı: «Plot öldüğündenberi komedi matemdedir, sahne ıssızdır. Kahkahalar, sevinçler, neş'eler artık görünmeğe cesaret edemiyorlar. Herşey artık göz yaşları içinde»

Kendisine atfedilen 130 eserden yalnız 20 tanesi intikal etti. Plot Yunanlılardan, bilhassa Menandr'dan müteessirdir. Fakat sadece mukallid kalmadı. Orijinal olmayı da bildi. Plot'un Molyer üzerindeki tesiri mühimdir. Büyük Fransız komedisi bundan çok istifade etti. Bilhassa Molyer'in Avarı Plot'un Marmite'inden alınmadır. Lâtin şairinin o eserdeki kahramanı olan Enclion. Molyer'in kahramanı Herpago'nun 19 asır önceki selefidir; Lâtin komedisindeki kahraman da, hazinesini kaybedince şüphelendiği hizmetçiye iki elini kaldırttıktan ve ellerinin boş olduğunu gördükten sonra sorar :

— Üçüncü elin nerede?

TERENTİNS (Terans): (159-185).

Fransızca Trence. Lâtin komedisinin en yüksek dehası. Pek gençken henüz 25 yaşında ölmesine rağmen, Virjil destanda ve şiirde ne ise Terans de komedide odur, kendisi Kartacalıydı. Plot'un öldüğü sıralarda doğdu. Gençliğinde köle olarak Romalı tacirlere satıldı. Onu satın alan tacir aynı zamanda senato âzasından, yani âyandandı. Genç kölenin yüksek meziyetlerine hayran olan efendisi onu hem âzat etti, hem de kendi adını verdi. Taşdığı isim efendisininidir.

Tiyatroya Andrienne komedisile başladı. Şaheserlerinden biridir. Bu ilk piyesini zamanın en meşhur ihtiyar trajedi şairine gösterdi. Şair sofrada idi. Onu ilerdeki bir iskemleye oturtmuş, gencin okuduğu piyesi dinliyordu. Birinci sahne bitince onu sofrasına aldı. Yemekten sonra gerisini de dinleyince bu yeni şairi, doğan en parlak bir liyakat diye ilân etti. Genç şair birdenbire ehemmiyet kazanmıştı.

Yunanistanı ziyarete gitti. Aylarca kaldı. Yüz kadar piyes tercüme etti. Bu el yazılarını götüren gemi batıyor. Bu meşum haberi işitince ki 25 yaşındayken ölür.

Terans da Yunandan ve hele Menandr'dan müteessirdir. Fakat o Yunan

elbisesi içinde modern Romalıyı yaşattı. Kendisinin orijinalitesi de buradadır. Gölge değil, yaratıcı. Üslûbu fevkalâde mükemmel. Terans'tan altı piyes kaldı.

Onun Fransız klasikleri üzerinde de mühim tesirleri oldu. Lafontaine onun Eunuque piyesinden iktibaslar yaptığı gibi Molière de ondan birçok zeki aşırımlarda bulundu. Bilhassa Molyer'in - Ahmet Vefik Paşa tarafından Türkçemize «Dekbazlık» adile adepte edilen —Les Fourberies de Scapin peyesinde Terans'ın Phormion eserinden nakledilmiş birçok sahneler vardır. Ve bütün münekkittler müttefiktir ki Terans Molyer'i gerek hareketlerin umumî heyeti ve gerek diyalogların canlılığı itibarile çok geçmektedir. [1].

Terans'ın «Kendini cezalandıran insan» piyesinde müellifin bütün dehası parıldıyormuş. O piyese şu fikir hâkimdir : «Ben insanım, insanî olan hiç birşey beni âlâkasız bırakamaz.»

HİCİV :

LUCİLİUS (Lüsîl): (148-103).

Lâtincenin trajedisi, komedisi de, diğer edebiyat ve sanat neveleri de hep Yunanlılardan alındı. Fakat hicivde böyle değil, Lâtın hicvi Yunandan ayrı; bu sahadaki orijinaliteleri bundan geliyor. Lâtın belâgat nazariyatçılarından meşhur Quitilien millî bir gurur ile «Hiciv bizim malımızdır.» diyor.

Fransızların Lucil dedikleri bu ilk Lâtın hicivcisi gençliğinde harblerde şecetile temayüz etmişti. En ünlü generallerin takdirlerini kazandı. Eski Roma faziletinin tecessüm etmiş bir numunesi gibiydi. Bu yüzden bazı muasırlarının aykırı ve sivri hareketlerine çok kızıyor, ve onları hicivde kendini haklı görüyordu. Hicvinin samimiyeti buradan geliyor.

45 yaşında ölen Lucilius otuz kadar hiciv kitabı yazmıştı. Bunlardan zamanımıza ancak bazı parçalar intikal etti. Bu hicivlerinde 6 heceli mısralar kullandı. Artık bu vadiye hep bu vezin kaide hükmüne girdi. Lâtınlerin hicve millî bir damga koymaları bir de buradan geliyor.

Büyük Lâtın şairi Horas onun «bir saatta iki yüz beyit yazacak kadar» çala kalemligine ve şekildeki ihmalciliğine haklı olarak ilişir. Fakat yine insafı bırakmayarak itiraf eder ki Roma ahlâkındaki sağlamlığı toprağa eken odur.

Fransız klâsiklerinin meşhur münekkidi Boileau «Şiir sanatı = Art poétique» eserinde Lüsîl'den çok takdir ve hürmetle bahseder: hicvin nazmını hakikatla o silâhlendirdi, Romalılardaki fenalıkları ilk defa göstermeğe o cesaret etti» diyor.

[1] — Histoire des littératures anciennes et modernes, S: 230.

HİTABET :**CATON (Katon): (235-148).**

Romada hitabet bir sanat olmaktan ziyade bir kudretti. Devlet işlerinde idarecilikte, ordu kumandanlığında hep hitabet lâzımdı. Roma hitabetinin iki inkişaf yeri vardı, biri halk meydanı olan Forum, diğeri devlet meclisi olan Sena. Romalılarda hitabeti ateşleyen Yunanlılar oldu. Hitabetin nazariyelerini, kaidelerini, usullerini hep Yunanlılar öğretti.

Bu ilk devirde en meşhur Roma hatibi Katondur. Eski Katon denmekle anılırdı. İyi tahsil gördü. 24 yaşındayken Yunanca öğrendi. İhtiyarlığında da hep mütalea ile meşguldü. kitaplarının şaheseri «Romalıların menşeleri» adlı eserdir. Ancak bundan zamanımıza bazı parçalar intikal edebildi. Kendisi Lâtin nesrinin babası addedildi. Eniüs Romalıların şiir diline ne yaptıysa Katon da nesirde onu yaptı.

Âyandaki nutuklarını daima şu cümle ile bitirirdi: «Bununla beraber düşünüyorum ki Kartaca yıkılmalıdır.» O, Romaya en büyük tehlikenin Kartacadan geleceğini biliyordu. Binaenaleyh o sözü bütün hayatınca diline nakarat edinmişti. Kendisi eski Roma faziletinin müdafiidir. Romalılık seciyyesinin ecnebî tesirler altında bozulmasından korkuyor, ve ecnebî, yâni Yunan nüfuzuna karşı şiddetle saldırıyordu. Romalılar onun heykeline «Ahlâkları düzelten Katon» ibaresini yazdılar.

Auguste asrı

Lâtin edebiyatının altın devri

(M. E. 78 - M. S. 14)

Yunanlılığın Perikles asrı gibi Lâtinliğin de Ogüst asrı oldu. Bu da onun gibi çok sürmedi. Fakat her sahadaki Lâtin dehaları Romayı birdenbire Atina derecesine çıkardı. Yunanın altın asrında Perikles'in nasıl şahsî tesiri büyükse Ogüst'ün altın devrinde de öyle oldu. Bu harikulâde kültür hareketini Ogüst tanzim etti. Edibleri ve sanatkârları himayesine aldı. Bu suretle hem kendi şanını, hem memleketin şiir ve sanatını yükseltiyordu. Bu işi devletin bellibaşlı bir meşgalesi şekline koydu.

Bu sahada icra vasıtası **Mécèn (Mesen)** di. Kendisini Ogüst'ün nâzırı, mutemedi, ve gözdesidir. Şövalyelerdendi, kültür sahibiydi. Hakikî kıymeti olan edibleri, şairleri, ve sanatkârları seçmek, ve bunların masraflarına bakmak onun vazifesiydi. Onun ismi bu sahada daima Ogüstle beraber zikredilir ve bütün Avrupa dillerinde onun ismi şiir ve sanatın hamisi olarak kabul edildi. O isim cihan edebiyatında yalnız bir isim değil bir tabir oldu.

Lâtin altın devrini iki safhaya ayırırlar: Birincisi Ogüst'e kadar, yâni M. E. 30 uncu yıla kadar, ikincisi Ogüst'ten sonra; yâni M. S. 14 üncü yıla kadar. Ogüst'ten önceki safhada başlıca üç büyük şahsiyet vardır. Pastoral ve didaktik şi'rde Lucrece, lirik şi'rde Catulle, ve hitabette Çiçeron.

Diğer dehâlar hep Ogüst devrine aittir. En başta destanî şi'rde Virgile, hicivde ve lirik şi'rde Horace, kasidede Ovide ve diğerleri hep Ogüst devrinde, hep onun sarayına alınarak, onun himayesinde yetiştiler.

Bu devrin bütün bu dehaları da hep Yunandan mütesirdiler; örneği hep oradan almışlardır. Fakat taklitte kalmadılar. Dehanın yaratıcılığına erdiler ve Lâtin edebiyatını şereflendirdiler.

HİTABET :**CATON (Katon): (235-148).**

Romada hitabet bir sanat olmaktan ziyade bir kudretti. Devlet işlerinde idarecilikte, ordu kumandanlığında hep hitabet lâzımdı. Roma hitabetinin iki inkişaf yeri vardı, biri halk meydanı olan Forum, diğeri devlet meclisi olan Sena. Romalılarda hitabeti ateşleyen Yunanlılar oldu. Hitabetin nazariyelerini, kaidelerini, usullerini hep Yunanlılar öğretti.

Bu ilk devirde en meşhur Roma hatibi Katondur. Eski Katon denmekle anılırdı. İyi tahsil gördü. 24 yaşındayken Yunanca öğrendi. İhtiyarlığında da hep mütalea ile meşguldü. kitaplarının şaheseri «Romalıların menşeleri» adlı eserdir. Ancak bundan zamanımıza bazı parçalar intikal edebildi. Kendisi Lâtin nesrinin babası addedildi. Eniüs Romalıların şiir diline ne yaptıysa Katon da nesirde onu yaptı.

Âyandaki nutuklarını daima şu cümle ile bitirirdi: «Bununla beraber düşünüyorum ki Kartaca yıkılmalıdır.» O, Romaya en büyük tehlikenin Kartacadan geleceğini biliyordu. Binaenaleyh o sözü bütün hayatınca diline nakarat edinmişti. Kendisi eski Roma faziletinin müdafiidir. Romalık seciyyesinin ecnebî tesirler altında bozulmasından korkuyor, ve ecnebî, yâni Yunan nüfuzuna karşı şiddetle saldırıyordu. Romalıların onun heykeline «Ahlâkları düzelten Katon» ibaresini yazdılar.

Auguste asrı

Lâtin edebiyatının altın devri

(M. E. 78 - M. S. 14)

Yunanlılığın Perikles asrı gibi Lâtinliğin de Ogüst asrı oldu. Bu da onun gibi çok sürmedi. Fakat her sahadaki Lâtin dehaları Romayı birdenbire Atina derecesine çıkardı. Yunanın altın asrında Perikles'in nasıl şahsî tesiri büyükse Ogüst'ün altın devrinde de öyle oldu. Bu harikulâde kültür hareketini Ogüst tanzim etti. Edibleri ve sanatkârları himayesine aldı. Bu suretle hem kendi şanını, hem memleketin şiir ve sanatını yükseltiyordu. Bu işi devletin bellibaşlı bir meşgalesi şekline koydu.

Bu sahada icra vasıtası **Mécèn (Mesen) di. Kendisini** Ogüst'ün nâzırı, mutemedi, ve gözdesidir. Şövalyelerdendi, kültür sahibiydi. Hakikî kıymeti olan edibleri, şairleri, ve sanatkârları seçmek, ve bunların masraflarına bakmak onun vazifesiydi. Onun ismi bu sahada daima Ogüstle beraber zikredilir ve bütün Avrupa dillerinde onun ismi şiir ve sanatın hamisi olarak kabul edildi. O isim cihan edebiyatında yalnız bir isim değil bir tabir oldu.

Lâtin altın devrini iki safhaya ayırırlar: Birincisi Ogüst'e kadar, yâni M. E. 30 uncu yıla kadar, ikincisi Ogüst'ten sonra; yâni M. S. 14 üncü yıla kadar. Ogüst'ten önceki safhada başlıca üç büyük şahsiyet vardır. Pastoral ve didaktik şi'rde Lucrece, lirik şi'rde Catulle, ve hitabette Çiçeron.

Diğer dehâlar hep Ogüst devrine aittir. En başta destanî şi'rde Virgile, hicivde ve lirik şi'rde Horace, kasidede Ovide ve diğerleri hep Ogüst devrinde, hep onun sarayına alınarak, onun himayesinde yetiştiler.

Bu devrin bütün bu dehaları da hep Yunandan mütesirdiler; örneği hep oradan almışlardır. Fakat taklitte kalmadılar. Dehanın yaratıcılığına erdiler ve Lâtin edebiyatını şereflendirdiler.

ŞİİR :**LUCRECIUS (Lükres): (M. E. 98-53).**

Fransızcası Lucrèce: Romada doğdu. Şövalye ailesine mensub. Hayatı az malûm. Yalnız Yunan felsefe mekteblerinden Epikür'e mensub olduğu anlaşıyor. Yunanistana gidip ona mülâzemet etti. İtalyaya dönüşünde, siyasî gürültülerden uzak, kendini şi'ره verdi.

Didaktik nevinden felsefî şiirlerinde kâinatın ve eşyanın menşelerile alâkadar oldu. Epikür'ün prensiblerini genişletti. Yunanlı filozofun fikir yüksekliğini anlatırken o fikirleri kendi şi'rinin kanadları ile büsbütün yükseltti. Epikür'ün dimağlara hitab eden prensipleri Lükres'in sayesinde kalblere indi.

Felsefî şiirleri altı kitaptır. Bu kitaplarda hilkatın bütün geniş çemberini kucaklayan bir hamle var. Maddenin menşei, canlı mahlûklardaki mekanizma, insan ruhunun mahiyeti... Şair, bütün bu kuru ve mücerred mevzuları en büyük vecidle, coşkunlukla, heyecan içinde terennüm eder.

Büyük şair; canlı tasvirler, bereketli imajlar; haşmetli, yahut dehşetli hayaller; temas ettiği mevzulara göre daima tablolarının rengini değiştiren oynak bir muhayyile. Birinci kitabın başlangıcı olan «Venüsten istimdad», sonra «Tabiatın intakı», «İlk cemiyetlerin teşekkülü».... Bütün bu mevzular; kuruluştan kurtarılarak hareket, renk, hayat dolu bir şiir havası ile canlanıyorlar.

Lükres hep şiddetli ve hep haşmetlidir. Terennüm etmiyor, haykırıyor. Sesinin tonunu çok nadir olarak yumuşatır. Şi'rin ince ahengindeki sırrı ancak Virjil buldu. İki şair sadece bir nesillik bir zaman farkı içinde ayrılmakla beraber şiirlerinin fonu bakımından çok uzaklaşırlar. Lükres sanki Virjilden asırlarca uzak bir ihtişam, Virjil de böyle ondan asırlık tekâmüllerle ayrılmış bir incelikler.

Lükres'in büyük eserini şuna benzetiyorlar: Ortada çok güzel bir heykel var. Baş ve vücudunun bir kısmı dahiyane düşüncelerle yükselmektedir. Heykelin eli, belli, büyük bir artisti ifade ediyor; heykelin gözleri, yine belli, söz söylüyor gibi canlı. Fakat bu heykeli yontan yaratıcının kalemtraşı bütün bunları yaptıktan sonra birdenbire duruvermiş. Heykelin diğer kısımları ham halde. Lükres mükemmeliyetini bitiremedi.

CATULLUS (Katül): (M. E. 86-46).

Veron'da doğdu. Romada hakikî bir Epiküryen olarak yaşadı. Kendini yalnız zevke, yalnız heveslerinin tatminine verdi. Fakat zamanının yüksek adamları ile dostluk yapmayı da bildi. Çiçeron ve Sezar gibi. Şi'rlerde Sezara hücumdan bile çekinmedi. Diktator ona kızacağına bilâkis şaire daha dost oldu.

Bitini'nin refakatinde Asya şehirlerini ziyaret etti. Bu seyahatte bilhassa Yunan beldelerinde kaldı. Yunancayı iyi biliyordu. Yunan şi'rinin Lâtinceye getirmesi bu seyahatın en mühim kârı oldu. Sürdüğü sefih hayat neticesi otuz yaşlarında iken öldü. Halbuki bu genç dehadan çok şey bekleniyordu.

Katül Virjilin müjdecisi gibidir. Yunan şi'rinin tadını derinden duyan bu genç şair Lâtin nazımının mükemmelleşmesine çok hizmet etti. Lâtinceye o zamana kadar tatmadığı bir oynaklık verdi. Lükres'le muasır olan Katül'ü zevkinin inceliği bakımından Virjil'e benzetirler. Bu da o büyük dâhi gibi şiirlerini kalbinin tecrübelerinden ve samimiliğinden çıkardı.

Katül üç dört eser vermişti. Bu eserlerin birinde Tese, Miнос'un kızını Girid sahillerinde terk eder. Sonra göreceğiz ki Virjilin en yüksek şahseseri olan Eneid'de Ene dahi Kartaca kraliçesini öyle terkedip bırakacaktır. Katül bu noktadan dahi Virjille ilmiklenmiş oluyor.

Eğer kendini yıpratmayıp yaşasa ve Ogüst devrine erişseydi Katülden büyük şaheserler çıkması çok muhtemeldi. Bununla beraber o yine Lâtin lirik şi'rinin orijinal parıltılarından biri olarak nam bıraktı.

HİTABET :

CICERON (Çiçeron): (106-43).

Hayatı İşte Demosten'den sonra, veya Demostenle bir hizada olan büyük hatib. Lâtin hatiblerinin sultanı. Kendisi asıl bir ailedendi; fakat devlet teşkilâtında vazife almamış bir aile. Onun için sonraları, siyasî muhalifleri tarafından kendisine; mensub olduğu aileden devlet işlerine ilk defa kendisinin karıştığını telmihen ve tehzilen «Yeni adam» denilirdi. O, bu tehzili kendi lehine çevirerek; onda herkesten ayrı bir mumtaziyet manâsı görmek suretile, rakiblerinin o tâbirini şerefli bir unvan halinde kabul etti.

Ne olacağı daha mektebde iken belliydi. Herkesi fersah fersah geçiyordu. Hocaları bu harikulâde inkişafa hayran, oğullarına iyi bir tahsil vermek için çırpınan babasile anasını, bir musabaka günü, mektebe davet ettiler. Herkes böyle bir çocuk yetiştirdiklerinden dolayı vecidle onları tebrik ederken onların gözlerinden Jüpiter'e karşı şükran yaşları dökülüyordu.

Çiçeron, tahsil devrinde, zamanının bütün bilgilerini ihataya çalıştı, hattâ şi'ri bile hariç bırakmadı. Tam bir kafa sahibi olmak istiyordu. Esas meslek olarak hatibliği seçti. Demosten gibi muvaffakiyet için hiç birşeyi ihmal etmemek azmîle silâhlandı. Epeyce zaman Yunan hatiblerini etüd etti. Jest ve hareket derslerini bir Yunan belâgatcısile bir Yunan aktöründen öğrendi.

26 yaşında adliye mesleğine girdi. Roma diktatörü bir kölesini âzad etmiş, fakat sonra onu birini katletmekle ittiham ediyor. Bunun aslı yok.

Kimse kölenin müdafaasını üzerine alamaz. Buna genç ve atak avukat Çiçeron cesaret etti. Müthiş diktatörün hududsuz nüfuzuna rağmen hatibin belâgatı muzaffer oldu. Köle beraat etmişti. Fakat diktatörün intikamından korkan genç hatib Romayı terk ile Atinaya gitti. Davayı kabulle cesaretini, Romayı terk ile de ihtiyatkârlığını göstermişti.

Atinada hitabetini ilerletiyor. Meşhur Yunan âlimlerinden Atticus ile dost oldu. Bu dostluk ölümüne kadar devam etmiştir. Onunla beraber Yunan şehirlerini dolaşıyorlar. Melekesini arttırmak için umumî yerlerde nutuklar veriyor. Bunları Yunanca söylüyordu. Rodosta yine Yunanca olarak halka mühim bir nutuk verdi. Şiddetle uzun uzun alkışlandı. Herkes meftun, herkes bu genç Romalıyı tebrik ediyor.

Yalnız aziz dostu Attiküs derin bir düşünceye dalmış. ne alkışlara iş-tirak ediyor, ne tebriklere. Çiçeron ona «Neyin var, dostum, rahatsız mısın?» dedi. Ve dostu cevap verir:

— Çiçeron, Romalılar Yunanistanı aldı, hürriyetimiz, vatanımız gitti. Elimizde yalnız ilim ve belâgat kalmıştı. Şimdi sen onu da alıp götürüyorsun!

Çiçeron vatanına döndükten sonra çok çabuk yükseldi. Boyuna terakki ve terfi ediyordu. Nihayet Konsül oldu. Sena meclisi ona «Vatanın babası» unvanını verdi. Büyük kumandanların büyük parti kavgalarına başladığı devir. Çiçeron Sezar taraftarıydı. Onun ölümünden sonra, onun muarızı Antuana karşı. Sezar'ın yeğeni Öktav'ın tarafını tuttu. Neticede Antuan galebe çalınca Çiçeron dahi bütün kozunu kaybetmişti.

Artık kaçmaktan başka çare yok. Bir gemiye bindi, vatanını bırakıyor. Birden bir aksülâmel, bağırdı: — Hayır, ben okadar defa kurtardığım bu vatanın toprağında öleceğim.

Öyle oldu. Antuan'ın adamları onu parçaladılar. Kafasile ellerini kesip Antuan'a gönderdiler. Bu da onları, Sena meclisindeki hitabet kürsüsünün yanına astırdı. Lâtin müverrihi Titliv'in dediği gibi, o kafa o kürsü üstünden kaç defa ve kaç defa, yer yüzünde hiç bir insanın söyleyemeyeceği en yüksek bir fesahatla nutuklar söylemişti. O kafa şimdi o kürsünün üstüne asılıyor.

Dört umumî kısma ayrılır: Nutukları, felsefî kitapları, belâgata ait eserler, ve mektupları.

Eserleri

1 — Nutuklar: Bunlar da iki kısım. Birincisi adlî nu-

tuklar: Bu nev'in en güzel modelleridir. Adlî nutuklarını da altı cinse ayırıyorlar. Birincisi «Köle nutukları», yukarda temas edildi, kölenin müdafaası için söylenen ilk nutuklar. İkincisi Verrien denen nutuklar. Verra Roma zenginlerindendi. Sicilyalıları karşı dava açmıştı, kimse öte tarafın müdafaasını üzerine alamadı; Sicilyalıların müdafaasını yine Çiçeron yaptı. Bu davada 7 nutuk söyledi; ve bunlar dava zamanında değil ancak sonra neşredilebildi.

«Milon için nutuklar»: Milon konsül namzediydi, zengindi. nüfuzlu idi; taraftarları çoktu; fakat bütün projeleri rakibi Klodius tarafından alt üst ediliyordu. Milon tertibat aldı, rakibini yaralattı, bu da kâfi değil öldürtecek. İşte Çiçeron bu sefer de Milon'a karşı ötekini müdafaa etti. Vaziyet çok müşküldü. Fakat hatib okadar maharet gösterdi, öyle manevralar yaptı, hâkimleri okadar iknâ etti ki. Milon'un Marsilyaya neyfedilmesine karar verildi. Milon orada: «Eğer Çiçeronun çenesi olmasaydı benim çenem şimdi Marsilyanın nefis balıklarını yiyemezdi» der dururmuş!

«Ligaryo için nutuklar»: Burada Çiçeron yine zayıf tarafı kuvvetliye karşı müdafaa vaziyetindedir. O kuvvetli de Sezar'dır. Bütün belâgatile Sezara karşı Ligaryoyu müdafaa etti. Bunu okadar güzel yaptı ki Sezar bile o mücrimi affa mecbur kalmıştı. Hülâsa Çiçeron'un adli nutukları cihan adliye edebiyatının şaheserleri sayılır.

Siyasî nutukları: Bu sahada onu Demostenden daha aşağıda görüyorlar. Demostenin siyasî nutuklarında mevzuun ulviyeti de ona çok yardım ediyordu. Çünkü vatan hürriyetinin müdafiliğini yapıyordu. Çiçeron ise çarpışan kumandanlar için siyasî nutuklar söyledi, mevzu geniş vatan davasından ziyade şahıs davası oluyordu. Bununla beraber bu siyasî nutuklar da kuvvetlidir:

Siyasî nutuklarını üç nev'e ayırıyorlar: Birincisi «Manilea kanunu lehine nutuklar» dır. Manilius Mitridata karşı Asya ordusu kumandanlığını Pompeye verdirmek için bu kanunu teklif etmişti. Büyük merasimle halk içtimaa davet edildi. Çiçeronun ateşli hitabesi sayesinde kanun alkışlarla kabul edilerek Pompe kumandan oldu.

Siyasî nutuklarından ikincisi «Catilinaire nutukları», üçüncüsü de «Filipik nutuklar» dır. Bu üçüncü zümre nutuklarına o garib ismin verilisi Demosteni tebcilendi. Bunlar Sezarın rakibi Antuvana karşı söylenen nutuklardır. Hatib, Antuan'ın hırsını, Filip'in Atina üzerindeki hırsına benzetiyordu. Bu nutuklarda Antuan'ın bütün cinayetleri açıkça teşhir edildi. Çiçeron bu nutuklarının bedelini hayatile ödemiştir; Demosten gibi.

2 — Felsefî eserleri: Çiçeron yalnız hatib değil filozoftu da. Onun ismi hitabet ve felsefeyle müşterek anılırdı. Fakat kendisi felsefeye hitabet için bir lâzime gibi baktı. Felsefede sistemlerin hakikatlerinden ziyade ruhlara tesir edecek taraflarını aradı. Yâni onun felsefesi nazarî değil âmelidi. Yunan filozofları gibi fikir için değil cemiyet için felsefe yapıyordu.

Felsefî eserlerinin başlıcaları «Cümhuriyet muahedesi» ve «İhtiyarlık» «Dostluk» gibi diyaloglardır. Bunlarda incelik vardı. Letafetle dolu idiler. Bu eserler Lâtincenin nesir edebiyatı bakımından kıymetli addedilirler. Fakat felsefesinde yaratıcı hiç bir taraf yoktu. Bu felsefenin kuvveti hep Yunandan gelmedir. Bazı parçalar ise Yunancadan aynen tercümedir. Diyaloglarını güzellik ve ifade bakımından Eflatununkilerinden aşağı görüyorlar.

3 — Belâgat ve hitabet eserleri: Söz söylemek sanatını çok derinleştirdiği için, yalnız fiilî hatiblikte iktifa etmiyerek, hitabete ait nazariyat kitapları da yazdı. Bu vadide Atina mektebinin bütün şaheserlerini okumuştur. «Hatibin kitabı» eseri üç diyalogdan mürekkebirdir. Diğer kitabının adı sadece «Hatib»dir. Bir de «Meşhur hatibler» eserinde Yunanlıların ve Lâtinlerin ileri gelen hatiblerini anlatır.

4 — Mektuplar: Çiçeronun hitabetinden sonra asıl kıymetli tarafı bu mektublarındadır. Onun 900 kadar mektubu toplandı. Bunlar tekellüfsüz, tabii akıcı üslûbu mektublardır. Bunlar muhtelif aile efradı, muhtelif dostlar, ve muhtelif kimselerle yapılmış muhabereleirdi. Kendi kardeşi ona verdiği bir cevapta «Seni mektublarında olduğun gibi görüyorum.» dedi.

Avrupa şîrine babalık yapan meşhur Rönesans şairi Petrark onun bu mektuplarını hayatının sonlarına doğru okuyunca haykırdı: «Çiçeronu nihayet mezarımın kıyısında tanıdım.» Bu mektupların bir çoklarında yüksek Roma sosyetaesi bütün hakikatleri ve çıplaklıklarile görülmektedir.

Çiçeronun mevkii

Adli hitabet itibarile kendinde bütün meziyetleri toplamıştı. Tesirli bir fiziyonomi, haşmetli bir tavır, müessir ve lâtif bir ses, bilhassa derin bir hassasiyet. Delillerini hazırlamakta mahir, büyük sürprizler yapmakta

ustad. Onun adli hitabetinde hiç noksan yok, hep kemal var.

Siyasî hatibliğine gelince: Bundaki en mühim noksanı katî kanaat ve iman sahibi olamamaktı. Sezar ile Pompe arasında mütereddi, sonra Oktav fırkasına bağlandı. Halbuki Demostenin kuvveti imanındadır. O, vatan hürriyetini müdafaa ederken yüzde yüz imanını haykırıyordu.

Sonra Romanın hususiyeti. Sena'yı mı tutmalı, halkı mı? Demosten hiç tereddüdsüz halkı tuttu. Çiçeron bunu yapamadı; onun bu hüsranı yalnız kendinden değil cemiyetten de geliyordu. Yoksa, Demosten gibi, onun da vatanseverliğinde hiç şüphe yoktur. O da Demosten gibi kahramanca ölmeyi bildi. Bu hususta ikisi de müsavidir.

Siyasî iman, haklılık, haksızlık cihetleri bertaraf, sırf hatib olarak; her tonda ses vermesi bakımından, en haşmetli tahassüsü en tabii bir eda içinde anlatması gibi meziyetlerle onun hitabetine hiç diyecek yok. Lâtin tarihçisi Titliv'in «Çiçeronu hakkile anlatmak için diğer bir Çiçeron olmaydı» demesinde hakkı var.

Onun Demosten'le mukayesesini de Lâtin belâgat ve nazariyatçılarından Kentilien şöyle yapıyordu: «Fesahat hususunda ikisi de beraberdır, onların ne birinden birşey alınabilir, ne birine birşey eklenebilir. Demostende daha çok dikkat ve düşünüş. Çiçeron'da daha ziyade tabiat ve dehâ görünür.»

Anlaşıyor ki Lâtin mütefekkirleri kendi hatiblerini Demostenden

aşağı değil ondan üstün bile görmek istiyorlar. Bir de bitarafları dînliye-
lim.

Fransızların 17 nci asır klâsiklerinden Fenelon, ki eskileri çok derinden bilirdi, Yunan ve Lâatinin iki büyük hatibini mukayese ederken şöyle diyor: «Çiçeronu benim kadar kimse takdir edemez. Öyleyken Demosteni ona tercih ediyorum. İki hatibin ikisine de meclûbum. Fakat bana Çiçeron'un muhteşem hitabetinden ziyade Demostenin acul sadeliği daha dokunuyor.»

Jan Jak Ruso dahi eskileri iyi bilenlerdendir. Emil'de diyor ki: «İkisini de öğrenen talebem Demosten için şöyle diyecek: Bu, bir hatibtir. Çiçeron için de şöyle diyecek: Bu, bir avukattır.»

PASTORAL VE DESTANÎ ŞİİR :

VİRGİLİUS (Virjil): (M. E. 70-19).

Hayatı

Lâtin şairlerinin prensi. Hitabette Demostenden sonra Çiçeron gibi şiirde de Homer'den sonra Virjil geliyor. Babası fakir bir çömlekçi, yahut bir rençbermiş. Geçimindeki darlığına rağmen oğluna iyi bir tahsil verdirmek istedi.

Kendileri İtalyanın Lombardiya eyaletinde Mantu adında büyükce bir şehirde yetiştiler. Onun için Virjile Mantulu şair derlerdi. Babası tahsil için onu önce Milânoya gönderdi. Bu, Lükres'in öldüğü sıralara rastlar.

Milanodan sonra tahsilini ilerletmek için Napoliye gitti. Bu, Virjil için çok hayırlı oldu. Napoli büyük Yunanistan denen cenubî İtalyaya mensuptu. Orada kuvvetli bir Yunan kültürü havası vardı. Yunan mekteplerinde kıymetli Yunan muallimleri bu kültürü yaşıyorlardı. Sonra Napoli tabiat güzellikleri itibarile de Virjile çok uygun geldi. Orayı daima sevdi. Kendi memleketinden sonra orayı ikinci memleketi saydı. Mezarı da oradadır.

Virjil bütün ilimleri ve felsefeleri öğrendi. Bilhassa Eflatuna çok daldı. Zaten onun dehasile kendisinininki arasında bir yakınlık vardı. İlk şiirleriyle Mesen'in dikkatini celbetti. Onunla dost oldu. Dostu onu Ogüste tanıttı, imparator bu büyük şairi sarayına ve himayesine aldı.

Fakat Virjilin serazad, melankolik, ve hûyalı ruhu sarayların kalabalık gürültülerinden çabuk sıkıldı. Altın yaldızlı dehlizler onun gözünü kamaştıramamıştı. En yüksek şaheseri olan «Eneid»i yazmak için uzlete çekildi. Gençliğinin büyük kısmını geçirdiği Napoliye gitti. O eser için orada 12 yıl çalıştı.

Ogüst bu eseri dinlemek istiyor, yanında sevgilisi Oktavı da var. Şair eserini okur. Prenses okadar beğenir ki eserin her beyitine yüz gümüş kuruş verilmesini emreder. Yekûn büyüktür; 32500 lira tutuyor!

Eserine son düzeltmeleri yapmadan evvel, kendine bu destanî ilhâm et-

miş olan destancılar piri Homer'in yaşadığı toprakları görmek istedi. Seyahata çıktı. Fakat seyahatta ağır bir hastalığa yakalandı. Öleceğini anlayınca kitabının müsveddelerini istedi; onları yakacaktı. Etrafindakiler anladılar, vermediler.

Fakat ölürken vasiyetnamesine o eserin yakılmasını yazdı. Eserinden memnun değildi. Onu mükemmel saymıyordu. Vasiyeti Ogüste arzettiler. Vasiyet mukaddestir, fakat bu şaheser yalnız yazanın değil bütün Romalılığın ve insanlığıdır, Ogüst vasiyeti infaz ettirmedi.

Virjil'in çok saf, mahcub, çekingen bir tabiatı varmış. Yıllarca saray hayatının debdebeleri içinde kaldığı halde saffetini hiç kaybetmedi. Okadar utangaçtı ki kalabalıklarda görünmekten çekinirdi. Tiyatrolarda filân kendisinin tanınmasından sıkıldığı için öyle yerlere gitmez olmuştu. Birisi elile onu gösterse pespenbe oluyordu. Muasırları onun ahlâkındaki temizliği ve karakterinin güzelliğini methede ede bitiremezlerdi.

Eserleri 1 — *LES BUCOLİQUES* (Bükolik): Çoban şiirleri: Tabiatı çok seven Virjil'in ilk eseri bu kitaptır. Bu kitaba on kadar çobanlık şi'ri topladı. Bunlar kır türküküleri. Muhtelif şahsiyetler konuşurlar. Birinci türküde Ogüste karşı minnettarlığını anlatır. Babasından kalma tarlaları diktatör bir zabıt zabtetmişti. Ogüst onları iade ettirdi. Bu birinci türkünün eserde iki kahramanı var, iki çoban, biri Melibe; harpler yüzünden ocağını bırakmağa, canım sürülerinden ayrılmağa, lâtif kırlardan uzak kalmağa mecbur olmuş. Halbuki öteki Titir, bahtiyardır, koyu gölgeli yapraklar altında oturmuş, kırların vecdini teneffüs ediyor. İyilik yapan bir ilâh ona bu nimetleri verdi. O da taktisen ona nezirler yaptı.

Titir burada Virjil'i temsil eder. Gurbetin acılıklarıyla kıvrılan Melibe'yi teselli ediyor. Yemek vakti geldi, Onu sofrasına çağırır: «Bak, kulubelerin damları uzaktan tüterek göklere çıkarken dağların üstünden büyük gölgeler yerlere düşüyor.»

Eser. haşmetten, tümturaktan uzak. tesirli ve tatlı bir renk altında yurd sevgisini hayallendire hayallendire canlandırır. Sahneye birçok te-zadlarla hareket vermektedir. Eserin diğer türkülerinde, 3, 5. 8 de, çobanlar arasındaki filût musabakaları yaşatılır.

Bu eserde Virjil Teokrit'in izinden gitmekle beraber kitabına çok orijinal bir deha damgası vurmuştur. Virjil burada renkli tablolar çizen bir ressam olarak yükseldi. Bir münekkit «Hiçbir usta ressam onun bu çoban şiirleri kadar zengin bir galeri yapamamıştır» diyor.

2 — *LES GEORGİQUES*: Çiftçi şi'rleri: Bu da, ditaktik nev'in bütün dünyaca en yüksek şaheserlerinden sayılır. Şair bu eseri Mesen'in tavsiyesile vücade getirmiş. Zaten cümhuriyet devrinin tükenmez harpleri neticesi Romalılarda ziraat sönmüştü. Bu hal tabiatı, tarlayı bütün ruhile seven şairin dehasında ziraatı yükseltmek, onu sevdirmek için bu eseri ya-

rattırdı. Ve hakikaten bu eserden sonra Romalılarda ziraate karşı yüksek bir hamle doğmuş.

Eser dört kitaba ayrılmıştır: Birinci kitapta Romalıların parlak ve felâketli günleri, bereketlerle kıtlıklar karşılaştırılarak, anlatılır. Sezarın ölümü de derin derin hikâye edilir. İkinci kitapta bağların, zeytinlerin çeşit mahsul veren İtalyan topraklarının medhiyeleri vardır. Üçüncü kitapta sürüler, onların bakılması, koyunların, keçilerin, danaların güzellikleri; hele beygirlerin koşuları, kırlarda tayların sıçrayışları öyle canlı, öyle hakikate uygun olarak anlatılır ki...

Dördüncü kitap arılara tahsis edilmiştir. Onların terbiyesinden, yetiştirilmesinden bahseder. Virjil burada öteki kitaptan daha ziyade kendini şi'ire vermiştir. Arıların ahlâkları, cemiyetleri, cemaat kanunları, onlara gelebilecek hastalıklar... Bunlar hep zengin bir şiir tatlılığı ile hikâye ediliyor. Bir münekkittir bu eser için «Eski edebiyatın en büyük abidesidir» dedi.

Virjil bu eserde Yunanın ilk didaktik şairi Heziodun izinden gider görünür. Halbuki öteki, şairden ziyade kuru bir ziraatçıdır. Lâtin şairi ise, ziraatı şiire yükselten bir kudret oldu. Yunan şairinde ziraatı sadece öğreniyoruz. Burada ise ziraat, bütün kırlar, bağlar ve sürüler, bal yapan arılar, hep ruha doluyor.

On sekizinci asır Fransız şairlerinden olup Virjil'i ve Milton'u tercüme eden Delille bu eser için diyor ki: «O hasadcının orağını kahraman bir cengâverin kılıcı gibi şerefle terennüm etti; bir sapanın bir zafer arabasından şanlı olduğunu öğretti. mütevazî bir çiftçiye hükümdarların ve diktatörlerin yüksek haysiyetini verdi. Virjil diğer eserlerinde diğer muharripleri geçmişti, fakat bu eserde o kendini de geçti.» [1].

3 — L'ÉNEÏDE: Virjilin işte asıl şaheseri. Bütün dünyada İlyada ve Odise'den sonra, ve onlarla bir hizada bu destan gelir. Millî gururları yükselen Romalılar Homer'in lâyemut destanlarına rekabet edecek bir şaheser istiyorlardı. Bunu ancak Virjil verebilirdi. Bükolik ile Jeorjik onun bunu yapabileceğine iki delildi. Bu arzuyu Ogüst te gösteriyordu. Virjilin ruhunda da zaten Homere rekabet etmek isteyen derin bir kaynayış vardı. Esere 12 yıl çalıştığı halde eserini hâlâ bitmemiş ve kemale ermemiş telâkki ederek yakmağa kalkması bu işe ne yüksek bir emelle giriştiğini gösterir.

O, hayata gözlerini kaparken Homere yetişemediğini sanmıştı. Fakat yirmi asır sonra bile Virjilin eserini Homer'inkilere üstün görenler çıktı. «Üç klâsik lisanda şiir ve nesir» müellifi A. Henry Eneid için şöyle diyor: «Homer'in şanlı vârisi; fakat üstadla şakird nekadardır birbirinden uzak ve birbirine nekadardır az benzerler. Homer'in hikâyelerindeki büyük ibtidai-

[1] — Histoire des littératures anciennes et modernes. S: 245.

lige, onlardaki çocuk sıfatına mukabil Ogüst muasırındaki olgunluk bambaşkadır. Homer'i okuyunca içimize vak'a doluyor. halbuki Virjili okuyunca içimize fikir, duygu, ve kemâl dolar.» [1].

12 kitaptan mürekkebe eserin mevzuu şudur :

Ene, Venüsle Anşiz'in oğlu ve Truva kralı Periyam'ın damadıdır. Truvamn zaptından sonra, yanındaki bedbaht vatandaşlarıyla beraber denizlerde dolaşırken yerleşecek elverişli bir toprak arıyor. Sicilyadan ayrıldıktan sonra ilâhlar ona İtalya toprağını tavsiye ettiler. Fakat yolda müthiş bir fırtınayla karşılaşılırlar, Jünon ki (yâni Yunanlıların Hirası) Truvalılara düşmandır, bu Truvalı kahramanı Afrika sahillerine attı.

Oraların Melikesi Didon ona yüksek misafirperverlik gösterir. Ene bashedan geçenleri anlatır. Melike onu alakor. Kendisine âşık olmuştur. Fakat ilâhların takdiri Ene'nin İtalyaya gitmesini istiyor. Aşk mukadderata eğilir. Ene Afrikanın Kartaca kıyılarını terkeder. Bedbaht Didon ümitsizlikle kendisini öldürecek.

İtalyaya giderken yine fırtınalara, belâlara uğradıktan sonra nihayet İtalyan topraklarına çıkar. Babası Anşiz de oradadır. Onun delâletiyle, yeraltı cehennemindeki ilâhlar diyarına gider. Mabutlar ona hayatın istikbalini gösterirler. Ve orada, müstakbeldeki Roma imparatorluğunun meşhur adamlarını görür.

Eserin buraya kadar altı kitabı bitmiştir. Yedinci kitaptan itibaren Roma tarihinin menşei başlar. Ene ilâhlar diyarından tekrar yeryüzüne çıkmıştır. Kendisi harikulâde güzel. Lâtyom krallığına gelir, kral, kızı Lâvini'yi ona verecek. Halbuki kız diğer komşu bir krala vâdedilmişti. Kral Örnüs kızı rakibine kaptırmamak için Truvalılara karşı silâhlanır. Anası da işi alevlendirmektedir.

Rakip kral Ene'nin arazisi üzerine bir orduyla yürürken, biçare ENE, kendisine bir yardımcı bulmak için Arkadyan Koloni şeflerinden Kral Evançır'ın nezdine gitmişti. Öteki rakip kral Ene'nin bu gayubeti zamanında, onun İtalyada tesis ettiği ülkeyi ele geçirecek, Trovalılara dost olan Venüs iki fedakâr peri göndererek keyfiyetten oğlu Ene'yi haberdar eder. Kral Evandır'dan aldığı yeni kuvvetlerle yıldırım gibi dönen Ene rakibi Örnüsle harbederek, onu müthiş bir hezimete uğratar; ve kurtardığı ülkesinde, sulh içinde memleketi imara başlar.

**Eserin
kıymeti**

Virjilin bir defa böyle bir mevzu seçmesi büyük bir bahtiyarlıktı. Bu mevzu İtalyanların millî gururunu tatmin etti. Ene gibi bir yarı mabudun İtalyada yerleşmesi İtalyanın menşeiini kahramanlıkla kurması, İtalyanlarda-

[1] «Cours critique et Historique de littérature» Par, A. Henry, Paris 1905 S: 118.

ki millî menkıbeye hem uygundu; hem de onu güzelleştirip ulvileştiriyordu.

Mevzudaki milliliğin diğer bir noktası Kartaca ile olan münasebettir. Kartaca ki Ene torunlarının mustakbel düşmanıdır; daha işin başında, bu Afrika beldesi İtalyaya bağlanmış oluyor. Kartacanın İtalyan eline geçmesi tâ baştan kaderleşmiş bir haktır.

Eserin dinî havasında da İlyada ve Odiseden ayrı bir hususiyet var. Buradaki mitoloji Homer'deki gibi değil. Homer en derin bir saffetle kendi eserindeki mitolojiye inanıyordu, orada ilâhlar müthiş ve kuvvetlidir. Halbuki Ogüst devrinde mitoloji dini yumuşamıştı. Virjil ilâhlara incelik veriyor; Eneiddeki mitoloji iman yerine şiir doludur.

Eneid, İlyada ile Odisenin bir araya getirilmesinden doğdu. Eserin altı kitaplık ilk yarısı Odise'ye benzer. Ene de burada Ülis'i andırıyor, onun gibi sergüzeşter geçirdi. onun gibi kıyıya atıldı, onun gibi melike tarafından kurtarıldı ve eserin bu kısmı Odisede olduğu gibi vak'a ve hareketten çok tahkiyeye istinad eder.

Eserin ikinci altı kitaplık kısmı ise Homer'in birinci kitabı olan İlyada'ya benzer. Ene ile Eurnus'un cenkleri Hektor ile Aşil'in kavgalarını andırır. Eserin bu kısımları İlyadada olduğu gibi hep vak'a ve hareket dolu.

Eneid'in böyle İlyada ile Odisenin meczinden doğmuş gibi olması bir taklid midir? Dıştan ve şeklen bakılırsa evet. Fakat eserin içinde apayrı bir dehanın bambaşka bir havası esiyor. Virjil, eski Yunan mitolojisi içinden, başında kendi şi'rinin tacı, Yunandan ayrı bir şairlik kralı olarak geçti.

Eserin kahramanı olan Ene, İlyada ile Odisenin iki ayrı kahramanı birleştiği için; Ene'nin karakteri ötekiler gibi kat'î bir muayyeniyet gösteremiyor. Ene, hem Aşil gibi cenkeci, hem Ülis gibi sulhcu olduğu için karakterin vuzuhu bakımından zayıftır. Virjil neye böyle hareket etti? Anlaşıyor, o, İtalyanlara yalnız kahramanlık şerefini değil sulh aşkını da aşılacak istedi.

Halbuki Ogüst'ün politikası böyle değildi. O, İtalyaya sadece haşmet vermek istiyordu. Şan ve şeref herşeyin üstündeydi. Ogüst. Virjil'den. Homere rekabet edecek bir destan istediği vakit; şüphesiz gözünün önünde hep İlyada vardı. Cenk, kahramanlık, satvet, şeref. Halbuki Virjil bir milletin yalnız bu olmadığını anlatmak için o şaheseri yarattı. Eneid'deki büyük insanlık tarafı buradan geliyor.

Virjilin dehası Bu dehâ harikulâde bir hassasiyet diye hülâsa edilebilir. Eserlerinin hepsinde nereye dokunursa orayı canlandırarak bir kudret var. Tabiat, ağaç; sürü, tarla, kahraman. çoban...

Hepsi onun temiz heyecanını dalgalandırmağa kifayet etti. Vak'aları ve tasvirleri, kendi asrının şairleri gibi tafsilât içinde boğup gideceğine onları kuvvetli ve kısa çizgilerle canlandırıp geçti. Artistliğinin kuvveti bura-

dan geliyor. Hem şairdi, tahassüsünün zenginliğile, hem artistti, dozları iyi tayin etmekle.

Şöhreti ve tesiri zamanında büyüktü. Bu büyüklük asırlar geçtikçe daha ziyade kabardı. Kendisinden sonra Lâtin edebiyatının en büyük şairi olan Horas onun dostu ve takdîrkârıydı. Bütün millet onda Lâtin dehâsının en yüksek şairini bularak öğündü.

Kendisinden birkaç nesil sonra yetişen Lâtin nazariyatçısı Kintiliyen onun vecdler içinde hayranıdır. Orta zamanda, Okyanustan fırlamış granit bir ada gibi kendi kendine yükseliveren Dante, o meşhur Cehennemine giderken Enenin cehenneme inişini rehber edindi.

On sekizinci asrın birinci yarısındaki İngiliz klâsik şairlerinden Pop, Homerle Virjili mukayese ederken Homeri kendi kahramanı Aşile benzetiyordu (S: 8) Virjili de yine kendi kahramanı Ene'ye benzetti: O da kendi kahramanı gibi cüretli bir sükûnet içinde, en dalgalı zamanda bile herşeyi görerek herşeye hâkim; o da Ene gibi hiç müvazenesini bozmadan bütün engelleri devirerek savaşır ve hiç şaşalamadan muzaffer olur.

Virjil için zamanımıza kadar gelen daha birçok isimlerden şahadetler getirmeğe hacet yok. O, bu dünyanın şiir cihangirlerinden biridir.

(Ayrıca Lâtin edebiyatından tercümeler bahsine müracaat)

HORATIUS (Horas): (M. E. 66-9).

Hayatı

Fransızca imlâsile Horace: Lirik ve satirik, yâni rûbabî ve hicvî şi'rde Lâtin dehasının diğer bir şâhkasıdır.

Kendisi Venedik'te doğdu. Babası ya azad edilmiş bir köle, yahut azadlı bir kölenin oğlu idi. Umumî yerlerde zeytin yağı satıcılığı yaparak oldukça ehemmiyetli bir servete sahip oldu. Bu sayede oğluna iyi bir tahsil verdirmek imkânını elde etti.

Oğlu için hiç bir fedakârlıktan çekinmiyerek, henüz on iki yaşındayken, onu Romaya götürdü, ve en pahalı bir mektebe verdi. Orada asilzadelerin ve senatörlerin oğullarıyla bir arada okuyordu. Hizmetçileri ona elbiselerini tutarlarken sanıyorlardı ki bu da onlar gibi bir asildir. Halbuki onun babası veya dedesi kendine bu elbise tutanlar gibi bir köleydi.

On sekizine girince felsefe tahsilini ilerletmek için, Romayı terk ile Atinaya gitti. Orada hürriyet aşkına tutuldu. Ruhundaki ateşli hürriyetle Yunandaki hürriyet harplerine iştirak etti. Fakat harplerin birinde mağlub oldular, bizim genç şair, başlığını bile bırakarak kaçır. Bunu sonra şiirlerinde kendi itiraf ediyor.

İtalyaya dönüşünde babasının ölümünü öğrendi. Şairliğe başladı. Şi're başlaması hicivlerle olmuştur. Romadaki fenalıklara, suiistimallere saldırıyordu. Sonra lirik şairliğe başladı. Talih kendine gülüyor. Virjille tanıştı. Oradan Ogüst'ün himayesine alındı. Ogüst onu baştan soğuk bir ih-

tiyatla karşıladı. Horas fitratan mahcub tavırlıydı. İmparatorun önünde birkaç kelime kekeleyebildi ve çekildi.

Aylar geçti; imparator bu silik genci çoktan unutmuştu. Fakat Mesen, Ogüst'ün, bu faziletli gözü, ve faziletli kulağı; her gördüğü ve işittiği iyiyi efendisine bildirmeyi vazife edinen Mesen, Horas'ın yüksek kıymeti hakkında, elinde yeni eserlerin yeni delilileri, onu yeniden saraya götürdü. Bu sefer şair Ogüst'ün bütün yüksek himayesini kazanmıştı. Kendisine arazi ve malikâne verildi.

57 yaşına kadar, seçme bir muhit içinde, hem hürmet ederek, hem hürmet görerek yaşarken Mesen'in ölümü, onu derin bir tahassüsle yaraladı. Ogüst'ün nâzırı vasiyetnamesinde imparatora «Horas'ı benim gibi hatırlamanızı rica ederim» diyor. Fakat Horas, kendisini himaye eden, ölümünde bile unutmayan o iyi adamdan sonra, fazla yaşamak istememiş gibi, Mesen'in ölümünden altı hafta geçince kendisi de öldü. Külleri Mesen'le beraber aynı abideye alındı.

Horas kendi eserlerinde ruhen olduğu gibi, fiziyonomi itibarile de kendini tasvir etti: Alnı dardı, gözleri siyah ve ışıklı idi. Fakat bu gözler hastalıklı idi. Boyu kısa, lâkin kuvvetliydi. Ogüst ona gülerek kendisinin «son küçük adamı» diye takılırdı.

Horas'ın, bütün eserleri zamanımıza intikal etti. Bu **Eserleri** noktadan da mazhariyetlidir.

1 — Ode denen, Türkcede «Güfte» diye tercüme edebileceğimiz. lirik şi'rleri üç nevidir:

a, Millî güfteler: Bunlarda bazan sivil harpleri takbih eder, bazan hemşerilerinin bozulmuş karakterlerini muahaze eyliyerek onlara eski Romalıların erkekliğini gösterir. Bazan Ogüst'ün haşmetini canlandırır; bazan da Sezar'ın cihangirliğini anar.

b, Ahlâkî güfteler: Bunlarda Epikür'ün, ve diğer filozofların prensiplerini genişletir. Fazilet, iyilikler içinde tadil edilmiş meserrette gizlidir. Arzularımızı gemlemeliyiz. Ve ihtiraslarımızı kösteklemeyi bilmeliyiz. Onun felsefesi çok yüksek değil; fakat fikirlerini şi'rın penbeliğiyle güzelleştirmeyi bildi.

c, Şakacı güfteler: Bahtiyar dehasının bereketini ve şakraklığını asıl bu vadide gösterdi. Elindeki şiir sazı daima ahenkli, ilhamı emeksiz; her şeyden bal katrasını çıkarmayı bilen kolay bir melekeyle; bir dostun gidişi veya gelişi, şen bir ziyafetin şevkleri; bir bahçe âlemi, böyle herşey ona, kısa tasvirler, doğru çizgiler, hisli sezisler içinde, sevimli sevimli, şiirler yarattırıyordu; ve bu şiirlerin içi özlüydü.

Hülâsa o lirik şi'rın her sahasına tasarruf etti. Yer yer, ve zaman zaman, Yunanin lirik şairlerinden gölgeler seziliyor; bazan bir Pindar, bazan bir Safo, yahut bir Anakreon; fakat bütün bu gölgelerin nurlu çehresi hep Horas'tır. Kendi aydınlığı önde, başka gölgeler arkada; o haklı olarak

şöyle diyebilir: «Ben adımlarımı başkalarının gezinmediği yerlerde dolaştırdım.»

2 — Hicviyeleri: Bunlar iki kitabdır. Onlara «Konuşma» adını verdi. Hicivler Bualo ve Renye tarafından takdir edildiler. Hicivlerinde, hayatın kirliliklerinden ziyade hatalarına ve aksaklıklarına saldırdı. Onda meselâ birinci bahiste gördüğümüz Lüsiliüs'ün cüreti ve şiddeti yok. Horasın hicivleri tatlı ve zeki bir istihza içinde, mazbut bir akılla çevrilmiş bir cımbızlamadır. Lâtin edebiyatı hicivde zaten orijinalken Horas bu orijinallığe yumuşaklık, nezahat ve ölçü verdi. Kalemni kaynağa bağlı bir musluk gibi bıraktı ve hicivler o musluktan aydınlık bir su gibi kendiliğinden aktı.

3 — Mektublar, yahut, manzum nameler: Bunlar da hicivler gibi iki kitabdır. Birinci kitapda 20, ikincide yalnız 3 tane manzum mektub vardır. Ki biraz aşağıda göreceğimiz «Şiir sanatı» eseri de bunlar arasındadır. Bu eserlere (Mektub) unvanını vermesi onları muhaberede bulunduğu muhtelif şahıslara göndermiş olmasından ileri geliyor. Sonra bu mektublu şiirlerde ahlâk bahsi daha geniş bir yer tutar. Bunlarda istihza artık epeyce hafifletilmiştir. Bunlar şairin kemal devri eserleri.

Mektubların birinci kitabı bize Horastaki karakteri ve ondaki ruh asaletini gösteriyor. Hâmisi velinimetî olan Mesen'e yazdığı mektuplarda, kırdaki bağını sarayların bütün debdebelerine tercih ettiğini söyler. Horas orada tabîlik içinde, hür olarak yaşıyor. Hürriyet her türlü servetten üstün. Bu mektuplar içinde kendi bahçıvanına yazılmış olanlar bile vardır.

Mektubların ikinci kitabı daha ziyade edebiyata aittirler. Birinci kitabı Ogüst'ün az şiir yazıyor diye yaptığı muahazeye cevaben yazdı. Burada bilhassa edebiyatların ahlâk ve medeniyetler üzerine olan tesirleri anlatılıyor. Bu ikinci kitabdaki üç eserin en mühimmi en meşhuru, Avrupa edebiyatında en tesiri olanı üçüncüsü, yâni «Şiir sanatı»dır.

4 — Şiir sanatı: Horas bu vadinin hem şahı, hem açıcısı oldu. Kendi açtığı bu çığırda yirmi asırdır kendini kimse geçemedi. Vâkia Yunanlılarda Aristo şiir sanatı yazmıştı. Fakat o fikrî bir eserdi. Şiir için kat'î plânlar ve şiddetli kaideler koymuştu. Halbuki Horas'ın eseri bir destandır. Orada kaideler, kendiliğinden, sıraları geldikçe; bir tahkiye arasından fırlaya fırlaya çıkarlar. Şiirin kaidelerini şiirin kendine doğurttu.

Kitabın diğer ismi «Pisonlara destan»dır. Pison adındaki yüksek bir zat oğullarına şiir sanatı öğretmesini Horas'tan rica etmişti. O, çocuklara bunu kuru kuru ve hep kafalarına vura vura öğretmektense, tatlı bir tahkiye içinde, onları eğlendire eğlendire öğretmeyi daha faydalı buldu. İşte açtığı vadinin orijinallığı buradan gelir.

Bu manzum destan konuşma tarzında kaleme alınmıştı. Hikâyeler anlatılır, mükâlemeler yapılırken, şiir kaideleri, sıraları geldikçe kendi kendilerine meydana çıkıyorlardı. Bunlardan 12 tahe esaslı prensip meydana

geldi. Bualo o meşhur «Şiir sanatı» kitabında hep bu prensipler üzerinde yürümüştür. Bu çığı bir de İngiliz klâsik şairlerinden Pop takib etti. Volter Fransız şairini tercih ederse de bütün münekkitle Horasın onların ikisinden de üstünlüğünde ittifak ederler. Bir de 16 ncı asrın İtalyan şairlerinden Vida dahi bu çığıda yürümek istemişse de onun bahse bile değeri yoktur. Volter'in tercih etmek istediğı Bualo'da dahi Horas'taki letafet ve incelik bulunmuyor. Binaenaleyh Horas açtığı bu çığıda yirmi asırdır geçilemedi.

Dehası

Ayrıca destanlar da yazan Horas'ın kıymeti işaret ettiğimiz bu üç sahadadır: Lirik şiirde, hicivde, ve şiir sanatında. Kendisi Lâtinin mesud dehalarındandı. Açık tabiatı eserlerine de aksetti. Lâtin klâsiklerinin en cana yakınındır.

O, din bakımından da asrının üstüneydi. Kapitol'ün ilâhlarına inanmıyordu. Onda vâkia ne ulvî ilhamlar, ne geniş hamleler vardır. O, kalbin girdablı derinliğine girmeden kalb derinliğinin etrafında dolaştı. Fikirde de böyle. Felsefesi derin değil sevimli. Horas şen bir konuşucudur, zeki bir tabiyecidir, enfes bir şairdir. Hünerindeki yumuşaklık, edebiyatın her nev'ini liyakatle onun önüne serdi. (Ayrıca tercümeler bahsine bakılması.)

OVIDİUS (Ovid): (M. E. 43 - M. S. 17).

Hayatı

Tam ismi Ovidius Naso. Lâtinlerin büyük kasidesi. Élégie vadisinin en yüksek şairi. Soy adının Naso oluşu kendi soyunun hep çıkkın burunlu oluşundanmış. Cedlerinden biri sülâleye bu adı burunlarının bu biçiminden dolayı kendi vermiş. Ovid'in burnu da öyleymiş. Babası ona iyi bir tahsil verdirmek için Romaya gönderdi. Oğlunu avukat yapmak istiyordu. Fakat çocuk bütün ruhile şi're hevesli. Bu heves babasının bütün projesini altüst etti. Babası onu tazyike kalktı, sökmedi; tehdit etti, para etmedi, cezalandırmağa kalktı; nafile, çocuk şair olacak ve öyle oldu.

Vezin ve ahenk kendisinde okadar fitrî ve tabîî ki nesir yazayım derken bile vezinler ve kafiye kendiliğinden gelip kaleminden dökülüyor ve yazılan nesir olacağına nazım oluyor. İlk şi'rleri yayınca Roma onu en büyük kalemlere gösterdiği sevgiyle karşıladı. Ogüst'ün himayesine alınarak saraya girmesi kıymetini bir kat daha arttırdı.

Asıl bir aile unvanı, parlak bir şöhet, umurun sevgisi, imparatorun takdiri; Virjil ve Horas'ın temiz dostluğu; siyasî işlere karışmaktan çekinen bir mizac; Ovid artık kendisine sakın bir ihtiyarlık beklerken birdenbire henüz elli yaşlarındayken, hiç beklenmedik bir darbeye uğradı. Ogüst şaire kızmış onu Tuna kıyısında, barbarlarla meskûn Pon şehrine sürmüştü. Bu, şair için manevî bir cehennemdi; ölümden de acı bir ceza idi.

Romaya gönderdiği mektuplarda Ogüst'e karşı en zelilâne dalkavuk-

luklar yaptı; hiç biri kâr etmedi. Zavallı şair kahrından, ancak beş altı se-
ne yaşayabilmek menfada öldü.

Eserleri Élégie denen şiir sahasının her nevinde bereketli e-
serler verdi: 1 «Les Tristes = Elemler» adındaki kitabı 50
kasideden mürekkebirdir. Bunları diyalog şeklinde yazdı.

Kendi bedbahtlığını terennüm etti.

2, Les Pontiques, yahut «Pon'dan yazılmış mektuplar» bunları men-
fasından Romadaki zevcesine, ve oradaki dostlarına yazmıştı. Ogüst'e ken-
dini affettirmek için dalkavuklukları bu mektuplarda yaptı.

3, Les Héroïdes, yâni «Kahramanlar ağzından yazılmış manzum mek-
tuplar» kasideciliğin başka bir nevi. Mitolojideki kahramanlar ağzından
birbirine yazılmış mektuplar. Meselâ Enolon'dan Ülis'e, Didon'dan Ene'ye
Dojani'den Herkül'e... Bunlar 21 mektuptur. Bu manzum destanlarda kah-
ramanların bedbahtlıklarını tasvir etti. Onlara canlı bir hayat koydu. İnce
bir hassasiyetle bol bir zekâ gösterdi. Fakat ne olsa mevzu yeknesaktır.

4, Les Fastes = Vekayiname: Bunları Romanın Hey'et, din, ve siyaset
telâkkilerinden çıkardı. 12 lâhinden mürekkeb bu manzum eserin zama-
nımıza ancak 6 lâhni intikâl etmiştir.

5, Les Métamorphoses = İstihaleler: İşte Ovid'in asıl şaheseri budur.
Eser 246 masalı ihtiva eden 15 kitaba taksim edilmiştir. Bütün mitolojiyi
kucaklayan bir eser. Allahtan, dünyanın yaratılışından, tufandan, insan-
dan, ilk ananelerden bahseder. Halbuki Ovid'de din hissi hiç yoktur.

Mitolojiler ve efsaneler tarihinin ilâhlarını ve kahramanlarını anlat-
mak. onlara geçit resimleri yaptırmakla aradığı tek şey kendi reybi mu-
hayyilesini eğlendirmekten ibarettir. Bu eserle o diğer bütün eserlerinin
üstüne çıktı. İsmi daima bu eserle beraber anılır.

Çeşit çeşit tarihler, ayrı ayrı varlıklar. birbirine zıd kahramanlar; tâ
dünyanın yaratılmadan evvelki devrinden başlayıp Ogüst'ün ilâhiliğine
kadar gelmek; bütün zamanları ve mesafeleri kucaklamak; bunu dehası-
nın oynaklığı, muhayyalesinin zenginliği, ve üslûbunun alâstikiyetle yaptı,
öyle bir üslûb ki mevzuun bütün değişişlerine hemen intibak ediveriyor
ve bizi okadar çeşid çeşid şahıslar ve vak'alar arasından geçirerek en baş-
tan en sona kadar getiriyor.

Mevki i Ovid hakkında bir münekkittir diyor ki: «Onun en büyük
hatası çok yayılmış olmasıdır. Bu, onun dehasındaki can-

lilik ve bol ilhamlıktan geliyor. Kâğıdın üzerine kalemin-
den ne doğarsa kendine hoş görünmektedir. Bütün yazıları hakkında müsa-
mahalı ve iyi kalbli bir baba ihmalkârlığıle, ne birinin feda edilmesine,
ne de hattâ değişişine razı oluyor. Bununla beraber bilhassa istihaleler-
de büyük bir şiir zevki telkin etmektedir.»

Diğer bir münekkîit de şöyle diyor: «O, çobanlardan ziyade kahramanları, kulübelerden ziyade kışlaları yazdı.» Ovid Lâtin edebiyatının mümtaz simalarındandır. Ogüst'ten gördüğü o fecî cezaya rağmen hâlâ onun asrına şeref veriyor. (Ayrıca tercümeler bahsine bakılması.)

İki şair daha :

Kasidecilikte Ovid'den başka diğer meşhur iki isim daha var. Biri Propertius (Propers) (M. E. 49-14), Ovid gibi hukuk tahsilini bırakarak şi're intisab etti. Katül gibi zevk ve sefahat içinde yaşayarak onun gibi genç öldü. Mesen ondan Ogüst için büyük bir destan yazmasını istedi, fakat o yazmadı. Kasideleri dört kitabdır, bunlar onu lâyemut yapmağa kâfi geldi. Canlı, şahsî, hislerinde samimidir. Fakat Yunanın Aleksandrin devri şairlerini taklit ederek âlimlik taslamak sevdasından vaz geçememek gibi bir hataya düştü.

İkincisi Tibullius (Tibül) (M. E. 43-17), Ovid'le yaşıt ve onunla dosttu. Önce askerliğe girdi, harp yorgunlukları sıhhatını bozdu; Romaya döndü. Ogüst onu himayesine aldı. Şair bu sayede kendi arazisine çekildi ve bir hastalıkla henüz 25 yaşındayken öldü. Élégie'nin en saf, en zarif, ve en ahenkli şairi adediliyor. Tatlı bir hassasiyet ona ince bir letafet vermektedir.

Lâtin müverrihleri

Lâtinler dört müverrih yetiştirdi. Bunlardan ikisi Sezar ve Sallüst, Lâtin edebiyatının altın devrine mensub olmakla beraber Ogüst'ten önce-dir. Üçüncüsü Tite-Live tam Ogüst devrile muasırdır ve sonuncusu Tasit ise Lâtin edebiyatının inhitat devrinde yetişti. Bu sonuncuyu kendi devrinde görmek üzere burada Lâtinlerin diğer üç büyük tarihçisine kısa birer bakış yapalım, bu bakış aynı zamanda Lâtin nesrini de görüş olacak.

CEZAR (Sezar): (M. E. 100-44).

Hayatı Romanın en asil ve şerefli bir ailesindendi. Daha on yedi yaşındayken Romanın büyük diktatörü Silla onu öldürtmeğe kalktı. Henüz çocukluğundan banse-den adamlarına karşı «Siz bu çocukta birçok Mariüs'lerin toplandığını göremiyorsunuz.» diye bağırdı. Mariüs, Sillâ'nın baştan ortağı, sonra rakibi idi. O da mühim zaferler kazanmıştı ve Sezar'm halasile evlendiği için onun eniştesi idi. Genç Sezar Silla'nın kendisini öldürteceğini anlayınca Bitini'ye kaçarak kral Nikome'de iltica etti.

Bitini Bursa İzmit ve Bolu taraflarına denirdi. Sezar orada yalnız harp sanatı değil hitabet de öğreniyordu. Kültürünü arttırmak için Rodosa git-

ti. Büyük Yunan üstadlarından belâgat, şiir felsefe, herşey tahsil etti. Gemiyle dönerken kendini korsanlar yakaladı. Otuz talan, yâni yüz elli bin altın, fidye istediler. Sezar, ellerine geçirdikleri adamın kıymetini onlara anlatmak için istenilenin bir misli fazlasını vadetti.

Fidye gelinceye kadar birkaç ay korsanların elinde kaldı. «Kurtulduktan sonra hepinizi astıracağım» diye korsanlarla şaka ederdi. Fidye geldi; kurtuldu. Tedarik ettiği bir donanma ile korsan gemilerini bastır-
dı ve eski şakanın ne yaman bir hakikat olduğunu gösterdi. Bütün korsan-
lar asılmıştı.

Romaya geldikten sonra zarafetile, talâkatile, semahatiyle, herşeyiyle parlamaya başladı. Servetini yağmur gibi saçıyordu. Verdiği ziyafetlerin emsali görülmemişti. 1400 talan, yâni yedi milyon liralık borca girdi. Fakat halkın kalbini kazanmıştı. Halkı kazanmak için yalnız para sarfetmek değil nekadardır yet lâzımsa hepsini gösterdi.

Romada ancak ihtiyar kadınların ölümlerinde nutuk söylenir, genç kadınlara söylenmezdi. Kendi genç karısı ölünce bu âdeti yırttı, gayet tesirli bir nutuk söyledi. Kadın erkek bütün halk onu tapınırçasına alkışladı.

İspanya seferinde nasıl yaman bir kumandan olduğunu da göstermişti. Zaferden dönüşünde Roma birincisi, yâni konsül oldu. Artık en yüksek mertebeye varmış, gayesine ermişti öyle mi? Hayır; birgün İskender tarihini okurken ağlıyordu. Sebebini sordular: «O, okadar genç yaşında okadar krallıklar devirdi, halbuki ben ne yaptım?» dedi. Bu adamın içinde sonsuz bir ihtiras vardı. Zerafet, hitabet; cüret, fesad; en ince kültürle en çelik bir irade; ve hepsinin üstünde, cihana sığmayan bir ihtiras.

Roma, yaşamak için, cihangir olmağa mecburdu. Yeni ülkeler, yeni milletler, yeni müstemlekeler zabtetmeliydi. İşte bu emelle o uzun ve çetin Gol seferine çıktı. On yıl içinde, bütün Gol'ü şimdiki Fransayı, Alman-
yayı ve İngiltereyi zaptetti. Plütark'ın bildirdiğine göre bu harplerde yüz-
den fazla mamûre ele geçirmiş, üç yüz milleti yenmiş, ve on yılda çarpış-
tığı üç milyon düşmanın bir milyonunu telef ve bir milyonunu esir etmiş-
ti. Şu meşhur düsturu şaşkıyan bir tılsım gibiydi: «Geldim, gördüm, yen-
dim.»

Romaya kıt'a kıt'a eyaletler kazandıran Sezar kazandığı eyaletlerle bu sefer Romaya yürüdü. Üç yıl süren dahilî harbler neticesinde, en başta Pompe olmak üzere bütün rakiblerini bertaraf etti. Mısırı da ele geçire-
rek Kleopatra'nın âşığı oldu. Cihangir Roma sadece avucunun içindeydi. O zamanın dünyasına hükmeden adam.

Bütün Roma cümhuriyetçileri ve Roma hürriyetçileri ne müthiş surette aldandıklarını anladılar. Bu ince vücudlu, ince hisli, zarif adamı samimî bir halkçı sanmışlardı. Meğer bu sadece bir rolmüş. Dışarda her milleti yenip içerde her rakibi tepelemek; ne cümhuriyet. ne hürriyet; meğer asıl emeli bu imiş; emelini hiç bir yerde sendelemeden tahakkuk ettirdi;

artık dünyanın mutlak âmiri kendisidir.

Herşeye hâkim olduktan sonra âdilane bir idare kurmağa başladı. Eski rakiplerini affetti. Faydalı kanunlar çıkardı, çok mühim islâhata girişti. Dış ve iç cenklere akıttığı sayısız kanları şimdi îmâr ve medeniyet hareketleriyle telâfiye çalışıyordu. Ne dışarda. ne içerde hiç bir harble yenilmiyen bu cihangiri gizli bir komplo yendi. Kendi yetiştirmesi Brütüs'ün de dahil olduğu bu komplo, onu Senatoda öldürdü. Üzerine hücum edenler arasında kendi yetiştirmesini de görünce, henüz 56 yaşının dinç hançeresile bağırdı: «Vay, sen de mi Brütüs?» O yaman cihangirin son sesi, yirmi asırdır insanlığın kulak zarında çınlayıp duruyor.

[Sezarın ölümü hürriyetçiler için umumî bir bayram oldu. Eski hür Roma istibdattan kurtulmuş; Brütüs ve arkadaşları şanlı birer hürriyet kahramanı olmuştu. Fakat çok geçmeden, Sezarın evlâtlığı ve küçük yeğeni OKTAV bütün ihtilâlcileri tepeledi, ve Oğüst, yani yüksek insan namıyla, Roma İmparatoru oldu ve kendi asrında Lâtin Edebiyatının Altın Devri açıldı.]

Eseri Golva harblerinin bitmesine henüz iki yıl kalmıştı. Bu askerî sefer baştan kolay olacak sanılıyordu. Sezar oraya Golva'lıları Cermen istilâsına karşı kurtarmak için gitmiş göründü. Golva'lılar onu bir halâskâr gibi karşıladılar. Fakat Sezar'ın zaferleri ilerleyip te asıl emeli anlaşılınca büyük bir reaksiyon başladı. Yenilen milletler homurdanıyor.

Romada Sezar aleyhine propagandalar yapılmaktadır. Roma haris bir asker uğruna uçuruma mı atılacak? Sena telaş içinde. Bukadar milletleri yenen, yaptığı işi sonuna yaklaştıran Sezar, bukadar fedakârlıklarla kazanılan bukadar nimetlerin kaybedilmek tehlikesini görünce hemen elinden kılıcı bırakarak kaleme sarıldı.

«Gol cenkleri hakkında hatırat» ı yazmağa başladı. Bu yedi kitabluk eseri iki ayda bitirdi. Dağları nehirleri; şehirleri kasabaları, zabtedilen ülkelerin zenginlikleri, yenilen milletlerin âdetleri; kazanılan zaferlerin mahiyetleri; hep olduğu gibi, süssüz ve mubalâgasız, keskin çizgilerle Romadaki vatandaşlara canlı bir tablo halinde anlatılıyordu.

Eser Romaya tam zamanında yetişmişti. Herkesin gözü önünden karanlıklar kalkmış, Sezar'ın uzun emekler ve çetin cenklerle elde ettiği büyük işin bütün mahiyeti apaçık anlaşılmıştı. Yaman adam, kalemine de kılıcı kadar iş gördüren adam; kılıcının kazandıklarını kalemle kurtardı. Terazinin bir kefesindeki kalem de öte kefedeki kılıç kadar ağır.

Avrupayı fetheden o kılıç bugünkü Avrupaya temel olmuştu; o fethi analtan kalemin o kitabı da bugünkü Avrupa medeniyetinin tarihine bir temel oldu. Fransızlar Sezar'ın kitabını kendilerinin millî abidesi gibi görürler. İlk cedleri olan Golva'lıları bütün mahiyetile o kitab sayesinde öğrendiler. 16 ncı asır sonlarile 17 nci asır başlarında Fransa kralı olan meş-

hur Dördüncü Hanri o kitabı Fransızcaya tercüme ettirmişti. Napolyon da Sezar'ın kitabını hiç elinden düşürmemiş.

İskender gibi Sezar da Yunan kültürile yetişti. O kültürün adam ettiği o iki cihangirden biri Asyayı, öteki Avrupayı fethediyor. Cihangir olan onlardı; cihangirleri dolduran da Yunan kültürüdür. Gençliğinde okadar imrendiği İskendere karşı Sezar'ın şu mühim üstünlüğü var: İskenderin yaptıklarını başkaları yazdı; fakat Sezar kendi eserini kendi kaleme aldı. Hâmid, İskender'e karşı onun müverrihine «Tarihi yazan benim, yapan siz» dedirtir. Halbuki Sezar, elinde kalem; öteki Sezar'ın karşısına geçmiş «Tarihi yapan da ben yazan da.» diyor.

O yedi kitablık eserden sonra Romadaki dahilî harpleri de üç kitab olarak yazdı. Gerek. Golva cengi, gerek sivil cenklere ait esere *Commentaires* yâni hatırat ismini verdi. Bugün dünya edebiyatında «Hatırat» dendi mi ilk akla gelen Sezar'ın eseridir.

Kitabın üslûbu ve edebiyat tarafı da harikulâde orijinal. Kalem orada kılıç gibi; gevik, acelecî; merdane; ve bütün cümleler müsellâh. Cümleler kısa kısa, keskin keskin, tıbkı askerler gibi, askerî bir şetaret içinde, hep birden hedefe gidiyorlar. Cümlelerini de saf gibi kullandı.

Sezar, mektublarını yazdırırken dört beş kâtip birden kullanır, her birine aynı zamanda bir mektub dikte ettirmiş. O, yedi kitablık heybetli eseri öyle iki ayda yazıverişî kalemindeki akıcılığın en açık delilidir. İyi asker elindeki kuvveti israf etmeyip, en az kuvvete en çok iş gördürendir. Bütün münekkitler Sezar'ın kitabında da aynı meziyeti görüyorlar. O kitabda ne fazlalık var, ne eksiklik. Ne boş cümle, ne boş kelime; açık, sade, ve belâgat üzüntülerinden mustâgni bir üslûb.

Onun muarızî olan büyük hatib Çiçeron bile bu eser karşısında hayranlığını saklıyamıyarak «Vuzuhun, sadeliğın, ve inceliğın şaheseri» dedi. Lâtinlerin son müverrihi Tasit, Sezardan bir buçuk asır sonra ona «Muharrirlerin başı» unvanını verdi. 18 inci asır Fransız ümanist ve müverrihlerinden olan Rollin «Hiç bir yazıcı üslûbda temizlik ve tabiî zarafet itibarile ona yaklaşmadı» der. Hâmid'in Fatih için söylediğini Sezar'a da söyleyebiliriz:

*Şemşir kuvvetinde hâmiendi lerze-bahşa,
Mü'cizdi mil-i hâme şemşir-i hud'akârın.*

SALLUSTIUS (Salüst): (M. E. 86-34).

Halktan bir aileye mensubdu. Romaya yakın bir yerde doğdu. Ahlâk ve karakter itibarile karanlık tarafları Vardı. Sezar'ın dahilî harblerdeki galebesinden sonra, onun Roma'da gizli ajanı oldu. Afrikaya konsül muavinliğile gittiği vakit idare ettiği eyaleti soyarak çok yüklü bir servetle Romaya döndü.

Siyaset mesleğini ve memuriyeti bıraktı. Krinal tepesi üstünde muhteşem bir saray yaptırdı, sarayın zarif bahçeleri vardı. Romalılar arasında «Salüst bahçeleri» diye dillere destan olmuştu. İşte orada, debdebeli bir inziva içinde, kendini tarih tetkiklerine verdi. Lâtinlerde tarihi ilk meslek edinen odur. Sezar'ın tarihçiliği bir meslek değil, cihangirlik içinde, sadece yaptıklarını anlatıştı.

Halbuki Salüst, yıllarca, inzivasına kapalı, ve ahlâkı etrafında fazilet-lilerin istihfâfile servetine imrenen pek çoklarının gıbtaları karşısında, hepsine lâkayt, tarihini yazdı ve 52 yaşında öldü.

Eseri

O büyük bir «Tarihi umumî» yazdı; yazık ki bu eser ziyaa uğradı, zamanımıza intikal edemedi. Bu. tamiri imkânsız bir kayıptır. Bereket versin ki o büyük eserin sonlarından iki kısım kaldı. İşte Salüst'ü bu iki küçük eserle tanıyoruz. Bunlar dahi onun kudreti ve dehası hakkında fikir vermeğe kifayet ediyor. Vebize Romalıların hayatından iki safhayı canlandırıp açıyor. O iki eser olmasaydı Romalıları iyi anlıyamıyacaktık.

İki eserden biri «Katilina Suikastı = Conjuraton de Catilina» dır. Bu suikast Sillaya karşı yapılmıştı. Metridatı mağlûp ederek bütün Roma ve İtalya hâkimiyetini ele geçiren konsül ve ditaktör Silla, kudret ve nüfuzunun en son haddinde bulunurken, tarihin en garip bir hâdisesi olarak, devlet reisliğinden birdenbire ve kendiliğinden feragat etti. Ertesi sene de Katilina komplosu tarafından suikast yapılarak öldürüldü.

İşte Roma dahili harplerinden mühim bir safhayı aydınlatan Salust, o arada eski Roma ahlâkile bulunduğu zamanki Roma ahlâkını karşılaştırır. Eserin kahramanı olan Katilina'nın keskin çizgilerle portresini yapıyor. Eserde çok diri tablolar var. Muhtelif şahıslara söylediği nutuklar dakıymetlidir. Eserin siklet merkezini suikastçıların Senadaki müzakere ve muhakemesi teşkil ediyor.

Orada Sezarla Katon'un arka arkaya söyledikleri nutukları dinliyoruz. Sezar henüz yirmi yaşlarında genç bir delikanlıdır. Silla'nın muarızı olduğu, ve onun rakibi Mariüs'ün akrabası bulunduğu için o suikast komplosunda iştirâki olduğu hakkında şüpheler vardı. Nutkunu öyle mahirane söyledi ki hem suikastçıları ittiham ederek kendini temize çıkardı, hem de Sena'nın heyecan içinde acele bir hükümle adalete aykırı bir karar vermemesi için meselenin iyice tetkik edilmesini öne sürerek suçlulara vakit kazandırmak istedi.

Halbuki Katon, eski Roma ahlâkını temsil eden eski büyük Katon'un torunu, Sena'dan serî bir adalet istedi. Nâhların namına ve tehdit edilen cümhuriyetin seiâmeti için suikastçıların hemen cezalarını görmesi lâzımdı. Bütün bunlar eserde harikulâde canlılıkla anlatılır.

Bu güzel ve hayatlı eserdeki en büyük noksan Çiçeron'a karşı yapılan haksızlıktır. Lâtinlerin bu en büyük hatibi o vak'ada 26 yaşındaydı; Senada büyük rol oynadı. Romalılarca «Vatanın babası» unvanına mazhar edi-

len Çiçeron'a karşı Salüst'ün kini vardı. Bu kin yüzünden onun o vak'ada-ki mühim rolünü hiçe indirdi.

İkinci eser «Jugurtha Cengi» dir. Bu Romalılar tarafından Cezayirin zaptını anlatır. Cezayirdeki Berberiler çok cesurdular. Hele süvarilerinin yamanlığı meşhurdu. Romalılar oranın zaptına Silla ile Mariüs'ü memur ettiler; sonra rakip ve düşman olan bu iki general o zaman dost ve şerik idiler. Cezair Berberilerinin yüksek cesareti harbi çok çetin yaptı, fakat Roma ordusunun vesait ve teçhizat üstünlüğü galebeyi onlara temin etti. Eserde Cezairlilerin gösterdikleri kahramanca mukavemetler, ve Berberi kahramanının mağlûp olduktan sonraki büyük ye'si çok güzel anlatılır.

Bu eser birinci gibi tam aktüel değil biraz maziye aittir. Salüst birinci eserde tesir altındaydı, burada ise maziye naklettiği için tesir altında kalmak tehlikesine maruz değildi. Vesikaları ve hakikatleri olduğu gibi yazdı. Bu ikinci eser bu bakımdan ötekine nazaran daha dürüsttür.

Bu iki eserin dikkate değer bir hususiyeti: Her iki kitab Sezar'ın iki kitabına karşılıktır. Jügürta cengi Sezar'ın birinci kitabına benzer; bu da onun gibi müstemleke cenginden bahsediyor. «Katilina suikastı» ise Sezar'ın ikinci kitabını andırır, bunun da mevzuu onun gibi dahilî harbdır. Fakat eserlerin mevzuları arasındaki bu benzeyişe karşılık bunun eserlerle Sezar'ın kiler apayrı birer hüviyetle duruyorlar. Sezar'ın kiler açık, sade, özentisiz, tam bir asker kaleminin eseri. Halbuki bununkiler belâgat ve edebiyatla mücehhezdir. Sezar anlattı, bu beğendiriyor.

Salüstün mevkii

O, büyük Yunan tarihçisi Tüsidit'i kendine model aldı; fakat onun gölgesi kalmadı; üslûbunun yüksek mümtaziyeti ve dehâsının hususiyetile şahsî bir mevki sahibi oldu. Salüst'ten yarım asır sonra gelen meşhur Lâtin filozofu Sênèque onu, modeli olan Tüsidit'e tercih bile eder. «Yunan müellifinden, diyor, istediğiniz bir cümleyi, bir fıkrayı çıkarabilirsiniz; manâ yine tam olarak kalır; eserden birşey eksildiği belli olmaz. Halbuki Salüst'ten bir bile kımlıdatamazsınız; Herşey derhal alt üst olur.»

Onun eseri yalnız tarih değil sanattır. Seçtiği o iki mevzu kendi sanat dehâsına en uygun bir sahneydi, her iki eserinde sahnesinin mizansenini oldu. Esas kahramanlarını, tıbbı bir sanatkâr gibi; ikinci derece şahısların kalabalığından ayırarak, onları ön safa koydu. Anlatışı sürükleyicidir.

Onun tek kusurunu ahlâkî zaafında gördüler. Bir müverrih için yalnız hakikate boyun eğmek lâzımken o garazı uğrunda Çiçeron'un hakkını yiyecek kadar mesleğinin en esaslı vecibesine riâyet etmedi. Eseri okadar güzel olacağına keşke kendisi daha merd ve dürüst olaydı. İnsanlığa en faydalı bir tarih eseri veren Salüst bu yüzdendir ki tarihin hitab ve itibarından kurtulamıyor.

Rahmetli Ahmet Refik «Tarih ve Müverrihler» inde Salüst'ten, sade-

ce iki küçük sahifeîik ve gayet sathî olarak malûmat verir. Bunun da yarısından fazlası Salüst'ün Katilina hakkındaki tasvirinin tercümesine hasredilmiştir. Bu tercümenin bazı parçalarını, Salüst'ün üslûbu hakkında, gölgenin gölgesi de olsa, yine bir fikir verir diye, bazı terkilbli ve lûgatlı tabirleri hafifce değiştirerek, naklediyorum:

«Katilina, necib, cismen ve ruhan metin, fakat muzır ve bozuk bir dehâ ile doğmuştu. Daha gençken dahili ihtilâflara atıldı. Katiller, yağmalar, kavgalar onun ilk mümareseleri oldu. Açlığa, susuzluğa, uykusuzluğa inanılmıyacak bir sebatla tahammül ediyordu. Mağrur, hilekâr, çalışkan, sinsi, ve ketûmdü. İhtiraslarına karşı nefsinin şiddetle bırakıverirdi. Kendisinde ne hitabet, ne basiret yok değildi, fakat müvazenesiz fikri, kendi iktidarından daha yüksek şeylerden başkasına temayül etmezdi. Silla'nın misali onda apaşıkâr cümhuriyete hâkim olmak arzusunu uyandırır. Kendisine her vasıta mübah göründü, elveriş ki o vasıta kendisini krallığa götürsün.

Bundan başka umumî ahlâkın fesadı ve cümhuriyetin çektiği fenalıklar onu tahrik diyordu. Gerek orduda, gerek beldede, eski an'aneler namına ne kalmışsa hepsi, Romanın o nefis mirası yıpranmış ve yavaş yavaş tükenmişti. O güzel maziden artık utanç ve çöküşten başka bir şey kalmamıştı.»

TITUS - LIVIUS (Titliv): (M. E. 59 - M. S. 16).

O da Virjil gibi Romalı değil İtalyalı. Virjil İtalyanın Mantu şehrindendi, Titliv de Padun şehrindendir. Roma, malûm bir siteydi, bu site diğer beldeleri de yuttu; diğer beldeler baştan hürriyet ve istiklâlleri için mukavemet ettiler. Fakat neticede Roma hepsine kendi hâkimiyetini kabul ettirince onlar da Romalılardan ziyade Romalı oldular. Romanın getirdiği büyük sulh ise büyük nizama hayrandılar. Titliv de, Virjil de «Allah bize bu rahatı bahşetti» diye sevinirler.

Titliv, memleketinin gayet asıl bir ailesindendi, bu ailenin birçok şahsiyetleri Roma konsüllüğü tarafından şereflendirilir. Belde saf Lâtin değildir, biraz karışıktır. Titliv imparatorluğun ilk senelerinde Romaya geldiği vakit memleketinin şivesini de muhafaza ediyordu.

Romada Ogüst namına telif ettiği ahlâkî bir diyalog ile kendini imparatora tanıttı. Hakikî meziyetleri keşifte çok mahir olan Ogüst ona menşelere kadar bütün Roma tarihini yazmak gibi çok heybetli bir vazife teklif etti ve devlet arşivindeki bütün vesikaları onun emrine verdi.

Romalıların azametine hayran olan Titliv bu ağır vazifeye kudsî bir sevkle atıldı. Yirmi yıl hiç fütûr getirmeden çalıştı. Filozof, ahlâkçı, hatip ve edibdi. Eserinin ilk kitapları umumî bir takdir ve heyecanla karşılandı. Yalnız Romalılar değil, cihâna hâkim romanın mazide ne olduğunu tanımak isteyen ecnebler de bu esere bayıldılar.

Romanın İspanyadaki İtalya müstemlekesinden Kadiksli bir hemşeh-

ri kalktı, Akdenizi aşarak Romaya geldi. Doğruca Titliv'e gitti, onu gördü; hiç Romaya bakmadan. şehri gezmeden, dosdoğru memleketine döndü. Dördüncü asırda hristiyanlığın Lâtin kilisesini kuran Sen Jerom bu fıkra-
dan bahsederken «Bu, harikulâde bir hâdisedir, der, bir ecnebi Roma gibi bir şehre girsin de orada Romadan başka birşey arasın.» Evet, Titliv'in eserine hayran olanlar o eseri yazanı o dillere destan Romayı görmekten bile üstün tutuyorlardı.

Titliv, Ogüst'ün sarayında yaşamakla beraber fikrî istiklâlini daima muhafaza etti. Meselâ Pompeye karşı duyduğu sempatiyi Ogüst'e rağmen hiç değiştirmede. Hahşmetli Ogüst bu kıymetli mahmisini, incitmekten çekinerek işi şakaya vurup hep güle güle ona «Bizim Pompeci» derdi. Onu daima dostluğile şereflelendirirdi. Ve veliahdının terbiyesini de onun eline bıraktı. Titliv yalnız imparatorun değil Virjil ve Horas gibi Lâtin dehâları-
nın da dostu idi. Ogüst ölünce memleketine döndü ve kendi de bir iki yıl sonra öldü.

Eseri

Yazdığı büyük tarih Romanın kuruluşundan milâddan önce birinci asırda Drusus'un ölümüne kadar gelir; bu ölüm içtimaî harplerin sonu addedilmektedir. Bu suretle yazdığı tarih 743 yıllık bir zaman kaplıyor. Eser 142 kitabdan mürekkebtir. Yazıkki bunlardan mühim kısmı zayı olmuştur. İntikal eden kısımlar dahi Titliv'in eserindeki azameti göstermeğe kifayet ediyor.

Yunanlılarda olduğu gibi Romalılarda da tarih, yalnız kuru hakikat değil, aynı zamanda fesahat, beğendiriş, fazilet ve adâlet dersleri verişti. Tarih sadece tarih diye yazılmaz gaye için yazılırdı. Titliv'in gayesi de eski Roma cümhuriyetindeki büyüklüğü anlatmak, çökme alâmetleri gösteren Romanın niçin bu hale geldiğinin sebeblerini meydana koymak, ve bu suretle insanlığa büyük bir ders vermektir.

Kendisi saf. samimî. ve afifti. Vak'aların hakikatini aradı, fakat bunlara şekil güzelliği vermekten vaz geçemezdi. Yalnız anlatmak değil güzel anlatmak lâzımdı. Onun tarihi bu işin en mükemmel bir abidesi oldu. Yaratıcı muhayyilesile canlı hassasiyetini iki kanad gibi takınarak, vesikalar üzerinden, maziye yeni baştan kurdu. Parlak tablolar çizdi. Mazinin sahneye çıkardığı kahramanlarını yeniden diriltmiş gibiydi. Asırları yekdiğerile mukayeseli şekilde karşılaştırarak eserine hareket verdi.

Kentilien der ki: «Titliv'in en büyük üstünlüğü tatlı ve dokunaklı hissiyatı telkindedir. Zaten bu, bütün müverrihlerin en esaslı silâhıdır.» Ve bu Lâtin nazariyatçısı ilâve eder: «Yunanistanla beraber tarih mahvolmadı; Salüs'tü Tüsidit'e, Titliv'i Herodot'a karşı koymaktan çekinmem.»

Titliv dehâsının muhtelif meziyetlerine sevimli bir saffetle saf bir doğruluk da ilâve eder. Okadar açık ki ruhunun bütün içini okuyabilirsin. Ya büyük mahviyeti? Eserinin mukaddemesinde şöyle diyor: «Eğer müverrihler içinde benim şöhetim gölgede kalırsa ben beni karanlıkta bira-

kacak o isimlerin parlaklığı ile teselli bulacağım.»

Üslûbuna gelince: Titliv, hikâye etmez, resmeder. Eğer bize bir harp anlatıyorsa harbî dinlemiyoruz, harbin içindeyiz. Bazan bizi Senaya götürür, sanırızki ilâhlar meclisindeyiz. Bazan Form denen halk meydanına götürür, mahşeri kalabalığın uğultularıyla kulaklarımız dolmuştur. Alpleri aşan Anibal'in ilk muvaffakiyetleri karşısında, Anibal yeniden geliyormuş gibi kalbler çarpar, ve Romaya yürürken uğradığı hezimetten sonra kalbler, tıpkı o zamanki Romalılar gibi kâbustan kurtulmuşçasına ferahlar.

Tarihinin hitabeleri

Eskilere uyararak o da tarihine hitabeler koydu. Bu hitabeler sayesinde, hikâye edilen vak'ının kahramanı doğrudan sahneye çıkan bir aktör olur. Zaten Romalılar için bu mutad bir haldir. Onun tarihindeki bu hitabelerin fesahat kudreti bakımından her türlü medhin üstünde olduğuna bütün münekkittler müttefiktir.

Bu hitabeler mevzua okadar uygun, ve hitabenin tonu şahısların karakterine okadar yakışmıştır ki, biz bunların hatiblik yapan müverrih tarafından söylenildiğini unuttur; sanki o nutuklar söylenildikleri zaman kendi muasırları tarafından resmî ve hakikî bir şekilde tutulmuş da, müverrih bize onları giyaben naklediyormuş sanırız. İşte asıl böyle yerlerdedir ki Titliv, muhayyilesiyle hassasiyetini geniş geniş bırakır.

19 uncu asır Fransız edebiyatçılarından ve Sorbon profesörlerinden olup Maarif Nazırlığında da bulunan Billemain diyor ki: «Onun nakleylediği vak'a kadar büyük, hattâ Roma kadar büyük olan şey asıl hitabetidir. Titliv, dimağlarda tecessüm ettirici ilham ile beşeriyetin en kudretli müreb-bilerinden biri oldu. Hepsini bir kelimedede hulûsa edelim; eğer Titliv yazmasaydı biz Fransızlar Korneye malik olamazdık.» [1]

Korney'in Titlivden nasıl müteessir ve müstefit olduğunu anlamak için onun en yüksek şaheseri olan «Horas» ın mevzuunu bir de Titliv'in kitabından okumak lâzımdır. Horas'larla Küriaslar arasındaki o düello Fransız Dahîsinin tarâjedisinden önce Titliv'in kitabında yaşatıldı.

Titliv eserinde hata olarak, Romanın ilk zamanlarını anlatırken mübhem vesikaalara ve rivayetlere istinat etmesi gösterilir. Fakat bunlar o zaman için çekinilmesi pek mümkün olmayan hatalardır. Bir de Titliv'in tarihini yazmadan önce devlet hizmetlerinde ve siyasî hayatta bulunmamasını bir nakise gibi ileri sürenler oldu. Buna karşılık da onun sadece filozof ve ahlâkçı kalması karakterlere daha derinden nüfuz etmesini temin eyledi diyenler de var.

Herhalde Titliv, Yunan müverrihi Tüsidit gibi vukuat nasılsa onları öyle görmek azmîle mücehhez olmaktan ziyade vukuatı daha kuvvetli ve müheyyiç göstermek için ona cazibeli bir şekil vermeyi hedef edindi. Bu

[1] Bu fıkra Ahmet Refk'in «Tarih ve Müverrihler» inden alınmıştır. S.: 75

bakımdan Herodot'a benzer. Yalnız anlatmadı, iknâ da etti. Eserinin en büyük meziyeti insanî tarafındadır: Yedi buçuk asırlık bu tarihi, büyük Roma dramında, hürriyet için ve hürriyete karşı yapılan mücadelelerin ibretli tablolarını göstermek azmîle yazdı. Hürriyetle o şevkete çıkan Romanın istibdatla nereye indiğini söyleyen kitab.

İnhitat devri

M. S. 14-313

İNHİTATIN BAŞLICA SEBEBLERİ:

Ogüst, imparatorluğuna haşmet veriyordu, onun halefleri dehşet verdi. Romanın büyümesi gibi çöküşü de büyüktür. Cumhuriyet Romasının fütühatı gem almıyordu; şimdi de müstebidlerin kudreti gemsizdir. Hemşeh-riler eskiden mağlûb kavimlere ne muamele ettise şimdi de kendi im-paratorlarından o muameleyi görüyorlardı, Monteskiyo'nun dediği gibi Ro-maya giren Silla, Atinaya giren Silla'nın aynıydı.

İmparatorların istibdadı, hele Ogüst'ten sonra, o hale geldi ki Sena sustu; devleti okadar yüksek celâdetlerle idare eden o Meclis artık «evet efendim» cilerden mürekkebe bir gölge olmuştu. Form sustu; halkın okadar hür ve serbest nutuklar dinlediği o yer bir dua meydanından ibaret kal-mıştı. Şiir susmadı ama köleleşti, sadece imparatorlara meddahlık yapıyor.

Umumî inşad işleri de dejenere olmuştu. Eserleri neşir için el yazıları kâfi gelmediğinden, eski Yunanda ve eski Romada, şairler ve nâsirler umu-mî yerlerde eserlerini inşad ederlerdi. Bu suretle büyük bir kalabalık bir anda bir eserden haberdar olurdu. Aynı zamanda kalabalığın alkışı o eserin kıymetini anlatırdı. Halbuki müstebid imparatorlar devrinde halkta hürri-yet kalmayınca kalabalıklar serbest ve samimî olarak hislerini göstermedi-ler. En kıymetsiz eserlerin göklere çıkarıldığı, en kıymetli eserlere karşı da sağır bir sükût gösterildiği oluyordu. Düşünmeli ki bu umumî yerlerde Neron bile çıkıp şiirlerini okuyor. İstersen alkışlama.

Zaten lâtince dili de gittikçe bozuluyordu. Roma o zaman âlemin merkezi olduğu için dünyanın dört köşesinden kopanlar oraya toplanıyor-du. Lâtinceye birçok ecnebi kelimeler girmişti. Halk lâtincesi ile Virji-lin lâtincesi gittikçe birbirinden uzaklaştı. Dilde eski asalet kalmayınca yazılan eserler de bayağı oluyordu.

Esasen halkta artık yüksek sanat zevkı yerine kendini diğer zevklere vermek hissi hâkim olmağa başlamıştı. Halk eskisi gibi devlet işlerine karı-şamıyor; böyle ağır işler halkın üzerinden alınmış. Hükûmet halkın buğda-

yını da veriyor. Artık tarlada çalışmak da yok. Ticaret ve sanat gibi hasis şeyler esirlere mahsustur. İmparatorlar işsiz kalan halkı eğlendirmenin yolunu buldular.

Sirkler, güreşler; kanlı sahneler; ölenler, öldürenler.. İmparatorlar kudretlerinin sonsuzluğu karşısında en delice hareketlerde bulunuyor. Bu delilikleri yapa yapa zır deli oluyorlar. Neron bir yangın şiiri yazabilmek için Romayı ateşe veriyor. Halk, Kaligüla, Neron, Komod gibi deli imparatorları; onlar hem halkın sevdiği eğlenceleri sevdikleri için, hem de onların delilikleri halkı ayrıca eğendirdiği için, halk da onları deli gibi seviyordu.

En çok deli olan en çok israf ediyor, en çok israf eden en çok alkışlanıyor. İsrâf, israf... Buna Roma hazinesi de olsa dayanamazdı. Hazine tükenince zengin ve büyük aileler soyulmağa başladı. Halka ne? O eğlensin de kim soyulursa soyulsun. Soyulmamak için çare aşalık olmağı. Halk böyle aşalaştı ve koca Roma böyle çöktü. Yunan medeniyeti istiklâlsizlikten sönmüştü, Roma medeniyeti de hürriyetsizlikten yıkıldı.

Yunan edebiyatı nasıl istiklâlini kaybettikten sonra, Perikles asrındaki gibi dâhîler derecesinde olmamakla beraber, nasıl yine tek tük kıymetli bazı şahsiyetler yetiştirmişse Lâtin edebiyatı da; Ogust asrındaki altın devri gibi olmamakla beraber, zaman zaman yine mühimce şahsiyetler yetiştirdi.

DESTANÎ ŞİİR:

LUCANUS (Lüken) (39 - 65).

Dâhî bir çocuk. 14 yaşından itibaren kıymet ve meziyetini gösterdi. Neron'un samimiyetine girdi. İmparator onu nimetlere gargediyordu. Arka arkaya terfiler. Parlak bir istikbal. Fakat bir gün Neron umumî meydanda halka kendi şiirlerini okudu. Sonra genç Lüken de okudu. Fark o kadar büyüktü ki herşeye rağmen halk genç şairi üstün gördü. Neron mağlûb olmuştu. Bu hiddetle Lüken'e bir daha umumî yerlerde şiir okumasını yasak etti. Bununla da öcünü alamıyarak genci hapse attı. Bu da kâfi değildi... Fakat Neron daha ziyadesini yapamadı, çünkü genç şair hapishane-
de damarlarını keserek intihar etmişti. Bu usul ölüş o zaman modaydı.

Lüken'in üç dört eseri vardı. Bize yalnız Pharsale kaldı. Farsal Sezarla Pompe arasındaki harbdır. Eser bu harbi anlatır. Destanî şiir için bu mevzu çok güçlü ve bu mevzu Virjil'in Eneidinden daha milliydi. Tam Romalı bir mevzu. Fakat genç müellif bu dahilî sivil harbde iki kahramandan hangisini tercih ediyor, Sezar'ı mı çok beğeniyor, Pompe'yi mi? Bu cihet belli değildir.

HİCİV :

PERSİUS (Pers): (34-60).

Zengin bir şövalye ailesindendi. Lükres'in dostudur. Yumuşak huylu, mahcub tabiyatlı, cemiyetin fenalıklarından uzak kalan bir genç. Yazdığı hicivleri hayatında yaymadı, onları sadece mahdud arkadaş sohbetlerinde okurdu ve bu hal onun sanat ve şöhret ihtiyacını tatmine kâfi geliyordu. Pers de arkadaşları Lüken gibi yirmi altı yaşında öldü.

Büyük bir servet bıraktı. Vasiyetnamesinde bütün servetini filozof Kornütüs'e terk ediyordu. Fakat filozof yalnız kitapları kabul etti. Bu kitaplar 700 cildi. O el yazması devrinde bu mühim bir kolleksiyon demekti.

MASAL VE EFSANE :**PHEDRUS (Fedr): (Birinci asrı).**

Doğuş ve ölüş tarihleri pek belli değil. Kendisi Makedonyalıydı, köle olarak Romaya geldi. Liyakatı sayesinde azad edildi. İmparator Tiber devrinde ikbale çıktı. Kaligüla zamanında da teveccüh ve iltifat görmüştü. Kendisine masal ve efsane vadisinin mütavazî sahasını seçti.

Kendisinden 86 masal kalmıştır. Bunlar beş kitapta toplandı. Onlara «Ezopiyen» ismini verdi. O Yunan hakiminin çığını takib ettiği için bu ismi veriyordu. Fakat Fedr onun sadece bir mukallidi kalmadı; birçok masallarda kendi orijinalliğini gösterdi. Üslûbu âlimane, fakat lâtıfti. Hem hüneri, hem zevki vardı.

Vuzuh itibarile kimse onu geçemedi. Ciddî fakat kolay yazıyordu Emek çekiyor ama meydana gelen yazı çok sade ve tabiidir. Okadar kolay görünen o beyitleri gayet güçlülükle yazarmış. Netekim Lafonten de öyledir. O Fransız dâhisi de, o kaleminden dökülüyormuş gibi görünen beyitleri, sonra müsveddelerinden anlaşılmıştır ki, on beş yirmi defa silip bozarak vücuda getirmiş. Fedr. hayal ve imaja çok nadiren müracaat ederdi. Bu nadirlik onları daha frapan gösterdi.

Ezop, Fedr, Lâfonten... Mamal ve efsane vadisinin, hayvanları intak ederek insanlara ders verme sisteminin, bu üçü bütün dünya edebiyatında üç merhalesidir. Üçünü mukayese edenler aralarında şu farkları görüyorlar:

Ezop saffet ve muhayyile cihetinden Fedr'e üstündür, Fedr ifade ve üslûb itibarile çok kıymetli, Lâfontene gelince; Fedr'de hayvanlar hep filozoflar gibi söyler ve hareket ederler. Onda hayvanların ismi var, cismi yok gibi. Halbuki Lafonten'in masallarına kahramanlık yapan yine hayvandır ve daha tabiidirler. Lâfonten'in bu vadiyi tekâmül ettirışı ve orijinalliği buradan geliyor. Hülâsa her üçü masal vadisinin üç irtifadır.

FELSEFE :**SENECA** (Senek): (M. E. 2 - M. S. 65).

Hayatı Babası da filozof ve nâsirdi. Devrine tesiri olan şahsiyetlerdendi. Oğlunu iyi yetiştirdi. Senek önce hukuka intisab ettiği halde sonra felsefede karar kıldı. İhtişamlı hayata karşı hırslı bir meyli vardı. Bu yüzden saraya çattı. Fakat saray yüzünden de istirkaba uğrayarak Korsikaya nefy edildi. orada sekiz sene menfa hayatı geçirdi.

Sonra Romaya çağrıldı. Veliahd genç Neron'un mürebbiliğine tâyin edildi. Aristo, İskender'in kalbinde ulvî hisler inkişaf ettirmeğe çalışmıştı, Senek ise Neron'un kalbine fazilet telkininden ziyade kafasını malûmatlandırmaya ehemmiyet verdi. Kimbilir mütereddî şakirdinin kalbinde belki o kabiliyeti göremiyordu.

Neron imparator olunca o mecnunane ve iblisane cinayetler teselsüle başladı. Senek bütün bu icraata karşı sükût ediyordu. Neron'u bu sükût da kızdırdı. Gaddarlığını kendisini terbiye eden hocasına da çevirdi. Senek mahkûm olacağını anlayınca damarlarını açarak öldü. Hayatında gösteremediği celâdeti ve medenî cesareti yalnız ölümünde gösterdi.

Eserleri «Mesud hayat». Burada. «Saadet iyilikten gelir, bunu veren fazilettir» gibi fikirler vardır. «Ruhun huzuru», «mağfiretin huzuru». Bu sonuncu eser Korneyin Cinna eserinde çok müessirdir. Sinanın birçok fikirleri oradan alındı.

«Teselliler»: Bu eser üç kitaptan mürekkebtir. Helviaya adını taşıyan birincisi kendi anasına yazılmıştır; menfa hayatını anlatıyor, ve anasını kendi ayrılığından dolayı tesliye ediyor. İkinci kitap oğlunu kaybetmiş bir Roma asılzadesi için yazılıydı; taziye kitabı. Üçüncüsünü de azad edilmiş bir köle için bir dostuna yazdı ve ona kardeşinin ölümünden dolayı da taziyeler yapıyor.

«Tabiat meseleleri»: Orta zaman Avrupasında en çok mehaz olarak tutulan ve itibarda olan eserlerdendir; Aristonun «Tabiat» ı gibi. Yalnız Aristo kendi eserinde bir tabiat âlimi olarak görüldüğü halde Senek bir âlimden ziyade bir ahlâkçı olarak görünüyor.

Senegın en meşhur ve en sevimli eseri «Lüsülüse mektuplar»dır. Bu eserde 124 mektup var. Bu mektuplar çok beğenildi. İnsanî hislerin yüksekliklerine çıktı. Kölesiz hayatı tasavvur bile edemiyen Romalıların içinde Senek kölelere acıyacak kadar insandır. Bir mektubunda şöyle diyor:

«Kendisine köle deyip baktığınız adam unutmayın ki sizin gibi bir insandır. Onun da aynı uzuvları var. O da aynı gök altında mesrur, aynı havada teneffüs ediyor, o da sizler gibi yaşayıp sizler gibi ölüyor. Unutmayın ki o da bir gün sizi esir olarak görebilir. Siz de onu bir gün hür olarak görebileceğiniz gibi.»

Senek'in ayrıca şairliği de vardır. On tane trajedi yazdı. Fakat, yalnız biri müstesna olarak, bunların hepsi Yunan tiyatrosundan iktibas edilmiştir. Mevzular hep ya Sofokl'dan, ya Öripid'den alınmadır. Bu eserlerde hareket ve vak'adan ziyade söz vardır.

Senek'in trajedilerinin tek ehemmiyeti, o eserlerdeki haşmetli tiradların, Korney ve Rasin gibi büyük Fransız klâsiklerine gürbüz bir istifade kaynağı oluşudur. Kentilien onun Yunanlılardan müteessir oluşunu imâ için şöyle der: «Senek eserlerini kendi dehâsile yarattı, fakat başkasının zevkile yazdı.» Senek, şairliği bertaraf, filozof ve muharrir olarak parlak eserler bıraktı. Yalnız bu eserlerde dahi muhtelif Yunan mekteplerinin akisleri vardır.

HİTABET NAZARİYATÇILIĞI :

QUINTİLİANUS (Kintilien): (42-120).

Kendisi İspanyalıdır. Tahsil için Romaya geldi. Çetin ve parlak bir tebbü hayatından sonra, hizmet için vatanına gitti. Orada hitabet nazariyatını ve bilgilerini tedris için bir mektep açtı. O zaman İspanya Romanın bir eyaletiydi. Umumî vali onun kıymet ve liyakatını yakından görmüştü. İmparator olunca onu Romaya getirtti. Genç âlime Romada büyük maaşlarla bir hitabet ve fesahat kürsüsü verildi.

Kintilien yirmi yıl bu kürsüde, hep parlak bir ikbal içinde, tedrisat yaptı. İmparator da dahil olarak pek çok büyük kimseler onun derslerine devam ediyordu. Çiçeron'un ana prensiplerini kendine düstür edindi. 47 yaşına gelmişti. Kürsüsünü bırakarak istirahat çekildi. «Gemi henüz sağlamken limanı tutmak gerek.» diyordu.

Fakat bu istirahat devrinde de boş kalmadı. Kendisine iki küçük prensin terbiyesi verilmişti. Hem onların işine yarasın diye, hem de dostlarının daimî ricasına dayanamıyarak o çok mühim ve büyük eserini yazdı. «Hitabetin teessüsü» yahut «Hatibin terbiyesi» isimli bu eser 12 kitaptan mürekkebirdir. Bu vadide eskilerden kalan eserlerin en mükemmelidir.

Bu eserde müellif «İyi bir hatib yaratmak» için onu daha beşikten alır. Sıhhatile, çiğerlerle, hançerelerle âlâkadardır. Çocuk büyüdükçe, eser safha safha, ve hayatın her devresinde lâzım olan uzvî ve manevî terbiyeleri izah eder. Kaideler, düsturlar kor. Kentilien Romanın siyasî ve maddî hayatında hitabeti yükseslere çıkaran filî bir hatip olmadı. Fakat iyi söz söylemek sanatının çok salim kaidelerini kurdu.

Yeni nazariyeler serd etmek itibarile Senek'in en zeki ve en dirayetli rakibi idi. Eserinin mühim bir kıymeti de gerek Yunan ve gerek Lâtin'in büyük şahsiyetleri hakkında, çok kere mukayeseli tenkitler yapması, mü-

talealar serdetmesidir. Kitabımızda zaman zaman onun mütalea ve görüşlerinden istifadeli iktibaslar yapılmıştır.

TABİİYAT VE İLİM :

ESKİ PLİN (23 - 79).

Lâtin edebiyatında iki Plin vardır. Birincisine eski Plin denir. Bu, tabiiyatçı idi; âlimdi. Gençliğinde. Germanî harblerinde cengâverlik yapıp. İspanyadan Romaya geldi. Muhtelif umumî hizmetlerde bulundu. Kendini ilme, bilhassa tabiiyata verdi. Nazarında en küçük bir saniyenin bile ehemmiyeti vardı. Karşısında mevzuunu fazla lâflarla şişirerek anlatanlara karşı zayi olan dakikaları sayar, onları ya susturur, yahut bir daha öyle fazla konuşturmazdı. Harikulâde çalışıyordu. Bu çalışmalarda kendisine yeğeni genç Plin yardım ederdi.

Kendisinin ölümü de hayatı kadar meşhurdur. 79 da bir filoya kumanda ederken Vezüv yanardağının büyük dumanlar ve alevler çıkararak gökleri kaplarcasına feveran ettiğini uzaklardan gördü. Onun gibi bir âlim için bu jeolojik hâdise kaçırılacak bir fırsat değildi. Filoya hareket emri verdi. Vezüv'ün Pompei ile diğer bir şehri küller ve lâvlar altında gömdüğü meşhur feveran.

Herkes o havaliden kaçarken o filosile boyuna hâdise mahalline yaklaşıyor. Geceyi felâket sahasının pek yakınında geçirdi. Soğukkanlılıkla birteviye notlar alıyordu. Yorgun düşerek uykuya daldı. Halbuki yanar dağın azgınlığı birdenbire artmış, lâvlar ve yangınlar bulundukları yere yaklaşmış. Acele uyandırdılar. İki hizmetçiye yaslanarak kaçmak isterken alevli bir duman saldırısına uğradı; ve boğularak öldü.

Bütün bu ölüm tafsilatını, en ince ve canlı noktalarına kadar, ozaman 17 yaşlarında olup dayısının yanında bulunan yeğeni genç Plin'in müverrih Tasite yazdığı mektup sayesinde öğreniyoruz. Eski Plin'in yazdığı pek çok eserlerden zamanımıza ancak «Tarihi tabii» si intikal etti. Bu mühim eser 37 kitablıktır. Eser gayet mütebahhirane ve geniş bir tettebbü mahsulüdür. Genç Plin'in dediği gibi bu eser tabiatın kendi gibi çeşitli bir zenginlik arz ediyor. Orada kozmografyaya, cografyaya, güzel sanatlar tarihine, herşeye temas eden büyük bir ansiklopedi malûmatı var. İki bin kitha müracaat edilerek vücade getirilmiş bir eser.

Delilleri ve vesikaları kâfi derecede kontrol etmediği veya edemediği için yer yer mühim hatalara düştüğü oluyor. Fakat devrine göre heybetli bir çalışmanın çok faydalı bir eseri.

HİTABET VE MEKTUB :

GENÇ PLİN (62 - 113).

Eski Plin'in hemşiresinin oğlu. Küçükken yetim kaldı. Dayısı onu yanına aldı, genç Plin onda ikinci ve yüksek faziletli bir baba bulmuştu. Dayısı onun terbiyesine çok dikkat etti. Zaten çocuk da kabiliyetli. Daha yirmi yaşındayken baroda büyük bir şöhrat kazandı; zarif ve mükemmel bir hatib şöhrati. "Yalnız fesahat ve telâkatı değil sözlerinin doğruluğu ve kalbinin iyiliği de takdir ediliyordu. Müteaddid mükâfatlar aldı.

Bu genç sayesinde, Senada, Çiçeron zamanındaki günleri diriltir ve hatırlatır gibi büyük fesahat havası dalgalanıyordu. Kendisi asrının bütün ileri gelenleriyle dosttu; bilhassa hitabet âlimi Kintiliyen ve zamanın büyük müverrihi Tasid'le. Düşkün dostlarının imdadına koşmaktan zevk alırdı. Zarif, sevimli, asrının kirli ihtiraslarına karışmaktan uzak, kendini herkese sevdiren bu iyi kalbli genç hristiyanlara karşı yapılan tazyikleri de haksız görüyordu. Genç Plin'in tek bir zaafı vardı: Şan ve şeref aşkı.

Deli ve kanlı hükümdarlardan sonra «yaşanılabilir bir devir açan» imparator Trajan bu genci takdir ederek Senaya âza yaptı. Oraya âza olanların hükümdara bir şükran hitabesinde bulunması âdetti. Plin'in hitabesi ise şaheser bir kaside oldu. İmparatoru fevkalbeşer bir mahlûk olarak tasvir ediyor; kulaç kulaç, hudutsuz; hep medh mihverinde döndüğü için yeknasak olan bu nutku o zarif tavırları, taravetli edası, ziyalı üslûbu, ve fesahatın bütün meziyetleriyle öyle süsledi, öyle süsledi ki dinliyenler hitabetin musikisi altında medhin hududsuz mubalâgalarını farkedemez oldular.

Genç Plin'in yalnız lâfta değil işde de kabiliyetli olduğu onun Trajan tarafından Bitiniye, yâni Bursa ve havalisine vali tâyin edilmesile anlaşıldı. Muhtelif ırktan halka karşı adâletile Bursa ve İzmit gibi beldelerde yaptığı imârlarla büyük bir idare adamı olduğunu gösterdi. Bu valiliği zamanında, birçok meseleler hakkında imparator Trajana yazdığı mektublar pek meşhurdur.

Mevki, servet, teveccüh; halkın muhabbeti... Hayır bunlar kâfi değil, biraz sonra göreceğimiz büyük müverrih Tasid'e yazdığı bir mektubda şöyle diyordu: «Benim hareketlerim senin kaleminle anlatılınca onlar daha parlak, daha meşhur, ve daha büyük görüneceklerdir.» O ki zamanın en beğenilen adamıydı, istiyordu ki müverrih Tasid'in kalemi onu âtiye de hediye etsin.

Halbuki Plin bu âtiyi kazanmak işini de yine kendisi yaptı, yazdığı mektublar; 247 mektub; bu sayede o, eskiler içinde, bütün dünyaca en çok sempati kazanmış bir muharrir oldu. Bu mektublar hakikaten entere-sandır. Asrının hususî hayatlarını, edebî cereyanlarını hep onlarla öğreni-

yoruz. Tarihlerle geçmeyen, müverrihlerin söyleyemeyeceği bir çok hâdiseleri yine o mektuplar aydınlattı.

Bu mektupların tek kusuru onları yazanın daima sanatkâr görünmek istemesidir. Onlarda mektuplara mahsus o samimî lâubalilik yok. Bu itibarla Çiçeron'un mektupları buna tercih edilebilir. Onunkiler sade, bununkiler zengin ve süslü. Çiçeron, mektuplarında bizi daima anlattığı vak'aya çeker; Plin ise mektuplarında bizi hep kendisinden memnun etmeyi düşünüyor; şundan bundan bahsederken o mektuplarda biz hep iyi söylemeğe özenen muharriri görüyoruz. Bununla beraber Çiçeron'la o mektup edebiyatcılığının iki ölmez üstadı sayılmaktadır.

Bu mektupların çoğu Bursa, İzmit, İzmit, Bolu gibi bizim memleketlerden yazıldığı ve Marmara ile Karadeniz arasındaki vatanımız hakkında yer yer, ve zaman zaman kıymetli malûmat verildiği için bu mektupların temiz bir dille Türkçemize maledilmeleri çok lâzımdır.

TARİH :

TACITUS (Tasit): (54-140).

Hayatı

Roma inkırazının müverrihi; o inkırazı bütün ıztıraqlarıyla duyarak anlatan büyük müverrih. Lâtin edebiyatı bahsine bununla nihayet veriyoruz. Tasit ki o cihangir devletin bitişini anlattı, Onun edebiyatı da kendisile bitiyor. Ondandır Lâtin dili zikre değer mühim bir kıymet yetiştirmedir.

Kendisi şimdi Terni denen şehirde doğdu. Romada hukuk ve hitabetteki kudretile tanınmıştı. Baronun en parlak şerefliydi. Genç Plin onun hitabetinden bahsederken «En fasih adamlardandı» der. İmparator Vespasian zamanında murahhaslıkla Cermanyaya gönderildi. Orada dört sene kaldı. Cermanya hakkındaki meşhur kitabı bu vazifenin mahsulüdür. Romaya döndüğü zaman gaddar Domitian hükümdardı.

Kendine «Allah» dedikten bu mağrur genç Roma zâdegânını kasıp kavuruyordu. Ona yaranmak için gözünün önünde intihar edilirdi. Böyle devirlerde eser yazılır mı? Tasit eser vermeğe pek geç, ancak ellisine doğru başladı.

İmparator Nerva zamanında Konsüllüğe terfî edildi. Bu vesile ile söylediği nutukta kendi selefinden çok medihle bahsetti. Çünkü kendisine teklif edilen imparatorluğu birkaç defa red etmek faziletini göstermişti. Herkes bu nutukta eski Romalıların merdliğini görerek Tasit'i alkışladı.

Kendisi Britanya'da yaptığı askerî hareketlerle meşhur ve aynı zamanda iyi bir insan olan general Agrikola'nın kızile evlenmişti. Kayın pederi hakkında yazdığı biyografi ancak Domitian'ın ölümünden sonra neşredebildi.

Mecnun ve canî imparatorlar zamanındaki bütün feciaları yüreği kanayarak yakından gördü. Umumî ahlâk okadar sukut etmişti ki Sena'nın huzuruna getirilen bir suçluya karşı, Sena âzası, imparatora yaranmak için, suçlunun üzerine hücum ederek onu parçalamak isterler, ve onların bu hareketine, gülünç bir ûlûvvücenab göstermek için, pandomimalı bir jestle imparator mâni olurdu.

Ancak Nerva ve Trayan'larla «yaşanılabilir bir devir» geldi; ve Tasit eserlerini vermeğe başladı. «Tarihler» ve «Vak'anameleler» adındaki en kıymetli iki tarihî eserini, kendi torunlarından olup üçüncü asırda imparator olan Tasit'in emrile devletin evrak hazinesinde muhafazası temin edildiği halde, o çok mühim eserlerden yine teessüf edilecek zâyiatın önüne geçilemedi.

Eserleri

Tasit'in nutukları hiç intikal edememiştir. Yalnız hitabet nazariyatına ait ve «Hatiblerin diyalogu» adlı eseri var.

Tarihe aid eserleri dört tanedir. Bunlardan «Ağrikola'nın hayatı» nı tarihten ziyade hitabete malediyorlar. Asıl tarihî eserleri yukarda ismi geçen iki kitabla yine yukarda zikrettiğimiz «Cermanya» dır.

1 — «Hatiplerin Diyalogu»: Eser bir hatiple bir şair arasındaki münakaşayla başlıyor. Her ikisi kendi mesleğini müdafaa eder. Sonra diğer bir şahsın müdahalesile eskiden hitabet ve fesahatin neden müterakki ve şimdi neden inhitatta olduğunun sebepleri araştırılır. Müellif bu inhitata üç esaslı sebep göstermektedir: Çocukların fena terbiye edilmesi, belâgatçıların sadece parlaklığa düşkünlükleri, ve asıl mühim olan sebep halkta hürriyetin kalmayışı.

2 — «Ağrikola'nın Hayatı»: Bu, kendi kayın pederi hakkında yazılmış bir biyografidir. Eserde çok güzel askerî hitabeler bulunuyor. Bu bakımdan eser tarihle hitabetin birleşmesi mahsulüdür. Merd ve şerefli bir asker olan kayın pederine karşı müellif vecidli takdirlerini saklamıyor. Fakat bunu yaparken kalemini hiç bir vakit âdî meddahlığa düşürmedi. Dürüst, imanlı, ve vakarını muhafaza ederek medh ediyor.

3 — «Cermen ahlâkının tablosu»: Birinci kısımda o zamanki Almanyanın tasviri vardır. Sonra Cermenlerin askerî, mülkî, dinî müesseseleri hakkında umumî bir bakış yapılıyor. İkinci kısımda muhtelif Cermen kabileleri anlatılır. Vesile getirilerek Fransızların cedleri Golvalılar hakkında da malûmat verilmektedir. Eserde birçok coğrafi hatalar olmakla beraber kitab o zamanki Almanyayı bildirmesi itibariyle çok kıymetlidir.

4 — «Tarihler»: Bu büyük ve müellifin en mühim eseri, Domitien'in ölümüne kadar olan 28 senelik muasır zamanı anlatır. Müellif bu devri bizzat yaşamıştır. Eser onun için çok canlıdır. Yazık ki, bir sürü kitaptan mürekkebe bu eserin bize ancak dört kitabı beşinci kitabın başları intikal edebildi. Bunlar da üç hükümdarla İmparator Vespasiyen'in ilk zamanları anlatılır.

5 — «Anallar», yani «Vak'anameleler»: Bu, yukardaki eserin bahsettiği 25 senelik zamandan daha öncekini, Ogüst'ün ölümüyle Neron'un ölümü arasındaki

zamanı anlatır. Bu devri müellif kendi görüp yaşamadı. Onun için bu kitap öteki gibi canlı değil, daha sakindir. 16 kitaptan mürekkep bu eserin de dört kitabı tamamen, bazıları da kısmen zayi oldu.

**Mevkii
ve
Kıymeti**

Münekkitler ona eskilerin «en derin müverrihi» unvanını verdiler. Fransız klâsiklerinin trajedi dâhisi Rasin de ona «eski zamanların en büyük ressamı» diyor. Şatobriyan dahi şöyle der: «Neron istediği kadar saltanat sürsün, Allah cihan hâkimliği şerefini ona değil şu kimsesiz Tasit'e verdi.» Diğer bir Fransız müverrihi de «Tiber kendini tek başına ve şahitsiz sanıyor, halbuki, ona görünmeden, yanı başında Tasit oturmaktadır.» diyor.

18 inci asır Fransız edebiyatçılarından Laharp da onu tahlil ederken ezcümle şunları söyler: «Fikirleri o kadar geniş ki her okuyucu orada kendi seviyye ve zevkine göre birşey bulabilir. O, sonsuz bir derinlikle oynuyor ve hiç emeksiz derinleşiyor.» Ve ilâve eder: «Fazilet hususunda Salüst için söylenen buna söylenemez; bu, okuyucularını hep fazilete hürmet ettirirdi, çünkü kendisi de faziletin kendisiydi.»

Tasit, hakikaten insan kalblerinin son derinliklerine kadar indi. İnsanların yüzünden bütün maskeleri attı. Haşmetli hükümdarların içindeki sefaleti, dürüst görünenlerin riyakârlığı, cesaret taslayanların korkaklığı, fazilet satanların canılığı... Onun kalemi dışları yırtarak içleri gösteren bir aynadır.

O, eski Romayı büyük yapan şeye âşıktı, onun için o büyüklüğü küçülten şeylere karşı da amansız bir hınçla saldırır. «Cedlerimiz harikulâde bir hürriyet gördüler, biz de harikulâde bir esaret gördük» diyor. «Zulüm bazan çok satvetli günler getirse de ona itimad edilemez, çünkü ondan gelecek iyilik hiç bir zaman ne emindir, ne de devamlıdır.» diyor.

Cümhuriyeti yıkan imparatorluk geniş fütuhât yaptı, birçok barbar âlemlerine sulh ve nizam götürdü. Roma cihangir oldu. Peki ama bu uğurda Romanın hürriyeti. asıl yaşamak kaynağı. asıl en şerefli şeyi gitti. Kazanılan bütün o ülkeler giden bu şeye değmez.

Üslûb... Bu kıratta bir adamın üslûbu nasıl olur? O, ne Titliv gibi temiz bir ilham bereketile, ne de Salüst gibi zarif bir çeviklikle yazdı. Onun üslûbu ve üslûbunun fesahatı tıpatıp tasvir ettiği kanlı mevzulara uygundu. O fecî zamanları anlatabilmek için o zamanki hava gibi sert, keskin, çatık kaşlı ve saldırcı bir üslûb lâzımdı; bu üslûb onun kaleminde kemalini buldu. Muhtarib adam, hınçlı adam, eski Romalıların ruhunu taşıyan adam; kelimelerini birer hançer, satırlarını birer mızrak gibi kullandı.

Onu bu üslûbundan ve bu şiddetinden dolayı bazıları tam bir tarih bi-

taraflığını haiz değilmiş gibi göstermek istediler. Bir canavar gelirken «Canavar!» diye ürpererek bağırmak... O ürperişle bu bağırış nasıl gele- nin bir canavar olduğuna en doğru delilse Tasit'in o büyük ızdırab ve hın- cı da o devirlerin en yanıltmaz hüccetidir. Hakikat çok fecî olduğu için- dir ki Tasit onu rükûdetli bir mırıltıyla değil, alevli bir haykırışla anlattı. Hem haklı, hem büyüktür. [Ayrıca tercümeler bahsine bakılması.]

Lâtin edebiyatından TERCÜMELER

VIRGİLİUS (Virjil) den :

1 — ÇOBAN ŞİİRLERİ : Tercüme eden Ruşen Eşref, İstanbul, Hâmid matbaası 1929, S: 306 Eski Türkocakları merkezinin «Klâsik eserler serisi» neşriyatının birinci sayısı.

Bu kitab Virjil'in «Bükolikler» adındaki pastoral eserinin tercümesidir. Ruşen Eşref kitabın bir sahifesine «Çoban türküleri» asıl iç sahifeyede «Çoban şiirleri» adını yazmış.

«Birkaç söz» serlevhasile yedi sahifelik bir mukaddemede mütercim bu gibi eserlerin tercümesinde takib edilmesi lâzım gelen esasları anlatıyor. Ezcümle birçok Avrupa milletlerinde olduğu gibi, böyle klâsik şahe-serlerin nazmen değil nesren tercümesi daha müreccaktır diyor ki biz de bu fikirdeyiz.

Ondan sonra Virgilius'un hayatı, destanî şairlik, Homîrus'a ve Virgilius'e göre destan, Virgilius'un dehâsından bu zamanda edilecek istifade bahisleri hakkında Sainte-Beuve tarafından yazılmış uzun bir tetkik kitabın 134 üncü sahifesine kadar sürmektedir.

Ondan sonra Paris edebiyat fakültesi profesörlerinden Henri Goelzerin Çoban şiirleri eseri için yazdığı bir tetkiknameyi ilâve ediyor. Bu kısım da hemen 30 sahife kadar tutmaktadır. Sonra Virjil'in esas metni, yâni 10 tane çoban türküsü geliyor. Mütercim, bu türkülerin herbirinin başına da yine Henri Goelzer'den ikişer üçer sahifelik birer izahname ilâve etmiş. Kitabın son 35 sahifesi de eserin metninde geçen ismi haslara ait bir lûgatceye tahsis ediliyor. Mütercim bu kısma «Adlar kitabı» adını vermiş.

Bütün bu izahattan çıkacak netice şudur ki eserin asıl metni bu 306 sahifelik kitapda ancak otuz küsur sahife tutuyor. Yâni kitabın onda biri kadar birşey. Bu biraz işin dozunu kaçırmak gibi görülse bile meselenin esasında muhterem mütercimin hakkı aşîkârdır. Böyle klâsik eserler hep bu tarz tetkikler, tahliller, notlarla tercüme olunur. Ruşen Eşrefin temiz Türkceli tercümesinden bir misal görelim:

[Birinci türkü Titir ile Melibe, lâtince telâffuzlarla Titirüs ile Melibaös arasında geçer. Birincisi Virjili temsil etmektedir. Bu birinci türküde Virjil Oğust ve Oktavien'e şükranını hissettirir. İki ismi ilk harflerile alıyorum.]

M — Hey Titirüs! Sen bu sık yapraklı kayın ağacının gölgesine uzanmış, ince kavalınla rüstaî havalar çalıyorsun; biz ise yurdumuzdan sürülmüşüz, onun şirin ovalarını bırakıyor, vatandan kaçıyoruz.

T — Hey Melibaös! bize bu kalb huzurunu bir ilâh verdi; evet benim her-dem bir ilâhım olacaktır; onun mihrabı ekseriya benim ağılımdan çıkma körpe bir kuzunun kanı ile boyanacaktır. Gebe ineklerimin serbestçe dolaşmasına izin veren o; bizzat rüstaî kavalımda dilediğim havaları çalmama izin veren o...

M — Fakat bu ilâh kimdir, Titirüs, bana onu söyle!

T — Roma dedikleri şehri, ey Melibaös, ben saflığımdan, biz çobanların körpe kuzularımızı götürmeği âdet edindiğimiz komşu şehre benzer sanırdım. Böylece köpek encekleri babalarına, oğlaklar analarına benzer görürdüm. Böylece küçük şeyleri büyük şeylere kıyas ederdim. Halbuki Roma, öteki şehirler arasında başını, uysal kahkaha fidanlarının ortasından selviler baş çeker gibi yükseltiyor.

M — Ey seni Romaya götüren hangi kuvvetli sebeptir?

T — Esirlikten başka türlü kurtulamazdım; başka yerde de bu kadar te-veccühkâr ilâhlar umamazdım. Onu ben, mihrablarımızda her yıl uğruna on iki defa günlük tüten o delikanlı yiğiti orada gördüm. Benim niyazıma şu cevabı orada verdi: «Gebe ineklerinizi eskisi gibi otlatın, boğalarınızı eskisi gibi boyunduruk takın.»

M — Bahtlı ihtiyar, demek ki böyle tarlaların elinde kalacak. Sen orada bildiğin nehrin kıyısında, mübarek çeşmelerin yanı başında, sık gölgeliğin ferahlığını tadacaksın.

Kâh şu çitin üstüne Hibla dağının arıları söğüt çiçeği iğtinam etmeğe ve hafif uğultularıyla seni uykuya davet etmeğe gelecek; kâh şu yüksek kayanın dibinde bağcı bağını yolarken şarkıları çınlayacak; ve yabani güvercinlerin hu - hu ları ile karaağaçların havai tepesinde kumruların iniltisi ise hiç dinmiyecek.

T — Hem de rüzgârlı ovalarda çalâk geyiklerin otladığı, denizin kıyıya bedava balıklar attığı görülecek.....

M — Lâkin bizler ki bu yerlerden sürüldük çıktık, bir kısmımız güneşten yanmış Afrikalılar nezdine gideceğiz, diğer kısmımız da..... Bunca emekle sürülmüş o topraklara imansız bir asker mi, o ekinlere bir barbar mı sahip olacak? Bak gör, geçimsizlik bahtsız vatandaşlarımızı ne hale kodu. Var git de şimdi-dengerü armutlarını aşla! Sen de, eskiden talihi olan sürü, haydi git; haydi gidin keçilerim haydi gidin; yeşermiş bir mağaranın içinde uzanıp ta, sizleri ben bundan böyle bir daha çalılı bir kayanın böğrüne tırmanırken görmeyeceğim. Hayır bundan böyle sizler artık benim idaremden acı söğüt ye çiçekli sarı sal-kım otlamağa gidecek değilsiniz.

T — Bununla beraber bu geceyi benimle birlikte yapraktan bir yatak üstünde geçirebilirsin. Olgun yemişlerimiz, yumuşak kestanelerimiz, bol peynirimiz var. Artık uzakta kulübelerin tepesinden duman yükseliyor ve dağların üstünden gölgeler sahraya daha uzun vuruyor.

2 — ENEİD :

Fransızcaya çeviren Maurice Rat (Moris Ra), ondan türkçeye çeviren Ahmet Reşit, İstanbul Vakıf matbaası, 1936, 2 cild, «Dün ve yarın Tercüme Kütüphanesi» serisinin 51 ve 62 nci numaraları. Birinci cild 348, ikincisi de 326 ki ceman 674 sayfa. Birinci cildde mütercimın küçük bir «ifade» sinden sonra, fransızca mütercimın Virjil ve Eneid hakkında 42 nci sayfaya kadar devam eden uzunca bir etüdü «Medhal» olarak ilâve edilmiş. Metin içinde de, şahıs, tarih, coğrafya, mitoloji isimleriyle tâbirleri hakkında yer yer haşiyeli notlar vardır. Eserin iki cild olarak tab'ı çok uygun düşmüş, evvelce gördük ki, on iki kitaplık Eneid' zaten iki kısımdı. İlk altı kitap Homer'in «Odisa» sını, ikinci altı kitap da «İlyada» sını andırıyor. Tercümenin de iki cildi altışar kitaplıktır.

«Servetifünun» devrinde şiirlerini «H. Nâzım» imzasile neşreden ve kırk yıl evvelki Edebiyatı Cedide nazımının tekniğine hâkimiyetle sahip olduğunu isbat eyleyen muhterem mütercim bu büyük kitabı, onun şerefine lâıyk bir dikkatle tercüme etmiş. Yaptığı iş türkçemize büyük bir kazançtır. Fakat ne yazık ki lisan itibarile biraz daha sade olaydı, yahut daha ziyade türkce yazaydı.

Artık bugün güzel türkçemizde farisî izafetlere, atıf terkiplerine, arabî cemi'lere, hülâsa yabancı kaidelere, bir de hayide kelimelere hiç tahammül edilemiyor. Mensub olduğu edebî ailenin en büyük nesir üstadı olan Halid Ziya bile son yazılarında eski üslûbundan nekadâr mes'ud mesafelerle ayrıldı. Biz Ahmed Reşidin kıyasetinden de bunu beklemekte haklıydık.

Fakat eserde «icrayı nüfuz, hükmü kader, asrı mesud, tezyinatı dahiliye, havzai hükûmet...» gibi sayısız terkipler var. Sonra farisî atıflar: Ümmidü havf, hiddetü kin, pakü halis... gibi sayısız ve her rastlanınca gözü tırmalayan atıflar. Neye ümid ve korku, kin ve hiddet değil; hele pakü halis yerine neye akpak değil?

Sonra köhne, hayide, artık hayatıyetini kaybetmiş kelimeler: «a'sar-dide frü» neye «asırlar görmüş bir parıltı ile» değil? «Altın dalı kapıya rekzeder» neye «diker» değil? «Erguvanî bir ziya iksa ediyor» neye «giyiyor» değil? «İkisi de hempa olarak yürüdüler» neye «ayaklarını denkleştirerek» değil?

Baba varken peder, son varken hatime, çok varken kesir, zaman varken «hin» kullanmak neye? Bir de bugün artık Türkçeye hâkim olan Türk fonetiğidir. Kelimeleri. eski fesahatçılar gibi kendi asıllarındaki telâffuza riâyet ederek değil, Türkleşmiş olan sese hürmet ederek kullanıyoruz. Ali Seydinin «Resimli Kamusu Osmanî» sine kadar bütün eski Osmanlı

lûgatları Türk halkının benimsediği telâffuza hep «galat» dediler.

Eneid tercümesinde «tehlûke» deniyor. Evet Arab fesahatinca doğru olan budur, fakat Türk halkı bunu «tehlike» diye kullanıyor. Bu tercümede yine hep «mehabbet» denmektedir, biz buna «muhabbet» diyoruz. Yine Türk hançeresi «reca» değil «rica» der. Bunları imlâ lûgatı da böyle kabul etti. Artık bu iş şahsî bir zevk işi değil resmileşmiş, umumileşmiş, ve doğrulaşmış bir kaidedir. Hiç birimizin bu kaide haricine çıkmaya hakkımız olamaz.

Bunları söylemekten maksadım, okadar emekli, itinâlı, okadar dürüst olan o mühim tercümede böyle aksaklıkların, bahçede çalılıklar gibi, insanı üzmesindendir. Muhterem müterciminden çok rica ederiz, eserin ikinci tab'ında, bu ehemmiyetsiz aksaklıkları düzeltsin; gerek Eneid'de, gerek bütün Rasin külliyyatını lisanımıza maletmekte gösterdiği yüksek himmet büsbütün temiz olacak.

[Eserin hem sağlam edalı tercümesi, hem de eserin kendi hakkında bir fikir vermek için «Ene'nin cehenneme inışı» bahsinden bir iki parça alıyorum. 60 sayfa tutan bu bahis altıncı kitabı teşkil eder. Bâkir kâhine Sibil Ene'ye delâlet edecek.].

... Bu mecnunane teşebbüse cüret hoşuna gidiyorsa evvelâ ne yapman lâzım geleceğini öğren. Dalları sık bir ağaç içinde saklı, kolay bükülür sapı gibi yaprakları da altın bir dal vardır ki «Cehennem Jununu» na (yâni Cehennem Tanrısı Plüton'un karısına) vakfedilmiştir; onu bir mukaddes Kuru himaye eder; karanlık bir vadide hapseder. Fakat bu altın saplı dalı, hasıl eden ağaçtan koparıp ayırmadan evvel, arzın derinliklerine nüfuz edebilmek kimseye nasip olamaz. Bu dal koparılmıca yerine bir diğeri çıkar, o da altındandır, onun da gövdesi altın yapraklarla örtülmüştür. Sen de o dalı ormanların içinde gözletrinle ara; keşfettiğin anda, merasimi mahsusa ile, elinle kopar: Zira, şayed mukadderat seni oraya davet ediyorsa, o dal kendiliğinden kolaylıkla, hâhişle kopar; aksi takdirde ne ona galebe edecek bir kuvvet vardır, ne de, ne kadar sert olursa olsun, onu koparabilecek bir bıçak.

[Ene rehberile beraber, o tılsımlı dalı koparır, neden sonra Cehennemin dehlizlerine varırlar.]

Daha dehlizde «matem» ve «müntakim viedan âzapları» yataklarını sermişlerdi. Uçuk renkli «hastalıklar», mağmum «ihtiyarlık», şerre sevkeden «ağlık», çirkin «fakr ü meskenet»; bütün bu müthiş manzaralı heyulâlar hep orada mukim idi. Daha sonra ölüm'ün kardeşi olan «uyku», haram olan «huzuzat»; karşıdaki eşik üstünde de katil «harp» ile, yerde kanlı kurdelelerle düğümlenmiş engerek yılanlarından müteşekkil saçlariyle iz'ansız «nifak» vardı.

. Nagehânî bir hasyetle titriyen Ene kılıcını yakalıyarak keskin ucunu, başından ayrılmıyan, bu ucubelere çevirdi; eğer âlim yoldaşı bunların kıvam-sız bir zarf içinde uçuşan, vücutsuz, mücerred ruhlardan ibaret olduğunu ha-

ber vermemiş olaydı, üzerlerine hücum edecek, kılıçla o gölgeleri beyhude [1] ikiye bölecekti.

[Ondan sonra Cehennemî kuşatan nehre varırlar. Bu suların muhafızı kayıkçı Karon bazılarını alıyor, bazılarını almıyor. Almadıkları dünyada bir mezara gömülmemiş olan ruhlardır. Ene ile Sibil oraya vardılar. Kayıkçı geçirtmez. Fakat...]

Elbisesinin altında sakladığı dalı çıkardı. Karon'un hiddetle kabarmış kalbine hemen sükûnet geldi. Kâhine kadın başka bir şey söylemedi. Kayıkçı ise o muciz ağacın çoktanberi görmediği muhterem atıyesini hayranlıkla temaşa ederek kayığın gamlı pupasını onlara çevirip kıyıya yaklaştı. Sonra sıralara oturmuş olan ruhların hepsini red ile güvertesini boşalttıktan sonra ağır vücudlu Ene'yi sandala kabul eder.

İnce kayık (kayığın ince oluşu yük taşımak için değil ölümlerin tayfalarını taşımağa mahsus olduğu içindir) o ağırlık altında inler gibi bir ses çıkarır; çatlak yerlerinde bataklık suları bol bol içeri girer. Nihayet Kâhine ile Eneyi nehrin öteki tarafına, şekilsiz bir çamur üzerine, su kamışı nevinden bataklık otları arasına götürür, bırakır.

İşte orası o cesim «Çerber» in [2] üç boğazından birden çıkardığı aveleriyle doldurduğu ülkelerdir. O, nehir kıyısına karşı bir inin içinde yatar. Kâhine, o köpeğin boynundaki yılanların şahlandığını görünce oraya balla, bazı tohumlardan terkip edilmiş uyuşturucu bir çörek atar. Hayvan kudurmuş açlığıyla, üç ağzını birden açarak, atılan yutunca bütün ini dolduran sağrısını yerlere yayarak gevşer.

[Orayı da geçtikten sonra «Ağlama Meydanı» na varırlar. Orası aşk yüzünden ölenlerin diyarıdır; Ene bu aşk şehitleri arasında Kartaca Kraliçesi Didon'u tanır. Hani sevdiği Ene gidince intihar eden kadın.]

Truvalı kahraman ona yakın gelip te, ay iptidalarında, bulutlar arasında görünen, yahut görüldüğü zannedilen hilâl gibi, ervah arasında, sönük bir halde onu tanıyınca gözlerinden yaş boşandı ve halim bir aşk ile şöyle söyledi:

— Talihsiz Didon! Artık hayatta bulunmadığın, elinde bir kılıçla sen karar ittiğiz ettiğin, demekki doğru imiş. Eyvah, senin ölümüne ben sebep oldum. Semanın burclarına gökteki ilâhlara, arzın bu derinliklerinde bulunan bütün mukaddesata yemin ederim ki, ey Melike, ben senin ülkeni kerhen terkettim; ilâhlara itaattan başka bir şey yapmadım. Azimetimin sende bu kadar büyük bir keder hâsıl edeceğine inanmadım...

[Ormana, ilk kocasının yanına kaçıp giden maşukadan sonra Ene meş-

[1] Mütercim bu kelimeyi de eski fesahat kaidesince «bihude» diye yazıyor. Bu kelime Türkçemizde «beyhude» dir. Onu artık beyhude yere bihude yapamayız!

[2] Çerber, Yunan mitolojisinde Kebrus denen üç başlı bir köpektir. Herkül bahsinde gördük.

hur cengâverlerin bulunduğu yere varır. Onun müsellâh olarak diri diri gelişinden Truvalı muhâriplerin ruhları memnun, Yunaninkiler ise telâşlıdır. Orayı da geçtikten sonra.]

Ene birdenbire arkasına bakar, sağ tarafta, bir kayanın dibinde, üç kat duvarla çevrilmiş geniş siperler görür. (Cehennemin ateşten) nehri de bu siperleri alev selleriyle çevirmiş; gök gürültüleri gibi sesler çıkaran taşlar yuvarlanıyor. Karşıda, ne insan kuvvetinin, ne de hattâ sema sakinlerinin demir ve silâh istimalile bile yıkamayacakları azîm bir kapı ile som çelikten direkler var. Bir demir kule havalarda yükselmiş; (bekçi), kanlı eteklerini kıvrıp toplamış, orada oturuyor; gece gündüz, hiç uyumadan, medhali muhafaza ediyor. O yerden iniltiler, müthiş kırbaç darbeleri sesi, sonra demir gıcırtısı, zincir şakırtısı işitiliyor. Ene, dehşet içinde durdu, bu gürültüyü dinledi:

— Burada hangi cinayetlere ceza veriyorlar, ey Bâkir, söyle bana, orada icra edilen mücazat ne gibi şeylerdir? Kulaklarıma kadar gelen bu büyük nevhâ nedir?

[Kâhinenin verdiği tafsîlâtın öğreniyor ki meğer orası Cehennem hâkiminin dâssaları muhakeme ettiği yermiş, dünyada sakladıkları desiseler binbir işkence ile orada meydana çıkarılıyor.]

HORATIÜS (Horas) dan:

HORATIÜS: Yakub Kadri, İstanbul, Devlet matbaası 1931 S.243 F.85 kuruş.

Bu kitabda «Tercümeyle dair» serlevhalı küçük mukaddemeden Yakub Kadrinin bu eseri en ziyade Leconte de Lisle'in Fransızca tercümesinden naklettiğini anlıyoruz. Fakat diğer bir Fransızca tercümeyle de öteki kitabı kontrol ettiğini söylüyor.

Bundan sonra kitaba «Horatius hakkında» serlevhasile büyük Lâtin şairi için 12 sahifelik güzel bir etüd ilâve edilmiştir. Bu etüdün sonunda «Horatius'un talihsizliklerinden biri de Virjilyüs gibi bir güneşin yanında bulunmasıdır; ne kadar büyük ve müstesna bir ehliyet sahibi olursak olalım bir dehânın yanında göze çarpmamızın imkânı yoktur.» denildikten sonra; Horas'ın daha asrî, zamanımıza daha uygun bir şair olduğu ve bu yüzden onun pek geç, ancak 17 nci asırdan itibaren anlaşılmağa başlandığı anlatılarak Virjil'le arasında şu mukayese yapılmaktadır:

«Bükolikler şairini — yani Virjilyüsü — bu modern ve medenî sima yanında, insan eli dokunmamış bir tabiat parçası gibi görürüz. Antik olan odur. Horatyüs, bütün sıtmaları, bütün heyecanları, inanmıyan tebessümü ve aldattan ateşile, bütün kararsızlıkları, oynaklıkları, inatları ve döneklilikleri ile bizdendir; bizim asırdandır.»

Kitabın yirmi dokuz sahifelik ilk kısmı «Türkü» diye tercüme edilen «Od» larla başlıyor. Bunlardan bazıları «çok hususî ve bizim için anlaşıl-

ması güç vak'alarla ve imâlarla» dolu olduklarından kitaba alınmamışlardır. Bu kısımda 32 türkû vardır.

İkinci kısım «Epod» lar hakkındadır. «Çok hususî bir şiir tarzı olduğu için Türkçe tam mukabilini» bulamadığından bunlara Epod demekle iktifa ediyor. (Bunlar küçük hicivlerdir, bu kelime asıl Yunan trajedilerindeki lirik şiirlerin üçüncülerine denirdi, sonra Horas'ın bu küçük hicivlerine de alem oldu; Horas bu şiirlerde öfkesini fışkırtmıştır:) Kitabda bu Epodlardan sekiz tane var.

Hiciv, yahut daha Türkçe olarak yermekten «yergi» diye tercüme ettiği «satir» ler dahi birinci kısımda 10, ikincide 8 ki cem'an 18 tane olup bunlar 41 inciden 130 uncuya kadar 90 sahife tutuyor.

Dördüncü kısım «Namele»r yâni «epitres» lerdir. Evvelce gördük, Horas'ın bu eseri de iki kitabdı. Birinci kitabın 20 namesi 30 küsur sahife tutuyor. İkinci kitabın iki namesinden sonra üçüncü name olan «Pisonlara mektub» yahut «Şiir sanatı» kitabını Yakub Kadri «Şiir hüneri» adile tercüme etmiş. Kitabın sonuna bir de 40 sahife kadar tutan faydalı bir lûgat-ce ilâve edilmiş.

Görülüyorki Yakub Kadri'nin «Horatius» ünde büyük Lâtin şairinin hemen bütûn eserleri vardır. Bu suretle, ve kıymetli bir Türk sanatkarının kalemile, türkcemiz Horas'ı kazanmış oluyor. Böyle eserlerin öyle kalemlemlerle tercüme edilmesinin ne güzel birşey olduğunu anlamak hususunda bu eser en parlak numunelerden biridir. Bu güzel tercümeden birkaç misal görelim.

Od'lar'dan :

[Od'lardan: 14 üncü türkû, şiir tanrısı Apollona hitab eder].

Şair, mabedin adak ocağı önünde, Apollondan ne ister; testiden şarabı dökerken ne ister? Semiz ve bereketli Sardonyanın taşkın mahsullerini değil, kızgın Kalabriyanın güzel sürülerini değil; ne altını, ne Hindin fildisini; ne sesiz ırmağı Liris'in durgun sularile dişlediği tarlaları...

Varsın talihin lûtfuna nail olanlar Kalatüm bağlarını istedikleri gibi budasınlar, varsın zengin bezirgân, Suriye eşyasile trampa ettiği, şarabı altın kupalar içinde içsin.

Bana gelince, bir parça zeytin, ve hafif hindiba, ve ebegümeci otları beni besleyip gidiyor. Ey (Mabud), bana yalnız benim olan şeylerin zevkini sürmek imkânını ver; daima sana yalvarışım, kafam dinç olarak ayıp bir ihtiyarlıktan masun kalabileyim ve kitaramdan mahrum olmayayım diyerdir.

[«Roma gençliğine» serlevhali 20 nci türkûden].

Gülbüz delikanlı, sert bir riyazetle, dar ve bunaltıcı yoksulluğa şikâyet etmeksizin dayanmasını öğrenmeli... Ve her vakit açık havada, ve heyecan verici şeyler ortasında yaşamalıdır.

Düşman hükümdarının karısı, yavuklu kız oğlan kız, muhasara edilmiş kalelerin yukarısından ona bakıp içini çeksın ve desın:

— Eyvah, ne olaydı da, benim şahane kocam cenk âleminde cahil kalıp kanlı bir öfkenin boğuşma yerine attığı bu korkunç aslanın pençesinden kurtulaydı.

Vatan için ölmek tatlı ve güzeldir.

«Ecel» kaçanı kovalar ve korkan bir gençliğin ne baldırlarını, ne mahcup sırtını affeder.

Fazilet, bilinmiyen yollardan gökyüzüne çıkar; hafif bir kanatla âdi kalabalıktan ve çamurlu yerden, tiksinererek kaçır.

[Eserim için (29 uncu şarkı):]

Tunçtan daha sağlam, şahane ehramlardan daha yüksek bir âbide yapıp çıkardım ki bunu ne kemirici yağmur, ne sayısız yıldönümleri, ne zamanın kaçışı yıkabilir. Ben büsbütün ölmeyeceğim ve büyük bir kısmım uğursuz ilâhenin (Nisyam ilâhesi) elinden kurtulacaktır.

Başpapas yanında sessiz rahibe ile Kapitolün basamaklarından çıktığı müddetçe [1] namım, medihlerle tazelenmiş olarak, ahlâf arasında daha büyüyeceğim. Benim için diyecekler ki o ilk defa olarak, kendi baya aslını yenerek «Eolia» şarkısını italik nazma soktu. Haklı bir iftihar duy ey Mel-yome (yâni ilham perisi) gel saçlarımı Delfin defne dallarıyla sar.

Epod'lardan :

[Romanın dahillî harplerine kızan ve bu harplerin Romayı yıkacağına titreyen şair «Roma ahalisine» serlevhasile Epodlar yazdı. Bunlardan 3 ün-cüsü şudur.]

İmansızlar, nereye koşuyorsunuz? Neden, evvelce kınına sokulmuş bu kılıçları tekrar ele alıyorsunuz? Sahralarda ve denizlerde az mı Lâtin kanı dö-küldü? Bu hazırlık ne tamahkâr Kartaca'nın muhteşem kalelerinin yıkılması, ne de, bu âne kadar kendisine hiç hücum edilmemiş Bretanyalı içindir; bu ancak, Partların bir duası yerine gelsin de bu şehir kendi eliyle kendini vursun diyerdir!

Kurtların ve aslanların kendi aralarında bile hiç bir zaman böyle bir âdet mevcut olmamıştır. Bu, bir kör kızgınlık mıdır, bir dayanılmaz öfke midir, bir ukubet midir? Cevap veriniz. Susuyorlar. Yüzleri sapsarıdır, ve kafaları şaş-kınlıktan donakalmıştır.

Mesele şudur: Birtakım korkunç alın yazıları Romalıları zorluyor. Bu, ken-disinden sonra gelenler için meşum olan Remos [2] ün kanı toprağa aktığı gün-

[1] Yâni Vesta âyini devam ettiği, ve bu suretle Roma yerinde durduğu müddetçe demek.

[2] Remos ve Romülüs, bu iki kardeş Romayı kurdular. Şehrin kale bent-lerini tezyif için Remos bir sıçrayışta onları atlayıp geçti, Romülüs de buna kı-zarak onu öldürdü.

denberi, kardeş katillîğinin, çekilen cezasıdır.

[Yine «Roma ahalisine» selevhali yedinci Epot ise büsbütün mânidar ve ibretlidir, ve hem bakınız ne kadar güzel.]

İşte yine bir nesil daha ihtilâllerle parçalanıp duruyor. Ve Roma kendi za-himleri altında didine didine yıkılıyor. Onu ki... Ne vahşi Germanyanın mavi gözlü gençliği, ne babalarımızın nefret ettiği Anibal yıkabilmişti; onu şu imansız, kanı mel'un nesil, onu biz mahvediyoruz; ve yabani hayvanlar yeniden bu top-rağa hâkim olacak!

Eyvah muzaffer barbarlar bizim küllerimize basacak, ve şehir onların hay-vanlarının ayak sesleriyle çınlayacak. [Şair iyi Romalıları artık bu uğursuz şehri terke davet ediyor.] Hava müsaitken gemilerimize binmekte gecikmiyelim; lâkin yemin edelim ki dalgaların dibinden kayalar kopup da yüzmeye başlayıncaya ka-dar dönmeyelim. Ne vakit ki... Acaib bir duygu, tabiata zıd bir saika ile kaplanla-rı geyiklerle çiftleştirecektir, ne vakit ki sadedil sürüler yırtıcı arslanlardan korkmıyacaktır; işte ancak o vakit yelkenlerimizi yurtlarımıza doğru çevire-ceğiz.

„Jüpiter, altın çağını tunçla kirlettiğindenberi bu kıyıları uslu ve diya-netli soylara ayırdı. Tunçtan sonra demir çağını açtı; bundan iyi yürekli in-sanlar, benim kehanetime göre, ancak uğurlu bir kaçışla kurtulacaklardır. [1].

Hiciv'lerden :

(Hicivler hep dört beş sayfa tutacak kadar uzundur, dördüncü hiciv-den bir iki parça alıyorum)...

.... Yazmak, yâni iyi yazmak, zira çok yazmak hiç vazifemde değildir. İşte Krispünüs bana meydan okuyor: «İsterseniz ellerimize birer levha alalım, bize bir yer, bir saat, bir bekçi tayin etsinler, bakalım hangimiz daha çok yazacak.»

İlâhlar bana az ve seyrek söyliyên fakir ve dar kariha vermekle çok iyi ettiler. Sana gelince, sen istersen, ateş demiri yumuşatıncaya kadar, kapalı ha-vayı üfleyen teke derisinden körükleri taklit et!

... Ve ben yazılarımı (yani hicivlerini) halk önünde okumaktan korkarım, çünkü bunlardan hoşlanmıyacak kimseler vardır, çünkü çok kişi hicvedilme-ğe lâyıktır. Kalabalık arasından kimi istersen seç: Bu, pintilik veya her hangi sefil bir hırs ile hasta; şu, evli kadınlara, öbürü gençlere çıldırır; bir başkası-nın gözünü paranın parıltısı kamaştırır; öteki güneşin doğduğu yerden batarken ılıştırdığı yere kadar mal değış tokuşunu sever.

...İşte bütün bunlar mısralardan korkarlar ve şairlerden nefret ederler.

[1] Şairin kehaneti sonraları ne yaman şekilde meydana çıktı. O, «Mavi gözlü Germanyalılar» (yâni şimdiki Almanların cedleri) o yedi tepeli Romayı ne müthiş yere serdiler? Yarının tarihini anlamak için de çok eski günü bilmek lâzımdır. İ. H.

[9 uncu hicivden bir parça, bir gevezeyi hiciv:]

Mutadım üzere, bilmem ne gibi boş düşüncelere dalarak, Viasakrada dolaşıyordum. Yalnız isminden tanıdığım bir adam koşarak yanıma geldi, elimden yakaladı: «Nasılsın azizim?» «Şimdilik pekâlâ, dedim, senin için de hayırlar temenni ederim.»

Arkamdan geldiğini görünce kendisine dedim: «Bir şey mi arzu ediyorsun?» O cevap verdi: «Sen beni tanırsın; ben de bir şairim.» Ben dedim: «Nazarımda kıymetin iki kat oldu!»

Azapla kurtulmağa çalışarak, kâh hızlı yürüyordum, kâh duruyordum. Topuklarıma kadar sırsıklandım. İçimden diyordum: Keşke benim de senin gibi kafam olsaydı!

Öbürü abuk sabuk söyleniyordu. Kâh şehri, kâh varoşları medhediyordu. Benim hiç cevap vermediğimi görünce bana dedi: «Benden kaçmak istiyorsun, fakat muvaffak olamayacaksın. Seni yakaladım, nereye gideceksen arkandan geleceğim.»

... Sırtına fazla ağır bir yük konduğu vakit huylanmış bir eşek gibi kulaklarını kısıyordum. O anlatıyordu. (Onun gevezeliklerini anlattıktan sonra) Tam sözünü kesmek zamanıydı, dedim: «Senin hayatınla alâkadar olduğun hısım akrabalar, anan baban var mı?» — «Hayır hiç kimsem yok, hepsini gömdüm.» Dedim:

— Onlar ne bahtiyarmış, ben şaşıyorum! Kuzum benim de kârımı itmam et. Zira benim hazin mukadderatım yerine gelmek üzeredir. Çocukluğumda bir ihtiyar falcı kadın, sihirli testisini sallayarak, bana demişti ki: «Bu çocuğun eceli ne korkunç zehirden, ne düşman kılıcından, ne yan tarafta bir sancıdan, ne öksürükten, ne ağır damar hastalığından olacaktır. Onu bir geveze öldürecektir. Büyüdüğü vakit, eğer akıllı ise, gevezelerden sakınsın!»

[Görülüyor ki Horasin eseri, aradan geçen yirmi asra rağmen bugünün en zevkli bir kitabı gibi okunabiliyor. Yakub Kadri'yi türkçemize kazandırdığı bu eserden dolayı bir daha tebrik ederiz.]

OVIDIUS (Ovid) den:

DEĞİŞİŞLER: Salih Zeki Aktay, İstanbul, Vakıf matbaası, 1935, birinci cild, S.284, F.75 Kr.

15 kitablık bu eserin birinci cildi 8 inci kitabın sonunda bitiyor. İkinci cild henüz çıkmamıştır. Mütercim bu klâsik esere ne bir satır mukaddeme yazmış, ne de müellif ve eser hakkında bir satırlık malûmat vermiştir. Doğrudan doğruya eserin metnine geçiyor. Ovid'i bilmeyen bir okuyucu bu kitabdan ne anlayacak? O kocaman eseri bu kadar emek çekip tercüme ettikten sonra küçük bir himmetle bu büyük noksanın önüne neye geçilmedi bilmem? Eğer Türk ka'rileri tarafından Ovid'in de, onun Métamorphoses'unun da tanındığına kanî bulunuyorsa o zaman da eserin tercümesine luzum yoktu.

Sonra bu eseri Türkçeye «Değişişler» diye tercüme etmenin de ne derece doğru olduğu su götürür bir meseledir. «Métamorphose» un tam karşılığı «istihale» dir. Mütercim bu arabca yerine daha türkçe bir karşılık kullanmak için esere «Değişişler» demiş. İyi ama istihale sade değişmek değil; hüviyeti baki kaldığı halde şeklin değişmesidir. Istılahlarda elbette türkceyi tercih edeceğiz, fakat eğer o tam bir karşılık olabiliyorsa.

Bir de eserin hangi Fransızca tercümeden nakledildiği zikredilmemiş. Böyle klâsik kitaplarda bunun çok ehemmiyeti vardır. İcabında tercümenin karşılaştırılmasını temin için bunu bilmemiz lâzım gelir. Zaten mütercimin bunu söylemesi hem yaptığı tercümeyle güvenişini göstermesi, hem de okuyucuya daha ilk hamlede itimad vermesi bakımından faydalı olurdu.

Tercümedeki ifade ve üslûba gelince: Bu noktada Salih Zeki Aktay oldukça muvaffak görüyoruz. Lisanı temizdir, akıcıdır, açıktır. Kendisini tebrik etmeği borc biliriz. Hem tercümenin güzelliği, hem de o lâyetut eserin kendi hakkında bir fikir vermiş olmak için birinci kitaptan «Tufan» bahsini naklediyorum:

[Tanrılara hürmet hissini kaybeden insanları müthiş surette cezalandırmak için Jüpiter dünyayı suya garketmek için bulutları dağıtan rüzgârları hapsetti ve Bulut Tanrısını gökyüzünün bütün sularını boşaltmağa memur etti.]

(Bulut Tanrısının) sakalı sisle dolu idi. Ağarmış saçlarından sular, dalgalar akıyordu; alnı buhar ile yüklü idi, kanatlarından ve gözünden sular akıyordu. İri eli havada asılı duran bulutları sıkır sıkırmaz müthiş bir gürültü koptu; ve seller birbiri üzerine yığılmış bir halde gökyüzünden inmeğe başladılar.

Jünon'un haber götürüp getiricisi İris [1] türlü türlü renklere bürünmüş olarak, suları emip çekiyor ve onunla bulutları besliyordu. Tarlalarda ekinler devrildi; gözyaşları döken çiftçinin ümitleri ve uzun bir senenin bütün emeği hiç bir iz bırakmadan mahvoldu.

Jüpiterin gazabı kendi hükmüne tâbi olan gökyüzüne münhasır kalmadı. Lâcivert suların ilâhı olan kardeşi (yâni Deniz Tanrısı Neptün) yardım için ona dalgaları gönderdi. Nehirleri huzuruna çağırttı; bunlar karşısına çıkınca: «Bu sırada uzun söze lüzum yok dedi, bütün kuvvetinizi toplayınız, yer altındaki yataklarınızı açınız, ve bütün sedleri iterek dalgalarınızın dizginlerini salıveriniz!»

Nehirler yataklarına döndüler. Menbalarının ağızlarını açtılar, ve çılğın bir akışla denize doğru atıldılar. Bizzat Neptün dişli çatalıyla toprağa vurdu; yer sarsıldı, ve bu sarsılışla suların toprak altındaki mahzenleri açıldı. Taşkın seller sahralar boyunca akıyor, karmakarışık bir halde sürüleri, içinde oturanlarla beraber evleri, mabetleri ve en mukaddes eşyayı götürüyordu.

Artık denizle kara arasında hiç fark kalmamıştı, her şey denizdi. Bir tepede

[1] Esatir bahsinde gördük, Jünon Jüpiter'in karısı ve onun habercisi olan İris de Alâimisemanın mümessilidir.

bir insan oturuyor, diğer biri küçük bir kayığa binmiş, vaktiyle saban sürdüğü yerlerde şimdi kürek çekiyordu. Bir başkası tarlalarının ve kulübesinin üstünde yüzüyor; diğer birisi karaağacın tepesinde balık tutuyordu. Çevik keçilerin evvelce otladıkları yerlerde şimdi biçimsiz fok balıkları dinleniyordu. Ormanlar yunus balıklarının yurdu olmuştu. Bunlar ağaçların tepesinde sığıyor, itişmeleriyle sarsılan meşe ağaçlarına çarpıyordu.

Kurt kuzuların arasında yüzüyor; su, kızıl tüylü aslanı sürüklüyor, kaplanı götürüyor, müthiş kuvvetli suların götürdüğü geyiğe çevik bacakları yardım etmiyordu. Serseri kuşlar, dinlenmek için uzun müddet toprağı aradıktan sonra, artık kanatları yorulmuş, denize düşüyorlardı.

Fosid kıtası (Kafkasya tarafları olacak) toprak olarak kaldığı müddetçe gayet verimli idi. Fakat şimdi denizin bir parçasını teşkil ediyordu. Artık ansızın peyda olmuş geniş bir su sahrasından başka bir şey değildi. Orada bir dağ, (Şimdi Ağrı dediğimiz Ararat olacak) çifte tepesini yıldızlara kadar yükseltir, ismi Pernas'dır, cephesi bulutları aşar.

Her şey dalgaların altında kalınca Dökalion (Bizim Nuh Peygamber) ile karısını taşıyan küçük kayık bu dağın üstüne oturdu. Bunlar dağ ilâhlarına dua ettiler. Hiç kimse Dökalion'dan daha faziletli, ondan daha ziyade adalet kanunlarına sadık olmamıştı. Hiç bir kadın da onun karısından ziyade ilâhlara karşı hürmetkâr olmamıştı.

Jüpiter yeryüzünün geniş bir deniz halini aldığı; binlerce erkekten ve binlerce kadından, ancak, bütün şâibelerden münezzeh, ilâhların dinine sadık tek bir erkek ve kadın kaldığını görünce bulutları dağıttı, sisleri süpürttü; toprak gökyüzünü ve gökyüzü toprağı gördü.

TASİT'ten :

GERMANYA: Cami, Ankara, Türkocakları merkez heyeti matbaası, 1930, S.52.

Roma imparatorluğunun son büyük tarihçisi olan Tasit'in «Germany» namındaki meşhur eseri, eski «Türkocakları İlim ve Sanat Heyeti»nin «Klâsik Eserler Serisi» adile yaptığı neşriyatın 2 nci numarasını teşkil ediyor. Eser, lise talebeleri için, hulâsa halinde nakledilmiştir.

Lâtin edebiyatı hakkında:

LÂTİN EDEBİYATI TARİHİ: Müellifi İsmail Hikmet Ertaylan, Ülkü basımevi, İstanbul, 1938, (büyük kıt'ada) S. 283, F. 150, kr. (eserde muhtelif resimler de vardır.)

Bu eser bizim kitabın birinci cildi yazılıp bittikten sonra çıktığı için

burada sadece intişarını işaretle iktifa ediyoruz. Eser her halde emekli bir himmetin mahsulüdür. Müellif yalnız edebiyat tarihile iktifa etmemiş, bahsettiği müelliflerin eserlerinden numuneler ve parçalar da almıştır, bu suretle kitab antolojili bir edebiyat tarihi oluyor. Bu da eserin kıymetini muzaaflştırıyor. Yalnız müellif aldığı manzum metinleri zaman zaman nazmen tercüme etmek hevesine kapılmaktan kendini alamamış. Meselâ şiir cihangiri olan Virjil'in cihan şaheseri olan «Eneid» inden yapılan uzunca bir manzum parçanın şu başlayışına bakın: (S: 160).

*Kibarlıkla fazilet bak yüzünden akıyor,
Alın neden gölgeli, neden mahzun bakıyor.
«Sevgili babacığım, merakımı sen dindir,
Marsellüs'ün yanında giden genç yiğit kimdir?
Asıl kendi oğlu mu, öz soyundan mı yoksa?
Ardından gelen alay kadrini söylüyor ya!
— Oğlum, diye, ihtiyar ıztırabla hıçkırır
Şu gördüğün çizgiler Marsellüs'ün ayındır.*

Hayır böyle ritimsiz, tekniksiz, kupkuru bir nazımla öyle şaheserler tercüme edilmez ve edilmemelidir. Lâtin şi'ri yalnız hece adedine ve yalnız taktie değil heceler, açık ve kapalı, kısa veya uzun olarak tenazuruna da dikkat ederdi. Yâni onların nazmında bir nevi aruz vardı. Onun için o şiirler ahenk itibarile de çok mükemmelmışler. Öyle şiirleri Türkceye nazmen çevirmek için bir kere ya aruz kullanmalı, yahut heceye gizli bir aruz ahengi sindirmelidir. Yâni onları nazmen tercüme etmek için meselâ Mehmed Akifin tabiiliği, Faruk Nafizin tekniği, Yahya Kemal'in ritmi, Ahmet Haşimin ışıklılığı gibi birçok meziyetlerin bir araya gelmesi icabeder. Bu da muhal gibi birşey olduğu için öyle eserleri nazmen tercüme etmek de muhal derecede imkânsızdır.

Sonra eserin tab'ı, kâadı, resimleri oldukça iyi olduğu halde ne baş tarafa konan kısa fihristin sayfa numaraları var, ne de böyle bir eser için çok lâzımlı olan bir «Endeks» yapılmış. Kitapta neyi ve nereyi aramak istersen kitabı aktarma edeceksin. Böyle bir eser yazmağa katlanan müellif, okuyucularını, böyle daimi müşkülâta neye maruz bırakır ve o kadar emekten sonra bu kadarcık emeği neye esirger?

Bu tarz ciddî bir kitabta serlevha puntuları da hep aynı. Müellifin ismi eserin ismi, ve eserdeki şahısların ismi hep aynı punto ile dizilmiş. Müellelifi arasan bulamıyorsun. Henüz tab tekniğinde Alman ve İngilizlerin gösterdiği kemale ermekten uzağız, fakat bu kadar da iptidaî değiliz.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Orta zamanda Avrupa

Yunan medeniyetinin kuvveti ve za'fı — Yunanın
lâtine aşılınması — Lâtince ve Avrupa dilleri -
Avrupa ve hristiyanlık — Hristiyanlıkta felsefe ve
san'at — Orta zamanda Avrupa cehaleti

ORTA ZAMANDA AVRUPA

1 — YUNAN MEDENİYETİNİN KUVVETİ VE ZA'FI:

Şerefleri

Eski Yunanın iki esash şerefi var. Biri sanat ve edebiyatta yarattıkları hacimli, cüsseli, müşahhas, eti, kanı, ve âsabı olan büyük eser. Bunu tabiat ve insanla kaynaşarak ve insanı tabiatla kaynaştırarak elde ettiler. O sanatla o edebiyat bunun için tabii ve insanidir. Aradan yirmi bu kadar asır geçmesine rağmen insanlık o hacimli esere imrenip duruyor ve imrenip duracak.

İkinci büyük şerefleri ilim ve felsefede tecelli etti. Vels'in «Cihan tarihinin ana hatları» nda işaret ettiği gibi Yunandan önce dirije edilmemiş fikir vardı; Yunan felsefesi fikirleri dirijeletirdi ve sistemletirdi. İlim bundan doğmuştur.

Sokrat, Eflatun, Aristo; akıl onlarla herşeyin üstüne çıktı ve Yunan felsefesi zekânın saltanatını kurdu. Bu felsefede, bütün meseleleri kucaklayarak, insanın içinde bulunduğu âleme meydan okuması gibi heyecanlı bir haşmet var. Bu felsefe dahi, Yunan sanatı ve edebiyatı gibi, hacimli cüsseli, eti, kanı, ve âsabı olan bir eserdir. Bugün dahi fikir ve felsefenin hangi sahasına uzanılsa kökü Yunana varıyor.

Eski Yunanlıların sanatla felsefedeki bu büyük hacimli iki esere mazhariyeti cemiyet hayatındaki hürriyet sayesinde. Bir kavmin hükümdarsız kendini idare edebileceğini onlar gösterdi. Vatandaşın hürriyetine hürmet herşeyin üstündeydi. Atinalılar hürriyetle terbiye edildikleri içindir ki kendilerinden sonraki beşeriyete mürebbî oldular. Sokrat Atinadan başka bir yerde yetişemezdi. Yunanda hürriyet olmasa Aristofan o yaman komedilerini sahneye koyabilir miydi? Yetişen büyüklerin şerefi yetişenlerde olduğu kadar onları yetiştiren muhitindir de.

Fikir hürriyetlerine en büyük engel dinden gelir. Nassî hükümlere istinad ettiği için din ferdin serbestliğini boğar. Yunandaki hürriyete din

dahi dokunamadı. Xénophan (Ksenofan) [1] diyor ki: «Mabudları halke-denler insanlardır. Çünkü mabudlarda kendi çehrelerini, kendi hassasiyetle-rini bulurlar. Eğer öküzler resim yapmasını bilselerdi mabudlarına öküz şeklini verirlerdi!» [2].

Za'fları

Fakat Yunan medeniyetinin mühim zaafı da vardı:

Yunanlılar Site, yani belde fikrinden ileri gidemediler. Sitenin herşe-ye deva olacağını sanıyorlardı. Koskoca İran imparatorluğunu nasıl yen-diler? İmparatorluklar büyük, fakat çürüktüler; siteler de aksine; küçük fakat diri. Siteler fazla büyük de alamıyacak, tâ ki halk kendi kendini iyi idare etsin. Siteler kalabalıktaki bu kemiyetsizliği cesaretlerindeki keyfi-yetle telâfi edecekler. Yunanlılar büyük imparatorlukların doğacağı dev-rin arifesinde imparatorlukları ölmüş sanıyorlardı. [3].

Yunan medeniyetinin diğer mühim zaafı: Halk hâkimiyeti hudutsuz-du. Bu yüzden Yunanlılar istikrarlı bir icra kuvveti kuramadılar. Herşey halkta olunca icrada olanlar hep halka demagoji yapıyordu. Bu yüzden sağlam bir adliye kuramadılar. Yunan adliyesi gayrı mesul halk mümes-sillerinin kaypak hissiyatı üzerine kuruldu. [4] Sokratı yetiştiren Yunan hürriyetiydi, evet; fakat onu haksız yere öldürten de Yunan adliyesizli-ğidir.

Yunanlıların diğer mühim bir hatası da başka kavimlere karşı olan cehaletlerinde görülür. Yunanlılar sadece kendileriyle doluydular ve sade-ce kendilerine kapandılar. Kendine kapanan başkasını göremez. Okadar ki Perikles zamanındaki Yunanlılar kendi muasırları olan diğer milletleri meselâ Babil'i Menfis'i, Suz'u şimdi bizim bildiğimiz kadar da bilmiyor-lardı. [5] Başkasını bilmiyen başkasından her belâyı görür. Yani başların-daki ve tepelerindeki Filib'e karşı bile zavallı Demosten hemşehrilerinin koyu cehlîni yırtmak için nekadâr ulvî nâralarla bağırıp durmuştu.

Yunan medeniyetinin yayılışı

Garibdir, Yunan diri iken Yunan medeniyeti yalnız kendilerininindi; Yunan ortadan kaldırılınca o mede-nihayet cihanın oldu. Yunanı silip süpüren İskender, Yunan medeniyetinin kültürle yetişen o cihangir, o belde medeniyetini şarka doğru götürerek ülkeleş-tirdi. İskenderden sonra kendine gelmek isteyen, fakat o bitip tükenmez aristokrat ve demokrat kavgaları yüzünden bir türlü kendine gelemiyen

[1] Bunu müverrih Ksenofon'la karıştırmamalı. Ksenofan milâddan önce 620 de doğmuş eski filozoflardan olup Elea mektebinin müessisidir.

[2] İlim ve Din, Emil Boutroux, mütercimi Hüseyin Cahid, 1927, S. : 7.

[3] Vels, «cihan tarihinin ana hatları» 1927, C. : 2, S. : 74.

[4] Morice Croiset, «Asrî Dünyada Yunan Medeniyetinin Tesirleri», Fikir Hareketleri: Sayı: 15.

[5] Vels: Aynı eser, C. : 2 S. : 75.

Yunanı Romalılar kolay bir lokma gibi yutuverince Yunan medeniyeti bu sefer de garbe doğru gidiyor. Sonra göreceğiz; orta zamanda, İskenderle Romanın hemen bütün ülkelerini kaplıyan İslâm medeniyeti de Yunanın ilim ve felsefesini, İspanyadan orta Asyaya kadar, yeni bir hız ve başka bir renkle parlatacak.

2 — YUNANIN LÂTİNE AŞILANIŞI:

İki medeniyetin birliği

Yunan sanat ve edebiyatının Lâtine geçişi; bu, Lâtinin Yunandan alışı değil, tam manâsile Yunanın Lâtine aşılanişıdır. Küçük ve meyvalı bir ağacın büyük ve meyvasız bir ağaca aşılması. Aşılana büyük ağaç, Virjil'ler, Horas'lar, Çiçeron'lar gibi harikulâde meyvalar veren bir dev ağaç oluyor. Küçük ağacın toprağı gitmiş, yurdu gitmiş, varlığı gitmiş. fakat onun sanat ve medeniyeti, o büyük, kalın, ve barbar ağaca aşidan bir ruh gibi girmiş, ve iyi aşılana her ağaç gibi Roma da tıpkı Yunanın mahsullerini vermeğe başlamıştı.

Evet tıpkı Yunanın mahsulleri, onun için Avrupalılar Lâtin edebiyatını Yunandan ve Yunanı Lâtinden ayırmaz oldular. İki millet ve iki dil ayrı ayrı olmakla beraber sanat ve edebiyat iki millette de aynı keyfiyet ve kıymetin devamı gibi yekpare bir mahiyette görüldü. Van Tieghem «Muhtasar Avrupa Edebiyatı» kitabına şöyle başlar: «İki ayrı millette yetişmiş ve iki ayrı lisanda yazılmış olmakla beraber hakikati hâlde bir olan Yunan - Lâtin edebiyatı...» [1].

Lâtin edebiyatının Yunan medeniyetine karşı nasıl bir çıraklık devri geçirdiğini ve sonra nasıl orijinal ve yaratıcı devreye girdiğini kitabın ikinci kısmında gördük. Şimdi de kısaca bir hatırlayış yapalım:

Lâtinlerin ilk trajedicisi Andronicus bir Yunanlıydı. İkinci trajedici Ennius dahi bir Romalı değil bir yabancı ve düpedüz Öripid'in bir muhallidiydi. Lâtin Komedisinin babası olan Plante dahi Menandr'dan müteessirdir. Hele Lâtin komedisinin en yüksek dehâsı olan Terence, bu Kartacalı köle, Yunanistana giderek orada uzun zaman kalmış ve Yunancadan yüz kadar piyes tercüme etmişti.

Lâtin'in en büyük didaktik şairi olan Lucrece, bütün sanatinde Epikürü şerhetti. İlhamının en büyük gıdası o Yunan filozoflarından geliyor. Virjil'in müjdeciliğini yapan ilk mühim lirik şair Catule Yunanistanda kalarak, Yunanca öğrenerek, Yunan şi'rinin Lâtinceye nakletmişti.

Lâtin destânî şi'rinin en yüksek dehâsı olan Virjil dahi o şaheser «Eneid» i İlyada ile Odise'nin meczinden meydana çıkardı, «Çoban şiirle -

[1] Van Tigem, «Avrupa Edebiyatı muhtasar tarihi», mütercimi Yusuf Şerif, 1938, S.: 6.

ri»nde Teokrit'in izinden gitti; ve «Çiftçi şiirleri» dahi Heziod'u ilk örnek aldı. Virjil dâhî, fakat modeller Yunandan.

Lirik ve satirik şi'r'in en parlak irtifai ve asrımıza en yakın Lâtin de-hâsı olan Horas da Atinaya gitti, Yunan hürriyeti için cenklere girdi. Görülüyor ki herşey Yunandan gelmedir. Lâtinler «Hiciv, bu bizimdir!» diye öğünüyorlardı. Hiciv onların olunca ötekiler hep Yunanın demek.

Hitabet de böyle: Gördük ki Romalılarda hitabeti ateşliyen Yunanlılardır. Lâtinlerin ilk mühim hatibi olan Catune Romada Yunan nufuzunun genişlemesine karşı en çetin savaşı yapmakla beraber kendisi Yunanca ögenerek hitabetin silâhını onunla bilemişti. Lâtin hitabetinin sultanı olan Çiçeron dahi, biliyoruz ki, bütün feyzini Yunancadan aldı.

Tarihe gelince: Vâkıa Romalılar bu sahada büyük eserler vücade getirdiler. Fakat Sezar. yaptığını yazmakta, Ksenofon'u örnek tuttu. Lâtinde tarihçiliği meslek edinen ilk büyük müverrih Salüst büyük Yunan tarihçisi Tüsidit'in izinden yürüdü. Tit-liv, bu büyük tarihci dahi, Herodot'un sistemini takip etti. Lâtinlerin son büyük müverrihi Tasit ise Yunanlıların son müverrihi Polib gibi kendi milletinin inkıraz tarihini yazıyor.

Hulâsa: Sanat ve edebiyatın her sahasında örnek Yunanlılardandı: Bu sahaların bazılarında, meselâ trajedide, Yunana karşı zayıf ve bodur kaldılar. Komedide orijinal şahıslar yetiştirdiler, fakat üstünlük yine Yunandaydı. Lâkin destan, şiir, hitabet, ve hele tarih... Bunlarda Yunanın en büyükleriyle omuz öpüşen Lâtin dehâları dahi birer abide gibi yükseldiler. Hicivde ise Yunanlıları fersah fersah geçtiler. Lüsülüüs, Horas, Ovid, ve Pers, yalnız Lâtinin değil, cihan edebiyatının da şaheser hicivlerini yarattılar.

Görülüyor ki Yunanın o hacimli edebiyatı Lâtinde de var. Romalılar edebiyatta, ve plâstik sanatta, yâni resim ve heykelde, Yunanı devam ettirdiler. Sanat, edebiyat ve tarih kültüründe Yunandan garbe geçmek için Lâtineden geçmek lâzım geldi.

Lâtin medeniyetinin noksan tarafı

Gördük ki bu noksanlık ilim ve felsefededir. Lâtinler Yunanın şi'rini, destanını, sahnesini, hitabetini, fırçasını kalemtraşını hep kendilerine malettiler. Fakat Lâtinlerde hiç bir mühim filozof yetişmedi. Yalnız hatib değil aynı zamanda filozof sayılan Çiçeron'un felsefesinde yaratıcılık bakımından hiç bir kıymet yoktu ve onun felsefesinin fonu hep Yunanlıydı. İnhitat devrine mensub ve Lâtinlerin en mühim filozofu olan Senek dahi yaratıcı değildi. Lâtinler Yunan felsefesinin sadece Epiküryen ve Sitoisiyen gibi mezheplerini aldılar. Bunlar âmelî ve ahlâkî felsefelerdi. Bu mezhepler Yunanlılardan çok Romalılarda revac buldu.

Sebeb? Yunanın site medeniyeti nazarî felsefede zihnin en yüksek zirvelerine tırmandı. Romalılar ise büyük bir devlet kurdular, muhtelif

ülkeleri ve çeşit çeşit milletleri hâkimiyetlerine aldılar. Onlara nazari bilgilerden ziyade âmeli kıymetler lâzımdı. Onlar Eflatunların ve Aristoların mücerred zihin irtifâlarını almadılar; Yunandan mezheb aldılar. Onun için Lâtin filozofları birer filozoftan ziyade birer ahlâkçı kaldılar. Ahlâk onlara felsefeden daha lâzımdı.

İlimde de böyle; mücerred ve müsbet ilim sahaları; zaten bunlar felsefeden ayrılmıyordu. Aristo aynı zamanda bütün o ilimlerin de âlimiydi. Felsefe o zaman bütün ilimlere camialık yapıyor; bir filozof, riyaiziyeden tababete, fizikten tabiiyata kadar bütün ilimleri bilecek ve felsefî sentezini ondan sonra kuracaktı. Lâtinler zarf olan felsefeyi alamayınca mazruf olan o ilimleri de alamadılar.

Demek ki Yunanın o hacimli, o eti, kanı ve âsası olan ilim ve felsefe tarafı Lâtinlerde hacim değil satıhtır. Lâtin Yunanın iki hacimli varlığından yalnız birini aldı. Fakat büyük medeniyet ve fikir akışlarında hiç birşey açıkta kalamıyor. Yunanın hacimli ilim ve felsefesi, Roma imparatorluğu çöktükten iki asır sonra İslâm medeniyetinin eline geçecek.

3 — LÂTİNCE VE AVRUPA DİLLERİ :

İki Lâtince

Biri, malûm, edebî Lâtince; Virjil'in dili. Bu dil Yunanın istilâ edilışinden Roma imparatorluğunun göçüşüne kadar, altı asırdan fazla, hem Romanın edebî ve resmî dili; hem de Romalı olmıyan mahkûm kavimlerin münevverleri için de edebiyat, ilim ve felsefe dili oldu. En başta, artık bir eyalet olan Yunanlıların ileri gelenleri hemen Romaya gidiyor, orada lâtinceyi öğreniyor, bu suretle, Yunanın Romaya aşılması daha kolay ve daha çift oluyordu: Lâtinlerin yunanca öğrenmesi ve Yunanlıların lâtince öğrenmesi bu aşılama işi iki taraflı olarak yapıldı. Biliyoruz ki meselâ en son Yunan müverrihi, o zekî ve oynak Plütark bir Lâtin kadar lâtinceyi öğrenmiş ve bir Romalıdan ziyade Romalıları etüd etmişti.

Diğer kavimlerden de, birçok münevverler, yalnız Lâtince öğreniyorlar değil, aynı zamanda Lâtin edebiyatına da hizmet ediyorlardı. Lâtin komedisinin en yüksek dehâsı sayılan ve genç yaşında ölen Terans'ı, gördük ki, bir Kartacalıdır, köle olarak Romaya gelmişti. Milâdî birinci asırda yetişip Lâtin edebiyatının en birinci masal ve efsane şairi olan Fedr dahi, yine biliyoruz, Makedonyalı bir köle idi ve Romaya köle olarak gelmişti. Yine Lâtin edebiyatının en birinci hitabet ve belâgat nazariyatçısı olan meşhur Kentilien dahi bir İspanyoldur.

Dikkata değer bir nokta: Lâtin edebiyatına hizmet eden böyle ehliyetler hemen hemen hep Ogüst asrından sonraki inhitat devirlerine aittir. Bunlar o devirlerde ehemmiyet kazandılar. Kemiyet ve keyfiyetce art-

tilar. Sanki Romalılar bozuldukça onların boşluğunu Romalı olmıyanlar dolduruyordu.

Bu edebî lâtince, Roma imparatorluğu hristiyan olduktan, ve bir buçuk asır kadar hristiyanlığı resmî din olarak kabul edip çöktükten sonra, Hristiyan Avrupalılara müşterek ilim dili olarak intikal etti. Bütün orta zamanda, hattâ Rönesans'tan sonra da epeyce müddet, Avrupa milletleri müşterek ilim dili olarak bu edebî Lâtinceyi kullandılar. Zaten dinden doğma ümmet medeniyetlerinin yâni iskolâstik ilim ve felsefenin esaslı bir şiarı, o ümmet medeniyetine dahil milletler arasında müşterek bir ilim diline muhtaç oluşlarıdır. Hristiyan ümmet medeniyetinde, bu rolü lâtince yaptı; İslâm ümmet medeniyetinde de aynı rolü arabca yapacak.

Lâtince yalnız bu edebî dilden ibaret değildi; bir de «Yeni Lâtince» denen ayrı bir dil meydana gelmişti. Roma devleti büyüdü, cihangirleşti; birçok ülkeleri ve milletleri müstemleke ve eyalet diye hâkimiyeti altına aldı. Bu muhtelif ülkelerdeki Roma temerküzleri; oraldaki ordugâhlar ve ticaret kolonileri; o ordugâhdaki askerler, o kolonilerdeki memurlar; onların kullandıkları köleler; hülâsa Romalı olmıyan, fakat Roma hizmetinde bulunan bütün bu dış unsurlar, Virjil'in dilini beceremeyecekleri için; ayrı bir halk lâtincesi meydana getirdiler. Buna Romalılarca Neo-latina, yâni «Yeni lâtince» dendi. Bu dilin Virjil'in dilile hiç alâkası yoktu.

İşte bu yeni Lâtince; bu edebî incelikten mahrum kaba Lâtince, birçok eyaletler ve müstemlekelerde, imparatorluk işgalinin uzun sürdüğü memleketlerde, ayrıca bulunduğu kıt'anın mahallî dilile karıştı. Bu suretle o kıt'ada ayrı bir dil husule geldi. Çeşit kıt'alarda çeşit çeşit dil; fransızca, italyanca, ispanyolca, katalonca, portekizce, rumence.... Bunların hepsi işte o, «Yeni lâtince» denen halk lâtincesinin o kıt'alardaki mahallî dil ile karışmasından doğdular. Bütün bu dille konuşan kavimlere bugün dahi «Lâtin milletleri» denir.

Bugünkü belli başlı Avrupa dillerinin doğuşları görülüyor ki, eski değil, ancak sekiz dokuz asırlıktır. En eski olan Fransızca bile 11 inci asırda doğdu, o asrın ikinci yarısında şimalî Fransadaki Normandlılar İngiltereyi işgal ettikleri, ve Normandi lehçesi İngiltereye hâkim ve aristokrat dil olarak geçtiği için; yeni lâtincenin doğurduğu diller İngiltereye kadar uzamış oluyor. Bugünkü Avrupa dillerinin menşelerine kısa birer bakış yapalım:

Fransızca

Galib Roma lisanı, yâni lâtince mahallî Golva dilile karışıyor. Bu dile bazı Cermen unsurlar da karıştı, bu üçüzlü halitadan «Roman» denen, Lâtin ailesine mensub bir dil meydana geldi. Bu hal 11 inci asra kadar devam eder. Mahallî dil olan Golva lisanı ibtidaiydi, yazı dili değildi.

Bunu Ankaraya gelen Golvalı'lardan da anlıyoruz. Milâddan önce üçüncü asır ortalarında Golva şeflerinden Brennus 200 binlik bir ordunun başında şarka doğru harekete geçer. Makedonya ve Tesalyayı alır. Delf

mabedine yürüyüp te oranın hazinelerini yağma ederken ordusu müthiş bir paniğe [1] uğradı ve kendisi intihar etti.

İşte o bozgun ordudan ayrılan 20 bin Golva silâhşörü Anadoludaki Betini kralına iltica eder. Krala yardımları dokunduğu için mükâfat olarak kendilerine Ankara vilâyeti verilir. Romalıların istilâsı zamanında Golvalılar uzun zaman muhtariyetlerini muhafaza ettiler. «Golvalıların tahrir lisanları yoktu. Herşey Lâtince yazılıyordu. Yalnız bazan bunlara Grekce tercümeler de ilâve edilirdi». [2]

Golva, lâtince, ve cermenceden mürekkebi «Roman» dili 11 nci asra kadar devam etti. Fransızca 11 — 15 inci asırlar arasında teşekkül ediyor. Bu da birçok mahallî lehçelere ayrılmıştı. En büyükleri iki kısımdı. «Oui» kelimesinin telâffuzuna göre ona «oil» diyen şimal Fransası ve «oc» diyen cenubî Fransa. Bu suretle fransızca oil dili ve oc dili olarak iki büyük zümereye ayrılmıştı. Fakat bu dil fakir, hisleri ifadeye gayet kifayetsiz. 16 ncı asırda Rönesans'ın İtalyadan Fransaya tesirile fransızca kendini bulmak gayretile birdenbire canlanır. [3].

İtalyanca

Roma imparatorluğu çöktükten ve İtalya küçük parçalara bölündükten sonra bütün münevverler mahallî lehçelerden nefret ettiler. Âlimler üniversitelerde, şairler müteaddid küçük saraylarda hep lâtince yazıyorlardı. Binaenaleyh mahallî İtalyan dilleri yalnız kaba halk dili olarak kullanılıyordu. 13 üncü asrın birinci ortasında imparator İkinci Frederik Sicilya şiir mektebini tesis etti. Bu mektebin inkişafı mahallî lehçeyi de inkişaf ettirdi. Şairler hislerini artık ana dille ifadeye başladılar. Bunu sonra Bolonyi mektebi, onu da Toskana mektebi takip etti. Bu sonuncu lehçe Floransa'nın diliydi. Bu lehçe İtalyan dillerinin en yumuşağı. Dante gibi bir dâhi de o lehçeden yetişti. 14 üncü asırdan itibaren Floransa'nın Toskana lehçesi artık İtalyanın edebî dili olmuştu. [4].

İspanyolca

Karadan Pirene dağarile, üç taraftan da denizle Avrupadan ayrılan bu kıt'a; şimal ve merkez taraflarının iklimi sert, cenub ve şark tarafları sıcak; Anadolu gibi coğrafi vahdetten mahrum bulunuyor. Muhtelif unsurlarla doludur: Seltler, İbrerler, Romenler, Vizigotlar, Arablar.

İspanyol kelimesi İbrerlerden geliyor. Vizigotlar Cermence kelimeler

[1] Yunanlılar bunu Apollonun kendi mabedine yaptığı yardıma, Golvalılar ise bu âni inhizamı «Pan» namındaki ilâhın görünmesine atfediyorlar. O zamandanberi orduların bozgunluğuna panik denmektedir!

[2] Une ville célèbre Angora, par, Alexandre m. Raymond, Paris, 1924.

[3] *Histoire illustrée de la littérature française*; par: Abry, Audic, Crouzel. Paris, 1922, 7 inci tabı. (Medhal: ilk sayfeler).

[4] Des Granges: «Les littératures étrangères, 1931 S. : 5—6.

getirdiler. Arablar da İspanya lûgatına geniş mikyasta tabirler; ticarete, sanata, ilme ait sayısız istilâhlar bıraktılar. Bu karışık dilin içi ve fonu lâtinedir. Bu halk lâtincesi de muhtelif şivelere ayrılmıştı: Katalan, Valansiyen, Galişien, Kastillan.

Bu sonuncusu, siyasî ve içtimâî sebebler dolayısıyla, diğerlerine galebe çalarak, yüksek tabakanın ve muharrirlerin edebiyat lisanı oldu: İtalyadaki Floranten ve Fransadaki «İle de France» lehçesi gibi. Bu dilin 12 inci asır ortasından 14 üncü asır sonuna kadar bütün eserleri sadece dinî türkülerden ve ilâhilerden ibaretti. İlk dikkate değer şiir kitabı 12 inci asır ortasındaki «Sid şi'ri» dir. [1]

İngilizce Bugünkü Büyük Britanya arazisini önce Seltik (Kelt) ırkından bir halk işgal ediyordu. Birinci asırda, Danimarka

menşinden olan, Angl'lar ve Sakson'lar memleketin fa-tihi oldular. Ve Kelt'leri yukarıya Gal havalisine sürdüler. Gal'dekilerin diline Gaelik dendi. Galibler de Sakson dili konuşuyordu.

Nihayet 11 inci asrın ikinci ortasında, 1066 da şimalî Fransadaki Nor-mandi dükü, Fatih Giyom'un idaresinde bir ordu ile Britanyayı istilâ etti. Artık şatolarda ve saraylarda şehir dili olarak Normandi lehçesi kullanı-lıyordu. Sakson dili köylerle kasabalarda kalmıştı. İşte bu iki dilin birbi-rine karışması bugünkü İngilizceyi meydana getirdi.

Gallilerin dilinden hiç bir edebî eser kalmadı. «Bard» denen Kelt şi-irleri, çok sonra, 18 inci asır sonlarında, Kelt şairi Osian namına, elde kâfi garanti olmaksızın, meydana çıkarıldı. Hakikatte bunlar Macpherson ta-rafindan maharetle ibda edilmiş ve muhayyel Kelt şairi Osian'a atfolun-muştur. Sonra göreceğiz bu şiirler, yâni şair Osian romantik devrinde Av-rupaya derin tesirler yapmıştır.

Sakson diline gelince: 5 inci asırda meçhul bir müellifin bir eseri 7 nci asırda da İncile dair bir eser vardır. Britanyanın lejandları, yâni hi-kâye ve destanlar, ancak Normandların istilâsından sonra başlıyor. Bu destanların şahısları Keltik menşelidir. Fakat mevzular Fransızların «Kral Artür» ve «Yuvarlak masa» masallarından alınmıştır. [2].

Almanca Takriben 5'inci asırdan itibaren Töton, Got, Ostrogot gibi muhtelif kavimler Cermen ırkını meydana getirdiler. Bun-

lar Şimal denizinden Akdenize, Ren nehrinden İslâv hu-dutlarına kadar bütün merkezî Avrupaya yayıldılar. En eski lehce Got-lar'ın dili olan «Gotik» dir. Aşağı ve yukarı Almanca diye ikiye ayrı-lan eski Alman dili.

Şimdiki klâsik Alman dili ise ancak 18 inci asırda katî şeklini aldı. Bu dil eski yukarı Almancadan gelme, ve Saksonya ile Avusturyada söylenen

[1] Des Granges: «Les littératures étrangeres». S. : 65 — 66.

[2] Aynı eser. S.: 135 — 136.

lehçelerin ihtilâtından doğmadır. Lüter tarafından 1541 de yapılan İncil tercümesi bu Alman dilinin ilk edebî numunesi sayılır.

Eski Almancanın en eski eseri Ülfilas tarafından Gotik dilinde yazılmış bir İncil tercümesidir. Yine aynı asırda gotikcenin yukarı Alman lehçesine yazılmış bir destan parçası ve dinî bazı eserler vardır. [1].

Rusça Ruslar, Finuvalı, Tatar, ve İslâv unsurlarından mürekkebi karışık bir ırktır. Bu yüzden Rus karakteri çok zıt çizgiler gösterir. Rus hem sert, hem melankoliktir. Şimdi ümitsizliğe kadar giden bir bedbin, ve şimdi sonsuz bir nikbin. İşgal ettikleri o çok geniş arazi üstünde, siyasî, içtimâî ve edebî bakımlardan çok ağır bir inkişaf gösterdiler. [2].

Rusya ancak 19 uncu asır başladıktan sonra Avrupa edebiyat ailesine girebildi.

4 — AVRUPA VE HIRİSTİYANLIK:

A — İSA PEYGAMBER :

Vaftiz Müsbet ve lâik tenkit kendini gösterdikten sonra İsa'nın varlığından bile şüphe edilmeğe başlandı. Vardır diyenlerle yoktur diyenlerin uzun münakaşaları hâlâ devam edip gidiyor. İsa namında bir şahıs yaşamış olsa da olmasa da şurası şüphe götürmez ki hristiyanlık İsa'nın eseri değil İncilleri yapanların mahsulüdür. Bunu ve İsa'nın şüpheliliğini, daha on sekizinci asırdayken, dinsiz ve Yahudi Jan Jak Ruso bile sezmiş ve şöyle demişti: «Şayet Yesû hiç bir vakit mevcut bulunmamış olsaydı bile İncilleri icad edenler yine onun kadar büyük olurlardı.» [3].

İsa hakkında dikkate değer en yeni eseri yazan Emil Ludving, İsa'da vaftizle çarmıhı, yâni başlayışla bitişi doğru olarak kabul ediyor ve ikisi arasındaki bütün malûmatı şüpheli görüyor. [4] İsaya vaftizi yapan Yahya peygamberdi: Vaftiz pak olmayanın pak edilmesidir. Yahudilerde bu iş sünnetle oluyordu. Yahya ise bunu tövbe ve vaftizle yaptı. Saçları ve tüyleri çalı gibi dik, sakalı uzun ve heybetli, sadece deve tüyünden entarimsi bir libas giyen ve belinde kayış taşıyan Yahya sert sözlü, sert sesli, sert bakışlı bir adamdı.

O, kendinden kat kat kuvvetli diğer bir peygamberin geleceğini ve

[1] Des Granges, 255 — 256.

[2] Aynı eser: 313.

[3] «Âdem oğlu», bir peygamberin tarihi: Emil Ludving, Mütercimi Ruşen Eşref, Devlet Matbaası 1929, 12 inci sayfa.

[4] Aynı eser: S.: 9.

kendisinin sadece ona bir müjdeci olduğunu söyleyip duruyordu. Bu Mesihdi. Allahın melekûtteki saltanatını insana getirecek olan Mesih. Ananevî dinden ayrılmak istemiyen Yahudilerin düşmanca isticvablarına karşı Yahya şiddetle cevap verirdi: «Ben su ile vaftiz ediyorum ama benden sonra gelen benden çok kudretlidir, o sizleri ateşle vaftiz edecek. Ben onun ayakkabısının tasmaını çözmeğe lâyük değilim.»

Nasırada marangozluk yapan bir genç var. Tezgâhtan kurtulunca dağa çıkıyor. Koyu saçlarını, o devrin âdetince, ortasından bir çizgi ile bölmüştür. Gözleri hûlyalı ve miknatışlı. Otuzuna girdiği zaman o da birçokları gibi vaftizci Yahyaya gitti. Vaftiz oldu. Yahya kimi vaftiz ettiğinden haberdar değildir.

Fakat vaftizden sonra Nasıralıda bir tecelli oldu, gökler yarıldı, ve yarılan göklerden, ruh, bir güvercin gibi nüzul etti. O hem bunu gördü, hem de göklerden inen şu yüksek sesi işitti: «Hoşnud olduğum sevgili oğlum sensin!» [1].

Nasırlı İsa artık kendini meydana vurup Beniisrail ümmetini

Vâiz ni dâvete başlıyor :

«Vakit tamam oldu ve Allahın melekûtu yaklaşmıştır, tövbe edip beşarete iman getiriniz.» Bu hep fakirleri çağırmaktadır. Zenginlere düşman: «Mala itimad edenlerin melekût-ü-İlaha girmeleri ne güçtür! Zenginin melekût-ü-İlaha girmesinden devenin iğne deliğinden geçmesi daha kolaydır.» [2].

Bu vâiz insanların içlerini görüyor. Ananeler, ibâdetler, düsturlarla örülmüş ve örtülmüş insanların içlerindeki ruh zaaflarını ve riyaları meydana vurup durmaktadır: Onlar neye gürültüyle sadaka verirler? Görünmek için. «Sen sadaka verirken sol elinin verdiğinden sağ elinin haberi olmasın.» Duaları neye alenen yaparlar? «Sen halvetinde kapını kapayıp gizlide olan pederine dua et.» O hep feragatı, hırstan uzaklığı telkin etmektedir. «Hayat tamadan ve cesed elbiseden üstün değil midir? Kuşlara bakınız; ne ekerler, ne biçerler, ve ne de der anbar ederler, ve semavî pederiniz onları besler. Siz onlardan efdal değil misiniz? Sahranın zambaklarına dikkat ediniz, Süleyman bile cümle dârâtiyle onlardan biri gibi giymiş değildi.» [3].

Bu peygamber her türlü hastalıkları bir bakışla ve bir el temasile iyi etmektedir. Gözleri miknatış dolu. Anadan doğma körlerin gözlerini açıyor. Cüzamlıların elile mesederek iyi ediyor. Bu işleri hep Celile kasabasında yapmaktadır. Fakirler, köylüler, halk hep onun arkasında. Şöhreti

[1] «Yeryüzündeki Dinler Tarihi», Ali Rıza Doğrul, S. : 60.

[2] Âdem Oğlu, S. : 132.

[3] Ayni Eser, S.: 136.

birdenbire yayıldı. Yalnız bedenleri değil ruhları da kurtarıyor. Ruhlara giren cinleri kovmaktadır. Delirenler akıllandı, kötürümler yürüdü, sağır-lar işitti ve bunun şöhreti Yahyaya kadar gitti.

Yahya peygamber zindandır. Ananeciler, yâni Firisi'ler, onu zinda-na attılar. Şakirdleri ziyaretine gidip demir parmaklıkları pencereden konu-suyorlar. Yahya yeni peygamberin mucizelerini işitince tereddüte düştü, acaba o mu? Yıllardır müjdeciliğini yaptığı Mesih mi? İki şakirdine ten-bih etti. Gidin ona şunu sorun: «Gelecek kimse sen misin? Yoksa diğer bir kimseye mi muntazır olalım?»

İki şakird İsaya Yahyanın bu sualini sordular. İsa Allahın sesini, o büyük tebşiri zaten Yahyanın vaftizinden sonra işitmişti. Şimdi onun böy-le sual göndermesi, bu da demek ki yeni bir işaret ve beşarettir. Cevap verdi: «Gidin, Yahyaya söyleyiniz, körlerin gördüğünü, topalların yürü-düğünü, cüzamlıların temizlendiğini, ölülerin kıyam ettiğini, fıkara be-şaretin tebşir olunduğunu; bütün bunları ona söyleyiniz ve benim hakkım-da sürçmeyen ne mübarektir.»

Cidal

Artık ananecilerle Yesu arasında cidal başladı. Ananeci-ler, kâhinler, Beni İsrailin üstünde dinin saltana-tını kuranlar; alt kütleyi kendine çeken müceddid

Yesu ile kuvveti ellerinde tutan ananeciler arasında cidal baş-ladı. Anane dininde en büyük ve mukaddes şey sebt günüdür. Cumartesi gününe hürmet edip hiç birşey yapmamak. İsa sebt'e ri-âyet etmiyor: «İnsan sebt günü için değil sebt günü insan içindir.» diyor.

Anâne dininde diğer büyük bir esas: Her günahı ancak Allah affede-bilir. Halbuki büyük bir kalabalıkta, yatak içinde bir kötürümü İsaya ge-tirdiler. «Oğlum cesaretle, günahların sana affolundu.» dedi.

Başka bir vak'a: Ananeciler Yesu'u iğva için ona beldenin güzel bir fahişesini yolladılar. Yine kalabalık ve ziyafet var. Kadın içeri girdi. So-fular ona istihkarla bakıyorlar, fakat Yesu'un gözleri: Kadın dayanamadı, Yesu'un ayaklarına kapandı. Hümgür hümgür ağlıyor. Yesu'un ayaklarını saçlarıyla siliyor: Mecdelli Meryem denen bu fahişenin de günahları affo-lundu. Sebeb? «Günahları çok olduğu halde affolundu, zira çok sevdi. Lâ-kin az affolunan kimse az sever.»

İsa ve insanlık

Hepsi iyi ama bu Yesu sadece İsrail oğullarına bakıyor. Sadece onların peygamberi. «Melekût-ü-llâh» ı yalnız onlara teşbir etmektedir. Fakat

kalabalıkların tehacümünden kurtulmak için şakirdlerle birlikte Beni İs-rail yurdunu bırakarak müşrikler ve mülhidler hududuna geçti. Oraya geç-mek için bir günlük yürüyüş kâfiydi. Fakat İsaya orada da tanıldılar. Bir mülhid kadın onun ruhlara ve bedenlere nasıl şifa verdiğini görmüş ve onu tanımıştı. Şimdi kızı hasta. Kızında cin var; kadın yalvarır: «Ey Rab, bana imdad eyle kızım cinden azab çekiyor.»

İsa cevap bile vermedi, yürüdü. Onun mülhidlerle işi yok. Kadını yine önüne geçti. Peygamber cevap verir: «Ben Beni İsrailin zayı olmuş koyunlarından başkasına irsal olunmadım.» Analık şefkatı, kadın üçüncü defa Yesu'un yolunu kesip yalvardı. Bu sefer en katî cevabı alır: «Çocukların ekmeğini alıp köpeklere atmak iyi değildir.»

Çocuklar, yâni İsrail oğulları; onların hakkını köpeklere, yâni Yahudi olmayanlara veremez. Fakat son ümidi de kırılan ana kalbi, son bir ilham hamlesile peygambere peygamberden daha kuvvetli söylüyor: «Beli ey Rab, fakat köpekler dahi sahibinin sofrasından düşen kırıntılardan yerler!»

• Ekmeği çocuklara ver, peki, fakat kırıntıları da köpeklere ver; mademki sahip ve efendisin; madem ki köpekler de mahlûktur; neye nimetin yalnız çocuklara kalsın. Peygamberin sert gözleri yumuşadı. Tozlar üstünde secde edip şifa dilenen kadına merhametli gözlerle bakıyor. Gözlerine yeni bir âlem açılmıştır. Artık sadece İsrail oğulları yok. Kendi milletini diğerlerinden üstün gören o hodgâmlık yok. Yesu kadına siyanetini verir: «Ey hatun, imanın çoktur, sana istediğin gibi olsun!» Yesu Mülhide de şifa sundu. [1]

İsa hep kendine «İbni-ül-insan», yâni âdem oğlu, diyordu. **Mesihlik** Ananeci yahudiler bunu alelâde mânaya alıp ehemmiyet vermiyorlardı. Fakat İsa onunla «Allahın adam şeklinde oğlu» manâsını kastediyordu. Yahyanın o sualinden sonra gittikçe imanı arttı. O ki Allahın oğluydu, o ki Mesihdi, bunu neye saklayıp durmalı? Âdem oğlu, kendine hız vere vere, artık doğrudan doğruya «İbn-u-llâh» olarak göründü: Artık şehriyarca bir tavır almıştı.

Emîrin tahsildarı havari Sen Piyer'e geliyor. Kendisi ve Yesu için vergi ister, Yesu Piyere sorar: «— Emîrler kendi evlâdlarından vergi alırlar mı?» — «Hayır, başkalarından alırlar.» Yesu fetvasını verir. — Öyleyse evladlar muaftır.

Evet mademki kendisi Allahın oğludur, Devlet reisi mademki kendi evlâdından vergi almaz, Yesu'dan da almamalı. Prensler nedir? O Allahın prensi. Yer yüzündekilerin saltanatı varsa bunun da var. Artık anâneçilere karşı büsbütün pervasız. Dinen memnu olan şeyleri yiyor ve muaheze edenlere haykırıyor: «Ağza giren şey adamı nâpak etmez; lâkin adamı nâpak eden ağızdan çıkindır!»

Artık düşmanlarını alenen istihkar ediyor, Firîsiler için diyor ki: «Onları bırakınız, onlar, körlerin kör kılavuzlarıdır ve eğer kör köre kılavuzluk ederse ikisi de çukura düşer.»

Masihlik: Ananecilere en büyük, en tehlikeli, en affedilmez cürüm

[1] Âdem Oğlu, S.: 176 — 177.

budur. Mesih Allahın mümessili; Mesih beklenen büyük kurtarıcı; Tev-rata göre meşih gelince İsrail oğullarının başına geçecek ve o milleti bü-tün milletlerin hâkimi yapacak. Halbuki Nâsıralı İsa: Fakirler, yoksullar, sakatlarla düşüp kalkan İsa. Hiç ondan Mesih olur mu?

Yahyanın katli

Firisi'ler zindanda bulunan Yahya'nın katli için Yahudi Meliki Hirodes'e çok ısrar ettiler. Fakat hükümdar bir türlü buna yanaşmadı. Lâkin karısı Hirodia, Yahyaya kırgın, Firisilerin emeline yardım eder. Ananecilerin

Yahyayı öldürtmek istemeleri Yahyanın kendinden ziyade Nâsıralı İsaya göz dağı vermek içindir. Bu ötekini kat kat bastırmıştı. Hastaları iyi edip duruyordu. Kütlenin emniyet ve muhabbetini kazanmıştı. Böyle giderse kendi din saltanatları için tehlike vardı. Halk ve köylüler İsa'yı hiç bırakmıyorlar. Onların fitrî ve tabii duygusu biliyor ki kendileri için bu kadar faydalı olan bu peygambere kâhinler düşmandır. Kütle onu bırakmıyor.

Melik Hirodes'in sarayında muhteşem bir ziyafet var. Karısının başka kocadan olan kızı Salome, kocası ihtiyar Filip öldükten sonra dul kaldı. Fakat çok genç, çok güzel ve harikulâde rakediyor. Rakistaki şöhreti Romaya bile yayıldı. Ziyafette Salome çıplak denecek bir halde, baygın ıtırılar sürünmüş, peri gibi, hülya gibi rakediyor. Hükümdar mest. Eski gençlik hatıraları uyandı. Dilber rakkase, ruhunda yeni bir hayat hamlesi yarattı. Hükümdar bağırır: «Dile benden ne dilerse, sana mülkümün yarısını bile veririm.»

Kıvrak endamlı rakkase düşünüyor: Ne istiyecek? Mücevherler mi, saraylar mı, şehirler mi, ne isteyecek? İstedğini alenen söylemedi. Gitti, hükümdarın kulağına söyledi. Hükümdar sarardı. Karısı teşvik ediyor: «Madem ki ne isterse vereceğine söz verdin, hükümdarlar sözlerinden dönmezler, kıza istediğini ver.» Kızın istediği altın bir tepsi üstünde Yahyanın kesilmiş başını görmektir. Tuzaga düşürülen hükümdar zabıtlara emir verdi. Biraz sonra Salome ve bütün ziyafettekiler altın bir tepsi üstünde Yahyanın kesilmiş başını gördüler.

Hem korku Hem cür'et

Yahyanın katli haberi İsaya yıldırım gibi tesir etti. Yahyanın vaftizinden sonra o ki Allahın «oğlum» hitabını işitmişti. Yahyanın zindandan gönderdiği sualden sonra o kendinin mesihliğine inanmıştı. Şimdi de Yahya ah-retten sesleniyor. «Benden daha kudretlisi gelecek!» Evet ondan sonra ondan kat kat kuvvetli mesih geldi ve Yahya ahrete gitti, öyleyse mesih de oraya gidecek. Demek mesihi öldürecekler.

İsa korku ve dehşet içinde. Sadık şakirdlerini alarak Beni İsrail yur-dunu bırakıp Yahudi krallığının öte ucundaki mülhidler diyarına gitti. Evvelce de oraya gitmişti. Fakat bu halkın kalabalığından kurtulmak içindi. Halbuki şimdi ölümden kaçmak için gidiyor.

Ölümünden kaçmak: Fakat mademki Allahın oğludur, onun ölmesi demek Allah babanın onu kendi yanına alması demektir. Hiç Mesih olana ölüm olur mu? Yesu birdenbire şahlandı. İçine müthiş bir enerji dolmuştu. Şakirdlerine sordu: «Ben kimim?» içlerinde en heyecanlı ve hareketlisi olan Sem'un cevap verdi: «Sen Mesih'sin!»

İsa memnun; İsa vecd içinde. Sem'un'a bu cevabı verdiren de semadaki pederdir. Öyleyse ne duruyorlar? Haydi cidal için, fütûhat için yurda dönmeli. Öyle yaptılar. İsa şakirdlerine «Ben yakında öleceğim» dedi. Bu onun için «Babam beni yanına alacak» demekti; fakat Havariler dehşet içinde kaldılar.

Akibet ve Çarmıh

Tekrar Yahudi yurduna dönen Mesih artık bütün kudretini ilân ediyor: «Ben kendi iradetimi değil beni irsal edenin iradetini icra etmek üzere semadan nüzul ettim.

Hayat ekmegi benim, bana gelen asla acıkmyacak.» [1]

Artık kâhinler ve Yahudi âlimleri fili hücumu geçtiler. Yesu artık cemaati ihtilâle veriyordu. Onun izalesi için vali Pilatus'e müracaat ettiler. Müşrik valinin din işlerine aldırış ettiği yoktu. Yesu'u isticvab etti. Onu sempatik bir filozof olarak buldu.

Fakat kalabalık haykırıyor: — Mesih ille çarmıha gerilsin.

Vali sordu: — Ne kötülük işlemiştir?

Kalabalık içinden akıllı biri cevap verdi: — Her kim ki kendini melik addederse kaysere muhalif söyler. Eğer sen bunu salıverirsen kayserin dostu değilsin!

İşe ince bir siyaset karışmıştı. Vali kaysere yaranacak bir vesile bulmuş oluyor. Cemaatin sadakatı uğruna bir adamı feda etmemek imkân-sızdı.

İsa askere teslim edildi. Asılacağı haçı kendi götürüyor. Askerler, mademki o melikmiş, tacsız olmaz diye ve alay olsun diye, başına dikenli bir taç taktılar. Haçın tahtası daha iyi kurumamış, çok ağır, Yesu onu, itip kakan askerlerin muştaları altında, güçlkle sürüklüyor. Şehrin aşılması uzun ve sıcak yakıcıdır.

Haçın dikileceği tümseğe vardılar. Orada iki haç daha var: Canî ve hırsız iki Yahudi daha çarmıha gerilecek. Yesu üçüncüleri. Diğer ikisinin levhalarında yaptığı cinayetler ve fenalıklar yazılı. İsanın levhasında yalnız iki kelime var. Acı bir istihza ile duran iki kelime:

«Yahudilerin meliki.»

Ne havari, ne şakird; on binlerce inananlardan kimse yok. Sadece kalın peçeli üç kadın. İçlerinden biri çok hıçkırıyor. Peçesini açsa tanıyacağız: Saçlariyle Yesu'un ayaklarını silen fahişe Mecdelli Meryem. İsaye en son ve en kudretli sadakatı gösteren sadece o fahişe oldu.

[1] Âdem Oğlu, S. : 220.

Ellerinden ve ayaklarından iri çivilerle mihlanıp kanlar içinde çarmıha gerilenlerden bir iki gün dayananlar oluyordu. İsa çarmıhta ancak üç saat dayanabildi. Yüzbaşı valiye ölüm raporunu verdi. Şurâ âzasından ve eşraftan biri akrabası olduğu için cesedin teslimini istedi. Vali hemen izin verir, bu adam ve üç peçeli kadın Yésu'u çarmıhtan indirirler. Bir sedye, bir kefen. Adam onu kendi bahçesindeki mezara götürdü. Gömdüler. Şimdilik mezarı büyük bir taşla örttüler.

Sebt günü başlıyordu. Dinî merasim yapılamazdı. Ertesi gün sebt bitince kadınlar tekrar geldiler. Baktılar ki taş oynamış ve mezarda kimse yok. Kudüsde çeşit çeşit rivâyetler dalgalandı. Cesed kâhinlerin eline geçmesin diye şakirdleri kaçırtmış dediler. Bahçe sahibi dinî merasimde kalabalıktan bahçesi ezilmesin diye ölüyü başka yere götürmüş dediler. Vali onu astırttığına sonra pişman olduğu için daha baygınken ve henüz ölmemişken cesedi şakirdlerine verdirmiş dediler. Her ağızdan bir rivâyet çıktı. Fakat o üç kadın, genç peygamberi o kadar seven ve kalbleri o kadar parçalanan o kadınlar İsayı dirilip göğe çıkarken gördüklerini sandılar. Sandılar ve inandılar. [1]

B — İNCİLLER VE MEZHEB İHTİLÂFLARI:

İncillerden Önce

Çarmıhtan sonra İsanın ölmeyip, pederi Rab tarafından göğe alındığına, ve yeniden gelip Mesih saltanatını kuracağına inananlar Kudüste bir küme teşkil ettiler. Bunlar yine Yahudilerdi. Tevrattan ayrılmıyorlardı. Diğer Yahudilerden tek farkları İsa'nın Mesih olarak yine geleceğine inanmaktan ibaretti. Vakıâ diğer Yahudiler, ananeciler ve Tevratçılar da bir mesih geleceğine kendi kitapları iktizası inanmaktaydılar. Yalnız bunlar o mesihin İsa değil başkası olacağına zahibtiler İşte Yahudiler arasından o mesihin İsa olduğuna inananlar Kudüste Yahudi mabedinden ayrı bir mabed kurdular. Hristiyan dünyası işte bu mabede ilk kilise olarak bakar. [2]

Havarilerden, İsanın şakirdlerinden, veya ona inananlardan mürekkep bu kilise görülüyor ki, Yahudilikten ayrılmıyan hususî bir İsevilikti. Havariler imanlı, İsayı inanmış, fakat basit zekâlı kimselerdi. Bunların bu ilk kilisesinde sadece kavmiyet var. Sadece bir kısım Yahudilerin gelecek mesihin İsa olduğuna inanmaktan ibaret bir mahallilik. Eğer hristiyanlık bu kiliseye münhasır kalaydı Yahudiliği iki mezhebe ayırmış bir Yahudi dini mahiyetinde kalacak ve hristiyanlık doğduğu yerde boğulacaktı.

Fakat Sen Pol; Şam yolunda, semadan İsanın hayalini gören Sen Pol;

[1] «Âdem Oğlu» Emil Ludving, S. : 321.

[2] Yeryüzündeki dinlerin tarihi, Ömer Rıza Doğrul, S. : 79-80.

mesih dinini Kudüse, ve oradaki ilk kilisenin dar duvarlarına sıkışıp kalmaktan kurtardı. Mesih İsa olarak gelmiş, Allahın oğlu; onun gelmesiyle melekût, insanlar arasına inmiş; İsa zamanı gelince tekrar inmek üzere babasının yanındadır; ve bütün insanların Mesih'i olarak yeniden gelecek; ve bütün insanları kurtaracaktır. Sen Pol seyahatlere çıktı. İnsanlara insanlığın kurtuluşunu müjdeledi. İsa bütün insanlığın kurtarıcısı olmuştu: Bu sayede hristiyanlık derhal bütün insanları sinesine almağa elverişli bir din oluverdi.

İsayı Mesih tanımak için kimse Yahudi şeriatına uymağa mecbur değildi. Sünnet ki Yahudilikte en esaslı akidedir, Sen Pol'un hristiyanlığında sünnetli, sünnetsiz hep birdi. İnsanların hepsi günahkardı, İsa toptan günahkâr olan insanları kurtarmak için gökten inen ilâhî ruh: Görülüyor ki Sen Pol İsaya imanı Yahudilikten koparıp ayırıyor.

Sen Pol havari değildi, fakat İsaya inananların en akıllısıydı. Şam yolundaki tecelli ile İsanın metafizik havarisi olmuştu. Ondan sağlığında değil ölümünden sonra emir alan havari: Bu hal İsanın diriliğine daha kestirme bir delildi. Sen Pol'un işi bir dehâ eseri oldu. Hristiyanlık ne İsanın, ne havarilerin, hristiyanlık onundur. O havarilerin hristiyanlığı daraltan bağlarını kırdı, ve dine cihanı kaplıyacak bir genişlik ve serbestlik verdi. [1].

Sen Pol yalnız bu büyük işi yapmadı: Hristiyanlık edebiyatının ilk yazı eserini de o verdi: Bunlara «Sen Pol'un mektupları» derler, ve bunlar İncillerden de öncedir. Elde bulunan en eski vesika onun bu mektuplarıdır. Tesalonyalıları (yâni Selâniklilere) ve Selânikteki kiliseye yazdığı mektup İsanın çarmıha asılışından çeyrek asır sonradır. Bu mektup şöyle başlar: «Pol, Vilvasos, ve Timovtavos, peder Allahta ve Rab İselmesih'te olan Selânikliler kilisesine, size, pederimiz Allah ve Rab İselmesih tarafından inâyet ve selâmet olsun.» [2].

Inciller

Bu mektuptan 15 yıl sonra, yâni milâdın 65 inci yılında ilk İncil yazıldı. Bu Markos İncilidir. Bu İsanın hayatının ve mucizelerinin hikâyesidir. İsayı hem kudretli hem de rahîm ve şefik olarak tasvir eder. Ananeleri yıkmak isteyen bir müceddid, Yahudi ülema ve kâhinlerinin bu anane kırıcıya karşı feveranları anlatılır. Bu İncilde İsanın hastalara şifaları, ölüleri diriltmeleri, ve bütün mucizeleri hikâye edilir. Bu kadar kudretli iken neye mağlûp oldu? İncile göre İsa mağlûp olarak zafere ereceğini şakirdlerine söylemiştir, ölerək hayat bulmak; bu yenilerek yenmekti.

İkinci İncil Lûkan'ındır. Bu daha sanatkârane idi. Üslûbu daha itina-lıdır. Birinci İncili ikmal için yazılmış görünür. Birinci İncilin son yaprak-

[1] İslâm tarihi, Leone Kaetano mütercimi, Hüseyin Cahid, C. : 8, S. : 146.

[4] Yeryüzündeki Dinlerin Tarihi, S. : 58.

ları zaten kopmuş sanılmaktadır. Onda bir noksanlık var. Sonra Markos sadece tahkiyedir. Hayat ve mucizeler anlatılır. Halbuki İsanın asıl eseri yaptığı telkinlerdeydi. İşte Lûka İncili Markos'un asıl bu tarafını tamamlar. Bu incil İsa'nın hayatından ziyade telkinlerini anlatır. İsa'nın vaizlerini ve nutuklarını derceder. Bu nutuklar çok kere sert sözlüdür.

Üçüncü İncil Metta'nındır: Bu, ilk iki İncilin ihtilâtından meydana gelmiş gibidir. Birinci İncildeki hayat malûmatile ikinci İncildeki telkin tarafını birleştirir. Yalnız her iki İncilde de olmiyan yeni malûmat ilâve eder. Meselâ İsanın doğuşuna ait menkibeler gibi. Yahudi kralı Herod'un sarayı İsa doğduğu zaman endişeye düşer. Kâhinler haber vermiş ki doğan bir meliktir. Bu hangi çocuk? Belli değil. Kral o yıl doğan bütün erkek çocukların katlini emreder. İsanın ailesi Mısıra firar etmiştir. Metta bu gibi menkibeleri nereden aldığını söylemez.

Dördüncü ve sonuncu İncil Yuhanna'nındır. Burada tarihe ait kısımlar atılmış gibi. Yuhanna bütün hedefini İsanın Allahın oğlu olduğunu isbata hasreder. Bu İncilin gayesi İsa'nın karanlıklar içinde bir aydınlık gibi doğduğunu göstermektir. [1]

İncillerin en mühim rolü İsayı çok sevimli bir sima olarak yaşatmalarındadır: İnciller İsada erkeklik kuvveti ile kadınlık rikkatını birleştirirler. Onda hem ihtişam hem tevazu var. Hem sert, hem rahîm. Hristiyanların erkeği de kadını da onda kendi cinsiyetlerinin temayülünü buldular. Onu kuvvetliler de zayıflar da sevdi.

Bununla beraber dört İncil birbirini tutmaz. Bunu Alman reformunu yapan Lhuter bile farkettili. Diyor ki: «İnciller muntazam terakibli değildir. Fakat bunun fazla ehemiyeti yok. Şayet kitabı mukaddes hakkında bir münakaşa zuhur eder de sonunda uzlaşılmazsa bu münakaşadan vaz geçmekten başka çare yoktur.» [2]

Mezhep İhtilâfları

İnciller birbirini tutmadığı gibi hristiyan akideleri de birbirile ihtilâftadır. Bu yüzden muhtelif mezhebler türedi. İhtilâf bilhassa teslis ve İsa'nın ulûhiyeti etrafında dönüyordu. Meselâ İskenderiye rahibi Aritüs İsa'nın Al-

lah olmadığı ve olamayacağı dâvasını ileri sürmüştü.

Bununla beraber Roma imparatorluğu dahilinde hristiyanlık müthiş surette ilerliyor. Sen Pol'un hristiyanlığa verdiği geniş ruh, hele alt tabakadaki insan kütlelerini hristiyanlığa sevkedip durmaktadır. Bu dinde en sefil, en günahkâr insanın bile kurtuluş imkânı var. Roma imparatorluğu milyonlarla kütleleri ezip duruyor. Azlık olan hâkim unsur ferahta, çokluk olan halk sefalette. Bunlar hristiyanlığa koştular.

Aristokrat Romalılar ve Roma imparatorları hristiyanları çok tazyik

[1] Yeryüzündeki dinlerin tarihi, S. : 70.

[2] Âdem Oğlu. S. : 10.

ettiler. Onlara çok zulümler yaptılar. Hıristiyanlara katliâmlar icra edildi. Nafile. bu zulümler arttıkça ezilen ekseriyet kütlelerinin kini artıyor; kin arttıkça hıristiyanlık kuvvetleniyor. Bütün bir cihangir imparatorluğun cebrutu kütlelerin din şevkını ezemedi.

Nihayet Britanyadaki ordu tarafından imparator ilân edilen Kostantin'i Roma ve rakipleri tanımadılar. O da bütün rakiplerini tepeleye tepeleye muzafferden Romaya girerek imparator oldu. Kostantin çoğalan ve orduya bile giren hıristiyanlardan istifade için 313 de neşrettiği beyanname ile hıristiyanlığı serbest din olarak tanıdı, artık hıristiyanlar âyinlerini alenen yapmağa başladılar. Hıristiyanlık alabildiğine genişliyordu. O genişledikçe Kostantin'in mevkii kuvvetleniyor. Bütün hıristiyanlık ona minnettar.

Kostantin hıristiyanlara karşı büyük bir cemile daha yaptı. Hıristiyanlara okadar zulüm gösteren Roma; hıristiyan katliâmlarını vahşî bir zevkle seyreden Romalılar; Kostantin imparatorluğun merkezini Romadan kaldırdı; Bizansa götürdü. Bizans çarçabuk bir hıristiyan payıtahtı siması alıyor. Kostantin hâlâ resmen hıristiyan değil.

Hıristiyanlık artık imparatorluğun devlet dini olmak üzere. Fakat din kuvvetlendikçe dindeki mezheb ihtilâfları da çoğaldı. Kostantin hıristiyanhğa üçüncü ve en büyük iyiliğini yapacak. Bu ihtilâfları hallettirmek için bütün hıristiyan ruhanî reislerini bir araya toplayarak münakaşa ettirmek ve umumî bir karara varmak lâzımdı.

Iznik içtimalı

325 baharında, İznikte yapılan içtima ile, hıristiyanlık tarihinin en mühim safhası açılıyor. Kostantin'in kilise vahdetini temin etmek emelile yaptığı bu içtima davetine 318 ruhanî reis icabet etti. Herbiri yanında iki papasla üç hizmetçi veya köle getirebilecek. İmparatorluk postalarının arabaları bunları dünyanın dört bucağından İznige taşıdılar. İznikte 1600 davetli toplandı. Eski dünyanın coğrafyası oraya birikmişti: İskenderiye, Kıbrıs, Kartaca, Kudüs, İran, Epir, Gol... Daha böyle yüzlerle beldenin ruhanî reisleri.

Kostantin içtima salonuna «Allahın ilâhî bir kanadı gibi» girdi. Buradaki ruhanîlerden «Kostantin'in hayatı» müellifi Eusébe imparatoru keskin çizgilerle tasvir eder: İmparatorun sırtında, gayet kıymetli taşlarla işlemeli erguvanî renginde bir elbise var; altın ve haşmetli bir kürsüye oturacak. Fakat o ruhanîlerin oturmasından evvel oturmayı kabul etmiyor. Gözleri tevazuen yerde, yüzü kırmızılaşmış. Yüzünde dinçliğin güzelliği; tavrında haşmet, kudretini göstermediği halde kudretli. Yumuşaklıkla ihtişamı cemetmiş bir hükümdar.

Bu kalabalık meclis genç Pilin'in valiliği zamanında yapılan Jimnaz binasının salonlarında toplanmıştı. Genç Pilin 113 de öldüğüne göre ara-

dan en aşağı iki asırdan fazla bir zaman geçtiği halde demek ki bina sağlamdır. Roma yapısı.

İçtima neticesinde İsanın hakikî Allah olduğu ilân edildi. Mumun kendi dibine tesiri olmadığı gibi meclisin kararına itiraz eden tek ruhanî de İznik kardinali oldu.

Kim kazanmıştı; devlet mi, ruhanîler mi? Kostantin Hristiyanlığı himaye eder görünmekle beraber, hakikatte kendisinden 16 asır sonra Napolyonun yapacağı gibi, din kuvvetini devletin eline almak istiyordu. İmparator bütün bu kardinallere kendi generalleri ve valileri gibi emirler verecekti ve öyle oldu. Roma devletiyle Hristiyanlık o zamana kadar tam üç asır çarpmıştı. Üç asır sonra mparatorla kilise yine karşı karşıya geldi ve kilise yenildi. Fakat Papa sonraları hükümdarlara diz çöktürecek. [1]

Kilise kuvveti ve ruhanîyet

Sen Pole göre, insan etten olduğu için fânî, fakat aynı insan Mesihe bağlı ruhanî bir varlık olduğu için de ebedîdir. Kilise İsa'nın cismidir, kiliseye giren İsa'nın maddiyetine bile ermiş olur.

Sen Pol'ün kurduğu kilise insanları İsa'ya bağlıyor.

İkinci asırda. Antakya Piskoposu İgnaius, kilise fikrini büsbütün kuvvetlendirdi. Bu kiliseye yalnız müsbet rol vermedi, Sen Pol kilisenin yalnız müsbet tarafını söylemişti. Antakya piskoposu ise kiliseye menfî rol de verdi: Yâni kiliseye intisap etmeyenlere ebedî kurtuluş yolu kapalıdır. Kiliseye gir, ebedî kurtuluş yolundasın, kiliseye sırtını çevir, ebediyyen o yolun dışında kaldın. Bu Piskopos kiliseyi ebedî halâs yolu arasında tek ve biricik bir köprü yaptı. O köprüden geçmeden kurtulmak mümkün değil. [2]

İncilin bir âyeti: «Sana melekût-üs-semavatın anahtarlarını vereceğim. Ve yeryüzünde her ne bağlar isen semavatta bağlanmış olacak: Ve yeryüzünde her ne çözer isen semavatta çözülmüş olacaktır.» [3]

Kilise İsanın yeryüzünde varlığının devamı, onun reisi, yani Papa İsanın vekili, nasıl İsa günahı affedince o doğrudan doğruya Allah namına yapıldığı için Allah tarafından affedilmiş oluyorsa, nasıl onun yeryüzünde düğümlediği bir şey semada da düğümleniyor ve çözdüğü düğüm semada da çözülüyorsa Papa da vekil sıfatıyla, aynı şeyleri yapıyor, onun yaptığı da İsanın yaptığıdır, yani Allahın.

Papa bir insanı vaftiz ederse o Hristiyan olur; o zaman düğüm çözüldü, semavatta da çözüldü, artık ona Cennet açıktır. Yok Papa bir Hristiyanı afaroze ederse, o zaman da düğüm kapalı, o Hristiyanlıktan çıktı.

[1] İznik içtimaî hakıkndaki malûmat Jan Pozzi'nin Paris 1933 tabılı ve Nicée (yâni İznik) isimli 27 büyük sahifelik kitabından alınmıştır.

[2] Yeryüzündeki dinlerin tarihi, S. : 79.

[3] Dinî dersler, Akseki'li Hamdi, üçüncü kitap.

Şu halde bir insan kendi aklı ve kendi imaniyle Hıristiyan olamaz. Hıristiyan olmayınca da ebedî kurtuluşu bulamaz: Onu bulamıyan ebedî husrandadır. İnsanların bütün bu ebedî mukadderatı Papanın iki dudağı arasında: O dudağın «Hayır» veya «Evet» diye kımıldaması, yani ya vaftiz, ya afaroz, ona göre ya Hıristiyan oldun, ya hıristiyanlıktan çıktın. Bu ne müthiş kuvvet bu.

Tabii Papa da bütün bu yeryüzü Hıristiyanlarının vaftiz ve afarozlarını hep bizzat kendi yapacak değil. O nasıl İsanın vekili ise onun da vekili Kardinallerdir. Onların vekili piskoposlar; ve daha dereceler. İşte bu silsile kilise ruhbaniyetini teşkil eder. Ruhbanlık, kulun, Allaha varması için bir vasıttır. Hiç bir kul o vasıtaya müracaat etmeden Allaha varamaz. Kilisenin ve ruhbanlığın bu müthiş kuvveti vicdansız ruhânîler elinde en zalim ve feci bir silâh oldu ve o müthiş kuvvet kilisenin de za'fını doğurdu.

Hıristiyanlıkta bölünüşler

Roma imparatorluğunun merkezi Binazsa nakledildikten sonra imparatorlukta iki nevi merkez vücade geldi: Roma bütün Hıristiyanlara şamil mânevî saltanatın, Bizans da maddî devletin merkezi oldular.

Papa Romada. Kayser Bizansta. Fakat dördüncü asır sonlarında, 395 te, İmparator Teodos imparatorluğu, garbî ve şarkî diye, ikiye ayırdı, İki oğlunu ikisine Kayser yaptı. Dört sene sonra da kendi öldü. Garbî Roma İmparatorluğu onun ölümünden 80 yıl sonra 497 de yıkıldı: Roma yine Papalığın merkezi kalmıştı.

Fakat o maddî ayrılış kiliseleri de ayırdı. Bizans İmparatorluğu Ortodoksluğu devletin resmî dini tanıdı. Din ile devlet birleşmişti. Bizans artık Teokratik bir saltanattı. Papalık ise Katolik kaldı. İki kilisenin arası açıldı. Bu ikilik altıncı asırda büsbütün tamamlandı. Bu, Hıristiyanlığın ilk büyük bölünüşüdür.

Ortodokslukla Katoliklik, Bizansla Roma, Patrikle Papa o kadar ayrıldılar ki birbirlerine kâfir gibi bakmağa başladılar.

Bu işin ne derece ileri gittiğine bakmalı. 14 üncü asırda körpe ve dinç Osmanlı devleti Bizansı tehdit edince oradaki ruhanî reisler: «Bizansta Papa Kardinallerinin şapkalarını görmektense Türk kavuğunu görmeği tercih ederiz» diyorlardı.

Hıristiyanlık âlemi o büyük bölünüşü yaparken bir yandan da tarikatler ve mezhepler arasındaki ihtilâflar yine alabildiğine devam ediyordu. Ne Kostantin zamanındaki birinci, ne Teodos zamanındaki ikinci İznik kongreleri bu ihtilâfları ortadan kaldıramadı. Yedinci asırda İslâmlık doğduğu zaman bu ihtilâflar yine alabildiğine devam ediyordu. Hıristiyanlığı esasında hak din olarak kabul eden Muhammed bile bu tarikatlara karşı hiddetli bir vaziyet aldı.

Sonu gelmez kuru münakaşalar içinde birbirlerini yeyip didikliyen

bu tarikatlere karşı İslâm peygamberinin aldığı vaziyeti «Muhammedin Hayatı,, nı yazan muasır bir Fransız mütefekkirî dahi tasvip ediyor: «Müslümanlığın bu tarikat kavgalarına uzak kalmış olmasına şaşmamalıdır. Muhammedin, Tarikatler ve kavgalar fevkine çıkarak, Hristiyanları bu ayrılıklardan dolayı sert, fakat haklı bir surette muahaze etmiş olmasını tabii görmek lâzım gelir.» Ve müellif bundan sonra «Rum süresinin» şu 31 inci âyetini zikrediyor: «Dinlerini tefrik edip muhtelif mezhepler teşkil edenlerden ve kendi teşkil ettiği mezhebin hak olduğuna itikat ile ferahlananlardan olmayınız.» [1]

Hristiyanlığın ikinci büyük bölünüşü garp kilisesinde vâki oldu. 16 ncı ve 17 inci asırlarda, Rönesanstan sonra, büyük Katolik kilisesine karşı Protestanlık çıktı. Bu Katolik kilisesinin istibdadına bir isyandı. Protestanlar «anane hristiyanlığı» nı terketteler. Asıl İsa dinine döndüler. Katoliklik âdeta putperestlik derecesine varmıştı. Protestanlık bundan sıyrıldı. Bu sayede Protestan olan Avrupa milletleri millî kiliselere malik oldular. [2]

5 — HIRİSTİYANLIKTAKİ FELSEFE VE SANAT:

Eski Yunanda din ve felsefe

Eski Yunanda felsefe, dinle çarpışmaktan uzak, hür bir surette büyüdü. Felsefenin inkişafı demek insan akıl ve zekâsının inkişafı demektir. Yunan mütefekkirleri bu akla o kadar meftun oldular ki onu yalnız insanın değil kâinatın da esas ve umdesi yapmağı emel edindiler. Akıl kanun demektir, âhenk demektir, tabiatte madem ki kanun var, öyleyse akıl da var. Bütün tabiat o aklın mahsulü, ona «Akl-ı ekmel» dendi. Bütün tabiat ve kâinat o akli ekmele müsavi gelmekten âcizdir; çünkü kâinat ve tabiat hep o akli ekmelin, o yaratıcı kudretin tezahürü ve tecellileridir. Aristo, «Allah işte bu akli ekmeldir» dedi.

Bu düşünüş Yunanlıların mitolojik din akidelerine aykırı düşmüyordu. Felsefe halk dinindeki tâbirlere timsalî mânalar verdi. Zös, yâni Jüpiter, akli ekmelin, yani Allahın timsalidir. Kendi vahdetiyle birçok tabiat kudretlerini birbirine bağlar. Jüpiterin oğulları, ve kardeşleri; bunlarda tabiat ve kâinatın muhtelif kuvvetleri birleşmiş oldu: Bu, Allahın vahdetidir.

Allah olan o akli ekmelin Hürmüste ilmini, Herakliste kuvvetini görürüz. Filozoflarca meselâ Heraklise ibadet doğrudur. Çünkü bu çalışkanlığa, azme, ve şehvetten nefrete ibadettir. Yıldızların o mitolojide bi-

[1] Emil Dermenghem, Muhammedin hayatı, tercüme eden Reşad Nuri. Devlet matbaası 1930, S. : 163 - 164.

[2] Yeryüzündeki Dinlerin tarihi, S: 88

rer Allah gibi görülüşü de doğrudur. Çünkü onların muntazam hareketleri, büyük kanunun, yani akli ekmelin doğrudan doğruya bir tezahürüdür. İşte bu suretle felsefe din ile birleşiyordu. [1].

Yeni Eflâtunculuk, ki Yunan felsefî tefekkürlerinin son ehemmiyetli tezahürü budur, daha ileri bir hamle yaptı. Bu mezhep aklın da üstünde sonsuz bir vahdet varlığı nazariyesini kurdu. Ulûhiyet işte o idi. Fakat o kadar yüksekteki ulûhiyetle aşağıdakilerin arasında bağıllık kalmıyacak. En aşağıda duygular, en yukarda zekâ ve akıl üstündeki varlık, peki ikisi arası? Din işte ikisinin arasındır. Ploten, hele şakirdi Porfir, halktaki dinî âyinlerin ve ananelerin bu irtibatı temin ettiğine inandılar: Puta tapmak, dua etmek, kurban kesmek, sihire inanmak... Bütün bunlar bizi havas âleminden, sembollerle kaldıra kaldıra yukarı çıkarıyor. [2].

Hiristiyanlık ve Yunan felsefesi Halbuki Hiristiyanlıkta iş böyle değil. İsa yalnız kendi kavmine ve kendi vatandaşlarına peygamber, kıyamet çok yakın; yani semavatın ve mesihin saltanatı yakın; İsa işte kavmini o saltanata nail etmek için vatandaşlarını hazırlıyor. O saltanata ermenin çaresi Allah için ölmektir. Artık diğer hükümler hep tâlî. Ölümüne hazırlanmak, taharet budur. Hiristiyanlık, hayattan ziyade ölümüne hazırlayan bir din. [3].

Hiristiyanlığın diğer mühim esası: İsa her şeyden, bütün tabiatten ve kâinattan üstün. O ki Allahtır, bütün mevcudat da Allahın oyuncağıdır. O her şey, diğerleri hiç, İsa dedi ki: «Siz birçok şeylerle meşgul oluyorsunuz. Halbuki lâzım olan bir tanedir.» Bir tane, yani yalnız Allah, ve yani yalnız kendi. Ve İsa yine dedi ki: «İptida Allahın hükûmetini arıyorsunuz, bütün ötekiler size üste verilecektir.» [4].

Yunan felsefesinde Allah ile kâinatın umumî kanunu bir. Dünya ve kâinat âhenk ve adaletin cazibesindedir. Akli evvel olan Allahın ilk hareketi kâinatı hareketlendirdi. Artık bütün tabiat ezeli bir kanunun âhengile, akla uygun olarak dönüp duruyor. Halbuki Hiristiyanlıkta Allah kâinatın hâkimi ve kâinat Allahın oyuncağı. Kâinattaki kanunun ve âhenginin hiç ehemmiyeti yok. Yunanlılıkta tabiat ve kâinat bizatihi bir varlık ve bir ehemmiyettir. O Allahın yanında hiç inmiyor. Bilâkis kanunlarında âhenk ve intizam ile Allah olan akli evvelin kudret ve kemalini devam ettirip gidiyor. Hiristiyanlıkta ise Allah, insan şekline girerek, insanların arasına indi. Bu suretle insan da Allahlaştı. Allahla insan birleşince artık tabiat

[1] Emil Boutroux, «İlim ve Din», mütercimi, Hüseyin Cahit, Akşam matbaası, 1927, S: 10-12

[2] Aynı eser. S: 13

[3] Islâm tarihi, Leone Kaetano, C. : 8, S. : 278.

[4] Emil Butru, İlim ve Din, S. : 15.

ve kâinat bir hiç oluyor: İşte Hristiyan felsefesi bu uçurum üzerine kurulmak istendi.

Celse (sels) gibi müşrik muharrirler Hristiyan imanının akla katiyyen uymadığını, eski Yunandaki o telâkkiye istinat ederek, ileri sürdüler. Onlara karşı da Eringene gibi Hristiyan muharrirleri bilâkis Hristiyanlıktaki imanın akla uygun olduğunu isbata kalktılar. İşte bu suretle İskolastik ilmine ilk çığır açıldı.

Scolastique ilim... Bunun yeryüzünde iki büyük tezahürü görüldü. Biri şarkta, biri garpta; biri Hristiyan iskolastığı, öteki İslâm iskolastığı, ikincisi birincisinden sonra. Fakat ikisinde de müşterek cihet şu: Ortada bir dinlerin nassı var, bir de akıl ve mantık var. Bir tarafta iman, diğerk tarafta isbat. Beride sırrılık, ötede fikrîlik. Bu iki tarafı birleştirmek yani din prensiplerini mantıkla uzlaştırmak; işte buna iskolastik ilim ve iskolastik felsefe denir.

Hristiyan iskolastığına çığır açan Eringene gibi muharrirlerin istinat ettiği esas şu idi: Hristiyanlık madem ki insan hayatına hâkimdir, irade ve kalbin ihtiyaçlarını tatmin ettiği kadar zekânın ihtiyaçlarını da temin mecburiyetindedir. Zekâ demek, vuzuhun, mantığın, ve âhengin şaheseri olan Yunan felsefesi demektir. Öyleyse imandan zekâyâ gitmek bu felsefeye ulaşmaktır. Hakikat hem dinde var, hem Yunan felsefesinde. Madem ki ikisi de hakikattir, ve madem ki hakikat hakikati yalanlayamaz; öyleyse din ile felsefe aynı şeydir!

Yunan felsefesinde aklın parlak eseri o kadar heybetle meydanda ki eğer Hristiyanlık onunla uzlaşmazsa akıl ve zekâyâ uzak kalmış olacak; işin bu tarafı çok doğru. Fakat Hristiyanlığı o felsefeyle uzlaştırmak, hayır bu doğru değil; ve bu iğrilik «Madem ki iki tarafta da hakikat var, madem ki hakikat hakikati yıkmaz, öyleyse ikisi birbirini tamamlar.» Gibi mantık oyunlariyle düzelemez. Hayır o mantığın dışı cilâli, içi çürük; ve o mantık pek üstünkörü bir şey.

Çünkü dinle felsefenin hem kaynakları ayrı, hem şümül sahaları başkadır. Din ilâhiyatı ulûhiyetin mahiyetile uğraşır, felsefe ise yaratılmış olan mevcudat ile. Yalnız o mevcudatı teemmül ederken onları yaratana da intikal etmek: Felsefe ancak bu noktada dinin ilâhiyatile birleşir. İkisinin birleştiği yer bir noktadır, fakat ikisinin ayrıldığı taraflar birer sahadır. O tek noktada birleşen din ile felsefe, o iki sahayı, birbirine zıd istikametlerde uzatırlar. Bu iki saha birbirinden ne derece ayrıdır? Akıl ile iman ne kadar ayırıysa o kadar; Papa ile Kayser ne kadar ayırıysa din ile felsefe de o kadar ayrı. [1]

Mantık ve hakikat böyle. Fakat insanları yalnız mantık ve hakikat yürütmüyor ki... İskolastik ilim temelindeki çürüklüğe, hedefindeki im-

kânsızlığa, din ve felsefeyi birleştirmekteki mantıksızlığa rağmen boyuna ve zorla yürütüldü. Bunun için dincilerin gösterdiği hüner şu idi: Tefsir ve elemek. Yani Yunan felsefesini eleyerek, istediğini ayırmak; ve ayırlamayı da işe geldiği gibi tefsir etmek. Hıristiyan dincileri Aristo'yu sırf şekli bir hale koydular. Halbuki Aristo'da katıyyen böyle bir şey yoktu. [1]. Hıristiyanlık Aristo'ya gitmekten müstağni kalamayınca onu kendine çekti. Aristo hıristiyanlaşmıştı.

Yunan felsefesini aldırma, bu, akıl ve zekâyâ veda etmek; Yunan felsefesini olduğu gibi kabul et, bu, hıristiyanlığı kendi kendine inkâr ettirmek. Ne yapmalı? Yapılacak şey o hacimli ve canlı felsefeyi dinin o satırlı ve cendereli çerçevesi içine zar zor sıkıştırmaktadır. Bu suretle felsefe oraya girdi, fakat ezilip pestilleşerek ve din felsefeye emirler verdi, ona hiç taşıyamıyacağı ağır şeyler yükleterek. Ülûhiyetin mahiyeti, insanın ülûhiyeti, kâinatın yaratılışı, tabiatın fâniliği; ruhun ebediliği, ahrette dirilmek... Felsefe kendi kendine kalsa hiç bunlara karışır mıydı? [2] Hıristiyan kilisesinde felsefe hacim değil satıhtır, yani yoktur.

Hıristiyanlıkta felsefe yok, peki sanat ve edebiyat? Hıristiyanlık her şeye hâkim olunca her şey, sanat, edebiyat, ilim, felsefe her şey o hâkimiyetin kaynağı olan kiliseye emirber oldu. Kilise kendine giren her şeyi kendine hizmetkâr eder. Kiliseye varan onun emeline uyacak. Ressam yalnız İsa ve Meryem resimleri yapmağa başladı. Şair yalnız ilâhi yazdı. Temaşa namına yalnız «Hazreti Âdem faciası» gibi, şeytanın Ademi iğva edemeyip Havvayı kandırmasını anlatan piyesler vücuda getirebildi. [2]. Yunanın ve Lâtin'in o hacimli ve canlı sanat edebiyatı da Hıristiyanlıkta satıhtır. Yani yoktur.

Peki hıristiyanlığı mademki Lâtin kafası işledi, kiliseye mutlak itaati temin ettirdi; lâtincede mademki Avrupa milletlerinin müşterek ilim dili olmuştu, ve lâtinceye mademki hacimli bir sanat ve edebiyat vardı; dil kanalından olsun Lâtin edebiyatı Hıristiyanlığa neye geçmedi? Peki ama lâtinceyi ilim dili olarak kullanan yalnız kilise adamlarıydı. ve kilise lâtinceyi yalnız dinî eserlerde kullandı. Orada Virjillerin, Horasların işi yoktu. Eski Mülhidler kilise edebiyatından uzak. Hülâsa Hıristiyanlık eski Yunan ve Lâtindeki sanat ve edebiyatla, eski Yunandaki ilim ve felsefeden, yâni hacmi, canı, eti ve âsabı olan o iki varlığın ikisinden de mahrum kaldı. Orta zamanın bin yıllık kilisesinden insanlığa kala kala sadece Gotik mimarî kaldı. İsanın göğe çıkmasına imrenmiş gibi sivri sivri kuleleriyle semayı tırmalayan Gotik kiliseler.

[1] Emil Butru, ilim ve din, S. : 17.

[2] Aynı eser, S. : 19.

[3] Fransız edebiyatı Antolojisi, Reşat Nuri, C. : 1, S. : 12-14.

6 — ORTA ZAMAN AVRUPASINDAKİ CEHALET :

Hristiyanlık hacimli sanat ve edebiyatla, hacimli ilim ve felsefenin ikisinden de mahrum kaldı. Fakat bu ikizli hüsrana mukabil hristiyan dini içtimâî hayatta insan kütlelerine ruh sükûnetlerinin derin saadetini verebildi mi? Şüphesiz her din insanları yukarı kaldıran bir kanat oldu. Kütlelerin behimiyetleri idealsizliklerindedir. Dinler ideal verir. Hristiyan dini de böyle oldu. İsa, bütün insanların günahını yüklenmiş, kendini feda ederek insanları kurtarmıştı: Ebedî fidiye. Ruh, insanı insan yapan, insanı ebedileştiren ruh; insanların ruhu bu sayede kurtulmuştu. «İnsan bütün dünyayı kazanır da ruhunu kaybederse kazanmış sayılmaz.» İsa,, ona iman edenlerin bütün minnettarlığını tecessüm ettiren bir semboldür.

Fânî insanı fânîliğin üstüne çıkarmak; Meryem nasıl «Ruh-ül-Kudüs»ü telâkki etti ise insan da «Lâhut» ü telâkki edebilir. Bu, insanın ilâhileşmesidir. Fenadan bekaya eriş. Hristiyanlık insan ruhuna buradan kanat oldu. Dinin insanlığa şeref olan yüksek esasları vardı. Din sevgi ve muhabbeti kendine mihver edinmişti. İsa korkunç değil, sevimli, müteccaviz değil, mazlumdur.

Din iyi, din insana ebediliği, lâhutluğu veriyor; fakat bunu doğrudan doğruya kendisi veremiyor: Hristiyan olan ebedî saadete erecek; iyi ama insanlara hristiyanlık kendi kendine gelmiyor ki... Hristiyanlığı veren kilisedir, Hristiyanlıktan çıkaran yine o. Bu kadar ölçüsüz bir kuvvet ve bir salâhiyet insan oğullarının eline geçerse ne olur? Kilise hristiyanlığın hem kurucusu, hem ezicisi oldu.

Kilisenin kütle üzerindeki bu hudutsuz hâkimiyeti devam edebilmek için kütlenin sadece mümin kalması lâzımdır. Sadece mümin kalmak, bu, cahil kalmaktı. Heyhat, yalnız cahil imanile saadet olmuyor. Kilise insan kütlelerini yığın yaptı. Kafaları örülü, akılları karanlıkta, iradeleri kilisenin dudağına bağlı yığınlar. Böyle olmasa kilisenin bir işaretiyle o milyon milyon yığınlar, tām bir buçuk asır, arka arkaya ordular teşkil ederek, Haçlı Seferleri halinde Şarka akarlar mıydı?

Kilisenin ne hudutsuz kudreti olduğunu o Haçlı Seferleri en canlı ve fiilî birer âbide gibi isbat etti. Fakat Avrupanın ve Avrupadaki Hristiyan milletlerin ne kadar sonsuz bir cehalet içinde olduklarını da yine o Haçlı Seferleri en belîğ ve en ibretli şekilde gösterdi: Piyer Lermit'in kıskırttığı ilk milyonluk halk yığınları, Fransız'dan, Alman'dan ve diğerlerinden mürekkep bir milyonluk o yığın Şarka doğru ilerlerken tabiatile ilk önce hristiyan Macar'lara rasladılar. Baktılar ki onlar başka dil konuşuyor, kâfirdir diye kendi dindaşlarına hücum ediyorlar ve Macarlar da

şiddetle mukabele zaruretinde kalıyorlar. [1].

O Haçlı Seferlerinden biri' tabii daha ordulu ve daha mütekâmil olanı, 1204 de Bizansı zaptetti. Lâtinler yarım asır Bizansta kaldılar. Fakat Bizansın da soyulmadık ve yıkılmadık bir yeri kalmadı. Şarkî Romanın kurduğu bütün medenî eserler mahvolmuştu. Lâtinler mozayıklı sarayların döşemelerinde ateşler yakıp tencerelerini kaynatıyorlar. Duvarlar simsiyah oldu. Bizans o kadar kahredildi ki, Türklerin eline geçinceye kadar bir daha belini düzeltmedi. Mamur olarak yalnız yeraltındaki su yollarıyla mahzenler. ve lâğımlar kalmıştı. [2] Onlar da kurtuluşlarını göze görünmeyişlerine borçlu oldular. Yer üstünde de yalnız Ayasofya ile birkaç kilise kalmıştı: Onlar da kilise oldukları için kaldılar.

Birinci muntazam Haçlı Ordusu. 600 yüz binle İznikten hareket etti. Doğrana doğrana Antakyaya vardığı zaman 300 bin kaldı. Antakya kalesini üç yüz binle muhasara ediyorlar. Kaleyi sade 17 bin Türk müdafaa ediyor. Öyleyken muhasara yedi buçuk ay sürdü. Mahsurları aç bırakıyor derken muhasara edenler açlıktan telef oluyordu. Haçlıların telefâtı kaleyi müdafaa edenlerin on mislini buldu. Asıl vahşet: Ele geçirdikleri Türkleri kebab edip sofrada yiyorlar. Hattâ şehitleri bile.

Buna ordu prensleriyle kumandanlarının meclis yaparak karar verdiklerini Birinci Haçlı Seferinin en meşhur müverrihi «Giyom dö Tir» anlatır. Yine o asrın İngiliz müverrihlerinden Papas Williams of Malmesbury ilâve eder ki: Kızarmış insan eti kokusundan mütebaki ordu ef-radı, rahatsız olmamak için, ordugâhtan uzaklara ve hattâ dağlara çekildiler. [3].

Hele dünya hakkındaki cehillerinin azametine bakınız: müslümanlarda şarapla domuz neye harammış biliyor musunuz? Bunu papasların en ağır başlılarından olan Guibert de Nogent şöyle anlatıyor: Muhammed fazla şarap içerek çatlamış ve ölüsünü bir gübre yığını üstünde domuzlar yemiş. İslâmlar da şarapla domuz etini bu yüzden haram saymışlar [4].

11 inci asırdaki Fransız destanlarının en meşhuru Chanson de Roland dört bin mısralıktır. Rolan, İspanyada İslâmlarla cenkeden Şarılman ordusunun dümdar kumandanı. Muhasara edilen Saragos şehri mukavemet ediyor. Şehrin müslüman hükümdarı hıristiyanlığı kabul edecek. Rolan buna inanmaz. Halbuki Şarılman'ın müşaviri Ganelon teklifin kabulüne taraftardır. Şarılmanı kandırır. Kendisinin müzakereye memur edilme-

[1] Vels, «Cihan tarihinin ana hatları», C. : 3, S. : 130.

[2] Charles Diehl'in «Etutes Bizantines» eserinin 1905 tabılı kitabının 218 inci sahifesinden naklen, «İstanbul ve Boğaziçi» Mehmed Ziya (medhal. S. : 3-4).

[3] İsmail Hami Danişmend, (Anadolu tarihi notlarından) Sonposta 1937 birincikânun 2.

[4] Dermenghem, Muhammedin hayatı, S: 167

sini, Şarılmanın da artık burada kalmasına lüzum olmadığından gitmesini temin eder. Meğer bu o müslüman hükümdarla müttefikmiş. Şarılman gitti. 20 binle kalan Rolan üzerine yüz bin Müslüman hücum eder. Franklar bir adım bile gerilemezler. Fakat 60 kişi kalırlar. Rolan boru çalar. Otuz fersah mesafeden Şarılman işitir. Gelip İslâmları mahveder. Rolan ölmüş, hain Ganelon da çarmıha gerilmiştir. [1].

İşte bu meşhur şarkı da Müslümanların «Muhammed, Apollon, ve Tervegant» tan mürekkep bir teslisi Allah olarak tanıdıklarını ve Müslümanların putlara taptıklarını, ve Şarılman'ın Müslüman putlarını kırmak için o seferi yaptığını söylüyor. [2] Putları kıran Muhammed'i putpe-rest göstermek; garplılar o kadar cenkleştikleri müslümanları işte bu kadar biliyorlardı!

Bu vâdide fazla tafsilâta lüzum yok. Garbin en muhalled eserlerinden olan Gibon'un Garbi ve Şarkî Roma devletine ait o meşhur ve muazzam tarihi, bütün belâğatiyle garpla şarkın o zamanki, yani 11 inci asırda Selçuk Türklerinin meydana çıktığı zamandaki farkını şöyle anlatıyor: «Asya bu zamanda nurlâr ve parıltılar içindeyken Avrupayı baştanbaşa derin bir barbarlığın karanlığı örtüyordu.» [3].

[1] Histoire illustrée de la littérature Française. S. : 2.

[2] Dermenghem, Muhammedin hayatı, S. : 167.

[3] Décadence et chute de l'empire Romain C. : 2, S. : 632.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Orta zamanda

— 1 —

İslâm medeniyetinin teşekkülü

Muhammedin islâmlığı – Sonraki müslümanlık –
islâm iskolâstığı – Siyasî tarikatlar –
yunanın islâm iskolâstığıne tesiri

MUHAMMEDİN İSLÂMLIĞI

1 — MEKKE'DEKİ NEBİ:

İlk vahi Ebülkasım kırk yaşında. O zamana kadar kimse yalan söylediğini işitmemiş. Doğruluktan hiç ayrılmıyor. Bunun için hemşehrileri ona «Emin» lâkabını verdiler. Yaptığı ticaretten kazandıklarıyla yoksullara yardım etmektedir. Akıllı, müvazenesi yerinde, seciyesi düzgün, her türlü haksızlıktan uzak, herkese emniyet ve hürmet veren bir adam.

Kırkıdan sonra bir gün kendisine ışıklı bir gölge göründü. Allahın meleği. Heybetli bir ses: — «Oku!»

Ebülkasım, ter içinde, dehşet içinde, titriyerek cevap verir:

— «Ben okumak bilmiyorum!»

— «Oku, yaratan Tanrının adile oku; insanı kan pıhtısından vücade getiren, kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren, bağışlayıcı ve yarlıgayıcı Tanrının hakkıçün oku!»

Ona böyle âyetler geldiğine inanmıyanlara karşı kırk yıllık mazisinin dürüst temizliğini en kestirme delil olarak ileri sürüyor:

«Ben Kur'an inmeden önce içinizde uzun müddet kaldığım halde böyle birşey okumadığımı düşünmez misiniz?» (Sure:Âraf, âyet:203)

Bir gün Vahyin arası kesildi. Müthiş bir üzüntü. Acaba görünen o melek bir vehim miydi? Ruh, buhran içinde. Heyecanın en yüksek nurile dolan ruh karanlıkta öyle mi? Hayır buna tehammül edemez. Kendi mi aldandı, yoksa Tanrı mı onu bıraktı? Artık melek yok. Haftalar, aylar geçti, Melek yok. Dağda bekledi, karanlıkta bekledi, sabahın ilk titrek ışıklarında bekledi, hayır melek yok. Kafası vonkluyor, artık daha ziyade dayanılmaz. Yüksek bir yarın başındadır. Derin bir uçurum; eyvah, Allah'la dolup ta Allah'sız kalan buhranlı adam uçuruma atılacak. Oh.Ses geldi, nur içinde o gölge geldi:

«Ya Muhammed, teessürünün ifratından nefsini helâk etme haline vardın; mahzun olma!» (S:Kehf, Â:6) [1]

Nebi güzel nasihatlar veriyordu: Zinaya yaklaşımdan **İdealistliği** çekinin, ebeveyninize hürmet edin, fakirlikten korkarak kız çocuklarını öldürmeyin, yetim malına ilişmeyin, tezazileri iyi kullanın, ve hele mağrur olmayın:

«Yer yüzünde kibirle yürüme, sen, ne bastıkca yeri delebilir, ne de dağlar kadar yükselebilirsin!»

Evet her şeyden önce haddini bul.

Hayır dinlemiyorlar. Dinlemedikten başka alay ediyorlar. Alaylar zulüm derecesini buluyor. Zulümler zaman geçtikçe koyulaşmaktadır. Nasıl tahammül ediyor, işte bütün bir belde kendisinin aleyhine döndü. Fakat değil insanlar:

— «Güneşi ve ayı bana düşman etseler, birini sağımdan, birini solumdan hücum ettirşeler, Allah beni emelime nail edinceye, yahut ben kendim ölüp gidinceye kadar yolumdan dönmeyeceğim.» [2]

Dönmeyeceği yol: «Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ve ona a-çık ve yüksek yolu göstermedik mi? Fakat insan sarp yokuşu tırmanamadı...» [3]

Evet tırmanamadılar, fakat sarp yokuşu o tırmanıyor, eğilmeden, sar-sılmadan, idealin sarp yolunda tırmanıp giden idealist.

Onlara şöyle de: «Ben mahlûkların zalimliğine karşı, ansızın bizi bastıran karanlık gecenin fenalığına karşı, ben sabahlar sahibinin yanında bir sığınacak yer arıyorum.»

Zulmün karanlığına karşı, sabahlar sahibinin onun kalbine doldur-duğu nur; o, bu nura yapıştı.

Peki Nebi ne istiyor? Hedef açık: Hemşerileri şu çeşit çe-şit putlara değil tek olan Allaha tapsınlar. Arablarda za-ten Allah mefhumu yok değildi. Allah gökleri ve kâinatı yaratmıştı. Fakat o çok uzaklardadır, gökler üstünde, insanlara karışamı-yacak kadar uzak bir yerededir; onun elinden ne iyilik, ne fenalık gelir. Arapların bu Allahı çok silik bir şey. Böyle Allaha duadan ne çıkar? Araplar da işte onun için ona dua etmiyor. Etraftaki cinler daha müessir, kabile putları, kâhinler; bunlar Allahtan bin kere yakın. Dualar, kur-banlar, nezirler, hep onlaradır, Allahı düşünen yok.

Yeni nebi ırktaşlarının böyle uzaklarda, platonik, pasif, elinden bir şey gelmez, kâinatı yarattıktan sonra istirahat çekilmiş gibi gördükleri o Allahı, işte birdenbire, gök gürültüleriyle, en yakına, yakınların yakı-

[1] Kısasienbiya, Cevdet paşa.

[2], [4] Emil Dermenghem, Muhammedin hayatı; mütercimi, Reşad Nuri Güntekin, Sahife: 114.

[3] Yeryüzünde dinlerin tarihi, Ömer Rıza Doğrul, S. : 93.

nına, sadece gözümüzün önüne değil, onu hüviyetimizin, kanımızın içine koyacak kadar yakına getirdi ve «Allah insanlara kendi şah damarlarından daha yakındır.» dedi [1]

Allah: O hem uzak, hem yakın; hem görünmez, hem âşikâr; hem görür, hem iştir. Hem kadir, hem kahhar. Nimetler, cennetler ondan, felâketler, cehennemler yine ondan; her şey her şey ondan. O hepimizin sahibi.

Putlara tapmak, bu ne bayağılık bu :

«Biz insanı hilkatın en seçkini olarak yarattık. Ona yükselmek için her kabiliyeti verdik. Fakat insan, bu kabiliyetlerin kıymtini bilmiyerek putlara tapacak kadar kendisini aşağıların aşağısı yapan insan...» [2]

Kureysiler hiddet içinde, küplere bindiler: — Bizim cedlerimizin yanlış yola gittiklerini, bizim Allahlarımız olan putlarımızın iktidarsız olduğunu söyleyen sen misin?

Nebi granit kaya gibi, göğsünü gererek cevap veriyor:

— Evet benim ve ben söylüyorum!

Hepsi üzerine üşüştü. Dövüyorlar. Sakalının bir kısmı dövenlerin elinde kaldı. Nebi'yi boğacaklar, bereket Ebubekir yetiştirdi ve nebi ancak o sayede kurtuldu. [3]

Kabile nebiliği

Hayatı pahasına böyle ısrar edip durması niçindir? Gayesi çok mütevazî: Kabilesi ahrete müşrik olarak gitmesin. Zaten kıyamet yakın; bunlar müşrik kalırlarsa cehenneme gidecekler, yazık. Kabilesini kurtarmak gerek. Zaten Allah her kavme ve her kabileye bir nebi gönderdi. Fakat Araplara hiç Nebi gelmemişti. Bu da işte onlara gönderildi:

«Sen, Rabbin inâyetile, senden evvel şimdiye kadar resûle nail olmamış bir kavme tebligatta bulunmağa memursun, tâ ki tefekkür etsinler» (S. Kısas, Â:46) «Senden evvel hiç bir resûle nail olmıyan bir kavmi irşad edip tariki hidayete sevk etmek için Rabbin tarafından...» [4].

Bütün Araplık bile değil; sadece Mekke ve havalisi, ve civar kabileler; onun temasta bulunduğu Araplar. Bunlar Allahın birliğine inanmazlarsa kıyamette müşrik olarak haşredilecekler ve cehennemde yanacaklar. Onları korkutmalı;

«Bu kitabı Mekke havalisini ve etrafındaki halkı Allah azabile korkutmak için indirdik.» (S. : En'am, Â: 92) Cehennem, o ne müthiş şey o :

[1] Dermenghem, Muhammedin hayatı, S: 348.

[2] Yeryüzündeki dinlerin tarihi, S: 98.

[3] Dermenghem, Muhammedin hayatı: 118

[4] «Kur'andan tercümeler», Cemil Said (ayrıca me haz zikredilmeyen bu ve bundan sonraki bütün âyetler Cemil Saidin Fransızcadan yaptığı Kur'an tercümesinden alınmıştır.)

«Kâfirleri ateşe atacağız; onların derileri yandıkça, yanan derilerini, azabların devamı için, diğer derilerle tebdil ederiz.» (S,Nisa, 56) «Cehenneme atılırlar, orada ehli cehennemin vücudlarından akan kan ve irinden mürekkebe mayile iska olunurlar. Onlar susuzluğun şiddetinden o mayii güç hal ile içerler, boğazlarından geçmez. Ya susuzluktan, ya o mayii içmekten muazzeb olurlar. Her taraftan ölüm âmillerini görürler, halbuki ölmezler.» (S,İbrahim,16,17)

İyi ama insan öldükten sonra nasıl dirilir? Mezarda çürüyüp git, tekrar diril:

Onlar, «öldükten sonra bizi kim diriltir?» derler. «Sizi halkeden» de. Taac-
cübden başlarını sallıyarak istihza ile «Bu ne zaman olacak?» derler. «Kariben o-
lur» de.) (S. : İsa, Â: 51) O gün, müthiş gün: «O gün mücrimleri birbirine bu-
kağılanmış görürsün; o gün onların gömleklerini katrandan ve yüzlerini de ateş
kaplamış görürsün.» (S: İbrahim, Â: 48-50)

Hicret Nafile, nafile.. Bu kadar zaman, tam on üç yıl, uğraş, didiş, söyle, ancak bir iki yüz kişi Müslüman oldu. Nafile bu Mekke ve bu Kureyşilerin yeni dini kabullerine im-
kân yok. Mekke tüccar yeri, Kureyşiler Mekke'nin sahibi. Orada Kâbe var, putlar var, haçlar var, panayırlar var. Senenin muayyen günlerinde bütün civar kabileler hep oraya geliyor. Kureyşiler en çok o sayede zen-
gin olmaktadırlar. Eğer yeni din muvaffak olursa Mekke batacak. İmkân yok, imkân: yok.

Kureyşiler katî taarruza geçtiler. Artık bu yeni dini doğarken boğ-
mak lâzım. Mekke bir avuç Müslümana cehennem oldu. Üç yüz Müslü-
manın bir kısmı Habeşistana, bir kısmı Medineye gitti: Peygamber, bütün tayfasını kurtardıktan sonra en sona kalan kaptan gibi, Mekke'de yalnız o ve yanında Ebubekirle Ali kaldı. Son gece: Kureyşin her kabilesinden seçilen birer delikanlıdan mürekkep bir heyet, o gece peygamberi evinde ve yatağında basıp öldürecekler; yatağa genç Ali girdi ve nebi sadık ar-
kadaşı Ebubekirle gece karanlığında, birer hayalet sessizliğiyle, Mekke-
den çıkıyorlar. [1] İslâmlığa en büyük düşmanlığı yapan Mekkeliler bilmi-
yerek İslâmlığa en büyük iyiliği yapmış oldular: İslâmlık Mekke'den kur-
tulumakla islâmlık oldu.

2 — MEDİNEDEKİ RESÛL :

Devenin çöktüğü gün

Medine Mekke gibi değil; Mekke tüccar, Medine cenkçi. İki kardeş kabile, Ös'ler ve Harzec'ler, birbir-
lerini boğazlayıp duruyor. Mekke şeften korktu, el-
lerindeki nimeti alır diye. Medineye bir şef lâzım,
didişen fırkaları uzlaştırsın diye. Hacce gelen Medineliler peygamberi

[1] Kısası Enbiya, Cevded Ps.

gördüler. İstedikleri şefi bulmuşlardı. Karışık Medine karışıklıktan kurtulacak; onların karışıklıktan kurtuluşu; bu İslâmlığın alıp yürüyüşü oldu.

La Martin'in «Allahtan küçük insandan büyük bir adam» dediği Muhammed Medineye giriyor. Kusva ismindeki devesine binmiş; coşkun bir karşılayıcı kalabalığının ortasında, en önde bir sarıgın bir mızrağa takılmasıyla yapılmış bir bayrak, kılıçlarını yalın çekmiş Ensardan iki dizi muhafız, Muhammede gölgelik yapsın diye, devenin iki yanında, hurma elyafından örülme şemsiyemsi bir çardağı taşıyan iki adam halkın alkışları içinde, Muhammed etrafına selâm vere vere şehre giriyor.

«Siyer» lerden onun şekli şemailini iyice biliyoruz: Orta boylu, sağlam yapılı, dinç, başı kuvvetli, göğsü geniş; teni tunç renginde; yanakları parlak, kumrala çalan saçları ne kıvrıkcık ne düz; kulaklarının altına kadar dalga dalga iniyor. Bıyıkları kırpık, alt dudağı aşağıdan biraz öne doğru çıkkın, sık, gümrah, ve yakışıklı sakalı üstünde ayrı bir heybet kazanan değirmi bir yüz, geniş bir alın, aralarından mor bir damarla ayrılmış kalın iki kaş, ve kuvvetli bir surette kemerlenmiş hâkim duruşlu bir burun üstünde ruhları aydınlatarak bakan iri ve ışıklı gözler. [1] Belli emretmek için yaratılmış bir şeftir bu.

Şef devenin dizginini kendi haline bırakmış, kendi bildiğine kalan deve sokakları ve meydanları geçerek, şehrin ortasında, genişçe bir yerde, Halid bin Ebueyübül Ensarinin evi önünde yere çöktü. O gün, 622 Temmuzunun 16 ncı günü, o devenin çöktüğü yerde, yalnız yeni bir din parlıyacak değil, o gün orada yeni bir devet de kuruldu. Bir asır bile geçmeden, doksan üç yıl içinde, Atlas Okyanusundan Hindü Çine, Hazer kıyılarından Nil şelâlelerine kadar yarı dünyayı kaplayıverecek bir devlet ve bir imparatorluk.

Arabda devletsizlik Arapta Muhammed'den önce devlet yoktu. Hattâ Arap lûgatında bu mefhumu ifade edecek kelime bile yoktur. Araplar, gayri şahsî ve içtimâî vazifeleri üzerine almış, müstakil bir devlet zihniyetinden mahrum oldukları için onlarda cürüm, ceza gibi mefhumlar da yoktu. Çalmak veya adam öldürmek; bunlar ne cürümdür, ne cezası vardır; bunlar sadece başkasına zarar vermekten ibarettir; sen de kendin veya kabilenle ona zarar verebilirsin. Fertlerin hakkını devlet değil, fertler alır, ve cezasını yine fertler verir: İntikamdan korkmuyorsan istediğin kervanı vur. [2]. Devenin çöktüğü gün Araba, işte hiç bilmediği devlet veriliyordu. Artık kan rabıtası ve kabilecilik haricinde devlet denen ulvî bir istinatgâh var.

O zamana kadar Araplarda bütün gözler ancak kabileciliğin çemberi içinde mahpustur. Araplar hep kabile vahdetlerinden ibaret. Her kabile

[1] Dermengem, Muhammed'in hayatı, S. : 11 - 12.

[2] Leone Kaetano, İslâm tarihi, mütercimi Hüseyin Cahid, C. : 3, S. : 244.

müstakil bir cüz. Arabın nazarında kâinat kendi kabilesidir. Dost yalnız orada, kabilenin dışı hep düşman. Birliklerini ancak kabileyle anlıyorlar. Halbuki devenin çöktüğü günden sonra Medineye işte muhtelif kabilerden çeşit çeşit insanlar doluyor. Bu islâmlar kardeşirler. Herkes kabile haricinde başka bir birlik olduğunu gördü. Kabilenin dar birliği yırtılır yırtılmaz, gepgeniş, apayrı bir âlem; ayrı kandan, ayrı kabileden, apayrı insanları birbirine kaynatan başka bir vahdet âlemi: İşte Muhammedin, daha devesi çöktüğü gün Araba hediye ettiği en medenî nimet.

Mekkeden gelen muhacirlerin her biri Medinedeki ensardan birinin evine yerleşti. Onlar kardeş olmuşlardı. O kadar ileri bir kardeşlik ki ölünce mirasları, kan kardeşlerine değil, din kardeşlerine kalıyordu [1]. Arabın en kuvvetli ve yegâne rabita bildiği kan; yeni dinin bağı kanı bile yendi. Mirasın aile efradına kalışı ancak İslâmlar tamamen çoğaldıktan sonra oldu. Artık hiç bir ailede müşrik kalmadığı içindir ki miras kendi ailesine kalabiliyor.

Kılıcın kalemligi

Muhammed Medineye yüz kadar Mekke muhacirile gelmişti. Medine zengin bir belde değil. Ensar kardeşliği kabul ettiler; fakat ne Muhammed, ne muhacirler, ensara fazla yük olmak istemiyorlar. İyi ama Mekkeliler ne çiftçilik bilirler, ne sanat. Onlar yalnız ticaretten anlıyorlar. Ticaret yapmağa kalkışsalar, şuraya, buraya dağılmaları lâzım. O zaman da Muhammed yalnız kalacak. Medineliler zaten iyi muharip ve Arapta ganimet zaten mübah. Esasen Kureyşiler de İslâmlara hâlâ düşmanlık gösteriyorlar. [2] Hicretin ikinci senesindeki Bedir Gazası bu iktisadî zaruretten doğdu.

Ebu Süfyanın reisliğinde zengin bir Kureyş kervanı geliyor. Kervan Suriyeden deniz kıyısı yoluyla Mekkeye gitmektedir. Bunun basılması kârlı bir intikam olacak. Peygamber üç yüz kişiyle Bedir mevkiine vardı. Fakat orada yağlı kervan yerine bin kişilik yaman bir Kureyş ordusu gördü. Dönmek yeni doğan dini felce uğratmaktır. Madem ki Allah peygamberiyle beraber, nusret elbet İslâmların olacak. Kısa bir nutuk. Yürekler alev gibi tutuştu.

Azlığın çokluk karşısında yapacağı hünerli bir tâbiye. Resûl üç yüz-lük cemaatine dört cepheli bir kale vaziyeti verdirdi. Bu canlı kalenin cephelerinde kılıç değil, ok kullanılacak. Mekkelilerin bin yalın kılıcı dört taraftan bu kaleye saldırırken oklar ölüm ısıkları çıkararak uçmaktadır. Saldıranlar yarılıyor, saldırırlar şaşırıyor, saldırırlar kırıla döküle yaklaştı. Haydi oklar yerine kılıçlar sıyrılınsın; Resûlün bir kumandası, dört cepheli kale şimdi oynak bir saf halindedir.

[1] Yeryüzündeki dinlerin tarihi, S: 104.

[2] İslâm tarihi, Katetano, C:4, S:262-265.

Allah bizimle, Allah bizimle... yürekleri dolduran iman bilekleri çelikleştirip kılıçları bilemiş Baş imam şefin kendinde. Üç yüzün en cıızı, binin en kahramanından üstün ,öyleyken bu üç yüz içinde kimse şef kadar kahraman ve cesur olmadı. En çok hücum ona yapıyor, ve en çok doğrayan onun kılıcı. Makkede o kadar hakaretlere tahammül eden o halim ve rahîm nebi; bu mu o? Düşman panikledi. Üç yüzün binle cengi. «Üç yüz» bin'i yendi. Yeni din o kadar kalemle yazılmıştı, olmadı. Bedirdeki şimşekleme kılıç; meğer asıl kalem bu imiş.

Uhudun psikolojisi

Mekkeliler Bedrin intikamını alacaklar. Ertesi yıl on binle Medineye geldiler. Medine evleri kale gibi; en iyi tedbir sokakları örüp müdafaa etmek. müfritler galeyanda, ille meydan harbi istiyorlar. Peygamber ki Bedirde cesaretini gösterdi, şimdi korkaklık mı gösterecek? Yedi sekiz yüz-lük orducuğıyle on bine karşı çıktı. Medinenin şimalinde Uhud dağına sırtını veriyor: düşman süvarisi hareket yapamasın diye. Boğaza elli tirendaz yerleştirdi: arkası çevrilmesin diye. Halid süvarileriyle boğaza hücum eder, geçmek imkânsız, ricat eder, zafer İslâmlarda; tirendazlar da ganimete iştirak için mevkilerini terk ediyor, Halid yeniden hücum islâmlar panik; peygamberin hayatı tehlikede, yaralandı. Uhud dağına çekilerek kurtuldular.

Mekkeliler ağır bir sille atmışlardı. Fakat netice? Netice yok. Medineye saldırsalar hem şehir müdafaa edecek, hem Uhuddakiler iniverecek, iki ateş arasında kalmak tehlikeli. Dağı kuşatıp dağdaki İslâmların inmesini bekleseler uzun sürecek. Atlarını bırakıp dağa tırmansalar hiç olmayacak. Madem ki islâm ordusu perişan oldu, bu kadarı yeter diyip Mekkeye döndüler. İslâmları yenememişler, fakat sindirmişlerdi.

İslâmlar sahiden perişan, mevcutlarının onda birini şehit vermişler. Peygamber yara bere ve sargı içinde. Medine yahudileri kıs kıs gülüyor. İslâmlar iyice sindi demek. Sinmek mi? Peygamberde anî bir karar, en yapılamıyacak şeyi yapmak: Hemen ricat eden Mekkelilerin takibine karar verildi. Bu karar bezgin muharipleri canlandırdı, sevinen Yahudileri somurttu. Takibe yaralılar bile iştiraktan menedilemediler. Yenilenlere sanki yenenlermiş gibi bir gurur geldi. İslâmlar Medinenin altı mil cunbunda Kureyşlilere çattılar. Onlar da hayrette. Yine çekilip gittiler. Bu sefer onlar sinmişti. Mekkeliler ki Uhuddan yalnız sindirmek tesellisiyle dönüyorlardı. Bu sefer o da elden gitti, Muhammedin şahlanan psikolojisi Halidin Uhuddaki hünerini uğurdu.

Diğer seferler ve Mekkenin fethi

İki sene sonra, Hicretin beşinci yılında, Kureyşler ve müttetikleri yine on binle Medineye geldiler. Uhudun dersi meydanda. Medineye hendek kazıldı. Müttetikler hep süvari. Hendeği geçemezler. İki hafta sonra dağılıp gittiler. Medine şenlik içinde. Hendek

gazasını kazma ve kürek kazandı!.

Hicretin yedinci senesindeki Hayber fethi: Hurmalıklariyle meşhur bereketli ve zengin Yahudi beldesi. İslâmlar 1600, Yahudiler üç misli, fakat korkak. Hayber ev kümelerinden yapılma ayrı ayrı hisarlardan mürekkep. İslâm ordusu hepsini çevirmeğe kifayet etmiyor. Hisarları teker teker aldılar. Hayberin bir ehemmiyeti: Peygamberin zevcesi Ayşe dedi ki: «Ancak Hayber hurmalıklarından sonra doyuncaya kadar zengin olduk!»

Fakat Hayberin asıl ehemmiyeti bunda da değil: Fetih ganimetlerinin taksimi usulü orada kondu. Bu, sonra asırlarca, bütün İslâm fetihlerinde tatbik edilecek. Medine etrafındaki Yahudilerin bütün arazileri alınmış, kendileri kovulmuştu. Halbuki Hayber uzak. Eshab ziraat için Hayberde kalsalar Medine zayıflayacak. Hem Arap zaten iyi ziraatçi değil. En iyisi Yahudileri yine orada bırakmak ve her yıl mahsullerinin yarısını almak. İşin nazariye ve hukuk tarafı açık kaldı: Hayber Yahudileri kendi arazilerine sahip bir nevi esir mi? Yoksa arazinin sahibi fatihler de Yahudiler müstecir mi? Peygamber amelidir: Hukuk nazariyesine değil, yarı mahsulün Medineye gelmesine baktı.

Ertesi sene, Hicretin sekizinci yılında Mekkenin fethi; bu fetih cenkle olmadı; o kılıcın değil, siyasetin zaferidir. İki sene evvel Hudeybiye müsalehasına homurdananlar onun kerametini şimdi gördüler. O zaman Mekkeliler lehine yapılan müsaadeler şimdi Mekkeyi toptan alıyor. Mekkeyi aldıktan sonra da herkesi teskin etti. Müslümanlığa zorlamadı. Kâbeyi müşrikler de tavaf edebileceklerdi. Bu, bir sene böyle devam etti. Mekke'de İslâmlık iyice kuvvetlenince Aliyi gönderdi: Kâbe müşriklere yasak edildi.

İşte Muhammedin siyasetindeki dehânın azameti: Hali kurtarmak için istikbale ait bol bol müsaade, sonra onları birer birer geri alıŖ, hiç bir taassup, hiç bir sabit fikre saplanıŖ yok. Din zarureti diye siyasetsizlik yapılmıyor. Sükûnetle, soğukkanlılıkla, hâdisenin icabı ne ise ona uyarak karar vermek: Muhammed cenklerini kılıçla yaptı ama İslâmlığın böyle çarçabuk büyümesinde bu siyaset o kılıçtan daha çok rol oynadı. [1]

3 — MEKKE VE MEDİNE'NİN FARKLARI:

Muhammed Mekkeyi aldıktan sonra neye orada durmadı? Hattâ kendisi kalmadı değil, muhacirleri bile bırakmadı? Neden? Çünkü artık İslâmlık Mekke'de değil, Medine'deydi. Medine İslâmlığa nümune ve örnek olmuştu. Medine âdeta evli ruhbanlardan mürekkep bir devlet merkezi.

Dahası var: İslâmlık Mekke'deki ilk devreyi hattâ unutmak bile isti-

[1] Seferler bahsı için, başta Kaetano'nun İslâm tarihi olmak üzere, Kısa-sı Enbiya, Dinler tarihi, Mir'at-ül-iber gibi eserler.

yordu. Ömer İslâmlığın takvimini kabul ederken mebde olarak neye Mekke'de nübuvvetin başlangıcını almadı da, Hicreti aldı? Çünkü Mekke İslâmlığın mahcubiyeti, Medine kuvvetiydi. Onlar İslâmlığın Medine ile başladığını pekâlâ gördüler ve İslâm tarihini Hicretle başlattılar. Mekke İslâmlığın pasifi, Medine aktifidir.

Mekke âyetleri

Mekke ile Medinenin farkı âyetlerden gayet güzel anlaşılır. Âyetlerin iniş tarihlerine göre Mekke zamanını dört devreye ayırıyorlar: Birincisi lirik devir:

Bu âyetlerde peygamber kendi kendine konuşuyor gibidir. Kur'an bu ilk zamanda enfüsüdür, eda şî're meyaldir, kâhinlerin kafiyeli beyanatı gibi karanlık, derin, ihtizazlı âyetler. Bunların hepsinde Allaha tahmidler yapılır. Hamdusenâ âyetleri. Bu devre 22 sure, 344 âyettir. Lirik devir ençok kalbe seslendi.

İkinci devreye nasihat devri denebilir. Kavmini irşad, ikaz eder, doğru yola sevk için uğraşır. Bu devrede bi'set yâni risalet de başlamıştır. Fakat bu risalet gayet çekingencedir. Sadce iki defa resûllükten bahsedilir. Bu devrede 26 sure 849 âyet var. Nebilikten resûllüğe ihtiyatla geçilen ve nasihatı sıklet merkezi yapan devir.

Üçüncü: Bu, şiddet, tehdit, ve korkutma devri. Nasihat yerine kıyamet, cehennem, ceza. Birinci devir kalbe, ikinci akla hitab ediyordu. Bu devir vahimelere hitab ediyor. Korkunç cehennem tasvirleriyle vehimler kabartılmaktadır. Bu devre 21 sure ve 1902 âyet.

Dördüncü devir, hikâye ve kıssa devri: Kalbe lirik ses, olmadı; akla doğru nasihat, olmadı; vâhimeye korkunç tehdit, olmadı. Öyleyse eski peygamberlerin başından geçenleri hikâye etmek; hikâye ve kıssa ile ibret vermek. Bu devre 21 sure, 2095 âyet. İşte Mekke'nin dört devri: Kur'anın üçte ikisinden fazlası Mekke'de nazil oldu: Mekke'deki surelerin yekûnu 90 âyetlerinki 4850 dir. O kadar sure ve bu kadar âyet Mekke'de, on üç yılda ancak iki üç yüz müslüman kazandı.

Medine âyetleri

Medinenin on yılında sadece 24 surede 1467 âyet nazil olmuştur. Hattâ son yıllarda hiç vahiy gelmez oldu. Sonra Medinedeki âyetlerde dinî hükümler ikinci üçüncü plâna kaldılar. Birinci safta kanunî hükümler, içtimâî, siyasi,

askerî esaslar geliyor. Diğer bariz bir fark: Medine âyetlerinde peygamberin ismi çok geçer. Mekke'de kendinden kat kat fazla diğer peygamberlerden bahsedilir. Halbuki Medine âyetlerinde diğer peygamberler sadece 12 defa zikredildiği halde kendisi 47 defa zikrediliyor. Sonra Mekke'nin dördüncü devrinde bile Resûllük ciheti müphem ve silik bırakıldığı halde Medine'de bu artık yalnız vuzuh kazanmış değil tantana da kazanmıştır. Yalnız «Resûl» denmiyor, «Resûlullah» deniyor ve bu tabir Medine surelerinde 68 defa geçer.

Mekke âyetleri Medine'dekilerin adetce üç misli, sureler de dört misli ama sahife itibarile böyle değil. Medine'deki sureler de âyetler de uzundur.

Kur'an Muhammedden sonra Ebubekir zamanında cemedildi, Osman zama-

nında da sureler şimdiki şekline kondu. Surelerin tertibinde nuzûl tarihleri değil sade uzunlukları esas ittihaz edilmiştir. Yalnız 7 âyetlik «Fatiha» suresi mukaddeme ve dua makamında başa kondu. Ondan sonra kur'anın en uzun suresi olan «Bakara» gelir, 286 âyet. Sonra «Umran» 200 âyet, üçüncü «Nisa» 175, dördüncü «Maide» 120 âyet. Bunların dördü de Medine sureleridir. Mekke surelerinin en uzununu olan «En'am» 165 âyetli olduğu halde «Maide»den sonra gelir; çünkü Mekke âyetleri kısadır.

Mekke âyetleri yalnız kısa değil, aynı zamanda seci ve kafiye itibarile daha zengindi. Medinede âyetler hem uzadı, hem de kafiye azaldı. Nesirle nazım arasında olan Kur'an Mekke'de daha çok nazma, Medinede de büsbütün nesre yakındır. Hülâsa Mekke'deki âyetler vâz etti, nasihat etti, hikâye etti, Medine âyetleri ise devlet tesis etti. Mekke akide, Medine fiildir.

4 — PEYGAMBERLİK VE HÜKÜMDARLIK:

Mekke peygamberin kabile nebilîği, Medine millet resûllüğü yaptığı iki yerdir. Onları birbirinden asıl ayıran nokta da burada. Nübüvvet, sadece vahiydir, sadece tebliğ ve tebellûğdur. Allahtan aldıklarını insanlara söylerler, başka bir şeye karışmazlar. Bunların rolü sadece dinî ve uhrevîdir.

Resûllük ise böyle değil, resûller şeriat sahibidirler, yani cemaatlerinin reisi olurlar. Bu surette resûller içtimâî ve siyâsî rol yapıyorlar demektir. Bunlar yalnız dinî değil, dünyevîdir de. Yine bunun içindir ki birinci nevî peygamberlerde «hadîs» yoktur. Onlarda itibar yalnız «âyet» e dir. İkinci nevî peygamberlerde ise hadîs de muteberdir.

Hadîs ve Resûl

Hadîs peygamberin yalnız sözü demek değildir. Peygamberin sözü, tavrı, hareketi, jesti, hattâ sükûtü bile hadîs'e dahildir. Yalnız nebilikte kalan peygamberlerde onun ne sözüne, ne tavrı hareketine bakılır.

Peygamberin kendisinin ehemmiyeti yok. Resûllerde ise peygamber de bizatihi mühimdir. Peygamberin bütün hayatı gözönünde tutulur.

Resûller madem ki cemaatlerinin reisidirler, bir şeriat kurmuşlardır, o şeriatı yürütüp o cemaati idare edeceklerdir; öyleyse bundan kolaylıkla hükümdarlık çıkar. Muhammed de hükümdar oldu. Hükümdar olunca ordunun da başıdır. Muhammed de başkumandan oldu.

Onun için din Mekke'de daha çok ve hattâ tamamen uhrevî idi. Medinede ise din daha çok dünyevîleşti. Medinede artık din büyüyor değil, hükûmet büyüyor, Peygamber Mekke'de vâızdı, Medinede âmirdir. Orada bezgin gibiydi, üzüntülüydü; Medinede ise artık emindir, cesurdur; İslâm-lık Mekke'de yalvardı, Medinede hükümetti. Mekke İslâm-lığın doğuş, Medine kuruluş yeridir.

En mühim değişiklik

Mekke'de din hep ahrete bağlanmıştı, kıyamet yakındı; insanlar Allaha kâfir olarak gitmemek için iman etmeliydiler. Sadece kıyamet, ahret, Cehennem; halbuki Medinede İslâmlar artık hayata davet edildi. Kıyametten, cehennemden artık bahsedilmez oldu. Eğer İslâmlık Mekke'de kalaydı bir akide hâtırasından ibaret kalacaktı. İslâmlık hayatlığı Medinede kazandı. Hristiyan dini uhrevilikten dünyeviliğe geçebilmek için üç buçuk asır uğraştı. Muhammed ise bu uzun mesafeyi çarçabuk ve kendi hayatında katediverdi. [1] Ona bunu yaptıran yalnız Peygamber kalışı değil, aynı zamanda hükümdar oluşuydu.

Hem peygamberlik, hem hükümdarlık... Bu ikisi birbirine kuvvet oldu. Onun peygamberliğine inanmayan kavimleri ve kütleleri hükümdarın elindeki kılıç inandırdı, fakat ona inananları da sınıksız kendine bağlayan peygamberliğin ulvî büğüsü idi. Bazen dünya hırslarının ve menfaat endişelerinin en mühim ashaba bile peygamberliği unutturduğu vahim anlar oluyordu. O zaman karşılarında haksızlık yapmış bir hükümdara itiraz eder gibi kafa tutuyorlardı. Fakat o hükümdarın maddiyeti içinden peygamber, nurlu bir hâle gibi meydana çıkıverince...

Diplomatlık

Muhammed Mekke'yi aldı. Onları İslâm olmağa icbar etmedi. Memleketini teskin için herkesi dinde serbest bıraktı. Aynı zamanda Muhammed Mekke'ye cebren ve harben girmede; sulhen girdi. Bunun için de Mekke yağma edilemedi ve Mekke'ye o kadar şevkile gelen Medinelilerin eline hiç bir ganimet geçemedi.

Ganimet Mekke'de ele geçemediyse Huneyn'de kat kat fazlasile geçiyor. O zamana kadar İslâmlar hiç böyle bol ganimete konmamışlardı. Artık bu, Mekke'deki husranı ziyadesile telâfi edecekti. Fakat Muhammed bu sefer de ganimetlerin bütün aslan paylarını müşrik Kureyş reislerine verdi. Onlar bu in'amın azameti karşısında utanarak, ve aynı zamanda İslâmlığın kendilerine nasıl faydası dokunacağını anlıyarak, Kureyşliler ancak ondan sonra Müslüman oldular; menfaat Müslümanları.

Peygamberin bu hareketi siyaseten fevkalâde idi, Kureyşlileri de İslâmlığa çekmiş oluyordu. Fakat bir de Medinelileri düşününüz: Bu Kureyşliler İslâmı boğmak için çalışınlar; kendi memleketlerinden peygamberi koğsunlar, şimdi Medineliler Mekke'yi alsın; ganimet olmasın, ve Kureyşliler müşrik kalsın; üstüne Huneyn'deki ganimetler de o müşriklere verilsin. Yok artık bu kadarı fazla. Hep kendi kabilesini sıyanet, hep kendi kabilesine himmet...

İslâmlığın en güzel eseri ki kabilecilik üstünde bir din birliği kurmasıydı, şimdi hırslar ve menfaatler önünde o güzel şey yırtılmış,

[1] İslâm tarihi, Kaetano C. : 8, S. : 149.

yine kabileciliğin sivri dişi kendini göstermişti. Ensarın hiddeti ve homur tusu arttı. Mesele çok hâd ve çetin bir şekil aldı. Ensar kendilerini haklı görüyorlar. Hep Kureyşilerin kayırılıp kendilerinin unutulması, yok artık...

Hitabetin kuvveti

Peygamber bütün ensarı topladı, heyecanlı bir hitabe: Mutadı olduğu üzere yine tane tane, tok tok söylüyor. Kendisinin Medinelilere ve Medinelilerin de İslâmlığa yaptığı karşılıklı hizmetleri anlattı; sekiz yılın işleri, fedakârlıkları, semereleri, hep canlı canlı ensarın gözü önünden geçti, geçti ve en son peygamberin sözü bir gök gürültüsü heybeti almıştı: «Onlar birkaç koyunla dönüyor, siz resûlullahla dönüyorsunuz. Bunu mu şeref-siz gördünüz?» [1].

Ah sözün kudreti, haklı sözün kudreti; bütün ensar hüngür hüngür ağlıyor. Demin dizgin tanımayan o şahlamış şimdi şehsüvarını bulmuş kü-heylân gibi sakindir.

Peygamberlik ve hükümdarlık; birincisi ruh, ikincisi gövde ve mah-faza gibi. Birinci ikinciye hayatîyet, ikinci de birinciye salâbet verdi. Yâr olana karşı cazibeyi peygamberlik, ağyar olana karşı da satveti hüküm-darlık temin ediyor. Cazibe dahili bağladı ve satvet harici sindirdi.

5 — DİN VE ŞERAİT :

İslâmın kavmîliği

Evvelce gördük, peygamber Mekke'de sadece kabile ne-bisiydi. Medine'de dahi peygamber kabilelikten kavmîliğe yükseldi. Peygamber sadece Arab kavmini düşünüyordu, yalnız Arablara müşriklikten kurtarmak istiyordu. Bunun en kestirme ve katî delili Kur'anın arabca nâzil oluşudur. Kur'an neye arabcadır? Peygamber Arablara gönderildi de ondan. Arab'a elbet kendi dilile hitap edecekti:

(Eğer Kur'anı yabancı bir lisan ile göndermiş olaydık hiç olmazsa «Bu kitabın âyetleri vazih olmalıydı, Arab kavmi ecnebî lisanından ne anlar?» derlerdi.) (Sûre: Faslet, âyet 44) «Anlaşılsın diye Kur'anı arabca olarak indirdik.» (S. : Yusuf, Â. : 2).

Bu hal yalnız şimdi olmuyor. Eskiden de Allah hangi kavme peygamber gönderdiyse onu o kavmin dilile yolladı: «Bizim eski ümmetlere gönderdiğimiz her peygamberi kavmine memur oldukları şeyi kolaylıkla anlatmak için ancak kavmin lisanile irsal ettik.» (S. : İbrahim, Â. : 4)..

Demek ki Allah bu işi kendisine sünnet yaptı. Allah ise sünneti bozmaz; onun için bu işin hiç istisnası olamaz: «Allahın sünneti asla değişmez.» (S. : Ahzab, Â. : 62).

[1] İslâm tarihi, Kaetano, C. : 6, S. : 90.

Muhammed bu fikrinden ve bunu telkinden en son devrede, Tebük seferinden sonra bile vaz geçmedi. Tebük' Muhammedin en son seferi, Tevbe süresi de o sefere ait; öyleyken Kur'an yine aynı fikirde ısrar ediyor: «Ey Arab kavmi, size kendi içinizden resûl geldi, o sizin suikâbetinizden ve azaba çarpılmanızdan korkar!» (S.: Tevbe, Â.: 128).

Zaten peygamberliğin coğrafî sahası da mahdud, kendi kavminin bulunduğu saha. «Şehirlerin anası» olan Mekke ile ona civar ahali: «**Sana Kur'anı Arabca vahyeledik ki şehirlerin anasını ve civar ahaliyi haberdar edersin.**» (S.: Şûra, Â. 5). Zaten şehirlerin anası olan Mekke fethedilir edilmez de din gayesini bulmuş, artık herşey tamamlanmıştı: «**Bugün sizin dininizi ikmal ettim ve üzerinizdeki nimeti tamamladım.**» (S.: Maide, Â.: 3).

İslâmlık yeni din değil, İbrahim dini:

Evet, İslâm yeni din değil, İbrahim dininin Arablara mahsus yeni bir tezahürüdür, o kadar. İbrahim dini; Allahın tek olduğunu kabul eden din. Tek Allah, ahret, ve iyi amel.

Din işte bu üç esastan ibaret. Bu üç esas Musevilikte de var, İsevilikte de; İslâmlık dahi işte bu üç esas kaideye istinat ediyor. Bunların hepsi tek din :

«**De, Allah doğru söylemiştir, şirkten beri olarak İbrahim dinine ittiba ediniz, İbrahim müşriklerden değildi.**» (S.: Âli Umran, Â.: 95). Hem bu İbrahim dininin adı da Müslim dinidir. Nefsini Allaha teslim edenin dini; Muhammed de kendi dinine onun için İslâm dini dedi: «**Allah dinde size güçlük vermedi, o babanız İbrahim dinidir; o size evvelce bu kitapta Müslimin ismini vermiştir.**» (S.: Hac, Â.: 78).

Yalnız İbrahim değil, onun Yakub, Yusuf gibi evlâd ve ahfadı da Allahın birliğini söyledikleri için Müslimdir. Musa, İsa hep Müslim. Hepsî İbrahim dini. Peygamber kendine ilk Müslim dedi, çünkü Arablardan ilk Müslim olan o. Yeni din yok, Arabları ilk defa, eskidenberi mevcut Arab dinine davet var. [1].

Zaten Kâbe neye mukaddes? Çünkü Kâbeyi kitaplı dinlerin ilk atası, tek Allahcılığın ilk büyük peygamberi olan İbrahim yaptı. Kiblenin Kudüsten Kâbeye çevrilmesi; bu, Muhammed'in kendi dinini doğrudan doğruya İbrahime bağlı telâkki edişindendi. İbrahim dini; ne Yahudi, ne Hristiyan, ne Müslüman, «sadece kendini Allaha teslim etmiş bir kul» olan İbrahim dini. Dermengem diyor ki: «Bunda bütün insanlığın din birliği vardır. Ve belki müstakbelin dini birgün buna varacak.» [2].

Peki İslâmlığın Musevilik ve Hristiyanlık gibi diğer dinlerden ayrı-

[1] Bu hususta âyetlerden fazla misâl görmek isteyenler baksınlar : Fikir Hareketleri, Hüseyin Cahid, sayı : 25.

[2] Dermengem, Muhammed'in hayatı, S. : 174.

lığı yok mu? Var. Fakat bu, dinde değil şeriatıdır. Din tek, ona Musevîlik te Hristiyanlık ta, İslâmlık ta dahil; yalnız şeriatlar ayrı. Çünkü şeriatlar kavimlere mahsustur. Kavimler ayrıldığı için şeriatlar da ayrı.

Her ümmet için bir şeriat yaptık. Ona sâlik olurlar.»

Şeriatların ayrılığı

(S. : Hac, A. : 67) «Her kavme kendinden resûller gönderdik.» (S. : Yunus, Â. : 74) «Biz her resûlü ancak kavminin lisanile gönderdik.» (S. : İbrahim, Â. : 4).

Her kavme o kavmin dilile peygamber; o kavim anlasın, işte şeriat ayrılıklarının kaynağı buradan başlıyor. Din tektir, mademki Allah hep o Allah'tır; mademki hep kendi vahdetine imana davet ediyor, mademki bunun için zaman zaman, kavim kavim, peygamberler gönderiyor, din tektir, ve peygamberlerin ayrılığı yüzünden de şeriatlar ayrıdır.

Hattâ tek şeriatı Allah bile istemiyor. Şeriatlar muhtelif olsun ki insanlar daha iyi imtihan edilsin. Hangi kavim Allahın İbrahim dinine daha candan ve sağlam sâlik oldu, bunun anlaşılması için şeriatların da ayrı olması lâzım: «Ey nâs, sizden herbir taife için bir şerait ittihaz ettik. Allah dilerse hepinizi ümmeti vahide yapardı. Lâkin sizi muhtelif şeriatlardan imtihan için tek ümmet olmanızı dilemedi. Salih amellerde müsabaka ediniz. Cümlemenizin mercii Allahtır.» (S. : Maide, Â. : 48).

Demek ki bütün insanları İslâm yapmak emeli yoktur. Allah tek şeriat istemiyor. Demek ki diğer şeriatlar da hak olarak olduğu gibi duruyorlar. Gelen bir şeriat diğerini nakzetmiyor. Musevî şeriatı İsa geldikten sonra kalkmadı; İslâmlık geldikten sonra da diğer şeriatlar yine duruyor. Başka türlü olmasına da imkân yok. Madem ki Allah aynıdır, peygamberler hep onun aynı vazifeyi ifa için gönderdiği murahhaslardır; öyleyse peygamberler de müsavidir, biri diğerinden üstün tutulamaz. Kur'anda bu da açıkça tasrih edilir :

«De, Allaha, bize nazil olana (yâni Kur'ana), İbrahim, İsmail, Yakub ve emsaline nazil olana, Rabları tarafından Musa ile İsa nebîlere verilenlere iman ettik. Hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz. Biz Allaha teslim olmuşuzdur.»

Muhammedin esas hedefi: İnsanlar puta tapmak gibi «aşağının aşağısı» olmaktan kurtulsunlar. İnsan Allahın tekliğine inanmakla insan olur. Kendi putperst kavmini işte ondan kurtarmak istiyor. Musevîlik, Hristiyanlık diğer kavimleri kurtarmış, bu da kurtaracak. Demek ki İslâmlık ta diğer o iki din gibi aynı şeyi yapıyor. Muhammedin Medine'de ilk devrede müminlere Kudüs'ü kible yapması üç dinin bu birliğine işaret i-çindi. Bu onları nasıl tanıyorsa, onlar da bunu tanısin ve onlar yine kendi dinlerinde kalsınlar; çünkü onlar da kendi sahalarında aynı işi yapıyorlar. Buradan Muhammedin Hristiyanlarla Musevîlere olan muameleleri bahsine geçmiş oluyoruz.

6 — MUHAMMED VE HİRİSTİYANLAR :

**Habeş
Bizans**

Diğer dinleri de İbrahime mensup hak din olarak bırakan Muhammed'in bilhassa Hristiyanlara sempatisi vardı. «Müslümanların muhabbetine en yakın olanlar, biz hakikaten Hristiyanız, diyenlerdir.» (S.: Maide, Â: 85) Mekke'de Kureyşilerin zulümlerine uğrıyan Müslümanlara Muhammed Habeşistan'ı gösterdi. Orası Hristiyanı, yâni «bir Allahcı» idi. Habeşistan o zaman en haşmetli devrinde bulunuyor. Kuvvetli donanmasile denize hâkim, Arabistanın cenubunu da ele geçirmiştir. Kuvvetli Bizans devletinin müttefiki, çok ilerlemiş bir ticarete sahip. Oraya giden seksen kadar ilk Müslümanı Habeşistan hükümdarı Necaşi çok iyi karşıladı, iyi muamele etti. Kureyşiler de onların kendilerine teslimi için sefir göndermişlerdi.

Necaşi büyük bir meclis topladı. Müslümanlarla Kureyş sefirlerini karşılaştırdı. Müslümanların reisi Cafer bin Ebi Halif, Necaşi'ye Meryem sûresini okudu. Orada ruh-ül-Kudüs'ün Cibril vasıtasile Meryeme nasıl nefhedildiği anlatılır. Necaşi sûreyi iyice anladıktan sonra yere bir çizgi çizdi: — Sizin imanınızla bizimki arasında ancak şu çizgi kadar fark var, dedi. [1].

Diğer hâdise daha mânalı ve şumullüdür: İran devleti imparator Hüsrev Perviz zamanında haşmetinin kemaline varmıştı. 614 te Kudüs'ü alarak Suriye ve Mısır'ı ele geçiriyor. Mekke'de Kâbe avlusunda müşrik Kureyşlerle Müslümanlar hararetli münakaşadadır: Putperest Kureyşiler İran zaferinden memnun, Müslümanlar müteessirdir. Çünkü «Ehli kitab» yenildi. Fakat dua ediyorlar ve emin bulunuyorlar ki Bizanslılar bu mağlûbiyetin acısını çıkaracaklardır.

Ebu Bekir bir müşrikle bahis tutuştu: — Rumların bir sene zarfında putperestleri yeneceklerine on deve üzerine bahse girişirim.

Peygamber bunu işitti. Ebu Bekire, hem zamanı, hem deveyi on misli arttırmasını tavsiye etti. Ebubekir bu sefer: «İranlıların on seneden evvel mağlûb olacaklarına yüz deve üzerine» bahsetti.

İş o kadar mühim ki Rumların galebe çalacağı Kur'ana da girdi: «Rumlar memleketimize yakın bir memlekette mağlûb oldular. Fakat birkaç sene içinde onlar da galebe çalacaklar ve o gün müminler pek sevineceklerdir.» (S.: Rum, Â.: 2-4).

Kur'anın 30 uncu sûresini teşkil eden bu 60 âyetli sûrenin adı bile «Sûrei Rum» dur. Hakikaten Kur'anın dediği çıktı, 625 te, hicretin üçüncü yılında, kayser Herakliyüs İranlılara galebe çalarak Suriyeyi istirdat etti. Ve İslâmlar, artık iyice kuvvetlendikleri Medine'de bu zaferin şen-

[1] Dermengem, Muhammed'in hayatı, S.: 145.

liklerini yaparken Ebubekir de ayrıca yüz develik bahsi kazanıyordu. [1].

Ayrılık nerede?

İşte bütün bu sempatilere rağmen Habeş Necaşi'sinin ancak bir çizgi kadar gösterdiği ayrılık genişleyip derinleşmeye başladı. Bunun kabahati Muhammed'in değildir.

Dermengem diyor ki: Hristiyanlar o coşkun ruhlu bedevinin bir peygamber olabilmesini reddettiler ve hattâ onunla alaya kalktılar. Müslümanlar da onlardan uzaklaştı. [2].

Muhammed'in Hristiyanlardan istediği ne idi? Onları «İbrahim dine sâlik tek Allahlı ve ehli kitab» olarak tanıyordu, onlar da bunu Arabları aynı hidayete sevketmeğe memur edilmiş bir peygamber olarak tanısınlar. Onların kendi dinine girdiklerini istediği yoktur, madem ki kendi dini de aynı İbrahim dinindendir. Yalnız, onun bir peygamber olduğunu tanısınlar. Hristiyanlar bundaki derin inceliği anlamadılar; işi alaya vurduılar. Sonraki asırlık boğuşmaların ilk vebali onlarındır.

Hristiyanların bu veziyeti almaları da biraz tabiiydi. Muhammed'in dini tam mânasile tek Allah diniydi. İsa hak peygamberdi. Allah Meryem'i bâkir olarak İsa'ya gebe bıraktı. «Nefh» Cibril'in Meryem'e üflelediği nefh. Allah nefesi. İsa'nın sözleri ondan dolayı bilvasıta vahiy değil, bilâvasıta vahiy. Ölülerini diriltmesi. Allaha ait bu işi yapışı onun için. (Meryem sûresi) Fakat bütün bunlara rağmen Allah bir baba, İsa bir oğul mudur? Hâşâ, sümme hâşâ...

Kur'an işte burada çok titiz: «**Rahmanın çocuğu vardır diyorlar. Anlara de ki bu sözü irad ile küfrediyorsunuz. Bu sözler üzerine semavatın yarılacağına Arzın açılmadığına, dağların yıkılmadığına şükür!**» (S. : Meryem, Â. : 92).

Habeşistandaki ilk Müslümanların reisi Cafer bin Ebi Halif zekî bir adam belli, sûrenin bu taraflarını okumamış olacak. Halbuki kilise, hristiyanlığı «Ekanimi selâse» ve «İsa'nın Allahlığı» üzerine kurmuştu. Kur'anın Meryem sûresinde ise İsa Allahın oğlu değil, kölesi ve resûlüdür.

Hoş, Hristiyanlar da zaten bu işlerde ittifak etmiş değillerdi. Gördük ki meselâ İskenderiye piskoposu, İsanın ülûhiyetini inkâr ediyordu. Ve yine gördük ki Muhammed de birbirleriyle didişen bu Hristiyan mezhep ihtilâfından tiksinişmiş, ve yine Rum sûresinin 31 inci âyetinde şöyle demişti: «**Dinlerini tefrik edip muhtelif mezhepler teşkil edenlerden ve kendi teşkil ettiği mezhebin hak olduğuna itikat ile ferahlananlardan olmayınız.**»

Dinler hiçbir vakit o dini vazeden peygamberlerin değildir. İsa'nın dinini kilise ve tarikatlar değiştirdi, Muhammed'in İslâmlığını sonraki Müslümanlar değiştirecek ve iki dinin sâlikleri arasında asırların o uzun, o fecî, o milyon milyon insan kanına malolan boğuşmaları başlayacak.

[1] Aynı eser, S. : 150-151.

[2] Aynı eser, S. : 166.

7 —MUHAMMED VE MUSEVİLER:

Önce dostluk

Yeni doğan İslâmlık için Musevîlerin vaziyeti Hıristiyanlardan daha mühimdi. Hıristiyanlık Habeş, Bizans gibi uzak devletlerdi, halbuki Yahudiler İslâmlığın kalbgâhında bulunuyordu. İslâmlık Medine'de kurulacak orada ise kemiyet ve keyfiyetçe mühim Yahudi kütleleri var. Servet elle-rindedir, Medine Arabları faizle para ala ala onlara borçludur. Seviyye ve bilgileri Arablardan daha yüksek; eski ve sıkı âyinli dinleri onlara hem kan, hem kalb birliği vermiş. Muhammed onun için gayet ihtiyatla geldi. Medineye girmeden önce şehrin yakınındaki «Kabâ» da günlerce kaldı ve günlerce müzakere yapıldı. Yahudiler iyice iskandil ediliyordu.

Muhammed Yahudilerle iki yoldan anlaşmak istiyordu. Biri ahdî, diğeri dinî. Birincisi yedi maddelik bir itilâfla temin edildi. Bu itilâf Kay-inka, Nadir, ve Kureyza kabilelerinden mürekkeb Yahudi cemaatle yapıldı. Maddeler kuvvetliydi: İki taraf tek millet gibi yaşıyacak, her iki din serbest kalacak, Medine tecavüze uğrarsa şehir birlikte müdafaa olu-nacak; üçüncü bir tarafla harbolunursa diğeri ona yardım edecek, sulh yapılırken iki tarafın reyi alınacak, Medine mukaddes bir harem olduğun-dan iki cemaatce de kan dökülmiyecek, ihtilâf çıktığında Muhammed ha-kemlik yapacak. [1].

Görülüyor ki peygamber Medine'deki İslâmlarla Yahudileri ihtilâf halinden çıkarıp uzaklaştırıyor ve Medine'de yeni dinini kurup kökleştir-mek için herşeyden önce şehrin sükûn ve intizamını temin ediyor.

Muhammed Yahudilerle din yaklaşması da yapmak istedi. İslâmların kıblesi Kudüs'tü, onlar gibi. İslâmlar da oruç tutuyordu, onlar gibi. Ab-dest alıyorlardı, sünnet oluyorlardı, öşür veriyorlardı, hep onlar gibi. Yalnız bir fark var, Muhammed Arabların peygamberiydi. Allah her kav-me peygamber göndermiş, Arab'ı en sona bırakmıştı, bunun için Muham-med en son peygamberdi, o, âhir zaman nebîsiydi. Zaten Tevrat'ta da âhir zaman peygamberi geleceği bildirilmiyor mu? İşte o kendisidir. Yahudiler bunu kabul ediversin, kâfi: «Kur'an nâzil olmadan evvel âhir zaman nebî-sine iman ve münkirlere karşı onu ityan ederlerdi. Halbuki şimdi Tevratı tas-dik eden Kur'anı inkâr ediyorlar.» (S. : Bakara, Â. : 89).

Yahudiler Muhammed'in Arablara gönderilmiş âhırzaman peygambe-ri olduğunu kabul ediverseler iki taraf ta kardeş gibi geçinecekler. Fakat Yahudiler buna kat'iyen yanaşmadılar. Bütün Yahudi üleması Tevrat'ta en son bir peygamber geleceğini biliyorlar. Bunu onlara Allah bildirdi ve Allah Muhammed'i işte son peygamber olarak gönderdi. Yahudiler işte bunu bile bile inkâr ediyorlar : «Ehli kitabın üleması, kendi çocuklarını na-

[1] Yeryüzündeki dinlerin tarihi, S. : 105.

sıl bilirlerse, hak peygamber olan Muhammed'i de bilirler. Halbuki onlardan bir kısmı bu hakkı bilerek ketmediyorlar.» (S. : Bakara, Â. : 146).

Mesih'in manası

Yahudiler neden Muhammed'in Arablara gönderilmiş son peygamber olduğunu tasdiğe yanaşmıyorlar? Çünkü son peygamber mesihtir, mesih gelecek. Yahudilerin başına Gececek, ve Yahudi milleti dünyaya hâkim olacak. Binaenaleyh Yahudilerin Tevrat ahkâmınca bekledikleri mesih kendilerinden gelmek icab eder. Muhammed ise Arab'dır. Son peygamber o ise diğer milletlere hâkim olmak Arablara nasip olacak demek. Bundan Yahudilere ne?

Yahudilere kendini tasdik ettirmek isteyen Muhammed işte bu sebeble granit bir duvara çarpmış oluyordu. Zaten Yahudiler sadece kendilerine gömülüdür. Diğer milletlere yukardan bakıyorlar. Hattâ onların itikadınca Ahrette Cennet bile sadece Yahudilere mahsustur. Cennet'e Yahudiden başka kimse giremez. Muhammed ki Cenneti bütün İbrahim dinine sâlik olanlara, yâni tek Allah tanıyıp, ahrete inanan ve iyi amelde bulunan bütün insanlara açmıştı, Yahudiler ise Cenneti yalnız kendilerine hasrediyorlar. Kur'an onların bu hodgâm itikadile âdeta alay eder: **Yâ Muhammed onlara söyle ki Cennetin münhasıran size aidiyeti iddiasında musır iseniz mevti temenni ediniz. Halbuki edemezler, yaptıkları maasiyi bilirler.**» (S. : Bakara, Â. : 94-95).

Hayır, hayır, Yahudiden hayır gelmez. Onlar şimdi Muhammedi değil, eskiden gelen hak peygamberleri de tanımadılar. Kimisine yalancı dediler, kimisini de, İsa'ya yaptıkları gibi; öldürdüler. Bu onların eski huyu, huylu huyundan geçer mi? Kur'an onların bu huyunu yüzlerine vuruyor: «Ne zaman bir resûl size hırslarınızı okşamayan bir vahiy getirdiyse gurur ile kabardınız; kimine yalancı muamelesi ettiniz, kimini öldürdünüz.» (S. : Bakara, Â. : 81).

Görülüyor ki Kur'anın en uzun sûresi olan «Bakara» hep Yahudilerden bahsediyor. Yahudilik Kur'anın en uzun sûresini kendine hasretmekle İslâmlıkta bir rekor sahibi oldu!

Kible değişmesi

Yahudiler islâmlığa karşı menfi vaziyet alınca islâmlık birdenbire istikametini değiştirdi. Oruç bütün Ramazana teşmil edilerek Yahudi orucundan ayrıldı ve kible Kudüs'ten kaldırılarak Kâbeye çevrildi. Fakat kıblenin değişmesi mühim dedikodulara vesile veriyor. Şimdi evvelki namazlar ne oldu; madem ki asıl kible Kâbedir, Kudüs'e karşı kılınan namazlar beyhudeye mi gitti? Hayır, Kur'an teminat verir: «Allah Beytül mukaddese karşı namazlarınızı izaâ etmez.» Peki neye önce Kudüs'teki Beytül mukaddes kible yapıldı, Allah böyle kible değiştirir mi? Kur'an bunun da sebebini izah eder: Allahın, resûle tâbi olanlarla dönüp ihtiyarı küfre -

denlere ilmi taallûk etsin diye Kudûs evvelce kible yapıldı.» (S. : Bakara, Â. : 143-144).

Dedikodular bitmiyor. Yahudiler burada islâmlığın dinen kolay tevil edilmez zayıf bir hâdisesini ele geçirerek işi, alaylı bir hava içinde inceleyip duruyorlar. Bunlar İslâmlara da tesir ediyor. Allahın kible değış-tirmesi, kendisinin hata yapıp hatasını tashih etmesi gibi bir mâna taşımaktadır. Kur'an nihayet bu işi ve bu dedikoduları halletmek için son delili ileri sürdü: «Ey tahvilî kible üzerine kılû kalde bulunan ehli kitap (yâni Yahudiler) hayrû takva, sizin maşrik ve mağribe teveccühünüz değildir. Belki... ilh» (S. : Bakara, Â. : 177).

İyi ama, kible bu kadar mühim değilse namazın kiblesiz de caiz olması lâzım; halbuki olmuyor. Demek ki kible hem çok mühim, hem değil!

Düşmanlık Yahudi ve İslâm ayrılığı yalnız böyle din sahasında kalmadı, hayata da intikal etti. Bunun en mühim âmili Bedir gazası oldu. Bedir'de Kureyşilerin, hem de üç yüze karşı binle mağlûb oluşları Yahudileri hem korkutmuş, hem de Kureyşilerle birleşerek İslâmlara karşı cephe almalarına sebep olmuştu. Artık islâmlığı daha ziyade büyümeden boğmak lâzım.

Kâ'b bin El-Eşref, zengin ve şair bir Medine Yahudisi. Medine'nin dış varoşlarında kale gibi bir şatoda ikamet ediyor. Kureyşileri İslâmlar aleyhine kıskırtmak için Mekke'ye gitti. Bedir'de ölen Kureyşiler için yazdığı yanık mersiyeleri okudu. Hem parası var, hem belâgati. Bu iki şey Arab diyârının en keskin iki silâhıdır. Muhammed çok üzülüyor. «Bunun vücudunu kaldıracak kimse yok mu?» Bir iki Müslümân fedaisi bir düzenle onu şatosundan çıkarıp bertaraf ettiler. [1].

Ebu Refi, bütün Arabistanın en zengin adamı, kendisine «Hicaz tüccarı» deniyor, Hayber civarında, büyük, müstahkem, lâbirent gibi dehlizler, salonlar, dolambaçlı koridorlarla, ya girilmez, ya girilirse çıkılmaz, mazgallar, silâhlı bekçiler, tunç kapılarla emniyete alınmış koskoça bir şatoda ikâmet ediyor, öyleyken bir Müslüman fedaîsi, bir sihirbaz gibi onun yatak odasına girdi, ve onu kılıçladıktan sonra bir hayalet gibi çıkıp gitti. [2].

Yalnız böyle ferdî değil; Yahudilere indirilen toplu ilk darbe. Bedirden bir ay sonra, Medine'deki üç mühim Yahudi kabilesinden birincisi Kaynıkanlılar çarşıda bir Müslümanı öldürdüler. Mahalleleri kale gibiydi. İslâmlar bu kaleli mahalleyi abloka eder. On beş günlük tazyikten sonra teslim olan Yahudiler Suriyeye ihraç olundular.

Varan iki : Uhud harbinden sonra, diğer Yahudi kabilesi, Nefiroğulları, Müslümanların bozuluşundan dolayı sevinip kabarıyorlar; hasmane

[1] Dermengem, Muhammed'in hayatı, S. : 291-294.

[2] Aynı eser, S. : 294-296.

vaziyet aldılar. Muhammed onlara karşı göz dağı olsun diye o bozgunluğun ferdasında Mekkelileri takibe çıktı. İslâmların şerefi düzeldi. Avdette bu Yahudi kabilesini Medine'yi terke davet ettiler; onlar da, birinciler gibi mallarını mülklerini bırakıp Haybere gittiler.

Varan üç : Bu, islâmlığın üçüncü büyük harbi olan Hendekten sonra oldu ve feci oldu. Hayber Arabistanda Yahudiliğin en kuvvetli merkeziydi. Hayber Yahudileri Kureyşiler ile ittifak ederek on binlik bir kuvvetle Medine'yi muhasaraya geldiler, Medinenin ensesinde, ayrı bir kale gibi duran, Kurayza oğulları da gizli müttelikleriydi. Hendek muhasarası esnasında bu Kurayzalardan çok endişe ettiler. İslâmları arkadan tehdit edecek vaziyette bulunuyorlardı. Harpten sonra Kurayzalılar muhasara edildi. Sonra teslim oldular. Şimdi bu esirleri ne yapmalı?

Yahudiler eskiden müttelikleri olan Ös'lerin reisi Sad ibni Maaz'ın hakemliğini istediler. Muhammed de kabul etti. Sad iyi Tevrat biliyor. Hakemliği Tevrat hükmünce yapacak. Tevrat böyle vaziyette neyi emrediyorsa Yahudilere de o tatbik edilecek. Âyet okundu: «**Ne vakit Rab onları sizin elinize düşürürse erkeklerini kılıçlarınızın ucuyla kesiniz. Fakat kadınlar, çocuklar, sürüler ve şehrin içinde ne varsa hepsi sizin olacak. Allahın elinize düşürdüğü düşmanların ganimetlerini yiyeceksiniz.**» [1] Yahudi erkeklerinin idam fetvaları kendilerine kendi kitablarla veriliyordu.

Bu ciheti kapalı geçen Leone Kaetano uzun uzun Yahudi katliâmını hikâye eder [2]. Adetlerini 600 veya 900 gösteriyor. İslâm membaları bunu 300 gösterir. Ne olsa fecaat fecaattir. Yahudilerin hepsi doğrandılar.

Medine'nin üç kabilesi, Bedirden sonra biri, Uhud'dan sonra öteki, Hendek'ten sonra da üçüncüsü; üç kabile üç cengin akabinde bertaraf edildiler. Hicretin yedinci senesinde en kuvvetli Yahudi temerküzü olan Hayber fethedilecek. Yahudiler ki İslâmlara nazaran o kadar kalabalıklırlar, zengindiler; nasıl oldu da böyle kolay kolay ve birer birer yenilip mahvoldular? Yahudilerde her şey var, yalnız yürek yoktu! [3].

8 — MUHAMMED İSLÂMLIĞININ ESASLARI :

Dinde alastikiyet

«İslâm tarihi» müellifi Kaetano'nun anlattığı ve haklı olarak kabul etmediğine göre İslâm tarihile uğraşanlardan Kremer, İslâmiyetin kuvvetini ve o fevkalâde fütühatını İslâm âyinlerinin son derece inzibatında ve askerî disiplininde

[1] Dinlerin tarihi, S. : 108.

[2] İslâm tarihi, C. : 4, S. : 215-218.

[3] Gerek Kaetano (C. : 4, S. : 211), Gerek diğer bitaraf müellifler; Yahudilerin korkaklığını hem Medine'nin temizlenmesi, hem de Hayber'in fethi münâ-

görüyor. Namazların ve ibadetlerin kat'iyetleri. camilerde bütün cemaatin tek imama uyuşları, İslâm ordularını disipline alıştırmış ve o geniş fetihleri bu sayede yapmışlar: Halbuki Muhammed İslâmlığında din hiç te böyle değildi, ibadet ve âyinler serbest, yumuşak ve âdeta başı boş gibiydi.

Bir defa İslâm âyinlerine inzibat vermekte en kuvvetli âmil olan namaz Mekke devrinde yoktu. Mekke âyetlerinde ibadetten, yâni namazdan gayet müphem bahsedilirdi. Bu da sırf Muhammed'e tevcih edilmişti, Müminlere değil. Namaz müminlere Medine'de teşmil edildi. Yalnız kaç ker İbadet edileceği yine sarih değildi. Fecirde, gurubda, geceleyin. Beş vakit namaz Muhammed İslâmlığında kat'iyyen yoktur. Bu, sonradan, İslâm kelâmcıları tarafından tesbit edildi. Hattâ Emevîlerin son zamanlarında bile beş namazın vakitleri kat'i değildi.

Namaz Kur'anda pek ehemmiyetsiz bir mevki işgal eder. 6217 âyetten hemen hepsi Allahtan bahsettiği ve Allahsız âyet olmadığı halde ibadete temas eden âyetler sadece 12 tanedir. [1] Hadislere gelince, Buharînin namaz hakkında topladığı 150 hadisten hiç birinde ne beş vakitin sarahatı, ne de bugünkü namazın şeklindeki kat'iyyete âit delil vardır.

Abdest te böyleydi. Abdest yalnız Cuma namazları için kat'idir. Diğer namazlarda Peygamberin abdest alamadığı da vaki oluyor. Hem Peygamberin abdest almadıkları veya namaz kılmadıkları için müminleri takdir ettiği hakkında hiç bir rivayet yoktur. Peygamber âyin işini neye böyle gevşek ve elastik bırakıyor? Çünkü Arap. ruhu serbazdır. Hele bedevî Arab fazla sıkıya hiç gelemezdi. Âyinleri onun hürriyetini selbetmiyecek şekilde yapmak lâzımdı: Yani hayat donmuş dine değil, din canlı hayata uyuyor.

Tabii âyinsiz de din olamazdı. Yahudiler gözönünde duruyordu. Arab'ı büsbütün başıboş bırakmak onu dine bağlamamak demektir. Ömer'in riyasetindeki fırka, Peygamberden bu cihetin sıkıştırılmasını istiyor. İslâmlara hem âyin disiplini vermek, hem de bu âyinleri diğer dinlerden ayırmak lâzımdı. Meselâ ezan: İslâmları namaza davet için evvelâ boru çalmayı düşündüler; fakat Yahudiler böyle yaptığı için kabul edilmedi. Çan çalmak, Hristiyanlar öyle yaptığı için ondan da vazgeçildi. Ömer'in teklifile ezan kabul edildi. İşte bir tarafta serbestlik isteyen Arab ruhile, disiplin isteyen Ömer'in fırkası: Muhammed'in dehâsı bu iki ihtiyacı harikulâde bir âhenkle telif etti: Din ne katılaştı, ne de âyinsiz kaldı. [2].

sebetile mükerreren itiraf ederler. Düşününüz ki bütün Kurayzaları mahveden hâdisede İslâmlardan yalnız bir kişi öldü. Ve üç misli Yahudinin elinden fet-hedilen Hayber'deki bütün İslâm zayıatı da yirmi kişidir!

[1], [2], İslâm tarihi, Kaetano C. : 2 ve C. 3.

Peygamberin islâmlığı: Bu, kolay, yumuşak, şefkatli, pederane, şekle değil, içe ehemmiyet veren bir dindi.

Peygamberin ibadet işlerinde ne kadar müsamahalı ve ne kadar geniş yürekli olduğunun şu canlı misaline bakınız: Bugün İslâm dininde en büyük günah cünüplüktür; hele cünüpken namaz kılmak, hele o haldeyken imam olup namaz kıldırmak; hem bunu eshaptan biri yaparsa, hem de o sonra Mısırı fethedecek olan Amr-ibnül-Âs gibi en ileri eshaptan biri olursa...

Hicretin sekizinci yılında, Mekke'nin fethinden biraz evvel, yani dinî esasların tamamen teşekkül ettiği zaman Amr-ibnül-Âs «Zut-üs-selâsil» seferinden dönüyor. Kendisi kumandandır. Yolda bir gece ihtilâm olur. Ertesi sabah gusül yapmadan, vücudünün bazı yerlerine sudan bir mes yaparak namaz kılar ve kıldırır. Keyfiyeti de gevezelikle yakınındakilere işae etmiş olacak. Avdette Müslümanlar Peygambere şikâyet ederler. Peygamber Amr'ı tekdir eder ve Amr inkâr etmez: — Hava soğuktu, tamamen yıkansam donacaktım. Halbuki Kur'anda bir insanın kendi hayatına kasdetmesi menedilmiştir!

Peygamber sadece gülmüş, o kadar. [1].

Meşhur müsteşrik Carra de Vaux şöyle der: «Muhammed'in hayatında işler kolaydı: O, fikrini bazan bir sözle, bir işaretle, bir tavırla, hattâ bir sükûtle bile anlatmış oluyordu.» [2] Her ihtiyaca, her meseleye, her hâdiseye göre dine istikamet vermesi... Muhammed islâmlığını bu hal daima alâstikî bir mahiyette, daima muhafazakârlıktan uzak, daima liberal bulundurdu. Din hep terakkiyici ve değişiciydi. Bu dinde durmak yok, yürümek var. Din, hâdiseleri kendi kalıbına uydurmuyor, kendisi hâdiselerin kalıbına uyuyor.

Muhammed, ne mazideki hataya saplandı, ne istikbaldeki vahimeli bir nazariyeye bağlandı. Rehberi donmuş prensipler değil, daima harekette olan hayattı. Din su gibi oynak, testiye göre şekil alıyor. Mazinin noksanlarını itidal ile tashih ederek, halî kurtarmak ve halin icabını, damarda kan gibi sıcak bir dirilik içinde istikbale götürmek: Bu sayededir ki, Arabistan gibi dine hiç elverişli olmıyan bir muhiti istediği gibi teshir etti; Muhammed'de din hayatın kendidir.

Muhammed'in islâmlığı mucizesizlik üzerine kuruldu.

Mucizesizlik: Halbuki o zamana kadar İbrahim dinine mensup diğer peygamberler ümmetlerine hep mucizelerle gelmişlerdi: Birinin devesi, birinin asâsı, birinin ölüleri diriltmesi. Halbuki Muhammed alelâde bir insan : «De, ben resûl olan beşerim, başka bir şey de-

[1] Kaetano, C. : 5, S. : 280.

[2] Carra de Vaux, Gzali, S. : 4.

ğilim.» «Ben size Allahın hazineleri benim elimdedir, ben gaybı bilirim demiyorum.» S. : En'am, Â. : 50).

Yeni müminler dahi müşriklerle Yahudileri ilzam için Peygamberden mucize istemeğe başladılar. Peygamberin kendisi de sıkılıyordu. Madem ki hak peygamberdir, Allah ona neye mucize göndermiyor? Gönderecek, bekle: «Bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekliyorum». Bekledi, fakat ömrünün sonuna kadar bu mucize gelmedi. [1] Hattâ mucize yerine Allah serzeniş gönderdi. «Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse yer altında bir menfez açıp, yahut göğe bir merdiven kurup bir mucize getirmeğe gücün yeterse, yap; cahillerden olma!» [2].

Nihayet Allah, resûlüne niye mucize göndermediğinin sebebini izah etti: Evvelce de bu kadar mucizeler gönderdi, yine para etmedi. Hem mucize tehlikelidir. Mucizeyi gördükten sonra yine tevil ve inkâr ederlerse o zaman helâk olurlar:

«Yâ Muhammed, onlara da ki Allah mucize vermeğe kadirdir, lâkin onların birçokları, mucizenin zuhurundan sonra yine tekzip ettikleri halde helâk olacaklarını bilmezler,», «Mucize göndermekten bizi meneden evvelkilerin onları yalan telâkki etmeleridir.» (S. : İsra, Â. : 59).

Kur'anda mucize vehmini verecek tek âyet: Bir gece Peygambere Mescidi Aksa görünmüş. Bu müphem âyet üzerine dedikodular başladı. Ertesi gün nâzil olan bir âyet işin aslını anlattı: «Sana gösterdiğimiz rüya nâs için bir tecrübeden başka bir şey değildi.» (S. : İsra, Â. : 65)

Demek ki mesele Mescidi Aksayı rüyada görmekten ibaretmiş. Dedikodular derhal kesiliverdi.

İslâmlığın tek mucizesi Kur'andır. Kur'an insan eseri değil. Cinler insanlar bir araya gelse onun nazîrini yapamazlar. İşte mucize burada. «De ki bu Kur'anın bir mislini ityan için insü cin bir araya gelse münferiden veya müctemian çalışsalar yine Kur'anın bir mislini ityan edemezler.» (S. : İsra, Â. : 88)

Dermengem gibi arabcaı iyi bilen bir müsteşrik bile Kur'anın anlaşılma bir bûğüsü olduğuna kanidir. Diyor ki: «Bu kitaptaki, bugün bile halledilmez bir muamma gibi görünen, edebiyat fevkinde güzelliği ve ilham kuvveti onu okuyanların en az dindar olanlarında bile büsbütün ayrı bir meftunluk ve heyecan hali uyandırır.» [3]

Mucize hakkında İbni Sinâ kanaatini «İşarat» isimli o muhalled eserinin «Makamatı arifin» faslında şöyle ifade ediyor: Mucizeler ya kavfî, ya fi'lîdir. İnsanların havas kısmına mensup olan mümtazları söz şeklindeki mucizelere, avam kısmına mensup olanlar ise fiil halindeki mucize-

[1], [2] Fikir Hareketleri, Hüseyin Cahid, sayı: 44.

[3] Muhammedin hayatı, S. : 388

lere itibar ederler Esasen mucizelerin fi'li olanlarına kavli olanlar inzimam etmezse onlar tamamlanmış olamaz. [1]

Lâiklik: Muhammed islâmlığında zerre kadar ruhbanîyet yoktur. Bir Müslümanla Allah arasında kimse tavassut yapamaz.

Bunun için Müslüman üzerinde Allaktan başka kimse hâkim değildir. Hattâ peygamber bile tahakküm edemez: «Habibim, hatırlarına getir, sen yalnız ihtara memursun, yoksa onların üzerinde tahakküm ve mürakabede bulunacak değilsin.» [2] Evet islâmlıkta halk akideleri üzerinde tasallut yok: Ne Müslüman olacaksın diye, ne de Müslümanlıktan çıktın diye.

Halbuki hristiyanlıkta ruhbanîyetin ne olduğunu gördük: Bir insanı hristiyan yapmak ancak kilise ruhanîsinin elindedir, onlar tavassut etmeden, yani onlar vaftiz yapmadan Hristiyan olabilmek kimsenin elinde değil. Bunun aksine kilise ruhanîsi insanı hristiyanlıktan çıkardıktan, yani aforoz ettikten sonra da kimsenin Hristiyan kalmasına imkân yok. Demek ki, ruhbanlığın iki cephesi var, müsbet ve menfi; dine koymak, dinden atmak; Hristiyanlık bu iki cephede de insanın hürîyetini kaldırdı ve her iki kuvveti kilise ruhanîsine verdi.

İslâmlık ise her iki cephede lâiktir. Ne Müslüman ol diye zorlayabilirsin, ne de müslümanlıktan çıktın diye cezalandırabilirsin. Müsbet ve menfi cebir yok. Hiç kimse akideden dolayı bir müslümanla hesaplaşamaz. Hesap sormak yalnız Allahın hakkıdır: «Senin vazifen yalnız tebliğdir, hesap ta bizim vazifemizdir.» (S.: Raad, Â.: 40), «Kim kâfir olursa küfrü kendinedir.» (S.: Rum, Â.: 44.) «Sizin dininiz size, benim dinim bana.» (S.: Kâfirun, Â.: 6) Hattâ Peygamber bu esasları Medine'de dahi muhafaza etti. Artık orada hükümdar, kumandan ve ordu sahibiyken bile Kur'an hep aynı yüksek prensipi muhafaza eder: İşte, Medine sûrelerinden «Bakara»nın 255 inci âyeti: «Dinde cebir yoktur.»

Dinde cebir olmadığı için akideden dolayı kimseye katil hakkı verilmemiştir. «Kâfir oldu, katli caiz!» Böyle bir şey Muhammed islâmlığında hiç yok. Yalnız yok değil, memnu da. Katil ancak kısas içindir. Allah yapısı olan insanı yıkmak, bu Allahın eserini yıkmak, ve bu en büyük ve en son cürüm; onun da cezası ancak katildir. Kur'anda bu da çok sarîh: «Bir hak olmadıkça (yâni kısas olmadıkça) Allahın katlini haram kıldığı kimseyi katletmeyiniz.» (S.: İsrâ, Â.: 33)

Vicdan hürriyeti o kadar yüksek ki İslâmlar başka dindendir diye başkalarına taarruzdan menedilmişlerdir. İşte gayet mühim bir âyet; hem de bu, Medine sûrelerindendir: **Cenabı Hak sizinle din muharebe -**

[1] Ahmed Halid kütüphanesinin neşrettiği büyük İbni Sinâ kitabı; birinci kısım, yedinci etüt, Mehmed Ali Aynî, S.: 13

[2] Dinî dersler, üçüncü kitap, Aksekili Ahmed Hamdi.

si etmiyenlere, sizi yurtlarınızdan çıkarmıyanlara karşı iyilik ve adil ile muamele etmenizden sizi menetmez. Hâlik sizi ancak o kimselere karşı dostluk göstermekten meneder ki sizi memleketlerinizden çıkarmış ve çıkarılmanıza yardımında bulunmuştur. Böylelerine dostluk gösterenler yok mu, işte onlar zalimdirler.» (S.: Mümtelhina, Â.: 8,9). Hattâ böyle mütearrızlarla fi'len harbederken bile adalet dairesini tecavüz etmemekle me'muruz: «Bir kavma olan buğz ve adavetiniz adalet icra etmenize mâni olmasın.» [1]

Peki İslâm dininde cebir yok ta cihat ne oluyor? Hayır, cihat Muhammed islâmlığında tecavüzü değil, tedafüddür. Yukardaki âyet te bunu gösterir. İslâm ancak islâmlığa düşmanlık yapanlara karşı cihada geçer. Kur'an bütün bunu teyit eden âyetlerle doludur. Hem de bunlar Mekke sûreleri değil, misalleri hep Medine sûrelerinden alıyoruz: «Allah uğrunda mukatele ediniz, tasaddi ve tecavüz etmeyiniz. Allah mütecavizleri sevmez.» (S.: Bakara, Â.: 190) «Mukateleden uzak duranlara ve size müsaalemet teklif edenlere karşı harekete Allah müsaade etmemiştir.» (S.: Nisa, Â.: 89) «Onlar sizinle mukateleye girişmezlerse mukatele etmeyiniz. Vazgeçerlerse zalimlerden başkasına tecavüz yoktur.» (S.: Bakara, Â.: 191).

Görülüyor ki, Muhammed'in islâmlığı kat'iyyen «kılıç dini» değildir. Cihat ancak hakka tecavüz edenlerin ve İslâmları memleketlerinden çıkaranların üzerinedir. Onun için İslâm fetihlerinde Hristiyanlar olduğu gibi dinlerini muhafaza ediyordu. Bu ciheti Muhamed ayrıca ahdi bir şekle de koydu. Peygamberin Aliye yazdığı ahitnamede bu hükümler tevsih edildi. Ömer'in «Uhudu Ömeriye» si bu davanın canlı ve âdil şahitleridir. [2] Sonraki Müslüman devletlerinde bu cihat işi o kadar suiistimal edilmesine rağmen bütün İslâm fütuhatında diğer dinden olanların yine serbestçe dinlerinde kalabilmeleri bu esasın islâmlıkta ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir. Yavuz gibi cebbar ve kahhar bir hükümdarın bütün tebeasını Müslüman yapmak emeline Zembilli Ali Efendi bu esasa dayanan fetva ile karşı çıkabilmişti.

Vicdan hürriyeti gibi fikir hürriyeti de İslâm lâikliğinin tabii neticesidir. Müslümanlık fetva ile değil, kendisinin kendisini mümin bilmesidir. Peygamber diyor ki: «Sana her ne kadar fetva verseler de bir kere de kalbinden fetva al.» «Kendisine emin olmıyan kimsenin imanı yoktur.» Fikir hürriyeti yalnız nazarı kalmadı, islâmlığın ilk devirlerinde muhtelif akidelerin dahi fikir hürriyetine mâni olamadığını ve herkesin yekdiğerinin içtihadına hürmet ettiğini görüyoruz: İmamı Buhârî, ki koyu bir Sünnîdir, Harcilerden Amr-ibni-Hattan'ın önünde hadîs okuyor. Mutezile reislerinden Amr-ibni-Abid dahi koyu Sünnî Hasan Basrî'den ders alıyor. Hele İmamı Âzam Ebu Hanife Zeydîlerin reisi Zeyid ibni Ali'den fıkıh

[1], [2] Aksekili Ahmed Hamdi, Din Dersleri, üçüncü kitap.

ve usulü akait öğreniyor. [1].

Müşavat: İşte Muhammed islâmlığının en güzel ve en insanî eserlerinden biri. İnsanlar tam mânasile müşavidir. Ne bu kabilenin öteki kabileye faikiyeti, ne bu soyun öteki soya üstünlüğü. Öyleyken Allah insanları neye kabile ve aşiretlere ayırmış? Kur'anın bir âyeti bunun sebebini açıkça söyler: «Ey nâs sizleri yekdiğerinizi tanıyasınız diye bir takım şubelere ve kabilelere ayırdık.»

Yalnız kabilelerin değil, milletlerin de birbirine üstünlük iddiasında bulunması olamaz. Meselâ Arab'lar Arab olmıyan bütün milletlere «Acem» der. Arablar Acemlere üstünlük davasında bulunamaz. Hattâ Peygamber daha ileri gidiyor. Renklerin de birbirine üstünlüğü yoktur. Beyaz ırk siyah ırka rüçhanlık iddia edemez. İşte Peygamberin sözleri: «Ey nâs, iyi biliniz ki hiç bir Arabînin Acemî ve hiç bir Acemînin de Arabî üzerine, kezalik hiç bir siyahînin siyah olmıyana ve hiç bir siyah olmıyanın da siyahîye rüçhanı yoktur, meğer ki takva ile ola.» [2]

Vaka gayet ibretlidir, Ebu Dâr sahâbedendi, Peygamberin de bulunduğu kalabalık bir mecliste, İslâmın meşhur ilk müezzini Bilâl'e çıkıyor: «Habeş oğlu!» Bilâl habeşi, ismi üstünde Habeşli ve siyahtı. Peygamber Bilâl'e öyle hitap eden Ebu Dâr'a kaşlarını çatarak baktı ve: «Demek sende hâlâ müslümanlıktan önceki hislerden eser var.» dedi. [3]

Köleler hakkındaki yüksek insanlık. Peygamberin sözleri: «**Esirleriniz sizin kardeşlerinizdir, kendiniz ne yiyorsanız onlara da onu yediriniz, ne giyiyorsanız onlara da onu giydiniz.**» «Kölelere takatleri fevkinde iş göstermeyiniz.», «Kim ki bir esir azad eder, Allah onu Cehennemden kurtaracaktır.» [4].

Zaten Kur'an mucibince insanların tek sahip ve hâkimi ancak ve ancak Allah'tır. Kimse kimsenin sahip ve hâkimi olamaz. Onun için islâmlıkta hiç bir köle efendisine «sahibim» diyemez. Hepimizin sahibi yalnız Allah. Hiç bir efendi kölesine «Kölem, kulum» diyemez, ancak hizmetçim diyebilir. Hepimiz yalnız Allahın kuluyuz. [5]

«İnsanlar tarak dişleri gibi müşavidir.» diyen Peygamberin şu hadîsi de insan cemiyetlerindeki en büyük marazı teşrih ve teşhir ediyor: «Ümmetlerin helâklerine sebep kavilerle zayıfların bir tutulmamasıdır.» Peki insanlar müşavi ama, insanlar arasında müşavatsızlık yok mu? Bu müşavatsızlık iki sahadadır: Akıl, yani ilim; kalb, yani ahlâk. Âlimler, cahiller; ahlâklılar, ahlâksızlar; müşavatsızlık ancak bunlardadır. İlim; Peygamberin meşhur bir hadîsi şöyle der: «Hiç, bilenlerle bilmiyenler bir olur mu?»

[1] Zulmetten Nura, Şemseddin

[2], [4] Aksekili Ahmed Hamdi, Dinî Dersler, üçüncü kitap.

[3], [5] Dermengem, Muhammedin Hayatı, S.: 352.

Aklı olmayanın dini yok: «İnsanın dini aklıdır, aklı olmayanın dini de yoktur.» Akıl neye bu kadar kıymetli? İlmi ancak akılla elde edebiliriz de ondan. Kilise ilimden korktu, Hristiyanların herşeyi öğrenmelerinden çekindi. İslâm dini ise ilme teşvik eder: «İlim Çin'de bile olsa gidip öğreniniz.» [1]

Ahlâka gelince:

İnsanlar yalnız akıl ve ilimle de insan olmuyor. İnsanı tamamlayan ilmle beraber ahlâklı da olmasıdır. Peygamber der ki: «İslâm iyi ahlâktan ibarettir.», «Güneş karı nasıl eritirse, güzel ahlâk ta günahları öyle eritir.» Ve İslâm'da ahlâk ibadetten de kat kat üstün: «Bir kul ibadeti az olduğu halde ahlâkı ile Cennetin en yüksek derecesine nail olur. En büyük ibadetçilerden olduğu halde fena ahlâkı yüzünden de Cehennemin en aşağı derecelerine iner.» [2]

Ve İslâm'da ahlâk yalnız ferdi değil, maşeridir de: «Âmali salih işlemediği halde yalnız ehli islâmın hayırhahı olmakla Cennete nail olmuş nice kimseler vardır.», «Yemin ederim ki hiç bir kul kendi nefsi için istediği hayrı Müslüman kardeşi için de istemedikçe iman sahibi olmuş olmaz.» [3]

9 — ASIRLIK BOĞUŞMA:

Kabahat kimde?

Muhammed islâmlığının bütün bu gibi esaslara istinat ettiğini öğrenen Göte kendini tutamıyarak haykırmış: «Eğer müslümanlık bu ise biz hepimiz Müslüman değil miyiz?» [4].

Hakikat böyleyken, islâmlık bu kadar insanî, diğer dinlere bu kadar yakın, ve bütün umumî esaslarıyla bu kadar uysalken İslâm dinile diğer dinler, hele Müslümanlarla Hristiyanlar arasında o asırlardır ve asırlardır süren, ve sürmekte olan boğuşmaların sebebi nedir ve insanlık tarihinin bu büyük günahı en çok kimin üzerindedir? Şüphesiz bu hususta iki tarafın da mesuliyeti var. Fakat Hristiyanlara düşen mesuliyetin İslâmlardan önce ve onlardan fazla olduğunu yine onların ağzından dinliyelim.

«Muhammedin Hayatı» nı yazan Dermengem diyor ki: Kabahatin büyüğü hristiyanlardadır. Evvelâ Bizanslılar islâmlığı hiç tetkik etmeden, hiç anlamadan islâmları şiddetli hakaretlere boğdular. Sonra Garp hristiyanları da onlardan geri kalmadı. Avrupa muharrirleri ve şairleri islâmlara hep saçma iftiralar ve tezvirlerle hücum ettiler. Onlar Muhammed'i bir deve hırsızı ve bir çete reisi gibi tasvir ediyorlardı. (S.: 167).

[1], [2], [3] Dinî Dersler, ve Zulmetten Nura.

[4] Dermengem, Muhammedin Hayatı, S.: 334.

Hristiyan taassubu

Ya din müellifleri? Yedinci asırda yaşayan Rudolphe de Ludheim'dan zamanımıza kadar Nicola de Guse, Vivès, Maracci, Hottinger, Bibliander, Prideaux ve saire ve saire gibi, din muharrirleri Muhammed'i bir yalancı, müslümanlığı bir şeytan eseri, müslümanları bir takım hayvanlar, ve Kur'anı bir saçma sapan mecmuası diye gösterdiler. «Bu muharrirler bu kadar gülünç bir meyzudan ciddî olarak bahsettikleri için âdetâ karilerinden özür diliyorlardı.» (Aynı eser, S.: 168) Drougldy daha 1876 da Muhammed için «Bir pis ve hain Arab» diyordu. Volter «Muhammed» ismindeki trajedisinin bir çok elîm hatalarını sonradan tashihe mecbur oldu. Koca Monteskiyö bile müslümanlık hakkında çok yanlış şeyler yazdı. Papa üçüncü İnnosan, Muhammedi «Deccal» olarak ilân etmişti. (S.: 169) Mesihin geldiği zaman tepeliyeceği o zulmetler ve fenalıklar sembolü olan Deccal!

Yine Dermengemin kitabından alınmak suretile evvelce gördük ki Hristiyan ruhanîlerin en ciddisi addedilen Guibert de Nogent bile İslâmlarda şarapla domuz etinin haram oluşunun sebebini Muhammed'in fazla şarap içerek çatlayıp bir gübre yığını üstüne atılan ölüsünü domuzların yemesinde görüyordu!

Müslümanlık hakkında ancak neden sonra doğru görmeğe çalışan ve hattâ Muhammed'i metheden realist mütefekkirler yetişti. Fakat.. Müellif ilâve ediyor: «Fakat müslümanlığın bugün de bir çok düşmanları vardır.» (S.: 169)

Müslümanların hatası

Dermengem'in fikrince Müslümanlar, Hristiyanların islâmlık hakkındaki koyu cehaletlerini göstermediler. Müslüman mütefekkirleri hristiyanlığı oldukça tetkik ettiler. Fakat müslüman üleması iki din arasındaki benzeyişleri ve yakınlıkları meydana çıkaracaklarına o benzeyişleri ortadan kaldırmağa çalıştılar. Onların hataları buradadır.

Bizce müslümanların hristiyanlığı daha iyi gözle görmelerine mukabil hristiyanların müslümanlığı o kadar feci şekilde yanlış görüşlerinin psikolojik âmili şurada olsa gerektir: İslâm itikadınca hristiyanlık hak dindi, hristiyanlar ehli kitaptı, müslüman ülemasının hristiyanlığı anlamak istemeleri bundan dolayı dinî bir vecibe halini aldı. Halbuki hristiyanlar müslümanlığı haksız yere çıkmış türedî bir din diye gördüler ve ona karşı sadece istihkarla baktılar.

İslâmların mazeret tarafını ayırdıktan sonra kabahatlerine gelince: Asırlar ve asırlardır süren kanlı boğuşmalarda islâmlığa düşen kabahatin derecesi nedir? Herşeyden önce şunu ilân lâzım gelir ki, bu kabahat Muhammed'in islâmlığında, yani asıl dinde değildi; bunu bütün bu fasıl içinde gördük; bu kabahat «sonraki müslümanlığa» aittir, onu da bundan sonraki fasılda görelim.

SONRAKİ MÜSLÜMANLIK

1 — İKİ İSLÂMLIK :

Müslüman geriliği. En mufsasal İslâm tarihini yazan Leone Kaetano, dünya yüzünde 350 milyon Müslümanın haline baktı: Hepsini geri ve hepsi inmeli gibi. Çin esir, Hind esir, Türkistan esir, Cevalı esir, bütün Afrika esir. Mısır İngilizin, İran Rusyanın nüfuzunda. Tek müstakil görünen Osmanlı imparatorluğu ise dermansız, öksürüklü, ve ölüme mahkûm.

İslâm âlemini yabancılar değil, kendimiz de öyle görüyorduk, bütün garplılar ileri, bütün İslâmlar geri. Âmirlik onlarda, emirberlik bizde. Ziya Paşa:

*Diyarı küfrü gezdim, beldeler, kâşaneler gördüm
Dolaştım mülki islâmı bütün viraneler gördüm.*

dedi. Muallim Naci, bir gazelinde şarkla garbı mukayese ederek:

*Çalışmayıp oturanlarda züllü acze bakın
Oturmayıp çalışanlarda izzü şanı görün*

dedi. Nihayet son devrin en vecitli islâm şairi rahmetli Mehmed Akif, daha açık, daha samimî ve daha dün denecek bir zamanda yine aynı hakikati haykırdı:

*Bakın mücahit olan garbe şimdi bir kerre:
Havaya hükmediyor kani olmuyor da yere.
Dönün de âtil olan şarkı seyredin: Ne geri!
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri.*

Biz kendimiz böyle dersek Kaetano'nun kabahati ne? Adamcağız yeryüzünü kaplıyan büyük realiteye baktı. Bütün müslümanlar yerde sürünüyor, hem de hangi milletten olursa olsun, bütün müslümanlar. Demek ki islâmiyette milletleri uyuşturan, donduran, afyonlaştıran bir şey var.

Vakıa meydanda, bu büyük vakıanın din yüzünden ileri geldiği de apaçık görülmekte. Din kendi sinesine giren bütün bu milletleri nasıl mef-

lûc ediyor? İşte bunu meydana çıkarmalı. Dindeki bu afyon ruhunu bulmalı, ve bulduktan sonra: «İşte sebep» demeli...

Sebeb nerde?

Kaetano şark dillerine iyice vâkıftır. Kaleme sarılıyor. Şarkın yarasını meydana çıkarmak için bütün me hazleri ele almıştır. Delil, vesika, ne buldıysa hepsini topladı, topladı. Bunları tomar etti, tasnif etti, tetkik etti. Fakat ne o? Kafasındaki «fikri sabit» le bütün bu delillerin ve vesikaların haykırdığı «büyük hakikat» arasında gittikçe açılan bir uçurum, bu ne bu?

Evet, dürüst müellif tetkiklerinde ilerledikçe, halden maziye ve maziden işin kaynağına doğru derinleştikçe bakıyor ki karşısına çıkan hakikat kafasındaki o «fikri sabit» le taban tabana zıddır. Anladı, otuz yıldır ne kadar yanlış hareket etmiş, acı acı anladı ve kaldırdı, otuz yılın emeğini sobaya attı ve on büyük ciltlik tarihini ondan sonra yeniden yazıyor.

Artık müellif bütün salâhiyetile ilânda haklıdır: Kendisi gibi herkesi aldatan nokta bugünkü islâmlığı Muhammed'in islâmiyeti sanmakmış. Artık ilim âlemince açık bir bedahet: Muhammed'in islâmlığı başka, bugünküsü başka. Kitabın müellifi ilâve ediyor: Bu hakikat Muhammed'i ilk kurtaracak noktadır.

Peki ortada hakikaten «Muhammed islâmlığı» ve «sonraki müslümanlık» diye iki ayrı islâmlık var mıdır?

Hattâ sonraki müslümanlığın ismi bile sonradan meydana geldi. «Müslüman» diye bir kelime ne Kur'anda var, ne hadîste, ne de arabcada. Öyleyse bu kelime nasıl çıktı? Arabcada ve Kur'anda «İslâm» ve «müslim» kelimeleri vardır. İranlılar istilâyâ uğradıktan sonra, «müslim» kelimesini farisî kaidesiyle cemiliyerek «müsliman» dediler. Selçukîlerin meydana çıkışile Türkler hemen hemen bütün islâm âlemine hâkim olunca, yeni girdikleri dinin ismini Acemlerden aldılar: Fakat kelimeye cemi değil, müfret mânası vererek. Ve Türkler bu kelimeyi iki türlü telâffuz ettiler: Müslüman, müsülman. Ziya Paşa meşhur «Zafernamesinin bir mısraında bu iki telâffuzu bir arada kullandı:

Müslüman lânet eder, gayr-i müsülman lânet!

Türkler islâmlığa hâkim olduğu için onların verdiği bu isim de islâmlığın ismi oldu. Görülüyor ki sonraki din ismini bile sonradan almıştır!

2'— ESERİN MUHAFAZASI :

Ölümün anlığı

Muhammed o iptidaî Arab muhiti içinde dinini o hale koydu. Tabii zamanın seviyesine göre harekete mecburdu. Bu mecburiyete rağmen o seviyyeyi mümkün olduğu kadar yukarı kaldırdı. Arabların, Bizans, İran ve Türk medeniyetleri gibi kendilerinden kat kat yüksek milletlerle sonradan yaptıkları temas ve kaynaşmanın bir kısmı Muhammed'in zamanında olabileydi ve

Peygamber o daha mütekâmil milletlerin daha geniş, daha mürekkep, daha derin, daha çeşitli ihtiyaçlarıyla karşılaşsaydı Muhammed'in islâmlığı kimbilir daha ne kadar alâstiki ve daha ne kadar mükemmel olacaktı. O ki sırf Arabistan çölü içinde kaldığı halde, Mekke'deki dinle Medine'deki arasında uzun asırların mesafesini sıkıştırarak hıristiyanlığın asırlar içinde yapamadığını bir kaç yılın içinde yapıvermişti; ya o diğer milletler ve medeniyetlerle o geniş çaptaki kaynaşmaya biraz olsun erseydi ne yapmıyacaktı? Ölüm buna mani oldu.

Ölüm.. Bu, hiç beklenmedik bir anda geldi. Vakîâ hastaydı, fakat son gün iyileşmişti. Meğer bu, yağı tükenen lâmbanın son parıltısıymış. Son parıltı, bütün müminler sevinç içinde. Zevceleri süslenip giyindiler. Ebubekir Medine'nin dış mahallesindeki evine gitti ve ordu hareket edecek. Şehit olan aziz evlâtlığı Zeyid ibni Hâris'in intikamını almak için Peygamber orduya Zeydin genç oğlu Esame'yi kumandan yapmıştı. Kumandanın bu kadar genç oluşuna Ömer ve saire itiraz ettikleri halde Peygamber dinlemedi: Babasının intikamını oğlu alacaktı. Ordu hareket ediyor...

Birdenbire bir haber: Muhammed ölmüş. Yalnız ordu değil, göğüsler içinde bütün kalbler durdu. Peygamber o iyileşmiş göründükten birkaç saat sonra Ayşe'nin dizinde, Ayşe bile farkına varmadan ölüvermişti. Ne vasiyet, ne veda. İmanlar sarsılıyor, imanlar büyük bir hayal sukutuna uğrarak devriliyor. Madem ki hak peygamberdi, Allah ona elbet öleceğini bildirecekti. Halbuki bu birdenbire ölüş; demek ki Allah peygamberini bıraktı. İmanlar çöküyor.

En akıllı Ömer'in bile aklı başından oynamış, Muhammed öldü diye ne kılıcını çekiyor ve: «Hayır Muhammed ölmedi, o Musa gibi Rabbin yanına gitti, tekrar gelecek. Ona şimdi kim öldü derse Muhammed gelince onun ellerini ve ayaklarını kestirtecek!» [1] diye bağırıp duruyor.

Aklı başında olan tek adam Ebubekirmiş. Matemle şuurun yuğurluşundan doğma heybetli bir sesle bağırdı: «Allaha tapanlar bilsin ki Allah bakidir, Muhammed'e tapanlar bilsin ki Muhammed öldü.» Evet, öldü. Herkes ağlıyor; reislerini kaybeden aile efradı cenazenin başında ağlıyor, hamilerini kaybeden muhacirler evlerine kapanmış ağlıyor, ve Medinelilerin en kalabalık kabilesi Hazrecler en büyüklerinin avlusunda toplanmışlar, nem ağlıyor, hem gürültü ediyorlar. Birdenbire bir sükût...

Üç cesur: Ebubekir, Ömer, ve Ebubeyde; bu üç muhacir **Tek dava** o kalabalık ensar içine dalıverdiler. Muhammed öldü, peki eser ne olacak? Yirmi üç yıllık emek, on küsur yıllık teşkilât, kurulan bu koca bina çatır çatır çökecek mi? Eseri kuran gitti, kurulan eser de mi gitsin? Allahın resûlüne yaptırdığı eser, dağınık Arabları kabilecilikten vahdete çıkaran eser; Arablığa satvetli bir devlet ve-

ren; topraklara bereket, keselere servet, muhacirine de, ensarına da bu kadar şeref ve nimet getiren eser... Hepsine düşen tek vazife bu eserin muhafazasıdır. Eserin muhafazası: Bütün orada bulunanlar iman getirdi ki biricik deva bulunmuştu.

Peki tek deva ve tek çare bulundu, fakat bu eseri muhafaza için bekçiliği kim yapacak? Bir bekçi, Muhammed'in kurduğu eseri olduğu gibi koruyacak bir vekil, bir halife... Ebubekir bütün hazırına Ömerle Ebû Ubeyde'den birini teklif etti. Bazan yerinde bir jest ne büyüğü bir şeydir. Ömer haykırdı, hayır Peygambere halef olmak için en liyakatli olan Ebubekirdir, işte kendisi ona biat ediyor. Herkes arka arkaya biat etti: Ebubekir halife olmuştu.

Halife... Bunun ne olduğunu o an ne veren bildi, ne alan. Halife tek-lifsiz bir künye. Muhammed'in eserini muhafaza edecek bir bekçi. Ebubekir hakikaten bütün dikkatini bu bekçiliğe verdi: Muhammed'in eserini hiç dokunmadan muhafaza etmek. İşte ilk iş: Esame ordusu Peygamberin emrettiği yere, Suriye'ye gidecek. Yine Ömer ve diğer eshap Esame'nin çok genç oluşundan dolayı itiraz ettiler. Fakat Ebubekir ısrarla dayanıyor: Hayır, mademki eser muhafaza edilecektir, hep Peygamberin dediği olacak. Öyle oldu.

Eserin olduğu gibi muhafazası: Ömer'den sonra Osman'la Ali'den biri halife olacak. İkisinden birini seçmek için Abdürrhaman bini Afiv vekil ve hakem intihap edildi. Hangisini seçerse halife odur. Osman ona Peygamberin ve iki halifenin izinde yürüyeceğini ve eseri aynen muhafaza edeceğini temin etti. Kimbilir, Abdürrahman belki kalben Ali'yi tercih ediyordu. Ona sordu. Ali daha fazla serbestî verilmesini istedi. Şüphesiz haksız değildi; İslâm devleti büyümüşü. Yeni ihtiyaçlara karşı yeni salâhiyetlere lüzum vardı. Fakat eserin muhafazası: Abdürrahman Osmanı seçti.

Osman söz vermişti, sözünü tutacaktı, tutuyordu. Fakat hayat zorluyor. Mısır'ı, Suriye'yi, İran'ı alarak fevkalâde büyümüş olan devlete yeni düsturlar, yeni nizamlar, yani yeni bid'adlar lâzım; Osman bu bid'adları kabul etti. Fakat bırakırlar mı? Derhal kuvvetli itirazlar, homurtular ve savletler başladı. Osman rücu ederek bütün bid'adları kaldırdı. Medine'deki devlete o müthiş genişliği ve haşmeti hep bu eserin aynen muhafazası vermişti. Kimse o eserin dışına çıkamaz. Peygamber gitti ama, eseri duruyor.

Eserin muhafazası: Medine devleti bu sayede kurtuldu, öyle yapmasaydılar devlet çökecekti. Fakat eserin aynen muhafazası; din de bu yüzden dondu. Muhammed'in hayatında din satıhlı bir serilişti. Peygamber onu istediği gibi ve istediği tarafa uzaltıp kısaltıyordu. Fakat eseri aynen muhafaza azmle halife olan Ebubekir, bu dini derledi, topladı, artık yeni hüküm yok, din artık küreleşti. Artık ne bir şey alan, ne bir şey veren, her

tarafı çevrilmiş ve her tarafı kapalı bir küre. Devleti kurtarmak için eseri muhafaza bir zaruretti; kurtulan devlette dinin donması, bu da o zaruretin zaruretidir.

3 — İKİ NEVİ DİNDARLIĞIN SAVAŞI :

Bedevinin dinsizliği

Halife, Muhammed'in vekili; Muhammed ki din ve devlet reisliğini kendi şahsında birleştirmişti, hem peygamber, hem hükümdardı, o iki sıfat ta şimdi halifeye geçiyordu: Hem müminlerin kalblerine hâkimlik, hem tebeaya hükümdarlık; yani Papa ile kayser bir şahısta; bu ne sonsuz kuvvet bu. Fakat Ebubekire o unvan verilirken onun ne olduğunu ne veren biliyordu, ne alan!

Birinci halifenin iki yıllık hayatı aldığı unvanın sonsuz azametini anıyamadan geçti. Zaten maksadı Peygamberin eserini olduğu gibi muhafaza idi. Fakat eser muhafaza edilemiyor. Bütün bedevî âlemi işte irtidad etti; irtidad, müslümanlıktan çıkış, fakat bedevîler müslüman olmadılar ki müslümanlıktan çıksınlar.

Bedevî çöl adamı, başı boş, ne din bilir, ne itaat. Mabutlar bile yalnız iyilik eder, hatalara karışamaz; kabile reisleri dahi nasihat verir, emir vermez. İbni Haldun, bedevî karakterini keskin çizgilerle anlatır: Haşindirler, yağma ve talanla yaşarlar. Bütün dünya kavimleri arasında itaate en az kabiliyetli onlardır. [1] Böyle bir kütle hakikî müslüman olur mu? Onların müslümanlığı Peygamberin şahsına bağlıydı, Peygamber gitti, müslümanlık bitti!

Muhammed, bedevîlerden mümessiller isterdi. Onlara dinin en basit birkaç hükmünü talim ederdi. Onlar da bunu bedevîlere öğretecek. Milyonluk bedevîleri ne Muhammed'in görmesine imkân vardı, ne de onlar Muhammed'i tanıyabilirdi. Bütün bağlılık aradaki mümessillerden ibaret. Muhammed, bedevî müslümanlığının ne kadar pamuk ipliğine bağlı olduğunu pekâlâ biliyordu. Fakat o ki realisttir, muhali istiyemez. İşini oluna bıraktı.

Bugün bile aradan on üç buçuk asırlık bir zaman geçtiği ve bedevîler bu kadar asır müslüman olduğu halde Dogti gibi frenklerin yaptığı tetkikler bedevîlerin dindarlığı hakkında şaşılacak neticeler verdi: Hiç istisnasız bütün bedevîlerin ahretten, islâmların öteki dünyada tekrar dirileceklerinden haberleri yoktur. Yarısından fazlası da namazın ne olduğunu bilmiyor. [2].

[1] İslâm tarihi, Kaetano, C. : 7, S. : 171.

[2] Aynı eser, C. : 7, S. : 172.

İlk halifeler

Ebubekirin iki yıllık hilâfetinde Halid'in hünerli kılıcı bütün bedevîleri yola getirdi. Fakat onlar da sonra islâmîyeti yoldan çıkardılar. Artık islâmîyet bu haşin unsurun dinamik zemberekliliği ile cenkçi, istilâcı, atak bir mahiyet alacak.

Ebubekir'in iki yılı sahiden Peygamberin eserini muhafaza ile geçti. Bedevîlerin ayrılışıyla o eser yıkılacaktı, onların tedmirile o yıkılışın önüne geçildi. Ebubekir bunu dinî bir mücadele sanıyordu, halife bu tedmiri din namına ve peygamber vekili sıfatıyla yaparken hakikatte dine değil, devlete hizmet ediyordu. Netekim bedevî yine müslüman olmadı, fakat devletin tebeası oldu.

Ömer'in hilâfetine gelince: Ömer, o yaman adam, «eserin muhafazası» nı «eserin kuvvetlendirilmesi» nde gördü. Herşeyden önce taşıdığı iki sığata haşmetli birer aydınlık ve kat'iyet verdi. Halife ismi Ebubekir zamanında alelâde bir künye idi. Ömer bunu «Halifei resûlullah» şekline koyarak hem ünvanlaştırdı, hem resmleştirdi. Devlet reisi sıfatıyla de «Emîr-ül-mü'minin» ünvanını ihdas etti.

Ebubekir zamanında halifeliliğin tanınma mecburiyeti bile yoktu, netekim onun halifeliliğini Ali, Talha, Zübeyir gibi en ünlü sahabeler ve birçok muhacirler aylarca ve aylarca tanımadılar. Kimse onları cebretmek değil, tayip bile etmedi. «Mecburiyet» fikri yoktu. Fakat Ömer bunu da ikame etti. Netekim kendi hilâfetini tanımayan Saad ibni İbade'nin kellesini uçurvermişti.

«Eserin olduğu gibi muhafazası» sistemi yüzünden Muhammed'in dinî vakıâ derlenip toplanıp çevrilmiş ve küreleşmişti. Fakat bu küre henüz katı değildir. Kısırlaşmamıştır. Peygamberin hareketleri ve yaptıkları nasıl Allahın iradesi telâkki edildiyse ve bu nasıl sünnetse, ilk halifelerin yaptıkları da Peygamberin hareketleri gibi kabul edildi. Onlar zaten Muhammed'in en yakınlarıydı. İslâma olan sadakat ve hulûslarını bütün islâmlıkça isbat etmişlerdi: Onun için onlar Muhammed'in sadece peygamber unvanını taşımayan bir devamı oldular. Onun için yeni hâdiselere ve yeni ihtiyaçlara karşı onların verdikleri kararlar da dinî bir hüküm kuvvetini aldı. Din kapalı, fakat katı değil.

Lâkin ilk halifeler de geçtikten ve zaman uzadıktan **İç ve dış yüz** sonra? Artık hareketi sünnet yerine geçecek otorite yok. Artık sonraki müslümanlar kılı kırk yararak din hükümlerini tesbit ediyorlar. Peygamberin hayatında hiç ehemmiyet vermediği şeyler artık katî ve müstebit birer düstur halini alıyor. Âyinler, ibadetler, hükümler artık kımıldamaz, katı, sert birer çehre takınmışlardır. Buna «Kelâmîyun İslâmîyeti» dendi.

Fakat Muhammed'in o hür, o geniş, o pederane dinini unutmıyanlar veya bunu ya naklen, ya kitapla öğrenenler var. Bunlar da dinî katılaşı-

tırmamak istediler. Bunlar serbestçilerdi. Dini kışırılaştırmak istiyen kelâmcılar nasıl istinat edecekleri hadisler buluyorlarsa, Muhammed islâm-lığındaki serbestliğe taraftar olanlar da gayet uygun hadisler buluyorlar veya yaratıyorlardı. Meselâ şunlar gibi:

«Muhammed fazla vazlarla islâmların dikkatini yormaktan hoşlanmazdı.», «Muhammed herşeyin kolaylaştırılmasını isterdi.», «Dinde güçlük yoktur.», «Muhammed müslümanlara hoş gidecek haberler verilmesini tavsiye ederdi.», «Fazla ibadete sarılmayınız; sonra islâmların yorulmuşluğa mağlûp olmak ihtimalleri vardır.»..... ilh.

Serbestçiler işi nereye kadar götürüyorlar? Müthiş bir hadîs; Muaz bini Cebel'in Peygamberle bir muhaveresini nakleden bir hadîs: Peygamber ona: — «Kim Allah'tan başka Allah olmadığına ve Muhammed'in resûlullah olduğuna şahadet ederse, hiç şüphesiz cehennem âzabından kurtulacaktır.» Muaz hayretler içinde kalarak sorar: — «Bunu müminlere söyleyebilir miyim?» Peygamber meneder: — «Hayır, kimseye nakletme, müminler sonra buna o kadar ehemmiyet verirler ki dinî vazifelerini hiç ifa etmez olurlar!» [1]

İslâmlığın işte iki nevi dindarlığı: Biri hür, serazad, müşfik, kolay; öteki şaşmaz, santim oynamaz, sert ve şekle bağlı. İkisinden hangisi kazanacak? Dini donduran zamandı. Muhammed'den sonra küreleşen din, Muhammed'den uzaklaştıkça kışırılacak. Zaman kelâmcılarla beraber: Neticede zamanın dediği oldu.

4 — ÖMERİN ARABCILIĞI:

Fetihler kimin? Muhammed kendini sadece Arablara gönderilmiş bir peygamber biliyordu. Bunu yakından bilen Ömer de bütün kuvvetini Arab birliğinin satvet bulmasına vakfetti. Zaten vazifesi «Muhammed'in eserini muhafaza ve takviye» değil mi? Pekî Muhammed'in eserinde Mısır ve İran gibi Arab olmıyan ülkeleri fethetmek yoktu ki... Ömer bu işi neye yaptı? Hayır, Ömer'in en parlak eserleri zannedilen o iki büyük fetih Ömer'in değildir. Onlar Ömer'in arzusuna rağmen oldu.

Suriye ve Kudüs'ün fethi öyle değil. Suriye'ye zaten Muhammed'in hayatında iki büyük sefer yapıldı. Orası Arabistanın tepesindeydi, Arablığın emniyeti için oranın zaptı lâzımdı. Peygamber Tebük seferinde, ki bizzat bulunduğu en son seferdir, bütün hayatının en kalabalık ordusunu toplayarak Bizans kayserliğine karşı Suriye'ye gitti. Onun Suriye hak-

[1] Buharî'nin birinci cildinin 45 inci sahifesine istinaden İslâm tarihi, Katanano.

kindaki emeli belliydi. Peygamberin emelini tahakkuk ettirmek, bu, onun içinde yürümektir.

Diğerlerine gelince: Bir defa islâmın büyük talihi eseri olarak o zamanlar yeryüzünde kuvvetli devletler yoktu. Garbî Roma, Muhammed'in ölümünden tam bir buçuk asır önce çöküp gitmiş. Şarkî Roma, İran'la yaptığı cenkler yüzünden zayıf. İran da Bizans'la uğraşmaktan ve iç gailelerden bitik. Daha ötede Türkler büyük devlet halinden çıkarak küçük prensliklere bölünmüş. Hele Arabistana en yakın olan o zengin ve bereketli Mısır aciz ve karışıklık içinde.

Devletlerin genişlemesi için iki imkân vardır: Bunun biri dıştan, biri içten gelir. Dış imkân dıştaki devletlerin kuvvetsizlikleridir. İç imkân genişlemek istiyen devletin içinde dinamik bir hamle kudreti bulunmasıdır. Arab devleti her iki imkâna bol bol malikti. Dış devletler zayıf; kendisinin içi ise yeni dinin şahlandırdığı imanla lâv dolu bir volkan.

Bütün bunlara rağmen Ömer Arabların Arabistandan çıkmasına taraftar değildi. Arablık başkalarıyla karışırsa bozulurdu. Mısır'ın fethi Ömer'in değil, Amr ibni Âs'ın eseridir. Ömer bilâkis ona karşı sonuna kadar mukavemet etti. Amr, Suriye valisiydi; Mısır'ın fethi için ısrar ediyordu. «Mısır zengindir, harpten âcizdir, fethi kolyadır, ve oranın fethi islâmlara kuvvet olur» deyip duruyordu.

Onun ısrarlarına mukavemet edemiyen Ömer, son bir çareye başvurdu. Bir yandan Amr'a hareket müsaadesi verdi, bir yandan da şu emri yolladı: «Göndereceğim mektup Mısır hududuna varmadan eline geçerse, hemen aç, ve içinde ne yazılıysa öyle amel et.» Mektup muhakkak Amr ordusunun Mısır hududuna girmesinden evvel varacaktı. Netekim öyle oldu. Fakat Amr zekidir, dünya adamıdır, işi sezdi; mektubu açmadan hareketine devam etti. Mısır'daki Arieş'e varınca mektubu açıyor: «Derhal geri dön!» Madem ki mektup Mısır hududuna girildikten sonra açıldı, dönemez. Mısır bir mektup oyununa fethedilmiştir. [1]

İran da öyle. O da zayıftı, zengindi; valiler ve kumandanlar orayı fethederek şan kazanmak istiyordu. Dış zayıf, iç dinamik, Ömer mukavemet edemedi. Fakat İran'ın fethinden sonra yana yakıla şöyle dedi: «Keşke Fars memleketile aramızda ateşten bir dağ bulunsaydı da, ne onlar bize gelebilseydi, ne biz onlara gidebilseydik.» [2]

Ömer'in gayesi Mısır'ın, İran'ın ve Irak'ın fetihlerine rağmen Ömer Arab hududunu büyük nehirlerle Arab olmuştan ayırdı. İki büyük nehir, Nil ve Fırat, Nilin şarkında Fıstât, Fıratın garbında da Kûfe şehirlerini tesis ettirdi. O iki şehir arablığın iki yandan iki müntehasıydı, ve Ömer devesine

[1], [2] Corci Zeydan, «Medeniyeti İslâmiye tarihi», arabcadan mütercimi, Zeki Mugamiz, C. : 4, S. : 59-60.

binerek her iki şehre gidebilecekti. Deve ile gidilemeyen yer Arab hududunun dışında kalıyordu.

Ömer ,Fıstat'ı Amr ibni Âs'a, Kûfe'yi de Sa'd ibni Vakkas'a kurdurdu. Biri Mısır'ın, öteki İran'ın fâtihi. İkisi de önce kamy ve kerpiçten mütevazı birer kasaba olarak kuruldular, fakat sonra ikisi de mühim birer payitaht oldu. Kûfe'yi dördüncü halife Ali payitaht yapmış ve ondan sonra Kûfe mukaddes bir şehir olmuştu. Fıstat da hicretin üçüncü asrında ve milâdî dokuzuncu asrında Mısır ve Suriye'de haşmetli bir Türk hükûmeti kuran Tolonoğulları zamanında payitaht oldu. Şehir öyle büyüverdi ve öyle zenginleşti ki Nil kıyısında uzunluğu üç mili bulmuştu ve evlerden Nile sarkan gündelik kovaların miktarı 16 bini aşırıyordu. 700 bin altına malolan binalar ve günde 400 tulum Nil suyu çeken konaklar vardı. [1].

Ömer Arab milliyetçiliğinin yalnız coğrafyasını değil, ruhunu da kurdu. Arablara «Sakin Arab olmıyanların ahlâkile muttasıf olmayınız!» di-yordu. «Medeniyeti İslâmiye tarihi» müellifi Corci Zeydan ki hristiyan Arablardandır, gururla ilâve ediyor: «Filhakika islâmiyet Arab olmıyan-lar aleyhine Arabları birleştiren bir islâm uyanışından başka bir şey değildi.»[2].

Ömer, Arab olanlardan esareti kaldırdı. Arabdan köle olamazdı. «Ce-nabı Hak, Arablara bunca Eacim memleketini (yâni Arab olmıyan ülke-leri) fetih ile ihsan ettiği halde Arabların yekdiğerini esir itti haz etmeleri pek çirkindir.» Ömer bunun için «İslâmiyette esaret yoktur» hadîsine istinat ediyordu: Fakat bu hadîs yalnız Arablar için muteberdi!

Ömer'deki Arabcılığın koyuluğuna bakınız, Ceziretûlarabdan bütün Arab olmıyanları çıkardı ve Medine'ye Arab olmıyan bir kimse giremezdi. [3]

Arablık din hislerinin bile üstünde tutuluyordu. Ömer, Suriye ve Irak'taki hristiyan Arablara çok cemile gösterdi. Onlar zaten islâm ordularına casusluk ediyorlardı. Hristiyan Arablar kendilerinden cizye alınmasına itiraz ettiler. Madem ki onlar da Arabdır. Ömer bunu kabul etti. Yalnız doğacak çocukları hristiyan yapılmamak şartile. [4] Ömer bir taşla iki kuş vuruyordu.

İslâmlığı doğuran ve ona baba olan Muhammed, onu, onun ölümünden sonra yıkılmaktan kurtaran Ebubekir, ve ona dinamik bir hayat zen-berekliliği veren de Ömer'dir.

[1] Düveli İslâmiye, İstenley Len-Pol, mütercimi Halil Etem, S. : 78 ve Me-deniyeti İslâmiye, Corci Zeydan, C. : 2, S. : 208.

[2] Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 4, S. : 53.

[3] Aynı eser, C. : 4, S. : 54.

[4] Aynı eser, C. : 4, S. : 58.

5 — TAKVA VE DÜNYA :

Ali ile Muaviye Ömer Arabcıydı, fakat âdildi; tam müslümandı, tepeden tırnağa tecessüm etmiş bir takva idi. Yalnız o değil ilk dört halifenin hepsi öyle. Onlara bunun için «Hulefayı Raşidin» dendi. Onlar bütün dünya ikballerini istihkar ettiler. Taht yerine koyun postunda oturuyorlardı. Hil'at yerine aba giydiler, ve gerdunelere bineceklerine yayan yürüdüler. Onlar Peygamberin havası içinde ve onun ulvî misali önünde ruhlarını dolduranlardı ve Kaetano'nun dediği gibi, onlar birçok noktalarda Muhammed'den bile daha müslümandılar. [1].

Onların menkıbeleri islâm ahlâkının amelî nümuneleri ve düsturları oldu. Hep halkın içindeydiler, sadeydiler, fakirdiler. Hep mescitlerde hasır üstünde ibadet ediyorlardı. Onun için Ömer de, Ali de mescitte namaz kılarlarken kolayca şehit edildiler. Evinde şehit edilen Osman'ın kanı da okuduğu Kuran'ın üstüne akmıştı.

Onlar öyleydi, fakat Emeviye saltanatını kuran Muaviye? İlk halifeler taht yerine koyun postunda oturuyorlardı, öyle mi? Muaviye'nin çeşit çeşit tahtlarından yalnız birine 110 bin miskal altın kaplanmıştı. [2] Ötekiler mescitlerin hasırları üstünde namaz kılarlar ve namaz kılarlarken şehit edilirdi, öyle mi? Muaviye mescitlere mahfil yaptırdı, kendini halktan ayırdı: Artık o saltanatın hiç bir halifesi namaz kılarlarken öldürülemez.

Ali ile Muaviye'nin cenkleri: Bu, takva ile dünyanın cengiydi. Biri âlicenaptır, biri kurnaz. Muaviye Ali ile yaptığı cenkte mağlûp olacağını anlayınca askerinin mızraklarına Kur'anı diktirerek kurtuldu. Takva safıdır, öteki şeytan: Ali ile Muaviye'den birini seçmek için ayrılan iki hakem; Ebu-Musel-Eş'ari; Ali'nin hakemi, o da Ali gibi; Muaviye'ninki Amr ibni Âs, o da Muaviye gibi. Amr ötekini kandırdı: «Neye iki taraftan bu kadar müslüman kanı dökülüyor, ikisini de azledelim.» İkisini de minbere çıkıp cemaate bunu söyleyecekler. Önce Ali'nin hakemi çıktı: «Biz ikisini de azlettik» dedi. Arkadan Amr çıktı: «Ey cemaat, işittiniz ya, Ebu-Musel-Eş'arî, Ali'yi azletti, fakat ben Muaviye'yi ibka ediyorum!» [3].

Medine ile Mekke

Ali ile Muaviye'nin cenkleri... Bu cenkler aynı zamanda Medine ile Mekke'nin çarpışmasıdır; takvacı Medine ve dünyacı Mekke. Medine ensarı islâmlığın kütüğü oldular. Kur'anı en iyi bilenler onlardı. İslâmlığın ilk fakihleri, ilk hadîscileri, ilk kelâmcıları hep onlardan çıkacak. İslâmlık ki zaten Mekke'de

[1] İslâm tarihi, Kaetano, C. : 7, S. : 278.

[2] Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 5, S. : 222.

[3] Diyarıbekirli Sait Paşa, «Mir'at-ül-İber».

tutmamış. Medine'de kökleşmişti, Peygamber ki Mekkenin fethinden sonra da kendi memleketinde durmamış, yine Medine'ye gelmişti; Medineliler kurdukları islâmlığın ilk âlimleri de oldular. Islâmlığın gövdesi de, ruhu da; ahlâkı da, iz'ânı da Medine'deydi.

Medine hem islâmın herşeyi, hem de aynı zamanda kurulan devletin merkezi. Muhammed ölünce bu devlet onlara geçmek lâzımdı. Beldenin hâkimi onlardı. Zaten ölümün akabinde Hazrecliler o gürültülü içtimayı bunun için yapmışlardı. Bütün maddî kuvvet onlardaydı. Öyleyken o içtimada Ebubekir'in o temkinli belâgati, Ömer'in o heyecanlı jesti, Öslerin onlara arka oluverişi Medinelileri devleti ele geçirmekten mahrum etti.

Devlet elden kaçmış, fakat devletin merkezi yine orada kalmıştı. Bu suretle Medineliler yine devletin mukadderatına sıkı surette hâkimdiler. Her emir Medine'den çıkıyor, ve her emir ensara istinat ediyor. Tıpkı peygamber zamanı gibi; dinin de, devletin de reisi Muhammed, fakat Medineliler mesnet; şimdi de ilk halifeler Peygamberin vekili; aynı şey devam ediyor, sadece devlet makamındaki şahıslar değişmiş, o kadar. Medineliler devleti elden kaçırdıklarının farkında değiller gibi. Kendileri devletin başında değillerse de bütün devlet onlarda.

Fakat dördüncü halife Ali devlet merkezini Medine'den kaldırıp Kûfe'ye nakledince Medineliler değişikliğin bütün azametini bütün acılığı ile anladılar. Medine artık sadece bir belde idi. Devletin her şeyi gitmiş. Medine ensarı artık peygamber zamanındaki ikballerinin, peygamberle yaptıkları cihatların, islâmlığa ifa ettikleri hizmetlerin ve peygamberden gördükleri sayısız teveccühlerin buğulu hâtıralarına daldılar. Medine mazisile yaşıyor.

Mekke'ye gelince: Beldenin sahibi olan Kureyşiler islâmlığın en amansız düşmanıydılar; Muhammed'i memleketlerinden koğdular. Uhud'da az kalsın peygamberi hayatından ediyorlardı. Hendek cenginde islâmlığı boğmağa gelmişlerdi. Mekke'nin fethinden sonra bile müslüman olmadılar. Ancak Huneyn cengindeki ganimetlerin bol bol kendilerine verilmesinden dolayı bir çoğu müslüman olabilmışti; menfaat müslümanı. İşte böyleyken Emevi ve Abbâsî saltanatlarında hükümdarlığın bütün tadını çıkaran Kureyşiler oldu.

Kureyş dirayeti İlk halifelerde Kureyşliğin hiç tesiri yoktu. İlk halife Ebu Bekir tam mânasile Kureyşî bile değildir. [1] Peygamberin ölümünde Kureyşîlere kimse zerre kadar ehemmiyet vermiyor. Onlar İslâm olalı ancak iki yıl oldu. Sonra Kureyşiler askerî kıymetten mahrumdular. Onlar yalnız tacirlikten, kazançtan anlardı. İlk halifeler Kureyşî oldukları için değil,

[1] Kaetano, İslâm tarihi, C. : 8, S. : 131.

«En büyük İslâm» oldukları için o makama geçtiler. Ve onlar zaten saltanat sürmediler. Peygamberin eserini muhafaza için bekçilik yaptılar.

Emevîler ve onların müessisi Muaviye saltanatı ele geçirmek için herşeye baş vurduğu gibi halifenin Kureysîlerden olması lâzım geleceği hakkında da yalan hadisler uydurdular. Muaviye, Peygamberin ve ilk halifelerin Kureysî olmasını istismar ediyordu. Kureysîler iyi asker değillerdi ama zekiydiler, idareciydiler, kurdukları saltanatla devlete teşkilâtçılığı getirdiler. Fakat iyi Müslüman olmadıkları için de İslâm devletini dünya hazlarına ve beşerî ihtiraslara sürüklediler. Kureysî hükümdarlarda zerre kadar kudsiyet hissi yoktu. Emevî payitahtı olan Şam'ın sarayları zevk ve cümbüşle cınlıyor. Muaviye'nin galebesi hakikî İslâm-ların mağlûbiyeti oldu. [1] İslâm devletini elinde tutanlar dini sarayları-nın eşliğinden içeri koymuyorlar.

Fakat Medine ötede hâlâ takva kaynağı. İyi arabca öğrenmek istiyenler nasıl çöle gidiyorlarsa, iyi İslâmlık öğrenmek isteyenler de Medine'ye geliyorlar. Medine'de devlet yok, fakat orası hakikî Müslümanlara bir mihrak oldu. Medinenin bu dinî kuvveti dinsiz Emevî hükümdarlarının canını sıkıyor. Mazinin buğulu hâtıralarına gömülü Medine, devletin nazarında müz'ic bir irtica yuvası gibi. Takva ile dolu Medine dinsiz devlete beddua edip durmaktadır. Saltanatlaşan, dünyalaşan, maddileşen devletin nazarında da Medine köhne bir mazi müstehasesidir: Bu ikisi mutlak çarpışacak.

Çarpışıldı. Fakat buna çarpışma da denemez. Maddî kuvveti elinde tutan devlet, hicretin 63 üncü yılında (682) ikinci halife Yezid'in [680-683] zamanında bir ordu ile Medine'ye gelerek ensardan bütün ileri gelenlerin kellelerini uçurttu. Ve ondan on iki sene sonra, beşinci halife Abdülmelik de Medinelilere nutuk veriyordu: «Sizi itaat ettirmek için elimde yegâne deva kılıçtır. Allaha kasem ederim ki bu dakikadan sonra kim bana takvanın lüzumunu ihtar ederse anın kellesini keseceğim!» [2] Takva ve dünya; dünya takvayı ayaklarının altında bir pestile çevirdi.

6 — EMEVİLERİN ŞOVENLİĞİ :

Dört unsur Muhammed ve ilk halifeler devrinde islâmlığın dört unsuru vardı. Bunların ikisi tam dindar, diğer ikisi ismen Müslümandı. Dindar unsurların biri ilk Sahabeler fırkası, diğeri Medine'deki Ensar fırkasıdır. Müslümanlığı zayıf olan diğer iki unsurun da biri Kureysîler, diğeri Bedevilerdir. Emevî saltanatında dindar unsurun birincisi ecelleri gelip sahneden çekildikleri için

[1] Leone Kaetano, İslâm tarihi, C. : 7, S. : 289 - 290.

[2] Medeniyeti İslâmiye tarihi, Corci Zeydan, C. : 4, S. : 108-149.

tükenmiş, ikincisini de Emeviler ordu gönderip ezmişlerdi. Artık ne eski eshap kaldı, ne Medine fırkası. Devletin başında dünyacı Kureyşler ve ordunun gövdesinde dinsiz bedevî bulunuyor.

Ömer hem dindar, hem arabcı idi. Dindarlığı ve onun neticesi olan adâletçiliği yüzünden Ömer'in arabcılığı Arab olmıyanlara düşmanlık şeklini almıştı. Onun arabcılığı Arab'ın birliğini, Arabın bozulmamasını, İslâm dinini çıkarmış ve kendisine peygamber gelmiş olan Arab'ın şerefli kalmasını hedef biliyordu. Onun haricinde ne diğer Müslümanlara, ne de Müslüman olmıyan diğer insanlara karşı, tecavüze ve zulme değil, en ufak adâletsizliğe bile meydan vermemek isteyen Ömer, Muhammed islâmlığının hakikî çevresi içinde, en naçiz bir ferdin hakkını bile en yüksek mertebedeki bir Arab'a feda ettirmiyordu. Onda arablık var, fakat Arab olmıyana düşmanlık yoktu. Ve bu, hakikî İslâmlar için başka türlü olamazdı, Başka türlü sù Kur'andan ve Muhammed'den ayrılmaktı.

Hâlifelerin dinsizliği

Emevilere gelince: Onlar iki noktada Ömer'den ayrıldılar; Ömer dindardı, bunlar dinsizdi; Ömer yalnız Arab'ı tuttu, Emeviler Arab olmıyana düşman oldu. Emevî arabcılığı bunun için mütecavizdir. Yalnız, Arab olana menfaat değil, olmıyana zarar vermediği ister. Bir kelime ile Emevî arabcılığı şovenliktir. Bu şovenlik ondaki islâmsızlıktan çıkıyor. İslâmlık ki hak ve adaletti, Peygamber ki İslâm olanları kardeş biliyordu, halbuki Emeviler Arab olmıyana insan nazarile bakmadılar. İyi İslâm olamadıklarından kötü şoven oldular.

Emevilerin iyi İslâm olmayışları, bu, İslâmda mübalâtsizliğe değil, dinsizliğe, hattâ dine düşmanlığa kadar ileri gitti. Emevilerin beşinci halifesi Abdülmelik (685 - 705) biraz önce gördük, Medinelilere takvayı menetmişti. Bu «Emr-i bil-maruf» u yasak etmekte. İslâmlığın başında bulunanlar ki iki esas vazifeyle mükelleftiler: Dinen farz olanları yaptırmak, memnu olanları yaptırmamak, halbuki Abdülmelik, Medine'deki o nutkile dinin bu birinci esasını kaldırıyor. İkinciye ise zaten kimsenin ehemmiyet verdiği yok.

Bu halife bir gün Kur'an okurken işine gelmiyen bir hüküm gördü: «Ey Kur'an bu andan itibaren ayrılıyor» dedi ve bir daha Kur'anın yüzüne bakmadı. [1] Onun şarabdarı, yâni sâkisi Velid bini Yezid, Kur'anı rast gele açıyor, cebbarları cehennem azaplarıyla tehdit eden bir âyet. Derhal Kur'an daracına asılıyor ve parçalandıktan sonra şu mealde bir de kıt'a: «İnatçı cebbarları tehdit mi ediyorsun? İşte ben o cebbarım. Mahşer gününde Rabbine, Velid beni praçaladı, diye şikâyet et!» [2] On birinci halife olup ancak bir sene halifelikte kalan (743) Velidi sani dahi

[1] Medeniyeti İslâmiye, Corci Zeydan. C. : 4, S. : 149.

[2] Aynı eser, C. : 4, S. : 151.

Kur'anı nişangâh yaparak oka tutturmakla eğlenirdi. [1].

Halifeler böyle olursa diğerleri ne olmaz? «Zalim» sıfatını alan o meşhur ve cellât Haccac'dan sonra onun yerini Halid Kasrı tuttu. İslâm cemaatine bir nutuk söylerken bir âyeti zikretmek icap etmiş. Uğraşiyor, uğraşılıyor, bir türlü âyeti hatırlıyamıyor. Dinliyenlerden biri haykırır: — Yâ Emîr, sıkılmayınız, Kur'anı belleyen hiç bir akıllı yoktur, onu ancak ahmaklar hıfzeder.

Emîr güle güle cevap veriyor: — Hakikaten pek doğru söyledin! [2]

Dindarlara zulüm

Emevîlerdeki bu dinsizlik yüzündendir ki onlar dindar olan Arablara bile en akla gelmez zulümleri ve şenaatleri yaptılar. Kerbelâda, başta Hüseyin olmak üzere Peygamberin evlâd ve iyâlini mahveden ikinci

halife Yezid, 63 te, Medinede de katliâm yaptırarak bütün Ensarı ortadan kaldırdı. Yine ondan biraz sonra Haccac, mancınıklarla Mekke'yi yıkarak aldı, Abdullah İbni Zübeyr'in kafasını kendi elile kopardı ve üç gün Kâbenin içinde mütemadiyen adam kesti.

Oradan Medine'ye giden Haccac, orada da ahaliyi kılıçtan geçiriyor. Kapısı kapalı görülen bütün evler, içlerindeki eşya ile ve içlerindeki insanlarla yakıldı. Kapın açıksa kılıc, kapalıysa ateş. Kur'anlar parçalanıp ayaklar altına atılıyor ve kadınların yaşmakları yüzlerinden, halhalleri aykalarından koparıyorlardı. [3] Dinsizlik, vahşi dinsizlik... Evet, doktor Dozy «Emevîler devri eski putperestliğin aksülâmelinden başka bir şey değildir.» [4] diyerek bu devletin tam teşhisini koydu.

Dinsizliği böyle olanın arablığı nasıl olur? Kendileri için koyu, başkaları için zalim bir arablık. Herşeyden önce bir hadîs uydurdular: «Her kim Arablara buğzederse Allah da ona buğzeder!» Arab olmıyanlar, yeni dine kalbleriyle sarılan saf Müslümanlar, düşünüyorlar, Peygamber Arab,, Kur'an, arabca, bu hadîs te elbet doğrudur. Emevîler Arab olmıyanlara karşı arablığı üstün tutabilmek için temeli böyle kurdular. Dinsizin dindarı avlıyan temeli.

Vay Arab olmıyana

Arab olmıyanlara «Mevali» adı verildi. Bu kelime «köleler» mânasına gelir. Onları küfürden imana çıkaran Arablardı. Öyleyse ebediyen Arab'a minnettar kalmaları gerektir. Kölenin vazifesi de efendisine mutlak hürmet ve itaat değil mi? Bütün Arab olmıyanlar Arab'ın karşısında efendisine eğilen köle yığınları; onun için Arablar Arab olmıyanların arkasında namaz kılmazlardı. Mevaliler künye alamaz. Künye almak, yâni

[1] Dr. Dozy, Tarihi İslâmiyet, Mütercimi, Abdullah Cevdet.

[2] Medeniyeti İslâmiye, Corci Zeydan, C. : 4, S. : 151.

[3] aynı eser C. : 4, S. : 149.

[4] Dozy, Tarihi İslâmiyet.

soy adı olmak; bu, Arab'ın hakkıdır. Soy yalnız Arabda olduğu için!

Arab yemeğe oturursa Mevali ayakta duracak. Eğer yaşlı olur da lütfen oturtulursa bu sefer de, Mevali olduğu belli olsun diye, ekmekçinin geldiği tarafta oturacak. Kadı olmak hakkı da yalnız Arablara mahsustu. Gayet âlim ve fakih birini kadı yapmak istemişler. İtizar ediyor: Hadis mucibince kadılık şan ve şeref sahibine lâzım, halbuki kendisi Mevalidir.

Arablar efendi, ötekiler köle olduğu için, Arab yalnız siyaset ve hükümet yapar, diğer bütün yorucu işleri Mevali görürdü. Irak Emîri Abdullâh ibni Â'mir'in huzuruna bir Arabla Mevaliden biri girdiler. Arabın gadrine uğrayan Mevali ona beddua eder: «Allah senin gibileri içimizde çoğaltmasın» ve Arab sükûnetle cevap verir: «Allah senin gibileri içimizde çoğaltsın!» Herkes hayretle sorar, o buna beddua ettiği halde bu ona neye hüsnü duada bulundu? Arab sebebini anlatır: «Onlar çoğalmalı ki yollarımızı yapsınlar, ayakkabılarımızı diksınler, ve elbiselerimizi doku-sunlar.»

Arablar yalnız manen değil bedenlen de mümtazdılar. Kendilerine o kadar gurur gelmişti ki uzviyet bakımından da ayrı hususiyetlere malik ve mazhar olduklarını sanıyorlar ve bunları Arab olmıyanlara inandırmağa çalışıyorlardı. Meselâ bir Arab kadını 50 defa gebe kalabilir, eğer bu kadın Kureyşî ise bu kabiliyet altmışa kadar çıkıyor. Yine meselâ felç gibi hastalıklar Arab kanı taşıyana gelemmez. Gelmişse mutlaka onun anası tarafından kanında gayrı arablık vardır!

Emevîler bu Arab üstünlüğünü büsbütün kuvvetlendirmek için en kuvvetli silâh olarak lisanı ele aldılar. Emevîlere kadar arabca resmî dil değildi. Çünkü Mısır'da Kıptiler, Suriye'de Rumlar, Irak'ta Arab olmıyanlar ekseriyeti teşkil ediyorlardı. Arablar oralarda yalnız fâtihtir ve askerdi-ler. Her kıt'a kendi yerli lisanını kullanıyordu. Bunun mahzurunu pek iyi gören Emevîler arabca'yı bütün devlet için resmî lisan yaptılar. Bu silâh hakikaten kılıçtan da **keskin çıktı!**

Emevîlerin şovenliği ne dereceye kadar götürdüklerine bakınız. Mevali köle, Mevali hizmetkâr, Mevali şöyle, Mevali böyle ama, devlet büyüdükçe Mevali de çoğalıyor. Ya bu Mevali bir gün Arablara hücum ediverirlerse? İkinci Muaviye bu korku ile Mevalinin katline kalkıştı. Arab olmıyan Müslümanlar öldürülecekler. Emîrlerinden Semere bunun tatbikine kendisinin memur edilmesini istedi. Bereket diğer Emîr Ahnefe, bu işteki büyük vehameti anlattı: Madem ki Arab olmıyanlar Arab olanlardan kat kat çoktur, Arab onları katledeyim derken ya onlar can hevlile Arabları boğuverirlerse?

**Tarihin
cezası**

Bütün bu misalleri mahsus, koyu bir Arab milliyetçisi olan Corci Zeydan'dan aldım. [1] Emevîlerin bu haline ne zamana kadar tahammül edilebilirdi? Edilemedi. Türklerle İranlılar birleşti, Eba Müslimi Horasanî ve Türk kumandanları; dinî zaruretle Abbâsî hanedanını öne sürüp, 750 de Emevîleri, kan tufanı içinde yere serdiler. Bütün Emevî hanedanı katledildi. Emevîlerin bütün ileri gelenleri kılıçtan geçirildi. Tarihler bunu altı yüz bin olarak kaydederler. Emevîlerin o gaddar arabcılığı kendi kanları içinde boğulmuştu.

Emevî saltanatı 661 de kurulduğuna göre, sadece 89 yıl devam edebildi. Arab olmıyan masum Müslümanlara karşı gadirleri bir asrı bile dolduramadan devrildi. Bu devrilişle Müslümanlık artık Arabların kudretinden çıkıp Arab olmıyan milletlerin hâkimiyetine geçti. O devrilişin bütün İslâm tarihinde en büyük bir inkılâp oluşu bundadır.

7 — ABBASÎ DEVLETİNİN İKİ HÜVİYETİ :**Türkün mevkii**

Abbâsîler Arab olmıyanlar sayesinde devlete erdiler. Vakıa hilâfet makamı Peygamberin amcası Abbas'tan gelen hanedana aitti. Yâni yeni devlette de yine Kureyşîler devleti reisliğinde bulunuyordu. Fakat Emevîler devrindeki Kureyşîlikle şimdiki arasında mağrip ve maşrik farkı var. Devlet reisliğinden maada, vezirlik, hükûmet, ordu, kültür hep Arab olmıyanların, yâni Türklerle İranlıların elindedir. Abbâsî vezirliği Türk ırkından Bermekoğullarına irsen intikal edip duruyordu.

Emevîlerin devrildiği 750 ihtilâlinde baş şefliği yapan Eba Müslim, Horasanlıdır. Horasan'ın büyük ekseriyeti Türk'tü. İslâm ve Türk tarihinin kıymetli mütebahhirlerinden Şemseddin Günaltay, Eba Müslim'in Türk olduğu hakkında kuvvetli deliller bulunduğunu söylüyor. [2] Onu İranlı olarak kabul etsek te onun erkânı harp reisi olan Bermekoğlu Halid, Belhliydi, öz beöz Türk'tü. Emevî ordularını tarûmar eden Kahtâbî ve arkadaşları hep Tuharistan, Horasan, ve Maverâünnehir Türkleriydi. Abbâsî devletine merkez olarak kurulan Bağdad şehrinin plânlarını Bermekoğlu Halid'in oğlu olan Yahya bizzat çizmişti. [3]

Başkaları sayesinde devlete nail olan Abbâsîler tabîî kendilerine devlet verenlere güvendi. Bu suretle İslâm âleminin fi'lî nüfuzu ve mukadderatı Arab olmıyanlara, ve bunlar arasında da en ziyade Türklere geçmiş.

[1] Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 4, S. : 108 - 115.

[2] İslâm medeniyetinde Türklerin mevkii, Şemseddin, Birinci Türk Tarih Kongresi, 1932.

[3] Aynı mehaz.

oluyordu. Bundan iki netice çıktı ve Abbasî devleti iki hüviyet gösterdi. Bu iki hüviyetin biri dinde, diğeri devlette tecelli etti. Dinde sünnetçilere karşı felsefî fikir, devlette arablığa karşı beynelmilellik.

Fikir hareketi

Abbasî halifeleri de madem ki Kureysîdir, onlar da Emevî halifeleri gibi dine karşı istihfaflı bir vaziyet alacaklardı. Netekim öyle oldu. Yalnız Emevî devletinde hiç fikir hareketi yoktu. Emevîler sadece dinsiz ve sadece Arabdılar. Onların dinsizliğinden dinin bünyesi zarar görmüyor, yalnız ileri gelen dindarların kellesi gidiyordu. Halbuki Abbasî devletinde böyle olmadı. Halifeler dine karşı lâübalı olsalar bile o devlette birdenbire bir fikir hareketi patlak verdi. Din sadece istihfaf edilmiyor, din akıl ve felsefeyle cerholunuyordu. Akidenin karşısına insan zekâsı dikilmişti. İslâm yalnız inanan değil, İslâm şimdi düşünüyor da.

Bu hareket ilk önce Basra'da çıktı. Neden? Orası ancak Ömer zamanında tesis edilmiş yeni bir şehirdi, neye fikir hareketi oradan çıktı? Birinci Muaviye zamanında Maverâünnehr'in zabtına memuren Horasan valiliğine tayin edilen Abdullah ibni Ziyad, Türk ülkelerinin zenginliğine, mamurluğuna ve halkındaki seviyye yüksekliğine hayran kalmıştı. Vali Türklerden iki bin tane genç münevver seçerek Arablara hocalık etsin diye onları Irak'a gönderip Basra'ya yerleştirdi. [1] Ekilen biçilir. Basra'ya o zaman fikir ekilmişti, şimdi mahsulü biçiliyor.

Sünnîlerin «Mutezile» adını verdikleri bu rasyonalist mektebi bundan sonraki fasılda göreceğiz. Yalnız burada şunu işaret edelim. Mutezilecilik yedinci halife Memun zamanında devletin resmî dini oldu. Memun'un kendi de mutezileci ve akliyeciydi. Kur'anın mahlûk olduğu kabul edildi. Kur'ana kim mahlûk demezse katlolunuyordu. Ve Kur'an için mahlûk demek Allahın kelâmı değil, Peygamberin sözü demekti. Bu hâl islâmlığı büsbütün başka bir sisteme götürüyordu. Sünnî Müslümanlar Memun'a «Emîr-ül-kâfirin» dediler.

Nüktedanlardan İbadei Muhannes bir gün Memun'un huzuruna girince «Efendimizin başı sağ olsun» der. Halife sorar: «Ne o, kim vefat etti?» İbade cevap verir: «Kur'an vefat etmedi mi?» Emevîler Kur'anın cildini oka tuttular. Abbasîler ise Kur'anın ruhunu defnediyorlar. [2].

Devlete gelince: Abbasî devletinin hüviyeti «gayri arablık» şeklini aldı. Zaten devletin merkezi arablık hududu haricinde kuruldu. Ömer'in arablık hududu Nil'in şarkındaki Fıstât'tan Fırat'ın garbindeki Kûfe'ye kadar gidiyordu. Halbuki Bağdad daha ilerde ve Dicle üzerindedir.

Arab olmıyana güveniş

Devlete gelince: Abbasî devletinin hüviyeti «gayri arablık» şeklini aldı. Zaten devletin merkezi arablık hududu haricinde kuruldu. Ömer'in arablık hududu Nil'in şarkındaki Fıstât'tan Fırat'ın garbindeki Kûfe'ye kadar gidiyordu. Halbuki Bağdad daha ilerde ve Dicle üzerindedir.

[1] İslâm müverrihi Belâzuri'nin «Fütuh-ül-Büldan» ına istinaden Şemseddin Günaltay, İbni Sinâ, birinci etüd, S. : 23, 1937.

[2] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 4, S. : 248.

Sonra yeni merkezin oraya götürülmesi hem arablığın sıklet merkezle-
rinden uzaklaşmak, hem de Abbasi devletini kuran İran ve Türk ülkele-
rine yakınlaşmaktı. Bu, çok dikkat edilecek bir nokta olsa gerektir.

Abbasi halifeleri o kadar Arab olmıyanlara istinat ediyorlardı ki ikin-
ci halife Mansur (754 - 775) giyinmeyi bile Arab tarzından çıkararak İran
kıyafetini resmî libas ilân etmiş ve Arabların başlarına uzun kü-
lâhlar geçirtmişti. Bir Arab şairi dayanamadı: «Biz halifeden islâmlık icra-
atında ziyadelik bekledik; o bu ziyadeliği külâhlarda yaptı; ve bu külâh-
lar herkesin başında yahudi küpleri gibi duruyor!» dedi. [1].

Fakat Abbasi halifelerinde ve devletinde asıl Türk tesiri gittikçe e-
hemmiyet kazanmağa başladı. Emevi halifeleri arabcanın fasihini öğren-
sin diye oğullarını çöle gönderirlerdi. Abbasi halifeleri ise iyi idarecilik
öğrensin diye oğullarını valilikle Türk illerine yolladılar. Onlar orada
Türk prenseslerle evleniyorlar. Halifelerin anaları da Türk'tür.

Beşinci halife Harunürreşid'in üç oğlu, Emin, Me-
Türk nüfuzunun mun ve Mutesim; üçü de arka arkaya halife oldular,
artması üçünün de anası Türk'tü. [2] Hele sekizinci halife
Mutesim bütün mukadderatını Türklere bağladı.

Kardeşi Emin'i İran askeri öldürmüştü. Bu, Türk ordusuna güvendi. Anası
Sefed cihetinden bir Türk prensesiydi. Kendisinin muhafız hassa ala-
yını teşkil eden Ferganalı Türklerin sayısı yirmi bini geçiyordu. «Bağdad
bunları istiap etmediğinden» halife, Bağdad civarında Türkler için Samra
şehrini yaptırdı. Türk askeri hac için ayrılmasın diye Samra'da ayrıca bir
Kâbe tesis ettirdi, onun tavaf yerleri ve Arafat yerleri vardı. [3].

Türk askeri Samra'ya iyice yerleşsin diye onlara binlerle Türk ca-
rfyesi getirdi. Askerler onlarla evlendiler. Halife yalnız Türk askerlerine
değil, bu cariyelere de maaşlar tahsis etmişti. Bütün bunların senevî mas-
rafları 200 milyon altın dinarı buluyordu. Bir dinar 15 dirhem, yâni 15 altın
franktır. [4] Artık Arab aleyhtarlığı o kadar alenî bir mahiyet aldı ki
«Arablar başlarında Peygamber olmazsa, hiç bir muvaffakiyet göstere-
mezler» gibi darbı meseller ortalıkta dalgalanıp duruyordu. [5].

Mutesim'den sonra ise Abbasi hilâfeti fi'len Türklere geçmişti. Hali-
felerin tahta çıkarılması veya atılması onların elindeydi. On üçüncü ha-
life Mu'tez (866 869) maiyetindeki müneccimlere müracaat etti: — «Ne
kadar yaşayacak ve ne kadar hilâfette kalacak?» Zariflerden biri müda-

[1] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 2, S. : 34.

[2] Corci Zeydan, Memun'un anasını Türk olarak göstermiyor. Fakat Şem-
seddin Günaltay Türk olduğunu «Yakubi tarihi» ve «Cami-üd-Düvel» e istina-
den temin etmektedir. İkinci Tarih Kongresi, «İslâm dünyasının inhitatı sebebi
Selçuk istilâsı mıdır?» broşürü, 1937, S : 2.

[3], [5] Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 2, S. : 37.

[4] Aynı eser, C. : 2, S. : 166.

hale eder: — «Müneccimlere sormayın, bana sorun.» Ona sorar ve cevabını alır: — «Türkler ne kadar müsaade ederlerse o kadar yaşayacaksınız!»

Arab müverrihi Corci Zeydan, duyduğu acılığı saklıyamıyarak ilâve eder: Daha garibi, diyor, halifeler evvelce tahta çıktıkları vakit askerler ona sadakat yemini ederdi, Türklerin hâkimiyet devrinde ise halifelerin cûlûs edince askere sadakat yemini etmeğe başladı. [1].

Tarihlere bakılırsa Abbâsî devleti sekizinci asır ortasından on üçüncü asır ortasına kadar devam etmiş ve 37 halife yetiştirmiş görünür. Hayır, Abbâsî devleti beş asır değil, ancak 83 yıl sürdü ve ancak yedi halife yetiştirdi. Ondan sonraki devlet değil, devletin iskeleti bile değil, sadece adı ve gölgesidir. Herşeyi Türk eline almıştı. Arab sahneden çekildi.

İslâmlık türkte

Ömer'le başlayan Müslüman Arab İmparatorluğu Abbâsîlerin sekizinci halifesine kadar ancak iki asır sürdü. İki asır sonra Arab geldiği çöle gidiyor. Leon Kaetano bunun pek iyi farkına varmıştı: Arab olmanın kavimler

dine din diye sarıldılar ve dinsiz Arab'ı çarçabuk yuvarladılar. Çölden yeni bir din çıkaran Arablar yine çöllere dönerek eski hayatlarına başladılar. Halbuki kendilerinin ortaya attıkları dini ellerine alanlar o dinle bütün dünyayı asırlarca sarsıp duracaktır. [2].

Dini veren Arab kendi dinine inanmamıştı, başkasının dinini alan Türk ona bütün kalbini verdi. Bunu daha on ikinci asırda, Gırluların Hindistandaki Türk devletinde «Fahr-i Müdir» denen Fahreddin Mübarek şah «Şecerei ensab» isimli kitabının mukaddimesinde söylemişti. Türklerin neye cihana hâkim olduklarının sebeplerini sayarken bir de bunu söylüyor: Başka milletlerden irtidad edenler olur, fakat Türk'ten kimse irtidad etmez. Türkler bütün kalbleriyle Müslüman oldular. [3] Arabın sahneden çekilip bütün kudretin Türke geçmesi: Bu, dini bütün olanın dini zayıf olana karşı tabî bir hakkıydı.

8 — DİNİN KARIŞIP BULANMASI :

Muhammed'in islâmlığı, dininin çakıl taşları görünen bir ark kadar berraktı: Bu su sonra karışıp bulandı. Bunu karıştıranlar kimlerdir? Hind münevverlerinden Mevlâna Şebli «Tarihi İslâm» ında İslâm dininin intişarını kolaylaştıran âmilleri sayarken en mühim bir sebep olarak ta şunu gösterir: İran, yâni Zerdüş;

[1] Aynı eser, C. : 4, S. : 301.

[2] İslâm tarihi, Kaetano, 3 üncü cilt.

[3] Köprülüzade Fuad, «Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar.»

Bizans, yâni Hıristiyan ruhanî reislerinin Müslüman oluşları. Evet Müslüman oldular, fakat müslümanlığı da kendi dinlerinden getirdikleri hurafeler ve masallarla doldurdular. [1].

Yalnız Zerdüşt ve Hıristiyan değil, bir çok hahamlar da müslüman oluyorlardı. Bu ruhanî reisler yeni dine girerken onlara bağlı cemaatler de onlara uyuyordu. Bu, İslâmın kemiyetini arttırdı, fakat keyfiyetini bozarak. Bunlar kendi dinlerindeki hurafeleri mühim bir bilgi şekline sokarak İslâmlar arasında yayanlardır. Bunlara top yekûn «hurafeci» diyebiliriz. Hurafeciler, yaptıkları işi dürüst göstermek için, bir de hadîs uydurdular: «Beni İsrail hurafelerinden bahsetmenizde beis yoktur!» Madem ki beis yok, gelsin hurafe, gitsin hurafe!

Bu hurafecilerin adedi pek çoktur, en meşhurlarından bazılarını işaret edelim: Meselâ Abdullah ibni Sellâm; bu, Yahudi mühtedisidir, Muhammed zamanında Medine hahamıydı, İslâma girince eshaptan oldu, kendisi Kur'an tefsirine Tevrat tefsirini aşılıyanların ilk sırada gelenlerinden. [2].

Kâ'b-ül-Ahbar; bu da Yemen Yahudilerindendi, Ebu Bekir zamanında ihtida etti ve Ömer zamanında Medine'ye geldi. Binaenaleyh kendisi «tabiin» dendir. Ve yine tabiinden ve İran'dan gelme iki kardeş, Zerdüşt dininin masallarını getirenler; Veheb ve Hümmam, künyeleri Münebbih-ül-Yemani; bütün bunlar hakkında Kâtib-üt-Dinnuri diye meşhur imam Mehmed bin Müslim'in «Kitab-ül-Maarif» adındaki eseri tıkabasa malûmatla doludur [3].

Fakat İslâm dinini karıştırmakta asıl mühim rolü **Hadis yalancılığı** «Hadisciler» oynadı. «Hadîs ilmi» nin nasıl doğup tekâmül ettiğini bundan sonraki fasılda ve kendi bahsinde göreceğiz. Burada «Hadîs yalancılığı» nın ne korkunç bir genişlik aldığını seyredelim. O kadar çok hadîs meydana atıldı ki Abbasiler zamanında bunların yekûnu altı yüz bini buluyordu. [4] Bu hadîsler hep Medine devrinden rivayet edildiğine göre on yılda yevmiye iki yüz hadîs tutar: Yâni Muhammed durmadan çene çalmış!

Buharî bu altı yüz binden ancak 7275 ini doğru bularak kitabına aldı. [5] Halbuki bu doğru hadîsler de en çok geniş mikyasta İbni Abbas ile Ebû Hüreyre'den menkuldür. Onlar ki iki hadîs fabrikasıydı, ve onlar ki hadîs yalancılığının eli bayraklı iki kahramanıdır: Birincisi Yahudi hurafelerini, ikincisi de Hıristiyan masallarını hadîs adı altında islâmlığa dolduran iki gürbüz kaynak!

[1], [2], [3] İsmail Hâmi Danişmend, «Ye'cüc ve Me'cüc konferansı notları», Beyoğlu Halkevi, 1937.

[4], [5] Dr. Dozy, Tarihi İslâmiyet.

İbni Abbas

Peygamberin amcası Abbas'ın oğlu Abdullah; Muhammed zamanında pek gençti. Muktedir, natuk, beliğ; fakat kurnaz, nabızgir, zamaneye uyan, ahlâkî kayıtlardan âzade bir adam. Hasan'ın hal'inden sonra kendini Muaviye'ye sattı. Genişliyen imparatorlukta İslâma giren yeni milletlere ibtidai, sade ve mahdut islâmlık çok dar ve kifayetsiz geliyordu. Bu yeni milletlerin daha eski, daha medenî, daha dolu dinleri vardı. İbni Abbas'ın ince zekâsı vaziyeti kavradı, Yahudi menkıbelerini süsliyerek, bunları birer hadîse bağlamak suretile bol bol, ölçüsüz, hesapsız islâmlığa doldurdu. [1]

Hüneri iki türlüydü: Biri İsrail hurafelerini hadîsleştirmek, öteki Kur'an âyetlerine kendi rivayet ettiği hadîslere istinaden başka mâna vermek. Birincide yalan hadîs, ikincide Kur'anı tahrif ederek tefsir. Birincisi için sermaye haham menkıbeleri, ikincisi için de muhayyileydi, Tabarrî'nin tarihi birinci hünerinin, Buharî'nin kitabı da ikinci hünerinin mahsullerile doludur. [2].

Kur'anla nasıl istediği gibi oynıyabiliyor? Zekî adam, herşeyden önce Kur'anı niçin en iyi bildiğini anlatmanın yolunu bulacak. Önce sağlam bir temel lâzım. Ondan sonra muhayyilenin binası o temel üzerine istenildiği gibi kurulabilir. Bu temeli bir hadîsle yaptı. Peygamber bir gün onu göğsü üstünde sıkarak dua etmiş: «Yâ Rab, kendine kitabı öğret.» [3] Öğrendi; tam öğrendi, yaman öğrendi, ve neler öğretmedi!

O kadar öğrendi ki Peygamberi ve Kur'anı bile yalancı çıkarabilir: Meselâ Kur'an, Kâbenin İbrahim tarafından yapıldığını bildirdiği halde İbni Abbas, Kâbenin şerefini arttırmak için, bu işi en iptida'ya kadar götürebilmek emelile, Kâbenin Âdem tarafından inşa edildiğine dair hadîsler rivayet eder!

Ne Kur'anda, ne Muhammed'de kadercilik diye bir şey yokken İbni Abbas İslâmları o yosunlu bataklığa sürüklemenin yolunu bulur: «Allahın ilk halkettiği şey kalemdir, buna herşeyi yazmayı emretmiştir.» Peki ama bu kadar kuru hadîsle bu iş olmaz. Onu şiirleştiren zengin hayalli diğer bir hadîs ilâve eder: «Lâvhı mahfuz» denen mukadderat lâvhası, hepimizin kaderinin yazıldığı lâvha; o nerededir ve nasıldır? O, beş yüz yıllık mesafededir, lâvhanın kendi beyaz inciden, ve iki cephesi yakuttandır. Allah hergün buraya 360 defa bakar; insan kaderlerinden dilediğini ibka, dilediğini imha eder!

O, hadîslere siyâsî rol oynatmayı da bilir: Meselâ Ayşe'den bir rivayet var. Ayşe, Peygamberin son günlerine yalnız kendinin şahit olduğunu ve Peygamberin hiç bir talimat bırakmadan, kendi dizi üstünde birdenbire ölüverdiğini söyler. Bundan maksat Ali'nin hilâfet meselesinde hiçbir

[1], [2], [3] Leon Kaetano, İslâm Tarihi, C.: 1 (Medhal kısmı).

haklı olmadığını isbattır. Sünnîler, yâni Ebû Bekirin hilâfetini haklı görenler bu hâdise yâni onun kızının sözüne istinat ettiler.

İbni Abbas durur mu? İşte onun hadîsi: Peygamber ihtizar halindeyken Ali'yi çağırır. Ayşeyle Hıfisa bunu kıskanarak hemen babalarına haber verirler. Ali'le beraber bu suretle Ebu Bekir ve Ömer de gelir. Peygamber üçünü birlik görünce camı sıkılıp, lâzım olursa sonra çağırtacağını söyleyerek, üçünü de geri gönderir. Hilâfetin Peygamberden sonra Ali'ye geçmesi lâzım geldiğine inananlar da bu hadîse istinat ederler; yâni Ali'nin amcazadesinin sözüne; hem de ne amcazade!

İbni Abbas'tan sonraki bu en velûd hadîsçi de islâm-
Ebû Hüreyre a Hristiyan hurafelerini koydu. Öteki yahudilik, bu da Hristiyanlık mütehassısı. Buharî en çok bununla istişhad eder. Kim bu Ebû Hüreyre? Kendisi ancak Hayber seferinde müslüman oldu. Binaenaleyh Muhammed devrinde ancak üç sene bulundu. Öyleyken bu üç senelik Müslüman tam 5300 hadîs nakletti.

Asıl adı nedir? Bunu da bilen yok. Küçükken bir kedi ile oynamış. «Hürre» arabcada kedi demek, «hüreyre» de kedi yavrusu mânasına, buradan kendisine Ebû Hüreyre demişler. Bu kadar hadîs nakledeceğine bari önce kendi ismini nakledeydi.

Peki bu kadar az zamanda o kadar çok hadîs nasıl olur? Ebû Hüreyre bu: O da, İbni Abbas gibi, önce kuracağı hayalât ve hurafat binasının temelini yapıyor: Eshaptan muhacirler Medine çarşısında kârlı ticaretlerle meşguldürler, Medine ensarı da emlaklerini ve hurmalıklarını idare ile uğraşıyorlar. Halbuki kendisi Peygamberin sadakasile geçindiği için iş gücü hadîsleri bellemekten ibarettir: O kadar az zamanda bu kadar çok iş çıkarışı bundan! [1].

Bununla bütün eshaba yaptığı hakareti bir yana bırak; onlar menfaatçi, bu, tek başına din hizmetkârı. Sonra Peygamberin sadakasile geçinen ve hepsine «Ehli sîffe» denen kimseler pek çoktu, onların hiç birinden bir hadîs rivayet edilmedi, bunu da bırak; onlar lâkayt, bu vazifeşinas. Diyelim ki üç sene Peygamberin yanından hiç ayrılmadı, Peygamber de boyuna ona çene çaldı. Peki ama bu beş binden fazla hadîsi nasıl belledi? Bu ne hafıza bu? İşte temele bir temel daha: Hafızası zayıfmış, Peygamber dua etmiş, kendisine derhal Allah tarafından en kuvvetli hafıza bahşolunmuş!

Peki hafızası da kuvvetli. Fakat bu beş binden fazla hadîsi başkalarına nasıl belletti? Nafile sıkıştırıp durmayın. O herşeyin kulpunu takacaktır. Buharî'nin teminine göre onun 800 şakirdi varmış, bunlar ondan aldıkları hadîsleri hemen yazarlarmış. Doğrusu o kadar yalan için bu bir orduluk kâtip bile az!

[1] Kaetano, İslâm tarihi, C. : 1 (medhal kısmı).

O ki, bu yalanları hep Hıristiyan kaynaklarından alıyordu. O kadar ki bazan aldığı şeyin şeklini bile değiştirmeyi unutuyor. Meselâ işte bir hadîs: «Biz en sonuncuyuz, bir gün gelecek en birinci olacağız.» Bu, aynen, kelimesi kelimesine bir İncil fıkrasıdır. [1].

Ne fecî şeyler uydurmadı: Müezzin ezan okurken şeytan, ezanı dinlememek için, yellenirmiş.

Ne akla gelmez şeyler yumurtlamadı? Meğer her insanın etrafında, sivrisinek sürüleri gibi, melekler uçuşurmuş. Bizim kendilerini göremeyip seslerini işitemediğimiz bu sinek sürüsü melekler müminlerin her fiil ve hareketine göre manevralar yapıyorlar. Hem karşılıklı manevralar, yapılanları bozan, bozulanları yeniden yapan manevralar. Buharî'nin birinci cildi 148 den 251 inci sahifeye kadar hep bu melek masallarına ait hadîslerle doludur: İşte Kur'andan sonra en mukaddes kitap sayılan Buharî şerif!

Buharî'de iman var, azim var, uzun yıllar çöllerde emek çekti. Sor-du, soruşturdu; ayıkladı, terledi. Onda herşey var, yalnız tenkit fikri yok: Yalanı gerçekten, iyiyi kötüden, makulü mantıksızdan ayıran tenkit fikri.

Ebû Hüreyre'nin ne yalancı olduğunu safdil Buharî anlamadı ama, bunu İslâmın ileri gelenlerinden anlıyanlar çoktu. En başta İmamı Âzam Ebû Hanife, Ebû Hüreyre'den gelen hadîslere inanmadığını söyleyip durdu. Amr-ibni-Âs'ın oğlu Abdullah «Ebû Hüreyre'den daha yalancı adam olamaz» dermiş. Ömer'in oğlu da onu «Kendi maddî menfaatlerine göre hadîs uydurmakla» ittiham etmişti. Ayşe de bir gün onun yüzüne şöyle bağıyor: «Yâ Ebû Hüreyre, benim hiç işitmediğim hikâyeler anlatıyorsun:» [2].

9 — SONRAKİ MÜSLÜMANLIĞIN KARAKTERLERİ :

Sonraki müslümanlığın nasıl safha safha ve nasıl yeni yeni zaruretlerle başka başka istikametler aldığını gördük. Buna «Neye böyle oldu?» dememeli; «Elbette böyle olacaktı» demeli. Muhammed'in islâmlığı madem ki Arabistan çölünde kalmadı, kalamadı, elbette değişecekti. Ve bu değişme tabiidir ki kendine yeni esaslar, yeni umdeler, ve başka türlü istinat noktaları arayacaktı. Dinler cemiyette, cemiyetler hayat ve tarihin içindedir. Hayat ve tarih akıyor. Din de aktı. Bu, ne top yekûn bir tekâmül, ne top yekûn bir inhitattı. Muhammed islâmlığının sonraki müslümanlık şekline girişinden din bazan kazandı, bazan kaybetti. Bazan da aynı şeyin hem kârı, hem zârarı oldu.

Bunlara kısaca birer nazar atalım :

[1] Kaetano, C. : 1 (medhal).

[2] Aynı eser, C. : 1 (medhal).

İbadet âyinleri

İslâm Tarihinde Kaetano, müşteşrik Kremer'in İslâm imparatorluğundaki o müthiş genişlemeyi İslâm âyinlerinin inzibatında ve askerî disiplininde görmesine itiraz ile bunu uzun uzun cerheder. Ne Kaetano tam haklı, ne Kremer tam haksızdır. İslâm tarihi müellifi dinî âyinlerin siklet merkezi olan namazdaki o beş vakitlik kat'iyetin Muhammed zamanında mevcut olmadığını, bunun ancak birinci ve ikinci asır kelâmcılarıyla fıkıhçılarının eseri olduğunu, namaz âyinlerinin böyle kat'iyet kazandığı zaman da İslâm genişlemesinin bittiğini söylüyor. [1] Nasıl bitiş; İslâmdan iki asır sonra biten arablıktı. İslâmlık asıl haşmetini on altıncı asırda kazandı:

O asırdaki üç Türk imparatorluğu: Osmanlı devleti Fas'tan Kafkasya'ya Budapeşte'den Hind denizine kadar gerilmiş, ötede Babür Şahın kurduğu Hind devleti bütün Hindistanı kaplamış ve bu ikisinin şimalinde Altınordu devleti Rusya'dan Orta Asya'ya kadar uzanıyor. Üçü de Türk ve üçü de İslâm. Bu haşmetin yanında eski Roma cihangirliği bile bir çocuk oyuncağıdır!

Muhammed zamanında namaz ve abdest gayrı muayyen, gelişigüzel, ikinci ve üçüncü plânda idi. Abdest ve namazın en küçük teferruatına kadar kat'iyeti sonradan meydana geldi. Bu, iyi mi oldu, kötü mü? İyi olmadı, eski yumuşaklık katılaştı; iyi oldu, İslâmlar disipline alıştı. Muhammed ibadetleri gevşek bırakmıştı, serbaz Arab ruhuna bu uygun olduğu için. Sonraki müslümanlık bunu kat'ileştirdi, diğer dinlerden ayrılıklarını iyice anlıyabilmeleri için.

Kavmilik yerine cihan islâmlığı

Gördük; Muhammed Mekke'de kabile nebîsi, Medine'de arablık peygamberiydi. Fakat sonra İslâm devleti saltanatlar devirip imparatorluklar yıkarak kıt'alar ve ülkeler aşınca, bu müthiş ve anî genişleyiş yeni Müslüman olan diğer kavimlere yeni dinin en maddî bir mucizesi gibi göründü. O genişleyiş, o ne müthişti o: Daha hicretin 95 inci yılında, (713), yâni Peygamberin ölümünden 84 yıl sonra, daha Emevîler zamanında, İslâm devleti şarktan Ceyhun kıyılarına, garp-tan Pirene dağlarına ulaşıvermişti. İslâmlık yalnız Arab'a mahsus olaydı Allah onu hiç birdenbire o kadar genişletir miydi?

Hüseyin Cahid Yalçın «Fikir Hareketleri» ndeki seri makalelerinde sonraki ülema ve müfessirlerin Kur'anı tahrif ederek mâna verişlerine kızar. Kur'anda «Mekke ve etrafı» denirken, tefsirlerde bu, «Şark ve Garp ehlini», hattâ «Küllü Arz ehlini» gibi şekiller alıyor. [2] Bu, doğru; fakat herkes gibi ülema da göz önündeki büyük ve fi'li hakikate baktı. Demek ki Kur'anda «Mekke ve etrafı» denirken bu etraf çok genişmiş, hâdisat gösterdi

[1] Kaetano, İslâm tarihi, C. : 3.

[2] Fikir Hareketleri, Sayı: 40 - 64.

ki o «etraf» in maşrıktan mağribe kadar bir vüsatı varmış. Eğer böyle olmasa maşrıktan mağribe kadar müslümanlığa giren o kadar kavimleri ya Müslüman saymamak, ya onların nâhak yere Müslüman olduklarına hükmetmek lâzım gelecek. Tefsirlerdeki tahrifler yalnız ülemanın «kötü niyeti» nden değil, hayattaki o büyük hakikatin icbarındandı.

Tek din değil ayrı din

Muhammed islâmlığında yine gördük ki islâmlık yeni bir din değildi; İbrahim'den beri gelen tek dinin Arablara mahsus bir tezahürüydü. Diğer dinler ve şeriatlar bakiydi. Bunlar hep doğru. Fakat bir de hayata bakınız: Bu kadar yeni milletler, yeni ırklar, yeni diller: Türk'ü, İranlısı, Hindlisi, Berberîsi; hepsinin mazisi, medeniyeti, kendine mahsus dini vardı. Eğer ortada yeni bir din yoksa bunlar neye Müslüman oldular? Hayır, onlar yeni bir dine girdiler, diğer dinlerden ayrı, onların hepsinden üstün, en son bir dine girdiler. Bu, yeni dine girenlerin haysiyeti meselesidir.

Bu haysiyet, ve bu zaruret Kur'ana diğer dinler hakkında da seyyal bir tefsir genişliği getirdi. Evet musevîlik, hristiyanlık gibi dinler dahi hak dindi. Fakat bunların haklılıkları İslâmlığın zuhuruna kadardı. Zaten onların kendi dinlerini bozdukları Kur'anda söylenmiyor mu? O dinler bozulduğu içindir ki islâmlık çıktı. Onlar baştan hak iken şimdi batıl oldular. Böyle oldukları için Musevîsi de, Hristiyanı da hep «kâfir» dir.. Kiliseler birer küfür mabedinden başka bir şey değil. Fâtih neye mübarek ve yarı kudsî bir padişattır? Çünkü Ayasofya'yı cami yaptı:

*Vur deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilâl için
Gelmiş o şehvüvar-ı cihangir aşkına.*

Modern Yahya Kemal eski hissi ifade ederken böyle diyor. Eski Baki Kanunî Süleyman'da en çok neyi beyeniyordu:

*Aldın hezar bütgedeyi mescit eyledin
Nâkus yerlerinde okuttun ezanları.*

Yalnız yeni din, yalnız ayrı din değil, tek hak din. Bütün hak bunda ve bütün butlân öteki dinlerde. Kitap ne derse desin hayatın dediği budur.

Mucize tufanı

Muhammed islâmlığında, gördük ki hiç mucize yoktu. Orada yoktu ama, halk ruhunda mucizeye ihtiyaç vardı. Bunun böyle olduğunu daha ilk zamanlarda ve daha Arabistan'da bile görüyoruz. Hudeybiye'de Mekkelilerle yapılan çetin müzakerat esnasında, murahhas olarak Mekke'ye gönderilen Osman'ın şehadeti haberi şayi olunca Muhammed'in ordusunda müthiş bir galeyan husule gelmişti. Muhammed herkesin en son fedakârlığı yapacağı hakkında bütün eshaba bir ağacın altında yemin ettirdi.

Buhari'deki bir hadîse göre bu ağaç uçmuş. Gidenler sonra onu yerinde göremiyorlar. Kesilmiş olsa kökü kalacak, o da yok. Muhakkak

ağaç uçtu. Meğer tarihi tedkiklerle anlaşıyor ki Arablar bu ağacı ziyaretgâh yaptıkları ve bu da başka bir yoldan putperestliğe yol açacağı için ağaç, hiç bir emaresi kalmamak üzere, Ömer'in hilâfeti zamanında onun emrile yok edilmiş! [1]

Kur'anda mucize vehmini uyandırabilecek tek hâdisenin de ne olduğunu evvelki fasılda gördük. Bir gece Muhammed'e Mescidi Aksâ görünmüştü. Ertesi gün nâzil olan bir âyet bunun rûyadan ibaret olduğunu tasrih etti; dedikodular kapandı. Fakat sonra imanlar kuvvetlenince, islâmlık taşıp cihana yayılınca; madem ki en hak dindir; madem ki iki dünya, Peygamberin yüzü suyu hürmetine yaratıldı; Musa'nın ejder olan asası, İsa'nın ölü diriltten nefesi var da, Muhammed'in hiç mucizesi olmaz mı? denildi ve artık sonraki müslümanlık mucizelerle doldu. Bu da Müslüman olan yeni milletlerin izzeti nefsi ve haysiyeti icabıydı.

İbni Abbas'ın hadisleri sağ olsun; Peygamberin o, Mescidi Aksâ rüyası dallı budaklı bir mi'rac hârikası oldu. «Burak» isimli kanatlı bir ata binerek, Cebrailin rehberliğile kat kat göklere çıkan Muhammed, her katta bir peygamberle görüşür. Hele Musa, İslâm ümmetini elli kat namazdan kurtarmak için Muhammed'i üç dört defa Allahla pazarlığa gönderir. Mi'rac, bu mucizeler mucizesi, ne Musa'nın asası, ne İsa'nın nefesi; Muhammed madem ki hepsinden üstündür; mucizesi de öyle olacak. Mi'rac bütün divan şairlerinin en zengin ilham kaynaklarından oldu. Hele Şeyh Galib'in «Hüsn-ü aşk» taki mi'racyesi: O gece şebnem yerine yıldızlar, ve yıldızlardan önce aylar ve güneşler yağdı:

*Ger etmese mihri meh takaddüm
Şebnem yerine yağardı encüm.*

Kur'an ki Arş'dan yere inmişti, o gece yine Muhammed'le indiği yere çıkıyor:

*Herşey olur aslına şitaban
Çıktı yine âsümana Kur'an*

Muhammed'in sema katlarında muhtelif peygamberlerle tanışması, hepsinin bu en ulu peygambere hürmetleri:

*Ervah-ı rüsül camaat oldu
Allah bilir ne halet oldu.*

Ya Muhammed'in en son katta Arş'da Allah ile telâkkisi, o ki zaten Allahla doluydu; ağzına kadar dolu olana tekrar ne doldu?

*Evvel ne idi, ne oldu bilmem
Lebriz idi ol, ne doldu bilmem?*

Yalnız mi'rac değil ki... İsa bir dilim ekmekle bir cemaat mi doyurdu? Bu bir şey mi? Peygamber bir seferde, cehennem gibi sıcakta, susuz kalan orduyu susuzluktan kurtarmak için parmaklarını açtı; her parmak bir

[1] İslâm tarihi Kaetano, C. : 4, S. : 395 - 396.

çeşme gibi; herkes kana kana içiyor. Fuzulî «Su» kasidesinde söyler:

Hayretinden parmağın dişler kim etse istima,

Parmağından verdiği şiddet günü Ensara su.

Bunlar da kâfi değil: Diğer peygamberlerin mucizeleri hep kendi hayatlarındadır, hep peygamberlikleri zamanındadır. Fakat Muhammed madem ki hepsinden efdal, onun mucizeleri daha doğarken başladı. Süleyman Çelebi'nin Mevlûdu bütün bunları anlatır: Muhammed'in annesi Âmine Hatun onu doğuracağı sırada neler görmedi, neler: Melekler nurdan yataklar serdiler ve gelen Ak kuş...

Dinler ne peygamberlerin, ne kitapların, dinler onlardan ziyade halkındır; halk ona kendi ruhunu verir.

Fî'li ruhbanlık ve fetva

Asıl islâmlıkta, gördük, ruhbanlığın zerresi yoktur. Kulla Allah arasına kimse giremez. Halbuki hristiyanlıkta insanı dine koyan da, dinden çıkaran da kilise reisleridir. Bir vaftiz, Hristiyan

oldun; bir aforoz, hristiyanlıktan çıktın. İslâmlıkta ise Allahı tanı, Peygamberi bil, ahrete inan; Müslümansın. Bu lâiklik Muhammed islâmlığının en yüksek ve güzel esasıydı.

Fakat bu islâmlık sade Arablığa münhasır kalaydı olduğu gibi tatbiki kabildi. Kulla Allah arasına kimse girmesin diye Kur'an arabca nâzil olmuştu. Herkes onu tereddütsüz anlasın diye âyetler gayet açıktı. Fakat İslâma Arab olmıyan milletler girince, islâmlıkta onlar ağır basmağa başlayıp İslâm hâkimiyeti onlara geçince ve Türk hemen bütün İslâm dünyasını eline alınca; ne yapmalı, Türk arabca bilmez, öyleyse bazı insanlar arabca öğrenmeli, öğrenenler bilmiyenlere öğretmeli; işte ülema sınıfı böyle başladı ve bu, sonraki müslümanlıkta bir nevi ruhbanlık oldu.

Bu ruhbanlık nazarı değil, fi'lidir, vaftiz ve aforoz hakları yok; fakat Müslümanlara dini doğrudan doğruya Allah ve Peygamber değil, doğrudan doğruya kitabın kendi değil, muayyen bir sınıf öğretiyor. Öyleyse kulla Allah arasına kul girdi. Bu araya girenler yıllarca ve yıllarca dirsek çürüterek arabca öğreniyorlar, tefsir, hadîs, usul, ve daha bir çok dinî ilimler okuyorlar. Bütün bu emeklerin gayesi cahillere dinlerini öğretmek, onların ebedî saadete ermesine delil olmak. Bundan şerefli vazife olur mu? Artık bu şerefli sınıf tabîî nâlini hep kendine yontacak.

Bu sınıfın otoritesini kat'ileştirmek için Kur'andaki şu âyete istinat edildi: «Allahdan ve resûldan sonra içinizde ülûlemlr olanlara da itaat ediniz. «Ülûlemlr iki nevi, biri maddî; devlet kuvvetini elinde tutan hükümdar, ona itaat dinen farz; biri manevî, şariat ahkâmını bilen fetva sahipleri: Fetvaya boyun eğmek; bu, Allahın emrini dinlemektir. Şariat kılıcı; boyunlar kıldan ince!

Fetva şer'iyeciler elinde müthiş bir silâh oldu. Aforoz, Hristiyanı hristiyanlıktan çıkarır, ahretin ebedî saadetinden mahrum eder; fakat «kâ-

firdır» diyen fetva derhal kelleleri uçuruyor. Hani islâmlıkta cebir yoktu, hani Muhammed islâmlığında katil sadece kısas içindi? Fetva katil gibi dehşetli bir hakkı eline şöyle geçiriyor:

«Onlara (yâni Allahtan yüz çevirenlere) nasihat et: Kendilerine müessir sözler söyle.» Tefsiri Tibyana göre bu âyetteki «nasihat et» den maksat «Ahret azabile tehdit et» demektir. «Müessir sözler söyle» den maksat ta «dünya azabile tehdit et» mânasına geliyor. Pekî dünya azabının en müessiri nedir? Tabii kılıç! [1].

Katil hakkının ülema elinde ne tüyler ürpertici bir azamet kazandığının ibretli bir misaline bakınız: Osmanlı tarihinin en ikballi devri; bize Avrupa hâkimiyetini temin eden Mohac cenginden iki sene sonra, 1528 de, İstanbul'da, İsmail Maşukî adında Bayramiye erenlerinden bir Melâmî şeyhi var. Gençliğinden dolayı halk arasında «Oğlan Şeyh» namile mâruftur. Cezbeli ve cerbezeli bir adam. Beyazîd ve Süleymaniye camilerinde ateşin vaazlar veriyor. Kalbleri coşturmayı bilenlerden. Vaazlarına binlerle ve binlerle halk koşturmaktadır. Şöhreti bütün İstanbulu kapladı. Hem de serbest sözler söylüyormuş. Şer'iyeciler korktular. Bütün İstanbul halkını kazanan bu adam İbni Kemal fetvasile ve on iki müridiyle beraber At meydanında, yâni Sultanahmedde şehit edildi. [2].

Meselenin fecaati bunda değil. Asıl bundan sonra olana bakın. İsmail Maşukî'nin bu tarzda şehit edilmesi İstanbul halkına büsbütün fena tesir ediyor. İbni Kemal ölmüş. Fakat Oğlan Şeyh hâdisesinin dedikodusu bitip tükenmiyor. Halk onu öldürenleri katillikle itham etmektedir. Şeyhislâmlık makamında İbni Kemal'in şakirdi Ebussuud Efendi var. Hocasına karşı tecavüz öyle mi? Bütün homurtuları kökünden kesmek için bir fetva çıkardı: «Kim Oğlan Şeyh masum yere katledildi derse onun katli caizdir.» Ne tüfek, ne top, ne mitralyöz, ne bomba; bu fetvadan daha korkunç bir silâh olamaz: Hocanın dediği gibi düşünmezsen kellen gidecek!

Fetvanın kendilerine verdiği kuvvet böyle. Ya hükümdarlara verdiği istibdat kudreti? Ayasofya vâizi Kadızade Mehmet Efendi kahveyle tütünün haram olduğuna fetva verdi öyle mi? Kâfi, Dördüncü Murad, binlerle ve on binlerle masum halkın tütün veya kahve içti diye kellesini uçuracak. Hem de evlerin bacalarını koklayıp burnuna tütün kokusu geldi diyenlerin ihbarlarile! [3].

Dahilde katil hakkı veren fetva hariç için de cihat hakkı veriyordu. Halbuki Muhammed islâmlığında cihat tecavüzî değil, tedafüî idi. Yalnız islâmlığa düşmanlık yapanlara karşı caizdi. Fakat sonraki müslümanlık «İlâi Kelimetullah», yâni Allahın adını yükseltmek düsturunu icat

[1] Hüseyin Cahid, Fikir Hareketleri, sayı 54.

[2] Mehmed Ali Aynî, Hacı Bayramı Veli, 1343 (1924).

[3] Naimâ tarihi, C. : 6, S. : 221

etti. İslâm olmıyan devletlere karşı cihat için artık fetvaya bile lüzum yoktu. Akabe bin Nafi, Şimalî Afrikayı fethedip Atlas denizine varınca «Ey Okyanus, önüme çıkmasan Allahın namını dünyanın öteki ucuna kadar götürürdüm.» dedi. Önünde Okyanus yoksa git gidebildiğin kadar!

Selçuk devletinin inkırazından sonra Anadolu'nun on iki kadar Türk beyliği içinde en genci ve en küçüğü Osmanlı beyliği iken, bu, öteki beylikleri nasıl yuttu ve imparatorluğu kurmak ona nasıl nasip oldu? Bunun en mühim sebebi Osmanlı beyliğinin cihat yapabilecek bir vaziyette olmasıydı. Bizans hududunda cihatla uğraşan o beyliğe diğerleri bir şey diemedikleri gibi, diğer Türk beyliklerinden de oraya akın akın gönüllüler geliyordu. Beylik, Rumeli'ye geçti, cihat, Bulgaristan'ı yuttu, Sırbistan'ı kaldırdı, cihat; iyice kuvvetlenip de Anadolu'ya dönünce... Diğer Türk beylikleri de cihat yapana kurban oldular!

Fakat İslâm devletinin İslâmla cengi; fetva işte o zaman işe karıştırdı. Timurlenk, Yıldırım'la cenkedecek, ikisi de Müslüman hükümdarı; Timur kendi âlemasına sordu, fetva «peki» dedi; Yıldırım kendi ülemasına sordu, yine peki; fetva zekidir, alâstikidir, aynı zamanda sağı da, solu da haklı çıkarmayı bilir!

Fetvanın, içte katil hakkı; dışta cihat hakkı; dahilde sonsuz istibdat, hariçte sonsuz harpler. Din mi hayatı götürüyor, hayat mı dini sürüklüyor? Galiba din hayatı zembereklemiş, hayat dini şekilleştirmiş, birbirinden ayrılmıyacak kadar sarmaş dolaş, ikisi de beraber işte akıp gitmektedir.

Sonraki islâmlık... Fakat bu islâmlığın bütün bu sayıp geldiğimiz karakterleri Türk ırkının ruhî meyelânlarına uygun muydu? Aksarayî'nin fars dilile yazılmış «Müsameret-ül-Ahyar» ında Malazgird cengi anlatılırken bir fıkra zikredilir: Esir edilen Bizans imparatoru elleri bağlı huzura getiriliyor. Ülemadan Ebulfazlı Kirmanî, imparatorun sırtına bir iki yumruk atar. Alp Arslan kaşlarını çatarak hiddetle soruyor: — Bu, iyi bir hareket değildir, neye yaptın? Hoca cevap verir: — Küfrü tahkir için yaptım! Alp Arslan: — Hayır, der, kavimlerin uluları esir ve mağlûb da olsalar, onlara hakaret değil, merhamet gerektir.

Bir tarafta henüz ırkî meziyetlerini muhafaza eden bir hükümdar, diğer tarafta medresenin taassubile görüşü daralmış bir hoca; bu küçük fıkra da Türk müslümanlığındaki ırkî unsurla dinî unsuru, karşı karşıya konmuş birer lâvha gibi görebiliriz.

İSLÂM İSKOLÂSTİĞİ

1 — HİRİSTİYAN İSKOLÂSTİĞİLE MUKAYESE :

Müşterek Noktalar

İslâm iskolâstîği hicretin ilk asrında teşekküle başladı. Hristiyan iskolâstîğile aralarında müşabih ve müşterek noktalar var, bunlar iskolâstîğin mahiyeti icabıdır. Aynı zamanda iki iskolâstîğin aralarında ayrılıklar var, bunlar da iki dinin ve o dinlere dahil milletlerin bünyevî ve ruhî farklarından ileri geliyor. İki iskolâstîğin müşterek cihetleri şu gibi noktalardır :

a, İslâm iskolâstîği de hristiyanlığınki gibi iman ile aklı, din ile dünya bilgisini, nas ile ilmi birleştirmeye çalıştı. Bu suretle ikisinin de teolojisi, yâni ilâhiyatı meydana geldi. İkisinde de nakil ile akıl, bu iki büyük unsur birbirinde eritilmek istendi.

b, Bunda da ondaki gibi nakil vahiyden, akıl Yunan'dan geldi. İslâmlıkta da din işleri münakaşa edilirken akli deliller getirmek icap ediyordu. Bu delilleri Yunan filozofları felsefenin muhtelif sahalarında inceden inceye işlemişlerdi. İslâmlıkta da her fırka Yunanın muhtelif filozoflarından kendine göre deliller aldı. İslâm iskolâstîğinde de hristiyanlıkta olduğu gibi Yunan tesiri bu zaruretle ve bu kanaldan girdi.

c, Her iki iskolâstikte de müşterek bir ilim dili vardır. Hristiyanlarda lâtince, İslâmda arabca. Her iki iskolâstîğin asırlarca ve asırlarca bütün din, ilim, ve felsefe kitapları bu müşterek dillerle vücuda getirildi. Her iki iskolâstikte böyle müşterek birer dile ihtiyaç her iki dinin sahası içine muhtelif milletlerin girmiş olmasından doğuyordu. Aynı dindeki çeşitlik milletleri birleştirmek için bu diller birer irtibat mihveri oldular.

d, Her iki iskolâstikte de iki esaslı unsur vardır: Ümmet unsuru, ırkî unsur. Birincisi müşterek olan dinden, ikincisi muhtelif olan milletlerden geliyor. Ziya Gökalp'in ıstılahlarınca ümmetlikten gelen unsur medeniyeti, ırktan gelen unsur harsi, yâni kültürü doğurur. Buradaki medeniyeti karıştırmamalı. Bu, iskolâstiklere mahsus dinî medeniyettir.

e, Her iki iskolâstikte de bu iki unsurun arasında bir tahtaravall:

mücadelesi oldu. Medenî unsur o dine dahil muhtelif milletlere hep o dinin umumî hüviyetini vermek ister, ırkî unsur da kendi hususiyetile meydana çıkmaya çalışır. İki unsurun tezaadı buradan çıkıyor. Onun için her iki iskolâstikte ümmet medeniyeti ne kadar kuvvetli ise ırkî unsur o kadar zayıftır, diğeri de bunun aksine: İrkî unsurun kuvvetlenmesi demek medenî unsurun zayıflaması demektir.

Her iki unsuru misallerle muşahhaslaştırmak için şunu söyleyelim: Hristiyanlıkta Gotik mimarî din ümmetçiliğinin müşterek malıdır. Fransız ve Cermen kiliselerindeki farklar ise ırkî unsurdan gelir. İslâm'da da böyle. Kubbe, minare, medrese... Bunlar müşterektir, Arab'da da, Acem'de de, Türk'te de, Hind'de de var. Bunlar ümmet mefhumunu ifade ederler. Fakat Türk kubbelerinin diğerlerine, diğer minarelerin bizim minarelere benzemeyişleri; bu ayrılıklar da ırkî unsurdan geliyor.

Farklı noktalar

a, Hristiyan dini akide itibarıyla daha mürekkeptir. Eb, İbin, Ruh-ül-Kudüs'ten mürekkep «Ekanimi selâse» ın karışıklığı akla sarsıntı veriyor. Onun için, evvelce gördük, Hristiyan iskolâstığı Yunan felsefesiyle uzlaşmadı, Yunanı hristiyanlaştırdı. İnsan Aristo, kafası, canı, eti, kanı ve yüksek aklı olan Aristo, hristiyanlıkta kilise mozayığı gibi, yapyassı bir surete döndü. Hulâsa Hristiyan iskolâstığında akıl nakilde eridi.

Halbuki İslâm dini daha serbest, daha sadeydi. Akide bakımından mürekkebliği yoktu. Orada ilim ve felsefe hristiyanlığa nisbeten daha serbest kaldı. Felsefe dine fedakârlık yapacağına, Fârabî'lerin, İbni Sinâ'ların elinde, din felsefeye fedakârlık yaptı. O sebeble Avrupa, eski Yunanı bulabilmek için, üç dört asır İslâm felsefesine çiraklık etti.

b, Hristiyan iskolâstığında ümmet medeniyetinin müşterek unsuru âzamî derecede kuvvetli, ırkî unsur ise asgarî derecede zayıftı. Çünkü hristiyanlığın kucakladığı Avrupa milletleri henüz millet değildiler, henüz dilleri bile teşekkül etmemişti. (Bak, S. : 160-164) Ortada Roma medeniyeti yok. Yeni din onu, o putperest devri, herkese unutturmayı bir vazife bilmiş. İşte bu sebeplerden dolayı Hristiyan medeniyeti kucağına aldığı milletlere millet değil, ümmet damgası verdi. Haçlı seferlerinde İngiliz, Fransız, Almanı değil, hepsinde Hristiyan şövalyeyi görüyorduk.

İslâm'da ise aksine: İslâmlık Arab olmanın kavimlere sirayet edip te Türkler, Farslar, Hindûlar gibi milletler İslâm dinine girdiği vakit onların yüksek ve ırkî birer medeniyetleri vardı. Onlar İslâma girince din onları kendine çekerken, onlar da dini kendilerine çektiler. Muhammed islâmlığı onlara çok dardı, onun için sonraki müslümanlık bambaşka bir din oldu. Bunun böyle olması da zarurî idi. Bu ciheti bundan sonraki fasılda daha etraflı göreceğiz. Her halde, islâmlığa girenler daha yüksek kültürlü oldukları için, dinden aldıklarından daha çok dine verdiler.

c, İki iskolâstik, ümmet medeniyetlerindeki yaratıcılık bakımından da

ayrılırlar. Hristiyan iskolâstîği yaratıcılık yapamadı. Çünkü onda ırkî unsurun tazyiki yoktu. Yaratıcılık iki sahada olacak: Sanat ve edebiyatta, ilim ve felsefede. Hristiyan iskolâstîğinin her iki sahada dahi neden deren bir mahrumiyet içinde kaldığını gördük. (Bak, S. : 176-182).

İslâm iskolâstîği ise sanat ve edebiyatta kendine mahsus orijinal dehâlar yetiştirdiği gibi ilim ve felsefede dahi eski Yunanın hacimli varlığını yükselterek ve onu daha ilerilere götürerek geniş çapta bir yaratıcılık gösterdi.

d, İki iskolâstîğin başlayışları da bitişleri de birbirinden ayrıdır. Avrupa iskolâstîği İslâmdan üç dört asır önce, yâni dördüncü asırdan itibaren başladı ve on altıncı asırdaki Rönesansla bitti. Avrupa milletlerindeki ırkî unsur dinî unsura galebe çalınca iskolâstik kapanmış ve Rönesans açılmış oluyor. İslâm iskolâstîği ise, sanki üç dört asır geç kalışının hıncını almak istiyormuş gibi Avrupa iskolâstîğinden sonra daha üç dört asır devam etti. Her iki iskolâstîğin başlangıçları ile bitişleri bir değil ama, kapladıkları zaman mesafesi her ikisinde de hemen hemen bir gibi.

Yalnız şu mühim fark var ki hristiyan iskolâstîği on ikinci asırdan sonra İslâm ilim ve felsefesinin tesirile eski koyu karanlıktan kurtuldu. Kendine on altıncı asır rönesansını hazırlayan yarı aydınlık bir devreye girdi. Halbuki bir kaç asır parlak yaratıcılık gösteren İslâm iskolâstik medeniyeti on ikinci asırdan sonra müsterek ümmet unsurunun kuvvetlenmesile donuklaşıp kışırlandı. Avrupaya üç dört asır ışıık veren islâmlık: Onların aydınlığı karanlıktan, bizim karanlığımız da aydınlıktan sonra geldi.

İskolâstikler orta zamanındır. Avrupa orta zamanı bu yüzden on beşinci asır sonlarında bittiği halde, bizim orta zamanımız İstanbul fethile bitmedi, bilâkis koyulaştı. Bizim orta zamanımız ancak Tanzimatla sarılmış ve ancak Cümhuriyet Türkiyesile tamamen bitmiş oluyor; madem ki iskolâstîğin bitmesi demek ırkî unsurun ümmet unsuruna galebe çalması demektir.

e, Her iki orta zamanın, rönesanslar neticesinde, bitmesile kavuşulan ırkî unsurlar da her iki iskolâstikte apayrı birer mahiyet gösteriyor. Avrupahlılar iskolâstîği yırtıp ta rönesansa erdikleri zaman, eski ırkî benliklerini bulmadılar. Çünkü orta zamandan önce ve hristiyanlıktan evvel Avrupa milletleri yoktu. Her millet muhtelif camialardan ibaretti. Millet olmaları için dil lâzımdı. Bundan mahrumdular.

Halbuki İslâm iskolâstîğinden kurtulanların İslâmdan önce muayyen ve kemikli birer ırkî varlıkları vardı. Bunların tam rönesansa varmaları için kendilerinin İslâmdan önceki ırkî unsura kadar inmeleri ve o unsuru kökünden alıp kaldırmaları lâzımdı. Tanzimattan beri yapmak istediğimiz rönesansın total ve sakat kalışı bundandır. İslâmdan önceki ırkî varlığa ineceğimize, hem Avrupayı almak, hem orta zaman islâmlığını bırak-

mamak istedik, olmadı, olamazdı.

f, Son bir fark olarak her iki iskolâstîğin müşterek dilleri arasındaki farıkayı da işaret edelim: Lâtince ile arabcanın her ikisi de mensup oldukları iskolâstiklerin ilim dilleri oldular ama, her ikisinin oynadığı rol çok başka başkadır. Lâtince, Avrupa dillerine iki sahadan hizmet etmişti. Biri «yeni lâtince» denen halk lâtincesinin Avrupa dillerile karışarak bugünkü lisanların meydana gelmesine sebep oluşu ve ilim dili olarak ta Avrupa dillerine istilâhlar için bir çok kökler veriş.

İkinci hizmeti ise böyle dil itibarile değil, zihniyet itibariledir. Lâtince Yunan sanatının, edebiyatının, ilim ve felsefesinin bütün mefhumlarını alarak inceliş zenginleşmiş bir dildi. Onun için bütün orta zaman âlimleri ve münevverleri hangi milletten olursa olsun eserlerini hep lâtince yazdılar. On ikinci asırdan sonra ilim ve felsefeye dair İslâm dâhilerinin eserleri kolayca lâtinceye tercüme edildi. Ondan sonra Yunan sanat ve edebiyat eserleri de lâtinceye tercüme olundu. Avrupa rönesansı bu suretle Yunan sanat ve edebiyatla ilim ve felsefedeki o iki hacimli varlığına kavuştu. Bütün bu faydalarına rağmen Avrupa milletleri rönesanstan sonra millî dillerinin istiklâllerini ilân ederek lâtinceye karşı âdetâ harp açtılar ve onun esaretinden kurtuldular. Çünkü lâtince din dili ve mukaddes değildi.

Lâtince mukaddes olmamak şöyle dursun bilâkis hıristiyanlıktan önceki putperestlerin diliydi. Kilise millî dillerin lâtinceye meydan okuyuşuna ses çıkaramadı. İncillerin lâtince ile alâkası yoktu. Din reformları incilleri kendi millî dillerine tercüme ettiler. İncilleri okumak için de lâtinceye hacet kalmadı. Bütün Avrupa'da lâtince, mütehassısların arasına ona baş vurmaları müstesna, fakat milletler için, mazinin bir dili olarak, müzelik bir lisan halinde, kendi köşesine büzüldü. Halbuki arabca... Bu, ayrı bir bahistir.

2 — ARABIN ROLÜ

VE AVRUPALILARIN İKİ BÜYÜK HATASI :

Arabcanın kudsiyeti

Arablar için arabca mukaddes değildi, putperest diliydi. Yalnız Allah, Peygamberin ırkdaşları Kur'anı anlaşılar diye âyetleri arabca gönderdi. Bütün Peygamber zamanında mümin olanlar için bile mukaddes olan yalnız Kur'anın mânası idi. Yoksa dilin kendi yine kendilerinin konuştuğu dünya diliydi. Fakat sonra müslümanlık maşrıkle mağribe yayılınca ve bütün İslâm âleminde Kur'anın kelimeleri ve cümleleri dahi doğrudan doğruya Allah kelâmı olduğu kanaati yerleşince Kur'anın kendi ile dili birbirinden ayrılmıyarak dil de Kur'an gibi kudsileşti. Allah mademki arabca konuşmuştu, onu öğrenmek Allah dilini öğrenmekti.

İslâm medreselerinde, hele Arab olmyan kavimlerin medreselerinde arabca, her dil gibi ilim öğrenmek için bir vasıta olmaktan çıktı. Bir gaye oldu. Arabca bizatihi ilmin kendiydi. Zaten Kur'anda herşey var, herşey. Yalnız onlar örtülüdür. Kelimelerin altında gizlidir. Ne kadar iyi arabca bilersen onları o kadar iyi anlarsın. Arabca ilimlerin en başına geçti. Kendisi ana ilim oldu. Arabca öğrenmek yalnız ilim de değil, en büyük bir sevaptı. İşte medresecilerin ve muhtelif ırktan emeklerin böyle mukaddes bir imanla bu dile sarılmaları arabca'yı ilerleterek bir ilim dili haline getirdi.

Yoksa arabca baştan bir çöl diliydi. Lâtince gibi ilim dili değildi. Çöldeki Arab için mühim olan şeyler: Kılıç, deve, kadın, belâgat... Devenin bin adı vardı. Kızgın çölün alevli şehvetile tutuşan Arab'ın bu sahadaki kelimeleri de akla hayret verecek kadar zengindi. Leon Kaetano diyor ki: «Cimain şiddetinden kadının tenasül yerinde husule gelen yırtılmaya Arablar (feda') derler, dünyanın hiç bir dilinde böyle bir lûgat yoktur!»

İlim dili

Böyle bir bedevî dili sonra nasıl ilim dili oldu? On birinci asrın büyük Türk âlimlerinden Elbirünî «Kitab-üs-Saydala»nın mukaddimesinde der ki: «Evvelce kitaplar ya yunanca veya süryanice idi ki bunlara Hristiyanlardan başka kimseler yol bulamıyordu. Bunlar arabcaya çevrildikten sonra Müslümanlar da hisselerini alarak ilerlemeğe başladılar ve içlerinden seçkin adamlar yetişti.» [1]

İşte yunancadan ve süryaniceden yapılan bu tercümelerledir ki Arab dili bir ilim dili olmak yolunu tuttu. Fakat tabîi bunda birdenbire muvaffak olamadı. İlk devrelerde yunancadan gelme ilmi istilahları oldukları gibi alıyor, yalnız bunları Arab hançeresine uydurmak için hafifçe tahrifat yapıyorlardı. Meselâ: Lojik yerine lojika; matematik yerine matematika, kategoriye bedel katigoryas, ve apotiktik'e bedel abodiktika... gibi. Ancak neden sonradır ki bu gibi tâbirlerin yerine arabca karşılıkları bulunmağa ve konmağa başlandı: Meselâ yukardaki dört kelime yerine sırasile mantık, riyaziye, makulât, bürhan... dendi.

Arabcanın nüfuzu

İşin en garip tarafı arabca'yı böyle ilim dili halinde terakki ettirenler Arab değil, Arab olmyanlardı. Sonraki bahislerde göreceğiz, ilk fikir adamları Arab olmyanlardan çıktı; Yunan ilim ve felsefesinden ilk istifade eden onlardı. Sonra ilim ve felsefede yaratıcılık yapanlar yine Arab olmyanlardı. Binaenaleyh bütün mefhumlar arabcaya Arab olmyanlar sayesinde girip yerleşiyordu.

Bu da birşey değil, doğrudan doğruya arabcanın kendi dahi yine Arab

[1] «Kitab-üs-Saydala fi tıb mukaddimesi», müellifi Elbirünî, mütercimi, Serafeddin Yaltkaya, İstanbul, 1937.

olmıyanlar tarafından ilerletiliyordu. Arabca mademki Kur'an dilidir, mukaddestir, mademki Müslüman milletlerine müşterek bir ilim dili de olmuştur, onu ilerletmek yalnız ilme hizmet değil, en büyük sevaptı. Arab lûgatının vaznı sayılan «Ebû Nasır İsmail bin Elhamadülcevherî» Farab'lı bir Türk'tür, meşhur Farabî'nin hemşerisidir. Lûgatı «Sahhahı Cevherî» diye ün saldı. En sahih lûgat. Bu Türk müellif, kitabını bitirdikten sonra Arab ülemasına verdi ve: «Dilinizi bir ecnebi adamdan öğreniniz.» dedi. [1].

Arabcanın böyle kudsî bir mahiyet alışı müthiş bir şeyken Emevîlerin arabçayı resmî dil olarak ilân etmeleri de arablığın istismar kabiliyetini birdenbire ve fevkalâde arttırmıştı. Irak, Suriye, Mısır, Berberiye gibi kıt'alarda arabca mahallî dilleri yutacak bir vaziyet aldığı için oraları arablaştı. Dil sayesinde arablık bir çok Arab olmıyan kütleleri kendine maletmiş oldu. [2].

Arabcanın resmî dil oluşu tabîî farsî ve türkçe gibi dillerin mahallî kudretine tesir edememişti. Fakat arabcadaki kudsiyet o dillere de yığın yığın arabcanın girmesine sebep oldu. Din ve şeriata ait istilahları siper alarak arabca boyuna bu dillerle doluyor. Farsinin on birinci asırda Firdevsî tarafından yaratılan Şehname'sinde beş on arabca kelime vardır. Aynı asra ait olup Yusuf Hâsı Hâcib tarafından vücuda getirilen «Kudat-kobilik» de de böyle: Her iki dilin o en hacimli iki eserinde bu kadar az arabca kullanılışı ilk zamanlardaki ırkî unsurun kuvvetini gösterir.

Fakat sonraları dil kuvveti arttıkça arabcanın istilâsı da arttı. Sadi'nin Gülistan'ı ile Hafız'ın Divan'ı arabca kelimelerle tika basa doludur. Hattâ Hafız'ın Divan'ı «Elâ yâ eyyühes saki...» diye Arablardan alınmış arabca bir şiirle başlar ve bizde de en büyük şairimiz Füzulî'nin Divan'ı «Ahreke minelkalbi...» diye yine Arablardan alınmış arabca şiirle başlıyor. Demek ki Acemin de Türk'ün de en yüksek iki şairi eserlerine arabçayı besmele yaptılar.

Türk kelimesi arabca!

Din kuvvetlendikçe arabca kudsileştiği için iş o hale geldi ki bizim eski kitaplarda türkçe kelimeler, şeklen olsun, arabcaya benzesin diye, meselâ «olup» u «elb» gibi yazmağa başladılar. Bizler arabçayı öyle görünce Arablar da tabîî cür'eti arttırdı. Meşhur Arab müfessirlerinden Hâzîn'in «Lübab-üt-te'vil fimani-yüt-tenzil» isimli tefsirinde «ye'cüc me'cüc» meselesinden bahsedilirken «Zülkarneyn seddi inşa ettiğinden o taife set haricinde kal-

[1] Bursalı Mehmed Tahir, Türklerin ülûm ve fûnuna hizmetleri, S. : 24.

[2] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye, C. : 4, S. : 115.

dı ve terkedildiler» denmesinden bilistifade «Bunlar terkedildiklerinden Türk ismini aldılar!» diyor. [1].

O zamanlar «Türk» kelimesi vavsız olarak «trk» şeklinde yazıldığı için Arab bunu «terk» den getiriyor ve cem'i de Arab kaidesince «etrâk» oluyor. Siz gafletin azâmetine bakın: Bizim medreseçiler belâğati sadece arabcaya körü körüne mutavaat sandıkları için, bundan otuz kırk yıl evvel, Veled Çelebi ile merhum Necib Âsım'dan birisi «Türk» kelimesini ilk defa «vavlı» olarak yazdıkları için medreseçiler kıyameti koparmışlar ve «onun cem'i etrâk olduğu için müfredi de vavlı yazılamaz» diye yaygaraları basmışlardı. Necib Âsım'la Veled Çelebi'ye o yüzden «vavlı türkçü» dendi [2]. Görülüyor ki tarihten daha eski olan kendi milletimin ismini bile arablık kendine maletmeğe kalkmıştır, onların bunu yapması ve bizim medreseçilerin de buna kapılması; ne ondan garip cür'et, ne bundan feci gaflet olabilir.

Birinci hata

Fakat arablığın arabca yüzünden elde ettiği asıl kâr bunlarda değil, kârın asıl azameti Arab olmyanların eserlerini müsterek ilim dili olan arabca ile yazmalarından dolayı, İslâm medeniyetinin bütün Avrupalılarca uzun asırlardır sadece bir Arab medeniyeti zannedilmesidir. Garplılardan da muhtelif milletten olan âlimler eserlerini lâtince yazdılar, fakat kimse onlara Lâtin demeyi aklından geçirmedi. Meselâ Fransızlardan Alber Logran'lar, Sen Toma'lar, İngilizlerden Bakon'lar, Almanlardan Lâypniç'ler hep lâtince yazdılar; fakat hiç biri kendi milletlerinin malı olmaktan çıkmadı. Prusya kralı Büyük Frederik hep fransızca yazdı ve hattâ fransızca şiirlerini tashih ettirmek için Volter'i üç sene yanında bulundurdu diye o Alman kralına da Fransız mı denecek? Fakat onlar arabca yazarların hepsini Arab sandılar. Avrupalıların büyük bir hatası buradadır.

Bu işten en büyük zararı gören biz Türkler olduk. İslâm medeniyetinin ilim ve felsefede hemen hemen bütün yaratıcılığını yapan ve bütün şerefini temsil eden Farabî, Elbirunî, İbni Sinâ gibi Türk dehâları, eserlerini arabca yazdıkları için hep Arab sanıldılar. Arablar da tabii bunu inkâr ederek kendilerine bedavadan gelen bu azâmetli şerefi reddedecek değillerdi.

Muasır Hıristiyan Arab müverrihi Corci Zeydan [3] dahi hep aynı

[1] İsmail Hâmi Danişmend'in «Ye'cüc ve Me'cüc konferansı, Beyoğlu Halkevi, 1937 ve «Türklük» mecmuası, sayı: 2

[2] Yusuf Akçora, Türk Yılı, 1928, S. : 357.

[3] Kara dö Vo bundan takdirle bahseder. «İslâm tarihini felsefi bir zekâ ve çok ferasetli bir kavrayışla tedkik etti» diyor ve tarihinin Emeviler ve Abbasilere ait kısımlarının ingilizceye tercüme edildiğini söylüyor. (Les Penseurs de l'İslâm, C. : 1, S. : 115-116).

zihniyeti gösterir. Meselâ «Medeniyeti İslâmiye tarihi» nin üçüncü cildinde (S. : 388) İslâm riyaziyesinden bahsederken meşhur Harzemî'nin «Yunan, Hind, İran cebirlerini cem ile (Cebri Arabî) yi tesis ettiğini ve Avrupalıların da rönesanstan sonra bu cebri aldıklarını söyler. Harzem, yâni Hıyve tarafları, türklüğün en katıksız diyarı, ve Harzemli Musa oğlu, en öz Türk çocuğu, o cebri icat ediyor, ve bunun adı «Cebri Arabî» oluyor!

Fakat bu kadar açık bir haksızlığı nihayet Avrupalılar da görmeğe başladılar. Artık İslâm medeniyetinde milletler kendi paylariyle meydana çıkıyorlar. Bükreş Üniversitesi profesörlerinden olup «Beynelmîl Tıb Tarihi Cemiyeti Reisi» olan doktor Gomoin, İbni Sinâ için neşrettiği etütte bu cihete de temas ederek diyor ki: «Tabîî Arablar İbni Sinâ isminden iftihar ederek onu reddetmeğe hiç teşebbüs etmediler. Fakat eski zaman Türklerinin bu yanlışlığı olduğu gibi bırakarak tashihe çalışmamaları teessüf edilecek bir keyfiyettir.» [1] Biz kimsenin hakkını almak istemiyoruz, fakat en büyük şerefimiz olan bu hakkımızı da kimseye bırakamayız.

ikinci hata Avrupalıların aldandıkları ikinci büyük hata şuradan geliyor. Arablar Arab olmıyan kavimlerin hepsine birden top yekûn «Acem» der, bunun cem'i «a'cam» gelir. Acem diye bir millet yoktur. O tâbir içine Türk, İranlı, Hindli, Suriyeli, Yunanlı, hulâsa Arab olmıyan ne kadar kavim varsa hepsi dahildi. Zaman geçtikçe bu «Acem» tâbiri içinden diğer milletler sıyrılarak o tâbir yalnız İranlılara inhisar ettirildi. Tabîî bu, yanlışlıktı, fakat bu yanlışla da yine en çok biz kurban gittik.

Avrupalılar, arabca yazmakla beraber, bazı İslâm mütefekkirlerinin Arab olmadıklarını ve olamayacaklarını ister istemez görmek mecburiyetinde kaldılar. Çünkü bunlar Horasan, Harzem, Buhara gibi arablıkla bir zerre alâkası olmıyan yerlerdendi. O yerlerden olduklarını da isimleriyle ve künyelerile gösterip duruyorlardı. Bunlar Arab değildi, belli, fakat ne idiler? Arab onlara «Acem» demiyor mu, ve «Acem» de İranlılara denilmiyor mu? İşte bu sefer de Arab'ın pençesinden kurtulan nice Türk mütefekkiri Acemin eline geçti. Avrupalıların ikinci büyük hatası da budur.

Bereket yine onlar bunun da farkına varmağa başladılar. Bunun «Acem» kelimesine ait o filolojik hatadan doğduğunu «Beynelmîl Tıb Tarihi Cemiyeti» ni kuran Profesör ve doktor Tricot-Royer yine İbni Sinâ'ya ait etüdünde açıkça itiraf ediyor [2]. Bütün Türk mütefekkir ve âlimlerinin, ya arabca yazdılar diye Arab, ya Arab değilse Acem sanılması, bu katmerli haksızlığın daha fazla devamı zaten ilim âlemi için de ayıptı.

[1] İbni Sinâ, büyük kitap, 1937, 2 nci kısım, 12 nci etüt.

[2] Aynı eser, 2 nci kısım, II inci etüt.

3 — İSLÂMÎ VE DİNÎ İLİMLER :

İslâmî ilimlerin iki büyük kaynağı var, biri islâmlığın kendi, diğeri Yunan. İslâm kökünden gelen ilimler de iki kısma ayrılır. Birinci kısım doğrudan doğruya dinîdir: Tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm gibi. İkinci kısım dinle alâkadar olmıyan, yahut dolayısıyla olan ilimlerdir: Tarih, coğrafya, seyahat, siyaset gibi. Yunan kökünden gelen ilimler de tabiatile ikiye ayrılır: Biri müsbet ilimler: Riyaziye, tabiiye, fizik, kimya, hey'et ve tababet gibi. Diğeri felsefî ilimler: Metafizik, psikoloji, mantık, ve ahlâk gibi.

Yunan kökünden gelen kısmı, yâni ilim ve felsefe tarafını bundan sonraki fasla bırakacağız. Çünkü bunlar ümmet medeniyetine ait değil, bütün beşeriyetindir ve İslâm medeniyeti bu sahada en yüksek yaratıcılığını göstermiştir. İslâmî ilimlerin ikinci kısmı olan tarih, coğrafya seyahat, ve siyaset bilgileri de dinî olmaktan ziyade lâdinî oldukları için gelecek fasla bırakıldı.

1°, TEFSİR :

Müfessirlerin hatası

İslâmî ilimlerin en başında tefsir gelir. Tefsir vahyin ilmidir. Peki vahiy nedir? İbni Haldun meşhur mukaddimesinde şöyle diyor: «Fahrı âlem cefendimizde vahyin iptidası rüya ile olup her kangerüyayı görse behemehal aynı zuhur ederdi.» [1] Meşhur İslâm tarihçisi Ebü-l-Fidâ dahi şöyle diyor: «Nübuvvetten ilk tezahür eden eser rüyayı sadıka idi.» [2] Muasır İslâm müctehitlerinden Şeyh Mehmed Abduhu dahi vahyi şöyle tarif etmektedir: «Nefiste bilvasıta veya bilâvasıta Hâlikten telâkki edildiği yakinen bilinmek şartile tahassül eden irfan.» [3].

Eğer İslâm tefsirciliği vahye hep bu mahiyeti vereydi, ve tefsirler hep bu mebdeden hareket edeydi, Kur'an büsbütün beşerlikten hariç ve büsbütün mafeykattabiî bir varlık olmaktan kurtulacak ve Şeyh Galib'in:

Birdir dedi aşina-yi vahdet

Mevc-i Ahadiyyet Ahmediyyet

nüktesi hakikî mânasını bulacaktı. Tefsir harekete başladığı noktada ilk aldanışa uğruyor. Sonra Kur'an esas itibarile bir kaç kısımdır. Eski-lerin ıstılahlarile bunların başlıcaları: Ahkâm, tahmidat, tehdidat, hikâyat olmak üzere dört nev'e ayrılabilir. «Ahkâm» dinî hükümleri ihtiva eden sûrelerdir. «Tahmidat» Allaha hamededen, dua eden, onun büyüklüğünü söyleyen; «tehdidat» insanları cehennem azaplarile korkutan; «hikâyat» ta Kur'anda «Kıssa» ismile geçen hikâyeli sûrelerdir. Bu dört

[1] Mukaddimei İbni Haldun tercümesi, C. : 3, S. : 97.

[2] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 1, S. : 115.

[3] Aksekili Ahmed Hamdi, Din dersleri, üçüncü kitap.

kısma bir de «hususiyat» diye, aile dedikodularına ait âyetleri ilâve edebiliriz.

Bu beş kısımlık sûrelerin hepsi müstakil değildir. Bazan ahkâm ile hikâyat birleşir: Bakara, Umran gibi. Bazan tahmidat ile ahkâm birleşir: En'am, Haccı Mekkiyye, Lokman, Mümtehine gibi. Bazan tahmidat ile hikâyat birleşir: A'raf, Ankebut gibi. Hele tahmidat ile tehdidat sûrelerin pek çoğunda müsterektir: Faslet, Muhammed, Fetih, Vakıâ, Tegabün, Kalem, Hâka, Naziat, Gaşiye... ilh gibi.

Sûrelerin bazıları da müstakil mevzuludurlar: Meselâ yalnız ahkâm için sûreler: Nisa', Maide, Nur, Ahzab, Talâk gibi, Yalnız tahmid sûreleri: Raad, Nahi, İsra', Secde, Rum, Fürgân, Rahman gibi. Hikâyat sûrelerinin çoğu da müstakildir: Yunus, Hud, Yusuf, Kısas, Nuh gibi. [1].

Kur'anın bu muhtelif kısımları tabii aynı ehemmiyette değildi. Meselâ Kur'anda büyük bir saha tutan hikâye ve kıssa sûrelerini Allah sırf insanlara ibret olsun diye inzal etmişti. Bu hikâyelerin bazıları evvelce de inzal edilmişti. Meselâ Musa ve Firavun hikâyesi Tevrat'ta da vardı. Kur'an bunu inkâr etmez:

«Yâ Muhammed, sana inzal ettiğimiz bu kıssalardan şek ediyorsan senden evvel Tevrat'ı okuyanlardan sor, Rabbinden sana gelen bu kıssalar doğrudur!» (S. : Yunus Â. : 94.)

Hikâyelerin bazıları ise yeniydi. Meselâ Nuh kıssası, tufan, gemi, ve geminin Cudi dağında istikrarı hikâyesi: «Yâ Muhammed kıssai Nuh ahbarı gabdendir. Sana vahyederiz, kablelvahiy sen ve kavmin bu kıssayı bilmezsiniz.» (S. : Hud, Â. : 23-49) .Görülüyor ki bunun yeniliği de şu noktada: Böyle bir kıssayı ne Muhammed biliyordu, ne de onun kavmi olan Arablar. Binaenaleyh Kur'an başka kavimlerin bildiğine karışmıyor.

Hele kıssai Yusuf gibi sûrelerde Allah resûlüne naklettiği hikâyenin güzelliğiyle öğünüyor gibidir: «Bu sûreyi sana vahyetmekle kıssaların en güzelini beyan ettik. Halbuki bunlar evvelce senin hatırına bile gelmezdi.» İşte Kur'anın mühim bir kısmını dolduran «hikâyat» faslı böyledir.

«Hususiyat» diyebileceğimiz kısımlar ise aile dedikodularına aittir. Bunlar yalnız Peygamberin şahsını alâkadar eder. Meselâ Ayşe'nin o meşhur gerdanlılık vakası. Bir seferden avdetle Ayşe geri kalıyor, gerdanlığını düşürmüş, bulmak için gecikti. Gelince ordunun Medine'ye hareket ettiğini gördü. Peygamber zevceleri seferlerde kapalı mahfelerde bulundukları için kimse onun

[1] Burada geçen sûrelerden bazılarının mânaları kendiliğinden belli ise de bazıları böyle değildir. Bunların mânalarını da ayrıca işaret edelim: En'am: Nimetler. Mümtehine: İmtihana çekilme, Ankebut: Örümcek, Faslet:Tafsilât. Vakıa: Vaka günü. Tegabün: Mütেকabil aldanma. Haka: Kendisinden çekinmek mümkün olmıyan gün. Naziat: Can alıcı melekler. Gaşiye: Her şeyi ihata eden gün. Ahzab: Fırkalar. Nahl: Arı. İsra': Gece seyahati.

devesinde olmadığını farkedememiş. O da, ararlar diye bulunduğu yerde bekliyor. Safvan namında genç bir Müslüman onu görünce devesini takdim eder. Medine'ye getirir. Müthiş bir dedikodu. Ayşe anasının evine gider. Dargınlık bir ay sürüyor [1]. Nihayet Nur sûresi işi halletti: «Habisane sözler habis adamlara habis adamlar habisane sözlere yakışır. Bedbahların söyledikleri müfteriyattan anlar (yâni Ayşe ve Safvan) müberradrlar.» (S. : Nur, Â. : 36).

Yine meselâ Zeyneb'le evlenme vak'ası: Muhammed'in evlâdlığı Zeyd bini Hâris'in karısı. Kadın Peygamberin gelini sayılır. Peygamber bir gün onu evde yarı açık denecek hafif bir libasla görünce: «Yâ kalbleri alt üst eden Allah!» diyor. Kadın vak'ayı kocasına anlatır. Zeyd karısını boşar ve Muhammed onunla evlenir. [2] Bu da büyük bir dedikoduya sebep oldu. Bu hâdise için de Ahzab sûresi nâzil olur: «Lâkin Zeyd karar verip te zevcesini tatlik ettiği vakit biz anı senin nikâhına verdik. Tâ ki talâktan sonra evlâdlıklarının zevcelerini nikâhlananın bir cürüm olmadığı anlaşılın.» (S. : Ahzab, Â. : 37).

Şimdi bütün bu aile dedikodularile, bütün kıssa sûreleri, hiç, din hükümlerini bildiren kısımlarla müsavi ehemmiyette olabilir mi? İslâm-lık ve din bunlarda değil, asıl bu hükümlerdedir. Müslüman olmak isteyenlere öğretilen bu ahkâm idi. Tefsir ilminin ikinci büyük hatası top yekûn bütün Kur'ana aynı ehemmiyeti vermek oldu. Madem ki hepsi Allahın kelâmı idi. Hepsini ayrı ayrı, kelime kelime, kılı kırk yararak incelediler [3]. Hiç te aynı kıymet ve ehemmiyette olmıyan muhtelif kısımlar tefsir ilminde hep bir hizaya alındılar.

büyük bir Türk müfessiri

Müfessirlerin nasıl yanılabilceğine ve tefsirlerin nasıl bir zihniyetle yazıldığına canlı, ibretli, ve türklük için de çok mühim olan bir misal: Hicretin dokuzuncu yılındaki Tebük seferi yaza rastladı, mesafe uzaktı, Suriye üzerine Bizansa karşı hareket olunacaktı. Arablardan çoğu sefere iştirakte betaet gösterdi. En çok bu seferden bahseden «Tev'â» sûresinin 40 ncı âyeti şöyle der : «Eğer siz emrolunduğunuz gazaya çıkmazsanız Allah sizi azabı elîm ile tazip edecek ve sizin yerinize sizden olmıyan başka bir kavmi ikame edecektir.»

Bu, islâmlığı muhafaza için Arabların yerine ikame olunacak «başka kavim» in vasıfları «Maide» sûresinin 57 nci âyetinde de şöyle methedilir: «Ey müminler içinizden bazıları dininden döndüğü takdirde Allah yakında öyle bir millet getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allahı

[1] Leon Kaetano, İslâm tarihi, C. : 4, S. : 155 - 158.

[2] Aynı eser, C. : 4, S. : 169-171.

[3] Kara dö Vo, Gazali.

severler. Onlar müminlere karşı mütevazı ve kâfirlere karşı khâhirdirler.» [1]

Kimdir bu kavim? Asırlar içinde bütün müfessirler o kavmi tayin için uğraştılar. O kavmin mevcut milletlerden kime nisbet olunabileceğini araştırdılar, durdular. Vardıkları neticeler nelerdir? Bu nisbet zümreleri onu buldu. Altı cins müfessir bu kavmin Arab olduğunu söyler. Çünkü din madem ki Arabla başladı, Arabdan daha iyi Müslüman olamaz. İyi ama, âyetler sarîh: «Sizden başka bir kavim» diyor. Diğer müfessirler bu sarahat karşısında bu kavmin «Bizans» veya «müşrikler» olacağını söylediler. Bizans bir kere İslâm değildi, sonra da hâdisatla sabit oldu, ortadan kaldırılmıştı. «Müşrikler» de böyle, hem İslâm değiller, hem de «müşrik» kelimesi bir kavmi ifade etmez. Âyetlerde o kavmin Müslüman olduğu «müminlere karşı mütevazı ve kâfirlere karşı khâhir» kaydile sabitti. Bir kısım müfessirler de bu kavmin İranlılar olacağını ileri sürdüler. Halbuki İran daha Ömer zamanında, daha tefsir ilmi başlamadan evvel mağlûp olup yere serilmişti. Ondan sonraki hâdisat ta İranın İslâm üzerine hâkimiyetini kat'iyen göstermedi.

Öyleyse kimdi bu kavim? Müfessirler öteye başvurdular, olmadı; beriye baş vurdular, sökmedi. Nihayet en kurnazları karar verdi: «Bu kavimden maksat melâikedir!» Halbuki âyet yine sarîh, «islâmlığı kurtaracak» olan, «Arabdan başka olan» o kavim bir kavimdir, melekler ise kavim değildir. Artık sizin bile bu kavmin kim olduğu dilinizin ucuna geldi değil mi? Asırlarca ve asırlarca o kadar müfessir şimdi sizin de dilinizin ucuna gelen o hakikati söyleyemedi. Fakat on yedinci asırda yetişen cevherli bir Türk âlimi; cevherli ve dürüst görüşlü bir âlim o kadar asırlardır aranıp ta bulunamıyan o kavmi en kat'i bir sarahatle ilân ediverdi: Bunu keşfeden Vanî Mehmet Efendidir [2]

Arabca yazdığı «Arais-ül Kur'an fi nefais-ül-fürkan» adındaki tefsirin de şöyle diyor: «Allahı taâlânın avn-ü inayetile hüsn-ü tevfikine istinaden biz deriz ki bu kavim Arab kavmine mugayereti tâmmе ile mugayir bulunan Türk kavmidir.» Vanî Mehmed Efendi bu iddiasını mücerret bir söz halinde bırakmamak için bütün Türk tarihini, bütün ana hatlari ve hâdis-

[1] İsmail Hâmi Danişmend «Ye'cüc Me'cüc konferansı» Beyoğlu Halkevi, 1937, ve «Türklük» mecmuası, sayı: 2, S. : 122-142.

[2] Ona «Vanî» denişi Vanlı oluşundandır. Dördüncü Mehmed devrinde vaazlarının parlaklığı ile ün salmıştı. Padişaha, imam ve şehzadelere hoca oldu. Boğaziçi'ndeki Vaniköyünü imar ettiği için orası kendi adını taşır. İkinci Viyana muhasarasında ordu vâizi idi. Hezimetten sonra Bursanın Kestil köyüne nefyedildi. Orada 1096 (1684) da vefat etti. «Osmanlı Müellifleri» onun üç arabî eserinden başka ekâbiri devlete yazdığı mektupları hâvi bir de münşaatı olduğunu söylüyor.

lerile şahit gösteriyor. Şarkta, garpte; karada, denizde; ve dünyanın üç kıt'asında uzun zamanlardır Türk milletinin islâmlığa yaptığı büyük hizmetleri sayıp anlatıyor ve sonunda «Bu, Allahın Türklere nasip etmiş olduğu bir fazlı ilâhîdir» diyor. [1].

Yalnız başkalarından değil, Türklerden ve başta Ebussuud olmak üzere Osmanlı ülemasından da bu kadar meşhur müfessirler geldi. Onlar tarihin bu en açık hakikatini neye göremediler? Çünkü onlarda büyük tarih görüşü yoktu. Tefsircilik yapanların en derin hatalarından biri de budur.

Onlar tarih görüşü bakımından o kadar miyopturlar ki bütün asırlar içinde o büyük hakikati tek başına gören Vanî Efendiye karşı da kıyametleri koprdılar. O kavmi Türk göstermek diğer milletleri kırarmış; bu, İslâm vahdetine aykırı imiş: Osmanlı medresesi bu hususta ne kadar yaygara yapmış olmalı ki onun akisleri zamanlarımıza kadar gelebildi. Şemseddin Samî'nin Kamus-ül-A'lâmında «mileli saireye karşı olan taassub ile meşhur» diye tavsif edilir. Bursalı Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde de aynen şu kayıt var: «Tevhidi klübü islâmiyana hizmet edemiyen, siyasete gayrı vakıf ülemaandır!» [2].

Doğru, o devirlerde böyle türklüğü müdafaadan büyük siyasetsizlik olur muydu? Diğer müfessirlerin dar görüşlü kalışları «Osmanlı» ve «islâmî» zihniyetin dışına çıkamayışlarındandı. Halbuki Vanî Mehmed Efendi, Türkün İslâm tarihindeki rolüne Türkistan hâkanı ve Hindistan fâtihi olan Gaznevîlerden başlıyor. İran ve Anadolu Selçukîlerinin Irak ve Azerbaycan'daki şiliği nasıl mahvettiklerini, Rumlara, Haçlılara, ve sonra da Moğollara karşı islâmiyeti nasıl arslanca müdafa ettiklerini anlatıyor. İşte bu «bütün türklüğü» görüştü. Vanî Mehmed Efendi, türkcülük tarihinin de en hürmetle anılacak bir siması ve bunların en başındadır.

2°, HADİS :

Hadis ilminin tarihçesi

Peygamber yalnız nebî değil, resûl de olduğu için hadis islâmlıkta Kur'andan sonra en mühim mevkii işgal eder. Resûl şeriat sahibidir, cemaatin reisidir. Onun sözleri ve hareketleri de Allahın iradesi addedilir. Hadîste iki şey var, biri Hadîsin metni, diğeri «isnad» dır. İsnad, hadis rivayet edenleri arka arkaya sıralıyarak membaa kadar gidiştir; yâni hadisi şahitlendirir.

Hadisleri ilk defa bir usul dairesinde toplayan Arve bir Zübeyr'dî Ölümü 94 (712) kendisi meşhur bir sahabenin oğlu. Bu, hicretin birinci asrı sonlarına doğru sahih ve kâzip hadislere bir intizam vermiş. Bunda dikkate değen nokta hadislerde hiç «isnad» yapmayışdır. İştiklerinin isimlerini ve hü-

[1] İsmail Hâmi Danişmend, «Ye'cüc Me'cüc konferansı» .

[2] Osmanlı Müellifleri. 2 nci cilt, S. : 50.

viyetlerini birer şahit gibi söylemiyor. Yegâne istişhad membaı Kur'andır. Demek ki isnad Peygamberden iki batın sonra bile mevcut değil.

İsnad ilk önce İbni İshak'ta başlıyor. Ölümü 151 (768). Fakat bu isnad henüz pek zayıftır. Bazan membaı hiç zikretmiyerek «İtimat ettiğim biri söyledi» diyor. Bazan en mühim tahriri vesikaların da membalarını söylemez. Meselâ Muhammed'in Medine'de Yahudilerle yaptığı mukavele ve yine meselâ Bedir'de şehit olanlarla yaralananların isimlerini havi cedvel gibi. Daha garibi, can sıkmamak için, muhtelif rivayetleri bir rivayete kalbettiğini de itiraf eder. Sonraki Müslüman müverrihleri «isnad» daki bu zaafından dolayı İbni İshak'ı pek o kadar itimada lââyık görmezler. Çünkü sonraları isnad metinden daha fazla ehemmiyet kazandı. Fakat İbni İshak saftır, serbesttir, isnadın incelikleriyle bağlı değildir, hadisleri riyasızca nakletmiştir.

Ondan sonra Vakidi geliyor. Ölümü 207 (822). İsnad burada daha tekâmül etti. İsnadlar tamam, fakat zaman zaman intizamsızlıklar var. Her hadîsin râvilerini ayrı ayrı göstereceğine toptancılık yapıyor. Bir faslın başına bütün râviler, şahitler sıralanmış, isnad tamamlanmıştır, onlardan sonra da faslın nihayetine onlardan teselsül edip gelen muhtelif hadisler nakledilmiştir. Ama hangi hadis hangi şahitlerden geliyor, burası belli değil. Doğruluk yekûn-larda [1].

Nihayet Buhari: (194 - 256) [809 - 869]. Künyesi Ebû Abdullah, ismi Meh-med ibni İsmail, şöhreti İmamı Buhari. Buhara'dan kalktı, bütün İslâm âlemini gezdi; yıllarca ve yıllarca Arab çöllerinde hadis toplamak için râviler, şahitler, isnadlar aradı. Sonra Bağdad'a gelip yerleşti. Abbasiler kendisini Semerkand'a sürdüler. Orada öldü. Eserine «Sahihi Buhari» veya «Buhari Şerif» denmesi rivayetleri eshaba kadar kırılmaz bir zincirle götürdüğü içindir [2].

Buhari ile «isnad» tam kemalini buldu. Gayet muntazamlaştı. İsnad artık asıl metinden daha mühim bir mevki aldı. Metinler hadis ilmiydi, isnadı iyi yapmak ta «Usulü hadis ilmi» oldu. Usül, yâni isnad muteber değilse metne de itibar yok. Her hadîse onun en sadık delili gibi bir isnad silsilesi bağlanıyor. Eğer o silsile içinde mevhum, veya itimat edilemeyecek kimseler varsa, öyle hadisler «zayıf» addedildi. Yok, isnad hep muteber kimselerle yapılmışsa artık o hadis «mahzı hakikat» tir.

Hadis ilminin çürük tarafları

Bir kere hadis diye bir ilmin doğması zarurî idi. O kadar genişliyen ve o kadar muhtelif kavimleri sinesine alan islamlık için yalnız âyet hükümleri kâfi gelemiyordu. Bunları hadislerle genişletmek lâzımdı. İslâm hukuku yeni tesis ediliyordu. Arablığın basit ihtiyaçlarına cevap veren Kur'an kâfi değildi. Binaenaleyh İslâm fıkhrına geniş bir memba ilâvesi elbet daha faydalı olacaktı ve öyle oldu.

Sonra yarattığı dinle çöl arabı gibi meçhul bir kavme koca koca imparatorlukları arka arkaya mahvettiren bu Muhammed nasıl bir hârikaydı; onun hak peygamber olduğu ki bu işten bile belliydi; onun herşeyini

[1] Kaetano, İslâm tarihi, C. : 1, (medhal).

[2] Kara dö Vo, Gâzali, S. : 5.

öğrenmek her Müslümana en büyük sevap değil mi? Onun için Buharî'ler tâ Buhara'dan kalktılar, Arab çöllerinde ömür tüketerek bunu öğrenmeğe çalıştılar. Peygamberin yalnız sözleri değil; evi, yaşayışı, âdetleri, muameleleri, giyinişi, gülüşü, kızıışı, herşeyini, herşeyini, öğrenmek. Gençliğimde okuduğum bir Fransız müverrihi, «En çok bilinen Napolyon sanırdım; halbuki Muhammed ondan kat kat fazla tedkik edilmiş. Kılıçlarının adedi ve isimleri bile belli!» mealinde bir şey söylemişti.

Hadîs ilmi için hakikaten akıllara hayret verecek himmetler gösterildi. Fakat bu ilmin çürük noktaları var. Bir kere bu ilim geç başlamıştı. Metin toplamak birinci asır sonlarında, isnad yapmak ta ikinci asırda başlıyor. İsnadı asıl kâmil bir hale getiren Buharî ise bu işi ancak üçüncü asrın birinci yarısında yapabiliyor. Haldeki bir adamdan hadîsin membana varmak için iki buçuk asır geri gitmek. İki buçuk asır içerisindeki sekiz on batınlık râvileri teselsül ettirmek: Evet, iş geç kalmıştı.

Hadîste doğruluğu temin için iki esas var: Biri isnadı muteber kimselerden, sözüne inanılacak adamlardan yapmak; diğeri, bu isnadı Eshabdan birine götürebilmek. Bunun ikisi de tam sağlam değil. Çünkü ikisi de vasıtaadır, asıl gaye hadîsin kendi, yâni metindir. O vasıtalar ki hep insan oğullarının rivayetleriyle geliyor. İnsan oğlu yalan söylemez mi, aldatmaz mı, hiç olmazsa aldanmaz mı, yanılmaz mı? Hayır, bunun önüne geçebilmek için bir mütearife kabul edildi. Eshab yalan söylemez!

Eshaptan en bol hadîs rivayet eden en bereketli iki membain, İbni Abbas ile Ebû Hüreyre'nin ne müthiş yalanlar savurduklarını etrafı ile biliyoruz. Eshab demek Muhammed'in hayatında onu mümin olarak gören demektir. Muhammed'i gören müminlerin yekûnu ise en az yüz bin tahmin ediliyor. Yüz bin kişi yalan söylemeyecek. Onların yalan söyleyebileceklerini Kur'an bile söylüyor: «Ey iman edenler işlemediğiniz şeyi niçin söylersiniz?» (S. : Saff, Â. : 2) [1].

Eshap ta insan, onlar da menfaatlerine mağlûp. Bir cuma Peygamber cemaate hutbe veriyordu. O sırada mahsulât azdı, buğday ve arpa gelmesi bekleniyordu. Bunun geldiğini ilân eden davul sesleri işitilince mescitteki cemaatin hepsi arpaya gitti. Camide yalnız on kişi kalmıştı. Ertesi gün bir âyet indi: «Allah nezdindeki sevap sizin için ticaretten daha hayırlıdır.» (S. : Cuma, Â. : 11) [2].

Hem dikkat ediniz, eshap içinde herkesin hakikaten inanacağı kimlerdir? Hulefayı Raşidinler, aşerei mübessirler değil mi? Halbuki bunlardan hiç hadîs rivayet eden yoktur. Bütün hadîs râvileri genç sahabelerdir. Peki ama, «Eshap yalan söylemez» düsturu bir mütearife olarak kabul edilmese hadîs ilmini istinad ettirmek için temel kalmıyacak. Onu

temel diye aldılar. Bina o temele kuruldu. Bu temel insan oğluna inanmak ve temel çok kaypak!

Peki hadîs denen bir şey yok mu, bütün hadîs kitapları baştan başa yalan mı? Böyle bir iddiaya en müfritler bile cür'et edemedi. Peygamber elbette bir çok sözler söyledi. Onların mühim bir kısmı elbette hafızadan hafızaya geçti. Yalnız «isnad» ı «metin» den daha ön safha almak, isnad muteberse metin gayrı makul de olsa onu sahih diye kabul etmek ve eshabı hiç aldanmaz sanmak; çürük olan bunlardır. Hadisler asıl metinlere göre kıymet alacaktı. O metin Muhammed'e yakışır mı, yakışmaz mı, o metin Kur'anın umumî ahkâmına uyuyor mu, uymuyor mu? Karar buna göre verilecekti. Halbuki karar sözün kendi üzerine değil, sözün nâkıli üzerine verildi. Hadîs ilmi çok yerde bundan dolayı aksıyor.

Uydurma hadîsleri nasıl meydana çıkardılar

Bir çok ferdi ve külevî menfaatlerin çarpışmaları; Medineliler, Kureysîler; Ali taraftarları, Muaviye taraftarları; Emevîler, Abbasîler; sünnîler, şîiler; takvacılar, serbestçiler...

Hadîs madem ki sözdür, rivayettir, her zümre kendi ideolojisine ve kendi menfaatine göre hadîs uydurmağa başladı. Bundan dolayıdır ki hadîslerin mikdarı Abbasîler zamanında 600 bini bulmuştu!

Fakat garpli müdekkikler bunları yine islâmî membarlarla, tarihi vesikalarla, yahut diğer ilmi delillerle inceliyerek kalp hadîsleri meydana çıkarmanın yolunu buldular. Meselâ şöyle bir hadîs var: «Bir Müslümanın harp beygirine vereceği her yulaf tanesine mukabil bir günahı affedilecek!»

Halbuki Arab şehirlerinde at beslenmezdi. At bedevî şeyhlerinde idi. Şeyhin beygiri için sağmal develer bulunurdu. Cenubî ve kıyı Arabistanda ise atları güneşte kurumuş balıklarla, yahut pirinçle, etle, hattâ koyun beyni ile beslerlerdi. Çünkü Arabistanda yulaf yetişmezdi. Eğer bir Arab, atını yulafla beslemeğe kalksa, bu yulaf aylarla mesafeden geleceği için, mahvolurdu. Demek ki bu hadîs sonradan icat edildi. Suriye ve Irak'ın alınışından sonra. Çünkü atlar yulafı oralarda gördü! [1].

Yine meselâ Merisi seferinde mühim bir vak'a olur. Kuyu başında muhacirin ile ensar arasında kavga çıktı. Muhammed psikoloğdur. Orduyu cebri yürüyüşe sevk ediyor. Sinirler bu sayede yatıştı. Bunu anlatan hadîs, işe müthiş sığağı karıştırıyor. Sinirler o cehennem gibi sıcak sayesinde yatışmış. Fakat buna imkân yok. Çünkü sefer beşinci hicret senesinin şabanında yapılmıştı, yani 626 kânunuevvelinde. Yâni kışın en koyu zamanında! [2].

Yine meselâ Ebubekir hakkında bir hadîs: Muhammed'in hastalığı zamanı. Son hutbesi: «Mescide açılan kapıların hepsini kapatınız, yalnız Ebubekirin ikametgâhına varanı bırakınız» Bu hadîs sünni membalardandır. Ebubekirin hilâfetini haklı göstermek endişesile çıkarılmıştır. Çünkü mescidin bütün iç kapıları Muhammed'in zevcelerinin hücrelerine açılırdı. Ebubekirin ikametgâhı mescide açılmak şöyleçursun, hattâ mescide yakın da değildi, hattâ Medine'nin

[1] Kaetano, İslâm tarihi, C. : 1,

[2] Aynı eser, C. : 4, S. : 151 - 152.

içinde de değildi: Ebubekir, Medine'nin dış mahallerinden birinde otururdu! [1]

Uydurma hadislerin zamanları bile tesbit olunabiliyor. Meselâ Medine ensarı hakkında şöyle bir hadis var: «Sair kimseler çoğalacak, ensar ise artmayacak. Onlar benim için ilticagâh oldular. Onlara taraftar olunuz ve onlara husumet gösterecekleri cezalandırınız.» Belli ki bu hadis çok eskidir; Emevîler devrindedir. Halife Yezîd'in Medine ensarını katlettirmesinin in'ikâsıdır. Eğer bu hadis daha sonra, Abbasiler devrinde icat edilmiş olsaydı, Emevîleri yedi kat yerin dibine geçirirdi. Halbuki hadis, Emevîler devrinde olduğu için, henüz onları açıktan tel'in edemiyor! [2].

Hadisin ehemmiyeti ve Türkler

Hadis ilminin bütün zayıf taraflarını olduğu gibi gösterdik. Fakat bu ilim İslâm kültüründe umman gibi bir derinlik kazandı. O zarurî idi, onun pek çok faydaları da oldu. İslâm dininin ahkâm ve ahlâk itibarile en zengin delillerini yine hadislerde görüyoruz. Netekim Muhammed islâmlığını anlatırken biz de pek çok yerde bu hadislerden istifade ettik. Hadisin iyi tarafları İslâma belki Kur'andan daha faydalı oldu. Hadisin iyi tarafı demek, doğru hadisler demektir. Yalan hadislerin kabahati ise, hadisın değil, insanlarındır.

Sonra hadis ilmi, vakıa olarak, on üç asırdır yüzlerce milyon İslâmî hareketlendirdi. Onun ehemmiyeti, oynadığı rolün bu azametindedir. Hadis ilminin kökü sayılan ana kitaplar beş tanedir: Buhara'lı İsmail'in kitabı, Nişaburlu Müslim'in kitabına «sahih» denir. Bu iki sahihten, yâni en muteber bu iki hadis âbidesinden sonra diğer üç kitaba «sünen» denir: Onlar da Sicistanlı Ebû Davudî, Tirmizli Ebû İsa. Neseîlî (yâni meşhur ilk Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevî'nin hemşerisi) Abdürrahman. Taşdıklararı memleket isimlerinden görülüyor ki bunların beşi de Türk ve türk-lüğün öz diyarındandırlar. Binaenaleyh hadis ilmi bütün hey'etile doğrudan doğruya ve rakipsiz olarak Türke ait bulunuyor. [3].

3°, FIKIH VE EBÜHANİFE :

İslâmda hukukun adına fıkıh denir. Carra de Vaux, Alman müsteşriklerinden Von Kremer'in tetkiklerine istinaden, İslâm teolojisinin İslâm fıkından çıktığını, fıkıh ilerledikçe ilâhiyatın da ilerlediğini söylüyor.

İslâm fıkının ehli sünnet mezhebinde dört imamı vardır: İmamı Malik, Ebû Hanife, Şafîî, Hanbelî. Bunlardan ikincisi, yâni Ebû Hanife Türk ırkındandır, diğer üçü Arabtır. Üç Arab fakihî birbirine çok yakın

[1] Kaetano, İslâm Tarihi, C. : 8, S. : 24.

[2] Aynı eser, C. : 8, S. : 25.

[3] İsmail Hakkı İzmirli; Türk kültürünün Arab yarımadasında izleri, İkinci Tarih Kongresi broşürlerinden, 1937, S. : 12.

bulunuyor. Üçü de fıkı dar bir çerçeve içinde tuttu, Ebû Hanife ise, onlardan büsbütün farklı olup, İslâm fıkına apayrı bir istikamet vermiştir. Binaenaleyh İslâm fıkını Arab ve Türk köklerine göre ikiye ayırmak icap eder.

İmamı Malik; ölümü 179 (795), hadis mekteplerinden Medine mektebine mensuptur. Medine gayet muhafazakâr olmuştur, her taş, her bucak Peygamberin hâtırasile dolu. Uzak hududlardaki gürültülerden âzade, islâmlığa yeni giren İran ve Türk gibi kavimlerin tesirlerinden masun, her türlü yeniliği bid'at görerek çekinen Medine mektebi. İşte bu mektebe mensup olan imamı Malik gayet dar görüşlü, koyu sünnetçi ve koyu Arabdı [1]. Üçüncü İmamı Şafiî de, ölümü 204 (819), aynen Malik gibiydi. Bu da arabcı idi, dardı. Ebû Hanife'nin ilâve ettiği sistemlere şiddetle muarızdı [2].

Sonuncu ve dördüncüleri olan İmamı Hanbeli, ölümü 241 (855), daha dar ve çok katı bir mezhep kurdu. Mezhebi Bağdad ve Rey gibi Irak ve İran'ın büyük şehirlerinde kanlı savaşlara sebep oldu [3]. Görülüyor ki Arab Fakihlerinin her üçü de ırkî vecibelere hakkile riayet etmişlerdir. İslâmlığı, Kur'an ve hadiste Arablığa ait hükümlerin dışarısına çıkarmamak istemişlerdir.

Halbuki İslâmlık çok büyümüşü, maşriktan mağribe genişlemiş, bir çok büyük ırkları, bir çok başka medeniyetleri sinesine almıştı. Kur'an ve hadisin arablık için ve Arabların seviyesine göre tanzim edilmiş olan ahkâmı artık yeni ihtiyaçlara kifayet edemezdi. İslâm fıkına bu yeni ihtiyaçlara göre yeni ufuklar açmak lâzımdı. Meseleleri daha geniş görmek icap ediyordu. Ebû Hanife işte bu ihtiyaca cevap oldu ve İslâm fıkında bu rolü oynadı.

Ebu Hanife : İsmi Numan, babası Sâbit, künyesi Ebû Hanife, şöhreti İmamı Âzam, kendisi Buhara cenubunda-
80- 158 (699 - 767) ki Tirmiz şehri ahalisinden Zota adlı bir Türkün torunudur. Dedesi Türkistanın istilâsı zamanında esir edilerek Irak'a getirildi [4]. Onun Türk ırkından olduğuna hiç bir mehaiz itiraz edemedi. Bütün teracim kitaplarında büyük babası Zota olarak gösterilir. [5]. Kendisi Kûfe'de doğdu.

İctihada ve imamlığa başlayınca bütün şakirdler onun dersine üşüyor. Şöhreti çarçabuk yayıldı. Emevîlerin son halifelerinden üçüncü Yezid (127) (744) ona Kûfe kadılığına teklif etti. Bu, devletin en yüksek şer'îye memuriyetiydi. Fakat Ebû Hanife imam ve müctehid olanlar devlet memuru olursa ictihad hürriyetleri elden gider diye bunu reddetti ve Yezid onu kamçılarla dövdürdü. İmam memur ve emirber olamaz diye yine reddetti.

[1, 2, 3,] Carra de Vaux, Gazali, S. : 5 - 10.

[4] Şemseddin Günaltay, Birinci Tarih Kongresi, S. : 296.

[5] İsmail Hakkı İzmirli, Türk kültürünün Arab yarımadasında izleri, İkinci Tarih Kongresi broşürlerinden S. : 9.

Abbâsî devleti teşekkül etti. İmamın dersleri artık büsbütün mahşer gibi. İkinci halife Ebû Cafer-ül-Mansur (754 - 775), ona sonsuz hürmetler gösterdi. Bu da ona «Kadılar kadısı» mevkiini teklif etti. Ebû Hanife yine reddediyor. Halife onu Fırat'a attırmakla tehdit eder. Ebû Hanife şu cevabı verdi: «Bir davada aleyhinize hüküm vermekliğim lâzım gelse aleyhinize hüküm vermekten çekinmem. Ama siz beni Fırat'a atıp boğmakla tehdit edersiniz. Bu bana kat'iyen tesir etmez. Hak olduğuna inanarak verdiğim bir hükmü geri almaktansa Fırat'ta boğulmayı tercih ederim.» [1].

Mansur onu ille teklif ettiği makama getirtmek için zindana attırdı. Zindanda kendisine hergün kamçı vurulacak ve kamçıların adedi hergün on tane arttırılacak. İmamı Âzam artık ihtiyardı, dayanamadı. Kamçıların adedi arttırıla arttırıla yüze çıktığı gün öldü. Öldü, fakat devlet reisnin dediğini kabul etmedi. Koca adam, granit adam. Zindandayken kendisini beş kişi bile müdafaa etmedi. Fakat cenazesine elli binden fazla cemaat toplanmıştı.

Müşteşrik Kara dö Vo onun için şöyle diyor: İslâmların en büyük imamı. Fıkha en geniş inkişafı o verdi. Hemen bütün Türkler onun mezhebindedir. Kendisi yalnız fakih değil, felsefî fikirlerin ilk açılışını da onda görüyoruz. Kendisi, Arab ırkından ve Medine soyundan gelen İmamı Malik'e muarızdı [2].

Fıkıh, tabiatile âyet ve hadise, bir de icmaa istinad ediyordu. İmamı Âzam buna örf, rey, kıyas, istihsan tariklerini ekledi. Yâni sadece nakle istinad eden fıkıhı aynı zamanda akla istinad ettirdi; Hanifeler naklî tesriden başka akli teşrii de kabul ettiler. Bu, hukuka rasyonalistliği getirmektir.

Onun fıkha koyduğu örf sistemile cemiyetlerin hakkı korunuyordu. Fıkha ait hadislerle amel etmek için onların şâyi olmuş olmasını, yâni cemiyet tarafından tatbik edilmiş bulunmasını esas tutmuştu. Yoksa râvilerin kavi ve zayıf olmasına bakmıyordu.

Rey sistemi de onundu. Bu, ferdî akla kıymet verıştır. «İsnad» ı en sağlam olan hadis bile eğer akla uygun değilse muteber olamazdı. Ebû Hanife onun için bilhassa Ebû Hüreyre'den rivayet edilen hadislere inanmıyordu. Bu suretle hadis ilminin «eshap yalan söylemez» düsturunu bir mütearife olarak kabul etmemişti.

«İstihsan» ı da ortaya koyan Ebû Hanife oldu. Fakihler istihsanı şöyle tarif ediyorlar: «Kıyası bırakıp halka en uygun olanını almak.» İşin kıyası: «güçlüğü atıp kolaylığı elde tutmak.» [3] Zota oğlu Ebû Hanife hukuk ilmini ilk defa kurultay teşkil ederek münakaşa noticesinde vazeden imamdır. Kurultay âzası sakirdlerinden kırk müctehiddi ve bunların yarısından fazlası Türklerdendi. [4].

Bu «en büyük imam» ın ne kadar serbest fikirli ve geniş düşünceli oldu-

[1] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 1.

[2] Carra de Vaux, La théologie avant Gazali; Gazali: S. : 7.

[3, 4] İsmail Hakkı İzmirli, aynı broşür, S. : 10 - 11.

ğunu anlamak için «fürua» ait bazı ictehadlarını işaret edelim: Müslim olmıyanlar dahi zekâta tevkil olunabiliirdi ve Mekke'deki Mescidi Haram'a Müslim olmıyanların da girmesi caizdi.

Bülûğa eren erkek ve kadının nikâhları vefîlerinin iznine bakılmaksızın kıyılabilir. Kadın pekâlâ kadı olabilir. Ezanda muteber olan örftür. Hangi bir dil ile olursa olsun halk ezan olduğunu bilirse ezan caiz olur. Kur'an bile «Nazmı arabinin ifade ettiği mânayı bildiren her hangi bir dil ile olan terkibi hususîdir.» [1].

Ebû Hanife kendisinin vazettiği bütün bu serbest esaslarla da iktifa etmedi. Bütün zamanlar ve bütün mekânlar için tatbik edilebilecek en hayırlı ve en alâstikî düsturu da açıkça vaz ederek «Zaman ve mekânın değişmesile ahkâm da değişir» dedi.

Ebû Hanife'nin ne kadar haklı olduğu şundan belliydi; islâmlığın o kadar genişlemesi, İslâma bu kadar yeni milletler girişi fakihlerin bile artık ayrı ayrı ihtisaslara ayrılmasına sebep olmuştu. Fıkıhta bu suretle ihtisas sahaları açıldı. Meselâ Ebû Hanife'nin iki meşhur şakirdi imam Yusuf'la imam Mehmed arazi hukukunda, Seyid Halil harp hukukunda, Maverdi idare hukukunda, imam Gazali de ticaret hukukunda ihtisas sahibi olmuşlardı [2].

4°, KELÂM :

Mahiyeti

Kelâm İslâm dinî bilgilerinin, yâni İslâm ilâhiyatının felsefeleşmesidir. Kelâmın bu son safhaya çıkışı en geç oldu. Bu iş ancak hicrî dördüncü asırda başlıyor. Artık kelâm sayesinde ilâhiyat ilmi aklî delillerle tesbit ediliyor. Naklî bilgileri akılla kuvvetlendirmek, teolojiye rasyonalizm koymak; işte «Kelâm» ın «felsefe» ile iltisak noktası bu yüzdendir. Diğer bir ifade ile felsefeyi dine hizmetkâr etmek: İşte buna «kelâm», onun mensuplarına «mütekellim» dendi.

Din hükümlerinden nasıl mâna çıkarılır? Onlara nasıl istinad edilir? Münakaşayı nasıl yapmalı? Delili nasıl getirmeli?... Kelâm işte bu işlerin ilmidir. Teftazani bunu «İmana müstenid delillerin teşkili ilmi» diye tarif ediyor [3].

Bu işin metodlarına «usul» dendi. Mantık felsefî ilimlerde ne rol oynuyorsa, kelâm da dinî ilimlerde aynı rolü oynuyor. Bu ilim islâmlıkta kendiliğinden doğmuştur, bu doğuş Yunan felsefesinin henüz islâmlığa girmesinden öncedir. Kelâmın bu iptidai safhasında muayyen vâzılar da yoktur. Bu iş âdeta anonimdir. Kelâm'ın ilk teşekkülü kendiliğinden oldu ve dinî bilgilerin tabiî inkişafı zarurî olarak tekevvün etti. Yalnız

[1] İsmail Hakkı İzmirli, aynı eser, S. : 11.

[2] «Les penseurs de l'İslame», C. : 5, S. :

[3] Carra de Vaux, Gazali kitabının Théologie faslı, S. : 12-14.

kelâmın ilk hakikî kaynağını Ebû Hanife'de bulabiliriz. O, fıkha reyî koy-makla kelâmın da tohumunu atmış oldu. Şafîî kelâma muarızdır [1].

Cebriyyun ve kaderiyyun

İslâmda ilk fikir hareketinin Basra'da çıktığını gör-dük. Muaviye zamanında Horasan valiliğine ta-yin edilen Abdullah ibni Ziyad orada mamu-riyeti ve seviyye yüksekliğini görerek iki bin mü-nevver Türk gencini Irak'a göndermiş ve onlar Basra'ya yerleştirilmişti. Bunlar bir nevi esir vaziyetindeydiler, fakat Arablara hocalık yapıyorlar-dı. Seviyyelerinin yüksekliğiyle hürriyetlerini kazandılar. Onlara İslâm tarihinde bu yüzden «Beni temim azadlıları» denildi.

Basra'da ilk fikir çarpışması kader ve irade meselesinden çıkıyor. Bi-zim irademizde hürriyet var mı, yok mu? Eğer bizde hürriyet yoksa, her-şey ezelden mukadderse o zaman bizden de «mes'uliyet» in kalkması lâ-zımdır. Mademki irade ve ihtiyarım haricinde Allah benim ne yapacağı-mı takdir etti, ne yapsam nafiye.

Bunun aksi: Eğer irademde hürriyet varsa, herşeyi yapmak benim kudretim dahilindeyse, o zaman herşeyin hâkimi olan Allahın kudreti ne oluyor? İslâmlığın bütün temeli ki Allahın bu hududsuz ve sonsuz kudretine istinad eder, kudreti insanda görmek islâmlığı darbelemek değil de nedir?

İşte meselenin çetinliği buradaydı: Birinciye kabul edersek islâmlı-ğın esas imanına taarruz edilmiş oluyor. İkinciye kabul edersek ne mes'-uliyet kalıyor, ne ahlâk, ne Cehennem. Bu iki fikrin birincilerine «ceb-riyyun», ikincilerine «kaderiyyun» denir.

Bunu bugünün felsefe ve psikolojisindeki «moralist» ve «determinist» münakaşalarile karıştırmamalıdır. Bunun dinle hiç alâkası yok. Moralist-ler, yâni irade hürriyetimizi kabul edenler bunu ruhî, mantıkî, içtimai bir çok delillerle isbata çalışırlar. Bizde cebriye diye tercüme edilen meselâ Stuart Mil gibi detelministler de bizim irademizdeki hürriyeti bizde değil, tabii ve içtimai saiklerde görürler. Hangi saik kuvvetli ise biz ona uyarız. Kendimizde hürriyet var sanmamız, izzeti nefsimizi aldatan bir vehimdir. Felsefe tarihinde iki tarafın da bitmez tükenmez delilleri var [2].

Halbuki islâmlıkta baş gösteren dâva sırf dinîydi. Avrupalılarca kade-riyecilik «fatalizm» mânasına alınarak sırf islâmlığa hâs bir akide olarak kabul edilmiştir. Onun için yer yüzündeki bütün İslâm milletlerinin uyu-şukluğunu bu kadercilikte görürler. Netekim kendilerinin felsefe kamus-ları «Bir Müslüman hükûmeti eceli tebdil edecek vesail mefkud olduğun-

[1] Carra de Vaux, Gazali kitabının Théologie faslı, S. : 12-14.

[2] Görülüyor ki islâmlığın «cebriyeciliği» ile felsefedeki «cebriyecilik» ayrıdır. Birincisi bütün iradî kudreti insanda görüyor, ikincisi ise bu kudreti saiklerde gördüğü için bizde irade hürriyetini tanımıyor. İkisi için de aynı is-tilâhın kabulü birçok kitaplarımızda bu işi karıştırmaktadır.

dan taunun hücumuna karşı müdafaasız davranır!» der [1].

Halbuki hakikî Muhammed islâmlığında böyle bir şey yoktu. Meselâ taun hakkındaki bir hadis karantina usulünü daha o zaman tesbit etmişti: «Bir yerde taun olduğunu haber alırsanız oraya gitmeyiniz. Lâkin bulunduğunuz yerde taun olursa bu sefer de taundan kaçmak için oradan çıkmayınız.»

İyi ama, âyetler alâstikî, hadisler sağlı sollu, sırf din bakımından «cebriyun» da, kaderiyun da kendi dâvalarını isbat için istedikleri kadar âyet ve hadis delili bulabiliyorlar. İkisi de tehlikeli. Ya Allahın kudretini tenkis, ya insanın mes'uliyetini kaldırış. Ehli sünnet bunun önüne geçmek için ikisi ortası bir esas buldular: «İradei külliye» Allahındı, ve «iradei cüz'ie» de insandaydı. Bu suretle her iki tehlike ortadan kaldırılmış oluyordu: Hem Allahın kudreti masun kalıyor, hem de insan mes'uliyetten kurtulamıyor [2].

Şemseddin Günaltay'ın tetkiklerine göre islâmlıktaki bu kaderiyecilik ve cebriyecilik fikirleri de Türklerden çıkmıştır. Bunları çıkaranlar da yine Basra'daki Beni Temin azadlıları olan Türklerdir. Cebriye mektebini Ma'bedül Cühenî kurdu. Hicretin sekseninci yılında ölen bu zat eski Part Türklerinden olup Curcan ve Tabaristan diyarından ve oradaki Cühenye bel-desindendir. Kaderiye mesleğini kuran da Belhli bir Türk olan Safvan oğlu Cehm namında biriydi ve fikirlerini ilk defa Türk illerinden Tirmiz'de ortaya atmıştı [3].

Mutezileciler

Cebriyecilerle kaderiyeciler birbirlerine karşı yalnız dinî delillerle, yalnız âyetler ve hadislerle cephe almışlardı. İki tarafın da endişesi dinî hakikati bulmaktı. Halbuki mutezileciler dinin karşısına felsefî fikirlerle çıktılar. Din «nakl» e istinad ediyordu. Bunlar «akl» a dayandılar. Yalnız «inanmak» değil, «düşünmek» lâzımdı.

İman kitapta, akıl insanda; mutezileciler insanı birinci safı koydular. Akıl bizde olduğu gibi irade de bizdeydi. İşte mutezilecilerin cebriyecilerle birleştiği nokta burasıdır. Bu yüzden yine bazı kitaplarda mutezile ile cebriye birbirine karıştırılır. Halbuki mutezileciler yalnız iradei cüz'ie meselesi üzerinde kalmadılar. Sahayı büsbütün genişlettiler: Allahın cemali, zatı, sıfatı, vahiy, Kur'anın Allah sözü olup olmadığı gibi bir çok meseleler mutezilecilerin işgal sahasıydı. Bir kelime ile mutezile mezhebi islâmlıkta «rasyonalizm» i kurmuştu.

Mutezileciler Allahı insanî sıfatlardan ve vasıflardan tecrid ve tenzih

[1] Aksekili Ahmed Hamdi, Dinî dersler, üçüncü kitap.

[2] Ahmed Naim, İlm-ün-nefs, eski darülfünun notları.

[3] Şemseddin Günaltay «Şehiristanı İslâm» ve «Kitab-ül-Ensab» a istinaden, İbni Sinâ, büyük kitap, birinci etüd.

ediyorlardı. İntikam almak, azap veya mükâfat vermek, Allah böyle şeylere karışmaz. Bunlar kaderi de reddettiler, herşey bizim irademiz dahilindedir. Kur'an Allah kelâmı değil, kul kelâmıdır, binaenaleyh ezelden değil, sonradandır ve mahlûktur. Mucize diye bir şey olamaz. İşte bütün bu gibi noktalarda ehli sünnetten ayrılıp itizal ettikleri için bunlara «mutezile» dendi [1].

Mutezileciler ehli sünneti esasından sarsıyorlardı. Ehli sünnette Allah herşeydir, tabiata, kâinata, dünyaya, insana, insanın bütün harekâtına Allah hâkimdir. Mutezileciler bunu reddettiler. Bu serbest, bu itirazcı, bu keskin zekâlar, yalancı Ebû Hüreyre'den naklen ellerine gayet elverişli bir hadis te geçirdiler: «İlmin birinci şartı şüphedir.» [2].

Akla istinadla islâmîliğe rasyonalizmi getiren mutezileciliği de Türkler kurdu. Bu işin ilk temelcisi Bakteryalı bir Türkün oğlu olan Ömer ibni Ubeyde'dir. Babası Beni Temin azadlılarından. Kurduğu rasyonalizm mektebinde kâinatın ezeli ve değişmez kanunlara bağlı olduğu ve âlemde sebepsiz hiç bir şeyin olamayacağı esaslarla lâik ilimleri kucakladı. Kader diye bir şeyin olmadığını söyliyerek iradeye istinad eden sağlam bir ahlâk kurdu. «Atom» nazariyesile de fiziği metafiziğe bağlamak yolunu buldu.

Memun zamanında mutezileciliğin resmî din olduğunu görmüştük. Memun'un anası Türk'tü. Kendisi Belh Türklerinden Bermekoğullarının [3] nezaretleri altında terbiye gördü, sonra veliahtlığında da «Şark hidivliği» unvanile Türk illerine vali olarak gönderildi.

Tabarî der ki: «Bu prens, Horasan taraflarını adaletile doldurdu. Hergün Büyük Camie gider, kürsüye çıkar, etrafında fıkıh ve ilâhiyat âlimleri, şikâyetçileri şahsen dinleyip hükmünü verirdi.» [4].

Memun orada hep böyle adalet ve ilimle uğraşırken kardeşi Emin, Bağdad'da zevk ve sefahat içindeydi. Memun'u istirkap edip duruyor. Halifenin veziri, Memun aleyhine entrikalar çevirmektedir. Emin, in oğlunu veliaht ilân ettirmeğe kalktı. Bu suretle Memun hilâfetten mahrum edilecekti.

Memun, Bağdad'a haddini bildirmek için mükemmel ve mücehhez bir ordu gönderdi. Bu ordunun muhasara makineleri de vardı. Ordu Bağdad'ı kuşatır. Türk diyarından gelen bu Türk ordusunun karşısında Bağdad'daki halife ordusu o kadar zavallı kaldı ki ona «çıplak ordu» diye ad bile takmışlardı [5].

Kuvvetli ordu bu çıplak orduyu yendi. Bağdad'a girdi. Halife nehirden yüzererek kaçtı. Fakat onu tanıyan bir asker halifenin kafasını kesti. Bu kafa Maveraünnehir'deki Memun'a gönderildi. Memun halife olmuştu. Fakat Merv'den

[1] Dr. Dozy, Tarihi İslâmiyet.

[2] Kara dö Vo, Gazali, S. : 6.

[3] Şemseddin Günaltay «bermek» kelimesinin «parmak» kelimesinden geldiğine işaret eder.

[4], [5] «Les Penseurs de l'İslame» C. : 1, S. : 10 - 12.

o kadar memnundu ki oradan ayrılmak istemedi. O geniş Abbasi İmparatorluğunu oradan idareye kalktı. Fakat Irak'ta ve bizzat Bağdad'da tehlikeli kıyamalar baş göstermesi üzerinedir ki 204 (819) te Bağdad'a geldi [1]

Çin vakayinamelerine göre Memun'un hidiv bulunduğu Maverâünehir, Horasan ve Baktaryan diyarı yüksek bir kültür içindeydi. Memun bu muhitten o kadar memnun oldu ki hilâfet kendisine kalıp ta Bağdad'a gitmesi lâzım geldiği zaman, Tarihi Yakubî'nin bildirdiğine göre, dayılarının diyarı olan bu Türk illerinden bir türlü ayrılmak istememişti. Nihayet hilâfet makamına gelmeğe mecbur kalınca da beraberinde kala-balık bir Türk kütlesi getiriyor [2].

İşte bu şartlar içinde yetişen Memun, diğer bütün Abbasi halifelerinden ayrı bir fikir yüksekliğine sahip olmuştu. Onun ilmen ne kadar olgun bir dereceye çıktığına bakmalı ki Bağdad'a geldikten sonra Kadı-yülkudat yâni «Kadılar kadısı» mevkiinde bulunan Yahya bin Ektem'e bütün ülema ve fukahayı saraya toplamasını emrediyor. Onlarla dinî ve fikrî bütün çetin meseleler hakkında ilmi münakaşalar yaptı. Onları adamakıllı imtihan etmişti. İşte Abbasi hilâfetinde mutezileciliğin resmî din olarak ilânı bu imtihan neticesinde olmuştur [3].

Kara dö Vo, hicretin üçüncü asrında, akla istinad eden mutezilecilerin, fikren yayılım ateşleri açarak bütün kelâm sahasını istilâ ettiklerini söyler. Artık bütün fikirlere onlar hâkimdi. Ehli sünnet islâmlığı esasından sarsılıyordu. Bu sırada iki mühim hâdise Sünnîlerin imdadına yetiştii ve mutezilecilik ric'ata başladı.

Hâdisenin biri devletten geliyordu. Memun'dan sonra rasyonalizm hâkimiyeti onun halefi Mutesim ve ondan sonraki Vâsık zamanlarında da devam etti. Memun'un halifelîği 813, Vâsık'ın ölümü 847, demek ki mutezilenin resmî ikbali 34 yıl sürdü. Bu devirde bütün devlet makamları onların elindeydi. Fakat Vâsık'tan sonra Mütevekkil (847-861), halife olunca bütün işler değişti. Geri zihniyetli olan bu adam, müteassipları kazanmak için, mutezilecilere karşı en kanlı vahşetlere kadar giden bir tenkil siyasetine başladı. Mutezile mezhebinden olan vezir Mehmed bin Abd-ül-melik Zeyyad'ı diri diri fırında yaktırdı.

Mütevekkil ile başlayan bu hareket halife Mutadid (892-902) zamanında büsbütün şiddelenerek felsefe ve lâik ilimlere ait kitapların yakılması neticelendi. Bütün bunlara rağmen mutezilecilik fikirlere hâkim olmakta devam ediyordu. Onların yalnız devlet makamlarındaki resmî ikballeri sönmüştü. Fakat mantık, delil, ilzam yine onlarla beraberdi. An'aneci ve sünnetçilerin sade nakle istinad eden fikirleri bu deliller karşısında dayanamıyordu. Fakat eş'arîlik meydana çıkıverince... Mutezileci-

[1] Kara de Vo, aynı mehaz.

[2], [3] Şemseddin Günaltay, İslâm dünyasının inhitatı sebebi, ikinci Tarih Kongresi broşürlerinden, 1937, S.: 2-3.

ler şimdi kendi silâhlarla dövüşen müthiş bir kudret karşısında kalmıştı.

Eş'ariliğin zuhuru

ye hâkemlik yapan meşhur Ebû Musa-l-Eş'arî (bak, S. : 221) onun ceddidi. Ebû Hasan kırk yaşına kadar hararetli bir mutezileciydi. Üstadı Ebû Haşim umumî yerlerdeki müzakere ve münakaşalara çok kere kendi yerine onu gönderiyordu.

Ebû Hasan bir gün evine kapandı, günlerce çıkmadı. Evinden çıktığı zaman da mutezilecilere mahsus mantosunu halkın önünde parçaladı. «Nasıl bu mantoyu yırttımsa bütün eski fikirlerimi de yırtıp attım.» dedi. [1] Artık yalnız mutezileden ayrılmıyor, kendi kırk yıllık mezhebine karşı bîaman bir saldırcı oluyordu.

Ebû Hasan mutezilenin bütün delillerini bildiği için onlara yine o cinsten delillerle ve onların en zayıf taraflarını seçerek hücum etmektedir. Zaten zekî, talâkatlı, ateşli bir adamdı. Mantığı kuvvetliydi. Mutezileciler onunla içlerinden bomba yemişe döndüler. Bunun kurduğu mektebe Eş'arîlik dendi ve Eş'arîler mutezilecileri yendi.

Ebû Hasan'ın kuvveti yalnız kendinden gelmiyordu. Mutezilecilerin ince fikir münakaşalarına akıl erdiremeyen âmme vicdanı dini yıkılıyor görmekten muztarıptı. Ebû Hasan mahirane manevralarla ve zekî bir tâbiye ile kendini has müminlerin bir halâskârı gibi gösterdi ve halk onun mutezilecilikten ayrılışını bir döneklık gibi değil, dinin bir kerameti gibi gördü.

Ebû Hasan bundan başka genç münevverleri de kazanmanın yolunu bulmuştu. O zamana kadar ehli sünnet erbabı mutezilenin aklî ve mantıkî delilleri karşısında ağızlarını açamıyordu. Halbuki şimdi Ebû Hasan'ın kurduğu mektebe, velev şeklen ve zahiren olsun, aklî ve ilmî manzara vermesi bu genç münevverleri de kendine çekti. Eş'arî boyuna kitap çıkarıyor. Kırkından ölünceye kadar yirmi iki senede rivayete göre 200 cilt eser yazmış. Şüphesiz bunların çoğu küçük risaleler olacak. Eş'arî, İslâm ortodoksluğunu, yâni sünnilîği bütün haşmetile kurmuş oldu.

Kelâmcılık sünnet sahasında onunla bir mektep mahiyetini almış oluyor. Bu mektep iki asır sonra kelâmın asıl dehâsını, imam Gazali'yi yetiştirecektir. Gazali, sonra göreceğiz, kelâm ilminin bir şehráyini gibi parlayacak. Eş'arî yalnız mutezilecilerle değil, filozof Elkindi'nin karanlık fikirlerine karşı da hücum ediyordu. Netekim iki asır sonra imam Ga-

[1] Bu izahat ve bundan sonraki malûmat Kara dö Vo'dandır. Şemseddin Günaltay demin ismi geçen broşüründe (S. : 9) Ebû Hasan'ın mutezileden ayrılışı sebebini üvey babası ve mutezile reisi olan Ebû Ali Cibai'ye kızgınlığını sebep gösteriyor.

zali de İbni Sinâya aynı suretle hücum edecek.

Mutezileciler yine devamla çalışıyorlardı. Lâkin bir taraftan eş'arilerin darbelerile geniş çapta hırpalanırlarken, diğer taraftan da artık onuncu asırdan itibaren Farabî ve İbni Sinâ gibi dehâlarla yaratıcı bir devreye giren «Büyük Felsefe» nin gölgesi altında kalarak görünmez bir hale geldiler.

- 4 -

Siyasî Tarikatler

İslâmlıkta mezhepler yalnız fikir sahasında kalmadılar. Fî'li ve siyasî şekiller de aldılar. Mutezileciler ehli sünneti yıldırırdı. İmanlar ve akideler onların akla istinad eden delillerile sarsılırdı, o kadar. Fakat içtimâî taazziler, gizli veya alenî teşekküller haline giren siyasî tarikatler ise böyle plâtonik sahada kalmadılar; bunlar devletleri sarstılar, devletleri devirdiler, ve devletler kurdular.

Bunların kütleleri hareketlendiren ve kütleleri çarpıştıran bu dinamik kudretleri islâmlığın Asya'da ve hele Afrika'da yayılıp genişlemesine en büyük âmil oldu. İslâmlığı beynelmîlel yapan en ziyade bu tarikatlardır. Bunlar din dâvalarile hareket eden siyasî hamlelerdi. Bunlar milyonlarla ve milyonlarla insan kanı akmasına sebep oldular. Fakat İslâm âlemine durgunluk yerine çalkantı veren de budur.

Siyasî tarikatlerin başlıcalarına kısa birer bakış yapalım :

Hâriciler Bunlar baştan Ali'nin taraftarıydılar. Fakat onun Muaviye ile hakeme razı olmasından dolayı öfkelenerek Ali'den ayrıldılar. Bunlar takva hususunda gayet müfrittiler. Zühdi islâmlığı son dereceye götürmüşlerdi. Eshabın hilâfet ve post kavgalarından, en ilerde sayılan ünlü İslâmların bile gösterdikleri riyakârlıklardan nefret ettiler. Bunlar, doktor Dozy'nin teşhisince, haki-katte cümhuriyet taraftarı olan demokratlardı.

Ali onlarla kanlı cenkler yapmak mecburiyetinde kaldı. Çarpıştılar, öldüler, yenildiler, fakat eğilmediler. Mezhepleri mağlûbiyetlerinden sonra da yaşadı. Bunlar müsavâtı ve kardeşliği vaaz ediyorlardı. Bunlar Emevîleri kâfir ilân ettiler. Emevîler de onları mahvetmek için bütün devlet kuvvetlerini harekete getirdiler. Her taraftan her suretle uğradıkları hücumlara karşı sabır ve celâdetle göğüs geriyorlardı.

Alenî cidal halinde kalınca büsbütün mahvolacaklarını anladıkları vakit gizli teşkilât haline geldiler. Gizli, korkunç, tedhişçi bir teşekkül.

Uğradıkları katillerin bir aksülâmeli halinde bunlar da umumî katilleri kabul etmişlerdi. Her günahkâr mümin değildi, her mümin olmıyanın katli caizdi. Bunlar hele Irak'ta ümmeti Muhammedin başına belâ ke-sildiler. Abbasî devleti bunları tenkil edebilmek için on sekiz sene uğ-raştı [1].

Çok güçlükle tedmir edilen haricîlerin bakıyyeleri Afrikaya geçtiler; Berberîleri ayaklandırdılar. Halife Mansur bu Afrika haricîleriyle yaptığı bir sefer için 63 milyon dirhem, yâni o miktarda altın frank sarfetmiş-ti [2]. Yalnız bu misâl haricîlerin İslâm devletlerine ne kadar pahalıya malolduklarını göstermeğe kifayet eder.

Şiiler

Bu tarikati İranlılar benimsedi. İran eski saltanat haya-tına, veraset sistemine, yukardan gelen istibdada alı-şıktı. Eski dinlerinin şatafatlı merasimi vardı. Eski bir medeniyete sahiptiler. Bütün ikballerini ve mazilerini bir darbede yıkan arablığa karşı ruhlarında derin bir homurtu saklıydı. Eski dinî temayül-leri İslâmlık şekli altında deprenmeler yapıyordu. Eski putperestliği bu sefer Ali ve ahfadına tapmak şekline koydular. Ali, Arab olmaktan çıkıp onların sanemi oldu. Hüseyin'in şehit olduğu Kerbelâ, Kâbeden kat kat mukaddesleşti. Şiîlik İslâm tabirleri altında islâmlıktan ayrı bir şey olmuş-tu.

Şiîlerin mutedillerine «Zeydî» denilir. Müfrit şiîlerin müessisi ise Abdullâh ibni Saba namında Yemenli bir Yahudi mühtedisidir. Allahı bir şahıs halinde tecelli ettiriyordu. Muhammed yine avdet edecekti. Ya-pılan haksızlıklar o zaman düzelecekti. Halife Osman onu Mısır'a nefyet-tirdi. Orada akidelerine büsbütün genişlik veriyor. Osman'ın katli hâ-disesinde bunun dahi mühim rolü vardır. Onu halife Ali de Medine'ye nef-yetmeğe mecbur oldu. İbni Saba orada İranlılar arasında daha müsait propaganda zemini bulmuştu. Ali'nin şehadetinden sonra onun ölmediğini ilân etti. Gök gürültüsü, yıldırım, şimşek; bunlar hep Ali'nin eserleriydi. Mezhep dalbudak salıp gidiyor.

Şiîlik bir taraftan yayılmak itibarile dalbudak saldı gibi, muhtelif şubelere bölünmek hususunda da yine dalbudak salıp duruyordu. O ka-dar ki islâmlıkta 73 mezhep zuhur edeceğine dair bir de hadis zuhur et-ti! [3].

Şiîler, Kur'anı alenen atamadıklarından onu mecazen tefsir ediyor-lardı. Emevîler yıkıldıktan sonra Abbasîler devrinde Şiîlik müsamaha, hattâ itibar kazandı. Şiîlerce din reisliği Ali nesline aitti. Ve bu reisliği maddeten «imam» lar temsil ederdi. On iki imam gelmişti. Buna «eimme-i

[1] Dr. Dozy, Tarihi İslâmiyet, C. : 1.

[2] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye, C. : 2, S. : 112.

[3] Dozy, Tarihi İslâmiyet.

isna eşer» derler. İmamlar «âyüs'el» dirler. Beşinci imam Mehmed-ül-Bâkır'ın yerine kardeşi Zeyd bin Ali kaim oluyor. İşte bundan şiîlerin Zeydiye kolu çıkar. Zeydiye mezhebi Şiîliğin en mutedil ve sünnilere en yakın olanıdır [1]. Tabaristandaki Aleviye devleti, ki 864-928 de hükümrân olmuşlardı, ve cenubî Arabistandaki «imamet» ler hep Zeydiye mezhebine mensup hükûmetlerdi.

Altıncı İmam Cafer Sadık'ın İsmail ve Musa diye iki oğlu vardı. İsmail içki içtiğinden Cafer onu haleflikten azletmiş. Bir kısım şiîler bunu kabul etmedi. İşte bunlara «İsmailî» dendi. Bunlar İslâm tarihinde çok büyük rol oynadılar. Çünkü Mısır'da teşekkül eden o azametli Fâtîmiye devleti bunlardan çıkmıştır.

İsmaililer

Bir rivayete göre İsmail fi'len imamlık yapmıyarak yedinci imamlığı oğlu Mehmed'e bırakmış. Bunun için onlara, diğer on ikili İmamîlerden ayırmak maksadile, «Seb'iye» dahi denildi. Mehmed'den ve onun yerine geçen ikinci İsmail'den sonra bu mezhep gizli bir teşekkül halini aldı. Ve onlara «Mesturin» yahut «Mektumin» dendi. Mezhebin «daî» leri, yâni «davet edicileri» vardı. Bu Dâîler bir nevi misyonerlerdi. Dâîler muhtelif dindeki insanlara o dinin icabına göre telkinler yapıyorlardı. Meselâ: Müslümanlara mehdînin, Yahudilere mesîhin, Hristiyanlara da Ruh-ül-Kudüs'ün geleceğini vad ediyorlardı. Daîler İran, Irak, Yemen, Afrika gibi islâmliğin muhtelif ülkelerine yayıldılar. Mezhebin dokuz derecesi vardı ve kuvvetli disipline tabiydiler.

Daîlerden «Eşşîf» diye anılan Ebû Abdullah şimalî Afrika'da Berberîleri ayaklandırdı. İsmailîlerin «Dâi-i Kebir» i olan Übeydullah ibni Meymun'u oraya davet etti. Aglebiye devletini yıktılar. Ebû Abdullah Eşşîf Übeydullahı hem mehdî, hem emirülmü'minin olarak ilân eder ve bunu halka kabul ettirir. Übeydullah bu kadar iyiliklerini gördüğü Ebû Abdullahı tagallübünden korkarak katlettirdi. İşte Fâtîmiye devletini kuran bu Übeydullahtır.

Dozy onu «âlim, filozof, göz hekimi. ve hokkabaz» olarak tavsif eder. «Düveli İslâmiye» göz hekimliğini babası Meymun'a atfediyor. Übeydullahı «Mehdî» dendiği için devletin Tunus civarındaki merkezine de «Mehdiye» denildi. Devlete Fâtîmiye denmesinin sebebi de bunların kendilerini neslen Peygamberin kızı Fâtîma'dan geldiklerini iddia etmelerindendi. Fâtîmiye devleti zaten İslâmlarda olan Sicilya ve Sardunya'yı da ele geçirdi. Kendilerine «Hulefayı Fâtîmiye» denilir. Bu devlet 910 da kuruldu, ve 1171 de Salâhaddin Eyyubî'nin Mısır'ı istilâsile nihayet buldu.

Fâtîmîler 969 da Ahşid oğullarının hüküm sürdüğü Mısır'ı zabtettiler. Devlet merkezleri artık Kahire olmuştu. Kahire'yi kuranlar onlardır. Ca-

[1] İstenley-Len Pol, Düveli İslâmiye, S. : 80.

mii Ezher de onların zamanında tesis edildi. Alelûmum Fâtımîler devrinde Mısır ve Suriye'nin serveti artmıştı. Akdeniz ticaretine en çok onlar hâkimdi.

Dürzîler

Fâtımîlerin altıncı halifesi Hâkim on bir yaşında tahta çıktı. Büyüdükten sonra birbirine uymaz huylarile, hem imarcı, hem zalim olarak görünmeğe başladı. Bir taraftan devletin en yüksek mevkilerini Hristiyanlara verecek kadar geniş mezheplilik gösteriyor, diğer taraftan ekseriyeti sünî olan Mısır'da şîliği ve Fatımîliği hâkim kılmak için, İslâmına, Hristiyanına yapmadık zulüm bırakmıyordu. Hem medreseler, camiler yaptırıyor, hem de Allahlık iddiasında bulunuyor.

Onu böyle Allahlık iddiasına sevkeden Dürzî namında İsmailî bir Türk'tü [1]. Şarktan Mısır'a gelmişti. İsmailîlerin bir Dâîsi idi. Zaten imamlar Ali'nin mümessili, Ali Tanrının ifadesi; işte Hâkim de Allah'tı; Allah insan şekline girmiş ve işte Hâkim hüviyetinde görünmüştü. Hâkim de bunu kabul etti. Dürzî'yi Suriye'ye gönderdi.

Dürzü orada halife namına «Hâkimiye» mezhebini kurdu. Fakat mezhep halifeden ziyade kendi adile şöret buldu. Hâkim'in zulmünden ve dehşetinden bıkan halkın 1021 de ayaklanması üzerine halife birdenbire ortadan kayboluyor. Şüphesiz gizlice katledildi. Lâkin Dürzîler onun ölmediğine inandılar. Lübnan'daki Dürzî mezhebinde olanlar hâlâ Hâkim'in yaşadığına ve ric'at ederek yine meydana çıkacağına inanırlar [2].

Diğer mezhepler

Şîî tarikatları ve mezhepleri saymakla bitmez. Bunlardan ikisine daha, dehşetli hususiyetleri dolayısıyla, ayrıca işaret edelim: Biri Kırâmîtalar; bunu Kırmit namında bir Dai kurdu. Kendisi Hemedanlıydı. Kırâmîta namını alan bu mezhep birden ehemmiyet kazanmıştı. Çünkü komünistliği ilân etti. Herkes malda müsterekti. Dinin bütün farzları terkolundu. Mezhep o kadar kuvvetlendi ki üzerlerine sevk edilen halife ordularını bile tarumar etmişlerdi. Bunlar da sonra Berberistana kadar hülûl ettiler.

Diğeri «Haşaşın» tarikatıdır. Kelime «haşhaş» ın cem'idir. Bu mezhebe giren fedailer haşhaşla sarhoş edildiklerinden bu namı aldılar. Mezhep İsmailîlerin şark kolunu teşkil eder. Bunu kuran meşhur Hasan Sabbah'tır. Cemiyet gizliydi. Bunlar «Katiller hükûmeti» adı verilebilecek bir hükûmet te kurdular. Tarikat beş dereceydi. İlk en büyük reis, sonra üç tane «Dâî-i Kebir» makamı, Sonra Dâîler, sonra Refikler, beşinci tabaka da Fedailer. Bunlar haşhaş ve saire ile sarhoş edilerek Hasan Sabbah'ın kurduğu sun'î cennette ayırlırlardı: Huriler, gılmanlar, çağlayanlar, şaraplar, herşey. Bu cennette daimî olarak kalmanın çaresi katil yapmaktır. Fedailer hep o cennetin tadile öldürdüler, öldürdüler. Bunları ancak Hülâgu'nun kurduğu İlhanî devleti mahvedebildi.

[1] Dozy, [2] Düveli İslâmiye, S. : 82.

Osmanlılarla İranlıların mezhep harpleri

Şehnâmenin mevzuu Turan ve İran'ın bitmez tükenmez cenkleridir. Fırdevsî'nin muhayyilesinde mitolojik bir şekil alan bu cenkler sonra 16 ncı asırdan itibaren, Sünnî ve Şîî çarpışmaları halinde, Osmanlı ve İran devletleri arasında devam edip durdu. Arablar İran ve Turanı zaptettikten sonra Türkler kendilerini çabuk kurtardılar. Gorkular, Gaznevîler, Selçukîler büyük Türk devletleri kurarak islâmîliğe hâkim oldular. İranlılar ancak onuncu asır ortalarına doğru «Büveyhoğulları» adında şîî mezhepli ve binaenaleyh millî bir hükûmet kurdular. Moğol istilâsında bu da ortadan kalktı. İlhanîlerden sonra meydana gelen «Muzafferîye» sülâlesi de bir asırdan fazla süremedi; Sünnî Timurlenk'in zuhuru onu da silip süpürdü.

İran ondan sonra hep Türk devletlerinin idaresine geçiyor. Karakoyunlular, Akkoyunlular, nihayet Safevîler. Bu sonuncunun müessisi İsmail hem dâhî, hem dâhiyeydi. Şeyhikten şahlığa çıktı. Azerbaycan Türk'ü, Türkçe şiirler yazıyor. Şiirlerinde Hataî mahlasını kullanır. Devlet reisliğiyle din reisliğini birleştirdi. Kuvvetinin azameti burdan geliyor. Yavuz'un babası İkinci Bayezid, velî ve gevşekti. Şah İsmail, şiilîği yayarak Anadolu'yu içinden fethetmeyi kurdu. Her Şîî olan Şah İsmail'i reis tanıdığı için, Anadolu'da onun mezhebine girenler, aynı zamanda onun tebeası olmuş oluyordu.

Yavuz Selim daha Trabzon valisi iken tehlikenin büyüklüğünü sezmişti. Şah İsmail, Maraş'taki Dulkadiroğlu Alâeddin'in kızı Benli Hatunla evlenecek. Söz verilmiş. Kız güzelliğiyle dillere destan. Fakat Sünnî-Şîî ihtilâfı yüzünden Dulkadiroğlu caydı. Şah İsmail kasırga gibi, zelzele gibi Dulkadiroğulları üzerine çöküyor. Maraş ve Elbistan'da taş üstüne taş bırakmadı. Dulkadiroğullarının mezarlarını bile mahvetti [1].

İşte iki devletin çarpışmasına ilk sebep olan vak'a budur. Çünkü Dulkadiroğlu Alâeddin'in kızı Gülbahar da Yavuz'un anasıydı. Yavuz, Trabzon valisi iken ve babasının iznini bile almadan, Şah İsmail'in Dulkadiroğullarına yaptığı tecavüzün mukabelesi olmak üzere, maiyetindeki ordusile İran erazisine tecavüz etmişti.

Yavuz'un hükümdar olur olmaz neden ilk iş olarak Acem cengine kalktığı bundan anlaşılır. Daha giderken Anadolu'da şiilik töhmetile kırk binden fazla insanın kellesini uçurtmuştu. Ric'at hattı üzerinde bir Şîî kıyamına imkân bırakmamak istemişti. Gariptir, Türk hükümdarı Yavuz çok güzel farsî şiirler yazardı. O, Acem şahı üzerine farsî şiirler yazarak giderken Acem şahı da «Hataî» mahlasile Türk padişahına karşı, Azerî sivesile, türkçe «nefes» ler yazarak geliyordu:

[1] Ârifî, Dulkadiroğulları, Tarih Encümeni mecmuaları: 30-38.

«Şah Hata» yem idem bu sırrı beyan
 Kâmil müdür cahil sözüne uyan
 Bir baştan ağlamak ömredür ziyan
 İki baştan muhib yâr olmayınca [1].

Yavuz, Çaldıran'ı kazandı, Tebriz'i aldı, fakat İran devletine nihayet veremeden döndü. Tebriz yine onlara geçmişti. Kanunî Süleyman tekrar Tebriz'i aldı, yine neticesiz. Yeniden bir sefer yaptı, yine galebe, fakat yine dibi yok. Üçüncü Murad'ın Çıldır cengi. Bu, artık asırlarca böyle devam edecek. Şahların ahundları Osmanlılar dinsiz diye, padişahların hocaları da İranlılar zındık diye fetva verdiler. İki taraf birbirlerine kâfirden daha beter bir nazarla bakıyorlardı: Bir taraf sünnilik, öte taraf şiiilik namına asırlarca cenkleşti. Netice?

Netice harita bakımından hiçti. O kadar asır, o kadar cenkten sonra hâlâ haritanın şekli değişmemiş gibidir. Fakat o cenklerin asıl fecaati netice itibarile bu beyhudelikte değil; iki taraf cenkleşe cenkleşe birbirlerini zayıf düşürürken ortada kuvvetlenen Rusya oldu. Rusya'nın doğusunda iki mühim dış âmilden biri Timurlenk'in iki defa Altınordu devletini istilâ edip oradaki türklüğü sarsması, diğeri de bu Sünnî ve Şîî ihtilâfları yüzünden Osmanlılarla İranlıların birbirini yiyip duruşudur.

Bu iki devletin çarpışmasındaki mânasızlığı bizde ilk söyleyen Sokollu, onlarda da bunu ilk gören Nadir Şah oldu. Sokollu o büyük çaptaki kafasile Üçüncü Murad'a ve etrafındakilere İran'la cengin faydasızlığını anlatmak için neler söylemedi: Kanunî gibi bir padişah bile İran seferinden bezip usanmıştı. İran fethedilse bile halk yine istiklâl için kıyam ederdi. Buna mani olmak için daimî ordu bulundurulsa bu sefer de ona varidat yetişmezdi [2]. Sokollu herşeyi söyledi. Söyledi ve dinlemedi.

Nadir Şaha gelince: On altıncı asrın başından itibaren 134 yıl İran'ı idare eden Türk Safevî hanedanından sonra memleket yine Afşar namındaki Türk hanedanına geçti. Bu hanedanın birincisi olan Nadir Şah, Osmanlı ve Rusların istilâsına uğrıyan İran'ı yalnız eski hudutlarına götürmekle iktifa etmemiş, bir darbede Afganistan'ı istilâ etmiş, bir darbede Hindistan'a girmişti [3]. Bizimle yaptığı üç harpten de ikisini kazandı ve bizim devlete teklif etti: Böyle sünnilik-şiiilik yüzünden beyhude yere cenk edilip durmasın diye. O da Sokollu gibi söyledi ve dinlemedi.

[1] «Bektaşî şairleri» Sadettin Nüzhet, S. : 135.

[2] Hammer tarihi, yedinci cilt, S. : 58.

[3] Düveli İslâmiye, S. : 415.

Yunanın İslâm İskolâstığıne Tesiri

Aristo ve İskenderiye İslâm iskolâstığının aklı unsuru en çok Yunan-
mektebi dan geldi: Müsbet ilimler ve felsefe. Yunan
 ilmile felsefesi, bilhassa İskenderiye mektebi
 vasıtasile, Süryanî ve Nasturî âlimleri kana-

lından, yavaş yavaş İslâm âlemine yayıldı. İskenderiye mektebi, evvelce
 gördük ki, Yunanın sadece tıp, tabiiyat, kozmoğrafya gibi ilimleriyle yal-
 nız felsefesini almıştı. Orada Bâtılamyüs heyeti Aristo heyetini tekâmül
 ettirmiş, bir de Ploten Aristo ile Eflâtun'u birleştirerek «yeni eflâtuncu-
 luk» u kurmuştu. O mektebin başka yaratıcılık tarafı yoktu. Orada Yu-
 nanın sanat ve edebiyat tarafı da yoktu. İskenderiye mektebi Yunanın
 fikir tarafını alarak onu sadıkane muhafaza etti.

O mektebin en hayırlı hareketi en çok Aristo'ya ehemmiyet vermesiy-
 di. Aristo bütün Yunan ilimlerini ihata etmiş en ansiklopedik bir tebah-
 hur sahibi olduğu gibi, kendi ilim ve felsefelerini tedvinden evvel ken-
 disinden önceki bütün Yunan ilim ve felsefelerini de hülâsa ettiği için,
 onu iyi bilmek bütün yunanlılığı tanımak gibi bir şey oluyordu. Mek-
 tebin kurduğu «neoplâtonizm» sayesinde de Eflâtun'u tanımak imkânı
 hasıl olmuştu.

İslâmlar Yunandan gelen ilmin islâmlığa nasıl geçtiğini «Abai kini-
 saiye tarikile» diye ifade ettiler. Yâni «kilise büyükleri yolile.» Hristi-
 yan Nasturî papasları, ve Süryanî reisleri. Onun için Elbirûnî dahi «Ev-
 velce kitaplar yunanca ve süryanice idi ki bunlara Hristiyanlardan başka
 kimseler yol bulamıyorlardı.» demişti.

Fakat Hristiyanlık darlaştıkça, Yunan ilmine karşı, küfürden kaçıyor-
 muş gibi bir vaziyet aldı. Onun için Sezar zamanındaki yangında kül ol-
 duktan sonra Kleopatra tarafından daha küçük mikyasta kurulan ikinci
 İskenderiye kütüphanesi de, hristiyan taassubu yüzünden, İskenderiye
 piskoposu Teofil tarafından yakıtılmıştı. (Bak, S. : 58) Bizans'taki
 teokratik devletin sekter zihniyeti de Nasturî papaslarını tazyik edip
 duruyordu. Yunan İlminin Bizans'a girmesi de yasaktı.

Bu ilim Emevîler zamanında da islâmlığa giremedi. Onlar dinde mü-
 balâtsiz, fakat koyu arabcı ve dar düşünceliydiler. Eski putperest ilim-
 lerden ve felsefelerden onlar da korktu. Ömer'in İskenderiye kütüphane-
 sini yakıtması rivayeti de bu korkudan çıktı. Yahut Emevîler o rivayeti
 kendilerine istinad yaptılar. Onlara sadece halkın mümin kalması ve on-

ların da istedikleri gibi saltanat sürebilmeleri için o imanı istismar etmeleri lâzımdı.

Ömer ve kütüphane

Ömer'in İskenderiye kütüphanesini yaktırması meselesinin maddeten imkânı olmadığını ve çünkü o kütüphanenin İskenderiye kilisesi tarafından yaktırıldığını görmüştük. Fakat bu işin fikir ve zihniyet itibarile Ömer'den çıkabilmesi çok melhuzdur. Ömer islâmlık ve arablık karışıp bulanmasın diye, Mısırın fethini bile istemiyordu. Onun için Mısır fâtihi Amr ibni Âs'a İslâm için muzir olan kitaplar varsa yakılmasını pekâlâ emredebilir.

Amr de ele geçirdiği beş on kilise kitabını yaktıysa, madem ki muhayyilelerde ve hâfızalarda bir İskenderiye kütüphanesinin hâtırası da var, ondan Ömer'in kütüphane yaktırdığı meselesi de dallı budaklı bir rivayet haline gelmiş olabilir ve o zaman Tarihi Umumî yazan Halep pis-kopusu da bu rivayeti cana minnet bilerek şişirmiştir.

İbni Haldun meşhur Mukaddimesinde, Yunanlılardan başka, diğer bütün eski milletlerin ilimlerinin mahvolduğunu söyleyip bu milletleri sayarken Acemler hakkında şöyle diyor: «İranlıların ilimleri ne oldu? Onlar ki halife Ömer'in emrile imha edildiler.» [1] Ömer'in ne koyu arabcı ve ne sıkı Müslüman olduğunu gördük. O yeni dinin putperest milletlere ait ilimlerle karışmamasını istiyordu.

Bunun böyle olduğunu Kâtib Çelebi'den de anlıyoruz. İmparatorluk devrinin bu en lâik kafalı ve sağlam mantıklı büyük adamı «Mizan-ül-hak» da İskenderiye yangınının olup olmadığını zikirden sonra eğer Ömer hakikaten bu işi yaptırdıysa buna sebep olarak «Kavaidi islâmiye rûsuh ü istihkâm bulmadığından islâmlıktan gayrı ilimlerle meşguliyete mâni olmak» emelini gösteriyor.

Ondan sonra müteassıpların dinden gayrı ilimlerle uğraşmamak için onu kendilerine sened ve siper yapmalarını da şu sert sözlerle ilân ederek onlara çıkışıyor: «Lâkin nice hâliyinzihin kimseler sadrı evvelde berayı maslahat vaki olan men'i rivayetlerin görüp haceri mahz gibi taklidi mahızla donup kaldı.»

Görülüyor ki Kâtib Çelebi'nin ehemmiyet verdiği İskenderiye kütüphanesi yangınının doğru olup olmadığı değil, zihniyettir. O zihniyet Ömer zamanında da, Emevîler zamanında da vardı. Onun içindir ki o devirlerde hiç bir mühim fikir hareketi baş gösteremedi. Fakat Emevîler yıkıldıktan ve Abbasîler Bizanslılara da galebe çaldıktan sonra Süryanî ve Nasturîler geniş nefes aldılar. Artık devlet tarafından himaye görüyorlardı. Artık Basra'da, âdeta Türk kolonisi haline gelen o beldede kuvvetli

[1] Cerra de Vaux, Les penseurs de l'İslâme, C. : 1, S. : 282.

bir fikir hareketi başlamıştı. Artık harıl harıl yunancadan arabcaya tercümeler yapılıyordu.

Hint ve Yunan Yunanlığın ilk tesiri Mutezileciler üzerinde görüldü. Bunlar Yunan felsefesinde, bilhassa Sokrat'tan önceki filozoflarda kendi fikirlerini teyid edecek deliller buldular. Hele Yunan septizmi, yâni şüpheciligi onların işine yaramıştı. Bir taraftan Ebû Hüreyre'den naklen «İlmin esası şüphedir» gibi hadislere, bir taraftan da Yunan filozoflarının o hususta serdettikleri delillere istinad ediyorlardı [1].

Lâkin Yunan filozofları çeşit çeşittir. Her sahada filozof yetişmiş, en zıd nazariyelerin filozofları var. Binaenaleyh onların bazıları da mutezilecilerin işlerine gelmiyor. Kendi fikirlerine uygun olanları nasıl aldılarsa olmıyanlara da reddiyeler yazdılar. Meselâ hicretin üçüncü asrında yaşayan Mutezile şeflerinden Ebû Hâşim, Aristo'nun bazı fikirlerini cerh için «Kitab-ün-nakz alâ Aristatalis» i yazdı.

Basra'da Türkler tarafından kurulan rasyonalist mektebi gördük. Bu mektep sonra diğer Türk âlimlerle genişledi. Belhli Ebûlkasım, Harzemli Mahmud, Ferganalı Ahşidoğlu ve hepsinin başında, Buhara'dan Basra'ya getirilen Türk ailelerinden olup Basra'da doğan Ebülhüzeyl bulunuyor. İşte bunlar bugün «atomizm» denen «cüz'ü lâyeteciz'a» nazariyesini kurdular. Bu nazariye şüphesiz Demokrit'ten geliyordu.

Fakat Ebülhüzeyl ve arkadaşları sadece o nazariyeyi tekrarlamakla kalmadılar. Türk ve Yunan nazariyeleri arasında mühim bir fark var. Yunan filozofunda atomlar kendi kendine birleşir. Yâni orada madde «illeti bizatihi» dir. Halbuki Türk âlimlerinin atomculuğunda atomlar âtıldır, onlar haricî bir tesirle harekete geldiler. Zerrelere bu hareketi Kâinat şekillerini doğurdu. İki nazariye taban tabana zıd. [2].

Türk ve İslâm tezindeki bu ayrılık şüphesiz biraz da dinî tesirden ileri geliyor. Atomlar kendi kendine hareket etse o zaman Allah mefhumu hiç kalmıyacak. Fakat atomlar haricî bir tesirle hareket ederse o zaman Allaha da pay var.

Basra mektebine bu son fikir Hind nazariyesinden gelmiştir. Demek ki daha ilk devirlerde bile İslâm ve Türk âlimleri Hind'le Yunan'ı kaynatmağa çalışıyorlar. Yalnız bu atom nazariyesinde Sünnîlere karşı keskin bir taraf var. Atomlar böyle haricî tesirle harekete geldikten sonra vücud bulan varlıklar artık değişmez ve daimî kanunlara tâbi olurlar. Bu kanunlar kâinattaki ahengin nâzımındırlar. Kâinat ve tabiat öyle Sünnîlerin zannı gibi Allahın keyfine tâbi değildirler [3].

Aynı Atom nazariyesini daha sonra, mutezilecilere yayılım ateşi açan,

[1] Hilmi Ziya Ülken, Uyanış devrinde tercümenin rolü, S.: 101.

[2 ve 3] Şemseddin Günaltay, Birinci Tarih Kongresi.

mutezile mürtedi, ve İslâm ortodoksunun kurucusu, Ebû Hasan-ül-Eş'arî'-de de görüyoruz. Onun kâinat telâkkisi de atomcuydu. Mutezilecilerin bilgi membalarını o da bildiği için, Yunandan gelen bu bilgilere artık kendi Sünnî zaviyesinden, istediği gibi hüviyet vererek o da kendi sistemini kuvvetlendiriyordu. Madde nasıl atomdan ibaretse önce zaman da «an»lardan mürekkepti. Bir hâdise iki an devam etmez. Maddenin durması da Allahın durduruşundandır. Kâinat daimî bir yaratılış ve yenileşiş içinde bulunuyor [1].

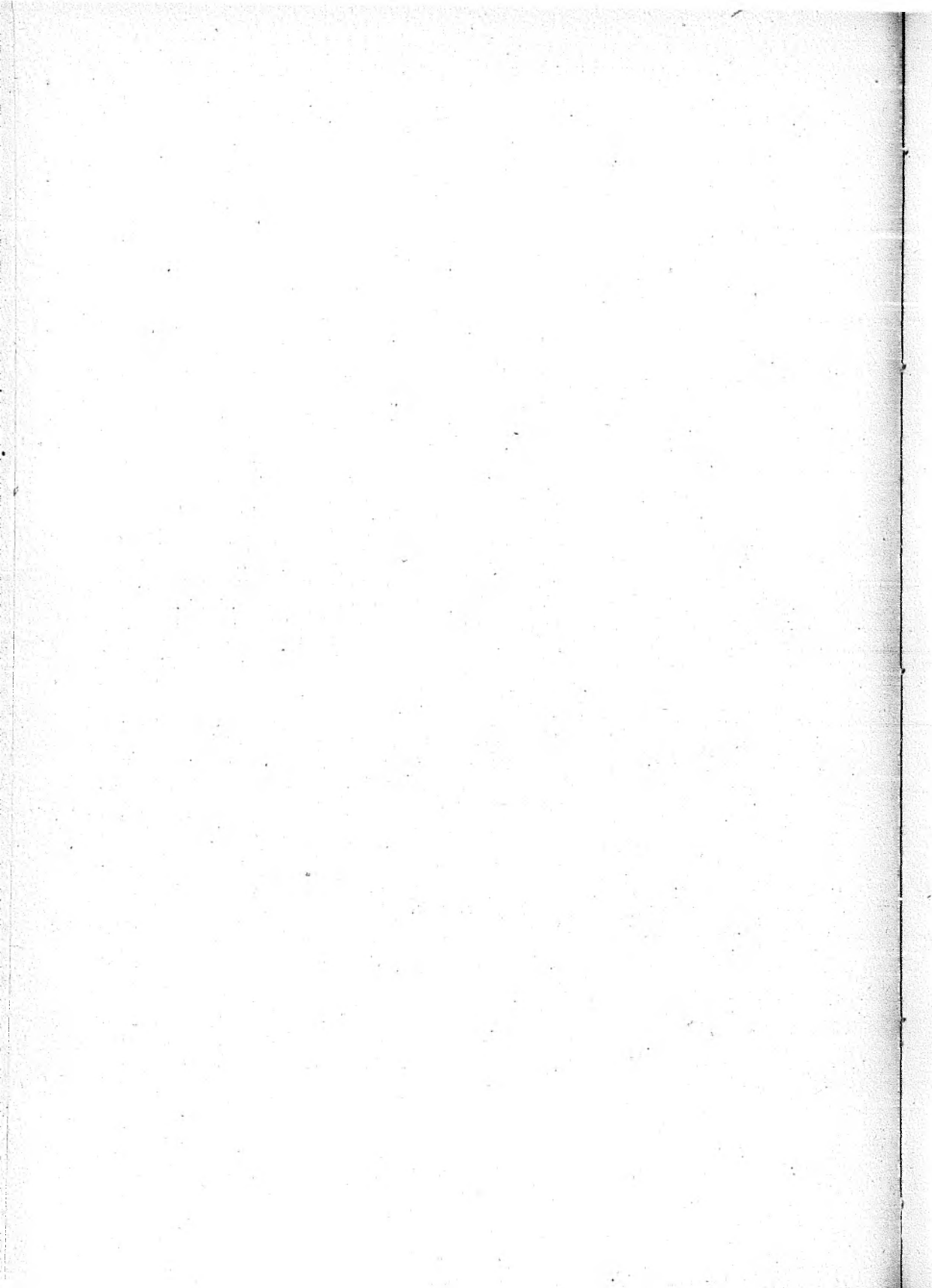
Bağdad hicretin dördüncü ve beşinci asırlarında hararetli bir tercüme sahne oldu. Bu iş sonra büyüyerek Çin Türkistanından Mısır'a kadar büyük mağrık mektebini doğurdu. Bu mektep yalnız Yunanı değil, Hind'i de aldı. Hind'le Yunan'ı kaynatmak : Bu iş dünya fikir hareketlerinden biridir. Tercüme merkezleri mağrık mektebinin tesirile mağrip mektebine de geçti. O geçişte Kahire bir nakil santralı rolü görüyor gibiydi. Bağdad ve Mısır tercümeleri Tunus ve Sicilya'daki Beni Agleb hükûmetine, Fas'ta Merabıtine, İspanyada Endülüslülere geçti ve mağrib mektebinde bu tercümeler yeniden süzgeçten geçirildi [2]

Bu arabca tercümelerin ilk zamanlarında Yunandan alınan ilimlerin nasıl karşılığı bulunamadığını ve ilimlerin isimlerinin bile Arab hançeresine göre değişiklik yaparak nasıl tahrif edildiğini görmüştük. Yunan filozofları ve âlimlerinin kendi isimleri de abarcaya epeyce değişik olarak geçiyordu. Meselâ Platon = Eflâtun. Aristotalis = Aristetalis. Epikür = Efigors. Demokrit = Zemikratis. Hipokrat = Bokrat. Kalinüs (Galien) = Calinos gibi.

Netice: Lâtın sanatı nasıl Yunan medeniyetine karşı bir kaç asır çiraklık devri geçirip sonra yaratıcılık devrine girdiyse, İslâmlar da önceki sahada, yâni ilim ve felsefede, Yunanı bir iki asır tercüme ve etüdden sonra yaratıcılık devrine girdi. Yalnız arada mühim bir fark var ki lâtın sanatı ve edebiyatı, yaratıcılık devrinde Yunanı geçemedi, Yunanla omuz öpüştü. Şiir ve sanatta geçme yok, yaratma var. Halbuki İslâm medeniyeti, bunu bundan sonraki fasılda göreceğiz, ilim ve felsefede Yunanın noksanlarını ikmal, yanlışlarını izale, hulâsa Yunanı i'lâ ettiler ve Yunandan kalan ufukları daha geniş hududlara doğru açtılar.

[1] Kara dö Vo, Gazalî'den önce teoloji, S. : 14-12.

[2] Hilmi Ziya, Tercümenin rolü, S. : 133-140.

BEŞİNCİ KISIM

— 2 —

İslâm medeniyetinde yaratıcılık ve Bu yaratıcılıkta Türkün rolü

— 1 —

Maddî mamuriyet ve refah — lâ dinî İslâm ilim-
lerindeki terakki — Müsbet ilimlerdeki keşifler —
Felsefedeki yaratıcılık — Kelâm ve Gazali — İslâm
misticizmi : tasavvuf — İslâm medeniyetinde tür-
kûn rolü — İslâm ve Türk medeniyetinin Avru-
paya tesiri — İslâm medeniyetinin husran tarafı —
Yaratıcı medeniyetin donuşu

— 2 —

Orta Zamanda Türk edebiyatına
umumî bakış

MADDÎ MAMURİYET ve REFAH

Zenginliğin dehşeti

İslâmlıkta dünya servetine rağbet üçüncü halife Osman'dan başlar. Onun şehadetinde hazinedarının serveti yüz elli bin dinar, yâni bir milyon dirhem, bugünün rayicile, üç milyon altın franktı. Diğer yakınları da böyle. Valilerinden Zübeyr'in serveti dört yüz bin dinardı, bin kışrağıle bin cariyesi vardı. Talha'nın malikânelerinden gelen gündelik varidat iki bin dinardı [1]. Bunlar «Aşerei mübeşşire» den, yâni cennetlik oldukları hayatlarında temin olunanlardandır. Fakat ahrette Cennet hazırsa dünyayı neye cehennem yapmalı? Onların iki cihanları da mamur oldu.

İnsanların böyle zengin olabilmesi için ülkelerin de mamur olması lâzım. Şimdi Mısır'da (yâni Corci Zeydan'ın tarihini yazdığı zamanda) ancak altı milyon fidan arazi ekiliyor, (bir fidan dört bin metre murabbaı tutan Mısır dönümü) halbuki Emevilerin onuncu halifesi Hüşam, 108 (726) de ekilen eraziyi ölçtürmüş, otuz milyon fidan olduğu anlaşılmıştı [2].

Ömer zamanında Nil'in şarkında kerpiçten yaptırılan Fıstat şehrinin, daha üçüncü asır ortasında, Ahmed bin Tolon-ut-Türki'nin kurduğu Türk devleti zamanında nasıl birdenbire büyüdüverdiğini evvelce Ömer zamanından bahsederken işaret etmiştik. (Bak, S. : 220) Bu şehrin zenginliği de büyüyüşle denkti. İçinde 200 nüfus oturan binalar, yedi yüz bin dinara malolan konaklar, Nilden günde 400 tulum su çeken sâraylar vardı. Zengin birini kızını evlendiriyor, cihaz eşyası arasında yalnız her biri on dinar tutan bin uçkur vardı [3]. Diğerlerini var kıyas eyle!

Irak'a gelince, orası da aynı hârikaydı. Yalnız Basra'da 120 bin cedvel var, hepsinde kayıkla gezilebiliyor. Bağdad'la Kûfe'nin, yâni Dicle'yle Fırat'ın arası baştan başa köyler ve kasabalarla dolu. Yalnız halife saray-

[1], [2] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 1.

[3] Aynı eser, C. : 2, S. : 208.

MADDÎ MAMURİYET VE REFAH

larile bahçelerinin boyu iki fersah tutuyor. (Her fersah on iki bin adım.) Basra'da yalnız bir tüccarın verdiği yıllık vergi yüz bin dinardır. Bağdad'da yalnız bir kuyumcunun bir sepet içindeki mücevherlerine vezir Bermekoğlu Yahya yedi milyon dirhem verdiği halde cevahirci satmamıştı. 18 inci halife Muktedir zamanında 302 (914) de, emvali müsadere edilen bir cevahircinin serveti yirmi milyon dinarı geçmişti [1]. O zamanlar ki artık Abbasi devletine fakirleşmiş diye bakılıyordu.

Eski servet devirlerinde ise halifelerin beşinci derecede mensupları bile birer Karun'du. Meselâ beşinci halife Harunürreşid'in hanendesi İbrahim Muslu öldüğü zaman 24 milyon dirhem, yâni o miktar altın frank bırakmıştı. Bugünkü rayicle üç misli, yâni 72 milyon altın frank. Hekimbasisı Cibril ise vefatında 90 milyon dirhem bırakmıştı.

Bağdad'ın, Memun zamanında, Arab müverrihlerinin teminine göre, 60 bin hamamı ve onun beş misli mescidi varmış. Şimdiki Irak'ın nüfuzu o zaman yalnız Bağdad'daymış. 255 (868) ihtilâlinde yalnız kayıklarla ve yalnız Bağdad'ın iki köprüsü altından geçip kaçanların sayısı yüz bini aşmış!

Mısır, Irak öyle, ya Endülüs? «Endülüs'te bir çok şehirlerin sokakları parke döşeliydi, halbuki ondan dört asır sonra Paris'te evinden çıkan çamura batıyordu. Bundan bin yıl evvel Endülüs şehirlerinin sokakları baştan başa aydınlıktı, halbuki ondan yedi asır sonra Londra'da karanlıktan geçilmezdi! Kurtaba ve Tulaytıla gibi şehirler muhteşem saraylar ve müzeyyen binalarla doluydu, halbuki o zaman Avrupa merkezlerinde hükümdar konaklarının bile bacaları yoktu ve dumanlar çatı aralarından çıkardı!» [2].

Endülüs saraylarının öyle tavanları vardı ki yalnız bir tavana asılı bir avizede 1084 şamdan yanardı. Meselâ Ezzehra sarayında 1200 mermer sütun vardı ve içinde 1300 nüfus yaşırdı [3]. İçinde göller, havuzlar, rengarenk direkler, altın ve gümüş oluklar, arslan ve kaplan başlarından akan şelâleler. Bu, saray değil bir şehirdi. Hükümdar bunu neye yaptırdı ve saray o ismi neye taşıyor? Sırf cariyesi Zehrayı memnun etmek için!

Kurtaba şehrinin mesahası 144 mil murabbai tutuyordu. Şimdiki Londra'dan daha geniş. Şehirde o zaman iki milyon nüfus yaşarmış. Şehrin büyük sarayları 430 u buluyor. Rical konakları altı binden fazla, cami ve mescit adedi dört bine yakın. [4].

[1] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 2, S. : 200.

[2] Türk Teceddüd Edebiyatı, İsmail Habib S. : 47.

[3] Zulmetten Nura, Şemseddin.

[4] Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 5, S. : 150.

Türk mamureleri

Arab müverrihinin hep arablığa malederek anlattığı yerler böyle. Asıl Türk diyarına, Türk'ün asıl yurduna gelince, ilk şahadeti Fransız büyük ansiklopedisinden alalım: «Bilhassa yedinciden onuncu asra kadar İslâm imparatorluğunun şark aksâsında, Harzem Türkleri dünyanın en müteşebbis tüccarları oldular. Buhara, Semerkand, Gazne, Belh, Herat, Merv gibi şehirlerin mazhar oldukları fevkalâde zenginlik hakkında bugün bir fikir edinmek imkânsızdır. Bu kıt'alarda ziraat ve sanayie verilen büyük inkişaf sayesinde Çin ve Hind mahsulleriyle geniş çapta mübadeleler yapılıyordu. Hattâ daha sonraları bile oraların eşsiz refah ve saadeti hakkında Avrupa seyyahları, bilhassa içlerinde en meşhur olan Markopolo Asya kıt'asının bu eşsiz ticaret ve serveti hakkında şehadette bulundular.» [1].

Bir de muteber bir Arab coğrafyacısının şahadetini dinliyelim: Yakut-u Hamevî, Gazneliler zamanında Maverâünnehr'i ziyaret ettiği zaman kendini dünya cennetinde zannetmiş. O ülkenin merkezi olan Semerkand'ı anlatırken kalemi vecitlerle coşar: Yüksek ve muazzam binalar, geniş caddeler, yeşil ve rengarenk bahçeler, berrak ve mebzul sular, şehrin etrafında da hep yeşilliklere gömülü beyaz renkli sayfiye köşkleri. Evler ağaçların arasında pırlantalar gibi parlıyor. Evlerin duvarları ve tavanları rengarenk çiçeklerle nakışlıdır. Sofaların ortasında mermer havuzların fıkırdatıp fışkırttığı fevwareler billûrlara aksederek dökülüyor. Bütün çiniler, yaldızlar, tarhlar... Evet, dünya cenneti. [2].

Türk sanatı Tabii bu fevkalâde mamuriyet yalnız maddî terakki ile olamazdı. Türkistan aynı zamanda yüksek bir irfan seviyyesine malikti. Daha islâmlığın ilk zamanlarında, 710 da Çağanıyan Han'ın sefaretle Çin sarayına gönderdiği Yamuçe kozmografya ve felsefedeki geniş ilmile Çinlileri hayretlerde bırakmıştı. 713 te Semerkand'dan yine Çin'e giden hediyeler arasındaki kristal bedialar herkese parmak ısırttı. Hele bütün duvarları büyük kıt'ada resimlerle müzeyyen Lüşanya kasrının şöhreti Çin ü Maçin'e kadar dillere destandı. Büyük salonun dört duvarının her birinde o duvarların bulunduğu semte düşen büyük milletlerin hanedan resimleri nakşolunmuştu: Şimale düşen duvarda Çin fağfurlarının, şarkta Tokyo hâkanlarının, cenupta Hind hükümdarlarının, garpta İran ve Mezopotamya prenslerinin tasvirleri. Bunlar o milletlerin yerli hanedanlarına ait değil, o yerleri istilâ ederek oraların hükümdarlık ünvanlarını kazanan Türk şeflerinin resimleridir [3]. O köşk Türk cihangirliğinin sanata aksetmiş bir galerisiydi.

[1] Büyük Fransız ansiklopedisi, C. : 12, S. : 61.

[2] Şemseddin Günaltay, İslâm medeniyetinde Türklerin mevkii, Birinci Tarih Kongresi, S. : 302.

[3] Şemseddin Günaltay, İbni Sinâ (büyük kitap), birinci etüd, S. : 21.

O zaman Türk ilinde yalnız resim değil, güzel sanatların her sahası terakkiyeydi. Semerkand'ın İştikhan'daki mabedin heykelleri, hele onlar arasında «Altın Adam» heykeli dillerde bir efsane gibi dolaşırdı. Musikide de böyle. Çin membaları yazar ki, 733 te, Hüttal Han tarafından Çin'e güzide kadın musikişinaslarından mürekkep bir orkestra heyeti gönderilmişti [1].

Arab orduları dini bahane ederek, ve o zaman Türklerin büyük bir devletten mahrum küçük prensliklere ayrılışından ve bu prensliklerin birbirile ihtilâfa düşmelerinden istifade eyliyerek o zengin ve o sanatın her çeşit âbidelerile süslü beldeleri yakıp yıktılar. Fakat Türk illeri Çin, Hind, İran, Bizans ve Akdeniz ticaretlerinin düğümlendiği diyardı. Türkler, o gaddarane tahriplerden sonra da çarçabuk toplandılar. İslâmlık medeniyeti içinde de beldelerini yeni dinin bütün irfan müesseseleriyle hemmen bezeyiverdiler. O kadar ki yine o büyük Arab coğrafyacısı Yakut-u Hamevî Gazneli Mahmud'un yalnız Gazne şehrinde binden fazla ilim müesseseleri bulunduğunu kaydeder. [2].

[1] Aynı mehzaz: E. Chavannes'in «Documents sur les Turcs Occidentaux» adındaki eserinden naklen.

[2] Şemseddin Günaltay, Birinci Tarih Kongresi, S. : 302.

LÂDİNÎ İSLÂM İLİMLERİNDEKİ TERAKKİ

A — TARİH :

Arablarda şecere, haseb, neseb işleri çok mühimdi. Onun için islâm medeniyetinde tarih kendine inkişaf için uygun bir zemin buldu ve İslâm tarihçiliğinin Yunanla âlâkası yok gibidir.

Tabarî : (839-922) Ebû Cafer Mehmed bin Cerir-üt-Tabarî. İsmi üstünde, Tabaristanlı ve binaenaleyh Arab değildir. Kendisi 225 (839) de doğdu. Hicaz'a, Suriye'ye ve Mısır'a seyahatler yaptı. Sonra Bağdad'da yerleşti. Orada fıkıh ve hâdîs tedris ediyordu. İki büyük eserinden biri «Vakayiname» mahiyetinde olan tarihi, diğeri de Kur'an tefsiridir. Şafii mezhebindendi. Bağdad'da 310 (922) da öldü.

Bu, dinî bir müverrihti, Din bilgileri derindi. Tabarî tarihi, hilkattan itibaren hicretin 302 nci yılına kadar olan vakaları anlatır. Yâni ilk üç asır islâmlığının tarihi. Eser kurudur. Sadece vakaları sıralıyor. Terkibe ve umumî fikirlere az yer verir. Kitap hacim itibarile de çok büyüktü. Onun için Samanoğullarından Nuh oğlu Mansur'un veziri Bel'amî tarafından ihtisar edilerek farisîye naklolundu.

Bu farisî tercüme, yalnız kısaltılmış değil, aynı zamanda aslından daha çok güzelleştirilmişti. Tercüme daha edebî bir hüviyet ve üslûb daha akıcı bir mahiyet aldı. O kadar ki bu kitap türkçeden başka arabcaya da tercüme olundu. Hem kısa, hem güzel; orijinali arabcadan çıkan eserin tekrar başka dilden arabcaya tercüme edilmesi; böyle bir hâdise tercüme edebiyatında nadir, belki de eşsizdir.

Bu muhtasar tercüme pek mufassal olan asıl kitabı unutturdu. Bununla beraber Avrupalılar Tabarî'nin o koca bir âbide mahiyetindeki asıl eserini büyük himmetlerle tercüme ettiler. Ekserisi Holanda âlimlerinden mürekkep bir heyetin yardımile Goeje 1879 da da islâmlığın bu ilk

büyük tarihini fransızcaya maletti [1].

Mes'udî

Üçüncü hicrî asır sonlarında Bağdad'da doğdu. Gençliğinde seyahatler yaptı. Dördüncü asır başlarken Hindistan'daydı. İranı gezdi. Afrika şarkındaki adalara gitti. Madagaskar'ı, Zengibar'ı gördü. Yemen'i, Şap denizini ve Çin denizini dolaştı. Yalnız Çin denizi filân derken pek vazıh değildir; denizleri birbirine karıştırıyor.

Suriye'yi de gezdikten sonra memleketi olan Bağdad'a gidiyordu. Kıramitanın Bağdad'ı alt üst ettiği karışık zamanlara rastladığı için, oraya gidemedi, Fırat üzerindeki Hit şehrinde kaldı. Kıramita ihtilâlcileri burayı da kuşattılar. Şehir kendini şiddetle müdafaa ediyor ve kurtuluyor. Kargaşalıklar bittikten sonra Basra'ya gider. Eserini orada yazdı. Bağdad'da kalmak istedi, kalamadı. Hayatının son devrini Mısır'da geçirdi. Ve 346 (957) da Kahire'de öldü.

Görülüyor ki Mes'udî yalnız bir müverrih değil, aynı zamanda cevval bir seyyahtır. Yazdığı büyük eserler zayi olduğu için, bize yalnız «Müruc-ül-zehep» yâni «Altın Çayırılar» ismindeki kitabı intikal etti. Fakat bu eser bile Mes'udî'nin Tabarî'den ne kadar ayrı bir şahsiyet olduğunu göstermeğe kifayet etmektedir. Bunun mizacı daha az dinî ve daha çok ilmîdir. Daima uyanık duran bir zekâsı var. Soran, araştıran, her şeye merak eden, ve kapısını her bilgiye açan bir zekâ.

Onu her mevzu alâkadar etti. Eski felsefe, coğrafya meseleleri, ticaret, denizcilik, tarihi tabîî, başka milletlerin kültürü; o bütün bunları kucaklamak istedi. Hattâ bu hususta din hududu içinde de kalmadı. Hıristiyanlarla görüştü. Hıristiyan kitaplarını gördü. Musevîleri de tetkik etti. Hattâ eserinde Hind'e de büyük bir pay verdi. Tabîî Hindistan âlimliği hususunda Elbirûnî'nin mertebesine eremedi.

Mes'udî'nin ehemmiyeti 18 inci asır içinde ve 19 uncu asra doğru anlaşıyor. Londra tercüme komitesi 1841 de eserinin bir cildini neşretti. Sonra bunu Paris Asya cemiyeti de tabettirdi. Kendisinde ilmî ve felsefî zekâ var. Tarihinde fıkıracılık ve hikâyecilik te yapar. [2].

Ebû-l-Fidâ:

(1271 - 1331)

Avrupa müsteşrikleri onun ismini Eboul-Feda diye kaydederler. Garpta tanınan İslâm müverrihlerinin en ehemmiyetlisi budur. Onun tarihi bizzat karıştığı vakalara ait olduğu için, daha enteresan bir mahiyet alıyor. Yazdığı tarihi aynı zamanda yaşayan adam. Bunun için eseri canlıdır ve hareketlidir. Şu halde onun eserini anlamadan hayatını anlamak mecburiyetindeyiz.

[1]- Baron Carra de Vaux, Les penseurs de l'islame, C. : 1, S. : 88-95.

[2] Aynı eser, C. : 1, S. : 95 - 105.

Ebû-l-Fidâ, Eyyubî ailesine mensuptur. Moğol istilâları karşısında babası Şam'a hicret etti. Karğışalıklar oraya da geldi. Suriye'de Hristiyanların, Moğolların, ve Mısır'da Türk Memlûklerinin cenkleştikleri zaman Ebû-l-Fidâ doğdu. Babası ileri gelen askerlerdendi. Oğluna iyi bir tahsil verirdi. Fakat çocuk daha çocukluktan çıkmadan askerî badirelere karışıyor. On iki yaşındayken babasının yanında bir kalenin zaptında bulundu. 691 (1291) de Mısır ordusile Fırat seferine gitti. Rum kalesinin fethini gördü. Mısırlıların Moğollarla yaptığı cenklerde çok yararlıkları görüldüğü için niayet kendisine Hama prensliği verildi.

Eserinde Hama'ya nasıl şahane merasimle girdiğini anlatır: Bütün şehir istikbaline gelmiş. Hama emîri kendisine prenslik elbisesini getiriyor. Üstte altın şeridlerle işlenmiş kırmızı saten; altta, moslinlerle süslü, sarı saten. Beline altın işlemeli bir Mısır kemeri taktı, eline murassa bir Mısır kılıcı aldı. Altında müzeyyen haşalı bir at. Ebû-l-Fidâ Hama'ya böyle giriyor.

Artık kendi kuvvetleriyle Anadolu'ya seferler yapmaktadır. Mısır sultanına karşı bağlılığını isbat için arasına Kahire'ye gidiyor. Orada sultanın sefirleri nasıl kabul ettiğini gördü. Eserinde bunları anlattı. Bir defa sultanla, Nil'den ve kanaldan, iki gemiyle İskenderiye'ye gitti. Eserinde onları anlattı. Sonra Mekke seyahatini yaptı. Çölleri, serabları, avlariyle bütün o seyahati anlattı. Bir defa yine sultanla beraber yukarı Mısır'a kadar seyahat ettiler. Canlı canlı onları anlattı.

Sultanın [1] hürmeti o kadar arttı ki kendisine bir nevi sultanlık alâmeti olmak üzere «Elmüeyyed» ünvanı verildi: Elmüeyyed İmadeddin İsmail Ebû-l-Fidâ. Bu prenslik yirmi bir yıl sürer. 58 yaşlarındayken şan ve şeref içinde öldü. Kendisi Türk'tü, zaten bütün hayatı Mısır Türk Memlûklerine hizmetle ve Türk ordularında vazife görmekle geçti. Hama prensliği ölümünden sonra oğlu Mehmed'e verildi. [2].

Kendisi cengâver, prens, devlet adamı, ve kumandan. Aynı zamanda âlim, müverrih, hakîm, ve coğrafyacı. Tarihinin arabca ismi «Elmuhtasar fi tarih-ül-beşer» dir. Fıkıh ve tıbbı da eserleri vardı. Coğrafyasının arabca ismi de «Takvim-ül-büldan» dir. Bu coğrafya kitabı da tarihi gibi garpta çok tanındı ve kendisine çok geniş bir şöret kazandırdı.

Tarihi gibi coğrafyası da 17 nci asrın birinci yarısında Avrupa dillerine nakledildi. Eserin diğer tab'ı asrın tam ortasında, Londra'da, 1650 de yapıldı. Sonra 18 inci ve 19 uncu asırlarda da Ebû-l-Fidâ'nın çeşit çe-

[1], [2] Bu sultan Nâsireddin Mehmed'dir. Mısır tahtına üç defa cülûs etmişti. Birinci saltanatı bir, ikinci saltanatı on, üçüncü saltanatı da otuz yıl kadar sürer. Ebû-l-Fidâ'nın prensliği onun bu üçüncü saltanatı ile başladı ve sultanın ölümünde oğlu Mehmed de ölüyor. Binaenaleyh Nâsireddin Mehmed'in üçüncü saltanatı Ebû-l-Fidâ ile oğlunun prensliği zamanını kaplar. (Düveli İslâmiye).

git tabıları devam ediyor. Coğrafyasında Suriye, Mısır, Anadolu gibi bildiği yerler hakkında malûmat verirken çok orijinaldir. Bizzat görmediği yerler hakkında da selefteki coğrafyacılarından ve bilhassa Yakubî, İdrisî, Bîrûnî ve Batlamyüs gibi şahsiyetlerden istifade etti. Tarihi dahi, baştan işaret ettiğimiz veçhile, bizzat müşahedenin ve yaşanmış olmanın bütün letafet ve canlılığını taşır. Kendisi bir hükümdar mevkiinde olduğu halde kaleminin parlaklığı hükümdarlığını da, kılıcının şehametini de gölgede bıraktı. Onun ismi anılınca göz önüne daima müverrihliği geliyor [1].

B — FELSEFÎ TARİH :

İBNİ HALDUN : (1331 - 1403).

Ehemmiyeti

İşte yalnız Arab ırkının ve yalnız islâmlığın değil, bütün insanlığın şereflerinden olan yüksek bir şahsiyet. Tarihi «vekayinamecilik» ten çıkararak felsefî ve içtimai bir gözle gören odur. «Felsefî tarih» denen şerefli çıkışı bu arz üzerinde ilk defa o açtı. Bu işin müessisi odur.

Kara dö Vo onun için «Tarih felsefesinde hiç bir zekâ onun kadar net bir telâkki gösteremedi» der. «Müslüman Afrika, İbni Haldun'un şahsında birinci derecede bir sosyolog yetiştirdi» der. «Tarih nazariyatında bu dereceye varmış müellifleri biz ancak 18 inci asırda görebildik. İbni Haldun, Monteskiyö ailesinden bir zekâdır.» der. Ve «İslâm Mütefekkirleri» nde İbni Haldun'a ayırdığı sayfelerin en sonunda da tarihine ait meziyetleri saydıktan sonra «Bu haller on dördüncü asrın bu Afrikalı muharririne modern Avrupanın en iyi zekâları yanında bir mevki verdi» der.

Hayatı

İbni Haldun, Tunus'ta doğdu. Cedleri Hadramut arablarından, oradan Endülüs'e geldiler. Babası da Endülüs'ten Tunus'a geldi. Esas cedlerinin adı Haldun olduğu için o ismi taşır. Kendisinin adı Abdürrahman'dır. Künyesi de Ebû Zeyd. İbni Haldun tahsilini Tunusta yaptı. Bunu daha ilerletmek için Endülüs'e gitti. Memleketine döndükten sonra Tunus sultanının hizmetine girdi. Zaten küçük kardeşi saltanat kâtibiydi. Hep sarayda bulunuyordu ve şairdi. İbni Haldun da onun gibi şair olmadığına müteessif olurmuş.

Cezayir ve Mısır'a seyahat etti. Mısır'da yerleşti. Orada müderrislik ve kadılık yaptı. Başkadı oldu. Şöhreti iyice yayılmıştı. Bir aralık Fiyom'daki malikânesine çekilerek büyük eserini yazmağa başlıyor. Fakat Timur'un Suriye istilâsile bu faaliyete sekte geldi. İbni Haldun, Mısır or- lu-

[1] Carra de Vaux, Les penseurs de l'islame, C. : 1, S. : 139-146 ve C. : 2, S. : 13 - 14.

suyla harekete mecbur olmuştu. Memlûklar mağlûp olunca İbni Haldûn Şam'a kapandı. Şam halkı şehrin teslimi ve tahripten halâsı için Timurlenkle müzakere etmeğe onu memur ettiler. Timur, İbni Haldun'la uzun uzun görüştü. Mağrip ahvali hakkında ondan malûmat istemişti. Büyük müverrih, o yerleri Timur'un gözleri önüne getirmiş gibi, canlı canlı tasvir etti. Cihangir ondan çok memnun kaldı ve onun Kahire'ye dönmesine müsaade etti. İbni Haldun 74 yaşlarındayken Kahire'de öldü. Güzel çehreli, zarif endamlı, iyi diplomat, ve ince bir nedimdi.

Eseri

Tarihi yedi cildir. Asıl adı «Kitab-ül-iber» yâni ibretler kitabıdır. Bu, umumî tarihti. Bilhassa mağrip ve Berberilerin tarihi büyük bir kısım işgal eder. Sonra buna medhal olarak ayrı bir cilt yazdı. Bu da başlı başına büyük bir eserd. İşte İbni Haldun'u felsefî tarihin müessisliği şerefine çıkaran bu eserdir ve o «Mukaddime» diye meşhur oldu.

Mukaddime İbni Haldun, onun bütün siyasi, içtimaî, ve felsefî telâkilerini ihtiva eder. Ansiklopedik bir malûmat genişliği içinde bütün meseleler derin bir hikmet manzarası altına alındılar. O, tarihin kendisine de felsefenin bir şubesi olarak bakıyor.

İbni Haldun'un nazarında tarih vakaların tenkidi ve sebeplerin araştırılmasıdır. Önce milletlerin ortaya koyduğu ilimlerin bilinmesi lâzım. İlim kitaptır. Kitaplar hep mahvoldu. İranlıların ilim kitapları Ömer'in emrile yok edildi. Bize yalnız Yunanlıların ilmi kaldı. O da Memun'un Yunan kitaplarını büyük masraflarla tercüme ettirmesi sayesinde oldu. (Kara dö Vo burada İbni Haldun'u biraz mübalâğaya gitmiş görüyor; çünkü İslâmlar İran'dan da, Hind'den de epeyce ilim ve fikir aldı diyor.)

Felsefesi

Tarih cemiyetlerin yarattığı vakaların ilmidir, fakat cemiyet nedir, o nasıl teşekkül etti? Cemiyetler münferid adamın zâfından çıktı. Münferid adam her hangi bir hayvana bile üstün değil. Cemiyet ferden zayıf olan insanların kuvvetli olmak zaruretinden gelir. Fakat kuvvet yalnız yığında değildir. Yığının intizamıdadır. Buradan hükümdarlık çıkıyor. Hükümdar cemiyetin nâzımı olan şahıs. Herkesin herkese saldırmasını onun kuvvetli eli önler. Onun hükümeti cemiyetin huzur ve emniyetidir.

Hükümdarlık hayvan cemiyetlerinde de var. Bilhassa arılarda ve çirkelerde. Onlar yüksek bir otorite tanıyorlar. Bir şefe itaat ediyorlar. Ona bağlanıyorlar. Bu şef kendi cinslerindenidir. Fakat o en büyük ve kuvvetli olandır. Hayvanlardaki bu hâl sevkitabî ile oluyor. Bu, muntazam bir idare teşkilâtından ileri gelmiyor. Hepsî en kuvvetliyi dinlerse biliyorlar ki cemiyetleri selâmettedir.

Peki cemiyetler neye bu kadar ayrı mahiyette ve ayrı kabiliyettedirler? Hepsî insan olduğu halde o kadar büyük ayrılıklar neye? Bunların sebepleri çok. Halk ve cemiyette en başta iklimin tesiri var. İklim ki yedi

çeşittir. İklimlere göre insanlar da değişiyor. İklimlerin hududlarıle küt-leleri de ayırabilirsin. Meselâ orta iklimde olanların bütün tavır ve hare-ketleri ölçülüdür. Büyük âlimler, kumandanlar, peygamberler onlardan çıktı.

Zenciler neye öyle şen ve hafiftirler? Neye zekâları yufkadır? Çünkü mahsulü emeksiz alınan iklimlerde yaşıyorlar. Uygun iklim içinde fazla kafa yormıya ihtiyaçları yok. Halbuki sert iklimde olanlar; meselâ işte etrafı karlı dağlar ve yaylâlarla çevrili Fas şehrinde oturanlar; o zaman iş değişiyor, orada insanlar tabiatla çarpışıp durmaktadırlar.

Cemiyetler üzerinde beldeyle sahranın da tesirleri ayrı ayrı: Şehirle kır birbirinden farklı. Şehir halkı kendi nefsine değil, cemiyetin verdiği emniyete güvenir. Hükûmet var, mahkeme var, kimsenin giremeyeceği muhkem evi var. Halbuki sahra halkı kendi nefsine güvenir. Çöl insan-ları daha cesurdurlar. Kendi hürriyetini kendi kuvvetine borçlu. Çöl a-damı kendini tam uykuya veremez; o, daima tetiktedir. Allah, İsrail oğullarını neye kırk yıl çölde tuttu? Karakterleri düzelsin de «Arzı Mev'-ud» u alabilsinler diye.

Cemiyetler üzerinde gıdaların da tesiri var. Meyvayla geçinenler baş-ka, süt ve et ile geçinenler başka... Medeniyetin de, inceliğin de cemi-yetler üzerinde tesiri var. İhtiyaç ihtiyacı doğurur, daha iyi yaşamak için daha iyi eşya yaparız. Yalnız rahatımızı değil, ruhumuzun zevkini de tatmin lâzım. Güzel sanatlar bu ihtiyactan doğuyor. İptidaî cemiyetin ihtiyacı az, ona mukabil cesareti ve kuvveti çok. Lüks ileri kavimleri yumuşattı. İptidaî kavimlerin onları bir hamlede silip süpürürmesi bundan.

Devletler de insanlar gibi, doğuyor, büyüyor, ve göçüyor. İbni Hal-dun'un nasıl bir fikir mekanizmasile hareket ettiğini şu kısa hulâsa bile göstermeğe kâfidir. Onun için Kara dö Vo'nun hakkı var, o Montes-kiyö ailesinden bir zekâdır; fakat Monteskiyö'ye üç buçuk asır tekad-düm etmiş bir zekâ [1].

İbni Haldun'un mukaddimesile asıl tarihi yedi cilttir. Tanzimat dev-rinde bunların türkçeye çevrilmesine çalışıldı. Altı cüzlük mukaddimenin beş cüzünü Pirizade Saib Efendi tercüme etti. Altıncının tercümesini de Cevdet Paşa yaptı. Asıl tarihin türkçeye çevrilmesine de Sami paşazade Suphi Paşa başlamıştı. Ancak baştan bir kısmını tercüme edebildi. Bu e-serin, hele Mukaddime'nin lisanımıza yeniden maledilmesi çok lâzımdır.

C — COĞRAFYA :

Coğrafyacılık tarih gibi değil, bu, biraz Yunandan geçmedir. Batlam-

[1] Kara dö Vo, «İslâm mütefekkirleri» C. : 1, S. : 278 - 293.

yos'un coğrafyası daha üçüncü asır ortasında arabcaya tercüme edilmişti. İlk numuneyi orada gördüler. Batlamyos'tan Mısır hükümdarları sırasında bahseden Mes'udî, onun coğrafyasından da etraflıca malûmat verir:

«Coğrafya ismini verdiği kitabında, diyor, Arzdan, şehirlerden, dağlardan, denizlerden, adalardan, ırmaklardan bahsediyor. Kendi zamanındaki şehirlerin yekûnu 4530 u bulur. İki yüzden fazla büyük dağları, renklerine göre, kırmızı, sarı, veya yeşil olarak tasnif edip anlatır. Aynı zamanda onların yüksekliklerini ve ihtiva ettikleri madenleri de bildirir.»

İslâm coğrafyacılarının babası. İdrisî ve Ebü'l-Fidâ ondan istifade ettiler. Eserini hicrî üçüncü asrın dördüncü çeyreği başlarında yazdı. Ve kendisi asrın sonlarına doğru, 292 de, henüz yaşıyordu. Eserinin ismi «Kitab-ül-Büldan» dır. Mukaddimesinde coğrafyacılığı hakkında malûmat verir: Çocukluğundan beri seyahate meraklıymış. Şehirler, ülkeler görmek istiyor. Bir yabancı görse hemen onu istintaka başlar. Onun memleketini ve memleketinin ahvalini sorar. İtimada lâayk gördüğü adamların verdiği malûmatı not ediyor.

Gezdikleri yerlerde halifelere, emirlere, kumandanlara müracaat etti. Yapılan fetihleri, onların tarihlerini, doğurduğu neticeleri, fethedilen ülkelerin ehemmiyet ve vüsatlerini hep dikkatli dikkatli kaydediyor. Şehirlerin de yalnız ne zaman İslâm eline geçtiğini değil, halkını, miktarını, şehirler arasındaki mesafeleri; şehirler ovada mı, dağlık mı, kıyıda mı, karada mı, ratıp mı, kuru mu, halkının geçimi nasıldır, fakir mi müreffeh mi? İşte bizim coğrafyacımız bütün bunları kaçırmıyarak yazar.

Görülüyor ki Yakubî, mesleğine çok geniş nazarla bakmaktadır. Onun yapmak istediği iş bizim bugün «Beşerî coğrafya» dediğimiz şeydi. Kendisi ciddî bir muharrirdir. Diğer şark coğrafyacıları gibi zevke kapılıp romanesk masallara iltifat etmedi. Yalnız şehirler arasındaki mesafeleri tayinde «mil» gibi kat'î ölçüler yerine «gün» gibi mübhemce bir ölçü kullanır [1].

Garplıların ilk önce tanıdıkları sima. Şark coğrafyası denince garpta ilk evvelâ onun ismi hatıra gelir. Bir de Ebü'l-Fidâ'nın ismi. İdrisî'nin eseri çok mühimdi. Reinand onun için «coğrafyada hakikî bir âbide kurdu» der. Ve onu Strabon'la aynı seviyyede görür. On yedinci asır başında eserinin Avrupada iki tab'ı yapıldı. İkisi de lâtinceye tercümeydi, fakat tâbiller müellifin ismini bile bilmiyorlardı. Sonra müellifin de ismile fransızca tâbiller yapıldı. Kara dö Vo, İdrisî'yi verdiği malûmatın kat'î ve dürüst olması dolayısıyla büyük bir coğrafyacı addetmiyor.

İdrisî Merakeşlidir. Endülüs'ün merkezi olan Kurtaba'da tahsil etti.

Arablar ismine «Şerif» sıfatını ilâve ederler. Gençliğinde seyahatler yaptı. Endülüs, Merakeş, Afrikadan başka Fransa ve İngiltere sahillerini de görmüş. Lâkin oraları hakkında verdiği malûmat sislidir. Oralardaki meddü cezri anlatır. Okyanusun hangi saatlerde çekildiğini veya yükseldiğini, hele ayın 13 ile 16 sı arasındaki gecelerde meddü cezrin âzami dereceyi bulduğunu söyler. İdrisi Anadolu'ya da gitti.

548 (1153) de Sicilya kralı Roze'nin daveti üzerine onun sarayına yerleşiyor. Kral ona büyük bir coğrafya yazdıracak; istediği kadar para verdi. Arzın haritaları yapıldı. Muhtleif memleketlere hususî adamlar gönderilip malûmat toplattırıldı. Onlardan gelen raporlar üzerinedir ki İdrisi de kitabını yazıyor.

Aynı zamanda kendisinin de gezmesi lâzım. Bu kralın sayesinde Avrupanın Hristiyan memleketlerini ona rahat rahat görmek nasip oldu. İtalya'yı, Almanya'yı, Fransa'yı dolaştıktan sonra İskandinav'ya yarımadasına kadar gitti. İdrisi kitabına bir çok haritalar da eklemiştir. Fakat bunlar pek kusurludur [1].

Yakut-ül-Hamevî (1178 - 1228)

Onunla İslâmların en büyük coğrafyacısına gelmiş oluyoruz. Kendisi Hama'da doğduğu için Hamevî diye anılır. Rum bir ailedendi. Fakat çok küçükken İslâmların eline esir düştü. İslâm ter-

biyesi. alarak yetişti. Bir Bağdad taciri tarafından satın alınarak Bağdad'a götürüldü. Orada yerleşti. Sahibinin münevverliği sayesinde iyi bir tahsil yapmağa imkân buldu. İlâhiyat, fıkıh, ve edebiyat öğrendi.

Sahibi onun liyakatini görünce azad ederek kendi ticaretine onu şerik edindi. Bağdad'la Hind arasında transit merkezliği yapan bir adaya gidip gelerek ticarethanenin inkişafını temin ediyordu. Sahibi öldükten sonra seyahatlere çıktı. Şam'ı, Haleb'i, Musul'u gördü, oradan İran'a ve nihayet Maverâünnehr'e gitti. Merv şehrini çok beğendiği için orada yerleşmeğe karar verdi.

«Hayatımı orada bitirmek isterim, diyor, oranın letafetine meclûp oldum.» Bilhassa halkının iyiliğine ve medeniliğine hayrandır. Hele şehrin kültür zenginliği; bütün diğer beldelerde görmediği kütüphaneleri orada gördü. Bunlar on taneydi. Yalnız Büyük Cami'de bulunan iki kütüphanenin birinde 12 bin kitap var. Diğer hacmen daha küçüktür, ancak iki bin kitap bulunuyor, «Fakat, diyor, bunlar o kadar kıymetli ki her biri en aşağı 200 dinar kıymetindedir. Bütün zamanımı bu kitaplar arasında geçireceğim.» [2].

Fakat bütün hayatını orada geçirmek, o kıymetli kitaplar arasında tatlı tatlı çalışmak mümkün olmadı. Cengiz istilâsı önüne geçilmez bir

[1] Kara dö Vo, «İslâm Mütefekkirleri» C. : 2, S. : 9 - 13.

[2] Aynı eser, C. : 2, S. : 15 - 16.

seylâbe gibi patlayıvermişti. Türk illerinden ayrılmak istemiyen büyük adam, Harzem'e geldi, orada kalmak istiyordu, fakat istilâ oraya da yetiştii. Azerbaycan'a gitti, orada kalacak; istilâ oraya da çattı. Musul'da da duramadı, nihayet Haleb'e gitti ve orada öldü.

Yakut'un Türk illerini nasıl hayranlıkla sevdiğini, Semerkand'ı nasıl vecidle anlattığını bundan evvelki bahiste işaret etmiştik. (Bak, S. : 279) Bu Türk dostu coğrafyacının eserini bütün emsaline faik yapan meziyetlerin başlıcaları şunlardır :

Görüş zaviyesi çok geniş, eserinin ufuklarını uzaklara götürmeyi biliyor. Tafsilâtça çok zengindir, nelerin öğrenilmesi ve nelerin yazılması icap ettiğini iyi takdir etmiş, eserini hep faydalı bilgilerle dolgun hale getirmiştir. Sonra eserini kuruluştan kurtarmak için iyice işlemeyi de biliyor. Sadece âlim değil, sanatkâr da.

Onun kitabı bize on üçüncü asrın ilk çeyreğindeki İslâm ve Türk âlemini canlı canlı aksettiriyor. Şehirlerin iyi tasvirlerini yaptı. Bize meşhur adamların hayatlarını tanıttı. Efsanelere pek az iltifat etmiştir. Hep kültürlü şeylere ve tarihi tabiiye ehemmiyet veriyor. Ciddî bir zekâsı, aynı zamanda yumuşak bir tabiatı ve hassas bir kalbi var.

Gerek memleketlerin tasvirinde, gerek insan portrelerini yaşatan tarihî fıkralarda hakikaten güzel ve cazibeli parçalar pek çoktur. Güzel manzaralar karşısında kalemine temiz bir şiir heyecanı geliverir. İşte meşhur Arab şairi Mütenebbî'nin de terennüm ettiği bir vadiyi anlatmaktadır :

«Nazarlarım hazla ırmakların akışına dalıp gidiyor. Gurbet göz yaşları gibi kendilerini alabildiğine bırakıvermişler. Bahçelerin ve çiçeklerin arasından, yılanlama bir kıvrılışla, ağır ve muntazam uzaklaşıyorlar. Göz, altın kumlar üstünde yükselen gümüş kamışlardan; ve tabiatın, mercanlar, zümrütler, incilerle bezenmiş yeşil kaliçesinden başka bir şey görmüyor. Serin nesimin nefhalarına uymuş dallar, levend genç kızları utandıracak bir letafetle eğilip sallanıyorlar.....»

Kara dö Vo'nun çok hakkı var : Onun böyle yer yer şiir dolu ifadesi eserinin büyük ciddiyetine hiç hâlel getirmiyor. Bilâkis o faydalı kitabı bu hâl daha sevimli yapmaktadır. Yakut-ül-Hamevî öğretirken sevdirmeyi veya sevdirecek öğretmeyi bilen, ilimle sanatı birleştirmiş, nâdir kudretlerdendir [1].

D — SEYAHAT :**HAC SEYAHATLERİ :****Seyahat
ihtirası**

İslâm âlemi seyahat hususunda Garba tekaddüm etti. Seyahat kitapları ve seyahat edebiyatı beşeriyet fikir tarihinin mühim inkişaf âmillerinden biridir. İnsanlara dünyayı seyahat tanıttı. Milletler milletleri onunla öğrendi; kıt'adan kıt'aya fikirler ve görgüler onunla aktarmalaştı. Türkçemizde bir darbı mesel var: «Çok yaşayan değil, çok gezen bilir.» Seyahati, medeniyete miyar bile sayabiliriz. En çok gezen millet en ileri olandır. Müslüman şarkın orta zamanda Garptan çok ileri olduğunun canlı bir delilini de bu seyahat sahasında görebiliriz. Garplılar kendi ülkelerinde çömelirken İslâm âlemi büyük çapta seyyahlar yetiştirdi.

Zaten İslâm tarihçileriyle coğrafyacılarının, gördük ki, çoğu aynı zamanda seyyahtı. Mes'udî'ler ve Ebü'l-Fidâ'lar tarihlerini gezginlikleri sayesinde yazdılar. İdrisi'ler, ve Yakut-ül-Hamevî'ler de coğrafyalarını aynı zamanda birer seyahat kitabı yaptılar. Gezmek ihtirası ve gezdiği yerleri yazmak kabiliyeti; İslâm orta zamanının en ögünülecek taraflarından biri budur.

İslâm âleminde seyahatin dinî bir âmili de hac'dı. Mağribte maşrıka yayılan İslâm dünyasının her yerinden, Buhara ile Hind'den, Endülüs'le Fas'tan, Mekke ve Medine'yi ziyaret için, her yıl akın akın hacılar gelirdi. Bunların bir kısmı, hele münevver olanları, ve eser yazanları çok defa bu hacdan istifade ile Mısır, Suriye, Irak, Anadolu gibi İslâm ülkelerinin meşhur şehirlerini de ziyaret ederlerdi. Bu suretle Kâbe, İslâm âlemine büyük bir seyahat enerjisi veren bir kaynak oldu.

Vakiâ Hristiyanlar da hac için Kudüs'e gidiyorlardı. Fakat Kudüs İslamların elinde olduğu gibi onlar diğer Müslüman ülkelerini de ziyaret edemezlerdi. Ve Kudüs, Mekke gibi uzak değildi de. Hristiyan hacıları onun için sadece Kudüs'e gidiyorlar, ve bunu da yalnız denizden yaptıkları için bu çok basit bir iş oluyordu. Binaenaleyh Kudüs'ün hristiyanlığa verdiği seyahat hareketi Mekke'nin islâmlığa verdiği hareket yanında devede kulak bile değildir.

**Seyyah
Bertrandon**

Orta zamanda Kudüs'e hac için gidip te denizden döneceği yerde karadan, bütün Anadolu'yu cenuptan şimala kadar katederek görebilen en eski ve tek garplı Burgon kralı Filip Löbon'un müşaviri ve Fransa asilzadelerinden Bertrandon'dur. O, bu işi 1432 de yaptı. Fakat Kudüs'ten sonra İslâm ülkelerinde Hristiyan hacı sıfatıyla gezmek tehlikeli olacağı için Bertrandon, Türk kıyafetine girdi. Onu sağ salım götürmeği taahhüt eden hacıdan da kendisini Türk gösterebilecek kadar türkçe de öğrendi. Türk-

çe için der ki: «Tahsili kolay, sade ve gayet lâtif bir ılsandır.» [1].

Bertrandon, Toroslardan şimale kadar bütün Anadolu'yu mamur ve meskûn buluyor. Hiç bir harap yer yoktur. Halbuki bu seyahatten 30 sene evvel Timurlenk orduları Anadolu'yu harabı türap etmişlerdi. Onun gelişi 2'nci Murad'ın saltanatının 11'inci senesine düşer. En köklenmiş ve haşmetli devletleri bile bir anda yıkıp yok etmeğe kâfi gelebilecek olan o müthiş Ankara hezimetinden sonra, yeniden istiklâllerine kavuşan beylerle siyasî vahdeti parçalanmış ve Yıldırım'ın şehzadeleri arasındaki kavgalarla da ayrıca hercûü merc içinde kalan Anadolu'nun o on iki yıllık «Fetret devri» ni aradan çıkarınca, Çelebi'nin, o da hep badirelerle dolu altı yıllık saltanatı ile İkinci Murad'ın on bir yıllık zamanı, işte Bertrando'nun şehadetiyle sabittir, Anadolu'yu baştan başa mamure yapıvermeğe kâfi gelmişti.

Bertrandon hem yaptığı seyahatten, hem de Türk milletinden çok memnun kaldı. Hakkımızda şöyle diyor: «Türkler sahibi itidal, ciddî, asudedir. On frenk bir mahalde toplanırsa bin Türk'ten daha çok gürültü eder.»

Hac yollarını hacca gideceklerle öğretmek için kitaplar yazıldı. Bunların gayesi sevap kazanmaktır, ve sadece hacıların hangi menzillerde kalacaklarını bildirirlerdi. Onun için hacca ait bu gibi kitaplara topyekûn «Menazil» denir.

Ebu Zübeyr

İslâm âleminin bu menazil kitapları içinde garplılardan dahi meşhur olanı Endülüslü Ebû Zübeyr'in kitabıdır. Kendisi hicrî altıncı asır adamlarındandı. 540'da Valânsiya'da doğdu. Gırnata'da tahsil etti. Fıkıh ve edebiyat öğrendi. Kalemile meşhur olunca Gırnata emirine kâtib oldu. Emîr bir gün ona içi şarap dolu bir kadeh uzattı ve «İç» dedi. Ebû Zübeyr, halis Müslümandı, «Ben şarap kullanmam» diye cevap verir. «İç, hem de yedi defa içeceksin»

Emir balâdan, adamcağız içti, fakat sekizinci kadehe gelince; yok bu sefer o büyük ve billûr kadeh şarapla değil, sapsarı altınla doluydu. Ebû Zübeyr altınları cebe yerleştirdikten sonra düşündü: Şarap içmekle büyük günah işlemiştir; öyleyse o günah yüzünden kazandığı bu paralarla da büyük bir sevap yapmalı: İşte onun o meşhur hac kitabı bu macedardan çıktı.

Eseri yüksek bir zekânın ve derin bir âlimliğin mahsulü değildir. Böyle olmayışı da iyi oldu. Eğer öyle olaydı küçük şeyleri not etmeğe tenezzül etmiyecek ve eseri de, bize o zaman için verdiği en hurda tafsilât sayesinde, bu kadar faydalı olmayacaktı. Ebû Zübeyr vardı her

[1] Alman seyyahı Gústav Hirsfeld'in «Asyayı suğrada cevalân» kitabı, Üniversite kütüphanesi, Yıldız kısmı yazmalarından olan bu eser, 286 sahifedir.

menzil ve şehir için yalnız günleri değil, saatleri bile yazdı. Seyahate 578 (1182) de başladı. İskenderiye'ye gitti, Mısır'ı, Suriye'yi, Hicaz'ı ve Irak'ı gezdi. Akkâ'dan sonra bindikleri büyük bir Hristiyan gemisinde Kudüs haccından dönen Bulgarlarla nasıl yoldaşlık ettiğini yazdı. Akdenizin limanlarında ve adalarında uğradıkları beldeleri de birer birer saydı [1].

İçtiği yedi kadeh şarap helâl olsun ve Ebû Zübeyr onu hakikaten helâl ettirdi.

İslâm âleminin seyahat eserleri yalnız böyle hac kitaplarına ait değildir. Lâik sahada da orta zamanın en büyük seyyahlarını İslâmlar yetiştirdiler. Bunların en ileri gelenlerinden iki tanesi, biri on birinci asrın en yüksek âlim ve filozoflarından Elbirûni; diğeri on dördüncü asırda Endülüs'ten Çin'e ve şimalî Rusya'dan Afrika içlerine kadar dünyanın en geniş sahasını gezen İbn-i Batûta; biri Türk, biri mağripli. Birincisi en yüksek ve bitaraf bir âlim gözüyle medeniyet âlemine on birinci asır Hindistanını tanıttı, ikincisi de sadece bir seyyah gözüyle o zamanki dünyayı anlattı.

ELBİRÛNİ : (972 - 1048).

Ehemmiyeti

Carra de Vaux [2] onu şöyel medheder: Orta zaman çağlarının birinci safta gelen en entelektüel bir şahsiyeti. Kendisinden o kadar asırlarla ayrılmamıza rağmen Elbirûni bizim şimdiki devrimiz için bile terü taze bir simadır. Kendisini kendi zamanından ayırarak bizim zamanımıza bağlamış mümtaz bir sima. O, zekâsının mahiyet ve tekâmülile hemen hemen bu asrın kafasını taşıyor. Tenkîçî, keskin, nafiz, herşeyi öğrenmek tecessüsile yanan, ilim ihtirasile dolu, ve herşeye en bitaraf ilim gözüle bakan kafa.

O, Avrupanın büyük mütefekkirlerinden bir Leonard dö Vinçi'yi, bir Lâypniç'i hatırlatır. O da onlar gibi kendinde büyük hassalar topladı. Filozof, lisancı, şair, riyaziyeci, hey'etçi, tabiiyatçı, coğrafyacı ve seyyah; bir kelimeyle Elbirûni zamanının bütün bilgilerini kucaklıyarak ilmin her sahasında kendini göstermiş bir mütebahhirdir. Eserinde en dikkate şayan olan nokta, riyazî hakikatlerle felsefî zekâyı en samimî surette birleştirip kaynaştırmasıdır.

Hayatı

Şeyh Ebû Reyhan-ül-Bîrûni, hicrî 362 de, Harzem'in yâni şimdiki Hıyve'nin bir kasabasında doğdu. Sonra Curcan'da yaşadı. 400-407 arasında kendisini Harzemşahların sarayında görüyoruz. Şahın onun ilim ve irfanına ne kadar hürmet ettiği-

[1] Kara dö Vo, «İslâm Mütefekkirleri» C. : 2, S. : 87 - 92. .

[2] Aynı eser, C. : 2, S. : 75 - 76.

ni anlamak için şu menkıbeyi zikretmek kâfidir. Şah Memun ibni Memun [1] bir gün ata binmiş, Bîrûnî'nin de beraber gelmesi için haber gönderiyor. Odasında çalışmakta olan âlim, iradeyi alınca hazırlanmağa başlar. Fakat bir de bakar ki hükümdar atından inip onun yanına gelmiş. Şahı beklettiği için şaşırarak özürler dilemeğe çalışan Bîrûnî'ye Şah şu mealde bir beyit ile cevap verir :

«İlim en yüksek mevkidedir, bütün biz fâniler ona gideriz, fakat o bizim ayağımıza gelemmez. [2].

Mahmud Gaznevî, Harzemi zabtedince diğer âlimlerle beraber El-bîrûnî'yi de Afganistana götürdü. Artık bu büyük Türk âliminin hayatında daha geniş bir safha açılmıştı. Mahmud Gaznevî onu yanından ayırmadığı için Hindistan fethine de beraber götürmüştü. Elbîrûnî, Hindistanda uzun yıllar kaldı. Yerli Hind dillerini öğrendi ve diyar diyar Hindistanı dolaştı. Hindistan'a ait o muhalled eseri işte bu sayede meydana gelmiştir.

Hindistandan sonra yine Gaznevî devletinin merkezi olan Gazne'ye geldi. Orada 440 da öldü. 76 sene yaşamıştı. O kadar çalışkan, kendini o kadar ilme vakfetmiş, bütün hayatında kalemi elinden o kadar bırakmamış bir adamdı ki son nefesinde bile ilimden ayrılmadı. Ölmek üzere olduğu o son dakikalarda yanına bir ziyaretçi gelir. Dehâların nasibi vücut bittiği halde zekânın bitmemesidir. Bütün bedenî takat kesilir, fakat kâfânın işlemesi durmaz. Bîrûnî ziyaretçiye diyor ki :

— Hani sen bana bir miras meselesi sordundu...

Ziyaretçi şimdi bunun sırası olmadığını anlatmak ister. Hasta adam gözleri şûle dolu çıkıyor :

— Vay, ben dünyayı terkederken bildiğim bir şeyi öğretmeden mi gideceğim?

Meseleyi halleder. Ziyaretçi ayrılır. Daha uzaklaşmadan feryatlar işitir, geri dönüyor. Bîrûnî ölmüştür.

[1] Bu, Harzemşahların ikinci sülâlesine mensuptur. Sülâleyi kuran Ebü-l-Abbâs Memun bin Mehmed'di. Hanedanı çok devam edemedi. Yerine geçen oğlu Ali'den sonra, bu hükümdar oldu. Mahmud Gaznevî 406 (1015) da ona kendi namına hutbe okutmasını emretti. Bunun kabulü askeri fırkaların kıyamını mucip olduğundan Memun ibni Memun bu sırada maktûl düştü ve ondan sonra tahta birader zadesi Ebü-l-Hâris Mehmed bin Ali geçtiyse de üç ay sonra Mahmud Gaznevî, Harzem'i zabtederek o sülâleye nihayet verdi, (Bartold'un rusca tercümesine istinaden Halil Etem, Düveli İslâmiye, S. : 157.)

[2] Kara dö Vo, C. : 2, S. : 78.

Eserleri

Birûni'nin eserleri hem çok çeşitli, hem çok mühimdir. Her eseri bir hâdiseydi. Yalnız onların notlar ve haşiyelerle tercümesi lâzım gelir. Aksi takdirde anlaşılması çok

güçtür.

Müverrih itibarile Harzem tarihini, ve Mahmud Gaznevî devrini yazdı. Hindistan'a ait eseri de büyük bir kısmı itibarile Hind tarihidir. Onun tarihî eserleri mühim me hazlerdendir.

«Takvim» namındaki eseri de ilmin en yüksek âbidelerinden addedilir: Orada muhtelif milletlerin kullandıkları takvimlerle yıl tarihleri tedkik edilmiştir. İran, Bizans, Yahudi, Hristiyan, Nasturî, Arab, Türk... Bütün bu takvimlerin menşeleri izah ediliyor. Dinî bayramlar ve yortular vesilesile o dinler hakkında bol bol malûmat veriliyor. Eser bu suretle azametli bir «dinler tarihi» mahiyetini de almıştır. Orada meselâ Tev-rata ve İncile dair kıymetli etüdler var. O zamanki Tevratlara dair tenkitleri çok enteresandır. Bu kitabın hey'et ve riyaziye hesapları da ayrı bir ehemmiyet arz ediyor.

«Kitab-üt-tefhim» i büyük bir ansiklopedidir. Riyaziye, hey'et, cebir, tabiiye, ve bütün ilimlere ait ıstılahlar orada geniş malûmat verilerek zikredilir. Elbirûni aynı zamanda yüksek bir tabiiyat âlimiydi. Tarihi tabiiye olan vukufu çok derindir. Bir çok meseleleri daha o zaman — Lâmark'tan asırlarca evvel — ilmî usullerle izah etti [1].

Yerle göğün harareti meselesinde henüz parlamaya başlayan genç İbni Sinâ ile münakaşalı muhaberelede bulundu. Bu mesele o zamanki âlimlerce mühimdi [2].

Şaheseri

Asıl şaheseri olan Hindistan'a ait kitabına gelince: Orada Hindistan'ın herşeyi var. Yalnız Hindin dışı değil, Hindlinin içi; o içi yapan kafa, duygu, din ve d'î. Hindlilerin dillerini, lehçelerini, farklarını tedkik etti. Hindlinin yarattığı ilimleri teker teker araştırdı. Hindin karanlık felsefesine zekâdan bir ışıık gibi nüfuz ediyor.

Kendisinin Müslüman olmasına rağmen hiç hissine kapılmadı. Kendi akidelerine uymıyan akideleri gayet objektif olarak, bir nebat teşrih eder gibi, derin bir ruh rûkûdet ve sükûnetile etüd etti. Mütalâaya ald mevzuları, İslâmlar, Hristiyanlar, bilhassa Yunanlılarla mukayese ediyor. Tenkitler yapıyor, fakat hiç bir yerde hiç bir zaman tarafgirlik yapmıyor. O kadar doğruluğa âşık bir adam ki Brahmanın felsefesini tedkik ederken bir yerde şöyle der: «Allah bilir ki ben hakikati söylüyorum.»

Onun kitabında Hindlinin yalnız içi değil, o için yarattığı bütün müesseseler var. Meselâ Hindlilerin mukaddes havuzları: «Hindlilerin abdest

[1] Şemseddin, Birinci Tarih Kongresi, S. : 289 - 306.

[2] Kara dö Vo, C. : 2, S. : 82.

ve gusül için mukaddes havuzlar inşa etmekte Müsümanlardan daha çok kabiliyetleri var, bu havuzları görüp te yazmamak mümkün değildir.» diyor. Ve havuzları tasvir ediyor :

Onlar büyük çapta taşlarla inşa edilmiştir. Bu taşlar kuvvetli demirlerle birbirine perçinlenmiş. Üst üste sedler bu havuzları çepçevre kuşatıyor. Sedlerin yüksekliği insan boyundan fazla. Sedler arasında, yukarıdaki sivri kulelere kadar yükselen, mermer merdivenler yapılmış. İlk basamaklar havuzun etrafında bir gezinti yolu gibi. Kat kat sivri kuleler de tabaka tabaka göğe tırmanıyor.

O kitapta Hindistan'ın kendi gövdesi de var; Hind'in manzaraları ve hususiyetleri. O kadar ilmî kitapta büyük âlim bunları şeffaf bir sanatkâr hünerile anlatmayı biliyor. Mücerred ve kuru ilim mevzuları bu üslûb sayesinde yumuşayıvermiş. Anlattığı tablolar bütün hakikiliği ve canlılığıyla gözlerimizin önüne gelmektedir:

Yukarı Hindistan, Tibet hududları, derin ve dik yarlar içinde, karadan daha beyaz köpüklerle, buğular ve uğultular içinde akan, köpüren, dökülen şelâleler; onların üstünde, yarların iki tarafındaki karşılıklı bambo ağaçlarının dallarile yapılmış asma köprülerden, dağlı Hindlilerin, hem de sırtındaki yüklerle, yüz kulaç aşağıdaki o kayaları kemirip duran, heybetli şelâlelere hiç aldırış etmeksizin, çevik çevik, sanki bir ecel köprüsünden değil de, düz bir yolda yürüyorlarmış gibi ferah ferah geçişleri.

Yüksek dağlardan ovalara bak, Hindistan sisli tebahhurların buğuları altında siyahımsı bir vüs'at içinde, alabildiğine, yayılıp uzanmış, ovadan Tibet tarafına bak, kırmızımtrak gövdeli dağlar birbirlerini besliye besliye... O kadar ilimle beraber bu kadar sanat kabiliyeti: Zaten en büyük ve hayırlı iş yapanlar o ikisini en iyi birleştirebilen değil mi? [1].

İBN-İ BATÛTA : (1304 - 1377).

Seyahatin ilk kısmı

Gezdiği memleketlerin son derece genişliği ve sarfettiği zamanın çokluğu bakımından bütün orta zamanın en büyük seyyahı İbn-i Batûta'dır. Kendisi Tanca'da doğdu. 725 (1304) te, Receb ayında, henüz yirmi iki yaşındayken seyahate çıktı: «İstediğim gibi hareket edeyim diye yalnız ve arkadaşsızdım. Yuvasını bırakan kuşlar gibi aile ocağından ayrıldım, ebeveynim henüz hayattaydılar» der.

Seyahatine hayırlı bir başlangıç vermek için önce Mekkeye giderek

[1] Avrupalılar onun belli başlı eserlerini kendi dillerine malettiler. Hindistan kitabı 1887 de ingilizceye tercüme edildi. «Takvim» i 1879 ve 1910 da, diğer büyük bir eseri 1878 de Lâypzig'de, «Kanun» u 1912 de yine Almanyada basıldı. (Kara dö Vo, C. : 2, S. : 75 - 87).

hac yapmak lâzımdı. Mağripte gelenlerin klâsik Kâbe yolunu takip ederek evvelâ İskenderiye'ye çıktı. Orada, harap bir halde olan, o eski feneri ziyaret eder. Şarkta «Âyineî İskender» denen efsanevî fener.

Kahire'yi bir tezdallar beldesi diye anlatıyor: «Orada ne istersen bulabilirsin: Âlim ve cahil, ciddî veya hafif adamlar, meğtûl veya meşhur kimseler.» Kahire'den yukarı Mısır'a gitti. Cidde karşısından Şap denizini geçip Mekke'ye varacak. Klâsik Kâbe yolunun icabı. Fakat Şap denizinde Mısır Memlûklerinin deniz harpleri var. Kısa yol kapalıysa o da büyük bir lâmelif çevirerek gidecek.

Tekrar Kahire'ye geldi, Suriye'ye geçti, Şam'ı uzun uzadıya anlatır. Madem ki yol böyle icap etti, Mekke'den önce Irak'a da gider. Ali'nin mezarı ziyaret ediliyor. Kûfe'yi, Basra'yı, Bağdad'ı gördükten sonra şöylece İran'ı Şiraz'ı da dolaşarak Mekke'ye dönüldü. Orada bir sene kalacaktı. Hastalığa uğradığından iki sene kaldı. Mekke'den çıkınca Yemen'e Aman'a, Bahreyn taraflarına gitti.

Anadoludan sonra

Oradan bir gemiye atlıyarak ver elini Anadolu der. Anadolu'ya Alâiyye'den (Alanya) çıkıyor. O zaman Anadolu'nun «Tavaifi Mülûk» devri. Anadolu'da bir sürü beyler, melikler, emirler var. Fakat «Ahiler teşkilâtı» Anadolu'yu içtimaî vahdet halinde tutuyor. Siyasî bakımdan, renk renk parçalarla yapılmış bir bohçaya benziyen Anadolu'ya, her yere dalbudak salmış Ahi zaviyeleri derunî bir bütünlük vermektedir. Mağripli her yerde bu Ahi zaviyelerine kendi evi gibi uğrıyarak, her belde de Türk beylerinden ihsanlar alıp, her tarafta Türk halkının misafirperverliğinden memnun, ziyafetten ziyafete, karnı tok sırtı pek, dolaşıyor.

Sinob'dan bir gemiye atlıyarak cenubî Rusya'ya geçti. Ora Türkleri hakkında kıymetli malûmat verir. Sultan Mehmed Özbek'i ziyaret ediyor. Şimale doğru epeyce çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü «Zulmetler diyarı» na epeyce yaklaşmış. Orası gece olduğu zaman altı ay gündüzü olmıyan diyar. Vardığı Bulgar şehrinde orası ancak kırk gün uzaktadır. Buzlardan dolayı orada köpeklerle çekilen kızaklarda hareket olunur, oraya yalnız tacirler gidiyor. Kıymetli kürkler getirmek için.

Bulgar şehrinde Müslümanlar da var. Fakat namazı nasıl kılmalı? İşte yatsıyı kılariken sabah oluyor. Bulgar şehrinde geceyle gündüz arasındaki bu büyük fark veya farksızlık seyyahımızın ibadetlerini epeyce şaşırtmıştır. Rusya'dan Bizans'a geldi.

Bizanstan Hind ve Çine

O dillere deştan Ayasofya'yı ancak dışardan görebiliyor. Çünkü içeri girince büyük haçın önünde mutlaka istavroz çıkarmak lâzımdır. Seyyahımız bir kilise içini görecek diye kendi dininden çıkamaz. Yalnız bir kaç Rum ve tercüman ata binerlerken karşıdan imparator, ar-

kasında büyük bir kalabalık, yayan olarak gelmektedir. Seyyahı imparatora takdim ederler. İmparator onun elini tutar. Yanında yürütüyor. Bu kadar hürmet neye? Çünkü seyyah Kudüs'ü de gördü.

İmparator boyuna, eli hep seyyahın elinde, Kudüs hakkında ve oradaki Hristiyanlara dair malûmat alıyor. İmparator işte bir kilise önünde durdu. Seyyaha da «Buyurun» der. Orada da istavroz çıkarmak mecburiyeti var, değil mi, öyleyse paso!

Bizans'tan sonra seyyah doğuya teveccüh etti. Tataristanı, Türkistanı, Horasan'ı, Afgan'ı gezer. Nihayet Hind'e varıyor. Delhi sultanı Mehmed Cah'ın kadılık hizmetini deruhte etti. Bir gün olmayacak bir fırsat zuhur eder. Sultan onu Çin'e sefir gönderiyor. İbn-i Batûta memnun. Çini Maçini görecektir.

Fakat Hind denizinde maceralar ve aksiliklerle karşılaştı. Uzun zaman Hind adalarında kaldı. Lâkin büyük Çin gemilerine yerleşince... Büyük Çin gemileri, bunlar o zamanın transatlantikleridir. Gemilerin her biri bin adam tarafından idare ediliyor. Bunların 600 ü gemici, 400 ü cenkeci. Her geminin dört güvertesi var. Gemiler dört beşi bir arada bir filo halinde gidiyorlar. Sefir seyyaha hizmetçileriyle beraber ayrılan kamara bir ev gibi.

Çindeki vazifesini bitirdikten sonra memleketi olan Fas'a döndü. Artık dinlenmek hakkı değil mi? Hayır seyahate alışmak ta mükeyyifata alışmak gibi bir tiryakiliktir. İbn-i Batûta, Endülüs'e geçer. Bütün İspanya'yı dolaşır. Tekrar Fas'a geldikten sonra seyahatlerine en cür'etli bir safha daha eklemeğe kalkar. İç Afrika'ya gidecek. Öyle her babayığitin geçemiyeceği «Sahrayı Kebir» i geçecek. Geçti. Tâ Tombokto'ya ve Nijer'e kadar gitti.

Avdetinde Fas sultanının talebile artık eserin yazılmasına başlanır. Sultan ona Ebû Coza namında bir kâtip verdi.

Eseri

Seyyah yığın yığın notlarını çıkartıyor, kâtip harıl harıl yazıyor. Vücutta gelen eserde ne yüksek bir âlim, ne yüksek bir mütefekkir görüyoruz. Fakat o eserde tecrübelerle işlenmiş bir kafanın aydınlık gören bir zekâsı var. Bu görüş renkli, fakat olgundur. Söylediklerine inandıran bir adamın eseri.

İbn-i Batûta'nın bütün emsali seyyahlara faik tarafı gezdiği yerlerin rekabet edilemeyecek kadar genişliğinde, sarfettiği zamanın uzunluğunda, tanıdığı hükümdarların ve şahısların bolluğundadır. Bütün bunlar onun eserine hem birinci safta bir ehemmiyet veriyor, hem bu malzeme çokluğu o esere zenginlik ve çeşitlik bahşediyor. Müellif mevzuunun dalgalı tenevvüüne uyabilmektedir de: Onu şimdi âlimane bir tavırla, şimdi de popüler bir eda almış görüyoruz. Şimdi sahici, şimdi efsanevi. O, yaptığı

o bitip tükenmez seyahatle, insanlığın hayatîyetine, cevvaliyetine, ve cesaretine şeref verdi [1].

Yazık, İbn-i Batûta seyahatinin asıl mufasssalı ve orijinali zayı olmuş. Elde bulunan kitap, Mehemed Harbii Kelbî'nin muhtasarlaştırdığı eserdir. Bu, fransızcaya altı cilt olarak nakledildi. Bizim türkçeye kitabın iki cildi Damad Şerif Paşa'nın kalemile ve biraz Tanzimat kitabeti üslûbile tercüme olundu [2].

Bununla beraber bu tercüme de, bilhassa Anadolu hakkında ve hele «Ahiler» e dair verdiği malûmat yüzünden çok faydalı olmuştur. Bu malûmatın kıymetini arttıran en mühim sebep on dördüncü asrın ilk yarısına, yâni Anadolu'nun bir çok beyliklere bölündüğü zamana rastlamasıdır. Siyasî vahdetten mahrum olmasına rağmen Türk ırkı yine kendi bütünlüğünü nasıl muhafaza etti? Bunu İbn-i Batûta sayesinde öğreniyoruz.

İbn-i Batûta ve Türkler

Lâzkiyeden bindiği gemi ile Alâiyye'ye (Alanya) çıkmak üzere Anadolu'ya giderken «Bilâdı Rum namile maruf olan Türk memalikine teveccüh ettik» diye Suriye'den sonraki ülkelerin Türk diyarı olduğunu söyler. «El'an orada Türkmen Müslümanlarının tahtı zimmetinde bir hayli nesarî bulunur.» diyor. Bu nesariye, yâni Hristiyanlara «Zimmi» denmesi onların Türk sıyanetinde, yâni Türkün «tahtı zimmetinde» olmalarındandır [3].

Anadolu'nun hususî kıymetini, muhtelif iklimleri kendisinde cemetmiş olmanın mümtaziyetini İbn-i Batûta pek güzel görmüştü: «Bilâdı Rum namile maruf olan işbu iklim aktarı cihanın en güzelidir. Cenabı zülcelâl sair beldelere müteferrik surette ihsan buyurduğunu iklimi Rumda cemetmiştir.» Bu sözleri, o zamanın hemen hemen bütün dünyasını gezmiş olan bir seyyah söylüyor.

Hele Türk halkı: «Ahalisi sureten pek güzel, libasları temiz, taamları nefistir.» Anadolu halkı için şöyle bir darbı mesel olduğunu söylüyor: «Bereket Şam'da ve şefkat Rum'dadır.» Ve buradaki «Rum» kelimesinden yanlış mâna çıkarılmasın diye ilâve eder: «Bununla Türk bilâdı kastolunur.»

Seyyah hangi beldeye misafir gittiyse kadın erkek Türk halkı onun etrafını alıyor: «Bu beldelede bir zaviye ve yahut haneye insek komşu-

[1] Yazının malûmat ve hüküm kısımları yine Carra de Vaux'nun «Les penseurs de l'islame» indan alınmıştır. C. : 2, S. : 92 - 101.

[2] İbn-i Batûta seyahatnamesi, iki cilt, Matbaai Âmire (Devlet = Maarif matbaası) 1916.

[3] Anadolu'ya «Rum» adı verilisi Roma imparatorluğundan kalma bir hâtıradır. Hâlâ Çukurova köylüleri Toros berisine giderlerken, «Ruma gidiyorum» derler.

larımız olan erkek ve kadınlar ahvalimizi soruştururlardı.» Kadınlar nasıl elin erkeğine hal hatır soruyorlar deme. O zaman Türk kadınında «ihticap» yâni tesettür yoktu: «Orada kadınlar ihticap etmezler. Esnayı mufarakatta akrabamız gibi bize veda ederler. Nisvan ağlıyarak, ayrıldığınıza teessüf ederler.» [1] Demek on dördüncü asırda bile medrese henüz Türk kadınına umacı gibi örtememişti [2].

İbn-i Batuta ve Ahiler

İbn-i Batûta'nın Ahiler hakkında verdiği malûmat da çok mühimdir. Çünkü bunlar kuru kitap bilgisi değil. Müşahedenin canlı mahsulleri. Seyyahımız Ahilerden en ziyade Antalya'yı anlatırken bahseder. Orası da o zaman mühim Ahi merkezlerindendi. Orada Ahi Yusuf mahallesi ve türbesi vardır. Türbedeki kitabenin tarihi 647 (1249) dir. Bu, Ahilerin havariyunundanmış. Antalya'da bundan başka bir de «Ahi kızı» mahallesi ve türbesi vardır. Bu türbe 1235 (1819) te tamir edildi. Kitabesi «Türbei binti Ahi idi harab ü mehur — Buldu tamir ile tezyin o mahallî pür nur»

beytile başlıyor [3].

İbn-i Batûta «Ahiler bilâdi Rumda sakin Türkmen akvamının her vilâyet ve belde ve kariyesinde mevcuttur.» dedikten ve «Ecnebilere refah ve fütüvvet ibraz ederek onların karınlarını doyurmaya ve ihtiyaçlarını temine müsaraat ederler» diye onların misafirperverliklerini anlattıktan sonra asıl rollerini söylüyor: «Cebbar olanları tenkil ve imha etmekte, zulüm ve tecavüzde bulunanları, yahut böylelerine iltihak eden şerirleri katil ve ifna eylemekte bunların dünyada bir eşi yoktur.»

Anadolu'da devletsiz kalan Türk ne yapsın? Kendi işini kendi görüyor. Selçuk devleti çöktü; Moğollar yakıp yıkıp çekildi. Anadolu Türkleri kendi başlarına kaldılar ve başlarının çaresine baktılar. Ülkenin asayişini onlar muhafaza ediyor. Zalimlere karşı nasıl amansız iseler, kimsesizlere de o kadar şefkatle kanat geriyorlar ki... «Dünyada onlardan ziyade güzel ameller ve hayırlı işlere sahip olanı görmedim. Şiraz ve İsfahan ahalisinin anlara müşabeheti varsa da Ahiler, gidenlere ve gelenlere daha

[1] İbn-i Batûta tercümesi, Damad Şerif Paşa, C. : 1, S. : 311.

[2] Tesettürün İslâmlara dinden değil, Hristiyanlardan geçtiğini, hem Hristiyan ve hem Arab olan Corci Zeydan bile söyler. İlk İslâmlarda tesettür yoktu, Aile cenkleşen Peygamberin karısı Ayşe'yi bırak, Talha'nın kızı olup güzelliği ve irfanile meşhur Ayşe, Hasan'ın kızı Sekine, Abdullah ibni Zübeyr'in anası Esma... İlâh hep erkeklerle apaçık münakaşa ederler, herkese salonlarını açarlardı. Tesettür İslâm'da değil, Hristiyan'da vardı. (Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 5, S. : 125) Fakat sonraları hele şehir İslâm kadınlarının ne hale geldiğini biliyoruz.

[3] Süleyman Fikri, Antalya livası tarihi, Matbaai Âmire, (Maarif matbaası), 1925.

ziyade muhabbet ve ikram gösteriyorlar ve daha ziyade şefkat ibraz ediyorlar.» [1].

İbn-i Batûta bu tarikatı tedkik de eder: Evlenmemiş ve sanat sahibi gençler bir cemiyet teşkil ediyorlar. Bunlara «Fütüvve» deniyor. Bunlar «Genç kardeşler» cemiyeti. İçtima ederek bir reis seçerler. İşte ona «Ahi» denir. İş güc sahibi gençler almalarının terile kazandıklarını hergün ikindiden sonra getirip reise veriyorlar: Toplanan servet cemiyetindir.

Seyyah, Antalya şeyhi Şehabeddin Hamevî'nin yanında otururken i-çeriye elbisesi eski, başında keçeden kalenseve taşıyan, fakir halli biri girer. Türkçe konuştukları için seyyah anlamıyor. Şeyh, seyyaha sorar: «Bu adam ne istiyor, biliyor musun» «Hayır» cevabını alınca söyler: «Se-ni ziyafete davet ediyor!» Seyyah şaşırır: «İyi ama, bu adam belli, fa-kirin biri, neye rahatsız etmeli?»

Meğer o Ahi imiş. Yüzlerce gencin reisi. Kendisi kundura dikicisidir. Bütün gençler kazandıklarını ona verirler. O bu serveti kendi şahsı için kat'iyen kullanmaz. Ahilerin hem hükümdar salâhiyetini haiz, hem fa-kir olduklarını Ahi Mehmed namına, 689 (1290) da, farisî nazmle yazıl-mış ve Köprülü kütüphanesinin 1597 numaralı mecmuasında mukayyet «Fütüvvetname» den de anlıyoruz [2].

*Kân-ı zateş maden-i cûd ü kerem
Geşt ez zateş cihan bağ-ı Erem.
Der fütüvvet bimisdî ü bî nazir
Vez mürüvvet geşte çün bedr-i münir* [3]

diye Mehmed beyi hükümdarlara mahsus sıfatlarla medheden bu man-zumede en dikkate çarpan cihet o Ahi'nin hem emîr ve hem fakir olduğu-nun söylenmesidir:

Hem fakir ü hem emîr ü hem Ahi!

Ahi ziyafeti

Seyyah işi anlayınca hemen ziyafet davetini kabul e-diyor: Bir defa zaviye adamakıllı bir yer. Zemin Rum kalıçelerile döşenmiş, tavanlar avizelerle pırlıl pırlıl. Misafir salonunda «çerağ paye» denen bakırdan mamûl, üç ayaklı bir seh-pa var. Onun üstüne yine bakırdan bir kandil, içi erimiş iç yağile do-lu. Makasla fitili kesip düzelten genç bir Ahi bu işe memur, adına «Çe-rağı» yâni lâmbacı deniyor.

[1] Damad Şerif Paşa'nın tercümesi, fazla lügatli olduğu için, gençlerin daha kolay anlaması emelile, onun ibarelerini biraz sadeleştirerek alıyorum.

[2] Maarif Vekâleti Umum kütüphaneler müdürü Hasan Fehmi Turgal'ın notlarından.

[3] Mânası: «Onun zatı cömerdlik ve kerem madeninin ocağıdır, onun bu zatiyetinden dolayı cihan bir cennet bahçesi oldu. Fütüvvette ne eşi, ne benzeri vardır, Mürüvvetten yana da o bedir halindeki ay gibidir.»

Ahi gençlerinden kalabalık bir küme bu چراغın etrafına çevrelenmiştir. Başlarında softan beyaz kalenseve, onun tepesinde bir arşın uzunluğunda ve iki parmak enliliğinde bir taylasan, yâni şerit, sırtlarında kabâ, ayaklarında mest, ve bellerindeki kemerde iki arşın uzunluğunda birer bıçak!

Misafir gelince; bu kıyafette tebeddülât başlıyor, kalenseveler çıkarıldı, başlarında «zer duhanı», yâni altın dumanı denen diğer güzel bir kalenseve kalıyor. Orta yerde misafirlere mahsus peyke. Sofralar kuruldu. Bol bol yemekler, meyvalar, tatlılar. Yemekten sonra musiki ve raks başladı. Ahilik, Aleviliğe çalar. Mezhep dar değildir. Bu balo sabaha kadar devam ediyor: «Gecenin sonunda kendilerini zaviyede bırakarak avdet eyledik.»

Seyyah Anadolu'nun neresine gitse Ahilerdedir. İşte Bolu'ya vardı: Kışın her köşesindeki ocaktan buram buram duman çıkan bir bina, sormaya lüzum yok, belli zaviye orasıdır. Hiç yadırgama: «Oraya varan bir yabancı en ziyade sevdiği akrabasından birinin yanına gitmiş olur.» Seyyahımız Maliki fakihlerindendir, dua eder: «Allah, bu kadar civanmerd ve âlicenap olan, ecnebilere bu kadar şefkat ve mürüvvet gösteren, misafirlerine bu derece lûtfîle muamele ederek hiç bir ikramdan çekinmeyen bu taifeye hayrile mükâfat buyursun!»

Fakat Denizli'ye vardığı zaman seyyahın Ahiler yüzünden az kalsın ödü kopuyordu. Şehre girip te çarşıdan geçerken, dükkânlardan fırlıyan ve birdenbire çoğalıveren bir kalabalık; seyyahın yolu kesildi, atının dizginleri yakalandı. Öteden diğer bir kalabalık, bunlara dağılın diye bağırıyor, iki taraftan bıçaklar çekildi. Eyvah şehir içinde güpe gündüz eşkiya baskınına mı uğradı? Biraz da dil bilmediği için ne olduğunu anlamıyan seyyaha işin mahiyetini anlatırlar. Meğer Denizlide biri Ahi Sinan'ın, diğeri Ahi Toman'ın olmak üzere iki zaviye varmış. İki tarafın tayfaları misafiri «Ben götüreceğim, sen götüreceksin» diye çekişiyorlarmış. Neticede kur'a çekilir ve piyango Ahi Sinan zaviyesine isabet eder!

Kayseri'ye varınca beldenin beyi, yâni hükümdarı Ahi emîr Ali'dir. Demek Ahiler emîrlik te yapıyor. Seyyah öğrendiğini bize de öğretmektedir: «Meğer âdetmiş, bir yerde sultan bulunmayınca o yerin hâkimi «Ahi» oluyor. Misafirlere at ve elbise ikram etmeği o yapar. Emir ve nehyi, ve inip binışı aynile hükümdarlarınkı gibidir.» [1].

[1] Ahilerin Ankara'da maddeten hükümetleri vardı. En kuvvetli merkezleri orasıydı. Bu hükümet İlhanilerden sonra teşekkül etti. 762 (1360) ye kadar devam eder. Ankara Ahi hükümetine Hüdavendigâr zamanında nihayet verildi. (Ahmed Tevhid, Tarih Encümeni mecmuası, numara: 19)

E — SİYASET :**YUSUF HÂSÎ HÂCİB VE ESERİ :**

Kudatkubilig Türk devletleri içinde toptan ve kendiliğinden ilk Müslüman olan Karahanlılardır. Merkezleri Kâş-gardı. Satuk Buğra Han ilk Müslüman olan Türk hükümdarı. Ondan sonra bu hanedana Karahanlılar veya Hakaniye dendi. Hakaniye lehçesi Müslüman türklüğün ilk edebî dili oldu. Ve bu dilin ilk büyük mahsulü de Yusuf Hâsî Hacıb'in «Kudatkubilig» adında, «saadet veren bilgi» mânasındaki meşhur kitabıdır.

Karahanlılarda «Hâsî Hâcib» lik başvekilliğe muadildi. Yusuf bu ünvanı o eserden sonra aldı. Artık siyasî hayatta da rol sahibi oldu. Eser Firdevsî'nin Şehnamesi gibi «Feûlün, feulün, feulün, feul» veznindedir ve Şehname'den çeyrek asır sonra, 1069 da yazılmıştır. Fakat iki eser apayrı cinstendir ve aralarında hiç münasebet yoktur. Şehname hayalî ve destanî bir eserdir, bu, siyasî felsefenin kitabıdır. O hep muhayyileleri heyecanlandıрмаğa ehemmiyet verir, bu, akıllara hitap ediyor. Onun mevzuu efsane, bununki fikir. İki eser iki milletin karakter ayrılığını gösteriyor gibidir.

73 fasıllık ve 6500 beyitlik bu azametli eserin mevzuunu dört meleye remiz olan dört şahıs teşkil eder. Gündoğdu namındaki padişah «adalet» i, Aytoldu adındaki vezir «hükûmet» i, vezirin Öğüdölmüş ismindeki oğlu «akl» ı, ve Uğdurmuş ismindeki kardeşi de «kanaat» i temsil eder. İşte kitap bu dört şahıs arasındaki muhavere ve münazalarla doludur. Mevzu bu suretle mücerredir, fakat canlı.

Dört esas kuvveti temsil eden dört şahsın muhaverelerinden bütün devlet teşkilâtını tabaka tabaka memurlarile ve milleti de safha safha içtimai teşekküllerile görüyoruz. Bu kitap Türk milletinin hayattaki teşkilâtçılık kudretinin ifadesidir. Eserin siyasî cepheden büyük ehemmiyeti buradan geliyor.

Hilmi Ziya Ülken «Türk tefekkür tarihi» nde aklî prensiplere istinad eden ve İbni Sina'nın ölümünden otuz küsur sene sonra yazılan bu kitabın İbni Sina'dan mülhem olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyler. Bunu yalnız İbni Sina'da değil, İbni Sina'dan önce Elbirûnî'lerin, ve ondan önce de Fârabî'lerin Türk ve İslâm âleminde yarattıkları umumî fikir hareketlerinin kendisinde görmek daha doğrudur sanırım. Kudatkubilig gibi bir fikir âbidesinin yaratılabilmesi için muhitte öyle bir fikir seviyyesinin varlığı lâzımdı.

Yalnız o fikir muhitini yaratan Fârabî, Elbirûnî, ve İbni Sina gibi Türk dehâları eserlerini hep müşterek ilim dili olan arabcayla yazdılar. Kudatkubilig'in onlardan ve o fikir muhitinden ayrılış tarafı bunun türkçe olmasındadır. O fikirleri, belki de ilk defa, Türk dilile ifade etmek;

onun Türk edebiyatı bakımından büyük ehemmiyeti de buradan geliyor.

Dil ve edebiyat bakımından eserde iki unsur görüyoruz:

İki unsur İç unsur, dış unsur. Birinci ırkidir, ikinci islâmî. İslâmî unsur esere bir kaç noktadan sokuluyor: Bir ke-re kelime itibarile. Kitapta «şeriat», «arş», «kıyamet» gibi arabca kelimeler ve «hakkelyakin», «halayık» «zülcelâl» gibi tâ-birler var. Fakat bunlar 6500 beyitlik kitapta ancak yüz tanedir. Demek ki islâmîlığın kelime tesirleri henüz develede kulak gibi.

Sonra, giren kelimeler kendi istiklâllerini muhafaza edemiyorlar. Arabcadan din o kitaba meselâ bir sıfat gönderiyor, fakat sıfatın yanına mevsuf olarak derhal türkçe bir kelime dikilmiştir. Meselâ Allahın sıfatı olan «zülcelâl» kelimesi. Bunun sonraki islâmî edebiyatta normal şekli «Allahı zülcelâl» dir. Halbuki Hâsı Hâcib'in kitabında zülcelâlin yanına «oğan» geliyor. Demek ki islâmî tesir henüz utangaç ve ürkek.

Şehname'de Firdevsî «Acem ölü idi, bu kitapla onu dirilttim» der ve kitabında arabca kelimelere pek az mevki vermekle ögünür. Kudatkubilig'de ise türkçe kökünden olan kelimeler Şehname'de Acem kökünden olan kelimelerden daha fazladır.

İslâmî tesir kitaba vezin yolile de sokuluyor. Eserin vezni aruzdur. Fakat bu vezin henüz iranî eda alamadı. O vezin içinde türkçenin kemikli ve tok sesi henüz ezilmiyor. O kadar ki Kudatkubilig'i uzun zaman heceyle yazılmış sandılar.

İslâmî tesir o kitaba nâzım şekline de girdi. Mesnevî tarzı iranîdir. Arablar Mesnevî tarzını Acemlerden aldılar ve adına «müzdevice» dediler. Tuhaf, asıl mal sahibi olan Acemler o nâzım şekline din tesirile arabca isim verdiler, Arablar ise onu başka isimle alıyor. Kudatkubilig'in nazım şekli mesnevî olmakla beraber, kitabın 173 yerinde de mâni tarzında «dörtlükler» vardır. Dörtlük ise Türk nazımıdır. Acemde nazım vahidi kıyasî beyit veya mısra, Türk'te ise dörtlüktür. Türkoloğlardan Kovalski İran rübaillerinin de Türklerden alınmış olması ihtimalini ileri sürer. Görülüyor ki nazım şeklinde de Kudatkubilig'de ırkî unsur yabancı unsurun karşısında bulunuyor.

Hülâsa dış ve yabancı unsur iç ve ırkî unsura karşı henüz çok zayıftır. Bu da tabiiydi. Devlet Müslüman olmuş, fakat devletin dili türkçeydi. Lâkin yer yer açılan medreselerde de arabca öğretiliyor. Devlette hem Uygur alfabesi var, hem Arab alfabesi. Birinci daha çok müstamel, fakat ikinci daha mukaddes [1].

[1] Bu malûmat Fuad Köprülünün «Edebiyat tarihi», «İlk mutasavvıflar», «Türk dili ve edebiyatında araştırmalar» ile, Hasan-Âli Yücel'in «Türk edebiyatına toplu bir bakış» ve Samih Rifat merhumun Birinci Dil Kurultayındaki konferansı gibi mehazlardan toplanmadır.

Eserin içi

Eserin fonunu teşkil eden fikir tarafına gelince: Bunu da yine iç ve dış unsur diye ikiye ayırabiliriz. Burada iç unsur ırkî temayülleri prensipleştiren Oğuz türesidir. «Tezkerei Buğra Han» da o ilk İslâm hükümdarı nasıl Oğuz'un islâmlaştırılması ise, 13 üncü asırda yazılan «Dede Korkut kitabı» da halk folklorunda nasıl eski ırkî telâkkilerin islâmî renge bürünmesi ise Kudatkubilig'de de ırkî unsur yeni dinin yeni telâkkileriyle aşılandı.

İrkî unsura aşılana bu yeni telâkkilere dahi dış unsur diyoruz. Bu dış unsur da mürekkeptir. Din yalnız akide olarak gelmiyordu. Dinin fikriyat tarafına Yunan, İran, Hind karışmış, ve bunlara Fârabî, Elbîrûnî ve İbni Sina gibi Türk dehâlarının yaratıcılığı da terkibi bir kudret halinde eklenmişti. Şu halde Kudatkubilig'in siyasi cephesini meydana getiren fikriyat tarafında hem iç unsur olan Oğuz türesini, hem dış unsurdan gelen öteki tesirleri göreceğiz.

Kitapta idare edenlerle idare edilenler vuzuhla ayrılıyor. Birinciler, yâni beyler anadan doğma beydir, fakat beyliği sonradan öğrenirler. Yâni beylik için hem fitrî, hem kishî vasıflara lüzum gösteriyor. Beylerin malik olmaları icap eden vasıfları şunlardır: Temizlik, intizam, işte sür'at, kahramanlık, ve gözü tokluk. Beyde bunlar olunca saadet güneşi doğar [1]. Bey burada hükümdar ve prens mânasına alınıyor.

Memurlara gelince: Bunların vasıfları da çalışkanlık, doğruluk, fedakârlıktır. Bey ne kadar büyük olsa ancak memurlarile büyük olur. Bunların yaptığı iştir ki beyin şerefini yükseltir. Binaenaleyh bey memurlarına iyi bakmalı. İyi memur da beyin sağlığı için ölümü göze alır.

Yusuf Hâsî Hâcib eserinde esnaf ve tüccar sınıflarına da büyük ehemmiyet veriyor. O zamanki iktisadî hayatta onların rolleri çok mühimdi. Türk milletine refah ve servet veren sanat mamulâtile ticaretteki canlılıktı. Müellif onların kayrılmaları için nasihatlerde bulunur. Yalnız onlara değil, ecnebi kervancılara da iyi muamele etmeli, çünkü beyin şöhretini elâleme onlar yayar [2].

Bütün bunlar hep ırkî unsura uygundur. Ona uygun olmıyanlara gelince; kitapta Türk milleti «Ak budun», «Kara budun» diye iki zümreye ayrılıyor. Birincisi asilzadeler, ikincisi avam denen halk tabakası. Halbuki Oğuz türesinde milleti böyle ikiye bölmek yoktur. Yalnız bunda da yine ırkî değilse de bir derece ırkî sayılabilecek bir zaruret var. Çünkü o devleti kuran İlkhaneler veya Karahanlılar. Karluk buduna mensup bir hanedandı. Uygurları istilâ etmişti. Binaenaleyh kendi zümrelerine bir asalet otoritesi ayırmak için milleti iki çeşit görüyorlardı [3].

[1], [2], [3] Türk tefekkür tarihi, Hilmi Ziya Ülken.

Türkte kadın

İrkî unsura karşı ondan daha mühim bir aykırılık kadınlığı görüş tarzından geliyor. Oğuz türesinde 'kadın âdeta mukaddestir, faziletlerin kaynağıdır' Orhon kitabelerinde de kadına ailenin mürebbisi ve ocağın temeli nazarile bakılır. Halbuki Kudatkubilig'de kadın fenalıkların baş membaı gösterilmektedir. Onun için kadını umumî hayata karıştırmamalı

İslâmlıktan önceki Türk tarihinde kadın hükümdarlıkta bile müsterekti. Malûmdur ki Türk hakanlarının tahtı daima çift bulunurdu. Karı koca hep iki tahta yan yana oturarak halka öyle görünürlerdi. Ve hakanın fermanlarında karısının da imzası bulunurdu [1]. Öyleyken ne oldu da daha on birinci asırda bile kadın telâkkisi o kadar tersine dönebildi?

İbretli bir vak'a: Mısır Türk hükümdarı Necmeddin Eyüb kendisine halef olarak karısı Şecere-tüd-Dürr'ü seçiyor. Netekim ondan sonra Mısır tahtına bu kadın geçti. Bunu herkes ve ordu da kabul etti. Gerek hükümdarın hareketi, gerek kadının kabulü, gerek kütlenin ses çıkarmayışı; bütün bunlar türklüğün irkî unsuruna uygundu.

Fakat dinciler mırıldanmağa başladılar. Bunun dinen caiz olup olmadığının Bağdad'daki halifeden sorulmasına lüzum hasıl oldu. Halife «şu hadîsi unutmayın» diye cevap verdi: «Kadınları hükûmet işlerine karıştıranlar felâh bulmazlar» [2] Bütün iş dinî unsurdan geliyordu [3].

NİZAMÜLMÜLK VE SİYASETNAME:**İki eserin farkı**

Nizamülmülk, Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melekşah gibi büyük Türk Selçuk devletinin ilk üç hükümdarına otuz yıl hizmet etmiş çok ünlü bir Türk veziridir. 1092 de bir İsmailî fedaîsinin hançerile ömrüne nihayet verilen bu vezir Nişabur, Bağdad, ve Basra'da üç üniversite kurdurmuştu. En mühimmi Bağdad'daki olup ona kendi ismine izafeten «Medresei Nizamiye» dendi. Basra Üniversitesi de daha az mühim değildi. Onlara

[1] Ziya Gökalp, Türk medeniyeti tarihi.

[2] Rıza Nur, Türk tarihi, ve Düveli İslâmiye S.: 157.

[3] Gerek dil, gerek siyaset bakımından bu kadar mühim olan Kudatkubilig'i ilk önce Macar yahudilerinden meşhur müsteşrik Vamberi meydana çıkardı. «Reşid Efendi» adile bir derviş kıyafetine girerek Orta Asya'ya 1861 de seyahate çıkan ve bunu sonra «Sahte bir dervişin seyahati» namile neşreden Vamberi, Kudatkubilig'i 1871 de bastırdı. Lâkin bu noksandı. Eserin asıl tamamını 1890 da Rus müsteşriklerinden Radlof üç cilt olarak tabettirdi. Uy-gurca ve arabca harflerle yazılı olan iki orijinal nüshanın birincisi Viyana, ikincisi Kahire kütüphanelerindedir. Arab harfli nüshada dikkate şayan nokta Arab kelimelerinin kendi imlâları ile değil, Uy-gur imlâsına göre yazılmasıdır.

tahsil için gelen talebeler her ilim sahasında en yüksek mehareti kazanarak çıkıyorlardı. [1].

Bu vezirin farisi olarak yazdığı «Siyasetname» Türk fikir tarihinin mühim âbidelerindendir. Kitap Melekşah zamanında yazıldığı için Kudatqubilig'den en aşağı çeyrek asır sonra meydana gelmiş oluyor. Bununla onun arasındaki esaslı farklar şunlardır: O, türkçeydi; bu farisidir. O manzumdu, bu mensurdur. O sadece siyasî felsefenin fikir kitabıydı, bu, siyasî fikirlerin devlet hayatına tatbiki kitabıdır. Hülâsa Yusuf Hâsî Hâcib'in eseri nazarı, bununki amelidir.

Siyasetname, hükümdarın tebeasına karşı vazifelerine, devlet ve saray teşkilâtına, idare makinesinin muhtelif kısımlar arasındaki münasebetlere dair bir çok fasıllardan mürekkeptir. Eserin temas ettiği mevzuların en mühimlerinden bir kaçını işaret edelim:

Eserin mevzuu

Devletin yazılı bir bütçesi olmalıdır. Bütün varidat açıkça bilinmek icap eder. Tâ ki yapılacak masraflar ona göre düşünölsün. Mütefekkir vezir bütgeyi «âdi» ve «fevkalâde» diye ikiye ayırmak dirayetini bile göstermiş: «Hükümdarların iki nevi hazineleri vardır, diyor, biri fevkalâde haller için muhafaza edilen ihtiyat hazine, diğeri gündelik ve daimî masraflar için ayrılan umumî hazine. Çok mühim zaruretler olmadıkça birinci hazineye el dokundurmamalıdır.» [2].

Devlete ait resmî işlerin hususî ve şahsî müdahalelerden kat'î surette masun bulundurulmasına lüzum gösterir. Hele kadınların devlet işlerine karışmasına şiddetle aleyhdardır. Görölüyor ki kadın hususunda o dahi islâmî ve iranî tesirler altında bulunuyor.

Esirler hakkında çok insanîdir. Onların terbiyesi, esirlerin azad edilmesi, ve onlara iyi muamele yapılması hakkında yüksek duygulu düşünceler var. Ordu teşkilâtından bahsederken hassa kıtaatı hakkında da, onların tek unsurdan olmaması fikrini ileri sürer. Hassa kuvvetleri muhtelif ırklardan seçilirse hükümdara karşı gelemeyler. Bu kaide daha evvelce Romalılarda, Abbasîlerde, ve Bizanslılarda kabul edildiği gibi Osmanlılarda da yenîçerilik aynı kaideden mülhem gibidir [3].

Siyasetname'nin mühim fasıllarından biri de arazi teşkilâtına dairdir. Burada eski Türk teşkilâtı ile islâmî esaslar mezcediliyor. Zabtedilen arazi, kumandanlarla, kabile reisleri arasında taksim edilir. Fakat arazinin yalnız tasarrufu onlara ait olup murakabesi devletindir [4].

[1], [2] C. de Vaux, «Les penseurs de l'islâm» C. 1, S. : 314-315.

[3], [4] Hilmi Ziya Ülken, Türk tefekkür tarihi, C. : 1, S. : 16.

MÜSBET İLİMLERDEKİ KEŞİFLER:

İslâm iskolâstığındeki fikir ve ilâhiyat hareketlerinin Memun zamanında parlak bir devreye girdiğini ve bunun sebebini evvelce görmüştük. Mutezileciliği resmî din yapan o devirde müsbet ilimler de büyük bir hız aldı. İlim ve felsefe onun zamanında âdeta moda haline geliyor. Yunanca ve süryanicedeki eski eserleri tercüme ettirdi. Bir tercüme mektebi kuruldu. İlimlerin her sahasında terakkiler başladı.

1 — TABABET :

Muhtelif keşifler

Şarkta «Bokrat» ve «Calinos» diye tanınan Yunanın eski Hipokrat ve Kalinos gibi tabipleri İslâmlar tarafından iyice tedkik edildiler. Fakat İslâm doktorluğu yalnız öğrenmekle kalmadı. İslâmlar tıbbı yeni yeni ufuklar açtılar ve tıbbın bir çok şubelerini yeniden kurdular. Meselâ cerrahlığın, yâni operatörlüğün mucidi Ebûlkasım Zehravî'dir. İslâm ilminde «Fenni ispençiyarî» denen eczacılığın müessisliği de İslâmlara aittir. Madeniyattan ilâçlar yapmak usulünü de ilk önce İslâmlar keşfetti [1].

Felc gibi hastalıklarda sıcak ilâçlar yerine soğuk ilâçlar kullanılması, ameliyat yapılırken uyutucu ve uyuşturucu ilâçlar verilmesi, göz hastalıklarında ak suyun ameliyat ile çıkarılması, sarılık ve kolera gibi hastalıklara ilk defa deva bulunması hep İslâm tabiplerinin eseridir [2].

Eski İslâmlarda yalnız erkeklerden değil, kadınlardan da doktorlar hattâ operatörler vardı. Endülüs'te Elhafid'in hemşiresile kızı meşhur tabiblerdendi. Hükümdarların haremelerini bunlar tedavi ederdi. Şam'da Beni Hud kabilesinden Zeyneb göz tedavisinde ve cerrahlıkta şöhretli bir meharet sahibiydi [3]. Operatör Ebûlkasım'ın «Fenni velâde» denen ebe-

[1] Şemseddin, Zulmetten Nura.

[2] [3] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 3, S. : 364 - 366.

liğe ait mühim kitabından da anlaşılıyor ki o zaman Endülüs'te bazı ince operasyonlar yapacak kadar mahir kadınlar varmış [1]

Râzinin keşifleri (850 - 932)

İslâmlığın ilk büyük tabibi budur. Asıl ismi Mehmed, künyesi Ebûbekirdi. Horasan'ın Rey şehrinde doğdu. Horasan'ın büyük ekseriyeti Türk'tür. Ebûbekir Razi de türklüğün yetiştirdiği yüksek bir şahsiyetti. İlk ve orta zamanların hep mühim şahsiyetleri gibi o da hem filozof, hem de bir çok ilim sahalarında ün vermiş bir âlimdi. Bu sebeple çok çeşitli eserleri vardır. Fakat en büyük şöhreti tıbdıydı. Kendisine «Şarkın Calinosu» deniyordu.

Avrupada'da Rarés ismile meşhur olan Ebûbekir Razi otuz yaşına kadar müzikle uğraşmıştı. Sonra Bağdad'a tababet ve felsefe tahsiline geliyor. Önce Rey, sonra Bağdad hastahanelerine müdür oldu. Doktorluktaki şöhreti o kadar arttı ki muhtelif hükümdarlar onu saraylarına davet ediyorlardı. Aynı zamanda âlicenap, ruhu iyi, fakirlere koşar, ve herkese yardımcı sever bir zatmış [2].

Bağdad'da inşa edilecek hastane için en muvafık yerin neresi olduğu kendisinden sorulunca Razi şehrin muhtelif semtlerine et parçaları astırır ve hastahaneyi taaffüne en az müsait olan yere yaptırır. Bu, hastalıklarla taaffünün birbirine yakınlığı görüştü. Bu görüş Pastör'ü müjdeleyiş tir. [3].

Razi'ye «Şarkın Calinosu» dediler ama, o sadece Calinos kalmadı. Nettekim halife Mansur onu Calinosa benzettiği zaman büyük Razi «Tecrübe hekimden daha kıymetlidir.» cevabını vermişti. Razi Avrupa dillerine geniş mikyasta nakledilenlerdendir. Andre Visale'in bir kaç yardımcile beraber lâtinceye yaptığı tercüme daha 1537 de Bal şehrinde, tab'olundu [4].

Çiçek ve kızamık hastalıklarını ilk tedkik eden odur. Razi'nin bunları tarifi onun tıp âleminde şaheserlerinden addolunuyor. Bu keşifleri Avrupa'da on dokuzuncu asra kadar tesirini devam ettirdi. Razi bütün Garp üniversitelerinde asırlarca ve asırlarca İbni Sina ile müvazi olarak tedris olunurdu [5].

Kaytan yakısını bulan, kalb sektelerinde hacamat kullanan, hummalı hastalıklarda soğuk su tedavisi yapan Razi'nin en harikulâde keşiflerinden biri de böbrek ve mesanedeki taşları ilaçlarla parçalatması veya ameliyatlara çıkartmasıdır. Bu itibarla o operatörlüğün ilerleyişine de büyük bir hamle vermiş oldu. Böbrek ve mesanedeki taş teşekkülü hastalığının bütün devrelerini görmüştü. Taşın teşekkülüne mani olacak, ve-

[1] Şemseddin (Günaltay), Zulmetten Nura.

[2] Carra de Vaux, «Les Penseurs de l'İslame», C. : 2, S. : 262.

[3], [4], [5] Pr. Dr. Tricot-Royer, Beynelmilel Tıp Tarihi Cemiyeti müessisi, İbni Sina, birinci kısım, 2 nci etüd.

ya teşekkül etmişse, onun parçalanmasını temin edecek ilâçlar tatbik etti. Bunların müessir olmayacağı zaman ameliyata müracaat ediyordu [1].

İbni Sina'nın keşifleri

Felsefe ve bir çok ilimlerde olduğu gibi tababette dahi son zirveyi teşkil eden İbni Sina'nın tabiblik tarafını da kendi bahsinde göreceğiz. Yalnız burada onun doktorluk âlemindeki keşiflerinden bazılarını

kısaca işaret edeyim :

Aristo, kanın kalbden çıktığını gördü, fakat kanın kalbe döndüğünü göremedi. İbni Sina ise küçük ve büyük deveranları vazihan sezip meydana çıkardı. Aristo ve Galien kanı ruhun makarrı telâkki ettiler. İbni Sina ise, doğru olarak, kanı gıdayı taşıyan bir mayi olarak gördü. Kendinden evvelkiler «cenin» i, aktif şekilde, kendi hareketile doğar biliyorlardı. İbni Sina ise bunu batın adelerinin tazyikinde gördü. O tazyik cenin'i rahimden dışarı çıkarıyordu. Demek ki cenin'in çıkışı aktif değil, pasiftir [2].

İbni Sina şeker hastalığında idrardaki şekeri keşfetti. Daha harikulâdesi, 1596 da Venedik'te basılan bir eserindeki resimlerden öğrenildi ki o, amudi fıkârî, yâni bel kemiği sui teşekküllerini tashih ediyordu. Halbuki bu usul ancak 19 uncu asır sonunda, 1896 da, Calot de Berck tarafından pratik sahaya çıkarılabilmisti. Demek İbni Sina onun yaptığını on birinci asırda yapıyordu [3].

İçme suyunun vasıflarını o bildirdi. İyi su yoksa kaynatma ile tasfiye usulünü de o buldu. Kendisi mikropsuz suyun kâşifidir. Civa ile tedavi usulünü de meydana o koyuyor. Ameliyatlarda büyük ağırları hafifletmek ve şuuru muvakkaten meflûc bırakmak için şaraba afyon, ban otu, sarı sabur, ve hindistan cevizi ilâvesile münevvin bir ilâç keşfetmek şerefi de onundur [4].

2 — HEY'ET :

Keşifler ve Harzemi

Memun zamanında Arzın küreviyetini isbat için nısfınniharın mesahası yapıldı. Şap denizi kıyısında bir derecelik kavis ölçülerle bundan Arzın muhiti, yâni çeşameti meydana çıkarıldı. Bunu yapanlar «Şakiroğulları» denen üç Türk kardeşti. Bunlar Arzın muhitini 24 bin mil olarak

buldular. Hemen hemen bugünkü ölçüye yakın [5]. Fakat Memun bu rakamın azametini inanmadı. Yeni ve büyük bir tecrübe daha yaptırdı.

Bu ikinci tecrübe Sincar ve Kûfe sahralarında yapılacaktı. Asıl kat'i

[1] Kara dö Vo, C. : 2.

[2] İbni Sina, büyük kitap, tıp kısmı, 8 inci etüd, doktor Sadi Irmak.

[3] İbni Sina, 11 inci etüd, Trikot - Royer.

[4] İbni Sina, 12 nci etüd, Gomuın.

[5] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 3, S. : 379.

ölçüler bundan çıkacak. Nısfınniharı bu sefer en dikkatli surette ölçen heyetin reisi de «Ahmed bin Ferganî» denen Ferganalı büyük bir Türk heyetşinasıydı. Avrupalılar ona memleketinin adına izafetle Elfraganiüs derler. Onun hey'ete ait eseri lâtincede tercüme, sonra Amsterdam'da tab'edildi. Bu tecrübeler «ilmi nücum» denen falcılığın butlanını meydana çıkardı. Bu Türk âlimleri sayesinde hurafe yerine hakikat kaim olmağa başlıyor [1].

Abbâsî devletinin meşhur vezir oğlu veziri Yahya Bermekî «Beyt-ül-hikme» yâni «felsefe evi» adında bir akademi kurdu. Bunun da reisi Harzemli Ebû Abdullah Mehmed İbni Musa'dır. Avrupalıların «Elharezmi» dedikleri Harzemli Türk, Memun'un hafızıkütübüydü. Zamanının en yüksek hey'et ve riyaziye âlimi.

Bu büyük âlim, Bağdad ve Suriye'de ilk defa esaslı iki rasathane kurdurdu. Uzun yılların emeğine «Zeyci Harzemî» vücade getirildi. Zeyc yıldızların harekâtını hesap eden ilimdir. Asırlarca ilim âlemine bu zeyc rehber oldu. Daha on ikinci asırda Adelar Debat tarafından lâtincede tercüme edilmişti. Bu kitap 16 ncı asır Avrupa rönesansçılarına temellik yaptı [2].

Harzemî'nin zeycinden sonra bütün dünyaca meşhur iki zeycin biri İlhanîler devleti namına Nâsırı Tusî'nin Meraga'da yaptırdığı rasathanenin mahsulü olan «Zeyci İlhanî», diğeri de Timuroğulları devletinde Uluğ Bey tarafından Semerkand'da yaptırılmış harikulâde rasathanenin mahsulü bulunan «Zeyci Gürgânî» dir. Bütün bunlarla hey'et ilmi Batlamyos'a nazaran kat kat ve kıyas kabul etmiyecek kadar ileri götürülmüştü.

Uluğ Beyin Semerkand'daki rasathanesinin yüksekliği **Uluğ Bey** 180 kademdi, yâni Ayasofya irtifaındaydı. Orada buldu-ğu hey'et hesapları bugün bile hayret uyandırmaktadır. Rasathanede kutba olan mesafeyi ölçmek için âletler vardı. Bu rasathane 1908 de bir Rus mütehasşı tarafından hafriyat neticesinde kısmen meydana çıkarıldı: Dantel gibi işlenmiş mermer sütunlar, rakamlarla süslü merdivenler, minyatürlerle bezenmiş duvarlar; ve görüldü ki bu rasathane mimarlık itibarile de ayrı bir harikadır [3].

İslâm âleminde dokuzuncu asırdan itibaren o rasathaneler ve o zeyciler yapılırken garbın ne halde olduğuna bakınız ki Endülüs'te de on birinci asırda meşhur kimyager ve heyetşinas Câbir tarafından Sevil şehrinde de bir rasathane yapılmıştı. Hristiyanlar oraları istilâ ettikleri zaman,

[1] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi ve Şemseddin Gûnaltay, Birinci Türk Tarih Kongresi.

[2] Birinci Türk Tarih Kongresi, Şemseddin Gûnaltay, S. : 289 - 306.

[3] «Türk tarihinin ana hatları» Tarih Heyetinin.

bu rasathanenin ne olduğunu ve ne olabileceğini bile kestiremiyerek onu çan kulesi yaptılar! [1].

Hey'et ilminde Avrupalılar İslâmlara o kadar muhtaçtılar ki «Avrupa hükümdarları felekiyatta müşkül bir meseleye düştükçe, kendilerine daha yakın bulunan yalnız Endülüs'e değil, şark memaliki islâmiyesine dahi memurini mahsusa göndererek o müşkül meseleleri İslâm ülemaya hall ettirirlerdi.» [2] Arab müverrihi Corci Zeydan'dan aynen alınan bu parçanın ikinci bir mânası daha vardır: Garp âlemi Endülüs'ten öğrenemediğini «Şark memalik-i İslâmiyesi» nden, yâni Türk âlimlerinden öğreniyordu. Çünkü şarkta hey'et ilmine gök gibi yüksek mahiyet veren yalnız ve yalnız Türklerdir. Bunun en büyük delilini de işte Elbîrûni'de görüyoruz.

Elbîrûni ve Kopernik

Kara dö Vo islâmlıktaki hey'et ilmini tedkik ederken en mühim mevkii ona veriyor, «Büyük Bîrûni, diyor onun ismi ki ilimlerin bir çok sahalarında şerefle göründü, o hey'ette dahi çok ehemmiyetli bir mevkii ha-

izdir.» Hey'ete dair bir çok eserler veren, bir çok üstürlaplar vücuda getiren Bîrûni'den, Fransız müsteşriki, sadece o «büyük» Türk âlimindeki geniş zekâ alâstikiyetini gösteren bir noktayı ele alıyor: Acaba bize görüldüğü gibi Arz sakit ve güneşle seyyareler mi harekettedir, yoksa bizim gördüğümüzün aksine güneş sabit te Arz mı onun etrafında dönüyor?

Bîrûni'nin katılık ve donukluktan kaçan o seyyal ve yumuşak zekâsı işte bütün aydınlığıla bu mesele karşısında görülmektedir. Arzın güneş etrafında dönmesi nazariyesi Copernic'ten iki bin yıl evvel Babilli Sélencus ve Sisamlı Aristarque gibi şahsiyetler tarafından da ileri sürülmüştür. Bîrûni pek iyi bilip tedkik ettiği Hind kitaplarında bu iki faraziyenin taraftarlarını ve aleyhdarlarını olduğu gibi ortaya kor.

Umumî kanaat Arzın sabit ve semanın müteharrik olduğu merkezin dedir. Çünkü öyle görüyoruz. Fakat bunun aksine kani olanlar da var. İyi ama, eğer şarktan garbe dönen Arz olursa o zaman yuvasından garbe uçan kuş tekrar yuvasını nasıl bulur? Bu itiraz kuvvetli değil. Kuşun şarkı garbı yok, yalnız insiyakî hareketi var.

Peki Arz dönüyorsa onun bu dönüşünden dolayı ağaçların, taşların yerlerinden fırlamaları lâzımdır. Buna da şöyle cevap verilir: Bu hal o faraziyenin doğruluğunu çürütmez. Çünkü her şey Arzın merkezine düşüyor, demek ki o merkezde bir gecikilik var, işte bu cazibe Arz üzerindeki şeylerin dışarı fırlamasına mani olabilir.

Bîrûni iki faraziyeyi de böylece anlattıktan sonra diyor ki, onların böyle zıd oluşunun ameli netice itibarile hiç ehemmiyeti yoktur. Çünkü güneşi sabit ve Arzı harekette farzetsek dahi hey'et hesapları zerre ka-

[1] Draper'e istinaden Şemseddin, Zulmetten Nura,

[2] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 3, S. : 386.

dar değişmiyor. Binaenaleyh her iki nazariyede de hesap aynı. Meselenin güçlüğü bunda değil, iki nazariyeden birini kat'i olarak kabuldendir. A-caba gördüğümüz mü doğru, bize görünenin aksi mi?

Madem ki hesaplar değişmiyor, telâşa lüzum yok. Fakat sırf hakikat namına iki nazariyeden hangisi doğru? Diyor ki: «Eskilerden ve muasır-larımızdan her iki nazariyenin taraftar ve aleyhdarı olan en yüksek he-yetşinaslar yetiştirdi. İşte biz de bu mevzu üzerinde (Hey'et ilminin anahtarı) isimli eserimizi vücuda getirdik ve orada gerek şekil ve gerek iç itibarile seleflerimizi geçmeği düşündük.» [1]. Ve belli geçdi de.

3 — RİYAZİYE VE DİĞER İLİMLER :

Ibni Türk ve Harzemî İslâm âleminde riyaziyenin temelini atan dokuzuncu a-sırda İbn-üt Türk-ül-Ceylî'dir. İsmi üstünde Türk oğlu Türk. Bunun dört mühim riyazî eseri vardı. Kendisine ilminden dolayı Ebülfazl unvanı verildi. Torunu Ebû Berze de riyaziyattaki vukufile meşhurdu [2]

Hey'et bahsinde temas ettiğimiz Harzemli Musa oğlu Mehmed asıl riyaziyatta meşhur ve mucittir. Avrupaya cebir ilmi Harzemî'nin koyduğu isimle geçti. Onun bu cebir kitabı hemen lâtinceye tercüme edilmişti. Avrupa rönesansının Lükas, Paçiyoli, Ferrari gibi ilk riyaziyecilerine hep bu kitap rehberlik etti. Avrupa rönesansı riyaziyecileri onu «ukalâyı seb'a» dan, yâni yer yüzünün en akıllı yedi insanından biri saydılar [3]

Hesap ilmine de o zamanlar yine onun kendi isminden Elharezmî'den (Frenkler Elharzemî'ye Elharezmî derler) muharref olarak «Algorismus» deniyordu. Logaritmayı da o icat etti. Bu ilmin ismi de Avrupa dilleinde «Algoritmi» diye yine onun isminden muharref olarak yaşamaktadır.

Bütün dünyanın kullandığı bugünkü rakam sistemini de beşeriyete hediye eden o Türk dâhîsidir. Eski lâtin rakamları çok güçtü. Halbuki Harzemî'nin sistemi sadece 9 rakam ve bir sıfırla bütün adetleri ifade kabiliyetini kazandı. Zaten frenkçedeki rakam mânasına gelen chiffr kelimesi dahi «sıfır» kelimesinden alınmıştır [4]. Görülüyor ki cebir, logaritma, rakam Avrupaya hep islâmî isimlerle geçiyor.

Diğer keşifler ve Hâzen Müsellesat ta cebir gibi İslâmların diriltip meydana çıkardıkları bir ilimdir. Ve yine cebir gibi bunu yapan da bir Türktür. Horasan Türklerinden Ebü'l-Vefa. Mümas ile tamamı mümas düsturlarını o buldu. Hattâ kendinden evvel hiç kimsenin bahsetmediği «tamamı ka'tı» düsturunu da o keşfetti. Harze-

[1] Les penseurs de l'İslame, C. : 2, S. : 215-217.

[2], [3] Şemseddin Günaltay, Birinci Tarih Kongresi, S. : 298.

[4] Drapere İstinaden «Zulmetten Nura» Şemseddin.

mî gibi onun eserleri de hemen lâtinceye tercüme olunmuştu [1].

Müsellesatta «ceyb» leri bulan da yine Mervli Hasib Ahmed namında bir Türk'tür. Onun bu keşfi Avrupaya Elbattanî vasıtasile geçtiği için Avrupalılar müsellesatın mucidi olarak yanlış yere bunu tanıdılar [2]. Ce birin hendeseye tatbiki şerefi de Dekart'ın değil, İslâmlarıdır [3].

Fizik dahi islâmî bir ilimdir ve bu ilmin en büyük velinimetî meşhur Hazen'dir. Kendisi 965 te Basra'da doğdu. Basra'nın Maverâünnehr'den getirilmiş Türk münevverleriyle nasıl İslâm kültürüne ilk kaynak olduğunu evvelce görmüştük. Hazen'in asıl doğru ismi Heysem'dir. Avrupalılar onun künyesindeki «İbni Ali Mehmed ibni Hasan» kaydından «Hasan» ı «Hazen» şeklinde okuduklarından bu yanlışlık meydana gelmiştir [4].

Bu harikulâde adam «rüyet nazariyesi» ni keşfetti. Eski Yunanlılar rüyeti gözden çıkan şua'ların görünen cisme varması şeklinde izah ederlerdi. Hazen ise bunun aksini söyledi. Yâni rüyeti cisimlerden gelen şua'ların gözdeki şebekeye aksile izah etti. Gözümüz iki olduğu halde cisimleri neye tek gördüğümüzün sebebini de bildirdi. İnkisarı ziyadan dolayı görüşlerimizde nasıl galatlar olduğunu da meydana çıkararak gözün öyle emin bir ilim vasıtası olamayacağını bildirdi.

Bu hakikaten büyük hikmetşinas, güneşin tulûundan önce ve gurubdan sonraki hayallerinin görünüşünü, fecir ve şafak hâdiselerini hep bugünün fennine muvafık olarak izah ediyor. Hava tabakasının takriben yüz kilometre kalınlığında olduğunu bile derin bir dehâ ile hesap etmişti. Hazen cazibei arzı bile buluyor. O, cazibe kuvvetinin mesafe ile değiştiğini bile anlamıştı [5].

Kimya ve İbni Sina

Kimya ilmi dahi, ismi üstünde, açıktan İslâm medeniyetinin eseridir. Chimie kimyadan gelir. Kimyanın en yüksek kudreti de İbni Sina'da tecelli etti. Onun sayısız kimya keşifleri vardır. Meşhur Fransız kimyageri Berthelot bile İbni Sina'nın, bulduğu hakikatler sayesinde, bugünkü kimyanın terakkisine bir çok hizmetler ettiğini söyler [6].

İbni Sina dağların teşekkülü hakkındaki nazariyeleriyle «Arzıyat ilminin dahi babası» olmak hakkını kazandı [7]. Volter'e kadar dev insanların kemikleri zannedilen iskeletlerin büyük deniz hayvanlarına ait olduğunu ve bunların karaların deniz olduğu zamanlardan kalma bulunduğunu söyliyen yine İbni Sina'dır [8].

[1] Şemseddin, Birinci Tarih Kongresi, «İslâm medeniyetinde Türklerin mevkiî».

[2] Hilmi Ziya Ülken, Tercümenin rolü, S. : 188.

[3] Zulmetten Nura, Draperin «Avrupanın fikir inkışafı tarihi» ne istinaden.

[4] İbrahim Alâaddin, Meşhur Adamlar, C. : 2, S. : 764.

[5] Yine «Zulmetten Nura».

[6] Meşhur Adamlar, S. : 768.

[7], [8] Tricot-Royer, İbni Sina, tıp kısmı, 11 inci etüd.

FELSEFEDEKİ YARATICILIK

MAŞRIK MEKTEBİ

FÂRABÎ : (870 - 950).

Hayatı Türkistan'ın Farab şehrinde doğduğu için Fârabî diye şöhret buldu. Adı Mehmed, babası Tarhan, dedesi Uzulğ, künyesi Ebû Nâsır'dır. Babası kıt'a kumandanlığı yapan bir generaldi. Orta tahsilini memleketinde yaptı. Yüksek tahsil için de Bağdad'a geldi. Gûya kadı olacaktı. Fakat yaman bir filozof oldu.

Bağdad'da Hristiyan hekimlerden Yuhanna ile sıkı fıkı tanıyor. Yine Hristiyan Nasturî mütercim ve âlimlerden Metta bin Yunus ile sınıf arkadaşlığı yapıyor. Orada Aristo'nun o zamana kadar arabcaya maledilmiş elde mevcut eserlerini okudu. Sonra Suriye'de «Sâbiî» denen Hristiyanların merkezi Harra'da Aristo'ya ait tedkiklerini ilerletti.

Hicretin dördüncü asır başlarında Abbasî devleti o kadar zayıfladı ki halifelerin nüfuzları Bağdad ve civarına münhasır kalıyordu. O zaman en kuvvetli İslâm camiası Sâmanoğullarının Maverâünnehr'de kurdukları Türk devletiydi. Fârabî'yi Sâmân hükümdarı Maverâünnehr'e davet etti. Orada «Ettalimi sani» isimli büyük felsefe ansiklopedisini vücuda getirdi. Bu eser yüzünden ona «Muallimi sani» dendi. Muallimi evvel Aristo'dur. Ondan sonra felsefenin ve insan tefekkürünün en büyük kafası olarak Fârabî geliyor. Yazık, o büyük ansiklopedi zayi olduğu için zamanımıza intikal edemedi.

Fârabî kalender ruhlu ve seyahati sever bir insandı. Hep Türk kıyafetile geziyordu. Bazı hükümdarların kendisine hediye ettiği kıymetli Arab kaftanlarını o da hizmetçilerine hediye ederdi. Kitaplarını iyi havalarda, yeşil ağaçlar altında ve dere kenarlarında yazmayı severmiş. Zaten yüksek bir musikişinastı. Kanunu ve diğer bir sazı onun icat ettiği söylenir.

Fârâbî tekrar Haleb'e geldi. Orada Hamdanoğullarından Seyf-ül-Devle hükümdardı. Fârâbî bütün ülemaya teveffuk ediyor. Hepsini onun geniş ilmi karşısında âciz kalıyorlar. Hükümdar ona büyük bir maaş tahsis ediyor. Fakat ilmi ilim için seven idealist filozof bunu kabul etmez. Yalnız dört dirhemlik yevmiye ile iktifa etti. Çünkü onunla geçinebiliyordu.

Fârâbî yalnız en yüksek bir âlim değil, hakikaten metin bir idealistti. Hayatta zaruretler gördü, sıkıntılar çekti, hücumlara uğradı, fakat bir an tuttuğu yoldan dönmedi. Hâmisi olan hükümdar onu Suriye ve Mısır seferlerine de beraber götürdü. Hükümdarın Şam'daki malikâne-sinde yerleştiler. Seksen yaşlarındayken orada öldü.

Ehemmiyeti ve dehası

Fârâbî'nin bütün İslâm âlemi için ilk büyük üstad olduğunda Şark ve Garp mütefekkirleri hep müttetik-tir. Taşköprülüzade'nin «Mevzuat-ül-Ülûm» unda Fârâbî için şöyle deniyor: «Felâsife-i-islâmında cümleden ekber ve bunun muhatı olan fûnun sairinden evfer, ve ekserdir. Hiç biri anın mertebesine vâsıl ve ol haiz olduğu rütbeye nail olamamıştır» ve İbni Sina'yı bile hep andan istifade etmiş ve binaenaleyh onun çırağı kalmış gösteriyor: «İbni Sina dahi anın kütübü ile teharriuc ve irtifa, ve tesanifte anın ulûmu ile intifa eylemiştir.» Taşköprülüzade en son şunu söyler: «Evvel halinde Fârâbî bir merd-i Türkî idi.» [1].

Kara dö Vo, Fârâbî'yi şark iskolâstik felsefesinin umumî çerçevesini yapan ve onu bütünleştiren bir kudret olarak görüyor. Onun pek çok olan eserlerinden mühim kısmı zayi olmuşsa da yine 40 kadar eseri intikal edebilmiştir. Bunların 31 i arabca, 6 sı ibrance, 2 si lâtince. Yâni sekiz eserinin asılları olan arabcaları zayi olmuş ta yalnız ibrance ve lâtincedeki tercümeleri kalmış [2]. Bu eser bolluğu bize Fârâbî'nin bilgisindeki sonsuz genişliği gösterir.

Zaten ilk ve orta zamanlar için bu hal zaruriydi. Gördük ki, Eflâtun ve Aristo dahi zamanlarının bütün ilimlerini biliyorlardı. Fârâbî de, İbni Sina da, hattâ Elbirûni ve diğerleri de öyledir. Çünkü ilk ve orta zamanlarda tefekkür ansiklopedikti. Bütün bilgilerden gaye hakikati bulmak ve hakikati bularak saadete ermektir. Hakikatin malzemelerini ise ilimler verir. Önce bütün ilimleri öğrenerek toplayacaksın. Ondan sonra felsefe o ilimlerin telifini ve sentezini yapacaktır. Onun için onlarda ilimle felsefe birbirinden ayrılmazdı [3]. İşte büyük bir filozof olan Fârâbî de en eskiden kendi zamanına kadar gelen bütün ilimleri biliyordu.

[1] Mevzuat-ül-Ülûm, C. : 1, S. : 341.

[2] Kara dö Vo, İslâm Mütefekkirleri, C. : 4, S. : 8.

[3] Ernest Von Aster, «Felsefe tarihinde Türkler.» İkinci Türk Tarih kongresi, birinci broşür, S. : 6.

Fârabî yalnız muhtelif ilimleri bilen değil, muhtelif ilimleri bildiren çeşitli eserlerin de sahibidir. Zayi olan «Talimi sani» adındaki büyük ansiklopedisinden başka, «İhsâ-ül-Ulûm», yâni ilimlerin ta'dadı, «Meratib-ül-Ülûm», yâni ilimlerin dereceleri, ve «Felsefe öğrenmezden evvel bilinmesi lâzım gelen şeyler» gibi kitaplarla insan bilgilerini bütün İslâm âlemine ilk defa toptan tanıtmış oluyordu. Sonrakiler hep onun açtığı bu çıkışı takip ettiler. Gazalî'nin «İhya-ül-Ulûm» undan bizim Taşköprülüzade'nin «Mevzuat-ül-Ulûm» una kadar herkes onun izinde yürüdü. Bu onun en büyük hayırlarından biridir.

Fârabî'nin diğer büyük bir rolü Yunan bilgilerine toplu bir nizam ve ihata vermesidir. Ondan önce, Memun zamanında başlayan Yunan tercümeciliği islâmlığa pek çok kitaplar kazandırmıştı. Fakat bu tercümeler biraz başıbozuktuk, dağınıktı, bazan bir müterciminki diğerini tutmuyordu. Bunların yanlışlıkları ve noksanlıkları vardı Fârabî işte bu yarım yamalaklığı ortadan kaldırdı. Aristo'yu ve Yunan felsefesini adamakıllı kavradı. Onun «Talimi sani» si eski başıbozukluğu ortadan kaldırmıştı. Kara dö Vo, Fârabî için «Aristo'yu ve Yunan felsefesini bütün şümulile ve en geniş bir ahenkle ihata ve şerhetti.» der [1].

Fârabî, Aristo'yu tam bildi, sonra göreceğiz, İbni Sina da Aristo'yu ve Fârabî'yi tam bilecek. Aristo da kendinden evvelkileri tam biliyordu. Bu da yine ilk ve orta zaman felsefesinin esaslı bir icabıydı. Bu orijinal ve yaratıcı dehâlar birbirlerine bakıyorlar; aralarında müşterek olan noktalarda büyük hakikatin ana çizgilerini bulduklarına inanıyorlar. Gaye büyük hakikattir; müşterek noktalar o hakikatten yakalanmış olanları gösteriyor. Onun için onlar birleştikleri bu noktaları birinci plâna aldılar; ve ayrıldıkları noktaları da ikinci plâna bıraktılar. Onlar müşterek bulundukları noktalarda hakikati bulduklarına iman ediyorlardı. Bugünkü felsefe böyle bir imandan mahrumdur. [2].

Fârabî, Aristo'yu hatmetti, şerhetti, tahlil etti; fakat yalnız onun çerçevesi içinde kalmadı. Felsefesinin ana hattı itibarıyla «meşşaiyeci», yâni rasyonalistti; fakat oradan yeni eflâtunculuğa, oradan mistizme doğru mes'ud yükselişler yaptı. Bu onun Aristo'ya karşı mizac ayrılığından geliyordu. Bu ayrılık Fârabî'nin orijinalitesi ve o orijinallik te onun dehâsidir.

Fârabî'nin ruh saadeti... «Kökü Yeni-Eflâtunculuk» ta bulunan entelektüalist mistizm, Fârabî'de yalnız seleflerden alınmış bir an'ane olarak kalmayıp kendi ruhuna ve tabiatına uygun bir görüş şekline girmiştir. Bu kanaatle dolu olan Fârabî, bir biyografin dediği gibi, «Zekâ âleminde bir prens, dünyevî âlemde de bir derviş gibi, kitapları ve bahçesinin kuşları ile

[1] Kara dö Vo, İslâm Mütefekkirleri, C. : 4, S. : 9.

[2] Ernest Von Aster, aynı eser. S. : 6.

çiçekleri arasında mes'ud yaşıyordu.» Fârâbî felsefî idealini canlı bir şekilde taşıdı ve öyle öldü [1]. Hem dolgun kafa, hem olgun ruh, kafada zekânın ıstık şelâlesi, ruhda vecdin şelâleli ritmi; yer yüzünün hakikî mes'udları ve hakikî büyükleri bu iki mazhariyeti ahenkli bir kemal halinde birleştirenlerdir. Fârâbî'de o ahengin en güzel kemalini görüyoruz.

Eserleri ve Metafizik

Mühim bir kısmı zayı olmakla beraber bize kırk kadar kitabı intikal eden Fârâbî'nin diğeri bir kaç eserine, bu sahafelerin müsaadesi nisbetinde, kısaca temas edelim :

Carra de Vaux, Fârâbî için güç anlaşılan müelliflerdendir der. Fârâbî kısa cümleli, vecizemsi, ve ifadesine mistik ıstıklar karıştırarak yazmayı seviyor. Bu yüzden üslubu biraz karanlıktır. Bu vecizeciliğin en koyu kemalini «Akıl elmasları» mânasındaki eserinde gösterdi. O risale hususî bir ehemmiyet taşır. Çünkü Fârâbî'nin bütün felsefesini gizlendirilmiş ve sıkıştırılmış bir tarzda ihtiva ediyor. Onon için bu risale uzun ozadıya şerhedildi.

Mösyö Horten, bu risaleyi, onu şerheden İsmail-ül-Fârânî'yi de ele alarak, inceden inceye tedkik etti. Bu suretle oradaki mevzuları ve felsefî fikirleri sıraya koydu. Ve ancak bu suretle şark iskolâstik felsefesinin bütün mahiyet ve şumulu tesbit edilebildi. Orada her şey var: Fizyoloji, psikoloji, metafizik, idrak, hafıza, Allah, ruh... her şey. Fârâbî ruhun ebediliğine inanmamakla itham edildi [2].

Kendisinin İslâm olmasına, kendi zamanında din tesirlerinin kuvvetli bulunmasına rağmen Fârâbî metafizik ve ilâhiyatta aklın hakikatlerini dinin akidelerine karşı nurdan sütunlar gibi diken bir dev pervasızlığı ile görülür :

Allah tabiatın derinliklerinden çıkan failiyetin nâzımıdır, Allah sadece «mebdei evvel» dir, yâni ilk illettir, fakat ondan sonrasına karışmaz. O, ruhu mutlak olduğu için, mevcudat ondan derecelerine göre, feyzalır-lar: Heyûlâ, yâni madde, cemad, nebat, insan, ve zekâ... Bu sonuncu müm-taz şahıslarda dehâ şeklini alır. Dâhiler ilim ve irade kuvvetlerinde kemal sahibidirler. Ve bu kemal onların kuvvei kudsiyesidir [3].

Peygamberler ise bu kuvvei kudsiye sahipleri arasında hayal kuvvetleri geniş olanlardır. Vahiy ve ilham o hayal kuvvetinden çıkar. O kuvvetin galebesi neticesidir ki peygamberler nefislerindeki mürteseme, ma-kullere mahsus libas giydirebilirler. Onu tıpkı mahsûsatın irtisamı gibi nak-şetmişlerdir. Onun için sesler, sözler işitirler. Peygamberlerde hayal kuvveti galip olduğundan onlar aklî hakikatlere fillzoflar kadar vâkıf ola-

[1] Aster, aynı eser, S. : 7.

[2] Kara dö Vo, C. : 4, S. : 9 - 12.

[3] Şemseddin Günaltay, Birinci Türk Tarih kongresi, S. : 301.

mazlar. Onlar daha ziyade kütle psikolojisini sezen ve halka hitabı bilen kimselerdir. Halkın korkacağı veya seveceği şeylerden bahsederler: Ah-iret, haşr, melek, cennet, cehennem gibi. Halbuki bunlar nefs-ül-emre muvafık hakikatler değildir [1].

Fârabî'nin metafiziğine entelektüalist, yâni zekâî bir mistisizm diyebiliriz. Bu metafiziği karakterlendiren nokta, her türlü panteizmin, yâni vahdetçiliğin zıddına olarak, Allahın ululuk ve yüceliğinin kâinattan hariç ve onun fevkinde bulunduğunun kuvvetle iddia edilmesi ve kâinatın Allahın hür bir iradî fi'line hasıl olmayıp kendi kendisini düşünmesiyle yaratıldığının ileri sürülmesidir. Bununla kâinatın yaratılışı zaman içinde kalmıyor, zamandan evvele geçiyor. Ve Fârabî'ye nazaran ruhun Allaha rücu etmesi Allahın iradesine uymak olmayıp Allaha müteveccih bir bilgidir ibarettir [2]. Gazali dindarlar namına bilâhare Fârabî ve İbni Sina'lara işte bunlardan dolayı hücumu geçecek.

Fârabî'nin mantığı

Mantık Aristo'dan başlar. Farabî de mantığın esas kanavçasını Aristo'dan almakla beraber teferruatta, misalleri inceleyişte, bir çok kıyas şekillerinde Aristo'yu aştı. Mantığı asıl sonra, İbni Sina kemale erdirecek. Fakat İslâm âleminde mantığı birinci safa alan Fârabî oldu. Halbuki Ebûbekir Razi tabiiyatı ve tababeti ön safa alıyordu. O, Yunanın Sokrat'tan öncelerini, bir de Hind'i biliyordu. Kendisi zaten daha çok tabipti. Onun için müşahede ve tecrübeye ehemmiyet veriyordu. Fârabî ona «Kitab-ül-red alel-Razi» yi yazdı. Yalnız müşahede ve tabiat bizi hakikate götürmez. Hakikat akıl ve mantıkla bulunur. Binaenaleyh ön plâna bunu almalıyız. Sonra göreceğiz, Fârabî ile Razi'nin ikisi İbni Sina'da birleşecek..

Fârabî'nin mantığındaki asıl ehemmiyet ilk defa bütün İslâm âlemini yerinden oynatmasıdır. Onun mantığı karşısında kelâmcılar, yâni ehli sünnet erbabı müthiş telâşa düştüler. Ebû Hasan-ül-Eş'arî'den beri kelâmcıların kurduğu sistem bu yeni mantık karşısında sarsılıp devrilmeğe başlamıştı. Çünkü onlar «Delilin butlanı medlûlün de butlanını mucip olur» diyorlardı. Delil çürükse ona dayanan dava da çürüktür. İşte onların akide ve din esasları bu kaideye istinad ediyor.

Fakat Fârabî mantığı tedrise başlayınca onların bütün delilleri de yıkılmağa başladı. Deliller yıkılınca onların medlûlleri olan dinî akideler de yıkılıyor. Kelâmcılar köpürdüler, ayaklandılar, kızdılar, ve mantığın gerek öğrenilmesi ve gerek öğretilmesini şiddetle men'e kalktılar [3]. Kelâmcıların bu kadar korktukları mantıktan ilerde yalnız imam Gazali

[1] Şemseddin Günaltay, aynı eser, S. : 301.

[2] Ernest von Aster, aynı eser, S. : 11.

[3] Şemseddin Günaltay, İbni Sina, dördüncü etüd. S. :2-3

korkmıyacak, ve mantığı kendi kelâm sisteminin zaferi için yaman bir silâh gibi eline alacak.

Medine-tül-

fâzılât: [1]

«Fâzıl ve kâmillerin beldesi», yâni model belde. Fakat bu Eflâtun'un «Cümhuriyet» i gibi değil. Fârabî ideal bir beldeyi anlatmıyor. Ayı ayrı berbat beldeleri anlatıyor. Onların ne olduğu bilinince ideal beldenin ne olacağı kendiliğinden meydana çıkacak. Bu mühim eserinde Fârabî'nin Eflâtun'un «Cümhuriyet» inden apayrı bir sima ile görünmesinin sebebi budur.

Fârabî fena beldelerin nasıl olduklarını anlatırken cemiyetteki kuvvet ve şiddet âmillerinin rollerine dair kuvvetli fikirler ileri sürer. Hayat kavgasında kinin, kuvvetin, cebrin hâkimiyeti şiddetli bir kalemle tasvir edilir. Bu bakımdan Fârabî Nietzsche (Niçe) nin bugünkü muasır felsefesine yaklaşmış ve onunla iltisak peyda etmiş oluyor.

Fârabî, o cihanşümûl «Mücadele nazariyesi» ni bütün şiddetle duymuş, anlamış, ve anlatmıştır. Kâinatın bütün mahlûkları birbirile savaş içinde. Kendi yaşaması için başkasını yıkmak. Kuvvetlinin zayıfı yutması. Hayvanlara bile bakınız, en iyi yaşayanlar en kuvvetli olanlardır. İnsanlar da bunu görerek sanırlar ki beldeler beldelerle, milletler milletlerle çarpışsın. Ne nizam, ne liyakat, ne karşılıklı hürmet, kim kuvvetliyse her şey onun olsun. «Bu, diyor, insanlığın vahşet hastalığıdır.»

Bu cihetleri, hattâ ifratlara bile kayarak, anlattıktan sonra insanlardaki cemiyet hayatının menşelerini aramak bahsine geçer: İnsanı içtimâî bir mahlûk yapan hakikî âmil nedir? Fârabî'nin yaratıcı dehâsı işte asıl burada belli oluyor. Bazı filozoflar şöyle diyor, bazıları böyle diyormuş. Onları söylerken hiç bir filozof ismi zikretmez. O fikirler muayyen değil, anonimdir. Fârabî kendi tezi için o anti tezleri kendisi yarattı.

İnsandaki içtimâiliğin menşei nedir? Buna muhtelif filozoflar muhtelif cevaplar vermiş. Bazıları diyormuş ki: İnsan yalnız başına çeşit çeşit ihtiyaçlarını temin edemez. İnsanlar birbirinin yardımına muhtaçtırlar. Bundan dolayıdır ki cemiyet halinde birleşmek zaruretinin duydu- lar. (Dikkat ediniz, bu fikir sonra 18 inci asırda J. J. Ruso'nun «İçtimâî mukavele» sine temel düşünce olacaktır.)

Diğer bazılarına göre cemiyet böyle rıza ile değil, şiddet ve tahakküm yüzünden meydana geldi. Kuvvetli olanlar zayıf olanları etraflarına çömeltilti. Hizmet ettirmek kudretinde olanlarla hizmet etmek mevkinde olanlar; birinciler ikincileri köle gibi kullandılar. Hizmet edenler çoğaldıkça cemiyet meydana geldi. Bu cemiyette fertler müsavi değil.

[1] Asıl ismi «Âray-ı ehl-i medine-tül-fazılâ» olan bu mühim esere ait bahis Carra de Vaux'nun Les penseurs de l'İslame'ndan alındı. C. : 4, S. : 12-16.

Başta olan azlıkla başa uyan kalabalık; ikinciler birincilerin şeriki değil, âletidir.

Başka bir takım filozoflara göre de bir babadan evlâtlar türedi, kardeşler ve hısımlar aralarında bağlandılar. İlk kök böyle dal dal yayıldı; cedler uzaklaştıkça hafidler çoğalıyor. (Fârâbî burada pederşahi aile nazariyesinin esasını kurmuş oluyor.)

Bazılarınca bu menşein sebebi dil birliği ve seciye beraberliği, bazılarınca... Hepsini saydıktan sonra neticeye geliyor: Cemiyeti kuvvet, menfaat, hâkimiyet, hısımlık, her kümenin başkasının zararına da olsa yaşamak ihtiyacı gibi âmiller meydana getirdiyse, ister şehir, ister kavim; beldenin beldeyi, ülkenin ülkeyi yıkması tabiidir. Bir şey ki tabiatta vardır, o adalettir. O halde adalet kavgadır. Kavgayı kazanmak bizzat adaleti kazanmak olur. Yenilen yenildi. İster vücudu ölerек, ister hürriyeti giderek. Kavinin zayıftan daha mes'ud ve zengin olması, bu, adaletin ve hakkın kendisidir!

Artık bu vadide koca Fârâbî, asırlarca sonra gelecek Niçe'ye esas malzemelerini vermek ister gibi, o mevhum filozofların kurdukları veya müdafaa ettikleri fikirlerden çıkması lâzım gelen neticeleri tabaka tabaka genişletir: Alış verişte doğruluk, taahhütlere sadakat, hiddetini yenmek... Bütün bunlara benzer şeyler faziletten değil, korkudan doğuyor. Menşe ya korkudur, ya mahcubiyettir, ya haricî bir âmilin ağır basmasıdır. Öyleyse? O manialar ortadan kalkınca memnu da kalkar. Sözünde ne zamana kadar duracaksın? Zafından ne zaman kurtuldunsa. Kuvvetin olunca taahhüdün yok. Hak seninle beraberdir. (Makyavel'in kulağı çınlasın!)

Büyük Fârâbî, insan Fârâbî, insan şerefini bu hayvanî insiyakların üstünde gören Fârâbî; bütün bu antitezleri söyleyip bitirdikten sonra kendi tezini anlatır. İnsanlığın gayesi müşterek saadettir. Onun için onun «Fazıllar beldesi» umumî bir ahenk içinde, sadakat ve sevgi üzerine kurulmuş, yumuşak ve herkese kendi hakkını veren ideal bir belde oluyor.

Netice ve tesirleri

Görülüyor ki Fârâbî yalnız türklüğün, yalnız islâmlığın değil, bütün insanlığın da öğüneceği yüksek dehâ-lardandır. İbni Sina'nın büsbütün dev bir mahiyet alan o azametli varlığı Fârâbî'den çok istifade etti. Avrupalılarca çok şöret alan mağrip mektebi filozofu İbni Rüşd, Aristo şehrine Fârâbî'yi hürmetle nümune ittihaz etmişti.

Fârâbî'nin o büyüklere olan tesirinden başka doğrudan doğruya kendine bağlı bir sürü halefleri yetişti. Asırlarca bütün İslâm âleminde hep onun izinden yürüyenler oldu. Sonra o neveflâtuncu işrakilerle ehli sünnetçi kelâmcıların hücumlarına maruz kaldığı için asırları çalkıyacak

geniş münakaşa imkânlarının açılmasına sebep oldu [1].

Fârâbî Avrupada sonraları anlaşılmağa ve tedkik edilmeğe başlandı. Orta zamanda garp âlemi onu ancak İbni Sina vasıtasile tanıyordu. Eserleri o zaman lâtinçeye tercüme edilmemişti. Yalnız 17 nci asırdan itibaren Fârâbî Avrupada, öyle bilvasıta değil, doğrudan doğruya eserleriyle de anlaşılmağa başlıyor. 1638 de, Pariste, iki eseri lâtinçeye çevrildi. Bir de onun ibranicede bir mantık hülâsası vardır. Modern felsefede Leibniz, Fârâbî'yi görmüş ve zikretmişti. Dieterici onun arabca eserlerini Leyden'de neşrederek mühim bir kısmını almancaya tercüme ediyor. Sonra yine almanlardan Stenischneider ve Horten onun bazı eserlerini tercüme ettiler [2].

Fârâbî'nin eserleri orta zamanda doğrudan doğruya tercüme olunmakla beraber onun bilhassa ilim tasnifi ve musiki hususunda garba tesiri mühimdi. Bu ciheti ilerde «İslâm ve Türk medeniyetinin Avrupaya tesiri» faslında ayrıca göreceğiz.

İbni Sina (Avicenne): (980 - 1037).

Hayatı

Bereket, İbni Sina kendi hayatını şakirdi Cûzecanî'ye dikte ettirerek yazdırırdı ve bereket o yazılan da zamanımıza intikal edebildi. Babası Abdullah, Belhlidî Ken-disi İsmailî mezhebinden, binaenaleyh açık fikirli bir âlimdi. Belhten Buhara'ya gelip yerleşti. Sâman, yahut Şâmanoğulları devleti o zaman Müslüman âleminin en kuvvetli Türk devletiydi. Abdullah, Şâmanoğullarından ikinci Nuh (saltanatı 977 - 997) ve ikinci Mansur (997 - 999) zamanlarında memuriyetlerde bulundu. Kahurmisen'de maliye memuru iken Settare, yâni yıldız isimli bir kızla evlendi. 980 ağustosunda İbni Sina doğar.

Dedesinin dedesi «Sina» olduğu için öyle şöhret buldu. Bunun farisî telâffuzile inceltip uzaltarak okumak yanlışdır. O ismin aslı «Sina» dır, zaten kamus elifin kasrile okunulacağını söyler. Esasen bütün İran dilinde (s. y. n.) kökünden bir kelime yoktur. Halbuki türkçede hem (sin) hem (sın) cezri var [3].

İbni Sina'nın zekâsı fevkalâde erken inkişaf etti. On yaşında iken Kur'anı baştan başa ezberliyor. Biraz sonra hesap, hendese, fıkıh, ve kelâma başlıyor. Sonra felsefe tahsil ediyor, aynı zamanda tababet öğreniyor. Fakat tabibliğini nazarî sahada bırakmıyarak bir yandan hastalar üzerinde müşahade ve tecrübeler yapmaktadır. Bu tecrübeler ona kitaplardan daha istifadeli oldu. Bu kadar ilim ve irfan yüklenen ve o kadar

[1], [2] Hilmi Ziya Ülken, «Türk tefekkür tarihi», C. : 1, S. : 197 - 200.

[3] İbni Sina, büyük kitap, birinci etüd, Şemseddin Günaltay.

tecrübe geçiren İbni Sina işte artık on sekizine basmıştır [1].

Her büyük kabiliyet müsait muhitlerde yetişir. İbni Sina'yı o seviyyede yetiştirebilmek için o zamanki Buhara'nın yüksek bir kültürü vardı. Fârâbî felsefede, Harzemli Bîrûnî tabiiyatta, yine Harzemli Musa kardeşler ile meşhur İbni Türk Ebûlfazl ve oğlu Ebû Berze riyaziyatta, Belhlî Ebû Ma'ser ve Ferganalı İbni Kesir Hey'ette geniş ün sahibiydiler. Buhara, Semerkand, ve Belh şehirleri en parlak ilim merkeziydi [2]

İbni Sina boyuna okuyor, ve boyuna yazıyor. Coşkun bir ilim ihtirası ile ya önünden kitap, ya elinden kalem düşmemektedir. Fakat uykusu? En ziyade kızdığı uykudur. Gelen uykuyu koğmak için bir kaç kadeh şarap içer. Haydi yeniden çalışma. Nihayet uykusu şarabı da bastırınca? Fakat merak etmeyiniz; o uyanırken halledemediği bazı meseleleri uykuda halledecektir. Uyurken bile durmıyan bir kafa cihazı!

Tercümei hal müelliflerinden biri diyor ki: «Allah ona aklı olsun, nakli olsun bütün ilimlerin muammalarını bir anda çözmek kabiliyetini vermişti. Eğer bir şeyi tedkike başlarsa, ona tamamen hâkim oluncaya kadar, kendini gece gündüz yalnız o mevzu verirdi. Eğer çetin bir meselede müşküle uğrarsa camie gider, zihnine açıklık vermesi için Allaha diz çöküp dua ederdi.» [3].

Her okuduğunu bir anda söktürüp atıyor. Fakat metafizik böyle değil, kırk defa okudu, yine bir şey çıkaramadı. Bir mezatta tellâl ona bir kitap uzattı, al dedi. Kitap Fârâbî'nindi, fakat metafizik. Hemen tellâla iade eder. Tellâl ısrar ediyor, sahibi sıkışık vaziyetteymiş, ucuza verecekmiş. Alır, okur, ooh, herşeyi anladı, herşey halledildi. Şükran secdesine kapanır, ve fıkara sadakalar dağıtır!

Şamanoğlu Nuh hasta oldu. herkes tedavisinden âciz kaldı. Genç İbni Sina çağırılır. Hükümdarı iyi eder. Hükümdar artık ona sarayını açtı. Saray bir şey değil, İbni Sina'ya asıl «Hikmet hazinesi» mealinde bir isim taşıyan o meşhur ve azametli kütüphane açıldı. Orada Fârâbî'nin «Tâlimi sani» adlı o büyük ansiklopedisinden başlayarak bir çok ve bir çok nadir eserler vardı. Kütüphane bir umman gibi ve İbni Sina kulaç kulaç, durmadan dinlenmeden yüzüyor. Bu kütüphane bir kaza neticesinde yandı, o kütüphanenin nurunu ancak İbni Sina'nın hafızasındaki ışıklar kurtardı [4].

Yirmi iki yaşında, fakat artık mes'ud günlere elveda, bir taraftan

[1] İbni Sina'nın zekâsındaki bu erken inkişaf halk folkloruna geçmiştir. Rivayete göre o çocuk denecek yaştaiken saçlı sakallı kimselere ders okutmuş ve dersten çıkınca da mahalle çocuklarıyla çelik çomak oynamış. Bunu tenkide kalkanlara karşı demiş ki: «Ders verişim başımın, çocuklarla oynamışım da yaşımın hakkıdır!»

[2] Şemseddin Günaltay, «İbni Sina», 1 inci etüd.

[3], [4] Carra de Vaux, «Les penseurs de l'İslame», C.: 4, S.: 19 - 20.

babası ölmüştü, diğer taraftan hâmisî olan hükümdar Nuh öldü. Zaten Nuh'tan sonra Şamanoğulları devleti ancak iki yıl devam edebildi. Memleketi şimalden Türkistan hanları, cenuptan Gaznevîler istilâ ettiler. Ortalık karma karış. İlim çalkantılı muhitten ürker. İlme huzurlu yer lâzım. İbni Sina böyle bir yer bulmak için yola çıktı. Artık yaşı genç, başı olgun âlimin önünde dalgalı bir hayat başlıyor.

Önce Harzem'e gitti. Harzemşahların ikinci sülâlesi zamanı. Ali ibni Memun'un sarayında mühim âlimlerle tanışıyor. Elbîrûnî'den bahsederken o hanedana da temas etmiştik. Bîrûnî, İbni Sina'yı «Genç fâzıl» diye tevkir edip duracak.

Mahmud Gaznevî orayı da aldı. Felsefe düşmanlarından Ebû Abdul-lah Mehmed İbni Kirram namında meşhur bir zahid Sultan Mahmud'u İbni Sina aleyhine dolduruyor. Büyük filozof vehim ve endişe içinde. Hayatını kurtarmak için Horasan'daki Curcan'a gidecek. Büyük Harzem çölünü geçmek lâzım. Seyahat çok tehlikeli. Kendisini Harzemşahların sarayında tanıdığı âlimlerden Süheyl ibni Mesih ile İrakî Acem'e gidecekler. Bu âlim biraz ihtiyardı. Çöllerin bin bir meşakkati içinde Süheyl öldü. İbni Sina da ölüm derecesine gelmişti. Dermansız ve bitap bir halde kendini Curcan'a atabildi.

Horasan'ın bu meşhur şehrinde İbni Sina, Ebû Mehmed Şirazî namında zengin bir hâmi buluyor. O, buna bir ev verdi, istediği gibi çalışabilmesi için her türlü ihtiyacını temin etti. İbni Sina'nın o büyük «Kanun» kitabı işte orada yazıldı. Tıbbın son asırlara kadar Şark ve Garpta en büyük âbidesi olan eser. Bizde ancak 18 inci asırda Üçüncü Mustafa'nın emrile hekim Tokatlı Mustafa tarafından türkçeye tercüme edilen, Avrupa'da ise, bütün üniversitelerde 17 nci asra kadar rakipsiz olarak tedaris olunan eser.

İbni Sina Rey hâkimi Mecd-ül-Devle Ebû Talib tarafından davet ediliyor. O zamanlar oraları hep feodal prensliklere bölünmüştür. Rey'de o prens hâkim olduğu gibi, Hemedan'da da onun kardeşi Şems-ül-Devle Ebû Tâhir, İsfahanda da dayısı Alâ-üt-Devle Ebû Cafer hüküm sürmektedir. Bunlar parçalanmış olan Beni Büvyh ailesine mensupturlar. Mecd-üt-Deh-
 lûn hükûmetine (997-1029) Mahmud Gaznevî tarafından nihayet verilecek. Şems-üt-Devle'nin Hemedan'ı İsfahan'daki Alâ-üt-Devle tarafından zabtedilecek; onun kurduğu Kâkûveyh hükûmetini de onun oğlu zamanında Selçuk hükümdarı Tuğrul ortadan kaldıracak [1]. İşte İbni Sina'nın hayatı artık bu üç feodal hükûmet arasında, bazan ikballere çıkarak, bazan idbarlara düşerek geçmek mecburiyetindedir.

Rey zamanında İbni Sina ruhiyat ve felsefeye ait meşhur «Fusul» ünü vücuda getirdi. Hemedan hâkimi Şems-ül-Devle mide hastalığından

[1] Stanley Lane - Pool, (Stenley Len-Pol) Düveli İslâmiye, S. : 187 - 193.

muztarip olduğu için onu davet ediyor. Tedavi neticesi şifa bulunca şükran borcu olarak İbni Sina'yı kendine vezir etti. Kürsüde ders veren, evde kitap yazan büyük âlim masa başında da devlet işleriyle meşguldür. Bu meşguliyet onun kıymetli zamanlarından mühim bir kısmını yutmakla beraber İbni Sina o azametli «Şifa» kitabını yine bu devirde çıkartmağa imkân bulmuştu.

Şems-üt-Devle'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu da İbni Sina'yı vezirlikte bırakmak istedi. Fakat kendini sadece ilme vakfetmek istiyen büyük âlim itizar ederek vezirliği reddediyor. Hükümdar kızar. İbni Sina aleyhine entrikalar çevriliyor. İsfahan hükümdarı Alâ-üt-Devle ille münasebette bulunuyor diye ittiham edilerek zindana atılır. Zindan ve kalebendlik; kafada durmadan çakan şimşek, ruhta enerjinin mukaddes lâvı, ve kalbde ilmin o büyük ihtirası olduktan sonra zindandan ne çıkar, zindan gülşen gibi; İbni Sina işte orada da boyuna yazıyor.

1023 de İsfahan hâkimi Alâ-üt-Devle bir orduyla gelerek Hemedan'ı zabteder. İbni Sina'yı zindandan kurtarır. 1007 de Kâkûveyh hükûmetini kuran ve 1041 e kadar hükûmet süren Alâ-üt-Devle Ebû Cafer serbest fikirli ve ilmi sever bir hükümdardı. İbni Sina'yı himayesine aldı. Onu yanından ayırmıyor. Seferlerde ve harplerde bile onu beraberinde götürmektedir.

İbni Sina, İsfahan'da, mutadî üzere, bir yandan kürsüde ders vererek, bir yandan hükümdarın müsahiplik ve müşavirliğini yaparak, bir yandan da boyuna eserler yazarak on dört yıl kadar hummalı bir faaliyet içindedir. O kadar çalışmaya nasıl tahammül ediyor? O sadece kitaba gömülü değil. En yorgun zamanında ruhuna kanad olacak üç kuvvet var : Musiki, aşk, ve şarap.

O da, Fârâbî gibi musikiyi yalnız anlıyor ve seviyor değil, musikiye kitap, kitaba nazariye, nazariyeye beste veren üstadlardandır. Şiirde de öyle; şi'rın yalnız dostu değil, aynı zamanda yaratıcısı. Musiki nağmeleri ve şiir terennümleri arasında, peri çehreli dilberlerin billûr kadehler içinde yakut renkli şaraplar sunuşu; o kadar çalışıp yorulan âlim, kendi tabirince, işte o zaman «taze hayat bulmaktadır.»

Taze hayat... Bütün ömrünce okuyup yazarak her eserinde daima taze bir hamleyle yükselen bu dev faaliyetli adam hâmisî Alâ-üt-Devle ile yaptığı bir seferde hastalanmıştı, onu hiç bir vakit yanından ayırmıyan hükümdarın diğer bir seferinde bu hastalık şiddetlendi; İsfahan'a avdetten sonra iyileşmiş gibiydi; fakat hükümdarın son Hemedan seyahatine iştirak mecburiyeti kendisinin dünyadan da son seyahati oldu; bütün hayatında binlerle ve binlerle hasta iyi eden, hayatından sonra da eserleriyle uzun asırlar mağrip ve maşrikta o kadar insana şifa veren o hekimler hekimi ve hakimler hakîmî İbni Sina, uğradığı kulunç hastalığından kurtulamıyarak, nisbeten taze denebilecek bir yaşta, henüz elli yedisindey-

ken, 1037 haziranının 21 inde, Hemedan'da öldü; eğer böylesine öldü demek caizse.

Carra de Vaux onun ölümü hakkında başka bir rivayet te naklediyor. Tanınmış riyaziyecilerden Kemaleddin İbni Yunus'un naklettiği bu rivayete göre İbni Sina öyle tabii bir hastalıktan ölmedi. O âlime göre Alâ-üd-devle, İbni Sina'ya hiddetlenmiş, onu zindana attırmıştır. İbni Sina orada müthiş ıztıraplar çekerek öldü. İbni Yunus şunu da ilâve ediyor: «İbni Sina'yı zindanda hasta olanları tedavi ederken gördüm. Kendisi ölümünün en fecii ile öldü. Onu «Şifa» sı iyi edemedi, ve «Necat» ı kurtaramadı.» [1].

Ehemmiyeti ve dehasının genişliği

Aristo ve Fârâbî'den sonra geldiği için kendisine «Muallimi salis» dendi. Fakat zamandan gelen bu tâbiri şark âlemi kâfi görmediği için ona aynı zamanda «Alleme-tül-kavm», yâni milletin en bilgilisi dendi [2].

Tricot-Royer dahi onu Aristo ile denk bir dehâ görüyor: «Aristo'dan beri bu kadar yorulmak bilmez bir faaliyetle ilerliyen geniş bir zekâ görülmemiştir. Onun ilmî ufku bütün beşerî fikirleri içine almaktadır.» der [3].

Orta zamanın en meşhur Yahudi filozoflarından olup Avrupalıların Moïmonid dedikleri İbni Memun «Yoldan sapmışların rehberi» mânasında çok mühim bir eserin sahibidir. Önce arabca yazılan bu eser 12 nci asır sonunda lâtinceye, beş on sene sonra da 13 üncü asır başında ibranceye tercüme edilmiştir. Orta zamanlar garp ve şark iskolâstiğinde çok mühim mevkii olan bu eserinde müelîf İbni Sina ile Aristo'yu mukayese ederken bir çok noktalarda İbni Sina'yı Aristo'ya üstün görmektedir [4].

«İbni Sina fevkalâde velûd bir muharrirdi. Bu büyük adam durmak, dinlenmek bilmiyen faaliyeti ve bilgisinin ansiklopedik genişliğiyle, ronesans filozoflarını, Fransis Bakon'u, yahut İtalyan rönesansı mütefekkirlerini hatırlatır.» [5]. O yalnız bilmekle kalmıyor, takdire şayan keskin bir görüşle münakaşa ettikten maada, nazariyelerin doğruluk ve yanlışlığına dair kat'î fikirler verecek tecrübeler de yapıyordu [6].

İbni Sina'nın bildiği ilimler nelerdir? Bunları anlamak için onu ilim-

[1] Les penseurs de l'islame, C. : 4, S. : 22-23. (İbni Sina'nın hayatına ait bu biyografinin mühim bir kısmı büyük İbni Sina kitabının, Şemseddin Gülnal-tay tarafından yazılmış birinci etüdünden, seyahatlerine ait kısım İbrahim Al-lâeddin'in «Meşhur Adamlar» ından, ayrıca işaret edilen diğer kısımlar da Carra de Vaux'dan alınmıştır.)

[2] İbni Sina, birinci kısım, üçüncü etüd, İsmail Hakkı İzmirli.

[3] İbni Sina, tıp kısmı, 11 inci etüd, Tricot-Royer.

[4] Meşhur Salamon Munk'un «Mélange de philosophie juive et Arab» ına istinaden, Hilmi Ziya Ülken, Türk tefekkür tarihi, C. : 1, S. : 251.

[5], [6] Ernest von Aster, Felsefe tarihinde Türkler, S. : 7.

leri nasıl tasnif ettiğini anlıyalım. «Şifa» da bilgileri «gayri felsefî ilimler» ve «felsefî ilimler» diye iki büyük zümreye ayırır. Birinci zümre, yâni felsefe harici bilgiler de üç büyük kısımdır: Birincisi yüksek ilimler; el-ulûm-ül-ilâhiye, yahut, mavera-üt-tabia. Bu kısma, tefsir, hadîs, metafizik gibi bütün dinî ve manevî ilimler dahildir. İkinci kısım «ülûmu safîle» dediği maddî ilimler, tabiiyat ve ona tâbi olan bütün bilgiler. Üçüncü kısım, hem maddî, hem gayrimaddî olanlar ki bunlara «orta ilimler» diyor. Bütün riyazî ilimler buna dahil. Bu ilimlerin mevzuları maddîdir, fakat onlar zihinle maddeden tecrid edilebilir. Riyaziyenin metafizikle olan irtibatı buradan geliyor.

Bu zümreye dahil bazı ilimler de bu üç kısımdan bir kafile ihtilât edebilir. Meselâ hey'et, esas itibarile riyazîdir, hesaba istinad eder, fakat mevzu itibarile maddîdir, gökteki ecrandan bahseder, tabiiyatın en yükseği.

İkinci zümreyi teşkil eden felsefî ilimlere gelince bunlar da iki büyük kısma ayrılır: Nazarî hikmet, amelî hikmet. Birincisi bilmek kudretini kazanıp yapmak iktidarında bulunamayacağımız şeylere taallûk eder. İkincisi, yâni amelî hikmet, hem bilmek, hem yapmak iktidarında olduğumuz ilimleri ihtiva ediyor. Bunların da her biri üçe ayrılır.

Nazarî felsefe: 1, felsefei tabiiye; yâni hareket ve tagayyürde olan şeye müteallik felsefe. 2, Felsefei riyaziye, varlığı tegayyürle alâkalı olmakla beraber zihnen tegayyürden tecrid edilebilen felsefe. 3, Felsefei ûlâ, yâni felsefenin en yükseği, tegayyürle alâkalı olmaktan müstağni olan felsefe. Bunların izahı uzundur, geçelim.

Amelî felsefe de üç kısım : 1, «Hikmeti medeniye»; ferdlerin bedenlerine ve nevilerinin bekâsına taallûk eden şeylerde birbirine yardım için aralarında müşterek olan şeyleri bilmek ilmi. (Tababet ve bütün ona merbut ilimler bu şubeye giriyor) 2, «Hikmeti menzil», yâni ev idaresi, aile muaşeret-i ilimleri. 3, «Hikmeti hûlkiye»; yâni ahlâk; bunun da iki gayesi var, biri, nefsi temizlemek, faziletleri bilmek, ve onların nasıl kazanılabileceğini öğrenmek. Öteki nefsi kirletmemek için reziletlerin neler olduğunu ve onlardan nasıl çekinileceğini bilmek.

Bu tasnif maddeden yükseğe çıkış bakımından ve maddeyi «aşağı» görmek cihetile Aristo'yu andırır. Fakat o kadar. İbni Sina'nın bu tasnifi Aristo'nunkinden daha derin. Çünkü bundaki metod daha sağlam. Ve çünkü bu tasnifte felsefe ile müsbet ilimlerin sınırları ayrılıyor. Bu, bugünkü kavrayışa ilk yaklaşıttır. Riyaziye ile metafizik arasında gördüğü yakınlık ta İbni Sina tasnifinin en kuvvetli tarafıdır. Leibnitz dahi, asırlarca sonra, felsefî sistemini kurarken riyazî fikirlerden çok istifade etti. [1].

[1] İbni Sina, birinci kısma, ikinci etüd, Nevzad Ayas, S. : 1-10.

Filozof işte bütün bu ilimleri kavrayan ve onların üstüne felsefi sentezini kurandır. İbni Sina işte o kavrayışla bu kuruşu tam yaptı. Hiç mübalâğasız yer yüzünün en geniş çapta ilim kafası olarak Aristo ile İbni Sina gösterilebilir.

İbni Sina ilmin hangi sahasına girdiyse birinci safta parladı. Daha gençliğinde kendisine ilim öğreten hocalarını birer birer geçivermişti. Meselâ riyaziye hocası bu pek genç talebesine bütün bildiğini öğretmiş, fakat genç, hocasının bittiği yerden yine yoluna devam etmişti [1]. İbni Sina hep başkalarının bittiği yerden yürüdü. Yürüdüğü yolun ayak izlerini hep kendisi açarak.

Şaheserleri «Kanun», «Şifa», «Necat», «İşaret» olmak üzere yüzden fazla mecelle bırakan İbni Sina şimdi sistem yaratmış bir filozof, şimdi metod icad etmiş bir hekim; bu kitabında parlak bir riyaziyeci, ötekinde keskin bir mantıkçı; burada tecrübe ve müşahedeye müstenid bir tabiiyatçı, orada en yüksek bir hey'etşinas; şimdi derin bir fakih, şimdi de içli ve özlü bir şairdir. Herşeyde kabiliyeti olmamayı nefyetmiş bir kabiliyet.

Eserlerinin her biri en büyük bir âlime yeter de, artar da. Öyleyken yüzlerle eser verdi. Bu, birinci safta yüzlerle âlimi bir tek kafaya sığdırmaktı. Bu normal değildir, tabii insan ilminin üstünde bir şey. Onun için halk muhayyilesi İbni Sina'nın Sâmanoğlu Nuh'un sarayındaki kütüphaneye kapanmasını esrarlı mağaraya gevirdi. Bu öyle bir mağaradır ki orada bütün ilimlerin muammaları vardır. Fakat senede yalnız bir gün o da ancak üç saat açıktır.

İbni Sina kardeşile beraber mağaraya geldi. Üç saat çok azdı. Bütün oraya girenler ancak üç saat kalabiliyordu. Halbuki bunlar bir senelik erzaklarını yanlarına aldılar. Mağaraya tam bir sene kapandılar. Oradaki bütün ilimleri ezberlemişlerdi. Ertesi sene çıkarlarken mağaraya yeni gelenler bu saçları sakalları uzamış iki adamı görünce cadı olduklarına hükmederek tevkife kalktılar. Fakat mağarada her şeyi öğrenen onlar sihirle derhal kurtuldular! [2] Halkın sözü hakkın sözü; halk verdiği hükmü bilir, başkalarına üç saatlik verilen ilim İbni Sina'ya bir yıllık verildi.

İbni Sina'nın orta zaman Avrupasına yaptığı büyük ve nurlu tesiri ilerde göreceğiz. Yalnız onun muasır garp fikriyatında da rasyonalist felsefenin zeminini hazırlaması itibarile de ehemmiyetli bir hizmeti vardır. O, bu işi tabiat müşahedesile akıl arasındaki ahengi görmek suretile yaptı. Bu sayede o Dekart'ın uğradığı müşkülâttan kurtularak âdeta Spi-

[1] Kara dö Vo, İslâm mütefekkirleri, C. : 4, S. : 19.

[2] İbni Sina, büyük kitap, dördüncü kısım, İbni Sina folklorları, Doktor Süheyl Ünver, S. : 3 - 4.

noza ve Hegel'in neden sonra ulaşacakları neticelere daha o zamandan varmış oldu [1].

Felsefesi

Cisim ve nefis, yâni beden ve ruh; nefis maddî cisme eklenmiş bir «kuvvetler mecmuası» dır. Nefis bedenin kemalidir ve nefis üç derece: Nebatî, hayvanî, insanî. Müdrike «nefsi hayvanî» ye dahildir. O yalnız maddî vasıfları öğrenir. Akıl ise «nefsi insanî» ye dahildir, çünkü bilgilerin maddî vasıflardan tecridi işini o başarıyor. Bizde iki kuvvet var: Bilici, yapıcı. İbni Sina'nın ifadesince âlim, âmil. Akıl işte bu ikisinin yekûnudur. Asırlarca sonra büyük filozof Kant da «mahzı akıl ile amelî akıl» ı kabul edecek [2].

Yalnız İbni Sina nazarı akıllı da dört mertebeye ayırdıktan sonra bazı mümtaz şahsiyetler için de bir «kudsiyet mertebesi» kabul ediyor. Orada ruh artık kudsileşmiştir. Önce tecrübeden, maddelerle temastan çıkan akıl, orada Aristo gibi mutedil rasyonalist. Fakat İbni Sina orada kalmıyor, «âlim akıl» dediği nazarı akla çıkınca koyu rasyonalist olur; tecrübe ve maddenin üstündeki akıl. Orada da kalmıyor; bir derece daha «faal akıl» orada idealisttir. Eflâtun'la akraba oldu, ve orada tasavvufçularla selâmlaşmaktadır [3].

Onun felsefesindeki geniş telifcilik işte buradan çıkar. Onda «Meşailik» ile «İşrakîlik» yâni aristoculuk ile yenieflâtunculuk birleşti. Razi tabiiyatla tababeti birinci plâna almıştı değil mi? Tecrübe ve müşahede olmadan akıl olmaz diyordu. İbni Sina'nın ilk mertebelerdeki akıllı da tecrübelerden ve maddelerle temastan çıkar, Razi'yi burada yanına aldı. Fârabî'de akıl birinci safta gelir; akıl tecrübesiz de hakikatleri bulabilir demişti değil mi? İbni Sina «âlim akıl» ve «faal akıl» mertebelerinde Fârabî'yi de diğer yanına aldı. Birbirinden o kadar ayrı olan Razi ile Fârabî bu suretle İbni Sina'da el ele verdiler. Bu kavrayıcılık ve bu uzlaştırma gayreti, bunu Kant'ta da göreceğiz. İkisinin dehâsı birbirine çok benziyor. Yalnız İbni Sina, Kant'tan yedi buçuk asır evvel dünyaya geldi.

Kâinatın varlığı meselesi, davalar davası olan bu büyük muamma; Aristo ilk muharrik ilk akıldır ve bu da Allahın kendisidir, dedi. İbni Sina'ya göre ilk akıl Allahın kendi değil, ilk eseridir. Allah makuldür, yâni maddeden mücerred bir cevherdir. Zatı zatına kapalı değil, kendini kendi de bilir ve Allahın objektif ilmi küllî olabilir, cüz'î değil. Yâni o umumî kanunları bilir, ferdleri ve cüzleri bilmez. Ferdlar o bilgiye kül olarak dahildir. Ehli takvimin filân zaman filân saatte güneşin tutulacağını bilmesi gibi bir ilim ki o hâdisenin vukuundan önce ve sonra devam eder, fakat hâdiseye tesiri olmaz. İşte Allahın cüzler üzerindeki küllî tesiri de böyledir [4].

[1] Hilmi Ziya Ülken, Türk tefekkür tarihi, C. : 1, S. : 254.

[2], [3] İbni Sina, birinci kısım, ikinci etüd, Nevzad Ayas.

[4] İbni Sina, birinci kısım, üçüncü etüd, İsmail Hakkı İzmirli.

Kelâmcılar yâni ehli sünnet ona karşı işte buradan ayaklandılar. Onlarca Allah herşeyi, en ufak şeyi de bilicidir. İbni Sina ise Allahı yaratma kudreti olarak görüyor, ilmini bütün teferruata kadar uzatan bir bilgiç olarak değil. Onun kelâmcılığından ayrıldığı ikinci büyük mesele de âlemin ve kâinatın kadimliği meselesinde görünür. Kelâmcıların akidesince âlem hâdistir; yâni Allah âlemi sonradan yaratmıştır, İbni Sina ise âlemi ezeli olarak kabul eder. Hem bunda hiç tereddüdü yok. Allah da ezeli, âlem de. Evet, âlemin üzerinde Allahın bir fail illeti var, fakat bu illetle âlem arasında zaman geçmedi. Yâni âlemin kadimliği de Allahla birleşiyor [1].

Diğer büyük mesele: «Haşr», yâni öldükten sonra dirilmek. Ehli sünnete karşı hakikat namına taviz vermeğe tenezzül etmiyen İbni Sina «haşr» ı yalnız manevî sahada kabul ediyor. Ruh bedenle kaim değildir, onun için ruh bedenden evvel de vardı, bedenden ayrıldıktan sonra da vardır. Haşr eğer ruhun dirilmesi ise, ruh zaten ölmediği için, bu akıl ve felsefeye de uygundur. Fakat cismanî haşr; ahrette bütün benliğimizle dirilmek, hayır, akıl ve felsefe bunu kabul edemez. Bu ancak şer'î bir imanla hallolunur [2].

Peygamberlik meselesi de İbni Sina ile kelâmcılar arasına ayrı bir uçurum açıyordu: Peygamberlerin filozoflardan yüksekliği sadece amelî kıymet itibariledir, yâni ahlâk cihetiledir. İslâmda ahlâk ilminin fazla inkişaf edemeyişi, bundan doğuyor. Onun için İbni Sina da bütün ehemmiyeti nazarî felsefeye verdi. İbni Sina'ca peygamberler bu ahlâkî kıymeti ruhî melekelerindeki kemalle kazandılar. Peygamberlik kisbî ve psikolojik bir hassadır. Peygamberlere vahiy getiren melekler de mücerred akıllardan başka bir şey değildir [3].

Tabii kelâmcılara mızrak gibi gelen bu sivri fikirlere karşı İbni Sina'yı küfürle ittiham ettiler. O da onlara farisî bir kıt'a ile cevap verdi: «Bana küfretmek öyle kolay bir şey değildir. Benim imanımdan daha sağlam iman olamaz. Bu dünyada böyle sağlam imanlı biri bulunsun ve o da kâfir olsun, öyleyse bu dünyada bir tek Müslüman yok demek!» [4].

İbni Sina'nın mantığına gelince: Mantık malûm, Aristo'nun «Gorganon» u ile ilk şeklini aldı ve o andan itibaren mantığın kudreti ve rolü hakkındaki o büyük münakaşa başladı. Düşünen insan için gaye hakikate ermektir. Mantık bu işi yapabilir mi? Eğer mantıkta bu kudret varsa herşeyden önce onu öğrenmeliyiz. Avrupa orta zamancıları mantıkta herşeye kudreti olan bir keramet var sandılar. İbni Sina'nın büyüklüğü ise mantığı en realist bir gözle görmesidir :

[1] İbni Sina, birinci kısım, ikinci etüd, Nevzad Ayas.

[2], [3] İbni Sina, birinci kısım, üçüncü etüd, İsmail Hakkı İzmirli.

[4] İbni Sina, beşinci kısmın birinci ve ikinci etüdları, Şerafeddin Yaltkaya.

Mantıktan onun verebileceği şeyden daha ötesi istenemez. Mantık bir âlettir. O âlet fikrin doğrusunu eğrisinden ayırmağa, bizi malûmlardan meçhullere götürmeğe yarar. Fakat bu hizmeti mutlak değil, şartla bağlıdır. Eğer hareket ettiği ilk mebdeler doğru ise o da bizi doğruya götürür. Netice yanlış çıkarsa kabahat mantığın, yâni âletin değil, onu kullanmasını bilmiyenindir. İşte orta zaman Avrupa iskoâstığını kıran realist görüş [1].

İbni Sina, Fârâbî'nin darmadağın bıraktığı mantığı derleyip toplayarak, vazih bir metod, sağlam bir usulle, ahenkli bir kül, ve ilim haline getirdi. Aynı zamanda Fârâbî'nin mantığına karşı ayaklanan kelâmcıları da sindirdi. Mantığı anlamıyanlar cahillerdi, mantık ilimleri anlıyabilmek için bir yardımcıdır, binaenaleyh mantığa karşı gelenler doğrudan doğruya ilme karşı gelmişlerdir. Artık ondan sonradır ki kelâmcılar mantıktan beyhude yere korkmayı bırakacaklar, Gazali ve Fahreddin Razi gibi muahhar Mütakellimler kendi kanaat ve sistemlerini müdafaa için mantığı bir silâh gibi kullanacaklardır [2].

İbni Sina mantığı şöyle tarif ediyor: «Mantık bir âleti kanuniyedir ki insan ona riayet ettikçe fikir ve nazarda dalâlete düşmekten masun kalır.» Şu halde mantığın kıymeti müsbet değil menfidir, ve böyle de olması lâzımdır. Mantık insanı hatadan kurtarır, kendi kendine doğruyu doğurmaz, mantığın vazifesi kendiliğinden hakikati keşfetmek değil, onu keşfedecek kuvvetlere istikamet göstermektir. İbni Sina'nın mantığa «âleti kanuniye» demesi de bundan ileri geliyor [3].

Netice: İbni Sina'nın umman gibi felsefesinden şu sahifelere akseden bir kaç katre dahi onun filozofluğundaki yaratıcılık ve yüksekliği göstermeğe kifayet eder. Filozof İbni Sina Şark için de, Garp için de bir sembol oldu; yalnız Şark için menfi, Garp için müsbet bir sembol. Şark onun felsefesini hazmedemedi. Başta Gazali olarak on ikinci asırdan itibaren kelâmcılar ona karşı ayaklandılar. Din hisleri kuvvetlendiği için muvaffak ta oldular. Fakat bu yüzden fikirler klişeleşti. Yaratıcı düşünceler yerine kalıplı akideler kaim oldu. Şark uyuşması İbni Sina'ya arka çevirmekten başlar.

Sonra garba tesir bahsinde göreceğiz; İbni Sina on ikinci asırdan itibaren lâtinçeye tercüme edilmeğe başlanınca, dört beş asır, on yedinci asra kadar, onun fikirleri Avrupalılara rehberlik etti. Avrupa orta zamanının karanlığı en çok ve en önce İbni Sina ile yırtılıp aydınladı. Binaenaleyh Avrupa uyanışı da İbni Sina ile başlar. Şark onu bıraktı, uyustu; Garp onu aldı, uyandı.

[1] [2], [3], İbni Sina, birinci kısım, 4 üncü etüt, Şemseddin Günaltay.

Hekimliği ve Hıfzıssıhha-cılığı

Bütün İslâm tababetinin en büyük eseri İbni Sina'nın «Kanun» udur. Bu büyük eser beş mühim kitaba ayrıldı. Birinci kitap umumiyetle tıbbî ilimleri ihtiva eder. İsmi «Külliyat» tır. Bu Külliyyat kitabı da ayrıca dört büyük kısma ayrılıyor:

1°, Teşrih, beşer vücudundaki uzuvlar, 2°, Fiziyooloji, uzuvların vazifeleri; 3°, Teşhis, hastalıklar ve sebepleri, 4°, Hıfzıssıhha, hasta olmamak ve sağlam kalmak usulleri.

İkinci kitap, nebatî ilâçlara aittir. Nebatî ilâçlar tabii olanlardır. Bu kitap uzun ve alfabetiktir. Orada her nebatın hassaları ve tesirleri anlatılır. Üçüncü kitap, uzuvlara ait hastalıklara tahsis edilmiştir. Baştan başlayarak ayağa kadar her uzvumuzun ne gibi hastalıklara maruz bulundukları anlatılır. Dördüncü kitap sıtma ve saire gibi, muayyen uzuvlara ait olmiyan umumî hastalıklara tahsis edilmiştir. Bu kitapta zehirlenme ve saire gibi bahisler de etrafile tedkik olunmaktadır. Beşinci kitap mürekkep ilâçlara mahsustur, bu artık eczacılık kısmına giriyor. Birbirle birleştirilen ilâçlar. Yalnız bu kısa hulâsa «Kanun» un nasıl daha o zaman bütün tıp meselelerini kavradığını göstermeğe kifayet eder [1].

Yunanın iki ünlü hekiminden Bokrat ile Calinos, yâni Hipokrat ile Kalinos, birbirine muarızdılar. Bir çok meselelerde ikisi hakikati birbirine zıd uçtan tuttu. Hastalığın ârazında hastalıkla mı uğraşmalı, yoksa ârazı mı kaldırmalı meselesinde de öyle oldu. Fakat İbni Sina ikisinin de tek başına noksan olduğunu doğru olarak görmüş ve işi şöyle halletmişti: «Herşeyden evvel ve ârazdan önce hastalığı tedavi etmelidir. Fakat âraz müstacel bir hal aldığı takdirde kısa bir zaman için hastalığı bir tarafa bırakarak âraz ile iştigal edilir.» [2].

İbni Sina'nın tababette yaptığı sayısız keşiflerden mühimlerini İslâm tababeti bahsinde görmüştük (bak, S. : 309). Burada Kara dö Vo'dan naklen İbni Sina'nın hıfzıssıhha-cılığını görelim. «İslâm mütefekkirleri» müellifi: «Sporlarda yapılan hıfzıssıhha nazariyelerini kariler bu asrın icadı ve icabı sanırlar. Halbuki bu ilmin nazariyesi İbni Sina'dadır. Hıfzıssıhha prensiplerini en ince tafsîlât ile tesbit etti.» dedikten sonra İbni Sina'nın bu işi nasıl harikulâde bir genişlikle yaptığını anlatır. Onları taksim etti, der, taksim edilenleri yeniden talî kısımlara tâbi tuttu. Bunlar bir sistem dahilinde birbirine istinad ettirildi. Bu tasnifler hem akıldır, hem iskolâstiğin kaşesine maliktir. Fakat bu iskolâstiğe mantık girmiştir, nazariye girmiştir, ve tecrübe girmiştir.

İbni Sina'ca nazari ve amelî ilimlerin gayesi sebepleri tanımaktır. Doktorlar da yalnız hastalıkların sebeplerini değil, sıhhatin sebeplerini

[1] Carra de Vaux, Les penseurs de l'İslame, C. : 2, S. : 263 - 264.

[2] İbni Sina, Tıp kısmı, 12 nci etüd, Comoiu.

de tanımağa mecburdur. İnsan vücudunda hastalık ta vardır. sıhhat te. Bu sebepler ya açıktır, ya gizli. Gizli sebepler birden görülemez, onları harici tecrübelerle saklı oldukları yerden meydana çıkarırız.

Hıfzıssıhhanın üç esaslı kökü var : İdman, gıda, uyku. Onun bu işleri ne kadar derinleştirdiğini anlamak için meselâ idman bahsinde verdiği malûmata bakalım : İdmanlar baştan ikiye ayrılıyor; oyun şeklinde yapılan idmanlar ki bunlar eğlenmek içindir, diğeri muayyen ölçüler ve gayelerle yapılan asıl ıradî idman hareketleridir.

Sonra idmanlar yumuşak veya sert, yavaş veya hızlı, az veya fazla gibi kısımlara da ayrılır. Sert ve serî idmanlar: Koşmak, yumruklaşmak, ok atmak, tek ayakla sekmek, kılıçla çarpışmak, mızrak fırlatmak, bincilik yapmak, ata mania veya hendek atlatmak.. ilh. Bunları böylece daha sayar gider, ve her birinin mahiyetlerini, faydalarını, ve suiistimal edilirse zararlarını anlatır.

Yumuşak ve yavaş idmanlar: Salıncağa binmek, at veya deve gezintileri yapmak, yaya yürümek, araba ile teferrüc etmek... ilh. Bunlar da yine öyle daha uzun uzun sayılıp anlatılır.

Siddetli idmanlar bir de ferdî veya müsabakalı olarak ikiye ayrılır. Müsabakalı idmanlar umumî yerlerde yapılanlardır: Güreşler, büyük veya küçük toplarla yapılan oyunlar, siklet kaldırmaları, beygir yarışları vesaire, vesaire... Sonra bunların da her birinin neveleri izah ediliyor. Meselâ güreşler, kaç çeşit, oyunlar kaç türlü?

İdman hareketleri bir de ya bütün vücuda aittir; yahut ayrı ayrı uzuvlarımıza aittir. Meselâ teneffüs idmanları: Göğüs, ağız, hançere, ciğerler, yâni bütün teneffüs cihazı bunlarla ıslah edilir. Derin nefesler almak, uzun nefesler vermek; kalın sesler, tiz sesler çıkarmak; bu teneffüs hareketleri sayesinde göğüs genişler, kanın deveranı düzeleceği için tenin solukluğu gidip rengi yerine gelir.

İbni Sina, sonra kitabında, ehemmiyetli bir fasıl ayırarak hangi idman hareketlerinin hangi faydaları olduğunu sayar ve anlatır. Hangi idmanları hangi hallerde yapmalı? Meselâ salıncak ne zaman lâzımdır, ne zaman değildir? Sonra zayıf uzuvlarımızı kuvvetlendirmek için hangi idmanlara müracaat edeceğiz? Meselâ gözü kuvvetlendirmek için neler yapmak lâzım gelir? Yine meselâ yüzmenin gayeleri nelerdir, yüzmek kimlere yarar, yüzmenin faydaları nasıl elde edilir. Yalnız yüzmek değil, nehirlerde, denizlerde gemi seyahatleri yapmak... Hayır, efendim, yalnız spor ve idman bahsi anlatılmakla bitmez ki...

İbni Sina hıfzıssıhha kitabının ikinci kısmı olan gıda bahsinde de her şeyi inceliyerek yemekleri anlatır. Öğle, akşam yemeklerinin farkları, akşamları hafif yemenin lüzumu; yaz ve kış yemekleri; kışın bol gıdalı yemeklere mukabil, yazın hafif yemekler; sonra yemeklerin sıcak

Hekimliği ve Hıfzıssıhha- cılığı

Bütün İslâm tababetinin en büyük eseri İbni Sina'nın «Kanun» udur. Bu büyük eser beş mühim kitaba ayrıldı. Birinci kitap umumiyetle tıbbî ilimleri ihtiva eder. İsmi «Külliyat» tır. Bu Külliyyat kitabı da ayrıca dört büyük kısma ayrılıyor:

1°, Teşrih, beşer vücudundaki uzuvlar, 2°, Fiziyojoloji, uzuvların vazifeleri; 3°, Teşhis, hastalıklar ve sebepleri, 4°, Hıfzıssıhha, hasta olmamak ve sağlam kalmak usulleri.

İkinci kitap, nebatî ilâçlara aittir. Nebatî ilâçlar tabii olanlardır. Bu kitap uzun ve alfabetiktir. Orada her nebatın hassaları ve tesirleri anlatılır. Üçüncü kitap, uzuvlara ait hastalıklara tahsis edilmiştir. Baştan başlayarak ayağa kadar her uzvumuzun ne gibi hastalıklara maruz bulundukları anlatılır. Dördüncü kitap sıtma ve saire gibi, muayyen uzuvlara ait olmıyan umumî hastalıklara tahsis edilmiştir. Bu kitapta zehirlenme ve saire gibi bahisler de etrafı ile tedkik olunmaktadır. Beşinci kitap mürekkep ilâçlara mahsustur, bu artık eczacılık kısmına giriyor. Birbirle birleştirilen ilâçlar. Yalnız bu kısa hulâsa «Kanun» un nasıl daha o zaman bütün tıp meselelerini kavradığını göstermeğe kifayet eder [1].

Yunanın iki ünlü hekiminden Bokrat ile Calinos, yâni Hipokrat ile Kalinos, birbirine muarızdılar. Bir çok meselelerde ikisi hakikati birbirine zıd uçtan tuttu. Hastalığın ârazında hastalıkla mı uğraşmalı, yoksa ârazı mı kaldırmalı meselesinde de öyle oldu. Fakat İbni Sina ikisinin de tek başına noksan olduğunu doğru olarak görmüş ve işi şöyle halletmişti: «Herşeyden evvel ve ârazdan önce hastalığı tedavi etmelidir. Fakat âraz müstacel bir hal aldığı takdirde kısa bir zaman için hastalığı bir tarafa bırakarak âraz ile iştigal edilir.» [2].

İbni Sina'nın tababette yaptığı sayısız keşiflerden mühimlerini İslâm tababeti bahsinde görmüştük (bak, S. : 309). Burada Kara dö Vo'-dan naklen İbni Sina'nın hıfzıssıhha-cılığını görelim. «İslâm mütefekkirleri» müellifi: «Sporlarda yapılan hıfzıssıhha nazariyelerini kariler bu asrın icadı ve icabı sanırlar. Halbuki bu ilmin nazariyesi İbni Sina'dadır. Hıfzıssıhha prensiplerini en ince tafsîlât ile tesbit etti.» dedikten sonra İbni Sina'nın bu işi nasıl harikulâde bir genişlikle yaptığını anlatır. Onları taksim etti, der, taksim edilenleri yeniden talî kısımlara tâbi tuttu. Bunlar bir sistem dahilinde birbirine istinad ettirildi. Bu tasnifler hem akıldır, hem iskolâstığın kaşesine maliktir. Fakat bu iskolâstığa mantık girmiştir, nazariye girmiştir, ve tecrübe girmiştir.

İbni Sina'ca nazarî ve ameli ilimlerin gayesi sebepleri tanımaktır. Doktorlar da yalnız hastalıkların sebeplerini değil, sıhhatin sebeplerini

[1] Carra de Vaux, Les penseurs de l'İslame, C. : 2, S. : 263 - 264.

[2] İbni Sina, Tıp kısmı, 12 nci etüd, Comoiu.

de tanımağa mecburdur. İnsan vücudunda hastalık ta vardır. sıhhat te. Bu sebepler ya açıktır, ya gizli. Gizli sebepler birden görülemez, onları haricî tecrübelerle saklı oldukları yerden meydana çıkarırız.

Hıfzıssıhhanın üç esaslı kökü var : İdman, gıda, uyku. Onun bu işleri ne kadar derinleştirdiğini anlamak için meselâ idman bahsinde verdiği malûmata bakalım : İdmanlar baştan ikiye ayrılıyor; oyun şeklinde yapılan idmanlar ki bunlar eğlenmek içindir, diğeri muayyen ölçüler ve gayelerle yapılan asıl iradî idman hareketleridir.

Sonra idmanlar yumuşak veya sert, yavaş veya hızlı, az veya fazla gibi kısımlara da ayrılır. Sert ve serî idmanlar: Koşmak, yumruklaşmak, ok atmak, tek ayakla sekmek, kılıçla çarpışmak, mızrak fırlatmak, biniçilik yapmak, ata mania veya hendek atlatmak.. ilh. Bunları böylece daha sayar gider, ve her birinin mahiyetlerini, faydalarını, ve suiistimal edilirse zararlarını anlatır.

Yumuşak ve yavaş idmanlar: Salıncağa binmek, at veya deve gezintileri yapmak, yaya yürümek, araba ile teferrüc etmek... ilh. Bunlar da yine öyle daha uzun uzun sayılıp anlatılır.

Şiddetli idmanlar bir de ferdî veya müsabakalı olarak ikiye ayrılır. Müsabakalı idmanlar umumî yerlerde yapılanlardır: Güreşler, büyük veya küçük toplanlarla yapılan oyunlar, siklet kaldırmaları, beygir yarışları vesaire, vesaire... Sonra bunların da her birinin nevileri izah ediliyor. Meselâ güreşler, kaç çeşit, oyunlar kaç türlü?

İdman hareketleri bir de ya bütün vücuda aittir; yahut ayrı ayrı uzuvlarımıza aittir. Meselâ teneffüs idmanları: Göğüs, ağız, hançere, ciğerler, yâni bütün teneffüs cihazı bunlarla ıslah edilir. Derin nefesler almak, uzun nefesler vermek; kalın sesler, tiz sesler çıkarmak; bu teneffüs hareketleri sayesinde göğüs genişler, kanın deveranı düzeleceği için tenin solukluğu gidip rengi yerine gelir.

İbni Sina, sonra kitabında, ehemmiyetli bir fasıl ayırarak hangi idman hareketlerinin hangi faydaları olduğunu sayar ve anlatır. Hangi idmanları hangi hallerde yapmalı? Meselâ salıncak ne zaman lâzımdır, ne zaman değildir? Sonra zayıf uzuvlarımızı kuvvetlendirmek için hangi idmanlara müracaat edeceğiz? Meselâ gözü kuvvetlendirmek için neler yapmak lâzım gelir? Yine meselâ yüzmenin gayeleri nelerdir, yüzme kimlere yarar, yüzmenin faydaları nasıl elde edilir. Yalnız yüzme değil, nehirlerde, denizlerde gemi seyahatleri yapmak... Hayır, efendim, yalnız spor ve idman bahsi anlatılmakla bitmez ki...

İbni Sina hıfzıssıhha kitabının ikinci kısmı olan gıda bahsinde de her şeyi inceliyerek yemekleri anlatır. Öğle, akşam yemeklerinin farkları, akşamları hafif yemenin lüzumu; yaz ve kış yemekleri; kışın bol gıdalı yemeklere mukabil, yazın hafif yemekler; sonra yemeklerin sıcak

veya soğuk yenilmelerinin lüzumları ve zamanları; idrarın rengile mide bozukluğu arasındaki irtibatlar...

İbni Sina, Hıfzıssıhha kitabının üçüncü kısmında da hamamlardan, masajlardan, sıcak veya soğuk su ile yapılacak yıkanmalardan bahseder. Soğuk su çocuklarla ihtiyarlara gelmez. Banyolardan sonra fazla yemeli, az içmeli. Hamamlarda ne kadar kalmak lâzım? Eğer hamamdan sonra tabii renkle tabii hararetin avdeti uzadıysa anla ki fazla kaldın, ve iyi yapmadın. Yok aksi ise demek ki sıhhatli yıkandın.

Siz koca İbni Sina'ya bakınız, kitabın dördüncü kısmında güzellik hıfzıssıhhasını mevzuu bahsediyor. Güzelliğimizi temin eden nimetler, meselâ saç; o renk renk, dalga dalga saç, onun hastalıkları nelerdir, kaç çeşittir, dökülmeleri neden oluyor, bunların çareleri? Hepsini söyler. Hattâ saçların boyanmalarını bile. Yine meselâ tenin güzelliği; teni soğuktan, rüzgârdan, güneşten muhafaza yolları, tendeki çil vesaire gibi lekeleri ortadan kaldırmak çareleri... [1].

Bundan dokuz asır evvelki bütün bu bilgileri, bugün de, meselâ bizim sevgili Selim Sırrı Tarcan'ın kalemile, sağını solunu biraz düzelterek, istediğiniz gazete ve mecmuada, en aktüel bir yazı olarak neşredebilirsiniz. İşte büyük klâsiklerin o lâyemutluğu buradan geliyor. Şeyh Galib, hep aynı mevzularda helezonlar çeviren, Divan şi'ri için «Kalmış mı fakat denilmedik söz?» demişti. Meğer İbni Sina, Kara dö Vo'nun dediği gibi, bugünün icad ve icabı sanılan sağlık ve idman bahislerinde de denilmedik söz bırakmamış: Hem o kadar ileri adam yetiştirmek, hem sonra o kadar geri kalmak; İbni Sina bizim hem iftiharımız, hem ibretimizdir

Şairliği

İbni Sina aynı zamanda, içli, lirik, derin bir şairdi. Şiirlerini arabca ve acemce yazıyordu. İbni Sina kitabının folklora ait dördüncü kısmında Kilisli Rifat onun 900 tarihlerinde yazılmış türkçe bir kıt'asını da neşretmiştir. Eğer o kıt'a da hakikaten ona aitse o büyük filozof üç dilde şiir yazmış demektir.

İbni Sina yalnız rasyonalizmde kalmamış mistizme de çıkmıştı. Meşşâilik ile İsrakîliği, yâni aristoculuk ile yenieflâtunculuğu birleştirdiği için felsefesinin temeli ve gövdesi akla dayanırken zirvesi tasavvufun vecdile titriyordu. Onun tasavvufu Fârâbî'den de ayrıdır. Fârâbî'nin nazarında tasavvuf enfûsî bir haldî. İbni Sina'ca tasavvuf ise «Hâddi kemale eren bir ruhun en yüksek hazzıdır.» [2] İbni Sina, şi'rinin gıdasını işte o hazzdan aldı. (Onun mutasavvıflığına ilerde ayrıca tasavvuf bahsinde temas edilecektir.)

Onun bütün şark edebiyatında felsefî şi'rin bir şaheseri olarak sa-

[1] Kara dö Vo, İslâm Mütefekkirleri, C. : 2.

[2] İbni Sina, birinci kısım, 3 üncü etüd, İsmail Hakkı İzmirli.

yılan meşhur «Ruh kasidesi» hakikaten mistik fikir derinlikleriyle yüklü bir bediadır. Her şark dilinde bir sürü şerhleri yapılan bu Ruh kasidesini bizde de Abdürrahman Sami Paşa ilk önce Şinasi'nin «Tasvir-ül-Efkâr» ında tefrika edilen «Rûmuz-ül-hikem» isimli meşhur eserinde uzun uzadıya şerhetti [3]. Bu şiiirden bir iki parçanın mealini görelim :

En yüksek ve en yüce bir yerden, izzet sahibi akıl bir güvercin, ihtiyarı olmaksızın, sana geldi, indi. Bu güvercin herkesin gözünden gizlidir. Halbuki o sana yüzünü açmış ve yüzüne peçe koymamıştır.

Ona seninle birleşmek güç gelmiş, o sana zorla alışmıştı. Halbuki senden ayrılışın da nice kereler ona güç geldiği vardır. O zaman, o senden ayrıldı diye feryat ve figan içindedir.

O güvercin baştan burada oturmağa tenezzül etmedi. Burada kendisine enis yoktu. Lâkin sonradan alıştı. Ve bu bombos, otsuz, susuz, çorak harabeyle ülfet peyda etti.

Akıl güvercin ayrıldığı koruda geçirmiş olduğu zamanları hatırladıkça gözlerinden seller gibi yaşlar akıtır. Çünkü onu ağır bir tuzak tutmuş, uçmaktan alakoymuş, ve tıkdığı kafes onu ilkbaharın fezalarından mahrum etmiştir.

Koruya dönüş vakti yaklaşıp geniş fezada uçmak vakti kendini gösterince... Ve toprakta bir müddet kendileriyle beraber yaşamış olduğu şeyleri arkasında bırakıp, bir daha onlara bakmamak üzere onlardan ayrılınca... O artık bir şahikanın tepesinde durmadan şakıyor. O yükselmişti, çünkü ilim yükseltir.

O acaba o yüksek şahikadan bu aşağı olan çukura niçin inmişti? Onu Tanrı yükseklerden alçaklara kemal tahsilinden başka bir hikmet üzerine indirmişse o hikmetin ne olduğunu bilen yoktur. Yok, onun bütün gizlileri bilmesi için böyle yere inmesi lâzım idiye nice kimseler vardır ki bu gizlileri bilmeden bedenleriyle ruhları birbirinden ayrıldı.

Güya ki o, akıl güvercin, koruda bir şimşek gibi parıldadı, sonra da güya hiç parıldamamış gibi oldu.

İbni Sina ki o kadar hücumlara uğradı; onun ki o kadar muarızları vardı, onu kıskananlar, onun karşısında güneşe tutulmuş kibrit gibi sönük ve sünepe kalanlar, onlar her fenahı yapacaklar da İbni Sina hiç mukabele etmiyecek mi? Onun mısraları da muarızlarına karşı dilimleme şimşekler gibi çakmaktadır:

Eğer ben insanların gönülleri üzerinde bir tesir ve heybet bırakmamış olsaydım benimle meşgul olmazlar, beni yermekle uğraşmazlardı.

Aslandan korkulmamış olsaydı, onu avlamak için çukur kazıp düşürmeğe çalışmazlar, onu avlamağa doğrudan doğruya giderlerdi. Aslandan korkulmasaydı onun korkusundan köpekler ayıp ayıp üremezlerdi.

Bana onlar kem kem bakıyorlar; çünkü ben yücelikler uğrunda gecelerimi sabah ettim. Eğer onlar bana sevgi gözüyle bakmış olsalardı bende fena gördüklerinin iyi olduklarını görürlerdi.

Yaygara yapan zayıf adamdır. Kuvvetli adamın sükût ve sekinetinde

[3] Ruh kasidesile İsrakiye, yâni yenieflâtunculuk mezhebini şerheden bu eser ayrıca 1870 te kitap olarak da çıkmıştır. S. : 128.

Ruh kasidesi bundan başka Mustafa Kâmil tarafından 1307 (1889) de 15 şahifelik bir risale ile de şerhedilmiştir. Kasbar matbaası. «Ruh kasidesinin tercüme ve şerhi».

granit kayaların kudreti sezilir. Zayıflar saldırsın, kuvvetli adam işte dağ gibi duruyor:

Onlar kendi akıllarınca beni çekiştirmekle fenalık yaptıklarını sanıyorlar. Onların beni çekiştirmeleri dağ keçilerinin dağa tos vurmalarına benzer.

Sevgiliye teraneler. İbni Sina'nın lirik tarafı :

Benim gönlümün kırılmaz sabrı, senin gönlünün yumuşamaz pekliği var. Şu halde sevdiğim ikimiz de sevda yolunda iki katı taşız.

* * *

Sevgilim geceyi geri çevirmek için siyah saçlarının örgülerini çözdü. Fakat bu saçların arasında parlıyan yüzü onu geceyi geri çevirmekten âciz bıraktı.

* * *

Kalbimdeki iştihak bahçelerine seher vakti visalının nesimi esti. Akıl fidanı zevkinden sallandı, üzerindeki muhabbet incileri yerlere döküldü. Visal güneşleri doğup ışıklarının huzmelerile hicap perdelerini yırttılar.

Şaraba medhiye; gece çalışma çalışma yorulduğu zaman gelen uykuyu yakut kanadile koğan şaraba medhiye. İbni Sina ki zaten yüksek bir fakihti, geniş bir müfessirdi. Şarabın dinen haram edilmesine onun sarhoşluk vermesini değil, içtimâî ve ahlâkî mefsedetlere sebep olmasını fıkıh âmlî olarak gösterir [1]. Eğer şarap içende o mefsedet yoksa onun haramlığı da yok :

Şarap ruhun havasıdır, ruh onunla teneffüs eder. Onun rengi uzaktan gü-lün rengile alaydadır.

Şarabı içen ahmak onu içince elini ya kılıca, ya bayrağa götürürse şarabın günahı ne? Eğer onu Ebû Ali Sina gibi içersen Hakka kasem olsun ki vücudun mutlak hak olur.

Durgunluğa hareket ve uyuşukluğa feveran veren şarap. Donukluk onunla cilâlandı. Kâinatın bir vecidle yaratılışı; o yaratılışın vecdinde şarabın hassası vardır, onun için şaraptan eski bir şey yok, o evvellerin evveli :

Ey arkadaş kalk, yeni doğmuş ahu yavrusunun kanı gibi şeffaf olan şarabı, herkesin içinde, bana dolu dolu ver.

Güneşin burlara girmesi gibi «lâhut» ta şarabın «nasut» una girmiştir.

Eski bir musîki parçasını dinliyerek eskimiş bir şarap içiyorduk. Her eskimiş şey ne kadar kadim olsa onun bir evveli vardır. Halbuki şarap evvellerin evveli ve başlangıçların başlangıcıdır [2].

[1] İbni Sina, birinci kısım, üçüncü etüd, İsmail Hakkı İzmirli.

[2] Bu şiirlere ait metin tercümeleri İbni Sina kitabının beşinci kısmının, Şerafeddin Yaltkaya tarafından yazılmış birinci ve ikinci ütüdlerinden, hafif ifade değişiklikleri yapılarak alınmıştır.

HİKÂYECİLİĞİ [1]

Aynı zamanda yüksek bir edib olan İbni Sina'nın biri adapte, diğeri telif olarak iki hikâyesi vardır. Birincisi Selaman ve Ebsal, ikincisi Hay ibni Yakzan. Birinci hikâyenin aslı meşhur Arab mütercimlerinden Hüneyn tarafından yunancadan çevrilmişti. Hikâyenin yunanca aslı meydanda yoktur. Bunun arabca tercümesinden de ilk defa beşeriyete İbni Sina bahsetti. Bunu şüphesiz Samanoğlunun sarayındaki o meşhur kütüphanede görmüş olacak. Yunancadan arabcaya maledilen, asıl müellifi de belli olmayan ilk Selaman ve Ebsal hikâyesinin mevzuu şudur :

Eski Selaman ve Ebsal hikâyesi

Tufandan önce hükümdar Hermanus (akli fa'alın timsali) bütün sırlara ve kâinat muammasına vakıftır. Bunun İklıkolas namında filozof bir arkadaşı var. (Akli fa'ale yukarda gelen feyz) Hükümdarın tek derdi çocuğu olmamasıdır. Çünkü kadınlardan nefret ediyor. Kendini sadece akla ve ilme vermiş. Kadın ise iğvadır, ondan uzak kalmak lâzım.

Peki hem kadın isteme, hem çocuk iste; filozof arkadaşı bunun çaresini bulur. Hükümdarın menisini nebatî bir mahlûka telkih eder. Selaman namında bir erkek çocuk dünyaya geldi. (Nefsi natıka) Onu emzirmek için Ebsal namında genç ve dilber bir kız tutulur (nefsi natıkanın tekemmülüne âlet olan bedenî ve hayvanî kuvvet.)

Hükümdar Memun'un, filozof arkadaşına, gösterdiği bu dirayetten dolayı, şükran olarak ne isterse yapacak. Filozofun istediği tek şey büyük bir ehram yapılmasıdır. Biliyor ki tufan olacak. O zaman herşey gibi ilmin sırları da mahvolup gidecek. Öyle bir ehram yapılmalı ki onu ne su yıksın, ne ateş yak-sın, ne zelzele devirsin, dünya durdukça duracak bir ehram. İlin sırları onun içinde saklanacak. (Ehram suret ve maddenin, yâni ebedi dayanıklığın sembolü.)

Hükümdar bir değil, iki ehram yaptırdı, biri kendi, öteki arkadaş için. Kendi ehramına hazinelerini ve ilim düsturlarını koyacak, ve ölünce ehram aynı zamanda onun kabri olacak. Bu ehram yedi kattır, her katın arası iki yüz kulaçtır. İçine ilmin bütün tılsımları kondu. Kapılar gizlidir, görünmeyecek tarzda yapılmıştır. O kapıları ancak en yüksek âlim keşfedip açabilir.

Selaman süttten kesildi, çocuk süt ninesinden ayrılmamak için feryat edip duruyor. (Nefsin bedenî lezzete temayülü.) Bülûğa kadar onu süt ninesile beraber bıraktılar. Bülûğdan sonra kıza âşık oldu. Hükümdar hiddet içindedir. Oğlu ve veliahdı kendini kadına kaptırıyor öyle mi? Çocuğu çağırdı. Gidilecek iki yol var, biri akıl ve felsefe, bu aşağıdan yukarıya çıkıştır, öteki kadın ve sehv, bu yukarıdan aşağıya iniş. Hangisi üstün, iyi düşün!

Çocuk düşündü, hem babasına itaatten, hem de Ebsal'den ayrılamıyor. Öyleyse gündüzleri kendini ilme verecek, geceleri de Ebsal'e. Hükümdar baktı ki

[1] Bu bahis büyük İbni Sina kitabının beşinci kısmı olan tercüme faslında, muhterem Şerafeddin Yaltkaya tarafından yazılmış üçüncü büyük etüdün, 52-88 sahifelerinden, süzme denecek bir tarzda, çıkarılmıştır. 36 büyük sahife tutan bu hikâyelerin orada metinlerle serhleri ayrı ayrı gösterildiği halde biz, anlaşılması daha kolaylaşsın diye, bunları birbirleriyle kaynatarak yazdık. Bu suretle hikâyeler yalnız kısaltılmış olmadı, daha yumuşak ve net bir mahiyet aldı.

oğlunu kızdan ayırmağa imkân yok. Kızı öldürtmeğe karar verir. Fakat veziri Hernus buna mani oluyor. Eğer böyle bir katil yaparsa sonra hanımanı yıkılır. (Nefsi natıkanın bedensiz yaşayamıyacağı.)

İki genç başlarında dönen tehlikeyi sezince mağrip denizinin ötesine kaçarlar. Hükümdarın yedi delikli ve tılsımlı altın bir fülütü var. Onları öttürünce yedi iklimden haber alıyor. Hangi iklimi cezalandırmak isterse fülütün o gözüne kül koyup üfler. Hükümdar bu fülütle onların hallerini gördü ve onları cezalandırmak için şehvetlerini iptal etti. Onlar birbirlerini sevdikleri halde birbirlerine kavuşamıyorlar. (Yaşlandıktan sonra bedenî takatsızlığa rağmen nefis temayüllerinin baki kalması.)

Selaman bu halin hükümdarın hiddetinden ileri geldiğini anladı. Çektiği çileler de canına tak etmiştir. Nedamet içinde gelip hükümdardan af diler. (Akıl kemale doğru gidiyor.) Hükümdar onu varis yapmak için kadından kat'i surette el çekmesini şart koydu. Dünyayı ancak akıl idare eder. O da ilerde dünya idare edecek. Öyleyse aklını başına alsın. Hayır, hayır Selaman kızdan ayrılamıyor. İkisi el ele vererek denize atıldılar. Hükümdar suyun ruhaniyetine hulûl etti. Selaman kurtuldu, kız battı. (Ölümden sonra bedenî çürüyüp ruhun baki kalışı.)

Oğlan kurtuldu, fakat kızı düşünüyor. Hali çok feci. Hükümdar anlar, onu yalnız denizden kurtarmak değil, asıl bu dertten kurtarmalı. Bunu vezir Kalmikolas üzerine alır. Ebsal'i tekrar ona kavuşturmak için oğlanla beraber bir mağarada itikâfa çekildiler. Kırk gün oruç tutacaklar, genç her yedi günde bir orucu bozup yeniden başlayacak. Vezir boyuna Zührenin dualarını okuyor. (Zühre, yâni Venüs, aşk ve şehvet ilâhesi.)

Kırkıncı gün Zühre görüldü. Delikanlı asıl güzelliğin hârikaengiz tecellisini asıl şimdi görmüştü. Işıklı bir kamaşma içinde, o kadar ahü vah ettiği Ebsali derhal unuttu. Bütün kalbîle ilâhîye tutulmuştu. (Şehvetten kurtulup aşka yükseliş.) Gün geldi, zaman geçti, Zühre'den de bıktı. Hükümdarlık işini ele almak için kendini ilme verdi. (Aklın kemale erişi.)

Artık Ebsal'in gözlerindeki perde yırtılmıştır. Tahta oturdu. Gözü önünde hakikatler tabaka tabaka açılıyor. Eski havailikler hep uçup gitti. Macerasını yedi altın levhaya yazdırdı, yedi yıldızla ait duaları da yedi altın levhaya yazdırıp hepsini babasının kabri başına, yâni ehramın en saklı yerine koydu.

Eflâtun akıl ve felsefe sayesinde ilim düsturlarına mutfali' oldu. Gizli kapıların nasıl açılacağını keşfetti. Fakat zamanın hükümdarı buna müsaade etmedi. (Burada Eflâtun'un Mısır seyahatine telmih var.) O da bu gizli ilimleri ve o kapıların açılması sırrını şakirdi Aristo'ya öğretti. İskender ki Aristo'dan hikmet tahsil etmişti, Mısır'a geldiği zaman Aristo da yanındadır. İkisi birlik ehramın gizli kapılarını açtılar. İçerdeki şeylerden yalnız altın levhalar çıkarıldı. Kapı tekrar kapandı.

Nâsıreddin Tûsî 672 (1273) «Elişarat» a yazdığı **İbni Sina'nın** şerhde İbni Sina'nın vücuda getirdiği Selaman **Selaman ve Ebsal'i** ve Ebsale hakkında malûmat veriyor. Burada hikâyenin psikolojisi ve şahısların hüviyetleri de-
gişmiştir. Hikâye bambaşka mahiyet almış bir hale geldi:

Selaman ile Ebsal' iki erkek kardestir. Birincisi büyük, ikincisi küçük. (Birincisi nefsi natika, ikincisi nazari akıl.) Ebsal'i yetiştirip büyüten Selaman'dır. (Nefsin akıldan önce inkişafı.) Daha genç olan Ebsal daha güzel, aynı zamanda dirayetli, cesur, âlim, edib, ve gayet iffetlidir.

Selaman'ın karısı (nefsi emmare, yâni şehvet) Ebsal'e âşık olur. O da kendi evlerinde kendileriyle beraber yaşasın diye kocasını zorlar. (Şehvetin akıl kuvvetine hâkim olmak meyelânı.) Ebsal kardeşinin teklifini kabul etmedi. Kadınlarla yaşamaktan müteneffirdir. Fakat Selaman dedi ki kendi karısı onun anası yerinde. Onun için kendileriyle beraber yaşamakta hiç bir mahzur yok. Ebsal hak verdi, ve teklifi kabul etti. (Akıl nefsi emmareden büsbütün ayrılamıyor.)

Ebsal'e karşı baştan bir ana rolünü alan kadın nihayet aşkını gizlemeyip izhar ediyor. Ebsal Yengesinin bu çirkin aşkını nefretle reddeder. Kadın bakıyor ki olmayacak. Tâbiyeyi değiştirir. Ebsal'i sonra yine ele geçirmek için kendi bakir kız kardeşini onunla evlendirmeye karar veriyor. Ebsal de yengesinin pençesinden kurtulmak için o bakireyle evlenmeyi kabul eder. (Bakir ameli akıldır, onun Ebsal'e varması ameli aklın nazari akla tâbi olduğunu gösterir.)

Yenge kadın neye öyle hareket etti. Neye kendi sevdiği adama kendi bakir kız kardeşini verecek kadar yüksek bir feragat sahibi gibi göründü? Çünkü nefsi emmare âdi maksatlarını âli gibi gösteren bir aldattıcıdır. İşte şeytanî bir hile yaptı. Ebsal'e diyor ki: Kız kardeşi bakirdir, hiç erkek yüzü görmemiştir, gayet utangaçtır. O kadar ki Ebsal'e eğer gündüz gözile veya aydınlıkta görünürse utançından mahvolur. Onun için zifaf karanlık ve bulutlu bir gecede yapılmalıdır.

Öyle yapıldı. Ebsal karanlık ve bulutlu bir gecede bakir zevcesini bekliyor. Kız geldi. Hemen göğsü onun göğsündedir. Ebsal hayret eder, o kadar mahcup kız böyle mi hareket etmeliydi? Birden bir şimşek çakar. Bir an içinde Ebsal yanındakinin kim olduğunu anladı. Bakir yerine o, yine ağabeysinin karısı. Derhal kadını itti, ve uzaklaştı. Şimşek hakikatin nuru, sahtekâr âdilikleri açığa vuran şimşek.

Ebsal bu kadından kurtulmanın çaresini fütuhata çıkmakta buldu. Selaman namına asker topladı, muntazam bir ordu vücuda getirdi. Zaten cesur ve dirayetliydi, iyi kumandanlık biliyordu. Dünyanın doğusundan batısına kadar yer yüzünü fethetti. Onun için ilk defa «zülkarneyn» olan, yâni mağripile maşrikin sahibi olan Ebsal'dir. (Dünyaya akıl ile hükmolunur.)

Ebsal bu fütuhattan sonra tekrar vatanına döndü. Sanıyordu ki kardeşinin karısı kendisini unutmuştur. Halbuki kadın yine âşık. Ve Ebsal yine ondan müteneffir. Kadın artık aşkını kine tebdil ediyor. Artık Ebsal'i ortadan kaldırmak lâzım. Diğer kumandan ve zabıtları rüşvetlerle elde eder. Ebsal başkumandan olarak düşmanla harbe gittiği zaman onlar ayrılıp Ebsal'i yalnız bırakacaklar. Öyle yaptılar. Diğer kumandanlar ayrılıverdi. Ebsal'i yara bere içinde, öldü diye, harp meydanında yalnız bıraktılar. (Aklın ilâhî âleme ittisali, oraya kadar çıkamayan his, hayal, vahime gibi kuvvetlerin ayrılışı.)

Ebsal yaralıydı, baygındı, fakat ölmemişti. Dişi bir hayvan onu sütle besledi, iyileştirdi. (Yüksek âlemde kendisine kemal izafe olunması.) Ötede Selaman düşmanlarla çevrilmiş, kardeşinin gaybubetine karşı dilhundur. Fakat iyileştikten sonra, tedarik ettiği askerlerle bir ordu teşkil eden Ebsal, bir hızır gibi Selaman'ın imdadına geldi, ve onu kuşatan düşmanı mahvederek ağabeyisini kurtardı.

Aşkî hâlâ kinle alevlenen kadın, bu sefer içerden iş gördü. Ebsal'in «Gazab» adındaki aşçısıyla «Şehvet» adındaki hizmetçisini elde etti. Onların vasıtasile Ebsal'i zehirletti. (Aklın yaş ilerleyince gazab ve şehvete ve nefsi emmareye mağlûbiyeti.) Kardeşini kaybeden Selaman artık meyvus ve ümitsiz, hükümdarlığı siyasi bir dostuna bırakarak tazarru ve dua için itikâfa çekildi. (Akıl kuvvetini kaybeden nefsin beden hâkimiyetini de bırakması.)

Selaman işlerin içyüzünü öğrenmek istiyor, kendini Allaha teslim etti; perde yırtılarak hakikat göründü. Selaman, cinayeti yapan üç şahsı da, karısını, aşçıyı, ve hizmetçiyi öldürttü. (Nefsin âhir ömründe nefsi emmareyi, gazabı, şehveti, herşeyi sıfıra indirmesi.)

Görülüyor ki İbni Sina'nın hikâyesi eski Selaman ve Ebsale'den bütünü ayrıdır. Felsefesinde de, ilimlerde de daima dinamik olan İbni Sina bu hikâyeye de daha sağlam bir psikoloji ve daha makul bir mahiyet veriyor [1].

HAY İBNİ YAKZAN :

Selaman ve Ebsal daha ziyade psikolojik bir hikâyedir. Bizim meleke-lerimiz arasındaki münasebetleri sembollerle canlandıran bir hikâye. İbni Sina, ismile de cismile de kendi icadı olan Hay ibni Yakzan hikâyesi-le, mevzuunu psikolojiden kaldırarak metafiziğe doğru yükseltti. Bu mü-him hikâyeyi üç kısma ayırabiliriz :

Birinci kısım :

Hazırlık devri

İbni Sina, yâni akıl, yurdunda oturduğu, yâni henüz be-dende bulunup yüksek akli işleri mülâhazaya eremediği bir zamanda, arkadaşlarıyla, yâni his, hayal, gazb, vâhi-me gibi melekelerle bir mesireye, yâni akli işlerin düşü-

nüldüğü bir yere gider. Orada yaşlı, fakat dinç; üzerinde uzun yılların tesirinden bir iz bırakmıyarak yaşlanmış, hem sevimli, hem muhteşem bir ihtiyar görür Bu, «aklı fa'al» dir, yâni ilk akıl, Allahın ilk eseri.

İşte bu ilk akli temsil eden o dinç ihtiyar hikâyemizin kahramanıdır. Müellif onunla konuşmağa başlıyor: Adı «Hay» dir, yâni diri, babasının adı «Yakzan» dir, yâni uyanık, memleketi «Beyt-ül-makdis» dir, yâni mukaddes olan akıl beldesi. İş gücü âlemlerde seyahat etmekten ibaret. Babasından, yâni uyanık olan ilk illetten aldığı kudretle her şeyi öğrenmiş, cihanın künhüne varmıştır. Babasından bütün ilimlerin anahtarını aldı. O anahtarla bütün iklim-lerin ufuklarını bir anda açıyor. Kâinatın muammalarını yırtıp atan anahtar.

Söz «feraset ilmi» ne intikal ediyor. Bu, malûmlardan hareket ederek safha safha meçhulleri keşfetmek ilmidir. Hay işte bu ilimlerin son mertebe-sinden konuşuyor. O ilimle insanların içyüzü görünür. O görüşle kimlere yak-laşmak lâzım olduğu anlaşılır. Yine bu ilim sana öğretir ki sendeki huyların bir takımı yaratılıştandır, bir takımı da sonradandır. Eğer sana nurlu bir el değerse o huylar temizlenir, fakat aldatıcı bir el önüne düşerse...

Dinç ihtiyar ona, ondan hiç ayrılmıyan yanındaki arkadaşlarının ne ma-

[1] İlk defa İbni Sina'nın bahsettiği ve malûmat verdiği birinci Selaman ve Ebsal hikâyesi Molla Câmi tarafından Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın oğ-lu Yakub Bey namına beşinci asırda manzum olarak farisi dilile yazıldı. Sonra bizim on altıncı asır şairlerinden Bursalı Lâmi tarafından da o eser türkçeye çevrili. Lâmi'ye zaten bu Câmi tercümeciliğinden dolayı «Câmi-i Rum» denir. Lâmi'nin Kanunî Süleyman'ın Bursayı ziyareti münasebetile yazdığı «Şehringizi Bursa» dahi edebiyatımızda mşhurdur.

Câmi'nin eseri eski hikâyenin metnine sadık olup yalnız hükümdar Her-manus'un altın fülütünü cihanı gösteren bir aynaya, yâni Ayinei İskender'e çevirmişti. Budan başka Selaman ile Ebsal'in el ele verip atıldıkları deniz ye-rine de ateş ikame edilmiştir.

hiyet ve kıratla olduklarını anlatmağa başlar: Şu en önde duran uydurucu yok mu? O, hatalı şeyleri cilalayıp yaldızlar, onun doğrusunda eğriliğin kırı var-
dır; kerçeği yalana çalar, fakat senin görmediklerinden ve göremeyeceklerin-
den haber getiren yine odur. Ona muhtacsın, onsuz yapamazsın. Yalnız onda
eğrile doğru karışık olduğu gibi onun sana getirdiği haberleri iyice elemeği
bilmek icap eder. Bu, muhayyiledir.

Sağındaki arkadaş, düşünmeden iş yapan, hemen harekete geçip, yerinden
kalkınca artık kulağına hiç bir söz girmiyen arkadaş; «yanan bir ormandaki
ateş, veya yukardan aşağı doğru hızla inen bir sel, veya dışısını arıyan kızgın
bir erkek deve, veya yavrularını kaybetmiş dişi aslan gibi önüne geçilmez olan»
arkadaş; bu, gazabdır.

Solundaki arkadaş; nefesine ve zevkine düşkün aç gözlü obur; onun gö-
zünü yalnız toprak doyurur. Karıdan ve karından başka bir şey düşünmiyen
arkadaş. «Yemek yerken parmaklarını yutar; kapları kalaylar gibi yalar: ve
aç kaldıktan sonra, pislik üzerine saldıran bir domuza benzer.» Bu, şehvettir.

Ey zavallı; bu arkadaşlardan ayrılamazsın; tek çare onların dizgini senin,
yâni aklın elinde olsun. Yuları gevşetme. Ve onlar hakkındaki en hayırlı siya-
set onları birbirine düşürmektir. Meselâ şu sert başlı huysuzu şu obur boşbo-
ğaza musallat et, onların biri gazab, biri şehvettir; yalnız şehveti dinlersen ve-
kar ve haysiyetin kalmaz, o zaman gazabdan yardım iste. Hiddet köpürünce
şehvet ezilir; onlar çarpışsın ki sen hâkim olasın.

İlk iş bu arkadaşları idare etmektir. Hay'dan aldığı direktiflerle akıl, uzun
yıllar o arkadaşlarını idareye çalıştı, bazan onlara yenildi, bazan onları yendi.
Kâh birini yanına alarak diğerlerine, kâh diğerlerini alarak berikilere saldırdı.
Artık onlar aklın hâkimiyetini aldılar ve akıl artık Hay ibni Yakzan'la be-
raber seyahate çıkabilecektir. Bu, aklın kemale yükselmesi; bu, kâinatın bü-
yük muammasındaki enginliklere dalmaktır. Akıl seyahate çıkıyor.

Fakat fânî insanlar öyle Hay gibi daimî olarak seyahat yapamazlar. Çünkü
onların o arkadaşlarından büsbütün ayrılmak ellerinde değildir. Onlardan ay-
rılmayınca da seyahate çıkmak imkânsız. Onlar insanı yere bağlar. Onlardan
ayrıl olmuyor, ayrılma seyahat yok. Peki ne yapmalı? Hay ibni Yakzan çareyi
bulur: seyahatle ikameti münavebeleştirmek. Yâni gezerken arkadaşlarını bı-
rakacak, ikamette de onlarla beraber olacak. Bu suretle hem fânîlikten çık-
mamış, hem de zaman zaman fânîlikten kurtulmuş olacaktır.

Seyahat yapılacak iklimler nerededir? Onların üç haddi var. Biri yerin
yüzü ve göğün altı. Burası madde ve suret âlemidir. Buradan haberler alınıp
verilmiştir. Buradaki nesnelerin çoğu öğrenildi. Fakat diğer iki hadde gelince:
Onların biri mağribin, diğeri maşrıkın ötesinde bulunuyor. Yalnız fitrı kuv-
vetlerle kalanlar oralara geçemez. Oralara geçebilmek için «hayat pınarı»nın
harıl harıl akan sularında yıkanmak gerek. Orada yıkanır ve o sudan içersen
üzerinden bütün gövde ağırlığı kalkar. O kadar hafıfsın ki suda batma yok; o
kadar hafiflik ki Kaf dağları bile zahmetsizce aşılanır.

Bu pınar nerede? Karanlık kutupların ötesinde, o kutuplarda güneş yılda
bir defa doğar. O karanlıklara korkmayıp dalanlar, onların ötesinde nurânur
bir fezaya çıkarlar. Pınar işte o fezanın medhâlinde bulunuyor. O kutuplar ne-
fislerimizdir, o karanlık şüpheler ve hayretlerdir, orada güneşin yılda bir do-
ğuşu aklın şüpheleri çok nadir kovabilmesindendir. O pınara ulaşan ilme vardı.
Ağır gövdeli insanlar ki gemiler gibi suda kalamaz ve kuşlar gibi dağları aşamaz,
fakat ilmin gürbüz pınarlarından içenler, gövdede kalmış insanların varamıya-
caıkları yerlere ererler.

İkinci kısım :

Mağrib seyranı

Seyahat ve seyrân önce bize daha yakın olan mağribdeki hadden başlıyor. Mağribin en sonunda büyük bir deniz var. Güneş orada batır. Orada tahdit olunmıyacak kadar geniş bir iklim uzanıyor. Orayı dışardan gelen yabancılar mamur etti. Güneşten mahrum olan o yerlere hep dışardan gelen o muhacirler birer nur getirdi. Buranın toprağı da çoraktır. İmar eden muhacirlerin işini diğer gelen muhacirler bozar. Onlar da yeniden imar eder, bu imarı da başka gelenler bozacak. Burası hep böyle yapış ve yıkış, dövüş ve öldürüş yeri. Sevinç oraya uzaklardan iğreti olarak gelir.

Bu anlatılan iklimi anladınız mı? Orası «heyulâ» ile «suret» yâni «madde» ile «Şekl» in çarpıştığı yerdir. Suret heyulâ'ya girerek ona şekil verir. Suretler sabit değil, değişiyor. Onun için orada «kevn» ile «fesad», yâni «oluş» la «bozuluş» hep taaküp eder. O çorak iklimi yabancı muhacirlerin mamur etmesi suretin heyulâya girmesindendir.

Oradan sema iklimine gidiyoruz. Orada da «suret» ler var. Yâni orası da maddî cisimlerle dolu. Fakat onlar yer yüzündekiler gibi değişip durmazlar. Orada şekiller hep aynı karardır. Orada birbirini ezmek yok. Kimse kimse'nin yerini kapmıyor. Burası sabit yıldızlar diyarı. Herkesin kendi yerine kanaati sabitelerin hiç değişmeyişlerindendir.

Sema ikliminin yer yüzüne en yakın olan memleketine gidelim. O memleketin ahalisi bize nisbetle ufak cüsselidirler. O memleketin sekiz şehri var. Burası aydır. Arza en yakın olan ay. Ahalisinin ufak cüsseli oluşu ayın Arzdan daha küçük oluşundandır. Orada sekiz şehir bulunuşu da ayın hilâlden be-dire kadar sekiz şekle girişindendir.

Aydan sonra felekler diyarı başlıyor. Hay ibni Yakzan yanındaki aklı gezdirerek ona birer birer felekleri anlatıyor. Felekler yâni seyyareler diyarı. Aydan sonra işte Utarid'e vardık. Oranın halkı iyi yazı yazar, okumuş adamlardır.

Oradan sonraki memleket; bütün halkı yakışıklı ve güzel. Tasa yanlarına uğramaz. Hepsî şarkılar söyliyerek, sazlar çalarak, zevk ve neşe içinde yaşıyorlar. Başlarında da kadından bir hükümdar var. Onun ülkesinde şerrin adı bile geçmemektedir. Kötülüğün adı bile onların yüzlerini eksitir. Onlar gülmek için doğmuş ve gülmek için yaşıyorlar. (Zühre'yi tanıdık tabii, Yunanlıların Afrodit, Romalıların Venüs dedikleri güzellik ve aşk ilâhesinin beldesi.)

İşte bambaşka ve büyük bir ülkedeyiz. Halkı çok iri cüsseli ve çok güzel yüzlüdür. Bunlarla uzaktan muhabbet ediniz, hoş ve faydalı olur. Fakat onlara fazla yaklaşmayınız, insanı rahatsız ederler. (Burası güneş memleketidir. Halkının iri cüsseli oluşu güneşin Arzdan daha büyük oluşundandır. Halkının güzel yüzlü oluşu güneşin nurundan, onlarla uzaktan münasebetin hayırlılığı dünyaya ve insanlara verdiği feyizden, yaklaşmanın zararı da yakıcılığındandır.)

İşte garip bir memleket daha; halkı hep kavga ve gürültü içinde. Yer yüzünün bütün kaçkınları orada toplanmış. Hükümdarları kırmızı yüzlü, gaddar, sözünde durmaz, ahdü vefa bilmez biridir. (Tanıdık, harp ilâhı Merkür'ün beldesi olan Merih'teyiz.) Öteki memleket. Halkı hep hayırlı insanlardan mürekkep. Hepsî akıllıdır, filozofturlar, afif ve âdildirler. Herkese iyilik yapmakta eşsizdirler. (Burayı da tanıdık, Müşteri, baş Tanrı Jüpiter'in memleketi.)

Halkı hep basiret ve teenni ile hareket eden Zühâl'i de geçtikten, ve seyyareler diyarını bitirdikten sonra işte «felek-i sevabit» e geliyoruz: Sabiteler ülkesi ucsuz bucaksızdır, orası dünyadan büyük olduğu için. O ülkenin halkı çok kalabalıktır, sabiteler sayısız olduğu için. O ülkede şehirler yoktur, sabiteler se-

killerini ve mesafelerini değiştirmedikleri için. Bu geniş memleket on iki sınıra ayrılmıştır, on iki bürç olduğu için. Ve bu geniş memlekete aşağıdaki memleketlerden ara sıra misafirler gelir. Seyyareler o bürçlerden geçtiği için.

Sabiteler ülkesinden sonra sonuncu ve dokuzuncu felek, oranın adı «Feleki Atlas» dır. Onun hududunu bilmek kimseye nasip olmadı. Burada ne şehir, ne köy; burada gözle görünen şeyler de yok. Orası ruhanilerin ve meleklerin diyarı. Yer yüzüne emirler buradan iner. (Gözle görünenlerin orada yeri olmaması orada yıldızların bulunmamasındandır.)

İşte mağrip haddini bitirdik ve öğrendik. Tabii Hay ibni Yakzan misafirlerini boyuna gezdirmiyor. Onu zaman zaman arkadaşlarının yanına, yâni fâniliğe göndermektedir. Mağrip haddinde «suret» le «heyulâ» nın yâni madde ile şeklin birleşmesinden doğan mevlûdları ve mahsulleri gördük. Acaba maşrık haddinde neler var?

Üçüncü kısım :

Maşrıkta seyran

Maşrık haddi, yâni doğu diyarı; orada «suret» le «heyulâ» nın ilk buluşuşlarını öğreniyoruz. Onlar henüz mahsul vermediler, fakat buluştular. Mürekkkep değil basittirler. Oraya insan eli dokunmadı; ne ağaç, ne ot, hattâ ne de taş var. «Orası geniş bir çöl, büyük bir deniz, hapsolünmüş rüzgârlar, ve kızgın ateşlerden ibaret» bir diyardır. Yâni toprak, su, hava, ateş; dört basit unsurun ülkesi. (Biliyoruz, eskiler bu dört unsuru basit sanırlardı.)

Dört unsur diyarından sonra madenler ülkesi, taştan pırlantaya kadar kıymetli kıymetsiz her türlü maden oradadır. Yalnız nebat yok. Sonra nebatlar iklimi, orada da hayvan yok, sonra hayvanlar iklimi, orada da insan yok. Nihayet insanlar âlemi: Orada göreceksin ki güneş şeytanın iki boynuzu arasında oğuyor, bu boynuzun biri yürür, biri uçar. Neden böyle?

İnsanın bir aşağıda kalan, bir de yukarı çıkan tarafı var. Yükselen taraf akıl ve ruhtur; bedenın bozulmasından sonra baki kalabilmişlerdir ki buna «doğmak» denir. Akıl ve ruh maddeden tecerrüt edip yükelebiliyorlar. Fakat diğer kuvvetler ve hassalar onlardan uzak kaldı. Arabcada «uzak» şeytan manasına gelir. Uzakta kalanlar, onlar şeytanlardır. Şeytanlar da iki çeşit: Yürüyenler, uçanlar.

Yürüyenler maşrıkın solundadır, onların kimisi hayvan, kimisi canavar şekline girdiler. Hayvan şeklinde olanlar «şehvet», canavar şeklindekiler «gazab» dır. Bunlar yürütücü şeytanlar, çünkü bedeni tahrik ediyorlar. Uçan şeytanlar ise idrak kuvvetleridir. Mevkileri daha muteber oldukları için onlar maşrıkın sağında bulunurlar. Uçar olmaları idrakin süratli oluşundandır. «Güneş şeytanın iki boynuzu arasında doğar» denmenin ne olduğu anlaşıldı.

Maşrıkın sağındaki «uçan şeytanlar iklimi» nin mahlûkları birbirine benzemez. Onlar birbirine zıd çeşitli mahlûkların birleştirilmesinden meydana gelmişlerdir. Kanatlanmış insan, veya domuz başlı bir yılan şeklinde olurlar. «Ressamların yapmakta oldukları karışık ve türlü türlü timsallerin bu iklimden alınmış olması da müsteb'ad değildir.» Anladık, orası muhayyilenin iklimi, çeşit ve acip hayaller.

Bu iklimin hükümdarı, o hükümdarın ülkesinde beş ana yol, ve o yollar üzerinde beş posta var. Bu postalar silâhlıdırlar.. Diğer iklimlerden hem esir alırlar, hem haber getirirler. Yakaladıkları esirlerle getirdikleri haberleri kapıda oturan memura verirler. Memur dürütlü ve mühürlü mektuplar içindeki o haberi, hükümdara arz edilmek üzere, hazinedara yollar. Esirleri de yanına alıp muhafaza eden de bu hazinedardır.

Artık hikâyenin edasına alıştığımız için çabucak anlıyoruzdur; vücudumuzun kuvvetleri tıpkı bir hükümet gibi, hükümdar «ruh» tur. Beş postacı, eski-

lerin «havası hamse» dedikleri beş hassamızdır. Beş hassanın ilk âmiri «hissi müsterek» yani suurdur, hazinedar, hafızadır, esirlerin orada kalışı havasımızla elde edilen bilgilerin orada hıfzedilişindendir.

Gazab, şehvet, muhayyile, vehim gibi kuvvetlerle dolu iki boynuzlu şeytanlar iklimini geçtikten sonra melekler diyarına giriyoruz. Bu diyarın Arza bitişik olan kısmında «yer yüzü melekleri» oturur. Bunlar da iki zümreye ayrılmıştır: Sağdakiler bilici ve emredici, soldakiler emir alıcı ve işleyicidir. Birinciler yazdırır, ikinciler yazar. Bunlar ins ve cin ikliminin hem derinliklerine inerler, hem de göğün yüksekliklerine çıkarlar.

Yine anlıyoruz: Yer yüzü meleği «nefsi natika»dır, yani bizim manevî varlığımız. Onun sağındakiler «nazari akl»¹, solundakiler de «ameli akl»¹ temsil ediyorlar. Birincilerin sağda, ikincilerin solda oluşları bunların onlara tâbi oluşlarından ileri geliyor. Bu ameli ve nazari akılların yere inmeleri bedeni idare etmelerinden, göğe çıkmaları da «aklı fa'al» den istimdad içindir.

Orayı da geçince göğün ötesine varıyoruz. Orası mavera âlemi. Her emrine itaat edilen «büyük padişah» oradadır. Onun emrinde olup ona hizmet edenler pâk ve temizdirler. Zulüm nedir bilmezler. Yemeleri, içmeleri; erkeklikleri ve dişilikleri yoktur ve bunlar medenidirler, yani şehirlerde otururlar. Oranın toprağı da başkadır. Sırça ve yakut gibi çürümeleri en uzun zamanlara muhtac olan nesnelerden daha ömürlü bir toprak. Ve orada yaşayanların ecelleri zamanın ötesine bırakılmıştır.

Bunlar seyyare dediğimiz semavî cirimlere müekkel olan kuvvetlerdir. Bunların temiz oluşları arzilere mahsus hassalardan münezzehe oluşlarındandır. Zulüm bilmeyişleri gazabdan âri oldukları içindir. Yiyip içmemeleri ve erkeklik dişilik bilmeyişleri de şehvetten müteali olduklarındandır. Şehirlerde oturuşları müekkel oldukları seyyarelere hulûllerinden ileri geliyor. Topraklarının zeval bulmayışı seyyarelerdeki istikrarı anlatır. Bunlar feleklerin «his» leridir, felekleri hareketlendiriyorlar.

Onlardan sonra «büyük padişah» ın yakınında ve meclisinde olanların âlemi gelir. Bunlar iş işlemekten korunmuş ve iş görmekten yüksek tutulmuştur. Bunlar feleklerin «akıl» larıdır. İlk mebde olan «büyük akl» a en yakın olanlar. Madde ile âlâkaları olmadığı için işten münezzehtirler. «Nefsi natika» oraya kadar yükselince «mücerred akıl» mertebesine varmış oluyor.

En son, işte «büyük padişah», ilk akıl, ilk yaratma kudreti. O, tavsif edilemez. Onu tavsif edeceğine sanan hezeyan söyler. O, bütün vasıfların üstündedir. Onu anlatmak için teşbih ve temsil yoluna gitmek te fayda vermez. Bilâkis teşbih ve temsil yoluna gidenler ondan uzaklaşırlar. Onun azası birbirinden ayrı değildir. O, her uzvunda bütünlüğün kudretile tecelli eder. Bunun için o, meselâ, güzelliğini göstermek isterse bütün bir yüz, keremini göstermek isterse bütün bir eldir. Onun kendi güzelliği güzelliğinin perdesi oldu. Güzelliğinin şiddetinden güzelliğini göremezsın. Kendini dışa vermesi içte kalmasının sebebi oluyor: Güneş gibi.

Hay ibni Yakzan ilâve etti: «İstrsen arkamdan gel; seni ona götüreyim!»

Bu eser Şarkta ve Garpta çok tesirler icra etti.

Hay İbni Yakzan'ın tesirleri

İbni Sina'nın nesren yazdığı bu hikâye 504 (1110) te ölen Arab şairlerinden İbn-ül-Hebariye tarafından nâzma çekildi. 1174 te İbni Arza tarafından

dan nâzmen ibraniceye tercüme olundu, ve bu tercüme 1736 da İstanbul'da tab'olundu. Bundan başka nesren de ibraniceye çevrilerek 1886 da Dok-

tor Kaufmant tarafından Berlin'de basıldı. Mehron 1889 - 1899 aralarında muhtelif cüzler halinde bastırıldığı İbni Sina eserlerinin birinci cüz'ünü Hay ibni Yakzan'a hasretmiştir [1].

Meşhur Acem şairi ve mesnevisi Şeyh Attar'ın «Mantık-üt-Tayr» na da bu hikâye esas oldu [2]. Asıl mühimmi mağrip filozoflarından İbni Tufeyl 531 (1136) de İbni Sina'dan mülhem olarak «Hay ibni Yakzan» adile bir roman yazdı. İbni Sina'nın bir hikâyedir. İbni Tufeyl o mücerred hikâyeyi müşahhas bir roman şekline koydu. O romaanda Hay ibni Yekzan ıssız bir adada tek başına bütün ilimleri keşfeder.

Bu felsefî roman 1671 de lâtincede tercüme olundu. 1700 de birinci-den farksız olarak ikinci bir tab'ı yapıldı. İngiliz ediblerinden meşhur Danyel Defoe (1661 - 1731) şöreti bütün dünyayı tutan o dillere destan «Robenson» u işte bu İbni Tufeyl'in o romanından almıştır [3]. (Gerek İbni Tufeyl'in romanını ve gerek Robenson'la mukayesesini bundan sonraki bahiste göreceğiz.)

Hay ibni Yakzan'ı Dante (1265 - 1321) dahi gördü. Zaten İbni Sina'yı tanıdığını o meşhur «İlâhi Komedi» sinde onu cehenneme atması ile gösteren Dante dahi eserinin kahramanını Hay ibni Yakzan gibi feleklerde dolaştırır [4]. Dante, cehenneme yalnız İbni Sina'yı değil, İbni Rüşd'ü de attı ve onun Cehennem'inde zaten eskilerin, yâni Yunan ve Lâtinlerin, bir çok dehâları da yanıp durmaktadır [5].

Otuz üç yaşında, taşkın fikirlerinden dolayı Haleb'de idam edilen Şahabeddin Sühreverdi (1158 - 1191) dahi İbni Sina'nın hikâyesinden mülhem olarak «El-gurbet-ül-garibe» yi yazdı. Bundan başka İbni Sina'nın «Kanun» unu şerhederek «deveranı dem» i keşfeden İbn-ün-Nefs dahi İbni Sina'dan ve İbni Tufeyl'in Hay ibni Yakzan'ından ilham alarak «Er-risale-tül-Kâmilîye» yi yazdı (1288). Burada da Kâmil namındaki çocuk kendi kendine doğar ve kendiliğinden ilimlere vukuf peyda eder [6].

Görülüyor ki İbni Sina'nın hikâyesi on birinci asrın birinci yarısında şarktan alevli bir nur gibi fırlayınca zamanen muhtelif asırları, mekânen maşrik ve mağribi tutuşturarak, muhtelif dillerde muhtelif eserlerin doğmasına sebep oluyor. Dehâ eserleri, yaratıcı eserler, zaten Allahın işine en çok benzeyen bunlar değil mi?

[1] Şerefeddin Yaltkaya, İbni Sina, beşinci kısım, üçüncü etüd.

[2], [4] Hilmi Ziya Ülken, «Türk tefekkür tarihi», C. : 1, S. : 254.

[3] Carra de Vaux, Les penseurs de l'İslame, C. : 4, S. : 57.

[5] Aynı eser, C. : 4, S. : 87.

[6] Şerafeddin Yaltkaya, «İbni Sina» 5 inci kısım, 3 üncü etüd.

MAĞRIP MEKTEBİ

İBNI TUFEYL — İBNI RÜŞD

Orta zaman İslâm iskolâstığı iki büyük zümreye ayrılır: Maşrik mektebi, mağrip mektebi. Birinci mektebe bütün Türkistan, İran, Irak dahildir. Mağrip mektebi şimalî Afrika ile Endülüs'ü ihtiva eder. Asıl yaratıcı filozoflar maşrik mektebinde yetişmiştir: Fârabî, Elbîrûnî, ve İbni Sina gibi. Bu mktepin ilk devirdeki Arab filozofu Elkindi, sadece Yunan eserlerinin tercümeciliğini yaptı. Kendiliğinden orijinal hiç bir şey vermedi

Maşrik mektebi mağrip mektebine hem tekaddüm etmiş, hem de örnek olmuştur. Maşrik mektebi onuncu ve on birinci asırlardadır. Mağrip mektebi ise on birinci ve on ikinci asırlarda. Bütün fikirler mağribe maşriktan gitti. Fakat Avrupada mağrip mektebi çok meşhurdur. Çünkü oraya yakındı. Mağrip mektebinin en kuvvetli iki şöhreti İbni Tufeyl ile İbni Rüşd'dür. Birincisinin en büyük şöhreti «Hay ibni Yakzan» adındaki felsefî romandan, ikincisinin şöhreti de Aristo'ya yaptığı şârihlikten ileri geliyor.

İBNI TUFEYL : [1]

Eseri 1136 da, yâni İbni Sina'nın ölümünden bir asır sonra, Hay ibni Yakzan'ı yazdı. Burada vak'anın kahramanı olan Hay ıssız bir adada macera içine alındığı için İbni Sina'nın hikâyesi İbni Tufeyl'in elinde romanlaşmış oluyor. Bu suretle bu eser tefekkür tarihinde ilk felsefî roman olduğu için Avrupalılarca ehemmiyet verilmiş, sonra meşhur Robenson'un da bundan alındığı anlaşılınca eserin ehemmiyeti büsbütün artmıştır.

[1] Bu bahis Carra de Vaux'nun Les penseurs de l'islâme'ından alınmıştır. C.: 4, S.: 56 - 65,

Bu felsefi romanın gayesi hakkında Carra de Vaux, İslâm müverrihi Merakeş'in «Bu hikâye filozoflara göre insanın menşei göstermek maksadını tâkip eder.» sözünü naklettikten sonra burada insanın menşei meselesinin enteresan surette bahse mevzu edildiğini söylemekle beraber asıl maksadın bu olmadığını anlatır. Kendisince asıl gaye, müellifin iskôlâstik neveflâtunculuğun tabiat ve akla bağlı olduğunu göstermek istemesidir. Filozof doğmuş kabiliyetli bir adam, hiç bir üstad olmadan da onları, kendi akli ve tabiatın tecrübe ve ilhamlarıyla pek âlâ bulabilir. Gaye budur.

Eserin mevzuu da şudur : Hay ibni Yakzan — yâni Uyanığın oğlu Diri — bir rivayete göre Hind' de, bir adada, babasız, anasız olarak dünyaya gelmiş. Diğer bir rivayete göre o adanın karşısında zengin ve kalabalık bir ülke vardı. Hükümdarı cebbar ve hasuddu. Hemşiresini evlenmekten menetmişti. Kadın, Yakzan namında bir komşusuyla, gizli olarak ve dinî merasim yaparak evlenir.

Bu evlenişten bir erkek çocukları doğdu. Ana, baba hükümdarın zulmü karşısında titriyorlar. İştiverirse kendilerini de, çocuğu da mahvedecek. Yakzan çocuğu sağlam bir sandukaya koydu, ve sadık hizmetçileriyle gece kıyıya götürüp denize bıraktı. Allaha yalvarır: Onu, hükümdarın gadrinden korkarak Allahın himayesine terk ediyor. Rahimlerin rahimi olan Allah onu korusun. Sandukayı deniz cereyanı sabaha kadar sürükliyerek yukarda zikredilen ıssız adaya götürdü.

Hay'ın doğuşu hakkında bu iki türlü rivayetin ileri sürülüşü de manidardır. Birinci rivayete göre, yâni Hay o ıssız adada kendi kendine doğduysa, bu, fevkalbeşer bir hâdisedir, akli evveldir, o zaman onun kendi kendine ilimleri bulması tabii olur. Fakat o zaman da mevzu tabii olmaktan çıkar.

Yok, Hay böyle değil de, ikinci rivayetteki gibi, fânî bir ana ve babadan doğduysa o zaman, alelâde bir insan oğlunun, emziksiz bir çocukken, ıssız bir adada, sırf kendi akli ve tabiatın tecrübeleriyle bütün ilimleri elde edebileceği anlaşılır. Bu sefer de bir insan için bu, gayri tabii görülebilir, fakat eser bu rivayete istinat edince mevzuun membaı fevkatabiye olmaktan çıkar. Müellif iki rivayeti de zikretmekle iktifa ediyor. Hangisi işine gelirse onu al.

Hikâyeyi takip edelim: Dalgalar ite ite sandukayı adaya kadar getirmişlerdi. Bir med zamanı deniz sandukayla beraber adanın içine girdi; med çekilince sanduka koyu bir orman içinde kaldı. Orası yağmurlardan ve rüzgârlardan mahfuzdur. Dalgalar sandukayı karaya vururken civiller sökülerek yerinden oynadı. Çocuk ağıltan feryat edip duruyor. Bir yabancı dişi keçi kendi yavrusunu kaybetmiş; çocuğun faryatlarına kendi yavrusu zannıyla koşar. Ayaklarıyla sandukayı parçalıyor. Yavruyu çıkarır, emzirmeğe başlar.

Müellifin hikâyecilik kıymeti anlaşılıyor. Hikâye nesir halinde hakikî bir şiir. Zaten hikâyenin mühim bir kıymeti de bu şairaneliğinden gelmektedir. Çocuk büyümeğe başlar. Akıl ve duygu perde perde inkişaf ediyor. Yavaş yavaş keşifler başladı. Kendini emziren keçi ihtiyarlamıştı, hastaydı. İlk doktorluk buradan öğreniliyor. Keçi öldü. Onun süt çocuğu süt anasının göğsünü yarar: Ölümün sebebini araştırarak. İlk teşhis başladı.

Yaşamak; gıda bulmak; herşey herşeyden doğuyor, yıldızlar, ay, güneş, bu kadar mahlûk, bunlar da elbet bir yerden doğdu. Çocuk, Allah fikrini bulmuştu. Kahramanımız fisagoriyen bir perhiz ve kanaatle yaşıyor. Kendisi meyva ve sebzeyle geçinmektedir. Onlar olmadığı zaman hayvanların en bol olanlarından avlanır. Hayat düsturu şu: Tabiate zarar vermek yok.

Kendine göre bir takvim de buldu. Her yedi seneyi bir merhale addetmektedir. Hesap etti, kahramanımız 49 yaşında bulunuyor. İşte bu sırada adaya diğer bir adadan bir yabancı geldi. Adı «Asal». Ondan lisan öğreniyor. Neticede anlaşılıyor ki, onun kendiliğinden bulduğu şeyler hakikatin özüdür. Bunlar Kur'ana da uygundur.

Asal'dan öğreniyor ki, insanlar bu hakikatler dairesinde yaşamıyorlar. Öyleyse bu insanları tenvir etmek, onları hurafelerden kurtarmak lâzımdır. Bir gemi inşa ederler. Karşıdaki ülkeye gidip insan kütlelerini uyandıracaklar. Asal'ın bundan pek fayda umduğu yok. Fakat Hay paygamber rolü yapmakta ısrar ediyor.

Gittiler insanlarla temas ettiler. Temiz bir aklın sırf tabiat içinde kendiliğinden bulduğu hakikatler bu insanlara anlatıldı. Heyhat, onlar, göreneklere, an'anelere, itiyatlara, menfaatlere, ve ihtiraslara öyle bağlanmışlar ki, sözlerini kimseye dinletemezler. İnsanlar zevk ve hevesleri içinde yüzüyor. Ümidi keserler. Gerisi geri, ölünceye kadar, büyük hakikatin içinde, büyük vahdetin vecdiyle dolarak yaşamak için yine adalarına çekilirler.

Eserin tesiri Kara dö Vo bu eserin «Selman ve Ebsal» ile irtibatı olduğunu «Asal» in «Ebsal» e benzemesiyle anlaşıldığını söylüyorsa da bununla öteki hikâyenin o iki isimdeki zahiri müşabehetten başka hiç bir alâka ve irtibatı olmadığı meydandadır. Sonra Fransız müstesriki «Belki o eser bugün zayı olmuş bir eserden mülhemdir» diyerek bu eserin ismile dahi İbni Sina'dan alındığına nedense dikkat etmemiş oluyor [1].

Bununla beraber müstesrik eseri fevkalâde beğenmektedir. «İbni Tufeyl'in bu şairane mevzuun orijinal bir müellifi ve onun ilk mucidi olduğu şüphesizdir.» diyor. Ve «O, bu eserle dâhiyane bir felsefî roman yarattı, hem de çok tatlı bir üslûp ve sanatkârane bir terkipile» medihlerini ilâve ediyor.

Bu eserin Robenson'la mukayesesine gelince: İbni Tufeyl'in eseri Edward Pocock tarafından 1671 de lâtinceye tercüme ve tab'olundu. İkinci bir tab'ı da 1700 de yapıldı. İngiliz edibi Daniyel Defoe ise (1661 - 1731) aralarında yaşadı. Binaenaleyh Robenson müellifi İbni Tufeyl'in eserini mutlaka gördü.

Halbuki dünya Robenson'un hakikî bir vak'adan alındığına uzun zamanlar inanıp durmuştu: Bu kanaate göre o vak'a Aleksandr Selkir adında bir İngiliz tayfasının başından geçmiş hakikî bir vak'adan alınmadır. Kaptan Stradling kendisine muarız olduğu için o tayfayı o ıssız adaya çıkarmış. Tayfa orada dört sene kalıyor. 1704 - 1709 aralarında. Sonra dünya seyahatine çıkan Kapiten Woodes Rogers o adada vahşi keçi postuna bürünmüş bir adam görüyor. Adamlar çıkartarak onu yakalatır. Ve Kapiten

[1] Halbuki İbni Tufeyl eserini İbni Sinadan mülhem olarak yazdığını açıkça söylemektedir. (İbni Sina kitabı, 5 inci kısmın 2 nci etüdü, Şerefeddin Yaltkaya, S.: 68).

tarafından 1712 de anlatılan bu hikâyeden Defoe, Robenson eserini meydana getirir.

Bütün bu tarih rakamlarına, şahıs isimlerine rağmen Robenson'un Hay ibni Yakzan'dan alındığını Kara dö Vo dahi kabul etmek hakşinaslığını gösteriyor. «Robensondaki fikirler, ahlâk telâkkileri, sistemler, herşey apaçık isbat ediyor ki Daniyel Defoe, İbni Tufeyl tarafından yazılan romanın lâtince tercümesinden esaslı surette mülhem ve müteessirdir» diyor.

Buna ehemmiyet verilışı, Robenson hikâyesinin cihanşümül bir tesir ve muvaffakiyet kazanmasındandır. Bunu sonra Avrupa edebiyatı bahsinde de göreceğiz. Robensonculuk âdeta bütün dünyaya şamil bir çığır oldu. Şimdi anlaşıyor ki bu, İbni Tufeyl'in eseri örnek yapılarak meydana gelmiş ve İbni Tufeyl de eserini İbni Sina'dan ilham alarak vücuda getirmiştir. Bütün bu orijinal çığırın ilk alevi bizim İbni Sina'dan geliyor [1].

İBNI RÜŞD : (1120 - 1198).

Hayatı

Avrupalılarca Averroës adile tanılan İbni Rüşd, mağrip mektebinin en kuvvetli ve ünlü mümessilidir. Kendisi Kurtuba'da doğdu. İsmi Mehmed, babasının adı Ahmed, künyesi Ebû Velid'dir. Dedesinin adına izafeten İbni Rüşd diye meşhur oldu. Babası Kurtuba kadısıydı. O belde Endülüs'ün en büyük irfan merkezidir. İbni Rüşd geniş ve sağlam bir tahsil yaptı. İşbiliyye kadısı oldu. Sonra Kurtuba'ya gelerek kadılığı bıraktı. Kendini felsefeye ve tedrisata verdi.

O zaman Endülüs Fas'a tabiydi. Fas'taki Merakeş hükümdarları Endülüs'ü de idare ediyorlardı. İbni Rüşd'ün felsefe ve tababetteki şöhreti Merakeş hükümdarı El-Mehdi ibni Yakub'a kadar gittiği için hükümdar onu kendi sarayına davet etti. Kendine müşahip ve hekim yaptı.

Onun halefi El-Mansur zamanında da İbni Rüşd'ün ikbali devam eder. Kendisine «Kadılar kadısı» mevkii verilmiştir Fakat muarızları ve düşmanları da çoktu. Felsefî fikirelirinden dolayı onu müşriklik ve kâfirlikle itham ediyorlardı. Aynı zamanda hükümdarın aleyhine siyasî işlere girdiği yolunda bir iftiraya da uğradı. Buna inanan hükümdar onu Kurtuba âlimlerinden mürekkep kalabalık bir mecliste muhakemeye çekti.

Meclis onun küfrüne hüküm veriyor. İbni Rüşd'ün bütün malları müsadere edilerek kendisi kalebendlikle nefyedilir. Hayatının bu devresi cefa ve eza içinde geçti. Bereket sonra hükümdar aleyhinde siyasî işlere girişmediği ve onun bir iftira olduğu tahakkuk ediyor. Hükümdar

[1] Şerefeddin Yaltkaya, İbni Tufeyl'in Hay İbni Yekzan'ının türkçemize «Mihrab» mecmuasında tefrika edilmek suretiyle nakledildiğini bildiriyor. O mühim eserin kitap olarak çıkması çok temenniye değer.

da onu affeder. Yeniden kadı olan İbni Rüşd, Merakeş'te öldü. Cesedi babasının yanına defnedilmek üzere Kurtuba'ya gönderildi.

Mevkii

Carra de Vaux, İbni Rüşd'de, büyük seleflerinin eserlerindeki o edebî letafet ve liyakat yoktur, der. Onun üslûbu ne İbni Sina gibi sağlam, ne İbni Tufeyl gibi lâtiftir.

Onun üslûbu epeyce kuru, ve hattâ bazan karışık. Zaten kendisi orijinal bir dehâ değildir. Onun orta zamandaki o büyük şöreti hep Aristo şerh-ciliğinden ileri geliyor.

Aristo'ya ait bu şerhleri üç nevidir: Telhis, evsat, ekber. Yâni biri muhtasar, biri orta, biri mufasssal. Bunların hepsine birden «Külliyat» den-di. Böyle üç cins üzerinden kitap yapış o zamanki İslâm tedrisatının siste-mi icabıydı. O üç nevi kitap, ilk, orta, ve yüksek tahsil derecelerine te-kabül ediyor.

Onun şerhlerinden çoğu zayi olmuştur. Buna sebep istilâ harpleri-ydi. Fakat eserlerinin ibraniceleri ve lâtinceleri mahfuz kaldı. Bu şerhler-den çıkan felsefe orijinal değildir.

İbni Rüşd, kendisinden bir asır evvel ölen İbni Sina'ya karşı itiraz-larda, ve doğuşundan dokuz yıl evvel ölen Gazali'ye karşı muaraza-larda bulunmakla da meşhurdur. Onun İbni Sina'ya itirazları ana hat-larda değil, hep talî noktalardadır. İbni Rüşd başkalarına ait fikirlerin tesiri altında kaldığı için, bu muaraza ve münazaralarda kendi şahsiyeti pek vuzuhla görülmez. Onu tedkik eden son devir âlimleri onun İbni Si-na'nın içinden ziyade dışında kaldığını tasdik ettiler.

Bununla beraber İbni Rüşd münazaralarında çok incelik gösterir, yu-muşaktır; kendisi az terkipçi, az inşacı, ve çok tahlilicidir. En ziyade te-ferruat üzerinde işlemeği sever. Bunda mahirdir, iyi bir musiki beste-liyenin değil, iyi bir keman çalanın mehareti.

Gazali'ye karşı münakaşaları da teknik bakımından çok enteresandır. Gazali din ile felsefenin birleşmeyeceğini ilân etmişti. Din akıl işi değil, iman işidir. İbni Rüşd bu tezin aksini alarak ona cevap verdi. Yâni kendi görüşü iskolâstik zihniyete uygundu. İskolâstik telâkki mucibince din ile felsefe yâni iman ile akıl pekâlâ birleşebilirdi. Bu münazarada İbni Rüşd'ün serdettiği ince fikirler bazı noktalarda bugünün muasır düşünce-leri derecesine çıkar.

Onun hünerinden bir fikir vermek için, ufak bir misâl zikrederim. Hakikatleri ifade ederken seviyyeleri göz önünde bulundurmak lâzım ge-lir. Basit ve iptidai bir adam size «Allah nerede?» dediği zaman: «Gökte» diye cevap verebilirsiniz. O, Allahı ancak öyle anlıyabilir. Fakat orta se-viyyeli bir adama bu kâfi gelemmez. Allahı öyle bir evde oturur gibi se-mada mekân tutmuş görmek ona aykırı gelir. Öylesine karşı «Allah her yerdedir.» denir. Fakat yüksek seviyyeli bir kimseye karşı bu da kâfi değil-

dir. Öylesine hitap ederken de «Allah hiç bir yerde değildir.» deriz! [1]

Hizmeti İbni Rüşd'ün İbni Sina'ya çatışındaki esas sebebi eskilerden de açıkça görenler olmuştur. İbni Sina'nın Aristo'ya meydan okumasına mukabil İbni Rüşd, Aristo'yu takip ediyor. Meşhur mutasavvıf ve filozof Abdülhak İbni Seb'in «İfşâ-ül-hikmet-il-İlâhiyye» nam eserinde diyor ki: «İbni Rüşd, Aristo'ya meftundur. Hemen hemen onu taklid edecek bir dereceye varmıştır. Telifatının pek çoğu Aristo sözlerindendir. Ya telhis eder, veya onunla beraber gider. Aristo mukallidi olmakla ictihadında ona itimad olunamaz.» [2].

Meşhur Musevî filozoflarından Salamon Munk'un «Melanges de philosophie Juive et Arabe» isimli eserinden dahi aynı şeyi öğreniyoruz: İbni Sina, Aristo'nun otoritesini kırarak ayrı bir felsefe ve fikir sistemi kuruyor. Hep Aristo'yu tutmak isteyen İbni Rüşd ise bunun için İbni Sina'ya muarız oldu. Bu sebeple «İbni Sina'nın kendine hâs olan nazariyelerine pek fazla ehemmiyet vermiyor, hattâ onları bazan istihfaf bile ediyor.», [3].

İbni Rüşd'ün en hayırlı hizmeti İslâm medeniyetini garplılara en geniş çapta tanıtmayı, asırlarca garp üniversitelerinde tedris edilmesi, ve fikir hareketlerine hamleli bir hız vermesi gibi noktalarda görülür. Bu iş te şüphesiz az buz işlerden değildir.

[1] Buraya kadarki malûmat ve hükümler Les penseurs de l'islame'dan alınmıştır. C.: 4, S.: 65 - 83.

[2] İsmail Hakkı İzmirli, İbni Sina kitabı, birinci kısım, üçüncü etüd, S.: 13.

[3] Nevzad Ayas, İbni Sina, 2 nci etüd, S. : 10.

KELÂM ve GAZALÎ

IMAM GAZALÎ : (1058 - 1111)

Hayatı

İsmi Mehmed, künyesi Ebü-l-Hâmid, kendisi Horasan'da Gazale köyünde doğduğu için şöhreti ve mahlası Gazalî'dir. Eserleriyle filozoflara karşı ehli sünnet itikadının bütün delillerini muzafer kıldığından dolayı kendisine «Hüccet-ül-İslâm» denildi. Çünkü onun eserleri, hele «İhya» sı asırlarca İslâm âkidelерinin müdafaasında bir hüccet, yâni bir sened ittihaz edilmişti. Horasan'ın ekseriyeti Türk olduğuna göre imam Gazalî'yi Türk ırkından sayanlar da vardır.

Tahsilini önce Tus'ta, sonra Nişabur'da yaptı. Zekî, muhakemeli, bir çok eser okumuş; bilhassa kendisinden yarım asır fasılayla ayrılan İbni Sina'yı iyice tedkik etmiş, hattâ onun sistemlerini ve felsefesini kabul eylemiş bir zattı. Zamanının âlimleriyle yaptığı müsahabeleri hep kazanırdı. Otuz üç yaşında Bağdad'a geldi. Selçuk devletinin ünlü veziri Nizam-ül-Mülk'ün kurduğu Nizamiye medresesinde hocalığa başladı.

Derslerinde üç dört yüz talebe bulunuyordu. Vezir de kendisine çok hürmetkârdı. Fakat Gazalî'nin ruhunda, Eş'arî'de olduğu gibi, bir tebeddül husule geldi. Ebû Hasan-ül-Eş'arî nasıl akliyecî mutezileciliklerinden birdenbire sünnetçiliğe geçmişse, Gazalî de İbni Sina felsefeciliğinden eş'ariye sistemine geçti. Dindarlık tarafı herşeye galebe çalmıştı.

Kendini o kadar dine verdi ki Nizamiye medresesinde, kendisine o kadar parlak bir şöhret temin eden, dört yıllık kürsüsünü bıraktı. İçindeki dinî vecid ona bağırıyordu: — Öteki dünyayı şimdi düşünmüyorsan ne zaman düşüneceksin ve seni bedene bağliyan rabitaları derhal kırmiyacaksan ne zaman kıracaksın? [1].

Bunda o kadar samimî ki kalktı uzaklara, Hicaz'a gitti, sonra Suriye'de kaldı; mistik hislerin kaynak yeri olan Suriyede. Şam'da on sene çilekeşlik devresi geçirir. Mısır'ı da gördükten sonra ibadet için, ve din

uğrunda kitaplar yazmak için uzlete çekildi. Nihayet vuku bulan davetle memleketine, Tus'a ve Nişabur'a gitti. Tus'ta bir medrese ve bir de dergâh yaptırdı. Firdevsî'nin yanındaki türbede medfundur.

Sistemi Hasan-ül-Eş'arî nasıl mutezilecilere onların delilleriyle saldırmış ve onları sindirmişse, Gazali de şimdi daha geniş çapta bu işi yapıyordu. Fakat o, mutezilecilerle değil, İbni Sina'nın dehâsında son kemalini bulan yaratıcı ve büyük felsefenin karşısına dev gibi bir kelâmcı azametile çıktı. Epeyce zamandır ölmüş olmasına rağmen, filozoflara hücum için karşısında eserleriyle dağ gibi duran İbni Sina'dan başka kimse yoktu.

Bir şeyi yıkabilmek için yıkacağın şeyi bileceksin. O da yıkmak istediği felsefeyi önce etrafı kavrıdı. Yunandan gelip İslâmlara yayılan bu felsefede üç nevi filozof vardı: Birinciler «dehriyun» dur, dehrin, yâni dünyanın daimiliğine inandıkları için, onlara bu nam verildi. Bunlara maddiyun da denir. Bunlar Yunan'ın en eski bir filozofuna bağlıdır. (Gazali bu eski Yunan filozofunun ismini söylemez.)

İkinciler «tabiiyun» dur. Gazalice bunlar Sokrat'tan önceki filozoflara bağlıdır. Bunlar da ümmeti Muhammedi dinsizliğe götürüyorlar. Üçüncü zümre, hakikaten mühim olan bunlardır. Çünkü bunlar Aristo'dan kuvvet alırlar, Fârâbî ve İbni Sina bu zümreye mensup. Onlar eflâtuncu değil, aristocudur.

Eflâtun'la Aristo, öyle zannedildiği gibi, aynı hakikatin iki cephesini gösteren iki peygamber değillerdir. Onlar yekdiğerine muarız iki kutuptur. Fisagor da Eflâtun'la Aristo'dan ayrıdır. Ve bizim imamca filozofların en incisi odur. Görülüyor ki Gazali, işe Yunandan başlayarak, filozofları adamakıllı elekten geçirerek okumuştur. Hücum edeceklerine kuru bir taassupla değil, onları öğrenerek saldırıyor [1]

Önce iki eserle filozofları hırpaladı, felsefi fikirleri sarstı; ondan sonra kat'i darbeyi indirmek için o meşhur «Téhafe-tül-felâsife», yâni «filozofların yere serilmesi» mânasındaki eserini vücuda getirdi. Burada Gazali «Filozofların bid'atları» ünvanı altında 20 meseleyi tenkitten geçirir. Bunların 17 sinde filozofları hata yapmakla, üçünde de küfre düşmekle itham ediyor [2].

Küfrü icab eden üç mesele şunlardır: Biri âlemin kadîmliği, ikincisi Allah'ın cüziyata ilmi şamil olmadığı, üçüncüsü de cismanî haşrin inkârıdır. Dindar imam filozoflara o kadar mütehevvir ki yüzme bilmiyenler nasıl deniz ve nehir kıyısından uzaklaştırılırsa, halk ta filozofla-

[1] Kara dö Vo'nun Gazali'si, S.: 58.

[2] Şemseddin Günaltay, İslâm dünyasının inhitatı sebebi, ikinci Türk Tarih Kongresi broşürlerinden, S.: 10.

rın kitaplarından öyle uzaklaştırılmalı ve çocuk kısmı yılana yaklaşmaktan nasıl menedilirse, kulaklar da filozof sözlerini dinlemekten öyle menedilmelidir, diyor [1].

Gazali zekî bir tâbiye kurmuştu. Önce muarızlarını devirmek, sonra onların harabesi üzerine kendi ilâhiyat sistemini bina etmek. Öyle yaptı. Sonra diğer tâbiyesi, az olan yüksek zekâlardan ziyade çok olan kütleyi avlamak. Gazali de, Fenelon vesaire cinsinden bir çok Hristiyan ilâhiyatçıların da yaptıkları gibi, zekâlardan çok kalblere, âlimlerden çok kütlelere hitap etti. Kurduğu ilâhiyatın en enteresan tarafı imana ait olanlarla akla ait olanların hudut ve sahalarını iyice ayırmış olmasıdır [2]

Fakat onun ilâhiyatında akıl ortadan kaldırılmış değildi. Bugünkü ilimlerimizle büyük hakikatleri bulamıyoruz. İlim ve aklın yetmediği yerde imana müracaat etmeli. İşte imanla aklın sahaları burada ayrılıyor. Fakat din işleri akıl haricinde demek değil. Bilâkis, eğer iman için üç kaynaktan biri olan kitap dinî bir meselede sükût etmişse, ikinci kaynak olan hadîs ve nakil de öyle ise, o zaman üçüncü kaynağa, yâni akla müracaat ederiz. İşte Gazali'nin ilâhiyatı bu üçüncü noktada felsefenin atmosferine giriyor. Artık elimizde akıldan yapılma bir fener olunca daha samimî ve daha derunî bir âlemin içinde daha emniyetle ilerliyoruz. Kara dö Vo'nun «Büyük filozoflar» serisi içinde Gazali'ye de ayrıca büyük bir cilt ayırışı bundandır [3].

Kelâmcılarla filozoflar arasında, akılla iman işlerinin ayrılması meselesine ait münakaşa hâlâ tamamen bitmiş değildir. Gazali o münakaşaya akılla iman sahalarını ayırmakla bir çare bulmuştu. Mademki ilimlerimiz mutlak hakikati bulmağa kâfi gelmiyor. Sonra Kant da bu neticeye varacak. Yalnız o «nazarî akıl» da umumî aklın prensiplerini, yâni ahlâk esaslarını koydu. Gazali ise yalnız akıl ve din sahalarını ayırmakla iktifa etti. İskoçya felsefesi de, bilhassa Hamilton'dan sonra aynı işi yapacak [4].

Tesirinin azameti

Gazali, İslâm âleminin mukadderatında en geniş çapta ve en derin şekilde tesiri olan bir şahsiyettir. O, hem yıktı, hem yaptı. Yıktığı da büyük, yaptığı da büyüktü. Yıktığını biliyoruz; İbni Sina'da kemalini bulan yaratıcı felsefe. O felsefe insan zekâsının işlemesiydi; zekânın karanlıkları yırtması, fakat karanlık yırtılırken imanlar da sarsılıyor. Gazali imanı korumak için felsefeyi bir küfür halinde gösterdi. Felsefe o müthiş imam tarafından aforozlanmıştı.

[1] Şemseddin Günaltay, aynı mehaz.

[2] Gazali, S.: 84.

[3] Gazali: Les grands Philosophies, Carra de Vaux, Paris, 1902, S.: 308.

[4] Hilmi Ziya Ülken, Türk Tefekkür Tarihi, C. : 1, S. : 134.

Halbuki ilk ve orta zaman felsefesini biliyoruz. O felsefe sadece ilimler üstünde bir nazariye değildi, bütün ilimleri sinesine alan ansiklopedik bir varlıktı. Felsefenin bütün malzemesini müsbet ilimler teşkil ediyor. Gazali felsefeyi aforozlarken o felsefenin muhtevası olan ilimlere de saldırdı. Riyaziyatı bile din hesabına bir âfet sayıyordu [1].

Gazali onların yalnız menedilmesile kalmıyor. Felsefecilerin tenkiline kendisine zahîr olacak dini bütün ve kahrı üstün bir sultan da arıyordu. Ve böyle bir hükümdar olmadığı için devrandan şikâyet ediyordu [2]. O zamanlar büyük Selçuk devletinin parladığı edvirdi. Ve Türk hükümdarlarının serbest kafası Gazali'nin o emeline müsait değildi. Fakat ünlü imamın hayatında göremediği o emel, ölümünden yarım asır sonra, onun hayalini bile kat kat geçecek bir azametle tahakkuk etti. Bunun sebebini biraz sonra göreceğiz.

Gazali yalnız yıkan kalaydı, yıktığı tekrar dirilirdi. Fakat o, yıktığının üstüne dağ gibi bir yapı kurdu. Bunu kurmak için felsefî ilimlerden yalnız mantığı almıştı. Fârâbî'nin mantığına karşı sersemleyip sinen eski kelâmcılara bedel o mantığı kendi ilâhiyatı için en keskin bir silâh olarak kullandı. Mantık akıldı. O, bu sayede kendi ilâhiyatına kandıran, delil gösteren, akılları akılla yenen bir kudret vermişti. Gazali'nin ilâhiyatı kelâmcılığın bir zafer şehráyini oldu.

Yaptığı şeyin bütün İslâm kütlelerine en geniş çapta ve en derin şekilde tesir etmesinin iki cephesi vardır: Biri ahlâk, diğeri tasavvuf. İbni Sina'yı tedkik ederken gördük ki o, peygamberleri yalnız ahlâk sahasında yüksek görüyordu. Peygamberler getirdikleri ahlâklardır ki kütlelere hayırlı olurlar. Onun için İbni Sina ahlâk ilminin tedvinine fazla ehemmiyet vermedi: Gazali filozofların boş bıraktığı ahlâkı bütün kuvvetile eline aldı.

Kara dö Vo der ki; ahlâk felsefesi itibarile Şarkta Gazali'yi kimse geçemedi. İbni Sina nasıl felsefede en yükseğe çıkmış ve nasıl kendisinden sonra da eşsiz ve halefsiz kalmışsa, Gazali de ahlâk bahsinde öyle oldu. Bu hususta çıkılabilecek tepenin en sonuna çıkmıştı. Bütün İslâm ahlâkiyatı bugüne kadar, onun yükselttiği o azamî noktada duruyor [3].

Bu ahlâk tabîî dinîydi. Bütün esaslarını dinden alan bu ahlâk ferdî olmaktan çıkıyor, mâşerî bir kudret oluyor. Zaten Gazali'nin en esaslı tâbiyesi, önce de işaret ettik, nadir zekâlardan ziyade kütlelere hitap etmektir. Gazali, İbni Sina gibi fikir ehramının zirvesinde mekân tutan değil, o ehramın geniş kaidesile cemiyeti kucaklıyandır. Kurduğu ahlâkın derin tesirlerindeki sır buradan gelir.

Gazali tasavvufu da aynı işi yaptı. Fârâbî tasavvufu ferdî bir vecid

[1], [2] Şemseddin Günaltay, İslâm dünyasının inhitati sebebi, S.: 10 - 11.

[3] C. de Vaux, Gazali, S.: 166.

olarak görüyordu. İbni Sina onu nazari bir sistem halinde gördü. Gazali ise tasavvufu tarikat taazilerini hareketlendiren bir motör yaptı. O, tasavvufta da nazariyeye değil, teşekküle bakmıştı.

Gazali filozofların karşısına çıkmak için bütün ilimleri öğrenirken tasavvuf nazariyelerini de ihmal etmedi. Pek çok taasvvuf kitaplarını esaslı surette tedkik etti. Açık zekâsile nazariyenin bütün künhünü anlamıştı. Fakat mistik cazibelerle dalgаланan kalbi hemen sezdi ki Sofizmde ehemmiyetli olan nazariye değil, amelîliktir. Tasavvuf nazariyelerini bilmekten ziyade onu yaşamak lâzım. Bu ikisi arasında sıhhatin tarifi bilmekle sıhhatli olmak arasında ne fark varsa o fark vardı. Sarhoşluğun mideden dimağa çıkan buharlarla olduğunu bilmekle sarhoş olmanın arasındaki fark [1]. Gazali tasavvuf sarhoşluğunun tariflerini öğretmektense sarhoşluğun tadına erdirmeyi üstün gördü!

Onun tasavvuf tarikatlerini nasıl canlandırdığına bundan sonraki tasavvuf bahsinde ayrıca temas edeceğiz. Gazali gerek tasavvufta verdiği amelî hız, gerek kurduğu ahlâk ve ilâhiyat, ve gerek felsefeyi felce uğratmak itibarile ölümünden yarım asır geçmeden bütün İslâm âleminde öyle bir nüfuz ve saltanat sahibi oldu ki, artık asırlarca ve asırlarca yalnız onun ideolojisi hâkimdi [2]. O, İslâmlığın hücceti, en yüksek bir velî, en azametli bir âlimdi. Bütün medreseler onun sistemile işliyor, artık kimse onun sistemi haricine çıkamıyor, çıkmak isteyenlerin de tesiri olmuyordu: İslâmlığa artık son devirlere kadar hep kelâmcılık hâkim olacak. Kelâmcılık, yâni Gazali.

Peki bu kadar müthiş tesir yapmak; bu yalnız Gazali'nin kendi kuvvetile mi olmuştur? Bizce bunda dış muhitin, o dış muhitte umman gibi azametli iki tarih çalkantısının da en geniş mikyasta dahli vardır. Gazali'nin son yılları Haçlı seferlerinin başladığı zamana rastlar. Taassuptan bir tufan halinde bütün garp hristiyanlığı İslâm âlemine yüklenince Müslümanlar, en tabii ve en kat'î zaruret olarak, müslümanlığa büsbütün sarılmak mecburiyetinde kaldılar. Kütle için de, hükûmet için de, fikir adamları için de din herşeyin üstünde bir cazibe olmuştur.

On birinci asır sonlarında başlayıp on üçüncü asır ortasına kadar yedi büyük sefer halinde bir buçuk asır süren bu haçlı cenklerinden sonra da şarktan bir zelzele ve seylâp dehşetile gelen Moğol istilâsı bağgösterir. Ruhlar dehşet içindedir. Dünyanın tadı kalmadığı zaman ahretin cazibesi artar. Tarihin bu büyük çalkantıları boyuna Gazali'ye yardım etti. Gazali zaten kuvvetli adam; bir de tarihin onunla müttefik oluşu. o kuvvet bunun için bir dehşet oldu.

[1] Carra de Vaux, Ayni eser, S. : 201.

[2] Semseddin Günaltay, İslâm dünyasının inhitat sebebi, S.: 11.

İSLÂM MİSTİSİZMİ : TASAVVUF

1 – İSLÂM TASAVVUFUNUN DİĞER TASAVVUFLARDAN AYRILIĞI :

İslâmiyetin ilk zamanlarında ve ilk asırlarında tasavvuf mevcut değildi. Hind, İran, Yunan, hıristiyanlık fikirleriyle islâmî fikirlerin ihtilâ-tından; daha doğrusu, o yabancı mistik fikirlerin İslâm zaviyesinden bakılarak islâmî zihniyet altında ayrı bir hüviyet ve manzara alışından İslâm tasavvufu doğdu [1].

Doktor Dozy'ye göre Kur'anın kat'î hükümleri mistik tasavvufa engeldir. Tasavvufcular Kur'andan ziyade hadislerden istifade ettiler. Kur'an hep cehennem tasvirleriyle ve hep Allahın kahrü gazabile dolu bulunuyor. Tasavvuf ise korku mebdinden değil, sevgi membaından hareket eder. Tasavvufun kaynağı muhabbettir.

Carra de Vaux da aynı fikirde bulunuyor. Onun meşhur «Muhammedizm» kitabının birinci kısmında etrafı anlattığına göre tasavvuf Kur'andan çıkmadı. Bu, ilk bakışta bellidir, diyor. Şu halde tasavvuf Kur'andan, Muhammed'den, yâni islâmlığın özünden değil, İslâm İmparatorluğunun neden sonra diğer milletlerle fikir kaynaşması yapmasından doğmuştur.

Bundan çıkan diğer tabii bir netice de tasavvufun arablığa ait olmayışıdır. Buna rağmen sonraki mutasavvıfların tasavvufu Bilâli Habeşî ve Selmânî Farsî'lere kadar götürmek isteyişleri koyu sünnetçi ve zâhid dincilere karşı Peygamberin o iki yakınıni da mutasavvıf göstererek onların ağzını kapamak ihtiyacından ileri geliyor [2]. Fakat dikkat edilirse bu tâbiye tasavvufu Peygamber zamanına kadar götürmek gibi bir emeli

[1] İlk mutasavvıflar, Köprülüzade Mehmed Fuad.

[2] Hilmi Ziya Ülken, Türk Tefekkür Tarihi, C. : 1

tatmin ediyorsa da aynı tâbiye tasavvufun arablıkla alâkası olmadığını da tantana ile ilân etmiş oluyor: Tasavvufa memba gösterilmek istenen o iki şahsın ikisi de, isimleri üstünde, biri Habeşli zenci, öteki zerdüş ve hristiyanlıktan geçerek ihtida etmiş bir İranlıdır.

İslâmlıktan önce yer yüzünün üç mühim mistisizmi vardı: Başta Hind ve Budist mistisizmi, sonra Yunanlıların bilhassa İskenderiye mektebi zamanında parlıyan neoplatonizmi, yâni, yenieflâtunculuğu, bir de hristiyan mistisizmi. Yenieflâtunculuk Hind ve Budist mistisizminden, hristiyanlık ta onlardan müteessir oldu. Binaenaleyh onlar da muhtelittir. Muhtelit oldukları için aralarında müşterek esaslar vardır. Bununla beraber hususî bir hüviyet muhafaza ettikleri için de ayrıldılar.

İslâm mistisizmi, yâni tasavvuf ta her üçünden müteessir olduğu için muhtelit ve mürekkep bir sistemdir. Bu yüzden tasavvufun da onların her üçile müşterek noktaları var. Bununla beraber her üçünden de, vazih hususiyetlerle ayrıldığı için, İslâm tasavvufu kendine mahsus bir hüviyet arz ediyor. Böyle hüviyeti olmak orijinal olmaktır [1].

Hind ve budizmle mukayese

İslâm tasavvufunun Hind mistisizmile müşterek noktaları; mürakabe, feragat, perhiz, mertebeler, dereceler gibi esasların Budizmde de, İslâm tasavvufunda da mevcut oluşundan ileri geliyor. Fakat iki mistisizm arasındaki büyük ayrılık ta gayelerin, birbirine zıd olacak derecede, aykırılığında tecelli eder. Budizmin gayesi ademdir. O, varlığı inkârla yokluğa teveccüh eder. Budizmde sadece çıkış var, dünyayı eriterek gaye olan ademe çıkmak. Orada iniş yok, Nirvana'ya erdikten sonra yeniden dünyaya gelinemez. Onun için Budizm bedbin bir inzivayı telkin eder. Hind mistisizmi hayatla alâkalı değil, ona dalmak hayattan ayrılmaktır.

Halbuki İslâm tasavvufunun gayesi fânilik değil, fâniliği eriterek bekaya varmaktır. Değişen herşey fâni, bütün bu madde âlemi, bütün zevahir fânidir. Bu fâniliklerin maverasında değişmiyen hakikî varlık, büyük vahdet var. Oraya ermek kemale ermek. Dünyayı hiçe indir, fanilikten «kemali mutlak» a ulaştın. Hakikî beka budur. İslâm tasavvufunda yalnız çıkış değil, iniş te var. Dünyayı eriterek kemale çıkmak, kemalden sonra yine dünya; işte iniş burada. Fakat bu iniş bekayı tadıştır, asıl yaşayış, ebedî yaşayış.

[1] Nikolson, «İslâm San'atlerinde Mistizm», ingilizceden muhtasaran nakleden Âbidin Dino. (Türk tefekkür tarihi).

Yeni Eflatunculukla mukayese

İslâm tasavvufunun yenieflâtunculukla en büyük iştirak noktası kâinattaki büyük güzellik tecel-lisine inanıştadır. Yunanlılar hakikati şeklin mükemmeliyetinde aradılar. Şekil mükemmeliyeti demek, güzelliğin ifadesi demektir. Bu güzellik kâinatın ahengiydi. O ahenk kâinatın kanunu, kâinatı daima mükemmeliyette ve güzellikte tutan kanun; bu, Allah'tır [1].

İslâm tasavvufunda da güzellik en büyük ve en ön safta bir mevki işgal eder. Allah «hüsnü mutlak» ın kendidir. Zaten kâinattaki ve çehrelerdeki güzellikler de hep o büyük hüsnü mutlakdan bir akistir. Güzel çehreyi beğenmek onu aksettiren hüsnü mutlak'a hürmet oluyor.

Fakat Yunan felsefesi ve yenieflâtunculuk mistisizmi ile İslâm tasavvufu arasındaki büyük ayrılık ta yine bu güzellik telâkkisinden ileri gelmektedir. Yunanda güzellik şeklin mükemmeliyetinde görüldüğü halde tasavvufta güzelliğin şekille alâkası yok. Şekil fâni. Şekil geçici, büyük güzellik şekilde değil bâtında, şeklin ötesinde. Bir güzel çehreyi sevişimiz, bu «aşkı mecazî» dir; bize büyük güzelliği hatırlattığı için. «Aşkî hakikî» ise büyük güzelliğe teveccüh'tedir. Birinciye takılırsak akiste ve gölgede kaldık. Hakikatte değil, mecazdayız. Fânîlikten kurtulmak istiyorsan bu fânîlikler arkasındaki ebedî güzelliğe bak.

Hristiyan mistisizm ile mukayese

Tasavvufla onun en mühim iştirak noktası hristiyanlıkta da çıkış ve iniş oluşudur. Kemale ermek orada da ebediyete ermektir. İkisi de Hind Budizminden bu noktada ayrılıyor. İkisinde de fâni dünyayı feda etmekten maksad ebedi kazanmaya ermektir. İkisinde de bu «irfan» ile olur. İrfan Allaha ait bilâvasıta bilgi. Nefsini tenzih et, maddî bağları kır, dünyayı hiçe indir, doğrudan doğruya Allaha ulaşacaksın. Bir mutasavvıfın düsturu şudur :

Terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i terk!

Dünyayı terk, yâni zevk ve şehvetin bütün meyelânlarını bırakış, Ahreti terk, yâni Cennet nimetini ve Cehennem âzabını düşünmeyiş; nihayet terki terk. yâni ne terk ettiğini bile bilmiyecek hale geliş ve son kemale erişiş. Bu Hristiyan «târîki dünya» sında şöyle böyle aynidir.

İki mistisizmin farkına gelince: Bu onların bünyelerindeki büyük ayrılıştan ileri geliyor. Hristiyan mistisizmi daha çok ferdî, İslâm tasavvufu ise daha ziyade cemiyetçidir. Hristiyan mistisizmi sadece aksiyon halinde olmaya, yâni fi'le ehemmiyet verir. Hristiyan târîki dünyalarında metafizik esaslar mühmel olup onlar yalnız fi'li ahlâka bakıyorlar. Orada ferdin nefsinin körleterek Allaha ermesinden başka bir şey düşünülmez gi-

[1] Emil Boutroux, İlim ve Din, S.: 10 - 12.

bidir. Onun için Hristiyan tasavvufu ferdi ahlâkı doğuruyor.

Halbuki İslâm tasavvufu daha ziyade metafizik ve felsefî düşüncelerden çıktığı için içtimâî ahlâk olmaya daha elverişli oldu. İçtimâî ahlâklar siyaset hareketleridir. İslâm tasavvufundaki büyük tarikatlar, teşkilâtlar, tarikatlerin hattâ devletler kurmaları, istilâlar yapmaları, islâmlığı genişletmeleri, yaymaları ve beynelmilel yapmaları hep bundan çıktı. [1] Tarikatlerde fertler kendi benliklerinden tecerrüt ederler. Fert mutlak bir teslimiyetle şeyhin ve mürşidin kudretinde erimiştir. Kendini ortadan silerek şeyhe vermek: Bu, ferdlerin ferdi istiklâllerini bertaraf edip cemiyetin istiklâlini kurmaktır. İslâm tasavvufunun büyük tesiri külelere verdiği bu dinamiklikten gelir.

2 – İSLÂM TASAVVUFUNUN TARİHÇESİ:

Tasavvuf kelimesinin nereden geldiği hakkında muhtelif rivayetler vardır. En muteberi «sof» kökünden gelmesidir. Sof yün mânasına olup tasavvuf dervişleri yün elbise giydikleri için onlara sofi denmiştir. Sonra bu kelime sofu kelimesine inkılâp ederek gayet zahit mânasını ifade etmeğe başladı. [2] Türkçede «sofu adam» ibadet ve taatle meşgul mânasına gelir. Halbuki mutasavvıflık asıl kuru zahitlikten ayrılmaktır.

Tasavvufun orijinal vatani Hind addediliyor. «Budî» kelimesi hinducada «akıl» mânasına gelmektedir. Hind mistisizmi Yunana tesir ederek İskenderiye mektebindeki yenieflâtunculuğu doğurdu. [3]. Yukarıda işaret ettik ki Hristiyan tasavvufu da yenieflâtunculuğun tesirinde kalmıştır.

İslâmlıkta ilk defa «sofi» namını alan Kûfeli Ebû Hâşim namında biridir. Hakikî hüviyeti şimdiye kadar meçhûl kalan bu adam hicretin ikinci asrı başlarında, yâni milâdî sekizinci asır ortalarında, Suriyede Remle şehrinde zengin bir Hristiyan tarafından yaptırılan bir zaviyede sofilik tarikatının temelini atıyor. [4] Sonra, hicrî üçüncü asır ortalarında, yâni dokuzuncu asrın ikinci yarısı başlarında, Mısırda Zünnun yetişti. Görüyoruz ki ilk tasavvuf zaviyeleri Arab muhitlerinin haricinde kurulmuştur.

Tasavvufa asıl kıymet veren Bayezidi Bestamî (ölümü: 874) oldu. Bu da Türk diyarından, Horasanlıydı. Dine yeni bir ritim ve heyecan getirdi. İki büyük şubeye ayrılan tasavvufun birinci mezhebinin reisi de Cü-

[1] Delacroix'ya istinaden Türk Tefekkür Tarihi, C. : 1 S. : 154.

[2] Köprülüzade Mehmed Fuad, İlk Mutasavvıflar.

[3] İskenderiyyeyi kuran Büyük İskender'in Hindi de fethetmesi; onun hocası Aristo'nun hocası olan Eflâtun'un Mısırda epeyce kalması, yani eflâtunculuğun da İskenderiye den çıkması gibi hâdiseler arasındaki alâkalar dikkati çekmeğe değer.

[4] Şemseddin Günaltay, İslâm dünyasının inhitat, sebebi, İkinci Türk Tarih Kongresi broşürlerinden (sahife: 11).

neydi Bağdadî'dir. [1] Bunların ikisinin de kitap olarak eserleri yoktur. Bunlar muhitlerinde hareket uyandıran aksiyon adamlarıydı.

İşte tasavvufun ilk kitap veren şahsiyeti, ilk eserli mutasavvıf. ve İslâm mistisizminin ilk büyük kurbanı. Çocukluğu Basra ve Kûfe arasında geçti. Dikkat ediniz, oraları Maverâünnehr'den ilk Türklerin yerleştirildiği yerlerdir. Hallâc, Cüneydî Bağdadî'den ve diğerlerinden ders alıp onlara şakirdlik yaptıktan sonra hocalarından ayrıldı. Kendisi insan ruhunun riyazetle, tasfiyeyle, derunî murakabeyle şeffaflaştırılarak, yüksele yüksele, Allaha ulaşip allahlaşacağına iman getirmişti.

İnsanın Tanrı kuvvetine çıkabilmesi. bu, cüz'ün kül'de erimesi ve cüz'e de küllün mahiyetini vermesiydi. O zaman insan tanrılaşmış oluyor. Bu akidesini «Enelhak» yâni ben Allahım mânasına gelen meşhur tâbirle düsturlaştırdı.

Bir taraftan arapça ve acemce eserler yazıyor, farsî siirlerini «Divan» da topladı. Arapça eseri de Kitab-üt-Tevasin dir. Diğer taraftan telkinci bir seyyah sıfatıyla mütemadiyen gezmektedir. Irak'tan, Hicaz'dan, Suriye'den başka Horasan'a, Türkistan'a ve Hindistan'a gitti. Ruhunu verip ruhları çeken adam. Her yerde sayısız müritler kazanıyor. Hallâc yalnız halk kütlelerine değil, hükümdarlara ve onların yakınları olan büyüklerle de tesir yapıyordu. Kendisinde kuvvetli bir sirayet hassası var.

Hulâsa, kendi taraftarları ona en büyük bir evliya diye baktılar. Harikalı kerametlerine inanıyorlardı. Mevsimsiz meyvalar gösterir, eliyle havadan paralar toplayıp müritlerinin ceplerini doldurur, çölde aç kalan dört yüz sofiyi yoktan doyururdu. Sünnîler de ona kudretli bir sihirbaz nazarile baktılar.

Ölümünü de Sünnîlerle Sofiyeun ayrı ayrı hikâye ederler. Hallâcın etrafında bir çok menkıbeler toplandı. Muhayyileler onun şahsiyeti etrafında bir efsane âlemi yarattılar. Öldürülmek üzere zindana atıldığı ilk gece zindana gidenler kendisini görememişler, ikinci gece de zindanı görmediler. Birincide Allahın yanındaıydı, kendi görünmedi; ikinci gece Allah onun yanına geldi, bu sefer de zindan görünmedi! [2].

Onun ölümü hakkındaki tarihî malûmat şöyledir: Hicaz'dan Bağdad'a dönerken tevkif ve hapsedtiler. İtham edecek bir şey bulamadıklarından kurtuldu. İkinci defa yine Hicaz'dan Bağdad'a gelirken tevkif edildi. Düşmanları çok olduğu gibi kendisini yüksek tabakadan himaye edenler de vardı. O düşmanlar sayesinde sekiz sene mahpus kaldı, fakat himaye sayesinde idam edilemiyordu. Nihayet Halife Elmukatter'in anası tarafından himaye edildiği aleniyete çıkınca hocalar takımı galeyana geldi, yedi ay muhakemeden sonra idamına fetva verdiler. Bir kitabında Hac

[1] Doktor Dozi, Tarihi İslâmiyet, Abdullâh Cevdet tercümesi,

[2] Aynı eser.

için «İnsan hacı kendi odasında da yapabilir» demesini idam fetvası için istinatgâh yapmışlardı.

İdamı işkenceli oldu. Önce değnekler altında pestili çıkıncıya kadar dövdüler. Bin değnek atıldı. O hep «Enel-Hak» diyor. Kendisini darağacına götürdüler, baktı; «semanın merdiveni!» dedi. Diri diri asıldığı darağacından ellerini ayaklarını kestiler. O yine «Enelhak» deyip duruyordu. Herkes ona taş atıyor, onun aldırış ettiği yok. Yalnız müridlerinden Şebli ona çiçek attı, kızdı. Son sözü şu oldu: «Yegânenin matlubu yegânesi yegâne olduğunun tasdikidir!» [1].

Hallac'ın hele bu ölüm tarzı onu sonraki nesillerin muhayyilelerinde sönmez bir alev gibi parlattı. O, İran edebiyatında da, Türk edebiyatında da şairlere tükenmez bir sermaye ve ilham kaynağı oldu. Bizim Divan edebiyatını mükemmeliyetin son derecesine çıkaran Nailî:

*Verib tezelzülü Mansur-u sâk-ı arşa tamam
«Huda, Huda!» diyerek pay-ı dâre dek gideriz.*

dediği gibi, meşhur «Terci-i Bend» inde Ziya Paşa dahi Allahın tezadlarını hayran bir hikmetle sorup ortaya dökerken.

*Mansur'u kim düşürdü. «Enel-Hak» diyarına
Kim verdi hüküm katli için şer'-i ekreme?*

diyordu.

Genç şairlerimizden olup şiirde mistisizme temayül eden Necip Fazıl'ın dahi. Hallâc hakkında «Mansur» isimli bir şi'ri vardır.

*Şaraptan keskindi dudağında kan,
Şebnemden şeffaftı şakağında ter.
Ne kan içti, ne baş yedi bu meydan
Bu meydanda sen de kendini göster!*

*Şifadı akrebin sana kışkacı
Acıya acıda duydun ilâcı,
Diyordun geldikçe üst üste acı:
Bir azap isterim bundan da beter.*

*Sana taş atılar, inildemedin.
Dervişin bir çiçek attı, inledin.
Bağrımı delmeğe taş yetmez dedin,
Halden anlıyanın bir gülü yeter [2].*

[1] Dr. Dozy, aynı eser.

[2] Necip Fazıl, «Ben ve Ötesi» S.: 134.

3 - TASAVVUFA KEMAL VERENLER :

Üç büyük ve meşhur isim, üçü de ayrı ayrı sahalardan tasavvufa kemal verdiler : İbni Sina, İmam-ı Gazali, Muhyiddin-i Arabî. Birincisi felsefî tasavvufun en yüksek prensiplerini ortaya koydu. Bunun için kendisine «Şeyhülreisın» yâni «baş olanların şeyhi» dendi. İbni Sina felsefe ve ilmin nasıl en yüksek dehâsı ise tasavvufta da şeflerin şefi oldu. İkincisi zühdi tasavvufun en yüksek sembolü oldu, kendisine «Huccetülislâm» denildi; dinin delili. Üçüncüsü birincinin felsefesiyle ikincinin zühdünü, Hallacın vecdiyle islâmın ruhunu birleştirerek tasavvufu ummanlı bir bilgi sistemi halinde tedvin etti ve kendisine «Şeyhül Ekber», yâni «en büyük şeyh» dendi.

Felsefesi bahsinde gördük ki aklı derecelere ayıran İbni Sina'da iki hüviyet vardı: Hem Aristo'dan gelen rasyonalistlik, yâni aklilik, şark ıstılahınca «Meşşailik»; hem neoplâtonizme çıkan irrasyonalistlik, lâaklilik, yâni «İşrakilik». O «fa'al akıl» da Eflâtunla akrabalaşıp mutasavvıflarla selâmlaşıyordu. İşte tasavvuf orada İbni Sina'nın felsefesine, aydınlığa çevrilmiş, mistik bir hâle oldu.

«Nefsi natıka» mızın «aklı fa'al» ile birleşmesine İbni Sina «İttisal» diyor. Bu, Allaha yaklaşıştır. Kara dö Vo gibi müsteşrikler buna «Aklî tasavvuf» diyorlar. Bu «aklı fa'al» in feyzine mazhar olmaktır. Bu mazhariyet biz diriye tam olamaz. Buna beden mani. Fakat ölüm «nefis cevheri» ni bedenden kurtarınca o artık «feyzi ezel» den mütelezziz olur gider.

Bu lezzet öyle bizim hayatımızdaki histen doğma lezzetler gibi yorucu ve nihayet bıktırıcı değil, bu lezzet aklî ve ilmîdir, daimîdir, ebedîdir. Yalnız nefis bu ebedî lezzete erebilmek için bedenden ayrılırken şeffaf ve lekesiz bir halde bulunmak icap eder. Böyle olmak için de onun bedendeyken kötü sıfatlardan münezzeh olması lâzımdır. Çünkü o çirkin sıfatlar bedendeyken nefis cevherine yüklenmeyi âdet edinirlerse nefis bedenden ayrıldıktan sonra dahi o sıfatların bulanıklığını taşır. Fakat bunun aksine kötüler yerine iyi sıfatları hâkim edersek bunlar nefse cilâ olur. İşte öteki dünyadaki cennet ve cehennem budur.

«Araz» lar fani, «cevher» ler bakî. Beden arazdır, çürüdü; cevher olan nefis yaşıyor. Eğer o cevhere ezeli feyizden nasip alacak bir şeffafiyet verdinse nefsin cennettedir, değilse cehennemde. Ezeli feyze mazhariyet, bu, lezzetlerin lezzeti; ondan mahrumiyet, bu da acıların acısı. Yoksa kitapların öyle köşklü, kevserli cennetler ve ateşli gayyalı cehennemler tasvir etmesi: bunlar halk ve avam nazarında sırf o lezzetle, o mahrumiyeti müşahhaslaştırmak için yapılmış temsillerden başka bir şey değil!

Peki ölüm olmadan, yâni nefis henüz bedendeyken o feyizden nasip

alamaz mı? Burada aklî tasavvuftan vecdî tasavvufa geçiyoruz. İbni Sina bunu anlatmak için «İşarat» ında «Makamatı arifin» diye hususî bir fasıl ayırdı. Arif olmak, yâni irfan kazanmak, bu dört şeyle başılır: Tefrik, nakz, terk, rafz.

«Tefrik» iki şey arasında tercih gözetmeksizin her ikisinin arasını tamamiyle ayırmaktır. Yâni arifin zatı ile onu Hakka yaklaştırmakta meşgul edecek şeyleri bırakması. «nakz» bir şeye münasip olmayan şeyleri ondan ayırmak için harekete geçmektir, meselâ elbisenin üstünden tozu silmek gibi. «Terk» bir şeyden hâli olmak ve kesilmek; yâni zatının kemalini talep için maddeyi bırakmak, «Rafz» bu artık bilküllüye zatına ait şeyleri atmaktır.

İrfan böylece kazanıldıktan sonra tabaka tabaka, yükseliş dereceleri başlar: İlk derece iradîdir. Arif iradesini takviye için riyazetler yapar. Riyazetler artınca, karanlıktaki şimşek gibi «çakış» lar başlamıştır. Demek «Nur-u Hak» kın lezzeti zuhura geliyor. Meleke artınca onu hazırlayan riyazete lüzum kalmaz. Derece yükseldi. Arif her an o nura müteveccih olabilir. Hattâ nur onu öyle ihata eder ki ârif artık her şeyde «Hak» kı görür. Bu hadde erince perdeler kalktı. Müşahede kapıları açıldı.

Fakat iki şeyin ayrılığı henüz duruyor: Biri kendine ibtihaç, yâni sevinç veren Hak, bir de o ibtihacı alan kendi; ikisi arasında bir saha var. Arif sonra o sahayı geçer. Artık kendisini de kaybetmiştir. İşte «vüsul», tam vüsul, Allaha ulaşış, burası sondur.

«Arif» ler nasıl olur? Onlar hep beşuş yüzlü ve çok tebessümlüdürler. İyiyi de kötüyü de aynı inbisatla karşılarlar. Çünkü onlar «Hak» la ferahlanmışlardır. Onlarda tecessüs olmaz, onlar halkın ahvalini araştırmağa kalkmazlar. Çünkü Hakla uğraşmaktan öyle işlere vakit bulamazlar. Arifler gayet secî ve cesurdur, çünkü insanların en çok korktuğu ölümden korkmazlar. Ariflerde kinden zerre bulunmaz, çünkü haturaları o kadar Hakla doludur ki kin için orada barınacak yer yoktur. Onların nazarında altınla kerpiç müsavidir, bu, Haktan gayrıyı istihkarlarından ileri gelir.

Böyle ârifler dünyada pek nadir zuhur ederler. Kendisine müşahede kapıları açılarak o ilâhî lezzeti tatmak; cumhurun buna inanmaması o lezzetteki ulviyetleri herkesin tadamıyacağıındandır. İnsan nasibi kadar yaratıldı [1].

İmam Gazali
(1058 - 1111)

İbni Sina dedi ki : Arif olmayana göre zühd dünya metanını verip ahret metanını almaktır. Buna bir nevi ticaret denilebilir. Hem de biraz ibadetle ebedî cenneti kazanmak gibi çok kârlı bir ticaret. Yine İbni Sina dedi

ki: Arife göre zühd masivayı, yâni dünyeviliği ayak altına almak ve lâhutla

[1] İbni Sina'nın tasavvuf bahsi, İbni Sina kitabının birinci kısmının yedinci etüdü olarak Mehmed Ali Ayni tarafından yazılmış 24 büyük sahifelik yazıdan telhis suretile ve süzme yolile çıkarılmıştır.

dolmaktır. Arif ibadetini mahza «zat-ı Hak» için yapar. [1] Bu, ibadeti cennet tamamı ve cehennem korkusundan kurtaran bir hasbilikti. Bu, irfan için, kâr veya korku yerine sadece sevgiyi mebdde yapmaktı.

İmam Gazali ise dinle tasavvufu birleştirmek istediği için o, ne kuru bir zahit gibi sadece korku mebdinde kaldı, ne de tam bir mutasavvıf gibi tamamen sevgi mebdine sarılabildi. Birinciye kapılsa tasavvuf, ikinciye kapılsa din gidecek. Onun için Gazali bu işte «beynelhavf verriça» düsturunu kabul etti: Yâni Allahı hem sevecek, hem de ondan korkacak-sın. Bu suretle hem iyi dindar kalıyor, hem iyi mutasavvıf oluyorsun.

Bu sistemle zühdi tasavvufa bayrak açan o yaman İmam iki nevi mutasavvıflara birden harp ilân etti: Hallac-ı Mansur gibi vecitten başka hakikat tanımayanlara, ve İbni Sina gibi vahdeti vücudün yüksekliklerine çıkmak daiyesiyle iman ve akidenin ötesine geçenlere. Her iki zümreyi de dine muzır gören Gazali iç vecdine dış imanı aşılamaı şiar edindi. O, en ileri bir enerji ile kabul etti ki, bizim hem derunî bir bilgiye ermekliğimiz, hem imanı kaybetmemekliğimiz mümkündür. Onun tasavvufu felsefeye bu noktadan giriyor [2].

Ne Hallâcın cûş ü huruşlu vecdi, ne İbni Sinanın vecitli felsefesi kütleler için tarikat kurmağa elverişli değildi. İmam Gazalinin zühdile tasavvufu birelştiren sistemi ise bunun aksinedir. Zaten İmamın felsefesinde dahi daima kütlelere hitap ettiğini görmüştük. O, tasavvuftaki tarikat teşekküllerini canlandırmak istedi. Tarikatler o zamana kadar sönük ve sünepeydi. Gazali, tarikatçılığa yeni bir hareket vermek için «mükâşefe yolu» sistemini icad etti. [3]. Muayyen zikirlerle uyularak yapılacak ibadetlerle keşiflere mazhar olmak yolu.

İmam Gazalinin bütün İslâm âlemine asırları aşan derin tesirler yapması ve kendinden sonra hemen bütün İslâm âlemini kendi ideolojisinin içine alması hususunda onun bu amelî tasavvufçuluğu da büyük rol oynadı. Tusta onun hem medrese, hem dergâh yaptırması; bu ikilik onun bir sembolüdür. Bununla o, hem «şeriat» ı, hem «tarikat» ı birleştirmiş oluyordu.

Muhidin-i Arabi (1156-1240)

Şeyh-ül-ekber Ebubekir Muhiddin İbni Arabî: Endülüsün Mersiye şehrinde doğdu. Sekiz yaşına girince Sevil'e tahsile gitti. Otuzundayken şark seyahatine çıkıyor. Bir müddet Mekke'de kalır. Mısır'ı, Suriye'yi, Irak'ı gezdikten sonra Anadolu'ya geçerek Konyada yerleşti. Orada, Sadreddini Kunevi'nin dul olan genç anasıyle evleniyor. Konya'da epey zaman kaldı. Üvey oğlu sonra Konya'da üvey babasın-

[1] Mehmed Ali Ayni, aynı mehaz.

[2] Carra de Vaux, Gazali, S.: 204.

[3] Semseddin Günaltay, İslâm dünyasının inhitatı sebebi, S.: 11.

dan aldığı feyz ile meşhur mutasavvıflardan olacaktır.

Muhiddin-i Arabî sonra Şam'a nakletti. Orada öldü. Mezarı da oradadır. Bir aralık türbesi mutaassıplar tarafından dümdüz edilmesine yıkıldı. Yavuz Sultan Selim Suriye'yi aldığı zaman ona yeniden bir türbe ve yanında da tekke ve cami yaptırdı. Şeyh-i Ekbere tecavüz edenlerin şiddetle cezalandırılacağına dair Yavuz'un müftüsü tarafından fetva dahi verildi.

Kendisi Avrupalılarca muasır tetkiklere zemin oldu. Onu yeniden aydınlatmağa çalışanların başlıcaları Miguel Asin ile Nickolson'dur. Birincisi onun «Fütuhat-ül Mekkiye» sini tetkik etti; ikincisi de çok dik-kate şayan olan şiirlerini tercüme ve nakleyledi.

Muhiddin-i Arabî azametli eser bırakanlardandır. Çok yazdı. Şark-da da halâ tesiri devam ediyor ve artıyor. Dört büyük cilt teşkil eden «Fütuhat-ül-Mekkiye» si ikinci defa olarak 1876 da Kahire'de basıldı. Tasavvufî kitaplarının şaheseri olup gayet karanlık ve derin olan «Fusus» u, Türk âlimlerinden Bâli Efendinin şerhiyle 1891 de İstanbul'da basıldı.

Eserleri güzel, geniş, ulvî, fasih, şairane imajlarla süslüdür ve oldukça popüler bir tarzda yazıyor. Ruh ve akla ait nazariyelerde büyük filozoflardan pek az ayrıldı. Bu hususta mümtaziyeti yok. Haşir, yâni ölümünden sonra dirilmek bahislerinde daha ziyade Gazali'ye yakındır.

Onun mühim bir hususiyeti de eserlerinde timsaller yaratmayı, yâni **ni remzi ifadeyi**, sevmesidir. 1907 de Kahire'de basılan Şakk-ül-ceyb, yâni göğsün yarılması, eserindeki ağaç sembolü meşhurdur. Bu ağaç âlem bahçesinde bulunuyor. Ağacın dallarında cismaniyeti temsil eden karga, heyulâyı temsil eden anka, aklın sembolü kartal, ve ruhun timsali güvercin gibi kuşlar bulunur.

Miguel Asin, Muhiddin'in sembol tarzıyla Danteninkiler arasında mukayeseler yaptı. Dante, nasıl feleklerde seyrana ettiyse bunu Muhiddin de yaptı: Bir mutasavvıfla bir filozof, Elkasır namındaki saraya giderler. Sarayın birçok odaları var. Kendilerine «akl-ı kül» rehberlik etmektedir. Batınî felsefenin sırlarını öğretmek için rehber sıra ile odaların kapılarını açar ve izahat verir.

Sofu ile filozof asıl büyük hakikati bulmak için yüksek seyrana çıkarlar. Arzi ve felekî bütün dereceleri geçecekler, küreden küreye uçuyorlar. Mutasavvıfın rehberi Peygamber, filozofunki seyyarelere müekkel olan ruhdur. Tâ Zühale kadar gidecekler. Fakat filozof takatlen kesildi. Daha uzağa gidemedi. Mutasavvıf ise seyyareleri bitirerek, sabiteleri de aşarak, kâinatın ruh ve zekâsına vardı. Hakikî filozof demek ki, mutasavvıfmış.

Muhiddin aynı zamanda büyük bir şairdir. Şiirlerini arabcadan ziyade acemce yazdı. Onlarda incelik var mümtaziyet, sembolik bir

mâna, ve hattâ biraz da renk ve parlâta var. Acem şî'rine yakışan bu tarz sayesinde melânkolik bir ihtıras derece derece hararetleniyor. (Buraya kadarki malûmat Carra de Vaux'dan alınmıştır.) [1].

Görülüyor ki, o hakikaten mürekkeptir; karanlık, derin, fakat başkalariyle dolu, felsefî fikirlerinde Fârabi ve İbni Sinaların gölgesi kaldı. Seyyarelerde seyahat doğrudan doğruya İbni Sina'nın Hay ibni Yekzan'ından alınmadır. Onun en büyük eseri tasavvufu tedvin etmiş olmasıdır. İbni Sina'nın felsefelerini, Gazalî'nin zühdi hamlelerini; Yunan ve Hind fikirlerini alarak, zaten şâir ve san'atkâr mizacının remzî edasiyle hepsini birbirine karıştırıp, iphamlar içinde, derin uğultular yapan bir azametle görünmeyi bildi.

Hilmi Ziya Ülken de «Türk Tefekkür Tarihi» nde şöyle diyor : Onun remziyetindeki elâstikiyet sayesinde, onu bir din sapkını gibi görenler de. bunun aksi olarak, ona en yüksek bir velî gibi bakanlar da onda istedikleri kadar delil buldular. Onun, bu elâstikiyetinden dolayı, bugünün felsefesine de uygun tarafları çoktur [2].

Kâtip Çelebi dahi «Mizan-ül-hak» kında Fir'avnın imanı meselesinden bahsederken onun Fir'avnın müminliğine kani olduğunu söyler. Şeyh bunu Kur'anla ispat ediyor. Aleyhine feveranlar patlar; Şeyh Ekber yerine ona «Şeyh-ül-ekfer» diyorlar. Kâfirin kâfiri! Kâtip Çelebi bu işte de o daima olgun ve mantıklı hükmünü verir: «Fir'avnın imanından Şeyhe ne zarar, ve küfründen ona ne fayda hâsıl olur? Şeyh hakkında hüsn-ü zan evlâdır. Hüsn-ü zan etmiyen hiç olmazsa sui zan mesleğine gitmiye. Mümin olana lâayık olan budur.» [3].

Fir'avunun imanı meselesi şundan gelir: Fir'avun, Beniisrail'i takip ederek Şap Denizine geldi. Musa, asasını vurunca deniz yarıldı, Musa ve kavmi karşı kıyıya geçtiler. Fir'avun baktı ki, deniz kapanıyor, boğulacak; Musanın peygamberliğine inanmadığı için nedamet getirdi ve iman etti. Fakat son dakika. Şimdi bu iman sayılır mı, sayılmaz mı? On yedinci asırda Ayasofyadaki Şeriatçi Hoca ve Sultan Ahmeddeki Tarikatçi Şeyhin varızlariyle halledilemiyen mühim meselelerden biri de bu idi [4].

[Muhiddin-i Arabî'nin üvey oğlu Sadreddin-i Konevî (ölümü: 1272) dahi ondan aldığı feyz ile devrinin mühim âlimlerinden ve mutasavvıflarından olmuştı. Rivayete göre cenazesini bile «kendisinden bir sene sonra ölen» Celâleddin-i Rûmî kaldırmıştı. Bu Konyalı Sadreddin'den Mevlâna bile feyz almış.]

[1] Les penseurs de l'islam, C.: 4, S.: 218 - 239.

[2] Türk tefekkür tarihi, C. : 1, S. : 150.

[3] «Mizan-ül-hak fi ihtiyar-ül-ehak».

[4] Naima Tarihi, C. : 6, S. : 218 - 230.

4 — SAN'ATKÂRANE TASAVVUF :

MEVLÂNA (1207 - 1273)

**Hayatı ve
türklüğü**

Babası Mehmed Bahaeddin Harzem'in en tanınmış âlim ve mutasavvıflarındandı. «Sultan-ül Ulema» diye meşhurdu. Vazırlarında hükümdarlar ve erkân bulunurdu. Manevî nüfuzunun büyüklüğünden kuşkulanan hükümdar, onu Belh'i terke icbar etti. Ailesiyle ve yanında oğlu küçük Celâleddin ile, Nişabur'a geldi, Şeyh Ferididdin Attar, bu ışıık gözlü çocuk hakkında hayırlı dualarda bulundu ve ona «Esrarname» sinden bir nüsha hediye etti.

Irak'ı, Hicaz'ı, Suriye'yi gezdikten sonra Anadolu'ya geçerek yedi sene Larende'de kalan Sultan-ül-ulema, Selçuk Hükümdarı Büyük Alâeddin Keykubad'ın mükerrer davetleri üzerine Konyaya geldi. Orada yerleşti. Üç sene sonra vefat edince yerine oğlu Celâleddin geçti. Babasının halifelerinden olup «Muhakkik» lâkabiyle meşhur olan Seyyid Bürhaneddin kendisinin manevî terbiyesine memurdu.

Bu sırada Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmesi Mevlâna'nın hayatında büyük bir inkılâp yaptı. Bu Azerî Türkü çok cezbeli bir adamdı. Profesör Nikolson onun yüksek bir âlim olmadığı halde kudretli cezbesi ve müthiş bir telkin kuvveti olduğunu anlatır, kendisi «Esrar-ı Rabbanîye» yi nakle memur olduğuna kanî idi. Nikolson, onu Sokratla mukayese ederek: «Her ikisinin de ham fikirleri deha sahiplerine ilka ve ham fikirlere san'atkârane bir şekil vermek hususunda birbirlerine benzediklerini» söyler ve ayrıca ölümünün fecaatı itibarıyla de birbirlerine benzediler.

Mevlâna'yı aylarca inzivada bırakıyor diye Şems aleyhine düşman bir muhit meydana geldi. O da habersiz bırakıp gitti. Mevlâna, derin bir hüznün içindedir, ne sema' yapıyor, ne gazel yazıyor. Bir gün Şam'dan bir mektup geldi, Şems-i Tebrizî'den; Mevlâna birdenbire canlandı, artık sema'da başlamıştı, gazel de. Büyük oğlu Sultan Veled'i bazı es-habiyle birlikte onu davet için Şam'a gönderdi, onun tekrar Konya'ya gelişi Mevlâna'ya büyük bir ruh bayramı olmuştu.

Kendi harem dairesinde terbiye edilmiş «Kimya» adlı genç bir kızı, Şems'in arzusu üzerine, ona nikâhladı. Yeni karı kocaya «tabhane» nin, (yâni matbah dairesi) bir sofasında küçük bir yer ayrıldı. Bütün kış mevsimini orada geçirdiler. Lâkin Şems ile Mevlâna'nın ortanca oğlu Çelebi Alâeddin'in arası açıldı. Onun teşvikiyle eski düşmanlar tekrar kıyam ettiler. Şems, bir rivayete göre kayboldu, bir rivayete göre de maktul düştü.

Mevlâna, gazellerinden ve lirik şiirlerinden mürekkep divanına, o-

nun adına izafeten «Divan-ı Şems-ül-hakayık» dedi. Bu yüksek mazharıyete «Bâba Kemal» namında evliya bir şeyhin duası sebep olmuş. Şems'i Tebrizî'ye «müşahede» ler vâki olduğu halde onlara «kelimelerin لباسını giydiremediği» için bu müşahedeler ifadesiz kalıyor. Baba Kemal işte onun bu üzüntüsü karşısında, ona Hâlık öyle bir musahib ihsan kılacak ki, o sayede adı kıyamete kadar dillerde destan olacak, demiş.

Mevlâna: Şems'den sonra, Zerkûb, yâni kuyumcu lâkabiyle meşhur Salâhaddin Feridun'u kendine musahip yaptı. Bu onun eski müritlerindendi. Mevlâna, kuyumcular içinde Salâhaddin'in dükkânı önünden geçerken, onun altın döğen çekicinin ahengiyle vecde gelerek semaa başlıyor ve şu matlaı okuyor:

*Yeki genci bedid âmed der in dükkân-ı zerkûbî
Zehi suret, zehi mana, zehi hubi, zehi hubi! [1]*

Salâhaddin bu hali görür görmez, döğdüğü altının ziyanını düşünmeksizin, çekici vurmakta devam ediyor. Mevlâna'nın davetiyle dükkândan çıkar. Artık onun hizmetindedir. Böyle bir cahili kendisine neye müsahib yaptı diye kızanlara karşı, Salâhaddin'e olan batınî rabitasını zahirî rabita ile de kuvvetlendirmek için, onun kızını kendi büyük oğlu Sultan Veled'e aldı.

On senelik samimî bir rabıttan sonra Salâhaddin'in ölümüyle Mevlâna'nın halife ve musahibliğine Çelebi Hüsameddin geçiyor. «Mesnevi» nin vücade gelmesinde bunun çok tesiri oldu. Mevlâna, sema' yaparak söylüyor, Hüsameddin de çevik kalemiyle onları zapt ediyordu. Birinci cilt bittikten sonra Hüsameddin'in karısı öldüğü için, bu iş iki sene fâsılaya uğradı. Hüsam, tekrar şeyhine yalvararak işe yeniden başladılar. Yedi, sekiz sene içinde o altı ciltlik azametli âbide meydana geldi. Son cildi, şükran borcunu öder gibi Hüsameddin'e ithaf etmiştir.

Mevlâna, son aylarda, artık bu âlemden ayrılmak zamanının geldiğini söyliyken birtakım gazeller yazıyordu. Hakikaten hastalandı. Doktorlar hastalığının ne olduğunu anlıyamadılar. Vefatında 64 yaşındaydı [2].

Mevlâna, şiirlerini Farsî diliyle yazdığı için, Avrupalılar bermutad, onu da İranî addederler. Halbuki o Belh gibi en katıksız Türk diyarındandır, Türk oğlu Türktür, Türkiyede büyüdü; türkçe şiirler de yazdı. Ve farsî bir rubaisinde açıkça Türk olduğunu da söyledi :

[1] Mânası: «Bu kuyumcu dükkânının içinde bir hazine peyda oldu. Ne çehre, ne ruh, ne güzellik, ne güzelli!»

[2] Mevlâna'nın hayatı bahsi Mehmed Fuad Köprülü'nün «İlk Mutasavvıflar» ından hulâsa edildi.

Bigâne negîrid mera zin kûyem

Der kûy-i şüma hane-i hud micuyem.

Düşmen neyem erçend ki düşmen ruyem

Aslam Türkest egerçi Hindî gûyem.

«Yabancı bellemeyin, ben de bu eldenim. Sizin diyarınızda kendi ocağımı aramaktayım. Düşman gibi görünüyorsam da düşman değilim. Hintçe söylüyorum amma aslım Türktür.» [1].

Mevlâna, yalnız Türklüğünü söylemek ve az da olsa yalnız türkçe şiirler yazmakla iktifa etmedi. O, Türklüğü de en yüksek bir şekilde methetti, Türkün seciyyesinden en kuvvetli bir çizgiyi alarak; Türkün hâkim ve kahraman tarafını gösteriyor:

Türk an büved kez bim-i o, deh ez harac eymen şeved

Türk an nebaşed ez tama' sili-i her kutsiz hored

«Türk odur ki onun korkusundan köy haractan emin olur.

Türk o değildir ki tamahkârlığı yüzünden her uğursuzun şamarını yer.» [2].

Divanı ve Mesnevisi

Carra de Vaux, mistik şiir mabedinin en yüksek iki kubbesi olarak Feridüddin Attar'la Celâleddin-i Rumî'yi görüyor [3]. Ve hele ikincisi için diyor ki: Mevlâna, ilimle çok uğraştı; hem de derin ve hakikî ilimle. O, anlar, tanır, ayırır. Şekle ve görünüşe takılıp kalmıyor. Eşyanın en samimî hakikatine nüfuz eder. O, ilimlerin sathında değil, lübbündedir [4].

Türkçe, arabca, ve acemceden başka yunanca da biliyordu. Onun rumca ile karışık, eski istilâhça «mülemma» denen tarzda, şiirleri de vardır. Olgun bir ilim ve hakikî bir felsefe; fakat o, bunları dimağda bırakmadı. Onları şiir ve san'atın kanatlı irtifai içine aldı. Hem yüksek, hem özlü oluşu bundandır. Yine bundan dolayı onun tasavvufu hem dimağlara ışık, hem kalblere heyecan verir. Mevlâna'da şairler mütefekkir kolkola gidiyor.

İkisi kolkola gidiyor amma bazan şair önde, mütefekkir arkadadır, bazan da bunun aksine. Onun iki büyük ve muhalled eseri ki, biri «Divan», diğeri «Mesnevi» dir. Divanda coşkun bir şair, uçuyor gibi hamleli yürüyüşlerle arkadaki mütefekkiri götürür, Mesnevide ise temkinli bir mütefekkir, arkadaki şairden neş'e alarak mevzun mevzun gider.

[1] Hasan - Âli Yücel «Mevlâna'nın Rubailer» 1932.

[2] Doktor Saim Erkun, İbni Sina kitabı, dördüncü kısım, 5 inci etüd.

[3] Les penseurs de l'islam, C.: 4, S.: 317.

[4] Aynı eser.

«Divan-ı Şems» otuz bin beyti havi bir âbidedir. Mevlâna'nın asıl şair ve san'atkâr tarafı orada görülür. Gazellerini ve lirik şiirlerini orada topladı. Harikulâde bir şiir hamulesiyle yüklü olan bu divan yalnız Acem edebiyatının değil, insan dehasının şaheserlerindendir. Mevlâna, orada nazmın şekline ve ahengine de dikkat eder. Rasgele bir gazelden bir iki beyit:

*Dide-i sirest mera, can-ı dîlirest mera
Zehere-i şirest mera, zühre-i tabende şüdem.*

*Güft ki divane nei, bâlık-ı in hane nei,
Reften ü divane şüdem, silsile bendende şüdem.*

*Güft ki şeyhî vü serî, pişrev ü rahberi
Şeyh niyem, piş niyem, emr-i tûrabende şüdem.*

«İç gözü bende, yiğit ruh bende, aslan yüreği bende, öyleyken senin aşkınla, parlak bir zühre oldum. Dedi ki, sen divane değilsin, ve onun için bu eve lâyük değilsin. Hemen gittim, divane oldum; onun saçları ile kendimi zincirlere vurdum. Dedi ki, sen şeyhsin, başsın; önden gidici, ve insanlara rehberlik edicisin; dedim ki, ne şeyhim, ne önde gidenim, ben senin ayağının tûrabıyım.» [1]

Mesneviye gelince: Bu altı ciltlik eserde 26 bin küsur beyit vardır. Mesnevi Türkiye, İran, Hindistan gibi acemcenin revaçta olduğu bütün müslüman ülkelerinde Kur'andan sonra en mukaddes bir kitap olarak kabul edildi. Ona «Mağz-i Kur'an», yâni Kur'anın özü dendi ve Mesnevi, daima mukaddes kitaplara hâs bir hürmet içinde, «şerif» sıfatıyla birlikte kullanıldı. Yedi asırdır bütün müslüman camilerinde va'zlar ya Kur'andan verilir, ya Mesneviden.

On beşinci asrın son büyük İran şairlerinden olan meşhur Molla Câmî, kendi kadar meşhur olan bir kıt'asıyla Mesneviyi şöyle met-hetmişti :

*An feridun-u cihan-ı manevi
Bes büved bürhan-ı kadreş Mesnevi.
Men çi gûyem vasf-ı an-âlicenab,
Nist peygamber veli dared Kitab!*

«Maneviyat cihanının yegâne hükümdarı olan Mevlâna; onun kadri kıymetine delil ki, Mesnevidir, ben o âlicenabı tavsif için ne diyebilirim: kendi si peygamber değil, amma kitabı var!»

Evet ona peygamber denemiyor, madem ki, Muhammed'den sonra

[1] İsmail Habip, Edebiyat Tarihi Notları.

peygamber gelemeyiz, fakat büyük peygamberler ki, «kitab» sahibi olanlardır, Mevlâna'nın da mademki «kitab» ı var... Bırak sen yine peygamber deme: İşte yedi asırdır Mevlâna, o kıt'anın bu nükteli havası içinde en kudsi bir sima olarak yaşadı. Dinen ona peygamber diymeyen, fakat evliyâlığı da ona küçük gören İslâm vicdanı ona «Kutb-ül-ârifin» dedi [1].

Mesnevinin nazım kısmı «Divan» gibi itinalı ve ahenkli değildir. Zaten hayatı bahsinde gördük ki, Mevlâna, bu altı ciltlik Mesneviyi sema' ederken söylüyor, ve halifesi Çelebi Hüsameddin de onları zabtediyordu. Yâni Mesnevi ele kalem alınarak yazılmış değil, irticalen vücade getirilmiş bir eserdir. Sonra Mesnevinin içi de «Divan» gibi coşkun ve girdibadlı değildir. Mevlâna, onu vasatî seviyyeye göre vücade getirdi [2].

Mesnevinin büyük şöretlerinden biri de oradaki hikâyelerden ileri gelir. Bu hikâyeler çok çeşitli ve çok muhtelif cephelidir. Onun bu hikâyeleri hep kendi icad ettiğine ihtimal verilemez. Onların bazıları dinî olup İncile ve Kur'ana ait hikâyelerdir. Bazıları da meşhur hükümdarlara ait menkıbelerdir: Peygamber Süleyman, İskender-i Kebir, Mahmud-u Gaznevî... gibi. Lâkin bu hikâyelerin Mesnevide hususî bir renk ve mâna alışları Mevlâna'nın onlara mistik bir tefsir vermesinden ileri geliyor [3].

Bu hikâyelerin mühim bir kısmı da Lâfonten'in «fabl» leri cinsinden hakikî «masal» lardır. Bunlarda da Mevlâna, tasavvufî fikirlerini temsili hikâyelerle anlatır. Bu cins hikâyeler çocuklar için toplattırılarak «Mesnevi-l-etfal» adıyla 1309 (1891) de Mısır'da ayrı bir kitap halinde basıldı. Bu hikâyelerin başlıcaları: Sebze Tüccarı ve Papağan, Aslan ve Tavşan, Aslanın Kurt ve Tilki ile Av Yapışı, Yılan Çalan Hırsız, Karnında Yılan Olan Adamın Hikâyesi, Bir Ayının Dostluğuna Aldanan Adam, Avcılara Üç Nasihat Veren Kuş... ilâh. [4].

Mesnevinin Türk edebiyat ve fikriyatında birçok şerhleri vardır. Bunların en meşhur ve makbulü İsmail Ankaravî'ninkidir. 16 ncı asırda yetişip 17 nci asır başlarında 1631 de ölen Ankaralı İsmail Dede[5]. Mesnevi'yi altı cild olarak şerhetmişti. Bu şerh matbudur.

Mesnevi bundan başka aynen ve nazmen tercüme edilerek «Nahifî» nin kalemiyle doğrudan doğruya türkçeye de nakledildi. 17 nci

[1] İsmail Habîb, aynı eser.

[2] Mehmed Fuad Köprülü, İlk Mutasavvıflar.

[3], [4] Carra de Vaux, Les Pen. de l'is. C. : 4, S. : 322 - 324.

[5] Kendi Ankarada doğdu, İstanbul'da Galata Mevlevihanesinde «Mesnevihanlık», yâni Mesnevi hocalığı yaptı. Sonra o Mevlevihaneye «post nişin», yâni şeyh oldu. Mesnevi şerhinden başka tasavvufî eserleri de vardır. Mezarı Galata Mevlevihanesindedir.

asrın sonlarında yetişip 18 inci asrın birinci yarısında, 1738 de, ölen ve:

Lâzım değil inayeti ehl-i tekebbürün

Bahşeyledim atâsını vech-i abusuna.

gibi, darbimesel mertebesine çıkacak derecede kuvvetli şiirler söyleyen Nahifî [1] Mesneviyi, aynı vezinde, ve kelime kelime denecek bir sadakatle ve hakikaten yüksek bir muvaffakiyetle türkçeye maletti ve bu sayede Mesnevi yalnız Acem edebiyatının değil, Türk edebiyatının da malı oldu. Mevlâna'nın Mesnevisi şu beyit ile başlar:

Bişnev ez ney çün hikâyet miküned Ez cüdâyihâ şikâyet miküned.

Nahifî de aynı eda ve aynı müedda ile şöyle başlıyor :

Dirle negden kim hikâyet etmede Ayrılıklardan şikâyet etmede.

ve devam ediyor:

Der : kamışlıktan kopardılar beni Nâlişim zâr eyledi merd ü zeni.

Şerha şerha eylesün sinem firak Eyleyim tâ şerh-i derd-i iştiyak.

Ehemmiyeti ve tasavvufu:

Carra de Vaux, «İslâm Ansiklopedisi» ndeki makalesinde Mevlâna'nın hayal zenginliği, ifade tenevvüü, rüstaî tasvirlerdeki kudreti, hissiyat inceliği, tefekkürle hissi yüksek bir şekilde birleştirmekteki kabiliyeti, ilim ve samimiyet gibi vasıfları bakımından garb tefekkür âleminde onun ancak Goethe ile mukayese edilebileceğini söyler. Şu kadar ki, Mevlâna'nın eseri morale istinat ettiği halde Goethe, bu mihverden uzaktır.

«Türk Tefekkür Tarihi» nde Hilmi Ziya Ülken haklı olarak Goethe ile Mevlâna arasında, İslâm âlemi ile garb tefekkür âlemi arasındaki umumî karakter ayrılıklarından ileri gelen, şu farkı da gösteriyor: Mevlâna'da tasavvuf iktizası, gaye eşya ve tabiat değil onun arkasındaki büyük vahdettir. Preromantiklerden olan Goethe'de ise gaye tabiattır. Onun için o, natüralizme gidiyor [2].

Mevlâna, tasavvuf sentezinin içine en büyük maya olarak «aşk» ı koydu. Her şeyin üstünde olan aşk, yalnız kaşa göze değil bütün kâinata yayılan aşk :

«Ay herkese diyor ki: Uyanın, muhabbet büyüktür, seviniz, seviniz, hepiniz aşk ile yanınız.», «Gecenin göğsünde füsunkâr bir ney inliyor.

[1] Asıl ismi Süleyman olup şiirde mahlası Nahifî olduğu için öyle şöret bulmuştur. Kendisi İstanbulludur, aynı zamanda hattatlıkta da meşhurdur. Devlet işlerinde de bulundu, İran ve Macar elçilerinin maiyetlerinde kendisine vazifeler verildi. Mesnevi tercümesi, aslıyla beraber, 1850 de Kahirenin Bulak matbaasında basıldı. Bu tercümeden başka divanı, ve Peygamber hakkında «Hilye» si, ve «Nasihatülvüzera» diye enteresan bir kitabı ve diğer eserleri vardır.

[2] Türk Tefekkür Tarihi, S.: 198 - 199.

Denizin dalgaları ay altında rakediyor. Bu akşam bütün cihan muhabbet nağmeleri ve ney havalarıyla titremektedir.»

*Men âşık-ı hüsnem, aşkest müacatem
Ez savmaa birünem, der kûy-i harabatem.*

Evet «ben güzelliğin âşıkuyum, âşk benim münacatımdır, Zühed mabedinin dışında ve âşk meyhanesinin içindeyim.» O: «Hüsün esrar-ı kâinatın anahtarıdır.» diyor. «Nasıl doğrudan güneşe bakamazsın, onun aya güzellik veren aksini seyredersin, ruhların güzelliğine de doğrudan bakılamaz. Onun ancak güzel bir yüze vurmuş aksini temaşa edebilirsin.»

Allah nedir? Mevlâna'nın panteizmi, yâni vahdeti vücudculuğu, en çok orada belli oluyor: «Allah, sen kudüm çalıcısın, biz senin vurarak çaldığın kudümleriz. Biz neyleriz, sen nağmesin. Sen bizde terennüm eden ruhsun, biz senin sözlerini aynen sana tekrar eden aksi sadayız.»

Mevlâna, hadsî bir sezisle âdeta keşifler yapıyordu. Bütün orta zaman iskolâstığı «yedi kat sema» nazariyeleriyle mahdud bir gök telâkkisinden ileri geçemedikleri halde Mevlâna, Mesnevisinde şöyle der:

*Ahteranend ez veray-ı ahteran,
K'akteran ü mahs nebüved enderan,*

*Sayiran der asümanhay-ı diğer
Gayr-ı heft in asüman-ı nâmver.*

«Bu yıldızların maverasında yıldızlar var, ve onlarda kıran. naḥs gibi şeyler yoktur. Onlar yedi kat diye bildiğimiz meşhur semaların gayrısında, başka başka semalarda seyrederek dururlar.» O a'zamiyetteki lâyetenahiyeti böyle açıkça sezip söylediği gibi asgariyeteki lâyetenahiyeti de harikulâde bir şekilde şöyle ifade ediyor: «Zerreler gördüm, ağzılarını açmış birbirlerini ifna ediyorlar. Fakat ben size bunları söyleyemem!»

Hele güneş hakkındaki telâkkîleri âdeta, bundan bir asır evvel ölen Lâplâs'ın nazariyesini tâ 13 üncü asırdan müjdeliyor gibidir: «Vaktiyle sema gölünde güneş tek başına yaşıyordu. Âşk ile kararsızdı. Münzevi bir râhip gibi mahzunane dolaşıyordu. Allah ona, ruhunu saç dedi. Senin muhabbet göz yaşların altın renkli şua'larındır. Ben nasıl yarattımsa sen de yarat, dedi» [1].

Mevlâna, insanlığa dinler üstünden, bir insan göziyle bakan, o şe-

[1] Abdullah Cevdet'in Büyük Harpten önceki «İctihat» mecmuasında «Dil-i Mest-i Mevlâna» serisi altında çıkan makalelerden.

refli genişliğe de malikti. Bir beyitinde şöyle diyor: «Ben bir pergelim ki, bir ayağı şariat üzerinde durmakta, diğer ayağı bütün dinleri devretmektedir.» Bu görüşte bütün beşeriyeti kucaklayan bir kül var. Yahudilik gibi dar dinlere hücumu ve hristiyanlığa sempati gösterişi de bundandır. Mesnevide Yahudileri terzil eden ve hristiyanlara cemile gösteren birçok hikâyeler vardır [1].

Mevlâna'nın tasavvufundaki fikir malzemelerinde, başta Muhiddin-i Arabî olmak üzere Attar'ların ve sairlerinin şüpheşiz tesirleri vardır. Fakat onun fikir sistemindeki kudret ve orijinallik şuradan geliyor. İran panteizmi sadece kaderî, Yunan panteizmi de yalnız beşeridir. Mevlâna, bu ikisini kemalli bir ahenkle birleştirdi. Onun plâtonik aşkında yalnız Allah değil, insan da var, insanın bütün kalbi ve bütün kalb derinliği. O, Şeyh Sadi'yi aşksız ve sadece aklı olduğundan dolayı beğenmez. Onun tasavvufî hikmeti ne insanı eriten Şarklı, ne insanda kalan Yunanlıdır [2]. Mevlâna'nın bundan da yüksek tarafı tasavvufa verdiği bedifliğin azame-tinde tecelli eder.

Fakat onun bu bedii tasavvufundan da mühim tarafı, bediiyetini ruhlara aşlamak suretile hayatta yarattığı büyük eserde olsa gerek. O, İslâm âlemine yeni bir ayın, yeni bir teşekkül, o teşekkülle o ayın içinde yeni bir hayat getirdi. Dinin memnularını dine ibadet yapan bir tarikat: şiir, musiki, raks. Mevlevîliğin güzelliği hep güzel san'atlardan gıda ve kanad alışıındaydı.

Bütün Osmanlı İmparatorluğunda, yer yer kurulan mevlevîhanelerle, asırlarca ve asırlarca, mevlevîlik manevî bir saltanat halinde yaşadı. Bu mevlevîhaneler yer yer ve zaman zaman cahil şeyhler ve tenbel dervişler elinde tereddilere uğramakla beraber mevlevîlerden edebiyatımızda yüzlerle şair ve hele pek çok musikişinas yetişti. Yalnız şiirde Şeyh Galib'le musikide Büyük Dede o dergâhların bütün günahlarını affettirmeğe değer.

Celâleddin-i Rumî, yâni pîrim

Efendim, padişahım, destgirim.

diyen Şeyh Galib onu «Hazreti Canan» diye tavsif ediyordu:

Aceb ki sineye çekmekde bin belâ çekdim

Bakılsa «Hazret-i Canan» canım olsa gerek.

«Hazreti Canan» ın Konya'daki türbesi üstünden yeşil bir söbülükle yükselen kubbesi bile yedi asırdır halâ sivri bir zekâ halinde göklerden bir şey tırmalayıp duruyor.

5 — TASAVVUFA UMUMİ BAKIŞ:

1— NAZARİ TASAVVUF:

İki unsur Buraya kadar gördüğümüz şahsiyetlerden de anlaşılıyor ki, tasavvufta iki esaslı unsur vardır: Biri dinî ve zühdi, öteki zihnî ve felsefî. Yâni birincide İmam Gazalî, ikincide İbni Sina. Birinciler «şariat» le «tarikat» i mezcetmeğe çalıştılar. İkinciler ise şeriâtı genişlete genişlete şeriâtın dışına çıkıyor gibi göründüler.

Tabii bu iki unsur, karpuz dilimi gibi, kat'i olarak ayrılmış değildir. En zühdi mutasavvıflarda felsefî unsur bulunduğu gibi, en keskin filozoflar da kendilerini dinden ayrı saymadılar.. Büyük mutasavvıfları ayıran cihet bu iki unsurun dozlarıdır. Meselâ Hallac'da zühdi unsur en asgarî hadde iken, Gazalî'de bu âzamî derecede bulunuyor.

İki hüviyet Tasavvufun zihnî ve zühdi olarak iki unsuru olduğu gibi bir de akide ve tarikat, ideoloji ve aksiyon olarak da, iki hüviyeti vardır. Birincisi tasavvufun yaratıcı, ikincisi de yapıcı tarafı oluyor.

Yaratıcılık büyük şahsiyetlerden, onların kafalarındaki ışıktan ve ruhlarındaki heyecandan geldi. Bu akide ve ideoloji alevidir. Bundan tasavvufun dalga dalga akideler silsilesi doğdu. İşte birkaç tanesi:

Bir «vücudü mutlak», bir «vahdeti mutlaka» var, yokluk o varlığın gölgesi. Mükevvenat onun tezahürü. Bu tezahürat kesret halinde görünür, aldanma, esas vahdettedir. Var olan bir, tecelli eden bin bir. Mevlâna diyor ki: «Şaşı biri iki görüyorsa, ben ikiyi bir görüyorum!»

Zevahir madde, vahdet ise ruhtur. İnsan nasıl gövde ve ruhsa, kâinat da öyle. Hepimiz büyük ruhtan bir ruh zerresiyiz. Hep ummanın katraları. Katra umman değil amma, umman katralardan mürekkep. Bizdeki ruh mademki büyük ruhtan bir zerredir, o «asıl merci» e, ayrıldığı yere gitmek için çırpınır, gövdenin kafesine kapanmış kuş gibi. Ölmek, kafesin kırılıp, kuşun büyük mercie uçmasıdır.

Bu akide silsilesi şuraya gelir: Dünya maddî âlem, ahret ruh âlemi. Madde «sakil», yâni cisim; ruh «lâtif» yâni cisimlikten ârî. Peki daha dünyada iken öteki âlemle «ittisal» olamaz mı? Madde ve ruh, yâni dünya ve ahret arasında, üçüncü bir âlem var, buna «âlemi misal» denir. Riyazet ve ibadetle dünya alâkaları hiçe indirilirse misal âlemin-desin; orada maddî sıklet gitti, insan şeffaflaştı; bu ne gövde, ne ruh; bu, ikisi arası.

Kesafet ve hafiflik: Cemad en keşif olandır, nebat ondan hafif, ağırlığı bıraka bıraka çıkıyoruz, hayvan, insan; daha çıkıyoruz, «insan-ı kâmil» buna «urûc» derler. Urûc ruhta biter. Ruhun tekrar «heyûlâ» ya

girmesi, cemada inmesi. bu «nüzul» dır. Urûc ve nüzulden «devriye» çıkar. Devir, ruhun şekiller değiştirerek ezelden ebede gidişi: Yunus Emre onun için, Muhammed'le Miraca çıkan, Ömer'le adalet yapan, onun oğliyle zinada bulunan benim, dedi!

Bunlar «ilim» le olmaz. İlmin vasıtası beş hassamızdır, bu beş hassa, noksandır, aldatıcıdır. ilim, zevahir âlemini öğretir. Değişen, fanî olan kesret âlemi. Onun maverasındaki asıl büyük vahdet, asıl büyük hakikat, oraya ne beş hassamız yetişir, ne kitab, ne medrese. Oraya «irfan» la ulaşılır. Arif âlimin bilemeyeceğini bilen. İlmi öğreten hoca, irfanı veren mürşiddir. Yalnız medresedeysen şeriattasın, irfana gideceksen tarikate gir.

İdeolojide üç tezahür

Tasavvufun akide ve ideolojisini yaratanlarda, yâni onun nazariyeciliğini yapanlarda dahi üç nevi tezahür görüyoruz: Bunun birisi felsefî mistizmdir, bu içteki nefisle dıştaki mevzuu vahdetleştirerek bir bilgi ve bir âlem sistemi kurar. Diğerî san'atkâr mistisizmi; bu, sembolik bir lisanla ifade edilmiş olan ruhî haletin yaşanmasıdır. Örtülü bir lisanla sırrî bir ruh haleti terennüm eder. Almanlar buna «manevî hulûl» diyorlar [1].

Tasavvuftaki zühdi ve zihni unsura bu bediî unsur da ilâve edilince, İslâm tasavvufunda neye o kadar biribirinden ayrı ve renk renk şahsiyetlerin, hep tasavvuf camiası altında birleşebildiklerinin sırrını anlamış oluruz. Bu üç unsurdaki dozların derecelerine göre, mağribde duranla maşrikta duran, mutasavvıf olarak el ele verebiliyorlardı :

Acemde Sadi gibi ahlâkçılar, Hafız gibi rindler, Attar gibi mesnevîciler; Türkte Yusuf Hâs-ı Hâcib'in siyaset ve cemiyetçiliği, Ahmed Yesevî'nin «hikmet» e bürünmüş temiz zahidliği, Yunus Emre'nin şeffaf bir sadelik içindeki masumane ritmi, ve Fuzulî'nin plâtonik bir aşk gazesiyle örtülü, o ölümü bile tatlılaştıran derin mistiği... Sonra İbni Sina'daki felsefî irtifa, Muhiddin-i Arabî'deki karanlık homurtu; Gazâlî'deki kelâmcı tasnif ve Mevlâna'da fikre geniş kanadlar takan şairlik... İşte tasavvufun geniş elâstikiyeti sayesinde bu kadar ayrı şahsiyetler aynı damgayı alarak birleşebiliyorlar.

Halbuki garb tasavvufu böyle değildir. Garbdeki tasavvuf mücerred kaldı. İslâm tasavvufu gibi ilme, felsefeye, şiir ve san'ate bu kadar geniş çapta yayılamadı. Onun için İslâm tasavvufunu etrafiyle anlamadan ne İslâm felsefesi, ne de İslâm edebiyatı anlaşılabilir.

[1] Hilmi Ziya Ülken, Türk Tefekkür Tarihi, C. : 1, S. : 148.

**Tasavvuf ilmi
ve tasavvuf
lûgati**

Tasavvufun zaman geçtikçe fikirleri, ideolojileri, ve nazariyeleri o kadar genişledi, o kadar dal budak saldı ki, tasavvuf başlı başına bir ilim oldu. Bütün o nazariyeleri, tasavvuf cereyanlarındaki o felsefî farkları göstermek için ayrıca eserler yazılmağa ihtiyaç hissedildi. Bu ihtiyaç daha on ikinci asırda bile kendini göstermiş, o asrın âlim ve mutasavvıflarından Şahabeddin Sühreverdî «Arif-ül-maarif» i yazmağa mecbur olmuştu.

Tasavvuf böyle bir ilim haline geldiği gibi tasavvuf için ayrı bir lisan da vücuda geldi. Dinin hududu çevrilmiştir, o katıdır. Onun muayyen ibadet ve akideleri vardır. Fakat kalb ve ruh hududsuzdur, heyecanlıdır, mistik ve metafiziktir. Kalb ve ruhun bu ihtiyaçlarını sadece din tatmin edemiyor. Tasavvuf işte bu ihtiyacdan doğdu. Bu, dini genişletmekti. Bu genişletiş fazlaya varınca dini yırtış gibi oluyor, o zaman mutasavvıflara dinsiz damgası yapışacak. Nitekim birçok mutasavvıflar o düşnama uğradılar. Buna çare? Çare tasavvuf için ayrı bir lisan kullanmaktı, çifte manalı bir lisan.

Daha Bâyezid-i Bestamî ve Cüneyd-i Bağdadî zamanlarında bile, dincilerin tazyikına karşı, tedbirli hareket etmek zarureti duyulmuştu. Onlar, kendilerini sipere alabilmek için, dincilerin kullandıkları ıstılahları, o ıstılahlara ayrı ve kendilerine göre mana vererek kabul etmek yolunu tuttular. Meselâ «Tevhid» kelimesini onlar dinciler gibi «vahdaniyet-i ilâhiye» manasına değil, «vahdaniyet-i ısrakiye» manasına alıyordular [1]. Bu suretle mutasavvıflar «bir başka lûgat tekellüm» etmenin yolunu bulmuşlardı.

Zaman ilerledikçe bu tasavvufî ıstılahlar ve lûgatlar de alabildiğine genişledi. O kadar ki, bunun için de ayrı kitaplar yazılmak zarureti meydana geldi. On dördüncü asır âlimlerinden olup on beşinci asır başında vefat eden Seyyid Şerif Cürcanî'nin meşhur «Tarifat» ı, İslâmî ilimlerin ıstılahlarını bildirdiği kadar, tasavvuf ıstılahlarının da bir ansiklopedisi mahiyetindedir [2].

Lûgatta meyhaneci mânasına gelen «pir-i mey» tasavvufta mürid manasına gelir. «Harabat» meyhane değil, dergâhtır. Şarab, bildiğimiz içki değil, irfan demektir. Tasavvufun kelimelere verdiği bu ikinci ve batınî mananın elâstikiyeti divan edebiyatında şairlerin pek çok işine yarıyordu. Baki gibi kazaskerler, Yahya Efendi gibi şeyhül-islâmlar tekfirlerden o sayede kurtuldular. Zahirî manaya karşı tasavvufî mana bir kalkan oluyordu. Şeyhül-islâm kızı olan Fitnat gibi kadın şairler,

[1] Doktor Dozi, Tarihi İslâmiyet.

[2] Hilmi Ziya Ülken, Türk Tefekkür Tarihi, C. : 1, S. : 149, ve İbrahim Alâeddin, Meşhur Adamlar, C.: 1, S.: 265.

hayatta yüzlerini erkeklere göstermedikleri ve gösteremeyecekleri halde, şiiirlerinde; tasavvufun lûtfiyle, meyhaneye postu sermiş gibi görün-düler!

2 — FİLÎ TASAVVUF :

Tarikatlerin mahiyeti

Tasavvuftaki, nazariye ve ideolojiye ait, birinci hüviyyeti gördük. Fiil ve aksiyon olan ikinci hüviyyete ise tarikat denir. Bu tasavvuf akidelerinin kütleleşmesi demektir. Nazariyeler taazzi etti, taazziler birer tarikat şeklini aldı. Tarikat demek akidelerin, o tarikate dahil, bütün ferdlerce müşterek bir meslek haline gelişidir. Fakat tasavvufun bu ikinci hüviyyeti birinci gibi yaratıcı değil, bu kalıplaşma ve klîşeleşmedir.

Tarikate girenler, tarikatın prensiplerine uyarak tasavvufu öğrenenler bunu kendi içlerinde yaşayarak, vecdin alevleriyle tutuşarak canlı şekilde değil, onlar bunu yaşanmamış ruhî haletlerin donuk zarfları gibi aldılar. Ferdler orada önceden yaşanmamış bir âlemin disiplinli havası içine girerek yuğrulmağa başladılar.

Tasavvufun ideoloji kısmını ferdler yaptı. Yaratma ferdlerden gelir. Tasavvufun kütleleşmesi ise tarikatleri doğurdu. Kütle yaratmaz. Fakat bu hal tarikatlerin ehemmiyetini azaltmıyor. Kütle kuvvettir. İdeoloji akılsa kütleyle gövde gibi bakabiliriz. Gövdeyi hareketlendiren akılsa, gövdesiz akıl da mücerred bir şeydir. İslâm tasavvufu yalnız ideolojide kalaydı mücerredde kalacaktı.

Tarikatler de tabii ideolojiden doğdu, fakat onlar kendilerini doğuran ideolojiyi gövdeleştirdiler. Ana ideoloji şuradan geliyor: Peygamberde iki hüviyet var; Nebilik, Resullük. Birincisi manevîdir, ikincisi şeriattır. Muhammed, son peygamber olduğu için artık şariat ve risalet yok. Fakat manevî olan nübüvvet bilkuvve devam ediyor. Bu kimlerle devam eder? «Kutub» larla. Kutubda manevî nübüvvet temessül etti, evliyaların nebi varisleri oluşları bundandır.

Kutublar da bir seviyyede değil, onların en büyüğüne «Kutbu Ekber» veya «Gavs» denir. Peygamberin manevî tarafı gavste tam tecelli halini aldı. gavslerin ve kutubların zaman ve asırlar içinden birbirine irtibatlarına «silsile» denir. Her tarikatın kendi kutublariyle böyle bir silsilesi vardır. Bu manevî bir şecere ve ruhanî bir neseb gibiydi.

Tarikatlerde ikilik

Bu silsileler Peygamberin Sehabelerine kadar giderdi. Bu suretle tarikatler dinî manzaralarını kuvvetlendirmiş oluyorlardı. Bu iş o kadar ileri gitti ki, bu plâtonik neseb, maddî neseble bile karışıyordu. Meselâ kendilerine «İsfendiyarlılar», «Kızıl Ahmedliler» dahi denen «Candar Oğulları» Kastamonu'daki bu meşhur hanedan katıksız Türk oldukları halde,

onlardan Şemsi Paşa, kendilerinin Halid ibni Velid neslinden olduklarını ilân ediyordu!

Tarikat silsilelerinden çoğu ilk halifelerden ya Ebubekir'de, ya Ali'de müntehi olurlar. Tarikatlere en esash iki kaynak rolünü onlar görüyor. Eğer bir tarikat daha ziyade dinî ise mutlaka o Ebubekir'e varır, yok daha gayri zühdi ve serbest ise o da Ali'ye müntehi olur. İşte burada da tasavvuftaki o iki unsuru görüyoruz: Zühdi ve zihni unsur. Bu iki unsur, tarikatleri de iki büyük kısma bölmüş oluyor.

Tarikatlerde merhaleler ve merhalelerde safhalar

Tarikatler, müridlerle dervişleri, pratik bir psikoloji sistemi içinde yuğura yuğura tarikatin gayesine eriştirmeye çalışırlar. Bunlarda merhaleler, o merhalelerin de safhaları vardır. Birinci merhaleye «şariat» veya «kanun» denir. Mürid burada İslâmdır, mümindir, muntazam din ibadetine tâbidir. Allah, diğer zahid müslümanlar gibi, onun için de henüz bir «fikir-i harici» dir. Bu merhale görülüyor ki, zevahir ilmidir, dış manalar âlemidir, henüz havasla öğrenilen bilgiler mertebesindeyiz.

İkinci merhale «tarikat» veya «usul» dür. İşte fi'li tasavvufa buradan giriyoruz. Artık âyinler başladı. Âyin ham müridi, manevî ameller uğrunda maddî amelleri terke alıştırmaktır. Buna «yola girmek» denir. Bu merhale bir gaye değil, bir geçiş oluyor. Yalnız geçiş öyle kolay değil. Merhalenin birtakım safhaları var: Tövbe, perhiz, feragat, sabır, emniyet, ve teslimiyet...

Bunlar «zikir» le yapılır. Zikir şuuru sadece o şeyin üzerine teksif ettirir. Şuur sadece bir şey üzerine inhisar edince onun iştigal sahası daralmış, diğer şeyler o sahadan kovulmuş olur. Bütün bunlardan mak-sad safha safha nefsi körletmektir :

İnsanda iki türlü nefis var: Nefsi emmare, nefsi levvame. Birincisi arzu ve heveslere koşmayı, ikincisi menetmeği emreder. Bu ikilik Freud (Fröyt) ün «libido» ve «censure» mekanizmasına benzer. Tarikatler bugünkü iradeci ruhiyatın vardığı neticelere hadsi bir usulle, hayattan ve tecrübeden gelme bir sezikle vardılar [1].

Üçüncü merhale «marifet» tir. Bu, teessürî ve hissi terbiyedir. Tarikatci burada artık müridin ruhunu tasfiye ettirir, ruh şeffaflaşır.

Dördüncü ve son merhale «hakikat» ve yahut «yakîn» dir. Bu artık ruh üstünden zihnin incilâsıdır. İlk devrenin havasla elde edilen basit ve zevahir ilmine aid zihni bilgi değil, duyulup yaşanmış ruhi haletlerin zihni idraki. Orası kemal rütbesi: orada artık ufuklar açıldı.

Artık Allah nefiste tecelli etmiştir. Oraya çıkan, «vücudu mutlak» da bekaya erişti. Oraya çıkan Mansur, «Enel-hak» diye bağırды.

Muhiddin-i Arabî buna itiraz eder. İnsan hakikattir. fakat «mahz-ı Hak» değil. Hakka eriş var, Hak oluş yok.

O erişişe «ittihad» mânası vermekten tasavvufun dejenere olmuş tarikatleri meydana geldi. Fatımiler. İmamiler, Dürziler, Kırmitler, gibi tarikatler (Siyasî Tarikatler bahsine bakınız, S. : 266-269) eski Mısır ve eski Hind'de olduğu gibi tenasüh, hulûl, Allahlaşmak gibi akidelere saptılar. Bunlar hakikî tasavvufca merduddur.

Netice İki nevi tasavvufun birincisinden, yâni nazarî tasavvuf-tan felsefe, şiir ve san'at istifade etti. Bu sahada İslâm âlemi ve islâm milletleri renk renk dehâlar yetiştirdiler. Bunların ortaya koydukları ideolojiler İslâmlığı yükseltti. Mutasavvıflar dindeki korku ve cehennem tarafını attılar. Yalnız Allaha muhabbet ve insanlık aşkını aldılar. Bu, Kur'anın dışına değil, içine baktı. O içe bakarak insanlığı gördüler.

Onun için Mevlâna, «Benim pergerimin diğer ayağı bütün dinleri devreder.» dedi. Onun için Muhiddin-i Arabî «Maksud tûi Kâbe vü büthane behane» dedi. Ve onun için Yunus Emre :

*Ararsan Mevlâyı kalbinde ara
Kudüs'de, Mekke'de, Hac'da değildir.*

dedi.

Tasavvufun fiil ve aksiyon tarafı da İslâmlığın ma'serî ahlâkını yarattı. Disiplinlendirdiği kütlelere dinamik hareketler verdi. Tarikatler İslâmlığı yaydı. Çeşid çeşid devletler kurdu. İslâm tarihinin çalkantılarını en çok tarikatler doğurdu. Hulâsa tasavvuf İslâmlığın hem fikrini, hem fi'lini kucaklamıştır. Onu anlamadan İslâm medeniyetinin ne fikriyatı, ne edebiyatı, hattâ ne de tarihi anlaşılır [1].

[1] Tasavvuf bahsi için umumiyetle Mehmed Fuadin «İlk Mutasavvıflar», Mehmed Ali Aynî'nin «Hacı Bayram-ı Velî», Hayderizade İbrahim Efendinin «İslâm'da Tarikatler», Doktor Dozi'nin «Tarihi İslâmiyet», Hasan Âli Yücel'in «Türk Edebiyatına Toplu Bakış, Hilmi Ziya Ülken'in «Türk Tefekkür Tarihi» gibi kitaplarından istifade edilmiştir.

İSLÂMLIKTA TÜRKÜN MEVKİİ

1 — UMUMÎ HULÂSA :

«İslâm iskolâstığının teşekkülü» faslıle hele «İslâm medeniyetinde yaratıcılık» faslında baştan başa Türk'ün ne büyük rolü olduğunu görüp geldik. İlimde, felsefede, bir kelime ile yaratıcı medeniyette en geniş çapta rol yapan Türklerdir. Bunları toplu bir tahattur halinde kısaca hulâsa edelim :

Evvelki fasılların tarihçesi

Emevîler devrinde Türklerin henüz sahneye çıkmadığı zaman, bütün İslâm âleminde, fikrî ve ilmî denecek hemen hiç bir hareket görülmedi. İslâm âleminin bütün ilim, fikir ve felsefe hareketleri, Emevîleri deviren büyük 750 ihtilâlden sonra, Türklerin fa'al rol oynamalarile başlar. Yine gördük ki, ilk fikir hareketlerinin Basra'dan çıkışı dahi oraya Emevîlerin ilk zamanında Maverâünnehr'den binlerle Türk münevverinin getirilip yerleştirilmesinden ileri gelmişti (Bak, S: 228)

«Muhammed'in islâmlığı» başka, «sonraki islâmlık» başkaydı. Gördük ki bu sonraki müslümanlık en ziyade hadîs ilminden doğdu. Hadîşçilik müslümanlığın ummanlar gibi derin ve geniş bir ilmi olmuştı. Bazan hayırlı, bazan zararlı, fakat müslümanlık bu hadîs ilminin mahsulüdür. Yine gördük ki hadîsin beş ana kitabı vardı ve bu beş ana kitabı da Türkler vücuda getirmişti. (Bak, S. : 257).

İslâmî ilimlerin bütün dünyaca bile ehemmiyet verilen sahası fıkıhtır. İslâm fakihlerinin, yâni hukukçularının sultanı ise İmamı Âzam Ebû Hanife'dir. Fıkha en geniş ufukları o açtı. Malikî, Şafîî, Hanbelî'lerin dar görüşlü ve ananeci, sünnetçi arab fıkına karşı o. daha beşerî, zamanın terakkiyatı ile yürümeğe daha elverişli bir fıkıh kurmuştu. Ve Ebû Hanife Türktü. (Bak, S. : 258 - 260).

Yine islâmî ilimlerden «kelâm» a ilk temel olan, ve islâmlıkta ilk dinî fikir hareketini dalgalandıran «Kaderiye» ve «Cebriye» mezheplerin-

den ikisinin de müessisi iki Türk'tür (Bak, S. : 262). Sonra İslâm'da ilk felsefî fikir hareketi olan «mütezeccilik», yâni «İslâm rasyonalizmi» de yine gördük ki Türkler tarafından kurulmuştu. Bunu kuran Bakteryalı bir Türkün oğlu Ömer İbni Ubeyd'di (Bak, S. : 263).

Tarih, coğrafya, seyahat, siyaset gibi islâmî ve lâdini ilimlerde de Türklerin nasıl büyük hizmetler yaptığını görmüştük. İslâm âlemine biz-zat yaşadığı vak'aları anlattığı için en canlı tarihi veren Ebû-l-Fidâ Türk olduğu gibi bütün ömrü ve bütün faaliyeti Mısır Türk hükümdarlarının emri altında geçmişti (Bak, S. : 283 - 285).

Coğrafya ve seyahat sahasında Hindistan'a ait o lâyemut ve muhalled eserile bugünün müsteşriklerini bile hayran bırakan Elbirûni, en öz ve en koyu bir Türk'tü. Onun on birinci asrın birinci yarısında yazdığı o eseri müsteşrikler bu asrın bir kitabı gibi gördüler (Bak, S. : 293). Elbirûni türklüğün Fârabî ve İbni Sina ile beraber birinci safta gelen şereflierindendir.

Siyaset ilmi itibarile üç mühim eserin üçünü de Türkler verdi. İslâm âleminde ilk siyaset kitabını yazan Fârabî'ydi. O, bunu onuncu asrın birinci yarısında yazdı. İkinci eser Yusuf Hâsî Hâcib'in on birinci asrda vücuda getirdiği türkçe manzum Kudatkubilig'dir. Üçüncüsü de büyük Selçuk devleti hükümdarlarının veziri olan Nizamülmülk'ün «Siyasetname» sidir. Biri arabca, biri türkçe, biri acemce olan bu üç eserin üçü de türklüğe ait bulunuyor. Zaten İslâm âleminin bütün siyasi hâkimiyetini ele alan Türkler için siyasetin ilmi kitaplarını yaratmak ta tabii bir mevhibeydi (Bak, S. : 303, 306, 320).

Müsbet ilimlerin her sahasında ise hep yaratıcı ve ön safta olarak Türkler görüldü. Tabebette yalnız islâmlığın değil, yalnız Avrupa ortazamanının değil, rönesanstan sonralara, 17 nci asır sonlarına kadar bütün dünyanın en büyük otoritesi İbni Sina'dır. Onun tıp âleminde yarattığı keşifleri (Bak, S. : 310) ve onun hıfzıssıhacılıkta da ne kadar bugünün denecek bir zihniyetle geniş çapta nazariyeler kurduğunu gördük (Bak, S. : 332 - 334).

Hey'et ilmini falcılıktan kurtararak müsbet ve riyazî sahaya çıkarlar da, yine gördük ki, Türklerdi. Nısfinnihari ölçenler «Şakiroğulları» denen üç Türk kardeşti. İlk büyük heyetşinas Ferganalı Ahmed'di. İslâm âleminde ilk rasathaneleri kuran Harzemli Musaogulları ve nihayet Kopernik'ten dört asır önce Arzın güneş etrafında döndüğü meselesini en geniş ölçüde tedkik eden büyük Elbirûni; hepsi, hepsi Türk (Bak, S. : 210 - 213).

Riyaziye ilmini ilk kuran ismi üstünde İbni Türk'tü. Riyaziyenin en büyük dehâsı olan ve cebirle logaritmayı icad eden Harzemli Musa oğlu

Mehmed; beşeriyete bugünkü rakamları veren Türk. Müsellesatı kuran Horasanlı Ebü-l-Vefâ, yine müsellesat dâhîlerinden Mervli Hasib Ahmed. Neye saymalı, riyaziyat hep Türk diyarlarının ve o diyarlardaki Türk çocuklarının eseridir (Bak, S. : 313 - 314).

Yaratıcı felsefeye gelince: Onu ki, Fârabî, Elbirûni ve İbni Sina yarattı; felsefenin yalnız aslan payı değil, bütün varlığı ve şerefi Türk'ündür. Zaten Arabdan filozof yetişmediğini yine Arab âlimlerinin kendileri itiraf ediyordu. Kadı Said-ül-Endülisi «Tabakat-ül-Umem» adlı eserinde «arabların felsefeyle iştigale hazırlıklı olmdaıklarını ve Arablardan sadece iki filozof yetiştiğini» söyler [1].

İslâm felsefesinin «maşrik» ve «mağrib» diye iki büyük mektebe ayrıldığını görmüştük. Bu iki mektepten ilk inkişaf edeni ve asıl yaratıcılık yapanı maşrik mektebiydi. O mektebi Fârabî, Elbirûni, ve İbni Sina gibi üç orijinal Türk dâhisi temsil eder. Mağrib mektebi ise hem maşriktan sonra, hem de onun tesiri altındadır. Mağrip mektebinde beşeriyetin ilk «felsefî romanı» nı yazmakla meşhur olan İbni Tufeyl bunu İbni Sina'nın «Hay ibni Yakzan» ından mülhem olarak vücuda getirmişti. O mektebin en büyük mümessili ve Avrupahılarca en meşhur şahsiyeti olan İbni Rüşd ise bu şöhretini en ziyade Aristo şerhciliğine borcluydu (Bak, Maşrik ve mağrip mektepleri, S. : 313-345 ve 346-351).

2 — TÜRKÜN SİYASİ HÂKİMİYETİ :

Müsteşriklerden ve Türk tarihçilerinden meşhur Leon Kahün: «Eğer Türklerin himmeti olmasaydı İslâm medeniyeti o kadar yükselemez ve o derece geniş iklimlere dağılamazdı.» der [2]. Bütün ömrünü vererek en ciltlik «İslâm tarihi» ni yazan İtalyan müverrihi Leone Kaetano da dedi ki : «Çöden yeni bir din çıkaran Arablar, çok geçmeden o dini başkaları (yani Türkler) ellerine aldıktan sonra, yine çıktıkları çöle çekildiler.» [3]

Türklerin İslâm âlemindeki siyâsî rolünü üç safhaya ayırabiliriz. Birincisi «mukavemet», ikincisi «ırkî nüfuz», üçüncüsü «Devlet hâkimiyeti». Yeni bir din hamlesile Arablar, İslâmî devletin başlıkları zaman zaman Türkler, büyük bir siyâsî devletin prenslikleri halindeydiler. Bunların bir kısmı harabe ve bir anda yıkıldığı halde bir kısmı mukavemeti bir iki asır sürdü.

Devlet hâkimiyeti ise üç dört defa alınıp verildiği oluyor.

du. Türkler İslâm olunca da istiklâllerini bırakmadılar. Zaten İslâm olmaları bu istiklâl içindi. Çünkü cizye alınmamak şartile Müslüman oluyorlardı. cizye alınmamak Arabla müsavi olmaktı. Arabdan başkasına mevali, yâni köle diyen koyu arabcı Emevîler bile Türk'ün bu müsavat ve istiklâl enerjisi karşısında eğilmeğe mecbur kaldılar.

Vak'a hem tuhaf, hem ibretlidir : Türklerden cizye alınmayınca gelirinin azaldığını gören haris bir Arab valisi, Semerkand halkından cizye almağa kalkar. Türkler de derhal islâmlığı bırakırlar. İslâmlığı bırakmak yeniden harp haline geçmektir. Bunu işiten Emevî halifesi Ömer ibni Abdülâziz (717 - 720) Türklerden cizye alınmasını şiddetle meneder. Cizye kalkınca Müslüman olanlar çoğalmağa başlıyor. Büsbütün telâşa düşen vali halifeye yazar :

— Türkler akın akın Müslüman oluyorlar ama, bakalım sünnet oluyorlar mı?

Halife cevap verir :

— Allah Peygamberimizi hidayete davetçi olarak gönderdi, sünnetçi olarak değil! [1].

«İrkî nüfuz» dediğimiz ikinci safhanın ilk büyük hamlesi Emevîleri deviren meşhur 750 ihtilâlile başlar (Bak, S. : 227). Arab şovenliğine timsâl olan Emevîler devrildikten sonra Ceyhun kıyılarından Abbasî devletin yeni merkezi Bağdad'a boyuna Türk kütelleri akıp duruyordu. Halifelerin hassâ orduları da Türklerden teşkil edilince Devletin bütün nüfuzu Türk'ün eline geçmişti. Abbasî devletinden bahsederken gördük ki, eskiden askerler halifeye sadakat yemini ettikleri halde şimdi halifeler askere sadakat yemini ediyorlar. (Bak, S. : 230).

Devlet halindeki siyasi hâkimiyet safhasına gelince: İlk büyük Türk devleti Sâmanoğulları tarafından kuruldu (874 - 999). Bu devletin cediti olan Sâmân Yavğı, Belhli idi. Oradaki büyük mabedin başbuğı bulunuyordu. Onun dört torunu Memun zamanında Maverâünnehr valiliklerine tayin edildiler. Bunlardan Nâsır ibni Ahmed, Bağdad halifeleri zayıflayınca, istiklâlini ilân etti. Onun halefi İsmail zamanında Devlet, İranı da zaptetti. İranlılar üzerinde daha ziyade nüfuz kazanmak için kendini «Sasanîler» den göstermişti. Bu Türk devletinin İranî zannedilmesi bundandır. Yoksa Devletin asıl merkezi Buhara, ikinci merkezi Semerkand'dı [2].

İkinci büyük Türk devleti olan İlkhanlar, yahut Karahanlılar (932 - 1212) Orta Asya'da, Türkistan'da hüküm sürdüler. Bunlara «Hâkanî» devleti de denir. Üçüncü Türk devleti Gazneliler (962 - 1183) Af-

[1] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 2, S. : 22 - 28.

[2] Sâmân'ın Şaman olması lâzım geldiği hakkında Şemseddin Günaltay'ın İkinci Türk Tarih Kongresinde, «İslâm dünyasının inhitatı sebebi» nde kıymetli bir etüdü vardır. S. : 4 - 6.

Mehmed; beşeriyete bugünkü rakamları veren Türk. Müsellesatı kuran Horasanlı Ebü-l-Vefâ, yine müsellesat dâhilerinden Mervli Hasib Ahmed. Neye saymalı, riyaziyat hep Türk diyarlarının ve o diyarlardaki Türk çocuklarının eseridir (Bak, S. : 313 - 314).

Yaratıcı felsefeye gelince: Onu ki, Fârabî, Elbirûni ve İbni Sina yarattı; felsefenin yalnız aslan payı değil, bütün varlığı ve şerefi Türk'ündür. Zaten Arabdan filozof yetişmediğini yine Arab âlimlerinin kendileri itiraf ediyordu. Kadı Said-ül-Endülisi «Tabakat-ül-Umem» adlı eserinde «arabların felsefeyle iştigale hazırlıklı olmdaıklarını ve Arablardan sadece iki filozof yetiştiğini» söyler [1].

İslâm felsefesinin «maşrik» ve «mağrib» diye iki büyük mektebe ayrıldığını görmüştük. Bu iki mektepten ilk inkişaf edeni ve asıl yaratıcılık yapanı maşrik mektebiydi. O mektebi Fârabî, Elbirûni, ve İbni Sina gibi üç orijinal Türk dâhîsi temsil eder. Mağrib mektebi ise hem maşrikten sonra, hem de onun tesiri altındadır. Mağrip mektebinde beşeriyetin ilk «felsefî romanı» nı yazmakla meşhur olan İbni Tufeyl bunu İbni Sina'nın «Hay ibni Yakzan» ından mülhem olarak vücuda getirmişti. O mektebin en büyük mümessili ve Avrupalılarca en meşhur şahsiyeti olan İbni Rüşd ise bu şöhretini en ziyade Aristo şerhciliğine borcluydu (Bak, Maşrik ve mağrib mektepleri, S. : 313-345 ve 346-351).

2 — TÜRKÜN SİYASÎ HÂKİMİYETİ :

Müsteşriklerden ve Türk tarihçilerinden meşhur Leon Kahün: «Eğer Türklerin himmeti olmasaydı İslâm medeniyeti o kadar yükselemez ve o derece geniş iklimlere dağılamazdı.» der [2]. Bütün ömrünü vererek on ciltlik «İslâm tarihi» ni yazan İtalyan müverrihi Leone Kaetano da dedi ki : «Çölden yeni bir din çıkaran Arablar, çok geçmeden o dini başkaları (yâni Türkler) ellerine aldıktan sonra, yine çıktıkları çöle çekildiler.» [3].

Türkün İslâm âlemindeki siyasî rolünü üç safhaya ayırabiliriz. Birincisi «mukavemet», ikincisi «ırkî nüfuz», üçüncüsü «Devlet hâkimiyeti». Yeni bir din hamlesile Arab duları Türk illerine de istilâya başladıkları zaman Türkler, büyük bir Devlet yekpareliğinden mahrum, feodal prenslikler halindeydiler. Bununla beraber koskoca İran devleti bir darbeye ve bir anda yıkıldığı halde bu perakende Türk prensliklerinin mukavemeti bir iki asır sürdü.

Bazı şehirlerin uzun yıllar içinde üç dört defa alınıp verildiği oluyor.

[1] Hilmi Ziya Ülken, Türk tefekkür tarihi, C. : 1, S. : 174.

[2] Birinci Türk Tarih Kongresi, S. : 289.

[3] Leon Kaetano, İslâm tarihi, C. : 3.

du. Türkler İslâm olunca da istiklâllerini bırakmadılar. Zaten İslâm oluşları bu istiklâl içindi. Çünkü cizye alınmamak şartile Müslüman oluyorlardı. cizye alınmamak Arabla müsavi olmaktı. Arabdan başkasına mevali, yâni köle diyen koyu arabcı Emevîler bile Türk'ün bu müsavat ve istiklâl enerjisi karşısında eğilmeğe mecbur kaldılar.

Vak'a hem tuhaf, hem ibretlidir : Türklerden cizye alınmayınca gelirinin azaldığını gören haris bir Arab valisi, Semerkand halkından cizye almağa kalkar. Türkler de derhal islâmlığı bırakırlar. İslâmlığı bırakmak yeniden harp haline geçmekti. Bunu işiten Emevî halifesi Ömer ibni Abdülâziz (717 - 720) Türklerden cizye alınmasını şiddetle meneder. Cizye kalkınca Müslüman olanlar çoğalmağa başlıyor. Büsbütün telâşa düşen vali halifeye yazar :

— Türkler akın akın Müslüman oluyorlar ama, bakalım sünnet oluyorlar mı?

Halife cevap verir :

— Allah Peygamberimizi hidayete davetçi olarak gönderdi, sünnetçi olarak değil! [1].

«İrkî nüfuz» dediğimiz ikinci safhanın ilk büyük hamlesi Emevîleri deviren meşhur 750 ihtilâle başlar (Bak, S. : 227). Arab şovenliğine timsâl olan Emevîler devrildikten sonra Ceyhun kıyılarından Abbâsî devletin yeni merkezi Bağdad'a boyuna Türk kütleleri akıp duruyordu. Halifelerin hassâ orduları da Türklerden teşkil edilince Devletin bütün nüfuzu Türk'ün eline geçmişti. Abbâsî devletinden bahsederken gördük ki, eskiden askerler halifeye sadakat yemini ettikleri halde şimdi halifeler askere sadakat yemini ediyorlar. (Bak, S. : 230).

Devlet halindeki siyasî hâkimiyet safhasına gelince: İlk büyük Türk devleti Sâmânîler tarafından kuruldu (874-999). Bu devletin cediti olan Sâmânî Yavğı, Belhli idi. Oradaki büyük mabedin başbuğı bulunuyordu. Onun dört torunu Memun zamanında Maverâünnehr valiliklerine tayin edildiler. Bunlardan Nâsır ibni Ahmed, Bağdad halifeleri zayıflayınca, istiklâlini ilân etti. Onun halefi İsmail zamanında Devlet, İranı da zaptetti. İranlılar üzerinde daha ziyade nüfuz kazanmak için kendini «Sasanîler» den göstermişti. Bu Türk devletin İranî zannedilmesi bundandır. Yoksa Devletin asıl merkezi Buhara, ikinci merkezi Semerkand'dı [2].

İkinci büyük Türk devleti olan İlkhanlar, yahut Karahanlılar (932-1212) Orta Asya'da, Türkistan'da hüküm sürdüler. Bunlara «Hâkanî» devleti de denir. Üçüncü Türk devleti Gazneliler (962-1183) Af-

[1] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi, C. : 2, S. : 22-28.

[2] Sâmânî'nin Şaman olması lâzım geldiği hakkında Şemseddin Gülnaltay'ın İkinci Türk Tarih Kongresinde, «İslâm dünyasının inhitatı sebebi» nde kıymetli bir etüdü vardır. S. : 4-6.

ganistana ve Hindistanın şimali garbisine, yâni Pencab'a hâkim oldular. Bunlardan Mahmud Gaznevî ilk defa «sultan» namını aldı. Onun devrinde payitaht olan Gazne en parlak bir mamure ve en yüksek bir medeniyet merkezi olmuştu.

Nihayet büyük Selçuklar devleti (1040-1157). İslâm âlemi artık tamamen Türk hâkimiyetine geçiyor. İlk üç Türk devleti hep Orta Asya'da. Türkistan'da, Hindistan şimalinde, ve nihayet İran'da idiler. Selçukîlerle Türk devletçiliği garba kaydı, Irak alındı, Akdenize dayanıldı : Artık bütün Asya Müşlûman âlemi bir tek Devlet haline gelmiş oluyordu.

Zayıf ve bitkin bir halde olan Abbasî halifesi Selçukların ilk büyük hükümdarı Tuğrul Beyden istimdad etti. Bir ordu ile gelip Bağdad'ı zapteden Tuğrul, kendisini orada sultan ilân eder. Halife ona iki taç verdi, bu iki taç onun iki iklimi de, yâni mağriple maşrika, sultan olduğuna delâlet ediyordu. Tuğrul sırf dinî ve plâtonik bir mahiyet alan halifelik sıfatını kabul etmedi. O sıfatı halifede bırakarak kendisi halifenin kızı Seyyide'yi zifafına aldı.

Onun halefi Alp Aslan'ın 1071 Malâzgird cenginde kendisinin on misli Bizans ordusunu mahvederek imparatoru esir alması: Bu zaferin azametine bakınız ki, bir sene sonra Türk süvarileri Üsküdar önünde bulunuyor. Büyük Selçuk devletinden ayrı bir kol halinde kurulan Anadolu Selçuk devleti (1077-1308) ilk hamlede merkezini İznik'e kurmuştu. İstanbul alınacak, Fâtih'in 15 inci asır ortasında yaptığı şey 11 inci asır sonunda olacak.

Fakat bütün Hristiyan Avrupanın, milyonluk ordularla, taassuptan bir seylâbe halinde, şarka, yâni körpe Anadolu Selçuk devleti üzerine yüklenmesi... Roma devleti hakkındaki muhalled eserinde ünlü İngiliz müverrihi Gibon, çift sütunla altmış bir büyük sahife tahsis ettiği Haçlı seferlerine şöyle başlar : «Türkler tarafından Kudüs'ün zaptından takriben yirmi yıl geçince, Piyer Lermit namında bir papaz, artık Bizans imparatorlarından bütün ümidini kesmiş, bütün Avrupa cengâverlerini toplayıp harekete getirmeğe başlıyor.» [1]

3 — ÜÇ BÜYÜK İŞ :

1096 da, Piyer Lermit'in milyonluk sürüsü Anadolu'ya geçer geçmez Türkler tarafından kâmilten kırılıktan geçirildi. Ertesi sene altı yüz binlik asıl ordu; ilk hamlede İznik'i alacak. Karadan ve gölden yükleniyorlar, nafîle. Göldeki gemileri tekerlekli arabalar üzerinde karadan yürüterek saldırdılar, nafîle. Boyuna kırılıyorlar. Yedi hafta uğraştılar, yine alamıyorlar.

[1] Edouard Gibbon, Histoire de la décadence et de la chute l'empire Romain, C. : 2, S. : 639.

Türkler nihayet mukavemet imkânı olmadığını anlayınca şehri, kendi müttefikleri olan, Bizanslılara teslim ederek çekildiler. Anadolu'dan geçerken boyuna harp, boyuna telefât, bu altı yüz binlik ordu Kudüs'ü alırken elli bindi.

Kudüs Hristiyan krallığı kuruldu, Suriye Selçuk devleti ortadan kaldırıldı, Şam, Antakya, Haleb, Urfa, bu krallığın hinterlandıydı. Garpten boyuna gelen kuvvetlerle bu krallık beslenip duruyor. Fakat hülya yarım asır bile sürmedi. Türkler dört taraftan harekete geçmişlerdi. 1144 te Urfa kurtarıldı. Bütün Avrupa yeni baştan çalkanıyor. Almanya imparatoru ile Fransa kralının iki büyük ordu halinde gelişleri, hepsi mahvedildiler. İki hükümdar ancak maiyet hizmetçileriyle dönüyorlar.

1187, Türkler Kudüs'ü de istirdad ettiler. Artık Avrupa buna tahammül edemezdi. Büyük hükümdarlar seferi : Denizle karayı birleştirerek yapılan sefer. İngilizlerin Aslan yürekli Rişar'ı, Almanların Frederik Barbaros'u, Fransızların Lui Filip'i... hepsi nafile, Kudüs'ü alamadılar, Fransa kralı hastayım diye döndü, Aslan Yürekli Rişar dişlerini gıcırdatarak döndü, ve kırmızı sakallı Frederik, Silifke çayında öldü: Alınan bir Akkâ kalesine mukabil bütün orduları mahvolmuştu.

Papa tepiniyor : Kudüs mutlaka alınmalı. Artık krallar onun sesine kulaklarını tıkadılar. Papa şövalyeleri hareketlendirdi. Bu, artık tacıdarlar ordusu değil şövalyeler ordusuydu. Hepsi İtalyan Bonifas'ın umum kumandanlığında toplandılar. Papa onlara sakın Anadolu'dan gitmeyin dedi. Anadolu Haçlı ordularına mezardı. Kudüs'ü almak için denizden gideceklerdi. Şövalyeler ne papayı dinlediler, ne Kudüs'e gittiler. Gidip Bizans'ı aldılar. Papa istediği kadar onları aforoz ededursun, onlar Bizans saraylarının mozayıkları üstünde tencerelerini kaynatarak keyiflerine bakıyorlar.

Nihayet İtalyayı da elinde bulunduran, Alman imparatoru İkinci Frederik'in o meşhur seferi : Türklerle harbedeceği yerde, onlarla ticaret müzakerelerine girdi. Papa ona aforoz tufanı yağdırırken Frederik orada lâik bir tetevvüc merasimi yapıyor. Hiç papaz yok; tacı kendi eliyle giydi. İtalyaya dönünce ülkesinden papayı koğdu. üzerinden aforozu kaldırttı. Artık yalnız Haçlı seferleri değil, aforoz da iflâs etmişti.

Bir sefer daha, bir daha... Hepsi boş, ünlü İngiliz müverrihi Gibon, Haçlı seferlerini şu satırlarla bitirir: «... Türklerle Hristiyanlar arasında bu kadar uzun zamandır yapılan kanlı boğuşmalar neticesinde, Hristiyanlar münhezimen tardedildikten sonra, oralarda hazin ve ıssız bir sükût hüküm sürüyor.» [1]. 1096 dan 1270 e kadar, iki asra yakın süren bir boğuşma: Eğer Türkler olmasaydı Haçlılar çoktan herşeyi silip sü-

[1] «Histoire de la décadence et de la chute l'Empire Romain» C. : 2, S. : 700.

püreceklerdi. Fakat karşlarına Türk çıkınca: Süpürecekler süpürüldü.

Moğollara Garbın şarka saldırışı daha yarıdayken felce uğradık-
mukavemet tan sonra tarihin büyük akışı yine yoluna devam edecek.
Yine Bizans tehlikededir. Fâtihin on beşinci asır orta-

sında yapacağı on üçüncü asırda yapılacak. Fakat bu sefer de Şarktan Moğol kıyameti patladı. Bu, Haçlı tehlikesine benzemiyor. Bu, Büsbütün vahim bir şey. Siklet merkezini Asya ortasından Asya garbine, yâni Anadolu'ya nakleden Müslümanı Türk için, Garpten gelen Haçlı tehlikesine karşı bütün Şark tükenmez bir kaynaktı. Halbuki bu sefer tehlike Şarktan geliyor. Anadolu Türk'üne artık ne garpten, ne cenuptan meded yok.

Putperest Moğol, dişlek kafa iskeletli «Ölüm bayrağı» nın kara dehşetini ufuklara bir çığlık kasırgası halinde saldırı saldırı geliyor. Bedevîliğin şehre ve medeniyete hücumu. Mamureler viran, beldeler perişandır. Türklükle beraber islamlık ta gidiyor. Fakat ne oldu? Türk devletlerini yenen Moğol bir de baktık ki, çok geçmeden Türk ırkına yenilmiştir. Müslümanlığı kabul eden Moğollar müslümanlık ve türklük içinde eriyip gitti. Moğol da yok, Selçuk ta. Anadolu yama yama küçük beyliklere bölünmüş; Bizans geniş geniş nefes alıyor.

İslâm Nefesi çabuk kesildi; küçük bir beylik; daha ikinci hükümdar Orhan zamanında Bizans imparatorluğu sadece surlarının içine çekilmiş bir şehirdir. Tık nefes bir
hakimiyeti şehir. Hristiyan Avrupa yeniden çalkanıyor. Kudüs

alınmadı, şimdi de Hristiyan devletleri mi elden gidecek? Yeniden Haçlı hareketi. Yeni Türk devletini doğarken boğuverecek hareket. Kosova cengi; Avrupadan bütün Rumelinin tapusunu alış; Niğbolu cengi; Avrupalıları o tapuyu imzalattı. Yıldırım Beyazid, Bizans'ı kuşattı. Şehir, kökü oynamış bir ağaç gibi sallanmaktadır. Şehir onun pençesinde. On beşinci asrın ortasında olan asrın tam başında olacak. Fakat Şarktan Timurlenk'in zuhuru: Bizans, üçüncü defa yine kurtuldun!

Ankara cenginin neticesi ne oldu? Hiç, sadece Bizans'ın alınmasını yarım asır durdurdu. Timurlenk gibi bir cihangirin o müthiş darbesinden sonra tuz buz olup dağılmışken çabucak nasıl kurtulduk? Türk ırkının çelikli zembereği, yassı tırsın, fakat kırılmıyor. Yıldırım'ın şehzadeleri, birbirleriyle boğuşurken bile, yine Bizans'ı muhasara ettiler.

Fâtihin fethi: Bütün orta zaman kapanmıştır. Yavuz'un Merc Dabık'ı; Cezayirden Kafkaslara kadar bütün İslâm âlemi tek elde bulunuyor. Kanunî'nin Mohaç'ı; iki asır Avrupanın göbeğinde otur. Avrupa âlemi orta zamanı bitirip rönesansa geçerken Türk te bütün İslâm âleminin serdarlığına geçti.

Garpten gelen Haçlıları yeniş, şarktan gelen Moğolları eritiş, ve böyle en büyük cihan badirelerinden sonra bütün İslâm âleminin başına ge-

çış; bu üç büyük iş, hep Türk'ün işi: Allah Kur'anda Arablara karşı ne demişti? «Sizin yerinize sizden olmıyan başka bir kavim ikame edilecek», «Allah öyle bir millet getirecektir ki...» [1] Kur'an islâmlığın sahiden bir mucizesidir.

4 — TÜRK İÇİN METHİYELER :

İki türkolog

Kâşgarlı Mahmud «Divan-ı lûgat-üt-Türki» sini 1073 te, yâni Malâzgırd'den iki sene sonra bitirdi.

O muazzam eseri tabii çok önceden yazmağa başlamıştı. On dokuzuncu asırda meydana çıkışı türkiyat ilmine ve âlemine inkılâp ufukları açan bu muhalled eserin mukaddimesinde müellif, kitabını Arablara türkçe öğretmek için yazdığını anlatırken, şöyle der :

Devlet güneşi hep Türk bürcündedir. Bütün hükümdar hanedanları Türktür. Türk'ün kudretine hudut yok. Türkçe konuşanlar mes'ud olurlar ve türkçe bilmiyenler husran içindedirler. Türk olmıyanlar da, hiç olmazsa türkçeye sığınarak zarardan kurtulabilirler. Bu kitabı işte bunun için yazdı.

Türk bütün milletlerin üstündedir. Zaten iki hadîs var: Biri, «Türk dilini öğreniniz, onların uzun saltanatı var.» diyor. Diğeri; bu, hadîsi kudsîdir [2] : «Benim askerim vardır, ben ona Türk adını verdim, onu mağrıkta sakın kıldım, herhangi bir kavim nizamdan çıkarsa Türkleri onlar üzerine hâkim kılarım.» [3].

Realist kafalı müellif diyor ki: «Eğer bu hadîsler doğru ise mucibince amel etmek her mümin için dinen dahi lâzımdır. Yok, bu hadîsler muhdesse bundan da şu anlaşılır: Demek Türk o kadar kuvvetli ki böyle hadîsler ihdasına zaruret hasıl oldu, öyleyse bu zarurete boyun eğmeli» [4].

Kâşgarlı Mahmud prens ve belki hükümdar ailesine mensup asıl bir Türk'tü. Yeni meydana çıkan 12 nci asra mensup, diğeri bir türkologun ise Türk olup olmadığını kat'i olarak bilmiyoruz. Bu; Fahreddin Mübarekşah'tır. Gaznelilerden sonra Gorkular Afgan ve şimalî Hindistana hâkim oldular. Bu hâkimiyet 1148 - 1215 arasındadır. Bunlardan beşinci hükümdar Gıyasüddin Mehmed'in Sarayında Fahreddin Mübarekşah «Fahri müdir» diye meşhurdu. Binden fazla kitap etüd ederek ve on iki yıl uğraşarak «Şecerei ensab» adile muazzam bir tarih yazdı. Burada peygam-

[1] Tefsir ilmi faslında : «Büyük bir Türk müfessiri» bahsine bakınız. S: 251.

[2] Hadîsi kudsî, Allahın Peygambere ilham ettiği ve Peygamberin Allah namına söylediği hadislerdir. Yâni bunlar âyete yakındır.

[3] Bu hadîsin tercümesini İsmail Hakkı İzmirli'den aldım; Müslümanlıktan evvel Türk kültürü, S. : 7.

[4] Divan-ı lûgat-üt-Türk ve Kâşgarlı Mahmud hakkında, ayrıca «Orta zamanda Türk edebiyatı» faslında malûmat verilecektir. Oraya da bakılması.

berlerin, eshabın, hükümdarların ve namlı vezirlerin şecereleri vardı. Müellif bu kitaba methal mahiyetinde bir de farisî bir mukaddime ilâve ediyor.

Eserin asıl tarih kısmı henüz elde edilememiştir. İngiliz müsteşriklerinden olup Londra Şark dilleri mektebi müdürü olan Denison Ross tarafından o uzun mukaddime meydana çıkarıldı. Türkoloji bakımından çok mühim olan ve 1927 de Londrada basılan bu 84 sahifelik farisî mukaddime müellif Türk haşmetinin sebeplerini araştırmaya da mühim bir kısım ayırmış.

İzzet ve Devlet hep neye Türklere nasiptir? Fahreddin Mübarekşah bunun sebeplerinden birini ırkî kabiliyette görüyor : Başka milletler gurbete çıkarsa hakîr olur. Türk ise gurbette derhal emir olur. Efrasyab dermiş ki : «Türk sedefte inci gibidir, denizde iken onun kıymetini bilemezsin, fakat denizden ve sedeften çıkınca o taçlara ziynettir.», yâni Türk kendi vatanındayken herkes gibi, fakat vatanından çıkınca bambaşka oluyor. Fahreddin'in bu görüşündeki doğruluk, sonraki asırlarda da, Türkün her gittiği yerde hükûmetler kurmasile boyuna sabit olup durdu.

Müellif yine bunun neticesi olarak diyor ki : Hazreti Âdem'den beri para ile alınan kölenin padişah olduğu görülmemiştir. Bundan yalnız Türk müstesnadır; Kutbeddin Ay gibi ki köle iken Hind'e hükümdar oldu. (Gorlular devletinde Ay Bey Gazne fâtihi Muizüddin Mehmed'in kölesi iken şahsî dirayeti ve kahramanlığı sayesinde umumî intihapla ve ordunun tasvibile hükümdar olmuştur .) Fahreddin'in Türk'ten kölelerin bile hükümdar olabileceği hakkındaki o görüşü de sonraları yine teeyyüt edip durdu. Eyübîler ve Mısır Memlûklerinde «kölemenlik» hattâ en yüksek aristokratlığa çıkarılmıştı : Hükümdar ve Valii umumî gibi mevkilere ancak kölemenler geçebilirdi.

Fahreddin Türkteki kuvvetin mühim bir sebebini de onun dini bütün bir millet oluşunda görüyor. Başka milletler müslümanlığı ruhlarına sindirmek için uzun zamanlara muhtaç oldukları halde Türkler müslümanlığa girince hemen tam Müslüman oldular. Sonra başka milletlerden irtidad edenler çıkıp durduğu halde Türk hiç irtidad etmez. Türkler bütün kalblerile Müslümandırlar. (Bu da bütün vakââlarla sabit oldu).

«Şecerei ensap» müellifince Türk haşmetinin asıl mühim sebebi Türk vatanının eşsiz derecede büyük ve geniş oluşudur. Yer yüzünde Türkistan'dan büyük ülke yok. Onca Türkistan demek Türk hâkimiyeti altında bulunan yerler demektir. Türk ülkesinin hudutlarını şöyle gösteriyor: Şarkan Çin, cenuben Hind dağları, garben Rum (yâni Şarkî Roma), ve şimalen ye'cüc me'cüc diyarı. (Yâni meçhûl iklim.) Görülüyor ki İran bile

Türk hudutlarından haric gösterilmiyor, çünkü İran da hep Türk hâkimiyeti altında [1].

Arabların şehadeti

Fahreddin Mübarekşah'ın, büyük bir türkoloğ ve Türk dostu olmasına rağmen, onun Türk olup olmadığını bilmiyoruz. Türklerin meziyetleri hakkındaki diğer şehadetleri de doğrudan doğruya Arablardan alalım. En başta Câhiz gelir. Carra de Vaux onun ehemmiyetini anlatmak için şöyle diyor :

Şarkta çok meşhur olduğu halde Garpta az tanınan bu dokuzuncu asır müellifi, mutezilecilerin ileri gelenlerinden serbest fikirli bir filozoftu. Câhiz çok mütebahhir, gayet fasih, ve son derecede çirkindi. Halife Mütevekkil'in çocuklarına mürebbi tayin olunduğu zaman, hükümdar onun yüzünü görünce iki bin dirhem verip geri yolladı.

Bu dürüst karakterli mütefekkir herkese iyilikten hoşlanırdı. Hizmetçisinin işlerini bile kendi görürmüş. Bu kadar yorulmamasını söyleyen birine dedi ki : «Ne ağaçların tepesinde öten kuşların terennümü, ne çalgılara refakat ederek teganni eden dilber bir hanendenin sesi bana kendisine hizmet ettiğim bir kimsenin (Teşekkür ederim) demesi kadar tatlı gelmez.» O, sistemli bir filozof değildi, o fikirden fikre atladı. Fakat onda, bütün bunlar üstünde, yüksek bir felsefî zekâ vardır [2].

Hayatı dokuzuncu asrı kaplıyan Câhiz, Türklerin Abbâsî devletinde büyük bir nüfuz kazandığı zamanda yaşadı ve Türkleri yakından tedkik imkânlarını buldu. Türklerin meziyetlerine o kadar hayran oldu ki «Türklerin faziletlerine dair kitap» diye müstakil ve mühim bir eser dahi vücuda getirdi. İşte bu kitaptan alınma bazı parçalar :

«Türk bütün kavimlerden ziyade bahadır, savlette mahir, ve süvaridir. Düşmanları çarçabuk atılmış pamuğa çevirir. Türk vatan âşığıdır, metindir, azim sahibidir. Sözünde ve işinde dürüst olan Türk, iğfal için hileye ve yalan vaatlere tenezzül etmez. Türk işini iyi bilir; zamanını, mekânını, adamını iyi seçer. Türk askeri Türk olmayanlarla yola çıksa, onların on fersahına karşı yirmi fersah gider. Türk'ün tecrübesi çok, gaffleti az; zekâsı parlak, reyî esaslı, ve nazarı keskindir. Türk'ün ruhunun kuvveti bedeninin kuvvetinden ziyadedir, bir Türk başlı başına bir ümmettir.» [3].

Yine mutezile reislerinden olup kendi namına koskoca bir mezhep kuran ve onuncu asır başlarında yaşayan Semame dahi, tıpkı Câhiz gibi Türkleri yakından tanıdı ve yine onun gibi «Dürer-ül-Etrak» yâni «Türklerin incileri» isimli müstakil bir kitap yazdı. Ondan da bir kaç parça :

[1] Fahreddin Mübarekşah hakkında fazla malûmat için Mehmed Fuad Köprülü'nün «Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar» adlı eserine bakılsın, S. : 123 - 154.

[2] Les penseurs de l'Islame, C. : 1, S. : 293 - 297.

[3] İsmail Hakkı İzmirli, Müslümanlıktan evvel Türk kültürü, İkinci Türk Tarih Kongresi broşürlerinden, S. : 6 (hulâsaten).

«Türk korkmaz, fakat korkutur. Bir şey isterse almadıkça elini çekmez. Tamah edilmeyecek şeylere göz koymaz. Hangi işe el vurursa mutlaka başarır. Türklerin yürekleri temizdir. Onlarda bâtıl fikirler, fâsid düşünceler yoktur. Her Türk kendini aslan, düşmanını av, atını ceylân sayar.» [1].

«Tabakat-ül-fukaha» da Taceddin Abdülvehhab diyor ki : Memun'un hafızıkütübü El-Atebi nezdinde dört milletin şairi arasında bir müsabaka yapılmış. Her şair dört mısralık bir kıta ile kendi milletini methedecek. Evvelâ Acem şairi kendi kavminin şahlar ve şehzadeler yetiştirmiş İshak neslinden olduğunu ve siyasetle kitabetin bu kavme verildiğini söyler. Arab şairi İsmail peygamber neslinden gelen kavminin asaletinden, ve edeb ve dehâsından bahsediyor. Rum şairi ahlâkları, ilimleri, ipekli ve sırmalı elbiselerile öğünür. Türk şairi ise şöyle diyor :

«Türkler Fürs, Arab ve Rum gibi kendi memleketlerinde memlûk olmamışlardır. Türklerin şu büyük fazlû ruchanını kimse inkâr edemez.» [2]. Daima efendi olan, köle olmıyan Türk'ün ana karakterini o Türk şairi ne iyi görmüş.

11 inci ile 12 nci asır başlarında yaşıyan (1049 - 1129) ve Türk ülkelerinde seyahatler yaparken ölerək Belh'de gömülen meşhur Arab şairi Ebû İshak-ıl-Gazzi, Türk ırkının, Şark ve Garpta darbimesel haline gelen güzellikle şecaatini şöyle anlatıyor.

«Türk askerinden bir bölük yiğit hücumu kalkınca onların naraları yanında yıldırımın ne gürültüsü duyulur, ne ismi akla gelir. Bu, öyle bir millettir ki eğer güler yüzle karşılanacak olursa güzellik itibarıyla meleklerle benzer ve eğer üzerine hücum edilecek olursa ifrit kesilir!» [3].

Türk'ün islâmlığa ve arablığa yaptığı büyük hizmetleri ve onlara verdiği izzeti de yine Arab şairleri kasidelerle tebci ettiler. Mısır'da Eyübiye Türk devletini kuran Kudüs fâtihi meşhur Salâhaddin Eyübî'ye (1174 - 1193) yazdığı bir kasideye on ikinci asır Arab şairi kadı Said İbni Sena «Türk devleti sayesinde Arab pek şeref buldu ve haysiyeti yücel-di.» [4] diye başladığı gibi on üçüncü asır Arab şairlerinden Kadı Mahmud dahi Mısır Türk Memlûklerinden hükümdar Eşref Halil'e (1290 - 1293) yazdığı kasidede «Muhammed'in dini ve prensipleri Türkler tarafından müdafaa edildi ve i'lâ olundu.» [5] diyordu.

[1] Turhan Tan, «Türkler için söylenen büyük sözler», S. : 29.

[2] Hüseyin Hüsameddin, Amasya tarihi, 2 nci cilt, birinci kısım.

[3] İsmail Hâmi Danişmend, «Türklerle Hind — Avrupalıların menşei birliği», birinci kitap «Kumral tip», S. : 296.

[4], [5] İsmail Hakkı İzmirli, İkinci Türk Tarih Kongresindeki broşür, S. : 7, ve 12.

İSLÂM VE TÜRK MEDENİYETİNİN AVRUPAYA TESİRİ

1.— BÜYÜK FİKRİN AKIŞI :

Söndüğü yerler

Dördüncü asır başlarında, 313 te, rakiplerini tepeliyerek Roma'ya giren İmparator Kostantin, hristiyanlık hakkındaki o meşhur emirnamesinden sonra imparatorluğun merkezini Bizans'a nakletti. Bütün islâm âlemi oraya artık Kostantaniyye diyecek. Dördüncü asır sonlarında imparatorluk «Şarkî» ve «Garbî» diye ikiye bölündü ve beşinci asrın dördüncü çeyreğinde, 470 te, Garbî Roma çöker.

Yunandan şiir ve san'atın hacimli varlığını alan, ve kendisi de ayrıca hacimli bir hukuk sistemi kuran o iri kemikli Lâtin medeniyeti, zaten hristiyanlığın silindiri altında hacmini kaybedip satıhlaşırken, Roma'nın çökmesinden sonra o medeniyet büsbütün yıkıldı. Ondan sonra medeniyet nerede?

Atina'da mı? Hayır; iki hacimli Yunan medeniyeti, büyük bir kısımle Lâtin'e malolduktan sonra, hürriyetini kaybeden Yunan topraklarında ve o iki hacimli varlığa en gürbüz kaynak olan Atina'da o medeniyet sönük sönük, soluk soluk, eski hatıraların buğuları içinde bitik bir dermansızlıkla yaşarken altıncı asrın başlarında Bizans İmparatoru Justinien, Atina felsefe mektebini kapattı. Hristiyanlığın kuvvetlenen imanı karşısında artık eski Yunan kültürü idam edilmişti.

O medeniyet İskenderiye'de mi? Hayır; Yunan baştan bir Makedonya vilâyeti, sonra bir Roma eyaleti olurken, Yunan'ın bütün ilim ve irfanı, sağlam bir ambarda gibi, İskenderiye'de saklanıyordu. Gördük ki İskenderiye mektebi, eski Yunan medeniyetine pek yeni bir şey vermemekle beraber o medeniyeti tasnif ederek, şerhederek, tecrübeleştirerek muha-

faza etmekteydi. Hristiyanlık oradaki bu hacimli varlığı da bir anda pestilleştirdi.

O medeniyet Bizans'ta mı? Hayır; hristiyanlık Bizans imparatorluğu-nu sırf teokratik, sırf dinî saltanata müstenid bir Devlet haline getirdi. Bizans'ın en büyük âlimi Yohanner, Aristo mantığını ancak Hristiyan di-ninin kuvvetlenmesi için kullanıyordu. Hristiyan iskolâstığı, Yunan fel-sefesini olduğu gibi alamayınca onu kendine benzetti. Bizans'ın hüneri din felsefesini Devlet ilâhiyatı yapmaktı. Bizans, Yunanı almadı, defnetti.

Peki, medeniyetin büyük fikir akışı nereye gitsin? Roma çöktü, Ati-na gitti, İskenderiye bitti, Bizans kapalı. Büyük fikir ne yapsın? Büyük fikir gömülemez, onun mezarı yoktur, bir yerden atıldıysa diğer yerde çıkacak. Büyük fikir gitti, Dicle ve Fırat kıyılarında Basra ve Bağdad'da bağdaş kurdu. Yunandan önce de, oralarda Sümerliler tarafından ısılda-tılan fikir.

Garbin çıraklığı Eski Yunanın fikir kültürü şimdi eski Sümerli-lerin vatanında, bu kadar uzun asırlardan sonra, Eflâtun, ve Aristo'larla büsbütün başkalaşmış bir şekilde, tam iki asır, sekizinci ve dokuzuncu asırlarda, harıl harıl tercü-me, tahlil ve şerhediliyor ve onuncu asırdan itibaren büyük fikir; Fâra-bî'ler Elbîrûnî'ler, İbni Sina'lar gibi Türkistanlı dehâların elinde, eski Yunandan daha canlı, daha mütekâmil, daha geniş bir renk alarak yara-tıcı bir hüviyetle parlıyor. Bu, İslâm rönesansıdır.

Bundan sonraki fasılda. göreceğiz, bu iki asırlık İslâm rönesansı da, on ikinci asırdan sonra, kuvvetleşen kelâmcılık ve sünnetçilik karşısın-da, klişeler içine gömülerek yaratıcılığından kesilip kalıplaştı ve dondu. Artık büyük fikir İslâm âleminde duramazdı.

Fakat büyük fikir nehirler gibidir, durmadan akacak, burada kapatır-san ötede akar. Büyük fikir nereye aksın? En yakın olan Bizans' a mı? Bizans kendi imparatorluğunda Atina mektebini gömdü. O, Yunana ka-palı kaldı, o, İslâm rönesansına da kapalı kaldı. İki tarafa da kapalı ka-lan Bizans kendi içine kapandı.

Büyük fikir akar ama, nehirler gibi yatağına kapanarak değil, geniş sıçrayışlarla, uzun hamleler yaparak akar. Bizans'a uğrayamayan, donuk-laşan islâmiyetle Şarkta da kalamayan büyük fikir, kıt'alar ve denizler aş-a-rak, Sicilya ile Endülüs'e sıçradı. Büyük fikir iki koldan, için için, derin derin, pırıl pırıl Avrupanın karanlığını yırtıyor.

Bunu İslâm ve Türk medeniyeti yaptı. Carra de Vaux «İslâm felsefesi çarçabuk Yahudi ve Hristiyan mekteplerine geçti.» [1] der ve «İslâm fel-sefesi insan fikrini Garpta tam dört asır işgal etti» [2] diye ilâve eder. Bu, bizim Avrupalılara dört yüz yıl hocalık etmemizdi. Kıymetli Alman

müsteşriki fon Aster dahi şöyle diyor: «Bu şark mütefekkirlerinin Garp-taki şahsiyetlere nazaran hem felsefede, hem tabiiyat ilimlerinde, ve tababet ile riyaziyede, hâkim mevkide bulundukları şüphe götürmeyen bir hakikattir.» [1].

Aster, Garp iskolâstığını ikiye ayırıyor. Altıncı asırdan on ikinciye kadar devam eden birinci iskolâstik esas itibarile teolojiden, yâni ilâhiyattan ibarettir. Daha doğrusu bu Hristiyan naslarını müdrikeye kabul ettirmegi kendine vazife bilen bir teolojidir. Meşhur prensip: «Evvelâ inanıyorum ve inandığının doğruluğunu ondan sonra müdrikemle idrâk ediyorum.» [2].

12 nci asırdan 16 ncıya kadar devam eden ikinci Garp iskolâstığıne Avrupanın «Birinci rönesansı» da diyebiliriz. Avrupa on altıncı asırda büyük rönesansa girmeden önce bu birinci rönesansın dört asrı içinde «İslâm — Türk» ilim ve felsefesinin çıraklığını geçirdi. O uzun çıraklık olması on altıncı asırda başlayan o yaratıcı rönesansa giremezdi.

Fakat İslâm — Türk medeniyetinin Avrupaya tesiri

Düden nedir? Avrupanın dört asırlık ikinci iskolâstığını hazırlamaktan ibaret kalmıyor. O tesir yeni zamanların içerlerine kadar işledi. Bunu yine kendi âlimleri söylemektedir. «Orta çağ tefekkür âleminin yeni zamanların içerlerine kadar tesirler yaptığını ve izler bıraktığını; bir Decantes'ın, bir Spinoza'nın, ve bir Leibniz'in evvelce zannedildiğinden çok fazla bir mikyasta orta çağ tesiri altında olduklarını; Bacon'un tabiat araştırmasına temel olarak tecrübeyi gösterdiği vakit orta çağa ait bir takım felsefelere dayandığını artık iyice biliyoruz.» [3].

Büyük fikir yalnız akan bir nehir, aşan bir hamle değil, o aynı zamanda görünmez, esrarlı, derin bir burgudur. İbni Sina'da kemalini bulan islâmî Türk tefekkürü bugünkü Avrupayı yapan Dekart'lara, Spinoza'lara, Lâypniç ve Bakon'lara kadar tesirini gösteriyor. Anadolu'da yer altına girip kaybolan ve tekrar yer üstüne çıkan sulara «düden» denir. Anlaşıyor ki uzun asırlar içinde akıp gelen büyük fikir de bir düdendir. Avrupanın yepyeni ve orijinal sandığımız ne kadar dehaları, işte meydana çıktı, müstakil birer kaynak değil; bazan yer üstünde, bazan yer altında akan büyük fikir düdenine bağlı imişler.

[1], [2] Von Aster, Felsefe Tarihinde Türkler, İkinci Türk Tarih Kongresi broşürlerinden, S.: 4 - 5.

[3] Von Aster, aynı eser, S.: 3.

2. — GARBİN ŞARKTAN İSTİFADELERİ :

Bu istifadeleri amelî ve fikrî diye iki kısma ayırabiliriz. **Amelî olanlar** Amelî istifadelere en geniş imkân sahasını Haçlı seferleri açtı. Vakıâ bu seferlerde Garp, Şarkı alamadı, Haçlılar vakıâ Şarkta milyon milyon mahvoldular; fakat bir buçuk asırdan fazla süren bu sekiz büyük seferlik Haçlı cenkleri iptidai Garbin yüksek Şarkı tanınmasına sebep oldu. Bu tanıyış onların idraklerini açtı.

Garpliler yeldeğirmenlerini bu sayede öğrendiler. Kanallarla ziraat yapıldığını da bu seferlerde gördüler. Oyuklu ok, trampet, silâhlık, top barutu gibi askerî şeyleri de bu sayede elde ettiler. Müslüman rakamı «chifre arab» diye Garba bu seferlerden sonra geçti. Otomatik saatten ipekli kumaşa kadar her şeye karşı Garbin gözü kamaşıyordu. Neye uzatmalı, Garpliler don ve gömlek giymeyi bile İslâmardan öğrendiler. Gömlek mânasına chemise kelimesi arabcanın «kamis» kelimesinden alınmadır.

Hele kâğıt meselesi: Arablar, Semerkand istilâlarında Türklerin kâğıt fabrikalarını gördüler. Abbasîler zamanında, muhtelif beldelerde, Türk sistemi fabrikalar açıldı. Avrupalılar kâğıdı Şam'da gördükleri için onun adına «karta damasana» dediler [1].

Haçlı seferlerinin Avrupa için de amelî sahada iki büyük neticesi meydana geldi. Garp orta zamanında maddî kuvvetler şövalyelerin, manevî kuvvet te Papanın elindeydi. Krallar bu iki kuvvete karşı kukla vaziyetinde kalıyorlardı. Bu yüzden Garpta tam manasiyle devlet yoktu. Avrupa Şarkta devlet gördü. Ve Haçlı seferleri onları devletten mahrum eden o iki kuvveti sarsarak krallıklara meydan verdi :

Şövalyeler, macera, servet, heyecan, yiğitlik, ve dindarlık diye atıldıkları bu seferlerde milyon milyon eridiler. Papanın o mutlak ve hudsuz nüfuzu da bu seferler neticesinde sarsıldı. Üçüncü seferden sonra krallar Papayı dinlemediler. Şövalyeler Papanın emriyle Kudüs'ü alacaklarına gidip Bizans'ı aldılar. Papanın müthiş silâhı olan aforoz da İkinci Frederik'in jestleri karşısında iflâs etmişti. Avrupa kralları şövalyelerin şato tahakkümü ile Papaların aforoz belâsından kurtulmağa başladıkları içindir ki, Avrupa rönesansına zemin hazırlandı.

Fikrî istifadeler İlmî ve felsefî istifadelere gelince: Şarkın yüksek ilim ve felsefesi Avrupaya iki kanaldan girdi, biri Sicilya, diğeri Endülüs. Sicilya uzun müddet İslâm devletleri elinde kaldığı için Avrupa ve hele İtalya ile sıkı temastaydı. Orası hristiyanlara geçtikten sonra İslâm tesiri daha ziyade arttı. He-

[1] Corci Zidan, Medeniyeti İslâmiye Tarihi, C.: 1, S.: 236.

le İtalya ve Sicilyayı da elinde bulunduran Alman İmparatoru İkinci Frederik zamanında.

Arapça da dahil olarak altı lisan bilen bu uyanık fikirli ve lâik kafalı hükümdar Şarkın üstünlüğünü tamamen görmüştü. Hristiyanlığı İslâm ve islâmlığı Hristiyan göziyle tetkik ederek dinlerin çürük taraflarını anladı [1]. Müslüman medeniyetine karşı büyük bir meyelân duyan bu İmparator 1240 ta, kâinatın ebediliği, ruhun mahiyeti, imanla ilmin münasebetleri gibi felsefî meseleleri İslâm âlimlerinden soruyordu [2]. Frederik, hem İslâm medreselerine talebeler gönderdi, hem İslâm eserlerini tercüme ettirdi, hem de İslâm medreseleri tarzında üniversiteler açtırdı.

Avrupanın garp tarafından, yani başındaki Endülüs ise zengin bir kültür kaynağı idi. Daha onuncu asır başında Kurtuba'da, yalnız katalogu 44 cilt tutan 600 bin el yazısı eserle dolu kütüphaneler vardı. Böyle bir irfan hazinesi Garp âlimlerinin ve münevver kilise adamlarının Endülüs'e koşmasına sebep oluyordu. 1085 te Tuleytile İslâmlardan alınıp ta Papaz Bernard Birinci piskopos olunca etrafına bir tercüme heyeti topladı; bu, İslâm ilminden Hristiyan Avrupayı müstefit etmek içindi [3].

Garpla Şark arasındaki seviyye farkına bakınız: İslâmlarla temastan önce Avrupanın en zengin kütüphanesi sayılan Sen Gal kütüphanesinde. dokuzuncu asırda, 860 tarihlerinde, ancak 400 kitap vardı. Fakat on ikinci asırda, İslâm te'siri başladıktan sonra Sen Vensan kütüphanesinde on bir bin kitap bulunuyordu. [4]. Hristiyanlar Gırnata'yı zaptettikleri zaman şehrin meydanında seksen bin kitap yaktılar.

Endülüs medreseleri tam manasiyle yüksek üniversitelerdi. Onlarda yalnız tedrisat değil, ilmi taharriyat ta yapıldı. Avrupalılar onları takliden üniversiteler açtılar. 1220 de Kardinal Konard, Monpelie Tıbbiyesini kurdu. Burada İbni Sina ve İslâm filozofları tedris edilirdi.

Bu malûmatı veren Trikot-Royer, şu noktayı da ilâve eder : Yalnız üniversitelerde değil, Avrupanın bütün manastır hastanelerinde de bu İslâm filozofları ve hekimleri itibarda idi. Bütün hastalar ve hastalıklar hep onların eserlerindeki usullerle tedavi ediliyordu. Bu tesir on yedinci asır ortalarına kadar devam etti [5]. Görülüyor ki, dört, beş asır Avrupanın nabzını elinde tutan Türk hekimliğidir.

Endülüs üniversitelerini takliden Garpta açılan diğer üniversiteler şunlardır: İtalya'da Napoli Krallığında Salerno, ve Fransa'da 13 üncü asır başlarında Bolongne ve Montpellier üniversiteleri. Bunların vazifesi

[1] Vels, Cihan Tarihinin Anahatları, C.: 3, S.: 140.

[2] Carra de Vaux, İslâm Mütefekkirleri, C.: 4, S.: 85.

[3], [5] Trikot-Royer, «İbni Sina», tib kısmı, 11 inci etüd.

[4] Hilmi Ziya, Tercümenin Rolü, S. : 242.

Endülüs'teki ilimleri toplamaktı. Bunlar arabcadan ibraniceye, ibraniceden lâtinceye çevrilen eserleri harıl harıl tedris edip duruyorlar. Fransa'da o iki üniversiteden biraz sonra Paris Üniversitesi faaliyete geçti. Aynı asırda, aynı sistem dahilinde, İngilterenin Oxford'u, ve Almanyanın Kolonya üniversiteleri açıldı [1]. Evet, Ziya Paşa'nın hakkı var :

*Ger Endülüs olmasa ziyadar
Kim Avrupayı ederdi bîdar?*

3. — AVRUPAYA HOCALIK YAPANLAR:

Avrupalılar belli başlı İslâm âlimleri ve filozoflarını tercüme ettiler, şerhettiller, tedris ettiler ve kafalarını aydınlattılar. Garphılar bu İslâm âlimlerini kendilerine malederlerken onların isimlerini de kendi şive-lerine göre değiştiriyorlardı. Bu değişmeler bazan hafif, fakat çok kere de aslı belli olmayacak kadar geniştir. Evvelce gördük ki, İslâmlar da Yunan âlim ve filozoflarını naklederlerken onların isimlerini Arap tecvidine uydurmuşlardı (Bak, S. : 275). Şimdi de Garpliler Arab tecvidini kendilerine uydurarak öc almış oluyorlar!

Ibni Sina'nın tesiri Avrupaya asırlarca hocalık yapan İslâm âlim ve filozoflarının en başında İbni Sina gelir. Onun ismi lâtinceye Avicenna diye geçti, Fransızlar onu kendi şivelerine göre Avicenne yaptılar. Onun Garptaki tesiri biri doktorluk, diğeri filozofluk olmak üzere iki büyük sahada tecelli etti. Doktorluk itibariyle bütün Avrupa kamusları ve lûgatleri hâlâ ona «Doktorların Sultanı» demektedir. O, Doktorluk sahasında yeni devirlere kadar rakipsiz bir üstad telâkki edildi.

12 nci asır nihayetlerine doğru Gérard de Crémón «Kanun» u lâtinceye tercüme etmişti. Ondan sonra, Franvua ve, Antuan, iki âlim, Padoue Üniversitesinde tedris edilmek üzere «Şifa» yı ihtisar ederek bir ders kitabı haline koydular. Bunu anlatan Haureau diyor ki: «Artık on üçüncü asırda onun bütün eserleri lâtinceye nakledilmiş oldu. Bütün Avrupa üniversitelerinde İbni Sina'nın eserleri tedris ediliyordu. Bu faaliyet müteakip asırlarda da devam etti.» [2].

Trikot-Royer dahi şöyle diyor: «8 Eylûl 1309 da Papa Beşinci Kleman, üniversite programını yeni baştan tesbit ederken «Kanun» un muhtelif kitaplarını (bu kitaplar hakkında malûmat, S. : 332) ayrı ayrı tedris için muhtelif kürsüler ayırmıştı. İbni Sina ancak, talebeler onu an-

[1] Hilmi Ziya, aynı eser.

[2] Şemseddin, «Birinci Türk tarih kongresi», S. : 289 - 306.

lamakta güçlük çektiklerinden şikâyet ettikleri için, 17 nci asır ortasında programdan çıkarıldı.» [1].

Carra de Vaux dahi «İslâm iskolâstiğinin Garbe tesiri» faslında şu malûmatı verir : «İbni Sina, Avrupaya İbni Rüşd'den daha evvel malûm oldu. İbni Sina'nın ilk mütercimleri Tuleytille piskoposu Dominik Gondiyâlüs ve Sevil (yâni İşbilye) hahamı Juan Avendeath'tır. Bunlar Tuleytille Başpiskoposu Raymond'un riyasetinde çalıştılar. Bu faaliyet 1130 - 1150 arasında devam etti. Tercümeleri Yahudiler hazırlıyor, Hristiyanlar da onlara şekil veriyordu.» [2].

İbni Sina'nın felsefe sahasındaki derin tesirini anlamak için de bütün garp felsefe tarihlerinde Avicennisme'in başlı başına bir meslek olarak gösterildiğini düşünmek kâfidir. İbni Sina'cılık ile İbni Rüşd'cülük, yâni irrosyanalizm ile rasyonalizm, lâaklîlik ile aklîlik, yâni bizim Türk Maşrik mektebi ile İbni Rüşd'ün Aristo'ya dayanan Mağrip mektebi Garpte asırlarca çarpışıp durdu. Aklî ile lâaklînin bu mücadelesi hâlâ canlı ve taze devam ediyor: Paskal, Şopenhaver, ve yenilerden Max Scher ve Heidegger geniş bir irasyonalizm kurdular. Onlar İbni Sina'cılıktaki lâaklîliğin yüksek şahıkalardır [3]

İbni Sina'nın tababet ve felsefe ile fizik, tabiiyat, kimya gibi diğer müsbet ilimlerdeki derin tesirlerinden başka bir de «hikâye» sahasında, müsteşriklerin nedense pek tebarüz ettirmedikleri, çok dikkate şayan bir tesiri daha vardır. Hay ibni Yakzan hikâyesinin tesirleri bahsinde gördük ki, o felsefî hikâye İbni Tufeyl vasıtasıyla Defoe'nun Robenson'unu meydana getirttiği gibi diğer taraftan da Dante'nin «İlâhî Komedi» sine tesir etmiştir. Dante de kahramanını seyyarelerde dolaştırır. Bunu ilk yapan ise Dante'nin «Cehennem» e koymak lûtfunda bulunduğu İbni Sina'dır.

İbni Rüşd'ün tesiri

Garphılarda ismi en çok bilinen İbni Rüşd dahi Avrupa dillerine Averroës adıyla geçti. (Bu kelime bazan «he» li olarak Averrohoës şeklinde de yazılır, ve her iki şekilde dahi sondaki «s» okunur.) Temsil ettiği mesleğe Avrupaca Averroïsme denildi. Bu meslek Garpta 16 ncı asır rönesansına kadar mühim tesirler icra etti. Aynı zamanda fakih, riyaziyeci ve doktor olan İbni Rüşd'ün Avrupa üniversitelerinde doktorluğu da tedris edilirdi.

İbni Sina'nın Avicennisme cereyanı hristiyanlığın dördüncü asra ait ilk filozoflardan olan Saint Augustin'in neoplâtonizmden mülhem, fakat uzun asırların gerisinde sönük, sinsi ve metrûk halde kalan sistemini

[1] Trikot-Royer, İbni Sina, tıb kısmı, 11 inci etüd.

[2] Les pen. de l'is. C.: 4, S.: 84.

[3] L. Gouthier'ye istinaden, «Türk Tefekkür Tarihi», C.: 1, S.: 245.

birden canlandırıp diriltti. İbni Sina sayesinde Augustenisme sanki mucizeli bir gençlik aşısı almıştı. Bu cereyan hristiyanlığa daha uygun olduğu için Papalar İbni Rüşd'ün Aristo'dan gelme âkliliğine karşı o cereyanı tuttular.

Kilise İbni Rüşd'cülüğe karşı şiddetli bir cephe aldı. Meşhur Kilise Filozofu Sen Toma, bir taht üzerinde oturmuş, ve ayaklarının ucunda yere serilmiş İbni Rüşd, Hristiyan âlemiyle konuşuyor [1]. Ve Ramond Lulle, 1311 de, İbni Rüşd'cülere karşı, Viyana ruhanî meclisinden bu İslâmî cereyanı yıkmak için yeni bir askerî emirname çıkartılmasını ve İbni Rüşd'ün kilisece mahkûm ettirilmesini istedi [2].

İbni Rüşd'ün bu cereyanı sayesinde Hristiyan orta zaman felsefesi, Ortodoks bir Aristoculuk mânasında, otoriteye boyun eğen, bir karakter kazandı ve İbni Rüşd'ün bu istikamette yaydığı tesir Sen Toma'nın İbni Rüşd'e ve taraftarlarına, yâni Averoistlere karşı, açtığı mücadeleye rağmen yine çok mühim oldu [3].

Fârabî'nin tesiri

Fârabî'nin ismi Garp âlemine oldukça doğru geçti. Lâtince de ona Alpharabius denildi, frenkçede Alfarabi olarak yazıldı. Fârabî'nin Garp âlemindeki mühim tesiri ilimlerin tasnifi sahasında görülür. Garp orta zamanında ilimler «tirivium» denen «üçüzlü» ve «quatrivium» denen «dördüzlü» namıyla iki nev'e ayrılırdı. Üçüzlü ilim: «Nahiv, mantık, beyan» dan, dördüzlü ilim de: «Hesap, hendese, musiki, ve felekiyat» tan ibaretti. Bu tasnif te Aristo, Öklidis, ve Batlamyos'a ait arabca tercümelere istinaden yapılyordu.

Avrupanın on üçüncü asırdaki yeni üniversitelerinde bu yedili tasnif yerine Fârabî'nin ilimleri üç büyük zümreye ayıran orijinal tasnifi kaim oldu : Fizikî ilimler, riyazî ilimler, metafizik ilimler. Bunların izahları Fârabî usuliyle yapıldı. Bu, Avrupada yepyeni bir şeydi. Fârabî sistemi Garp'te bir reform mahiyetini aldı.

Fârabî'nin musiki itibarıyla de tesiri mühimdir. Eski Yunanda musiki ziya bahsi gibi fizik ve tabiat ilimleri arasında geçerci. Musiki müstakil bir ilim gibi tedvin edilmezdi. Fârabî. musikiye istiklâl verdi. İlk defa «Kitab-ül-musiki» diye başlı başına bir eser yazdı. Musiki bu sayede kendi başına bir ilim oluyordu. Orta zaman Avrupasında ise musiki kilise ilâhiyatlarından ibaret gibiydi. Onu mazbut bir nota ile derinleştiren Fârabî ve bir de Ebül-Ferec oldu. Sol anahtarını ve beş hatlı

[1], [2] Les pen- des Pis., C.: 4, S.: 86 ve 88.

[3] Von Aster, Felsefe Tarihinde Türkler, S. 4.

notayı ilk defa İslâmlar kullanmıştır [1]. İşte Yunandan Şarka sıçrayıp Şarkta tekemmül ederek ilmîleşen musiki Endülüs yolundan tekrar Garbe geçiyor.

Diğerleri Lâtince Razes yahut Alrazes diye anılan kıymetli tabip Râzi'nin Şarktaki şöhreti muasırı olan Fârabi ve hele öteki asırda yetişen İbni Sina'dan sonra epeyce sarsıldı amma Garpte o, orta zaman sonlarına kadar muteber ve meşhur kaldı. Tababet bahsinde Razi'ye dair takdirkâr fikirlerini gördüğümüz Trikot-Royer (bak, S.: 309) bugün dahi «İbni Sina ile Razi'yi biribirinden ayıramıyorum.» diyor [2]

Algazzali diye ismi Garbe en az değişerek geçen büyük İslâm kelâmcısının tercümeleri «mantık, fizik, ve metafizik» ismi altında Garp kültürüne maledilmişti. Büyük Türk riyaziyecisi ve cebirin vâzı Musa oğlu Harzemî dahi Alharezmi adıyla orta zaman Avrupasının en büyük riyaziye üstâdıydı. Eczacılığın en büyük âlimi olan İbni Zühür, Garpte Alben-Zohar diye meşhurdur.

Endülüs'te Üçüncü Abdürrahman zamanında yetişen doktorlardan Ebül-Kasım Zehravî'nin de Garpte iki ismi vardı. Biri kendisini asıl adından tahrif edilerek Albucassis'ti, diğeri de künyesine göre Alzahra-vius'tü. Onun bu künye ile meşhur oluşu Kurtuba yakınındaki Ezzehra şehrinde doğduğundandı. Asma saatlere rakkası ilk tatbik eden meşhur fizikçilerden İbni Yunus dahi Garpte İben-Yonis diye ün saldı [3].

4. — AVRUPANIN YUNANI BULUŞU:

Şarkın hayırlı hizmeti İslâm âlim ve filozoflarından Garpte meşhur olan daha birçok şahsiyetler var. Fakat buraya kadar zikredilenler de Şarkın Garbe, hem asırlarca, hocalık yapanları hakkında bir fikir vermeğe kâfidir. Yalnız İslâm medeniyetinin Avrupaya tesiri sadece Şark bilgilerini Garplilere öğretmekten ibaret kalmadı. Avrupalılar eski Yunanı dahi İslâmlar sayesinde ve onların eserleriyle öğrendiler.

Kavimler muhacereti sırasında Aristo'nun bütün eserleri kaybolup gitmişti. Bunlar ancak Şarktan Garbe yapılan arapça tercümeler sayesinde meydana çıktı. Çünkü Şarkta Aristo'nun başlıca eserleri Eflâtun'la

[1] Hilmi Ziya, Tercümenin Rolü, S.: 238: [Farabi'nin Kitab-ül-musikisi, son zamanlarda Baron Rodolphe d'Erlonger tarafından «La Musique Arab» arabça dilinden gelen her şeye Arap damgasını vurmaktadırlar.].

[2] İbni Sina, tıb kısmı, 11 inci etüd.

[3] Hilmi Ziya, Tercümenin Rolü, S.: 239.

ve yeni eflâtunculukla beraber mahfuz kalmıştı [1]

13 üncü asırda Tuleytıla (yâni Toledo) da Papaz Bernard birinci piskopos olunca bir tercüme mektebi teşkil etti. Burada arapça tercümelerden başka yunancadan da tercümeler yapılacaktı. Yalnız Yunan metinlerinin çoğu bulunamadığı için iş arapça tercümelerle tamamlanıyordu. Hele hey'et ve riyaziyata ait kitapların asılları hiç yoktu. Avrupalılar bunlardan ancak arabca eserler sayesinde malûmat sahibi oldular [2]

Avrupalılar yalnız Aristo'yu değil, birçok Yunanlıları da ilk defa İslâmlar sayesinde öğrendiler. Hipokrat gibi tıbda ilk defa müşahede usulünü kullanarak tababete babalık yapan, Oklidis gibi hendesede kat'i ispat esasını kurarak hendeseye müessislik yapan, Kalinüs gibi Hipokrata karşı tababetin diğer bir kutbunu teşkil eden, ve Batlamyos gibi hey'ette kurduğu sistem Kopernik'e kadar devam eden Yunan dehalarından Avrupalılar hep İslâm eserleri vasıtasıyla haberdar oldular.

Garpli mütercimler

Avrupada İslâm eserlerini nakletmek için bu işi meslek edinen bir sınıf vücade geldi. Bu mütercimlerin sayısı elliye geçer. Bunlardan ön safta

gelen en meşhurlarının bazıları şunlardır:

Konstantin : Kendisi Kartaca'da doğduğu için Constantinus Afrika-nus diye meşhurdur. Onuncu asır sonlarında yetişti. On birinci asırda büyük şark seyahatini yaptı. Mısır'ı, Habeşistan'ı, Bağdad'ı, Hind'i gezdi. Avdetinde Napoli Kırallığına merbut Salerno şehrine yerleşti. Beraberinde getirdiği eserlerden 76 kadarını lâtinceye tercüme etti. Kendisi asrın dördüncü çeyreğinde ölmüştür.

Adélar : Kendisi İngiliz rahiplerindendi. Felsefeye meraklıydı. Fransa ve Almanyaya seyahat etti. Eski Yunanca felsefesini öğrenmek için arapça tahsil etti, İspanya'ya ve Mısır'a bu maksatla seyahatler yaptı. Dönüşünde felsefe, riyaziyat, ve hey'ete dair arabcadan mühim eserler tercüme etti. Garp uyanışında mühim rolü olanlardandır.

Hispanas (Yohannes —) : Orta zamanın en mühim mütercimi budur. Aslen İşbiye (yâni Sevil) Yahudilerindendir. İbni Sina'yı garbe bu tanıttı. Tercümeciliğe İbni Sina'nın «Kitab-ün Nefs» iyle başlıyor. Sonra «Şifa» yı ve diğer eserlerini arka arkaya tercüme etti. Fârabî ve Gazalî'nin de bazı eserlerini lâtinceye çevirmişti. Yaptığı mühim çaptaki tercüme-ler yirmiyi geçmektedir.

İbni Memun : Avrupalılarcâ Maïmonid diye meşhurdur. «Yoldan sapmışların rehberi» müellifi olup İbni Sina ile Aristo'yu mukayese ederken birçok noktalarda Türk filozofunu Yunan filozofuna tercih eden bu Yahudi âlimi aynı zamanda hem mütercimdi, hem de diğer Yahudi mü-

[1] Von Aster, Felsefe Tarihinde Türkler, S.: 4.

[2] Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye Tarihi, C. : 3, S. : 386.

tercimlerine en hayırlı bir müşevvik olmuştu. İbni Sina'dan ve Fârabî'den başka İbni Rüşd'ü de tamamen tetkik etmişti. Bu sonuncuyu tercüme etmelerini Endülüs'teki Yahudilere yazdı. Onlar da hararetle o tercüme işini yaptılar. Garp âlemi İbni Rüşd'ü de bu sayede tanıdı [1].

İşte garp, sayısı elliyi geçen böyle ve herbiri ondan yetmiş kadar eser tercüme eden bu mütercimler sayesinde hem İslâm âlim ve filozoflarını öğrendiler, hem de onlar vasıtasıyla Yunanlılardan haberdar oldular. Avrupa'nın İslâm medeniyeti karşısındaki bu çiraklık devri üç, dört asır sürdü, ve Avrupanın bu devrine «İkinci Garp İskolâstığı» denildi.

Tabii Avrupa hep bu devrede kalacak değildi. Onlar böyle asırlarca İslâmları öğrenirken İslâmların da bunların kaynağını Yunanlılardan aldıklarını öğrendiler. Napoli Krallığı dahilinde 13 üncü asırda yetişip garp kilisesinin en büyük ilâhiyatçısı ve orta zaman hristiyanlığının en ünlü filozofu olan Saint Thomas, İbni Sina'ları ve İbni Rüşd'leri bırakıp Aristo ve Eflâtunları doğrudan doğruya Yunancadan tetkika başlayınca- dır ki, İslâm filozoflarına yukardan bakmağa başladı. Artık «İslâmizm» yerine «Helenizm» hareketi ilerliyor. Bu ilerleyiş Avrupa'nın on altıncı asır rönesansını doğurdu. Fakat bunu doğurabilmesi için garbin İslâm kültürü karşısında dört asır idman yapması lâzım gelmişti.

[1] Hilmi Ziya, Tercümenin Rolü.

İSLÂM MEDENİYETİNİN HUSRAN TARAFI

Sanat ve edebiyattaki hacimsizlik

A — GÜZEL SAN'ATLER:

Heykel İslâm medeniyeti iki büyük hacimli Yunan medeniyetinin yalnız tek hacmini, ilim ve felsefe tarafını aldı ve onun güzel san'atlerle edebiyatına büsbütün kapalı kaldı. Yunan ümanizmasının asıl içi; heyecanı, ritmi, kalbi ve güzelliği; o tarafa bakmadık. O kadar ki, Yunan filozoflarının en şairi olan Eflâtun bile İslâm'da en az tanındı.

Güzel san'atlardan «heykel» in itibar görmek değil, neye şiddetle memnu telâkki edildiğini biliyoruz: Muhammed islâmlığının en büyük rolü putu yıkmaktı, hele Mekke âyetleri bunlarla doludur. Müşrik Arablar putları kendilerine en yakın birer kudret membaı olarak görüyordu. Asıl Allah uzaklardaydı. Muhammed, uzaktaki Allah'ı şahdamardaki kan gibi yakına getirdi ve yakın olan putları devirdi. Heykel güzel san'atlerin en hacimlisidir. İslâmlar heykel yapmak değil, yapılmış heykele bakmayı bile günah saydılar.

On altıncı asırda, Buda-Peşte'nin zaptından sonra, Kanunî'nin Sadrazamı İbrahim Paşa, oradan güzel birkaç heykeli İstanbul'a getirtip, Sultan Ahmed meydanına diktirmişti. Zamanın şairlerinden Figanî Çelebi:

Bir Halil evvel gelip esnamı etmişti şikest

Sen Halilim şimdi geldin halkı ettin butperest!

beytini söylediği için [1] İbrahim Paşa, zavallı şairi derhal idam ettirdi. Fakat heykeller de orada kalamadı.

Resim Heykel böyle, fakat resim, ne hacimdir, ne puttur, o neye memnu oldu? Bu memnuiyetin hakiki dinle alâkası yoktur. Kur'anda, resmin memnuiyetine dair ne bir kelime, ne bir telmih var. Resim memnuiyeti Muhammed islâmlığının değil, sonraki müslümanlığın eseridir. Bu memnuiyet gûya hadîslere istinat ettirilir. müsteşrik Massignon bu hadîsleri dörde ayırıyor :

Birincisi kabirlere ve nebî resimlerine tapanları tel'in eden hadîs. İyi amma bu, resmin kendine değil, tapmağa aittir. Bu hadîsin resim memnuiyetiyle alâkası yok. İkincisi, Allah'ın yaptığını yapmağa kalkarak suret yapanlara ahirette bu suretleri diriltmek cezası verileceğine dair hadistir. Bu da resmi değil, Allah'a müşareketi menediyor. Üçüncüsü, İsa'yı çarmıhta gösteren hacın tahribine dair hadîs. Bunda da menedilen san'at değil, Kur'an'ın hükmüne olan muhalefettir. Kur'an'ca İsa çarmıha gerilmedi, Allah, İsaya benzer birini astırdı.

Resim memnuiyeti hakkında en kuvvetli ve sarıh gibi görünen dördüncü hadîs Ayşe vak'asma ait olanıdır. Ayşe'nin nakışlı bir örtüsü veya perdesi vardı. Muhammed, bir gün «Şunu kaldır, üzerindeki tasvirler namazda gözüme çarpıyor» demiş. Artık rivayetler: Ayşe örtüyü kesti, yastık yaptı. Hayır. örtüyü kaldırdı, yere serdi. Fakihler bu işi incelediler. Ebu Hanife yasdik gibi şeylerde resme cevaz verdi. Şafiî'ler ise bunu da reddettiler. Görülüyor ki, resim memnuiyeti için ileri sürülen hadîslerin istinatları hep gülünçtür [2].

Bu gülünçlüğü, artık bu memnuiyetlerin manası kalmadığını İslâmlardan dahi görüp açıkça söyleyenler oldu. İbni Dakikul'id dedi ki : «Bu memnuiyet müminleri İslâmlığın başlangıcında putperestlikten uzaklaştırmak içindi. Artık İslâmlar, ellerinden çıkan şekillerle Allah fikrini birbirine karıştırmamağa alıştıklarından, bu yasağa lüzum kalmamıştır [3].

Baş yalancı İbni Abbas'tan (bak, S. : 232 - 233) şöyle bir rivayet var :

[1] Figanî'nin bu beyti Firdevsî'nin Mahmud Gaznevî hakkında söylediği rivayet olunan hicviesindeki bir beyitten alınmıştır : «Cihan kilisesine iki İbrahim geldi, biri put kırıcı oldu, biri put dikici» münasındaki o Farisi beytin aslı şudur :

**Dü İbrahim âmed be deyr-i cihan
Yeki büt-şiken şüd yeki büt-nişan.**

Figanî'nin beytinde İbrahim yerine Halil denmesi ikinci ismin İbrahim Peygamberin sıfatı olmasındandır. Ona Kur'an'da «Fialilullah» denir.

[2], [3] Din ve san'at, Burhan toprak, 1937, birinci kısım : Louis Massignon, «İslâm Sanatlarının Felsefesi», S. : 14 - 16.

Peygambere bir gün biri gelir: «Ben hayvan resimleri de mi yapmıyacağım, san'atimi bırakayım mı?» der. Peygamber cevap verir: «Hayır, yap, yalnız kafalarını kes, canlı görünmesinler!»

Müslüman ressamı meselâ Simurg kuşunun başını neye insan şeklinde yaptılar? Çünkü bu suretle o Allah'ın yarattığı mahlûklara benzemiş olmaktan uzak kalıyordu. O, ne insandır, ne kuştur. Kanatlı at yap. günah değil, çünkü o ne kuştur, ne at!

Niğde'nin Alâeddin camiinde ve Hudavend Hatun türbesinde, Erzurum'un Üç Kümbend'lerinde resimler vardır, fakat bunlar hep semboliktir; hepsi tam mahlûk değildir. Resim mabetlerin duvarlarına bile konuldu; fakat o resim hakikate benzemekten uzaklaştırılarak.

Sebeb İslâm minyatürlerinde neye mesafe yoktur, tenazura neye riayet edilmez? Dere, ağaç, geyik hep bir satıhta birbirine giriftlendi. O kadar harikulâde renk ve çizgi ahengi yaratan o zekâlar bu çocukça tenazürlüğü görmezler mi? Daldaki kuşun o cüssede görünebilmesi için onun kuş değil, dala çıkmış öküz olması lâzım. Onlar bunu mahsus yapıyorlardı. Hep İbni Abbas'ın o rivayeti: Yapılan şey hakikate benzemesin, hakikate yâni Allahın yarattığına. Müslüman ressamı hakikati görmedi değil, Allahın işine karışmamış olmak için hakikaten kaçtı.

Bu «şe'niyet» dediğimiz realiteden kaçıştır. Masinyon, İslâm san'atındaki bu realitesizliğin sebebini islâmlığın esas akidesinde görüyor. Yunan metafiziği Allah'ın varlığı hakkındaki deliller arasına bir de estetik delil koyardı, buna cosmos (kosmos) denir. Bu, eşyanın ve tabiatın ahengiydi. İslâm ilâhiyatında ise bu cins delil yok. Tabiat geçici ve fanîdir. yalnız Allah baki. Değişmiyen yalnız o: İbrahim zaten Allah'ı nasıl buldu? Güneş, ay, yıldızlar; herşey değişiyor, öyleyse değişmiyen bir Allah var.

Değişen fanîdir, fanî hiçtir. İslâm zekâsı hiç olan tabiatı bırakarak hep olan Allah'a gitmek yüzünden, müşahhasan çok, mücerredi itiyat edindi. Masinyon bunu ilme ve riyaziyata bile tatbik ediyor: Yunan zihniyeti müşahhasa gittiği için hendesecidir, halbuki İslâm zekâsı hesabı doğrudan doğruya cebre ve hendeseyi müsellesata yöneltti [1]

Hayır İslâm san'atini mücerrede götüren bu değil, İbni Abbas'ın hadîsidir. Allah'ın yaptığı işe benzer iş yapmamak emeli, bir nevi şirke düşmekten kurtulmak endişesi; yaptığı tasvirlerle ahirette can vermek gibi ağır bir cezaya uğramak korkusu. İslâm san'ati bundan dolayı realitesiz, realitesizlikten dolayı hacimsiz, ve hacimsizlikten dolayı satıh kaldı.

Mücerredin güzelliği

Peki amma san'at sadece realite değildir ki... Zaten iyi san'at tabiatı tabiatı tabiatı ayrılan değil mi? Olduğu gibi tabiat, bu, kötü san'at. San'at ona tabiatte olmıyan bir şey vermek. Masinyon bu noktadan hareketle İslâm san'atını beğeniyor: «Tasvirilere bağlanmamak yüzünden İslâm san'atı berrak, gayri maddî, müşahhas tabiatteki ahenkten uzak, sükûta dalarak, sâf ve temiz bir şekil aldı.» Ve o bunu bizim musikimizde de görüyor: Şark musikisi «an» ları yakalar, tam sesler arasındaki talî sesleri avlayış; Garpliler bu talî ritimleri takip edemedikleri içindir ki, Şark musikisini monoton sanıyorlar.

Hep aynı şey, hep hacimden ayrılış; Garp musikisi sesin hacimlenmesi, Şark musikisi de sesin satıhlaşması. Fakat din hiç olmazsa İslâmın hançeresinden nağmeyi atamadı. Nağmeyi atamadı amma, İslâmın elinden kalemtraşı ve fırçayı attı. Ne heykel, ne resim; fakat içteki san'at alevi durur mu? O alev heykel yapamayınca minare yaptı, istilâktit yaptı, o alev kakma oldu, kabartma oldu, oyma oldu, ve mermer o alevle dantel oldu.

Elinden fırçası atılan İslâm san'atkârı resim yapamayınca çizgi yaptı, şekil yaptı, renk yaptı. Onun içindeki san'at alevi resim yapamayınca hendese şekillerini resimleştirdi. Tasvir yapamayınca çiniye ebedî baharı sindirdi. Çini yakut ve zümrüt oldu. San'atin alevi durmuyor. O resim ve tasvir yapamayınca «yazı» yı füsunlaştırdı. Ta'lik dedi, Sülüs dedi, Rik'a dedi. Cananların boyu «elif» lerin endamına, cananların gözü «vav» ların gözüne benzetildi.

Mücerrede, mücerrette yapılacak, en son kemali verdik. Masinyonların beğendikleri bu, ve bizim de kâfi görmediğimiz yine budur.

B — ŞİİR VE EDEBİYAT :

Cin ve melek

Müşrik Araplarda şair demek «diğer insanlardan daha çok bilen» demekti, çünkü bunlar mafevkattabî mahlûklardan ilham alırlardı, bu ilhamları veren cinlerdir. Her cin hususî bir meskende ikamet ediyor. Bu cinler sayesinde ki, kimsenin aklına gelmiyen şeyler şairin aklına gelir [1]. Muhammed'in de mafevkattabî bir mahlûktan ilham aldığına en koyu müşrikler bile şüphe etmedi. Yalnız onlar bu ilhamın cinden geldiğini söylerlerdi. Halbuki Muhammed ilhamını cinden değil, «melek» ten alıyordu. Onun için o ilham değil «vahiy» idi. Şairlikle peygamberliğin benzerliği işte burada; ikisi de insan fevkında manevî bir varlıktan ilham alıyorlar.

İhtilâf yalnız membadadır: İlhamı veren cin mi, melek mi? Ona göre ya şair, ya peygambersin. Muhammed'in cinden ilham almadığı şununla

[1] Leone Kaetano, İslâm Tarihi, C. : 7.

da sabitti ki gelen sözler klâsik arap şi'ri tarzında değildi. Ne şiir, ne nesir. Bu, kafiyeleleriyle şi're, vezinsizliğiyle nesre benzeyen, ikisinden de hariç bir kelâmı; bu, cin işi değildi.

Sonra cinler de iki kısımdır; iyi cinler, fena cinler var. Bir şiir ancak hikmet olursa, dinî olursa, hamasî olursa makbuldür. Ondan ya akıl, ya iman, ya yürek istifade etmeli. O zaman onu ilham eden cin iyi cindir. Fakat cinlerle sıkı fıkı bağlantıya gelir mi? İyi cin filân derken kötü cin de insana muzır bir şey ilham edebilir. Bu psikoloji İslâm'da şi're niçin tehlikeli bir gözle bakıldığını gösterir. Ve onun için fazla takva sahibi müslümanlar şi're yaklaşmamayı daha hayırlı gördüler.

Bizim rahmetli Mehmed Akif, aynı zamanda en vecitli din şairimizdi. Arapçayı bütün derinliğiyle, müslümanlığı bütün kökiyle bilirdi. Onun «Asım» ında Köse İmam, lâf arası, şairlere atıp tutar. Onların dalkavukluklarına kızır, söyler, sayar. Şair, yâni Mehmed Akif, müdahale ediyor :

— *Sade pek sövme ki Peygamberimiz şi'ri sever.*

Köse cevap verir:

— *Vakûa «İnne min-eş-g'ir...» büyük bir nimet
Dikkat itsen yine sevdikleri lâkin hikmet.*

Burada telmih edilen hadisin aslı ve tercümesi haşiyede gösteriliyor: «Öyle şiir vardır ki hikmettir, öyle beyan vardır ki sıhirdir.» [1].

İşte hikmeti iyi cin, sihri kötü cin ilham ediyor. Halbuki Kur'an ne kötü cin, ne iyi cin, o Allah'ın en birinci meleğinden gelme: Mucizesi olmayan Peygamberin tek mucizesi Kur'an'dır. Cinler ve insanlar bir araya gelse onun nazirini yapamazlar. Kur'an belâğatin kusvası.

Belâgat namına böyle insan kudreti fevkında ilâhî bir âbide varken belâgat diye, söz ve kelâm diye başka milletlere bakılır mı? İslâmların ilim ve felsefede Yunana bol bol müracaat etmelerine mukabil şiir ve edebiyatta Yunan'dan bir şey almak değil, oraya hiç bakmayışlarının en büyük psikolojik âmilini burada görmelidir.

Bundan çıkan ilk büyük netice şu oldu. İslâmlar ilim ve felsefede Yunan'dan, Hind'den, Hristiyan'dan ictibaslar ve istifadeler yapmakta beis görmediler: Onun için İslâm ilim ve felsefesi ümmetçi değil, beynelmileldir. Fakat şiir ve edebiyata gelince; burada islâmî çemberin dışına çıkamadılar. Mademki Kur'an belâğatin mucizesidir ve mademki o Arapça nazil olmuştur, Arap dili de bütün dillerin en belîğidir. Bütün belâgat kaideleri ancak arabcaya göre

tedvin olunabilir. İşte İslâm edebiyatı bundan dolayı ümmetçi oldu.

Ümmetçiliğin neticeleri: Bir defa bütün müslüman milletler şiirde vezin olarak Arabin Aruzunu kabul ettiler. Bütün Müslüman âleminde Aruzla yazılmıyan şiir, şiir addedilmedi. On ikinci asır Türkoloğlarından Fahreddin Mübarek şah'ı gördük (bak, S. : 389), bu, Türklerin diğer kavimlere üstünlüğünü sayarken türkçenin manzum edebiyatı olduğunu da ileri sürer. Onlarca manzum ve mevzun söz demek Aruzlu nazım demek ti [1]. Onun için bizim bütün Divan edebiyatında heceli sözler şiir sayılmadı. «Tezkere» lere hiçbir halk ve saz şairi girememiştir. Tezkerelerde Yunus Emre'lerden bahsedilmesi şairliğinden değil, evliyalığındandı.

Diğer netice: Arapça diğer Müslüman milletlerinin dillerine binlerle ve binlerle kelime doldurdu. Acemce böyle olduğu gibi türkçe de böyledir. Yalnız biz türkçenin kapısını farisiye de açtık. Arabca mukaddes olduğu için onun kelimelerine dokunulamazdı. Arap kelimeleri kendi kaideleriyle ve kendi kanunlariyle geldiler. Arabca böyle girince farisî de öyle girecek, bu suretle üçüzlü bir dil meydana geldi. Bunu türkçeden ayrı bir edebiyat dili olarak kabul ettik. Bu dilin adına «Lisan-ı Rum» denildi.

Anadolu'ya Romalılardan kalma olduğu için «Diyar-ı Rum» denilirdi; o üçüzlü dile «Osmanlıca» denmesi Tanzimattan sonradır. Ondan önce Türk şairine «Şair-i Rum» denirdi. Tanzimat şairlerinden Ziya Paşa, Bağdadlı Ruhi'ye nazîre olarak yazdığı «Terkib-i Bend»' de onun için şöyle dedi:

*Meydan-ı sühande yoğiken sen gibi bir er
Bir şair-i Rum oldu sana şimdi beraber.*

Diğer büyük netice

Divan edebiyatının realiteden uzak kalışı. Tabiatle, dış hayatla, halk ve insanla alâkasızlık. Divan edebiyatı hayata ve tabiate değil, kitaba gömülüdür. O, zaman ve mekân haricidir. Nef'î ile Üsküdarlı Hakkı, Nabi ile Hersekli Arif, Nailî ile Leskofçalı Galip sanki asırlarla ayrıldılar, aynı zamanda yaşıyorlar.

Yunan edebiyatında «tabiat» vardı, çünkü tabiat fanî bir hiç değil, ebedî bir ahenktir. İslâm edebiyatı, tabiatı bir hiç gördü; çünkü hep olan Allahtı. Hep ona «Hüvelbaki...» dedik. Masinyon'un burada hakkı var. Fakat İslâm edebiyatını tabiatten alarak mücerrediyete götüren tasavvuf oldu. Tabiat ve kâinat denen bu zevahir âleminin maverasındaki büyük hakikate ulaşmak için çırpman tasavvuf.

Fakat realite yalnız tabiat değil: Yunan edebiyatında hayat, insan,

[1] Mehmed Fuad Köprülü, Türk Dilinde ve Edebiyatında Araştırmalar, S.: 123 - 154.

ve halk itibariyle de realite vardı. Çünkü halk orada her şeydir. Vatan-
daşın reyi ve hakkı; cemiyeti bu hak yürütüyor. Cemiyete hüküm için
ne semavî bir hak var, ne irsî bir hükümdarlık hakkı. Her şey cemiyetin
kendindedir. Onun için Sokrat hep halkı tenvir için halk içinde yaşadı.
Aristofan, o yaman komedilerini hep halkı tehyî için yazdı. Kumandan
Kleon, iktidar mevkiini ele geçirmek için demagoji ile halkı kandırır.
Trajediciler alkışı ve çelengi halktan alacak. Şairi, filozofu, kumandanı,
hatibi, piyescisi, hepsi halka doğru ve hepsi halk için.

Yunan edebiyatında hayatın realiteliği ve realitenin hayatlılığı, hacim
orada; islâmî edebiyatta realitesizlik; realite için doluluğudur, hacmin
içi alınınca hacim yassılaşı; İslâm edebiyatındaki yassılık buradan
geliyor.

C, İRKTA REALİTE, EDEBİYATTA MÜCERRETLİK :

Gene iki unsur Harun Resid'in veziri Fazl İbn-i Yahya, islâmlıkta kıymet olarak şu dört tabakayı sayar: Hükümdar, vüzera, ulema, tüccar ve ağniya. Birinciler ilâhî veraset istihkakı ile, ikinciler fetanetleriyle, üçüncüler irfanlarıyla, dördüncüler de zenginlikleriyle o medeniyete dahildirler. Onların dışında kalan halka eglince, vezir şöyle diyor: «Bu dört tabakadan sonra gelen halk ise boş, değersiz, ve lâya'kıl mahlûkattan ibarettir. Bunlar yiyip yatmaktan başka bir şey düşünmezler.» [1]

İslâm medeniyetinin en zayıf tarafı onun şehir medeniyeti oluşunda, halkı hor görmesinde, asıl büyük kütleden uzaklaşmasındadır. Halbuki Orhon âbidelerine bakınız. Onun bütün mevzuu halktır. Hükümdar o kitabelerde hep halkı giydirdiğinden, halkı doyurduğundan, ve halkı kurtardığından bahseder. Orhon âbideleri aynı zamanda Türk demokratlığının da âbidesidir.

İrkî unsur, dinî unsur; Türk ırkan realisttir. Bunun böyle olduğunu ilk edebî eser olan Kudatkubilig'te gördük (bak, S. : 303-304) Türk ırkının realiteciliği 13 üncü asrın mahsulü olan Kitab-ı Dede Korkut'ta dahi bütün şeffaflığıyla görülür. Ne hacet, yalnız Türk'ün değil, cihanın da ebedî tebessümü olan Nasreddin Hoca'nın fıkralarına bakınız: Fıkra ki, sözdür, halbuki Hoca'nın fıkraları söz değil, hep fiildir, vâkıadır, müşahhastır. O. söylemez, hâdiseleri söyler; hoca'nın mizah dehâsındaki bu ölmezlik ondaki bu realiteden geliyor.

İrkta realite, dinde mücerretlik; bu ikisi birleşince ne olur? İkisi de birbirini eritemezdi; eğer realite erise Türk ırkı kalmaz, mücerretlik erise medrese kültürü olmazdı. İkisi birbirini eritemeyince, İkisi birbirinden

ayrı ve birbirine istiflendi. Edebiyatımızdaki ikilik bundan çıkıyor.

İki edebiyat

Halk edebiyatı, Divan edebiyatı: Birincisi realite, ikincisi mücerret; biri ırktan geliyor, öteki ümmetten. Birincisinin muhiti hayattır, ikincisinin örneği kitap. Hayatlı edebiyat sadece canlı Türk dilini konuştu, kitaplı edebiyat hep üçüz-lü dili yazdı. Birincisinin vezni yalnız hece, ikincisinin vezni yalnız aruz. Birincideki irkî kültürün ümmiliği, ikincide medrese kültürünün ilmîliği.

İkisinin de hayatıyeti olduğu, ikisinin de asırlarca yaşayışından bellidir. Yedi, sekiz asır bu iki edebiyat üst üste yaşıyacak ta birbirinden müteessir olmayacak mı? Saz şairleriyle tekke şeyhleri ikisinin arasında orta bir tabaka teşkil ettiler. Onlar hem heceyle, hem aruzla yazıyorlardı; kâfalarıyla yukarıya, heyecanlarıyla kütleye bağlıydılar. Bu, kendilerini ikiye bölerek iki edebiyatı birleştirdi.

Yukardaki kitap edebiyatı aşağıdaki hayat edebiyatını daima edebiyattan hariç tuttu. Ne hece vezni, ne koşma, ne destan, hiçbir medresenin edebiyat telâkkisi içine giremiyor. Bütün Divan şairleri içinde halk edebiyatını ciddiye alan tek şair, Nedim'dir; yazdığı tek koşmayı Divanına koyduğu için ve tuhaf, bütün Divan şairleri içinde de realiteyi en çok Nedim'de görüyoruz.

Medrese kültürü hep halkı istihkar etti. Halk ta Karagöz perdesinde boyuna ondan öcünü aldı. Karagöz sadece bir eğlence, yalnız bir perde oyunu değil, Karagöz, ümmî halkın, Hacivad da medrese kültürünün sembolüdür. Hacivad istilahlı konuşur, lûgat parçalar, Karagöz onları hep ters anlar. Fakat Karagöz canlı, Hacivat sun'î; ve Karagöz'ün şamarı daima Hacivad'ın ensesindedir: Altı asır şem'alı perdede halk edebiyatı medreseyi tokatladı!

Fildişi köşk

İyi amma şiir ve edebiyat sadece realite demek değil. Lirik ve yüksek şiir mücerrede çıkar. Realite gövdeyse, tecrid zekâdır. Biri ağır, yerde; biri hafif yükseliyor. Nihayet Garp âlemi şi'ri realitenin ağırlığından kurtararak onu sembolizmin iphamlı bulutlarına çıkarmadı mı? Şiir renkli bir ses; şiir söz değil nağme; mâna değil ahenk. Şiir kütlerde değil, şairdeki muhayyilenin renkli kanatları üstünde. Onun için asrın en ince şairleri kendilerine «fildişinden köşk» yaptılar. Kütle isterse onları anlamasın; onlar zekâ ve hassasiyetin zirvelerde kurduğu köşkün fildişi beyazlığında yaşarlar.

Bizim Divan edebiyatında da hayat ve tabiat yoksa zekâ var, duygu var, buluş var, ses var. Hayat ve tabiate uzak o edebiyat kendi içine gömülerek, burğu gibi derinlikler yarattı. Hayale şehrâyin halinde renkler verdi. Ve o edebiyat Fuzulî, Nefî, Nedim, Galip gibi devler yetiştirdi: Divan edebiyatının ölmez tarafı mücerredin bu güzelliğinden geliyor.

Fakat şiir yalnız realite değilse, yalnız mücerretlik te değildir. Yalnız birinde kalan galiba tek kanatlı kalıyor. Sembolizme en renkli şairleri veren Fransızların kendileri de, en salâhiyetli kitaplariyle, itiraf ediyorlar ki, sembolizm Fransa gibi vuzuha âşık bir memlekette daha ziyade devam edemezdi [1]. Cemiyet fildişinden köşküne kapanmış şairi kendine çağırıyor, ve daima çağıracak.

[1] Histoire illustrée de la Litterature Française, B. Abry, C. Audic, P. Crouzet, 7 nci tabı, S.: 602.

— 2 —

Yaratıcı medeniyetin donuşu

A. — TEOKRASİNİN İKİ SALTANATI:

**Birbirine
ihliyaç**

İki saltanat; biri maddîdir, dünyevîdir, mümessilleri hükümdarlardır. Diğerî manevîdir, dinîdir, mümessilleri ulema efendilerdir. Bu iki saltanat hem birbirini tuttu, hem birbirisiyle çarpıştı. Biribirini tuttu, çünkü ikisi de birbirine muhtaçtı. Ulema saltanatı dinen «Ülû-l-emr» e itaati ilân ediyor. «Emîr-ül-mü'minîn» e, yâni hükümdara karşı koymak «huruç» tur. Huruç küfürdür. bunu yapanın dinen katli caiz olur. Hükümdarlara ulema bunun için lâzımdı.

Sultanların medreseyi tutmaları dış bakımdan ilmi himaye edişti. Halbuki bu hakikî zarureti örtmek için bir dış perdedir: İşin iç yüzü teokratik saltanatın mutlakıyeti için lâzım olan ideolojiyi müdafaa ve koruyuştu. Hükümdarların kudreti medresenin verdiği o ideoloji ile ayakta duruyor. Hükümdarların ulemaya kıymet verişleri bundandı.

Yavuz gibi yan bakanın kellesini uçurtan bir hükümdar, Mısır Seferinde, İbni Kemal'in atı bir çamur çukuruna basıp ta hükümdarın mantosunu baştan başa zifos içinde bırakınca, en ufak hataya en büyük ceza veren o ceberutlu Sultanın hiddeti karşısında İbni Kemal sarı kesilmişken, Yavuz, bütün hiddetini yenerek, sanki bundan memnun bile olmuş gibi bir eda takınıp: «Bu mantoyu saklayınız, ulemanın atının ayağından çıkan çamur bile bize şereftir» dedi: Artık Yavuz böyle yaparsa diğerlerini siz kıyas edin.

Ulema efendiler de hükümdarları tutmağa mecburdu. Çünkü kendi saltanatları maneviydi, diniydi, maddî müeyyideden mahrumdu. Ulemanın dediği yapılmazsa bunun cezasını kim verecek? Hükümet ulemanın dediğini tatbik eden bir icra kuvvetidir. İlmiye olmasa hükümdar ruhlar üzerindeki o ilâhî otoritesini kuramıyacak; hükümdar olmasa ilmiye saltanatı icrasız kalacak: Bütün asırlar içinde bu ikisi birbirini bunun için tuttu.

Bu iki saltanat aynı zamanda daima ve sinsi sinsi **Birbirle cidal** çarpışıp durdular da: Çünkü her iki saltanat kendi hâkimiyet ve kuvvetini muhafaza kaygusundadır. Eğer hâkimiyet ulemada ise hükümdar bir kuklaya dönecek. Onlar bu mevkie düşmemek için ellerindeki maddî kuvvete güvenerek nekadard ulema kellesi uçurdular.

Buna mukabil ulema da hükümdarın her dediğini yaparsa kendi saltanatlarının hiçbir otoritesi kalmıyacak. Onlar da dinden ve efkârı

umumiyyeden kuvvet alarak çok defa hükümdarlara kafa tuttular. Sırası geldikçe, zaman zaman, askerî kuvvetleri bile din namına kıskırtıp hükümdarları devirdiler.

Fakat bu ikisi arasındaki çarpışma hiçbir vakit iki saltanat müessesesinin kendi hüviyetlerine değil, o müesseselerdeki şahıslara teveccüh ederdi. Bir şeyhislâmı atan, hattâ kellesini uçurtan hükümdar ilmiyeye değil, ilmiyeciliği suiistimal eden şahsa gazaplanmış oluyordu. Hükümdarı atan ulema da hükümdarlığa değil, sadece hükümdarın şahsına hücum ederdi. O hükümdar gider, yerine başkası gelir, o kadar.

Inkılâpsızlık sebebi

Eğer bu iki saltanatın muarazaları müesseselere karşı olaydı, o zaman İslâm devletleri ve milletleri büyük inkılâplar görmüş olacaktı. Meselâ hükümdarlar ilmiye saltanatının ruhuna taarruz edeydiler, bundan lâik devlet sistemi çıkacaktı, fakat hiçbir hükümdar bunu aklından geçirmedi. Eğer ilmiyeciler de hükümdarlık saltanatının ruhuna, yâni despotluğuna hücum edeydiler, bundan da islâmî cümhuriyet, halifenin irs ile değil, rey ile getirilmesi gibi hayırlı bir sistem meydana gelecekti, hiçbir kavuk ta bunu düşünmedi.

Bütün tarihimiz bu iki saltanatın, müesseselere karşı ittihamı, şahıslara karşı ihtilâfı yüzünden; hem birbirine muhtaç, hem birbirine muarız vaziyet almasının destanıdır. Onun için İslâm tarihlerinde şahıslar değişti, fakat sistemler değişmedi. Ve onun için işler asırlarca aynı hamam, aynı tas gitti.

Padişah darbesi

Yıldırım Bayazıt, kadıların rüşvet aldıklarını iştir. Hiddetlendi. Seksen kadar şeriat kadısını bir eve kapatıyor. Evin ateşe verilmesini emreder. Kadılar diri diri yakılacak. Sadrazam Ali Paşa telâşta. Bu vahşetin halka fena tesir edeceğini düşünmektedir. Padişahı teskin için ne yapmalı? Sarayın nekre cücesine bin altın verdi. Onun tavassutunu temin edecek. Cüce seyahat kıyafetiyle huzura girerek padişahı İstanbul'a gitmek için izin ister.

— Kayserin memleketine neden gitmek istiyorsun?

— Kayserden seksen kadar keşiş istiyeceğim; mademki Müslüman kadıları ortadan kalkıyor, ibadın şeriat umurunu hristiyan papasları görsün [1]!

Padişah güldü, ve bir cücenin hokkabazlığı seksen kadıyı diri diri yanmaktan kurtardı.

Fatih, İstanbul'u alınca ulema efendiler: «Duamızın berekâtıyla bu büyük fetih müyesser oldu.» dediler. Ulema aslan payını kendilerine ayırmak istiyor. Fatih, duvarda asılı kılıcını gösterdi: «Bu âlet sizin

[1] Murad Bey, Tarih-i Ebûlfaruk, C.: 1, S.: 158.

dualarınızdan keskin çıktı.» Padişah, aslan payını kendinde bırakmıştı!

Dördüncü Murad, Bursa seyahatine giderken İzmitte kadıyı astırdı. Başta Şeyhislâm Ahîzade Hüseyin Efendi olduğu halde ulema efendiler küplere bindiler. Bu hareket cinnetmiş ve Padişahın hal'i lâzımmış. Anasından aldığı mektupla bunu öğrenen Padişah, Bursa'daki eğlencelerini bırakarak, karadan, yıldırım gibi maiyyet atlılarını yollara dökerek, tozu dumana katıp İstanbul'a geldi. Daha Üsküdar'da iken şeyhislâmın hemen bir gemiye atılarak Kıbrıs'a nefyini irade etti.

Saraya geldikten sonra hiddeti artan Padişah, sadece nefiyle iktifa ettiğine pişman, arkadan bir gemi sevketti. Şeyhislâm gemisi Boğazdan önce yakalanırsa geri getirilecek. Hükümdar da karadan hareket eder. Meğer havasızlıktan Şeyhislâmı götüren gemi Küçükçekmece önünde kalmış. Padişah, onu karaya çıkarttı. Hemen orada kellesini kestirterek gusûlsüz namazsız kumlara gömdürdü. Kimse ağzını açmamıştı.

Ulema mukabelesi

Bunlar birinci saltanatın ikinciye silleleri, bir de ulema saltanatının hükümdarlara kafa tutuşu var: Viyana bozgunundan sonraki karagünler içindeyiz. Dördüncü Mehmed boyuna adam kestiriyor, serdar azlinden, vezir kellesi uçurmaktan başka tedbir yok. Padişah Edirne'de, hep şeyhislâm ve iki kazaskerle müşaverededir. Cephe işleri din kuvvetiyle halledilecek: Buna karşı, Üç Şerefeli camiinde padişah emriyle va'za memur olan, Atpazarlı Seyid Osman Efendi bile açtı ağzını; yumdu gözünü:

— «Şeyhislâmla, kazaskerlerle müşavereden ne gelir? Anlara din babbından sual sorarlarsa cevap verebilirler ve illâ düşman ahvalin serhad ve ocak pîrlerinden sual etmek gerek.» Ve Hoca Efendi kendini de misal getirdi: «Ben de bu din adamlarından biri değil miyim? Halbuki ata binsem Sırık meydanından geçinciye kadar otuz kere düşerim.» [1]

Din ile dünya işlerini ayıran bu doğru sözlü hocayı ancak memleketi olan Şumnu'ya yollamaktan başka bir şey yapamadılar.

Yine Avcı Mehmed Davudpaşa sarayındadır. Bu saray yalnız taştan ve demirden yapılmıştı, hiç tahta kullanılmıyan bu sarayda yangın korkusu yoktu. Budin'in düştüğü sıralar; herkes kan ağlıyor, hükümdar hep av peşinde. Hacı Evhad Şeyhi Hüseyin Efendiye, Davudpaşa camine gelip va'zetmesi için irade çıktı. İradeyi söyliyken memura şeyh, bütün cemaat huzurunda dedi ki:

— Vaiz istiyen, herkes gibi İstanbul'a gelip, camide meclisimize hazır olur. Biz anda varmağa memur değiliz. Bunda gelsünler. Hak kelmâmı onun bir kulağından girer, öbür kulağından çıkar. Nasihat kabul

etmiyen adamın ayağına varmak caiz değildir!

İradeyi söyleyen adama bunları aynen padişaha söyleyeceğine yemin ettirdi, o da olduğu gibi bu sözleri hünkâra söyledi. Padişahın sadece hatırı kırılmıştı, başka bir şey yapamadılar [1]

Bu misalleri çoğaltmağa hacet yok. İki saltanat arasındaki nüfuz tahterevallisi için bir kaide bile konabilir: Devlet kuvvetli veya hükümdar mütecellitse ulema mağlûp, fakat hezimetler filân neticesinde devlet zayıfsa ulema mütehakkimdir.

B. — NAKLİN AKLA GALEBESİ:

Neydik ?

Carra de Vaux der ki: «İbni Sina'dan sonra İslâm felsefesi dona kaldı; İmam Gazalî felsefeye saldırmak için karşısında diri kimse bulamayınca kendisinden bir asır evvel ölmüş olan İbni Sina'ya hücum etti.» Bu tabiiydi, felsefenin yaratıcılığı İbni Sina'da tecessüm etmişti. İmam Gazalî'den sonra felsefeye, yâni Fârabî'lere ve İbni Sina'lara yaklaşmak küfre baş vurmak gibiydi. Felsefe dondu ve zekânın yaratıcılığı kapandı.

Yine Carra de Vaux der ki: «Gazalî'den sonra da İslâm kelâmcılığına bir sükût ve durgunluk geldi ve İbni Sina'nın felsefede uğradığına İmam Gazalî de kelâmda uğradı.» Bu da tabiiydi. Gazalî, İslâm kelâmcılığını akıl ve mantıkla da perçinliyerek ehli sünnete bütün delilini vermiş, kendisine «Hüccet-ül-İslâm» denmişti. Gazalî «hikmet» le «şeriat» i, yâni dinle felsefeyi, imanla aklı telif etmişti. Gazalî'den sonra nakil akla galebe çalmağa başladı.

Fakat İslâm'da rasyonalizm tabii birdenbire sönüp gitmedi. Allâme Adüddin'in «Mevakıf» ı, Seyid Şerif Cürcanî'nin o eseri şerhi; ve Kadî Beyzavî, Kutbüddin Râzi, Sadeddin Teftazahî gibi âlimler İslâm kelâmcılığına tekrar rasyonalizmi getiriyorlardı. Fatih'in «Semaniye» medreselerinde «Hâşiye-i Tecrit», «Şerh-i Mevakıf» gibi hikmetle şer'i telif eden eserler tedris olunurdu. «Sonradan gelenler bu dersler felsefiyattır deyu kaldırıp Hedaya ve Ekmel gibi dersleri okumayı daha makûl gördüler.» [2].

Fatih'in Semaniye medreseleri dört dereceydi: İptidaiyi hariç, iptidaiyi dahil, musile, sahn. Bunlar ilk, orta, lise ve üniversiteye mukabildir. Sahn üniversitesi sekiz fakülteye ayrılmıştı. Kanunî zamanında bunlara «Süleymaniye» medreseleri de ilâve edildi. Bunlar, hadîs, tıp, riyaziye, tabiiye diye dört ihtisas şubesine ayrılmıştı. Bu medreseleri

[1] Fındıklılı Mehmed Ağa, Silâhdar Tarihi, C. : 2, S. : 245.

[2] Kâtib Çelebi, «Mizan-ül-hak fi ihtiyar-ül-ekak», «İkdam» matbaası tab'ı.

bitirenler önce «mülâzım», sonra «müderris», sonra da «Kudvet-ül-ulema» olurlardı. Bunların frenklerdeki mukabilleri sırasıyla şunlardır: Licencier, Bachelier, Docteur. Bizim liselerdeki fen ve edebiyat şubeleri gibi «iptidayı dahil» den sonra fen ve riyaziye salikleri Süleymaniye musilelerine, kelâm ve debiyat salikleri de Fatih musilelerine kaydolunurlardı [1].

16 ncı asrın birinci çeyreği içinde, yüz binlik orduların yüzlerce ağır topla beraber, sadece on iki yılda, İstanbul'dan Tebriz'e, Tebriz'den Kahire'ye, Kahireden Buda-Peşteye gidişleri, bu ordular yalnız ayakla değil, o medreselerden gelen irfanla gidiyorlardı.

Fakat daha 17 nci asırda Semaniye ve Süleymaniye medreselerinin müspet ve aklî ilimlerini tedris edecek değil, anlayacak insan kalmamıştı. «Artık Anadolu'da ilim pazarına kesat gelip ehli inkıraza yüz tutmakla Kürt diyarından cahil müptediler gelip büyük tafra satar oldular.» [2] Aklî ilimde akıl yok sadece nakil, yâni sadece taklid var. «Lâkin nice zihinleri boş kimseler mahza taş gibi mahzı taklit ile donup kaldı.» [3] Aklî ilimler, «bunları felsefe ilimleri deyu zemme müptelâ olup yeri göğü bilmez cahiller âlim geçindiler. Ve yere göğe bakmayı öküz gibi gözle bakmak sandılar.» [4]

Mazimizin en müsbet kafası ve Avrupalılarca da en büyük şöretimiz olan koca Kâtip Çelebi, medreselerimizin bu seviyyeye düşmesinden dolayı işte böyle acı acı, fakat doğru doğru söylendi. Bir 16 ncı asırdaki Süleymaniye medreselerini düşününüz, bir de bir asır sonra Kâtip Çelebi'nin anlattığı medreseleri göz önüne getiriniz: Bir asrın iki ucunda medresenin dirisiyle ölüsü sallanıyor!

Zaman ilerledikçe medresenin sukutundaki derinlik te karanlık ve dipsiz bir kuyu gibi korkunçlaşmaktadır. On sekizinci asır başlarında, Üçüncü Ahmed saltanatının ilk devirlerindeyiz. Sadrazam meşhur Şahid Ali Paşa kitaba meraklıdır. Topladığı kitapların yalnız fihristleri dört cilt tutuyor. Bunların hepsini vakfile halkın istiradesine arzedecek. Bunun için Meşihatten fetva lâzım. Meşihat fetvasını verdi: Şi're, felsefeye, ve saireye dair kitapların vakfı caiz değildir! [5]

Medrese ve ulemanın seviyyesi böyle, ya seciyyesi? Kafa öyle olunca ahlâk nasıl olur, ulema efendiler ancak kendilerine dokunulduğu zaman galeyan ediyorlar. Sultan deli Mustafa zamanı. Sadrazam Mürre Hüseyin Paşa da yarı deli. Bir kadiyı dövdürür. Bütün ulema ayaklanırlar. Fatih camii avlusunda toplandılar. Hüseyin Paşa zaten Mısır Beylerbeyi iken küfre delâlet edecek bazı sözler söylemiş. Öyleyse idamı caiz. Mahşer ha-

[1] Şemseddin, Zulmetten Nura.

[2], [3], [4] Kâtip Çelebi, Mizanü'l-hak'dan (bazı kelimeler sadeleştirilerek).

[5] Ahmed Refik, «Âlimler ve San'atkârlar», S.: 331.

lindeki ulema umumî bir gülbankla idam fetvası verdiler: — «Vezir gel-sün, hükm-ü şer'î icra olunsun!» Vezir bir müfreze yeniçeri gönderdi. Camiin dışını içini dolduran o kavuk mahşeri çil yavrusu gibi dağılıver-miştir! [1].

Budin düştü; uzun seferler dolayısıyla hazine tamtaktır. Yeni varidat aranırken ulemadan da «İmdadiye» namıyla akçe istendi. «Vay, eski köye yeni âdet mi girdi?» Bütün ulema toplandılar. Alay Köşkü karşısındaki Mirî Saray, yâni Babiâli, yine mahşer gibi sarıkla doldu. Sadaret Kayma-kamı: «Padişahımız herbirinizin haline ve varidatına göre bir miktar akçe talep eder, ne dersiniz?» deyince, eski Rumeli Kazaskerlerinden Hâmi Efendi açtı ağzını yumdu gözünü; Padişah ta Alay Köşkündedir, kulak-lariyle dinliyor:

— Kırk yıldır padişahlık ediyor, bugünleri düşünüp te imsâk edeydi, bu ane değin ulemaya böyle teklif olmamıştır. Artık kitaplarımızı ateşe yakmak iktiza eyledi. Kâfir kâfirken papazına ikram eder. Biz ikramdan geçtik, fakat bize bu cevır ne oluyor?» [2] Evet, hiç ulemadan bir şey istenir mi? Onlar vermekle değil, almakla mükellef, Padişah yaptığı tek-liften derhal vazgeçti!

[1] Naima, C.: 2, S.: 253.

[2] Fındıklılı Mehmed Ağa, Silâhdar Tarihi, C.: 2, S.: 262.

ORTA ZAMANDA TÜRK EDEBİYATINA UMUMÎ BİR BAKIŞ

— 1 —

İslâmdan önce

İki lehçe Orta zamanda Avrupa edebiyatının ne olduğunu evvelce gördük. Bu, Avrupa edebiyatını görmek değil, o edebiyatın olmadığını görmektir. Zaten bu günkü Avrupa dilleri, bu günkü şekliyle ancak on birinci asırdan itibaren teşekküle başlamışlardır. Avrupalıların hakikî edebiyatı ancak rönesanstan, yâni 16 ncı asırdan sonra meydana çıkıyor. (Bakınız Avrupa dillerinin menşeleri bahsi, S. : 160 - 164).

Buna mukabil çok eski bir millet olan Türklerin ve çok eskiden mütekâmil bir dil halinde bulunan türkçenin tabiatıyla çok eski bir edebiyatı vardı. Eski Çin membalarında türkçeden tercüme edilmiş bir şiir parçası Milâttan önce ikinci asra aittir [1]

İslâmlıktan önceki Türk dili iki büyük lehçeye ayrılmıştı. Bunun birincisi «Şimal türkçesi», yahut «Gök türkçe» dir. Bu dil sonra «Oğuz türkçesi» adını aldı. Büyük Altay Devleti Şarkî ve Garbî diye ikiye bölünmüştü, Şarkî Altay yedinci asırda Çin'e mahkûm oldu. Sonra istiklâl bularak sekizinci asırda Orhun Devleti teşekkül etti.

İşte meşhur Orhun kitabeleri bu devlet zamanında **Orhun kitabeleri** ve «Gök türkçe» lehçesiyle yazılmıştır. Bu kitabeler iki âbideye kazılmıştır. Âbidenin biri 732 de Gültekin namına, diğeri de 735 te Kardeş Bilge Han namına dikilmiştir.

Bu kitabelerin yazısı da orijinal Türk harfleriyle yazılmıştır. Bu harf-

[1] Mehmed Fuad Köprülü, Türk Edebiyatına Umumî Bakış, Birinci Türk Tarih Kongresi, S.: 308.

lere Gök Türk veya Orhun alfabesi denir. Bunlar müstakil Türk harfleridir. Kitabelerin ifadesi, edebiyatı, içtimaî ve tarihî kıymeti de çok büyük. Gültekin orada Türk istiklâlinin nasıl gittiğini anlatır:

«Türk budunu ülkeni, türenini kim bozdu? Hâkim Türk budunu idin, iyi ülkene kendi hatanı giydirdin.» «Çin'in tatlı davetine, yumuşak akçesine katılıp, ey Türk budunu öldünüz.» «Bizim askerin hayvanları, menzilleri, erzakı yoktu, Türk budunu ayaklarını yordu, geri dönmüştü.»

Fakat nasıl çalıştı? Ve milleti nasıl kurtardı: «Çıplak budunu esvaplı, fakir budunu zengin ettim. Az kavmi çok ettim. Türk budunu için gece uyumadım, gündüz durmadım. Ölecek derecede çalıştım. Hertarafa dağılmış olan Türk milletini bir yere topladım.»

İbret alınız; Türk, o istilâ hallerine ancak aralarındaki nifak ve şikak yüzünden düşmüştü: «Dokuz Oğuz kendi budunum idi, biribirine düşman oldular. Bir yılda beş defa kavga ettik.» Zaferin de dersi var, felâketin de. Bu yazılar o dersler alınsın diye yazıldı. «Türk budunu memleketler zaptettiğini buraya kazdım; yanılıp biribirine düştüğünü buraya kazdım. Ona göre bilin ey şanlı Türk beyleri!» [1]

Sekizinci asrın birinci çeyreğinde bu yolda bir kitabe yazılabilmek için o dilin asırlarca evveldenberi işlenmiş bir edebiyatı olmak lâzımdır. Bir de «Oğuzname» den bir metnin bizim şiveyle şu ifadesine bakınız: «Damga saadet alâmetimiz, Gök kurt harp parolamız, demir kargılar ormanımız, güneş tuğumuz, ve sema çadırımız olsun!» [2]

İkinci büyük lehçe «Cenup türkçesi» dir, buna «uygurca» dahi denildi. Bu dilin harfleri, yâni uygurca alfabesi orijinal değildi. Çinî Türkistanda hâkim olan bu lehçe muhtelif medeniyet ve dinlerin geniş çaptaki tercümeleriyle zenginleşmişti. Budizm, maniheizm, hattâ Hristiyan dinlerinin muhtelif kitapları aynen Uygur türkçesine çevrilmişti. Uygurca kitap itibariyle Alman müzeleri zengindir. Onların daha birçoğu okunamadı.

— 2 —

İslâmdan sonra

1. — HAKANIYE EDEBİYATI:

Uygur lehçesine İslâmlıktan sonra «Hakaniye» denildi.

İlk eserleri

Merkezleri Kâşgar olan «İlkhanlar» veya «Karahanlılar» devletin adına izafeten bu isim veriliyor. Çün-

kü o devletin hükümdarı Satuk Buğra Han, onuncu asırda bütün tebaa-

[1] Necip Âşım, Orhun Kitabeleri (ihtisar edilerek).

[2] Hasan Âli Yücel, Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış, S.: 18.

sına müslümanlığı kabul ertirmişti. O, ilk Müslüman hükümdar birçok menkıbelerle idealleştirdi. Eski Oğuz, onun şahsında müslümanlaşmıştı. Bu lehçenin sahası Türkistan, Harzem, Altınordu, Efgan, ve Türk Hindistanı gibi ülkeleri kaplıyordu.

İslâmlıktan sonra türkçenin edebî dil oluşu bu lehcededir. Ve Türk-lüğün ilk İslâmî eserleri Hakaniye lehçesiyle yazıldı. Bu eserlerin birincisi «Kudatkubilig» dir. Bu eseri «siyaset bahsinde, oldukça mufassal bir tarzda gördük (Bak. S. : 303 - 306). Yusuf Has-ı Hacıb'in bu eseri hem dil, hem edebiyat, hem siyaset ve içtimaiyat bakımından mühimdir.

On birinci asra ait olan bu ilk eserden sonra yine o asra ait ve ondan beş, altı yıl sonra yazılan «Divan-ı Lûgat-üt-Türk» dahi, aynı zamanda Türk edebiyatı itibariyle de mühimdir. Kâşgarlı Mahmud'un, Türkiyat âleminde büyük inkılâp yapan bu eserini, «Türk için medhiyeler» bahsinde ayrıca zikretmiştik. (Bak,S.:389). Kitabın esas davası ve büyük gayesi şudur. Arapçada ne kadar kelime ve mefhum varsa onların türkçede karşılığı var. Kitabın dil itibariyle ehemmiyeti buradan geliyor.

Sonra Kâşgarlı Mahmut, kelimeleri mücerret halde bırakmıyor, davasını ispat için her kelimeye misaller getiriyor. Bu misaller içinde İslâmlıktan önceki Türk edebiyatına ait olanlar da vardır. Eserin edebî kıymeti, ve Türk edebiyatı için bir hazine oluşu da buradan geliyor. Kâşgarlı Mahmud'un kitabı Türk edebiyatının çok eskidenberi varlığını gösteren bir âbidedir.

Bizim medrese âlimleri ne Kudatkubilig'den, ne bu Divan-ı Lûgat-üt-Türkten bahsetmezler. Çünkü müteakıp asırlardan sonra bütün kıymet dinî eserlere verildi. Türklük için çok mühim olan eserlere medrese kültürü artık gözlerini kapıyor. Halbuki gerek Kudatkubilig'in, gerek Divan-ı Lûgat-üt-Türk'ün meydana çıkışı bütün dünyada türkoloji âlemi için, insanlara yeni bilgi ufukları açan en mühim birer hâdise olarak telâkki edildi.

Yesevîlik

12 nci asır tasavvufun Ortaasya Türkleri arasında yayıldığı devirdir. İlk Türk tarikatı orada o asırda doğdu. İlk tarikat kuran Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî'dir. Türkistanın Yesi şehirde doğduğu için Yesevî diye meşhur oldu.

Yazdığı şiirlere «hikmet» diye bakılır. Müritleri bu hikmetleri bir araya topladılar. Adına «Divan-ı Hikmet» dendi. Bu da gördüğümüz diğer iki eser gibi Hakaniye lehçesiyle yazılmıştır ve Türklerce o lehçenin Kur'andan sonra en mukaddes kitabıdır. Bu kutsiyet halâ baki. Gayet şahane bir türbe içinde yatan Ahmed Yesevî'ye halâ adaklar, ziyaretler, vakıflar yapılır. O, Ortaasya Türklüğünün hâlâ manevî bir sultanı bulunuyor.

Yesevî, bu kıymetini ve bu hudutsuz tesirini nereden alır? Şiirlerinin yüksekliğinden, fikirlerinin derinliğinden, vecdinin alevinden mi? Hayır;

Ahmet Yesevî ne yüksek bir san'atkâr, ne derin bir mütefekkindir. Orda, evvelce gördüğümüz büyük mutasavvıflardan ne Hallac'ın vecdi, ne İbni Sina'nın felsefesi, ne Muhiddin'in karanlığı, ne Mevlâna'nın san'ati var. Öyle ise? Evet öyle ise mekânen bütün Ortaasyayı kaplıyan, zamanen bu kadar asırları aşan bu tesir nereden geliyor?

Bu tesir tarikatın teşekkül ve topluluğundan geliyor. Yeni Müslüman olan Türklere İslâmlık hep arapça ile hitap ediyordu. Tabii Türkler arapçadan bir şey anlamıyordu. Ahmet Yesevî ilk defa İslâmlığı Türklerle türkçe olarak söyleyince bütün Türkler bu sesin etrafında toplandılar. O topluluk tarikatçılık sayesinde mütaazzi bir teşekkül halini aldı. Her yere Yesevî halifeleri gönderildi ve her yerde Yesevî tekkeleri açıldı. Görülüyor ki, Yesevilik ferdi kıymetten ziyade kuvvetini ma'şerî hareketten almaktadır.

Ahmet Yesevî'nin zirve şeklinde yüksek bir san'atkâr ve mütefekkir olmayışı da cemiyetin bu kuvvetlenmesini kolaylaştırıyordu. Gördük ki, tasavvufta zühdi ve zihni iki unsur vardı. Ahmet Yesevî'de her iki unsur dahi mutedil bir derecededir. San'ati taşkın, fikirleri halkın anlayamayacağı kadar karanlık değildi. Sanihaları mazbut, fikirler vâzih; onun bu orta halliliği de işte cemiyetin işine yaradı.

Yesevilğin büyük tesiri yalnız Hakaniye lehçesi sahasına munhasır kalmayışındadır. O ilk Türk tarikatı diğer Türk ülkelerine ve lehçelerine de sirayet etti. Meselâ Anadolu'daki tasavvuf ve tarikat hareketleri de oradan geldi. Bir Yesevî hâilfesi Anadolu'da Tapduk Emreyi, o da Yunus Emreyi yetiştiriyor: Yunus Emre, Anadolu halkındaki dinî vecdin şeffaf sembolü.

12 nci asrın Hakaniye lehçesine ait diğer bir eseri Aybet-ül-Hakayıktır. Bunu Mahmut Yuğnaki'nin oğlu Ahmet namındaki biri yazdı. Eser Kudatkubilig veznindedir. Fakat iç kıymeti yok. Eser kuru ve didaktiktir. Bunun ehemmiyetini dil itibariyle, ve hususiyle türkçede dinî ve yabancı unsurların tesiri noktasından görüyoruz.

Zaman ilerledikçe bu yabancı tesir artmaktadır. Meselâ onuncu asırda Karahanlılar Devletinde türkçenin hakimiyeti görülüyor. Türkçe resmî dildir. Yalnız ilmi kitaplar arapça yazılmağa başlıyor. Uygur alfabesi hâkim, fakat Arap alfabesi de kullanılıyor. Bu devrin mahsulü olan Kudatkubilig'de gördük ki, bütün kelimeler hep türkçeydi. Yalnız bu 6500 beyitlik koca eserde ancak 100 kadar yabancı kelime bulunuyordu.

Yine 11 inci asra ait olduğu halde diğer bir Türk devletinde, Gaznelilerde dinî ve yabancı unsurların daha kuvvetlendiğini görüyoruz. Çünkü bu devlet mekânen daha garpteydi. Kendinden önceki Samanoğulları Devletine vâris olmuştu. İranı almıştı. İdare edecekleri halka hoş görünmek için Acem kütürünü himaye ettiler. O kadar ki, İslâm-

lık altında ezilip gitmiş olan Acem edebiyatını ve şi'rini Gazneli Mahmut diriltirdi: Firdevsî'ye Şehnameyi yazdırarak.

Gazneliler devrinde üç büyük tesir meydana geldi. Büyük kütlenin dili olan türkçe sarayda, halkta, orduda konuşuluyor. O hayat dili. Dinin lisanı olan arapça hem ilim dili, hem devlet dili oldu. İlmî ve ciddî şeylerle resmî devlet muhabereleleri arapça yazılıyor. Şiir dili de mahkûm milletin lisanı olan farsçadır. İşte bu üçüzlü tesir, daha 12 nci asırda ve Hakaniye lehçesinde «Hakaniye osmanlıcası» nı vücade getirdi.

Ahmet Yesevî'nin «Divan-ı Hikmet»i ve Mahmut Yuğnaki oğlunun «Aybet-ül-Hakayık» ı hep arapça ve acemce kelimelerle doludur. Ahmet Yesevî'nin edebiyat dili şöyledi:

*Günahım yadıma alsam sügekler lerze eyleptür
Cihanda hiç kes bar mı benim dek cürm ü isyanlık
Hudavenda! anuğ zatın eğer affetmesen nagâh
Lâhd târik, yolum bârik, heme işler peşimanlık [1].*

Bu İslâm klâsik edebiyatıdır. Artık Çağatay lehçesinde de, Azerî lehçesinde de, Osmanlı lehçesinde de bu böyle devam edecek: Dil üçüzlü, vezin hep aruz, ve nazım şekilleri müsterek.

2. — ÇAĞATAY EDEBİYATI:

Hakaniye türkçesi, 13 üncü asırdaki büyük Moğol zelzelesinden sonra adını ve hüviyetini değiştirdi. Müellif camiaları birbirine kaynatan o büyük çalkantı 12 nci asırdan bambaşka bir Asya vücade getirdi. Büyük Cengiz İmparatorluğu Cengizin ölümünden sonra dört büyük kısma ayrılmıştı. Birincisi şarkta ve Çin şimalinde Kubilây'ın Devleti, bu sonra çinlilik içinde eridi. İkincisi garpte Volga kıyılarında Cüci'nin «Altınordu» Devleti; burayı da 17 nci asırda Ruslar istilâ edecek. Üçüncüsü cenupta Kafkasya, İran ve Irakta Hülâgû'nun kurduğu «İlhaniye» Devleti; dahilî iğtişaşlar neticesinde munkariz olacak.

Şarkta, garpta ve cenuptaki bu üç büyük devletten başka dördüncü devlet ortada, Türkistanda, yâni denizsiz Asyada kuruldu. Bu devlet Cengiz'in oğullarından Çağatay'ın sülâlesine ait olduğu için Hakaniye türkçesinin yerine yeni lehçeye çağatayca denildi. Moğol devletleri 14 üncü asrın birinci yarısında müslümanlığı kabul ederek Moğolluktan çıktılar ve büyük Türk kütlesi içinde Türkleştiler. Bu suretle çağatayca İslâmî Türk dili oldu.

Malûm olan en eski Çağatay eseri 14 üncü asra mensup Bürhan oğ-

[1] Sügek = kemik, bar mı var mı, benim dek = benim kadar, anuğ = meşhur, lâhd = mezar, târik = karanlık, bârik = ince.

bu Hacı Nadirin «Kıyas-ı Enbiya» sıdır. Bu mensur eserin bedii kıymeti de var. Müellif kitabını yer yer manzum parçalarla süslüyor. Altınordu şairlerinden Kutb'un «Hüsrev ü Şirin» i dahi çağataycanın meşhur eserlerindendir. Bu kitap İranîlerin meşhur Mesnevîcisi Nizamî'den tercüme olmakla beraber müellif eserine kendi şahsiyetini de ilâve etmiştir.

Nevaî

Çağatay edebiyatının en parlak devri 15 inci asırda «Timur Oğulları» zamanında açıldı. Ve çağataycaya en yüksek kemalini veren Alişir Nevaî oldu. Çağataycanın nazım dili nesir dilinden daha mütekâmil ve mürekkeptir. Nesirde çağatayca sadece kendi hudutları içinde kaldığı halde, nazımda diğer Türk lehçelerinden de kelimeler alarak zenginleşiyordu. Meselâ nesirde yalnız «kılmak» fiili kullanıldığı halde, nazımda «etmek», «eylemek» fiilleri de kullanılıyor. Nesirde yalnız «bulmak» varken, nazımda «olmak» ta var. Teşbih edatı olarak nesirde yalnız «yangiliğ» kullanılırken, nazımda «gibi» edatı da kullanılıyor.

Alişir Nevaî, İslamî Türk edebiyatının dâhi denecek ilk büyük şahsiyeti oldu. Şöhreti ve te'siri bütün Türklük âlemine yayıldı. 1440 ta Herat'ta doğan Nevaî'nin babası Bahadur, Timur hanedanına mensuptu. Semerkand hükümdarlarından Sultan Ebu Said'in en mutemet adamıydı. Merkez sonra Herat'a nakledildi. Nevaî, Herat Hükümdarı Hüseyin Baykaranın nedimi, arkadaşı, ve mahmisi oldu. Hükümdar o büyük şairi ihsanlara gark ediyordu. Ona o kadar hürmetkârdı ki, Nevaî hakkında bir risale bile yazdı.

Nevaî çeşitli faaliyeti ve otuzu bulan muhtelif eserleriyle çok velût bir san'atkâr ve çok kıymetli bir âlim olduğunu gösterdi. Eserlerinin en başta geleni büyük divanıdır. Bu Divaniyle Nevaî büyük bir şair, yüksek bir san'atkâr ve zengin bir muhayyile sahibi olduğunu göstermişti. Şöhreti bütün İslâm âlemini kapladı. Kendisi her tarafça üzerine söz söylenmez bir üstat telâkki edildi. Şiirlerinin hem içi özlü, hem nazmı kuvvetliydi. Çağataycayı en yüksek mevkie o çıkardı. Halka kendi diliyle hitap ettiği, halkı arapça ve acemceye imrenmekten kurtardığı için kütle kendisini tapınircasına takdir ediyordu. Yalnız kuru bir nâzım değil, sarıcı bir san'atkârdır.

Nevaî asırlarca tanzir edildi, sayısız şakirtleri meydana geldi. O kadar müessir oldu ki, Nevaî iyi anlaşılın diye bizim garp türkçesinde çağatayca lûgatler bile yazıldı. Hattâ 16 ve 17 nci asırlarda bazı müellifler çağataycaya «Nevaî dili» diyecek kadar ileri gittiler. Bizim Neditim'in Divanında bile Nevaî'ye nazire olarak bir gazel vardır. Demek ki, te'siri 18 inci asırda dahi devam ediyordu.

Nevaî'nin diğer eserleri içinde Türkçülük bakımından mühim olanı «Muhakemet-ül-lûgateyn» dir. Bu kitabında o türkçe ile farsiyi mu-

kayese ve türkçenin farsî dilinden daha zengin olduğunu ispat eder. Farsîdeki her mefhumun türkçede karşılığı olduğu halde türkçedeki pek çok mefhumların ötede karşılığı yoktur. Bu eseriyle Nevaî Kâşgarlı Mahmud ve Fahreddin Mübarekşah'tan sonra üçüncü büyük Türkologumuz olmuş oluyor.

3 — AZERİ EDEBİYATI:

Moğol istilâsından sonra Oğuz kütlelerinin gelişiyile, Asya garbinde 13 üncü asırdan itibaren Oğuz türkçesinin meydana çıktığını görüyoruz. Oğuz dili iki lehçeye ayrıldı: Şarkî ve garbî. Şarkî Oğuz lehçesine Azerî türkçesi denir. Garbî Oğuz lehçesi de bizim Anadolu türkçesidir. Azerî türkçesi Karakoyunlular, Akkoyunlular, Celâyirîler, ve Safevîler gibi Türk devletlerinde saray ve ordu diliydi. On üçüncü asır sonlarından itibaren edebî dil halini de aldı. Bu lehçenin sahası Kafkasya, Garbî İran, Şarkî Anadolu, ve Irak'ı kaplıyordu. Tebriz ve Bağdat bu lehçenin iki büyük merkeziydi.

Azerî şairleri İranla sıkı temasları dolayısıyla aynı zamanda farsî diliyle de şiirler yazardı. Bunlar iki lisanlı şairlerdir. Osmanlı Devletinin Sünnî, İranın da Şîî oluşu, Azerî ve Anadolu edebiyatlarının ayrılığına mezhebî bir mahiyet te veriyordu.

Malûm olan en eski Azerî Şairi Ali'dir, Yusuf ve Zeliha namındaki manzum eserini 1233 te yazdı. Nereli olduğunu bilmiyoruz. Dili Çağatay lehçesine daha yakındır. Bu da tabiiydi; garpten ziyade şarkla irtibatla. Eseri Türk edebiyatının ilk manzum hikâyesi olmak bakımından mühimdir. Eskiliği itibariyle dil cihetinden kıymeti çok. Bir de Yusuf ve Zeliha menkıbesini İran şairlerine göre değil Kur'anın hikâyesine göre yazması dahi dikkate değer.

On üçüncü asra mensup olarak kabul edilen ve Azerî halk edebiyatının çok orijinal bir şaheseri olan «Kitab-ı Dede Korkut» hakikaten çok mühimdir. Lisan itibariyle, üslûbundaki saffet ve samimiyet itibariyle, eski Türk ideolojilerini İslâmî bir renge bürüyerek devam ettirmesi itibariyle kıymetine ölçü olmıyan bu eserin ne müellifini, ne nerede yazıldığını biliyoruz. Yalnız Azerî lehçesinin bize daha yakın olan Şarkî Anadolu şivesiyle yazıldığı ve her halde on üçüncü asra ait olduğu bellidir.

Eser Türk karakterini damarda nabız gibi canlı ve sıcak aksettiriyor. Orada Türk realistliğini bütün saffetıyla görüyoruz.

Meselâ işte «Deli Dumrul» hikâyesi :

Deli Dumrul, herkesi yere seren bir yiğittir. Azrail'e de meydan okuyor. Fakat Allah, Azrail'i gönderince anlıyor ki, buna insan gücüyle karşı konamaz.

Allaha yaptığı isyana pişman olur. Haddini bildi. Fakat Azrail bir defa gelmiş eli boş dönemez. Ya onun canını alacak, yahut ta Deli Dumrul kendi yerine canını vermeğe razı olacak birini bulsun.

Deli Dumrul, babasına gitti. İşi anlattı. Kendisi gençtir, güçlü, kuvvetlidir, hayatta yapacak işleri var. Halbuki babası ihtiyar, artık yaşayıp ne yapacak; kendi yerine Azrail'e teslim olsun. Hayır, can aziz, babası razı olmaz. Anasına gider, ondan da aynı cevabı alır. Ana, baba razı olmayınca bütün ümidini kesen Deli Dumrul artık malını, mülkünü karısına vasiyet ediyor:

«Yüksek kara dağlarım sana yaylak olsun. Soğuk soğuk sularım sana içit olsun. Tavla tavla şehbaz atlarım sana binit olsun. Katar katar develerim sana yüklet olsun. Gözün kimi tutarsa, gönlün kimi severse sen ona vargil, yalnız, iki oğlancığı öksüz koma gıl!»

Karısı bunları dinledikten sonra köpürür; o ki, onunla gönül verip sevişti, tatlı damağ verip soruştu, bir yastıkta baş koyup emişt:

«Karşı yatan kara dağları senden sonra men neylerin, yaylar olsam benim Gürum (mezarım) olsun. Altın akçan harcayır olsam benim kafenim olsun. Tavla tavla şehbaz atın biner olsam benim tabutum olsun.»

Eğer ondan sonra birine varırsa o «Alayılan olsun» işte «Arş tanığ (şahit) olsun, yer tanığ olsun, göp tanığ olsun, kadir Tanrı tanığ olsun: Menim canım sana kurban olsun.»

Bu fedakârlık karşısında Deli Dumrul, Tanrıya dua eder ki, ya ikisinin canını birden alsın, ya ikisinin canını birden bıraksın: Allah ikinciye yaptı, ve her ikisine 140 yıllık ömür verdi.

14 üncü asırda, türkçe şiirlerinde «Hasan oğlu», farisî şiirlerinde de «Pur Hasan» mahlasını kullanan ve bize aruzlu iki gazeli intikal eden mutasavvıf Azerî şairinden başka asrın iki mühim şöreti vardır, biri Kadı Bürhaneddin, diğeri Nesimî.

KADI BÜRHANEDDİN (1346 - 1381): Erzincanda doğdu. Babası kayseri hükümdarlığında kadılık yapıyordu. Kendisi de Halepte tahsilden sonra memleketi olan Erzincana avdet ederek hem kadı, hem de Erzincan Emirine damad oldu. Bu genç kadıda derin bir ikbal ihtirası vardı. Kayınpederine karşı ihtilâl çıkardı. Ona galebe çalarak katletti. Erzincan havalisinin tek başına hâkimi olmuştu. Hükûmetini genişleterek Kayseriyi, Sivası ele geçirdi. Yirmi yıl boyunca cenk yaptı.

Bu da Babür Şah gibi bin bir badire içinde fikir ve san'at adamlığı yaptı, ikisinin hayatı bu itibarla birbirine benzer. Sanki Kadı Bürhaneddin iki asır sonra Hind İmparatorluğunu kuracak olan o Timur oğluna bir nümune olmuştu. Mütamadî harplere, bitip tükenmez katillere ve entrikalara rağmen bu afacan Kadı hem üç lisanda şiir yazan bir şair, hem münevver bir âlim, hem de bir fıkıh mütebahhıriydi. Gazeller, rübailer ve tuyuğların mürekkep türkçe divanı vardır. Tuyuğ hususî bir Türk nazmiydi. Kadı Bürhaneddin Türk edebiyatında bu tarzın en meşhur üstadı oldu.

NESİMÎ : 1404 te vefat eden 14 üncü asrın ikinci yarısında şöreti bütün Türk illerini kaplıyan, baştan başa vecid ve heyecan dolu, inanan ve inandıran

bir şair. Harikulâde sirayet hassasını haiz sihirli bir adam. Kendisi «Hurufî» mesleğine salıktı. Hurufîlik insan çehresindeki çizgileri harflere benzeterek mâna verir. Bu meslek insanı Allahlaştırıyordu. Nesimî buna canla inandı. Bu da Hallaç gibi medreseciler tarafından muhakeme edildi. Halepte derisi yüzütle rek idam olundu ve yüzülen derisini, içine saman doldurarak, Halep kalesinin kapısına astılar.

Müteakıp asırlardaki Hurufî şairleri hep ona taklit ettiler. Nesimî, Fuzulî'nin hocası Habibî, Hataî mahlasını kullanan Şah İsmail, hattâ bütün Türk edebiyatlarının en yüksek dâhisi olan Fuzulî üzerinde müessir olmuştur. Şi'rinin dışı muhkem, içi ritimliydı. Nesimî'nin te'sir ve şöhreti Çağatay sahalarında da yayıldı. Mütamadî seyahatleriyle Hurufîliği en çok o yaydı. Divanî, farsî ve türkî olarak iki kısımdır.

15 inci asırda Azerî şairlerinin en meşhuru Molla Habibî'dir. Azerbaycanda Gökçayda doğmuştu. Evvelâ çobanlık yapıyordu. Uzun Hasan'ın oğlu Şah Eyyüb'un terbiyesiyle yetişti. Sonra Şah İsmail nezdinde «Melik-iş-şuara» payesine yükseldi. Meçhul bir sebeple vazifeten İstanbul'a gönderildi. Yavuz Selim zamanında İstanbul'da vefat etti ve Sütlüceye defnolundu.

Fuzulî'den yarım asır önce ölen Habibî o büyük şaire gençliğinde hocalık etmiş. Ve rivayete göre genç Fuzulî, hocasının kızına âşık olarak şairliğe başlamış. Fuzulî'nin meşhur «Dedim, Dedi» müseddesi Habibî'ye nazire olarak yazılmıştır.

4 — GARP TÜRKÇESİ:

13 ÜNCÜ ASIR

«Anadolu türkçesi» veya «Garbî Oğuz türkçesi» denilen bizim türkçenin zamanımıza intikal eden edebî eserleri ancak 13 üncü asırdan başlıyor. Bu asırda Anadolu'nun karakteristik çizgilerini şu suretle hulâsa edebiliriz. Anadolu'da halk Türk, ve Selçuk Devletini idare eden hanedan da katıksız Türk olduğu halde Devletin resmî muhabere lisanı farsiydi. Selçukîlerin inhitat devrinde Karaman Oğulları bir aralık Konyayı ele geçirince farsîyi resmî lisan olmaktan kaldırdılar ve yerine türkçeyi koydular.

Türkçe devletin tahrir dili oldu amma türkçe resmî tahriratı yazan münşiler, yâni kâtipler sade türkçe yazmayı, medrese kültürüyle elde ettikleri hünerin tezahürü için kâfi görmediklerinden, bu türkçeyi arabî ve farsî kelimelerle doldurdular. Sonra «osmanlıca» dediğimiz üçüzlü lisanın temeli böyle kuruldu.

O asırda Anadolu'daki farsî tesirinin edebiyat tecellisini Mevlâna'da görüyoruz. Mevlevilik Anadolu'da Acem kültürünün teşkilatlanması şekline girdi. Mevlâna'nın büyüklüğünü, yalnız Türke ve İslâmlığa değil, insanlığa da şeref olduğunu gördük. Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled, ki 1226 da doğmuş ve 90 sene yaşamıştır, eserlerinde babasını taklit

eden bir gölge gibi kalmakla ve o da eserlerini acemce yazmakla beraber türkçeye babasından daha çok ehemmiyet vermeğe mecbur kalmıştı. «İptidaname, İntihaname, Rübâbname» adlı eserlerinde bir sürü türkçe beyitler vardı. Veled Çelebi bunları «Divan-ı Türki-i Sultan Veled» namıyla ayrıca toplayıp neşretti. Tabîî Sultan Veled, bu türkçe şiirleri zaruri olarak yazıyordu. Tarikata dahil olanlar hep Türk olduğu için.

Selçukîlerde hükümdar ve ümera Bizansla temastaydılar, Bizans eğlencelerine bigâne değillerdi. Anadolu'nun büyük merkezlerinde saray sefahatleri alıp yürüyordu. Yüksek sınıf kendini musikiye, şaraba, eğlenceye vermişti, Moğol tahakkümü de bunu artırmağa yaradı. Moğol âmirlerini de eğlendirmek lâzım. Yahut o tahakkümden duyulan ye'si şarapla avutmak gerek: bunun neticesi lâdinî saray şairinin meydana gelmesi oldu.

Busahanın ilk bildiğimiz şairi Hoca Dehhanî'dir. Türkçe bir kasideinde Üçüncü Alâeddin zamanında Anadolu'ya geldiğini, Padişahın emriyle farsî bir Selçuk Şehnamesi yazdığını, büyük şöhret kazandığını anlatıyor. Padişah'tan tekrar Horasana dönmek için müsaade istemiş. Demek kendisi Horasan Türkmenlerindendir. Aruzu Sultan Veledden filân çok iyi kullanıyor.

Anadolu'nun diğer bir hususiyeti halktaki dinî heyecanın sıcaklığıydı. Anadolu'nun Bizanslılardan fethi halk ruhunda İslâmî kahramanlar yaratmıştı. Bunların destanî eserleri meydana geldi. Bu vadinin en büyük eseri Battal Gazi ve ondan sonra Danişmendnamedir. Seyyit Battal Gazi, Anadolu fetihlerinde yararlığı görülen kumandanlardandı. Halk muhayyilesi onun şişirilmiş menkıbeleriyle kahramanlık hislerini tatmin ediyordu. Yine Anadolu fatihlerinden Ahmet Gaziye ait Danişmendname dahi Battal Gazi'nin bir mabadidir.

Anadolu o asırda tasavvufa da geniş mikyasta açıldı. Moğol tagallübünün doğurduğu tezebzübler bunu artırıyor. Anadolu halkı zaman zaman dehşet içinde kalıyor. Meselâ, Niğde Beyi Hatiroğlu, Mısırlılarla ittifak ederek Moğollara karşı kıyam etti. Mısırlılara yenilen Moğollar o işin acısını sonra Anadolu halkından çıkardılar; yüz binlerle Türk doğramışlardı. Dünyanın tadı kalmadığı zaman ahretin cazibesi artar.

Bir taraftan Hacı Bektaş-ı Velî'nin kurduğu Bektaşilik millî bir Türk tarikatı halinde genişliyor, diğer taraftan klâsik dinî edebiyatın Ahmet Fakih ve Şeyyad Hamza gibi mutasavvıf şairleri, aruzu aksak bir halde türkçeye istinas ettirmeğe çalışıyorlar. Ahmed Fakih'in «Çarhname» adındaki yüz beyitlik eseri kuru ve didaktiktir. Şeyyad Hamza aynı zamanda heceyle de yazdığı için halk edebiyatına da mensuptur.

YUNUS EMRE: Fakat halk vecdinin millî dehâ şeklindeki sembolü Yunus Emrede tecelli etti. Yunus'un hayatı karanlıktır:

Bolu mülhakatında, Sakarya kıyılarından bir köyde yaşadığı anlaşıyor..

divanından öğreniyoruz ki, kendisi Tapduk Emre'ye intisap etmiştir. Rivayete göre kırk yıl onun dergâhına odun taşımış, getirdiği odunlar içinde hiç eğri yokmuş, bunun sebebini soran mürşidine: «Senin dergâhına odunun bile eğrisi yakışmaz!» demiş. Yunus'un Garbî Anadoludan Erzuruma kadar dört yerde mezarı vardır: Her belde onun kabrine malikiyetle öğrenmek istiyor.

13 üncü asırla 14 üncü asrın başlarında yaşadığı anlaşılan Yunus Emrenin Anadolunun muhtelif yerlerde seyahat ettiği de eserinden meydana çıkmaktadır. Mürşidinin emriyle Antebe ve Şama gitti. Kâbeye bile gittiği söyleniyor. Mehmet Fuat Köprülü'nün «İlk Mutasavvıflar» ı doğru olarak Yunus'ta iki esaslı unsur ayırır: Bunun biri «İslâmî - Nev-eflâtunî unsurdur, bu objektiftir, umumî tasavvuf telâkkilerinden alınmıştır. İkincisi lisan, eda, şekil ve vezne ait millî unsurdur: Yunus Emre bu iki unsuru harikulâde bir ahenkle mezcetti. Dehâsının hususiyeti buradan geliyor.

Tasavvuf esaslarını en sade bir türkçenin derunî sıcaklığında eriteyerek, en derin tasavvuf akidelerini en basit mısralara bir mucize gibi sindirerek, o esasları dıştan almış gibi değil de kendi ruhundan doğurmuş gibi bu işe yaratıcı bir kudret vererek, yaptığı işten haberi yokmuş gibi, dalda bülbül öter gibi, kendi kendine şakıdı ve:

Bir ben varım içimde, bir de benden ötesi!

diye bir mısraın içine bir âlem koymayı bildi. Onda tasavvufun bütün akideleri böyle; bir insan tasannuiyle değil, bir fitrat tabiiliğiyle söylendi. O «aşk» ı mı anlatacak? «Hak ile Hak olan», «büyük cananda eriyen» aşk, o zaman der :

Derya benim katramdır, aşk oldu seyran bana!

Gönül, Allaha taht olan gönül, Kâbe'den de mukaddes olan gönül:

<i>Ak sakallı bir koca,</i>	<i>Hiç bilmez ki hal nice</i>
<i>Emek vermesün Haca</i>	<i>Bir gönül yıkar ise.</i>
<i>Gönül Çalabın tahtı</i>	<i>Çalab gönüle bahdı</i>
<i>Dört kitabın mânası</i>	<i>Budur eğer var ise.</i>

Onun kulağı, semaya gerilmiş bir anten gibi, ham ruhların duyuyacağı sesler duyuyordu:

<i>Ârîfin kulağına</i>	<i>Kudret ünü tiz gelür.</i>
<i>Dinle kuşlar dilinden</i>	<i>Nice türlü söz gelür.</i>

Her şey gelir, fakat onun gibi bir er de çihana öyle kolay kolay gelemmez:

<i>Yunus imdi var sen otur</i>	<i>Yüzünü Hazrete yetür</i>
<i>Özün gibi bir er getir</i>	<i>Hiç çihane gelmez ola.</i>

14 ÜNCÜ ASIR

Bu asır Osmanlı tarihlerinin «Tavaifi Mülûk» dedikleri devirdir. Selçuk Devleti asrın başında ortadan kalkmış, Anadolu bir düzüne kadar beylikler elinde kalmıştı. Bu beyliklerin en küçüğü ve en yenisi olan Osmanlı Beyliği Bizans serhaddinde bulunduğu için kâfirlerle daimî bir gaza halindeydi. Bu Beylik sulhen Karesiyi aldıktan sonra, asrın ikinci yarısı başında, Çanakkale Boğazından Rumeliye geçti. Asrın bu ikinci yarısı içinde «Sırp Sındığı», Kosova ve Niğbolu zaferleri kazanıldı. Hemen bütün Rumeli alınmış, ve kuvvetlenen Osmanlı Devleti, Anadolu'daki diğer beylikleri de ortadan kaldırmıştı.

Ondan evvel Anadolu'nun fethi nasıl kahramanlık destanlarına vesile verdiyse, şimdi de Rumeli fûtuhatı Anadolu Türklüğü için en gürbüz bir heyecan kaynağı oluyordu. Asrın en bâriz bir karakteri budur. Zaten Rumeli cenklerini yalnız Osmanlı Beyliğinin tebaası yapıyor dendi. Diğer beyliklerdeki Türk bahadırları da gönüllü olarak kâfirlerle gaza için akın akın Rumeliye gidiyorlardı.

Asrın diğer bir karakteri Anadolu'nun muhtelif kültür merkezlerine ayrılmış olmasıydı. Konya, Kastamonu, Sinop, Sivas, Bursa, Kütahya gibi şehirler hem siyaseten müstakil beyliklerin merkezi, hem de kültür itibarıyla kendi başlarına birer sahaydı. Yıldırım tarafından Anadolu beyliklerinin ortadan kaldırılması ancak asrın sonunda vukua gelmiştir.

Bu muhtelif kültür merkezlerinden meydana gelen edebî eserlerin umumî karakterlerinde şu üç esaslı vasfı görüyoruz. O eserler bir kere dinî idiler. Aruzun heceye en yakın olan «fâilâtün, fâilâtün. fâilün» vezniyle yazılmış mesneviler halkın dinî bilgilerini tatmine çalışıyor. Sonra o eserler dasitanîydiler; buna da Rumeli fetihleri ve cenkleri kaynak oluyordu. Üçüncü vasfı ta o eserlerin umumiyetle geniş halk kütlelerine hitap etmesidir.

Hep mesnevi tarzında olan bu eserlerin üç nev'ine misâl olmak üzere Tursun Fakihin eseriyle Âşık Paşanın «Garipname» sini ve Ahmedî'nin «İskendername» sini zikredebiliriz. Tursun Fakihin mesnevisi halk hamasiyatına aittir. Eserin vezni aruzludur amma gayet popülerdir. Tursun Fakih'e bir halk şairi diye bakabiliriz: Bu iptidâî aruzda iri kemikli türkçe kelimeler ezilip büzülmektedir.

ÂŞIK PAŞA'ya gelince : (1271 - 1332) Bu, Horasan Türklerinden meşhur Şeyh İlyas'ın torunu ve yine meşhur Muhlis Paşanın oğludur. Şeyh İlyas Horasan'dan hicretle büyük Âlâeddin'e dehalet ederek Kırşehirde yerleşti. Babaiyye tarikatini kurdu. Kendisine Baba İlyas denildi.

Oğlu Muhlis Paşaya büyük bir servet miras bıraktı. Fakat Gazi Osman'la bir çok cenklere iştirâk eden Muhlis Paşa, en büyük evlîyalardan sayılıyordu. Müridlerinin ısrarile Konya'da Karaman Devletinin başına geçirildiği halde

bu vazifede altı aydan fazla kalmadı. Kırşehirde dervişane hayatına devam için istifa etti.

Oğlu Âşık Paşa da tıpkı babasına çekmişti. Orhan Gazi ile bir çok gazâlarda bulundu. Kendisi zengin olduğu halde dervişti. Ve «Dervişlik abada değil gönüldedir.» diyordu: «Derviş oldur ki dünyayı terk ede, geda oldur ki dünya anı terk ede!»

Yâni dervişlik mutlaka fakirlik demek değildi. İnsan hem zengin, hem derviş olabilirdi. Görülüyor ki, bu karakterde bir zatın verebileceği eser elbet mutasavvıfane olacaktır. Öyle oldu. Onun «Garipname» adındaki kocaman mesnevisi halka dinî ve tasavvufî esasları öğretmek için yazıldı. Âşık Paşa bedîî gayelerden uzak kalmıştır. Fikirlerinde Mevlâna ve Sultan Veled'e, ilâhilerinde de Yunus Emre'ye mukallitlik yapıyordu. Bununla beraber Garipnamenin edebiyat tarihimizce çok ehemmiyeti vardır.

Münevver tabakanın türkçeyi mühmel bırakmak temayüllerine karşı Âşık Paşa «*Yerme öyle Türk ü Tâcîk dillerin*» dedi. Ve sahipsiz kalan Türklere kendi dilleriyle hitab için bu kitabı yazdı:

Türk diline kimseler bakmaz idi Türklere hergiz gönül akmaz idi.

Garipnamenin diğer bir kıymeti de Süleyman Çelebinin mevlûduna yer yer tesir yapması ve Çelebinin bazı beyitleri ondan aynen almasıdır. Meselâ şu beyit gibi:

Cümle âlem yoğiken ol var idi Şöyle eksiksiz gani cebbar idi

AHMEDİ : (1329 - 1412) Sivasta doğup, Amasya'da ölen, ve Kütahya'da gömülen Ahmedî şöhretile bütün asrı kaplar. Tahsilini bitirdikten sonra Germiyan Beyleri'nin hizmetine girdi. Kütahya Sarayında Germiyan prensi Süleyman Çelebi'ye muallimlik yaptığı gibi orada rastladığı genç şair Şehî'ye de bir nevi üstadlık yapıyordu.

Ahmedî çok yazdı, Divanı sekiz bin beyitten fazla idi. Asıl şöhretini temin eden İskendernamesi ise 24 cüz veya cilttir. Bu azametli eserin dörtte biri Büyük İskender'e ait olup diğer kısımları başka hükümdarlara dairedir. Ve eserinin son kısımları Osmanlı hükümdarlarına tahsis edilmişti. Binaenaleyh İskendernamenin bu kısmına ilk manzum Osmanlı vakayinamesi olarak **bakılabilir.**

Bununla beraber onun İskendernamesi uzun zaman yalnız Osmanlı Devletinde değil, Horasanda, Azerbaycanda ve Meveraünnehirde de zevkle okundu. Kendisi de eserinin kıymetini biliyor, ve onun bu vadede daha evvel benzeri olmıyan ilk kitap olmasıyla öğünüyordu:

*Bundan öğdin nice sözler dedüler Türklü destanlar beyan eyledüler..
Kul tefahhus kamusun önden sona; Hiçbirini gör ki benzer mi buna?*

Bu asırda İran eserlerinden tercümecilik te başlıyor. Kırşehirli Şeyh Ahmet Gülşehri meşhur Acem Mesnevicisi Feridüddin Attar'ın «Mantık-ut-tayr» ın genişleterek ve ilâveler yaparak türkçeye nakletti. Gülşehri asrın kıymetli şairlerindendi. Hoca Mes'ud da Sadi'nin destanını antoloji şeklinde tercüme ettiği gibi İran hikâyelerinden «Süheyl ve Nevbahar» ı da yeğeniyle beraber, adapte denecek bir tarzda nakletti.

15 İNCİ ASIR

Bu asır Timurun büyük Ankara darbesiyle açıldı. Rumeli fütuhatını bitirip Anadolu'da siyasî vahdeti temin eden bir asırlık Osmanlı Devleti, o müthiş cenkten sonra mahvolup gidecekti. Timur, eski Anadolu beylerine yeniden istiklâllerini verdi. Fakat on iki sene içinde Çelebi Mehmed. eski siyasî vahdeti iadeye muvaffak oluyor.

Asrın ikinci yarısı başında İstanbul alındı. Artık hem Orta zaman kapanıyor, hem Osmanlı Saltanatı İmparatorluk oluyor. Fatih, lâik kafalı bir hükümdardı. İtalyan ressam ve san'atkârlarını İstanbul'a getirdi. Fatih'in sarayı İtalyan rönesansının tablo ve heykel halinde bedialariyle doluydu. Ve rönesans san'atkârları Fatih'e kendi prenslerinden daha şükranla bakıyorlardı, çünkü Fatih, o prenslerden ziyade o san'atkârların hâmisî olmuştı.

Bu zihniyet devam edebileydi, biz de Rönesansa ayak uydurmuş olacaktık. Zaten «Semaniye» medreseleri sekiz fakülteli bir üniversite mahiyetindeydi. Müspet ilimler hızla inkişaf ediyordu. Fakat Fatih'ten sonra İkinci Bayazid'in geri kafalı bir velî oluşu bu mes'ut gidişi durdurdu. Onun otuz küsur yıllık saltanatında ikbal dincilerin eline geçti.

Bu asırda klâsik islâmî edebiyat artık her sahada eser veren bir tenevvü gösteriyor. On dördüncü asrın kekeliyen edebiyatı artık kemale doğru gitmektedir.

SÜLEYMAN ÇELEBİ : (Ölümü 1421). Asrın başında Süleyman Çelebi'yi görüyoruz. «Mevlûd» unu 1408 de yazdı. Bu kitapta Türk milleti en yüksek dinî vecdini bulmuştur. Kitap beş buçuk asrı aşarak Türk kütlelerine halâ o vecdi verip duruyor.

Süleyman Çelebi Birinci Murad'ın vezirlerinden Ahmed Paşanın oğludur. Anası da Şeyh Mahmud'un kızıydı. Süleyman Paşanın salla Rumeliye geçişini söyleyen Şeyh, Süleyman Çelebi Bursa'da manevî bir hükümdar mevkiinde olan Emîr Sultana intisab etti. Sonra ömrünün sonuna kadar Bursadaki Ulu camiye imam oldu.

Bir gün camiye bir Arab âlimi geliyor, peygamberler arasında fark olmadığına dair Kur'an âyetlerine istinaden va'z verir. Hazırın'dan biri Arab âlimin a va'zına itiraz eder. Süleyman Çelebi bütün ruhla müteessirdir. Muhammed diğer peygamberlerle nasıl müsavi olabilir? Orada irticalen bir kaç beytlik bir kıta söyledi :

Gerçi kim bunlar dahi mürseldürür

Lâik Ahmed efdal ü ekmeldürür

İşte mevlûdû o hızla yazdı,

Mevlûdun asıl ismi «Vesile-tün-Necat» tır. İsim bile onun ne gaye ile yazıldığını gösterir. Bu kitap mevlûd âyinlerinde okunandan ibaret değildir. Kitabın aslı dört büyük kısımdan ibarettir. Birinci kısım «Tevhid» olup bu methal mahiyetindedir. İkinci kısımda Peygamberin irtihalinden, üçüncüde doğuşundan, dördüncüde de Mirac'dan bahsedilir. Bursalı Tahir Bey merhum «Osmanlı Müellifleri» nde mevlûdun arnavutça, boşnakça, kürtçe gibi müteaddit İslâm dillerine de tercüme edildiğini söylüyor.

Mevlûda ondan sonraki müteaddit asırlarda yüzlerce ve yüzlerce nazire söylendi. Fakat hiçbirisi Süleyman Çelebi'nin eserini geçemedi. Bunu Ziya Paşa da «Harabat» mukaddimesinde şu suretle ilân eder:

*Dört yüz senedenberi efazıl Bir söz demedi ana mümasil.
Tanzirine çok çalıştı yâran, Kaldı yine misl-i bikri Kur'an.*

Asırların verdiği hüküm yanılmaz. O halâ Türk kütlesinin başlar üstünde duran en üstün din kitabıdır. Tevfik Fikret, eski Darülfünunda bir aralık Edebiyat dersleri verirken «Mevlûd'un şiir ve nazım kıymeti olmadığını ve onun kıymetli sanılmasının itiyattan ileri geldiğini» söylemişti. Bu görüş Fikret gibilerin mizacından ileri gelir. Bu, Mevlûd'un dışına bakmaktı. Halbuki onun kıymeti içindedir, içteki iman ve heyecanın sıcaklığında.

ŞEYHÎ : (Ölümü: 1428) Kısmen 14 üncü asırda yetişen ve 15 inci asrın birinci çeyreğinde kemale eren Şeyhî İslâmî klâsik edebiyatın, İranî eserler ayarında mahsûl veren, ilk büyük üstadıdır. Türk klâsik edebiyatı esas çizgilerini onunla kazandı. Kendisi Kütahyalıydı, önce Germiyan, sonra Osmanlı saraylarına intisab etti. Hem Germiyan oğullarına hem Osmanlı hükümdarlarına kasideleri vardır.

Şeyhî gençliğinde Nesimî ile tanışmıştı, o alev ruhlu adamın Şeyhî gibi hassas bir ruha tesirler yapacağı tabii idi. Nesimî gidince o da İran'a gitti, seyahatler yaptı. Avdetinde Hacı Bayram-ı Veli'ye intisab etti. Şeyhî'yi maddî hayatla manevî hayat arasında münavebe yapar görüyoruz. Şimdi saray hayatı geçirirken sonra ondan bıkarak Ulu dağda inzivaya çekiliyor. Şimdi inzivada iken tekrar saray hayatına dönüyor.

Bu ikizli hayatın te'siri onun eserlerinde de görülmektedir. Sadece saray hayatında kalaydı, sade kasideler yazan lâdini bir divan şairi olacaktı. Sadece manevî hayatın inzivasında yaşasaydı, o zaman da bütün eserleri mutasavvıfane olacaktı. Halbuki onun eserlerinde hem tasavvuf var, hem dünya.

En meşhur eseri Divanıdır. Orada İslâmî klâsik edebiyatın hemen bütün nazım şekilleri ve aruzun bütün vezinleri tatbik edildi... Fakat kendisinin aml şöhreti «Hüsrev ve Şirin» ileidir. «Penci Genç» sahibi Nizâmî'den muktebes olan bu eseri bitiremedi. Eser iktibas olmakla bera-

ber Şeyhî oraya kendi şahsiyetini o kadar fazla doldurmuştur ki, esere tam bir telif nazariyle bakılıyor. Birçok şairler onu tanzir ettikleri halde muvaffak olamadılar.

Şeyhî'ye bütün edebiyatımızda en orijinal bir mevki veren bir eseri de «Harname» sidir. «Hüsrev ve Şirin» i İkinci Murad'a verdiği zaman Padişah şaire mühim ihsanlarda bulunmuş. Fakat rakipleri, haramîler çıkartarak, avdet eden şairi yolda soyduruyorlar. Harname'yi gûya bunun üzerine yazmış.

Biz sanıyoruz ki, yüz yirmi dört beyitlik bu küçük eser içtimaî bir hicivdir. Harname, kendi meslek ve kendi liyakatine razı olmıyanların halini tehzil eder. Eserin kıymeti bütün asırlar içinde kendi nev'inin tek âbidesi halinde kalışındadır. Şeyhî'nin açtığı bu çığır devam edebileydi edebiyatımız «satir» nev'inin zarif eserlerini kazanacaktı. Halbuki Divan Edebiyatı, Şeyhî'nin açtığı zekâ ve zarafet yolunu bırakarak hicvi söğüp sayma vadisine döktü. Şeyhî'nin unutulmaz bir mazhariyeti de buradadır.

AHMED PAŞA: (Ölümü 1496) Divan Edebiyatı Baki'ye varmak için Şeyhî ile Ahmed Paşanın mérhalelerinden geçti. Ahmed Paşaya kadar en büyük üstad Şeyhî ve Baki'ye kadar da Ahmed Paşadır. Babası Velîyüddin Efendi İkinci Murad'ın kazaskerlerinden ve meşhur âlimlerdendi. Onun için Ahmed Paşa «Velîyüddin oğlu» diye meşhurdur.

Paşa, Divan Edebiyatına İran şi'rinin bütün hayal tecellilerini getirmişti. Meselâ, Şeyhî'ye nazire olarak yazdığı «Güneş» kasidesinde, güneş doğunca yıldızların kayboluşunu anlatmak için, semayı Hind Okyanusuna, yıldızları o okyanustaki gümüş kayıklara, ve Güneşi de nurdan yelkenlerle donanmış altın bir gemiye benzeterek, bu altın geminin o gümüş kayıkları batırdığını söyler:

*Kulzüm-ü Hindin yetürmeye gümüş zevrakların
Bâdıban-ı nur ile donandı fülk-ü zer güneş!*

Bununla da iktifa etmez, aynı fikir için başka bir imaj daha: Ay müdevver bir harman yeridir, yıldızlar o harmandan etrafa serpilmiş buğday taneleridir. Harmanlarda tavuklar nasıl sabahleyin etrafa saçılan o taneleri yutarlarsa altın kanadını açmış güneş tavusu da yıldızları işte öyle yutuyor:

*Dane-i encüm dirüp meh hirmeninde her seher
Bâl açıp cevân eder tavus-u zerrin-per güneş!*

MESNEVİCİLİK: Divan şairi dış hayata ve dışardaki tabiâte kapalı, beş hassamıza tesir ettiği için «mahsûsat âlemi» denen bu müşahhas varlıktan hariç, kendi kafasında yarattığı mücerret âlemde yaşar. Bu mücerret âlem, zaman ve mekândan hariç olduğu için Divan şairi realiteden

uzak kalıyor. Fakat Divan şi'rinin başlı başına zengin bir sahası olan «Mesnevi» ler böyle değildir. Onlarda cemiyetle alâkadar bir mevzu var. O mevzu dolayısıyla mesnevîciler kısmen realiteye girerler.

«Kısmen» deyişimiz Mesnevîcilikteki realitenin de tam olmayışındandır. Mesnevîler üç dört kısma ayrılır. Bunlar ya dastanıdır, bizim Ahmedî'nin «İskendername» si gibi, ya dinîdir, Süleyman Çelebi'nin «Mevlûd» u gibi; ya didaktiktir; Sultan Veled'in «Rubabname» si ve Âşık Paşanın «Garipname» si gibi. Bir de İslâm âleminin Yusuf ve Zeliha, Leylâ ve Mecnun, Hüsrev ve Şirin... gibi müşterek ve muayyen hikâyelerini nazma geçirmek var ki, bunlara da «Hikâyevi Mesnevi» diyebiliriz.

Bunlardan beş Mesneviyi bir araya toplamaya «Hamse», bunu yapana da «Sahibi Hamse» denir. İran edebiyatında en büyük Hamseci Türk ırkından olan Genceli Nizami'dir. Onun Hamsesine «Penci Genç», yâni beş hazine denir. Bizim Divan Edebiyatında ilk hamseci olarak Ak Şemseddin'in oğlu Hamdi'yi görüyoruz. Binaenaleyh hamsecilik bizde 15 inci asırda başlamış oluyor.

Ak Şemseddin asrının namlı evliyası idi. Fâtih İstanbul fethinde duasından istifade için onu ordugâha getirtti. İstihareye yatarak Eyûbdeki Halid'in mezarını keşfeden de odur.

Onun 12 tane oğlu vardı ve en küçükleri bahsettiğimiz Hamdi'dir. Babası en çok onu seviyor. Diğer kardeşleri de bu yüzden ona yapmadık fenalık bırakmıyor. Görüyorsunuz ki vak'a aynen Yakub Peygamberle Yusuf'un işine benzemektedir. Yakub'un da 12 oğlu vardı, en küçükleri olan Yusuf'u en çok seviyordu, ve diğer kardeşleri Yusuf'u kuyuya atacak kadar fenalık yapmışlardır.

Hamdi, işte «Yusuf ve Zeliha» hikâyesini yazarken aynı zamanda kendi hikâyesini de yazmış gibi oluyordu. Artık bu eserle mesnevîcilğe başladıktan sonra Leylâ ve Mecnun, Tuhfe-tül Uşşak, Kıyafetname, ve Mevlût gibi eserler de yazarak «Sahibi Hamse» oldu. Süleyman Çelebi'ye yapılan yüzlerce nazireden hiçbirinin tutunamadığını söylemiştik, yalnız Hamdi'nin Mevlûdu havâs ve münevverler meclisinde okunmak suretiyle bu muvaffakiyetsizlikten bir dereceye kadar kurtulmuştu. Hamdi 1508 de öldü.

Daha ziyade Münşaatıyla meşhur olup Çaldıran Harbinden sonra Yeniçerileri avdete teşvik töhmetiyle Yavuz tarafından 1514 te idam edilen Taczade Cafer Çelebi'nin «Hevesname» adındaki Mesnevîsi 15 inci asır sonlarında 1494 te yazıldığı için bu eseri de bu asrın mesnevîleri arasında ehemmiyetle zikretmek lâzımdır. Bu eser İstanbullu tasvir eder:

Güzellikte naziri yok cihanda

Misali gelmemiş devr-i zamanda

diye eşsizliğini söylediği İstanbul'u «Surlar bile şehre âşık olduğu için çepeçevre onu kucakladı» der. Ve «Kale kapıları seher vaktinden akşam kadar gözlerini açarak âlemi*temaşa eder» der. «Deniz kıyısındaki limanın kalabalığı mahşerden nişanedir» der.

Hevesname'nin edebiyat tarihi bakımından ehemmiyeti işte bundan ileri geliyor: Onda «mahallilik» vardır, Acemden iktibas edilmiş değildir. İstanbulu anlatayım derken birçok yerlerde Divan edebiyatının «mücerretliği» icabı alâgorik tasvirler yapmakla beraber, yukardaki bir iki misalle de anlaşılacağı veçhile yer yer, İstanbul'a mahsus hususiyetlere sadakatle temas ta ediyor. İşte mesnevîcilik bu gibi yerlerde realiteyle temas girer. İlerdeki asırlarda bunun daha karakteristik nûmunelerini göreceğiz.

NESİR :

Bizim Divan Edebiyatının en büyük husranı nesir sahasında görülür. Şiir bir derece anlaşılabilir halde kaldığı halde nesir gittikçe anlaşılma bir muamma şeklini aldı. Bunun böyle oluşunda medrese âlimliğinin zihniyeti âmilidir. Medrese kültürünce kıymet arabca ve acemcedeydi. Türkçe herkesin ana dili olduğu için türkçe yazmak, hüner göstermek olmazdı. Medrese zaten türkçe öğretmedi, türkçeyi bir bilgi diye dersleri arasına almadı. Bütün Divan Edebiyatı münevverlerini ise medrese yetiştirdi.

Nekadar iyi türkçe biliyorsan değil, nekadar iyi arabca ve acemce biliyorsan o kadar iyi kâtipsin. O iki dili iyi bildiğini anlatmak ise Arap ve Acem kelimeleriyle terkiplerini fazla kullanmakla ispat edilebilirdi. Fakat bunu şiirde tamamen tatbik edemiyorlardı. Şiirde mâna mısırda ve nihayet beyitte bitiyor. Binaenaleyh şiirde dörtlüye beşliye kadar izafetler sıralamıya imkân kalmıyor. Yine nazmın vezin ve kafiye zaruretleri sırası geldikçe türkçe kelimeler kullanmıya şairi mecbur ediyor.

Halbuki nesirde bu mâniler yok. istediğin kadar lûgat, istediğin kadar terkip, ve cümleyi de istediğin kadar uzatabilmek; bu suretle Divan nesri o hale geldi ki, bir cümle bütün bir sahifeye kadar uzıyabildi, ve bütün bir sahifede türkçe kelimeler «olup, gelerek, imdi» gibi rabit vazifesini gören tâbirlere inhisar etti.

Bu iptilânın daha on beşinci asırdan başladığını görüyoruz: İkinci Murad'ın adamlarından Mercimek Ahmed, Filibe yolunda Padişahın çadırda bir kitap okuduğunu görüyor: Farsî Kavusname. Padişah der ki: «Hoş kitaptır, ve içinde çok faydalar ve nasihatler vardır. Amma farsî dilince, bir kişi türkçeye tercüme etmiş, veli açık söylememiş; bir kimse olsa ki, ol kitabı açık tercüme etse, tâ ki, gönüller mefhumundan haz alsın.» Mercimek Ahmed Padişahın bu arzusu üzerine kitabı açık türkçeye tercüme eder; meselâ:

«Ey oğul, eğer şair olup şiir etmeğe kast edersen cehd eyle ki şiirde sözün rüşen ola, açık ola, ve sakın ki örtülü söylemeyesin. Meselâ bir sözün ki mânası şerhini sen bilesin ve ayruk (başka) kişi bilmiye, anın gibi sözü söyleme. Zira şî'ri halk için ederler. Kendi kendileri için etmezler.» [1].

Yazık ki, Divan Edebiyatı bu güzel ve doğru nasihati hiç dinlemedi. Hüner ve san'atkârlık göstermek istemiyenler, yahut kendini bundan müstağni görenler, nesirde dahi samimî Türkçe yazmayı pek âlâ bildiler. Meselâ Hacı Bayram-ı Veli'nin Ankaradaki halifesi Şeyh Hüsameddin'e yazdığı mektup. O büyük Türk Şeyhi, yazının, Arap ve Acem ıstılahları parçalıyarak hüner satmak olmadığını, yazıdan gayenin kendi maksadını anlatmak olduğunu pek âlâ anlamıştı. Edebiyat tarihimizce pek mühim olan bu mektubun bir parçasını alıyorum:

«İznimiz budur ki tenhanızda çokluk oturmayasız ve kaba dervişlerle sohbet idesiz. Zira «Tarık» öyledir ki birbiriniz yüzünden marifet söyleyu söyleyu hâl tahsil olur. Zira hakikatte size ata düştük, sizler dahi bize oğul düştünüz. Ata daima yerine oğul kaldığını istemez mi? Erde buhûl yoktur, buhûlde er yok!» [2].

Âşık Paşazade Şeyh Ahmed Âşıkî de böyle. Âşık Paşanın hafitle-rinden olan bu hem kalem, hem kılıç sahibi müverrih Macaristan akın-larında ve 1448 de Jan Hunyad'la yapılan Sırbistan cenginde bulunmuş bir kahramandı. Meşhur tarihini konuşma Türkçesiyle yazdı. Meselâ Yalovanın fethini şöyle anlatır. Yalovanın sahibesi Belkünde namında bir kadındır, Bizans Tekfuruna taalluku var. Bizim askerler hisara sal-dırınca hatun der ki:

«Ben bu Türklerle cenk etmezim. Anıncünkim eğer bunlar bizden öldü-rürlerse ölen gitti. Yerine kalana ne fayda? Ve eğer biz bunlardan öldürürsek kan düşmanı oluruz, tâ kıyamete deyin cenk eksik olmaz.» (Kadın hisarı tes-lim eder yalnız nesi varsa alıp götürecekt): «İskeleyle gemiler geldi, muradla-rınca doldurdular. Orhan Gazi eder kim, sakının bir çöpü zâyî olmasın, biz ahdimizde hain olmayuz.» [3].

Klâsik edebiyatın ilk büyük nesir san'atkârı Sinan Paşadır. Sinan Paşa (1437 - 1486) fetihten sonra İstanbul'a ilk defa kadı tayin edilen meşhur âlimlerden Hızır Beyin oğluydu. Zekâsı çok erken inkişaf eden Sinan her şeyden şüphe eden bir reybi idi. Babası bir gün sofrada bakır sahanı göstererek: «Korkarım sen bunun bakır olduğundan da şüphe ede-ceksin» der. Genç Sinan, «Tabii tahlil yapılmadan onun bakır olduğunu ne bileyim.» deyince babası öfkesinden sahanı onun kafasına atar.

Sinan Paşa kat'iyyete ermek için Ali Kuşçu'dan riyaziye öğrendi. Fa-

[1] Ali Canib, «Edebiyat» 2 inci tabı, Devlet matbaası, 1928, S. : 251.

[2] Mehmed Ali Âşıkî Hacı Bayram-ı Veli, S. : 118.

[3] Şeyh Ahmed Âşıkî, Âşık Paşazade tarihi, S. : 38.

kat ruhunu kemiren şüpheden ancak Şeyh Vefa'ya intisapla kurtuluyor. Şeyh, onu «Büyük Hakikate» inandırmıştı. Sinan Paşa o irşatla tasavvufa girdi. Kırkıdan sonra mutasavvıf olmuştu. «Tezkire-tül Evliya» ve «Tazarrunname» adlı iki eserini kendini şüpheden kurtaran tasavvufa şükraniye olarak yazdı.

Sinan Paşa, san'atkâr bir mizaca sahipti. «Tazarrunname» nin mukaddimesinde eseri güzel görünsün diye onu lâfzan ve manen süslediğini söyler. İfadesi cümleleri çift getirmek ve onları seci'lendirmek suretiyle eskilerin «nesr-i mürsel» dedikleri tarzdaydı. Fakat bu nesir seci'li ve süslü olmakla beraber yine anlaşılır derecededir:

«Âşıkların dili altında sözler vardır ki leb ana mahrem olamaz; âşk ehlinin sinesi içre nefesler vardır ki dem ana hemdem olamaz. Âşk efsane ve efsun değildir; âşk san'atı herdun değildir. Her âşk davası eden âşk olmaz, her muhabbetten dem vuran sadık olmaz. Âşk bir kimyadır, anın madeni can olur, âşk bir cevherdir, anın mekânı kân olur.»

ALTINCI KISIM

Rönesans edebiyatı
16 ncı asır

— 1 —

İtalya: Birinci ve ikinci rönesanslar - İspanya -
İngiltere ve Şekspir - Fransa - diğer milletler ve
reform - rönesansa umumî bakış

— 2 —

Rönesanstan tercümeler
İtalyancadan - İspanyolcadan - İngilizceden

— 3 —

16 ncı asırda Türk edebiyatı

AVRUPA RÖNESANS EDEBİYATI

İTALYA [1]

BİRİNCİ RÖNESANS; (14 üncü asır)

Dante — Petrarka — Bokaço — Ümanistler

İtalyanın on dördüncü asrına «Birinci Rönesans» denir. Bu asırda İtalya Toskana lehçesine mensup üç büyük şahsiyet yetiştirdi: Dante, Petrark, Bokaç. Bunlara «Trecentisti» derler. Bu kelimenin manası «14 üncü asırda yaşayanlar» demektir. Diğer bakımdan bütün Avrupada asıl 16 ncı asırda başlayacak olan Umumî Rönesansın bu üç şahsiyet mübeşşirleri ve müjdecileri gibi de telâkki edilir.

Bunların üçü de muhtelif lehçeli İtalyan dillerinden Toskana lehçesine mensup oldukları için onlara «Üç büyük Toskanalı» denir. Üç büyük Toskanalı bir taraftan 15 inci asır ümanistlerine, diğer taraftan 16 ncı asır rönesansçılarına zemin ve imkân hazırladılar. Bunlar Orta zamanın sonlarına doğru, Okyanus içinden fırlayıvermiş granit adalar gibi, üç müstakil dehâdır.

DANTE : (1265 - 1321).

Hayatı

Floransa'da doğdu. Babası Haçlı seferlerine iştirak ederek asalet unvanı almıştı. Dante, iyi bir hristiyan terbiyesiyle yetişti. İçli bir mizacı vardı. Henüz dokuz yaşındayken kırmızılar giymiş sekiz yaşındaki bir kıza gönül verdi. Bu

[1] Fransadan mada diğer Avrupa milletleri edebiyatları için şu iki eser en esaslı me haz olarak alındı: Biri Des Granges'ın «Les Littératures Étrangères» i Paris 1931 tab'ı, S. : 394. İkincisi H. Guillemain'in «Notions de Littératures Étrangères» i, Paris 1930, 2 ncı tab'ı S. : 260. Ayrıca Van Tieghem'in «La Littératures Comparée» sinden istifade edildi, Paris 1931 S. : 222. Diğer membalar gerek metinde, gerek hâmiş notlarında ayrıca gösterildiği gibi Des Granges ile Guillemain'in karışmaması için bazı mühim noktalarda onlar ayrıca hâmiş notlarında da gösterilmiştir.

galiba komşu bir kızdı ve adı Beatris'ti. Bu kızı dokuz sene sonra tekrar gördü. Bu sefer kız beyazlar giyinmişti ve bir meleğe benziyordu. Kıza selâm verdi, kız da mukabele etti. Genç şairin kalbinde semalar açılmıştı.

Bu aşkın plâtonik olduğu zannediliyor. Şair sevgilisini muhayyile-sinde kurduğu tahta çıkararak aşkını süsleyip püslüyordu. Kız başkasiyle evlendi. Şair onun için boyuna şiirler yazıyor. Bu, yalnız hulyalı değil, manyatizmalı bir aşk olacak. Dante, bir gece rüyasında Beatris'i ölmüş gördü. Hafakanlar içinde uyanıyor. Yanındaki kız kardeşi endişede kalmıştır. Rüya doğru çıktı, Beatris çok geçmeden henüz yirmi dört ya-sındayken ölür.

Bu aşka ait gençlik şiirlerini «Vita Nuvo» yâni, «Yeni Hayat» na-miyle topladı. Bu eserin asıl kıymeti lâtinçe değil, italyanca, yâni halk dilinde yazılmış olmasından ileri geliyor. Halk dilinin grameri yoktu. Bu yalnız konuşma diliydi. Dante bu dili seviyor, anasının ve hele Be-atris'in dili, Rönesans Avrupada millî dillerin kuvvetlenmesinden mey-dana gelecek. Dante'nin «Yeni Hayat» ı yeni bir tohumdu.

Kendisinin iyi bir tahsil gördüğü anlaşılıyor. Zamanının hemen her ilmini öğrenmişti. Lâtinceyi kuvvetli olarak biliyordu. Virgil'i baştan başa ezberlemiş gibiydi. Bolonya Üniversitesinde ilâhiyat ve felsefeyi de adam akıllı elde eder. Bu üniversitelerin İslâm medeniyetinin tesirile nasıl açıldıklarını evvelce gördük. «Cehennem» den belli, Dante İbni Sinayı da iyi biliyordu.

Dante, otuzundan sonra politika hayatına atıldı. Zaten İtalya poli-tika dalgalarıyla çalkanıyordu. Hem İtalya denen büyük bir vatan yok, orada küçük küçük prensliklerden mürekkep. ufak vatancıklar vardı. Bütün yarımadanın bu prenslikleri iki partiye ayrılmıştı. Biri Guelfo, öteki Ghibellino. Birinci parti Papa'ya, ikincisi İmparator'a istinat ediyor.

Papa ve İmparator, bunlar iki büyük kuvvetti. Papa, hristiyanların mukaderatına hâkim; elinde aforoz gibi müthiş bir silâh var. İmparator da eski Romanın vârisi. Fakat hristiyanlık dolayısıyla buna «Mukaddes Cermen İmparatorluğu» adı verildi. Onlar İtalyaya «İmparatorluğun Bahçesi» derlerdi. İmparatorlar büyük ordularla ara sıra bu bahçeye te-nezzühe gelirler, yarımadanın o küçük küçük prensliklerine, hepsinin üs-tünde büyük bir makam olduğunu anlatırlardı.

Fakat imparatorlar «bahçe» de uzun müddet kalamazlar, biraz teb-dilhavadan, kuvvetlerini gösterdikten, hattâ eğer muarızsa Papayı İtalya-dan kovduktan sonra, yine Almanya'ya dönerlerdi. O gittikten sonra Pa-pa'nın nüfuzu artar, ve bu manevî nüfuz yetmezse Papa yabancı kralları bile kendine yardım için İtalyaya çağırırdı.

Dante'nin ailesi Gelfo'lardan, yâni Papa'ya taraftar olan partidendi.

Doğuşundan bir sene sonra Floransa'ya kendi partileri hâkim oldu. Otuz beşinde Floransa'nın Başrahipliğine yükseldi. Dante, biraz sonra Floransa'yı idare eden altı hâkimden mürekkep İcra Hey'etine seçiliyor. Artık çıkılabilecek en yüksek mevkie çıkmıştır. Lâkin parti «Beyazlar» ve «Siyahlar» diye ikiye ayrıldı. Beyazlar şehrin istiklâli. Siyahlar'da Papa'nın hakimiyeti taraftarı. Dante Beyazlardandı.

Papa Üçüncü Bonifas haristir, bütün Toskana'yı ele geçirmek emeline düşmüştür. Papa, Fransa Kralının kardeşi Şarl'ı davet etti. Şarl Floransa'ya girer. İstiklâl taraftarı olan «Beyazlar» tardolunur. Floransa esir, Dante sürgündür.

«Karalar» tarafından diri diri yakılmağa mahkûm edilen Dante yıllarla ve yıllarla belleden beldeye, gözünde Floransa'mn hasreti, içinde esarete düşen vatanın sızısı, azaplar ve ıztıraplarla kavruarak dolaşıp duruyor. Heryerde halk bu millet şairine hürmet etmektedir. Fakat içli Dante, kimseye fazla yük olmamak için, hiçbir yerde fazla duramıyor.

İlâhî Komedyada Cennetin beşinci katında, din kurbanlariyle, Haçlı seferlerine iştirak eden askerlerin bulunduğu Merrih medarında, kendi büyük dedesine rastladığı zaman o torunu Dante'nin başına gelecek bu sürgün felâketlerini haber verirken şöyle der: «El ekmeği yemek ne kadar tuzluymuş, ve başkasının merdivenine tırmanıp inmek ne kadar çetin bir yol imiş, bunu tecrübenle anlayacaksın.»

Çok acı surette anladı. Yirmi yıl süren sürgün hayatı. Vatanından ve ailesinden uzak, ölünceye kadar derbeder yaşamak. Fakat Dante'nin volkanlı ruhu hiç öyle pasif kalabilir mi? Sürgündeki Beyazlar'ı bir araya toplıyarak Floransa'yı «Karalar» dan kurtarmak için silâhlı teşkilât yaptı. İmparator taraftarı olan diğer fırkaya baş vurdu. Nafile Floransa esarettedir.

Artık tek ideali şu: İtalyadaki küçük devletciklerin birbirilerine girmemesi için hepsinin üstünde büyük bir baş olmalı. Bu müstevlileri atsin. muhteris papaların dünyevî emellerine set çeksin. Bunu ancak imparator yapabilir. İşte «büyük» sıfatı verilen Yedinci Hanri harekete geçti. «İmparatorluğun bahçesi» olan İtalya'ya yürüyor. Dante, vecd ve ümit içinde. Floransa'yı işgal eden Fransızlar atılacak ve Floransa kendisinden kovulan halis çocuklarına kavuşacak.

Dante, heyecanlar içinde, elinde kalem, bütün prensliklere sirküler yağıdırıyor, İmparatora mektuplar yazıyor. Büyük eserinde de cennetin en yüksek katında, dokuzuncu gökte, boş bir taht hazırladı. Üstünde murassa bir taç ışıldıyor. Orası öldükten sonra imparatorun gideceği yerdir. Şair bütün ümidini bağladığı Hanri'yi cennetliklerin en cennetlisi yapmıştı.

İmparator, sağda ve solda gaileleri bertaraf ede ede yürüyor. Bu yürüyüş pek ağırdır. Şair telâş içinde. İmparator, o tâli işleri bırakıp

İtalya'ya daha seri yürümeli. Nihayet işte İmparator Floransa'ya yaklaştı. Dante de o tarafa gitmiştir. Artık bütün ümitler tahakkuk etmek üzere. Bir adım, her şey kurtulacak. Fakat İmparator bu son adımı atmadan ölüverdi. Bütün ümitler sönmüştü.

Şair, ellisinden sonra Ravenna Sinyoru'nun davetiyle onun şatosuna yerleşir. Büyük eserini orada bitirdi. Ravenna Sinyori'nin Venedik'le arası açılır. Venedik kuvvetli. Onun hiddetini yatıştırmak lâzım. Dante bu vazifeyi başarmak için murahhas gönderilir. Avdetinde atla dönerken deniz kıyısı yolunu takip etti. Bu yol malarya'lydı. Sıtmaya tutulan şair Ravenna'ya gelince, 1321 eylülünde, 56 yaşında, ölmez eserini ebediyete uzatarak, gözlerini hayata kapadı.

Yalnız Dante'nin değil, cihan edebiyatının da birinci safta şaheserlerinden olan İlâhî Komediya, *Divina Comedia*: Cehennem, A'raf, ve Cennet diye üç büyük kısımdan ibarettir. Her kısım otuz küsur şarkılı ve dört bin küsur mısralıdır. Her üç kısmın yekûnu yüz şarkıyı ve on dört bin küsur mısraı buluyor. Şarkılar üçer mısralık kıt'alarda terkip edilmiştir. Birinciyle üçüncü mısraları kafiyeli olan kıt'aların ikinci mısralarındaki kafiye de kendisinden sonraki kıt'ada tekerrür eder.

Biliyoruz ki, cehennem ve cennet tahayyülleri Danteyle başlıyor değildir. Bu Homerde de vardı. Virjil dahi kahramanı Ene'yi cehennemde dolaştırmıştı. İbni Sina'nın «Hay İbni Yakzan» mda da gök tabalakasını gördük. Dante, Virjilden cehennemi, İbni Sina'dan da cenneti aldı. Bununla beraber onun eseri yine orijinal ve yine bir dehâ mahsulüdür. Çünkü bu mevzudaki bütün eski akideleri, perakende bilgileri, ahenkli bir kül halinde, umumî bir sentez şekline o koydu.

Zamanının bütün ilimlerini sinesine alarak ansiklopedik bir hamule taşıyan eser aynı zamanda mistik ve mutasavvıfanedir. Zamanının bütün siyasî cereyanları ve mühim şahsiyetleri hakkında canlı malûmat veren eserin tarihî kıymeti de büyüktür. Yirmi yıllık sürgün hayatının infialleri ve ümitleri içinde Dante, kızdıklarını cehenneme atıp, sevdiklerini cennete çıkarmış, diğerlerini de a'rafta bırakarak, o üç yeri gezerken onlara rasladıkça konuşa konuşa onları bize de tanıtır. Böyle bir eseri herkes anıyamayacağı için «İlâhî Komedi» meydanlara toplanan halka şerhedile edile okunurdu.

İlmî, tarihî, siyasî ve tasavvufî... Fakat bütün bu muhteviyatı Dante büyük bir dehâ kucaklayışıyle geniş kanatlı bir şiir içine aldı. Realizmle mistizmi birleştiren, eseri kuruluştan kurtaran coşkun bir şiir, ve aynı zamanda şi'ri taşkınlıktan kurtaran ölçülü bir nizam.

Cehennemin tabaka tabaka korkunç derinliklerinden a'rafın derece derece bîtaraf ahengine geçerek, cennetin medar medar göklerine yükselen, taze tabiat görüşleriyle dolu, ziya ile zulmetin nihayetsiz incelik-

lerini eşsiz şekilde canlandırıp, mevzularının tenevvüüne göre tonunu değiştirmeyi, yerine göre heyecanlı, ulvî, yahut meyas ve ince olmayı bilen harikulâde bir kudret. Dante, bu eseriyle Homer, Virjil, ve Şekspir'lerin yanında mevki alıyor.

Dante'yi cehennemle a'rafta üstadı Virjil dolaştırır. Fakat gök cennetine çıkarlarken ona rehberlik yapan Beatris'tir. Şu halde eserin üç esaslı şahsı var: Kendisi, üstadı, ve sevgilisi. Dante insanlığı, Virjil iz'anı, Beatris te imanı temsil ediyor. İnsanın ancak iz'an ve iman diye iki büyük kılavuzu var. Yalnız imanın çıkacağı yere iz'an yükselemeyeceği için cehennemi a'rafı gezdiren Virjil, a'rafın üst tabakasındaki yer cennetine geldikten sonra sahneden çekildi ve gök cennetine onu Beatris çıkarıyor.

Bu büyük şahesere şair neye «komedi» adını verdi. Bu, eserin hafifliğinden veya ciddiyetsizliğinden değil; bilâkis eser çok ciddi, çok dinî, ve çok ağır başlıdır. Bu ismin sebebi şundan gelir. Eski klâsiklerin temsil ettikleri trajedi ile komediden birincisi daima iyi başlar, fena biter. İkincisi ise aksinedir, Dante'nin eseri de korkunç cehennemle başlıyor, ve mes'ut cennetle bitiyor. Eserine bunun için «komedi» dedi.

Peki eserin başındaki «ilâhî» sıfatı ne oluyor? Cennetin en sonunda, arşı âlâda Allahı gördüğü için mi ona bu sıfat eklendi? Hayır, ona ilâhî sıfatını koyan şairin kendi değildir. Hayatındayken siyasî düşmanları, istirkap neticesi olarak, bu eseri ört bas ettirmeğe çalıştılar. Fakat öldükten sonra, eserde bahsedilen nüfuzlu şahıslar da hayatta kalmadıktan sonra; eser birdenbire İtalyan ruhlarını saran bir füsün oldu ve eseri tebcil için ona Divina sıfatını eklediler. O sıfat şairin değil, milletindir.

Yirmi yıllık sürgün hayatında Dante bu şaheseri yaratırken aynı zamanda İtalyan dilinin de ilk vahdetini kurmuş oluyordu. Hep Florensa'yı özliye özliye İtalya'nın muhtelif beldelerinde, muztarip ve derbeder, dolaşır, ve particiliğin fenalıklarını, ve milleti nasıl parça parça böldüğünü düşünür dururken bütün kurtuluşun da bu dağınıklıktan sıyrılıp vahdete ulaşmakta olduğunu gördü.

Heryerdeki şive farklarına rağmen baktı ki, dil aynı dildir. Bu ayrı şiveler ve ayrı lehçeler neye birleşmiyorlar? Hiçbir lehçe tek başına bütün İtalya için müşterek bir yazı ve edebiyat dili olmağa kâfi değildi. Dante, heryerin lehçesini tesbit etti, bunlardaki müstevli yabancı kelimeleri attı. Yerlerine halk dilinden kelimeler getirdi. Kuvvetli lâ tincesi sayesinde o müşterek dile ifade kudreti verdi. İşte ilâhî Komedi bu dilin eseridir. O eserle İtalya'nın dil vahdetine temel kurulmuştu. Dağınık İtalya dil birliğine erdikten altı asır sonra siyasî birliğe de erecek. ilâhî Komedinin cihan edebiyatındaki mevkii kadar İtalyan vahdetine babalık yapışı da büyüktür.

Dante'nin diğer Avrupa milletlerine te'siri biraz geç, fakat derin oldu. Fransa'da Dante'yi ilk takdir eden Madam Staël'dir. Onu orta zaman sonlarının Homer'ine benzetiyordu. Dante'ye karşı hayranlık asıl romantikler devrinde başladı. Hügo, onu «Eşil'in ve Virjil'in kardeşi» diye tebciil etti. Ve Crowell mukaddimesinde de Dante'yi Şekspir gibi beşeriyetin en büyük dehâlarından sayar. Ondan sonra diğer milletlerde olduğu gibi Fransa'da dahi Dante için sayısız etüdler yapıldı. İlâhî Komedi'nin müteaddit tercümeleri meydana getirildi.

İlâhî Komedi, sırasıyle Cehennem, A'raf, ve Cennet **Eserin mevzuu** diye üç kısımdır, bunlar hemen hemen birbirine müsavi denecek mikyasta tertip olunmuştur. Cehennem 34 şarkı ve 4,720 mısra, A'raf 33 şarkı ve 4,755 mısra, Cennet te yine 33 şarkı ve 4.758 mısradır. Bu üç kısmın ayrı ayrı birer hulâsasını yapalım:

CEHENNEM :

Allah, Şeytanı yıldırımla çarparak yere fırlattığı zaman kürede büyük bir huni açıldı. Huni müdevver taraçalar şeklinde arzın merkezine doğru dokuz daire olarak tabaka, tabaka derinleşir Şeytana uyan günahkârlar Şeytan yüzünden açılan o ceheneme atılırlar. Günahı hafif olanlar üstte, ağır olanlar alttadır. Dokuzuncu kattan sonra en dipte, yâni arzın merkezinde baş Şeytanın kendi bulunuyor.

Dante, iz'anın sembolü olan üstadı Virjil'in delâletiyle cehenneme girdi. Kapıda şu kitabe yazlı: «Ey içeri girenler her türlü ümidi bırakınız!» Birinci dairede bulunanlara azap yoktur, onlar yalnız Allahın lûtfundan mahrum bulunuyorlar. İkinci katta azgın rüzgârların fırl fırl döndürdüğü ruhlar var. Şair bir tanıdıkla konuştu: «Felâket zamanında ikbal günlerini hatırlamak kadar şiddetli hiçbir azap yoktur.» diyor.

Üçüncü tabaka daha şiddetli. Doluyla karışık yağmurlar yağıyor. Rüzgârdan doluya geçtik. Tabaka tabaka iniyoruz. Çamur deryası, daha aşağıda alevden mezarlar; sonra kan nehrinde yüzenler, ondan sonrakinde ise kuş başı büyüklüğünde ateş yağmuru yağıyor. Sekizinci tabakada Gayya kuyusuna vardık. Gayya'nın etrafı on büyük çukurla çevrilidir. Ayaklarından tutuşanlar, kaynar zifte daldırılanlar, hele şu mürailere bak, dışı altın içi kurşun kaftanlar giydirilmiş, kan ter içinde koşturulup duruyorlar!

Nihayet dokuzuncu tabaka, son kat, zalimlerin bulunduğu yer; burası dört meydana taksim olunmuştur. Herbirinde tüyler ürpertici cezalar tatbik ediliyor. Burada buz gölünün içine boynuna kadar batırılmış günahkârlar, buzun azabı ateşten feci; yüzleri mosmordur. Ötede birbirinin beynini yiyen çift çift mücrimler. En dipte kanatları dönen bir değirmene benzer aca-yip bir şey var: O, baş Şeytandır.

Baş Şeytan bir başında üç surat olan ifrit; her suratında gemi yelkenlerinden çok büyük pervaneler dönmektedir, onların dönüşünden çıkan zehirli rüzgâr günahları buza döndürüyor. Üç suratın biri kırmızı, biri sarımtrak, biri kara. Bu üç suratın üç çenesinden kanlı salyalar akmaktadır. Her ağzında değirmen taşlarının buğdayı öğütmesi gibi bir günahkâr eziliyor.

Cehennemin manzaraları o kadar korkunç, cezalar o kadar müthiş, çeliken ızdıraplar o kadar feci ki, insan iz'ânı buna tahammül edemeyeceği için Dante birkaç defa bayılmıştır. Dört bin yedi yüz küsur mısraa takılarak Cehennemi okuyanlar da o manzaraları görmüş gibi hafakanlar içinde kalıyor.

A'RAF :

Oh, korkunç titremeler geçirmekten kurtulduk. Cehennemden çıkıp ta a'rafın en alt katına varınca saf bir sema, ve berrak bir deniz görüldü. A'raf, yedi taraftır ve cehennemin tersinedir. Çünkü a'raf cehennemden çıkan toprakların yığılmasıyla meydana geldi. Cehennem arzın merkezine doğru huni şeklinde açılmıştı, merkeze indikçe daralıyordu. A'raf dağı ise kürenin üstünden yükselen ehram şeklinde bir dağdır ve katlar yukarıya çıktıkça daralıyor.

Virgil'in tavsiyesiyle a'rafın denizinde Dante kendini yıkadı. Bir melek karşıdan ziyalı bir kayık getiriyor. İçinden ruhlar çıkmaktadır. Bunlar cennete girmeden önce burada tövbe devri geçirecekler. Tövbeler derece derece. Cehennemin katlarındaki günahlarla cezalar biraz intizamsızdı. A'rafta ise günahla cezanın tam bir ahengi görülmüyor. Yedi katın herbiri yedi günahtan birine ayrılmıştır.

Meselâ kibirli; başlarını yere eğmeğe mecbur kılan yükler taşıyarak a'raf dağına dolaşıyorlar; kıskançların gözleri kapalıdır, kıskanacak bir şey görmesinler diye. Hiddetliler, göz kararmasına timsal olarak, kalın bir dumana bürünmüşlerdir. Dağın tepesi artık günahlarından sıyrılmış ruhlara mahsus, orası yer cennetidir. Oradan gök cennetine uçacaklar.

A'rafın sonu olan yer cennetinde yemyeşil bir orman, ve içinde yıkanınca bütün günahları unutturan bir ırmak var. Irmağın etrafı binlerle renkte çiçeklerle bezenmiş. İşte haşmetli bir mevkîp ortasında Beatris görüldü. Başında nur gibi beyaz bir örtü, üstünde alev renkli bir elbise, ve sırtında zümrüt yeşilinden bir manto. Bu üç renkten beyaz imana, kırmızı merhamete ve yeşil ümide remizdir. Bu anda Virgiliyüs kayboldu. Vazifesi bitmişti. Bundan sonra ancak imana sembol olan Beatris'le gök cennetine çıkılacak.

CENNET :

Beatris, gözlerini güneşe dikti, Dante de gözlerini Beatris'e diyor. İşte yükselmeğe başladılar. Dokuz katlı gökten önce ay göküne varıyorlar. Ay, üzerine güneş vurmuş pırlanta gibi ışıklı bir buluttur. İçinde, temiz bir aynaya aksetmiş gibi birçok yüzler var. Bunlar ayda ikamet eden biraz kusurlu ruhlar.

İkinci gök Utar'dı, hayra çalışan fa'al ruhların ve iyi hükümdarların diyarı. Ondan sonra Zühre, ilâhî aşkla yanan ruhlar orada. Dördüncü gök Güneştir. Büyük kilise âlimlerinin yeri. Dante, orada Saint Thomas ile uzun uzadıya konuşur. Akaide ait bazı müşküller halledilmiştir.

Beşinci gökü temsil eden Merrih medarında din kurbanlarıyla Haçlı seferlerine iştirak eden askerler var. Şair, kendi dedesiyle orada konuştu. Müşteri'de âdil ruhlar bulunuyor. Yedinci gök olan Zühal istiğraka dalmış takvalı ruhların diyarı, artık seyyareler bitti. Sekizinci gök sabit yıldızlar medarındır. Orada İsa ile Meryem'in zaferlerini görür.

Nihayet dokuzuncu medar, billür gök; meleklerin yaşadığı yer; burası öbür göklerden daha hızlı dönüyor. Bu gökten uzakta göz alıcı bir ışık noktası var. O kadar kuvvetli ki, şair gözlerini kapadı. Bu uzak, bu hükümran,

bütün cennetten parlak olan bu göz alıcı nokta Allah'tı. Onun arşı âlâ'dan görünüşü.

Tanrıya daha yaklaşmak için bir hamlede aşrı âlâya atladılar. Burası bütün öteki müteharrik gökler üstünde ve onların ortasında hareketsiz duran saf bir nur, saf bir aşk, ve saf bir saadettir. Gözleri kamaşan şair neden sonra iki sahilinde ilâhî çiçekler açmış nurdan bir nehir gördü. Nehirden bir takım kıvılcımlar çıkıp çiçeklere konuyor, ve şarhoş olmuşlar gibi, tekrar nehre dâliyorlar: Bunlar ruhlarla meleklerdir.

Şair, Allah'ı görmek için dua etti, duası kabul olunur. Allah göründü. Fakat görünen şeyin haşmeti o kadar kudretli ki şairin san'atı bunu ifadeden âcizdir. Eser bu beşerî aczin sükûtile biter.

Dante, yüksek bir dâhî olduğu kadar da koyu bir **Dante ve Hâmid** hristiyandı. Sevginin ve kinin iki kutbu arasında çalkanan bu heyecanlı adam, sevdiklerini cennete yükseltip, kızdıklarını cehenneme atarken, bizim Peygamberimiz Muhammed'i bile cehenneme koyacak kadar kendini din taassubuna bırakmaktan kurtaramaz. Cehennemin yirmi sekizinci şarkısında Muhammed'i ve Ali'yi cehennemde nifakçılar arasında gösterir. Orada bir günahkâr Dante'ye hitap ederek «Bak Muhammed nasıl alîl oldu.» der.

Abdülhak Hâmid «Tayflar Geçidi» nde, şarkın ve garbin birçok meşhur dâhîlerinin tayfalarını ahrette konuştururken Dante'yi sahneye çıkararak epiyce hırpalıyor. Şeyh Sadi'nin tayfı onu:

Vay Dante! sen misin, koca dâhi-i müfri!

diye karşılar ve onu acı beyitlerle haşladıktan sonra:

İblise nisbeten sen iken elyak-ı eşer

Duzah-nişin olur mu imiş «Seyyid-ül-beşer?»

der. Dante, maşukasının ölümüyle düştüğü hicran âleminde yüreği ebedî bir kışla dolu olarak çektiği azabın büyüklüğünü anlatır. Hem onun Muhammed'e olan gayzı, onu kıskanmaktan ileri geliyordu:

Gamnâk idim biraz da ben, olmuş neden diye

Faîk hep enbiyaya o dâhî-i badiye?

Hem bir çöl ümmisi yarı dünyayı kaplıyan bir peygamber oluyor da, kendisi o kadar ilim ve irfaniyle neye olamadı?

Varken benim de aynı ümidim, iradetim

Peygamber olmamıştım. onunçündü hiddetim!

İşte böyle beşerî zâflar yüzünden o hatayı yaptı, fakat şimdi ahrette hem hatasını anladı, hem de hakikati. Meğer İsa'ya hristiyanların bile verdiği payeden daha haklısını ve daha yüksekini Muhammed vermiş. O kadar ki, onun şeriati İsa'yı peygamber tanımıyana kâfir diyor :

*İsâya müslim etmese iman-ü itikad
Kâfir diyor o müslime âdil şeriat.*

Öyleyse; Hâmit, Dante'yi ihtida ettirir. Dante en son diyor ki:

Sultan-ı enbiyadır elbette biatim!

[Dante için ayrıca «Rönesans Edebiyatından Tercümeler» faslına bakılması.]

PETRARCA : [Fransızcası: Petrarque] (1304 - 1374).

Dante'den kırk yıl sonra doğan ve Dante öldüğü za-
Hayatı ve eseri man on yedi yaşlarında bir genç olan Petrarka'nın babası Dante ile beraber sürgüne uğrayanlardandı. Toskana şehirlerinden Arezzo'ya yerleşti. Petrarka orada doğar. Aile sonra o zamanlar Papalığın merkezi olan Avinyon'da yerleşiyor. Babası oğlunu hukukçu yapmak istemektedir. Çocuk ta hukuka çalıştı. Hukuku bitirince staj için bir avukata yamak oldu. Fakat nafile Petrarka kendini şi'ire vermişti.

Eski klâsiklere bayılıyor. Hele Çiçeron'a âdeta âşıktır. Babası oğlunun ciddi hukuku bırakarak havaî şeylerle uğraştığına hiddet etti; oğlunun kütüphanesinde Çiçeron'a ait kitapları ocağa atarak yakar. Ne yapsa nafile çocuk tuttuğu yolda devam edecek.

Şiir aşktan ayrılmıyor. Yahut aşk şi'ri alevliyor. Petrarka, Avinyon'un bir kilisesinde rasladığı Lora namında bir kıza âşık oldu. Bir yandan da eski klâsiklere âşık. İyice çalışmak için Roma civarındaki Voklûs denen yerde itikâfa çekildi. Harıl harıl çalışıyor. Fakat aşkını da unuttuğu yok. Lora'yı görmek için sık sık Avinyon'a gitmektedir.

Eski klâsiklere olan aşkının mükâfatını gördü. Çok iyi öğrendiği lâtince ile Virgil'i takliden Afrika isimli bir destan yazdı. Derhal meşhur oldu. Bu eser sayesinde Papa tarafından ona zafer tacı verildi. Bir taraftan da Lora için boyuna lirik şiirler yazıyor. Bu şiirler lâtince değil, Lora'nın konuştuğu dille, yâni italyanca, yâni halk diliyle yazılıyordu.

Lâtince ve halk dili: Asıl hüner ve meziyet birincide idi, insanın irfanı onunla belli olurdu. Onun halk dilile yazdığı şiirler hüner için, şairlik için değil, sırf Loraya yaranmak içindi. Petrarka'nın bunlara şiir diye ehemmiyet verdiği yok. O şairliğini asıl lâtince gösterdiğine kaniydi. Halbuki onun lâtince eserleri unutulup gitti. Petrarka'yı bütün dünyada altı asrı aşarak hâlâ bir dev gibi yaşatan halk dilile yazdığı o lirik şiirler oldu.

Hep Lora'nın aşkıyle yazılan o şiirlerde mevzu tabiatıyla yeknasaktı. Öyleyse hisleri nâmütenahi derinletip inçe nüanslar yaratmak lâzımdı. Bu, kılı kırk yarmaktır. Sevgiliyi idealleştirdi. Onu titrek hisler, ra-

kik hayaller, ahenkli kelimelerle işleyip durdu. Artık realiteden uzak, şiirli bir mücerretlik içinde, sevgiliyi etten ve kandan ayırıp pembe bulutların gazesine bürüyerek, zaman ve mekândan sıyrılmış bir halde hep ifadeye yenilik, kelimelere seçkinlik, sese ahenk vere vere, hep kulakları okşayan bir tatlılık, kalblere seslenen bir ritimle, ince ince, hurda hurda, dikkatli dikkatli şiir yazmak: Bu tarza bütün Avrupada hâlâ «Petrarkizm» denir.

Hep Lora için yazılan bu şiirler iki kısımdır, bu iki kısım şiirler iki eserde topladı. Birincisi sone mânasına gelen «rimler» dir. Dört yüz parça şiirden mürekkep olan rimler'in 377 tanesi sone tarzındadır. Bu şiirleri de Lora'nın sağlığında yazılanlar ve ölümünden sonra yazılanlar diye tekrar iki kısma ayırabiliriz.

İkinci kısım şiirlerinin adı da «zaferler» mânasına gelen «Trionfi»-lerdir. Bu eserde birbirini ikmal eden altı zaferden bahsedilir. Bu altı zafer mantıkî bir kül teşkil ediyor. Aşkın, faziletin, ölümün, şöhretin, zamanın, ve ebediyetin zaferleri:

Aşk kendi kudretine beşeriyeti rameder; bu aşkın zaferidir; fakat Lora gibi bir kadının fazileti aşka da galebe çalar; faziletin zaferi. Aşk ve fazilet; ölüm gelince, ikisi de bitti, ölümün zaferi. Ölümü kim yenebilir? Ona galebe çalacak şeref ve şöhrettir. Şerefli bir şöhret bizi öldükten sonra da yaşıyor. Fakat şöhretin bu zaferini de zaman yutar. Nekadar şöhretler zamanın nisyanında gömüldü. Peki zamanın bu müthiş zaferine galebe çalacak yok mu?

Ebediyet, Allah'a istinat, yalnız Allah'tır ki, kendine bel bağlayanları yalancı çıkarmaz. Bu, ulûhiyetin zaferidir. Zaferlerin sonu, ve hiç bir kuvvetin yenemeyeceği zafer. Aşk insana, fazilet aşka, ölüm her ikisine, şöhret ölüme, zaman şöhrete, ve ruhun ebediyeti de zamana galebe çalıyor.

Eski Yunan ve Lâtin klâsiklerini bilmeğe ümanizm ve onu bilene de ümanist derler. Petrarka ilk büyük ümanisttir. O eskilere yalnız hayran olmadı, onları iyice tetkik te etti. Dante yalnız lâtince bilirdi; Petrarka yunancayı da öğrendi. Onun ümanistliğindeki tamamlık buradan geliyor. Yalnız tetkik değil, eskilerin eserlerini de büyük fedakârlıklar ve emeklerle topladı: Çiçeron'un o zamana kadar meçhul kalan meşhur «Mektuplar» ını da o meydana çıkarmış.

Eskilerin eserlerinden toplanma en zengin kütüphane ondaydı. Eski klâsiklere ait o kütüphaneyi Venedik Cümhuriyeti aldı ve mukabilinde saire Venedik'te haşmetli bir saray verdi. Petrarka, eski klâsikleri o kadar seviyordu ki, Virjil, Çiçeron, Tit-Liv gibi şahsiyetlere, sanki onlar hayattaymış gibi, ve onlarla konuşuyor gibi, onlara mektuplar yazardı. Avrupa rönesansı ki, ümanizmden çıkar, onun en başında Petrarka var.

O da Dante gibi İtalya'nın bütünlüğünü isteyen bir vatanperverdi. Sürgüne uğrayan Dante gibi, sürgünde doğan Petrarka da sadece Floransa'ya, yâni yalnız «küçük vatan» a bağlı değildi. O da «İlâhî Komedyâ» muharriri gibi belde belde İtalyayı gezmişti ve onun bu seyahatleri Dante'ninki gibi ızdıraplı olmadığı için Petrarka, her şehirde kendini kendi vatanında kıyas ediyordu.

Vakîâ fi'len İtalya yine hep küçük ve bir sürü «vatancık» lardan mürekkepti. Birbirine bir saat mesafede olan Floransa ile Piza yine birbirine yan bakıp duruyor. Ötedeki Venedik'le berideki Ceneviz yine asırlık rekabetlerindedir. Petrarka, kendisini birbiriyle çarpışan bu İtalyan şehirleri arasında onları uzlaştırmak isteyen bir sulh havarisi gibi gördü. Bu uzlaştırmacı rolün fi'li hiçbir te'siri olmamıştır. Fakat o birçok şiirlerinde İtalyayı «büyük vatan» halinde terennüm etti. Beş buçuk asır sonra tahakkuk edecek olan İtalyan siyasî birliğinde bu sesin de rolü vardır.

Tesiri

Petrarka'nın Avrupa edebiyatlarına ve milletlerine gayet büyük mikyasta te'siri olmuştur. Bu te'sir hem erken başladı, hem sürekli oldu. Dante'nin te'siri derindi, fakat çok geç başlamıştı. 16 ncı asır Fransız rönesansçıları hep onu taklit ettiler. Fransız şiirine İtalyan sonesi onun sayesinde aşılandı. Fransız rönesansının en büyük şairi olup herkesin Petrark'ı taklit etmesiyle alay eden Ronsard dahi aşkta ince nüanslar yaratmak sistemini Petrark'tan almıştı.

17 nci ve 18 inci asır klâsikleri daha çok Arioste ve Tasse'a ehemmiyet vererek Petrarque'ı unuttur gibi olmuşlarsa da romantikler zamanında İtalyan şairi tekrar canlanıverdi. Buna bayrak açan Lâmartin olmuştu. Petrark'ın Lora için yazılmış kitabını mukaddes bir eser hürmetiyle yanında taşıyordu. Lâmartin, şiirde espriyi beğenmez, espri ona göz yaşlarını kurutan soğuk bir rüzgâr gibi gelir. Petrark'ta ise espri çoktur. Bununla beraber Lâmartin itiraf eder ki, onun sonelerinden çok mülhem oldu.

Musset de Petrark'tan müteessirdi. Parnasyenler zamanında da Petrarkizm yeniden parladı. Sully-Prudhomme'ler, Samain'ler, Regnier'ler İtalyan şairine bazı şeyler borçludurlar. Petrark için Fransada kıymetli tetkikler neşredildi ve Fransa İtalya'da Petrark için yapılan bayramlara ehemmiyetle iştirak eder [1]. [Ayrıca tercümeler bahsine müracaat]

[1] Tesir bahsi Des Grange'in Les litteratures étrangères'inden alınmıştır, S. : 30 - 32.

BOCCACIO : [*Fransızcası Boccace*] (*Bokas*) (1313 - 1373).

Hayatı

«Üç Büyük Toskanalı» dan üçüncüsü ve İtalyan hikâyeciliğiyle nesrinin babası olan Bokaçyo Paris'te doğmuştur. Babası Toskanalı bir tacirdi. Ticaret için Fransa'ya gitmişti. Orada asıl bir Fransız karısı ile münasebetinden Bokaçyo doğdu. Babası oğlunun da tüccar olmasını istiyor. Bu emelle onu Napoli'ye gönderdi. Çocuk orada on iki yıl kalır.

Napoli hem tabiat güzelliği, hem de san'at ve ilim hareketi itibariyle zengindi. Bokas, ticaretten çok şi'ire heves etti. Petrarka, nasıl hukukçu olamadıysa bu da tüccar olamadı. İlk iki büyük Toskanalı nasıl şairliklerine hız verecek bir aşka nail olmuşlarsa Bokaçyo da Napoli Kralının tabii kızı Marya'ya âşık oldu. Beatris, Lora ve Marya; bunlar üç Toskanalının yalnız maşukaları değil, aynı zamanda ilham perileridir. Bokas, Marya'ya «alevcik» manasına gelen bir ad taktı. Sanihaları hep o alevçikten çıkıyor. Bu da öteki iki sevgili gibi evlidir.

Bokaçyo, bu aşk tesiriyle baştan Virjil'in, Dante'nin izlerini takip ederek, onları takliden, şövaleresk ve dastanî eserler yazdı. Bunların orijinal bir kıymeti yoktur. Bu destanlarda «oktav» denen sekizer mısralık kıt'alar kullanmıştı. Bu nazım şekli ondan sonra İtalya, İspanya, ve Portekiz destanlarında destancılığın an'anevî bir icabı haline geldi. Bokas'ın manzumeciliğinden kalan tek rol bundan ibarettir.

Babası iflâs ettikten sonra Floransa'ya gitti. Ailesinin yanına yerleşti. Orada Petrarka ile tanıştı. Bokaçyo'nun hayatında onun te'siriyle yeni bir devir açılmış gibiydi. Artık bu da Petrarka gibi eski klâsiklere merak saldırdı, yunancayı da öğrenmeğe başlıyor. Eserlerinin isimlerini bile yunanca olarak koyuyordu. Bokaçyo da Petrarka gibi ümanist olmuştu.

Hayatının sonlarına doğru Floransa Hükûmeti tarafından Dante'yi şerhe memur edildi. Dante, parlak bir şerefe yükselmişti. Fakat müphemdi. Onu daha sevdirmek için aydınlatmak lâzımdı. Dante'yi izah için kendisine Napoli'de bir kürsü dahi verdiler. Bokaçyo, Dante'nin hayatını yazdı. İlâhî Komedi'yi de şerhe başladı. O eseri ancak «Cehennem» in 17 nci şarkısına kadar şerh edebildi.

Bokaçyo'nun asıl şaheseri hikâyecilikte tecelli ediyor. Onun büyük rolü İtalyan nesrine yaptığı hizmette görüldü. İş, destanlarına ve manzumelerine kalaydı unutulup gidecekti. Fakat olgunluk çağında vücade getirdiği Dekameron (Dekameron) onu İtalya nesrinin babası olmak şerefine çıkardı. Kitabın ismi yunancadan alınmıştır. Yunancada «deka» on, «emera» gün demektir. Ve kitap «on gün» manasına geliyor.

1348 de Floransa'ya müstevli olan vebadan kaçıp korunmak için üç

asılzade erkek ile yedi genç kadın, yâni on kişi, bir tepedeki bir villâya giderler. Orada on gün kapanacaklar. Bunların en yaşlısı 28, en genci 18 yaşındadır. Üç erkeğin en genci de 25 yaşında. İşte bu on şahsın herbiri günde bir hikâyeye söylüyor. On günde yüz hikâyeye.

Müellif bize bu on şahsın hep kibar, terbiyeli, münevver kimseler olduğunu temin eder. Ona rağmen bunların anlattıkları hikâyeler hep açık saçıktır. O kadar ki, bu yüz hikâyeden çocuklara ve kızlara okunabilecek kadar nezih olanları ancak beş, altı taneyi buluyor: «İslah-ı nefis eden hasis», «Grenada Kralının nişanlısı», «Tedbirli köle», «Floransa fırıncısı» ve saire gibi.

Bu hikâyelerin kıymeti bir defa tahkiye ve tertip san'atinden ileri geliyor. İtalyadaki eski çocukça ve havaî halk hikâyelerine Bokas bu kitapla kat'î ve mükemmel bir hüviyet verdi. Oradaki nesir akıcıdır. Bu nesirle İtalyan dilinin nahvi kuruluyordu. Petrark'ın İtalyan şi'rine verdiğini Bokas nesre verdi. Üç büyük Toskanalıdan Dante İtalyan destanının, Petrarka lirik şi'rini. Bokas ta nesrin babası oluyor.

Dekameron'un diğer bir ehemmiyeti de ilmî ve içtimaî kıymeti haiz oluşudur. Âlim Bokas, tarihlerden, devirlerden istifade etti. Eser aynı zamanda 14 üncü asır İtalyasının hususiyetlerini aksettiren içtimaî bir ayna oldu. Kelimelerine hâkim olan bu nâsir ruh tahlillerinde de harikulâde bir san'atkârdır. Tahkiyenin canlı ve açık üslûbunu yarattı. Hem bilgili, hem de tabii.

Bu esere İtalyanlar «İlâhî Komedi» ye mukabil «Beşerî Komedi» dediler. Öteki semaviydi, bu insanîdir. Bunun şöhreti de ötekine yaklaştı ve Bokaçyo'nun ismi de Dante gibi hürmet kazandı. İlâhî Komedinin müellifi hayatın ıztıraplarına ve sürgünlerin acılığına karşı teselliyi gökte aramıştı. Büyük vebayı gören Bokaçyo ise hayattan mümkün mertebe zevk almak emelindedir. Dante'de orta zaman çok; Bokaçyo ile İtalya orta zamandan ümanizmaya dönüyor, aşk artık gökten yere indi.

Hikâyelerindeki açık saçıklık san'attaki samimiyetinden ileri geliyor. İnsan kusurlarını müstehzi bir nişterle açığa vurur. Üslûbiyle İtalyan nesrinin ilk büyük velinimetî olduğu gibi hikâyeye verdiği san'atle de bütün Avrupada realist hikâyeciliğin ilk büyük ustası telâkki edilmiştir.

Bokaçyo'nun Avrupadaki te'siri hakikaten geniş oldu. Dekameron'un kazandığı büyük rağbet her yerde bir sürü mukallitler meydana getirdi. 15 inci asırda bu edebî nevi Fransa ve İspanyaya sirayet etti. Oralarda o tarzı takliden birçok hikâyeler yazıldı. İtalyanın 16 ncı asırdaki büyük edipleri de ondan müteessirdir. 17 nci asır Fransasının klâsiklerinden Lâfonten ekseriya onu tercüme etti. Kendisine «Bokas'ın muakibi» dediler, Fransız romantiklerinden Musset de ondan mülhem olan

eserler verdi. Büyük Şekspir dahi birçok komedilerinin mevzularını ve tafsilâtını Bokacıyo'dan almıştı.

15 İNCİ ASIR : ÜMANİSTLER :

14 üncü asrın üç büyük Toskanalılarından sonra İtalyada edebî hareket durdu. 15 inci asrı ümanizmacılık kaplıyor. Yalnız İtalyada değil, Fransa, İspanya ve Hollandada da öyle. Humaniste demek eski klâsikleri bilmek demektir. Orta zaman onları remzî bir mahiyette, alâgorik bir şekilde, ve mistik bir tarzda bilirdi. Virjil, orta zamancıların nazarında bir büyücü idi. Onlardan yalnız ahlâkî ders alınmak için bahsedilirdi. Yâni orta zaman için eskiler ancak hristiyanlığa yaradıkları kadar ve ancak hristiyan göziyle bilinirdi. Hayatın bütün devası insandan değil, gökten bekleniyor.

15 inci asır münevverleri ise gözlerini gökten yere indirdiler. Eski klâsikler artık oldukları gibi öğrenilmek isteniyor. Onlar insandı, ve insanı insan olarak bilmek lâzımdı. Bütün güzellik eski klâsiklerin o insan olan ruhlarındaydı. Güzellik gibi ilim kaynakları da o ruhtan çıkıyordu. Yeni kıymet telâkkisi bu suretle insana döndüğü için bu harekete humanisme dendi.

Hareketin adı bile eskilerden alınmıştı. Eski Romalılar Yunan nizamını alırlarken buna «studia humanistatis» dediler. Bu «insanlık nizamı» demektir. «Yalnız bu nizamdır ki, insanın manevî kudretlerini inkişaf ettirir ve onu daha insan, yâni daha medenî hale getirir.» diyorlardı. İşte şimdi İtalyanın Floransa, Napoli, Roma gibi şehirlerinde de aynı hareket başlamıştı ve bu harekete eski Romalıların koydukları isim verildi.

Eski klâsikleri bilmeğe meraklı olanların o şehirlerde vücade getirdikleri cemiyetlere «akademi» deniyordu. Bu da Eflâtun'un kendi mektebine verdiği ismi hatırlatmak içindi. Akademilerden başka eskileri tetkik için mektepler de açıldı. O akademilerde ve o mekteplerde harıl harıl lâtince öğreniliyor. Hem bu orta zamanın bozuk lâtincesi değil, Çiçeron ve Virjil'lerin hakikî lâtincesiydi.

Yalnız lâtince değil, yunanca da öğreniliyor. Kilise ve manastırların köşe ve bucaklarında küflenmiş eski kitaplar, tozları silkilerek, yeniden hayata çıkarılıyorlar. Eski yunanca eserler de boyuna lâtinceye tercüme olunmaktadır. Bu suretle yunanca bilmiyenler dahi eski Yunan klâsiklerinden haberdar oluyorlar. Eskileri iyi bilip öğrenenlere verilen ümanist lâkabı Lâtinlik ve Yunanlılığın âlimi demektir. Bunlar o eski eserleri dikkatle kopye, vukufî şerh, ve gayretle neşrederlerdi.

Artık münevver emek lâtince öğrenmek demektir. Münevverler halk dili olan lâtinceye rağbet etmiyorlar. Bunlar eski kültürün içine girdi-

ler, fakat hayattan uzaklaştılar. Bin yılın ötesinde yaşıyorlar. Canlı büyük kütle ile alâkaları yok. Onlara karşı canlı halk dilini yaşıyan büyük kütlede de kültür yok. Bu iki varlığın ikisi de yarım. Ekalliyette olan münevverler hayatsız, ekseriyette olan kütle kültürsüz. İki taraf ta yaratıcı eser veremiyor.

Bir asır evvelki üç büyük Toskanalının kıymeti eski kültürle italyancayı birleştirmelerinden ileri geliyordu. Onlar eskileri bildikleri için hem ilk ümanisttiler, hem de halk dilini terennüm ettikleri için canlıydılar. On beşinci asırda o iki şey birbirinden ayrıldı. Münevverler lâtinceyi gaye olarak aldılar. Bin yıllık mezarından çıkarılan eski lâtin-
cenin sun'iyeti, yâni hayatsızlığı içinde yaşıyorlar. Hayata malolacak eser ancak hayatın dili olan italyancadan çıkacaktı. 15 inci asırdaki esersizlik bundan ileri geliyor.

Bu tabîî böyle devam edemezdi. Eski klâsik kültür canlı halk diline aşılmalıydı. Hakikî rönesans bu ikisinin birleşmesindedir. 16 ncı asır işte bu birleşmeyi yaptı ve bundan İtalya için «ikinci rönesans», Avrupa için de hakikî rönesans meydana geldi.

İKİNCİ RÖNESANS (16 ncı asır)

Ariosto — Makıyavelli — Tasso — Diğer isimler

Ne cemiyet ve kütle dili olmıyan lâtince, ne de kendi başına orta zaman basitliğinden kurtulamıyan italyanca kendi başlarına yaratıcı edebiyat yapamazlardı. Eski klâsik kültürü halk diline maletmek, hakikî rönesans buradan çıkacak. İyi amma 16 ncı asrın ilk kısımlarında bile bütün İtalyaya şamil bir halk dili yoktur. Mahallî lehçeler hâlâ ayrı birer dil mahiyetinde bulunuyor. Lâtince dahi münevver tabaka arasında hayatsız bir dil. Bütün keramet lehçenin birini hepsine hâkim yaparak umumî ve edebî bir İtalyan dili vücade getirmektedir.

14 üncü asrın üç büyük Toskanalısı buna imkân olabileceğini de gösterdiler. İtalyanın dil vahdetini onlar hem işaret ettiler, hem müjdelediler. Fakat onlar Toskana dilini kullanmışlardı. Onlardan sonra o yolda yürüyecek adam da çıkmadı. İtalyada küçük devletçilik o kadar kuvvetliydi ki, üç Toskanalının hareketi sırf kendi zamanlarına munhasır bir hâdise halinde kalmıştı. 15 inci asır ümanistleri ise bütün kuvvetlerini sadece lâtinceye ve eski klâsiklere verdiler.

Fakat gerek münevver tabakanın yarımılığı, gerek halk kütlesinin yarımılığı, hem bir buçuk asırlık tecrübe gösterdi ki, ikisi de böyle yarım kaldıkça eser veremez. Küçük lehçelerin herbiri de büyük edebî dil olamazdı. Çare umumî bir İtalyan dilini bütün münevverlere de

kabul ettirmektedir. Bu zarurî idi ve bu zaruretin 16 ncı asrın yarısında Bembo namında bir nazariyatçısı zuhûr etti.

Bu adam, bütün İtalyanları büyük İtalyan dilinin vahdetine davet ediyor. Büyük dil için üç Toskanalının ve bilhassa Petrarka'nın dilini umumî dile esas olarak ileri sürmektedir. Bu uğurda üç kitap neşretti: Birincide halk dilinin mükemmelliği, ikincide halk dilinin tarihi ve yazı modelleri, üçüncü kitapta da bu umumî İtalyan dilinin grameri mevzuubahs ediliyordu.

Küçük lehçelerin hiçbirisi büyük edebî dil olamayacağına göre umumî dil için Toskana lehçesini esas mihver olarak kabul etmek zarurîydi. Mademki Toskana dili üç büyük dehâ yarattı, umumî dil olmak şerefi de o lehçenindir. Öyle oldu. Ve İtalyada bu suretle ikinci rönesans başladı. 16 ncı asırdaki bu ikinci rönesansın da birinci gibi üç büyük şahsiyeti yetiştirdi: Ariosto, Makyavelli, Tasso.

ARIOSTO : [fransızcası Arioste] (1474 - 1533):

İtalyan edebiyat tarihi onu rönesansın tam bir sembolü olarak görür. Babası hâkimdi, kendisi de hukukçu olarak yetişecekti. Fakat şi're heveslendi. Biraz şöhreti artıp ta Ferarra sarayına kabul edilince artık lâtince ve italyanca şiirler, komediler, hicivler gibi çeşitli şeyler yazmağa vakit buldu.

Ferarra sarayı bu şehrin kontu olan Este ailesinin elindeydi. O zaman Lükres Borjiya'nın kocası olan Alfons d'Este Ferarra kontu bulunuyordu. Kardinallık rütbesini haiz olan bu aile şairi himaye ettiği gibi şair de zamanın icabı olarak, onları medhedyordu. Aile onu Papa nezdinde siyâsî hizmetler ifasına da memur etmişti.

Rivayete göre şaire fakir ve asayiş tehlikeli bir kazanın idaresi verildiği zaman bir haydut çetesi tarafından dağa kaldırılarak zincire vurulur. Fakat haydutlar şairin ismini ve kim olduğunu öğrenince hemen zinciri çözerler ve onu hürmetle ikametgâhına kadar getirirler. Onun şaheser olan «Çılgın Orlando» destanı işte haydutlara bile tesir edecek kadar İtalyan ruhuna işlemiştir.

Evvelce on sene uğraşarak yirmi kısımdan ibaret olmak üzere vücade getirdiği «Çılgın Orlando» ya, ölümünden bir sene önce altı kısım daha ilâve etmek suretiyle, son şeklini verdi. Bu azametli destan kırk bine yakın mısradan mürekkeptir. Petrarka'nın lirik şiirde yaptığını Ariosto bu eseriyle destanda yaptı. Bu destan büyüler, sihirler harikulâdelikler, havada uçan kanatlı atlar, ve bir sürü vak'alarla dolu fantezili bir eserdir.

Dante bütün ihtiraslarda ahlâkî bir gaye güdüyordu. Bu, ondaki orta zamanlılık icabıdır. «Çılgın Orlando» da ise şair, Rönesansın ka-

rakteri icabı, her türlü ahlâk ve politika tezlerini bırakmış, eserini sırf eğlenmek ve eğlendirmek için yazmıştır. Orada şenlikler, avlar, alaylar, hikâyeler, harikulâde vak'alar, yığın yığın, kol kol, fakat hep güzel, ahenkli, ve mükemmel olmasına dikkat edilerek yazılmıştır.

Vak'alar pek çok, esas vak'alar kol kol ayrılırken onların arasına tâli vak'alar, aşklar, entrikalar doldurulur. Fakat şair vak'anın birinden diğerine zekâlı bir saffet içinde geçmeyi bilir. «Varsın o, seyahatte devam ededursun, biz gelelim filân vak'aya» diye okuyucusunu tek vak'anın yeknesaklığında bırakmamak için, vak'adan vak'aya seyran ettirerek eğlendirir.

Zaten kendisi de eserin bir yerinde diyor ki: «Bu hikâye ne kadar tenevvüü haiz olursa dinleyicilerime o kadar hoş gelir.» Onun için eserde kaprisler doludur. Eser hep güler. Fakat bu gülüş neş'elidir, bu fantezi hünerlidir. Eser nükteyle, alayla, harikulâdelikle dolu; fakat eserde yapmacık yok, eser hâlâ asırlara göğüs geriyor. «Çılgın Orlando» Rönesansın mühim kaynaklarından olmuştur. Şairin nefis üslubu, mahir tahkiyesi, ve bitmez tükenmez muhayyilesi ona bu mazhariyeti verdi.

Mevzuu :

Eserin mevzuunu, bütün vak'aları ihtiva edecek tarzda, hulâsa etmek çok güçtür, biz bu hulâsayı asgarî bir ihtisar içinde azamî bir fikir verecek şekilde yapmağa çalışacağız. Eserin umum çerçevesi Şarلمان'ın Müslümanlarla cenklerine dairdir. Eserin o bir sürü ve karmakarışık vak'aları arasında esaslı iki aşk macerası var: Biri Orlando ile Anjelika; diğeri Roje ile Bradamanta arasındadır.

Anjelika putperesttir, yâni Hristiyan değildir, ve yâni Müslümandır. Kendisi Hatay, yâni Çin İmparatorunun kızıdır. Müslümanlarla Fransız şövalyelerinin akurane cenk ettiği o sahalara neye geldiğini araştırma. Bu harikulâde güzel bir prenestir. Orlando ile yeğeni Rinaldo ona âşık oluyorlar. Kız onların aşkını redderek kaçar. Kaçarken kendisini bir Şarklı takip ediyor, fakat beyaz zırh giyen bakire muharip Bradamanta Şarklıyı atından atarak prensesi kurtarır. Bu muharip bakire, Rinaldonun kız kardeşidir.

Bradamanta, sihirbaz Merlin'in mağarasına girer. Parmağa takılınca insanı görünmez bir hale koyan sihirli yüzüğü alır. Sihirbaz, ona Roje namında bir delikanlı ile evleneceğini söyler. Bu izdivaçtan şerefli bir aile meydana gelecektir. Sihirbaz o ailenin şanlı şahsiyetlerini bir resmî geçit halinde Bradamanta'nın önünden geçirir. Bu aile şair Ariosto'yu himaye eden Ferarra kontlarının Este ailesidir. Eserin sıklet merkezi buraya dökülmekle şair kendi hâmlerine karşı şükran borcunu ödüyor.

Bradamanta sihirbazdan Rojeyi öğrendikten sonra ona âşık oldu, onu bulacak. Halbuki Roje büyücü Atlanto'nun şatosunda esirdir. Kız sihirli yüzük sayesinde şatoya varır. Atlanto, İpogrif denen kanatlı atına binerek Bradamanta'yı yakalamağa çalışıyor. Bu hal iki sihirin çarpışmasıdır. Nihayet galebe kızda kalır. Maşuku Roje'yi kurtarır. Fakat Roje, İpogrif'e binmişti. Kanatlı at onu aldığı gibi göklere uçurmağa başlıyor. Eyvah maşukunu kur-

tardığı halde kaçırdığına ahü vah eden kız büyü sayesinde sonra onu yine bulacak. [1].

Gelelim öteki aşka: Paris etrafındaki harplerde Medor namında bir Müslüman kahramanı ağır yaralı düşmüştür. Bereket Anjelika ona raslar. Esrarlı ilâçlar bildiğinden yaralıyı tedavi ediyor. Köyde bir çobanın kulübesinde yerleşmişlerdir. Kız, Medor'a gönlünü kaptırdı. Orlando ve Rinaldo'ların aşkına tenezzül etmeyen mağrur prenses işte bir askere âşık. Asker iyi olduktan sonra onunla evlenir. Çobanın kulübesinde bir ay kalırlar. Ondan sonra İspanya'ya doğru hareket ediyorlar.

Anjelika'yı araştırmakta olan Orlando, o köye gelir, kulübenin sahibi olan çobandan bütün macerayı öğrenir. Kıskançlık beynine vuran Orlando, çılgın hale gelmiştir. Ormanın ağaçlarını söküyor. Koca ağaçları topuz gibi kullanmaktadır. Kimse karşısına çıkamaz. O çılgınlıktan sonra kendisine fevkalbeşer bir kuvvet ve vahşet geldi. İspanya'ya gider. Anjelika'nın Afrika'ya kaçtığını öğrendiğinden o da Cebelüttarik Boğazından yüzerek Afrika'ya geçer. Zulümleriyle ve çılgınlıklarıyla her tarafa dehşet salmaktadır.

Onun yeğeni olan Bradamanta ile akrabadan Astolf haline acıdıkları Orlando'nun kaçan aklını bulacaklar. O akıl aydadır. Astolf, kanatlı İpogrif'e biner, cehennemın ağzından a'raf'a, a'raf'ın tepesinden de aya uçar. Orada bin bir maceradan sonra Orlando'nun kavanoz bir şişe içindeki aklını bulup yere iner.

Fakat müthiş Orlando'nun kim önüne geçip yakaliyacak. Astolf, büyüler sayesinde yenilmez bir ordu tedarik etti. O kalabalık orduyla güç belâ Orlando'yu yakaladılar, kalın zincirlere vurdular. Nihayet şişeyi burnuna koklatınca derhal akli başına geldi. Orlando ondan sonra Müslümanlara karşı galibane cenklere başlar.

Yine gelelim öteki aşka: Bradamanta Roje'yi, bu da onu seviyor, amma Roje Müslümandır. Delikanlı iki zıt hissin pençesi arasında kıvranıyor. Dinden mi olsun, aşktan mı? Nihayet tanıdıkları büyük bir ölümün mezardan gelen sesi anlatır ki, Roje, eski bir Hristiyan aileden gelmektedir. Bunu öğrenince Roje hemen Hristiyan olur.

Mutantan bir düğün yapılmaktadır. Fakat tam zifaf günü en bahadır bir Arap kahramanı gelir, Büyük Şarılman'ın huzurunda Roje'ye mürtet ve hain diye hücum eder. Yaman bir düello başlamıştır. Neticede Roje galebe çalar ve eser biter.

Çılgın Orlando'nun İtalyada tesirleri çok derin oldu. Birçok taklidleri meydana getirildi. Ariosto İtalyanların en beğendikleri şair payesine çıktı. Te'siri Avrupaya da sirayet ediyor. Fransadaki «traji - komedi» denen edebî nevi doğrudan doğruya ondan müteessirdir. Şekspir'in derin psikolojilerle dram haline koyduğu traji - komedi. Bunda hem kahramanlık, hem komedi var.

Ariosto'yu büyük Fransız klâsikleri de beğendiler. Lâfonten onu çok severdi. Molyer de bazı şahıslarını Ariosto'dan istiare etti. Bualo dahi onun fesahat ve şeffaflığını takdir eder. Yalnız romantikler onu be-

[1] Ariosto'nun muhayyilesinden icat edilmiş olarak bilinen bu «İpogrif» in bizim Miraç menkıbesindeki «Bürak» isimli kanatlı attan alınmış olması pek muhtemeldir.

ğenmediler. Hügo ona «Homer'in soytarısı» dedi! Fakat Ariosto'nun eseri merhalelerden biridir. [«Çılgın Orlando» dan misâl için tercümeler bahsine müracaat.]

MACCHİAVELLİ [*Fransızcası Machiavel*] (1469 - 1527):

Hayatı Floransa'da doğdu. Hükûmet işlerinde bulunmuş eski bir aileden olduğu için o da hükûmette vazife aldı. Lâ-tinceyi iyi tahsil etmişti, yunanca hiç okumadı. Onu yetiştiren tahsilden ziyade tarihteki vukufiyle geçirdiği idarî ve siyasî tecrübelerdir. Floransa hükûmetinde kâtiplik ve mektupçuluk gibi vazifelerde bulunuyordu. Çok çalışkandı. Zekiydi. Âmirlerini memnun ediyordu. Fakat onu yüksek mevkilere çıkarmıyorlardı.

Nihayet Medicilerin düşmesinden ve cümhuriyetin gelmesinden dört sene sonra nazır oldu. İlk defa dahiliye ve harp işleri nazırlığına, sonra hariciye nazırlığına geçti. 1498 den 1512 ye kadar on dört yıl cümhuriyete hizmet eder. Kendisi siyasî vazifelerle Fransa ve Almanya gibi devletlere murahhas olarak ta gönderilmmişti.

O, bu vazifeleri yaparken o kuvvetli militarist monarşilerin bütün kuvvetleri tek elde bulunduran o devletlerin yeni fetihler emelinde olduklarını gördü. İlk hedef te, küçük küçük prensliklere parçalanmış olan İtalya idi. Öyleyse onlara karşı koyabilmek için İtalyada dahi siyasî ve askerî kuvvetleri bir elde toplamak zarurî idi. Makyaveldeki vatanperver taraf buradan gelir.

Mediciler tekrar iktidar mevkiine gelince Makyavel azledilerek bir sene kalebent edildi. Serbest bırakıldıktan sonra köydeki köşküne çekildi. Orada altı sene, inziva içinde, eserlerini yazarak vakit geçirdi. Meşhur «Prens» i, yine meşhur komedisi olan «Mandragola» yı, «Tit-Liv'in ilk on kitabı üzerine mütalealar» ı, ve yirmi yıllık hayatını «Birinci On Yıllık», «İkinci On Yıllık» diye ikiye bölerek yazdığı iki ciltlik eseri hep o inziva yıllarının mahsulüdür.

Altı yıllık inziva ve menkûbiyetten sonra Mediciler onu tekrar hizmete aldılar. 1520 de Floransa tarihini yazmağa memur edildi. Beş sene içinde yazdığı bu eser sekiz kitaptır. 1527 de Mediciler düştü. Cümhuriyetçiler geldi. Tabîi cümhuriyetçiler artık ona emniyet etmediler. O da zaten birkaç ay sonra aynı senenin 22 haziranında öldü.

Makyavel, uzlaşması imkânsız iki şahsiyeti kendisinde birleştiren adammış: En ağır ciddiyetle en hoppa hafiflik. Vazifelerinde ciddî, diplomatlıkta hesaplı, elindeki kalemi o kadar metîn olan ağır başlı Makyavel yanında; her türlü eğlencelerden zevk alan, keyfine düşkün, gayet hafifmeşrep bir Makyavel daha varmış. Yâni vazife başında başka, hususiyetinde de bambaşka olan bir adam.

Eseri

Makyavel'in «Prens» yâni hükümdar isimli o en büyük beynelmilel bir şöhet olan eserinde «Gayenin meşruiyeti vasıtaları da meşru kılar» düsturunu kurarak, devletin muvaffakiyeti için yalan, hiyle, katil gibi vasıtaları caiz görmesi onun şöhetini şerirlikle birleştirdi. «Makyavelizm» dünya lûgatlerinde fırladık, emniyetsizlik, gaddarlık mânalarına geldi. Makyavel'in ismi anılınca hâlâ göz önünde hilebazlığın en büyük üstadı ve en şeytanî çehresi tecesüm eder.

Halbuki Makyavel, hiç te yalnız bu çehreden ibaret değildir. O, di-rayetli bir siyasî, İtalyanın bütünlüğünü ve kuvvetlenmesini istiyen bir vatanperver, italyancaya en güzel nesri veren mahir bir muharrir, asrının en san'atli komedisini yazan ince bir artist, tarihi, vak'anüvisliğin darlığından çıkararak ona derinlik veren bir müverrih, ve nihayet kiliseye hem de o asırda meydan okuyarak hristiyanlığın İtalyayı batırdığını söylemekten çekinmeyen lâik kafalı bir cür'etti.

«Prens», müellifin vefatından sonra neşredildi. Kitabın asıl ismi «Mutlakiyetler hakkında risale» dir. «İktidar mevkii nasıl elde edilir, nasıl muhafaza olunur, ve nasıl elden kaçırılır?» Kitabın mevzuu işte bu üç suale cevap verir. Kitapta nümunelik ve model prens olarak Sezar Borjiya alınmıştır. Makyavel'in bu kitapta vazettiği düsturlardan bazılarını görelim:

Cinayetlerle saltanata çıkanları anlatırken: «Bir devleti gasp ile ele geçiren, yalnız bir defa için, emniyetinin iktiza ettirdiği bütün zulümleri yapmalıdır, tâ ki, bir daha zulme müracaate mecbur kalmasın!» der.

İyilikler ve nimetler ise halka toptan değil, azar azar, ufak ufak verilmelidir, bu suretle iyilikler daha hoş tadılır.

Hürriyeti sever görünür tanınmak iyidir, fakat bu hürriyetseverliği sizden korku duymıyacakları dereceye çıkarmak tehlikelidir. Zaten çok hürriyetperver olan uzun müddet böyle kalamaz. Çünkü âlicenaplık kadar yıpratın bir fazilet yoktur.

Sevilmek elbet hoşadır, fakat kendisinden korkulmak sevimekten daha emniyetlidir.

Hükümdar, tebaasının emlak ve emvaline riayet etsin yeter; çünkü insanlar mallarının ziyasını akrabalarının ziyasından daha güç unuturlar.

Hükümdar, iki hayvanın kılığına girmesini bilmeli: Tilki ile aslanın. Aslan tuzağı görmez, Tilkinin kurda karşı gücü yetmez. Hükümdar, hem kuvvetli, hem kurnaz olacak.

Hükümdar, sözünü kendine zarar vermemek şartıyla tutar ve ancak o kadar tutmalıdır. Hükümdar, müşfik, âdil, vadine sadık olarak şöhet bulmalı, fakat mecburiyet olunca bunların zıddını yapmaktan çekinmemelidir.

O, yine der ki: «Silâhlı peygamberler galip geldiler, silâhsızları mahvoldular.»

Devletin yaşaması için herşey feragat etmelidir: Fert, din, ve ahlâk. (Onun o asırda hristiyanlığa hü cumları da yamandır; hristiyanlığı kastederek): «Bizim dinimiz, diyor, dünyaya az kıymet biçiyor. Bu din hakir

ve istigraka dalmış olanları fa'al insanlardan daha ziyade şerefli telâkki etmektedir.»

Makyavel, kitabını «İtalyayı ecnebilerden kurtarmak çaresi» serlevhalı bir fasılla bitirir. Bütün bu esaslar «Makyavelizm» diye şöhret buldu. Vatan ve devlet için ferdin hakkı aranmaz. Fertçe fazilet olan şey devletçe nakise olabilir. Kanun millet içindir, fakat devletlerin devletle muamelesi kanunla değil, kuvvetle oluyor.

Makyavel'in kitabında bazı mühim münekkitler onun dış hüviyetinden ayrı bir de iç hüviyet gördüler. Onun verdiği düsturlara riayet etmek suretiyledir ki, Sezar Borjiya sukut etti. O münekkitler diyor ki, Makyavel o şerir düsturları o zamanki küçük İtalyan prensliklerini halk nazarında itibardan düşürerek mahvettirmek için vermiştir.

O İtalyanın kurtuluşunu İtalyanın bütünlüğünde görüyordu. İtalyada böyle küçük küçük prensler kaldıkça bu bütünlük meydana gelemez, İtalya da ecnebi istilâlarından kurtulamazdı. İyisi mi zeki bir tâbiye ile onlara kendi işlerine yarıyacak düsturlar verir görünerek onları çürütmektir. Eğer bu «hüsnü tevil» değil de doğruysa o zaman Makyavel daha az günahkâr ve daha çok kurnaz olmuş olur. [Ayrıca tercüme bahsine müracaat edilmesi.]

TASSO [Tasse] (1544 - 1595):

Hayatı ve eseri

Ariosto fantezik destanın, Makyavel siyasi nesrin, bu da klâsik ve kaidevî destancılığın en büyük simasıdır. Napoliye yakın bir kasabada doğdu. Babası da şairdi. İlk tahsilini Romada Cizvitlerin mektebinde yaptı. Bu onun ruhundaki koyu hristiyanlığı kökleştirecektir. Sonra babasıyla Venediğe gider. Bolonya Üniversitesinde edebiyat, yâni felsefe ve belâgat tahsil ediyor. Profesörler ve talebeler aleyhine yazdığı hicivlerden dolayı ceza görmemek için orayı terk ile Padova Üniversitesine girdi.

Henüz mektepte ve on sekizinde iken yazdığı Rinaldo destaniyle ilk şöhretini temin etti. Bu kısa bir destandı. Rinaldo ismini «Çılgın Orlando» dan hatırlıyalım. O eserin kahramanlarından olan Rinaldo, Orlando'nun yeğenidir ve Ferarra duka ailesinin cediti olarak gösterilmiştir. Ferarra dukası, genç şairi bu körpe ve kendi aileleri için cemi-lekâr eserden dolayı saraya aldı. Bu da Ariosto gibi o ailenin hizmetine girmiş ve onların himayesini kazanmıştı.

Tasso'yu himaye eden İkinci Alfons, Ariosto'yu himaye edenin torunudur. Alfons'un kardeşi Kardinal Lui, bir vazife ile Dokuzuncu Şarılın sarayına giderken şairi de Paris'e götürdü. Rivayete göre Fransa Kralının sarayında meşhur Fransız Şairi Ronsar'la tanışmış. Ertesi sene yine Ferarra'ya döndüler. Amnita isminde, kendi janrının şaheseri.

olan pastoral bir piyes yazdı, saray tiyatrosunda oynandı.

Tasso, saadet ve ikbalinin kemalindeydi. Âlim, hatib, şair, ve iyi bir kavalye. İyi müsamereler tertip ediyor, güzel piyesler yazıyor, halk hayran, kadınlar meftun. Dükün iki hemşiresi Lükreçya ile Leonora şairin hem hamileri, hem takdîrkârlarıdır. Şair, o büyük ailenin mahremiyetine girdi. Bir taraftan da işte şaheseri olan «Kurtulmuş Kudüs» ü bitirmiştir.

Eser bitti, fakat saadet gitti, ve ızdırab yılları geldi. Şair, zindanlara, manastırlara atılır. Buna sebep aşk mı, delilik mi, yoksa Ferarra dükünün zalimliği mi? Galiba her üçü. Tasso, dükün ikinci hemşiresi Leonora'ya âşıktır. Onun için yanık soneler yazıp duruyor. Göte, Tasso hakkında yazdığı eserde onun başına gelen o fecî felâket ve ızdıraplarda en esaslı âmil olarak bu aşkı kabul ediyor. Diğerleri ise bu sebebi onun mizacında, yâni delirmesinde görüyorlar.

Şair, kendi eseri hakkında da büyük bir ruh buhranı geçirmektedir. «Kurtulmuş Kudüs» teki aşk maceraları acaba dine mugayir mi? Kendisi hem iyi hristiyandır, hem heyecanlı bir şairdir. Şairlik icabı o aşk maceralarını yazdı, hristiyanlık icabı olarak ta onları değiştirmek mi lâzım? Bunu ruhanilere sorar. Eğer onların dediklerini dinlese o şah-eser kırpıla kırpıla ancak papazların okuyacağı bir dua kitabı olacak.

Şair, eserine âşık, ona kıyamıyor, fakat yarın o yüzden cehenneme atılırsa? İşte bu iki zıt kuvvet arasında kalan şair, çareyi eserin neşrini geciktirmekte buldu. O, bunu geciktirirken bir açığöz onun haberi olmadan eseri Venedik'te bastırıyor. Şair hiddet içindedir.

Belki bundan, belki aşktan, belki Leonora ile muaşakasına dair hay-siyet kırıcı dedikoduların dükü kızdırmış olmasından, belki de sahiden deli olmasından, şair, dük tarafından tevkif ettirilerek bir manastıra kapatıldı. Bir gece oradan kaçır. Roma taraflarında hemşiresiyle buluşmuştur. Kendini toplamışa benziyor. Tekrar Ferarra sarayına gelir. Bir gün apansız yine sarayı bıraktı. Yaya ve derbeder İtalya'da dolaşıyor. Başka bir dükânın damadı onu yanına aldı. Yine iyileşmiş gibi. Galiba vehim tekrar kabarmış olacak, orayı da terkeder.

Ferarra dükası evleniyor. Tekrar saraya gitmek lâzım. Gider. Fakat kendini fena kabul edilmiş sanarak huysuzlanıyor. Düka, bu sefer onu zincirlere vurdurarak zindana attı. Orada yedi sene kalır. Meşhur Fransız filozofu Montaigne kendisini zindanda iken ziyaret etmiş. Yedi sene sonra Mantova hâkimi onu kendi sarayına götürmek müsaadesini aldı. Venedik'te basılan eser sayesinde adı vecidle çalkanıyor, her yerde hürmet görmektedir. Âsası da düzelmiş olacak. Eser bile yazıyor.

Yine aklına esti, o rahat yeri bıraktı, yine avare İtalya şehirlerini dolaşmaktadır. Artık hristiyanlığı da san'at endişesine galebe çaldı. Eserini «Fethedilmiş Kudüs» adıyla yeni baştan değiştirdi. Aşkları, yâni

eseri eser yapan insanlık tarafını attı. Artık kilise memnun olabilirdi. Nitekim memnun oldu. Papa, şaire, Ariösta'ya olduğu gibi altın taç giydirecek. Fakat bu kadar çile çeken şair artık hastadır, tacı giyemeden öldü.

«Fethedilmiş Kudüs» diye tadil edilen eser kilise raflarında çürüdü. Fakat müellifin haberi olmadan basılan öteki eser, o hâlâ, asırlar üstünden aşarak, insanlığın muhallet bir şaheseri halinde yaşıyor duruyor.

20 şarkılık ve 15 bin mısralık eserin mevzuu birinci **Eserin mevzuu** Haçlı seferinin başkumandanı olan Godfruva tarafından Kudüs'ün muhasarasına aittir. Eserin Rinaldo gibi mühim şahısları «Çılgın Orlando» nun aynıdır. Onda olduğu gibi bunda da Fransız şövalyelerinin harpleriyle aşkları girift vak'alar halinde birbirine karışır. Fakat burada ton başka. O fantesdikti, bu ciddidir.

Godfruva, Kudüs'ü muhasaraya hazırlamaktadır. Şehri müdafaa edecek olan Sultan Alâeddin, sihirbaz Esmen'in nasihati üzerine bir kiliseden Meryem sanemini aşırıyor ve onu bir camide saklıyor. Fakat sanem gece sır olur. Sultan hiddet içinde bütün Hristiyanları kestirecek. Sofranya namında genç bir Hristiyan kızı milletini kurtarmak için kendini hırsız gösterir. Fakat nişanlısı Olindo, kızı kurtarmak için mes'uliyeti üzerine alır. Sultan, ikisinin de yakılmasını emretmiştir.

Bu sırada Şarktan gelen Müslüman amazonu, yâni kadın muharip, Klorinda, altın saçlı, beyaz zırhlı güzel bir bâkire, kır atının üstünde meydana çıkar. Dillere destan bu yaman muharip kalkanını ve kılıcını Sultanın emrine verecek; yalnız masum oldukları anlaşılan o iki genci ölümden affetsin. Esere bu güzel girişle anlıyoruz ki, Klorinda mühim roller oynayacaktır.

Haçlı ordusu Kudüs önüne geldi. İki taraf ta heyecan içinde. İki taraftan ilk düelloyu yapacak iki şövalye. Kudüs'ten Klorinda çıktı; Hristiyanlar tarafından da onun karşısına Haçlı ordusunun en yaman muharibi olan şövalye Tankeredo çıkarılır. Bu, kırk miğferinden altın saçları dökülen Klorinda'yı görünce vurulmuş gibi ona âşık olur. Bâkire muharibe kılıç vurmaktan başka onu diğer mütearrızlara karşı müdafaa bile ediyor.

Godfruva, Kudüs kalesine şimalden hücum için mancınıklı makineler yaptıracak. Büyük ormandan ağaçlar kestirmek lâzım. Bu orman eserde çok mühim mevki işgal eder. Cehennem tanrısı Pluton, bütün şeytanları Hristiyanlar aleyhine coşturmuştur, orman büyüdü. Öteden Şam taraflarından güzelliğine dayanılmaz bir âfet olan Armida gelir. Hristiyan karargâhında kendisini Şam'dan kovulmuş zavallı bir prenses olarak tanıtıyor. Vatanına avdet için Godfruva'dan muhafız ister.

Şövalyeler bu eşsiz güzele refakat şerefi için birbirine giriyor. Nihayet güç belâ on şövalye ayrıldı. Halbuki Armida, cehennemî büyülerin bütün sırlarına nail edilmiş bir kızdır. Şatosunda on şövalyeyi esir ettiği gibi ordunun en namlı behadiri Rinaldo'yu da büyü kuvvetiyle şatosuna çekti. Rinaldo'yu tabi hatırlıyoruz. Çılgın Orlando'nun yeğeni ve Ferarra'daki Este ailesinin cediti.

Gelelim öteye. Tankeredo, en yırtıcı Müslüman şövalyesi Arganta ile düellodadır. İkisi de yaralı. Onların boğuşmalarını ancak araya giren gece

ayırıldı. Bu sırada sahneye Herminya çıkar. Antakya'nın sukutundan sonra Sultan Alâeddin'in yanına aldığı bu Müslüman kız, Tankeredo'ya âşıktır. Onun yarasını iyi etmek için Klorinda'nın zırhlarını giyerek Hristiyan karargâhına gider. Fakat düşman onu sahiden Klorinda sandığı için korkup kaçıyor; gemi azıya alan at onu ormana sürükler, kız, çobanlara misafirdir.

Tankeredo ise onu Klorinda sandığı için yarasına filân bakmıyarak dört nal maşukasını takip ediyor. Yolunu şaşırır. O da sihirbaz dilber Armida'nın şatosuna düşer. Artık Hristiyan ordusu en bahadır iki muharıpten, Tankeredo ile Rinaldo'dan mahrumdur. Hristiyanların vaziyeti kötü. İşler fena gidiyor. Bereket Tankeredo esir edildiği şatodan kurtulur. Orduya biraz ümit geldi. Fakat işte hiç beklenmedik bir felâket patlak veriyor.

Arganta ile Klorinda Hristiyanların cenk makinelerini yaktılar. Büyücü İsmeno ormanda yaptığı efsun sayesinde yeniden makine yapılmasını menetmiştir. Bu makineler olmaksızın da Kudüs alınamaz. Tankeredo o makineleri yakanlara saldırdı. Yakanlardan biriyle cenkeder. Hasmını ölüm derecesinde yaralamıştır. Fakat yüzünü açınca bakıyor ki, bu Klorinda'dır. Şövalyedeki müthiş ızdırabı düşünün: Kendi sevgilisini kendi eliyle öldürmek.

Kız can çekişirken âşıkından kendisini vaftiz etmesini rica eder. Yâni kız son nefesinde Hristiyan oluyor. Tankeredo ızdırabından bayılmış. Onu çadırına götürürler. Rüyasında Klorinda ona, gufrana erenlerde olduğu gibi başı nurlu haleyle muhat olarak görünür.

Orman büyü içinde, ağaç kesilip makine yapılamıyor. Bu büyüü mensup olduğu soyun kudreti sayesinde ancak Rinaldo bozabilecek. Halbuki o da Armida'nın sihrine tutulmuştur. Başkumandanın emriyle Rinaldo'nun yakın arkadaşları olan iki şövalyeyi onu bulup kurtarmağa gönderirler. Onlar Armida'nın sarayına gelirler. Ah o sarayla o sarayın bahçeleri. Eserde bunlar haşme'li ve canlı tasvir edilir.

Rinaldo, arkadaşlarının ricasına dayanamıyarak sarayı terkeder. Armida, baştan oyun yapmıştı, amma sonra Rinaldo'ya derinden âşık olmuştur. Onun kendisini terketmesine kızar. İntikam alacak. Kanatlı arabasına binip Mısır ordusuna gitti. Hristiyanlar Kudüs'ü hâlâ neye alamazlar? Çünkü orman büyüü, oraya cehennem ruhlar doldu. Makine yapılamıyor.

Rinaldo, kurtulup gelince ormandaki büyüü bozar. Artık Kudüs üzerine muzafferane hücumlar başlamıştır. Tankeredo, yeniden Arganta ile döğüşüyor. Onu yendi, fakat kendi de yaralıdır. Yine Müslüman kızı Herminya meydana çıkar, onu iyi eder. Umumî muharebede Haçlılar her tarafta galiptir. Mısır ordusunda döğüşen Armida kendini öldürecek. Rinaldo, buna mâni olur ve ona teminat veriyor: Kızı kraliçe yaparak Şam hükümdarlığının tahtına çıkaracak; yalnız vaftiz olsun. Eser bitti.

Görülüyor ki, mevzu bir destandan ziyade bir romandır.

Tesiri

Kadın şövalyeler hep mülhit, fakat cazibelidirler. Aşkların canlılığı yanında asıl dinî olan mevzu silniyor. Tankeredo ile Klorinda'nın ve Rinaldo ile Armida'nın aşkları okuyucuyu Kudüs'ten ziyade alâkadar etmektedir. Hattâ şair bütün tasvir kudretini büyüü ormanla Armida'nın bahçelerine hasretmiştir. Esere asıl kuvvet olan bu gibi parçalardır. Bualo'nun dediği gibi böyle parçalar olmasa «Kurtulmuş Kudüs» İtalyaya şöhet vermiş olamazdı. Zaten üslûbun kendi de, parlaklığı, zarafeti, ve ihtirasiyle kitabın dinî kısımlarından ziyade

mülhidane parçalara daha uygun düşüyor. Eserin beşerî kıymeti buradan gelmektedir.

Van Tieghem'e göre bu şaheser realiteden mahrumdur, eserde mahallî renk yoktur, eser psikoloji derinliğinden uzaktır. Lâkin bütün bunlara rağmen «Kurtulmuş Kudüs» te hayal ve ahenkten teşekkül etmiş bir his âlemi var. Eserde ince bir ruh titriyor. Güzelliğe, gençliğe, aşka hüznü ve melânkolik bir mâna veren eser. Orada kadın şövalyeler erkeklerden daha caziptir. Bu destan cihanşümül bir ehemmiyet kazandı.

H. Guillemain dahi onun Fransız edebiyatına olan tesirini anlatırken Fransada dastanî şiir modelinin o eserel hakikat haline geldiğinin anlaşıldığını söyler. 17 inci asırda «Kurtulmuş Kudüs» ün Fransada tesiri çok derin olmuş. Chapelain, hep onun izinde yürüdü. 18 inci asırda Volter de «Hanriyad» ı onun tesiriyle yarattı. J. J. Ruso dahi kederlerini Tasso'dan şarkılar okuyarak avutuyordu. 19 uncu asır romantikleri dahi o eseri çok beğendiler. Şatobriyan «Kurtulmuş Kudüs» ü son asırların şaheseri olarak selâmlar. Lâmartin de babasının o eseri kendisine hep yüksek sesle okuduğunu söyleyerek o şaheserin kendi muhayyilesine ve kalbine çok dokunduğunu itiraf eder.

Tasse ve türkler

«Kurtulmuş Kudüs» te müellif Türklere de temas eder. «Aldemirin Ölümü» sahnesinde Türke karşı hayranlığını anlatan parçayı Turhan Tan'ın «Tarihte Türkler

İçin Söylenen Büyük Sözler» kitabından, (S.: 6) aynen alıyorum:

«Deviren, kırıp dökene, silip süpüren yaman bir kasırgayı seher yeli gibi yumuşaklaştırmak mümkün müdür? Korkunç dalgalarını kabarta kabarta yürüyen korkunç bir denizi birden sakinleştirmek kabil midir? Yıldırım güle çevirmek imkânı var mıdır? İnsanlar ve hattâ tabiat bu sorulara: «Hayır, hayır» demekte tereddüt etmez değil mi? Halbuki ben kasırganın seher yeline, coşmuş denizin sevimli bir güle, yıldırımın da pembe bir güle inkılâp ettiğini gördüm!

Türklerden bahsediyorum. Düşmanına saldırırken amansız bir kasırgaya, korkunç bir denize, ve insafsız bir yıldırıma benzeyen Türk; dost yanında ve silâhsız kalmış düşman karşısında bir seher yelidir, berrak bir göl ve ıtırli bir güldür. Gönül açan bu yeli kasırgaya, göz kamaştırın bu gölü coşkun bir denize, ıtrında asalet uçan bu gülü yıldırıma çevirmek tabiatı da inciten bir gaflet olur.»

[Fethedilmiş Kudüs'ten ayrıca misâl için tercümeler bahsine müracaat edilmesi.]

DİĞER ŞAHSİYETLER:

LEONOR DAVİNCİ : 1452 de doğup 1519 da ölen, hem on beşinci, hem on altıncı asra mensup Floransalı meşhur ressam önce Milâno dükasının hizmetine girmişti. Sonra Fransız Kralı Birinci Fransuva ile Fransaya giderek onun hizmetinde çalıştı ve Fransada öldü. Resimde Jakonda gibi dünyanın en ölmez şaheserlerini yaratan bu büyük san'atkâr aynı za-

manda derin bir âlim, geniş bir filozof, mahir bir fen adamıydı. Birçok harp âletleri icat etmiş, tahtelbahirleri ve tayyareleri bile düşünmüştü. Harikulâdelerden olan bu adamın, yazdığı mektuplar dolayısıyla, İtalyan edebiyatında da mühim mevkii vardır. (Tercümeler bahsine de bakılması).

MİKEL - ANJELO : (1475-1564:) İşte dev adamların birinci safında gelenlerden biri. Cihan şaheserlerinden olan Sen Piyer kilisesinin kubbesini kuran yüksek mimar, Musa heykelini yaratan büyük heykeltıraş, Ruz-i Ceza tablolarını meydana getiren eşsiz ressam; pergeliyle, kalemtraşıyla, fırçasıyla hep büyük çapta dehâ eserleri veren bu güzel san'atler dâhisi kalemîyle de İtalyan şi'rine içli soneler verdi. İhtiyarlığında ve şan ü şerefine zirvesinde iken Markiz Vittori için yazdığı bu soneler, derin, sâf, ince, aynı zamanda ümitsiz bir aşkın tesirli, samimî, yüksek terennüm-leridir. [Mikel Anjelo hakkında ayrıca tercümeler bahsine müracaat.]

BANDELLO : (1485 - 1560): Bu asrın hikâyecilikte en büyük üstatlarından. İtalyanlar ona «Lombardiyalı Bokas» lâkabını verdiler. Bununla Bokas'tan sonra onu en büyük hikâyeci gördüklerini anlatmış oluyordular. Kendisi 214 hikâye yazdı. Bunlar hep hakikî vak'alara istinat etmektedir. Asrının hayatını saraylardan manastırlara, en zenginlerin konaklarından en yoksulların kulübelerine kadar en sadık bir şekilde anlattı. Şekspir, «Romeo ve Jülyet» in mevzuunu Bandello'dan almıştır, «Otello» nun mevzuunu da yine bu asrın diğer bir hikâyecisinden aldı.

UMUMİ NETİCE:

Bugünkü Avrupa edebiyat ve fikriyatı Rönesansla başlar. Rönesans, Avrupanın Lâtin ve Yunana inmesi ve millî dillerin kuvvetlenip meydana gelmesi demektir. Avrupa bu mazhariyete erebilmek için üç irfan kaynağına, yahut üç nevi hocaya nail oldu: İlk zamanda Yunan ve Lâtin kültürü, orta zamanda İslâm ve Türk kültürü, Rönesansta da İtalyan dâhileri.

Hızını Yunan ve Lâtinden alıp orta zamanda insanlık ilim ve felsefesini Avrupaya aşılıyan büyük kültür akışı İtalyanın birinci Rönesansında Dante, Petrarka, ve Bokas'la, ikinci Rönesansta da Ariosto, Mak-yavelli, ve Tasso ile Avrupayı uyandırdı. Avrupa Rönesansının başında İtalya en başta bayraktarlık yapan bir dev gibi duruyor.

Fakat İtalya bu parlak ışıktan sonra birdenbire sönüverdi. Bunun en mühim âmili İspanyanın on altıncı asırda İtalyayı istilâ etmesiydi. Koyu hristiyan olan İspanyollar hristiyanlıktan Rönesansa eren İtalyanları müthiş bir taassupla ezdiler. Orada enkizisyonlar kuruldu. Rönesansın başında bir dev olan İtalya küçüldükçe küçüldü ve 17 nci asırla 18 inci asrın büyük bir kısmında tamamen edebiyat sahnesinden çekildi.

İSPANYA [1]

[Destan : Camoes, Ercilla — Roman : Cervantès — Tiyatro : Lope de Vega, Castro, Alarcon, Molina, Calderon.]

DESTAN :

İspanya ve onunla birlik Portekiz, edebî rönesanslarını 16 ncı asırda İtalyadan aldılar. Yalnız bu rönesans hristiyanlığa çok bağlı kaldığından orta zamanlılıktan fazla ayrılamadı. Halbuki meselâ Fransız Rönesansı orta zamandan daha cezrî şekilde ayrılmıştır. Kilise kuvvetinin fazla tahakkümünden dolayı İspanyada düşünce serbestisi daha az, binaenaleyh Katolikliğe ve devlet monarşisine iman daha kuvvetliydi. Bununla beraber İspanyol edebiyatı 16 ncı asırdan 17 nci asır ortasına kadar parlak bir «altın devir» gördü. Bu altın devir Avrupa rönesansında İspanyayı İtalyadan sonra ikinci bir dev halinde gösteriyor. Bunun kıymeti ve büyüklüğü yalnız kendinden değil, diğer Avrupa milletlerine yaptığı tesirden de ileri gelmektedir.

İspanya edebiyatının rönesansındaki varlığı bilhassa üç sahada tecesselli etti. Destan, roman, tiyatro. Eski manzum, sekiz heceli destanlara İspanyada «romancero» denir. Bu kelime «romans» tan geliyor. Romans bir nevi tarihi, efsanevî, ve hissî mevzuları terennüm eden şiir tarzına denir. Bunlar mevzularını tarihten, eski an'anelerden, ve halk şarkılarından alırlardı. Bu itibarla çok çeşitlidirler. Hissî, rüstaî, hicvî, lirik olurlardı. Romansların bir mecmua teşkil etmesine «romansero» denildi.

Romanserolar İspanyoldur. Onlar hep İspanyol karakterini gösterirler, onlar İspanya mazesine aynalık yapıyorlar. Krallar, senyörler, derebeyler, papazlar, hattâ dilenciler bu romanserolarda mükemmel birer tablo halinde toplanırlar. İspanya edebiyatı için mühim bir tarih yazan E. Mérimée, bu romanseroları İspanyanın bütün tarihi, bütün medeniyeti, ve bütün hayatı olarak görüyor.

Meşhur kahraman «Sid» bu romanserolarda mevcuttu; Korney'in meşhur şaheseri o sayede meydana gelecek. Hügo dahi «Asırların Efsanesi» nde bu romanserolardan istifade etti. Bunlarda vahşi bir büyüklük var. Hele Avrupanın romantik devrinde, İngiltere, Almanya, ve Fransa romantikleri bu romanserolarda romantizmin genç muhayyilesini tatmin için bol bol ve bitip tükenmez malzemeler buldular. 19 uncu asrın birinci yarısında İngilterede olsun. Almanya ve Fransada olsun pek çok İspanyol romanseroları tercüme edilmişti.

16 ncı asır İspanya ve Portekizin haşmet ve istilâ devridir. Kristof

[1] Mehazlar için 440 ıncı sahifedeki hâmiş notuna bakılması

Kolomb ve Vaska dö Gama'nın yeni dünyaları ve Ümid burunlarını keşfettikleri; İspanyol ve Portekiz donanmalarının Hind Okyanusunda ve büyük denizde hâkimiyetle dolaştıkları zamanlar. Bu haşmet onlarda muntazam ve kaidevî destancılığı da inkişaf ettirdi. Bu tarz destanda onlar İtalyaya takaddüm etmişlerdir.

Biri Portekizli, diğeri İspanyol olmak üzere bu tarz destanlardan iki misal verelim. Portekizli Camoes (1524 - 1580) Lizbon Üniversitesinde ve Lizbon Kral Sarayında mes'ut bir devir geçirdikten sonra Fas'ta, Çin'de hizmetlerde bulundu, sıkıntılar gördü. Ve sefalet içinde öldü. Onun sekiz bin mısralık «Lüzitanyalılar» isimli destanı Vaska dö Gama'nın Ümid burnuna ve Hindistan'a yaptığı seyahati hikâye eder. Uzun müddet denizcilik eden müellif denizi, fırtınaları iyi tasvir etmeyi de bilir. Eserin tekellüfsüz ve ahenkli bir ifadesi var. Vatanperver muharrir, Portekiz'in büyük keşiflerde bulunan şanlı devrini vaşatıyor. Yalnız eserde vak'adan çok söz görülür.

İspanyol Ercilla (1533 - 1594) nın «Arankana» unvanlı destanında da aynı vatanperverliği ve aynı şahsî tecrübeyi görüyoruz. Şili'de altı sene kalan muharrir sekiz mısralı kıt'alardan ve otuz kısımdan mürekkep destanında Şili'nin İspanyollar tarafından fethini anlatmaktadır. Yalnız eser vak'aları doğru anlatayım derken kuru kalıyor. Her iki destanda dahi estetikten çok İspanya ve Portekiz haşmetine bağlılık görülmesi dikkate lâyıktır.

İspanya şi'rinde İtalyan, yâni Rönesans tesiri asıl lirik şiir sahasında görülür. İspanyada millî vezinli halk şiirleri yerine 16 ncı asırdan itibaren İtalyadan gelme soneler ve on bir heceli «oktav» lar kaim oluyor. İspanyol rübabî şairleri hep İtalyayı, ve bilhassa Petrarka'yı taklit etmektedirler. 16 ncı asrın ikinci yarısında İtalyan rübabî şi'ri İspanyaya büsbütün sirayet etmiş oluyor.

Lirik şairlik itibariyle İspanyolların en meşhuru Sevil (yâni İşbilye) edebî mektebinin reisi olan Herera'dır (1534 - 1597). Kendisine «ilâhî» sıfatı verilmişti. Petrarka tarzında birçok âşıkane soneler, millî ve vatanî manzumeler yazdı. Bu «od» lar şaheser birer şiir parçasıymış. Van Tieghem bu şiirlerin ilk kısımları Ronsar'ı hatırlattığını ve son kısımları da Malerb'i müjdelediğini söyler.

ROMAN:

SERVANTES'TEN EVVEL :

İspanyol romancılığına «Donkişot» ile bir dehâ şahıkası yaratan Servantes'ten evvel İspanyol romanı üç mühim kısma ayrılıyor. Amadis, yâni şövaleresk roman; pastoral, yâni çobanlık romanı, ve pikaresk,

yâni serserilerin macera romanı. Bu üç neviden birincisi görülmeden Servantes anlaşılamaz. Diğer ikisi görülmeden de İspanyanın roman sahâsında Avrupaya nasıl geniş mikyasta tesir ettiği bilinemez.

Amadisler :

Bu şövaleresk romanlarda hiç kimseye eğilmeyip devleri ve ifritleri bile yenen ve yalnız aşka boyun eğen cesur şövalyelerin maceraları anlatılır. Bu nevi hikâyelerin ana vatani İspanya'dır. Bunlar 15 inci ve 16 ncı asırlarda sonsuz muvaffakiyetler temin etti. Bunların en meşhuru «Galyalı Amadis» tir. Galya, yâni Gol ismine nazaran hikâyenin menşei Fransa olduğu anlaşılıyor. Fakat Montalvo bunu İspanyol ruhuna göre mükemmelen adapte etti.

Romanın kahramanı olan genç Amadis. kralın kızı Orian'a âşıktır. O aşkla şövalye olur. Artık şövalyeliğin icap ettiği bütün meziyyetlerle mücehhezdir. Gayet iyi cenk bilir. Hiçbir fedakârlıktan çekinmez, hiçbir müşkülden geri dönmez, devlere ve ifritlere de galebe çalıyor. Yendiklerini getirip sevgilisinin ayağı önüne serer.

Ondan sonra bu tarz romanlar, hep Galyalı Amadis'ten istikak ederek çoğaldılar. Esplân'dian, bu Amadis'in oğludur ve roman onun maceralarını anlatır. Sonra Florisand, bu da Amadis'in yeğenidir. Sonra Amadis'in oğlunun oğlu. ondan sonra yeğeninin oğlu... İşte hepsi Amadis'in sülâlesinden geldikleri için bu romanlara «Amadisler» denildi. Donkişot'un kütüphanesi işte bu romanlarla doludur. Donkişot'ta bu roman isimleri, onlardaki kahramanlar sık sık geçer ve Donkişot bütün şövalye kaidelerini Şanso'ya bu romanlardan alarak anlattı.

Amadisler Avrupaya tesir etti. Fransızcaya yapılan tercümeler Almanya'ya da yayıldı. Fevkalâde kahramanlıklar yapan şövalyelerin fedakârane aşkları orta zamandan yeni kurtulan Avrupa milletlerinin hoşuna gidiyordu. Bu romanlar Avrupada bir asır müddet, yâni 17 nci asır imfîdadınca muhayyileleri besledi.

Pastoral roman :

Kır ve çoban hayatına ait bu nevi romanın asıl men'sei Napolili Sannazaro (1458 - 1530) nun Arcadia isimli eserinde görülür. 15 inci asır sonunda intişar eden bu çoban romanında Sinçero'nun bedbaht aşkı hikâye edilir. Zavallı âşık teselli bulmak için çoban olmuştur. Çobanlık bu suretle ilk defa bu romanda idealleşmiş oldu.

Fakat bu nevi romanın asıl müessisliği İspanyaya aittir. Bu nevin orada en mühim eserini de Portekizli Montemayor (1520 - 1561) verdi. Eserinin adı «Diata» dir. Bu eserin esas kahramanı olan bu çoban kadını yine çoban olan Sireno'yu sever. Kadına hep aşkını izhar ediyor. Halbuki kadın Delio namında biriyle evlenir.

Müellif eserini bitirmeden bir düelloda öldü. Fakat eserin bütün plânına vâkıf olan arkadaşı bir doktor eseri tamamlar. Bu roman yarım asırda elli defa basıldı ve hemen bütün Avrupa dillerine tercüme olundu. Eserde hayaletler ve büyüler de vardır. Bu tarz roman modası 17 nci asrın ortalarına kadar devam eder.

Van Tieghem'in bu tarzda anlattığı bu eser için H. Guillemain eserin mevzuu kırlar ve tabiat olduğu halde eserde bunların bulunmadığını söyler. Eser bize tabiatın kokusunu ve kır hayatlarının letafetlerini vermiyor. Bu romanın fevkalâde rağbet kazanmasında zamanının bazı şahsiyetlerine telmihler olmasından, hattâ roman mevzuunun bizzat müellifin hayatına ait bulunmasındandır. Bununla beraber eser çok taklit edildi.

Pikaresk roman :

Bunlar öteki iki nevi romana bir aksülâmel olarak meydana geldi. Onların tam zıddı. Burada ne şövalye, ne prens, ne çoban var. Bunlar serserilerin romanıdır. Picaro kırlarda, şehirlerde, ufaktefek cürümlerle hayatını güç belâ kazanabilen zavallı bir derbeder. İşte onun ismine izafetle bu nevi romanlara «pikaresk» denildi. Bunlar İspanyolların millî romanlarıdır.

İçlerinde en muvaffak olanı Mateo Aleman'ın (1544-1610) «Picaro Guzman'ın Hayatı» isimli romanıdır. Burada romanın kahramanı uşak, asker, dilenci, murabahacı, talebe, ahlâk mürşidi, kürek mahkûmu gibi çeşit çeşit ve birbirine zıt vaziyetlerde görünür, maceralar İtalya ve İspanyada geçer, lâtince de dahil olarak pek çok dillere tercüme edilen bu romanın sürekli muvaffakiyetleri oldu. Ondan sonra böyle romanlar her yerde çoğalıyor.

Pikaresk'lerin en tanınmışlarından biri de «Tormesli Lazarillo» dur. Çocukluğunun ve gençliğinin vak'alarını bizzat hikâye eder. Orada hırsızlıklar aldatmalar samimiyetle itiraf olunur. Eser otoritelere karşı bir hicviyedir. Zaten bu tarz romanların tesiri buradan geliyor. Guevara'nın, «Topal Şeytan» romanı da pikareskler arasında hususî bir mevki işgal eder. Çünkü meşhur Fransız hikâyecisi Le Sage 18 inci asırda bunu taklit ederek o dillere destan eserini vücade getirdi.

2 — CERVANTES: (1547 - 1616).

Fakir, fakat asıl bir aileye mensuptu. Alkalada doğdu. Babası **Hayatı** güçlkle geçinen bir cerrahtı. Çocuk iyi tahsil yapamadı. Yirmi yaşında iken nefyedilir. Rivayete göre kralın sarayından bir kılıç çalmış. Asker oldu. Kendisini 1570 de Romada görüyoruz. Bir sene sonraki meşhur Lepant cenginde müteaddit yaralar alıyor. Bir hum-

bara parçasile sol eli kırıldı ve ameliyatla o eli kesmek zarureti hasıl oldu.

1575 de kardeşile beraber bir gemiye binmiş, bir topçu bataryası kumandanlığı alacağı ümidile, İspanyaya geliyordu. Vapur Cezayir korsanlarının eline geçti. Türklerin eline esir düşmüşlerdi. Bir kaç kere kaçmak istedi, muvaffak olamadı. Kurtulmak için fidyenin gelmesi lâzım. Babası fakir. Dışını sıkarak tedarik edebildiği parayı gönderdi. bununla iki kardeşten ancak biri kurtulabilirdi. Küçük kardeşini bıraktılar. Servantes tam dört yıl esarette kalır. Fidyeden ümit kesilince onu da bıraktılar. İspanyaya geldikten sonra «Esir» isimli kitabında esaretinin bazı safhalarını anlattı.

Askerliği terkederek 1584 den itibaren roman ve tiyatro yazmağa başladı, halk bu eserleri beğeniyordu. «Cezayir âdetleri» gibi bazıları müstesna olmak üzere bugün o tiyatrolar okunmuyor. Muvaffakiyetli ve bereketli neşriyatına mukabil Servantes fakirlikten kurtulamıyordu. Sevil'e gelip yerleşti. Ağır aile yükü üzerindedir. Küçük memuriyetlerde bulundu. İthamlar gördü, mahkemelere verildi, hapse atıldı. Nihayet Donkişot meydana çıkınca...

1605 de ilk kısmı neşredilen eser o kadar beğenildi ki bir kaç haftada tükenivermişti. Aynı sene içinde dört defa basıldı. Hemen fransızcaya da tercüme olundu. Eser arka arkaya diğer memleketlere de sirayet etti. Fakat bu dehâ eserini veren müellif yine fakirlikten kurtulamıyor. Geçinmek için diğer romanlar ve eserler yazarken garip bir hâdisе oldu. Bir muharrir çıkıp Donkişotun mabadini yazmıştı. Mukaddimede Servantes'i istihfaf ederek onu unutturmağa çalışıyordu.

Bunun üzerine müellif Donkişotun ikinci kısmını yazmıştır. Bununla birinci arasında on yıllık bir zaman geçiyor. Bu kısım da evvelki gibi halkın rağbetine mazhar oldu. Fakat yine fakirliğin yükünden kurtulmak için başka romanlar yazarak, uzun zamandır hasta olmasına rağmen çalışıp dururken inziva ve zaruret içinde birdenbire ölüverdi. 23 Nisan 1616 da; Şekspir'le aynı yılda, aynı ayda, ve belki de aynı günde; İspanyanın en orijinal dehâsile İngilterenin en haşmetli dehâsı beraber ölüyordu.

Donkişot

Müellif bize kahramanını takdim eder: Elli yaşlarında. Boyu uzun, vücudü kuru, çehresi zayıf hali hüznü. Bir köyde, ihtiyar kâhyası, yirmi yaşlarında kız yeğeniyle, ecdattan kalma evinde yaşıyor. Kütüphanesi sadece Amadis romanlariyle doludur. Boyuna ve yalnız o fevkalâde şövalyelerin menkıbelerini okuyor: Sâf bir aşk, sevgilisini herkesten üstün görmek, devlerle, ifritlerle cenk; artık hayattaki temiz kalbli köylü yok, eriyen o şahıs yerine şövalye Donkişot peyda oldu. Ve hem de yarattığı o ikinci şahıs birincinin sadece gövdesini alarak kafasını onun omuzları üstüne koydu. İnsanlar buna aklın baştan gidişi derler.

Ne kâhyasına, ne yeğeniye, ne de köydeki sadık dostu papazla berbere haber vermeksizin; sabahın alaca karanlığında, sırtında zırh, başında miğfer;

belinde kılıç, elinde mızrak; Rosinant adını verdiği ihtiyar beygirine atlıyarak bir hayalet sessizliğiyle köyden çıkar: Hainleri cezalandırmak, fenalık yapan ifritleri tepelemek, yetimlerin ve dulların intikamlarını almak, ve yer yüzünden zulmü kaldırmak için şövalyemiz yollara düşmüştür.

Fakat fethedeceği şatoları ve ülkeleri kendine bağışlamak, yeneceği devleri ayakları ucuna sermek için bir de sevgili lâzım. Bunu da buldu. Toboso köyünde gördüğü güzelce köylü kızını hatırladı, vahimesinin hayaletli âleminde o kız Prenses Dülsine oldu. Artık her şey tamamdı.

İşte ilk han: Kendisi mademki Amadis romanlarındaki şövalyelerden biridir, bu han da mutlak bir şato olacak; hancı elbet bir senyördür; kendisini görünce kaçışan şu iki hizmetçi kız asıl kadınlar olacak. Çalınan çan muhakkak bütün şato halkına kendi gelişini haber vermek içindir. Şövalyemiz çatlak dış âlemi, süslü iç âlemin göziyle görüyor.

Handan sonra rasladığı ilk hâdise müsbet ve hayırlıdır. Bir köylü bir çocuğu ağaca bağlamış dövüyor. Çocuk köylünün çobanı; köylü onun aylıklarını vermiyor. Şövalyemiz «haksızlıkların tamircisi» dir; derhal çocuğun iplerini çözdürür, köylü onun her emrine peki dedi. Donkişot, daha ilk hamlede bir haksızlığı tamir ettiği için memnun, yoluna devam eder. O istediği kadar haksızlıkları tamir etsin, yer yüzünden haksızlık kalkar mı? Şövalye uzaklaşır uzaklaşmaz, çocuk yine ağaca bağlanmış, dayağı daha fazlasiyle yiyor.

İkinci hâdise menfi ve uğursuz oldu. Karşıdan bir kafilе geliyor, bunlar atlarının üstünde şemsiyelerini açmış, şehre ipek ticareti için giden tüccarlardır, yanlarında yayan üç, dört at sürücüsü var. Şövalye onlara bir şey yapacak değil: Yalnız sevgilisi Dülsine'nin dünyadaki bütün kadınlardan üstün olduğunu tasdik etsinler kâfi. Halbuki onlar alaya kalkıyor. Haydi öyle ise hücum. Fakat sakarlığa bak, ihtiyar beygir, ayağı sürçerek kapaklandı; Beygirin altında kalan şövalye bağıyor: — Kaçmayın alçaklar, düşen ben değilim beygirimdir, kaçmayın şimdi kalkacağım!

Kaçmadılar ve kalkamıyan şövalyeyi kendi mızrağıyla pataklayıp duruyorlar. Mızrak parça parça oldu. Şövalye bitkin ve baygın. Bereket kendi köylüsü olan biri raslar. Onu köyüne getirir. Bu Donkişot'un birinci çıkış macerasıdır. Kâhyası, yeğeni ve papazla berber anladılar ki, onu bu hale koyan hep şu kitaplardır. Onları yaktılar, Sorarsa «Sihirbazlar aşırıldı» diyecekler. Nafile geç kalmışlar; kitapları beyhude yaktılar. O kitapların içindeki ruh Donkişot'un içine, damara kan girer gibi, girdi. Onların yaktıkları, ruhu gitmiş kuru yapraklardır.

Bu birinci seyahat neye tam olmadı? Zaten kendisi şövalyeliğini tamamlamadı ki... Şövalyelerin yanında hizmetlerini gören bir silâhtarı olur, fethedeceği adanın valiliğini kendisine vereceği bir silâhtar. Onu da buldu: Şanso Pansa; tıknaz, sâf bir köylüdür, Donkişotun hizmetini kabul etmiş; eşeğine heybesini yükleterek, bu sefer ikizli halde çıkıyorlar.

İlk maceraları meşhur yeldeğirmenleri vak'asıdır. Tepenin mürteseminde iri kanatlarıyla dönüp duran yeldeğirmenleri. «Bak, orada devler sıralanmış, kollarını sallıyorlar.» Şanso teminat verir: «Hayır, onlar dev değil, yeldeğirmeni, ve sallanan devlerin kolları değil, değirmenlerin kanatlarıdır.» Ah, zâhir âlemine aldanan safdıl Şanso. Devler, kendisini aldatmak için değirmen şekline girdiler. Dönenler kanat değil, koldur.

Diğer vak'a: Önde iki atlı papaz, arkada, içinde kadın bulunan bir araba, yanında bir muhafız; «Bak ifritler prensesi kaçırıyorlar.» Şanso yine tashih eder: «Onlar papazlardır, nasıl kadın kaçırırlar?» Hayır yine aldandı.

yor, ifritler büyü kuvvetiyle papaz şekline girdiler. Şövalye hücum eder; papazlar kaçtı. Karşı koyan muhafızla yaman bir düellodan sonra onu da yendi. Canını bir şartla bağışlayacak: Toboso'ya gidip Prenses Dülsine'nin ayaklarına kapanarak onun dünyada en güzel kadın olduğunu ve onun uğrunda Donkişot'un yaptığı kahramanlığı söylesin. Dava bu.

Davasında hiç şahsî menfaat yok. Sanşo'ya verdiği şövalyelik talimatı ne âlicenabanedir: Kendisi düşmanla cenge tutuğu zaman Sanşo bakacak Donkişot'un karşısındaki şövalye ise o cenge hiç karışmayacak. Çünkü şövalye ile ancak şövalye cenk eder. Eğer düşman şövalye cinsinden değilse, Sanşo da işe karışabilir. Elde edilen zaferlerin bütün ganimetleri hizmetçisindir.

Diğer vak'aları saymağa lüzum yok. Kürek mahkûmlarını kurtarışı; uzaktan yalnız tozları görünen koyun sürülerini iki ordu sanarak hücum edişi; papazla beraberin onu bir oyunla köye getirişi, sonra üçüncü çıkışta Dük ve Düşes'in sarayında geçirdikleri macera ve Sanşo'nun bir haftalık valiliği. Yalnız bir şey var. Donkişot her macerada mühim ve düzgün nutuklar söylüyor. Buna Sanşo bile şaşmaktadır. «Sen şövalye olacağına vâiz olmalıydın» der. Ah, cahil Sanşo, iyi söz söylemek te şövalyelik icabıdır, onların karşısına değme üniversite hocaları çıkamaz.

En son macera: Önüne «Beyaz Ay Şövalyesi» diye bir atlı çıktı. Meydan okuyor. Dülsine kaç para eder; dünyanın en güzel kadını kendi sevgilisidir. İki şövalye cenkleşecek. Mukavele ederler. Kim yenilirse o, köyüne dönüp bir daha şövalyelik yapmayacak: Donkişot yenildi. Bunu yapan, kıyafetini değiştirerek gelmiş sadık dostu berber Nikola'dır. Şövalyemiz köyüne döndü. Evine kapandı. Hastalandı. Fakat ne o? Hastalığı ağırlaşınca aklı başına gelmiştir. Vücudün çöküşü kafadaki vehim âlemini de uçurdu. Uçan vehimden sonra aklın yerine gelişi; Donkişot gözlerini dünyaya aklı başında olarak kapar.

Donkişotun İspanyada, Fransada, Almanyada, İtalyada, hülâsa bütün milletlerde sayısız tercüme-leri yapıldı. Bu eser hakkında bir çok etüdler neşredildi. Dünyanın en çok okunan ve en ziyade alâka çeken eserlerinin birinci safında Donkişot gelir. Mevzu itibarile sadece gülünç olan böyle bir mizah eserine bu kadar ehemmiyet verilisi nedendir? Gülünçlük onun yalnız dışına ait. Gülünç olan vakalardır, fakat Donkişotun kendi insanı en çok düşündüren adam.

Vakalardaki gülünçlük ve eğlendiricilik dolayısıyla Donkişotun her millette ayrıca çocuklara mahsus nüshaları yapıldı. Çocuklar onu okurken katıla katıla gülerler. Fakat eserin asıl kendini okurken büyükler de gülüyor. Hem de kirpiklerimiz ıslanacak kadar gülüyoruz. Öyleyse? Evet öyleyse, lâkin düşününüz ki Sainte Beuve gibi en büyük bir Fransız münekkidi o kahrkahalarla güldüren eserde «acı acı gözyaşları» keşfetti. Eserin kıymeti dışından bambaşka bir içi oluşudur.

Baştan ilk halledilmesi lâzım bir muamma var: İspanya gibi şövalye muhabbetinin mistik denecek bir dereceye yükseldiği bir muhitte ideal şövalyeciliğe karşı acı ve zehirli bir hicviye olan bu eser nasıl yazıldı? Haydi yazıldı, o eser İspanyada dahi nasıl o derece rağbet ve muvaffa-

kiyet kazandı? Bu muvaffakiyetle anlaşılıyor ki, 15 inci asır sonlarında eski şövalye derbederliği gülünç görülmeğe başlamıştır. Nitekim Donkişot'tan sonra Amadis cinsinden şövaleresk romanlar büsbütün itibardan düştü. Demek ki, artık böyle bir hiciv lâzımmış. Hiciv, yıkmak istediğini zelzele gibi yıktı.

Şövalyeliğin o derbederane, o devlerle ve büyülerle dolu akla, hayale sığmaz maceraları, artık orta zamandan rönesansa giden milletler için gülünçtü. Fakat o şövalyeliğin bir de bizim âlicenap hislerimizi okşıyan tarafları var. Servantes, bu eseriyle işte şövalyeliğin o çekilmez tarafını gülünç hale koyarak hicvini yaparken şövalyeliğin hoşumuza giden iç tarafına dokunmadı. Yüksek bir aşk, hak uğruna fedakârlık, zayıfları himaye, hulâsa Burjuva hodkâmlığına hücum gibi insan ruhunu, ve hele İspanyolları heyecanlandıran duygular, Donkişot'un gülünçlüğü altında bütün diriliği ve bütün sıcaklığıyla duruyor. Eserin kerameti ve büyüğü buradan gelmektedir.

Diştan gülüncü teşhir eden bir hiciv, içten insan ruhunun ebedî karakterlerini yaşatan bir özlülük. Orada meselâ, Hamlet'in ve Faust'un derin psikolojisi yok; buna mukabil psikolojinin aydınlığı var. Eserin içindeki ruh asaleti orada apaydın ruhumuza vuruyor. Donkişot, o kadar dayak yer, o kadar gülünç vaziyetlere düşer, öyle iken ona yine hürmet ediyoruz. Çünkü şövalyemiz yalnız değirmenlere karşı değil, cemiyete karşı da doğuşuyor. Değirmene saldırana güldük, fakat cemiyetle savaşıma hayranız.

Donkişot, hakikaten bir deli midir? O, yeri gelince necabetle konuşmayı biliyor. Kürek mahkûmlariyle konuşurken muhavereleri hep zekâ ile idare etti. Sanço, vali olunca vilâyet idaresi için ona verdiği nasihatler derin bir siyaset eseridir. Bütün bir delilik havası içine bütün bunları sığdırmak: İşte asıl budur ki, Servantes'in dehâsı hakkında en ıfak bir şüphe bırakmıyor.

Hayır Donkişot deli değildir. Beyaz Ay Şövalyesi onu mağlûp edip te mızrağı gırtlığına dayıyarak ille kendi sevgilisinin onun Dölsine'sinden üstün olduğunu itiraf etmesini, aksi takdirde öleceğini söylediği zaman Donkişot, hiç tereddütsüz ölüme razı oldu. Vahimesindeki canana hayatı pahasına söz söyletmemesi: Deliler ideal uğruna ölümü göze almayı bilemezler. Donkişot, yalnız cesur değil, yiğitin yiğitidir.

Onda delilik değil vehim vardı. Vehim, hayal, hayalet; fakat Şekspir der ki: «Rüyalarımızda da aynı şeyi göstermiyor muyuz?» Evet bizim rüyada gördüklerimizi Donkişot hayatta gördü. O, bir rüya âleminde yaşıyordu ve ne güzel rüyadır o: Hepimiz kalblerimizin derinliğinde o rüyayı görmüyor muyuz? Ruh asaleti, hakka ve hayra hizmet, zulme göğüs geriş; Anatol Frans: «Veyl onlara ki, arasıra Donkişot'a benzemezler ve devlerin yeldeğirmenlerine saldırmak ihtiyacını duymazlar» dedi.

Servantes'in eserinde diğer bir dehâ tecellisi de Donkişot'a karşı zıt bir tip olarak Sanço'yu yaratmasıdır. Bu onun antitezi oldu. Donkişot'ta idealistliğin çılgınca ifratı, Sanço'da ameliliğin kifayetsizliği; bu ikisini kendimizde de her vakit hissederiz. Zaman zaman Donkişot'un idealistliği ile Sanço'nun realizmini yaşamaktayızdır.

Donkişot'u Fransız halkının pek çok beğenmesine rağmen 17 nci asır klâsikleri onu baştan fena anladılar. Septik 18 inci asır ise o «imanlı» adamı sadece gülünç tarafından gördü. Fakat 19 uncu asırda romantikler onu hakikî mahiyetiyle meydana çıkardılar. Onlar Donkişot'u yalnız takdir etmiş değil, onun tesirinde de kalmışlardır. Flober'in «Madam Bovari» sine «Fistanlı Donkişot» dendi. Çünkü o da romantik romanları okuya okuya, Donkişot gibi, bir hayal âleminde yaşıyordu. Dode'nin «Tartaren» i de bir «Taşralı Donkişot» tur, onda da dış gülünçlüğü ile iç sevimliliği yaşılmak istendiği için [1].

Hulâsa Servantes'in eseri, onu okuyanlarda geniş bir nikbinlik tesiri ve büyük bir ahlâk hissi bırakır. Orada fedakârlık için fedakârlığın güzelliği öğreniliyor. Üslûp çok san'atkârane değilse de ifade ince ve cazibelidir. Zaten bu tarz bir esere öyle bir ifade ve öyle bir üslûp yakışırdı. O esere, hem Donkişot'un şahsında gülünç ile ulviyeti, hem Donkişot'la Sanço'nun şahıslarında ideal ile realizmi birleştirdiği için «insanlığın aynası» denildi. Sanço'ya karşı Donkişot, nesre karşı şi'r'in ebedî sadmesi buradan geliyor. [Servantes hakkında ayrıca tercümeler bahsine müracaat edilmesi.]

TIYATRO:

Avrupa tiyatrosunun menşei iki esaslı unsurdan çıkar. Bu iki unsur da eski Yunandan geliyor. Bu iki unsurun biri trajedi, öteki komedidir. Vakıâ orta zaman Hristiyanlık dünyasında da tiyatro vardı. Vakıâ bu tiyatro dahi dram ve komedi diye iki manzara gösteriyordu. Fakat mevzuları hep dinî olan bu dramlar yalnız ibadetten ibaretti. Kıymetsiz aktörlerin oynadığı kabasaba komediler de san'atsız birer eğlenceden ibaretti. Binaenaleyh orta zaman Hristiyan Avrupası hakikî tiyatrodan mahrumdu.

Avrupada hakikî tiyatro Rönesans'ın başlangıçlarında eski Yunani taklitle doğdu. Bu da iki türlü oldu, ya eski Yunanda olduğu gibi trajedi ile komediyi ayrı ayrı yürüttüler, İtalya ile Fransa bu yolu takip etti; yahut ta ikisini birleştirerek «trajedi - komedi» şekli meydana geldi, İspanya ile İngiltere tiyatrosu bu yolda yürüdü. Birinci şekle «klâsik tiyatro», ikinciye de «dram» denir.

[1] Guillemain, «Notions de Littératures Étrangères» S. : 75.

Eski Yunanda trajedinin üç büyük dehâsı vardı: Eşil, Sofokl, Örüpit. Birincisi ilâhî, ikincisi kahramanane, üçüncüsü de beşerî trajediler yaratmıştı. Komedide dahi en yüksek iki irtifan biri Aristofan, diğeri Menandr idi. Birincisi içtimaî ve hicvî, ikincisi de daha insanî komediler vücade getirmişlerdi.

Avrupa Rönesansından sonra, Yunanda olduğu gibi trajedi ile komediye ayrı ayrı yürütmek hususunda birinciliği Fransa kazandı. Korney'le Rasin trajedinin, Molyer de komedinin en eşsiz birer dehâsı oldular. İkisini birleştirerek «traji - komedi» yi takip eden milletler arasında da İspanyollar zengin bir «altın devir» açtılar, sayısız şaheserler verdiler. Fakat bu vadinin, yâni «dram» ın en azametli irtifai da Şekspir'de tecelli etti.

İspanyol tiyatrosunun diğer milletlerden ayrı hususiyeti bu tiyatronun eski Yunana en az borçlu oluşudur. İspanyal tiyatrosu daha çok orta zamanın dinî piyeslerinden çıktı. Bu piyesler kiliselerde ve kral saraylarında oynanırdı. Sonra bunlar oradan çıktı, halkın temaşasına arzolundu. Madrid, Sevil, Valans gibi şehirler birer tiyatro merkezi haline geldiler.

İspanyol dehâsının tiyatrodaki yüksek bir meziyeti de Fransız klâsik tiyatrosu gibi zaman ve mekân vahdetlerini tanımayışı oldu. Klâsik tiyatroda hem üçüzlü vahdet vardır, hem de vezinler hep aynidir. İspanyol tiyatrosu vahdeti tanımadığı gibi aynı eserde vezni dahi çeşitlendirdi.

İspanyol tiyatrosuna motörlük yapan ruhî kuvvetler şunlardır: Ateşli, intikamcı, kıskanç bir aşk; Katolikliğe mutlak surette ve münakaşasız bir iman, kralın mukaddes salâhiyetine karşı tam bir sadakat, haysiyet meselelerinde çok titiz ve gergin bir hassasiyet; o kadar ki, tahkir değil, telmih bile kanla temizlenir. Her şeyi, en ufak bir şeyi bile namus meselesi yapmak İspanyol dramının ve komedisinin en kabarık hususiyetidir.

İspanyol tiyatrosunda Şekspir ve Molyer'in yaptığı gibi büyük beşeriyet meseleleri kurcalanmaz. İspanyol dehâsı felsefî tefekkürden çok, tahayyüle meyyaldır. Kimseyi din haricine çıkartmıyan engizisyon taz-yıkı dolayısıyla fikir mahdut bir sahada mahpus bulunuyor. İspanyol tiyatrosu çok bereketli oldu, hep yüzlerle ve yüzlerle piyes yazan dehâlar yetiştirdi. bu tiyatro yalnız bereketli değil, parıltılıdır, cazibelidir, cer-bezelidir, canlıdır, hareketlidir, sürükleyicidir, fakat derin değildir ve bu tiyatro yaratıcılığını dram sahasından ziyade komedi sahasında gösterdi.

LOPE DE VEGA : (1562 - 1635).

Bu harikulâde adam, İspanyolların Şekspir'idir. Zaten

Hayatı Şekspir'in muasırı olup ondan biraz evvel doğan ve beş on yıl fazla yaşayan Vega'nın rolü de ona benzer. Onun İngiltere'de yaptığını bu da kendi vatanında yaptı. Şekspir kendinden evvelkilerinin dağınık gayretlerini nasıl bir araya toplayarak drama ana

şeklini verdiyse, bu da «traji - komedi» de aynı işi gördü.

Lop, Madrid'de doğdu. Asalet iddiasında olan fakir bir aileye mensuptu. Daha çocukluğunda bile nasıl harikulâde yaratılmış bir tiynette olduğu görülmüştü. Rivayete göre on üç yaşında dram yazmış. Aynı zamanda afacan ve haşarı bir gençti. Volkan ruhlu bir adam; hem boyuna eser veriyor, hem de yapmadığı sefahet kalmıyordu. Gençliğini cenkler, düellolar, sergüzeştlerle geçirdi. İki defa evlendi, birçok metresler edindi, müteaddit çocukları oldu, nafile,içinin lâvı boyuna feverandadır

İhtiraslarını bastırabilmek için kiliseye intisap etti, kendini hararetili bir riyazete verdi. Fakat bu zamanda da yine durmadan piyesler yetiştiriyordu. Bu, zıddiyetler mecmuası bir adamdı. Hem bir aşk Don Juanı, hem de iyi bir aile babasıydı. Çocuklarına çok bağlıydı. Kahramandı, «Yenilmez Armada» denen İspanyol donanmasında hizmetleri var. Savruktu, donanmadan kovuldu. Hem çapkın, hem dindar; hem mümin, hem günahkâr; şövalyeliğe mistikliği, kabadayılıkla zarıflığı, ihtirasla hercailiği beraber götüren adam. Tam bir İspanyol tipi.

Çocuklarını çok seven bu harikulâde adam, çocuk felâketini de çok gördü. 1612 de bir oğlu ölmüştü, sonra evli bir kızı, ondan sonra diğer bâkir bir kızı öldü. Hayatının son senelerinde de diğer bir oğlu cenubî Amerika'da bir kazaya kurban gitti.

Bütün bu felâketlere, geçirdiği o bir sürü maceralara, ve çok erkenden yazı yazmağa başlamasına rağmen hayatının son on beş senesi, yâni ihtiyarlık devri dahi gayet dinc bir faaliyetle geçti. Ölümüne kadar ruhî ve uzvî gençliğini kaybetmiyor. Mektepte, sarayda, donanmada, rahiplikte; gençliğinde, ihtiyarlığında, hiç durmadan boyuna eser veren adam. Lope de Vega yer yüzünün en çok yazmış kalemlerindendir.

Altmış yıl hiç durmadan yazdı, nesirler, destanlar romanlar,

Eseri manzumelerden başka iki binden fazla piyes yazmış. Bunlar-

dan 403 ü intikal etmiştir. Bu piyeslerden çoğunu bir haftada, küçüklerini bir günde çırpıştırırmış. Hem çabuk, hem bereketli yazmakta onunla rekabet edecek kimse yok gibidir. Muasırları ona «zekânın ankası», «tabiatın harikası» gibi unvanlar verdiler. Öldüğü zaman kendisine kral-lara bile yapılmıyan merasim yapıldı. Halk tarafından tapılırcasına sevililiyordu.

Eserlerinin bütün bu bolluğuna, onların gayet emeksiz yaratılmasına rağmen, şaşılacak nokta şudur ki, eserlerinde üslûb zarafetini hiç bırakmadı. Bütün piyesleri canlı, vakalar hareketli; ifade mümtazdır. Bir dağ yığını heybetile görünen o eserlerin mevzularını da hep kendi yarattı.

Zaten sanat telâkkisini anlatırken şunları söyler: Komedi ile trajedi birbirine karışmalıdır; hayatta acıyla tatlı mademki beraber yürüyor, sahnede de böyle olmalı. Piyeslerde vakanın nasıl biteceğini seyirciye

hissettirmemeli; temaşagerler daima sürprize uğratılmalı. Üslûbun çok tabii olması lâzımdır ve üslûb şahıslara, mevzulara, vakalara göre de değişmeli. Lop bütün bu söylediklerini bütün o sayısız eserlerinde tatbik etti

Komedilerinin en çok meşhur olanlarından bazıları şunlardır : «Sevil yıldızı». «İyi mahkeme reisi ve Kral». «Keçiler çeşmesi», «Kim olduğunu bilmeden sevmek», «Yeni dünyanın keşfi» ve saire ve saire. Bunlardan sonuncuyla birincinin kısaca mevzularını görelim :

«Yeni dünyanın keşfi» nde Kristof Kolomb'un önce Portekiz kralile, sonra İspanya kralı Ferdinand'la müzakerelerinden başlayarak Amerika'yı keşiften sonra memleketine muzafferane dönüşüne kadar vakaları anlatır. Sahneler sırasile Lizbon'da, Gırrata'da, Ferdinand ve İzabel'in karargâhında, denizde, San Salvador adasında, Haiti adalarında, ve nihayet Barselon'da geçer. Bunları yapabilişi İspanyol tiyatrosunun vahdet kaidelerinden kurtulmuş serbestliği sayesinde bütün vakaları kucaklayabilmek kabiliyetinden ileri geliyor. Müellif oraya dinî ve milli hisleri doldurdu, o tarihi vakaya aynı zamanda şi'ri koydu.

Bu eserde Kristof Kolomb alagorik, remzî, hayali, mümin, hıristiyan çehreleriyle görünür. Eserde şeytan bile işe karışır. Şeytan, Kolomb'un diktiği haça karşı yerlileri kışkırtmak için uğraşır. Müellifteki müminliğe ve vatanperverliğe rağmen yerlilerle muamelelerinde İspanyollara iyi not vermeyecek kadar bitaraflık ta gösterdiğini görüyoruz. Piyesin umumî heyeti bir-temaşa eserinden ziyade destanî bir tesir bırakır. Lop bu suretle dehâsının tenevvüünü göstermiştir.

Cihan edebiyatında pek meşhur olan «Sevil yıldızı» komedisi ise piyes itibarile canlı, hareketli, entrikalı bir temaşa eseridir Bu hal onun mevzuundan da anlaşılır :

«Cesur Sanço» diye meşhur olan Kral, Sevil şehrine geliyor. Kendini balkonlardan selâmlıyan kadınlar arasında genc bir kızın güzelliği dikkatini çekmiştir. Zaten ona yıldız mânasına «Esterella» diyorlar. Kız, ağabeyisi Busto'nun yanındadır. Kral bu Sevil yıldızına hemen sahip olmak ister. Kralın nedlmi Ariyas efendisini emeline kavuşturmak için Busto'nun hizmetçisini parayla kandırır. Karal eve alınmıştır.

Aksi gibi kızın erkek kardeşi eve erken gelivermiştir. Kralı tahkir ediyor. Kralın intikamını Ortiz isminde bir bahadır alacak, krala bu hususta yemin etti. Fakat sonra öğreniyor ki öldüreceği adam müstakbel kayın biraderidir, çünkü kendisi Esterella'ya nişanlıydı. Ne yapsın? Aşkı mı dinlemeli, yemini mi? Madem ki yemin etti, başka çare yok, gider Busto'yu öldürür. Kendi de aklını kaybeder.

Ortiz katillikten dolayı hapse atılmıştır. Kral onu hapisten kurtarır. Sebep olduğu felâketi tamir için iki genci evlendirmeğe kalkıyor. Fakat arada kan var. Aşıklar bu izdivacı reddederler. Kız bir manastıra çekilmiştir, erkek te vatanını terkedip gider.

Lop dö Vega tiyatroda hareket ve hayat yarattı. Bereketli bir ilhamı zengin bir muhayyilesi var. Bütün Avrupa edebiyatları onun sonsuz mevzularında istedikleri kadar sermaye buldular. Bütün Avrupa muharripleri hemen ondan istifade etmiştir. Lop'tan mevzu almak vakıf malı almak gibiydi. Onun en dev tarafı bu yaratıcılığıdır.

Fakat Lop'un tek zayıf tarafı psikoloji derinliğinden mahrumiyetinde görülür. Piyeslerinde o kadar berekete rağmen sanatkar kaldı, o kadar çala kalem yazmasına rağmen üslûb üstadlığını elden bırakmadı, piyeslerine hareket verdi, sahne entrikalarını iyi yürüttü, vakaları iyi düğümledi, düğümleri mahirane çözdü. Fakat şahıslara derinlik veremedi.

İspanyol tiyatrosunun meziyyetleri de noksanları da Lop'un dehâsından doğmuştur. Zaten onun muvaffakiyetindeki sır kendi dehâsile kütlenin zevki arasındaki tevafuktan ileri geliyordu. O zevk felsefeden çok tahayyüle meyyaldi. Lop bütün hayatı ile olduğu gibi eserindeki dehâ ile de tam İspanyoldur. Hareket, meharek, canlılık; herşey herşey; yalnız derinlik yok.

CASTRO : (1569 - 1631).

Romansero'lardan çıkardığı «Sid'in gençliği», ile Corneille'e «Le Sid» i ilham etmek şerefini taşıyan adam. Korney'in piyesi bir şaheserdir, bunda şüphe yok, fakat o bunu yaratırken İspanyollardan istifade etti. Kastro'nun Sid hakkındaki eseri iki tanedir. Biri «Sid'in gençliği», diğeri Sid'in maceraları». Korney birinciye taklid etti. Bu dahiyane bir adaptedir, fakat modeli vermek şerefine Kastro'da olduğunu unutmamak lâzım gelir; Kastro da bunun ilhamını İspanyol romanserolarından çıkarmakla beraber.

Romanserolardaki Sid şöyledir : Sid yâni «Seyyid» lâkabını taşıyan Rodrik Şimen'in babası olan kontu, kendi babasını tahkir ettiğinden dolayı, düelloda öldürdüğü zaman Şimen ancak çocuktı. O aşkını muzaffer etmeği filân düşünmeksizin, sadece şeref ve intikam için, babasının katili olan Sid'in cezalandırılmasında ısrar etti. Kral da Sid'i, yetim bıraktığı bir kızla evlenmeğe icbar eder.

Kastro'nun Sid'ine gelince : O, sanatının sırrına vâkıf bir hüner ve güzel bir sezikle romanserodaki bu psikolojiyi değiştirdi. Şimen çocuk değil Rodrik'in nişanlısı olan yetişkin bir kızdır ve Rodrik'e şiddetle âşıktır. İkisinin babaları arasında o menhus hâdise çıkıp ta Rodrik, Şimen'in babasını öldürünce kız iki zıd his arasında kaldı. İşte Sid'in en kuvvetli tarafı olan o büyük ruh tezadı buradan çıkıyor.

Korney işte Kastro'nun bu güzel buluşunu taklid etti. O da eserinde Şimen'i aşk ile intikamın kudretli iki tezadı arasına bıraktı. Korney yalnız taklit etmiş değil, bazı yerlerde Kastro'yu âdeta tercüme bile etmiştir. Yalnız ikisi arasındaki en mühim fark şuradan geliyor. İspanyol şairinin eseri dramatik bir destan, Korneyinki bir trajedidir. Fakat büyük Fransız klâsizmine babalık yapan Korney'in o ilk şaheseri bu İspanyol destanından çıktı.

ALARCON : (1580 - 1631).

Meksika'da doğdu. İspanyaya tahsile geldi. Salmanka'da ve Sevil'de

okudu. Sonra birkaç yıl için yine doğduğu diyara, Meksika'ya gitti. Oradan gelince artık tamamen İspanya'ya yerleşti. 1613 ten sonra 12 yıl içinde yirmi kadar piyes verdi, muvaffakiyet kazandı, sonra tiyatroyu bırakarak siyasi hayata atıldı.

Alarkon'un hususiyeti ecnebilere, bilhassa Fransızlara daha munis gelişidir. Çünkü bu, Lop dö Vega'dan daha az millî ve daha çok klâsik bir sima taşır. Onunla kahramanane İspanyol komedisi, kendi İspanyalı karakterini kaybetmemekle beraber, daha muntazam bir şekil, daha sade bir üslûb ile örf komedisine doğru inkişaf gösterdi.

Onun İspanyol klâsik repertuarına dahil olup hâlâ oynanan en iyi eserleri şunlardır : «Segonvil'li Tiserand», «Şüpheli hakikat» ve «Dubarların kulağı var». Birincisi fransızcaya çok tercüme edilmiş ve çok taklid olunmuştur. İkincisinin ehemmiyeti ise Korney'in onu beğenmesi ve ondan «Menteur = yalancı» piyesini meydana getirmesidir.

İspanyol şairi eserinde «vahdet» lere bağlanmıyarak serbest kaldığı için onun komedisi daha tabiidir. Halbuki Korney, klâsiklik icabı, vahdetlere riayet mecburiyetinden dolayı, daha sıkışmış vaziyete düştü. Fakat Fransız şairindeki hele kadın şahıslar daha makuldür. Korney'in «Yalancı» sına model olması itibarile büsbütün ehemmiyet kazanan «Şüpheli hakikat» in mevzuunu hulâsa edelim :

Asılzade Beltran, Salamanka Üniversitesinde tahsilde bulunan oğlu Garsia'yı Madrid'e çağırır, kralın hizmetine girecek. Çocuğun Tristan namında bir uşağı var ki aynı zamanda onun havadarı ve rehberidir. Oğlanın aşk maceralarını o kolaylaştırır. Küçük beyin herşeyi iyi ama, hocasının babasına anlattığına göre, «doğru söylememek» gibi, bir türlü önüne geçemediği bir nakisesi vardır. Beltran bunu öğrenince, oğlunun bu huyu şayi olmadan onu evlendirmeye karar verir.

Bir arabadan iki kız iniyor : Lükresia, Jasinta. İkincisi arabadan inerken ayağı burkulur, Garsia ona elini verir, kendisini kıza Peru'dan yeni gelmiş bir zengin olarak tanıtıyor. Kızla konuşurlar, oğlan delice âşık oluvermiştir. Hizmetçisi Tristan arabacile gevezelik ederek kızların adını öğrenmek ister. Arabacı «en güzelinin adı Lükresia'dır, ötekini bilmiyorum» der.

«En güzelinin adı», oğlan en güzeli görüştüğü kızdır, demek ki adı «Lükresia» imiş. İşte bütün komedi artık bu yanlışlıktan doğan sürprizlerle inkişaf edip gidecek. Tesadüfün garabeti babası da oğluna Jasinta'yı almak istiyordu. Kızı amcasından istemişti. Kız razıdır, yalnız görmek istiyor, babasile o, atlı olarak, muayyen saatte kızın balkonu önünden geçecekler.

Onlar geçerken kız bakar ki Beltran'ın oğlu kendisini araba hâdisesinde Peru'lu zengin olarak gösteren gençtir. Demek ki yalancının biriymiş. Dadısı teskin eder, belki âşkıdan öyle söyledi, Peki bunun zararı yok. Fakat Lükresia'yı seven Garsia babasının kendini başka bir kıza evlendirmeye kalktığını görünce bundan kurtulmak için bir yalan uydurur: O, Salamanka'da tahsildeyken evlenmişmiş, artık evlenemez.

Babası ne yapsın, Jasinta'ya haber gönderir, vakayı anlatır, oğlan da babasının evlendirmek teklifinden kurtulduğunu anlatmak için sevgilisine koşar. Jesinta balkondadır ve yanında arkadaşı Lükresia vardır. Kız oğlanı görünce

çıkışır: «Sen evliydin de benimle neye evlenmeğe kalkıştın? Yalancı, yalancı!» Oğlan bu yalanın sebebini anlatıyor: «Babam beni zorla Jesinta ile evlendirmek istedi, halbuki ben Lükresia'yı seviyorum.»

İş büsbütün sarp sarmıştır; hem Jasinta hiddet içindedir, hem de arkadaşına hiyanet etmiş vaziyete düşen Lükresia müşkül mevkidedir; fakat o masure olduğu için her türlü yeminle arkadaşına teminat verir. Oğlan Lükresia'ya bir mektup yolladı. Aldığı cevapta mektubun okunmadan yırtıldığı bildirilir. Fakat kilisede iki kıza rastlayan Garsia bakıyor ki gönderdiği mektup sevgilisinin elindedir. Halbuki Lükresia mektubu arkadaşının hasedini teskin için Jasinta'ya vermiş.

Oğlan babasına gider, Salamanka'daki evlenmenin aslı olmadığını anlatır. İlle âşık olduğu Lükresia ile evlenecek. Babası memnundur; kız da madem ki o kadar seviliyor, razı olur. Jesinta dahi arkadaşının evlenmesine rıza göstermiştir. Sözler kesilir, işler biter, ve hakikat anlaşılır. Meğer bütün yanlışlıklar isim aldanmasından ileri geliyormuş. Fakat yalancı Garsia asıl sevgilisile değil, Lükresia ile evlenmeğe mecbur kaldı.

MOLINA : (1585 - 1648).

Madrid'de doğdu. İspanya tiyatrosunun Lop'tan sonra en velûdudur. Yazdığı komediler 400 den aşağı değildi, 78 i intikal etti. Yalnız bereketli değil, kıymetliydi de. 40 yıl yüksek bir muvaffakiyetle yaşadı. Fakat ölümünden sonra bir asır kadar unutuluverdi. Bu nisyan haksızdı. Çünkü Molina ne kendinden önceki Lop dö Vega'dan, ne kendinden sonraki Kalderon'dan geri değildi.

Bu İspanya temaşacılarının en ısırcı ve hicivcilerindendir. Piyeslerinde yaşattığı kadınlara çok canlı ve hareketli bir rol verir, onlar hep şiddetli ve hilekâr olarak tasvir edilirler. Molina eserlerinde çok serbest bir lisan kullanıyor. Bu açık saçıklığı bazan hayasızlığa gidecek dereceleri bile bulur. Ölümünden sonra bir asır kadar unutulmasının en mühim sebebi belki de budur.

En meşhur eserlerinin bazıları: «Sofu Marta»; orada kendisine uygun olmıyan bir izdivacdı kurtulmak için, dindarlığı âlet ederek, nihayet sevgilisile evlenmeğe muvaffak olan genç kız tasvir edilir.

«Saraydaki utangaç»: Bu, dağlarda büyütölmüş bir kibar gencin, kral sarayına alındıktan sonra, orada çektiğı sıkıntıları eğlendirici ve dokunaklı bir surette anlatır. «İmandan mahrum Damne» piyesi de dinî dramların şaheserlerinden sayılır.

Fakat Molina'nın asıl şöhreti «Don Juan» ladır. Bu «kılıç ve manto komedisi» denen şövaleresk piyeslerdendir. «Sevil iğfalcisi» ismindeki piyesile müellif ilk defa Don Juan tipini ortaya atıp yarattı. Molyer'in «Don Juan» ına ilham membaı olan eser.

İki Don Juan'ın en mühim farkı şuradan çıkıyor: Molyer'in kahramanı serbest fikirlidir ve hiç bir şeye inanmıyan kuvvetli bir zekâ sahibidir. Molina'nın Don Juan'ı ise İspanyollara mahsus ateşin ve atılğan

bir tabiata malik olmakla beraber çok mümin bir katoliktir. Onun son sözü bir papaz çağırtmak oldu. Molina'nın kahramanı itikadsızlığından değil, günahlarından dolayı mahkûm edildi.

Don Juan tipinin edebiyat âleminde büyük bir ehemmiyeti vardır. Onu sadece kadın avlıyan bir zendost gibi görmemeli. Orada derin bir psikoloji hüküm sürer. Onu o kadar seven, onun sahte ölümünü ciddi sanarak mezarında o kadar ağlıyan o sürü sürü kadınlar hakikî Don Juanı görünce neye yüz çevirdiler? Sevilen gövdesi olan değil, menkıbeleriyle muhayyilede yaşıyanmış.

Don Juan hakkında pek çok eserler yazıldı. Bu etüdler zamanımızda bile hâlâ devam etmektedir. Bunların en kıymetlilerinden biri Henrit Bataille'in «Gönüllü adam» ve Edmond Rostand'ın «Don Juan'ın son gecesi» dir. Molina'nın kıymeti işte bu kadar mühim olan Don Juan tipini ilk defa yaratmasıdır.

CALDERON : (1600 - 1681).

Eski ve asıl bir aileye mensuptu. Çocukluğunda Madrid'in Cizvitler kolejinde okudu. 14 yaşında Salamanka Üniversitesine gidiyor. Orayı 19 yaşındayken gayet parlak surette bitirdi. Bir sene sonra mühim bir edebî müsabaka kazanır. Bu sebeple Lop dö Vega tarafından tebrik edildi. 25 inde asker oluyor. Otuz yaşına kadar İtalya'daki İspanyol ordusunda çalıştı. Zengin İtalyan edebiyatını iyice tedkik etti.

İspanya'ya geldiği zaman Lop yeni ölmüştü. Kalderon onun halefi halinde parlamğa başladı. Yazdığı piyesler Madrid repertuarlarını zenginleştirip duruyor. 1651 de papaz oldu. Kral kilisesinde hem dinî vazifesini görüyor, hem dinî piyesler yazıyor. Orta zaman hristiyanlık mucizelerine ait eserler.

Kendisi 108 kadar komedi verdi. Lop gibi bereketli değildi. Fakat ondan daha çeşitli, mükemmeliyeti itibarile daha ileridir. Kendisi Lop'tan sonra ve onunla beraber İspanyol tiyatrosunun en parlak siması olarak görülür. Kendisinin takdirkârı olan Alman romantiklerinin bayraktarı Schlegel ona «Semavî şair» dedi. Gerek o ve gerek romantikler Kalderon'u Lop'un yanında birinci safa koydular.

Kalderon'un komedileri çok çeşitlidir: Tarihî, kahramanane, dinî, ve felsefî komediler yazdı. Dinî piyeslerde İspanyol karakterini kimse onun kadar yakalayamadı. Piyelerinde hareketler çok seridir ve vakalar temerküzleştirilmiştir. Dinî piyeslerinin en meşhurlarından biri olan «Hayat bir gölgedir» isimli eserindeki tez şudur: Bu fânî dünyada herşey ve himden ibaret, herşey gölge, tek hakikat maveranın ebediyetinde bulunur.

Onun 108 piyesinin en şaheseri «Haysiyetli Doktor» piyesidir. Eserdeki

karakter çok kuvvetli. Piyes kıskançlığa istinad ediyor. Bu kıskançlık ta hep haysiyet ve şeref hissine dayanır. Buradaki kıskançlık Şekspir'in O-tello'sundan daha az beşeridir, fakat çok orijinal. Eserin mevzuunu kısaca hulâsa edelim:

Doktor Gotier, Sevil yakınındaki bir köşkte ikamet eder. Karısı güzel Mensia'ya çıldırasıya âşıktır. Kendisine «Haysiyetli doktor» diyorlar. Kral atlı olarak küçük kardeşile beraber köşkün önünden geçiyorlar. Prens çoktan beri Mensia'ya âşıktır, fakat zevcine sadık olan kadın ona yüz vermiyor. Prens o gün, belki de kasden attan düşer, baygın haldedir. Tedavi için doktorun köş-küne koyuyorlar.

Mensia Prense ihtimamla bakar. İyi olan prens ona yine aşkından bahse-diıyor. Kadın yine reddeder. Prens şatoyu terketmiştir. Doktorun eski nişanlısı Leonora krala şikâyetle gidiyor. Doktor kendisile izdivaç vadinde bulunduğu halde sonra hiç sebepsiz kendisini bıraktı ve Mensia ile evlendi. Kral doktoru isticvap eder. Doktor işi saklamıyor. Yalnız onu kıskançlık yüzünden bıraktı-ğımı söyler. O, haysiyetli bir doktordur, onun şerefile oynanamaz. Leo-nora'yı himaye eden erkeklerle doktor kralın önünde kavgaya başlarlar. Kral ikisini de hapsettirir.

Bu birinci perdede Gotier'in nasıl adam olduğunu öğrendik. İkinci perde prensle başlıyor. Aşkına galebe çalamıyan prens gece köşkün bahçesine atladı. Doktor hapistedir. Kadın bir kanapede oturuyor. Prensi görünce kendini mü-dafaa eder, hayır, imkân yok, kocasına hiyanet etmiyecektir.

O sırada Gotier geliverir. Meğer hapishanede muhafızdan gece için izin almış, karısını görüp yine dönecek. Kadın prensle yakalanmış görünmemek için onu köşkün bir odasında saklar. Prens pencereden atlayıp giderken hançeri-ni düşürdü. Doktorun elinde bu hançer ilk kıskançlık delilidir. Fakat kâfi de-ğil. Ertesi gece hapishaneden yine köşküne gelir. Karısı yine kanapede uyuy-or. Seslendiği zaman yalanan kadın uyku sersemliğile yine prensin geldiğini sanıyor, ve gitmesi için yalvarıyor, dün gece onu saklamak için neler çekti.

Ya, demek prens evde bile saklandı öyle mi? Artık doktorun kanaati tamamdır. Üçüncü perdede doktorun bir cerrahla eve geldiğini görüyoruz. Cerrahı tehdid ederek zorla yataktaki karısının damarını kestirdi. Ellerini o kadar sevdiği karısının kanlarına batırıyor. Ve kanlı ellerile gidip kapıyı dam-galıyor. Kral geçerken bu kanlı damgayı gördü. Cerrah isticvap edildi .Dok-tor bağırır: «Haysiyet ihlâl edilince ancak kanla temizlenebilir.»

Ah bedbaht, kral işin bütün hakikatini biliyor, karısı masumdu. Ona mu-sallat olan prensi bile uzaklara gönderecekti. Fakat doktoru da kabahatli bulmaz. Onu eski nişanlısı Leonora ile evlenmeğe icbar eder.

UMUMÎ NETİCE :

Kalderon, İspanyol edebiyatındaki altın devrin sonudur. 16 ncı asır-dan 17 nci asır ortasına kadar devam eden bu İspanyol rönesansına «Al-tın devir» denir. İspanya roman ve tiyatro itibarile hakikaten orijinal de-hâlar yetiştirdi. Fakat İtalya gibi İspanya da 17 nci asrın ikinci yarısın-dan sonra umumî bir inhitata uğruyor. O da artık 18 inci asır dahi dahil olarak edebiyat sahnesinden çekilecek.

İNGİLTERE [1]

Şekspir'den Önce : Spenser, Marlovve, Bacon — Şekspir — Milton

Şekspir'den önce:

Rönesansı hazırlıyacak olan «ümanistlik» i İngiltere'ye 14 üncü asırda Chaucer (Şose) getirdi. 1340-1409 arasında yaşayan bu zat Londra'da ve sarayda müteaddid vazifelerden sonra siyasi bir hizmetle İtalya'ya gönderilmişti. İşte orada Lâtin edebiyatını tedkik etti. Memleketine avdetinde ümanizme dair çeşitli eserler neşrediyor. Bokas'ın «Dekameron» undan mülhem olan hikâyeler yazdı. Şose, İngiliz edebiyatının müessisi sayılır.

Rönesans ile İngiltere'de edebiyat, biraz geç, 16 ncı asrın sonlarına doğru, fakat birdenbire parlayıverdi. Bu zamana, yani 1558 ile 1625 arasına «Elizabeth asrı» denir. Bu asır İngiliz edebiyatının «Altın devri» dir. Bu altın devrin bütün yeryüzünde, en yüksek şiir ve dram şahıkasını ise Şekspir yarattı.

Spenser
(1553 - 1599).

O eşsiz dâhiye takaddüm eden şahsiyetler içinde en kıymetli olarak başta Edmund Spenser gelir. Esatiri ve alagorik destanların kuru mücerridliğine büyük kanatlı bir şiir yükselişi veren Spenser oldu. Kendisi evvelâ Elizabeth'in sarayında yaşadı. Onun himayesini görmüş-tü. Sonra İrlânda'daki şatosuna gitti. İsyanlar patlıyor. Köylüler onu malikânesinden koğdular. Eli boş Londra'ya döndü. Unutulmuş gibiydi. Fakir ve zavallı bir halde öldü.

Spenser, İngiliz Şi'rinin ilk büyük mümessili ve İngiliz şi'rinin en başında duran şerefli bir âbidedir. İngiliz edebiyatının ilk kurucusu olduğunu gördüğümüz 14 üncü asırdaki Şose'denberi kurak ve mahsulsüz kalan İngiliz edebiyatına Elizabeth asrı gibi bütün Avrupa'nın hayran kalacağı bir devri o açtı.

Önce lirik şiirlerle ün almıştı. Bu tarz şiir kitaplarının en güzeli «Çobanın takvimi» dir. Bu eser onun tabiatı hakikaten hissettiğini gösteriyor. Onun lirik şiirlerinde ateş ve renk var. Spenser'in asıl şaheseri hayatının sonlarına doğru yazdığı «Periler kraliçesi» namındaki büyük destandır.

Destan üçer kafiyele dokuzar mısralık kıt'alardan mürekkeptir. Bu nazım tarzına «Spenseriyen» adı verildi. Eser sembolik bir gaye ile yazıldı. On iki esaslı faziletin her birini bir şahıs temsil eder. Müellif bu

[1] Mehazlar için 440 ıncı sahifedeki hâmiş notuna bakılması.

12 den ancak 7 tanesini bitirebildi. Şu halde destan tamamlanamamıştır. Bununla beraber yazılan kısmı otuz bin mısra tutuyor.

Eser bizi şövaleresk ve mafevkattabia bir âlemde bulundurur. Serseri şövalyeler, büyücüler, devler, cüceler, esrarlı ormanlarda at koşturan asılzade kızlar, sihirli saraylar, ehlileştirilmiş aslanlarla dolu bir âlem. Bu, İtalyan destancısı Ariosto'nun âlemine benzer. İkisinde de aynı kulaçlama hayal var.

Fakat İtalyan şairindeki sür'atli bir yürüyüş, serbest bir tavır, lâ-übali bir eda, sadece eğlendirmegi gaye edinen bir hünerbazlık yerine Spenser'in eserinde ağır ve dolambaçlı bir anlatış, tatlı bir ahenk, ve ideale derin bir bağlılık görülür. O eğlendiriyordu, bu faziletlendiriyor. İki eserde iki milletin karakteri sezilir gibidir.

Spenser bir taraftan İtalyanları, diğer taraftan Fransızların «Pleiyad» cılarını taklid etti; etti, fakat gölge kalmadı; bilâkis hep İngiliz kaldı. Fransız pleiyadcıları dilin zenginleşmesini başkalarında aradıkları halde Spenser bunu ingilizcede aradı. Onun şair tarafı kadar millî tarafı da büyük.

Marlowe

(1563 - 1593).

İngiliz dramında Şekspir'e takaddüm eden yarım kalmış bir dâhî vardır : Marlowe. Dâhiliğinin yarım kalışı genç yaşında ölüşündendir. Yaşayabilirdi o da belki Şekspir ayarında, yahut ona yakın bir kudretle tecelli ederdi. Dramlarının bazı sahneleri Şekspir tonundadır, ve onlardaki psikoloji derinliği Şekspir'den daha az değildir. Yazık ki bu kıymetli adam serseri ve derbederdi. Seyyar bir komedi takımile gezdi. Hayatı sahne, sokak, ve hapishane arasında taksim edilmişti. Henüz otuzunda iken bir meyhane kavgasında öldü.

Piyeslerinin en meşhurları şunlardır: «Büyük Timurlenk», «Malta Yahudisi», «İkinci Edvard» ve bilhassa «Doktor Faust». Bu piyeslerin yer yer kaba ve galiz tarafları olmakla beraber tiyatro sanatı bakımından çok kıymetliydiler. Gençlik eserleri böyle olunca yaşasaydı kemal devrinde kim bilir daha ne kadar mütekâmil eserler verecekti.

Bacon

(1561 - 1626).

Şekspir'in muasırı olup ondan üç yıl evvel doğan ve on yıl sonra ölen bu ilk büyük İngiliz filozofu ve iskolâstik zihniyeti kırıp tecrübî ilmi kuranlardan bu mühim âlim yüksek bir zekâ ile fena bir karakteri cemetmişti. İkbal için âdi ve hattâ caniyane vasitalara bile tenezzül eder. Elizabet'in gözüne girmek için kendi hâmisi ve velinimeti aleyhinde hareket ederek onun idamına sebep oldu

Bununla beraber büyük mevkilere ancak Elizabet'in vefatından sonra geçebildi. Baş şansölye oldu. Fakat para suiistimallerinden dolayı muhakemeye alındı, hapse atıldı, cürmünü kendi de itiraf etmişti. Vakîâ kral onu hapisten affediyor. Ama artık kendisine vazife verilmedi. O da öm-

rünün son yıllarını ilme verdi. Bir fizik tecrübesinde geçirdiği kaza neticesi öldü. Kendisi bu suretle ilim kurbanlarından. Şair Løp onun için «İnsanların en hakîmi ve en bayağısı» dermiş.

Bakon (İngiliz telâffuzile: Beykın) «Yeni mantık» adını taşıyan büyük eserini lâtinçe yazdı. Ehemmiyet vermediği eserleri ingilizce yazıyordu. Bunlar içinde bilhassa «Ese» lerle «İlimlerin terakkisi» meşhurdur O. bunlarla İngiliz edebiyatının kıymetli bir nâsiri oldu. Yazılarını kâğıtlara lâkaydane notlar halinde attı. Fakat bunlar ıcazlı, derin, ve zekî yazılardı. Bakon'a İngiliz karakterinin tefekkür âbidesi gibi bakılır. Bakon'u Şekspir'in eserlerinin gizli ve hakikî müellifi gibi görenler de oldu.

SHAKESPEARE:

Hayatı: Avon'daki Stratfort kasabasında doğdu. Babası buğday taciriydi. Asıl bir kızla evlendi. Kadın drahoma olarak (1564 - 1616) zevcine geniş arazi getirmişti; aynı zamanda aileye asalet arması da verildi. Bu arma «mızrak tutan bir kol» u gösterirdi. Ve Shakespeare isminin mânası da bu armaya uygundur. O isim «mızrak sarsan» demekmiş.

Babası kasabanın Belediye Reisi olmuştu. Küçük Şekspir on dört yaşına kadar o kasabada okudu. Babasının iflâsı üzerine hayatını kazanmak için tahsilini bırakır. Çeşitli işlere girdi. Avukat çıraklığı ve muallimlik te yapmış. On dokuz yaşındayken kendisinden yedi yaş büyük olan Mathavay namında bir köylü kızla evlendi.

Doğduğu kasabayı pek sevmiyordu. Yazdığı sonelerde «Stratfort yaşamak için değil, doğmak içindir» diyor. Kasabanın tabii manzaraları güzeldi. Fakat bu küçük belde ona dar geliyordu. Zaten bir zenginin korusunda gezerken ruhsatsız avcılık yapmak, hattâ meyva çalmakla itham edildi. Hapse bile atılıyor.

Sonra kasabaya gelen bir tiyatro kumpanyasının en sadık devamcısı Şekspir olmuştu. Aktörlerle ahabplaştı. Onlar merakının tatmini ve istidadının inkişafı için kendisine Londra'yı tavsiye etmişlerdi. Genç Şekspir işte bu gibi sebeplerle üç çocuğunu ve karısını alarak, talihini tecrübe için, Londra'ya gitti.

Londra büyük, Londra sisli, iş bulmak güç. Bir tiyatronun önünde, atlı olarak gelen zenginlerin atlarını gezdirmeğe başladı. Bu, seyislikti. Yakın zamanlara kadar İngilterede seyislere «Şekspirin torunları» derlermiş! Tiyatronun dışında gezen genç seyis nöbetleri gelen aktörleri davet hademesi oldu. Bunlara «çağırtma garsonu» denirdi.

Yavaş yavaş bu hademeye, sahnede dahi ehemmiyetsiz roller verilmeğe başlandı. Gittikçe rolleri ehemmiyet kazanıyor. Fakat bu aktörün başka kabiliyeti de meydana çıktı. Başkalarının yazdığı piyesleri başka şekillere koyuyordu. Yavaş yavaş kendisi de yazmağa başladı. Aktörümüz ar-

tık aynı zamanda müellifti. Muvaffakiyetle beraber talih ve servet te geldi. Bir aktörle beraber Globe tiyatrosunun sahibi oldu.

Tiyatro eşliğindeki seyislikten kulisteki hademelîğe, hademelikten sah-nede aktörlüğe, aktörlükten müellifliğe, ve patronluğa geçen Şekspir ka-rısından ayrıldı. Bu kadın somurtkan ve geçimsiz biriymiş. Pek sevme-diği Stratfort, orada bir oğlile babası öldükten sonra, o iki mezar sayesin-de kendisi için artık aziz bir belde oldu.

Orada yeni bir ev ve geniş arazi aldı. Babasının bütün borçlarını ödedi. Bir kızını evlendirdi. Kendisi kasabaya bir nimet olmuştu. Lond-ra'dan ara sıra doğduğu beldeye gider gelirdi. 1611 de ikbalinin ve şöh-retinin son zirvesindeyken Londra'yı büsbütün bırakarak gidip Strat-fort'ta yerleşti. Sükûn içinde, bahçesinin ağaçları ve çiçekleriyle yaşamak istiyordu. İkinci kızını da evlendirdiği sene artık göçmek üzere olduğunu anladı. Vasiyetnamesini yaptı. Doğduğu ayın aynı gününde, 23 nisanda öldü. Kendisini hürmeten ve yaptığı iyiliklere mükâfat olarak kilisenin avlusuna gömdüler.

Şekspir 1593 ten itibaren yirmi küsur sene içinde otuz küsur piyes yazdı. Hem de bu piyeslerin çoğu şaheserdir. Her biri bir fâniyi ebedî et-meğe yeten şaheser. Kemiyet itibarile dev gibi yazmak; keyfiyet itibarile de yazılanların ummanlar gibi derin, semalar gibi yüksek ve tabiat gibi hayatla dolu oluşu. Peki bütün bunları yaratanın hayatı: Bir kasabada yarım yamalak bir ilk tahsil, tiyatro eşliğinde seyislik, kuliste hademelik; hayır, o eserle bu hayat birbirine uymuyor.

Sonra hiç gezmedi de. Kendisinden önce Chauser, Fransaya ve İtal-ya'ya gitmişti, kendisinden sonraki Milton da öyle yaptı. Şekspir ise Londra ile kasabasından başka bir yer bilmiyor. Halbuki onun şaheser-lerinde yalnız dehâ ve sanat değil, geniş çapta bilgiler de var. O, meselâ Lâtin tarihinden bahsettiği dramlarında bir Romalı müelliften ziyade Ro-malılık ruhunu kavramış görünür. Hele saray hayatlarını o kadar içile dışile biliyor ki gûya krallarla ve prenslerle haşır ve neşir olup dur-muştur. Bütün mazileri, tarihleri, eski kültürleri, hep onların içinde yaşıyor gibi kucaklıyan ummanlı bir bilgi: Hayır, bütün bu harikalar o basit «Stratfortlu adam» dan çıkamaz.

O adamla bu şaheserler arasında irtibat yok. Muhakkak, saraylarda yaşamış, millî ve ecnebî edebiyatlara hakkile vakıf, çok seyahat eden, geniş kültürlü, büyük görgülü, ve yüksek mevkilerde bulunan büyük bir adam, siyasî ve içtimaî sebepler dolayısıyla; o eserlere kendi imzasını ko-yamadığı için onları Şekspir'in namını vererek meydana atmıştır. Fakat kim bu «meçhûl dâhî»?

Bazıları bunun Bakon olduğuna kanî oldular. Gûya 19 uncu asır or-tasında meydana çıkan gizli bir yazı onları bu kanaate götürmüştü. Brük-

sel Üniversitesi profesörlerinden Demblon gibi bazıları da bunun Ruthund beşinci kontu Roger Mannern olduğuna kanidir. Kollej dö Frans profesörlerinden Abel Lefrance «Şekspir maskesi altında» ın sekizinci Derbi kontu William Stanley olduğunu ileri sürüyor.

Bütün bu mütebahhir âlimlerin bu üç nevi faraziyesine rağmen «meç-hûl dâhi» hâlâ esrar içindedir. Nazariyelerin hiç biri isbat edilemedi, ve galiba isbat ta edilemeyecek. Hem buna ne lüzum var? Ortada Şekspir diye bir aktör ve bir de onun ismini taşıyan bir sürü şaheser duruyor. Hakikat olan budur. Bizim Şeyh Galib'in meşhur beyti asıl burada doğru olsa gerek :

İşte o kadardır ol hikâyet

Bâkisi düruğ-u binihayet!

Eserlerinin tasnifi

Onun eserlerini dört devreye ayırırlar. 1588 den, yâni yirmi iki yaşından 1593 e kadar tecrübe ve gençlik devresi. Bu devrenin ilk zamanlarında Şekspir'i soneler ve şarkılar yazan lirik bir şair olarak görüyoruz. Bu sonelerin hangi maşuka için yazıldıkları karanlık kalmıştır. O sonelerde bir taraftan Eflâtun kaynağından gelme idealist hayalcilik, bir taraftan Petrark'tan gelme inceden inceye tahlilcilik, bir taraftan da kendi ruhundan doğma güzelliğe karşı şehvetli bir meclûbiyet görülür.

Şarkılarında da böyle, mürekkep, muhtelif unsurları toplamış terennümler; bazan tabii ve yumuşak, bazan engin ve haykırıcı. Çok defa halk şîrini taklid ettiği bu şarkılarda Şekspir, İngiliz folkloruna sanatkârane bir güzellik vermiştir.

Bu devirdeki piyeslerine gelince bunların mevzularını çok kere eski tarihlerden aldı. İlk piyesinin «Perikles» olduğu sanılıyor. Bu, meşhur Yunan hükümdarı değil, Sayda prensidir. Kralın zulmünden kaçarak Tarsus'a gitti. Oradan gemi ile gelirken bir fırtınaya tutuldu, adaya çıktı. Beyin kızile sevişti ve evlendi. Kral öldüğü için artık kendi prensliğine gelecek, yolda karısı doğururken öldü. Yetim kızını Tarsus valisine gönderdi. Valinin karısı harikulâde güzel kızı kendi kızından kıskandığı için denize attırır. Atacak adam onu korsanlara satar. Onlar da kızı Midilli'de bir umumhaneye veriyorlar.

Halbuki kız faziletli, zeki, güzel. Vali onu almak ister. Prens, Midilliye uğrayınca kızı görüyor. Kendi kızı olduğu anlaşılır. Damadile ve kızile prensliğe dönerken büyük mabede uğruyorlar. Orada da denize atılan karısını görmesin mi? Meğer kadın ölmemiş, kan tutmuş, bir doktor onu sandukadan çıkarıp kur-tarıyor. Kadın da böyle denize atıldığına kızarak, kendini mabede vakfetmişti.

Bu ilk eserin hususiyeti üç vahdet kaidelerini alt üst edişidir. Eski Yunandan ve Aristo estetiğinden gelen bu üç vahdet vakada, zamanda, ve mekânde olurdu. Vaka tek hatlı olacak, başka vakalarla karışmıyacak. Zaman ancak yirmi dört saat devam edecek, mekân da değişmeyecek. Halbuki Şekspir'in daha bu ilk eserinde üç vahdet te alt üst edilmiştir.

Vakada vahdet yok, çünkü piyes bir kaç vakadan tereküp ediyor,

zamanda vahdet yok, çünkü vaka yirmi küsur yıl sürer, mekânda da vahdet yok; çünkü vakalar, Sayda' da, Tarsus'ta, gemide, Midilli'de geçer. Şekspir bu ilk eserile trajediden tamamen ayrılmış oluyor.

Bu birinci devrenin diğer eserleri : «Veroneli iki centilmen», «Boş giden aşk emekleri», «Bir yaz gecesi rüyası», «Hataların komedisi», «Üçüncü Rişar», «İyi biten her şey iyidir», «Romeo ve Jülyet» ve sairedir. Bunların içinde tarihî dramların en kuvvetlisi «Üçüncü Rişar» ve gençlik piyeslerinin şaheseri de «Romeo ve Jülyet» tir. «İyi biten her şey iyidir» piyesini bir garp darbı meseline istinad ettirdi. «Bir yaz gecesi rüyası» ise en fantezili eseri olup sahnede temsili çok güçtür. Çünkü şahıslar çiçekler içinde yatan perilerdir.

İkinci devre olgunluk eserlerinin nikbin ve şen zamanına ait olanlarıdır. 1593 ten 1601 e kadarki zaman içinde yarattığı bu eserlerde Şekspir artık sanatına sahiptir, İngiliz sahnesinin en meşhur müellifi olmuştur. Dramlarının mevzuları hep millî ve tarihîdir. Muvazeneli ve ciddi eserler. Bu eserlerde iki esaslı his hâkim bulunuyor: Vatanperverlik ve aşk.

O eserlerde kadın şahıslar hep akıllı, faziletli, parlak zekâlıdırlar. Başlıca ve en güzel roller bu kadınlara verilmiştir. Bu devrenin millî ve tarihî eserleri arasında en kuvvetlileri İkinci Rişar, Dördüncü Hanri, bilhassa Beşinci Hanri'dir. En kudretli karakter dramlarından biri olan «Venedik taciri» de bu devrenin eserlerinden bulunuyor.

Bu ikinci devrede komedilerinin dahi en lâtiflerini vücuda getirdi. «On ikinci gece», «Hiç için gürültü», «Nasıl hoşunuza giderse», «Vind-sorlu şen bacılar» vesaire. Şekspir'in dehâsı bu devrede hayata hep müs-bet tarafından bakıyor. Eserlerinde hep nikbin bir hava esmektedir.

Üçüncü devreye gelince: 1601 le 1608 arasındaki yazdığı bu olgunluk eserleri ise ikinci devrenin tamamen zıddıdır. Bunlar muzlim eserler. Şekspir artık hayatta ızdırıp, ihanet ve rezaletten başka bir şey görmüyor. Onun o nikbinlikten bu bedbinliğe hangi sebepler altında geçtiği meçhuldür. Belki de bu, dehâsının bütün hayatı tam kucaklamak ihtiyacından ileri geldi.

Bu dramlarda mukadderat piyesin şahıslarını hep canavarca cinayetlere sürüklemektedir. Caniler gibi faziletli de mukadderatın şemeti altında eziliyorlar. Şahıslar ya deli, ya yarı delirmişlerdir. Bu nevi dramların şaheserleri şunlardır : Hamlet, Otello, Kral Lir, Jül Sezar, Antuan ve Kleopatra.

Dördüncü devir 1608 le 1614 arasındaki zamana aittir, ikinci ve üçüncü devirlerin o ölmez ve azametli şaheserlerini arka arkaya veren müellif, ruhunu büyük girdibadlardan kurtararak, limanlı havanın rükûdetine ermiş gibidir. Onun bu zamanına huzur ve sükûn devri denir. Bu devrin eserleri insanlar hakkında rahîm ve müsamahakâr ve eserlerin

kendileri lâtif ve yumuşaktır. Bu devrin başlıca eserleri: «Sekizinci Hanri», «Fırtına», «Bir kış hikâyesi».

Eserlerinin bu dört devreye tasnifi Şekspir'in hayatı ve yazılış sırası itibariledir. Bu eserleri bir de umumî mahiyetleri itibarile tasnif edince yine dört sınıfa ayırabiliriz. Birinci sınıf millî tarihe, yâni İngiltere'nin mazisine ait eserler; bunlar 10 tanedir. İçlerinde en yüksek şaheser olanlar «Üçüncü Rişar» la «Beşinci Hanri» dir. İkinci sınıf eserleri kadimiya-ta, yâni eski Yunan ve Roma tarihine ait olanlardır. Bunlarda mahallî renkler yok, fakat hudutsuz bir insanlık var. Bunların en meşhurları: Jül Sezar, Antuan ve Kleopatra, Koriolan, Atinalı Timon.

Üçüncü sınıf eserleri facia dramlarıdır. Bunlar yedi kadar olup he-men hepsi şaheserdirler: Hamlet, Makbet, Otello, Kral Lir, Romeo ve Jülyet. Dördüncü sınıfı komedilerini teşkil eder. Bunlar bir düzüneyi geçiyor. Komedilerinin bir kısmı son derece realisttir: «Venedik taciri», «On ikinci gece» gibi. Bir kısmı da gayet fantazyalıdır: «Bir yaz gecesi-nin rüyası», «Fırtına», «Nasil hoşunuza giderse» gibi.

Dehâsı

Piyeslerinin bu ikinci tasnifi bize Şekspir'in dehâsın-daki harikulâde tenevvüü göstermeğe kâfidir. O, mihveri üzerinde müteharrik bir büyük projektör gibi zekâsını her yere, her sa-haya, hayatın her türlü tecellisine çevirdi. Hem mazinin çeşitli tarihle-rini kucaklayış, hem insanların en zıd karakterlerini yakalayış; onun için Şekspir'in dehâsı tenevvüün en zengin bir meşheri oldu.

O dehânın mevzu üzerinde menfi bir tecellisi var. Şekspir mevzula-rını kendi yaratmaz, onları hep başkalarından aldı. Millî tarihe ait dramları hep İngiliz tarihlerinden çıkarıyordu. Meselâ en yüksek şaheserlerinden olan «Kral Lir» in bir kısım mevzuunu, yâni kralla üç kızına ait efsaneyi İngiliz tarihçisi Holinshed'den, ikinci kısmı, yâni Closter kon-tile iki oğluna ait macerayı da Sidney'in «Arkadya» isimli romanından almıştı.

Yine en yüksek şaheserlerinden «Otello» nun mevzuu da 16 ncı asır İtalyan hikâyecilerinden Giraldi Cinthio'dan çıkarıldı. Vakalar dramda da hikâyede de aynıdır. Yalnız sahne icabı Şekspir mevzuun son kısmını de-ğiştirmişti. «Romeo ve Jülyet» in mevzuunu da yine 16 ncı asır İtalyan hi-kâyecilerinden Bandello'ya borçlu bulunuyor.

Eski Romalılara ait üç büyük hailesinin, «Sezar», «Antuan» ve «Koriolan» ın mevzularını Plütark'ın «Müvazi hayatlar» ından iktibas etti. Komedilerinin birçok mevzularını ise meşhur Bokas'tan aldı. Demek ki Şekspir'e Cenab Şehabeddin'in tabirince «Mevzu haramisi» diyebiliriz. Herkesten mevzu aşırın büyük harami!

Neye böyledir? Şekspir'in nazarında mevzu ve vakanın ehemmiyeti yok, onlar bir vesiledir. Tarih menkıbeleri, halk rivayetleri, eski masallar,

bir zabıta vakası, eline ne geçerse ondan istifade etti. O, meselâ Lope de Vega gibi mevzu yaratıcısı değildir. Şekspir bütün ehemmiyeti insan ve karakter yaratmağa verdi. Mevzu ve vaka denen şey kuru bir iskelettir, o, insan yaratıyor. Yarattığı insanlar için mevzu ve vakayı âriyet bir elbise gibi aldı. Elbise başkasının, fakat elbiseyi giyen adam Şekspir'in. Bunlar o kadar canlı insanlar ki onları o vakaların içinden alsan, mevzuu ortadan kaldırsan onlar yine yaşıyorlar.

Aleksandr Düma, Şekspir için «Allahtan sonra en çok mahlûk yaratan» dedi. Bunlar da Allahın mahlûkları gibi çeşit çeşittir, her çapta, her tipte insan yarattı. Hem bu insanların Allahın yarattıklarından şu üstünlüğü var ki Allahinkiler bu arz üstünde bir müddet yaşayıp öldükleri halde Şekspir'inkiler, hepsi Hızır elinden su içmiş gibi, üç buçuk asırdır yaşayıp duruyorlar ve insanlık baki kaldıkça yaşayıp duracaklar.

Yüzlerle yüzlerle, hep birbirine zıd, cins cins insanlar: En mağrur kraldan en gülünç maskaraya kadar, en azılı katilden en temiz saffete, en dişlek iblisten en masum meleğe kadar; gözleri kanlı kıskançlar, delilikle dâhiliğin arasında sıçrayan prensler; hayata susamış muhterisler, hayattan kaçan merdümگیرizler; şurada ruhu cehennemle dolu bir kadın, ötede yüzünün rengi soluk mehtabı andıran bir bâkire... Bu kadar ayrı ayrı bütün bu insanları tek bir şey birleştiriyor. Hepsinin yüzüne aynı büyük şi'rin yaratıcı ışığı vurmuştur.

Şekspir mahlûklarının biz insanlardan başka bir üstünlüğü daha var. Bizler hep kendi ferdiyetlerimizde yaşarız. Herkes kendini başkasından ayrı bilir. Halbuki insanları küme küme birleştiren müşterek huylar ve karakterler var. Zaman, mekân, millet tanımayan; bütün insanlara şamil müşterek huylar ve kabiliyetler. Yer yüzünün geçmişte gelecekte bütün nankörlerini bir araya toplayınız, hepsi Otello'daki Yago'da kendilerinin en mükemmel numunesini görecekler. İnsanlardan nefret edenler bir yere gel sin, Antimon şefleridir. Şekspir'in mahlûkları yalnız yaşamıyorlar, hepimiz onların birinde yaşıyoruz.

Onun mahlûkları nasıl çok çeşitliyse o eserlerdeki edebiyat ve üslûb da öyle çeşit çeşittir. Şimdi kâinatın büyük muamması karşısında derin bir heyecan, şimdi cerbezeli bir kahkaha; burada felsefi uğultu, orada lirik tahassüs, beride granit bir ahlâk, ötede haspa bir hoppalık... Şekspir'in eserleri denen o büyük iklim içinde her çeşit rüzgâr esiyor.

Üslûb da öyle; şimdi tumturaklı, kabarık, kaba, ve belâgatçi; şimdi kılı kırk yaran bir incelik içinde tekellüflü bir tasannu; şurada bir moloz, orada hararetlî bir talâkat; işte birden bire yarı bir karanlığa girdik; ve birdenbire keskin bir şimşekle kamaşıyoruz. Orada bora, burada nesim; taze çimenlerin taravetinde gezinirken yalçın kayaların patikalarına tırmanış... Neye uzatmalı onun dehâsı tabiatın kendisidir.

Dehânın en açık nişanelerinden biri de emeksizlikte görülür. Dâhî yazarken belki uzun uzun düşünmüştür, beynindeki fikirler belki ateşli helezonlarla kıvrıla kıvrıla sanat sancıları içinde dâhîyi üzmüştür. Fakat biz kâğıda dökülen o fikirleri kendiliğinden doğuvermiş gibi görürüz. İşte Şekspir böyledir. Onun eserlerini okurken sanıyoruz ki onlar hiç düşünülmeden kâğıda dökülüverdiler. Tabiat yarattıklarını nasıl tabîi olarak yaratır. Şekspir bu bakımdan da tıpkı tabiat gibi.

Tesirleri Şekspir kendi zamanında ve hayatında meşhur olmuştu, sevilmişti, beğenilmişti. Fakat onun yer yüzündeki en büyük şiir devi olduğunun hakkile anlaşılması için uzun zamanlar ve hattâ asırlar geçmesi lâzım geldi. 17 nci asır Fransız klâsikleri onu anlayamadılar. Şekspir'in dramile Fransız trajedisi apayrı şeylerdi.

H. Guillemain bu iki tiyatronun güzel mukayeselerini yapar: Fransız klâsik trajedisinde bir humma vardır, kahramanın karakteri o hummaya göre inkişaf eder. Orada kahramandan başka diğer şahıslar onun etrafına çevrelenmiş bir kalabalıktır. Piyes vaka, zaman ve mekân vahdetlerinin çemberi içine sıkışır. Orada hareket mantıktır, zihndir, ve ölçülüdür.

Şekspir'in dramı ise humma değil, sıkışık ve karışık bir hikâyedir. Orada hiç vahdet yok. Orada kahramandan başka şahıslar, talî birer kalabalık değil, her şahıs, devlerden cinlere, hattâ hayvanlara kadar, kendi hüviyetlerinin birer kahramanıdır. Şekspir'in dramı ölçü tanımaz.

Klâsik trajedide piyesin kahramanı bir «tip» tir. Aşk, hiddet, ihtiras gibi umumî bir vasfı yaştatan bir tip. Şekspir'in kahramanı ise tip değil «şahıs» tır. Hataları, meziyetleri, tenakuzları, her şeyile yaşıyan bir şahıs. Onun için bunlar canlı ve onun için trajedinin kahramanları birer «söz taşıyıcı» dan ibaret. Klâsik kahramanlar hep «asilâne lisan» la konuşurlar, bu lisan haşmetli, fakat yeknesaktır. Şekspir'in şahısları ise halin icabına göre konuşurlar.

Örneğe ve nizama bağlı o büyük klâsikler Şekspir'i bilmediler. Eğer bilselerdi sahneye zelzele düşmüş gibi şaşırırlardı. Netekim Şekspir'i Fransızlara ilk tanıtan Volter bile onu hazmedememişti. Kendisi de trajedi esaslarına bağlı olduğu için Şekspir'e karşı küplere bindi.

Volter'in «Felsefî mektuplar» ve «İngiliz mektupları» ile 1734 te, Fransızlara ilk defa tanıttığı Şekspir'in biraz sonra La Place tarafından 1745 te sekiz ciltlik bir tercümesi yapıldı. Bu, noksan bir tercümeydi. Bundan adapte suretile Fransızlar Şekspir'in iki piyesini, Hamlet'le Otello'sunu, sahneye koydular. Fakat trajedi kaidelerine intibak ettirilmek için bu iki piyes «üç vahdet» nazariyesine göre tanzim edildi: Artık Şekspir dramının nasıl kuşa benzetildiğini düşünün!

La Place'dan sonra Le Tourneur, İngiliz dâhîsinin tam tercümelerini verdi. Şekspir'den Fransız trajedisi için bazı istifadeli noktalar alınabileceğini kabul eden Volter işte asıl bu tercüme üzerine bütün zehirli istihzâsile hiddete geliyor. Fakat bu tercüme bütün kütüphanelere girecek kadar rağbet kazandı.

1822 de Londradan gelen İngiliz komedici Şekspir'in bazı piyeslerini Fransız sahnesinde İngilizce olarak temsile kalktı. Fakat aktörler öyle birinci sınıftan değilmiş, halk onları ısıklarla karşıladı ve atılan limonlar, portakallar, patateslerle aktörleri sahneden kaçırttı. Fakat beş sene sonra gelen birinci sınıf İngiliz aktörlerini alkışlarla karşıladılar.

Fransa'da Şekspir'i ik keşfeden Madam De Staël oldu. İlk defa Şekspir'deki felsefî fikrin ehemmiyetini, insan kalbini tanımaktaki derinliğini, ve şi'rinin tarif edilmez derecedeki yüksekliğini anlattı 1801 de Şatobriyan dahi, bazı ihtiyatî kayıtlarla, onun bu fikrine iştirak ediyordu. Yalnız 19 uncu asrın başı Şekspir'i anlamış değil, sadece keşfetmişti.

Onun bütün azametile anlaşılması romantikler zamanında oldu. Hele Viktor Hügo ona «umman şair» dedi ve okyanusun seyyal birer dağ parçası gibi dalgalarını kıyılarına vururken Şekspir'i konuşuyor sandı. O zamandan beri hâlâ Fransız sahnelerinde çok büyük aktör ve aktrisler Şekspir'in kahramanlarını yaşatıp duruyorlar.

Des Granges, İngiliz dramcısını şöyle metheder: «Şekspir bize en derin ve en mütenevvi bir psikoloji ile görünüyor. Onda insanlığın bütün hisleri, ihtirasları, ve bütün icapları var. İngiltere bütün zamanların en büyük dram şairini yetiştirmiş olmakla bihakkın öğünebilir.»

Van Tieghem dahi Almanların Şekspir'i kendi millî şairleri gibi benimsediklerini söyler. En salâhiyetli kalemler onu, yeniden yaratır gibi, kılı kırk yarararak, Alman diline bütün incelikleriyle malettirler. En yüksek Alman artistleri de sahnede mütemadiyen onun şahıslarını yaşatmaktadırlar.

Dehâların büyük bir nasibi de yaşlanmayışlarıdır. Asırları aşarlar, fakat taze kalırlar. İhtiyarlamıyan dehâların en başında dahi Şekspir geliyor. Benim 1934 teki Avrupa seyahatinde Fransız sahnesi onun «Venedik taciri» ni bilmem kaç yüzüncü defa olarak, en aktüel bir piyes gibi, aşk ve şevk ile oynayıp duruyordu.

Şekspir'in bütün şaheserlerinin tahlilini ve mevzu-larının hulâsalarını yapmak bu sahifelerin müsaadesi dahilinde değildir. Zaten tercüme bahsinde göreceğiz ki türkçemiz dahi Şekspir tercümeciliği itibarıyla oldukça zengin olduğu için burada eserlerine temas etmeye lüzum da yoktur. Yalnız Şekspir'in insan yaratmaktaki dehâetine dair bir fikir vermek için bir kaç eserine kısa ve tahlilî birer nazar atalım :

1 — VENEDİK TACİRİ : Antenyo, Venedik'in zengin ve âlicenap bir Hristiyan taciridir. Herkes onu, o da herkesi seviyor. Yalnız tefecilerden istikrah eder. Hele Şaylok namındaki o Yahudi tefeci, onu nerede görse «Dinsiz köpek», «Pis Yahudi» diye tahkir eder durur. Antenyo'nun aziz bir dostu var: Basanyo. Bu dost sevdiği zengin bir kızla evlenecek, yalnız kendisinin de zengin görünmesi lâzım. Antenyo kendisine ödünç olarak üç bin duka altını veremez mi?

Neye vermesin? Bu dünyada dostluk yoksa ne var? Fakat aksiliğe bak ki o bütün nakdini mal getirecek gemilere yatırdı. Dostunu da mahrum bırakmak olmaz. Ne yapmalı? Gemiler yakında gelecek değil mi? Ağır faizle de olsa gidip Şayloktan bu üç bin altını ödünç almalı.

Şaylok gördüğü bütün hakaretlerin hıncını alacak bir fırsat ele geçirmiştir. «Böyle kibar sinyorlar köpekten para ister mi?» diye alaylar eder. Fakat işte parayı faizsiz olarak verecek. Ona kibar sinyorların teveccühü lâzım. Yalnız ufak bir şart: Eğer gemiler gelmeden müddet biterse Şaylok, Antenyo'nun vücudunun istediği yerinden bir kilo et kesecek!

Mukavele yapılır, para alınır. Basanyo nişanlandı. Fakat gemiler bir fırtınada battı. Müddet te bitti. Basanyo fedakâr dostunu tefecinin elinden kurtarmak için paraları iade edecek. Nişanlısı «Portiya» ya işin hakikatini anlatır. Ne yapsın, onunla evlenmek gibi yüksek bir saadet kendisine kısmet değilmiş.

Kız zekidir. Bir avukata gider. İşin kanunî inceliklerini öğrenir. Kıyafetini tebdil ederek, genç bir avukat sıfatile, Antenyo'yu müdafaa için mahkemeye gelir. Mukavele mucibince Şaylok, Antenyo'dan bir kilo et alacak. Fakat alacağı ettir, kan değil; onun için kanatmadan alacak. Bir de alacağı et bir kilodur, ne bir gram eksik olabilir, ne fazla. Eğer bu iki şarta riayet etmezse bütün serveti devlet hazinesine kalacak. Haydi Şaylok bıçaklarını bile!

İşin sarpa sardığını gören tefeci, parası verilmek şartile, davasından feragat eder. Bu kolay, parayı zengin Portiya'nın nişanlısı derhal verecektir. Fakat iş bununla bitmez. Genç avukat tekrar iddia eder ki Şaylok o mukavele ile bir Hristiyanın hayatına kasdetmek istedi. Serveti Devlet hazinesile Antenyo arasında taksim edilmelidir. Mahkeme bu talebi memnuniyetle kabul ediyor!

Yalnız âlicenap Antenyo küçük düşmek istemez. Kendi hissesini yine Şaylok'a iade edecektir. Yalnız bir şartla, vasiyetnamesinde bu serveti kızına terkedeceğini tekeffül etsin. Çünkü kızı bir Hristiyanla evlendi diye Şaylok onu evlâtlıktan taretmişti. Yahudi ne yapsın, bu şartı da kabul eder.

Besanyo harikulâde dirayet gösteren genç avukata ücret verecek. Avukat para değil, onun parmağındaki yüzüğü istiyor. Onun yüz misli bir şey istesin, verecek, Fakat bu yüzük... Anlıyorsunuz, bu yüzük yüzünden de genç avukatın Portiya olduğu meydana çıkacak ve iki genç birbirlerini nasıl derinden sevdiklerini anlıyarak evlenecekler.

Eserde iki şey var. Biri dostluk kuvvetini göstermek. Bu taraf iyi. Antenyo ile Basanyo arasında karşılıklı dostluğun sağlamlığına diyecek yoktur. Eserde bir de Hristiyanlık lehine yahudiliği terzil işi var. Fakat bu cihet piyesin dış görünüşüdür. Esere bir de iç tarafından bakınız: Yahudi tefeci rezil olmuyor, kahraman oluyor.

Soyguncu olan Şaylok değil asıl diğerleridir. Mahkemenin kendisi de baş soyguncu. Adamcağız mukaveleden vaz geçti, parasını versinler, iş bitsin. Hayır, neye öyle mukavele yaptın diye herifin bütün servetini

al. Bu, gasptır. Anteny'o'nun kendi hissesini bağışlamasını da beğenmiyoruz. Hristiyanlar kızını ayartsın; şimdi de babası mirasını, evlât matruduna bırakmağa mecbur edilsin. Hayır, Şaylok'a acıyoruz, acınan rezil olmaz, mazlum olur.

2 — JÜL SEZAR : O cihangirin bütün hayatı sahneye sığamıyacağı için Şekspir, onu hayatının son devresinde iken alıp sahneye getirdi. Sezar haşmetinin kemalindedir. Pompe'nin kanları üstünden Romanın mukadderatına hâkim oldu. Haşmet ve gururunun son zirvesinde bulunuyor. Kendisini alelâde bir fâni değil, samimiyetle mabutlar sülâlesinden sanmaktadır. Piyes Marûlûs'ün belîğ bir şiir olan nutkiyle başlar :

Ah bu vurdum duymaz Romalılar, taştan daha duygusuzdurlar. Şimdi Sezar'ı alkışlıyacaksınız, öyle mi? Fakat Pompe'yi unuttunuz mu? Dün de onun zafer arabalarını görebilmeniz için pencerelere, damlara, kale bendlerine çıkıyordunuz. Şimdi de onun kanı üstünden muzafferane gelene çiçekler atacaksınız, ah döne k halk...

Sezar'a karşı gizli bir cemiyet teşkil edildi. Bu cemiyete Sezar'ın manevî evlâdı olan Brütüs de dahildir. O, çok faziletli bir genç. Sezar'ın ihtirasından, Roma hürriyetini mahvedeceğinden endişe ediyor. Çok cümhuriyetçi, «Roma'da bir kral görmektense bir ifrit görmeyi tercih ederim.» diyen adam. Hürriyet uğruna velinimetini feda edecek.

Vaka malûm. Gizli cemiyet Sena'da Sezar'ı öldürdü. Son ölüm hançerini vuran Brütüs'tü. Sezar: «Vay sen de mi Brütüs?» dedi ve «öyleyse öleyim» diye haykırdı. Şimdi bu ölümü halk nasıl karşılayacak? Romaya cihan değer ülkeler veren Sezar öldürülsün. Bunu yapanlar cinayetlerini kanlarıyla ödemeli. Romalılar galeyanda. Fakat Brütüs hitabet kürsüsüne çıktı. Ne kadar kuvvetli ve ne kadar doğru söylüyor:

Kayseri seviyordu, fakat Romayı kayserden daha çok seviyor. Kayser hayatta kalsaydı, bütün bu halk esir kalacaktı. Halkın hürriyeti için kayseri öldürdü. Sezar cesurdu, tebcil ediyor; haşmetliydi, beğeniyor; o kendisini herkesten çok severdi, bu da ölümüne herkesten çok acıyor. Fakat haristi. Şecataine hürmet, haşmetine takdir, dostluğuna gözyaşı, fakat ihtirasına ölüm.

Halk coştu, içlerinden biri bağırıyor: «Bunu kayser yapalım.» O vatani kendi velinimetinden üstün gördü. Roma'nın hürriyeti için kayseri öldürdü. Cemiyet demin katil dediğini şimdi bir halâşkar sıfatile alkışlıyor. Fakat arkadan Antuan meydana çıkınca; bütün hava başka şekil aldı. Kayser harışmış öyle mi? Hayır; işte mühürlü vasiyetnamesi, bütün arazisini mesire, park, eğlence yeri yapılmak üzere Romalılara bırakmış.

Ya, kayser bu kadar milliyetperverdi öyle mi? Brütüs ve arkadaşları böyle bir adama mı kıydılar? Kahrolsun katiller! Feveran o kadar müthişti ki gizli cemiyet âzaları kaçtılar, Brütüs intihar etti.

Görülüyor ki piyesin bütün siklet merkezi halk psikolojisidir. Halk ruhunun döne kliğini anlatıyor. O Sezar'ı beğenmişti, Romalıya haşmet getirdi, onu öldüren Brütüs'ü beğendi, halkın hürriyetini korumuştı, Antuan'ın nutkunu beğendi, çünkü Sezar halkı düşünmüştü. Ah zahiri kuvvetten başka hürmete lâ yık bir fazilet tanımayan hodkâm halk. Şekspir'in bu eserle yaptığı kadar halk ruhunu böyle derinden yakalıyarak onu.

en istihzalı bir şekilde teşhir eden çıkmadı. Bu dramın bütün kıymeti buradadır.

3 — **ATINALI TİMÖN:** Bu, Atinanın en zenginiydi. Gayet cömerddi. O kadar insanı ki sonsuz servetinde bütün insanların hakkını görüyor. Konağı hep açık, kazanlar kaynıyor, sofralar dolup boşalıyor. Evleneceklerle drahoma, fakirlere sermaye verip borç yüzünden hapis olanları kurtarır. Hele asılzade beş on dalkavuk genç var ki Timon'un eteğinden ayrılmazlar. Timon'un serveti büyük bir nehir gibi akıyor fakat daha büyük bir nehir gibi de boşalmaktadır. Sarfiyat varidatı aştı. Sadık kâhyası Flaviyüs, efendisinin gözünü açmağa çok çalıştı. Faydasız. Ama bir gün kat'i hesaplar ortaya atılınca bakıldı ki Timon çoktan iflâs haline gelmiştir.

Eh bu kadar nimetini gören dostu var, onların her biri onun o sonsuz ihsanlarıyla şimdi sayılı birer zengin olmuşlardır. Onların yardımile Timon yine elbet geçinip gider. Kâhyasını ödünç para almak üzere baş dostu Lüküllüs'e gönderdi. Fakat para yerine acı nasihatler: — Ben ona o kadar söyledim, bu kadar sefih olmasın diye. Zaten yüzlerle defa sofrasına gidişim hep onu bu kötü huyundan vaz geçirmek içindi!

Kâhya oradan diğer dost Lüçyüs'e gider : bu, hem nankör, hem yalancıdır. Bütün nakdini yeni satın aldığı emläke yatırmış. Hattâ parası yetişmediği için Timon'dan istikraz etmeği bile düşünüyormuş. Halbuki Timon'un ondan istikraza kalkması...

Kâhyanın üçüncü olarak müracaat ettiği Semproniüs büsbütün küstah çıktı: Timon buna ötekilerden sonra mı müracaat etmeliydi? Onun ilk hediye-lerini alan kendisiydi, böyle sıkıntı zamanında ilk önce kendisine müracaat lazımdı. Bu, izzeti nefesine bir hakarettir. Öyleyse...

İşte bütün dostlar bu minval üzere birer masal okuyarak gırtlaklarına kadar nimetle beslendikleri Timon'un müracaatını reddederler. Timon onlardan son bir intikam alacak. Haşmetli bir ziyafet tertip eder. Hepsini davete gelirler ve anlarlar ki Timon iflâs etmemiş ve sırf dostlarının sadakatini anlamak istemiş. Öyleyse tekrar Timon'un gözüne girmeli, tekrar ondan ihsanlar çekebilmek için.

Timon hiç renk vermez; yeni baştan sıralanan riyakârlıklara inanmış, ve hepsini af etmiş görünür. Gümüş sahanlar içinde, kapak aralarından buharları çıkan yemekler geniş sofraya sıralanıyor. Timon nutka başladı: Onların nankörlüklerini birer birer yüzlerine vurdu; iflâsındaki hakikati anlattı ve gümüş sahanların kapaklarını kaldırttı, meğer onların içindeki yalnız su imiş. «Alın bunları da size ihsan ediyorum» diyor ve gümüş sahalaları kaldırıp davetlilerin kafalarına fırlatıyor. Hepsini «Timon delirmiş» diye kaçışılar.

Piyas buraya kadar bir komedi gibidir, dram ondan sonra başlıyor. Buraya kadar insanların nankörlüklerini gördük. Bundan sonra insanlardan nefretin azametini göreceğiz. Büyük sevgilerin aksülâmelleri de büyük olur. İnsanları çok seven Timon artık insanlara karşı en sonsuz bir kinle doldu. Meğer bu insan oğulları ne iğrenç şeylermiş!

Timon insanlardan kaçmak için bir ormana iltica eder. İnsanlığa ait herşeyi üzerinden atmıştır. Çırcıplaktır. Yapraklarla örtünüyor; yerden çıkardığı ot kökleri, ve ağaçlardan devşirdiği meyvalarla geçinecek. Bir ağaç kovuğunda bir kulübe yaptı. Robensondan çok önceki Robenson.

Kulübesinin yerini kazarken bir küp meydana çıkıyor, içi altın dolu bir

kendi selâmetini düşünmektedir. Herşeye din hisleri hâkim bulunuyor. Vaizlar, dinî münakaşalar, dinî tehziller; ikbalde olan bütün edebî hareket bundan ibaretti Şiir din için mukaddesleştirilmiş bir âlet menzilesine düştü. Evvelki devirde lirik ve hassas şiirleriyle ün salan Milton, bu devirde «müesses kilise» ye karşı «serbest kilise» yi müdafaa eden bir rejim münakaşacısından başka bir şey değildir.

1660 tan sonra İngilterede «Restorasyon», yâni «yeniden saltanatın kurulması» devri başladı. «Prüten» devrinin ileri gelenlerinden olan Milton, bu devirde tabiatıyla menkûptur, hem kör olmuş, hem evine kapanmıştır. İşte büyük şaheseri olan «Kaybolmuş Cennet» destanını bu devirde yarattı.

Hayatı Milton'un babası Londranın mümtaz noterlerindendi. Edebiyatı ve güzel san'atleri seviyordu. Hattâ bazı besteler bile vücade getirmişti. Anası da içtimaî ve siyasî büyük hareketlere karışmış eski bir aileye mensuptu. Görülüyor ki, Milton, daha aile ocağında bile dehâsının ve karakterinin inkişafına en müsait olan şartları bulmuştu

İyi bir tahsil gördü. Güzel ve kız gibi de mahcuptu. Onun için mektepte kendisine «kollejin hanımı» diye ad takmışlardı. Henüz mektepteyken lâtince ve ingilizce şiirler yazmağa başladı. Bunlarla büyük bir şair olacağını anlatıyordu. Mektepten sonra beş sene kadar ailesi yanında hararetle Lâtinleri ve Yunanlıları etüt etti. Yirmisinden sonra otuzuna kadar «Şen Adam», «Melânkolik Adam» gibi içinde derin tabiat duyguları titreşen, lirizm ve muhayyile ile dolu eserler verdi. Aynı zamanda İsa'nın hayatına dair «Velâdet», «İşkence» gibi eserleri de intişar eder.

Otuzundan sonra İngiltereyi bırakarak seyahate çıktı. Fransaya gitti, Pariste İngiliz sefiri tarafından karşılandı, İtalyaya gitti, Floransada Galile ile görüştü. Boyuna İtalyan şehirlerini geziyor. Bütün temasları edebî ve ilmîdir. Yunanistana da gidecekti. Fakat birkaç yıl süren bu seyahati birdenbire bırakmak mecburiyetinde kalmıştı. Çünkü İngilterede Kromvel ihtilâli patladı.

Kendisi de cümhuriyetçi, yâni Prütanizm fırkasındandı. İngiltereye gelince şi'ri bıraktı, Kromvel'in kâtibi oldu. Fırkanın ileri gelen adamlarındandı. Milton. biraz sonra 1643 te evlenir. Kralcı aileden olan bir kız almıştı. Koyu fırkacı olan Milton, «Talâk» adlı eserini neşredince kadının kocasından ayrılarak ailesine döndü. Milton çağırdı, gelmedi. Nihayet kocasının yeniden evleneceğini işitince gelip af diledi. Bu kadından üç kızı oldu.

İhtilâl devrinin sonlarına doğru Milton kör olur. Fırkanın telgraflarını ve tahriratlarını dikte ettirerek yazdırıyordu. 1660 ta Restorasyon idaresi teessüs edince Milton hapsedildi ve şairliğine hürmeten de hemen tahliye olundu. Evinde inzivaya çekilerek büyük şaheserini yaratmağa

başladı. O söylüyor, üç kızı yazıyordu. Körlüğün karanlığı içinden güneş gibi bir şaheser doğmuştu. Fakat tâbi bu şaheseri on İngiliz altınına satın alır.

Milton asıl bir adamdı, yüksek bir ahlâk sahibiydi, ve adam akıllı dindardı. Ruhunda vecit, muhayyilesinde renk, ve kalbinde ideal var. Hem Hristiyanlığa, hem fırkasına iman etti. Koyu bir «Prüten» olduğu için hakikatin yalnız o fırkada bulunduğuna kanaat getirmişti.

“Kaybolmuş cennet,”

Milton, bunun mevzuunu Kitab-ı Mukaddes'ten, yâni Tivrattan aldı. Şeytan'ın Allah'a isyanını ve Âdem'le Havva'nın Cennet'ten tırdlarını hikâye eder. 12 kitaptan ve on binden fazla beyitten mürekkep olan bu azametli eser «Hristiyan destanı» nev'ine mensuptur. Hristiyanlık destanları tehlikeliydi. Din metinlerine sadakat onları kuruluğa götürüyordu. Din heyecanı yüksek olan İspanyada bu cinsten sayısız eserler yazıldı, fakat hiçbirini ayakta kalamadı. Milton, işte bu tehlikeli sahanın en yüksek bir şaheserini veriyor.

Şair, mevzuunu Kitab-ı Mukaddes'ten almakla beraber ona bahis bahis sadık kalmadı. Tasvirlerde, karakterlerde, mevzuu oynatmakta, muhayyilesine istediği gibi serbestlik verdi. Mevzu ulvîdir. Bu ne bir ailenin, ne bir halkın, ne bir milletin hikâyesi değil, beşeriyetindi. Bu iyi bir mümin tarafından terennüm edilmiş bir hristiyanlık imanının destanıdır. Mevzuu kısa bir hulâsa halinde işaret edelim:

Birinci kitapta Allah'a isyan eden Şeytan Cehenneme atılır. En birinci mahlûk olmayı bir türlü bırakmayan Şeytan arkadaşlarını topluyor. Meclis kuruyor. İnsan oğlu aleyhine plânlar yapıyor. İkinci kitapta Şeytan Allah'a karşı yeniden isyan etmiştir. Ordusunu topladı. Yeni yaratılan dünyayı fethedecek. Şeytanın cehennemdeki geniş ülkesinin hududları «Ölüm» ve «Günah» namında iki büyük hayalet tarafından muhafaza edilmektedir. Şeytan o hududa varır. Oradan «Kaos» denen fezaya yâni hava boşluğuna çıkıyor.

Üçüncü kitapta Kaos'dan sonra gelen nur âlemi anlatılır. Gözü görmiyen şair bu nur âlemini yarattığından dolayı derin derin ve yanık yanık Allah'a şükran duaları eder. Dördüncü kitapta, kendisi de nurdan yaratıldığı halde artık eski kabiliyetini kaybetmiş olan Şeytanın nur âleminde ve güneş zıya-sından muztarip olduğu anlaşılır. Şeytan yere inmiştir. «Eden» denen yer cennetinde Âdem'le Havva yaşıyor. Onları iğva için oraya gider. Uyumağa hazırlanan Âdem'le Havva Allah'a dua etmektedirler.

Beşinci kitap : O gece Havva çok korkunç bir rüya gördü. Bunu yapan Şeytandır. Titriyerek uyanan Havva kocasına rüyayı anlatıyor. Allah, Âdem'le Havvayı Şeytanın şerrinden kurtarmak için baş melek «Rafael» i gönderdi. Şeytan koğulur. Altıncı kitap bu meleğin Âdem'e anlattığı malûmatla geçiyor: Âdem o sayede Şeytanın Allah'a nasıl isyan ettiğini, ve Allah'ın oğlu İsa tarafından nasıl mağlûb edildiğini öğrendi. Yedinci kitap da yine öyle, meleğin verdiği malûmatla geçer, ve bu sefer Âdem'e kâinatın nasıl yaratıldığı anlatılmıştır.

Sevizincide Âdem Havva'ya karşı intibalarını, yaratıldıktan sonra duydu-

ğu hisleri, ve Havva için hissettiği meserretleri hikâye eder. Dokuzuncu kitapta asıl vakaya geliyoruz. Âdem'le Havva'nın saadetini kıskanan Şeytan bir yılan şekline girmiştir. Tatlı diller dökerek Havva'yı kandırır. Kadın Allah'ın emrini dinlemedi, itaatsiz oldu. Âdem, Havva'ya olan muhabbeti yüzünden aynı yolun yolcusu oluyor.

Onuncu kitap: Cehennemde şenlik var. «Ölüm» ve «Günah» adındaki hayaletler Havva'nın ve onu takiben Âdem'in işlediği hataya çok seviniyorlar. Müstakbel insan nesillerini cehenneme götürecek köprüyü kurdular. Âdem yüzünden üstünlüğünü kaybeden Şeytan nihayet Allah'a karşı bile muzaffer oldu. Yılan şekline girerek Allah'ın da haberi olmadan yaptığı şeytanelle işte Âdem'le Havva'yı cennetten attırdı. Yer yüzüne düşen Âdem baştan Havva'ya çok kızar, fakat Havva'nın derin ızdırabı karşısında onu affediyor. Cennet yoksa âşk var. Onlar tıpkı bizler gibi sevişip duruyorlar.

On birinci kitap mucizat faslıdır. Allah'ın oğlu İsa, Âdem'le Havva'nın günahlarından sonra, onları büsbütün mahvetmemesi için babasına şefaatta bulundu. Allah onları hem Cennetten taretmek, hem de dünyada hastalıklara ve ölüme maruz bırakmak şartile affetti. Başmelek Âdeme insan oğullarının çekecekleri çileleri hikâye eder.

On ikinci, yâni sonuncu kitap beşaretle bitiyor. Başmelek istikbale ait ifşaatına devam ederek, ilerde Âdem'le Havva'nın bu ilk hatasını affettirecek bir «Münci» nin yâni İsa'nın zuhur edeceğini tebşir eder. Âdem'le Havva artık hem cennetten ayrıldıklarına mahzun, hem bu beşaretle mütesellidirler.

Eserin kıymeti

Milton, mevzuun icabı, «Kaybedilmiş Cennet» te daima yüksek üslûp kullanmağa mecbur ve mahkûmdur. Bu onu haşmet ve kuvvetle yaptı. Eserde meleklerin göklerde top çekmesi, ve Şeytanın Havva'yı yılan şekline girerek kandırmasından dolayı Allah'ın da cezaen bütün şeytanları yerde sürünsünler diye yılan şekline koyması gibi soğuk ve zevksiz bazı taraflar olmakla beraber eserin umumî heyeti hakikaten heybetli bir dağ azametiyle duruyor. O, İngiltere dindar şairliğinin mukayese kabul etmez bir ulviyetidir.

Bu esere onun körlüğü de ayrı bir kuvvet verir: Cehennemin müthiş levhalarını, baktığı daimî karanlık içinden, haricî âlemlerle alâkasını kesmiş muhayyilesi, bütün serbesti ve vuzuhiyle gördü. Nur âlemine karşı yaptığı şükran dualarındaki güzellik ve onu tasvire girmeden önce kendi körlüğünden esfle bahsedişteki dokunaklı yanıklık hep o daimî karanlığın ziyaya olan iştihakından doğdu. Ve yine o karanlık içinde Cennetin o harikulâde nebatlarını menşur ziyalı bir ruh göziyle görür gibi rengârenk bir şehriyin halinde anlattı.

Eserin Dante'nin «İlâhî Komedi» sine benziyen tarafı şuradan gelir: Şüphesiz ki Milton, o şaheseri çok iyi okumuştur. Zaten kendisi de biraz Dante'ye benziyordu. İtalyan dâhisi dahilî harplerden ızdırıp çekti, memleketinin hürriyeti uğrunda felâketler içinde kaldı. Destanı onun için yalnız mistik değil, hicvî ve siyasi'dir. Dante, eseriyle aynı zamanda devrinden intikam alıyordu.

Milton da öyle, o da hürriyetçi idi, cümhuriyetçi idi, bu yüzden menkûp oldu. Kôrlüğü o menkûbiyeti kat kat arttırıyordu. O da Cehennemde devrinin şahıslarını aksettirdi. Eserin büyük gürültülere sebep oluşu bundandı. Fakat Des Granges'in bu fikrine Guillemain iştirak etmiyor. İki eser arasındaki benzeyiş çok zayıftır diyor, çünkü Dante kendi asrında, Milton ise en uzak ve fevkattabia bir mazide yaşadı.

Milton'un eserinin büyük bir kıymeti de şahıslarına verdiği karakterden geliyor, Allah ile oğlu, hüviyetlerine yakışacak büyük bir ulviyetle mütecelli oldukları gibi Âdem'le Havva da ideal birer karı kocadır. Havva, en sonunda yılan şekline girmiş şeytana uyacak kadar zâf göstermekle beraber, çok faziletlidir. Şair ona İngiliz zevcelerinin, ve belki de kendi üç zevcesinin hassalarını veriyor.

Fakat bu eserin en harikulâde bir tarafı, en mel'un olması lâzımgelen Şeytanın en sevimli olarak, en enerjik ve canlı bir sima ile yaşatılmasıdır. Zaten çok dikkate şayandır. Göte'ye ve Alferd dö Vinji'ye kadar bütün şairler meleklerden ziyade şeytanların tasvirinde muvaffak oldular. Milton'un eserine yapılan bütün tenkitlerin müttefikan beğendikleri oradaki şeytandır.

Milton'un şeytanı yalnız fenalığın sembolü değil; şeytan bu mağlûp melek, en üstün kalmak için çabaladı, bütün hareketlerinde o üstünlüğü iadeye çalıştı. Âdem'e fenalık yapması fenalık için değil, onun yüzünden uğradığı bedbahtlığın telâfisi içindir. O kadar inatla Allah'a meydan okumak; Milton'un şeytanı isyan ve istiklâlin sembolü halinde yükseliyor ve bundan dolayı o eserde yaratılan şeytan sevimlidir. Milton'un böyle bir şeytan yaratmasını ondaki «Prütenlik» te, görüyorlar : Milton da saltanatın ceberutuna isyan etmedi mi?

Fransadaki tesirleri

17 nci asır klâsikleri için onun büyük şairliği Fransada meçhul kaldı. Pek kifayetsiz olmakla beraber onu Fransada ilk keşfeden Volterdir. Fakat onun ilk defa en çok tadına varan Şatobriyan oldu. «Kaybolmuş Cennet» i, «İlâhî Komedi» ve «Kurtulmuş Kudüs» le beraber Hıristiyanlığın üç büyük şaheser destanı olarak gördü.

Milton'un eserini kendi kalemiyle fransızcaya tercüme etti. Bu tercüme o kadar edebî olmamakla beraber Fransız nâsiri eserin aslındaki hareket ve kuvveti gösterebilmişti. O, eseri neye bu kadar sevdiğini de söyler: «Gençlikle ihtiyarlığın, endişe ve sulhün; yeis ve sürurun, akıl ve aşkın harikulâde bir eseri olduğu için.»

Milton'u Fransada asıl göklere çıkaran romantikler oldu. Lâmartin, ondan vecitle bahseder. Hügo, «Kromvel» mukaddimesinde Dante'yle beraber onu Şekspir'in hizasına çıkarır. Fakat Hügo'ya Milton'u iyi anlamıştı denemez. Çünkü o Dante cehennemini, Milton semanının ressamıdır der. Halbuki Milton'un eserinde en güzel parçalar ve en ölmez

şirler yalnız semaya ait olanlar değildir. Sahneleri gökte, yerde, cehennemde geçen o eserin cehennem tasvirleri, Âdem'le Havva'nın duaları, hele Şeytan'ın monologları en güzel yerlerini teşkil ediyor. Sonra Dante'ye de sadece cehennem ressamı denemez. Cehennem, İlâhî Komedi'nin üçte biridir. Hulâsa, Giymen'in dediği gibi, Milton'un o şaheseri şimdiki Fransada dahi şi'r'in aşılmaz bir şahıkası gibi görülmektedir.

F R A N S A [1]

[Villon — Marot — Ronsard — Rablais — Montaigne — Amyot]

Rönesans edebiyatı Fransada dahi kudemanın, yâni Yunan ve Lâtinin, ve bir de İtalyan edebiyatının tesiriyle 16 ncı asrın ikinci çeyreğinde başlayarak, 17 nci asrın ikinci çeyreğine kadar tam bir asır devam eder. Bu Rönesans, İtalya ve İspanya'dakiler kadar parlak olmadı; fakat onlardan hayırlı oldu. Çünkü İtalya ve İspanya rönesanslarından sonra büyük bir inhitat yüz gösterdiği halde Fransız Rönesansı aksine klâsik devrin şevketini hazırladı.

İtalyan edebiyatının inhitatı İspanya istilâsından ileri geliyordu, İspanya inhitatı da Hristiyanlığa, ve bunun neticesi orta zamanlığa bağlı kaldığından. Halbuki Fransa Rönesansı Hristiyanlıktan cezri olarak ayrıldı. Fransada ne İspanyadkai engizisyonlar vardı, ne de Almanyada olduğu gibi dinî reformun edebiyatı mihliyan derin çalkantısı.

VILLON : (1431 - 1489).

Fransız lirik şi'rinin en başında bu 15 inci asra mensup şair bulunuyor. İşin garibi Vilon en eski olmakla beraber 16 ncı asır Rönesansından ziyade daha sonraki devirlerin müjdecisi gibidir. Kendisi «büyük bir şair, fakat berbat bir adam» dı. Parisin fakir bir sokağında doğdu. Bütün hayatı yoksulluk içinde, açlıktan ve soğuktan inliyerek geçer.

Zekiydi, tahsilini erken bitirdi. Parası yok, fakat bilgisi çoktu. Bu

[1] Gerek Des Granges'in, gerek Guillemin'in «Ecnebi Edebiyatları» kitaplarında tabii Fransız edebiyatından bahsedilmediği için Fransız edebiyatı hakkında da esaslı olarak şu mehzazden istifade edilmiştir: B. Abry, C. Audic, ve P. Crouzet taraflarından yazılan «Histoire illustrée de la Littérature Française» 7 nci tab'ı, Paris, 1922, S. : 664. Diğer mehazlere müracaat edildiği zaman bunlar ya kitabın metni içinde, yahut hâmiş notlarında ayrıca işaret edilmişlerdir.

çokluğu, o yokluğu telâfi için kullanmağa kalkar. Hırsızlıkla para sahibi olacak. Şerirane bir hayat başlıyor. Nihayet eski bir kilise kapısında bir papaz öldürdü ve kaçtı. Kendini unutturup avdet edince Navar Kollejinin (şimdi Politeknik mektebinin bulunduğu yer) duvarlarını aşarak, kilitlerini kırıp beş yüz altın aşırđ. Hapse atılır. 11 inci Lui onu kurtarıyor. Yeni hâdiseler çıkarınca ölüme mahkûm edildi. Cezası güçlkle on sene Parisi terk etmeğe çevrildi. Ondan sonra izi belli değildir.

Bu yaman serseri içli ve titrek bir şairdi. 1456 da yazdığı «Küçük Vasiyetname» (Le petit testament) dan sonra 1461 de «Büyük Vasiyetname» yi neşretti. Bu iki eserde dolandırıcılar, sefiherler, ve fahişelerden mürekkep bayağı bir cemiyet hikâye edilir. Fakat eserler çok orijinal ve derin heyecanlıdır. Mutlak bir samimiyet, ve hakiki bir ruh asaleti içinde, azaplarını, cürümlerini, nedametlerini ve ıztıraplarını anlatır. Kendisi çapkındı, hırsızdı, katildi, fakat şiirlerinde hüznü bir nâdimdir. Hayatta yaptığına bak, kız; şiirde yaptığına bak, inle.

Villon, Fransız lirik şiirinin en başında bulunuyor. En başta dedik ki, o, Rönesanstan ziyade daha sonraki devirlerin bir müjdecisidir. Düşününüz ki, Fransız şiiri dört asır sonra Pol Verlen'in şahsında ve san'atinde yeni bir Villon bulacak.

MAROT : (1496 - 1544).

Villon, nev'i şahsına münhasır bir orta zaman sonu şairidir. Fransız Rönesansının asıl ilk şiir mümessili, Fransada ilk saray şairi, Fransız büyük klâsizmini müjdeliyecek ilk tohumları taşıyan mübeşşir; nihayet Fransız esprisi ve zarafetini şiirde ilk yaşatan san'atkâr Maro oldu.

Babası da şairdi, ilk şiir derslerini babasından öğrendi. Orta zaman tahsili görmekle beraber lâtinceyi de öğrendi. Birinci Fransuva'nın kız kardeşi Margerit'in hizmetine girdi [1]. Sonra kralın da himayesine mazhar oldu. Kendisi zarif bir salon adamıydı; şuh, neş'eli. ve iyi kompliman bilir bir salon adamı.

Fakat hayatının ikinci safhası hapisler, nefiyler, seyahatler, ithamlarla geçti. Buna sebep Protestanlığa mütemayıl olmasıydı. Yaşlılığında bile genç kalmış, hafif meşrepliği bırakmamış, serbest fikirli hâlis bir Fransızdı. Seyahatlerde oradan oraya atılarak, Cenevre gibi memle-

[1] Margerit'in kendisi de kalem sahibiydi Bokas'ın «Dekameron unu takliden hikâyeler yazdı. Fakat ömrü vefa etmediğinden bunları yüze çıkarmıyarak yetmiş ikide kaldı. Bokas'ta hikâye söyleyenlerin üçü erkek, yedisi kadındı, Margerit işi daha müvazeneleştirdi. Bir kaplıcada bulunan on asilzadenin beşi erkek beşi kadındır. Margerit Bokas'ın bütün taklitcilerini geçtiği gibi, Vantigem'e göre, şahıslara daha fazla ferdiyet ve hayatiyet vermek bakımından üstadı Bokas'ı bile geçer.

ketlere de serbest fikirliliğinden dolayı kabul edilmeyerek, nihayet İtalyada öldü.

Maro, büyük bir şair değildi, büyük ve terkiбі bir eser vermemiştir, lirik şiirler, manzum mektuplar yazdı. Hiçten şeyleri şişirmeği, mısralarına nükte ve zarafet katmayı iyi biliyordu. Histen çok fikirden ilham alırdı. Fikirleri çok orijinal olmamakla beraber ferdi değil, içtimaiydi. Bu itibarla 17 nci asır klâsiklerini andırır. Şiirlerinde hakikat ve samimiyetten ayrılmazdı. Bu itibarla da Fransız şiirini orta zamandan kurtarmıştı.

Maro aynı zamanda Fransız Rönesansının ilk ıslahatçılarındandır. Lâtincenin o devirdeki bazı şaheserlerini fransızcaya tercüme ettiği gibi kendi üslûbunda da Petrarka'nın tesiri görülür. Fransız karakterinin ilk kuvvetli tecellisi onda görüldüğü için Fransız Edebiyat Tarihi kendisine çok ehemmiyet verir. Onun inceliği sonra Lâfonten'de, Marivo'da, ve Müse'de daha sevimli bir hal alacak.

RONSARD : (1524 - 1585).

İlk defa yedi Fransız şairi Pleiade adıyla bir edebî mektep kurdular. Bu kelime bizim «Süreyya» veya «Ülker» dediğimiz «Yedi kardeşler» yıldızı manasınadır; o şairler de yedi tane oldukları için kendilerine o ismi verdiler. (Şimdi bu yıldızların biri görünmediği için onlar altı kardeş oldular.) Bu şairler cemiyetinin reisi Ronsar'dır. Kendisine «Şairlerin Prensi» denildi.

Ronsar, Vandôm asilzadelerindendi. Saraya intisap etti. Fakat kendisine sağırılık geldiği için, parlak bir istikbal vadeden o vazifeyi bırakmağa mecbur oldu. Yedi sene kendini eski Yunan ve Lâtin eserlerinin tetkikine verdi. Yunan eserlerinin güç nüfuz edilen güzelliğine erişti. Fransızlar kendisine bayılıyordu. Şöhreti Avrupaya da yayıldı. Arka arkaya üç kral ona mühim ihsanlarda bulundular. Protestanlarla Katoliklerin o meşhur din mücadelelerinde kendisi Katolikler tarafını tuttu.

Ronsar'ın en büyük hizmeti lâtincenin hâkimiyetine karşı fransızcanın istiklâl bayrağını açmasıdır. Zaten riyasetinde bulunduğu Pleiade'ların iddiasınca Fransız lisanı yunanca ve lâtinceden aşağı değildi. Yalnız fransızca'yı zenginleştirmek için o iki dilden bol bol kelime aldılar. Bu yüzden Ronsar'ı anlamak biraz güçtür. Kendisi de Romalı ve Yunanlı olmıyanlar beni kolay anlıyamazlar, diyordu.

Yunan ve Lâtinden olduğu kadar İtalyan edebiyatından da müteessirdi. Muasır İtalyan şairlerini taklit etti. Petrarka kadar mükemmel değil, fakat tenevvü itibariyle ondan zengindir. «Odes» larında Pindar'la Virgil'i taklit eder. «Les Amours» namındaki aşk şiirleri üç maşukasına ithaf edildi. «La Franliade» isimli destanı yarım kalmıştır. En güzel şiirleri «Les discours» da toplandı.

Zamanında o kadar taklit ediliyordu ki, kendine hücum edenlere karşı: «Sizler tebaasınız ve ben sizlerin kralınızım» diyordu. Hakikaten birçok tebaası oldu. Fakat ölümünden sonra Fransada unutuluverdi. 17 nci ve 18 inci asırlar Ronsar'ın ismini bile anmadılar. Onu nisyanından kurtaranlar romantikler oldu. Fakat onlar da Ronsar'ın hakkını tam veremediler. Onun rolünün kıymeti ve mevkiinin yüksekliği asıl son zamanlarda meydana çıkarıldı. Ronsar, asırların tozunu silkererek yeniden dirilmişti.

O, Fransız şi'rine yeni bir kan aşıladı. Şi're o kadar ahenkli bir ritm koydu ki, bunu sonra ancak Lâfonten'de ve daha sonra Hügo'da bulabileceğiz [1]. Van Tieghem'e göre o Petrarka'dan sonra kendi zamanına kadar gelen şairlerin en büyüğüdür. Esas me'hazimiz olan Fransız Edebiyat Tarihi onu başlı başına bir mektep addediyor. O aynı zamanda Fransız şi'rine yeni şekiller getirdi ve mevcut şekilleri ıslah etti.

RABLAİS : (1494 - 1553).

İşte yalnız Fransa'nın değil, dünyanın da en orijinal simalarından biri. Daha talebe iken Fransa dahilinde büyük bir tetkik seyahati yaptı. Sonra bu seyahatleri Fransa haricine çıkardı. Hele İtalyaya üç defa gitti, her üçünde de uzun uzun kaldı. Baştan papazdı, sonra ruhanîliği bırakarak doktor oldu. İlim ve tabiiyata meraklıydı. Zamanının hemen bütün malûmatına vâkıf bulunuyordu.

Rable, Fransızların büyük bir efsane hikâyecisidir, Fransız dilinin ilk azametli nâsiridir. Şaheserinin adı beş kitaptan mürekkep olan Pantagrüel'dir. Bu İspanyolların Amadisleri cinsinden şövaleresk bir roman: fakat Rable'nin dehâsı o harikulâdeliklerle, devler ve büyülerle dolu hayalât romancılığını yeni bir realizme doğru götürdü.

Bu beş kitap ayrı ayrı tarihlerde yazılmıştır. İlk defa 1533 te Pantagrüel adıyla çıkardığı ilk kitap rağbet görünce bir de bunun babası Gargantua'yı yazdı ve bu evvelkinin methali mahiyetinde olduğu için birinci, ve asıl birinci de ikinci kitap addedildi. Rağbet devam ettiği için Rable sonra «üçüncü kitab» ı ve ölümünden birkaç sene evvel de «dördüncü kitab» ı neşretti. Ölümünden on sene sonra neşredilen «beşinci kitab» in ona aidiyeti şüphelidir. İhtimal ki Rable'den kalma notlardan istifade suretiyle o eseri başka bir muharrir kısmen veya tamamen yazmıştır. Önce bu beş kitaplık eserin kısaca mevzuunu görelim:

Asıl kahramanın babası olan Gargantua yaman bir devdir. Baştan kötü bir Orta zaman tahsili görmüştü. Sonra Parise gelerek iyi bir terbiye aldı. Babasının diğer bir devle yaptığı bir muharebede fedakâr bir arkadaşının yar-

[1] Cinq Cents ans de littérature Française, S. : 14. (Hachette, 1935, Paris).

dumile muarız tarafa galebe çaldı. O arkadaşının bu hizmetine mükâfat olmak üzere bir manastır yaptırarak ona bağışlıyor.

Fakat bu manastır bildiğimiz cinsten değil, bambaşka bir tarzdadır. İsmi bile Yunanca «arzu» mânasına gelen Thélème'dir. Buranın sakinleri, yâni rahip ve rahibeler, istedikleri gibi yaşarlar. Hepsi âlimdir, dört beş lisan bilir, nesir ve şiir yazabilirler. Birisi birşey isterse hepsi birden onu yapar. Manastırın kapısında mürailerin ve sofuların buraya ayak basmaması yazılıdır. Orada yaşayanların düsturu «İstedini yap» dan ibaret, burası hayat yeri.

Eğer birinin oradan ayrılması lâzım gelirse tek olarak değil mutlaka çift olarak ayrılacaktır. Çünkü erkek ve kadın kendilerine denk olan eşi ancak orada bulabilirler. Evlenen bu çiftler ölüncüye kadar mesuddurlar. Manastır-daki ideal hayatı kendi aile ocaklarında yaşatırlar. Onların sevimli hayatlarının sonunda dahi düşün zamanındaki kadar kuvvetlidir.

İkinci kitapta Gargantua'nın oğlu Pantagruel doğar. Bu dev yavrusu doğar doğmaz «Bana içecek bir şey verin» der. Belli, hayatla dolu bir çocuk, tahsil için Parise gider. Orada Panurge namında gayet şakrak, becerikli, kurnaz bir arkadaş buldu. Onunla bir çok sergüzeştlere atılırlar ve devleri yenerler.

Üçüncü kitapta Panurge evlenecek. Fakat evlenmeden önce evlilik hakkında bir çok kimselerin fikirlerini soruyor. Sadra şifa verecek kat'i bir cevap alamaz. Pantagruel ona bir meczubu tavsiye eder, onda ermişlik hassası var. Meczub ona boş bir şişe verir. Bunun manası «Mukaddes şişe» yi bul demektir. Mukaddes şişe uzak bir mabettedir. İki yoldaş onu bulmak için seyahatlere çıkarlar.

Dördüncü ve beşinci kitaplar seyahatle geçer. Bu seyahatlerde varılan ülkeler hep «remzi» dir. Şikanu ülkesi hakimler diyarıdır. Diğer ülke Protistanlar diyarı, öteki ülke Katolikler memleketi. Başka ülke Lâtin diyarı, daha başkası iskolâstik âlimler memleketi : İki yoldaş oralarda hep hicivlerle meşguldürler. Bütün diyarların hicivli tasvirleri yapılır.

Nihayet «Mukaddes şişe» nin bulunduğu ülkedeki mabede vardılar. Mukaddes şişeden bir kelimelik bir ses çıktı. Bağrahibe bu sesin manasını izah eder : «İçiniz» içmek, yâni hayatı tatmak; hatırlıyoruz, Pantagruel'de doğunca «bana içecek bir şey veriniz» demişti.

Bu harikulâde eserin bir san'at tarafı, bir de fikir ve felsefe tarafı var. San'at bakımından eser taşkın bir muhayyilenin hikâye etmek sırrını bilen hünerleriyle dalga dalga akar gider. Yer yer nükteler, istihzalar, alaylar, güldürüşler, yer yer ciddî bir talâkat, canlı tabiat tasvirleri, sıcak hayat ihtirasları; bir yandan soytarıca şakalar, kaba iğrençlikler, ve yüz kızartacak açık saçıklıklar; hem zaman zaman delice bir hayal, ve yer yer hakikatten ayrılmıyan samimî bir realizm.

Onun bu san'at manzarası tabiat telâkkisinden ileri geliyor. İnsan mukaddes kitapların dediği gibi mücrim değildir. İnsan iyidir, dünya güzeldir, hayat tatlıdır. Sevki tabiilerimize uyduğumuz için değil, tabiate uymadığımız için kötü olduk. Tabiatın herşeyi güzeldir. O da işte onun için tabiatı herşeyile aksettirdi. Rable'nin dehâsı işte bu noktadan hareketle ilerdeki Fransız realizmine zemin hazırlamış oluyor. Onun ehemmiyeti ve tesirinin büyüklüğü buradan gelir.

Belki bundan da mühim tarafı Rable'nin lâikliğindedir. O, açıktan açığa Hristiyan dinine aleyhtardı. Eseri hep kilise aleyhine hicivlerle dolu. O asırda bunu yapabilmek büyük bir medenî cesaretti. Şahıslarının efsaneden alınmasına rağmen onların çok sevilen orijinal tipler oluşu serbest fikirliliğin Fransız millî karakterine uygunluğundan ileri geliyor. O, insanların hep hür olarak yaşamasını istedi. O, bu eseriyle Fransız hürriyetçiliğine tâ on altıncı asırda bir sembol oluyor.

Onun felsefesi nikbinliğe ve hayat iştihakına istinat eder. Bu itibarla da onun felsefesi iyi yaşamağa bayılan Fransız karakterine uygundu. Bu derin bir felsefe değildi, fakat pratikti. O, ceza veren Allah'ı tanımaz. Onun Allah'ı Eflâtununki gibiydi. İnsanlar kendilerini ilme vererek ve tabiatten ayrılmıyarak mes'ut olurlar. İlâhiyat münakaşaları boş şeylerdir ve din kavgaları zavallılıktır. Ne varsa müspet ilimlerde var. Rable'nin tesirindeki derinlik işte bunlardan geliyor.

MONTAİGNE : (1533 - 1592).

Rable'yle beraber 16 ncı asır fransızcasının en büyük nesir üstadıdır. Yalnız Rable'nin nesri efsanevî hikâyede, bunun nesri ise felsefe sahasında tecelli etti. Montenyi'nin zamanı Protestan ve Katolik harplerinin çalkantı devrine raslar. O karışık devirde yetişen tek büyük ehliyet kendisidir.

Kendisi asılzadelerdendi. Taşdığı isim de şatosunun isminden gelir. Lâtinceyi beşikten öğrenmeğe başladı. On üç yaşındayken en muğlâk lâtince takrirleri takip edebiliyordu, mahallî parlâmenlolarda azalık, sonra Bordo belediye reisliği yaptı. Seyahatlerde bulundu. Maksudı sıhhati için nâfi maden suyu aramaktı.

Otuz yedi yaşındayken şatosunda sekiz sene inzivaya çekildi. «Kalem denemeleri» manasına gelen Essais'lerini bu zaman içinde yazdı. Bunları kitap kitap neşrediyordu. Bu azametli eser 107 mebhasten ibaretti. Bu mebhaslerin kimi kısa, kimi de 200 sahife tutacak kadar uzundur. Sonra bu bahisler arasında insicam da yok. O, zevki için yazdı. Aklına geldikçe fikirlerini kâğıda döküyor. Onun için mebhasler birbirine aykırı gibi; fakat onların hepsini birleştiren tek bir büyü var: Montenyi'nin şahsiyeti.

Bütün eser onun kendisidir. «Âlem beni eserimde ve eserimi de bende tanıdı» diyor. Zaten eserinin büyük kıymeti de buradan gelir. Kendini tetkikle insanlığı anladı. Fransızların «Kendinden dışa gitme» dedikleri tarzın ilk muharriri odur. Bütün moralist muharrirler ya doğrudan doğruya, ya bilvasıta onun tesirinde kaldılar.

Montenyi'ye septik, yâni şüpheci denir. O, ne aklımızın ne ilimlerimizin kat'î hakikatleri yakalayamadığını gördü. Filozoflar birbirini

cerheder, âlimlerin sözü birbirini tutmaz, milletlerin hareketleri birbirine uymaz. Böyle olduğu için hakikat diye bir şeye saplanıp kalmamalı. Fakat Montenyi'nin septizmi felsefesinde bir gaye değil, bir vasıttır.

Biraz şüpheli olmalı ki, musamahakâr olabilelim. Saadetin birinci şartı bundadır. Diğer şartı da ihtiraslarımızdan kurtulmakta görüyor. Saadetimiz ihtiraslarımıza karşı göstereceğimiz istiklâlî bağlı. Sonra insanları en çok bedbaht eden ölüm korkusunu da yenmeliyiz. Korkunç olan ölüm değildir, çünkü ölüm herşeyi siler götürür, korkunçluk ondan korkmaktadır.

Montenyi'nin üslûbu sade, tabii, fikirlerini ifadeye en uygun gelecek kelimeleri seçmeyi bilen, bu fikirleri yeni mecazlarla canlandırarak, açık, kolay, ve ihtimamsız gibi görünürken canlı ve renkli bir ifade altında çeşitli bir eda ile bazen ciddi, bazen müstehzi, şimdi talâkatlı, şimdi teklifsiz bir tavır alarak, kariini heyecan ve hayalete değil, düşünmeğe sevk etmekle beraber, yine onu cazibeli şekilde sürükleyen bir üslûptur.

Montenyi'de rönesansın sonu ile klâsizmin başı birleşti. Klâsiklere üslûbunun tabiîliğiyle tesir etti. Onu Katolik İspanya ve dinî reform ile uğraşan Almanya az tanıdı. Fakat Montenyi'nin İngilteredeki tesiri mühim olmuştur. Orada «Ese» tarzının taammümüne sebep oldu. Onun insan portreleri çizmekteki mehareti, uyanık ve ince zekâsı, selim zevkiyle derin görüşü herkesi meftun ediyordu.

Montenyi, eskilerden en çok Lâtin filozofu Sênèque'i (bak, S. : 134-135) ve Yunanlı Plütark'ı (bak, S. : 59-61) beğeniyordu. Van Tigem'e göre Montenyi her ikisinden daha derin ve daha mütenevvidir.

Tercümecilik ve Amyot :

Maro'nun bazı lâtince şaheserleri tercüme ettiğini söylemiştik. Fakat tercümecilikte asıl şöhreti Amyot kazandı. 1513 te doğup 1598 de ölen Amyo'ya Plütark'tan bahsederken temas etmiştik (bak, S.: 60). Onun, o son Yunan müverrih ve mütefekkirinin «Müvazi hayatlar» ını fransızcaya maledişi «Serbest tercüme» şeklinde olmuştur. Yâni eseri kendine malederek tercüme etti. Plütark'ın kitabı oldukça çetinceyken Amyo'nun tercümesi gayet yumuşak oldu ve kitap çok beğenildi. O kadar ki, Van Tigem'in dediği gibi Fransız Rönesansında bu tercümenin rolü telifi eserlerden daha fazla oldu. Çünkü «kadîm âlem» i Fransızlara en çok ve en önce bu tercüme sevdirmişti.

Bu eserin ikinci bir rolü de şu oldu: Yunan, Roma ve Şark medeniyetlerinin karıştığı devirde yaşayan Plütark o medeniyetleri yekdiğendinden pek ayırmaz. Amyo ise bu ayrılığı büsbütün kaldırdı. Onun için 17 nci asır klâsikleri «kadîm âlem» e «tek âlem» halinde baktılar.

Ayrı medeniyetleri bir gösteren bu gözlük onların gözüne Amyo'nun eseriyle takıldı.

DIĞER MİLLETLER VE REFORM

[Almanya :Luther — Fransa : Calvin]

Avrupa edebiyatına sonraları mühim dâhiler verecek olan Almanya, İskandinavya, Lehistan gibi ülkelerde ne Rönesansta, ne de ondan sonraki 17 nci asır klâsik devrinde mühim bir edebî hareket görülemez. Bunun sebebi bilhassa Almanya ve İskandinav'yadaki dinî reformdu. Büyük din çalkantıları oralarda fikirleri ve kütleleri kendine çekti. Ne dinle alâkasız eski Yunan ve Lâtin edebiyatlarının ne de zevkperest ve müşrik İtalyancılığın şaka götürmez itikatlar diyarı olan oralarda yeri ve tesiri olamazdı.

Reform yâni dinî ıslahat İncil'lerin millî dinlere tercümesiyle başlar. Mukaddes kitaplar iskolâstik bir zihniyetle yapılmış noksan bir lâtinçe ile yazılıydı. Halk bunları anlamazdı. Din reformcuları mukaddes kitapları millî dillerine tercüme ederlerken aynı zamanda edebiyat reformlarına da zemin hazırlamış oluyorlardı. Çünkü bu sayede millî dilleri edebî bir dil halini alıyordu. Meselâ büyük din reformcusu Lüter'in İncil tercümesi almancanın edebî dil oluşuna başlangıç addedilir.

LUTHER : (1483 - 1546).

Saksonyada fakir bir madencinin oğluydu, iyi bir tahsil yaptı. Papazlık mesleğine girdi. Çok temiz bir dindardı. Dinî bilgilerini artırmak için Romaya gitti. Halbuki Papalığın merkezinde hakikî dincilik yerine din ticaretinin alıp yürüdüğünü gördü. Din namına sefahet ve kutsiyet hislerinin istismarı: Katolik kiliseden bütün ruhiyle istikrah eden Lüter, Almanyaya dönünce 1517 den itibaren din reformculuğuna başladı.

Mukaddes kitapların bozuk lâtinceli metinleri noksandı. Onları tam metinli ibrance ve yunanca nüshalardan, o dilleri iyi bilen mütehassısların yardımıyla, Almancaya nakletmeğe başladı. Fakat almanca ne edebî dildi, ne de tek dildi. «Avrupa dillerinin menşei» bahsinde gördük ki, şimal ve cenup lehçeleri diye iki büyük kısımdan mürekkepti.

Lüter zeki bir dirayetle yaptığı tercümede iki lehçeden de istifade ederek ikisinin ortası bir lisan kullandı. Bu suretle bütün Almanlığa mahsus tek bir edebî dile imkân hazırlanmış oluyordu. Lüter'in üslûbu sade, hattâ

bazen âmiyane fakat asabî ve canlıydı. Halka bu tabîî dil kolayca yazı-lıvermiş gibi geliyor. Halbuki Lüter her mefhumun karşılığını bulmak için neler çekmişti. Bazen bir kelime uğrunda günlerce uğraştığı olurdu.

Lüter yalnız İncil'i tercüme etmedi, İlâhiler ve dinî kasideler de yazdı. Tabîî bunların yüksek bir san'at kıymeti yoktu. Fakat o, Alman-lığa bir edebiyat veremediyse de edebiyat için ilk şart olan edebî dilin esasını verdi. Uyandırdığı din hareketi Almanyadaki Rönesansı boğmuş-tu, bu zarara mukabil Almanlığın kazancı Lüter'in âdeta yeniden ya-rattığı o edebî dildir. İki lehçeli konuşma halk dilini onun kalemî ha-mur ederek umumî bir yazı dili yaptı.

Lüter'in tesiri yalnız Almanyaya münhasır kalmış değildir. Onun doğrudan doğruya şakirdi olan Petri adındaki İskandinavyalı Chronique namındaki eseriyle İsveç halkının ilk fikir terbiyecisi oldu. İsveç edebi-yatı dahi Almanlar gibi ilk edebî eserlerini o kitapla kazandı.

Dinî reform Lâtin memleketlerinde tutunamadı. Ne İtalya, ne İs-panya, reformu semtlerine uğratmadılar. Reform yalnız Fransada kısa bir müddet için mühim bir rol oynadı. Bu rolün kahramanı da meşhur Calvin'dir. Buna Lüter'den sonra Protestanlığın en mühim siması ola-rak bakılır. O, Protestanlığın ikinci bir kutbu oldu.

CALVIN (Kalven) : (1509 - 1564).

Yalnız Protestanlığa değil, fransızcanın dinî edebiyatı itibariyle de mühim bir mevkii haizdir. Fransıyanın Nyon şehrinde doğan Kalven es-kileri iyice tetkik edip bir «ümanist», yâni Yunan ve Lâtin âlimi ol-duktan, ve Lütercilerle tanışarak Protestanlığı kabul ettikten sonra bu yeni dini Fransada neşre başladı. Fakat birçok tazyiklere maruz kaldı-ğından Fransayı bırakarak Cenevreye gitti. Oranın «Pastör» ü yâni baş ruhanisi oldu.

İşte muazzam eseri olan «Hristiyanlık Müessesesi» manasındaki «Institution Chrétienne» i orada baştan lâtince olarak yazdı. Onu sonra fransızcaya tercüme etti. Bu eseriyle kendisinin yüksek bir din filozofu ve mütefekkeri olduğunu meydana koymuştu. Kalven hem çok münevver, hem de koyu dinciliğinden dolayı çok mutaassıptı.

Bu şiddet ve taassubundan dolayı Cenevreden atıldı. Fakat o, fikir yüksekliğinden dolayı da birkaç sene sonra yine Cenevreye çağırıldı. Bu sefer memleketin bütün idaresini bir diktatör halinde eline alıyor. Bir taraftan Cenevre akademisini kuran bu münevver adam, diğer ta-raftan bazı Protestan aleyhtarlarını öldürtecek ve hattâ diri diri ateşte yaktıracak kadar enkizisyonculuk gösteriyordu.

Kalven'n kitabının ehemmiyeti şuradan geliyor: O, bu eserle orta

zaman dincilerinin iskolâstik zihniyetinden büsbütün ayrıldı, eski Yunan ve Lâtini iyi bildiği için o da delillerinde akla, tecrübeye ve ruha istinat etti. Rable'de Fransız Rönesansının lâikliği tecessüm etmişti; o rönesansın dinciliğini de Kalven temsil eder.

Rable gibi o da Katolik kilisesinde Hıristiyanlığın bozulduğunu kabul ediyor, fakat Rable gibi kemali tabiatte ve müspet ilimde görmez. Tabiat tam değil noksandır, onun noksanlığını din telâfi edebilir. Üslûb biraz kuru olmakla beraber çok sade ve metîn olduğu için onun eserine Fransız Edebiyat Tarihinde büyük ehemmiyet verilir.

RÖNESANSA UMUMÎ BAKIŞ

1. — RÖNESANS ÂMİLLERİ:

Avrupa Rönesansı denen ve bugünkü medeniyeti doğurduğu için yer yüzünün en büyük ve en derin inkılâbı olan bu azametli hareketin tarih, objektif diyebileceğimiz, dış âmillerini sayar: Coğrafi keşiflerin büyük hareketler meydana getirerek iktisadî inkişafı artırması, yine coğrafi keşiflerin bazı kilise akidelerini yalana çıkarması yüzünden Papalık itibarının azalması, Katolikliğe karşılık Protestanlığın patlaması, Haçlı seferlerinden sonra Avrupa milletlerinin birbirleriyle yaptığı harpler ve istilâlar neticesinde temasların ve bilgi mübadelelerinin çoğalması, topun inkişafıyla derebey şatolarının yıkılarak krallıkların kuvvetlenmesi gibi birçok sebepler ve hele matbaanın icadiyle ilim ve san'at intişarının büyük çapta genişlemesi.

Avrupa Rönesansının «iç âmil» diyebileceğimiz asıl büyük ve yaratıcı sebeplerini ise bu kitabın başındanberi görüp gelmekteyiz. Bunlar eski Yunan medeniyetini Avrupaya tanıtan âmillerdir. Bu olmasaydı dış âmiller hiçbir şey yapamazdı, onlar iç âmillerin yarattığına sadece «hız» verdiler. Hız vermek için hız verilecek bir şeyin olması lâzımdır.

İşin kerameti Avrupanın bin yıllık orta zaman karanlığından eski Yunanın aydınlığına kavuşmasıyla başlıyor. Bunu yapan âmillerin en başında ise orta zamandaki İslâm medeniyeti geliyor. Gördük ki Avrupa üç, dört asır, bilhassa Fârâbî ve İbni Sina gibi büyük Türk dâhiline çiraklık yaptı.

Yalnız İslâm ve Türk medeniyeti Avrupaya müspet ilimlerin, tababetin, ve felsefenin ışıklarını vermişti. Yâni bu medeniyet üç, dört asır Avrupanın kafasını aydınlattı. Fakat burada edebiyat ve san'at yoktur. Avrupa Rönesansı işin o tarafını da Lâtinlerden aldı. Avrupa Rö-

nesansının, yâni onu Yunana kavuşturmanın ikinci büyük âmilî olarak Lâtini görüyoruz.

İslâm medeniyeti yalnız kafa, Lâtin medeniyeti yalnız kalb; ikisi de ayrı ayrı yarım; Avrupa Rönesansı bu iki yarımı ayrı ayrı alınca tam ve bütün bir medeniyet oldu. O rönesansın derinliği, şumullüğü, doğurduğu bugünkü medeniyetin azameti işte o bütünlükten gelir.

Lâtin edebiyat ve san'atının Avrupa Rönesansına geçişi gördük ki, 14 üncü asırda yetişen «Üç Büyük Toskanalı» ile olmuştu. 15 nci asırda da İtalyan ümanistleri eski Lâtin ve Yunanın tanınması işini inkişaf ettirdiler. Şu halde Avrupa Rönesansının iç âmillerinden üçüncüsü olarak İtalyayı görüyoruz.

2 — BİR EFSANENİN DEFNİ :

İşte işin bütün hakikati böyleyken eskidenberi kökleşmiş bir efsane vardır: Gûya Rönesansın en mühim âmilî İstanbulun Türkler tarafından zaptı imiş. Barbar Türkler Bizans'ı aldılar, fakat Bizans'tan sandık sandık kitaplarla Avrupaya kaçan âlim papazlar Avrupa milletlerine eski Yunanı tanıttılar. Bu suretle Rönesans doğdu. Türklerin bir Hristiyan devletini ortadan kaldırması gibi bir şerre karşı bütün Hristiyan Avrupa da medeniyete ermek gibi yüksek bir hayra kavuştu. Şu halde medeniyet âlemi Türklerin o zaferine teşekkür etmeli!

Bugünkü medeniyetin doğuşunda Türke menfî bir rol vermek istiyerek sırf Bizans'ın Müslümanlar tarafından zabtına hınçlanan Hristiyan taassubunun doğurduğu bu gafilâne efsaneyi yine onların bitaraf âlimleri gömdüler. 15 inci asır Venedik membalarına ve diğer vesikalara müracaat ederek Laybayer'in İstanbula dair yazdığı kitaba istinaden bundan onbeş yıl evvel «Türk Teceddüt Edebiyatı» nda (S: 49) şöyle demiştim:

«Barbarlar'ın Roma'yı istilâsı «Kurunu ulâ» yı kapamıştı. Türklerin Bizans'ı fethi de «Kurunu vusta» yı kapadı. Garbın mutaassıp müverrihleri bu ikinci hâdiseyi de bir «Barbar istilâsı» gibi telâkki etmek istedi. Halbuki ikinci hâdisiye daha dinç bir medeniyetin daha çürük bir medeniyete tabii galebesinden başka birşey değildir.

Biz Bizans'ı alırken yalnız askerlikçe değil, fence, ilim ve irfanca, seviyyece, herşeyce Bizans'tan yüksektik. Mutaassıp ve gazezkâr müverrihler Bizans'ı alışımızı tarihe bir medeniyet beldesinin bir harabeye çevrilişi gibi takdim ediyorlar. Halbuki biz Bizans'ı almakla en zavallı bir harabeyi en bediî bir mamûre yaptık.

Bunu biz söylemiyoruz. Laybayer'in İstanbula dair kitabı bunu pek güzel izah eder: Fetihten evvel seksen bin nüfuslu bir kasaba olan Bizans bir asır sonra tam on misli bir şehir oldu. Aldığımız Bizans dar ve pis sokakları, bodur ve sıska evleriyle zavallı bir beldeydi ve şişman bir kadın

endamiyle yükselen Ayasofya bu beldeye hiç yakışmıyordu. Biz Bizansın on asırda doğurduğu bu tek kubbeye mukabil de iki asırda on kubbe yarattık.»

İşin garibi on beş sene sonra, 1938 baharında, Sorbon'da İstanbulun yeni plânına dair verdiği konfransta «Fransız arkeoloji enstitüsü direktörü Gabriel [1] dahi salâhiyetli lisanile, anha minha, aynı şeyleri söylüyor. Paristen çekilen telgrafla Türk gazetelerine hûlâsası bildirilen bu sözleri «Cümhuriyet» gazetesinin 12 nisan 1938 tarihli nüshasından aynen alıyorum:

(Gabriel konfransında İstanbulun Bizans zamanındaki plânını göstererek «Türklerin İstanbulu aldıkları zaman Ayasofyadan başka saklanmağa lâyük bir abide bulunmadığını, Bizans eserlerinin daha Bizans zamanında ve onların elinde harap olduğunu» söylemiş ve demiştir ki: «Türkler yalnız bulduklarını saklamakla kalmadılar. Fakat şehri yeni baştan yaptılar. Yedi tepenin üstüne yedi muhteşem abide kondurarak ona bütün dünyada eşsiz olan güzelliğini verdiler.»

Bizans'tan sandıklarında istif istif kitaplarla kaçan bilgili bilgili âlimler, hayır efendim, Bizanstan yakası yağlı bir iki papaz kaçmış ve onlar Yunanca birkaç eseri Avrupaya tanıtmış olsalar bile bu Avrupa rönesansını doğuran âmiller yanında devele kulak değil ummanda katre bile olmaz.

3— RÖNESANS EDEBİYATININ VASIFLARI:

a, Dört milletin rönesanstaki edebî vaziyetlerini gördük. En başta ve en dev millet olarak İtalya duruyor. Birinci ve ikinci rönesanslarındaki üçer dehâsile Avrupa edebiyatına gürbüz bir kaynak vazifesi gören İtalya, ondan sonra romanda Servantes'i, komedide üç dört dehâyı yetiştiren İspanya gelmektedir. Rönesansı biraz geç başlıyan İngiltere Sekspir'ile yalnız rönesansın değil bütün zamanların en heybetli himalâyasını fırlatıyordu. Fransada dahi Rable gibi harikulâde bir orijinal şahsiyet ve Montenyi gibi derinlikle zarafeti birleştiren bir mütefekkir gördük.

b, Rönesansın hemen bütün şairlerine nâsirlerine, hikâyecilerine ve tiyatrocularına bakınız, orta zamanın mücerred kültürü yerine hepsinde

[1] Meşhur arkeoloklardan ve İstrazburg'la İstanbul üniversiteleri profesörlerinden olan Albert Gabriel'in «Monuments Turc d'Anatolie» ismindeki «Anadolu Türk Abideleri» ne ait iki ciltlik muhallet eserinin birincisinde Kayseri ve Niğde, ikincisinde Amasya, Tokat, ve Sivas abideleri zikredilir.

Birincisi 1931, ikincisi 1934 te neşredilen bu kemiyetçe de keyfiyetçe de azametli eserin bir an evvel türkçeye maledilmesi en hayırlı hizmetlerden biri olacaktır. Bu büyük kıtadaki eserin tab'ı gibi fotoğrafları da harikalar harikası denecek kadar güzeldir.

realiteye, tabiata, ve hayata giden bir meyelân görülür. Rönesansçılar sa-
tuh olmaktan çıktılar, hacimleşiyorlar. Bu, iskolâstikten ayrılmaktı. Kuru
mantık yerine tecrübeyi ve insanı bulmak.

Bu sahada iki büyük dehâ; biri İtalyada Leonar dö Vinci, ilme esas
olarak tecrübeyi ileri sürüyor; diğeri İngiltere'de Bacon (Beykın), iki
ciltlik eserinin birincisiyle «eski» yi yıktı, ikincisiyle «yeni» yi kurdu.
Fransa'da da Montaigne iskolâstik medreseye karşı «şubhe» yi saldırttı.

c, Rönesansçıların hepsinin müşterek umumî damgası hepsinin üma-
nist oluşu, yâni Yunan ve Lâtin kudemasını bilişleridir. Zaten bu, rönesans-
sın mahiyeti icabıydı. Avrupa orta zamanın karanlığından kurtulup röne-
sans denen «Yeniden doğma» ya eskiye kavuşmakla nail oldu. En çok
kendile dolu olan Şekspir'in bile eskileri nasıl bildiği onlardan birçok mevzu
almasıyle bellidir.

d, Ümanistlik dolayısıyla lâtince itibardadır, onların çoğu, yine gör-
dük ki, iyi Lâtince biliyorlardı. Fakat buna mukabil millî dillerde istik-
lâllerini kazanmak için hamle ediyorlar. Kadîm kültürü millî dile aşlamak,
rönesansın hüviyeti buradadır. Fransız «Pleiad» cıplarının prensipleri
bu millî dil davasında haklı oldukları noktalarla zayıf oldukları noktaları
açıkça gösterdi:

Fransız lisanını ilerletmiyenler cahillerden ziyade mütebahhirlerdi.
Bunlar hep lâtinceye ehemmiyet veriyorlar. Halbuki insan ancak ana dilin-
de yaratıcı eser verebilir. Başka dilde eser yazarsa gölge kalır. Doğru. Fakat
onlar dilin zenginleşmesini yabancı kelimelerle doldurulmasında gördüler.
Halbuki bu, Fransız dilinin bünyevî dehâsına uygun değildi. Bizim osman-
lıcının türkçeye uymaması gibi; burada aldandılar.

e, Bir derece İspanya haric, rönesansçılar az Hristiyan, ve çok insan-
cıydılar. Hristiyanlıktan uzaklaşmaları orta zamandan ayrılmak için lâzım-
dı İspanyollar bunu yapamadıkları için rönesansın ilk hızıyla kazandıkları
mes'ud mesafeyi sonra kaybettiler. İnsancı oluşları da ümanistlik icabıdır.
Yunana gitmek, dine değil insana gitmektir. Rönesansçıların en güzel tarafı
bu körpe insanlık idealinde görülür. Rönesansçılar hristiyanlık gibi göğ
değil yerdeki insana baktılar.

Bu, «lâiklik» ti. İki büyük lâik, biri İtalyada Makyavelli, kiliseye sal-
dırdı ve devletle cemiyetin kuvvetini ahlâkla dine istinaddan kaldırarak
siyasî bünye üzerine oturttu. Bu, yeni devri eskiden ayırıştır. Diğeri Fran-
sa'da Rablais, eserinde dinî kilise yerine lâik kiliseyi kurdu ve aristoculuk
yapan «hakim-i sâni» yi hicvederek Molyer'in «Le Mariage forcé» sindeki
tipin yaratılmasına sebep oldu.

[İkinci cildin başında «Klâsik devrin umumî vasıfları» anlatılırken
17 nci asırdaki klâsik devirle 16 ncı asırdaki rönesansçılar mukayese edil-
miştir. Rönesans devrinin karakteristik vasıflarını tamamlamak için o bah-
se de müracaat edilmesi lâzımdır.]

RÖNESANS EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

İTALYAN EDEBİYATINDAN :

DANTE'den :

1. — Cehennem (İlâhî Temaşa'dan):

Ragıp Rıfkı, 1932, (17X25) eb'adında 66 sahife. Ordunun Kütüphanesi, İstanbul. Fi.: 60 K.

Dante hakkında eskiden ancak müteferrik parçalar tercüme edilmişti. Bir kitap halinde eser yoktu. İlk defa Ragıp Rıfkı tarafından bu küçük eser neşredildi. Fakat bu «İlâhî komedia»nın yalnız birinci kısmı olan «Cehennem» e aittir. Bu da tabii aynen tercüme değil hûlâsa halindedir.

2. — Dante ve Divina Komedia (Dante ile ilk temas) :

Nüzhet Haşım Sinanoğlu, 1934, Devlet Matbaası, İstanbul, S.: 106, Fi. 35 K.

Nüzhet Haşım epeyce zaman hariciye memurluğu vazifesiyle kaldığı İtalyadan bize biri bu, biri Petrarka'ya, biri de İtalyan edebiyatı antolojisine ait olmak üzere şimdilik üç kıymetli eser verdi. «Dante ve Divina komedia», Devlet matbaası tarafından çok nefis ve dikkatli surette basılmıştır. Kitapta güzel beş altı fotoğrafla cehennem, âraf, ve cennete ait üç kroki vardır.

Bu kitaptan evvel Ragıp Rıfkı'nın eseri neşredilmekle beraber müellifin kitap serlevhasının altına «Dante ile ilk temas» demesi haklıdır. Çünkü kitabın 55 sahifesi, yani yarısı Dantenin hayatına hasredilmiştir. Bu kısım: «Gençliği», «Politika ve kavgaları», «Fırtına». «Yükseklerde», ve «Ölüm» serlevhalarını taşıyan beş bölüme ayrılıyor.

Asıl esere ait ikinci kısım da tabiatıyla Cehennem, Âraf, ve Cennet diye üç bölümden ibarettir. Ancak kırk elli sahifeye sığdırılan bu kısım

müellifin mukaddimede dediği gibi sırf «bugün bütün dünyada okunan komedianın mevzuu ve mahiyeti hulâsa edilmiştir.» Eser gerek Dante ve gerek eseri hakkında toplu ve etraflı bir fikir vermek bakımından faydalıdır.

3 — İlâhî Komedi: (Cehennem, A'raf, Cennet):

Fransızcadan çeviren Hamdi Varoğlu, 1938, İbrahim Hilmi Kitabevi, İstanbul. S. : 511, ayrıca metin harici 20 tane renkli resim, ve yine ayrıca Lâtin rakamlarıyla gösterilmek suretiyle Dante'nin hayatı ve eserleri hakkında bir tetkiki havi 32 sahifelik bir mukaddime. Kitap bu suretle ve resimler de ilâve edilince 560 sahifeyi geçen kalın bir hacim gösteriyor. Fiyatı 175 ve ciltlisi 200 kuruştur.

Bir defa vелеv fransızcadan nakledilerek olsun, İlâhî Komediye türkçemize tam olarak ve itinalı bir kitap halinde malettikleri için gerek Hamdi Varoğluna gerek İbrahim Hilmiye teşekkür etmek bir borçtur. Mütercim uzun yıllar Cümhuriyet gazetesinde tercüme işile uğraşmak ve birçok tercüme hikâyeleri neşretmek suretiyle kalemini işletmiş ve bu mühim tercümesile de bu husustaki liyakatını ve çalışkanlığını göstermiş bir himmet sahibidir.

Türkçemiz eski klâsiklerden Virjili Ahmed Reşidin ve Ruşen Eşrefin, Horas'ı Yakup Kadrinin, Ovidi Salih Zeki Aktayın, ve Danteyi de Hamdi Varoğlunun kalemleriyle kazanmış oluyor.

İlâhî Komedinin tercümesi ve Dantenin fikirlerini nasıl ifade ettiği hakkında bir fikir edinmek için kitabın üç kısmından birer parça görelim. «Cehennem» in 32 nci manzumesinden «Buz gölü» nü anlatan satırlar:

« Karanlık kuyunun dibine varır varmaz, ben henüz yüksek duvarları seyretmekle meşgulken, bana şöyle hitab edildiğini işittim :

— Bastığın yere dikkat et, tabanlarınla biçare sefil kardeşlerinin başını ezme!

Bu sözleri işitince döndüm, önümde ve ayaklarımın altında, büyük bir göl gördüm ki, donmuş olduğu için sudan ziyade cama benziyordu. Avusturyadaki Tunanın mecrası, kışın, bu mevsimde gördüğüm kadar kalın bir örtü ile asla örtülmemiştir; ve bu tabakanın üstüne Tubernick ve Pietrapana dağları yıkılsa sathını aslâ çatlatamazdı.

Köylünün ekseriya harman sonu, toplamağı tahayyül ettiği saatte, kurbağa bataklıktan kafasını çıkarıp nasıl öterse, hicap kızılığının belirdiği yere kadar morarmış bu meyus ruhlar da buz içinde öyle gömülmüşlerdi ve çeneleri ley-lek gagası gibi takırdıyordu. Yüzleri aşağı müteveccih. Ağzıları soğğun, gözleri ruhlarındaki ye'sin eserini taşıyordu.

A'rafın 30 uncu manzumesinden : A'rafın sonu olan «Yer cenneti» nde şair, sevgilisi Beatris'in, ilâhî gerdune içinde, meleklerle çevrilmiş olarak geldiğini görür :

«... Melekâne ellerden serpilip dökülen bir çiçek bulutu içinde, yüzü beyaz bir nikap ile örtülü, başı zeytin dalından bir iklil ile müzeyyen bir kadın göründü ki, arkasında yeşil bir kaftan ve alev rengi kısl bir libas vardı. Gözlerimle tanımadığım halde, onun mevcudiyetiyle duyduğum hayreti, çoktanberi

hissetmiyen fikrim, ondan intişar eden gizli bir kuvvetle, eski aşkın büyük kudretini duydu.

Çocukluk çağından daha çıkmadan evvel beni delip geçen o yüksek fazilet nazarıma çarpar çarpmaz, küçük bir çocuk, korktuğu veya kederlendiği zaman nasıl yalvararak annesine koşarsa, ben de öylece sola döndüm ve Virjil'e dedim ki:

— Titremiyen bir dirhem kanım kalmadı, eski ateşin alâmetleri tekrar beliriyor.

Fakat Virjil, çok müşfik bir peder olan Virjil, o kadının, beni selâmete eristirmek üzere kendisine emanet ettiği Virjil bizi bırakıp gitmişti.

— Dante, Virjil gidiyor diye ağlama.

Bir amiral pupadan provaya dolaşarak, öteki gemileri idare edenleri nasıl teftiş eder ve onları iyi çalışmağa nasıl teşvik ederse, buraya zaruret saikasıyla kaydettiğim isminin telâffuz olunduğunu işitip te döndüğüm zaman, meleklerin serptikleri çiçeklerle örtülü olarak bana görünen kadının, zafer arabasının solunda, irmağın ötesinden, nazarlarını bana öylece attığını gördüm..»

Cennet'in ezeliyet gülü: 30 uncu manzumede şair bunu anlatır:

«Ey, hakiki tahtığâhın ulvi şehráyini sayesinde gördüğüm nur-i ilâhî, onu nasıl gördüğümü söylemek kudretini bana ver.

Cennette bir nur vardır ki, Hâlikı, selâmetini ancak onu rüyette bulan mahlûkuna mer'î kılar. O nur, daire şeklinde ve güneşe çok fazla bol bir kemer olacak kadar genişler. Bütün revnakını, ilk muharrikin zirvesinde inkisar eden bir ışıktan alır ve ilk muharrik hayatını ve kuvvetini ondan ihşal eder.

Ve bir bayır, üzerindeki çimenlerle ve çiçeklerle süslü manzarasını görmek ister gibi eteğinde akan suda kendini nasıl temaşa ederse, bizlerden cennete avdet etmiş olanların hepsini de, o nurun fevkünde, binden fazla basamağın üstünde, çepeçevre, kendilerini temaşa eder vaziyette gördüm..»

4. — Dante: Kanaat Kütüphanesinin mektep talebeleri için çıkarttığı birer formalık «Büyük Adamlar Serisi» nin 22 nci numarası da Dante'ye tahsis edilmiştir.

5. — Dante: Hamdi Varoğlu, «Dante Alfieri, hayatı, eserleri, ve İlâhî Komedi», Cumhuriyet Matbaası, S.: XL, Fi. 50 K. (İlâhî Komedi'yi fransızca-dan tam olarak türkçeye nakleden Hamdi Varoğlu bu broşür halindeki eseriyle de Dante hakkında faydalı malûmat vermektedir.)

PETRARKA'DAN :

Petrarka : Nüzhet Haşim Sinanoğlu, Köy hocası matbaası, Ankara, 1932, sahife 126, Fi. : 50 kr.

[Petrarka'dan misâl için 522 nci sahifeye bakılması].

BOKAÇYO'DAN:

1. — Bokaçyo: «İtalyan hikâyesi», mütercimi, Halikarnas Balıkcısı, Tan Evi Matbaası, İstanbul, 1939, (Küçük Ceb kitabı) S. : 63, Fi. 10 K. (Bokas'ın «Dekameron» undan bir iki hikâye; mütercim Bodrum'da oturduğu için Bodrum'un eski ismine izafeten «Halikarnas Balıkcısı» diye müstear isim kullanıyor.)

2. — Gönül - Aşk - Kadın: Bokaccio'dan hikâyeler; Nâzım İçsel, (metin harici 16 resmi havi) basan, Hilmi kitapevi, İstanbul, 1939, S.: 194, Fi. 60 K.

«Hayatın üç muammasını teşhir eder.» diye gösterilen «Gönül, aşk, kadın» a ait muhtelif kimselerden naklettiği sözler ve hikâyelerden mü-

rekkep bu kitaba Bokaço'dan da on tane hikâye seçmiş. bunların «Bokas hikâyelerinden tadilen» nakledildiği de tasrih ediliyor. Kitabın tabii İbrahim Hilmi Çığraçan da, her bastırıldığı kitapta yaptığı veçhile, buna dahi yazdığı mukaddimede «Mütercim Bokaço'dan seçtiği hikâyelerin nezih ve edibane yazılmış bulunmalarına dikkat etmiştir.» diyor. «Dekameron» hikâyeleri yüz tane olduğuna göre buraya onda biri nakledilmiş oluyor.

3. — **Bokaço'nun Şaheser Dekameron Hikâyeleri:** Tercüme eden, Rasim Özgen, Nümune Matbaası, İstanbul, 1940, Fasikül: 1, S.: 32 (büyük sahife) Fi. 10 K. Bu fasikülde 1 inci, 3 üncü, 5 inci olmak üzere üç hikâye vardır. Böyle bir eserin böyle fasikül tarzında neşrini muvafık bulmuyoruz.

MAKYAVEL'DEN :

1. — **Hükümdar:** Mütercimi «Dahiliye Nazırı ve Damadı Hazreti Şehriyari» Mehmed Şerif: Hukuk Matbaası, İstanbul, 1335 (1919), Sahip ve Nâşiri Kütüphanesi Sudi, S.: 169, Fi. 50 K.

Macchiavelli'nin «Prens» i ilk defa mütareke devri nazırlarından Mehmed Şerif Paşa tarafından «Hükümdar» unvanile neşrolundu. Kitap fransızcadan tercüme edildi. Mütercim 33 sahifelik bir mukaddime ile Mak-yavel ve eseri hakkında malûmat verir. Ve yer yer Makyaveli müdafaa ve ya tevil eder görünür.

Bu mukaddimede Makyavel'in eski zamanda sultan Üçüncü Mustafa'nın emrile osmanlıcaya tercüme edilmiş olduğu ve bu nüshanın sarayı hümayun kütüphanesinde bulunduğu «Jenkins» den rivayeten «Şarl Lvandr» tarafından nakledildiği bildirilerek «şimdiye kadar bu nüshanın ele geçmemesi şayanı teessüftür.» deniliyor. Makyavelin osmanlıcaya tercüme edildiğini müverrih Hammer dahi söyler.

Mütercimin ifadesi Tanzimat osmanlıcasıdır. Meselâ «zulüm ile rahm ne olduğu ve mahbup olmak mer'ub olmaktan evlâ bulunduğu beyanındadır» serlevhalı 17 nci fasıldan birkaç satır:

«Mahbup olmak mı mer'ub olmaktan evlâdır, yoksa mer'ub olmak mı mahbup bulunmaktan evlâdır? deyu bir sual irad olunursa cevabında derim ki: Bunun ikisi de lâzımdır. Ancak her ikisini cemetmek müşkül bulunduğundan ikisinden birinin terki iktiza eyledikte, mer'ub olmak mahbup bulunmaktan eslemendir. Zira denilebilir ki, Ebna-i Âdem hemen umumen nankör, mütelevvin ve bisebat, mafizsamirini kâtım, cebin ve haris-i menfaatlır.»

2. — **Hükümdar:** Haydar Rifat, «Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi» Matbaası, İstanbul, 1932, S.: 184, Fi. 100 K.

Bundan misal vermek üzere yine yukardaki parçayı alacağım. Bu misal aynı zamanda kendisinden 13 yıl önce neşredilen evvelki tercümenin de tercümesi sayılabilir. Bugünün gençleri, okadar kısa zamanda Türkçenin nasıl merhale geçirdiğini bu küçük misal ile de pek güzel anlıyabilirler:

«Sevilmek mi korkulmaktan, korkulmak mı sevmekten daha iyidir? Buna

cevap olarak ikisinin de lâzım olduğunu söylerim; lâkin ikisini de cemetmek müşkül olduğuna, ve birinden vazgeçmek zarurî bulunduğuna göre sevimlikten ziyade korkulmak iyidir. Çünkü insanlar umumiyetle nankör, mütelevvin, mürâi, tehlike önünde korkak, kazanç önünde haristirler.»

3. — Makyavel: Kanaat Kütüphanesinin birer formalık küçük serisinin 6 ncı numarası Makyavel'e aittir.

TASSO'DAN:

Şarin teliflerinden birkaç ruhanî kaside; tercüme eden Ohanes Aramyan Ağa, 1831, kitabın tab'ı: Venedik'te, S.: 226 (ermenice harflerle türkçe olarak)

MİKEL - ANJE'DEN :

Michel-Ange: Namık İsmail, «Büyük Adamlar Serisi» nin 8 inci numarası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, büyük kıt'ada 71 sahife. Ayrıca papye-kuşe üzerine basılmış 88 yapraklık resimler.

Kıymetli ressamlarımızdan rahmetli Namık İsmailin salâhiyetli kalemiyle yazılan ve çok itinalı bir şekilde basılan bu güzel eser, bize fırçası kadar kalem de mahirane kullandığını isbat eden müellifin akıcı ve yumuşak üslûbiyle dev dehâlardan olan Mikel Anji yaşatmaktadır. Üç büyük sahifelik güzel bir mukaddimeden sonra 71 nci sahifeye kadar dâhinin bütün hayatı bütün tafsilâtıyla anlatılıyor. Ondan sonra 88 sahife tutan tablolar kısmı gelmektedir.

Yalnız irfanımıza değil edebiyatımıza da bir kazanç olan bu eser hakkında Namık İsmailin kudretli kalemine dair bir fikir vermek için onun mukaddimesinden şu bir iki parçayı alıyorum :

«Mikel Anjin tek başına başardığı işler akla hayret verir. Papaların hususî kilisesi olan Şapel Skistin'in bütün tavanını hiçbir yardımcı olmadan dört senede resimlerle doldurdu. Ve insan kudretinin erişemeyeceği bir merhalede, zincirlerinden boşanmış bir dehâ cinnetinin korkunç hamleleriyle dolu, dört senede, hilkattenberi ilk ve belki de son muazzam eser olan bu tavanı vücade getirdi.

Senelerce dehâsını, ruhunun kudretini resim şeklinde duvarlara çizen, ve eserini bitirdiği zaman başı yukarı bakmaktan çarpılmış olan bu abus, sükûti, ve kapalı adam, iskelesinin kalasları arasında muhakkak ki, arza düşmüş ve insanların yapamayacağı muazzam ve esrarengiz bir işi yapması için oraya hapsedilmiş olan bir deve benzerdi.»

Onun Floransa'daki Lorant ve Medisi türbelerini dolduran mermer heykeller mahşerinden de şu suretle bahsedilmektedir :

«Sanılır ki, katı ve sert mermer bu adamın eli altında en yumuşak inhi-naları alan seyyal bir madde haline gelmiştir. İşte mezarlardan birinin üzerine yaslanmış bir kadın ki, bizim ırkımızın fevkında bir nesle mensuptur ve mağ-rur çıplaklığı insana korkak bir hayranlık vermektedir. Bu kadın uykusundan uyanmakta ve gördüğü fena rüyadan silkinir gibidir.

.. Diğer tarafta yine büyük bir kadın uyumaktadır, ayaklarının yanında bir baykuş var. Bu ümitsizliğin ve hüznün uykusudur. Bu heykelin ismi Ge-

cedir ve Mikelanj elleriyle kaidesinin üstüne şu mısraları kazmıştır: (Bu hacalet ve esaret devam ettikçe uyumak ve taş kalmak daha tatlıdır. Benim için zevk, görmemek, işitmek, hissetmemektir. Zair! yavaş konuş, beni uyan-dırma!)

Skistin kilisesinin tavanını yaparken olduğu gibi Mikelanj buraya da kendini tek başına hapsedti. Gayz ve kinin hırsını çalışmakla teskin etmek, felâketleri vücudünün ve dimağının yorgunluğuyla unutmak istiyordu. Kaybolan hürriyet, ayak altında kalan vatan, ezilen adalet, intikam, ümitsizlik, isyan, esaret... Bütün bu hislerin tezahürlerini demir bir kafese hapsedilen bir aslan gibi bu taşlara haketti.»

LEONAR DÖ VİNÇİ'DEN :

Taaşuk-u Terze ve Cozeb: İtalyancadan tercüme olunmuştur, mütercimi, Hadika muharriri Ş. Sami. Birinci cüz, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290 (1874 çift sütun, S.: 16, Fi. 2 K. [İç kaptı «İfadei Meram» başlıklı beş, altı satırlık mukaddimede «İşbu eser İtalyan lisanında Liyonar nam müellifin telifi olup» deniliyorsa da bu müellif hakkında başkaca bir şey söylenmiyor, bunun Leonar Dö Vinçi olması muhtemeldir. Mütercim Şemaattin Sami olması itibarıyla ve bunun kültür tarihimiz bakımından ehemmiyetine binaen, meseledeki müphemiyete rağmen, bunu burada işaret etmeği yine faydalı gördüm.]

UMUMİ ESERLER :

İtalyan edebiyatına ait «Edebiyat tarihi» ve «Antoloji» gibi eserler bizde pek geç, ancak meşrutiyetten sonra başladı. Türkçede İtalyan edebiyatı hakkında yazılmış dört eser vardır; bunları intişar tarihleri sırasile yazıyorum. İtalyan edebiyatına ait bu dört eserden sonra bir de Bay Câmî tarafından tercüme edilen «Rönesans» isimli ve mükalemeli tarihî roman mahiyetindeki mühim esere de kitabımızın müsaadesi nisbetinde genişçe bir mevki verildi.

1 — İtalyan Tarih-i Edebiyatı: Muharriri, M. Rauf, Kanaat Matbaası, İstanbul 1329 (1913), (Orta kit'a), S. : 192.

İtalyan Edebiyatını dört devreye ayırıyor: Birincisi, 11 inci asır iptidalarından Dante'nin vefatına kadar imtidat eden «Teşekkül devri»; ikincisi onu takip eden «Teceddüt devri»; üçüncüsü, «Klâsik devir», dördüncüsü «Devri Hâzır», «Teşekkül Devri» nde yalnız Dante var. «Teceddüt Devri» nde Petrarka ve Bokaçyo zikrediliyor. «Klâsik Devir» de 15 inci asra ait «Ümanistler» le «İnhitâtı Edebî» ye iki üç sahifelik umumî bir bakıştan sonra 16 ncı asırda Makyavelli, Ariosto, Tasso tetkik olunmaktadır.

Bir kere bu tasnif doğru değil, Dante'yi teşekkül devrine, Petrarka ile Bokaçyoyu teceddüt devrine ayırmak neye? Onların üçü de eserlerini 14 üncü asırda verdikleri için onlara «14 üncü asrın üç büyükleri» derler ve onların üçü de Toskana lehçesiyle yazdıkları için onlara «üç Toskanalı» da derler. Sonra 16 ncı asır, ve o asırdaki üç büyük şahsiyeti «Klâsik devir» e mensub görtermek de doğru değil. O asır İtalyan edebiyatının ikinci, yâni asıl rönesans devridir. İtalyan klâsik edebiyatı Fransız klâsizmini taklid

ettiği için 17 nci ve büyük kısmıyla 18 nci asırda sönük ve gölge bir edebiyat halinde kaldı.

Müellifin lisanı da, kitap Balkan harbinden sonra yazılmış olmasına rağmen lûgatlı ve terkiblidir. Kitaba şöyle başlıyor:

«İtalyan edebiyatından munhasıran İtalyan lisanıyla vücade getirilmiş olan âsarı edebiyenin hey'et-i mecmuası kastedildiği takdirde İtalyan Tarih Edebiyatı Dante'den biraz evvel başlayarak bipayan bir devr-i edebiyi muhtevî olan eserleriyle teessüs eder.»

Müellif zaman zaman manzum tercümeler de yapıyor, aruzla, ve sar-sak bir «Servetifünun» nazmiyle yapılan bu tercümeler de hiç güzel değil. Dantenin sevgilisi Beatris için yazdığı «Kançone» denen muhabbet neşidelerinden birinin tercümesinden bir iki mısra:

*Ah niçin, bilmem niçin mihman-ı girdab-ı melâl
Ruz u şeb nâlân olan dildarına tevfik-i hâl
Eyleyüb kalbim gibi yârim de feryad etmiyor?
Nevha-i tâkat-füruziyle beni yad etmiyor?*

Petrarka'dan yapılan manzum tercümelerden de bir iki misâl, be-reket burada aruzun kısa veznini kullanmış :

*Ârâm ü sükûne hem baidim Hem ceng ü cidale kudretim yok.
Hem teşne-i sad hezar-ümidim Hem muhterizim cesaretim yok.
Yanmaktayım âteşin - nihadım Sûzende iken pür incimadım.
Hem göklere doğru pür küşayım. Hem hâk-i sefile beste-payım.*

2 — İtalyan Edebiyatı : Ali Fahri, Matbaai Bahriye İstanbul 1335 (1919) iki kısım.

İtalyada bahriye zabıtlığıyla epeyce kaldığı anlaşılan Ali Fahri'nin bu iki cildlik eseri antoloji mahiyetindedir. Müellif İtalyan edib ve şairlerinin eserlerinden numuneler verir. Bize İtalyan edebiyatı hakkında, çok nok-san da olsa, ilk fikri bu eser verdi. Kitabın eskilere ait olması lâzımgelen birinci kısmını bir türlü bulamadım.

Bende bulunan ikinci kısmı 165 sahifedir, ve muasır İtalyan ediblerin-den Matildese Raunun «Büyük alev» namında 61 sahife tutan uzunca bir hikâyesiyle Edmondo dö Amiçis'in «Cicinyanın sırrı» ve «Büyük bir gün» hikâyeleri, bir de Gabriel Danunçino'nun sonradan tamamını neşredeceği «Ölümün zaferi» romanından «Eremo» namında büyük bir parça naklet-mektedir.

Ali Fahrinin üslûbu sade, ifadesi selis, ve kalemi akıcıdır. Tabii bu-lunduğu devrin icabı arasıra izafet terkibleri filân yapmaktadır. Fakat aynı sene neşredilen Mehmed Şerifin «Hükümdar» tercümesindeki kül-fetli üslûb yanında bu berrak bir su gibi kalıyor.

3 — **İtalyan Edebiyatı:** Tarih - Antoloji: Nüzhet Haşim Sinanoğlu; Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, büyük kıt'ada 417 sahife. F. 160 K.

Ahmed Halid Kütüphanesinin neşrettiği bu eser bizde İtalyan edebiyatına dair derlitolu, her şahıs hakkında kısa, fakat esas çizgileri gösterilmiş olan malûmat vererek her şahıstan muhtelif misaller de getirmek suretile «Tarih ve antoloji» ile karışık ilk mühim kitaptır. Kitabın ayrıca mühim şahıslara ait 19 tane fotoğrafı bulunuyor. Kitap 13 üncü asırdan başlayarak 18 inci asırda bitiyor. Bu, kitabın birinci cildidir. Müellif daha ehemmiyet verdiği muasır İtalyan edebiyatını ikinci cilde bırakmış. Fakat aradan yedi sene geçmesine rağmen bu ikinci cild henüz çıkamamıştır. Bu kitaptan bazı misâller :

Petrarka'dan :

[Petrarka'nın «İyi ve fena tâli» adında iki cilt olarak lâtince yazdığı eserden neş'e ve ıstırapla iz'an arasındaki diyaloglardan birkaç satır.]

Neş'e — Sıhhatim yerindedir.

İz'an — Sıhhat birçokları için tehlikeli olmuştur, bu gibilerin hasta yaşamaları daha faydalı olurdu. Çok defa büyük zekâ büyük fenalıklara sebep olmuştur. Büyük yanlış, büyük zekâsı olmıyanlardan sudur etmez.

Neş'e — Canlı renklerle kendimi süslüyorum.

İz'an — Tabiat insan san'atine yenilmez.

Neş'e — Gök ne güzelsi!

İz'an — Hoşa giden hiçbir şey yoktur ki, biktırmasın.

(İztırapla iz'an arasındaki diyalogdan birkaç vecize)

— Hafızası zayıf olanın ağlamak için sebepleri az olur.

— Cahil muallim elinde de âlim olmak pek âlâ mümkündür.

— İster misin küçük evin sana gayet büyük görünsün? Mezarı düşün!)

(S.: 74 - 75).

* * *

Ariosto'dan :

(Çılgın Orlando'nun mevzuunu biliyoruz. Ruje sevgilisi Bradamanta ile düello ederken onu korumağa çalışıyor.)

Ruje, avare, bir oraya bir buraya dönüyordu. Bir ara ona yaklaşarak : «Eğer sana söyleyeceğimi söyleyemezsem ölürüm. Sana ne ettim ben! Niçin benden kaçırıyorsun? Tanrı aşkına beni dinle!» dedi.

Denizden sıcak bir nefes gibi esen ılık cenup rüzgârları karşısında, evvelce o kadar sert olan buzlar nasıl erirse, o yalvarış ve sızlanış karşısında Bradamanta'nın, öfkenin mermerden de sert tutmak istediği, yüreği öyle yumuşadı ve merhamete geldi.

* * *

(Orlando çobanın kulübesinden Anjelika ile Medor'un aşklarını öğrenerek çıldırdıktan sonra).

«Bütün gece koruda avâre dolaştı ve gündüzün ışığı doğudan baş gösterince kaderi onu Medor'un aşk destanını yazdığı kaynağın başına sevketti. Kendisine edilen hakaretin böyle dağa kazılı olması, onu öyle yaktı ki, kinden, ku-

durmadan, hırs ve çılgınlıktan başka içinde hiç bir acı kalmadı ve hemen kılıcını çekti.

Taşı ve üstündeki yazıyı kırıp dağıttı, en küçük parçalarını göklere kadar fırlattı. Üstünde Anjelika ile Medor okunan bedbaht kaya! O gün, bütün gün, ne çoban su, ne sürü gölge buldu; o kadar berrak olan kaynak, o şiddetle bulandı; suyun güzel dalgalarına durmadan kökler, dallar, gövdeler, taşlar ve toprak kümeleri fırlattı. Su tâ dibine kadar o derece bulandı ki bir daha tek-rar öyle temiz ve berrak olamadı.» (S. : 162 - 163).

Tasso'dan :

(Onun «Kurtulmuş Kudüs» ünden iki misâl : Biri Armida'nın güzelliğini, öteki Başseytanın portresini tasvir eder.)

«.... Altın zülüfleri var, kâh sarıldığı beyaz örtünün arasından ışıltıyor, kâh apaçık görünüyor. Tıpkı gök açıldığı zaman güneşin kâh bembeyaz bulutlar arasında aksettiği, kâh buluttan çıkınca şualarını etrafa daha parlak yayarak günü bir kat daha aydınlattığı gibi.

Tabiatın kendiliğinden dalga dalga buruşturduğu dağınık saçlarında sabah rüzgârı dokuz kıvrım yapıyor. Bakışları kendine dalmış duruyor, aşkın ve kendinin haznelerini gizliyor. O güzel yüzde güllerin zarif rengi fildişi rengine karışıyor; lâkin içinden aşıkane rüzgârlar esen ağzında kızaran sadece güldür.»

(Başseytan) : «Sağ elinde kalın ve kaba asâsını tutuyor. Deniz kayalıkları da, Alpların sarp tepeleri de, hattâ büyük Atlas dağları da onun karşısında ancak küçük tepelere benzerler. Kocaman alnı ve kocaman boynuzları o derece yükseliyor. Vahşi duruşundaki korkunç haşmeti, dehşetini artırıyor ve onu daha azametli gösteriyor.

Zehirden çürümüş gözleri kızılılaşıyor ve bakışları uğursuz kuyruklu yıldızlar gibi parıldıyor. Çenesine sarılmış kocaman sakalı sert ve sık kıllı göğsünden sarkıyor ve kara kanla pislenmiş ağzı bir derin girdab gibi açılıyor. Nasıl Mongibello (Etna yanardağı) dan kükürtlü ve alevli ırmaklar, pis kokular ve gürlemeler çıkıyorsa onun da vahşi ağzında kara solukları öyle pis koku ve kıvılcım halindedir.» (S. : 196 - 197).

4 — İtalyan Edebiyatı : Des Granges'dan tercüme : Halit Fahri, Devlet matbaası, İstanbul, 1934, S. : 127, Fi. : 30 kr..)

Des Granges'in, Avrupa edebiyatı için bizim de üç esaslı me hazımızdan biri ve hattâ birincisi olan «Les littératures étrangères» ismi altında «İtalya, İspanya, İngiltere, Almanya, ve Rusya ile İskandinavya» edebiyatlarından bahseden kitabının sadece «İtalya» kısmı alınarak yapılmış tercümesidir.

Halid Fahrinin bu tercümesi kitabın aslındaki resimler de alınarak dürüst ve aslına riayetkâr bir şekilde ise de müellif asrı hazır edebiyatlarını kitabın en sonuna aldığından mütercim o cihete dikkat etmemiş ve esas kitabın 375 inci sahifeden itibaren Carducci ve bilhassa d'Annunzio hakkında verilen malûmat kısmını atlamıştır. Bundan başka esas kitapta mühim şahsiyetlerin Fransız edebiyatına olan tesirleri hakkındaki kısımlar da, mütercim tarafından, -Türk karileri için faydasız olacağı kanaatiyle olacak_ kitaba alınmamıştır.

5 — RÖNESANS : (Mükâlemeli tarihi roman).

Müellifi, Kont dö Gorino, türkçeye çeviren Câmî, Sudi kütüphanesi, İstanbul, 1931, büyük kıt'a, S. : 413, Fi. : 2 lira. Kabında şu kayıt vardır : «Fransız akademisinin Borden mükâfatını kazanmıştır.» 6 sahifelik bir mukaddime ile mütercim tarafından eser hakkında izahat veriliyor.

İtalyan rönesansının 16 ncı asrına mensup tarihi şahısları mükâlemeli bir şekilde sahnelere alınarak konuşturulur. Eser beş kısma ayrılmış: Rahib Jerom Savonarol, Çezar Borciya, ikinci Jül, onuncu Leon, Mikel-Anj. Fakat bu beş kısım isimlerini taşıdıkları şahıslardan ibaret değil. Her kısımda en büyük rolü ve tesiri olana o kısmın ismi veriliyor. Yoksa her kısımda birçok diğer şahıslar var. Hepsi sahne sahne, tablo tablo konuşurlar. Bu kitaba mükâlemeli tarih romanı denilebilir. Kitap romanlaşmış, hattâ sinemalaşmış bir nevi tarihtir.

Orada papalar, zalim prensler, birbirleriyle rekabet yüzünden ecnebi krallarını çağıran İtalyan tacdarları, ücretli ve haydut ruhlu askerler, İtalyayı istilâ eden Fransız krallarından sekizinci Şarl, on ikinci Lui, birinci Fransuva ve Cermen imparatoru Şarlken hep sahnededirler. Bütün bunların arasında Leonar dö Vinci, Rafael, Mikel-Anj'ların nurlu dehâları, ve Makyavellinin hep müsbet ve vatanperver tarafından gösterilen dokunaklı siması da görünür.

Eserin 118 sahife tutan birinci kısmına rahib Jeromla başlanması bu papazın İtalyan rönesansında oynadığı rolün azametini gösterir. O muvafak olamamış bir Lüter'dir. Hem bu eserin mahiyeti hakkında bir fikir vermek, hem bu papazın rolü hakkında bir fikir edinmek için bu kısmın bir hûlâsasını görelim:

Papaz Jerom, Savonarol'u, Bolonya'da Sen-Dominik manastırının bahçesinde diğer iki rahiple konuşurken görüyoruz. Hakikî Hristiyan ruhile takvalı bir heyecan içinde olan bunlar papalığa karşı isyan hissile doludurlar. Kitap papaz Jerom'un şu sözlerle başlıyor :

— Evet! Vakitler tamam oldu. Saat geldi! Ya Allah'ın kelâmını yükseltmek, dünyayı onunla doldurmak var veyahut hiç.... Karanlıklar geri çekiliyor. Yeni doğan ışık kadim kötülüğü ittiham edici bir aydınlıkla meydana koyuyor. Ecdadımızın gafletini sarsalım. Milletleri nurlandıralım! Onlara kılavuz olalım! Onları güdelim!

Fakat bu kadar naçiz bir papaz koca papalığa ne yapabilir? Davut da naçiz bir çobanken Dev Calûd'u yendi. Bu da yenecek. Saat çaldı. Harekete geçmek gerektir. Bu papaz yalnız papaya ve yalnız kiliseye değil, Yunan ilminin meydana çıkarılmasıyla yapılan teceddüde de düşman. Bu, tam Hristiyanıdır. Ne papaların dünyeviliği, ne ümanistlerin Yunanlılığı. O meselâ Ovide «hayasız», Anakreon «pis» diyor. Eflâtun'a hücum ediyor. Rönesansın âlimleri ki Çiçeron'un bir sahifesini bütün İncil'den kıymetli tutan aksakallı hayasızlardır; bizim papaz işte hepsine harp açtı: Papaya, prenslere, âlimlere, sapkınlara, hepsine. Ama bu yolda ölecekmış, umurunda değil.

Diğer sahne, Milâno'da hükûmet naibi Lodovik'in sarayındayız. Leonar dö Vinci de orada. Naib papa Borciya'dan korkarak Sekizinci Şarl'ı İtalya'ya mu-

sallat etti. Va'zları ve yazılarının tesiri gittikçe büyüyen papaz Jerom'un aleyhindedir. Papalık o papaza karşı harekete geçmediği için papaya şikâyet ediyor.

Diğer sahne, Roma'da papanın sarayı : Papa İstanbul'a sefir gönderiyor. Hem elinde esir olan şehzade Cem'in muhafaza tahsisatını istiyecek, hem de Fransız kralı Şarl'ı Bizans varisliği iddiasile İstanbulu tehdit eder gösterecek. Maksudı Fransızları Roma üzerine yürütmekten menetmek. Papaz Jerom'a karşı harekete geçmiyor, çünkü daha mühim tehlikelerle meşgul. Zaten papazın Fransız kralını büyük Hristiyanlık idealile Türkler aleyhine kışkırtması da papanın işine gelmektedir.

İşte asıl mühim sahne, Floransa'dayız, papaz Jerom'un faaliyet merkezinde. Fransız kralı orayı bir dost gibi istilâ etti, fakat şimdi de çıkmak istemiyor. Papaz Jerom kralın huzuruna girer : Kral Floransa'yı işgal gibi küçük işlerle değil, büyük dava ile uğraşmalı : Şarkî Roma hâkimiyetini ele almalı ve Hristiyan kilisesini islâh etmeli.

Kral Roma üzerine yürümek için hareket etmiştir, papaz Jerom Floransayı kurtardı. Ahali minnettar, artık kendisi aizzededir. Herkes onun va'zlarını dinlemeye koşuyor. İdealinin vecdiyle dolu papaz halka ağır ve acı şeyler söylemektedir :

— **Floransa, Floransa! Allah ihtarlarını senden esirgemedi; seni de kilisesini sevdiği gibi seviyor. Fakat hakikat hazindir; onu dinle! ömrün yatakta, dedikoduda, hoş sohbetlerde, rezilâne sefahatte, tarif olunmaz bir rezalet içinde geçiyor! Floransa, yaşayışın domuzların yaşayışındır!**

Nihayet papa birdenbire bu papazın aleyhine harekete geçer. Neden? Çünkü papaz hükümdarlara mektuplar gönderdi. Papanın azlini temin için hepsini içtimaa davet ediyor. Papa bütün katolik makinesini hareketlendirir. Prensleri tahrik eder. Papaz ve arkadaşları Floransada tevkif olundular. Hani halk onu ne kadar seviyordu, şimdi taşıyorlar, papaz ve arkadaşları siyasetgâhta idam ve ihrak edildiler.

Kitabın bu birinci kısmı Makyavel'in üç sahifelik mülâhazalarile biter. Makyavel, evinde, o mülâhazalara şu cümlelerle başlıyor :

Zavallı Jerom! maksatlarına erdiler. Senelerce kovalıyarak kendisini yordular; nihayet sırtını duvara dayadılar. Muhtemel olan yegâne netice bu idi! O adam bir rüya içinde yaşıyordu! Daha pek küçük yaşından kendisi için din, temizlik, namuskârlık, ve akıldan bir şiir inşad etmişti. Çünkü bütün bu iyi ve güzel hayalâtın yapılması mümkün olduğunu tasavvur etmişti, bunun gerçek olduğunu kabul ediyordu, ve âlemin bunlar hakkında bilgileri ne kadar az ise o derece çok onlardan bahsettiklerini görmüyordu.

İSPANYOL EDEBİYATINDAN :

SERVANTES'DEN:

1 — **Donkişot** : Mütercimleri : A. C. A. H., Mürettibini Osmaniye matbaası, İstanbul 1328, (1912) birinci cilt, S. : 431 (bu kitabın ikinci cildi çıkamamıştır. Kitabın gerek kâğıdı, gerek basılışı çok güzel, resimleri de çok iyi.)

2 — **Donkişot hikâyesi** : Nakleden Sinan Reşat, Muallim Ahmet Halit kütüphanesi, İstanbul 1931, büyük sahife: 48, Fi: 50 Kr.

Bu kitap çocuklar için ihtisar edilmiş olan fransızca bir kitaptan tercüme edilmiştir. Ve çocuklara ait olduğu için iri harflerle basılmıştır. Tab'ı güzeldir, resimleri de çocukların hoşuna gidecek şekildedir.

3 — Donkişotun maceraları : Akşam kütüphanesi neşriyatının 20 inci numarası, mütercimin ismi yok. Akşam matbaası, İstanbul 1933, S:104, orta kıt'a, Fi: 25 Kr. Bu da hûlasadır, fakat kitap hakkında etraflı bir fikir verecek şekilde yazılmıştır.

4 — Donkişot (çocuklar için), Hüsamettin Bozok, Sebat matbaası İstanbul 1938, S:28, Fi: 5 Kr.

(Ermeni harflerile türkce)

Donkişot hikâyesi : tercüme eden Bedroyans, İstanbul 1868, S:499

Yunancadan tercümeler faslında Ezop'dan bahsederken görmüştük : (S. : 68 - 69) Ermeniler eskiden ekseriyetle ermenice bilmedikleri için eserlerini ermenice harflerle fakat türkçe yazarlardı. Donkişot'u da bu suretle tercüme ettiler. Hem tâ 1868 de, hem de tam olarak. Biz de ise hâlâ o şaheserin tam bir tercümesi yok.

Görülüyor ki Donkişot gibi bir cihan şaheseri hakkında türkçemiz aslının tam karşılığı olan mükemmel bir tercüme henüz malik bulunmuyor.

UMUMÎ ESERLER :

İspanyol edebiyatı : «Uşakî zade Halit Ziya beyin tahriri âlileridir.» Dersaadet (1329 (1913) taş basması, basdıran Darülfünun Edebiyat şubesi müdavimlerinden Hâmit Sadî.

Üstad Halid Ziya Uşaklıgilin, meşrutiyetten sonra ve umumî harpten önce eski darülfünunda garb edebiyatı müderrisi iken yaptığı takrirlerin zabtından tutulma bu taş basması eser tabiatıyla darülfünun muhitine münhasır olduğu gibi benim üniversite kütüphanesinde görebildiğim nüshası da İspanya edebiyatının Servantes'ten önceki ilk kısımlarına ait bulunuyor.

Bu eserin en güzel tarafı «hatime» bahsinde üstadın son İspanyol faciasını daha o zamandan sezmiş gibi bir lisan kullanmasıdır. Burada «İspanya bir asra karip zamandanberi Pirene dağlarının ötesinden gelen tohumlarla inkişaf eden efkâr ve inkilâbat ile ihtilâcat-ı mütemadiye içindedir. Lâkin bu devrei istihzariye mehalik ve muhatarat tevliid eder.» denildikten sonra yazının nihayetinde şöyle deniyor :

«İspanya için temenni olunmalıdır ki ilm ü irfan zulmet-i cehli dağıtırken onun boş kalacak yerinde herşeyi yakıp kavuran yangın değil, kuva-yi tabiatî tenmih ve ihya edecek bir güneş iş'al eylesin.»

İNGİLİZ EDEBİYATINDAN: ŞEKSPİRDEN:

1 — İLK TERCÜMELER :

1 — **Otello** : Hasan Bedrettin (Paşa) — Mehmet Rifat (Manastırlı) Kırkanbar matbaası, İstanbul 1293, (1876) (Büyük boy çift sütun üzerine). S. : 174 [Kapta kitabın Dozi'nin fransızca tercümesinden nakledildiği bildirilmektedir.]

Mütercimler mukaddemede piyes kahramanının Arap olduğu için ehemmiyet verilerek tercüme edildiğini anlatıyorlar.

2 — Resmî «Basma ve derleme müdürlüğü teşkilâtının bibliyoğrafyalarını neşre başlamadan evvel Mustafa Nihadın şahsı gayretile ve tabii o zaman şimdiki gibi bütün matbu neşriyatın «Basma ve derleme» dairesine gönderilmesi hakkındaki kanunî mecburiyet olmadığı için epeyce noksan olarak çıkan 1931 - 1933 tarihlerindeki ilk üç fasiküllük «Bibliyoğrafya»nın 1932 yılına ait ikinci cildinin 12 numaralı nüshasının 41 inci sahifesinde Şekspir'in «Kış masalı»nın 1883 te hikâye şeklinde tercüme edildiği, 1885 te «Schiv komedisi» ile «Romeo ve Jülyet» in yine aynı hikâye şeklinde tercüme olunduğu, Şekspir'den piyes halinde ilk tam tercümenin H. Sırrı Beyin «Venedik taciri» olduğu yazılmakta, fakat bu sonuncunun tabı tarihi bildirilmemektedir. Binaenaleyh «İlk tam tercüme» nin bu olduğuna hüküm vermek imkânı kalmıyor. Biz «İlk tam tercüme» olarak Hasan Bedrettin ve Mehmet Rifat «Otello» sunu aldık. Zaten burada «Schiv komediyası» ve Romeo ve Jülyet» in hikâye şeklindeki tercümelerine dair verilen malûmatta da mütercimlerin isimleri, tabı edildikleri yerler, sahife adetleri olmadığı, yâni bunlar hakkında bibliyoğrafik malûmat verilemediği gibi tabı tarihleri olarak gösterilen rakkamlar da yanlışdır. Bunların tam doğru bibliyoğrafileri aşağıda 3, 4 numarada gösterildi.

3 — **Schiv komediyası**: Mütercimi Mihran Boyacıyan, Civelekyan matbaası, İstanbul 1302 (1886), S. : 28. (Mütercim bunu ingilizceden gençlere mahsus olarak hikâye şeklinde kısaltılmış nüshadan tercüme ettiğini bildiriyor.)

4 — **Romeo — Jülyet** : Mütercimi, Mihran Boyacıyan, Civelekyan matbaası, İstanbul 1302 (1886), S. : 48. (Aynı hikâye tarzında).

5 — **Veronanın iki asılzadesi** : Mütercimi, Mihran Boyacıyan, Civelekyan matbaası, İstanbul 1302 (1886). S. : 32. (Aynı hikâye tarzında).

6 — **Otello** : Mütercimi, Mihran Boyacıyan, Manzumei Efkâr matbaası, İstanbul 1328 (1912) S. : 36. (Aynı hikâye tarzında). (Boyacıyanın yaptığı bu dört tercüme hep İngilizlerin genç mektepliler için hazırladıkları hikâye şeklinde muhtasarlaştırılmış nüshalardan nakledilmiştir.

2— ABDULLAH CEVDET'İN TERCÜMELERİ :

Şekspir tercümelerine seri bir şekil vererek ilk esaslı mütercimliği yapan merhum Doktor Abdullah Cevdet oldu. Bunlar beş piyestir :

1 — **Hamlet** : Bunu meşrutiyetten biraz önce, 1908 de Mısır'da neşretti, kitap 285 sahifedir.

2 — **Julius Sezar** : Bunu 1904 te Fransada iken tercüme etmiş, 1908 de Mısır'da basılmağa başlanmış, fakat meşrutiyetin ilânile eser Cihan kütüphanesi neşriyatından olarak İstanbulda ikmal edilmiştir. Kitap 165 sahife tutuyor.

3 — **Makbet** : 1909 da İctihad kitapları serisinin 23 üncü numarası olarak, 154 sahife. Kitap Mısır'daki İctihad matbaasında basıldı.

4 — **Kral Lir** : «Resimli kitap matbaası» tarafından 1912 de İctihad neşriyatının 28 incisi olarak 190 sahife.

5 — **Antuan ve Kleopatra** : Serinin 43 üncü numarası, «Necmi İstikbal» matbaasında basılıp aktör Hüseyin Vedad tarafından 1921 de neşredildi, 224. sahife.

Abdullah Cevdet'in Şekspir'den bu beş şaheseri türkçeye nakletmekle yaptığı hizmet mühimdi. Fakat onun kalemi sanatkârane olmadığı ve berbad olduğu için bu tercümelerde, nasıl diyelim, âdeta bir inkıbaz vardır. Onun için Süleyman Nazif «Abdullah Cevdet, Şekspir'i Türkiyede katletti» diye nükte yapardı.

Abdullah Cevdet'in bu tercümeleri hakkında bir fikir vermek üzere meselâ «Makbet» i ele alalım. Bu dram Şekspir'in piyesleri içinde en harikâlılardan biridir. Orada «tabii» ile «fevkattabii» bir mucize gibi birleşti. Güzellikle dehşeti bir arada yuğuran korkunç, caniyane, ürper-tici bir dram. Otello kıskançlığın hailesiydi, bu da ihtirasın faciasıdır. Önce kısaca mevzuu görelim :

General Makbet, İskoçya kralı Dünkan'ın akrabasıdır, bir harpte kazandığı zaferden avdet ederken üç sihirbaz kadın kendisinin önce senyör, sonra kral olacağını söyledi. Velinimetî olan kral onu senyör yapıyor. Demek sihirbazların dediği doğrudur. Kral kendisine misafir gelir. Makbet'in karısı kralı öldürmek için kocasını kandırır. Cinayetle krallığa çıkar. Vicdan azapları ve vehimler içindedir. Herkesten şüphe ediyor. Kendi silâh arkadaşı ve zafer seriki olan Banko'yu da öldürttü. Zaten üç büyücü karı krallığın onun oğullarına geçeceğini söylemişti.

O günlerde Makbet bütün generallere büyük bir ziyafet verir. Karısı onu sofradaki mevkiine davet ettiği zaman gözüne Banko'nun hayaleti görünür. İki defa sofrada yer yok diye bağırıyor. Makbet'e karşı ölen kralın oğlu Mal-kolm ayaklanmışır. Katil Makbet aleyhine İngiltere kralı da ona yardım eder. Cinayetlerin en büyük amilî olan ledi Makbet çıldırarak ölmüş, kendisi de harpte mağlûb olarak öldürülmüştür.

Bu şaheser Abdullah Cevdet'in kaleminde bakınız ne hale geliyor: Birinci perdenin yedinci sahnesindeyiz. Makbet kralı öldürmeden önce kendi kendine konuşuyor :

«Bu iş yapıldığı vakit herşey bitmiş olacaksa o halde bunun sür'atle yapılması evlâ olacak. Eğer katil, netayicini takyid etse ve mesud bir beraet-i ceza, fi'l-i katlin hülâsa-i kat'iyesi olsa idi, bu darbe, bir defa vurulunca, herşeyi yalnız bu cihanda, sahil-i zamanın rimal-i müteharrikesi olan yalnız bu cihanda bitirse idi, hayat-i âtiye, mütevekkilâne atılmayı göze aldırırdım.

Fakat bu gibi ahvalde dünyada da bir mahkûmiyete ekseriya maruz oluruz. Verdiğimiz kanlı ders bir defa öğrenilince, tel'in etmek üzere müderrisinin aleyhine döner. Bitaraf elli adalet zehirlediğimiz kâseyi kendi elimizle kendi dudaklarımıza götürür. Kral burada muzaaf bir emniyet altında istirahatgü-zindir: Evvelâ, çünkü ben onun akrabasından ve tâbiyim, ve bu sıfat-ı muzaafa ile böyle bir fi'le karşı muzaaf olarak mahfuzdur. Bir de, çünkü ben

onun mihmandarıyım, bu haysiyetle hançeri kendim tutmam değil, onun katiline kapımı kapamam lâzım gelir.» (S. : 35).

Aynı parçayı bir de Mehmed Şükrü'nün 1931 de neşredilen «Makbet» tercümesinden okuyalım :

«Bir kere yaptın mı, bitti, artık hep yapmalı. Eğer katil yapılır yapılmaz muvaffakiyeti temin edip bütün neticeleri durdursaydı, eğer vurulan darbe ile yaşayacağımız küçük müddet zarfında şu dünyada olsun herşey bitmiş olsaydı, o zaman istikbalin tesadüflerine kendimizi atabilirdik.

Fakat sonunda bir hükme çarpılmak endişesi bizi düşündürüyor. Kanlı işler yapmaya kalkınca bu işlerin altında ekseriya yapanın ezildiğini görürüz. Herkes için olan adalet kendi elimizle zehirlediğimiz kadehi zorla bize içirir. Kral burada kendisini iki kat emniyet altında hiss ediyor. Evvelâ onun akra-bası ve tabaasıyım. İşte cürmü işlemekten beni meneden iki kuvvetli sebep. Sonra ev sahibiyim, bıçak çekeceğim yerde katile kapımı kapamalıyım.» (S. 18)

Yalnız şu küçük mukayese bile Abdullah Cevdetin tercümesindeki berbadlığı, soğukluğu, noksanlığı göstermeğe kâfidir. «Verdiğimiz kanlı ders sonra ders verenin aleyhine döner» demek için «müderresinin aleyhine» der. Halbuki biz «müderres» deyince onun failiyet mânasını değil medrese yahut darülfünun müderresi mânasını kastederiz. Sonra «zaman kıyılarının müteharrik kumları» yerine «sahil-i zamanın rimal-i müteharrikesi» diye boyuna lûgat ve terkip parçalamak: Bütün eser bunlarla doludur.

«Celâdet-i muharebanenin mazhar-ı ser bülendine yakışır bir surette su-fuf-u leşkeri yardı.» der, «en yüksek bir kahramana yakışır surette düşman saflarını yardı» demez. «Çenber-i zerrinden seni cüda eden» der «Altın çemberden seni ayıran» demez. «Zira senin tab'-ı havf-napezirin» der, «senin korku bilmiyen tabiatın» demeye dili varmaz. O tercümelerde yalnız Şekspir değil, türkçe dahi katlolunuyordu!

3— MEHMED ŞÜKRÜ ERDEN'İN TERCÜMELERİ :

Abdullah Cevdet'ten sonra Şekspir'in eserlerini seri halinde türkçemize nakleden ikinci sima Mehmed Şükrü Erden oldu. Onun şimdiye kadar tercüme ve neşrettikleri piyesler altıyı bulmuştur :

1 — Jül Sezar : Darülbeyaz Şekspir külliyyatının birinci kitabı. Cumhuriyet matbaası, İstanbul, 1930, S. : 77, Fi. : 40 kr.

2 — Venedik taciri : Külliyyatın ikinci kitabı, «Cumhuriyet» matbaası, 1931, S. : 75, Fi. : 40 kr.

3 — Makbet : Külliyyatın üçüncüsü, «Matbaacılık ve neşriyat Türk anonim şirketi», (yani Cumhuriyet matbaası) 1931, S. : 79, Fi. : 50 kr.

4 — On ikinci gece : Külliyyatın dördüncüsü, aynı matbaa, 1933 (bu tarih kabın dışındadır, iç kabda 1932 tarihi var) S. : 91, Fi. 50 kr.

5 — Hırçın kız : Külliyyatın beşincisi, aynı matbaa, 1935, S. : 97, Fi : 50 kr.

6 — Romeo ve Jülvet : Külliyyatın altıncısı, «Arkadaş» matbaası, İstan-

bul, 1938, S. : 95, Fi. : 60 kr. (Bu sonuncu eserin nihayetindeki reklâm kabında mütercim, ellişer kuruş fiatlı olan şu dört eserin de basılmak üzere olduğunu ilân ediyor: Bir yaz gecesi rüyası, Nasıl isterseniz, Otello, Kuru gürültü).

Mehmed Şükrü'nün üslûbu hakkında, Abdullah Cevdet'le karşılaştırmak üzere biraz yukarıda «Makbet» ten alınan parça dahi bir fikir vermeğe kâfiyse de, bir de Şekspir'in en lirik piyesi olan «Romeo Jülyet» tercümesinden dahi bir nümune görmek için, önce mevzuu kısaca hulâsa edelim :

Veron şehrinde birbirinin kanına susamış iki büyük hanedan var: «Montegü» ve «Kapüle». Romeo birinci aileye, Jülyet ikinciye mensuptur. Birincilerin verdiği bir baloya kıyafetini tebdil ederek giden Romeo orada Jülyet'i gördü, ve yıldırım darbesine vurulmuş gibi ona tutuldu. Yemin ediyor ki ondan başkasile evlenemez, Jülyet te aynı hisdedir. Delikanlıyı bahçeye alarak balkonda konuştular. Bir buse içinde aşklarının ebediyetine yemin eden iki genc ertesi gün rahib Lorens'e giderek gizlice nikâhlarını kıydırıyorlar. Papaz bu izdivacın iki düşman aileyi uzlaştıracağını sanarak buna razı oldu.

Aksilîge bak; öteki aileden biri Romeo'nun en aziz bir arkadaşını ölüm derecesinde yaraladı, o da kılıcını çekerek onu öldürdü. Şehrin dükü Romeo'yu nefye mahkûm eder. Jülyet'in babası da kızını başkasına vermeği kararlaştırmıştır. Bütün yalvarışlar nafîle. Kız akıl almak için papaza gitti. Papaz ona uyutucu bir ilâç verir, Jülyet ölmüş olacak. Hapisten kaçacak Romeo da gelip sonra onu mezardan alarak beraber kaçacaklar. Fakat papazın mektubunu almadan Jülyet'in ölümünü öğrenen Romeo, kızın mezarına giderek içtiği zehirle öldü ve dirilen kız da sevgilisini böyle görünce onun hançerile kendini öldürdü.

(Romeo gece sevgilisinin bahçesine duvardan atlıyarak, girdi, kız balkonda, ve aşağıda konuşuyorlar, ah taşınan şu aile adı:).

«Jülyet — Düşmanım olan yalnız adın. Sen sensin. Montegü değilsin. Montegü nedir? Başka bir ad takın. Addan ne çıkar : Gül dediğimiz çiçek adı değiştirilse de yine güzel kokar. Romeo bu adı bırak, senin hiç bir şeyin olmayan bu ada karşı ben neyim varsa sana vereyim.

Romeo — Ne demek istediğini anlıyorum. Öyleyse beni «Sevgilim» diye çağır, yeniden vafiz edilmiş olur, Romeo'luktan çıkarım!

J. — Gecenin karanlıklarına bürünüp gizlice sırrımı öğrenmeğe gelen adam, sen kimsin?

R. — Kim olduğumu bildirmek için hangi adı kullanacağımı bilmiyorum. Sevgili melek, düşmanının adı olduğu için kendi adımdan nefret ediyorum.

J. — Buraya nasıl geldin? Bahçenin duvarları yüksek ve aşılması güçtür. Kim olduğunu düşün, ailemden birisi görmüş olsaydı senin için ölümdü.

R. — Heyhat gözlerindeki tehlike onların yirmi kılıcından daha çok. Sen

J. — Seni burada görürlerse öldürürler.

R. — Heyhat, gözlerindeki tehlike onların yirmi kılıcından daha çok. Sen bana tatlı ve yumuşak bak, onların düşmanlığından pervam yok.

J. — Dünyada seni burada gördüklerini istemem.

R. — Hem sen sevmedikten sonra yakalasalar da ne çıkar? Sevgini beklerek yavaş yavaş ölmektense onların kini hayatıma nihayet versin daha iyi.

(Rahib Lorens nebatî ilâçlar hazırlamak için sepeti kolunda gayet erken yola çıkmıştır.)

Güneş gözlü fecir karanlık geceye gülümsüyor. Ve aydınlık püskürtmele-rile doğunun bulutlarını ağartmağa başlıyor. Alaca karanlıklar günün müjde-cisi olan fecrin arabası önünde sarhoş bir adam gibi sendeliyerek uzaklaşıyor. Güneş alevden bakışlarıyla yer yüzünü şenlendirip gecenin nemli çiğlerini iç-medem şu sepeti zehirli otlar ve şifalı çiçeklerle doldurmalıyım.

Varlığın anası ve mezarı olan toprak onun hem beşiği, hem de tabutu-dur.... Şu küçük çiçeğin ke'sinde hem zehir, hem de deva var. Koklanacak olur-sa sinirleri yatıştırır, tadılacak olursa kalbi durdurur. Otlarda olduğu gibi insanda da iki düşman birbirile çarpışmakta: Vıcdan ve nefis. Bu ikisinden, fe-na olanı üste gelirse, çürütücü ölüm insanı bitirir.

(Bu sırada, sevgilisile konuşmaktan gelen Romeo ona rastladı) :

— Gün aydın babacığım.

Rahib — Beni böyle erkenden selâmlıyan tatlı ses kimin? Oğlum, böyle sabah kırağısında yataktan fırlamak dolgun bir dimağ alâmetidir. İhtiyarların gözünde üzüntü nöbet bekler, üzüntü olan yere ise uyku girmez. Fakat sıhhatlı gençliğin dinc bir kafa ile uzandığı yatakta altın uykunun hüküm sürmesi lâ-zım. Bu erken ziyaretin, zihnini tırmalıyan bir şeyin seni yatağından uzaklaş-tırdığını gösteriyor. Böyle değilse Romeo'muz bu gece hiç yatmadı demek pek te yanlış olmaz.

Bu tabii üslûplu tercümeyle Şekspir nasıl güzel oluyor, değil mi? O ki en tabii yazan bir dâhîdir, hiç bir dilde onun tercümesi sun'î dille yaşatılamaz. Mehmed Şükrü Erden'e bu noktadan türkçemiz namına te-şekkür ederken eserlerinin tab'ına ait bir noksanı da işaret etmeden geç-mek doğru olmayacak. Galiba ucuza malolsun ve az sahife tutsun diye bu tercümeler hep fazla ince harflerle ve pek te iyi olmıyan kâğıtlara ba-sılmış. Böyle şaheserlerin lisanımıza maledilmesinde ucuzluktan çok, mü-kemmeliyete bakmalıyız. Tabıda nefaset her kiapttan çok onların hak-kıdır. Zaten bir kısmının tükenmiş, bir kısmının da tükenmek üzere ol-duğunu bildiğimiz bu eserlerin ikinci basılışlarında bu noksanın dahi ö-nüne geçileceğine emin olmak isteriz.

4 — MÜTEFERRİK TERCÜMELER :

1 — **HAMLET** : Kâmrân Şerif, Devlet matbaası, İstanbul, 1927 (Eski harf-lerle). S. : 71, Fi : 18 kr.

Maarif Vekâletinin lise talebeleri için «Cihan edebiyatından nümu-neler» başlığı altında çıkarttığı «hulâsa edilmiş tercüme» serisine dahil olan bu eser bu mahiyetinden dolayı «tam tercüm» değilse de hem okuyana tam bir fikir verecek şekilde tertip edilmiş, hem de dramın en mühim kısımları aynen tercüme olunmuştur.

Hamlet ana baba ve ecdat günahlarının cezasına bir sembol oldu. «Kendi çekmezse ceza miras kalır evlâdına» mısraının medlûlünü mücessemleştiren bir dram. Prens Hamlet'in babası olan kral Norveç kralını öldürerek Danimarka tah-tına çıkmıştı. O sene öldüren kralın oğlu Hamlet'le öldürülen kralın oğlu Fortenbras dünyaya geldiler. Otuz sene sonra bu iki prensten birincisine bü-yük gaddarlığın cezası, ikincisine de büyük mağduriyetin zaferi isabet edecek.

Prens Hamlet'in babasını da amcası Klodyüs öldürdü, ve dul kalan kra-

lice ile hemen evlendi. Kralı, bahçede uyurken, yılan sokmuş diye işaa ettiler. Prens Hamlet o sırada Almanya'da tahsilde idi, Danimarka'ya geldi. Hem kendi hakkı olan taht elden gitmiş, hem babası ölmüş, hem anası çarçabuk amcasile evlenivermişti. Vakanın aslını bilmiyor. Fakat «peygamberane bir his» ona babasının amcası tarafından öldürüldüğü şüphesini verir.

Bir gece babasının hayaleti görünür. Klodyüs tarafından kulağına zehir akıtılarak öldürüldüğünü söyler, Hamlet bu hayaletin ifşaatile de iktifa etmek istemez. Olur ki o bir «ruh-u habis» dir, aktörlere bir piyes tertip ettirir. Kral ve kraliçe de hazır. Sahnede kulağa zehir akıtılarak öldürülen bir kral tasvir ediliyor. Klodyüs daha fazla seyre tahammül edemedi: Hamlet artık hakikate kanaat getirmiş ve intikama ahtetmiştir. Muvaffak olmak için kendini deli gösterir.

Bu deli rolü yapan prens filozof mizaçlıdır, talâkatlı ve belâgatlıdır, iyi meç kullanır, babasını çok seviyor, onun intikamını almak için ruhu âlevler içinde. Onda herşey var, yalnız irade kuvveti yok. Fakat bu iradesiz prens bir silsile ölüme sebep olacak. İşte anasının yüzüne her şeyi söylerken perde arkasına saklanarak onları dinliyen mabeynci Poloniüs'ü kral zannederek bir kılıç darbesile öldürdü.

Artık ölümler çorap sökücü gibi teselsül ediyor: Ölen mabeyncinin kızı Ofelya Hamlet'le sevmekte idi, ondaki deliliğin geçmesine dua edip duruyordu. Şimdi babasının Hamletin elile öldürüldüğünü görünce çıldırdı, ve kendini suya atarak öldü. Varan iki. Kral Hamlet'ten kurtulmak için onu İngiltere'ye yollar. O zaman İngiltere Danimarka'ya tabi gibi. Hamlet'in oraya varınca öldürülmesi için İngiltere kralına mühürlü bir mektup verdi. Hamlet mektubu açar. Kendi isminin yerine kendisini oraya götürecektir olan iki casusun ismini yazar. Yolda bir korsan gemisine rastladılar. İki casus İngiltere'ye kaçtı Orada idam edilirler, varan dört.

Korsanlar Hamlet'in prens olduğunu anlayınca onu Danimarka'ya çıkarırlar. Danimarka'da ilk rastladığı hâdise Ofelya'nın cenazesidir. Kral İngiltere plânının suya düştüğünü görünce şimdi Ofelya'nın erkek kardeşini ele alıyor. O mahir bir iskrimecidir, Hamlet'le düello yapacak. Kral ona zehirli bir meç verdi, bir de zehirli bir şarap hazırladı. İkisinden birisi Hamlet'i götürecektir. Fakat zehirli şarabı yanlışlıkla kraliçe içti. Zehirli meçle yaralanan Hamlet kendisini yaralıyanı da yere serdi ve kralı da öldürdü: Meydanda dört cenaze birden seriliyor. Varan sekiz. Ötede Fortembras prensi kral oldu.

(Hamlet, anasının bir ay geçmeden amcasıyla evlenmesine karşı nefretlerini haykırır:)

— Ah elemle sertleşmiş bu et kütlesi yumuşayıp erise, sulanıp bir çiğ tanesi haline gelebilseydi. Yahut Huda-yı lemyezel nefsinin katletmeyi kanunla-riyle men etmemiş olsaydı! Aman yarabbi, bu dünyanın bütün işleri gözümne ne kadar yavan, mânasız, ve beyhude görünüyor. Yazık! Bu dünya yabancı ot-ları ayıklanmamış bir bahçedir, içinde hiç bir tohumun filizlenmediği baştanbaşa kaba, muzir nebatlarla örtülü bir bahçe.

Babam öleli ancak iki ay olduğu halde neler olmadı? İki ay bile değil. Ne mükemmel bir kraldı. Annemi o kadar severdi ki âdetâ rüzgârların bile yüzünü sert bir nefha ile okşamasına gönlü kail olmazdı. Sanki babama karşı olan arzu ve ihtirası ona malik olduğu nisbette artıyormuş gibi merbutiyet gösteriyordu. Öyle olduğu halde aradan bir ay geçince.... Artık ötesini düşünmeyeyim, ey vefasızlık, kadın senin adasındır!

Bir ay, tek bir ay.... Gözyaşları dökerek zavallı babamın cenazesini takip ederken giydiği ayakkabıları bile eskimeden... Aman Allahım onun yerinde mu-

hakeme ve temyiz melekesinden mahrum bir hayvan olsaydı matemî daha uzun sürerdi. Bir ay içinde... Gözyaşlarındaki tuzun gözlerinde hasıl ettiği kı-zartı bile geçecek kadar zaman olmadan kocaya vardı. Ey kalbim parçalan....

2 — **OTELLO**: Urfa mebusu Doktor Refet, Devlet matbaası, İstanbul 1931, S. : 355, Fi. 85 kr. (Eserde ayrıca mühim sahnelerden alınmış ve papyeküşe üzerinde dört beş güzel fotoğraf vardır.)

Merhum mütercim kitabın başına yazdığı mukaddemenin sonunda şöyle diyor: «Biz bu tercümede oldukça muvaffak olduğumuzu zannediyoruz. Çerçevesi pek dar zannolunan Türk dilinin genişliğine, oynaklığına, cilvelerine şahit olarak şu tercümeyi gösterebiliriz.» Amatör bir kalemin bu iddialı sözünde nekadardır muvaffak olduğunu biraz sonra göreceğimiz misal ile anlıyacağız.

O mukaddemeden sonra, fransızcaya Otello'nun ilk mükemmel tercümesini veren M. Guizot'nun eser hakkında uzunca bir mütealeası ilâve edilmiş. Ondan sonra Guibillon'nun da dört sahifelik bir mütealası var. Asıl eser 36 ncı sahifeden başlıyor. Otello'nun mevzuunu evvelce gördük. Şimdi doktorun tercümesinden bir parçayı görelim.

(Yago, Otello'nun kalbine ilk şüphe kurdunu sokmuştur. Bu ilk şüphe içinde Otello Yago ile konuşuyor.)

Otello — Hırs ve şehvetini tatmin etmek için benden çalıp çıptığı saatlerin nasıl oldu da ben farkında değildim. Ben bunu bilmiyordum. Aklıma bile getirmiyordum. Bundan yüreğim hiç sızlamıyordu, son gece iyi bir uyku çektim, çünkü bahtiyardım. Dudakları üstünde Kasyo'nun buselerini bulmadım. Aşırılan şeye ihtiyacı oluncıya kadar, kendisinden birşey çalınan adamı cehaleti içinde bırakınız, o gûya hiç birşey kaybetmemiştir!

Yago — Bu yolda sözler duyduğumdan dolayı müteessirim.

Otello — Son piyade neferine varıncıya kadar, eğer bütün ordu üzerinden geçmiş olsaydı saadetime hâlel gelmezdi. Şimdi ise gönül ve fikir rahatına elveda, ebediyen elveda. Bahtıyarlığa elveda. Şöhret ve ikbal hırsımı bir fazilet telâkki ettiren sorguçlu müfrezelere, cesaretle göze aldırılan muharebelere elveda!

Oh, muharebe meydanlarına, atların kışnemelerine, boru seslerine, davul gürültülerine, tiz düdük feryatlarına, şahane bayraklara, şanlı muharebenin debdebe ve daratımı, gurur ve azametini teşkil eden bütün şeylere elveda! Otello'ya yer yüzünde artık iş kalmadı.

3 — **YAZ ORTASINDA BİR GECELİK RÜYA**: Nureddin Sevin, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1936, S. : 128, Fi : 70 kr. (Eserin kabı güzel bir resimle süslü olduğu gibi kitabın içinde de renkli bir kaç resim vardır.)

Eserin başına kitabın sahip ve naşiri olan İbrahim Hilmi tarafından Şekspire ve eserlerine dair, iyi malûmat veren, 15 sahifelik bir mukaddeme ilâve edilmiştir. Şekspirin en fantezili ve hep şiir dolu bu piyesi Nureddin Sevin tarafından manzum olarak tercüme olunmuştur. Eserin fransızca tercümelerinde hep «Bir yaz gecesi rüyası» denir. Fakat mütercimin kitabın sonuna ilâve ettiği bazı kelimelere ait izahtan öğreniyoruz ki, İngilterede 24 hazirana tesadüf eden Sentjon yortusuna «Yaz ortası» denirmiş. O gün şenlikler yapılır ve evlenmeler olurmuş. Hattâ Şekspir bu ese-

ri sarayda asilzadelerden üç çiftin evlenmesi münasebetiyle yazmış. Mütercim tercümesinde «Yaz ortası» sözünü bunun için muhafaza ediyor.

Mevzu eski bir peri masalına istinad eder, Şekspir o masala cazibeli bir fantezi ile çok gülünç ve maskara bir realizm karıştırdı. Teze (tercümede Tezafs) Atina düküdür, Amazon'ların, yâni muharib bakirelerin kraliçesi olan Hipolita ile evlenecek. Düğünler hazırlanıyor. Atina'lı artistler bir trajedi temsil edecekler. Şehir yakınındaki ormanda piyeslerini prova ediyorlar. Periler padişahı Oberon periler kraliçesi olan karısı Titanya ile kavgalıdır, çünkü kadın Hind imparatorunun oğlunu çalıp kendine yaver yaptı, bu yaveri kocasına vermiyor.

Oberon intikam için bir büyüğü ilâçla karısını uyuttu, uyanınca ilk gördüğü mahlûka âşık olacak, peri padişahının Pük isminde (tercümede Pak) bir hizmetçisi var; bu peri masallarında «Babacan Robin» denen «muzip ruh» dur, şakacıdır, bu aktörlerden Botom'un (tercümede Mekik) başına bir eşek kafası geçirir. Arkadaşları onu böyle görünce peri çarpmış diye bırakıp kaçarlar : Kraliçe Titanya uyanınca işte bunu görüp ona âşık olacak.

Periler âleminde bu işler olurken öte yanda da insanlar arasında çifteli bir aşk macerası geçiyor. Lisandros ile Hermiya sevişiyorlar; fakat kızın babası onu kızın diğer âşığı Dimitriyos'a verecek, iki genç Atinadan kaçarlar. Onlar da gece koruya geldiler. Hermiya'nın kardeş gibi arkadaşı olan Helena Dimitriyos'a çıldırısıya âşık; fakat sevgilisinin gönlü ötekinde, yüz bulmuyor, Dimitriyos Helena'dan Hermiya ile Lisandros'un koruya kaçtıklarını öğrenince o da arkalarından gitti, Helena dahi onun arkasından gider : Âşıkına ne diller döktü, nafile, erkekte yürek taş gibi.

Peri padişahı Oberon kızın haline acıdı. Pük'ü çağırdı, oğlanın gözüne o ilâçtan konacak, uyanınca kızı sevecek, Pük sihirli ilâç elinde orman içinde Atinalı bir delikanlı arıyor. Yan yana uyuya kalan Lisandros ile Hermiya'yı görür. Erkeğin gözüne ilâcı döker. Aksi gibi Helena o tarafa gitti, Lisandros'u o uyandırıyor: Delikanlı derhal ona âşık oldu. Ötede Dimitriyos'un gözüne de aynı ilâç konur. O da uyanınca Helena'ya aynı suretle âşıktır. Her ikisi uyumadan önceye kadar hep Hermiya'ya âşıktılar. Şimdi Helena için birbirlerine kılıç çekecek kadar rakiptirler. Bereket peri padişahı hatayı Pük'e tahhik ettiriyor. Lisandros'un görüşü diğer bir ilâçla evvelki hale konmuştur. İki çift de evlendiler.

Piyeste temsil veren aktörlerle Şekspir kendi zamanının aktörlerine ve tiyatrolarına müthiş bir tehzil yapmış oluyor. Onların oynayacakları trajedi maskaralığa döner. Sahnede bir adam üzerine biraz kireç sürmüş, duvarı temsil ediyor. Aslan rolüne çıkacak adam kadınlar korkmasın diye cemaate yalancıkdan aslan olduğunu söyler. Şekspir'in kaleminde artık alayın bini bir para.

Böyle klâsik eserlerin nazmen tercümesinin nekadardır güç ve nekadardır yüksek bir san'atkârlığa muhtaç olduğunu evvelce «Kral Ödip» vesilesiyle de söylemiştim. Bununla beraber mütercim Nureddin Sevin bu işte kabil olduğu kadar muvaffak olmuş. Meselâ Periler Kraliçesi Titanya uyanıp ta eşek başlı Botom'a âşık olunca etrafındaki perilere ona hizmet için emir verir:

Besleyin kayısıyle, kocayemişleriyle,
 Karayemişle, dutla, lop şeker inciriyle;
 Bal yapan arılardan peteklerini çalın
 Gece kandili yapmak için mumunu alın.
 Ateşböceklerinin gözündeki ateşten
 Yakıp da sevgilime çıra tutun yatarken,
 Güzel kelebeklerin çiçekli kanadından
 Yelpazeler örün de kirpiklerinden sızan
 Ay ışığını süzün, onu uyandırmadan!

Yine meselâ peri padişahı Oberon o bğüülü aşk ilâcını nasıl bulduğunu anlatır. Aşk ilâhı Küpidon'un attığı okun değdiği çiçekten çıkan ilâç:

Küpidon silâhlanmış uçuyordu göklerde,
 Batı tahtına çıkan şanlı, alımlı kızı
 Nişanladı: Kirişi çekti, verdi son hızı,
 Aşkın oku fırladı gökleri yara, yara
 O hız öyle bir hız ki, bin kalbe açar yara.
 Ben gördüm Küpidon'un oku nereye düştü,
 Bir batı çiçeğinin gönlüne gömülmüştü.
 Süt gibi beyaz çiçek artık eflâtun şimdi,
 Çünkü sevgi yarası yüreğine işledi.
 Genç kızlar bu çiçeğe «hercai menekşe» der,
 Haydi fırla, uç getir, o çiçeği bana ver.

4 — **KRAL LİR**: Semiha Bedri Göknıl, Türk Yurdu basımevi, İstanbul 1937, büyükçe kıt'ada, S.: 125 Fi.: 50 kr.

İşte büyük aile dramı. Nankörlüğün ebedî şaheseri. Şekspir'in belki en uzun hallelerinden biri. Evvelce işaret ettik ki bu azametli şaheser iki ayrı vak'anm Şekspir'yaneye bir harika ile birleştirilmesinden meydana geldi: Kızlarından en yüksek nankörlüğü gören Kral Lir ailesiyle oğlundan en son felâketi gören Gloster ailesi:

Britanyanın seksenlik hükümdarı Kral Lir, bütün krallığı üç kızı arasında taksim edecek: Birincisi Albani dükünün karısı olan Goneril, ikincisi Kornval dükünün karısı Regan, üçüncüleri ve en küçükleri Kordelya henüz bâkirdir, kendisine Burgonya düküyle Fransa Kralı talip. İlk iki kız babalarına gayet müraiyane ve iğfalkâr sözlerle babalarını her şeyden, kocalarından da, kendilerinden de üstün sevdiklerini söylerler. Fakat Kordelya böyle lâf ebeliklerinden müteyakkındır, babasını «ancak evlâtlık vazifesinin emrettiği kadar» seveceğini söyledi. Yarın evlenirse kalbinin yarısını kocasına vermiyecek mi? Sadece babasını sevmek yalan olmaz mı?

İhtiyar kral bu doğru sözlü kızına karşı küplere bindi. Onu mirastan mahrum eder. Bütün krallığı diğer iki kızı arasında taksim ediyor. Yanında yüz şövalye ile iki kızının yanında münavebe ile yaşıyacak. Küçük kızın iki namzedinden menfaat düşününü olan Burgonya dükü babasının reddettiği bir kızı alamıyacağını söyledi. Fakat kızı mirası için değil, kendisi için seven Fransa Kralı kızla evlenip kendi memleketine gider.

Kralın sadık adamı Doktor Kent, bu yapılan işin vahametini anlattı. Kral o kadar kızgın ki, beş günde memleketi terketmezse altıncı gün boynunu vurduracağını söyler. Yüz şövalye ile birinci kızına giden kral istiskaller görmeğe başlıyor. Bu kadar şövalye masraflı imiş, onları elliye indirmeliymiş. Mağrur kral, bu kızına lânet ederek ötekine gider. İki kız mektuplaştı. Bu kız daha beter. Ancak yirmi beş şövalyeye razı olacak. Neye uğradığını anlıyamayan kral birinci kızını tercih eder, hiç olmazsa o elliye razıydı. Bu sefer o da yirmi beşe bile razı değil: Kral hiç adamsız bir köşede otursun.

Kral aklını oynatmıştır. Boralı, karlı, kıyametli bir havada kendini fırtınaya atar. Yanında iki kişi var: Biri delişmen soytarısı, öteki koğduğu ve şimdi kıyafetini tebdille uşak olarak yine efendisinin yanına gelen Doktor Kent. Kızların yanında efendisini müdafaa edeyim derken ne hakaretler ve ne işkenceler görmedi. Kent şimdi beyabanlara düşen babasının halini Kordelya'ya anlatmak için Fransa'ya gidiyor.

Kralla soytarısı bir çoban kulübesinde yarı çıplak, yırtık pırtık deli gibi birini gördüler. Bu, hüviyeti dramın en sonunda meydana çıkacak olan Edgar'dır. Gloster Kontunun oğluydu, Yiğit bir delikanlı. Kontun bir de gayrimişru bir oğlu var: Edmond. Piçliğinden muztarip olan bu çocuk çok zeki, fakat şerir. Edgar'ı babasına karşı asi gösterdi, oğlu kellesini kurtarmak için deli rolü alarak sahiden deliren Kral Lir gibi beyabanlara düştü, Edmond bununla kanar mı? Babasını da kralla âşi göstererek gözlerine mil çekirtti. Artık Kontun bütün emlak ve servetine hâkimdir.

Hem zeki, hem yakışıklı; ikinci kız Regan'ın kocası öldü, Edmond onunla nişanlanır. Fakat birinci kız da kendisine âşık. Onların aşkını istismar eden zeki piç İngiliz orduları başkumandanı olmuştur. Ötede, Doktor Kent sayesinde babasının başına gelenleri öğrenen Kordelya, İngiltereyi ablalarının alçaklığından kurtarmak için kocasına yalvardı. Karısının her dediğini yapan kral onu bir ordu ile İngiltereye gönderir. Kızın delirmiş babasını bulup görüşmesi öyle yanık ki...

İşler yoluna girdi mi diyorsunuz? Hayır hayat hep adaletle mi gidiyor? Başkumandan Edmond, Fransız ordusuna galebe çaldı. Kordelya ile babası hapistedir. Aklı başına gelen kral, sadık kızının ulviyetine bütün şükranıyla titreyip duruyor. Vak'alar da işte iyi bir cereyan aldı. Birinci kız Goneril, ikinci kızı zehirletir. Edmond kendisine kalsın diye. Fakat bütün bu cinayetleri ve fırladıkları meydana çıkaran Edgar düelloda Edmond'u tepeledi. Her foyası meydana çıkan Goneril de intihar etmiştir.

Eh, adalet yerini buldu öyle mi? İşte caniler hep cezalarını gördüler. Evet gördüler. Fakat ölürken herşeyi itiraf eden Edmond, hapisteki Kordelya'yı öldürmek için bir zabıt göndermişti. Ona mâni olsunlar, der. Heyhat. Kız öldürülmüştür. Yeniden çıldırmak haline gelen Kral Lir de ölü kızı kollarının arasında son tiradını söyler ve ölür.

Seniha Bedri Göknil bu eseri Almancadan tercüme etti. Fakat Şekspirden bahsederken işaret ettik ki, Almanlar bu İngiliz dâhisini kendi millî şairleri arasına komuşlardır. Onun kelimelerini bile kılı kırk yarak almancada Şekspiri sanki eserlerini almanca yazmış gibi yeniden dirilttiler. Onun için bu tercüme aslından yapılmış gibidir. Tercümeye baştan başa güzel ve temiz bir türkçe hâkim bulunuyor. Bunu yalnız kitabı okumakla değil Şehir tiyatrosunda Ertuğrul Muhsinin bizim o külüs-

tür sahnemizde bile harikulâde bir muvaffakiyetle yaşattığı temsilde dahi anladık.

Tercüme hakkında bir fikir vermek için sadece delişmen görülen soytarının sözlerini nakletmek bile kâfi gelir. Bu soytarı tipi Şekspirin kendine mahsus bir icadıdır. Onun ağzından çıkan sözlerde hakikatler şaka ve delilik altında gizlenir. Soytarı dıştan sadece güldürür, fakat o zekidir, hâdiselerin içyüzlerini hissetmiştir; onun dilinde zekâ ile neş'eyi birleştiren Şekspirin dehâsı tekellüme gelir. Soytarının muhtelif sahnelerdeki sözlerinden bazıları kafiye ve nazım şeklindedir. Bazıları sadece nesir dir. Hepsî güzel :

<i>Varından azını göster</i>	<i>Malından azını borç ver.</i>
<i>Bilginden azını söyle</i>	<i>Her söze inanma öyle!</i>
<i>Paramı sokağa atma</i>	<i>O gün dışarıda yatma.</i>
<i>Sana kim öğüt verdiyse</i>	<i>«Tahtımı pay et» dediyse.</i>
<i>O benim yanıma gelsin</i>	<i>Deyelim ki o zat sensin!</i>
<i>İyi deli, kötü deli.</i>	<i>Böylece çıkar meydana.</i>
<i>İyi deli ben olunca.</i>	<i>Kötü ismi kalır sana!</i>

* * *

*Tilki yakalanınca hemen asıvermeli.
Kötü kalbli kıza da öyle yapıvermeli!
Onu hemen asardım bu iş bana kalsaydı.
Biraz ip almak için beş on param olsaydı!*

— Sümüklü böceğin bir evi olduğunu bilirim. — Niçin? — Eh, başını barındırmak için. Yoksa kızlarına verip te boynuzlarını kılıfsız bırakmak için değil!

— Biliyorsun ya babalık : Kuğu kuşunu yuvasında besliyen serçe, onun gagasıyla beyninin delindiğini gördü! Mum da söndü! biz karanlıkta kaldık!

— (Kent, işkence makinesinde kösteklenince) Hah, hah, hah... Atları başlarından bağlarlar, köpekleri boyunlarından, maymunları bel altlarından, insanları da ayaklarından. Bir insanın bacakları çok çevik olursa ona tahtadan çorap giydirirler!

*Delilerin bu sene kalmadı hiç değeri,
Onların yerlerine akıllılar geçtiler.
Azıcık akılları durmadı gitti geri.
Yaptıkları her işte aptallığı geçtiler!*

5 — SON TERCÜMELER :

(Şekspir'den yapılan tercümeler son iki yılda, yâni 1938 ve 39 da, hem de mükerrer mükerrer devam edip duruyor. Bunlardan o iki seneye ait olanlarının sadece bibliyografik taraflarını kaydediyorum.)

1. **Romeo ve Jülyet** : Tercüme eden, Kâmiran Günseli, Çığır Kütüphanesi, İstanbul, 1938, S.: 112.

2. **Romeo ve Jülyet** : Tercüme edenler, Ertuğrul İlgin - R. G. Arkın, Yeni Kütüphane, İstanbul, 1938, S.: 85, F. 25 K.

3. **Şekspir'den hikâyeler**: Yazanlar, Mari Lâmb-Şarl Lâmb, tercüme eden, Nurettin Artam, Ulus Matbaası, Ankara, 1938, S.: 448, Fi. 100 kr.

4. **Venedik Taciri** : Tercüme eden, Nurettin Sevin, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939, S.: 136, F. yok.

5. **Romeo ve Jülyet** : Mütercimi, Ertuğrul İlgin (Bu tabıda yalnız kendi ismi var ve piyes burada hikâye şekline konmuştur.) İnkılâp Kütüphanesi, İstanbul, 1939, S.: 88, Fi. 25 kr.

6. **Romeo ve Jülyet**: İhan Sıyami Taner, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1939, S.: 107, F. 35 K.

7. **Fırtına**: Çeviren, Mustafa Işıksel, «Gazi Terbiye Enstitüsü Talebe Kooperatifi Gençlik Kitapları serisi», No: 1 Köy hocası matbaası, Ankara. (Kitapta tarih unutulmuş fakat serinin diğerlerine nazaran 1935) S.: 19 Fi. 10 kr.

6 — ŞEKSPİR HAKKINDA :

1 — **VİLYEM ŞEKİSPİYER** : Cenab Şehabeddin, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931 (Büyükçe kıt'ada çift sütun) S.: 194, F. 100 K.

Merhum Cenap, İngiliz dâhîsinin ismini hep Şekispiyer diye kaydetmiş. Eser on bahse ayrılmıştır: Hayatı, ahlâkı, fikirleri, Şekispiyer ve kadınlar, Şekispiyer ve aşk, Şekispiyer'in san'atı, âsarı, Antuan ve Kleopatra, İntikat, hatime.

Cenap bu eserinde eski üslûbuna nisbeten terkipleri ve lûgatları oldukça geniş mikyasta atmış ve sade türkçeye oldukça yaklaşmak istemiştir. Müellifin hem bu yeni üslûbundan bir fikir edinmek, hem de eseri nasıl romanlaştırarak yazdığını görmek için eserin başlangıcından bir iki fıkra alıyorum :

«İngilterenin Aven deresi İrlanda denizine dökülmek için kara ağaçlar arasında aheste ve sâkit akıyor; guruba doğru pembeleşen yeşil sularında dallar ve sazlarla beraber Stratfort beldesinin beyzî ve tulânî pencereleri ve mızrak biçimli parmaklıkları mün'akis yaşıyor; akisler arasında birer canlı kar yığını halinde sessiz kayan beyaz kuğular vardır.

İşte bu güzel akar suyun kenarına yaslanan Stratfort şehrinin Henley so-kağında 1564 senesi nisanının 23 üncü günü Vilyem Şekispiyer dünyaya geldi.

Bu doğum hâdisesini tabiatın büyük mucizelerinden biri olmak üzere selâmlıyalım: Zira o sabah gözlerini hayata açan küçük Vilyem bütün İngiltereden daha büyük bir bedayı devleti tesis etmiştir.

İngilizlerin vakayinamesini büyük faniler vücade getirdi; Şekispiyer ise onlardan daha büyük ve ebedî bir ömre namzet kahramanlar ibda etti. Beşeriyet tarihinin şimdiye kadar kaydettiği en büyük san'atkâr odur.»

2 — **Şekspir kimdi?** : Yazan, Saffet Dengi, Recep Ulusoglu matbaası, Ankara 1939, S.: 31, Fi.: 10 kr.

YUNAN VE LÂTİN TERCÜMELERİNE :**Bir iki ilâve :**

[Yunan ve Lâtin edebiyatlarından tercümeler bahsi için, 1938 yılına ait küçük üç eseri ilâve ediyorum.]

1 — Erodots'tan : **Omer : doğumu ve hayatı hakkında tetkik**, Avni Candar, Ulus Matbaası, Ankara, 1938, S.: 63, F. 50 K.

(Bu küçük eser Herodot'un tarihinden Homere ait kısmı naklediyor. Herodot'un tarihinden «İskitler» bahsini Ali Rıza Seyfi tercüme etmişti. (Bak, S.: 69) bu eserle de onun tarihinden Homer bahsi nakledilmiş oluyor.)

2 — Eflâtun'dan : **Apoloji** (mütercimi yok) Becid matbaası, İstanbul, 1938, S.: 42, F. 15 K.

3 — **Virjil: Hayatı ve eserleri:** yazar, Hâmid Dereli, Receb Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1938, S.: 29, F. 10 K.

(Cümhuriyet Halk Partisinin Ankara Halkevinde verdirdiği konferanslar serisinin 9 uncu kitabı olarak çıkan risâle.)

Konferansı veren Ankara Tarih — Dil Fakültesinde lâtinçe doçenti olduğu için konferansında Virjil'den bazı parçaları lâtinçe metninden okumuş ve bu broşüre de onları aynen ve tabii tercümelerile beraber yazmıştır. Risalenin hususî kıymeti buradan geliyor. Volter'in ve İngiliz edibi Macanlay'in Virjil'den en çok beğendikleri beş mısralık bir kıt'anın tercümesini naklediyorum :

«Seni küçük bir kızken bahçemizin çitleri içinde annemle üzerlerine çiy düşmüş elmalar toplarken gördüm. Ben sana yolu gösteriyordum. Daha on bir yaşımı yeni bitirmiştim, daha boyum yerden ince dallara yeni yetişiyordu. Ah, nasıl gördüm! Nasıl bittim, nasıl meş'um bir hata beni sürükledi.»

ESKİ YUNAN EDEBİYATI HAKKINDA :

[Eski Yunan edebiyatı hakkındaki bir eseri de sonradan ele geçtiği için ilâve ediyorum.]

Yunan-ı kadim tarih-i edebiyatı: Muharriri M. Rauf, Hacı Hüseyin Efendi matbaası, İstanbul, 1327 (1911) S. : 363.

Aynı muharririn, «İtalyan tarih-i edebiyatı» eserine dair 520-521 inci sahifelerdeki malûmat vesilesile üslûbunu ifadesinin ağırlığını, ve eserin sathiliğini görmüştük. Bu eseri de aynı mahiyettedir. Fakat Yunan traje-dilerini oldukça geniş mikyasta anlatması gibi faydalı tarafları da vardır.

ON ALTINCI ASIRDA TÜRK EDEBİYATI

— UMUMÎ BAKIŞ —

Türk haşmeti : On altıncı asırla Avrupa Rönesansa kavuşurken Türk milleti de kurduğu üç büyük imparatorlukla yer yüzünde hiçbir millete nasip olmıyan haşmetli bir manzara gösteriyordu. Şimalde şimdiki Rusya'nın büyük bir kısmına hâkim olan Altınordu devleti, şarkta Timur torunlarından Babür şah tarafından kurulan büyük Hind imparatorluğu, ve garpte Budapeşteden Basraya ve Fastan Kırma kadar genişliyerek Karadenizi tamamen ve Akdenizi büyük bir kısmı itibariyle birer Türk gölü haline getiren Osmanlı imparatorluğu: Türk milletinin bu üç devletlik ihtişamı yanında eski Roma imparatorluğu bile çocuk oyuncağı gibi kalır.

Türk milleti böyle üç büyük devlet halinde haşmetle tecelli ettiği gibi üç Türk lehçesinin üç mühim siması da Hind'de, Bağdad'da ve İstanbul'da birer şahika halinde yükseliyordu. Hind'de Çağatay lehçesi Babür şahı, Bağdad'da Azerî lehçesi Fuzulî'yi, İstanbul'da da garb türkçesi Baki'yi hep bu 16 ncı asırda yetiştirdi.

Babür Şah : Hayatı baştanbaşa cenklerle ve maceralarla geçen Babür Şah (1482 - 1530) Osmanlılardan aldığı top bataryalarla Hindistana girerek 12 binlik ordusuyla yüz binlik ve ayrıca da bin fili olan Hind ordusunu mahvetti. Ertesi sene 150 binlik diğer bir orduyu da yine o toplar sayesinde mahvederek o azametli Hind imparatorluğunu kuran Babür şah bütün o gaileler içinde Çağatay şi'rinin Nevaiden sonra en yüksek bediası olan «Divan» ı ile Çağatay nesrinin en kemalli bir tecellisi olan «Babürname» yi ve daha birtakım manzum ve mensur eserler vermeyi de becermişti:

Hem keskin bir kılıç, hem parlak bir kalem sahibi olan o yaman şehsüvarın hele «Babürname» si bütün İslâm edebiyatında eşsiz bir eserdir. Babür'ün seyahatlerinden, hatıralarından, gördüğü yerlerden, yaşadığı devirden, ve onun heyecan dolu hayatından bahseden bu eser gerek üslûbunun samimî sadeliği, gerek yaşanmış hâdiselerin mahsulü olması itibarıyla çok sıcak ve canlıdır. Bütün İslâm ve Türk edebiyatlarında o eserin eşsiz oluşu mevzuunun ve mahiyetinin bu hususiyetinden ileri geliyor. Babürnamenin bugünkü şivemize nakledilmesi en istenilecek hayırlı işlerden biridir.

Fuzulî : Azerî lehçesinin yetiştirdiği Fuzuliye (1490 - 1555) gelince o yalnız o şivenin değil, bütün Türk edebiyatının da en büyük şiir dehâsı oldu. O yalnız Türk edebiyatının da değil bütün İslâm ve hattâ bütün şark âleminde dahi birinci safta gelen bir fevkalâdeliktir. Carra de Vaux «İslâm mütefekkirleri» eserinde Basmacıyan'ın fikrine iştirak ederek Fuzuli'nin insan aşkını Acemlerin Hafızından daha şahsî ve üstün bir şekilde terennüm ettiğini tasdik eder. [1]

Basmacıyan «Essai sur la littérature Ottoman», yâni «Osmanlı edebiyatı hakkında kalem denemesi» eserinde Fuzuliye «Türklerin Hafızı» denmesini şiddetle reddederek onun çok orijinal bir şahsiyet olduğunu söyler ve ilâve eder: «O ilhamını sadece kendi öz kalbinde buldu. Hislerini öyle bir dille terennüm etti ki, hiçbir şair, ne kendinden önce, ne kendinden sonra bunu yapamadı.»

Romada ilâhiyat ve felsefe tahsil edip sekiz lisanı adamakıllı bilen İstanbul Ermeni katoliklerinin başpapazı rahmetli Kigork Terzibaşyan'ın otuz yıl bütün bir ömür sarfederek Fuzuli hakkında yazdığı üç büyük cildlik ermenice eserde, ki ilk iki cildi 1928 de neşredilmiştir, Fuzuliyi şarkın Sadi, Hafız, Mevlâna ve garbin Virjil, Dante, ve Petrarka gibi yüksek dâhileriyle mukayese ediyor ve Fuzulinin dehâsını onlarla denk buluyor.

Kitabında Leylâ ve Mecnundan bazı beyitlerin Danteden aynen tercüme edilmiş sanılacağını zikrederek hayretlerini göstermekte ve onun meselâ «Sakiname» sini Hafızinkinden çok yüksek bulmaktadır. Ankaralı olduğu için türkçeyi anadili olarak bilen ve on yıl evvel ölen Kigork Terzibaşyan'ın bu eserini ermenice yazması sırf o büyük dâhiyi Ermenilere tanıtmak içindi. Eserde Fuzuli metinlerinden Ermeniceye yapılan tercümeler gibi kısımları hariç olmak üzere eserde faydalı olacak kısımların türkçemize tercümesi lâzımdır [2].

Fuzulî hakkındaki Türk noktai nazarına gelince, Türk milleti bunu dört asrın tecrübesinden geçen bir ittifakla vermiştir. O herkesce en yüksek şairimiz bilinir. Fuzulî Azerî sahasından başka Osmanlı ve Çağatay ülkelerinde de, Taşkend'den Kazan'a, Kırım'dan Macaristan serhatlerine, Bağdad'dan Kahire'ye, Tebriz'den Basra'ya, ve Basra'dan İstanbul'a kadar bütün memleketlerde vecitle sevilerek okundu. Nerede Türk varsa orada Fuzulî vardır.

Onun bütün bu Türk dünyasını kaplıyan şöhret ve tesirinin en hayırlı neticelerinden biri şu oldu ki Azerbaycan, İran ve cenubî Kafkas Türklerinin farsî'nin müthiş tesirlerine rağmen dillerine sarılarak ayak-

[1] Les Penseurs de l'islam, C. : 4, S. : 289 - 290.

[2] Ermeni âlimlerinden ve ediblerinden olup «Hatıra» diye türkçe manzum bir eserin de sahibi olan muhterem İstapan Gordikyan'ın himmet ve delâletile o Terzibaşyan'ın eseri hakkında yaptığım tetkik başka bir vesile ile daha geniş mikyasta nesredilecektir.

ta kalmaları Fuzulînin Türk diline verdiği dehâ kudretinden ileri geldi. Bir büyük şair bir milleti kurtarmak için bazan devletlerin yapamadığını yapar.

Fuzulî'nin diğer büyük ve hayırlı bir tesiri de saz şairleri üzerinde görülür. Elllerinde sazlarla diyar diyar dolaşan bu âşık halk şairleri Fuzulî'yi kendileri için ilâhî bir pir gibi gördüler. Saz şairliğine «Kalenderî» ve «Semaî» gibi aruzlu veznin ve klâsik nazım şekillerinin girişinde en mühim âmil Fuzulî'nin bu tesirindedir. Bu saz şairleri sayesinde aşağıdaki halk edebiyatı ile yukarıdaki klâsik edebiyat arasında bir irtibat meydana gelmiş oluyordu.

Etten ve maddeden kurtulmuş, âsap raşelerinden, vuslat vecitlerinden uzak, ilâhî, eflâtunî, mücerred, vicdanda yaratılan, tahayyülle temin edilen, fakat ele geçmeyip özlenilen, seyyal, namütenahî, daima çırpındırıcı, ineticici, fakat ölümü bile tatlılaştıran sevimli, cana yakın, sıcak bir aşk; bir aşk ki, içinde fikirler ve felsefeler var; fakat onlar histen kanat taktılar, hayalle renk aldılar; duygunun derinliğini, fikrin yüksekliğini, iman ve idealin ulvilliğini ahenkle birleştiren bir dehânın pembe bir şiir gazesile örülmüş aşkı: Fuzulî'nin erişilmez tarafı buradan gelir.

Bakî: Fuzulî asırların en yüksek şairi oldu ama asrının en hakikî mümesili olmak şerefi de Bakî'ye düşer. Bakî (1526 - 1600) derin bir şair olmaktan ziyade mükemmel bir san'atkârdır. Divan şi'rine yeni bir ses vermek istiyen bir müteceddid azmi gösterdi. Fakat Avrupa rönesansını gürbüz kaynaklara götüren yenilik âmillerinden uzak bir âlemde, İslâmî ümmet edebiyatının kubbesi altında kaldığı için yapabildiği yenilik, İstanbul şivesini, aruzun tantanası içinde son haddine kadar çıkarmaktan ibaret kaldı.

Bakî ile divan şairi kekeleyip sürçmekten tamamen kurtulmuştu. Bu şi'r'in fonu, yâni ondaki fikir ve felsefe tarafı, Fuzulî'nin aksinedir; o şi'r'in fonunda rindlik, hayatın faniliği, zevke bakış, hulâsa dünyevîlik var. Fakat o şi'r'in durumu, yâni dışı ve şekli ahenklidir, san'atlıdır, üstanedir. Fuzulî düşündürür, Bakî hoşâ gider. Şi'rinin içine ve dışına ait o iki meziyet sayesinde hem okuyanı yormadı, hem okuyanı hoşlandırdı. Bunun için asrının resmen «Sultan-ı şüera» sı ve umumen de rakip kabul etmez numunelik bir şairi oldu.

Onun en ölmez ve en kuvvetli şi'ri Kanunî Süleyman'ın ölümü için yazdığı meşhur mersiye'dir. O şi'r'in birçok mısralarında Kanunî devrinin haşmetleri derin bir ergunun nağmesi gibi uğuldar durur. Divan edebiyatı alâgorik ve mücerred mahiyeti itibarile dış hayata kapalı bir iç kale mahiyetindedir. Bakî'nin mersiyesine dış hayatın haşmeti duvarlardan sızan su gibi girdi.

Ruhî: Divan edebiyatı hayata kapalı olsa da «Mesnevî», «Terkib-i bend» gibi objektif mevzulara temas eden nazım şekillerinde ister istemez dış

hayatla kısmen alâkalanıyordu. Bu asırda Ruhî-i Bağdadî'nin meşhur «Ter-kib-i bend» ile verdiği objektif ses, bütün sonraki asırlar içinde, yapılan yüzlerle ve yüzlerle nazirelere rağmen, tâ Ziya Paşaya kadar rakipsiz kaldı.

Ruhî'nin manzumesi, ne hissi, ne hayali, sadece fikri ve tasavvufla karışık bir surette hikemîdir. Fakat divan şi'rindeki alâgorik mahiyetin müsaadesinden de fazla olarak şair dış hayatla alâkalandı. Keramet sa-tan sahte şeyhleri, mescide riya için gidenleri, cemiyetteki müsavatsızlıkları, pervasız bir derbeder seyyah samimiyetiyle haykırdı. Onun terkibi-bendindeki asırları aşan kuvvet buradan geliyordu. Ona nazire yapanlar bu sırra eremedikleri için onu geçemediler.

Mesnevicilik : Bütün mazimizin en yüksek mesnevi şaheserini «Leylâ ve Mecnun» eserile Fuzulî verdi. Fakat 15 inci asrın kendini mesneviciliğe veren Ahmed Hamdi'si gibi bu asırdaki mesnevicilikte de en mühim kudreti Taşlıcalı Yahya gösterdi. O «hamse» sahibiydi. Yâni beş eser vermişti. En büyük meziyeti tercümeçi. yâni İran ik-tibascısı olmayışydı. Bunu kendisi müteaddit mesnevilerin ba-sında ehemmiyetle kaydeder. Bunlarda mahalliyet de vardı. İstanbul'u çok seviyordu. Yahya Bey şehzade Mustafa'nın katli faciası hakkında yaz-dığı mersiye ile de meşhurdur.

Dinî eserler itibarile bu asrın en yüksek mesnevi mahsulü Hakanî'nin «Hilye» sinde görüldü. Hilyeler peygamberin eşkâl ve ahvalinden bahsederler. Süleyman Çelebinin mevlûdu Peygamberin içini, Hakanî'nin Hilyesi dı-sını söylüyorlar. Her iki eser kendi sahalarında münferidliği muhafaza etmektedir.

Tezkerecilik : Bir nevi edebiyat tarihi demek olan «tezkerecilik» de bu asırda meydana geldi. Bütün Türklük edebiyatı itibarile ilk şüera tezke-resini 15 inci asırda Nevaî'nin verdiğini görmüştük. Bu asırda ise bizim Garb türkçesinde dahi o çıkırı takiben tezkereciler yetişti. Tarih sırasile dört tezkereci şunlardır: Edirneli Sehi Bey, Kastamonulu Lâtîfî, Âşık Paşa, ve Hasan Çelebi.

Birincinin tezkeresi kurudur, şairlerin kısaca tercümei hallerinden bahseder. Hiç bir mütaleada bulunmaz. Âşık Paşanın tezkeresi havi ol-duğu malûmat itibarile mühimdir, fakat ifadesinde tekellüfü ihtiyar e-diyor. Hasan Çelebininki çok müsannadır, anlatmaktan çok inşadaki hü-nerini göstermeye çalışmış. Dört tezkerecinin en sevimlisi Lâtîfî'dir. Üs-lûbu zamanına göre anlaşılır bir tarzda idi. Bahsettiği şairler hakkında mütalealarını söyler. Bu itibarla edebiyat tarihine en yakın olan onun tezkeresidir.

Nesir : Asrın nesir dilinde en yüksek kıymeti yine bütün asırların en yüksek şairi olan Fuzulî gösterdi. Onun «Hadika-tüs-Suada» sı, türkçe diva-nının «Mukaddeme» si, ve hele Nişancı Mehmed Paşaya yazdığı «Şikâ-

yetname» si klâsik divan nesrinin şaheseri oldular. Nesirde çok lûgat kullanmak ve nesri anlaşılmas bir hale çıkarmak asrın modası oluyordu Fuzulî de kısmen bu işi yapmakla ve cümlelerinde seciler kullanmakla beraber «hüner için nesir» değil «ifade için nesir» yolunu göstermişti. Bu çağır devam edeydi Divan edebiyatının şi'ri kadar nesri de olacaktı.

Sadelik cereyanı : Asrın en mühim ve en güzel bir hususiyeti klâsik bir sadelik cereyanının meydana almasıdır. Tabii klâsik şairler aruzdan ayrılamazlardı, aruzsuz şi're zaten nazım nazariyle bakılmıyordu. Fakat arzulu olmakla beraber sırf türkçe kelimelerden mürekkep manzumeler yazmağa kalkanlar oldu. 15 inci asır sonlarında başlayan bu cereyan bu asırda müstakil eserler verecek kadar inkişaf yolunu tutmuştu. Böyle manzumelere hususî bir isim verilerek onlara «Türkî-i basit» denildi.

Bu türki-i basitlerin kelimeleri de, kafiyeleleri de hep türkçeydi. Tattavlahı Mahremî bu tarz manzumelerden mürekkep eserine «Basitname» adını verdi. Yazık ki bu eser hâlâ bulunamamıştır. Edirneli Nazmi dahi büyük divanında birçok «Türkî-i basit» ler yazdı. Fakat bu cereyan diğer umumî cereyana karşı zayıftı. Zaten aruzla sırf türkçe yazmak ta güçtü. Cereyan türkçülük bakımından güzel ve hayırlı olmakla beraber akım kaldı.

Halk şi'ri : Tekke şairliğinde Pir Sultanaptallar, Ahmed-i Sarbananlar gibi şahısları tanıyoruz. Lâdinî halk şairleri içinde de Yavuz'un seferlerini destana geçiren Bahşî, ve Çıldır cengini yazan Hayalî gibi simalar var. Bunlar ordunun şairleriydi. Yeniçerilerde, ve orduda, adları bize gelemiyen bir çok şairler sazlarla ve kahrâmanane mevzularıyla kışlaların hamaset hislerini besleyip duruyorlardı.

Halk şi'rinde dikkate değer mühim bir nokta dahi yüksek münevver tabakaya mensup olanlar içinden de halk şi'rine rağbet edenlerin görülmesidir. Meselâ Aydın muhassılı Mehmed Paşa hece ile yazdığı zaman «Kul Mehmed» mahlasını kullanıyor, yine meselâ Barbaros'un mektebinde yetişip hem kahraman hem âlim olan Seyid Ali Reis dahi hâkimiyetle aruza tasarruf ettiği halde hamasî mevzulara gelince işi hemen heceye çeviriyordu:

*Deniz yüzünde yürürüz
Öcümüz komaz ahruz*

*Düşmanı arar buluruz,
Bize Hayreddinli derlar!*

Orta zamanda kalışımız : 15 inci asrın ikinci ortası başında bizim İstanbul alışımını, yâni Şarkî Romanın çöküşünü, Avrupa âlemi Orta zamanın bitiş ve Yeni zamanın başlayışı sayar. Avrupa milletleri 16 ncı asırdan itibaren derece derece rönesansa girdiler. İstanbul'u almakla Orta zamanı kapayan biz ise 19 uncu asrın yaralarına kadar Orta zamanda kaldık. «Fikir orta zamanlığı», yâni «Ümmet medeniyeti» Garp'te de, Şark'ta da «İskolâstik» zihniyetin ayakta kalışı demektir. İslâm iskolâstiki Hristiyan isko-

lâstığından üç dört asır sonra başladığı için, sanki ömrünün ondan az olmasını istemiyormuş gibi, ondan üç dört asır sonra daha devam etti.

Bizim bütün bu üç, dört asırlık «orta zamanlılığımız» da «ilim» ve «fıkriyatımız» medrese zihniyetile ve tabiatile arapça tesirinde kalmakla beraber «edebiyatımız» da hep farsî tesiri altında kaldı. Fakat ilimde «Semaniye» ve «Süleymaniye» medreseleri sayesinde müsbet sahada kudret gösterdiğimiz gibi edebiyatta da Fuzulî'ler ve Baki'lerle kendimize göre ses veriyorduk. Fakat bu sesin umumî fonu «Tanzimat» a yâni garbe dönüşe kadar bir türlü değişmiyecektir ve değişmezdi de: Bunun değişmesi için ümmet medeniyetinin iskolâstik kubbesi altından başka bir kubbeye geçmek lâzımdı.

Birinci cildin sonu

İ N D E X

İzahat ve faydaları

- [1 — Siyah ve parantez içine alınmış rakamlar kendileri hakkında malûmat verilen şahısları gösterir. Romen rakamları mukaddeme ve medhal kısmına aittir. Bu kısım sonradan yazıldığı ve evvelce dizilen «İndex» teki istifi bozmamak için Romen rakamları sona konmuştur.
- 2 — Garblılardan iki defa siyah rakamlı gösterilenlerin birinci rakamı o şahsın edebiyat tarihindeki hayat ve mevkiini, ikinci siyah rakam da o şahıstan yapılan tercümeleri gösterir.
- 3 — Şarktan Fârâbi, Elbirûni, ve İbni Sina gibi şahıslarda müteaddit siyah rakamlar oluşu onların müteaddid yerlerde bahsedilişlerindendir. En uzun rakam asıl esaslı ve biyoğrafilerile bahsedildikleri yeri gösterir.
- 4 — Önünde n. harfinin bulunduğu rakamlar o şahıs isminin o sahife-deki hâmiş notunda geçtiğini bildirir. Aynı sahife rakamının hem «n» li, hem «n» siz oluşu o ismin hem metinde, hem hâmiş notunda geçişindendir. «n» li rakamların fazla oluşu mehzaz için o şahsa fazla müracaat edilmiş olduğunu gösterir.
- 5 — Siyah rakamlı ve kendilerinden esaslı şekilde bahsedilen şahıslardaki beyaz rakamdan öncekileri ekseriya o şahsın kimlerden müteessir olduğunu, siyah rakamdan sonraki beyaz rakamlar da o şahsın kimlere tesir ettiğini gösterir.
- 6 — Meselâ Korney, Rasin, Molyer, Volter, Göte... gibi kitabın ikinci cildinde bahsedilecekleri için bu «endeks» te siyah rakam alamıyan şahıslardaki beyaz rakamlar da onların kimlerden müteessir olduklarını gösterir. Keza Homer, Virjil, Öripid, Menandr, Dante, Şekspir... gibi ikinci cildde siyah rakam alamıyacak şahsiyetlerin ikinci cild «endeks» indeki beyaz rakamları da onların kimlere tesir ettiklerini gösterecektir.
- 7 — Ne bu endekste, ne ikinci cilt endeksinde siyah rakam almadıkları halde müteaddid beyaz rakam alanlar şu üç gruba ayrılırlar: Mü-

tercimler, me haz olarak müracaat edilenler, bu iki grub haricinde de fikir veya vak'a itibarile zikredilmeleri icab edenler.

- 8 — Garbli şahısların daima ikinci isimleri başa alındı ve birinci isimleri parantez içinde gösterildi. Şarka ve bize ait şahıslarda ise birinci isimlerle başlandı. Soy adı bizde yeni tatbik edildiği ve bundan evvelki şahıslarla işin karışmaması için bu suretle hareket edildi.]

— A —

Abdullah Cevdet: n. 225, n. 374, 527, 528, 529.
Abdullah ibni Amr-ibni-Âs: 234.
Abdullah ibni Saba: 267.
Abdullah ibni Sellam: 231.
Abdullah ibni Ziyad: (Horasan valisi): 228, 261.
Abdülhak Hâmid: 82, 124, 447, 448.
Abdülhak ibni Seb'in: 351.
Abdülmelik (5 inci Emevî Halifesi): 223, 224.
Abdünnafi (Mutavvel mütercimi): 62.
Abdürrahman (Hadisçi): 257.
Abdürrahman ibni Afiv: 215.
Abdürrahman Sami Paşa: 335.
Abidin Dino: n. 358.
Abry (E. —) n. 162, n. 412, n. 502, X.
A. C. A. H.: 525.
Adelar: 402.
Âdem (Peygamber): 232, 500, 501, 502.
Adüddin (Allâme —): 416.
Agob (Çelebi zade, Diyarbekirli): 69.
Agricola: 138, 139.
Ahi Emin Ali: 302.
Ahi Mehmet: 301.
Ahi Sinan: 302.
Ahi Toman: 302.

Ahmed (Taşköprülü zade): 50, (63), 316, 317
Ahmed Aşık (Aşık Paşazade —): (437).
Ahmed bin Fergani: 311.
Ahmed bin Tolon-ut-Türki: 278.
Ahmed Fakih: 428.
Ahmed Gazi: 428.
Ahmed Gülşehri: (Şeyh —): 432.
Ahmed Halid (Muallim —): 522, XIV.
Ahmed Hamdi (Aksekili —): n. 174, n. 207, 208, n. 209 n. 249, n. 263, IX,
Ahmed Hâşim: 154.
Ahmedî: 428, (431), 435.
Ahmedi Şarban: 544.
Ahmed Mithat: 69, 70.
Ahmed Naim: n. 262.
Ahmed Paşa: (434).
Ahmed Refik: 32, 36, 81, 126, n. 417.
Ahmed Reşid: 28, 144, 516.
Ahmed Tevhid: n. 302.
Ahmed Vefik Paşa: 103.
Ahmed Yesevi: 377, (421-423).
Ahşidoğlu (Ferganeli —): 274.
Akabe bin Nâfi: 240.
Aksarayî: 240.
Ak Şemseddin: 435.
Alarcon (Alarkon): (478-480).
Alâeddin Keykubad (Büyük —): 368.

Alâeddin Dülkadiroğlu : 270.
Alâüddeyle ebû Cafer : 324, 325, 326.
Aleman (Mateo —) : 469.
Ali (Halife) : 187, 208, 215, 217, 220, (221), 232, 233, 266, 267, 269, n 300, 380.
Ali (Azeri şairi) : 425
Ali bin ebül Abbas Me'mun : n. 294.
Ali Canib : n. 437.
Ali Çelebi (Kınalızade) : (63-64).
Ali Efendi (Zenbilli —) : 208.
Ali Fahri : 521.
Ali ibni Me'mun : 324.
Ali Kuşçu : 437.
Ali Paşa (Candarlı —) : 414.
Ali Paşa (Şehid —) : 417.
Ali Rıza Seyfi : 69, 539, V.
Alişir Nevai (Ba: Nevai)
Alkibyat : 43.
Alp Arslan : 240, 386.
Amiçis (Edmondo dö —) : 521.
Amr-ibni-Abid : 208.
Amr-ibni-Âs : 205, 219, 220, 221, 273.
Amr-ibni-Hattan : 208.
Amyot (Amyo) : 60, 73, (508).
Anacreon (Anakreon) : 12, (13), 117, 524.
Anaksagor : 43.
Andronicus (Androniküs) : (101), 153.
Anibal : 129.
Antuvan : 108, 109.
Apel (Heykeltraş) : 73.
Aramyan (Ohanes —) : 519.
Arif Hikmet : 409.
Arifi : n. 270.
Ariosto (Ariost) : 450, (455-458), 460, 462, 465, 484, (522-523).

Aristark : 4.
Aristid : 3, 60.
Aristo (Aristotelis) : 5, 8, 12, 23, 47, (49-52), 58, 62, 63, (76-77), 78, 81, 118, 134, 156, 160, 176, 179, 242, 272, 274, 275, 310, 315, 316, 317, 318, 326, 327, 328, 329, 330, 350, 351, 353, 363, 384, 394, 399, 400, 401, 402, 487, XIII.
Aristofan (Aristofanis) : 12, 20, (25-29), 43, 61, 156, 410, 473.
Aritos : (İskenderiye rahibi) : 172.
Arşilok (Arhilogos) : (10).
Arve bin Zübeyr : (253-254).
Asin (Miguel —) : 366.
Aster (Ernest Von —) : n. 316, n. 317, n. 318, n. 319, n. 326, 395, n. 395. n. 400, n. 402. VIII, XII.
Âşık Paşa : (430-431), 435.
Âşık Paşa (Tezkereci) : 543.
Attar : (Ba: Feridüddin).
Atticus (Attiküs) : 108.
Audic (C. —) (Odik) : 162 n. 412, X. 502.
Averreoës : 399 Ba: İbni Rüşd).
Avni Candar : 539.
Ayşe (Peygamberin zevcesi) : 233, 234, 250, 251, n. 300, 405.

— B —

Babür Şah : 426, (540).
Bacon (Beykın) : 247, 326, 395, (484-485), 486, 514
Baha Dürder : XIV.
Bahşi : 544.
Baki : 236, (542), 545.
Bandello : (465) 489.
Baptiste (Jean —) : 66.
Bartold : n. 294.

Basmacıyan : 541.
Bataille (Henry —) : 481.
Batlamyos (Birinci —) : 57, 272,
285, 288, 311, 400, 402.
Batlamyos (İkinci —) : 52, 53, 57.
Battal Gazi (Seyyid —) : 428.
Bayram-ı Veli (Hacı —) : 433,
(437).
Bayezid-i Bestâmi : 360, 378.
Bayezid-i Veli : (Sultan 2 nci —) :
270, (432).
Bedrosyan : 526.
Bektaş-ı Veli (Hacı —) : 428.
Bel'ami : 282.
Belâzûri : n. 228.
Bembo : (455).
Benli Hatun : 270.
Bérard (Victor —) : 4.
Bernar (Piskopos) : 397, 402.
Berthelot (Bertlo) : 314.
Bertrandon (Seyyah) : (291-292).
Beyzavi (Kadi —) : 416.
Bibliander : 211.
Bilâl-i Habeşi : 209, 357.
Bilge Han : 419.
Billemain (Biymen) 129.
Birûni (Ba: Elbirûni) .
Boccacio (Bokas) : 440, (451-453),
465, 483, 489, n. 503, (517-518)
Boileau (Bualo) : 8, 14, 103, 118,
119, 457, 463.
Bokrat (Ba: Hipokrat).
Bonaventur : n. 4.
Bonifas : 387.
Boutroux (Emil —) (Butru) :
n. 157, n. 177, n. 178, n. 179,
n. 359, VIII.
Boyacıyan (Mihran —) : 527.
Brennus (Brenüs) : 161.
Broşar : 77, 78,
Brütüs : 123.

Buhari (İmam-ı —) : 204, n. 218,
231, 232, 233, 234, 236, (254),
255, 257.
Burjiya (Sezar —) : 460.
Bürhaneddin (ba: Kadı —)
Bürhan Toprak : n. 405.

— C —

Câbir : 311.
Cafer bin Ebi Halif : 198, 199.
Cafer Çelebi (Taczade —) :
(434-435).
Cafer-i Sadık (İmam —) : 268.
Câhiz : (391).
Calderon (Kalderon) : (481-482).
Calinos (ba: Kalinüs).
Calot de Berck : 310.
Calvin (Kalven) : (510-511).
Cami : 153, 520, 524.
Câmi (Molla —) : n. 340, 371,
Camoës : (467).
Carduci (Kardüçi) : 523.
Carra de Vaux (Kara dö Vo) : 205,
n. 205, n. 247, n. 251, n. 254,
259, n. 259, n. 260, n. 263, 264,
n. 264, n. 265, n. 273, n. 275,
n. 283, n. 285, 286, 287, n. 287,
n. 288, n. 289, 293, n. 293,
n. 294, n. 295, n. 296, n. 299,
n. 307, n. 309, n. 310, 312, 316,
n. 316, 317, n. 317, n. 320,
n. 323, 326, n. 326, n. 328, 332,
n. 332, 334, n. 334, n. 335,
n. 346, 347, 348, 349, 350,
n. 352, n. 353, 354, n. 354, 355,
n. 356, 357, 363, n. 365, 367,
370, n. 372, 373, 391, 394,
n. 397, 399, 416, 541, VIII.
Cary (Henry —) : 69.
Castro (Kastro) : (478).

Caton (Katon) (Eski —) : 56, 60
101, (104) 125, 159.
Caton (Yeni —) : 125.
Catullus (Katül) : 105,, (106-107),
121, 158.
Cehm bin Safvan: 262.
Celâleddin Ezine : IV.
Celse (Sels) : 178.
Cemil Said: n. 186.
Cenab Şahabeddin: 489, 538.
Cengiz Han: 423.
Cervantes (Servantes): 467, 468,
(469-474, 525-526), III.
Cevdet (Arabzade —) : n. 4.
Cevdet Pş. (Ahmed —) : n. 185,
187, 287.
Cevheri (Ebû Nâsır İsmail —) :
246.
Cevri : 68.
César (Sezar) : 58, 60, 61, 73, 74,
106, 108, 109, 110, 117,
(121-124), 125, 126, 159, 494.
Chapelain: 464.
Chateaubriand (Şatobrian) : 3, 464.
Chaucer (Şoser) : (483), 486.
Ciceron (Çiçeron) : 6, 37, 40, 60,
73, 74, 105, 106, (107-111),
124, 125, 126, 135, 137, 138,
158, 159, 448, 449, 524.
Cihad İmer: XIV.
Cinthio (Giraldi —) : 489.
Commline (Komlin) : 76.
Conſtantinnus (Konstantinüs) : 312,
Copernic (Kopernik) : 312, 383.
Crémon (Gérard de —) : 398.
Corci Zeydan: n. 219, 220, n. 223,
n. 224, n. 225, 227, n. 228, 229,
230, n. 246, 247, n. 249, n. 259,
n. 267, 278, n. 278, n. 279,
n. 300, n. 308, n. 310, n. 311,
312, n. 312, n. 385, n. 396,

n. 402, n. 410, VIII.
Corneille (Korney) : 23, 24, 129.
134, 135, 466, 475, 478, 479, III
Croisée (Morice —) : 76, n. 157.
Crouzet (P. —) : n. 162, n. 412,
n. 502, X.
Cûzecani: 322.
Cüci: 423.
Cüneyd-i Bağdadi: 361, 378.

— Ç —

Çaganiyan Han: 280.
Çelebi (Sultan 1 inci Mehmed):
222, 432.
Çiçeron (ba: Ciceron).

— D —

Dacier (Mme. —) : 66, 70.
D'anonçio (Gabriel —) : 521, 523.
Dante: 162, 345, 366, 399, (440-
448), 449, 450, 451, 452, 455,
465, 500, 501, 502, (515-517),
521, 541.
Daudet (Dode) : (474).
Davinci (Leonar —) : (464-465),
514, 520, 524.
Dede Korkut: (425-426).
Defoe (Daniel —) : 345, 348, 349,
399.
Dehhani (Hoca —) : (428).
Delille: 113.
de Lisle (ba: Leconte —)
Demblan: 487.
Demokrit (Dhimokritos) : 42, (78-
79). 275.
Demosten: 12, 29, 32, 35, (37-40),
41, 50, 53, 60, 73, 74, 80, 107,
109, 110, 111, 157,
Demotrios: 57.
Dermenghem (Emil —) : n. 176,
n. 181, n. 185, n. 186, n. 188,

196, n. 196, n. 202, 206, n. 209,
210, n. 210, 211, VIII.
Descartes (Dekart): 314, 328, 395.
Des Granges (De Granj): n. 162,
n. 163, n. 164, n. 440, 492, 501,
n. 502, 528, IX, X.
Diderici: 322.
Dichl (Charles —): n. 181.
Dogti: 216.
Dominik Gondialüs (Piskopos):
399.
Domitien: 138.
Dozy (Dr. —): n. 225, n. 231,
n. 263, 266, n. 267, 268, 357,
n. 361, n. 362, n. 378, n. 381.
VIII.
Draper: n. 312, n. 313, n. 314.
Drougldy: 211.
Dumas père (Düma per): 490.
Durant (Will —): X, n. X, XII.
Dürzi: 269.

— E —

Ebamüslimi Horasani: 227.
Ebu Abdullah-üş-Şî'i: 263.
Ebubekir: 186, 187, 198, 199, 214,
215, (217), 220, 222, 233, 256,
257, 380.
Ebu Berze: 313, 323.
Ebu Cafer-ül-Mansur (Halife): 259.
Ebu Coza: 298.
Ebu Dâr: 209.
Ebu Davudî (Hadîsci): 257.
Ebu Hanife (İmamı A'zam —):
208, 234, 257, (258-260), 261,
382, 405.
Ebu Hasan-ül-Eşari (265-266),
275, 319, 352, 353.
Ebu Hâşim (-ül-Kûfi): 274, 360.
Ebu Hüreyre: 231, (233-234), 263,
274.

Ebu İsa (Hadîsci): 257.
Ebu İshak-ül-Gazi: 392.
Ebu-l-Abbas Memun bin Mehmet:
n. 294.
Ebu-l-Fazlı Kirmani: 240.
Ebu-l-Ferec: 400.
Ebu-l-Fidâ: (283-285), 288, 291,
383.
Ebu-l-Hâris Mehemmed: n. 294.
Ebu-l-Hüzeyl: 274.
Ebu-l-Kasım (Muhammed'in kün-
yesi): 184.
Ebu-l Kasım Zehravî: 274, 308,
401.
Ebu-l-Vefa: 313, 384.
Ebu Ma'ser: 323.
Ebu Mehemmed Şirazi: 324.
Ebu Musa-l-Eş'ari: 221, 265.
Ebu Refi: 202.
Ebussuud: 239, 253.
Ebu Ubeyde: 214, 215.
Ebu Zübeyr: (292-293).
Ebuzziya Tefvik: 68.
Eflâtun (Platon): 8, 12, 43, (45-48),
50, 52, 58, 62, 63, (74-76,) 78,
81, 109, 111, 156, 160, 272,
275, 320, 329, 353, 363, 394,
401, 453, 487, 507, 524, 539,
XIII.
Efrasyab: 390.
Elbattani: 314.
Elbirûni: n. 245, 247, 272, 285,
(293-296), 303, (312-313), 316,
323, 324, 346, 383, 384, 394, III.
Elhafit: 308.
Elizabet: 483, 484, 497.
Elkindi: 265, 346.
Ennius (Eniüs): (101), 104, 158.
Epiktet: 79, 80.
Epikür (Epikuros): 53, (54-56), 79,
106, 117, 158, 275.

Ercilla: 467.
Eringène: 178.
Erlonger (Baron Rodolf d' —):
 n. 401.
Ertuğrul İlgin: 538, V.
Ertuğrul Muhsin: 536.
Esma: n. 300.
Eşil (Eshilos): 12, (15-17) 19, 20,
 21, 23, 24, 445, 475.
Eşin: 12, 35, 39, (40-41).
Eşref Halil: 392.
Eusébe (Özeb): 173.
Evipidid: (Ba: Öripid: 20).
Ezop (Esopos): 11, 12, (67-69), 133,
 526.

— F —

Fahreddin Mubarekşat: 230,
 (389-391), n. 391, 408, 425.
Fahreddin Râzi: 331.
Faik Âli: 76.
Fârâbi: 62, 242, 247, 266, 303,
 (315-322), 323, 325, 326, 331,
 334, 346, 355, 367, 383, 384,
 394, (400-401) n. 401, 403, 511,
 III.
Faruk Nafiz: 154.
Fatih (Sultan Mehmet): 386, 388,
 404, 416, 432.
Fazl ibni Yahya: 410.
Fedr (Phedrus): 11, (133), 160.
Fenelon: 34, 40, 55, 69, 111, 354.
Ferid Ferhad (Kalfa oğlu —): 66.
Feridüddin Attar (Şeyh —): 345,
 368, 370, 375, 377, 432.
Fidias: 13, 24, 84.
Figani Çelebi: 404, n. 405.
Filemon: 29.
Filip: 37, 38, 39, 40, 49, 157.
Firdevsi: 246, 303, 304, n. 405.

Fisagor (Pitagoras): (9-10), 12, 62,
 81.
Fitnat (Şaire —): 378.
Flambert: 474.
Forbiger: 70.
France (Anatole —): 77, 473.
Frederik (2 nci —): 162, 287, 396,
 397.
Frederik (Büyük —): 247.
Frederik (Barbaros) 387.
Freud (Fröyd): 380.
**Fuad Köprülüzade (Ba: Mehmed
 Fuad).**
Fuzuli: 68, 238, 246, 377, 411,
 427, 540, (541-542), 543, 544,
 545.

— G —

Gabriel (Albert —): (513),
 n. 513.
Galib (Leskofcalı —): 409, 411.
Galib (Şeyh —): 237, 249, 334,
 375, 487.
Galien (ba: Kalinüs).
Garbis Fikri: XIV.
Gazali (İmam —): 260, 265, 317,
 319, 331, 350, (352-356), 363,
 (364-365), 366, 376, 377, 401,
 402, 416.
Gibon (Gibn): 182, 386, n. 386,
 387, VIII.
Goeje: 282.
Goelzer (Henri —): 142.
Goethe (Göte): 23, 210, 373, 461,
 501.
Gomoiu: 248, n. 310, n. 332, VIII.
Gordikyan (İstapan —): n. 541.
Gorino (Kont dö —): 524.
Gouffier (Choiseul —): n. 6.
Gouthier: n. 399.

Guevara: 469.
Guibillon: 533.
Guillemain (H. —) (Giymen)
n. 440, 464, 469, n. 474, 491,
501, 502, n. 502, IX, X.
Guizot (M. —): 533.
Guse (Nicola de —): 211.
Gültekin: 419, 420.

— H —

Habibi (Molla —): (427).
Haccac: 225.
Hacivad: 411.
Hâfız (— Şirazi): 246, 377, 541.
Hâkim (Halife): (269).
Hakkı (Üsküdarlı —): 409.
Halid bin Eba Eyyub-ül-Ensari:
188.
Halid Fahri: 528.
Halid ibni Velid: 190, 217.
Halid Kasri: 225.
Halid Ziya (Uşaklıgil): 144, 526, V.
Halikarnas Balıkcısı: 517.
Halil Edhem: n. 220, n. 294.
Halil (İbrahim peygamber): 404,
405.
Hallâc-ı Mansur: (361-362), 363,
365, 376, 380, 422.
Hamdi (Akşemseddinzade): 435,
543.
Hamdi Varoğlu: 516.
Hâmid (ba: Abdülhak —).
Hâmid Dereli: 539.
Hamilton: 354.
Hammer: n. 271, 518.
Hanbeli (İmam —): 257, 258, 381.
Harzemi: 248, (311, 313), 383, 401.
Hasan Âli Yücel: n. 304, n. 370,
n. 381, n. 420.
Hasan Basri: 208.
Hasan Bedreddin (Pş.): 527.

Hasan bin Ali: 232, n. 300.
Hasan Çelebi: 63, 543.
Hasan Fehmi Targal: n. 301.
Hasan Sabbah: (269).
Hasib Ahmed: 314, 384.
Hataî (Şah İsmail Safevi) :270,
271.
Hatiroğlu: 428.
Haureau (Horo): 398.
Havva (— ana): 500, 501, 503.
Hayali: 544.
Haydar Rifat: n. 47, 48, 55, n. 55,
70, 73, 76, 77, 78, 79, 518.
Hayrullah Örs: 70, 71, V.
Hâzen: (314).
Hâzin: 246.
Hegel: 76.
Henri (4 üncü —): 60, 124.
Henri (7 nci —): 442.
Henry (A. —): n. 2, n. 100, 113,
n. 114, IX.
Heraklit (Heraklitos): 42, (77-78).
Heraklit (riyaziyeci): 77.
Herera: (467).
Herodot (İrodotos): 12, (30-31), 32
(69), 81, 128, 130, 159, 539.
V.
Heziyed (İssiodos): (9), 113, 159.
Hilmi (Selânikli —): 65.
Hilmi Ziya Ülken: n. 51, 76, n. 274,
n. 275, 303, n. 305, n. 307,
n. 314, n. 322, n. 326, n. 329,
n. 345, n. 354, n. 357, n. 367,
373, n. 375, n. 377, n. 378,
n. 381, n. 384, n. 397, n. 398,
n. 401, IX.
Hipokrat: 58, 275, 308, 332, 402.
Hirşfeld (Gustav —): n. 292.
Hispanas (Yohannes —): (402).
Hoca Mes'ud: 432.
Hofman: 76.

Holinshed: 489.

Homer (Omīros): (3-9), 10, 12, 20,
21, 31, 46, (64-66), 74, 80, 83,
111, 113, 114, 115, 144, 443,
445, 539.

Horas (Horatius): 8, 14, 55, 103,
105, (116-119), 128, (147-151),
158, 159, 516, III.

Horten: 318, 322.

Hottinger: 211.

H. Sırrı: 527.

Hudavendikâr (Sultan 1 inci Mu-
rad): 302.

Hugo (Victor —): 445, 458, 466,
492, 501, 505.

Hülâgu: 269.

Hüneyn (Arab müfessirlerinden):
337.

Hüsameddin Bozok: 526.

Hüsameddin Çelebi: 369, 372.

Hüseyn Baykara: 424.

Hüseyn Cahid: n. 157, n. 171,
n. 188, n. 196, n. 206, 235,
n. 255.

Hüseyn Efendi (Hacı Evhad Şey-
hi —): 415.

Hüseyn Hüsameddin: n. 392.

Hüseyin Kitabcı: XIV.

Hüseyin Tutya: XIV.

Hüttal Han: 281.

— İ —

İbni Abbas: 231, (232-233), 237,
405, 406.

İbni Arzâ: 344.

İbni Batute: 293, (296-302).

İbni Dakikü'l'id: 405.

İbni Haldun: 216, 249, 273,
(285-287).

İbni İshak (Hadîsci): (254).

İbni Kemal: 239, 413.

İbni Kesir: 323.

İbni Memun (Moimonid): 326,
(402-403).

İbni Rüşd: 321, 345, 346, (349-351),
(399-400).

İbni Sina: 62, 206, 242, 247, 248,
266, 303, 309, (310), (314), 316
321, (322-345), 346, 348, 349,
350, 351, 353, 354, 355, 356,
(363-364), n. 364, 365, 367,
376, 377, 383, 384, 394, 395,
397, (398-399), 400, 401, 402,
403, 416, 422, 441, 443, 511,
III, VIII, IX.

İbni Tufeyl: 245, (346-349), 350,
384, 399.

İbni Yunus: 401.

İbni Zühür: 401.

İbn-ül-Hebariye: 344.

İbn-ün-Nefs: 345.

İbn-üt-Türk-ül-Ceyli: (313), 322,
383.

İbrahim (peygamber): 196, 197,
232, 236, n. 405, 406.

İbrahim Alâeddin: n. 314, n. 326,
n. 381.

İbrahim Efendi (Hayadarizade):
n. 381.

İbrahim Hakkı (Erzurumlu —):
62.

İbrahim Hilmi Çığırçan: 516,
533, XIV.

İbrahim Pş. (Maktul —): 404, 405.

İdrisi: 285, (288-289), 291.

İgnaiüs (piskopos): 174.

İkonomos: n. 4.

İlhami: 66.

İlhan Sıyami Taner: 538, V.

İlyas (Şeyh Baba —): 430.

İlyas (Bayar): XIV.

İnnosan (Papa 3 üncü —): 211.

İsa (Peygamber): (164-170), 177, 196, 237, 447.
İskender (Büyük —): 6, 29, 39, 49, 50, 53, 57, 60, (73), 81, 124, 134, 157, 158.
İsmail (İsmailiye müessisi): 268.
İsmail Ankaravî: 372, n. 372.
İsmail Dede: 375.
İsmail Habîb: n. 83, n. 279, n. 371, n. 372, n. II, X.
İsmail Hakkı İzmirli: n. 257, n. 259, n. 260, n. 326, n. 329, n. 330, n. 334, n. 336, n. 351, n. 380, n. 391, n. 392. IX.
İsmail Hâmi Danışmend: 70, n. 181, n. 231, n. 247, n. 252, n. 253, n. 392.
İsmail Hikmet: 41, 80, 153.
İsmail Maşuki: 239.
İsmail Safavî (ba: Hataî): (270-271), 427.
İsmail-ül-Fârâni: 318.
İssiodos (ba: Heziod).
İstenley Len-Pol (ba: Lane-Poole):
İzokrat (İsokratis): (36-37).

— J —

J. M. J. A. (heyet): n. 2, n. 8, n. 100, IX.
Jerom (Sen —): (128).
Jüstinyen (İmparator —): 393.
Jnan (Avendeath —): 399.

— K —

Kâ'b bin Eşref: 202.
Kâ'b-ül-Ahbar: 231.
Kadi Bürhaneddin: 426.
Kadi Mahmud: 399.
Kaetano (Leone —): n. 171, n. 177, n. 189, n. 191, n. 194, n. 195, 203, n. 203, n. 204, 212,

213, n. 214, 216, n. 223, 230, n. 230, n. 233, n. 234, 235, n. 237, 245, n. 251, n. 254, n. 256, n. 257, 384, n. 384, n. 407, VIII.

Kahün (Leon —): 384.
Kalderon (ba: Calderon).
Koligula: 132, 133.
Kalinüs (Galien): 275, 308, 309, 332, 402.
Kalven (ba: Calvin).
Kâmıran Günseli: 538, V.
Kâmıran Şerif: 531.
Kant: 76, 329, 354.
Kanuni Süleyman: 271, 388, 416, 542.
Kara dö Vo (ba: Carra de Vaux).
Karagöz: 411.
Kastro (ba: Castro).
Kâtib Çelebi: 3, 274, 367, n. 416, 417, n. 417.
Katilina: 125, 127.
Katon: (Ba: Caton).
Katül: (ba: Catulus).
Kemaleddin ibni Yunus: 326.
Kemaleddin Mehmet (Taşköprülü zadenin oğlu: 62.
Kemal Emin: 66.
Kintilien (Quintilianus): 8, 14, 40, 103, 110, 116, 128, (135-136), 137, 160.
Kırmıt: 269.
Kleman (Papa 5 inci —): 398.
Kleon: 25, 27, 31, 42, 410.
Kleopatra: 272.
Kolomb (Kristof —): 467, 477.
Konar (Kardinal): 397.
Kopernik (ba: Copernic).
Korney (ba: Corneille).
Kostantin (Büyük —): 173, 174, 175, 393.

Kostantin: (Ba: Constantinos).
Kostantinidi: 81.
Kovalski: 304.
Kremer: 203, 235
Kromvel: 493, 497.
Ksenofan: 157, n. 157.
Ksenofon (Xenophon): III, V, 12,
 31, (32-34), 43, (69-73), 81,
 n. 157, 159.
Kubilây: 423.
Kul Mehmed (Mehmed Pş.): 544.
Kutbüddin Aybey: 390.
Kutbüddin Râzi: 416.

— L —

La Bruyère: 4.
La Fontaine (Lâfonten): 11, 13,
 103, 133, 452, 457.
Laharp: 140.
Lamark: 295.
Lamartine: 3, 188, 450, 464, 501.
Lamb (Mari —): 538.
Lamb (Şarl —): 538.
Lâmii (Bursalı —): n. 340.
**Lane-Poole (Stanley —) (İstenley
 Len-Pol) n. 220, n. 268, 324.**
Laplace: 374.
La Place: 491, 492.
Lâtifi (Kastamonulu —): 543.
Laybayer: 512.
Leconte de Lisle (Lökont dö Lil):
 65, 66, 147.
Lefrance (Abel —): 487.
Leipniz: 247, 293, 322, 327.
Lermit (Piye —): 180, 386.
Lesage (Lösaj): 469.
Le Tournneur: 492.
Lhuter: 164, 172, (509-510).
Lizip: 13, 24, 73.
Longin: 7.

Lope de Vega (ba: Vega).
Lucanus (Lüken): (132), 133.
Lucilius (Lusil): (103), 118, 159.
Lucrecius (Lükres): 55, 78, 105,
 (106), 107, 133, 158.
Ludheim (Rudolph de —): 211.
Ludving (Emil —): 164, n. 164,
 n. 170, VIII.
Lui Filip: 387.
Luka (2 neî incilci) (171-172).
Lulle (Ramond —): 400.
Lüsien (Lukiaus): 59, (61).

— M —

Mâ'bed-ül-Cüheni: 262.
Macanlay: 539.
Macchiavelli (Makyavel), 321,
 (458-460), 465, 514, (518-519),
 524, 525.
Macpherson (Osian): 163.
Mahmut Gaznevi: 281, 294, n. 294,
 295, 324, 386, n. 405, 423.
Mahmud (Harzemli —): 274.
Mahmud (Kâşgarlı —): (389),
 n. 389, (421), 425.
Mahmud Yuğnaki: (422), 423.
Mahremi: 544.
Maine (Sir Henry —): XII.
Maïmonid (ba: İbni Memun).
Makyavel: (ba: Macchiavelli).
Malik (İmam —): 257, 258, 382.
**Malmesburz (Williams —) (İngiliz
 Müverrihlerinden):** 181.
Manners (Roger —): 487.
Mansur (2 neî Abbasi Halifesi):
 229, 267.
Mansur (ba: Hallacı Mansur).
Maracci: 211.
Margerit: 503, n. (503).
Mariüs: 121, 125.

Marküs (İncilci): (171).
Marlovve: (484).
Marot: (503-504).
Massignon (Louis —): 405, n. 405,
406, 407, 409.
Masqueray (Paul —): 70.
Maverdi (Fakih): 260.
Max Scher: 399.
Mecdüddeve Ebu Tâlib: 324.
Mécèn (Mesen): 105, 111, 117,
118.
Mehemmed (İmam —): 260.
Mehemmed Abdühu (Şeyh —):
249.
Mehemmed bin Müslim: 231.
Mehemmed Harbi-i Kelbi: 299.
Mehmed (Kadıze - Efendi): 239.
Mehmed (Sultan 2 nci —) (ba:
Fatih).
Mehmed (Sultan 4 üncü): 415.
Mehmed Ağa (Fındıklılı —):
n. 415, n. 416, n. 418.
Mehmed Ali Ayni: n. 207, n. 364,
n. 365, 381, n. 437, IX.
Mehmed Akif: 154, 212, 408,
n. 408.
Mehmed Efendi (Vani —) (Ba:
Vani).
Mehmed Emin (İrişirgil): n. 27,
n. 45, 77.
Mehmed Fuad Köprülü: n. 230,
n. 304, n. 357, n. 369 n. 372,
n. 381, n. 391, n. 409, n. 419.
Mehmed Mansur: n. 58, 80.
Mehmed Paşa (Nişancı —): 543.
Mehmed Rifat (Manastırlı —): 527.
Mehmed Şerif Paşa (Damad —):
299, n. 300, n. 301, 518, 521.
Mehmed Şükrü Erden: 529, 530.
531, V.

Mehmed Tahir (Bursalı —): n. 246,
253, 433.
Mehmed Tevfik: 82, n. 83.
Mehmed Ziya: n. 181.
Memun (7 nci Halife, Abbasi):
228, (263-264), 279, 286, 310,
317.
Memun ibni Memun: 294, n. 294.
Menandr ((Menandros): (29-30),
102, 158, 475.
Merakeşi: 347.
Mercimek Ahmed: (436-437).
Mérimeè (Edmond —): 466.
Mes'udi: (283), 288, 291.
Metta (3 üncü incilci): 172.
Metta bin Yunus: 315.
Mevlâna (Celâleddin-i Rumi):
(368-375), 377, 381, 422, 427,,
541.
Mikel-Anj: (465), (519-520), 524.
Mille (Sturat —): 261.
Milton: 113, 484, (497-502).
Molière: 102, 103, 457, 475, 480,
514, III.
Molina: (480-481).
Montaigne: 60, 131, 461, (507-508),
513.
Montalvo: 468.
Montemayor: (468-469).
Montesquieu: 211, 285, 287.
Mourey (Charles —): n. X.
M. Rauf: 520, 539.
Muaviye (Birinci —): (221), 223,,
232, 266.
Muaviye (İkinci —): 226.
Muaz bin Cebeli: 218.
Muhammed (İslâm Peygamberi):
176, 181, 182, (184-211), 213,
214, 215, 216, 217, 218, 220,,
222, 223, 231, 232, 233, 235,.

236, 237, 238, 239, 250, 254,
255, 256, 392, 404, 405, 407,
447.
Muhiddin-i Arabî: 363, (365-367),
375, 377, 381, 422.
Muhlis Paşa: 430.
Munk (Salamon —): 351.
Murad (Sultan 2 nci —): 434, 436.
Murad (3 üncü): 271.
Murad (4 üncü —): 239, (415).
Murad Bey (Mizancı): n. 414.
Musa (Peygamber): 196, 237, 367.
Musa Kardeşler: 323.
Musa oğlu Mehmet: (ba: Harzemi)
Musset (Alfred de —): 450, 452.
Mustafa (Sultan — 3): 424, 518.
Mustafa Işıksal: 538.
Mustafa Kâmil: n. 335.
Mustafa Namık: n. 51, 76, 81.
Mustafa Nihad (Özön): 527, XIV.
Mustafa Nuri: 82.
Mustafa Tokatlı: 324.
Mu'tadid: 264.
Mu'tasım: 229, 264.
Mu'tez: 229.
Münif Paşa: 80.
Mürre Hüseyin Paşa: 417.
Müslim (Nişaburlu — Hadisci):
257.
Mütenebbi: 290.
Mütevekkil (Halife): 264.

— N —

Nabi: 409.
Nabi Zade Nâzım: 82.
Naci (Muallim —): 212.
Nadir (Hacı —): (424).
Nadir Şah: 271.
Nahifi: 372, 373, n. 373.
Naili: 362, 409.

Naima: n. 367, n. 418.
Naim Fraşeri: 64, 65.
Namık İsmail: 519.
Napolyon: 61, 124, 174.
Nâsır ibni Ahmed: 385.
Nâsirüddin Mehemmed: n. 284.
Nâsırı Tûsi: 311, 338.
Nasreddin Hoca: 410.
Nâzım İçsel: 517.
Nazmî (Edirneli —): 544.
Necib Asım: 247, n. 420.
Necib Fazıl: 362.
Necmeddin Eyyüb: 306.
Nedim: 411.
Nef'i (Şair —): 409, 411.
Neron: 131, 132, 134, 139, 140.
Nerva: 138, 139.
Nesimi: (426-427), 433.
Nevai (Alışır —): (424-425) 540,
543.
Nevzad Ayas: n. 329, n. 330, n. 351,
IX.
Nietzsche (Niçe): 320.
Nikolson: n. 358, 366, 368.
Nizami (Genceli —): 424, 433, 435.
Nizamülmülk: (306-307), 383.
Nogent (Guibert —): Papas mu-
harrir): 181, 211.
North: 60.
Nuh Saman oğlu: 323, 324, 328.
Nureddin Artam: 538.
Nureddin Sevin: 533, 534, 538.
Nüzhet Hâşim Sinanoğlu: 515, 5
522.

— O —

Ogüst (Auguste): 105, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 127, 128, 131,
139, 143, 160.

Oklidis: 58, 402.
Oktav (Ogüst): 108, 110, 123.
Omiros (Ba: Homer):
Orhan: 388.
Osian (Macpherson): 163.
Osman (Halife): 215, 236, 267.
Osman Râsih: 67, 68.
Ovidius (Ovid): 105, (119-121),
(151-153), 159, 516, 524, III.

— Ö —

Ömer (Halife): 58, 204, 208, 214,
215, 217, (218-220), 221, 222,
224, 233, 237, 272, 273, 278,
286.
Ömer Beâreddin: IV.
Ömer ibni Abdülaziz: 385.
Ömer ibni Ubeyde: 263, 383.
Ömer Rıza Doğrul: n. 165, n. 170,
n. 185, VIII.
Ömer Seyfeddin: 65.
Öripid (Evrripidis): 12, 17, (20-24),
26, 27, 29, 43, 101, 135, 158,
475.

— P —

Pacuvius (Paküviüs): (101), 158.
Parmenit (Eleli —): 42.
Pascal (Paskal): 399.
Pastör: 309.
Perikles: 12, 13, 25, 32, (35-36), 43,
53, 105, 157.
Persius (Pers): 133, 159.
Petrarka (Petrark): 110, 440,
(448-450), 455, 465, 467, 487,
504, 517, 521, (522), 541.
Pindar (Pindaros): 12, 13, 50, 117,
504.
Pir Sultan Aptal: 544.
Pisistrat: 4.

Pitagoras (Ba: Fisagor: 9):
Platon: (Ba: Eflatun):
Plautus (Plot): (102), 158.
Pline (Eski —): (136).
Pline (Genç —): 136, (137-138),
173.
Plotémée Fladelf (Batlamyos 2):
57.
Plotémée Soter (Ba: Batlamyos 1):
57.
Ploten: 76, 177, 272.
Plütark (Plutarhos): 24, 28,
(59-61), (73-74), 81, 160, 489,
508, III.
Polib (Polipos): 53, (54), 81, 159.
Poliktet: 13, 24.
Pompe: 109, 110, 128, 494.
Pope (Pop) 8, 116, 119.
Porfir: 177.
Pozzi (Jan —): n. 174.
Prideaux: 211.
Propertius (Propers): (121).

— R —

Rablais (Rable): (505-507), 511.
513, 514.
Racine (Rasin): 22, 23, 24, 28,
135, 140, 475, III.
Rağıb Rıfki: 514.
Rasim Özgen: 518.
Rat (Maurice —) (Moris ra): 144.
Raun (Matildes —): 521.
Raymond (Alexandre M. —):
n. 162.
Raymond (Baş Piskopos): 399.
Râzi (Ebubekir —) [Razes]:
(309-310), 319, 320, (401).
Regnier (Henri de —): 450.
Refet (Dr. —): 533.
Remzi Bengi: V, XIV.

Reşad Nuri (Güntekin): n. 175,
n. 179, n. 185.
R. G. Arkın: 538, V.
Rifat (Kilisli —): 334.
Rişar (Arslan Yürekli —): 387.
Riza Nur: n. 306.
Rodolf: n. 306.
Rollin: 28, 124.
Ronsard: 450, 460, (504-505).
Ross (Denison —): 390.
Rostand (Edmond —): 481.
Rousseau (Ruso) (J. J.): 61, 111,
164, 320, 464.
Ruhi (Bağdatlı —): 409, (542-543).
Ruşen Eşref: 140, n. 164, 516.

— S —

Sadeddin Nüzhet: n. 271.
Sadeddin Teftâzâni: 260, 416.
Sadi (Şeyh —): 246, 375, 377,
447, 541.
Sa'd ibni Muaz: 203.
Sa'd ibni Vakkas: 220.
Sadreddini Kunevi: 365, 367.
Saffet Dengi: 538.
Safo: (10) 12, 117.
Safvan: 251.
Saib Efendi (Pirizade —): 287.
Said ibni Sena: 322.
Said-ül-Endülüsî (Kadı —): 384.
Saim Erkun (Dr. —) n. 370.
Saint Augustin (Sen Ogüsten):
399.
Sainte Beuve (Sent Böv): 142,
472.
Saint Paul (Sen Pol): 170, 171,
172, 174.
Saint Tomas (Sen Toma): 247, 400,
403.
Salâhaddin Eyyubî: 268, 392.

Salâhaddin Feridun Zerkûb: 369.
Salamon Munk: (Ba: Munk).
Salih Zeki (Aktay): 151, 516.
Sallutitus (Salüst): 121, (124-127),
128, 140, 159.
Samain (Albert —): 450.
Saman Yavğı: 385.
Samih Rifat: n. 304.
Sannazaro: 468.
Satuk Bugra Han: 420.
Schlegel (Şlegel): 24.
Sehi Bey (Edirneli —): 543.
Sekine (Hasan bin Ali'nin kızı):
n. 300.
Selim Nüzhet Gerçek: XIV.
Selim Sırrı Tarcan: 334.
Selman-ı Farsi: 357.
Semame: (391-392).
Semiha Cemal: 56, 74, 75, 76, 79.
Semih Lûtfi: XIV.
Seneca (Senek): 126, (134-135)
159, 508.
Seniha Bedri Göknîl: 535, 536.
Servantes (ba: Cervantes).
Seyfüddevle Hamdanoğlu: 316.
Seyyid Ali Reis: 544.
Seyyid Halil (Fakih): 260.
Seyyid Osman Efendi: 415.
Seyyid Şerif Cürçani: 378, 416.
Sezar (ba: César).
Shakespeare (Şekspir): 3, 60, 445,
453, 457, 464, 465, 470, 473,
475, 482, 483, 484, (485-497),
501, 513, 514, (527-538), III,
V.
Sidney: 489.
Silla: 121, 125, 127, 131.
Simonid (Simonidis): 12, 13, 14,
16.
Sinan Paşa: (437-438).
Sinan Reşad: 525.

Sofokl (Sofoklis): 12, 16, (17-20),
23, 24, (66-67), 135, 475,

Sokullu (— Mehmed Pş.): 271.

Sokrat (Sokratis): 26, 27, 33, 36,
41, (43-45), 46, 47, 49, 62, 74,
75, (77), 81, 156, 157, 368, 410.

XIII.

Solon: 4, (9), 45.

Solovin: 47, 76 77.

Spenser (Edmund —): (483-484).

Spinoza: 328, 395.

Staël (Mme de —): 445, 492.

Stanley (William —): 487.

Stenischneider: 322.

Strabon: 59, (61), 288.

Subhi Paşa (Sami Pş. zade): 287.

Sully-Prudhomme: 450.

Sultan Veled: 368, 369, (427-428),
435.

Süheyl ibni Mesih: 324.

Süheyl Ünver: n. 328, IX.

Süleyman Çelebi: 238, 431,
(432-433), 435, 543.

Süleyman Fikri: n. 300.

— Ş —

Şafii (İmam —): 257, 258, 382.

Şah İsmail (ba: İsmail Safevi).

Şakiroğulları: 310, 383.

Şatobrian (ba: Chateaubriand).

Şaziye Berin Kurt: 75.

Şebli (Mevlâna —): 230.

Şecere-tüd-Dür: 306.

Şehabeddin Süreverdi: 345, 378.

Şekspir: (Ba: Shakespeare).

Şemseddin Günlaltay: 209, 227,
n. 227, n. 228, n. 229, 262,
n. 262, n. 263, n. 264, n. 265,
n. 274, n. 279, n. 280, n. 295,
n. 308, n. 309, n. 311, n. 312,

n. 313, n. 314, n. 319, n. 322,
n. 323, n. 326, n. 331, n. 352,
n. 354, n. 355, n. 365, n. 386,
n. 398, n. 517, IX.

Şemseddin Sami: 65, 82, 253.

Şemsi Paşa (İsfendiyar oğurların-
dan): 380.

Şemsi Tebrizi: 368, 369.

Şemsüddeve Ebu Tahir: 324, 325.

Şinasi: 81, 335.

Şerefeddin Yaltkaya: n. 245, n. 330,
n. 336, n. 345, n. 349, IX.

Şeyhi: (433-434).

Şeyyad Hamza: 428.

— T —

Tabari: 232, 263, (282).

Taceddin Abdülvahab: 392.

Tacitus (Tasit): 121, 136, 137,
(139-141), 153, 159.

Tai T'ung: X.

Talha (Aşerei mübeşşireden): 278.

Tapduk Emre: 422.

Tasso (Tas): 450, (460-464), 465,
519, (523).

Taşköprülüzade (Ba: Ahmet —).

Teftazani: (Ba: Sadettin —).

Teodos (Bizans imparatoru): 175.

Teofil: 58, 272.

Teokrit (Theokritos): (53-54), 159.

Terentius (Terans): (102-103), 158,
160.

Terzibaşyan (Kigork —): 541,
n. 541.

Tevfik Fikret: 433.

Thespis: 15.

Thurot (François —) (Fransua
Türo): 79.

Tieghem (Van —): 158, n. 158,
n. 440, 464, 467, 469, 492,
n. 503, 505, 508.

Tibullius (Tibül): (121).
Timur (Timurlenk): 240, 270, 271,
285, 286, 295, 388, 432.
Tir (Giyom de —): (Haçlı Müver-
rihi): 181.
Trajan: 137.
Tirte (Tirteos): (10-11).
Titus-Livius (Tit-Liv): 110, 121,
(127-130), 140, 159, 449.
Tricot-Roger: 248, n. 309, n. 310,
n. 314, 326, n. 326, 397, n. 397,
398, n. 399, 401, VIII.
Tuğrul Bey: 386.
Turhan Tan: n. 392, 464.
Tursun Fakih: 430.
Tüsidit [Tukididis]: 12, (31-32), 34,
36, 43, 81, 126, 128, 129, 159.

— U —

Ubeydullah ibni Memun: 268.
Uluğ Bey: 311.

— V —

Vakıdı (Hadisci): 254.
Vamberi: n. 306.
Vani Mehmed Efendi: (252-253).
Van Tieghem (Ba: Tieghem):
Vâsik (Halife): 264.
Vasko dö Gama: 467.
Vega (Lope de —): (475-478), 479,
481, 490.
Veled (Ba: Sultan):
Veled Çelebi: 247, 428.
Velid bin Yezit: 224.
Velid-i Sani: 224.
Wells: 50, 156, n. 157, n. 181,
n. 397, XIII.
Vida: 119.
Vigny (Alfred de —): 501.
Vinçi (Leonar da —): 293.

Villmain: 40.
Villon: (502-503).
Virgilius (Virjil): 54, 105, 106,
107, (111-116), 119, 127, 128,
(142-147), 158, 159, 160, 441,
443, 444, 445, 448, 449, 451,
453, 504, 516, (539), 541, III.
Vises: 211.
Visule (Andre —): 309.
Voltaire (Volter): 14, 24, 61, 119,
211, 314, 464, 491, 492, 501,
539.

— Y —

Yahya (Taşlıcalı —): (543).
Yahya (Bermek oğlu): 279, 311.
Yahya (Peygamber): 164, 165, 166,
168.
Yahya Kemal: 154, 236, IV.
Yakub (Peygamber): 196, 435.
Yakubî: (288).
Yakub Kadri: 147, 148, 151, 516.
Yakut-ül-Hamevî: 280, 281,
(289-290), 291.
Yamuç: 280.
Yaşar Nabi: n. 4, 66.
Yavuz (Sultan Selim): 208,
(270-271), 366, 388, 413, 435,
544.
Yesevî (Ba: Ahmet —):
Yezid: 223, 257.
Yezid (3 üncü): 258.
Yıldırım (Bayazıt 1): 240, 388,
411.
Yuhanna (4 üncü İncil): 172.
Yuhanner: 394.
Yunus Emre: 377, 381, (422),
(428-429).
Yunus Kâzım Koni: 76.
Yusuf (Peygamber): 196, 435.

Yusuf (İmam —): 260.

Yusuf Hacı Hacip: 246, (303-306),
377, 383, 421.

Yusuf Kâmil Paşa: 70.

Yusuf Şerif: n. 158.

— Z —

Zeki Mugamez: n. 219.

Zeller: 76.

Zenon (Eleli): 42, 56.

Zenon (Zunon) (Kıbrıslı): 53, (56),
79.

Zeyneb (Dr.): 308.

Zeyneb (Paygamberin karısı): 251.

Zeyd ibni Ali: 208, 268.

Ziya Gökalp: 241, n. 306.

Ziya Paşa: 68, 212, 213, 362, 398,
409, 433, 543.

Zünnun: 360.

Tafsilli Fihrist

BİRİNCİ KISIM

Yunan Edebiyatı

1 — 97

— 1 —

Yunan Edebiyatı Tarihi

[2 — 61]

- 1 — **KAHRAMANLIK DEVRİ** (2 - 11): **Omiros (Homer)**: 3 - 9, **İssiodes (Heziyod)**: 9, **Solon**: 9, **Pitagoras (Fisagor)** 9 - 10, **Safo**: 10, **Arhilogos (Arşilok)**: 10, **Tirteos (Tirte)**: 10 - 11, **Esopos (Ezop)**: 11.
- 2 — **ATİNA DEVRİ** (12 - 52) [1 — **Şiir ve Tiyatro**]: **Anacreon (Anakreon)**: 13, **Simonidis (Simonid)**: 13, **Pindaros (Pindar)**: 13-14, **Eshilos (Eşil)**: 15-17, **Sofoklis (Sofokl)**: 17-20, **Evipridis (Öripid)**: 20-24, **Aristofanis (Aristofan)**: 25-29, **Menandros (Menandr)**: 29-30. [2 — **Tarih**]: **İrodotos (Herodot)**: 30-31, **Tukididis (Tüsidit)**: 31-32, **Xenophon (Ksenofon)**: 32-34. [3 — **Hitabet**]: **Periklis (Perikles)**: 35-36, **İsokratis (İzokrat)**: 36-37, **Demosten**: 37-40, **Eschine (Eşin)**: 40-41. [4 — **Felsefe**]: **Sokrattan önce**: 41-42, **Sokratis (Sokrat)**: 43-45, **Platon (Eflâtun)**: 45-48, **Aristotelis (Aristo)**: 49-52.
- 3 — **YUNAN — İSKENDER DEVRİ** (53 - 58): **Theokritos (Teokrit)**: 53-54, **Polipos (Polib)**: 54, **Epikuros (Epikür)**: 54-56, **Zinon (Zenon)**: 56, **İskenderiye mektebi**: 57-58.
- 4 — **YUNAN — ROMA DEVRİ** (59 - 61): **Plutarhos (Plütark)**: 59-61, **Stravon (Strabon)**: 61, **Lukianos (Lüsien)**.

Yunan edebiyatından tercümeler

[62 81]

1 — Eski Devirdeki Malûmat: 62-64.

2 — Muasır Tercümeler: Omiros (Homer) den: 64-66, Sofoklis (Sofokl) dan: 66-67, Esopos (Ezop) dan: 67-69, İrodotos (Herodot) dan: 69, Ksenofan'dan: 69, 73, Plutark'dan: 73-74, Eflatun'dan: 74-76, Aristotelis (Aristo) dan: 76-77.

Eğer Yunan filozofları hakkında: Sokratis (Sokrat): 77, Heraklitos (Heraklit): 77-78, Dhimokritos (Demokrit): 78-79. Epictete (Epiktet): 79-80.

Umumi Eserler : 80-81.

Yunan esatiri

[82 — 97]

1 — Yunan Esatiri hakkında eserler : 82-83. 2 — Büyük İlahlar : 83-93.

3 — İkinci derece İlahlar ve kahramanlar : 93-97.

İKİNCİ KISIM

Lâtin Edebiyatı

99 154

Lâtin edebiyatı tarihi

[100 — 141]

1 — ÇIRAKLIK DEVRİ (100 - 104) : Ennius (Eniüs) : 101, Plautus (Plot) : 102, Terentius (Terans) : 102-103, Lucilius (Lüsil) : 103, Caton (Katon) : 104.

2 — ALTIN DEVİR (105 - 130) : Oğüst asrı : 105, [1 — Şiir] : Lucrecius (Lükres) : 106, Catullus (Katül) : 106-107. [2 — Hitabet] : Ciceron (Çiçeron) : 107-111. [3 — Destan ve şiir] : Virgilius (Virjil) : 111-116, Horatius (Horas) : 116-119, Ovidius (Ovid) : 119-121, iki şair daha : 121. [4 — Tarih] : Cezar (Sezar) : 121-124, Sallustius (Salüst) : 124-127, Titus-Livius (Titliv) : 127-130.

- 3 — İNHİTAT DEVRİ (131-141): İnhitat sebepleri: 131-132, Lukanus (Luken): 132, Persius (Pers): 133, Phedrus (Fedr): 133, Seneca (Senek): 134-135, Quintilianus (Kintilien): 135-136, Plin (Eski —): 136, Plin (Genç —): 137-138. [Tarih]: Tacitus (Tasit): 138-141.

Lâtin edebiyatından tercümeler

[142 — 154]

Virgilius (Virjil) den: 142-147, Horatius (Horas) dan: 147-151, Ovidius (Ovid) den: 151-153, Tasit'den: 153, Lâtin edebiyatı hakkında: 153-154.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Orta zamanda Avrupa

155 — 182

- 1 — Yunan Medeniyetinin kuvveti ve za'fı: 156-158. 2 — Yunanın Lâtine aşılması: 158-160. 3 — Lâtince ve Avrupa dilleri: 160-164. 4 — Avrupa ve hristiyanlık: İsa Peygamber: 164-170, İnciller ve mezheb ihtilâfları: 170-176. 5 — Hristiyanlıkta felsefe ve sanat: 176-179. 6 — Orta zaman Avrupasındaki cehalet: 180-182.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İslâm medeniyetinin teşekkülü

183 — 281

Muhammedin islâmlığı

[182 — 211]

- 1 — Mekke'deki nebi: 184-187. 2 — Medine'deki resûl: 187-191. 3 — Mekke ve Medinenin farkları: 191-193. 4 — Peygamberlik ve hükümdarlık: 193-195. 5 — Din ve şariat: 195-197. 6 — Muhammed ve hristiyanlar: 198-199. 7 — Muhammed ve museviler: 200-203. 8 — Muhammed islâmlığının esasları: (203-210): Dinde alâstikiyet 203, mucizesizlik 205, lâiklik 207, müsavat 209. 9 — Asırlık boğuşma: 210-211.

Sonraki müslümanlık

[212 — 240]

- 1 — İki islâmlık: 212-213. 2 — Eserin muhafazası: 213-216. 3 — İki nevi din-darlığın savaşı: 216-218. 4 — Ömer'in arabcılığı: 218-220. 5 — Tak-va ve dünya: Ali ile Muaviye, Medine ile Mekke: 221-223. 6 — Emevîlerin şovenliği: 223-227. 7 — Abbâsî devletinin iki hüviyeti: 227-230. 8 — **Dinin karışıp bulanması**: (230-234): Hurafecilik 230, hadis yalancılığı 231, İbni Abbas 232, Ebu Hüreyre 233. 9 — **Sonraki müslümanlığın karakterleri** (234-240): İbadet âyinleri 235, kavmilik ye-rine cihan islâmlığı 235, tek din değil ayrı din 236, mucize tufanı 236, fî'li ruhbanlık ve fetva 238.

İslâm iskolâstığı

[241 — 275]

- 1 — Hristiyan iskolâstığı ile mukayese: 241-244. 2 — Arabcanın rolü ve Avru-palıların iki büyük hatası: 244-248. 3 — **İslâmî ve dinî ilimler** (249-266): Tefsir 249, büyük bir Türk müfessiri 251. Hadîs: tarihçesi, çürük ta-rafları 253, Hadîs ve Türkler 257. Fıkıh: Mektebler 257, **Ebu Hanife**: 258-260. Kelâm: Mahiyeti 260, Cebriyun ve Kaderiyun 261, Mûtezile-ciler 262, Eş'arîliğin zuhuru: 265.
- 4 — Siyasî Tarikatlar: «Hâricî» ler: 266-267, «Şî'î» ler: 267-268, «İsmailî» ler: 268-269, «Dürzî» ler: 269, diğer mezhebler: 269, Osmanlı-larla İranlıların mezheb harpleri: 270-271.
- 5 — Yunanın İslâm iskolâstığına tesiri (272-275): Aristo ve İskenderiye Mek-tebi 272, Ömer ve Kütübhanesi 273, Hind ve Yunan 274.

BEŞİNCİ KISIM

İslâm medeniyetinde yaratıcılık ve

Bu yaratıcılıkta Türkün rolü

277 — 438

— 1 —

Maddîî mamuriyet ve refah

[278 — 281]

Zenginliğin dehşeti: 278-279, Türk Mamureleri: 280, Türk sanatı:280-281.

— 2 —

Lâdîni islâm ilimlerinde terakki

[282 — 307]

- 1 — Tarih (282-285): Tabarî 282, Mes'udî 283, Ebu-l-Fidâ 283-285.
2 — Felsefî tarih: İbni Haldun: 285-287. 3 — Coğrafya (287-290): Yakubî 288, İdrisî 288, Yakut-ül-Hamavî: 289-290. 4 — Seyahat (291-302): Hac seyahatları 291, seyyah Bertrandon 291, Ebu Zübeyr 292, Elbirûni: Ehemmiyeti, hayatı, Hindistan hakkındaki şaheseri: (293-296). İbni Batuta: Seyahatının büyüklüğü, İbni Batuta ve Türkler, İbni Batuta ve Ahiler: 296-302. 5 — Siyaset (303-307): Yusuf Hâsî Hâcib: Kudat-kubilig ve ehemmiyeti: 303-306. Nizamülmülk ve «Siyasetname»: 306-307.

— 3 —

Müsbet ilimlerdeki keşifler

[308 — 314]

- 1 — Tababet: Muhtelif keşifler 308, Râzî'nin keşifleri 309, İbni Sina'nın keşifleri 310. 2 — Hey'et: Harzemi 310, Uluğ Bey 311, Elbirûni 312. 3 — Riyaziye ve diğer ilimler: Harzemi 313, Hâzen 313, kimya ve İbni Sina: 314.

Felsefedeki yaratıcılık

[315 — 381]

- 1 — **MAŞRIK MEKTEBİ:** Fârâbi (315-322): Hayatı 315, ehemmiyeti ve dehası 316, eserleri 318, mantığı 319, «Medine-tül-fâzılât» ı 320, tesirleri 321. **İbni Sina** (322-345): Hayatı 322, ehemmiyeti ve dehasının genişliği 326, felsefesi 329, hekimliği 332, şairliği 334, hikâyeciliği: Selaman ve Ebsal 337, İbni Sina'nın Selaman ve Ebsal'ı 338, Hay ibni Yakzan: Mevzuu 340-344, Hay ibni Yakzan'ın tesirleri: 344-345.
- 2 — **MAGRİB MEKTEBİ:** **İbni Tufeyl** ve eseri: 346-349. **İbni Rüşd:** Hayatı, mevkii, hizmeti: 349 - 351.
- 3 — **Kelâm ve Gazali** (352-356): Hayatı 352, sistemi 353, tesirinin azameti 354.
- 4 — **İslâm Mistisizmi:** Tasavvuf: İslâm tasavvufunun diğer tasavvullardan ayrılığı: 357-360. İslâm tasavvufunun tarihçesi (360-375): İlk mutasavvıflar 360, **Hallâci Mansur:** 361-362. Tasavvufa kemal verenler: **İbni Sina** 363-364. **İmam Gazali** 364-365, **Muhiddini Arabî** 365-367. San'at-kârane tasavvuf: **Mevlâna** (368-375): Hayatı ve türklüğü 368, Divanı ve Mesnevisi 370, ehemmiyeti ve tasavvufu 373. Tasavvufa umumî bakış: Nazarî tasavvuf: 376-379. Fî'li tasavvuf: 379-381.

İslâmlıkta türkün mevkii

[382 — 392]

- 1 — **Umumî hulâsa:** Evvelki fasılların tarihçesi: 382-384. **Türkün siyasi hâkimiyeti:** üç rol: 384-386. Üç büyük iş: Haçlılar cengi 386, Moğollara mukavemet 388, İslâm hâkimiyeti 388. **Türk için Medhiyeler:** İki Türkoğ: Kaşgarlı Mahmud 389, Fahreddin Mübarekşah, 389-390. Arabların şehadeti: Câhiz 391, Semame 391, Taceddin Abdülvehhab 392, Ebu İshak-ül-Gazi 392.

İslâm ve Türk medeniyetinin Avrupaya tesiri

[393 — 403]

- 1 — **Büyük fikrin akışı:** 393-395. 2 — **Garbin Şarktan istifadeleri:** 396-398.
- 3 — **Avrupaya Hocalık yapanlar:** **İbni Sina**'nın tesiri 398-399 **İbni Rüşd**'ün tesiri: 399-400, **Fârâbi**'nin tesiri, 400-401, diğerleri: 401.
- 4 — **Avrupanın Yunanı buluşu:** bu hususta Şarkın hizmeti 401, Garblı mütercimler: 402-403.

İslâm medeniyetinin husran tarafı

[404 -- 418]

- 1 — SANAT VE EDEBİYATTA Kİ HACİMSİZLİK: Güzel San'at-ler: Heykel 404, resim: memnuiyet sebepleri 405-407. Şiir ve edebiyat: Cin ve melek 407, neticeler 408. Irkta realite, edebiyatta mücerredlik: İki unsur 410, iki edebiyat 411, fildişi köşk 411.
- 2 — YARATICI MEDENİYETİN DONUŞU: Teokrasinin iki saltanatı: 413-416: «nakl» in «akl» a galebesi: neydik? 416, ne olduk? 417.

Orta zamanda Türk edebiyatı

— Umumî bakış —

[419 — 438]

- 1 — İSLÂMDAN ÖNCE: İki lehce 419, Orhun kitabeleri: 419-420.
- 2 — İSLÂMDAN SONRA: 1 — Hakaniye edebiyatı: İlk eserler: 420, Yesevîlik 421-423. 2 — Çağatay edebiyatı: Nevai 424-425. 3 — Azeri edebiyatı (425-427): Dede Korkut hikâyeleri, Kadı Bürhaneddin 426, Nesimi 426, Molla Habibi 427. 4 — Garb türkçesi: 13 üncü asır (427-429): Sultan Veled 427, Hoca Dehhanî 428, Yunus Emre: 428-429. 14 üncü asır (430-432): Âşık Paşa 430, Ahmedî 431. 15 inci asır (432-438): Süleyman Çelebi 432-433, Şeyhi 433-434, Mesnevicilik: (434-436): Ahmed Hamdi, Cafer Çelebi. Nesir (436-437): Mercimek Ahmed, Hacı Bayramı Veli, Âşıkpaşazade Sinan Paşa 437-438.

ALTINCI KISIM

Avrupa Rönesans edebiyatı

439 — 545

— 1 —

Edebiyat tarihi

[440 — 515]

— 1 —

İtalyan Rönesans edebiyatı

[440 — 465]

- 1 — BİRİNCİ RÖNESANS (440 - 454): Dante: Hayatı 440, «İlâhî Komedi» 443, eserin mevzuu 445, Dante ve Hâmid 447. Petrarca (Petrark): Hayatı ve eseri 448, tesiri 450. Boccacio (Bokas): Hayatı 451, «Dekameron» 451.. 15 inci asır: Ümanistler 453-454.

2 — İKİNCİ RÖNESANS (454-465): **Ariosto** (Ariost) ve eseri «Çılgın Orlando» 455-458. **Macchiavelli** (Makyavel) ve eseri: «Prens» 458-460. **Tasso** (Tas) ve eseri: «Kurtulmuş Kudüs» 460-464. Diğer şahsiyetler: Leonard Davinci, Mikel-Anjelo, Bandello: 464-465.

— 2 —

İspanyol Rönesans edebiyatı

[466 — 482]

- 1 — Destan: Camoes 467, Ercilla 467,
- 2 — Roman: Amadisler, pastoral roman, pikaresk roman. **Cervantes** (Servantes): ve eseri: «Donkişot» 469-474. 3 — Tiyatro: Lope de Vega: 475-478, **Castro** (Kastro): 478, **Alarcon** (Alarkon): 478-480, **Molina**: 480-481, **Calderon** (Kalderon) 481-482.

— 3 —

İngiliz Rönesans edebiyatı

[483 — 502]

- 1 — Şekspirden önce: **Spenser** 483, **Marlovv** 484, **Bacon** (Beykın) 484.
- 2 — **SHAKESPEARE** (Şekspir): Hayatı 485, eserlerinin tasnifi 487, dehası 489, tesirleri 491. Bazı piyesleri: «Venedik taciri» 493, «Jül Sezar» 494, «Atinalı Timon» 495, «Otello» 496, netice: 497.
- 3 — **Milton** ve eseri: «Kaybolmuş Cennet» 497-502.

— 4 —

Fransız Rönesans edebiyatı

[502 — 509]

- 1 — Şiir: **Villon** (Vilon) 502, **Marot** (Maro) 503, **Ronsard** (Ronsar) 504. Efsane romanı: **Rablais** (Rable) 505-507. Felsefi nesir: **Montaigne** (Montenyi) 507-508. Tercüme edebiyatı: **Amyot** (Amyo) 508.

— 5 —

Diğer milletler ve Reform

Almanya: Luther 509-510, Fransa: Calvin 510-511.

Rönesansa umumî bakış

- 1 — Rönesans âimleri 511. 2 — Bir efsanenin defni 512. 3 — Rönesans edebiyatının vasıfları 513-514.

Rönesans edebiyatından tercümeler

[515 — 539]

- 1 — İtalyan Edebiyatından (515-525) **Dante**'den 513-517, **Petrarka**'dan 517, **Bokaçyo**'dan 517-518, **Makyavel**'den 518-519, **Tasso**'dan 519, **Mikel-Anj**'dan 519-520. Umumî eserler: 520-525.
- 2 — İspanyol Edebiyatından (525-526) **Servantes**'ten: 525-526. Umumî eserler 526.
- 3 — İngiliz Edebiyatından :
Şekspir'den (527-538): 1 — İlk tercümeler 527. 2 — **Abdullah Cevdet**'in tercümeleri 527-529. 3 — **Mehmed Şükrü Erden**'in tercümeleri: 529-531. 4 — Müteferrik tercümeler (531-537): «**Hamlet**», «**Otello**», «**Yaz ortasında bir gecelik rüya**», «**Kral Lir**». 5 — Son tercümeler: 537-538. 6 — **Şekspir** hakkında: 538.
- 4 — Yunan ve Lâtin tercümelerine bir iki ilâve: 539.

16 ıncı asırda Türk edebiyatı

— Umumî bakış —

Asrın Türk haşmeti 540. **Babür Şah** 540, **Fuzuli**: 541-542, **Baki** 542, **Ruhi** 542, mesnevicilik: **Taşlıcalı Yahya** 543. Nesir 543, **Sadeliik cereyanı** 544, **Halk şi'ri** 544, orta zamanda kalışımız 544-545.

Index : 547 — 564

Fihrist: 565 — 573

Düzeltilme cetveli

[Kitabda tertib hatası bırakmamak için çok dikkat ettik, formaların üç ve hattâ dört defa tashihten geçirildiği oldu. Fakat «indeks» için kitabı yeni baştan okuyunca yine bazı tertib yanlışlarının bulunduğunu e-sefle gördük. Şimdiki «entertip» makinelerinde bir virgülü düzeltmek için bütün satır yeniden diziliyor ve mürettib yeniden yanlış yapıyor. Bu yüzden ileri gelen ve o kadar dikkatimize rağmen önüne geçilemeyen bu yanlışlıklardan dolayı okuyucularımızdan özür dileriz.]

Yanlış	Doğru	Sahife	Fıkra	Satır
haytını	hayatını	7	5	2
Poliklet	Poliktet	13		2
Aristotalis	Aristotelis	49	serlevha	
Seniha	Semiha	56	sondan	3
de L'Isle	de Lisle	65	5	4
=	=	66	2	5
Ezope	Esopos	67	serlevha	
İkincisi	İkisi	73	3	2
ithar	ihtar	74		2
ayırıldığı	ayırıldığını	75	5	1
olan	alan	=	sondan	2
Terentins	Terentius	102	serlevha	
eğendirdiği	eğlendirdiği	132	2	6
müellifi	müellifleri	154	sondan	2
müellifin	müelliflerin	=	=	4
nihayet	niyet	157	5	3
Plante	Plaute	158	5	3
Catune	Catone	159	3	3
Ali Rıza	Ömer Rıza	165	hâmiş notu	
La Martin	Lamartine	188		3
«Zut-üs-selâsil»	«Zat-üs-Selâsil»	205	3	2
Eb ü Hüreyre	Ebu Hüreyre	233	serlevha	
Arabın Rolü	Arabcanm rolü	244	=	

Yanlış	Doğru	Sahife	Fıkra	Satır
Gomoin	Gomoiu	284	2	4
Neseilî	Yesei'li	257	3	6
Batlamyüs	Batlamyos	272		7
=	=	285		4
Rarés	Razes	309	3	1
Gomuın	Gomoiu	310	hâmiş notu	
Comoin	=	332	=	
Decantes	Decartes	395	4	6

(Atlanan satır) [401 inci sahifenin hâmiş notunun 2 nci satırından sonra şu satır atlanmış]: Adıyla fransızcaya dahi tercüme edilmiştir; görülüyor ki Garbliler hâlâ

Teftazahî	Teftazani	416	5	3
a	o (satır başında)	432	sondan	4
aşrı	arşı	447		3
Le Sage	Lesage	469	5	6
Prütanizm	Puritanisme			
	(Püritanizm)	497	sondan	8
Prüten	prutain (püriten)	498	2	2
Şarin	Şairin	519	3	1
Matildese	Matildes	521	sondan	9
Bedroyan	Bedrosyan	526		8
Semiha	Seniha	535	4	1
Sarban	Şarban	544	4	1

Romen rakamlarile dizilen «Mukaddeme ve methal» in 2 nci sahifesinin 2 nci satırındaki «çeltik» kelimesi «çentik» olacak. Bir de mukaddemenin X uncu sahifesile 412 ve 502 nci sahifelerin hâmiş notlarındaki B. Abry ismindeki inisiyal harf B. değil E. olacak.